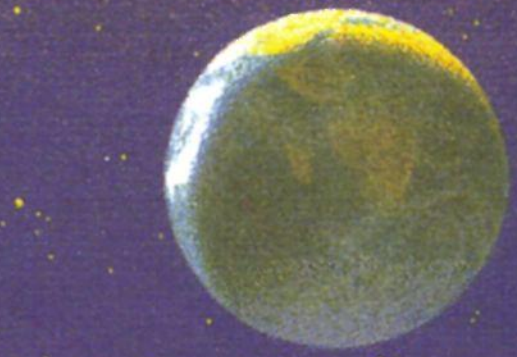
Jostein Gaarder

Ο Κόσμος της Σοφίας

Μυθιστόρημα
για την Ιστορία της Φιλοσοφίας

Εκδοτικός Οίκος Α. Α. ΛΙΒΑΝΗ

ΓΙΟΣΤΕΪΝ ΓΚΑΑΡΝΤΕΡ

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ

Μυθιστόρημα για την ιστορία της φιλοσοφίας

Μετάφραση:
ΜΑΡΙΑ ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ
ΑΘΗΝΑ 1994

Σειρά: ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
Τίτλος πρωτοτύπου: SOFIES VERDEN
Συγγραφέας: JOSTEIN GAARDER
Μετάφραση: ΜΑΡΙΑ ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ
Επιμέλεια: ΤΟΥΛΑ ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΗ
Εξώφυλλο: ΚΩΣΤΑΣ ΖΑΧΑΡΑΚΗΣ

Copyright © Jostein Gaarder
Copyright © H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1991
Copyright © 1994 για την ελληνική γλώσσα:
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ ΑΒΕ
Σόλωνος 98 – 106 80 Αθήνα. Τηλ.: 010 3661200, Fax: 010 3617791
http://www.livanis.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη. Νόμος 2121/1993 και κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

ISBN 960-236-469-X

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ο κήπος της Εδέμ 11
Το ημίψηλο 21
Οι μύθοι 35
Οι φυσικοί φιλόσοφοι 43
Δημόκριτος 59
Η μοίρα 66
Σωκράτης 78
Αθήνα 96
Πλάτωνας 103
Η καλύβα του ταγματάρχη 122
Αριστοτέλης 133
Η ελληνιστική εποχή 153
Οι καρτ ποστάλ 175
Δύο πολιτιστικές σφαίρες 184
Ο Μεσαίωνας 204
Η Αναγέννηση 231
Μπαρόκ 263
Ντεκάρτ 281
Σπινόζα 296
Λοκ 307
Χιουμ 319
Μπέρκλεϊ 336
Μπιέρκελι 342
Διαφωτισμός 361
Καντ 383
Ρομαντισμός 407
Χέγκελ 428
Κίρκεγκορ 442

Μαρξ 458
Δαρβίνος 480
Φρόιντ 509
Η εποχή μας 531
Το γκάρντεν πάρτι 561
Κοντραπούντο 578
Το μεγάλο μπαμ 600

Όποιος την ιστορία του την ίδια δεν ξέρει,
το πώς και το γιατί εδώ και τρεις χιλιάδες χρόνια,
στης αμάθειας το σκοτάδι μένει
και ζει μονάχα απ' τη μια στην άλλη μέρα.

Γιόχαν Βόλφγκανγκ Γκαίτε

Ο ΚΗΠΟΣ ΤΗΣ ΕΔΕΜ

... στο κάτω κάτω της γραφής, κάτι, κάποτε,
θα πρέπει να δημιουργήθηκε από το τίποτα...

Η ΣΟΦΙΛ ΑΜΟΥΝΔΣΕΝ γύριζε από το σχολείο. Ένα μέρος της διαδρομής το είχε ήδη διανύσει μαζί με τη Γιόρουν. Είχαν κουβέντα για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Η Γιόρουν έλεγε πως το ανθρώπινο μυαλό ήταν ένας πολύπλοκος ηλεκτρονικός υπολογιστής. Η Σοφία δεν ήταν καθόλου σίγουρη γι' αυτό. Στο κάτω κάτω της γραφής, ο άνθρωπος έπρεπε να είναι κάτι παραπάνω από μηχανή! Ή όχι;

Φτάνοντας στο σούπερ μάρκετ, οι δρόμοι τους χώριζαν. Η Σοφία έμενε στην άκρη ενός μεγάλου οικοδομικού τετραγώνου όλο μονοκατοικίες και, γυρίζοντας από το σχολείο, είχε να διασχίσει τον διπλάσιο σχεδόν δρόμο από τη Γιόρουν. Το σπίτι της έμοιαζε να βρίσκεται στο τέλος του κόσμου, μια και πίσω από τον κήπο τους δεν υπήρχαν άλλα σπίτια - μονάχα το δάσος.

Η Σοφία έστριψε στο στενό Κλοφερφάιεν. Στο τέρμα του σχεδόν, το δρομάκι έκανε μια κλειστή στροφή, που τα παιδιά την έλεγαν «στροφή του καπετάνιου». Μόνο τα Σαββατοκύριακα έβλεπες κόσμο εδώ πέρα.

Ήταν μία από τις πρώτες μέρες του Μαΐου. Σε κάμποσους κήπους, άνθιζαν κιόλας κάτω από τα δέντρα οι πασχαλιές. Οι αχλαδιές μόλις που είχαν αρχίσει να πρασινίζουν.

Δεν ήταν παράξενο που τούτη την εποχή του χρόνου όλα άρχιζαν να φουντώνουν, να γεμίζουν φύλλα και λουλούδια, να μεγαλώνουν; Μόλις ζέσταινε λίγο ο καιρός κι έλιωναν τα τελευταία χιόνια, η πρασινάδα ξεφύτρωνε πλούσια μέσα από το άψυχο χώμα και φούντωνε, ξεχείλιζε από παντού. Πώς γινόταν αυτό το πράγμα;

Η Σοφία έριξε μια ματιά στο γραμματοκιβώτιο, πριν ανοίξει το

πορτάκι του κήπου. Συνήθως έβρισκε ένα σωρό διαφημιστικά έντυπα και κάνα-δυο μεγάλους φακέλους για τη μαμά της. Η Σοφία τα έπαιρνε όλα και τα άφηνε στο τραπέζι της κουζίνας· ύστερα ανέβαινε στο δωμάτιό της να διαβάσει τα μαθήματά της.

Για τον μπαμπά της δεν έρχονταν γράμματα· καμιά φορά μονάχα, η τράπεζα του έστελνε ενημερωτικά σημειώματα για το λογαριασμό του. Αλλά ο μπαμπάς της Σοφίας δεν ήταν σαν τους συνηθισμένους μπαμπάδες. Ήταν καπετάνιος σ' ένα πετρελαιοφόρο και ταξίδευε σχεδόν όλο το χρόνο. Όταν έπαιρνε την άδειά του κι έμενε στο σπίτι για λίγες εβδομάδες, τριγύριζε όλη μέρα με τις παντούφλες κι έδειχνε διαρκώς την αγάπη του στη Σοφία και στη μαμά της, μ' έναν τρόπο συγκινητικό. Τους μήνες, όμως, που ταξίδευε, έμοιαζε τόσο μακρινός!

Στο μεγάλο πράσινο γραμματοκιβώτιο δεν υπήρχε σήμερα παρά ένας μικρός φάκελος - κι αυτός ήταν για τη Σοφία.

«Σοφία Αμουνδσεν», έγραφε στο σημείο όπου σημειώνεται το όνομα του παραλήπτη. «Κλοφερφάιεν 3». Κι αυτό ήταν όλο. Το όνομα του αποστολέα δεν ήταν γραμμένο πουθενά. Το γράμμα δεν είχε καν γραμματόσημο.

Η Σοφία έκλεισε πίσω της το πορτάκι του κήπου κι άνοιξε το γράμμα. Μέσα, δε βρήκε παρά ένα μικρό κομμάτι χαρτί, μικρό όσο και το φακελάκι. Και σ' αυτό το χαρτάκι ήταν γραμμένα δυο λόγια μόνο: *Ποια είσαι;*

Τίποτε άλλο. Ούτε μια λέξη χαιρετισμού ούτε αποστολέας ούτε τίποτα. Μάνο αυτές οι δύο λέξεις, γραμμένες με το χέρι, και δίπλα τους ένα μεγάλο ερωτηματικό.

Στριφογύρισε το φάκελο στα χέρια της, κοιτάζοντάς τον προσεχτικά γι' άλλη μια φορά. Ήταν γι' αυτήν - στ' αλήθεια. Αλλά ποιος τον είχε ρίξει μέσα στο γραμματοκιβώτιό τους;

Η Σοφία άνοιξε όσο μπορούσε πιο γρήγορα την πόρτα του σπιτιού, που ήταν χτισμένο με κόκκινα τούβλα. Όπως πάντα όμως, η γάτα, η Σιρχάν. ήταν πιο γρήγορη: σύρθηκε ανάμεσα στους θάμνους, πήδησε στα σκαλιά και τρύπωσε στο σπίτι, πριν προλάβει η Σοφία να κλείσει πίσω της την πόρτα.

«Ψιψίνα, ψιψίνα, ψιψίνα!»

Όταν η μαμά της Σοφίας θύμωνε για οποιονδήποτε λόγο, τότε έλεγε πως το σπίτι της δεν ήταν σπίτι, ήταν ζωολογικός κήπος. Και πράγματι, η Σοφία είχε μια μεγάλη συλλογή από ζώα. Πρώτα πρώτα, είχε μια γυάλα με τρία χρυσόψαρα: τη Χρυσομαλλούσα, την Κοκκινοσκουφίτσα και τον Μουτζούρη. Υστερα ήταν τα παπαγαλάκια, ο Τομ κι ο Τζέρι· έπειτα η χελώνα Γκοβίντα· και τέλος, η γάτα με τις κίτρινες και καφετιές ραβδώσεις, η Σιρχάν. Υποτίθεται πως όλα αυτά τα ζώα αποτελούσαν ένα είδος αποζημίωσης για τη Σοφία, μια κι η μαμά της τέλειωνε αργά το βράδυ τη δουλειά της, κι ο μπαμπάς της έλειπε συνεχώς ταξιδεύοντας σ' όλες τις θάλασσες του κόσμου.

Η Σοφία πέταξε την τσάντα της σε μια γωνιά, κι έβαλε φαγητό στο πιατάκι της Σιρχάν. Έπειτα κάθισε σ' ένα σκαμνί της κουζίνας, κρατώντας στα χέρια της το μυστηριώδες γράμμα.

Ποια είσαι;

Μακάρι να ξερε! Ήταν, βέβαια, η Σοφία Άμουνδσεν, αλλά ποια ήταν στ' αλήθεια, πέρα από τα ονόματα; Σ' αυτό το ερώτημα δεν είχε καταφέρει ακόμα να δώσει απάντηση.

Κι αν είχε άλλο όνομα; Αν, για παράδειγμα, την έλεγαν Αννα Κνούδσεν. θα ήταν τότε ένα άλλο, διαφορετικό κορίτσι;

Ξάφνου θυμήθηκε πως στην αρχή ο πατέρας της ήθελε να τη βαφτίσουν Σινόβε. Η Σοφία προσπάθησε να φανταστεί πώς θα ένιωθε απλώνοντας το χέρι της και λέγοντας τ' όνομά της: Σινόβε Άμουνδσεν..., αλλά δεν τα κατάφερε. Είχε διαρκώς την εντύπωση πως έβλεπε μπροστά της ένα άλλο κορίτσι κι όχι τον εαυτό της.

Μ' ένα πήδημα κατέβηκε από το σκαμνί και προχώρησε στο μπάνιο, με το παράξενο γράμμα στα χέρια της. Στάθηκε μπροστά στον καθρέφτη και κοίταξε στο γυαλί το πρόσωπό της.

«Είμαι η Σοφία Άμουνδσεν». είπε.

Το κορίτσι στον καθρέφτη απαξίωσε να της απαντήσει. Ούτε μια τόση δα γκριμάτσα δεν της χάρισε. Ό,τι κι αν έκανε η Σοφία, το ίδιο ακριβώς επαναλάμβανε κι εκείνη. Η Σοφία προσπάθησε να την ξεγελάσει με μια γρήγορη, παραπλανητική κίνηση. Η άλλη, όμως, την πρόλαβε μ' ευκολία.

«Ποια είσαι;» ρώτησε η Σοφία.

Ούτε τώρα πήρε απάντηση. Για μια στιγμή, όμως, δεν ήξερε να

πει με σιγουριά ποια από τις δυο είχε κάνει την ερώτηση: αυτή η ίδια ή η εικόνα της μέσα στον καθρέφτη;

Άπλωσε το χέρι της κι ακούμπησε τη μύτη του κοριτσιού μέσα στο γυαλί: «Εσύ είσαι εγώ».

Απάντηση καμιά. Αναποδογύρισε, λοιπόν, την πρόταση και είπε: «Εγώ είμαι εσύ».

Η Σοφία Άμουνδσεν δεν ήταν και πολύ ευχαριστημένη με το παρουσιαστικό της. Άκουγε συχνά τους άλλους να λένε πως είχε όμορφα αμυγδαλωτά μάτια, αλλά αυτό το έλεγαν μόνο και μόνο επειδή είχε μικροσκοπική μύτη και υπερβολικά μεγάλο στόμα. Τα αφτιά της, εξάλλου, παραήταν κοντά στα μάτια της. Αλλά το χειρότερο απ' όλα ήταν τα μαλλιά της: ολόισια, πράσα. Με τίποτα δεν μπορούσε να τα χτενίσει όπως ήθελε. Ο μπαμπάς τής χάιδευε πότε πότε το κεφάλι και την έλεγε «Το κορίτσι με τα ίσια μαλλιά». Τον ίδιο τίτλο είχε κι ένα κομμάτι του Κλοντ Ντεμπισί. Αλλά όποιος είναι έξω από το χορό πολλά τραγούδια ξέρει· ο μπαμπάς της δεν ήταν καταδικασμένος να 'χει, σ' όλη του τη ζωή, μαύρα, ίσια μαλλιά, που κρέμονταν σαν βρασμένα μακαρόνια ό,τι κι αν τους έκανες. Όλα τα σπρέι, όλες οι μάρκες αφρού για τα μαλλιά, είχαν αποδειχτεί άχρηστα στα μαλλιά της Σοφίας.

Υπήρχαν στιγμές που η Σοφία έβρισκε την εμφάνισή της τόσο αλλόκοτη, ώστε αναρωτιόταν μήπως είχε γίνει κανένα λάθος, την ώρα που γεννιόταν. Η μαμά της της είχε πει πολλές φορές πως την είχε φέρει στον κόσμο με μια δύσκολη γέννα. Αλλά ήταν, στ' αλήθεια, η γέννα που έπαιζε πρωταρχικό ρόλο για την εξωτερική εμφάνιση ενός ανθρώπου;

Δεν ήταν παράξενο που δεν ήξερε ποια ήταν; Δεν ήταν φοβερό που δεν μπορούσε να διαλέξει μόνη της την εξωτερική της εμφάνιση; Της την είχαν φορτώσει από την κούνια κιόλας, δίχως καν να τη ρωτήσουν. Τους φίλους της μπορούσε, αν ήθελε, να τους διαλέξει· τον εαυτό της όμως, όχι. Άλλοι είχαν πάρει για λογαριασμό της και τη σημαντικότερη απ' όλες τις αποφάσεις: να είναι άνθρωπος.

Τι είναι ο άνθρωπος;

Η Σοφία κοίταξε πάλι το κορίτσι στον καθρέφτη.

«Καλύτερα να διαβάσω τη βιολογία μου», είπε, σαν να 'θελε να ζητήσει συγνώμη. Και μια στιγμή αργότερα, βρισκόταν κιόλας στο διάδρομο.

«Ή, μάλλον, καλύτερα να βγω λίγο στον κήπο», σκέφτηκε.

«Ψιψίνα, ψιψινούλα! Ψιψίνα!»

Έβγαλε τη γάτα στα σκαλιά κι έκλεισε την πόρτα πίσω της.

Με το παράξενο γράμμα στα χέρια της, κοντοστάθηκε στο χαλικόστρωτο δρομάκι του κήπου· κι ένιωσε κάτι αλλόκοτο: για μια στιγμή, της φάνηκε πως ήταν μια μαριονέτα, που χάρη σε κάποιες μαγικές δυνάμεις είχε ζωντανέψει.

Δεν ήταν ν' απορεί που βρισκόταν στον κόσμο και μπορούσε να τριγυρίζει μέσα σ' ένα θαυμαστό παραμύθι;

Η Σιρχάν πήδηξε με χάρη πάνω από τα χαλίκια και χάθηκε πίσω από τις βατομουριές. Μια ολοζώντανη γάτα, μια γάτα που έσφυζε από ζωή, από τις άσπρες τρίχες στα μουστάκια της ως την άκρη της λυγερής ουράς της. Βρισκόταν κι αυτή στον κήπο, αλλά δεν είχε συνείδηση αυτού του γεγονότος, τουλάχιστον όχι με τον τρόπο που το αντιλαμβανόταν η Σοφία.

Αφού η Σοφία συλλογίστηκε κάμποσο πως υπήρχε, έφτασε να σκεφτεί και πως δε θα υπήρχε για πάντα.

«Τώρα υπάρχω και βρίσκομαι μέσα στον κόσμο», είπε με το νου της. «Μια μέρα, όμως, θα χαθώ και δε θα 'μαι πια εδώ».

Υπήρχε, άραγε, ζωή μετά το θάνατο; Ήταν κι αυτό ένα ερώτημα, για το οποίο η γάτα δεν είχε ασφαλώς την παραμικρή ιδέα.

Πριν από λίγο καιρό, είχε πεθάνει η γιαγιά της Σοφίας. Εδώ κι έξι μήνες, σχεδόν καθημερινά, η Σοφία τη σκεφτόταν, σκεφτόταν πόσο της έλειπε. Δεν είναι άδικο που η ζωή πρέπει κάποτε να τελειώνει;

Η Σοφία στάθηκε συλλογισμένη στο χαλικόστρωτο δρομάκι. Προσπάθησε να συγκεντρώσει τη σκέψη της στο γεγονός ότι υπήρχε, για να ξεχάσει έτσι πως δεν επρόκειτο να μείνει για πάντα εδώ. Αδύνατον. Μόλις κατάφερνε να συμμαζέψει το μυαλό της και να σκεφτεί πως υπήρχε, να σου πρόβαλλε αμέσως κι η άλλη σκέψη, πως, δηλαδή, κάποια μέρα η ζωή της θα 'φτανε στο τέλος της. Το ίδιο ήταν, όμως, κι από την ανάποδη: μόνο όταν το καταλάβαινε πέρα για πέρα ότι μια μέρα δε θα υπήρχε πια, μόνο τότε ένιωθε πόσο απέραντα πολύτιμο ήταν το δώρο της ζωής. Ήταν οι δυο πλευρές ενός νομίσματος, ενός νομίσματος που στριφογύριζε αδιάκοπα ανάμεσα

στα δάχτυλά της, για να το περιεργαστεί. Κι όσο μεγάλωνε και καθάριζε μπροστά της η μια του όψη, τόσο μεγάλωνε και καθάριζε ταυτόχρονα κι η άλλη. Η ζωή κι ο θάνατος ήταν οι δυο πλευρές ενός και του ίδιου πράγματος.

Δεν μπορούμε να καταλάβουμε πως ζούμε, χωρίς να καταλάβουμε, την ίδια στιγμή, πως κάποτε θα πεθάνουμε, σκέφτηκε. Και δεν μπορούμε να σκεφτούμε πως θα πεθάνουμε, χωρίς να νιώσουμε αμέσως κιόλας πόσο θαυμάσια είναι η ζωή.

Η Σοφία θυμήθηκε πως η γιαγιά της είχε πει κάτι παρόμοιο, την ημέρα που έμαθε για την αρρώστια της. «Τώρα καταλαβαίνω πόσο όμορφη και πλούσια είναι η ζωή», είχε πει.

Δεν είναι θλιβερό που οι περισσότεροι άνθρωποι πρέπει ν' αρρωστήσουν, για να μπορέσουν να δουν την ομορφιά της ζωής; Ή, έστω, να βρουν ένα μυστηριώδες γράμμα στο γραμματοκιβώτιό τους;

Μήπως θα 'πρεπε να ρίξει ακόμα μια ματιά; Ίσως, στο μεταξύ, να 'χε έρθει και κάτι ακόμα. Η Σοφία έτρεξε κι ανασήκωσε το πράσινο σκέπασμα. Τινάχτηκε τρομαγμένη, όταν είδε ένα φακελάκι όμοιο με το προηγούμενο. Μήπως ήταν εκεί κι από πριν, κι εκείνη δεν το είχε δει στη βιασύνη της, καθώς έβγαζε από μέσα το πρώτο γράμμα;

Στο φάκελο ήταν και πάλι γραμμένο το όνομά της. Τον έσκισε κι έβγαλε ένα άσπρο χαρτάκι, ίδιο με το πρώτο.

Μόνο η ερώτηση ήταν αλλιώτικη: *Πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος;*

Δεν έχω ιδέα, είπε με το νου της η Σοφία. Κανείς δεν το ξέρει αυτό! Κι όμως, η ερώτηση δεν ήταν καθόλου κουτή. Για πρώτη φορά στη ζωή της, η Σοφία σκέφτηκε πως δεν ήταν δυνατό να ζεις μέσα σ' ένα κόσμο, δίχως *ν' αναρωτηθείς* τουλάχιστον πώς είχε ξεκινήσει, *από* πού ερχόταν και πώς είχε δημιουργηθεί.

Είχε τόσο πολύ μπερδευτεί με τα μυστηριώδη γράμματα, που αποφάσισε ν' αποτραβηχτεί για λίγο στη «σπηλιά» της. Η σπηλιά ήταν η μυστική κρυψώνα της Σοφίας. Όταν ήταν πολύ θυμωμένη, πολύ λυπημένη ή πολύ χαρούμενη, ερχόταν και κρυβόταν στη «σπηλιά» της. Σήμερα, ήταν πολύ μπερδεμένη.

Το κόκκινο σπιτάκι ήταν χτισμένο στη μέση ενός μεγάλου κήπου, με πολλά παρτέρια, βατομουριές, θάμνους και διάφορα δέντρα. Στη μια

πλευρά είχε κοντοκουρεμένο γρασίδι με μια όμορφη κούνια. Είχε, επίσης, κι ένα μικρό, στρογγυλό κιόσκι, που το 'χε φτιάξει ο παππούς της για τη γιαγιά, όταν το πρώτο τους παιδί πέθανε λίγες εβδομάδες μετά τη γέννηση του. Το δύστυχο το μωράκι το λέγανε Μαρία. Στο μνήμα του είχαν γράψει: «Η μικρή Μαρία ήρθε, μας χαιρέτησε και βιάστηκε να φύγει».

Σε μια γωνιά του κήπου, πίσω από τις βατομουριές, ήταν κάτι άγριοι θάμνοι, που δεν έβγαζαν ούτε λουλούδι ούτε καρπό. Ήταν ένας παλιός φράχτης, που σημάδευε τα σύνορα ανάμεσα στον κήπο και το δάσος. Κανείς δεν τον είχε περιποιηθεί τα τελευταία είκοσι χρόνια γι' αυτό κι είχε αγριέψει, είχε γίνει σχεδόν αδιάβατος. Η γιαγιά έλεγε πως τα χρόνια του πολέμου, που άφηνε τις κότες ελεύθερες στον κήπο να σκαλίζουν το χώμα και να τρώνε, ο παλιός φράχτης δυσκόλευε τις αλεπούδες, όταν τρύπωναν μέσα ν' αρπάξουν τα πουλερικά.

Για όλους τους άλλους, ο φράχτης ήταν το ίδιο άχρηστος, όπως και τα παλιά σπιτάκια για τα κουνέλια στο μπροστινό μέρος του κήπου. Αυτό, όμως, συνέβαινε, επειδή δεν ήξεραν το μυστικό της Σοφίας. Από τότε που θυμόταν τον εαυτό της, η μικρή είχε ανακαλύψει ένα πέρασμα ανάμεσα στα κλαδιά των άγριων θάμνων. Σέρνοντας χωνόταν μέσα κι έφτανε σ' ένα μικρό ξάνοιγμα, που ήταν η «σπηλιά» της. Εδώ μέσα ήταν σίγουρη πως κανείς δεν μπορούσε να τη βρει.

Με τα δυο γράμματα στο χέρι, η Σοφία διέσχισε τον κήπο τρέχοντας. Ύστερα σύρθηκε με τα τέσσερα και χάθηκε μέσα στο φράχτη. Η σπηλιά ήταν αρκετά μεγάλη και ψηλή· η Σοφία μπορούσε να σταθεί σχεδόν όρθια. Τώρα, όμως, κάθισε πάνω σε κάτι χοντρές ρίζες. Από τη θέση αυτή, μπορούσε να βλέπει ανάμεσα από τα φύλλα και τα κλαδιά όλο τον κήπο. Οι τρυπίτσες, που είχε ανακαλύψει, δεν ήταν μεγαλύτερες από ένα μεγάλο κέρμα η καθεμιά τους, της εξασφάλιζαν, όμως. σπουδαία θέα. Όταν ήταν μικρή, της άρεσε να παρακολουθεί από κει μέσα τον μπαμπά της ή τη μαμά της, που την έψαχναν ανάμεσα στα δέντρα.

Για τη Σοφία, ο κήπος ήταν ένας ξεχωριστός κόσμος. Από πάντα. Κάθε φορά που διάβαζε στη Βίβλο την ιστορία του Κήπου της Εδέμ, έφερνε στο μυαλό της τη «σπηλιά» της· και σκεφτόταν πόσο όμορφα

ένιωθε να κάθεται κρυμμένη και να κοιτάζει το μικρό της παράδεισο.

«Πως δημιουργήθηκε ο κόσμος;»

Όχι, δεν ήξερε. Ήξερε, φυσικά, πως η Γη δεν ήταν παρά ένας μικρός πλανήτης μέσα στο απέραντο Διάστημα. Αλλά το Διάστημα, πως είχε δημιουργηθεί;

Μπορεί, βέβαια, το Διάστημα να υπήρχε από πάντα. Και τότε, δε χρειαζόταν καμιά απάντηση. Μπορούσε, όμως, κάτι, οτιδήποτε, να υπάρχει από πάντα; Πώς ήταν δυνατό να υπάρχει κάτι αιώνια: Κάτι μέσα της αρνιόταν να το πιστέψει. Ό,τι υπάρχει, πρέπει να 'χει μια αρχή. Αρα και το Διάστημα από κάτι άλλο φτιάχτηκε, κάπως δημιουργήθηκε.

Αν, όμως, το Διάστημα φτιάχτηκε ξαφνικά από κάτι άλλο, τότε αυτό το άλλο θα πρέπει, με τη σειρά του, να φτιάχτηκε από κάτι άλλο, κι αυτό από κάτι άλλο. Η Σοφία καταλάβαινε πως δεν είχε λύσει το πρόβλημα' απλά, το είχε διώξει λίγο πιο μακριά τη;. Στο τέλος τέλος, κάτι. κάποτε, θα πρέπει να δημιουργήθηκε από το τίποτα. Αλλά πώς ήταν δυνατό κάτι τέτοιο; Μήπως κι αυτή η σκέψη δεν ήταν το ίδιο αδιανόητη με την άλλη, πως, δηλαδή, ο κόσμος υπήρχε από πάντα;

Στο μάθημα των θρησκευτικών είχαν μάθει ότι τον κόσμο τον είχε δημιουργήσει ο Θεός. Η Σοφία προσπάθησε να χορτάσει μ' αυτή την απάντηση, προσπάθησε να πείσει τον εαυτό της πως αυτή ήταν στο κάτω κάτω η καλύτερη λύση γι' αυτό το πρόβλημα. Ύστερα, όμως, άρχισε και πάλι να το σκέφτεται. Εντάξει, μπορούσε να φανταστεί ότι ο Θεός είχε δημιουργήσει το Σύμπαν. Αλλά το Θεό τον ίδιο, ποιος τον είχε δημιουργήσει; Ή μήπως είχε δημιουργήσει ο ίδιος από το μηδέν τον εαυτό του; Πάλι κάτι διαμαρτυρήθηκε μέσα της. Ο Θεός, βέβαια, μπορούσε να φτιάξει ό,τι ήθελε. Αλλά δεν μπορούσε να φτιάξει τον ίδιο του τον εαυτό. Για να το κάνει αυτό, θα 'πρεπε πρώτα να είναι Θεός και να υπάρχει ήδη. Μετά απ' αυτό, μια δυνατότητα της έμενε: να δεχτεί πως ο Θεός υπήρχε από πάντα. Αλλά αυτή τη δυνατότητα την είχε απορρίψει από την αρχή. Όλα όσα υπάρχουν, πρέπει να 'χουν μια αρχή.

«Που να πάρει η ευχή!»

Ανοιξε ξανά τους δύο φακέλους.

«Ποια είσαι;»

«Πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος;»

Τι σπαζοκεφαλιές ήταν αυτές! Κι από που είχαν έρθει τα δύο γράμματα; Αυτό κι αν ήταν μυστήριο!

Ποιος είχε ταράξει την καθημερινότητα της Σοφίας και την είχε ξάφνου φέρει αντιμέτωπη με τα μεγαλύτερα αινίγματα του Σύμπαντος;

Για τρίτη φορά, η Σοφία πήγε στο γραμματοκιβώτιο.

Αυτή τη φορά, βρήκε τα γράμματα που είχαν έρθει με το κανονικό ταχυδρομείο. Ψάρεψε ένα χοντρό πακέτο με διαφημιστικά έντυπα, εφημερίδες και δυο γράμματα για τη μαμά της. Ήταν και μια κάρτα ανάμεσα τους - με τη φωτογραφία μιας πανέμορφης αμμουδιάς από κάποια χώρα του Νότου. Γύρισε την κάρτα. Είχε νορβηγικά γραμματόσημα και τη σφραγίδα «ΟΗΕ - Τάγμα Κυανοκράνων». Μήπως ήταν από τον μπαμπά της; Εκείνος, όμως, βρισκόταν αλλού! Και τα γράμματα δεν ήταν τα δικά του.

Η Σοφία ένιωσε το αίμα της να κυλά γρηγορότερα στις φλέβες της, όταν διάβασε τη διεύθυνση στο πίσω μέρος της κάρτας. «Χίλντε Μόλερ Κναγκ, C/O Σοφία Άμουνδσεν, Κλοφερφάιεν 3...» Τα υπόλοιπα ήταν όλα σωστά. Η κάρτα έγραφε:

Αγαπημένη μου Χίλντε! Σου στέλνω τις καλύτερες ευχές μου, τώρα που κλείνεις τα δεκαπέντε σου χρόνια. Όπως καταλαβαίνεις, θέλω να σου κάνω ένα δώρο που θα σε βοηθήσει να ωριμάσεις. Συγχώρεσέ με που στέλνω την κάρτα στη Σοφία, αλλά αυτό ήταν το πιο εύκολο.

Πολλά φιλιά, ο μπαμπάς σου

Η Σοφία γύρισε τρέχοντας στο σπίτι και όρμησε στην κουζίνα. Ένιωθε μέσα της να λυσσομανάει σωστή τρικυμία. Τι ήταν τούτο πάλι; Ποια ήταν αυτή η Χίλντε, που είχε τα γενέθλια της ένα μήνα πριν κλείσει η ίδια η Σοφία τα δεκαπέντε της χρόνια;

Η Σοφία άνοιξε τον τηλεφωνικό κατάλογο. Οι Μόλερ ήταν πολλοί κι οι Κναγκ άλλοι τόσοι. Αλλά σ' ολόκληρο τον χοντρό τηλεφωνικό κατάλογο δεν υπήρχε ούτε ένας με το όνομα Μόλερ Κναγκ.

Κοίταξε πάλι την παράξενη κάρτα στα χέρια της. Ήταν αληθινή, με γραμματόσημο και σφραγίδα.

Αλλά γιατί να στείλει ένας πατέρας μια κάρτα για τα γενέθλια της κόρης του στη διεύθυνση της Σοφίας; Μια κάρτα που, προφανώς, προοριζόταν για κάποια άλλη; Ποιος πατέρας θα 'στέλνε σε λάθος διεύθυνση τις ευχές για τα γενέθλια του παιδιού του; Και γιατί αυτό ήταν *«το* πιο εύκολο»; Αλλά πάνω απ' όλα, πώς θα 'βρίσκε αυτή τη Χίλντε;

Έτσι απόκτησε η Σοφία άλλο ένα πρόβλημα, λες και δεν είχε ήδη αρκετά. Δοκίμασε πάλι να βάλει σε τάξη το μυαλό της και τις σκέψεις της.

Μέσα σε λίγες ώρες, το ίδιο εκείνο απόγευμα, είχε έρθει αντιμέτωπη με τρία αινίγματα. Το πρώτο ήταν: ποιος είχε ρίξει στο γραμματοκιβώτιό τους τους δύο μικρούς άσπρους φακέλους. Το δεύτερο ήταν οι δύο ερωτήσεις που είχε λάβει μ' αυτό το αλλόκοτο ταχυδρομείο. Και το τρίτο ήταν: ποια ήταν η Χίλντε Μόλερ Κναγκ, και γιατί είχε πάρει η Σοφία μια κάρτα με τις ευχές για τα γενέθλια αυτού του άγνωστου κοριτσιού;

Ήταν σίγουρη πως αυτά τα τρία αινίγματα συνδέονταν κατά κάποιο τρόπο μεταξύ τους. Γιατί ως τότε τίποτα τόσο ασυνήθιστο δεν είχε ταράξει τη ρουτίνα της ζωής της.

ΤΟ ΗΜΙΨΗΛΟ

... το μόνο που μας χρειάζεται, για να γίνουμε καλοί φιλόσοφοι, είναι η ικανότητα ν' απορούμε...

Η ΣΟΦΙΑ ΥΠΕΘΕΣΕ ότι ο αποστολέας των ανώνυμων γραμμάτων δε θ' αργούσε να φανεί και πάλι. Αποφάσισε, λοιπόν, να μη μιλήσει προς το παρόν σε κανένα γι' αυτό το ζήτημα.

Στο σχολείο δυσκολεύτηκε πολύ να συγκεντρωθεί σ' αυτά που έλεγε ο δάσκαλος. Της φαινόταν έξαφνα πως μιλούσε διαρκώς γι' ασήμαντα πράγματα. Γιατί δεν τους εξηγούσε καλύτερα τι είναι ο άνθρωπος - ή τι είναι ο κόσμος και πώς δημιουργήθηκε;

Είχε ένα συναίσθημα πρωτόγνωρο: στο σχολείο και παντού, οι άνθρωποι ασχολούνταν με πράγματα εντελώς ασήμαντα, με μικρολεπτομέρειες. Κι όμως, υπήρχαν σοβαρά και δύσκολα προβλήματα, που η λύση τους ήταν πολύ πιο σπουδαία από τα συνηθισμένα μαθήματα του σχολείου.

Ποιος ήξερε την απάντηση σ' αυτές τις ερωτήσεις; Η Σοφία, πάντως, προτιμούσε ν' ασχοληθεί μ' αυτά τα ζητήματα παρά να κάθεται ν' αποστηθίζει αρχικούς χρόνους ανωμάλων ρημάτων. Κι όταν χτύπησε το κουδούνι για το σχόλασμα, έφυγε τόσο γρήγορα, που η Γιόρουν αναγκάστηκε να τρέξει για να την προλάβει.

Μετά από λίγο, η Γιόρουν ρώτησε:

«Θα παίξουμε χαρτιά το απόγευμα;»

Η Σοφία ανασήκωσε τους ώμους της.

«Δεν ξέρω. Νομίζω ότι δε μ' ενδιαφέρουν πια και τόσο τα χαρτιά».

Η Γιόρουν έπεσε από τα σύννεφα.

«Δε σ' ενδιαφέρουν τα χαρτιά; θέλεις τότε να παίξουμε ρακέτες;»

Η Σοφία κάρφωσε το βλέμμα της στην άσφαλτο κι ύστερα κοίταξε τη φιλενάδα της.

«Νομίζω πως ούτε οι ρακέτες μ' ενδιαφέρουν πια».

«Όπως θέλεις!»

Η Σοφία κατάλαβε, από τη φωνή της Γιόρουν, ότι η φίλη της είχε πικαριστεί.

«Θα μπορούσες ίσως να μου εξηγήσεις ποιο είναι αυτό το τόσο ενδιαφέρον που παρουσιάστηκε ξαφνικά στη ζωή σου και ξέχασες τα χαρτιά και τις ρακέτες;»

Η Σοφία κούνησε το κεφάλι της αρνητικά.

«Είναι... μυστικό».

«Σιγά το μυστικό! Σίγουρα τσιμπήθηκες με κάποιον!»

Τα δυο κορίτσια συνέχισαν να περπατούν έτσι, πλάι πλάι, χωρίς να μιλάνε. Όταν έφτασαν στο γήπεδο, η Γιόρουν είπε:

«Θα πάω από το γήπεδο».

«Από το γήπεδο». Αυτός ήταν ο γρηγορότερος δρόμος για το σπίτι της. Η Γιόρουν, όμως, δεν πήγαινε από το γήπεδο, παρά μόνο όταν βιαζόταν να γυρίσει σπίτι, όταν είχαν επισκέψεις, ή όταν έπρεπε να πάει στον οδοντίατρο.

Η Σοφία ένιωσε λύπη που αναγκάστηκε να στενοχωρήσει τη φίλη της. Αλλά τι να 'λέγε; Πως ξάφνου την απασχολούσαν σοβαρότερα πράγματα, όπως, για παράδειγμα, ποια ήταν, και πώς είχε δημιουργηθεί ο κόσμος; Κι ότι γι' αυτό το λόγο δεν είχε καιρό για χαρτιά και για ρακέτες; Θα μπορούσε να την καταλάβει η Γιόρουν;

Γιατί ήταν τόσο δύσκολο να καταπιαστεί κανείς με τις πιο σημαντικές, με τις πιο εύλογες ερωτήσεις του κόσμου;

Ένιωσε την καρδιά της να χτυπάει γρηγορότερα, καθώς άνοιγε το γραμματοκιβώτιο. Με την πρώτη ματιά δεν είδε παρά μονάχα επιστολές από την τράπεζα για τον πατέρα της και μερικούς χοντρούς κίτρινους φακέλους για τη μαμά. Κρίμα! Η Σοφία περίμενε πως θα 'βρισκε κι άλλο γράμμα από τον άγνωστο αποστολέα.

Έκλεισε πίσω της το πορτάκι και τότε είδε πως σ' έναν από τους μεγάλους κίτρινους φακέλους ήταν γραμμένο το δικό της όνομα. Στο πίσω μέρος, εκεί που ο φάκελος ήταν κολλημένος, έγραφε: *Μαθήματα φιλοσοφίας. Προσοχή! Ευθραυστον!*

Η Σοφία πέρασε τρέχοντας το χαλικόστρωτο δρομάκι κι άφησε

την τσάντα της στα σκαλιά, μπροστά στο σπίτι. Έσπρωξε τα υπόλοιπα γράμματα κάτω από την ψάθα, διέσχισε βιαστικά τον κήπο και ζήτησε καταφύγιο στην κρυψώνα της. Μόνο εκεί μπορούσε ν' ανοίξει τον μεγάλο κίτρινο φάκελο.

Η Σιρχάν ήρθε γρήγορα ξοπίσω της. Αυτό δεν μπορούσε να το αποφύγει. Η Σοφία, όμως, ήταν σίγουρη πως η γάτα δεν επρόκειτο να τη μαρτυρήσει σε κανέναν.

Μέσα στο φάκελο βρήκε τρία μεγάλα φύλλα χαρτί γραμμένα στη γραφομηχανή, δεμένα μ' ένα συνδετήρα. Κι η Σοφία άρχισε αμέσως να διαβάζει.

Τι είναι η φιλοσοφία;

Αγαπητή μου Σοφία! Οι άνθρωποι έχουν πολλά και διάφορα χόμπι. Αλλοι μαζεύουν παλιά νομίσματα ή γραμματόσημα, άλλοι ασχολούνται με τη χειροτεχνία, άλλοι, πάλι, αφιερώνουν κάθε ελεύθερη στιγμή τους σε κάποιο άθλημα.

Υπάρχουν κι άνθρωποι που ευχαριστιούνται με το διάβασμα. Διαβάζουν ένα σωρό διαφορετικά πράγματα. Μερικοί διαβάζουν μόνο εφημερίδες ή κόμικς· άλλοι προτιμούν τα μυθιστορήματα, άλλοι, πάλι, διαλέγουν βιβλία με διάφορα θέματα, όπως η αστρονομία, η ζωολογία ή οι εφευρέσεις.

Αν εμένα μ' αρέσουν τα άλογα ή οι πολύτιμες πέτρες, δεν μπορώ ν' απαιτήσω από τους άλλους να μοιραστούν μαζί μου αυτά τα ενδιαφέροντα. Κι αν στήνομαι μπροστά στην τηλεόραση και παρακολουθώ ανελλιπώς όλες τις αθλητικές εκπομπές, πρέπει να συμβιβαστώ με την ιδέα πως υπάρχουν πολλοί άλλοι που βαριούνται τον αθλητισμό σαν τις αμαρτίες τους.

Μήπως, όμως, υπάρχει κάτι που αφορά όλους χωρίς εξαίρεση; Μήπως υπάρχει κάτι που αφορά όλους τους ανθρώπους - όποιοι κι αν είναι, όπου κι αν μένουν σ' αυτό τον κόσμο; Ναι, αγαπητή μου Σοφία, υπάρχουν ερωτήσεις που θα 'πρεπε να απασχολήσουν όλους τους ανθρώπους. Κι αυτές οι ερωτήσεις είναι το θέμα αυτού του μαθήματος.

Ποιο είναι το σπουδαιότερο πράγμα στη ζωή; Αν ρωτήσουμε κά-

ποιον απ' αυτούς που ζουν στις χώρες της πείνας, τότε η απάντηση θα είναι σίγουρα: το φαγητό. Αν, όμως, κάνουμε την ίδια ερώτηση σε κάποιον που κρυώνει, τότε η απάντηση θα είναι: η ζεστασιά. Κι αν ρωτήσουμε κάποιον που νιώθει μόνος κι έρημος, τότε σίγουρα θα μας πει: η συντροφιά με άλλους ανθρώπους.

Όταν, όμως, ικανοποιηθούν όλες αυτές οι ανάγκες, υπάρχει ακόμα και τότε κάτι που είναι απαραίτητο για όλους τους ανθρώπους; Οι φιλόσοφοι ισχυρίζονται πως υπάρχει. Πιστεύουν ότι «ουκ επ' άρτω μόνον ζήσεται άνθρωπος», ότι η ζωή του ανθρώπου δεν είναι μόνο φαγητό και τίποτε άλλο. Φυσικά, όλοι οι άνθρωποι χρειάζονται φαγητό για να ζήσουν. Όπως χρειάζονται αγάπη και φροντίδα. Αλλά υπάρχει και κάτι ακόμα, που το χρειάζονται όλοι οι άνθρωποι. Νιώθουμε όλοι μας την ανάγκη να μάθουμε ποιοι είμαστε και γιατί ζούμε.

Ώστε το ερώτημα, γιατί ζούμε, δεν είναι ενα «τυχαίο» χόμπι, όπως είναι, για παράδειγμα, η συλλογή γραμματοσήμων. Όποιος ασχολείται μ' ένα τέτοιο θέμα, καταπιάνεται με κάτι που οι άνθρωποι μελετούν και συζητούν από τότε σχεδόν που κατοικούμε τούτο τον πλανήτη. Το πώς δημιουργήθηκαν το Σύμπαν και η γη και η ζωή, είναι ερωτήματα πολύ μεγαλύτερα και πολύ σπουδαιότερα από το ποιος κέρδισε τα περισσότερα χρυσά στην τελευταία Ολυμπιάδα.

Ο καλύτερος τρόπος να πλησιάσει κανείς τη φιλοσοφία είναι να κάνει φιλοσοφικές ερωτήσεις:

Πως δημιουργήθηκε ο κόσμος; Πίσω απ' όσα συμβαίνουν, κρύβεται μια βούληση ή ένα νόημα; Υπάρχει ζωή μετά το θάνατο; Πως θα δώσουμε απάντηση σε τέτοια ερωτήματα; Και πάνω απ' όλα: Πώς πρέπει να ζούμε;

Τέτοιες ερωτήσεις απασχόλησαν τους ανθρώπους όλων των εποχών. Δε γνωρίζουμε ούτε έναν πολιτισμό, που δεν αναρωτήθηκε τι είναι ο άνθρωπος και πως έχει δημιουργηθεί ο κόσμος.

Στην πραγματικότητα, δεν μπορούμε να κάνουμε όσες φιλοσοφικές ερωτήσεις θέλουμε. Γιατί οι φιλοσοφικές απαντήσεις δεν είναι πολλές. Ήδη έχουμε αναφέρει τις σπουδαιότερες. Η ιστορία, όμως. μας δείχνει πως υπάρχουν πολλές και διάφορες *απαντήσεις* για την καθεμιά από τις ερωτήσεις που κάναμε.

Είναι, λοιπόν, εύκολο να κάνουμε φιλοσοφικές ερωτήσεις. Το δύσκολο είναι να βρούμε ύστερα μια απάντηση.

Ακόμα και σήμερα, πρέπει ο καθένας μας να βρει *τις δικές του* απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα. Δεν μπορούμε ν' ανοίξουμε την εγκυκλοπαίδεια και να πληροφορηθούμε αν υπάρχει ή όχι Θεός, αν υπάρχει ή όχι ζωή μετά το θάνατο. Η εγκυκλοπαίδεια δεν μπορεί να μας πει ούτε το πώς πρέπει να ζούμε. Διαβάζοντας, όμως, αυτό που σκέφτηκαν άλλοι άνθρωποι πριν από μας, βρίσκουμε πιο εύκολα το δρόμο μας, όταν προσπαθούμε να φτιάξουμε τη δική μας εικόνα για τη ζωή και για τον κόσμο.

Το κυνήγι της αλήθειας, στο οποίο έχουν ριχτεί οι φιλόσοφοι, μοιάζει λίγο με αστυνομική περιπέτεια. Μερικοί νομίζουν ότι ο δολοφόνος είναι ο Αντερσεν, άλλοι πιστεύουν ότι είναι ο Νίλσεν* ή ο Γιένσεν**. Στις αληθινές αστυνομικές ιστορίες, η αστυνομία μπορεί ξαφνικά να βρει το δολοφόνο. Μπορεί, όμως, και να μην καταφέρει ποτέ να ρίξει φως στην υπόθεση. Παρ' όλα αυτά, το αίνιγμα έχει α κόμα και τότε μια λύση.

Ακόμα κι όταν δυσκολευόμαστε, λοιπόν, ν' απαντήσουμε, ακόμα και τότε μπορούμε να φανταστούμε ότι υπάρχει απάντηση, κι ότι η σωστή απάντηση είναι μία. Ή υπάρχει κάποια μορφή ζωής μετά το θάνατο... ή δεν υπάρχει.

Πολλά παλιά αινίγματα τα έλυσε στο μεταξύ η επιστήμη. Κάποτε κανείς δεν ήξερε πώς ήταν φτιαγμένη η σκοτεινή πλευρά του φεγγαριού. Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα δεν μπορούσε να βρεθεί με συζητήσεις. Ο καθένας, λοιπόν, έλυνε το αίνιγμα με τη βοήθεια της φαντασίας του και μόνο. Σήμερα, όμως, ξέρουμε πολύ καλά πώς είναι η πίσω πλευρά του φεγγαριού. Δεν μπορούμε πια να «πιστέψουμε» ότι εκεί κατοικεί κάποιος αλλόκοτος ανθρωπάκος ή πως το φεγγάρι είναι καμωμένο από τυρί.

Ένας από τους αρχαίους Έλληνες φιλόσοφους, που έζησαν πριν από δύο χιλιάδες χρόνια και παραπάνω, πίστευε ότι η φιλοσοφία γεν-

* Νίλσον Μάρτιν: Σουηδός ελληνιστής, αρχαιολόγος και θρησκειολόγος (Σ.τ.Μ.).

** Γιένσεν, Γιοχάνες Βίλχελμ: Δανός ουγγραφέας, τιμημένος με βραβείο Νόμπελ (Σ.τ.Μ.).

νήθηκε από την απορία και το θαυμασμό του ανθρώπου. Ο άνθρωπος θαυμάζει κι απορεί τόσο πολύ που ζει, ώστε οι φιλοσοφικές ερωτήσεις γεννιούνται από μόνες τους στο μυαλό του.

Σκέψου τι γίνεται, όταν παρακολουθούμε κάποιο ταχυδακτυλουργό: Δεν μπορούμε να καταλάβουμε πώς γίνεται αυτό που βλέπουμε, δεν μπορούμε να καταλάβουμε πώς είναι δυνατό. Κι ύστερα αναρωτιόμαστε: Πώς μπόρεσε ο ταχυδακτυλουργός να μεταμορφώσει δυο μεταξωτά μαντίλια σ' ένα ζωντανό λαγουδάκι;

Πολλοί άνθρωποι απορούν με τον κόσμο, όπως απορούν και με το λαγουδάκι που· ο ταχυδακτυλουργός τραβάει μέσα από ένα άδειο ημίψηλο.

Όσον αφορά στο λαγουδάκι, ξέρουμε όλοι πως ο ταχυδακτυλουργός έχει καταφέρει να μας ξεγελάσει μπροστά στα μάτια μας. Όταν, όμως, μιλάμε για τον κόσμο, τότε τα πράγματα αλλάζουν. Ξέρουμε ότι ο κόσμος δεν είναι ψεύτικος, ξέρουμε ότι δε μας γελούν τα μάτια μας. Περπατάμε πάνω στη γη, είμαστε κι εμείς ένα κομμάτι αυτού του κόσμου. Αν το καλοσκεφτείς, εμείς είμαστε το άσπρο λαγουδάκι, που βγαίνει μέσα από το άδειο ημίψηλο. Η διαφορά ανάμεσα σε μας και *στο* μικρό άσπρο λαγουδάκι του ταχυδακτυλουργού είναι πως αυτό δεν ξέρει ότι παίρνει μέρος σε κάποιο μαγικό κόλπο. Μ' εμάς είναι αλλιώς. Εμείς πιστεύουμε ότι συμμετέχουμε σε κάτι μυστηριώδες και πολύ θα θέλαμε να ξεκαθαρίσουμε στο μυαλό μας πώς και γιατί.

Υστερόγραφο: Όσο για το άσπρο λαγουδάκι, καλύτερα να το παρομοιάσουμε με το Σύμπαν ολόκληρο. Εμείς, που ζούμε πάνω στη γη, είμαστε οι μικροί ψύλλοι, που ζουν τρυπωμένοι βαθιά μέσα στο τρίχωμά του. Οι φιλόσοφοι όμως, πιασμένοι στις λεπτές τριχούλες, πασχίζουν να σκαρφαλώσουν και να βγουν στο φως, για να δουν με τα ίδια τους τα μάτια τον Μεγάλο Ταχυδακτυλουργό.

Σοφία, με διαβάζεις ακόμα; Η συνέχεια στο επόμενο.

Η Σοφία κόντευε να τα χάσει. Αν τον διάβαζε ακόμα; Δεν ήξερε καν αν είχε πάρει ανάσα, όση ώρα διάβαζε.

Ποιος είχε φέρει το γράμμα; Ποιος; Ποιος;

Δεν μπορεί να ήταν ο ίδιος που είχε στείλει ευχές για τα γενέθλια της Χίλντε Μόλερ Κναγκ. Αφού εκείνη η κάρτα είχε γραμματόσημο και σφραγίδα από το κανονικό ταχυδρομείο. Ο κίτρινος φάκελος, όμως, είχε φτάσει στο γραμματοκιβώτιο χωρίς γραμματόσημο, όπως και τα δύο μικρά άσπρα φακελάκια πριν απ' αυτόν.

Η Σοφία κοίταξε το ρολόι της. Ήταν ακόμα τρεις παρά τέταρτο. Η μαμά δε θα γύριζε από τη δουλειά παρά δύο ολόκληρες ώρες αργότερα.

Διέσχισε τρέχοντας τον κήπο και κοίταξε πάλι το γραμματοκιβώτιο. Κι αν, στο μεταξύ, είχε έρθει κι άλλο γράμμα:

Βρήκε άλλο έναν κίτρινο φάκελο, που έγραφε πάνω τ' όνομά της. Έριξε μια ματιά στο δρόμο, αλλά δεν είδε ψυχή. Έτρεξε ως την άκρη του δάσους και κοίταξε προς τα κει. Δεν ήταν κανείς. Ξάφνου, της φάνηκε πως άκουσε κλαδάκια να σπάζουν πίσω από τη στροφή του μονοπατιού. Αλλά δεν ήταν σίγουρη. Κι εξάλλου, δεν είχε νόημα ν' αρχίσει να τρέχει. Αν ο άγνωστος ήθελε να της ξεφύγει, τότε δεν υπήρχε περίπτωση να τον προλάβει.

Η Σοφία άνοιξε την πόρτα και μπήκε μέσα στο σπίτι, την τσάντα της και τα γράμματα της μαμάς τα άφησε στο πάτωμα. Αμέσως ανέβηκε στο δωμάτιό της, πήρε το μεγάλο κουτί από γλυκίσματα, που μέσα του φύλαγε ένα σωρό όμορφα βότσαλα, το αναποδογύρισε κατάχαμα, έβαλε μέσα τα δυο γράμματα και το πήρε μαζί της στον κήπο. Πριν βγει, γέμισε φαγητό το πιατάκι της Σιρχάν.

«Ψιψίνα, ψιψίνα! Ψιψίνα!»

Μόλις βρέθηκε πάλι καθισμένη στη «σπηλιά» της, άνοιξε το φάκελο κι έβγαλε κάμποσα φύλλα χαρτί γραμμένα στη γραφομηχανή. Κι άρχισε να διαβάζει.

Ένα παράξενο πλάσμα

Να 'μαστε πάλι. Θα 'χεις, ασφαλώς, καταλάβει πως αυτό το μάθημα φιλοσοφίας έρχεται σε δόσεις. Σου στέλνω τώρα μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Σου είπα μήπως ότι το μόνο που μας χρειάζεται για να γίνουμε καλοί φιλόσοφοι είναι η ικανότητα ν' απορούμε και να θαυμάζουμε;

Αν δεν το είπα, το λέω τώρα: ΤΟ ΜΟΝΟ ΠΟΥ ΜΑΣ ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ ΓΙΑ ΝΑ ΓΙΝΟΥΜΕ ΚΑΛΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΕΙΝΑΙ Η ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ Ν' ΑΠΟΡΟΥΜΕ.

Όλα τα μικρά παιδιά την έχουν αυτή την ικανότητα, αυτό είναι ξεκάθαρο. Μέσα σε λίγους μήνες αναγκάζονται να βγουν έξω από την κοιλιά της μάνας τους και ν' αντιμετωπίσουν μια εντελώς καινούρια πραγματικότητα. Απορούν, λοιπόν, διαρκώς. Όσο μεγαλώνουν, όμως, η ικανότητα αυτή χάνεται σιγά σιγά. Γιατί άραγε; Μήπως η Σοφία Άμουνδσεν μπορεί να δώσει απάντηση σ' αυτό το ερώτημα;

Λοιπόν, έχουμε και λέμε: αν τα μωρά μπορούσαν να μιλήσουν, τότε θα μας έλεγαν σίγουρα πόσο παράξενος τους φαίνεται ο κόσμος γύρω τους. Τα μωρά, βέβαια, δεν μπορούν να μιλήσουν. Τα βλέπουμε, όμως, πόσο περίεργα κοιτάζουν τα πάντα, με πόση απορία εξετάζουν ό,τι κι αν συναντήσει το βλέμμα τους.

Όταν μάθει τις πρώτες του λεξούλες, το παιδί στέκεται κάθε φορά που βλέπει ένα σκυλί, το κοιτάζει κι αρχίζει να φωνάζει: «Γαβ, γαβ!». Το βλέπουμε να γυρίζει μέσα στο καροτσάκι του, να κουνάει πάνω-κάτω τα χέρια του: «Γαβ, γαβ!». Κι εμείς, που έχουμε ήδη κάμποσα χρόνια στην πλάτη μας, νιώθουμε ίσως λίγο ενοχλημένοι από το θαυμασμό και την απορία που δείχνει το μωρό. «Ναι, ναι», του λέμε. «Ένα σκυλάκι, ένα γαβ-γαβ! Τώρα, όμως, κάτσε πάλι στο καροτσάκι σου, σαν καλό παιδάκι!» Εμείς δε μοιραζόμαστε τον ενθουσιασμό του. Εμείς έχουμε ξαναδεί σκυλιά.

Η σκηνή αυτή θα επαναληφθεί εκατοντάδες φορές, πριν μπορέσει το παιδί να προσπεράσει με αδιαφορία το σκυλί που θα συναντήσει στο δρόμο του. Το ίδιο θα συμβεί και με τον πρώτο ελέφαντα που θα δει ή με τον πρώτο ιπποπόταμο. Αλλά το παιδί συνηθίζει τον κόσμο, πολύ πριν μάθει να μιλάει σωστά - πολύ πριν μάθει να σκέφτεται φιλοσοφικά.

Κρίμα, αν θέλεις τη γνώμη μου.

Αγαπητή μου Σοφία, σου γράφω επειδή πιστεύω ότι δεν ανήκεις σ' αυτούς που θεωρούν τον κόσμο αυτονόητο. Αλλά για να 'μαστε σίγουροι, θα κάνουμε δυο πειράματα με τη σκέψη μας, πριν αρχίσουμε αυτά καθ' εαυτά τα μαθήματα της φιλοσοφίας.

Φαντάσου πως περπατάς μέσα στο δάσος. Ξάφνου ανακαλύπτεις

στο μονοπάτι, μπροστά σου, ένα μικρό διαστημόπλοιο. Από μέσα βγαίνει ένας μικροσκοπικός Αρειανός, σηκώνει το βλέμμα του και σε κοιτάζει...

Τι θα σκεφτόσουν εκείνη τη στιγμή; Τέλος πάντων, ό,τι κι αν σκεφτόσουν, το ίδιο κάνει. Σου πέρασε, όμως, ποτέ από το μυαλό ότι κι εσύ η ίδια είσαι ένα εξίσου αλλόκοτο πλάσμα;

Φυσικά, είναι μάλλον απίθανο να σκοντάψεις ποτέ σου πάνω σ' ένα πλάσμα από άλλο πλανήτη. Δεν ξέρουμε καν αν υπάρχει ζωή στους άλλους πλανήτες. Είναι, όμως, πολύ πιθανό να σκοντάψεις κάποτε πάνω στον ίδιο σου τον εαυτό. Μπορεί να σηκωθείς μια ωραία μέρα και να δεις τη Σοφία με άλλα μάτια. Μπορεί, μάλιστα, αυτό να σου συμβεί ακριβώς κάποια φορά που θα περπατάς μέσα στο δάσος.

«Είμαι ένα αλλόκοτο πλάσμα», σκέφτεσαι. «Ένα μυστηριώδες ζώο...»

Σου φαίνεται πως ξυπνάς από έναν ύπνο που κράτησε εκατό χρόνια τουλάχιστον, σαν την πεντάμορφη βασιλοπούλα του παραμυθιού. «Ποια είμαι;» αναρωτιέσαι. Ξέρεις ότι είσαι γαντζωμένη πάνω σ' ένα πλανήτη που στριφογυρίζει στο Διάστημα. Αλλά τι *είναι* το Διάστημα;

Με διαβάζεις ακόμα, Σοφία; Θα κάνουμε άλλο ένα πείραμα με τη σκέψη μας:

Ο μπαμπάς, η μαμά κι ο μικρός Θωμάς, που είναι δυο-τριών χρονών, κάθονται ένα πρωί στην κουζίνα τους και τρώνε το πρωινό τους. Ξάφνου, η μαμά σηκώνεται, πάει στο νεροχύτη και τότε, ναι, τότε ο μπαμπάς αρχίζει να πετάει κι ανεβαίνει ως το ταβάνι.

Τι νομίζεις ότι θα 'λεγε ο μικρός Θωμάς; Μπορεί να 'δειχνε τον μπαμπά του με το δάχτυλο και να 'λέγε: «Ο μπαμπάς πετάει!»

Σίγουρα ο Θωμάς θ' απορούσε. Αλλά ο Θωμάς έτσι κι αλλιώς απορεί και θαυμάζει, μ' όλα όσα βλέπει γύρω του. Ο μπαμπάς του ξέρει να κάνει τόσα θαυμάσια πράγματα, που μια μικρή πτήση πάνω από το τραπέζι της κουζίνας δεν είναι δα και τίποτα σπουδαίο! Ο μπαμπάς ξυρίζεται κάθε πρωί με μια μικροσκοπική μηχανή. Άλλες φορές σκαρφαλώνει πάνω στη σκεπή και στερεώνει την κεραία της τηλεόρασης ή χώνει το κεφάλι του μέσα στον κινητήρα του αυτοκινήτου και το ξαναβγάζει κατάμαυρο.

Και τώρα η σειρά της μαμάς. Ακουσε τον Θωμά και γυρίζει από-

τομα να δει. Πώς νομίζεις ότι θ' αντιδρούσε στη θέα του ιπτάμενου μπαμπά πάνω από το τραπέζι της κουζίνας;

Το βάζο με τη μαρμελάδα τής πέφτει από τα χέρια κι αρχίζει να κλαίει από τη σαστισμάρα της. Ίσως, μάλιστα, να πάει και στο γιατρό, όταν κατέβει και πάλι ο μπαμπάς στο κάθισμα του. (Αυτός ο άνθρωπος ποτέ του δεν έμαθε πως φέρεται κανείς στο τραπέζι!)

Γιατί ο Θωμάς κι η μαμά του αντέδρασαν με τόσο διαφορετικούς τρόπους; Τι λες;

Είναι ζήτημα *συνήθειας.* (Αυτό βάλ' το καλά στο μυαλό σου και μην το ξεχάσεις!) Η μαμά έχει μάθει ότι οι άνθρωποι δεν πετούν. Ο Θωμάς όχι. Είναι ακόμη αβέβαιος για το τι είναι δυνατό και τι όχι σ' αυτό τον κόσμο.

Αλλά τι γίνεται με τον κόσμο αυτό καθ' εαυτό, Σοφία; Νομίζεις ότι *ο κόσμος* είναι ή όχι δυνατό να υπάρχει; Γιατί, αν το καλοσκεφτούμε, κι αυτός πετάει, κι αυτός αιωρείται στο Διάστημα.

Το λυπηρό είναι πως, μεγαλώνοντας, δε συνηθίζουμε μόνο στους νόμους της βαρύτητας. Συνηθίζουμε ταυτόχρονα και στην ίδια την ύπαρξη του κόσμου.

Φαίνεται ότι κατά τη διάρκεια της παιδικής μας ηλικίας χάνουμε την ικανότητα ν' απορούμε και να θαυμάζουμε τον κόσμο. Κι αυτό δεν είναι διόλου ασήμαντο - αντίθετα, είναι κάτι που οι φιλόσοφοι προσπαθούν να ξυπνήσουν και πάλι μέσα μας. Γιατί κάπου μέσα μας, κάτι μας λέει ότι η ζωή είναι ένα μεγάλο αίνιγμα. Και το αίνιγμα αυτό το ζήσαμε, πολύ πριν μάθουμε να το σκεφτόμαστε.

Για να εξηγηθώ καλύτερα: παρόλο που τα φιλοσοφικά ερωτήματα ενδιαφέρουν και αφορούν όλους τους ανθρώπους, δε γίνονται όλοι οι άνθρωποι φιλόσοφοι. Οι περισσότεροι φυλακίζονται (για διάφορους λόγους) τόσο βαθιά μέσα στην καθημερινότητα, που θάβουν μια για πάντα την έκπληξη τους για το φαινόμενο της ζωής. (Είναι αυτοί που τρυπώνουν βαθιά μέσα στο δέρμα του λαγού, βολεύονται και μένουν εκεί ώσπου να πεθάνουν.)

Για τα παιδιά, όμως, ο κόσμος -κι όλα όσα κλείνει μέσα του- είναι κάτι *καινούριο,* που προκαλεί το θαυμασμό και την έκπληξη. Οι μεγάλοι δεν τον βλέπουν έτσι. Οι περισσότεροι μεγάλοι άνθρωποι βλέπουν τον κόσμο σαν κάτι εντελώς κανονικό και συνηθισμένο.

Και στο σημείο αυτό ακριβώς, οι φιλόσοφοι αποτελούν μια αξιοθαύμαστη μειοψηφία. Ο φιλόσοφος δεν κατάφερε ποτέ να σταθεί απέναντι στον κόσμο χωρίς απορία και θαυμασμό. Δεν κατάφερε ποτέ να συνηθίσει τον κόσμο. Για έναν ή για μία φιλόσοφο, ο κόσμος εξακολουθεί να είναι κάτι ακατανόητο, κάτι μυστηριώδες κι αινιγματικό. Οι φιλόσοφοι, λοιπόν, και τα μικρά παιδιά έχουν κάτι κοινό. Με άλλα λόγια, ο φιλόσοφος μένει, για όλη του τη ζωή, παιδί και συνεχίζει, όσο ζει, να θαυμάζει και ν' απορεί με τον κόσμο, όπως κι ένα παιδί.

Και τώρα θα πρέπει ν' αποφασίσεις, αγαπητή μου Σοφία: Είσαι ένα παιδί, που δεν έχει ακόμα «συνηθίσει» τον κόσμο, ή είσαι μια φιλόσοφος που μπορεί να ξορκίσει τη δύναμη της συνήθειας και να συνεχίσει, για όλη της τη ζωή, να βλέπει, τον κόσμο με τα μάτια ενός παιδιού;

Αν, απλώς, κουνάς τώρα το κεφάλι και δε νιώθεις ούτε παιδί ούτε φιλόσοφος, αυτό σημαίνει πως έχεις συνηθίσει τόσο πολύ να ζεις μέσα στον κόσμο, που δεν απορείς και δε σαστίζεις πια. Ο δισταγμός κρύβει κινδύνους. Γι' αυτό, για λόγους ασφαλείας, προσφέρομαι να σου κάνω αυτά τα μαθήματα. Δε θέλω'να γίνεις από τους νωθρούς κι αδιάφορους ανθρώπους, που τίποτα δεν τους συναρπάζει, θέλω να ζήσεις μια ζωή θαυμάσια και συναρπαστική.

Τα μαθήματα δεν πρόκειται να σου κοστίσουν απολύτως τίποτα. Αλλά ούτε και θα σου επιστραφούν τίποτα χρήματα, αν αποφασίσεις πως τα μαθήματα δε σ' ενδιαφέρουν. Αν, πάλι, θελήσεις να σταματήσεις στα μισά, δεν υπάρχει πρόβλημα. Άσε μου μήνυμα στο γραμματοκιβώτιο, ας πούμε ένα ζωντανό βατραχάκι. Πάντως, κάτι πράσινο. Για να μην τρομάξουμε και τον ταχυδρόμο.

Σύντομη περίληψη: Ένα κάτασπρο λαγουδάκι βγαίνει μέσα από ένα άδειο ημίψηλο. Κι επειδή είναι ένα τεράστιο λαγουδάκι, το κόλπο αυτό χρειάζεται δισεκατομμύρια χρόνια για να γίνει. Μέσα στο τρίχωμά του γεννιούνται όλοι οι άνθρωποι. Κι απορούν μ' αυτό το κόλπο, που κατά βάση δεν είναι δυνατό να γίνει, κι όμως γίνεται. Μεγαλώνοντας, οι άνθρωποι χώνονται όλο και πιο βαθιά μέσα στις τρίχες του μικρού λαγού κι εκεί μένουν. Εκεί μέσα είναι τόσο βολικά και ζεστά, που δεν τολμούν να σκαρφαλώσουν στις λεπτές τριχούλες και

να ξαναβγούν στο φως. Μόνο οι φιλόσοφοι έχουν το θάρρος να ξεκινήσουν το ταξίδι που θα τους οδηγήσει ως τα πιο μακρινά σύνορα της γλώσσας και της ύπαρξης. Μερικοί χάνονται στο δρόμο, άλλοι, όμως, γαντζώνονται σφιχτά στο τρίχωμα του λαγού και φωνάζουν στους υπόλοιπους, που έχουν μείνει βαθιά χωμένοι και βολεμένοι στο μαλακό του τρίχωμα, τρώγοντας και πίνοντας του καλού καιρού.

«Κυρίες και κύριοι», φωνάζουν, «πετάμε στο Διάστημα, χωρίς να στηριζόμαστε πουθενά!»

Αλλά κανείς από τους ανθρώπους κάτω στο τρίχωμα του λαγού δε δίνει σημασία στις φωνές των φιλοσόφων.

«Θεέ μου, τι φασαρία που κάνουν!», λένε μονάχα.

Κι ύστερα συνεχίζουν την κουβέντα τους όπως και πριν: Μου δίνεις, σε παρακαλώ, το βούτυρο; Πόσο ανέβηκαν σήμερα οι μετοχές; Πόσο κάνουν οι ντομάτες; Το 'μαθες; Λένε πως η Νταϊάνα είναι έγκυος...

Όταν η μαμά της Σοφίας γύρισε στο σπίτι, πιο αργά το ίδιο απόγευμα, το κουτί με τα γράμματα του μυστηριώδους φιλοσόφου ήταν κρυμμένο σε σίγουρο μέρος στη «σπηλιά». Η Σοφία είχε προσπαθήσει να συγκεντρωθεί και να τελειώσει τα μαθήματά της, αλλά στην πραγματικότητα συνέχιζε να σπάει το κεφάλι της μ' αυτά που είχε διαβάσει στα γράμματα.

Ήταν τόσα πολλά πράγματα που δεν τα είχε σκεφτεί ποτέ ως τότε! Δεν ήταν παιδί πια, αλλά ούτε μεγάλη ήταν ακόμα. Η Σοφία κατάλαβε ότι είχε αρχίσει κιόλας να χώνεται βαθιά μέσα στο πλούσιο και ζεστό τρίχωμα του άσπρου λαγού, που είχε βγει μυστηριωδώς μέσα από το μαύρο κι αδειανό ημίψηλο του Σύμπαντος. Την τελευταία στιγμή, την είχε σταματήσει ο φιλόσοφος -άντρας ήταν ή γυναίκα;-, την είχε αρπάξει από το σβέρκο και την είχε τραβήξει πάλι έξω έξω, στην επιφάνεια του τριχώματος, όπου έπαιζε (παν ήταν μικρή. Κι εκεί έξω είχε ξαναδεί τον κόσμο, όπως την πρώτη, την πρώτη πρώτη φορά. Ο φιλόσοφος την είχε σώσει.

Η Σοφία τράβηξε τη μαμά στο σαλόνι και την έσπρωξε να καθίσει στην πολυθρόνα της.

«Μαμά..., το βρίσκεις παράξενο που ζούμε;» άρχισε.

Η μαμά της σάστισε τόσο, που δεν ήξερε τι ν' απαντήσει. Όλα τ'

άλλα απογεύματα, η Σοφία τα περνούσε σκυμμένη πάνω από τα τετράδιά της.

«Μμμ», αποκρίθηκε. «Μερικές φορές, ναι».

«Μερικές φορές; Δηλαδή... θέλω να πω, δεν το βρίσκεις παράξενο που υπάρχει ο κόσμος;»

«Μα, Σοφία, τι είναι αυτά που λες;»

«Σε ρωτάω κάτι. Φαίνεται, όμως, πως βρίσκεις τον κόσμο τελείως κανονικό και συνηθισμένο, ε;»

«Ναι. Κι έτσι είναι. Τις περισσότερες φορές».

Η Σοφία κατάλαβε πως ο φιλόσοφος είχε δίκιο. Οι μεγάλοι πίστευαν ότι ο κόσμος ήταν αυτονόητος. Είχαν αποκοιμηθεί μια για πάντα τον ύπνο της πεντάμορφης βασιλοπούλας, τον ύπνο της καθημερινότητας.

«Έχεις συνηθίσει τόσο πολύ τον κόσμο, που πια δε σε κάνει ν' απορείς και να σαστίζεις», είπε επιτιμητικά στη μαμά της.

«Με συγχωρεί η χάρη σου, αλλά δεν καταλαβαίνω λέξη απ' όσα λες».

«Λέω ότι τον παρασυνήθισες τον κόσμο. Μ' άλλα λόγια, κοιμάσαι όρθια, μαμά».

«Σοφία, δε σου επιτρέπω να μου μιλάς μ' αυτό τον τρόπο».

«Εντάξει, θα σου το πω αλλιώς. Βολεύτηκες μια χαρά βαθιά μέσα στο τρίχωμα του λαγού, που αυτή τη στιγμή βγαίνει μέσα από το μαύρο, αδειανό ημίψηλο του Σύμπαντος. Και τώρα θα βάλεις τις πατάτες να βράσουν. Ύστερα θα διαβάσεις την εφημερίδα σου, θα πάρεις μισή ωρίτσα έναν υπνάκο και μετά θα δεις τις ειδήσεις στην τηλεόραση».

Μια φευγαλέα λύπη ζωγραφίστηκε για μια στιγμή στο πρόσωπο της μαμάς. Πήγε, πράγματι, στην κουζίνα, έβαλε τις πατάτες να βράσουν και ξαναγύρισε στο σαλόνι. Αυτή τη φορά, ήταν εκείνη που έσπρωξε τη Σοφία να καθίσει στην πολυθρόνα.

«Πρέπει να μιλήσουμε», άρχισε. Η Σοφία κατάλαβε από τον τόνο της φωνής της πως η μαμά της το εννοούσε σοβαρά.

«Ελπίζω πως δεν έχεις πιάσει στα χέρια σου τίποτα ναρκωτικά, παιδί μου;»

Η Σοφία έβαλε τα γέλια. Αλλά καταλάβαινε πολύ καλά ποιος ήταν ο λόγος που είχε αναγκάσει τη μαμά να ρωτήσει.

«Είσαι με τα καλά σου;» είπε. «Μ' αυτά τα πράγματα πας από το κακό στο χειρότερο».

Εκείνο το απόγευμα, δεν είπαν πια λέξη για ναρκωτικά και για άσπρα λαγουδάκια.

ΟΙ ΜΥΘΟΙ

... μια προσωρινή ισορροπία δυνάμεων
ανάμεσα στο Καλό και στο Κακό...

ΤΗΝ ΆΛΛΗ ΜΈΡΑ το πρωί, η Σοφία δε βρήκε τίποτα στο γραμματοκιβώτιο. Στο σχολείο σκυλοβαρέθηκε. Στα διαλείμματα, έβαλε τα δυνατά της να καλοπιάσει τη Γιόρουν. Έτσι, γυρίζοντας σπίτι, έκαναν σχέδια για μια εκδρομή στο δάσος, μόλις θα στέγνωνε το χώμα, και θα μπορούσαν να στήσουν τη σκηνή τους.

Μετά, έφτασε, και πάλι μπροστά στο γραμματοκιβώτιο. Το πρώτο που άνοιξε, ήταν ένας μικρός φάκελος με μεξικάνικο γραμματόσημο: είχε μια κάρτα από τον μπαμπά της. Τις είχε επιθυμήσει και για πρώτη φορά, είχε καταφέρει να κερδίσει στο σκάκι τον πρώτο καπετάνιο. Κατά τα άλλα, κόντευε σχεδόν να τελειώσει τα είκοσι κιλά βιβλία που είχε πάρει μαζί του φεύγοντας.

Και μετά, μετά τον είδε τον κίτρινο φάκελο, που είχε γραμμένο πάνω του τ' όνομά της! Η Σοφία άφησε τα υπόλοιπα γράμματα και την τσάντα της στο σπίτι κι έτρεξε στη «σπηλιά» της. Έβγαλε από το φάκελο αρκετά φύλλα χαρτιού δακτυλογραφημένα κι άρχισε να διαβάζει.

Ο κόσμος των μύθων

Γεια σου, Σοφία!

Έχουμε πολλή δουλειά, γι' αυτό καλύτερα ας αρχίσουμε χωρίς καθυστέρηση.

Όταν λέμε φιλοσοφία, εννοούμε ένα νέο τρόπο σκέψης, που γεννήθηκε, γύρω στα 600 προ Χριστού στην Ελλάδα. Ως τότε, μόνο οι

θρησκείες ήταν αρμόδιες για ν' απαντήσουν σ' όλα αυτά τα ερωτήματα. Οι θρησκευτικές αυτές εξηγήσεις περνούσαν από γενιά σε γενιά μέσα στους *μύθους*.

Ο μύθος διηγείται πράξεις κι ιστορίες των θεών και προσπαθεί να εξηγήσει γιατί η ζωή είναι έτσι όπως είναι.

Στη διάρκεια των χιλιετιών, άνθισε σ' ολόκληρο τον κόσμο μια εκπληκτική ποικιλία μυθικών απαντήσεων στα φιλοσοφικά ερωτήματα. Οι Έλληνες φιλόσοφοι προσπάθησαν ν' αποδείξουν ότι οι μύθοι αυτοί δεν αποτελούσαν στέρεη βάση για την ανθρώπινη σκέψη.

Για να καταλάβουμε τη σκέψη των πρώτων φιλοσόφων, πρέπει πρώτα να καταλάβουμε τι σημαίνει να βλέπει κανείς τον κόσμο με τα μάτια του μύθου. Θα πάρουμε ως παράδειγμα μερικές μυθικές κοσμοθεωρίες από τη Βόρεια Ευρώπη. Δεν είναι ανάγκη να πάμε μακριά.

Θα 'χεις σίγουρα ακουστά για τον *Θορ* με το σφυρί του. Πριν φτάσει ο χριστιανισμός στη Νορβηγία, οι άνθρωποι εδώ στο Βορρά πίστευαν ότι ο Θορ ταξίδευε στον ουρανό μέσα σ' ένα άρμα που το 'σερναν δυο τράγοι. Όταν χτυπούσε το σφυρί του, έπεφταν αστραπές και κεραυνοί. Η ίδια η λέξη «κεραυνός» στη γλώσσα μας σήμαινε παλαιότερα «βουή του Θορ». Στα σουηδικά, ο κεραυνός λέγεται «aska - as-aka», που σημαίνει: το ταξίδι των θεών στον ουρανό.

Όταν αστράφτει και βροντά, τότε βρέχει. Η βροχή ήταν πολύ σημαντική για τους Βίκινγκς εκείνης της εποχής. Ήταν επόμενο, λοιπόν, να τιμούν και να λατρεύουν τον Θορ ως θεό της γονιμότητας.

Επομένως, η μυθική απάντηση στο ερώτημα: «Γιατί βρέχει;», ήταν: Επειδή ο Θορ σήκωσε το σφυρί του και χτύπησε. Κι όταν έβρεχε, φύτρωνε και ψήλωνε το στάρι στα χωράφια.

Στην ουσία, ήταν ανεξήγητο το γεγονός ότι τα φυτά μεγάλωναν στα χωράφια κι έδιναν καρπούς. Οι αγρότες, ωστόσο, καταλάβαιναν πως υπήρχε κάποια σχέση ανάμεσα σ' αυτό το γεγονός και τη βροχή. Από την άλλη, όλοι πίστευαν ότι η βροχή είχε σχέση με τον Θορ. Χάρη σ' αυτή του την ιδιότητα, ο Θορ έγινε ένας από τους πιο σημαντικούς θεούς στη Βόρεια Ευρώπη.

Ο Θορ ήταν σπουδαίος και για έναν ακόμα λόγο, που είχε να κάνει με τη συνολική τάξη του κόσμου.

Οι Βίκινγκς φαντάζονταν τον κατοικημένο κόσμο σαν ένα νησί.

που ήταν διαρκώς εκτεθειμένο σε διάφορους κινδύνους. Αυτό το μέρος του κόσμου το ονόμαζαν *Μιντγκάρντ,* που σημαίνει: το Βασίλειο που Βρίσκεται στη Μέση. Στο Μιντγκάρντ βρισκόταν επίσης και το *Οσγκάρντ,* η κατοικία των θεών. Δίπλα στο Μιντγκάρντ, βρισκόταν το *Ουτγκάρντ,* το Βασίλειο που Βρίσκεται Απέξω. Εκεί κατοικούσαν οι επικίνδυνοι Γίγαντες, που διαρκώς σκαρφίζονταν τρόπους για να καταστρέψουν τον κόσμο. Τα τέρατα αυτά τα ονόμαζαν επίσης «δυνάμεις του Χάους». Στις θρησκείες του Βορρά, καθώς και στους περισσότερους από τους υπόλοιπους πολιτισμούς της γης, οι άνθρωποι είχαν την αίσθηση πως ανάμεσα στο Καλό και στο Κακό βασίλευε μια προσωρινή και εύθραυστη ισορροπία δυνάμεων.

Οι Γίγαντες μπορούσαν να καταστρέψουν το Μιντγκάρντ κλέβοντας τη θεά της γονιμότητας *Φρέγια.* Αν τα κατάφερναν, τότε τίποτα δε θα φύτρωνε πια στα χωράφια, κι οι γυναίκες δε θα γεννούσαν πια παιδιά. Γι' αυτό και ήταν εξαιρετικά σημαντικό για τους ανθρώπους το να μπορέσουν οι καλοί θεοί να νικήσουν τους Γίγαντες.

Και στην υπόθεση αυτή, σπουδαίο ρόλο έπαιζε ο Θορ: το σφυρί του δεν έφερνε μονάχα τη βροχή, ήταν κι ένα δυνατό όπλο στον αγώνα εναντίον των επικίνδυνων δυνάμεων του Χάους. Το σφυρί του τον έκανε ανίκητο. Μπορούσε να σημαδέψει μ' αυτό τους Γίγαντες και να τους σκοτώσει. Και δε φοβόταν μήπως το χάσει, γιατί το σφυρί ήταν ένα είδος μπούμερανγκ, που ξαναγύριζε μονάχο του στα χέρια του.

Αυτή ήταν η *μυθική* απάντηση στο ερώτημα: Γιατί λειτουργεί η φύση και γιατί το Καλό αγωνίζεται πάντα ενάντια στο Κακό;

Το ζήτημα, όμως, δεν ήταν μονάχα οι απαντήσεις.

Οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να κάθονται με σταυρωμένα χέρια και να περιμένουν, ώσπου να 'ρθει η βοήθεια των θεών. Κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο, ιδίως σε περιόδους επιδημιών ή ξηρασίας. Οι άνθρωποι έπρεπε ν' αγωνιστούν και οι ίδιοι ενάντια στο Κακό. Κι αυτό το έκαναν με διάφορες θρησκευτικές τελετές ή *ιεροτελεστίες.*

Η σημαντικότερη θρησκευτική τελετή του αρχαίου Βορρά ήταν η *θυσία.* Με τις θυσίες του, ο άνθρωπος υποστήριζε τον τιμώμενο θεό, τον βοηθούσε ν' αυξήσει τη δύναμή του. Οι άνθρωποι έπρεπε, λοιπόν, να θυσιάζουν στους θεούς, για να τους δώσουν δύναμη στον αγώνα τους εναντίον του Κακού. Για να το πετύχουν αυτό, θυσίαζαν

ζώα προς τιμήν των θεών. Στον Θορ θυσίαζαν, τις περισσότερες φορές, τράγους. Στον *Οντίν,* ωστόσο, θυσίαζαν και ανθρώπους.

Ο πιο γνωστός μύθος της Νορβηγίας είναι *ο Μύθος του Τριμ.* Ο *Θορ* κοιμόταν, κι όταν ξύπνησε, διαπίστωσε πως είχε χάσει το σφυρί του. θύμωσε τόσο πολύ, που τα χέρια του άρχισαν να τρέμουν, το ίδιο κι η γενειάδα του. Μαζί με τον ακόλουθο του, τον *Λούκε,* πήγε αμέσως στη Φρέγια και ζήτησε να δανειστεί τα φτερά της, για να στείλει τον Λούκε στο Γιοτουνχάιμεν, να δει μήπως οι Γίγαντες είχαν κλέψει το σφυρί. Έτσι κι έγινε. Ο Λούκε συνάντησε το βασιλιά των Γιγάντων, τον *Τριμ,* που παραδέχτηκε την κλοπή και είπε ότι είχε θάψει το σφυρί οχτώ μίλια κάτω από τη γη. Κανείς δε θα μπορούσε να το βγάλει, παρά μονάχα ο ίδιος. Αν ήθελαν πίσω το σφυρί τους, ένας τρόπος υπήρχε: να του δώσουν γυναίκα του τη Φρέγια.

Με διαβάζεις ακόμα, Σοφία; Οι καλοί θεοί έρχονται ξάφνου αντιμέτωποι μ' ένα άνευ προηγουμένου δράμα ομήρων κι εκβιασμού. Οι Γίγαντες έχουν στα χέρια τους το πιο σπουδαίο όπλο των θεών κι αυτή είναι απλούστατα μια αδιανόητη κατάσταση. Όσο οι Γίγαντες κρατούν το σφυρί του Θορ, έχουν απόλυτη εξουσία στον κόσμο των θεών και των ανθρώπων. Και για να δώσουν πίσω το σφυρί, ζητούν τη Φρέγια. Αλλά αυτή η ανταλλαγή είναι εξίσου αδιανόητη: αν οι θεοί δώσουν τη θεά της γονιμότητας —που προστατεύει τη ζωη-. τότε θα μαραθεί το χόρτο στους αγρούς, θεοί κι άνθρωποι θα πεθάνουν. Μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα, λοιπόν. Προσπάθησε να φανταστείς μια ομάδα τρομοκρατούν, που απειλεί να πυροδοτήσει μια ατομική βόμβα στο κέντρο του Παρισιού ή του Λονδίνου, αν δεν ικανοποιηθούν τα αιτήματά της. Τότε θα καταλάβεις τι ακριβώς εννοώ.

Ο μύθος συνεχίζει και διηγείται την επιστροφή του Λούκε στο Οσγκάρντ. Εκεί συμβουλεύει τη Φρέγια να ντυθεί και να στολιστεί νύφη, γιατί πρέπει να παντρευτεί το βασιλιά των Γιγάντων (δυστυχώς, δυστυχώς!). Η Φρέγια θυμώνει: όλος ο κόσμος θα σκεφτεί πως κάνει σαν τρελή για τους άντρες, αν πάει και παντρευτεί ένα Γίγαντα.

Και τότε, ο θεός Χέιμνταλ συλλαμβάνει μια καταπληκτική ιδέα. Προτείνει να ντύσουν νύφη όχι τη Φρέγια αλλά τον ίδιο τον Θορ. Μπορούν να του σηκώσουν ψηλά τα μαλλιά, να του στερεώσουν πέ-

τρες στο στήθος, να τον κάνουν να μοιάζει με γυναίκα. Ο Θορ, φυσικά, δεν ενθουσιάζεται μ' αυτή την πρόταση. Με τα πολλά, όμως, καταλαβαίνει ότι μόνο έτσι θα μπορέσουν οι θεοί να πάρουν πίσω το σφυρί. Τελικά, ο Θορ ντύνεται νύφη, κι ο Λούκε τον συνοδεύει ως παράνυφος. «Πάμε, λοιπόν, εμείς οι δυο γυναίκες στους Γίγαντες», τραγουδάει ο Λούκε ξεκινώντας.

Αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε πιο μοντέρνες εκφράσεις, τότε μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τον Θορ και τον Λούκε ως «κομάντος αντιτρομοκρατικής δράσης» των θεών. Ντυμένοι γυναίκες, θέλουν να τρυπώσουν στο κάστρο των Γιγάντων και να πάρουν στα χέρια τους το σφυρί του Θορ.

Φτάνουν, λοιπόν, στο Γιοτουνχάιμεν, και οι Γίγαντες ετοιμάζονται αμέσως για τη γιορτή του γάμου. Στο νυφικό τραπέζι, όμως, η νύφη -δηλαδή ο Θορ- τρώει ένα ολόκληρο βόδι, κι οχτώ σολομούς. Από πάνω, πίνει και τρία βαρελάκια μπίρα. Ο Τριμ αρχίζει ν' απορεί. Παρά τρίχα να τους καταλάβουν, και να πάει στράφι όλη η αντιτρομοκρατική επιχείρηση. Την κατάσταση τη σώζει ο Λούκε, που εξηγεί στους Γίγαντες ότι η Φρέγια έχει να φάει οχτώ μέρες κι οχτώ νύχτες, από τη χαρά της που θα ερχόταν στο Γιοτουνχάιμεν.

Ο Τριμ σηκώνει το πέπλο, για να φιλήσει τη νύφη, τρομάζει όμως και πισωπατεί, όταν συναντά το σκληρό βλέμμα του Θορ. Και πάλι ο Λούκε μπαίνει στη μέση και σώζει την κατάσταση: εξηγεί ότι η νύφη έχει να κοιμηθεί οχτώ μέρες κι οχτώ νύχτες από τη χαρά της για το γάμο. Τότε, ο Τριμ προστάζει να φέρουν το σφυρί και να τ' ακουμπήσουν στην ποδιά της νύφης κατά τη διάρκεια της γαμήλιας τελετης.

Μόλις το σφυρί ακούμπησε στα γόνατα του Θορ, αυτός γέλασε με την καρδιά του. Έτσι λέει ο μύθος. Πρώτο απ' όλους σκότωσε τον Τριμ κι ύστερα όλους τους Γίγαντες του Γιοτουνχάιμεν. Κι έτσι είχε καλό τέλος αυτό το δράμα απαγωγής κι εκβιασμού. Και για μια φορά ακόμα, ο Θορ -δηλαδή ο Μπατμαν ή ο Τζέιμς Μποντ των θεών- είχε νικήσει τις δυνάμεις του Κακού.

Αυτά λέει ο μύθος, Σοφία. Αλλά στην πραγματικότητα, τι εννοεί; Σίγουρα δε φτιάχτηκε μόνο για πλάκα. Ακόμα κι αυτός ο μύθος κάτι θέλει να *εξηγήσει.* Ίσως την ξηρασία.

Όταν έλειπε η βροχή, και η ξηρασία αφάνιζε τα σπαρτά, οι άν-

θρωποι χρειάζονταν μια εξήγηση. Μήπως έφταιγαν οι Γίγαντες, που είχαν αρπάξει πάλι το σφυρί των θεών;

Ίσως, πάλι, ο μύθος αυτός να εξηγεί την αλλαγή των εποχών: το χειμώνα, η φύση είναι νεκρή, επειδή το σφυρί του Θορ βρίσκεται φυλακισμένο στο Γιοτουνχάιμεν. Την άνοιξη, όμως, καταφέρνει και το ξαναπαίρνει στα χέρια του. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι μύθοι προσπαθούν να εξηγήσουν στους ανθρώπους τα ακατανόητα.

Οι άνθρωποι, όμως, δεν αρκούνταν στις εξηγήσεις. Προσπαθούσαν να επέμβουν σ' αυτά τα δρώμενα, που ήταν γι' αυτούς ζήτημα ζωής και θανάτου, με τη βοήθεια θρησκευτικών τελετών, που συνδέονταν με τους μύθους. Μπορούμε, λοιπόν, να φανταστούμε ότι σε περίπτωση ξηρασίας ή κακής σοδειάς, οι άνθρωποι παρίσταναν οι ίδιοι το περιεχόμενο του μύθου. Ίσως έντυναν έναν άντρα του χωριού νύφη -με πέτρες δεμένες στο στήθος- και τον έστελναν να φέρει πίσω το σφυρί από τους Γίγαντες. Έτσι μπορούσαν κι οι άνθρωποι να κάνουν κάτι για να επισπεύσουν τον ερχομό της βροχής ή να εξασφαλίσουν μια καλύτερη σοδειά.

Όπως κι αν είχαν ακριβώς τα πράγματα, το σίγουρο είναι πως έχουμε παραδείγματα ανάλογων μύθων απ' όλα τα μέρη της γης και σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις, οι άνθρωποι δραματοποιούσαν ένα «μύθο εναλλαγής των εποχών», για να επισπεύδουν τις φυσικές διαδικασίες.

Ρίξαμε μια σύντομη ματιά στον μυθικό κόσμο της Βόρειας Ευρώπης. Υπήρχαν αμέτρητοι μύθοι για τον *Θορ* και τον *Οντίν,* τον *Φρέι* και τη *Φρέγια,* τον *Χοντ* και τον *Μπάλντερ,* καθώς και για πολλές πολλές άλλες θεότητες. Τέτοιοι μύθοι υπήρχαν σ' όλο τον κόσμο, πριν αρχίσουν οι φιλόσοφοι να σκαλίζουν το ζήτημα. Γιατί και οι Έλληνες είχαν μυθολογία, όταν γεννήθηκαν οι πρώτες φιλοσοφίες. Αιώνες ολόκληρους αφηγούνταν η μια γενιά στην επόμενη, τις ιστορίες και τις περιπέτειες των θεών. Στην Ελλάδα, οι θεότητες ονομάζονταν *Δίας* και *Απόλλωνας, Ήρα* και *Αθηνά, Διόνυσος* και *Ασκληπιός, Ηρακλής* και *Ήφαιστος.* Κι αυτοί είναι μόνο μερικοί από τους Έλληνες θεούς. Γιατί υπήρχαν πολλοί.

Στα 700 προ Χριστού περίπου, ο Όμηρος κι ο Ησίοδος έσωσαν στα έργα τους μεγάλα μέρη του ελληνικού μυθολογικού θησαυρού.

Η καταγραφή αυτή άλλαξε ριζικά την κατάσταση. Γιατί μόλις οι μύθοι έγιναν χειροπιαστοί, και μπορούσε ο καθένας να τους διαβάσει, αμέσως άρχισε η συζήτηση.

Οι πρώτοι Έλληνες φιλόσοφοι επέκριναν τους ομηρικούς θεούς, επειδή έμοιαζαν πάρα πολύ με τους ανθρώπους: κι οι άνθρωποι απόρησαν που οι θεοί ήταν εγωιστές κι ασυνεπείς σαν κι αυτούς τους ίδιους. Για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας ειπώθηκε καθαρά πως ίσως οι μύθοι να μην ήταν τίποτα παραπάνω από κατασκευάσματα του ανθρώπινου μυαλού.

Ένα παράδειγμα της κριτικής που άσκησαν οι Έλληνες στους μύθους, βρίσκουμε στο φιλόσοφο *Ξενοφάνη,* που γεννήθηκε γύρω στα 570 προ Χριστού. Οι άνθρωποι, λέει ο Ξενοφάνης, έπλασαν τους θεούς κατ' εικόνα και ομοίωση τους: «Και οι θνητοί νομίζουν ότι έτσι γεννήθηκαν οι θεοί, και είχαν φτιασιά και φωνή και όψη ίδια με τη δικιά τους... Οι Αιθίοπες φαντάζονταν τους θεούς τους μαύρους και πλακουτσομύτηδες, οι Θράκες, όμως, γαλανομάτηδες και κοκκινομάλληδες... Αν οι αγελάδες και τα άλογα και τα λιοντάρια είχαν κι αυτά χέρια, και μπορούσαν να ζωγραφίσουν και να φτιάξουν έργα σαν και των ανθρώπων, τότε θα έπλαθαν κι' αυτά τους θεούς τους με τη δική τους όψη: οι αγελάδες θα έδιναν στους θεούς τους αγελαδινή όψη, τα άλογα αλογίσια, τα λιοντάρια λιονταρίσια...».

Την εποχή εκείνη, οι Έλληνες ζούσαν σε πόλεις-κράτη στην Ελλάδα. Ήταν η εποχή του Αποικισμού: ελληνικές αποικίες ιδρύθηκαν σε όλη τη Μικρά Ασία και τη Νότια Ιταλία. Οι σκλάβοι ασχολούνταν με όλες τις χειρωνακτικές δουλειές, και οι ελεύθεροι πολίτες είχαν το χρόνο ν' αφοσιώνονται στην πολιτική και στην καλλιτεχνία. Κάτω απ' αυτές τις ευνοϊκές συνθήκες, η ανθρώπινη σκέψη έκανε ένα άλμα προς τα εμπρός: το άτομο μπόρεσε να θέσει ερωτήματα για την οργάνωση της ανθρώπινης κοινωνίας και να πάρει στα χέρια του την ευθύνη των απαντήσεων. Μπόρεσε, ακόμα, να θέσει ερωτήματα φιλοσοφικά, χωρίς να στηρίζεται πια στους αρχαίους μύθους και στις προγονικές παραδόσεις.

Λέμε, λοιπόν, πως την εποχή εκείνη ολοκληρώθηκε το πέρασμα από τη μυθολογία σ' ένα νέο τρόπο σκέψης, στηριγμένο στην εμπειρία και τη λογική. Ο στόχος των πρώτων Ελλήνων φιλοσόφων ήταν να δώσουν *φυσικές εξηγήσεις* στα φυσικά φαινόμενα.

Η Σοφία τριγυρνούσε στον κήπο. Προσπαθούσε να ξεχάσει όλα όσα είχε μάθει στο σχολείο - προπαντός όσα είχε διαβάσει στα βιβλία της Φυσικής Ιστορίας.

Αν είχε γεννηθεί και μεγαλώσει μέσα σ' αυτό τον κήπο, χωρίς να ξέρει τίποτε άλλο για τη φύση, τότε τι θα σκεφτόταν για την άνοιξη;

Θα έπλαθε, άραγε, με το νου της μια εξήγηση, όταν θα βλεπε ξαφνικά μια μέρα τη βροχή να πέφτει: Θα 'βρισκε ίσως με τη φαντασία της μια ιστορία, για να εξηγήσει το πώς έλιωναν τα χιόνια κι ανέβαινε ο ήλιος στον ουρανό;

Μα, βέβαια! Όσο γι' αυτά, ήταν σίγουρη. Κι αμέσως άρχισε να πλέκει τον δικό της μύθο, το δικό της ποίημα:

Ο χειμώνας είχε απλώσει τα παγωμένα χέρια του πάνω στη γη, επειδή ο κακός Μουριάτ κρατούσε φυλακισμένη την όμορφη πριγκίπισσα Σικίτα. Μια μέρα, όμως, καταφθάνει ο γενναίος πρίγκιπας Μπραβάτο και την ελευθερώνει. Η Σικίτα δεν ξέρει πως να δείξει τη χαρά της: αρχίζει να χορεύει στα λιβάδια τραγουδώντας το τραγούδι που είχε φτιάξει μέσα στην παγωμένη φυλακή της. Η γη και τα δέντρα συγκινούνται τόσο πολύ, ώστε λιώνουν το χιόνι με τα δάκρυα τους. Χαρούμενος ο ήλιος ανεβαίνει κι αυτός στον ουρανό, και τα δάκρυα στεγνώνουν. Τα πουλιά μαθαίνουν το τραγούδι της Σικίτα κι αρχίζουν να κελαηδούν. Κι όταν η όμορφη πριγκίπισσα λύνει τα μαλλιά της. κάμποσες χρυσές μπούκλες πέφτουν στο χιόνι και γίνονται κρίνα...

Στη Σοφία άρεσε πολύ η ιστορία που είχε φτιάξει μόνη της. Αν δεν είχε άλλη εξήγηση για την αλλαγή των εποχών, τότε σίγουρα θα πίστευε πως το παραμύθι της ήταν η αλήθεια.

Κατάλαβε πως οι άνθρωποι λαχταρούσαν από πάντα μια εξήγηση για τα φυσικά φαινόμενα. Ίσως δεν μπορούσαν καν να ζήσουν χωρίς αυτές τις εξηγήσεις. Κι επειδή, τις αρχαίες εκείνες εποχές, δεν είχαν ακόμα επιστήμη, έφτιαξαν τους μύθους.

ΟΙ ΦΥΣΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

... από το τίποτα, τίποτα δε γεννιέται...

ΟΤΑΝ ΓΥΡΙΣΕ Η ΜΑΜΑ ΤΗΣ από τη δουλειά εκείνο το απόγευμα, η Σοφία καθόταν στην κούνια της βεράντας κι αναρωτιόταν ποια σχέση τάχα να υπήρχε ανάμεσα στα μαθήματα της φιλοσοφίας και τη Χίλντε Μόλερ Κναγκ. που δεν επρόκειτο να λάβει τις ευχές του πατέρα της για τα γενέθλιά της.

«Σοφία!» τη φώναξε η μαμά της από μακριά. «Έχεις ένα γράμμα!»

Η Σοφία τινάχτηκε. Μόνη της είχε αδειάσει το γραμματοκιβώτιο. Άρα το γράμμα αυτό θα πρέπει να ήταν από το φιλόσοφο. Τι θα έλεγε στη μαμά;

Σιγά σιγά σηκώθηκε από την κούνια και προχώρησε να υποδεχτεί τη μητέρα της.

«Δεν έχει γραμματόσημο. Μάλλον είναι ραβασάκι».

Η Σοφία πήρε το φάκελο από τα χέρια της.

«Δε θα τ' ανοίξεις;»

Τι δικαιολογία να βρει;

«Έχεις ακούσει πολλούς ανθρώπους που ανοίγουν τα ραβασάκια τους την ώρα που η μαμά τους κοιτάζει πάνω από τον ώμο τους;»

Ήταν το καλύτερο που είχε να κάνει, ν' αφήσει τη μαμά να πιστέψει πως ήταν ραβασάκι. Η Σοφία ντρεπόταν, γιατί ήταν ακόμα πολύ μικρή για τέτοια. Αλλά ντρεπόταν ακόμα περισσότερο να ομολογήσει ότι έπαιρνε μαθήματα φιλοσοφίας δι' αλληλογραφίας, και μάλιστα από έναν άγνωστο φιλόσοφο, που έπαιζε μαζί της σαν τη γάτα με το ποντίκι.

Ήταν ένας από τους μικρούς λευκούς φακέλους. Η Σοφία κλείστηκε στο δωμάτιο της και διάβασε τις τρεις ερωτήσεις που ήταν γραμμένες στο φύλλο του χαρτιού μέσα στο φάκελο:

Υπάρχει κάποιο πρωταρχικό στοιχείο, από το οποίο φτιάχτηκαν όλα;

Μπορεί το νερό να γίνει κρασί;

Πώς μπορεί ν' ανακατευτεί το νερό με το χώμα κι από τη λάσπη να γεννηθεί ένας ζωντανός βάτραχος;

Οι ερωτήσεις της φάνηκαν τρελές, αλλά όλο το απόγευμα δεν μπορούσε να τις βγάλει από το μυαλό της. Και την άλλη μέρα στο σχολείο, η σκέψη της διαρκώς μ' αυτές καταπιανόταν πότε με τη μια και πότε με την άλλη, με τη σειρά.

Υπήρχε κάποιο πρωταρχικό στοιχείο, από το οποίο φτιάχτηκαν όλα; Αλλά αν αυτό ήταν αλήθεια, *πώς* είχε καταφέρει αυτό το πρωταρχικό στοιχείο, από το οποίο είχαν φτιαχτεί όλα όσα σήμερα υπάρχουν στον κόσμο, να μεταμορφωθεί σε μαργαρίτα από τη μια και σε ελέφαντα από την άλλη;

Το ίδιο αδιέξοδο αντιμετώπιζε και με τη δεύτερη ερώτηση, αν το νερό μπορούσε να γίνει κρασί. Η Σοφία είχε ακούσει πως ο Χριστός είχε κάνει το νερό κρασί, αλλά δεν την είχε πάρει κατά γράμμα εκείνη την ιστορία. Και στο κάτω κάτω, ακόμα κι αν ο Χριστός μπορούσε να κάνει το νερό κρασί, αυτό ήταν θαύμα κι επομένως κάτι, στην ουσία, αδύνατο. Ήξερε ότι στο κρασί, όπως και στη φύση ολόκληρη, υπήρχε κρυμμένο πάρα πολύ νερό. Αλλά ακόμα και τ' αγγούρια, που αποτελούνται κατά 95 τοις εκατό από νερό, χρειάζονταν και κάτι ακόμα για να είναι αγγούρια! Δεν ήταν σκέτο νερό!

Κι ύστερα, ήταν και το πρόβλημα με το βάτραχο. Αυτός ο φιλόσοφος είχε μανία με τους βατράχους. Η Σοφία θα μπορούσε ίσως να δεχτεί πως ένας βάτραχος είναι φτιαγμένος από νερό και χώμα, αλλά στην περίπτωση αυτή, το χώμα δεν μπορεί να είναι φτιαγμένο από ένα και μόνο πρωταρχικό στοιχείο. Αν το χώμα είχε μέσα του πολλά και διάφορα συστατικά, τότε θα μπορούσε κανείς να φανταστεί ένα βάτραχο να γεννιέται απ' αυτή τη λάσπη. Με τον όρο, φυσικά, πως η λάσπη θα έκανε τον κύκλο της περνώντας από το στάδιο του αβγού και του γυρίνου. Γιατί τα βατράχια δε φυτρώνουν στους κήπους, όσο ευσυνείδητα κι αν ποτίζεις τα παρτέρια σου.

Το απόγευμα, την ώρα που γύριζε από το σχολείο, βρήκε στο γραμματοκιβώτιο ένα χοντρό κίτρινο φάκελο με τ' όνομά της. Η Σο-

φία τον πήρε και πήγε ίσια στην κρυψώνα της, όπως είχε κάνει και τις προηγούμενες μέρες.

Οι απορίες των φιλοσόφων

Να 'μαστε πάλι! Ας αρχίσουμε αμέσως με το σημερινό μάθημα, χωρίς να χάνουμε την ώρα μας με λαγουδάκια και τα παρόμοια.

Θα σου διηγηθώ, σε γενικές γραμμές, *πώς* σκέφτονταν οι άνθρωποι για τα φιλοσοφικά ερωτήματα, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ας τα πάρουμε με τη σειρά.

Μια και οι περισσότεροι φιλόσοφοι ζούσαν σε άλλες εποχές -και ίσως σε πολιτισμούς εντελώς διαφορετικούς από τον δικό μας-, αξίζει τον κόπο ν' αναρωτηθούμε ποιες ήταν οι *απορίες* τους. Εννοώ ότι θα πρέπει να προσπαθήσουμε με τη φαντασία μας να σκεφτούμε ποια ήταν τα ερωτήματα που τους απασχολούσαν, ποια ήταν τα προβλήματα που τους ενδιέφεραν περισσότερο από τ' άλλα. Αλλοι καταπιάστηκαν να βρουν *πώς* γεννήθηκαν, πώς δημιουργήθηκαν όλα αυτά τα φυτά και τα ζώα που μας περιτριγυρίζουν. Αλλοι, όμως, θέλησαν να εξακριβώσουν αν υπάρχει Θεός κι αν οι άνθρωποι έχουν αθάνατη ψυχή.

Αν καταφέρουμε να ξεχωρίσουμε ποιο ήταν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του κάθε φιλόσοφου, τότε μπορούμε ευκολότερα να παρακολουθήσουμε τη σκέψη του. Γιατί κανένας φιλόσοφος δεν προλαβαίνει ν' ασχοληθεί με όλα τα φιλοσοφικά ερωτήματα.

Όλο μιλάω για *το* φιλόσοφο... Και δεν έχω και πολύ άδικο. Γιατί η ιστορία της φιλοσοφίας είναι σφραγισμένη από τους άντρες. Αυτό συμβαίνει, επειδή η γυναίκα, τόσο ως φύλο όσο και ως σκεπτόμενο άτομο, υπήρξε αντικείμενο καταπίεσης καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Αυτή είναι, δυστυχώς, η πραγματικότητα. Κρίμα, γιατί κατ' αυτό τον τρόπο χάθηκαν για πάντα πολλές σημαντικές εμπειρίες και σκέψεις. Οι γυναίκες εμφανίζονται για πρώτη *φορά* στην ιστορία της φιλοσοφίας μόλις στις αρχές του αιώνα μας.

Δεν πρόκειται να σε κουράσω με διάβασμα και δύσκολες ασκήσεις, όπως έχεις, ας πούμε, στα μαθηματικά. Αλλά πότε πότε θα σου βάζω λίγες εύκολες ερωτήσεις.

Αν δέχεσαι τους όρους μου. μπορούμε να ξεκινήσουμε.

Οι φυσικοί φιλόσοφοι

Οι πρώτοι Έλληνες φιλόσοφοι είναι γνωστοί με το όνομα «φυσικοί φιλόσοφοι», επειδή ασχολήθηκαν προπάντων με τη φύση και με τα φυσικά φαινόμενα.

Αναρωτηθήκαμε ήδη από που γεννήθηκαν όλα όσα βλέπουμε γύρω μας. Οι περισσότεροι άνθρωποι σήμερα πιστεύουν, λίγο ως πολύ, ότι όλα γεννήθηκαν από το τίποτα. Η ιδέα αυτή δεν ήταν και πολύ διαδεδομένη τον καιρό των αρχαίων Ελλήνων. Για κάποιο λόγο, νόμιζαν ότι «κάτι» υπήρχε από πάντα.

Το πρόβλημά τους, λοιπόν, δεν ήταν πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος ολόκληρος από το τίποτα. Αντί γι' αυτό, απορούσαν που το σκέτο νερό μπορούσε να μεταμορφωθεί και να γίνει ψάρι, θαύμαζαν που το άψυχο χώμα μπορούσε να γεννήσει ψηλά δέντρα και πολύχρωμα λουλούδια. Κι ας μη μιλήσουμε καθόλου για τα μωρά, που γεννιούνται μέσα από την κοιλιά της γυναίκας!

Οι φιλόσοφοι έβλεπαν με τα ίδια τους τα μάτια τις *αλλαγές* που συνέβαιναν διαρκώς στη φύση. Αλλά *πώς* γίνονταν αυτές οι αλλαγές; Πώς μπορούσε κάτι ν' αλλάξει μορφή και να γίνει κάτι άλλο - μια ουσία, ας πούμε, να ζωντανέψει και να γίνει φυτό ή ζώο;

Οι πρώτοι εκείνοι φιλόσοφοι είχαν κάτι κοινό: πίστευαν όλοι πως πίσω απ' όλες τις αλλαγές κρυβόταν ένα ορισμένο *πρωταρχικό στοιχείο.* Δεν είναι εύκολο να καταλάβουμε πώς τους ήρθε αυτή η ιδέα. Ξέρουμε μόνο πως αναζητούσαν αυτό το στοιχείο πίσω απ' όλες τις αλλαγές μέσα στη φύση.

Το ενδιαφέρον για μας δεν είναι οι απαντήσεις που βρήκαν κι έδωσαν σ' αυτό το ερώτημα οι πρώτοι φιλόσοφοι. Το ενδιαφέρον είναι ποιες ερωτήσεις διάλεξαν και τι λογής απαντήσεις έψαξαν να βρουν. Για μας, πιο σπουδαίο είναι το πώς, παρά το τι ακριβώς σκέφτονταν.

Διαπιστώσαμε ότι πρόσεχαν ιδιαίτερα και μελετούσαν όλες τις ορατές αλλαγές στη φύση. Προσπαθούσαν να διακρίνουν κάποιους αιώνιους φυσικούς νόμους. Πάσχιζαν να καταλάβουν τα φυσικά

φαινόμενα και να τα εξηγήσουν, δίχως να καταφύγουν στους μύθους και στην παράδοση. Και πάνω απ' όλα, ήθελαν να κατανοήσουν τα φυσικά φαινόμενα με τη βοήθεια της παρατήρησης και της μελέτης. Αλλο αυτό κι άλλο να εξηγείς τον κεραυνό και την αστραπή, το χειμώνα και την άνοιξη με τη βοήθεια διαφόρων γεγονότων, που φαντάζεσαι ότι γίνονται στον κόσμο των θεών.

Έτσι ελευθερώθηκε η φιλοσοφία από τη θρησκεία. Μπορούμε να πούμε ότι οι φυσικοί φιλόσοφοι έκαναν τα πρώτα βήματα προς την κατεύθυνση ενός *επιστημονικού* τρόπου σκέψης κι έθεσαν έτσι τα θεμέλια για τη μετέπειτα ανάπτυξη των φυσικών επιστημών.

Το μεγαλύτερο μέρος όσων είπαν κι έγραψαν οι φυσικοί φιλόσοφοι, έχει πια χαθεί. Τα περισσότερα απ' όσα ξέρουμε, έχουν φτάσει ως εμάς χάρη στο έργο *του Αριστοτέλη,* που έζησε διακόσια χρόνια μετά τους πρώτους εκείνους φιλοσόφους. Ο Αριστοτέλης, όμως, παραθέτει απλώς συνοπτικά τα συμπεράσματα, στα οποία είχαν καταλήξει οι φιλόσοφοι πριν απ' αυτόν. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε πάντα να καταλάβουμε πώς έφτασαν σ' αυτά τα συμπεράσματα. Ξέρουμε όμως αρκετά, ώστε να μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι απορίες των πρώτων Ελλήνων φιλοσόφων είχαν σχέση με το πρωταρχικό στοιχείο, από το οποίο αποτελείται ο κόσμος, καθώς και με τις αλλαγές του, όπως αυτές παρουσιάζονται μέσα από τα διάφορα φυσικά φαινόμενα.

Τρεις φιλόσοφοι από τη Μίλητο

Ο πρώτος φιλόσοφος που τ' όνομά του έχει φτάσει ως εμάς είναι ο *Θαλής* από τη Μίλητο, ελληνική αποικία στη Μικρά Ασία. Ο Θαλής αγαπούσε τα ταξίδια και ταξίδεψε πολύ. Λένε πως υπολόγισε κάποτε το ύψος μιας πυραμίδας στην Αίγυπτο μετρώντας τον ίσκιο της τη στιγμή ακριβώς που ο δικός του ίσκιος ήταν ίσος με το πραγματικό του ύψος. Λένε ακόμα πως το 585 π.Χ. προέβλεψε με ακρίβεια μια ολική έκλειψη ηλίου.

Ο Θαλής θεωρούσε πως τα πάντα προέρχονταν από το νερό. Δεν ξέρουμε πώς ακριβώς το εννοούσε αυτό. Ίσως πίστευε πως όλοι οι οργανισμοί γεννιούνται μέσα στο υγρό στοιχείο - και σ' αυτό επιστρέφουν πεθαίνοντας.

Όταν ταξίδεψε στην Αίγυπτο, είδε ασφαλώς πόσο γόνιμη ήταν η γη μετά τις πλημμύρες του Νείλου. Ίσως είδε ακόμα βατράχια και σκουλήκια να εμφανίζονται μέσα από τις λάσπες, μετά τη βροχή.

Ο Θαλής θ' αναρωτήθηκε ασφαλώς πώς το νερό γινόταν πάγος ή ατμός - κι ύστερα πάλι ξανάπαιρνε την πρώτη του μορφή.

Είπε ακόμα πως όλα «ήταν γεμάτα θεούς». Κι εδώ, μόνο να μαντέψουμε μπορούμε το πραγματικό νόημα των λόγων του. Ίσως σκέφτηκε πως το μαύρο, λασπωμένο χώμα ήταν η πηγή κάθε ζωής, από τα λουλούδια και το στάρι *ως* τις μέλισσες και τις κατσαρίδες. Και στη συνέχεια φαντάστηκε το χώμα γεμάτο μικρούς αόρατους «σπόρους ζωής». Το σίγουρο είναι, πάντως, πως δεν είχε στο μυαλό του τους θεούς του Ομήρου.

Ο επόμενος φιλόσοφος, που τ' όνομά του έφτασε ως τη δική μας εποχή, είναι ο *Αναξίμανδρος.* Ζούσε κι αυτός στη Μίλητο και πίστευε πως ο κόσμος μας είναι ένας από τους πολλούς· όλοι αυτοί οι αμέτρητοι κόσμοι γεννιόνταν από κάτι και κατέληγαν πάλι σε κάτι, που ο ίδιος ονόμαζε *άπειρο.* Είναι δύσκολο να καταλάβουμε τι εννοούσε με το «άπειρο».

Οπωσδήποτε, όμως, δεν είχε στο μυαλό του κάποιο συγκεκριμένο στοιχείο, όπως, ας πούμε, ο Θαλής το νερό. Ίσως νόμιζε ότι αυτό το κάτι, από το οποίο φτιάχνονταν τα πάντα, έπρεπε να είναι εντελώς διαφορετικό απ' οτιδήποτε βλέπουμε και γνωρίζουμε εμείς μέσα στον κόσμο. Κι αφού όλα τα πράγματα στον κόσμο μας έχουν ένα τέλος, θα πρέπει αυτό το κάτι, από το οποίο προέρχονται και στο οποίο καταλήγουν, να είναι ακριβώς δίχως τέλος, δηλαδή άπειρο. Εννοείται, λοιπόν, πως το πρωταρχικό στοιχείο δεν μπορούσε να είναι σκέτο νεράκι.

Ο τρίτος φιλόσοφος από τη Μίλητο ήταν ο *Αναξιμένης* (570-526 π.Χ. περίπου). Εκείνος θεωρούσε πηγή κάθε ζωής και αφετηρία όλων των πραγμάτων τον *αέρα.* Ο Αναξιμένης γνώριζε, φυσικά, τις θεωρίες του Θαλή για το νερό. Αλλά από πού προερχόταν το νερό; Ο Αναξιμένης πίστευε πως το νερό δεν ήταν παρά συμπυκνωμένος αέρας. Κι όταν βρέχει, βλέπουμε καθαρά τον αέρα να πυκνώνει και να στάζει χοντρές στάλες νερού! Ο Αναξιμένης νόμιζε πως αν το νερό πύκνωνε ακόμα περισσότερο, τότε γινόταν χώμα. Ίσως είχε δει τον πάγο να λιώνει και ν' αφήνει πίσω του ψήγματα άμμου. Τη φω-

τιά, από την άλλη, τη θεωρούσε αραιωμένο αέρα. Κατά τη γνώμη του λοιπόν, η γη, το νερό κι η φωτιά προέρχονταν από τον αέρα.

Ο δρόμος από τη γη και το νερό στα σπαρτά των αγρών δεν είναι μακρύς. Κατά πάσα πιθανότητα, ο Αναξιμένης θεωρούσε τη γη, τον αέρα, το νερό και τη φωτιά απαραίτητες προϋποθέσεις για τη δημιουργία και τη διατήρηση της ζωής. Έδινε, όμως, το προβάδισμα στον αέρα. Κι *αυτός,* όπως κι ο Θαλής, πίστευε πως όλα είχαν προέλθει από κάποιο πρωταρχικό στοιχείο, το οποίο και συνέχιζε να κρύβεται πίσω απ' όλες τις αλλαγές στη φύση.

Από το τίποτα, τίποτα δε γεννιέται

Και οι τρεις Μιλήσιοι φιλόσοφοι πίστευαν σε ένα -και μόνο- πρωταρχικό στοιχείο, από το οποίο είχαν προκύψει τα πάντα. Αλλά πως μπορούσε ένα στοιχείο ν' αλλάξει ξαφνικά μορφή και να γίνει κάτι εντελώς διαφορετικό; Το πρόβλημα αυτό μπορούμε να το ονομάσουμε *Πρόβλημα της Μεταβολής.*

Μ' αυτά τα ερωτήματα ασχολήθηκαν οι λεγόμενοι Ελεάτες φιλόσοφοι, που πήραν τ' όνομά τους από την ελληνική αποικία Ελέα στη Νότια Ιταλία. Οι Ελεάτες έζησαν περίπου το 500 π.Χ., και ο πιο γνωστός ανάμεσά τους ήταν ο *Παρμενίδης* (540-480 π.Χ.).

Ο Παρμενίδης πίστευε πως όλα όσα υπάρχουν υπήρχαν από πάντα. Η ιδέα αυτή ήταν πολύ διαδεδομένη στην αρχαία Ελλάδα. Τη θεωρούσαν σχεδόν αυτονόητη. Τίποτα δεν μπορεί να γεννηθεί από το τίποτα, έλεγε ο Παρμενίδης. Κι όλα όσα υπάρχουν δεν μπορεί να εξαφανιστούν και να χαθούν μια για πάντα.

Ο Παρμενίδης, όμως, προχώρησε ακόμη περισσότερο. Δε θεωρούσε δυνατή καμιά απολύτως μεταβολή. Κατά τη γνώμη του, τίποτα δεν μπορούσε ν' αλλάξει και να γίνει κάτι άλλο από αυτό που ήταν.

Έβλεπε, βέβαια, πως στη φύση διαρκώς όλα άλλαζαν. Με τις *αισθήσεις* του αντιλαμβανόταν αυτές τις μεταβολές των πραγμάτων. Αλλά δεν μπορούσε να τις φέρει σε αρμονία με αυτά που του υπαγόρευε η *λογική* του. Καθώς, λοιπόν, βρέθηκε, σε δίλημμα, αν έπρεπε να εμπιστευτεί τις αισθήσεις του ή τη λογική του, αποφάσισε υπέρ της δεύτερης.

Όλοι μας έχουμε ακούσει τη φράση: «Αυτό δεν το πιστεύω, αν δεν το δω με τα μάτια μου». Ο Παρμενίδης αρνιόταν να δώσει πίστη, ακόμα και σ' αυτά που έβλεπε. Θεωρούσε πως οι αισθήσεις μας δίνουν μια λαθεμένη εικόνα του κόσμου, μια εικόνα που δεν ταιριάζει με όσα μάς λέει η λογική μας. Κι ως φιλόσοφος θεωρούσε καθήκον του ν' αποκαλύψει όλες τις «ψευδαισθήσεις», που μας έδιναν μια λαθεμένη εικόνα του κόσμου και της πραγματικότητας.

Αυτή η δυνατή πίστη στην ανθρώπινη λογική πήρε το όνομα ο*ρθολογισμός*. Ο ορθολογιστής είναι ένας άνθρωπος που εμπιστεύεται απόλυτα τον ανθρώπινο νου ως πηγή της γνώσης μας σχετικά με τον κόσμο.

«Τα πάντα ρει»

Την ίδια εποχή με τον Παρμενίδη ζούσε και ο *Ηράκλειτος* (540-480 π.Χ. περίπου). Ο Ηράκλειτος ήταν από την Έφεσο της Μικράς Ασίας και θεωρούσε τις μεταβολές ως το βασικότερο και σημαντικότερο χαρακτηριστικό της φύσης. Μπορούμε να πούμε ότι, σε αντίθεση με τον Παρμενίδη, ο Ηράκλειτος έδειχνε εμπιστοσύνη στις αισθήσεις του και σε όσα αυτές του έλεγαν.

«Τα πάντα ρει», έλεγε ο Ηράκλειτος. Τα πάντα βρίσκονται σε κίνηση, και τίποτα δεν κρατάει για πάντα. Γι' αυτό και δεν μπορούμε να μπούμε «δυο φορές στο ίδιο ποτάμι». Μέχρι να βγούμε και να ξαναμπούμε, τόσο εμείς οι ίδιοι, όσο και τα νερά του ποταμού, θα έχουν αλλάξει.

Ο Ηράκλειτος πρόσεξε, επίσης, πως ο κόσμος είναι σφραγισμένος από διαρκείς αντιθέσεις. Αν δεν αρρωσταίναμε, τότε δε θα ξέραμε τι σημαίνει υγεία. Αν δεν πεινούσαμε, τότε δε θα χαιρόμασταν χορταίνοντας. Αν ποτέ δε γινόταν πόλεμος, τότε δε θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε την αξία της ειρήνης. Κι αν ποτέ δεν ερχόταν ο χειμώνας, τότε δε θα προσέχαμε καν τον ερχομό της άνοιξης.

Τόσο το Καλό όσο και το Κακό έχουν τη θέση τους μέσα στο σύνολο και είναι το ίδιο απαραίτητα, έλεγε ο Ηράκλειτος. Χωρίς αυτό το ασταμάτητο παιχνίδι μεταξύ των αντιθέσεων, ο κόσμος θα σταματούσε να υπάρχει.

«Ο Θεός είναι Μέρα και Νύχτα, Χειμώνας και Καλοκαίρι, Πό-

λεμος και Ειρήνη, Χόρταση και Πείνα», έλεγε. Χρησιμοποιεί τη λέξη «θεός», αλλά ασφαλώς δεν εννοεί τους θεούς των μύθων. Για τον Ηράκλειτο, ο θεός -το θεϊκό στοιχείο- είναι κάτι που κλείνει μέσα του ολόκληρο τον κόσμο. Ο Θεός αποκαλύπτεται στον άνθρωπο μέσα από τη διαρκή εναλλαγή και μεταβολή της φύσης.

Αντί για τη λέξη «θεός», ο Ηράκλειτος χρησιμοποιεί την αρχαία ελληνική λέξη «λόγος», που σημαίνει λογική. Ακόμα κι αν εμείς οι άνθρωποι δε σκεφτόμαστε πάντοτε με τον ίδιο τρόπο, ακόμα κι αν η λογική μας δεν είναι πάντα η ίδια, ο Ηράκλειτος πίστευε ότι υπάρχει ένα είδος «παγκόσμιας λογικής», που κατευθύνει τα πάντα μέσα στη φύση. Αυτή η «παγκόσμια λογική», ο «νους του Σύμπαντος», εξουσιάζει τα πάντα, και όλοι οι άνθρωποι πρέπει να σέβονται την κυριαρχία της. Οι περισσότεροι, όμως, επιμένουν να ζουν σύμφωνα με τη δική του; ατομική λογική. Γι' αυτό και ο Ηράκλειτος δεν είχε και σε μεγάλη εκτίμηση τους συνανθρώπους του. Οι απόψεις τους έμοιαζαν στα μάτια του «παιχνίδια των παιδιών».

Σ' όλες τις μεταβολές και τις αλλαγές και τις αντιθέσεις μέσα στη φύση, ο Ηράκλειτος έβλεπε την ενότητα, την ολοκλήρωση. Αυτό το «κάτι», που βρίσκεται μέσα σ' όλα και αποτελεί το θεμέλιο των πάντων, το ονόμαζε «θεό» ή «λόγο».

Τα τέσσερα πρωταρχικά στοιχεία

Ο Παρμενίδης και ο Ηράκλειτος βρίσκονταν κατά κάποιο τρόπο στα δύο αντίθετα άκρα. Η *λογική* του Παρμενίδη διαπίστωνε πως τίποτα δεν μπορεί ν' αλλάξει, ενώ οι *εμπειρίες* του Ηράκλειτου διαπίστωναν, με την ίδια σιγουριά, πως τα πάντα μέσα στη φύση υποβάλλονταν σε διαρκείς μεταβολές. Ποιος από τους δύο είχε δίκιο; Πρέπει να εμπιστευτούμε τη φωνή της *λογικής* μας ή μήπως είναι προτιμότερο να πιστέψουμε τις *αισθήσεις* μας:

Και ο Παρμενίδης και ο Ηράκλειτος διατυπώνουν δυο αξιώματα:

Ο Παρμενίδης λέει:

α) ότι τίποτα δεν μπορεί ν' αλλάξει

και

β) ότι, επομένως, οι εντυπώσεις που φτάνουν ως εμάς μέσω των αισθήσεων μας θα πρέπει να είναι λανθασμένες.

Ο Ηράκλειτος, απεναντίας, λέει:

α) ότι όλα αλλάζουν («τα πάντα ρει»)

και

β) ότι οι εντυπώσεις που φτάνουν ως εμάς μέσω των αισθήσεών μας είναι αληθινές και ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα.

Δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε δυο φιλόσοφους που να διαφωνούν περισσότερο μεταξύ τους! Αλλά ποιος από τους δυο έχει δίκιο; Τελικά, αυτός που κατάφερε να βγει από το δίχτυ, όπου είχε μπερδευτεί η φιλοσοφία, ήταν ο *Εμπεδοκλής* (499-434 π.Χ. περίπου). Ο Εμπεδοκλής σκέφτηκε πως είχαν και οι δύο δίκιο ως προς το ένα σημείο της σκέψης τους, άδικο όμως ως προς το δεύτερο.

Για τον Εμπεδοκλή, όλη η διαφορά ξεκινούσε από το ότι οι φιλόσοφοι θεωρούσαν αυτονόητη αφετηρία της σκέψης τους την ύπαρξη ενός μόνο πρωταρχικού στοιχείου. Αν αυτό ήταν πράγματι έτσι τότε η άβυσσος μεταξύ αισθήσεων και λογικής θα ήταν αγεφύρωτη στους αιώνες των αιώνων.

Το νερό δεν μπορεί, βέβαια, να πάρει τη μορφή ψαριού ή πεταλούδας. Το νερό δεν μπορεί ν' αλλάξει. Το καθαρό νερό είναι και μένει για πάντα καθαρό νερό. Αρα ο Παρμενίδης είχε δίκιο που έλεγε ότι τίποτα δεν αλλάζει. Ταυτόχρονα, όμως, ο Εμπεδοκλής συμφωνούσε με τον Ηράκλειτο, που έλεγε ότι πρέπει να εμπιστευόμαστε τις αισθήσεις μας. Πρέπει να πιστεύουμε σ' αυτό που βλέπουμε. Κι αυτό που βλέπουμε είναι μια ατέλειωτη σειρά αλλαγών στη φύση.

Ο Εμπεδοκλής, λοιπόν, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η υπόθεση του ενός πρωταρχικού στοιχείου πρέπει να εγκαταλειφθεί. Ούτε ο αέρας ούτε το νερό μπορούν *από μόνα τους* να μεταμορφωθούν σε τριανταφυλλιά ή σε πεταλούδα. Αρα η φύση δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα μ' ένα μονάχα πρωταρχικό στοιχείο.

Ο Εμπεδοκλής, από τη μεριά του, πίστευε πως η φύση διέθετε τέσσερα πρωταρχικά στοιχεία ή «ρίζες», όπως ο ίδιος τα ονόμαζε. Οι τέσσερις αυτές ρίζες ήταν, κατά τη γνώμη του, η *γη,* το νερό, ο *αέρας* και η *φωτιά.*

Επομένως, όλες οι μεταβολές στη φύση συμβαίνουν, επειδή τα τέσσερα αυτά πρωταρχικά στοιχεία ενώνονται και χωρίζουν πάλι για να ενωθούν με διαφορετικό τρόπο. Γιατί τα πάντα σ' αυτό τον κόσμο αποτελούνται από γη, νερό, φωτιά και αέρα. Μόνο που το μείγμα είναι κάθε φορά αλλιώτικο. Όταν πεθαίνει ένα ζώο ή ένα λουλούδι, τα τέσσερα στοιχεία χωρίζουν, κι αυτή τη μεταβολή μπορούμε να την παρακολουθήσουμε με γυμνό μάτι. Ο αέρας, όμως, και η φωτιά, το νερό και η γη παραμένουν αναλλοίωτα, όσες μεταβολές κι αν υποστούν τα μείγματα στα οποία συμμετέχουν. Αρα, δεν είναι αλήθεια ότι «όλα» αλλάζουν. Στην ουσία, τίποτα δεν αλλάζει. Απλούστατα, τέσσερα στοιχεία ενώνονται και χωρίζονται πάλι, για να ανακατευτούν ξανά με διαφορετικό τρόπο.

Ας φανταστούμε ένα ζωγράφο. Όταν έχει ένα μόνο χρώμα -κόκκινο, ας πούμε- στην παλέτα του, δεν μπορεί να ζωγραφίσει πράσινα δέντρα. Αν, όμως, έχει κίτρινο, κόκκινο, μπλε και μαύρο, μπορεί να τ' αναμείξει και να πετύχει εκατοντάδες διαφορετικά χρώματα.

Ένα παράδειγμα από την κουζίνα μάς δείχνει το ίδιο πράγμα. Αν έχω μόνο αλεύρι, μου χρειάζονται μαγικές ικανότητες για να μπορέσω να φτιάξω ένα γλυκό. Αν, όμως, έχω αλεύρι κι αβγά, γάλα και ζάχαρη, τότε μπορώ μ' αυτά τα τέσσερα βασικά υλικά, να φτιάξω πολλά και διάφορα γλυκίσματα.

Ο Εμπεδοκλής δε διάλεξε, βέβαια, στην τύχη τον αέρα, το νερό, τη γη και τη φωτιά. Πριν απ' αυτόν, πολλοί φιλόσοφοι είχαν προσπαθήσει ν' αποδείξουν ότι το πρωταρχικό στοιχείο ήταν ο αέρας ή το νερό ή η φωτιά. Ο Θαλής κι ο Αναξιμένης είχαν τονίσει ότι το νερό κι ο αέρας είναι στοιχεία πολύ σημαντικά μέσα στη φύση. Οι Ελληνες θεωρούσαν πολύ σπουδαία και τη φωτιά. Έβλεπαν τον πρωταρχικό ρόλο που έπαιζε ο ήλιος για τη ζωή γενικά και ήξεραν πως άνθρωποι και ζώα έκλειναν στα κορμιά τους θερμότητα.

Ίσως ο Εμπεδοκλής παρακολούθησε με προσοχή το ξύλο να καίγεται. Κι εκεί βλέπουμε πράγματι την αποσύνθεση με γυμνό μάτι. Ακούμε το ξύλο να τρίζει, καθώς οι χυμοί του σταλάζουν. Αυτό είναι το νερό. Από τη φωτιά βγαίνει καπνός. Αυτός είναι ο αέρας. Τη φωτιά τη βλέπουμε. Κι όταν σβήνουν πια οι φλόγες, αφήνουν πίσω τους στάχτες. Αυτή είναι η γη.

Ο Εμπεδοκλής έδειξε έτσι πως οι αλλαγές μέσα στη φύση συμ-

βαίνουν, επειδή οι τέσσερις ρίζες ενώνονται και χωρίζουν πάλι, για να συνδυαστούν με νέο τρόπο. Ένα ερώτημα, όμως, παραμένει ανοιχτό: τι είναι αυτό που σπρώχνει τα στοιχεία να ενωθούν μεταξύ τους δημιουργώντας έτσι νέα ζωή; Και τι είναι αυτό που φροντίζει ώστε το «μείγμα», το λουλούδι για παράδειγμα, να διαλυθεί και πάλι

Ο Εμπεδοκλής πίστευε ότι στη φύση δρουν δύο διαφορετικές *δυνάμεις*. Τις δυνάμεις αυτές τις ονόμαζε *Φιλότητα* και *Νείκος*. Η Φιλότητα, η αγάπη, είναι η δύναμη που ενώνει τα στοιχεία και συνθέτει νέα «μείγματα». Το Νείκος, η διαμάχη, είναι η δύναμη που τα χωρίζει και πάλι.

Ο Εμπεδοκλής διέκρινε, λοιπόν, μεταξύ *στοιχείων* και *δυνάμεων*. Αυτό αξίζει τον κόπο να το σημειώσουμε στο μυαλό μας. Γιατί και σήμερα ακόμα, η επιστήμη διακρίνει *τα βασικά στοιχεία* από τις *φυσικές δυνάμεις*. Η σύγχρονη επιστήμη ισχυρίζεται ότι μπορεί να εξηγήσει όλα τα φυσικά φαινόμενα με τη βοήθεια των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των βασικών στοιχείων και ορισμένων φυσικών δυνάμεων.

Ο Εμπεδοκλής ασχολήθηκε επίσης με το ερώτημα: πώς ακριβώς νιώθουμε; Τι είναι αυτό που μας επιτρέπει ν' αντιλαμβανόμαστε τον γύρω μας κόσμο; Πώς λειτουργούν οι αισθήσεις μας; Τι συμβαίνει, δηλαδή, όταν «βλέπω» ένα λουλούδι; Πώς γίνεται αυτό το πράγμα; Το 'χεις σκεφτεί ποτέ σου, Σοφία; Αν όχι, σου δίνεται τώρα η ευκαιρία.

Ο Εμπεδοκλής νόμιζε ότι τα μάτια μας, όπως και καθετί στη φύση, είναι φτιαγμένα από νερό, φωτιά, γη και αέρα. Η γη, λοιπόν, μέσα στα μάτια μου αντιλαμβάνεται το μέρος εκείνο από το λουλούδι που αποτελείται επίσης από γη· ο αέρας μέσα τους αντιλαμβάνεται τον αέρα μέσα στο λουλούδι, η φωτιά των ματιών μου βλέπει τη φωτιά στο λουλούδι, και τελικά το ίδιο συμβαίνει και με το νερό. Αν από τα μάτια μου έλειπε το ένα απ' αυτά τα τέσσερα στοιχεία, τότε δε θα μπορούσα να δω τον κόσμο στην ολότητά του, έτσι όπως είναι στην πραγματικότητα.

Κάτι απ' όλα μέσα σε όλα

Ένας άλλος φιλόσοφος, που δεν εννοούσε να δεχτεί ότι όλα μέσα στη φύση είναι φτιαγμένα από ένα πρωταρχικό στοιχείο -το νερό, ας πούμε-, ήταν *ο Αναξαγόρας* (500-428 π.Χ.). Ούτε συμφωνούσε με την ιδέα πως η γη, ο αέρας ή η φωτιά μπορούσαν να μεταμορφωθούν σε αίμα, κόκαλα, δέρμα ή μαλλιά.

Ο Αναξαγόρας πίστευε ότι τη φύση την αποτελούσαν μικροσκοπικά κομματάκια, που δε φαίνονταν με γυμνό μάτι. Όλα μπορούσαν να χωριστούν σε ακόμα μικρότερα κομματάκια, όλα τους όμως περιείχαν κάτι κι από τα τέσσερα στοιχεία. Αν το δέρμα και τα μαλλιά δεν είναι φτιαγμένα από κάτι διαφορετικό, τότε και το γάλα που πίνουμε και το κρέας που τρώμε έχουν μέσα μαλλιά και τρίχες.

Δύο σύγχρονα παραδείγματα ίσως να μας βοηθήσουν να φανταστούμε αυτό που εννοούσε ο Αναξαγόρας. Με την τεχνολογία των λέιζερ, μπορούμε να επιτύχουμε τα λεγόμενα «ολογράμματα». Ας πάρουμε ένα ολόγραμμα, που παριστάνει ένα αυτοκίνητο, κι ας το καταστρέψουμε. Θα συνεχίσουμε να βλέπουμε την εικόνα ολόκληρου του αυτοκινήτου, έστω κι αν έχουμε μονάχα το ολόγραμμα που προηγουμένως έδειχνε το αμορτισέρ. Αυτό συμβαίνει επειδή σε κάθε κομμάτι της αρχικής εικόνας είναι αποτυπωμένο ολόκληρο το σχέδιο με τις λεπτομέρειές του.

Με το ίδιο βασικά σύστημα είναι φτιαγμένο και το σώμα μας. Αν ξύσω ένα κύτταρο δέρματος από το δάχτυλό μου, ο πυρήνας του δεν περιέχει μονάχα την περιγραφή του δέρματός μου. Στο ίδιο κύτταρο εμπεριέχεται και η περιγραφή των ματιών μου, το χρώμα των μαλλιών μου, ο αριθμός και το παρουσιαστικό των δαχτύλων μου και ούτω καθεξής. Μέσα στο καθένα από τα κύτταρα του κορμιού μας υπάρχει μια διεξοδική περιγραφή όλων των άλλων κυττάρων μας. Μέσα σε κάθε κύτταρο, λοιπόν, υπάρχει κάτι λίγο απ' όλα τ' άλλα. Η ολότητα βρίσκεται ακόμα και στο πιο μικροσκοπικό κομματάκι.

Ο Αναξαγόρας ονόμαζε «σπόρους» ή «σπέρματα» αυτά τα μικροσκοπικά κομματάκια που κουβαλούν μέσα τους λίγο απ' όλα τα στοιχεία.

Θυμόμαστε πως ο Εμπεδοκλής έλεγε ότι η Φιλότητα έσπρωχνε τα μέρη να ενωθούν και ν' αποτελέσουν σώματα ολόκληρα. Κι ο

Αναξαγόρας επίσης πίστευε πως υπήρχε κάποιο είδος δύναμης, που φρόντιζε για την τάξη και έπλαθε ανθρώπους, ζώα, λουλούδ.α και δέντρα. Τη δύναμη αυτή την ονόμαζε *πνεύμα.*

Πέρα απ' όλα αυτά, ο Αναξαγόρας παρουσιάζει ενδιαφέρον και για έναν ακόμα λόγο: επειδή είναι ο πρώτσς Αθηναίος φιλόσοφος για τη ζωή του οποίου έχουμε ορισμένες πληροφορίες. Η καταγωγή του ήταν από τη Μικρά Ασία, αλλά στα σαράντα του χρόνια περίπου εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Οι Αθηναίοι τον κατηγόρησαν για ασέβεια προς τους θεούς και τον υποχρέωσαν να φύγει από την πόλη τους. Μεταξύ άλλων, υποστήριζε ότι ο Ήλιος δεν ήταν θεός αλλά μια πύρινη μάζα μεγαλύτερη ακόμα κι από την Πελοπόννησο.

Ο Αναξαγόρας έτρεφε μεγάλο ενδιαφέρον για την αστρονομία. Πίστευε ότι όλα τα ουράνια σώματα είναι παρόμοια με τη γη την ίδια και είναι φτιαγμένα όλα από το ίδιο υλικό. Στο συμπέρασμα αυτό είχε καταλήξει, αφού πρώτα μελέτησε κι εξέτασε ένα μετεωρίτη. Γι' αυτό και θεωρούσε πιθανή την ύπαρξη ανθρώπων και στους άλλους πλανήτες. Υποστήριζε, επίσης, ότι το φεγγάρι δεν έλαμπε από μόνο του, αλλά έπαιρνε το φως του από τη γη. Τέλος, είχε να δώσει μια λογική εξήγηση για τις εκλείψεις του ηλίου.

ΥΓ. Σοφία, σ' ευχαριστώ για την προσοχή με την οποία με διάβασες. Ίσως χρειαστεί να διαβάσεις δυο-τρεις φορές αυτό το κεφάλαιο, για να ξεκαθαρίσεις τα πάντα στο μυαλό σου. Η γνώση, όμως, απαιτεί λίγη προσπάθεια. Είναι το ίδιο μ' όλα τ' άλλα που μαθαίνει και ξέρει να κάνει ο άνθρωπος: και τις φίλες σου, που ξέρουν να κάνουν ένα σωρό θαυμάσια πράγματα, δε θα τις θαύμαζες καν, αν αυτές οι ικανότητες δεν τους είχαν κοστίσει προσπάθεια κι εξάσκηση.

Η καλύτερη απάντηση στο πρόβλημα του πρωταρχικού στοιχείου και των μεταβολών στη φύση θα πρέπει να περιμένει ως αύριο. Αύριο θα κάνεις τη γνωριμία σου με τον Δημόκριτο. Προς το παρόν, δε σου λέω τίποτε άλλο!

Η Σοφία έιιεινε καθισμένη στην κρυψώνα της κοιτάζοντας έξω. Μετά απ' όλα αυτά που είχε διαβάσει, ήθελε να βάλει λίγη τάξη στο μυαλό της.

Βέβαια, ήταν ηλίου φαεινότερο πως το καθαρό νεράκι δεν μπο-

ρούσε να γίνει τίποτα περισσότερο από πάγος ή ατμός. Το νερό δεν μπορούσε να μεταμορφωθεί ούτε καν σε νεροκολοκύθα, γιατί ακόμα και μια νεροκολοκύθα χρειάζεται περισσότερα πράγματα για να φτιαχτεί κι όχι μόνο σκέτο νεράκι. Η Σοφία ήταν σίγουρη. Αλλά ήταν σίγουρη, επειδή το είχε μάθει στο σχολείο. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, να είναι τόσο σίγουρη ότι ο πάγος αποτελείται μονάχα από νερό, αν δεν το είχε μάθει στο σχολείο; Σ' αυτή την περίπτωση, θα 'πρεπε να παρατηρήσει το νερό, πως γίνεται πάγος, και πως λιώνει ύστερα και γίνεται πάλι νερό.

Η Σοφία δοκίμασε πάλι να σκεφτεί μόνη της, χωρίς να χρησιμοποιήσει αυτά που είχε μάθει από τους άλλους.

Ο Παρμενίδης είχε αρνηθεί να δεχτεί οποιασδήποτε μορφής μεταβολή. Κι όσο περισσότερο το σκεφτόταν, τόσο πιο πολύ συμφωνούσε μαζί του: κατά κάποιο τρόπο, είχε δίκιο. Η λογική του δεν μπορούσε να δεχτεί πως «κάτι» γινόταν ξαφνικά «κάτι άλλο». Κι οπωσδήποτε ήθελε κότσια για να διατυπώσει μια τέτοια θεωρία, τη στιγμή που η φύση γύρω του έδινε κάθε στιγμή χιλιάδες παραδείγματα μεταβολών, που όλοι μπορούσαν να διαπιστώσουν με τα ίδια τους τα μάτια. Ασφαλώς, πολλοί θα τον πήραν στην κοροϊδία.

Το ίδιο σωστή ήταν κι η σκέψη του Εμπεδοκλή, που είχε πει ότι ο κόσμος δεν μπορεί ν' αποτελείται από ένα μόνο πρωταρχικό στοιχείο. Κατ' αυτό τον τρόπο μπόρεσε να δώσει μια εξήγηση σ' όλες τις αλλαγές στη φύση, χωρίς να χρειαστεί να παραδεχτεί πως κάτι άλλαζε στ' αλήθεια. Κι ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος είχε καταλήξει σ' αυτό το συμπέρασμα χρησιμοποιώντας απλά και μόνο τη λογική του. Παρατηρούσε, βέβαια, τη φύση, αλλά δεν είχε τη δυνατότητα να προχωρήσει σε χημικές αναλύσεις, όπως κάνει η σημερινή επιστήμη.

Η Σοφία δεν ήταν και τόσο σίγουρη *πως* όλα γύρω μας είναι φτιαγμένα από γη, νερό, αέρα και φωτιά. Αλλά τι σημασία είχε αυτό: Κατά βάση, ο Εμπεδοκλής είχε δίκιο. Ο μοναδικός τρόπος που έχουμε για να δεχτούμε το πλήθος των μεταβολών που καταγράφει το μάτι μας, δίχως να χάσουμε το μυαλό μας, είναι η ιδέα περισσότερων του ενός πρωταρχικών στοιχείων.

Η Σοφία έβρισκε τη φιλοσοφία συναρπαστική· κι αυτό επειδή μπορούσε να παρακολουθήσει όλους τους συλλογισμούς με τη δική της σκέψη - χωρίς να χρειάζεται να θυμάται όλα όσα είχε μάθει στο

σχολείο. Και σκέφτηκε ότι τη φιλοσοφία δεν μπορεί κανείς να τη μάθει, έτσι όπως μαθαίνει τα άλλα μαθήματα. Αυτό που μπορεί κανείς να μάθει είναι *να σκέφτεται φιλοσοφικά.*

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

... το μεγαλοφυέστερο παιγνίδι του κόσμου...

Η ΣΟΦΙΑ ΕΚΛΕΙΣΕ ΤΟ ΚΟΥΤΙ με τα δακτυλογραφημένα χαρτιά που της έστελνε ο άγνωστος καθηγητής της φιλοσοφίας. Σύρθηκε έξω από την κρυψώνα της κι έμεινε λίγο στον κήπο κοιτάζοντας γύρω της. Ξάφνου θυμήθηκε τι είχε συμβεί την προηγουμένη. Η μαμά, βεβαίως, δεν το είχε ξεχάσει το ραβασάκι. Ακόμα και την ώρα του πρωινού, την είχε πειράξει γι' αυτό. Η Σοφία έτρεξε στο γραμματοκιβώτιο, για να μην ξανάρθει στην ίδια δύσκολη θέση. Δυο ραβασάκια απανωτά, τη μια μέρα πίσω από την άλλη, θα χειροτέρευαν διπλά τα πράγματα.

Άλλος ένας μικρός άσπρος φάκελος! Η Σοφία άρχισε σιγά σιγά να καταλαβαίνει πως τα γράμματα έρχονταν με κάποιο σύστημα: κάθε απόγευμα έβρισκε ένα μεγάλο κίτρινο φάκελο στο γραμματοκιβώτιο. Και την ώρα που τον άνοιγε και διάβαζε, ο φιλόσοφος ερχόταν στα κρυφά και της άφηνε άλλον ένα μικρό άσπρο φάκελο.

Αν ήθελε, θα μπορούσε εύκολα να τον πιάσει στα πράσα. Ή να *την* πιάσει; Αν στεκόταν στο παράθυρο του δωματίου της, έβλεπε μια χαρά το γραμματοκιβώτιο. Ο μυστηριώδης φιλόσοφος δε θα της ξεγλιστρούσε. Οι μικροί άσπροι φάκελοι δεν μπορεί να έπεφταν από μόνοι τους μέσα στο γραμματοκιβώτιο.

Η Σοφία αποφάσισε να παραφυλάξει με προσοχή την επόμενη μέρα. Ήταν Παρασκευή, και θα 'χε μπροστά της ολόκληρο το Σαββατοκύριακο. Ανέβηκε, λοιπόν, στο δωμάτιό της κι άνοιξε το φάκελο. Στο χαρτί δεν ήταν γραμμένη παρά μία και μοναδική ερώτηση. Αλλά αυτή η ερώτηση, από μόνη της, ήταν πιο τρελή κι από τις τρεις προηγούμενες μαζί:

Γιατί τα τουβλάκια της Lego είναι το μεγαλοφυέστερο παιχνίδι του κόσμου;

Η Σοφία ξαφνιάστηκε τόσο, που δεν μπόρεσε καν να σκεφτεί αν συμφωνούσε ή όχι μ' αυτή την άποψη. Εδώ και χρόνια, είχε σταματήσει να παίζει με τα τουβλάκια της. Επιπλέον, δεν μπορούσε να καταλάβει τι σχέση είχαν τα τουβλάκια της Lego με τη φιλοσοφία.

Ήταν, όμως, υπάκουη και πειθαρχική μαθήτρια. Έψαξε στο πάνω μέρος της ντουλάπας της και βρήκε μια νάιλον σακούλα με πλαστικά τουβλάκια σ' όλα τα χρώματα και τα μεγέθη.

Για πρώτη φορά μετά από πολύ πολύ καιρό ξανάρχισε να χτίζει κάτι με τα τουβλάκια της. Και καθώς έπαιζε, οι σκέψεις της άρχισαν να γυρίζουν.

Δεν είναι δύσκολο να φτιάξεις κάτι με τα Lego, σκέφτηκε Παρόλο που είναι αλλιώτικα το ένα από το άλλο, παρόλο που διαφέρουν στο μέγεθος και στο σχήμα, μπορούν μια χαρά να συνδυαστούν μεταξύ τους. Πέρα απ' αυτό, δε χαλάνε και δε σπάνε με τίποτα. Η Σοφία δεν είχε δει ποτέ της σπασμένο τουβλάκι της Lego. Μετά από τόσα χρόνια έμοιαζαν το ίδιο καινούρια κι αστραφτερά, όπως την πρώτη μέρα που τα είχε πάρει στα χέρια της. Το κυριότερο, όμως, ήταν πως με τα τουβλάκια μπορούσε να φτιάξει ό,τι ήθελε, ό,τι περνούσε από το μυαλό της, κι ύστερα να το χαλάσει πάλι και να φτιάξει κάτι εντελώς διαφορετικό.

Τι άλλο μπορούσε να ζητήσει ένα παιδί; Η Σοφία αναγκάστηκε να ομολογήσει ότι ο άγνωστος δάσκαλός της δεν είχε κι άδικο που τα θεωρούσε το μεγαλοφυέστερο παιχνίδι του κόσμου.

Εξακολουθούσε, όμως, να μην καταλαβαίνει τι σχέση είχαν με τη φιλοσοφία.

Πριν περάσει πολλή ώρα, η Σοφία έχτισε ένα μεγάλο κουκλόσπιτο. Και με δυσκολία παραδέχτηκε ακόμα και στον ίδιο της τον εαυτό πως καιρό είχε να διασκεδάσει τόσο πολύ με κάποιο παιχνίδι. Γιατί οι άνθρωποι σταματούσαν να παίζουν μεγαλώνοντας;

Όταν γύρισε η μαμά της από τη δουλειά και είδε το κουκλόσπιτο της Σοφίας, φώναξε χαρούμενη:

«Τι καλά, που μπορείς ακόμα και παίζεις σαν μικρό παιδί!»

«Παιχνίδι το λες εσύ αυτό; Εγώ μελετάω αυτή τη στιγμή ένα από τα πιο πολύπλοκα φιλοσοφικά προβλήματα που υπάρχουν!»

Η μαμά αναστέναξε. Θυμήθηκε ίσως το λαγουδάκι και το σκληρό, ημίψηλο καπέλο του ταχυδακτυλουργού.

Την άλλη μέρα, όταν η Σοφία γύρισε από το σχολείο, βρήκε στο γραμματοκιβώτιο ένα μεγάλο κίτρινο φάκελο και μέσα πολλές δακτυλογραφημένες σελίδες. Ανέβηκε γρήγορα στο δωμάτιό της κι ετοιμάστηκε ν' αρχίσει το διάβασμα. Αλλά σήμερα είχε σκοπό να μην αφήσει από τα μάτια της το γραμματοκιβώτιο.

Η Θεωρία των ατόμων

Να με πάλι, Σοφία. Σήμερα θα σου μιλήσω για τον τελευταίο από τους μεγάλους φυσικούς φιλόσοφους. Τον έλεγαν *Δημόκριτο* (460-370 π.Χ. περίπου) κι είχε γεννηθεί στην παραλιακή πόλη Αβδηρα, στο Βόρειο Αιγαίο. Αν μπόρεσες ν' απαντήσεις στην ερώτησή μου για τα τουβλάκια της Lego, τότε δε θα δυσκολευτείς να καταλάβεις τη θεωρία του.

Ο Δημόκριτος συμφώνησε κατ' αρχάς με όσους από τους προγενέστερους φιλόσοφους είχαν υποστηρίξει ότι οι αλλαγές στη φύση δε σήμαιναν οπωσδήποτε πως κάτι «άλλαζε» στ' αλήθεια. Και κατέληξε στην υπόθεση ότι ο κόσμος ήταν φτιαγμένος από μικρά, αόρατα τουβλάκια, αιώνια, άφθαρτα και αναλλοίωτα. Αυτά τα μικροσκοπικά κομματάκια, ο Δημόκριτος τα ονόμασε *άτομα.*

Η λέξη «άτομο» σημαίνει: αυτό που δεν μπορεί να κοπεί, να χωριστεί, να διαιρεθεί σε μικρότερα κομμάτια. Για τον Δημόκριτο, ήταν πολύ σημαντικό αυτό το χαρακτηριστικό τους, ότι, δηλαδή, δεν μπορούσαν να τεμαχιστούν σε ακόμα μικρότερα κομματάκια, κι αυτά, με τη σειρά τους, σε ακόμα μικρότερα. Γιατί τότε τα άτομα θα τρίβονταν ολοένα και περισσότερο, ώσπου η φύση θα καταντούσε να μοιάζει με μια ρευστή, όλο και πιο αραιή σούπα.

Τα τουβλάκια της φύσης θα έπρεπε, εκτός των άλλων, να κρατάνε αιώνια - γιατί τίποτα δεν μπορεί να γεννηθεί και να φτιαχτεί από το μηδέν. Στο σημείο αυτό, ο Δημόκριτος συμφωνούσε με τον Παρμενίδη και με τους Ελεάτες. Πέρα απ' αυτό, θεωρούσε τα άτομα συ-

μπαγή και σταθερά. Κατά τη γνώμη του όμως, δεν ήταν όλα ίδια, Γιατί αν τα άτομα ήταν όλα ίδια, *τότε* δεν μπορούσε να δοθεί ικανοποιητική εξήγηση για την πληθώρα και την ποικιλία των συνθέσεων, από τις παπαρούνες και τα ελαιόδεντρα ως το δέρμα της κατσίκας και τα ανθρώπινα μαλλιά.

Υπάρχουν αμέτρητα είδη ατόμων στον κόσμο, έλεγε ο Δημόκριτος. Μερικά είναι στρογγυλά και λεία, άλλα πάλι έχουν σχήμα ακανόνιστο ή στραβό. Κι επειδή ακριβώς είναι τόσο πολλά και διαφορετικά μεταξύ τους, μπορούν να συνδυαστούν με αμέτρητους τρόπους και να φτιάξουν ένα σωρό πράγματα. Όσα όμως κι αν είναι, όσο διαφορετικά κι αν είναι, είναι όλα τους αιώνια, αναλλοίωτα και δεν τεμαχίζονται σε μικρότερα κομμάτια.

Όταν ένας οργανισμός πεθαίνει -για παράδειγμα, ένα ζώο ή ένα δέντρο- κι αρχίζει ν' αποσυντίθεται, τότε τα άτομα που το αποτελούσαν, σκορπίζονται και μπορούν να συνδυαστούν με άλλα άτομα, για ν' αποτελέσουν ένα νέο σώμα. Τα άτομα κινούνται ελεύθερα στο χώρο, αιωρούνται και μετατοπίζονται, έχουν, όμως, «άγκιστρα» και «θηλιές», για να πιάνονται μεταξύ τους και να χτίζουν έτσι τα πράγματα που βλέπουμε γύρω μας.

Καταλαβαίνεις τώρα τι εννοούσα, όταν σου έφερα το παράδειγμα με τα τουβλάκια; Έχουν περίπου όλες τις ιδιότητες που ο Δημόκριτος απέδιδε στα άτομα. Και γι' αυτό ακριβώς είναι τόσο εύκολο να χτίσει κανείς μ' αυτά ό,τι θέλει. Κατ' αρχήν δε σπάνε. Δεύτερον, έχουν διάφορα σχήματα και χρώματα, είναι συμπαγή και γερά, Τρίτον, έχουν κι αυτά εσοχές κι εξοχές, που μαγκώνουν μεταξύ τους, όπως ακριβώς οι «θηλιές» και τα «άγκιστρα» των ατόμων του Δημόκριτου. Τέταρτον, μπορεί κανείς εύκολα να γκρεμίσει ό,τι έχει φτιάξει και να τα χρησιμοποιήσει στη συνέχεια για να φτιάξει κάτι εντελώς διαφορετικό.

Αυτό το τελευταίο τους χαρακτηριστικό έκανε τα τουβλάκια τόσο δημοφιλή ανάμεσα στα παιδιά. Το ίδιο τουβλάκι μπορεί σήμερα να είναι βαλμένο σ' ένα αυτοκίνητο κι αύριο σ' έναν πύργο. Τέλος, τα πλαστικά τουβλάκια δε χαλάνε. Είναι, δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο «αιώνια». Τα παιδιά, που ζουν σήμερα, μπορούν μια χαρά να παίζουν με τα ίδια τουβλάκια που έπαιζαν κι οι γονείς τους, όταν ήταν μικροί.

Μπορούμε να φτιάξουμε διάφορα πράγματα και με τον πηλό. Ο

πηλός, όμως, δεν μπορεί να ξαναχρησιμοποιηθεί, σπάζει και τρίβεται, και μπορεί να γίνει σκόνη. Αλλά αυτή η σκόνη δεν μπορεί να ξαναγίνει πηλός και να χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή άλλων αντικειμένων.

Σήμερα, το ξέρουμε και μπορούμε να το υποστηρίξουμε με σιγουριά ότι η θεωρία των ατόμων του Δημόκριτου ήταν σωστή. Η φύση αποτελείται πράγματι από διάφορα άτομα, που συνδέονται μεταξύ τους κι ύστερα χωρίζονται πάλι, για να ενωθούν με άλλα, και ούτω καθεξής. Το άτομο του υδρογόνου, που κάθεται πάνω σ' ένα κύτταρο στην άκρη της μύτης μου, βρισκόταν κάποτε μέσα στην προβοσκίδα ενός ελέφαντα. Ένα άτομο του άνθρακα, που τώρα βρίσκεται μέσα στην καρδιά μου, ήταν κάποτε καθισμένο πάνω στην ουρά ενός δεινόσαυρου.

Η επιστήμη σήμερα έχει αποδείξει ότι τα άτομα μπορούν να τεμαχιστούν σε ακόμα μικρότερα κομματάκια, τα οποία λέγονται «στοιχειώδη σωμάτια». Τέτοια στοιχειώδη σωμάτια είναι τα πρωτόνια, τα νετρόνια και τα ηλεκτρόνια. Είναι δε πολύ πιθανό ότι κι αυτά ακόμα μπορούν να διασπαστούν σε ακόμα μικρότερα μέρη. Οι φυσικοί επιστήμονες, ωστόσο, συμφωνούν πως κάπου θα πρέπει να υπάρχει ένα όριο. Και κάποτε θα συναντήσουμε, επιτέλους, τα *ελάχιστα* εκείνα σωματίδια, από τα οποία αποτελείται η φύση.

Ο Δημόκριτος δεν είχε, βεβαίως, πρόσβαση στις ηλεκτρονικές συσκευές της εποχής μας. Το μόνο εργαλείο που είχε στη διάθεση τον ήταν η λογική του. Και η λογική δεν του άφηνε άλλες επιλογές: αν δεχτούμε κατ' αρχήν ότι τίποτα δεν μπορεί ν' αλλάξει, ότι από το τίποτα δεν μπορεί να φτιαχτεί τίποτα κι ότι, τέλος, τίποτα δεν εξαφανίζεται, τότε η φύση *πρέπει* απλούστατα να είναι φτιαγμένη από μικροσκοπικά τουβλάκια, που μπορούν να συνδυάζονται επ' άπειρον και να χωρίζονται ξανά.

Ο Δημόκριτος δεν είχε συμπεριλάβει στους υπολογισμούς του καμιά «δύναμη» και κανένα «πνεύμα». Κατά τη γνώμη του, υπήρχαν μονάχα τα άτομα και το κενό ανάμεσά τους. Κι επειδή πίστευε μονάχα στην ύπαρξη της ύλης, τον αποκαλούμε υ*λιστή*.

Πίσω από τις κινήσεις των ατόμων, λοιπόν, δεν κρύβεται, καμιά συγκεκριμένη «πρόθεση». Αυτό πάλι. δε σημαίνει πως όλα όσα γίνονται είναι συμπτωματικά. Όλα υποτάσσονται στους αμετακίνητους

νόμους της φύσης. Ο Δημόκριτος πίστευε ότι όλα όσα συμβαίνουν έχουν μια φυσική αιτία, που βρίσκεται κρυμμένη μέσα στα ίδια τα πράγματα. Κάποτε, μάλιστα, είπε ότι προτιμούσε ν' ανακαλύψει έναν απ' αυτούς τους φυσικούς νόμους παρά να γίνει βασιλιάς των Περσών.

Η θεωρία των ατόμων εξηγεί ακόμα και τις *αισθήσεις* μας. Τουλάχιστον αυτό πίστευε ο Δημόκριτος. Ό,τι κι αν νιώθουμε, αυτό οφείλεται στις κινήσεις των ατόμων μέσα στο κενό, γύρω μας. Βλέπω το φεγγάρι, επειδή τα «άτομα του φεγγαριού» συναντούν το μάτι μου.

Τι γίνεται, όμως, με τη *συνείδηση:* Η συνείδηση δεν μπορεί ν' αποτελείται από άτομα, δεν μπορεί να είναι φτιαγμένη από ύλη! Κι όμως, ο Δημόκριτος φανταζόταν ότι η ψυχή είναι φτιαγμένη από ξεχωριστά άτομα, ολοστρόγγυλα και λεία, που ο ίδιος ονόμαζε «άτομα της ψυχής». Όταν ο άνθρωπος πεθαίνει, τα άτομα της ψυχής του σκορπίζονται και στροβιλίζονται προς όλες τις κατευθύνσεις. Στη συνέχεια, μπορούν να ενωθούν με κάποια άλλη ψυχή, που εκείνη τη στιγμή γεννιέται.

Αυτό σημαίνει πως η ψυχή του ανθρώπου δεν είναι αθάνατη. Είναι κι αυτή μια σκέψη αρκετά διαδεδομένη σήμερα. Πολλοί άνθρωποι, της δικής μας εποχής, πιστεύουν σαν τον Δημόκριτο ότι η ψυχή συνδέεται με το μυαλό, κι ότι δεν μπορούμε πλέον να έχουμε συνείδηση του εαυτού μας, όταν το μυαλό πεθαίνει.

Με τη θεωρία των ατόμων, ο Δημόκριτος τράβηξε, προσωρινά τουλάχιστον, μια γραμμή κάτω από την αρχαία ελληνική φυσική φιλοσοφία. Συμφώνησε με τον Ηράκλειτο πως στη φύση «τα πάντα ρει». Γιατί τα σχήματα κι οι μορφές έρχονται και φεύγουν. Αλλά πίσω απ' όλα αυτά. που ρέουν ασταμάτητα, υπάρχει κάτι αιώνιο, αμετάβλητο, που μένει πάντα εδώ. Αυτά είναι τα άτομα του Δημόκριτου.

Όση ώρα διάβαζε, η Σοφία γύριζε συχνά-πυκνά το κεφάλι της και κοίταζε έξω από το παράθυρο, μήπως και δει τον μυστηριώδη δάσκαλο που έριχνε τα μαθήματά του στο γραμματοκιβώτιό της. Τελειώνοντας, κάρφωσε τα μάτια της στο δρόμο κι έμεινε έτσι, γυρίζοντας και ξαναγυρίζοντας στο μυαλό της όσα είχε διαβάσει.

Έβρισκε τόσο απλές τις σκέψεις του Δημόκριτου - και συνάμα

τόσο έξυπνες, τόσο απίστευτα έξυπνες! Είχε βρει τη λύση στο πρόβλημα του «πρωταρχικού στοιχείου» και στο πρόβλημα των «μεταβολών». Τα ζητήματα αυτά ήταν τόσο δύσκολα και πολύπλοκα, που χρειάστηκε ν' ασχοληθούν μ' αυτά κάμποσες γενιές φιλοσόφων, ώσπου να βρεθεί μια λύση. Και, τελικά, το πρόβλημα το έλυσε ο Δημόκριτος χρησιμοποιώντας απλά και μόνο το κοφτερό μυαλό του.

Η Σοφία κόντεψε να βάλει τα γέλια. Η θεωρία των ατόμων ήταν σωστή, *έπρεπε* να είναι σωστή. Η φύση δεν μπορούσε παρά ν' αποτελείται από μικροσκοπικά κομματάκια, που δεν αλλάζουν ποτέ. Ταυτόχρονα, είχε δίκιο κι ο Ηράκλειτος, που έλεγε ότι όλα τα σχήματα, όλες οι μορφές στη φύση αλλάζουν και μεταβάλλονται. Γιατί όλα τα ζώα κι όλοι οι άνθρωποι πεθαίνουν κι ακόμα και τα βουνά σκορπίζουν σιγά σιγά και διαλύονται. Το σημαντικό, όμως, είναι ότι αυτό το βουνό αποτελείται από μικρά, μικροσκοπικά κομματάκια, που δε σπάνε και δεν αλλάζουν ποτέ.

Την ίδια στιγμή που έδινε απάντηση στα βασικά αυτά ερωτήματα της φιλοσοφίας, ο Δημόκριτος άνοιγε νέα μέτωπα. Για παράδειγμα, υποστήριξε ότι όλα στη φύση γίνονται με εντελώς μηχανικό τρόπο. Δεν παραδεχόταν την ύπαρξη πνευματικών δυνάμεων, όπως έκαναν ο Εμπεδοκλής κι ο Αναξαγόρας. Και δεν πίστευε ότι ο άνθρωπος έχει αθάνατη ψυχή.

Μπορούσε, άραγε, η Σοφία να συμφωνήσει μαζί του με σιγουριά;

Δεν ήξερε. Αλλά στο κάτω κάτω της γραφής, μόλις είχε αρχίσει τα μαθήματα και βρισκόταν ακόμα στο πρώτο σκαλοπάτι της φιλοσοφίας.

Η ΜΟΙΡΑ

... ο μάντης προσπαθεί να εξηγήσει κάτι
που στην ουσία δεν εξηγείται...

Η ΣΟΦΙΑ ΔΕΝ ΕΙΧΕ ΑΦΗΣΕΙ ΑΠΟ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΗΣ το πορτάκι του κήπου, όση ώρα διάβαζε για τον Δημόκριτο. Αποφάσισε, όμως, να πάει ως το γραμματοκιβώτιο και να ρίξει μια ματιά από κοντά για να είναι εντελώς σίγουρη.

Όταν άνοιξε την πόρτα, βρήκε στο κατώφλι ένα μικρό άσπρο φάκελο. Και αντί γι' άλλη διεύθυνση, την ένδειξη «Σοφία Άμουνδσεν».

Την είχε ξεγελάσει, λοιπόν! Ειδικά σήμερα, που δεν άφησε από τα μάτια τη; το γραμματοκιβώτιο, εκείνος είχε πλησιάσει από αλλού κι είχε αφήσει το γράμμα του στο κατώφλι της πόρτας, πριν ξαναπώσει και πάλι στο δάσος. Να πάρει και να σηκώσει!

Πώς στην ευχή είχε καταλάβει ότι η Σοφία, σήμερα ειδικά, σκόπευε να παραμονέψει για να τον δει; Μήπως την είχε δει να στέκεται στο παράθυρο; Τέλος πάντων! Πάλι καλά που είχε βρει το φάκελο, πριν γυρίσει η μαμά.

Η Σοφία πήγε στο δωμάτιό της κι άνοιξε εκεί το γράμμα. Ο άσπρος φάκελος ήταν λίγο βρεμένος στις άκρες κι έμοιαζε τσαλακωμένος. Γιατί άραγε: Είχε μέρες να βρέξει.

Το γράμμα έλεγε:

Πιστεύεις στη μοίρα:
Είναι οι αρρώστιες τιμωρίες που στέλνουν οι θεοί στους ανθρώπους
Ποιές δυνάμεις αποφασίζουν για την εξέλιξη της ιστορίας;

Αν πίστευε στη μοίρα; Όχι, μάλλον όχι. Ήξερε, όμως, πολλούς αν-

θρώπους που πίστευαν. Πολλές από τις συμμαθήτριες της, για παρά-
-----α, διάβαζαν τα ωροσκόπια τους στα περιοδικά. Κι αφού πίστευαν στην αστρολογία, τότε πίστευαν οπωσδήποτε και στη μοίρα, αφού οι αστρολόγοι ισχυρίζονταν ότι μπορούσαν ακριβώς να διαβάσουν στ' αστέρια τη μοίρα του κάθε ανθρώπου.

Αν κάποιος πιστεύει ότι μια μαύρη γάτα στο δρόμο του σημαίνει συμφορά, θα πει αυτό ότι πιστεύει και στη μοίρα: Όσο περισσότερο το σκεφτόταν, τόσα περισσότερα παραδείγματα έβρισκε. Γιατί έλεγε ο κόσμος «Χτύπα ξύλο»; Και γιατί η Παρασκευή και 13 ήταν άτυχη μέρα; Η Σοφία είχε ακούσει ότι πολλά ξενοδοχεία δεν είχαν καν δωμάτιο με το νούμερο 13. Αρα είχαν πολλούς πελάτες που έπαιρναν στα σοβαρά αυτές τις προλήψεις και πίστευαν, επομένως, στη μοίρα.

«Προλήψεις» -τι παράξενη λέξη! Όταν κάποιος πιστεύει στο Θεό τότε μιλάμε για πίστη. Όταν, όμως, πιστεύει στα άστρα ή στην Παρασκευή και 13, τότε λέμε πως είναι προληπτικός!

Ποιος έχει το δικαίωμα ν' αποφασίζει ότι η πίστη των άλλων είναι πρόληψη κι όχι πίστη;

Για ένα πράγμα ήταν σίγουρη η Σοφία: ό Δημόκριτος δεν πίστευε στη μοίρα. Ήταν υλιστής. Πίστευε μόνο στα άτομα και στο κενό ανάμεσά τους.

Η Σοφία προσπάθησε να σκεφτεί και τις άλλες ερωτήσεις που είχε λάβει με το τελευταίο γράμμα.

Είναι οι αρρώστιες τιμωρίες που στέλνουν οι θεοί στους ανθρώπους; Σήμερα, οι άνθρωποι δεν πίστευαν πια τέτοια πράγματα. Ή μήπως έκανε λάθος: Θυμήθηκε ότι πολλοί προσεύχονταν στο Θεό, για να τους ξαναδώσει την υγεία τους. Αρα πίστευαν ότι στην υπόθεση της αρρώστιας και της υγείας έβαζε κατά κάποιο τρόπο κι ο Θεός το χεράκι του.

Η τελευταία ερώτηση ήταν η δυσκολότερη. Η Σοφία δεν είχε αναλογιστεί ποτέ της ποιος αποφασίζει για την εξέλιξη της ιστορίας. Φανταζόταν ότι θα πρέπει να ήταν μάλλον οι άνθρωποι. Γιατί αν ήταν ο Θεός ή η μοίρα, τότε πού ήταν η ελευθερία της θέλησης των ανθρώπων;

Η ελευθερία της θέλησης οδήγησε τη Σοφία σε εντελώς διαφορετικές σκέψεις. Γιατί να κάθεται με σταυρωμένα χέρια και ν' αφήνει

ετούτο τον μυστηριώδη καθηγητή φιλοσοφίας να παίζει μαζί της, όπως η γάτα με το ποντίκι; Γιατί δεν μπορούσε τάχα να του γράψει κι αυτή ένα γράμμα; Εκείνος -ή εκείνη- θα ερχόταν σίγουρα κατά τη διάρκεια της νύχτας ή το επόμενο πρωί, να ρίξει το επόμενο γράμμα του στο γραμματοκιβώτιο. Αν ήθελε, λοιπόν, μπορούσε να του γράψει κι εκείνη, και ν' αφήσει και το δικό της γράμμα στο γραμματοκιβώτιο.

Η Σοφία στρώθηκε αμέσως στη δουλειά. Δυσκολεύτηκε να γράψει σ' έναν άνθρωπο που δεν είχε δει ποτέ της. Δεν ήξερε καν αν ήταν άντρας ή γυναίκα. Δεν ήξερε αν ήταν γέρος ή νέος. Έπρεπε να του απευθύνει το λόγο στον ενικό ή στον πληθυντικό; Στο τέλος τέλος, σκέφτηκε πως μπορεί να ήταν και κάποιος από τους γνωστούς της.

Πριν περάσει πολλή ώρα, είχε έτοιμο το γράμμα της:

Αξιότιμε κύριε φιλόσοφε!

Τα εξαιρετικά σας μαθήματα φιλοσοφίας δι' αλληλογραφίας χαίρουν μεγάλης εκτίμησης σ' αυτό το σπίτι. Μας στενοχωρεί, όμως, το γεγονός ότι δε σας γνωρίζουμε. Σας παρακαλούμε, λοιπόν, να μας συστηθείτε με το όνομά σας. Σε αντάλλαγμα, σας προσκαλούμε για ένα φλιτζάνι καφέ. Είστε ευπρόσδεκτος. Ακόμα καλύτερα όμως, να έρθετε, όταν θα λείπει η μαμά. Είναι στη δουλειά της από Δευτέρα μέχρι Παρασκευή, από τις 7.30 ως τις 17.00 το απόγευμα. Εγώ η ίδια λείπω επίσης τα πρωινά στο σχολείο. Γυρίζω όμως κάθε μέρα, εκτός από την Πέμπτη, στις δύο και τέταρτο. Ξέρω να φτιάχνω πολύ καλό καφέ. Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων.

Πολλά χαιρετίσματα από τη μαθήτριά σας Σοφία Αμουνδσεν, 14 χρονών, που παρακολουθεί με μεγάλη προσοχή τα μαθήματά σας.

Κάτω κάτω στο χαρτί έγραψε: «Περιμένω την απάντησή σας».

Το γράμμα της της φαινόταν πολύ επίσημο. Αλλά δεν μπορούσε ν' αποφασίσει με ποιο τρόπο έπρεπε να γράψει σ' έναν άνθρωπο που δεν τον ήξερε· σ' έναν άνθρωπο δίχως πρόσωπο.

Έβαλε το γράμμα σ' ένα ροζ φακελάκι και το 'κλεισε. Αντί για άλλη διεύθυνση, έγραψε: «Για το φιλόσοφο!»

Το πρόβλημα ήταν πώς να βάλει το γράμμα στο γραμματοκιβώτιο, χωρίς να το δει η μαμά της. Επρεπε να το κάνει, πριν γυρίσει η μαμά από τη δουλειά της. Και δεν έπρεπε να ξεχάσει την επομένη το πρωί να κοιτάξει στο γραμματοκιβώτιο, πριν φτάσουν οι εφημερίδες. Αν δεν είχε απάντηση στο γράμμα της ως τότε, έπρεπε να ξαναπάρει το ροζ φακελάκι.

Γιατί να είναι όλα τόσο πολύπλοκα:

Εκείνο το βράδυ, η Σοφία έπεσε νωρίς στο κρεβάτι, παρόλο που ήταν Παρασκευή. Η μαμά προσπάθησε να την κρατήσει όρθια με πίτσα κι ένα αστυνομικό έργο στην τηλεόραση. Η Σοφία, όμως, απάντησε πως ήταν κουρασμένη και προτιμούσε να διαβάσει στο κρεβάτι. Κι ενώ η μαμά της έβλεπε τηλεόραση, εκείνη ξεγλίστρησε σιγά σιγά ως το γραμματοκιβώτιο κι άφησε το γράμμα της.

Η μαμά της ανησυχούσε. Από τότε που η Σοφία τής είχε πει για το λαγουδάκι και για το μαύρο ημίψηλο, η μαμά τής μιλούσε σ' έναν εντελώς διαφορετικό τόνο. Η Σοφία δεν ήθελε να την αναστατώσει. Επρεπε, όμως, να βρίσκεται στο δωμάτιο της, αν ήθελε να παρακολουθεί το γραμματοκιβώτιο.

Κατά τις έντεκα, που η μαμά ήρθε να την καληνυχτίσει, τη βρήκε όρθια μπροστά στο παράθυρο.

«Δε φαντάζομαι να παρακολουθείς το γραμματοκιβώτιο μας;» τη ρώτησε.

«Και γιατί όχι;»

«Ε, λοιπόν, δε χωράει άλλη εξήγηση: είσαι ερωτευμένη. Αλλά κι αν ακόμα σου στείλει κι άλλο ραβασάκι, δε θα 'ρθει να το ρίξει στο γραμματοκιβώτιο μέσα στη μαύρη νύχτα!»

Για το Θεό! Η Σοφία δεν την άντεχε αυτή την ανοησία με τα ραβασάκια και τους έρωτες. Έπρεπε, όμως, ν' αφήσει τη μαμά να το πιστεύει.

Η μαμά της συνέχισε:

«Από εκείνον τ' άκουσες αυτά για το λαγουδάκι και για το μαύρο ημίψηλο;»

Η Σοφία έγνεψε καταφατικά.

«... Δεν... δεν παίρνει ναρκωτικά, έτσι;»

Η Σοφία πραγματικά τη λυπήθηκε. Δεν άντεχε να βλέπει τη μα-

μά της να βασανίζεται από την ανησυχία. Αν και, βέβαια. δεν μπορούσε να καταλάβει πώς κι η μαμά της είχε συνδέσει το λαγουδάκι του ταχυδακτυλουργού με τα ναρκωτικά. Κανείς λογικός άνθρωπος δε θα φανταζόταν ποτέ ότι τα ναρκωτικά έχουν σχέση με σκέψεις αστείες και διασκεδαστικές. Ώρες ώρες, οι μεγάλοι δεν μπορούν να δουν πιο πέρα από τη μύτη τους.

Γύρισε και είπε:

«Μαμά, σου δίνω το λόγο μου εδώ και τώρα ότι δεν πρόκειται ποτέ στη ζωή μου να δοκιμάσω... Ούτε "εκείνος" παίρνει ναρκωτικά Ενδιαφέρεται, όμως, πάρα πολύ για τη φιλοσοφία».

«Είναι μεγαλύτερος από σένα;»

Η Σοφία κούνησε το κεφάλι της αρνητικά.

«Είστε συνομήλικοι;»

Η Σοφία έγνεψε καταφατικά.

«Είμαι σίγουρη, αγάπη μου, ότι είναι θαυμάσιος. Αλλά όμως τώρα είναι καλύτερα να πέσεις και να προσπαθήσεις να κοιμηθείς».

Η Σοφία, όμως, έμεινε ξάγρυπνη αρκετή ώρα ακόμα κοιτάζοντας το δρόμο. Κατά τη μία μετά τα μεσάνυχτα ήταν πια τόσο κουρασμένη, που τα μάτια της έκλειναν. Κόντευε πια να το πάρει απόφαση και να πέσει στο κρεβάτι, όταν ξάφνου διέκρινε έναν ίσκιο που ερχόταν από τη μεριά του δάσους.

Έξω ήταν σκοτεινά, όχι όμως και τόσο που να μην μπορεί να διακρίνει έναν άνθρωπο του περπατούσε. Ήταν άντρας, και η Σοφία σκέφτηκε πως ήταν μάλλον γέρος. Στην ηλικία της, πάντως, δεν ήταν! Στο κεφάλι του φορούσε ένα κασκέτο, ή κάτι τέτοιο.

Για μια στιγμή, σήκωσε το κεφάλι του και κοίταξε προς το σπίτι, η Σοφία, όμως, δεν είχε αναμμένο φως. Ο άντρας πήγε στο γραμματοκιβώτιο, το άνοιξε κι άφησε μέσα ένα μεγάλο φάκελο. Ετοιμαζόταν να τραβήξει το χέρι του, όταν είδε το γράμμα της Σοφίας. Έχωσε το χέρι του πιο βαθιά, το ψάρεψε και, την ίδια κιόλας στιγμή, ξαναπήρε το δρόμο για το δάσος. Προχώρησε στο μονοπάτι... και χάθηκε.

Η Σοφία ένιωσε την καρδιά της να σφυροκοπάει δυνατά στο στήθος της. Με δυσκολία κρατήθηκε να μην τρέξει ξοπίσω του *όπως ήταν*, με το νυχτικό. Δεν τόλμησε, όμως. Δεν τόλμησε να κυνηγήσει μέσα στη νύχτα έναν άγνωστο άντρα. Το γράμμα, ωστόσο, έπρεπε να πάει και να το πάρει. Όσο γι' αυτό, δε χωρούσε συζήτηση.

Αθόρυβα, γλίστρησε έξω από το δωμάτιό της, κατέβηκε τις σκάλες, άνοιξε προσεχτικά την πόρτα και πήγε ως το γραμματοκιβώτιο. Μετά από λίγο, βρισκόταν και πάλι στο δωμάτιό της, με το μεγάλο φάκελο στα χέρια της. Κάθισε στο κρεβάτι κρατώντας την ανάσα της. Όταν πέρασαν μερικά λεπτά, και μέσα στο σπίτι εξακολούθησε να βασιλεύει η ησυχία, άνοιξε το γράμμα κι άρχισε να διαβάζει,

Απάντηση στο γράμμα της δεν περίμενε ακόμα. Ίσως, όμως, να έβρισκε κάτι αύριο το πρωί.

Η μοίρα

Και πάλι καλημέρα, αγαπητή μου Σοφία! Σου υπενθυμίζω, καλούκακού, πως δεν πρέπει ποτέ να δοκιμάσεις να με πάρεις από πίσω ή να παραφυλάξεις τον ερχομό μου. Ασφαλώς, κάποτε θα γνωριστούμε. Αλλά το πότε και το που θα το διαλέξω *εγώ.*

Σύμφωνοι; Θέλω να πιστεύω ότι δε θα με παρακούσεις.

Ας γυρίσουμε τώρα στους φιλοσόφους μας. Είδαμε πώς προσπάθησαν να βρουν φυσικές εξηγήσεις για τις αλλαγές στη φύση. Παλαιότερα, οι αλλαγές αυτές ερμηνεύονταν με τη βοήθεια των μύθων.

Και σε άλλους τομείς, όμως, χρειάστηκε να παραμεριστούν τα εμπόδια των προλήψεων - τόσο σε σχέση με την *υγεία* όσο και σε σχέση με την *πολιτική.* Γιατί και στους δύο αυτούς τομείς της ζωής, οι Έλληνες είχαν πολλές προλήψεις και πίστευαν στη μοίρα.

Όποιος πιστεύει στη μοίρα, πιστεύει ότι όλα όσα θα συμβούν στο μέλλον είναι προδιαγεγραμμένα. Την αντίληψη αυτή τη συναντάμε σε πολλά μέρη του κόσμου - σήμερα, αλλά και σε όλες τις περιόδους της ιστορίας. Εδώ. στη Βόρεια Ευρώπη, έχουμε αντίστοιχα παραδείγματα στις παλιές οικογενειακές σάγες* της Ισλανδίας.

* Σάγα (ή σάγκα): Ανώνυμη αφήγηση σε πεζό λόγο που εμφανίστηκε το 10ο περίπου αι. στους νορβηγικούς πληθυσμούς που είχαν μεταναστεύσει στην Ισλανδία και δημιούργησε μεγάλη προφορική παράδοση, που άρχισε να γίνεται και γραπτή από τα τέλη του 12ου αιώνα. Στην αρχή, αφηγούνταν την ιστορία των προγόνων των σημαντικότερων οικογενειών, στη συνέχεια, όμως, κατέληξαν να αφηγούνται τα κατορθώματα των βασιλιάδων της Νορβηγίας. (Σ.τ.Μ.)

Οι Έλληνες, αλλά και πολλοί άλλοι λαοί, πιστεύουν ακόμα ότι ο άνθρωπος μπορεί να πληροφορηθεί κάτι για το μέλλον του με τη βοήθεια των διαφόρων *οιωνών και μαντείων.* Αυτό σημαίνει ότι η μοίρα ενός ανθρώπου ή ενός κράτους μπορεί να γίνει γνωστή εκ των προτέρων με διάφορους τρόπους.

Υπάρχουν ακόμα και σήμερα αρκετοί άνθρωποι που πιστεύουν ότι μπορούν να διαβάσουν το μέλλον τους στα χαρτιά, στις γραμμές του χεριού ή στ' αστέρια.

Πολύ συνηθισμένη είναι επίσης η πρόβλεψη του μέλλοντος με το φλιτζανάκι του καφέ. Το κατακάθι, που μένει στο φλιτζάνι, μπορεί να σχηματίσει εικόνες, αριθμούς ή γράμματα - αν αφήσουμε τη φαντασία μας να δουλέψει. Αν, λοιπόν, το κατακάθι σχηματίσει ένα αυτοκίνητο, τότε το πρόσωπο που ήπιε τον καφέ μπορεί σύντομα να ξεκινήσει για ένα μεγάλο ταξίδι με αυτοκίνητο.

Βλέπουμε ότι ο «μάντης» προσπαθεί να εξηγήσει κάτι που στην ουσία δεν εξηγείται. Αυτό είναι το τυπικό χαρακτηριστικό κάθε μαντείας. Κι επειδή ακριβώς ο μάντης στηρίζεται σε σημεία θολά και ασαφή, πολλές φορές δεν είναι καθόλου εύκολο να του φέρουμε αντίρρηση.

Αν κοιτάξουμε τον έναστρο ουρανό, θα δούμε ένα αληθινό χάος από φωτεινά σημαδάκια. Στην πορεία της ανθρώπινης ιστορίας, πολλοί πίστεψαν ότι τ' αστέρια ξέρουν και μπορούν να μας πουν διάφορα πράγματα για τη δική μας τη ζωή *πάνω* στη γη. Ακόμα και σήμερα, υπάρχουν πολιτικοί που ζητούν τη συμβουλή των αστρολόγων, πριν προχωρήσουν σε κάποια σημαντική απόφαση.

Το μαντείο των Δελφών

Οι Έλληνες πίστευαν ότι το περίφημο μαντείο των Δελφών μπορούσε να αποκαλύψει στους ανθρώπους το μέλλον τους. Ο μάντης θεός ήταν ο *Απόλλωνας.* Μιλούσε με το στόμα της ιέρειας *Πυθίας,* που καθόταν σ' ένα σκαμνί πάνω από μια ρωγμή στο έδαφος, από την οποία έβγαιναν παραισθησιογόνες αναθυμιάσεις. Η Πυθία ζαλιζόταν, κι η ζάλη αυτή ήταν απαραίτητη, προκειμένου να μπορέσει ο θεός να μιλήσει με το στόμα της.

Όποιος ερχόταν στους Δελφούς, έδινε τις ερωτήσεις του στους ιερείς του μαντείου, κι εκείνοι τις περνούσαν με τη σειρά τους στην Πυθία. Η Πυθία απαντούσε, αλλά οι απαντήσεις της ήταν τόσο μπερδεμένες και ακατανόητες, που οι ιερείς έπρεπε να τις «εξηγήσουν» στον ενδιαφερόμενο.

Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Απόλλωνας βοηθούσε τους Έλληνες με τη σοφία του γιατί οι Έλληνες πίστευαν ότι ο Απόλλωνας ήξερε τα πάντα - τόσο για το παρελθόν όσο και για το μέλλον.

Πολλοί αρχηγοί δεν τολμούσαν να ξεκινήσουν για τον πόλεμο ή να πάρουν άλλες σημαντικές αποφάσεις, χωρίς να ρωτήσουν πρώτα το μαντείο των Δελφών. Οι ιερείς του Απόλλωνα έπαιζαν, λοιπόν, το ρόλο διπλωματών και συμβούλων, που συγκέντρωναν τεράστιες γνώσεις για το λαό και τη χώρα.

Πάνω από την πύλη του ναού, στους Δελφούς, υπήρχε μια διάσημη επιγραφή: ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ! Κι εννοούσε πως οι άνθρωποι δεν έπρεπε να ξεχνούν ότι είναι απλοί θνητοί κι ότι ποτέ δε θα μπορέσουν να ξεφύγουν από τη μοίρα τους.

Στην αρχαία Ελλάδα, υπήρχαν πάμπολλες ιστορίες ανθρώπων, που προσπάθησαν να ξεφύγουν από τη μοίρα τους και το πλήρωσαν ακριβά. Με το πέρασμα του χρόνου, οι περιπέτειες εκείνων των «τραγικών» προσώπων έγιναν θεατρικά έργα - που έμειναν γνωστά με το όνομα *τραγωδίες.* Η πιο ξακουστή απ' όλες είναι η ιστορία του *βασιλιά Οιδίποδα,* που προσπάθησε να ξεφύγει από τη μοίρα του και δεν κατάφερε παρά να τη συναντήσει μια ώρα αρχύτερα.

Επιστήμη της ιστορίας και ιατρική

Σύμφωνα με την πεποίθηση των αρχαίων Ελλήνων, η μοίρα δεν κρατούσε στα χέρια της μονάχα τις τύχες των κοινών θνητών, αλλά κανόνιζε και την πορεία των κρατών και των λαών και του κόσμου ολόκληρου. Πίστευαν, για παράδειγμα, ότι η έκβαση ενός πολέμου ήταν αποτέλεσμα θείας επέμβασης. Ακόμα και σήμερα, πολλοί άνθρωποι πιστεύουν στα σοβαρά ότι ο Θεός ή κάποιες άλλες μυθικές δυνάμεις κατευθύνουν τις εξελίξεις εδώ πάνω στη γη και κυβερνούν τα ιστορικά γεγονότα.

Κι ενώ οι Έλληνες φιλόσοφοι προσπαθούσαν να βρουν φυσικές εξηγήσεις για τα φυσικά φαινόμενα, σιγά σιγά δημιουργήθηκε και μια επιστήμη για την ιστορία, που σκοπό της είχε να δώσει φυσικές και λογικές εξηγήσεις στα ιστορικά γεγονότα, και να ερμηνεύσει έτσι την ανθρώπινη ιστορία. Μετά απ' αυτό το βήμα, οι ήττες στους πολέμους δεν ήταν πλέον τιμωρίες προερχόμενες από την εκδικητικότητα των θεών. Οι πιο γνωστοί Έλληνες ιστορικοί ήταν ο Ηρόδοτος (484-424 π.Χ.) και ο *Θουκυδίδης* (460-400 π.Χ.).

Οι Έλληνες των πρώτων ιστορικών χρόνων θεωρούσαν τους θεούς υπεύθυνους ακόμα και για τις αρρώστιες τους. Οι επιδημίες, λοιπόν, εξηγούνταν συχνά ως θεϊκές τιμωρίες. Οι θεοί, εξάλλου, μπορούσαν να γιατρέψουν έναν άρρωστο με θαυμαστό τρόπο, αν έμεναν ικανοποιημένοι από τις θυσίες που εκείνος έκανε προς τιμήν τους.

Οι αντιλήψεις αυτές δεν ήταν αποκλειστικότητα των αρχαίων Ελλήνων. Προτού αναπτυχθεί η σύγχρονη ιατρική επιστήμη. κόσμος πίστευε ότι κάθε αρρώστια έχει μια υπερφυσική αιτία. Η λέξη «ινφλουέντσα», που τη χρησιμοποιούμε ακόμα και σήμερα, σήμαινε κατ' αρχάς την κακή «επιρροή» των αστεριών.

Στην εποχή μας υπάρχουν πολλοί που θεωρούν ορισμένες αρρώστιες -όπως είναι το ΕΪΤΖ, για παράδειγμα- οργή και τιμωρία του Θεού. Κι ακόμα περισσότεροι πιστεύουν ότι ένας άρρωστος άνθρωπος μπορεί να γιατρευτεί με «υπερφυσικό» τρόπο.

Την εποχή που οι Έλληνες φιλόσοφοι κινούνταν προς μια ολότελα νέα κατεύθυνση όσον αφορά στην ανθρώπινη σκέψη, γεννήθηκε και η ελληνική ιατρική επιστήμη, που προσπάθησε να βρει φυσικές εξηγήσεις για την υγεία και την ασθένεια.

Πατέρας της ιατρικής επιστήμης των αρχαίων Ελλήνων θεωρείται ο *Ιπποκράτης,* που γεννήθηκε το 460 π.Χ. στην Κω.

Σύμφωνα με τον Ιπποκράτη, η καλύτερη προστασία *από* τις αρρώστιες ήταν το μέτρο και ο υγιεινός τρόπος ζωής. Ο άνθρωπος, που ζει υγιεινά και με μέτρο, είναι φυσικά υγιής. Οι αρρώστιες οφείλονται στο ότι η φύση «εκτροχιάζεται», λόγω σωματικών ή ψυχικών διαταραχών της ισορροπίας. Ο Ιπποκράτης θεωρούσε κλειδά για την υγεία του ανθρώπου το μέτρο, την αρμονία και την ισορροπία: Νους υγιής εν σώματι υγιεί.

Σήμερα, γίνεται πολύς λόγος για την «ιατρική ηθική». Μ' αυτά τα λόγια εννούμε πως ένας γιατρός οφείλει να ασκεί το επάγγελμά του σύμφωνα με κάποιες ηθικές αρχές. Δεν έχει, για παράδειγμα, το δικαίωμα να γράψει σε κάποιον συνταγή που θα τον προμηθεύσει με ναρκωτικές ουσίες. Είναι επίσης υποχρεωμένος να τηρεί μυστικότητα και να μη λέει σε κανένα τρίτο όσα ένας άρρωστος του έχει πει σχετικά με την αρρώστια του. Οι ιδέες αυτές κατάγονται επίσης από τον Ιπποκράτη, ο οποίος υποχρέωνε τους μαθητές του να δίνουν έναν όρκο, το γνωστό μέχρι σήμερα ως «Όρκο του Ιπποκράτη».

"Ομνυμι, Απόλλωνα ίητρόν καί Ασκληπιόν καί Ύγείαν και Πανάκειαν καί θεούς πάντας τε καί πάσας, ίστορας ποιεύμενος, επιτελέα ποιήσειν κατά δύναμιν καί κρίσιν έμήν όρκον τόνδε καί ξυγγραφήν τήνδε ήγήσεσθαι μεν τόν διδάξαντα με την τέχνην ταύτην, ίσον γενέτησιν εμοίσι, καί βίου κοινώσασθαι καί χρεών, χρηίζοντι, μετάδοσιν ποιήσεσθαι, καί γένος τό εξ ώντέου άδελφεοίσιν ίσον έπικρινέειν άρρεσι, καί διδάξειν την τέχνην ταύτην, ην χρηΐζωσι μανθάνειν, άνευ μισθού καί ξυγγραφής παραγγελίης τε καί άκροήσιος καί τής λοιπής άπάσης μαθήσιος μετάδοσιν ποιήσασθαι υιοίσί τε έμοίσι καί τοίσι τού έμέ διδάξαντος καί μαθητήσι ξυγγεγραμμένοισί τε καί ωρκισμένοισι νόμω ιητρικώ άλλω δε ουδενί. Διαιτήμασί τε χρήσομαι έπ' ώφελείη καμνόντων κατά δύναμιν καί κρίσιν έμήν, έπί δηλήσει δε καί αδικίη, είρξομαι. Ου δώσω δε ουδέ φάρμακον ουδενί αιτηθείς θανάσιμον, ουδέ υφηγήσομαι ξυμβουλίην τοιήνδε ομοίως δέ ουδέ γυναικί πεσόν φθόριον δώσω. Άγνώς δε καί οσίως διατηρήσω βίον τόν έμόν καί τέχνην την έμήν. Ου τεμέω δέ ουδέ μή έν ηλικίη έόντας εκχωρήσω δέ έργάτησιν ανδράσι πράξιος τήσδε. Έκ οικίας δέ όκόσας άν έσίω, έσελεύσομαι έπ' ώφελείη καμνόντων, εκτός εών πάσης αδικίης έκουσίης καί φθορίης τής τε άλλης καί αφροδισίων έργων επί τε γυναικηΐων σωμάτων καί άνδρηΐων, έλευθέρων τε καί δούλων. Α δ' άν έν θεραπείη ή ίδω ή ακούσω ή καί άνευ θεραπείης κατά βίον ανθρώπων, ά μή χοή ποτέ έκλαλέεσθαι έξω, σιγήσομαι άρρητα ήγεύμενος είναι τά τοιαύτα, Όρκον μέν ούν μοι τόνδε έπιτελέα ποιέοντι καί μή ξυγχέοντι, είη έπαύρασθαι και βίον καί τέχνης, δοξαζομένω παρά πάσιν άνθρώποισιν ες τόν αεί χρόνον. Παραβαίνοντι δέ καί έπιορκέοντι, ταναντία τούτων.

Που λίγο ως πολύ σημαίνει:

Ορκίζομαι στον Απόλλωνα, το γιατρό, και στον Ασκληπιό και στην Υγεία και στην Πανάκεια, και σε όλους τους θεούς και σε όλες τις θεές, να είναι μάρτυρες πως θα τηρήσω μ' όλες μου τις δυνάμεις αυτό τον όρκο κι αυτή την υποχρέωση: θα έχω σαν πατέρα μου αυτόν που μου δίδαξε τούτη την τέχνη, θα μοιράζομαι μαζί του ό,τι έχω και δεν έχω, αν τον χτυπήσει η φτώχεια κι η ανέχεια, και θα έχω σαν πραγματικά μου αδέλφια τα παιδιά του· θα διδάσκω την τέχνη μου και τη γνώση μου χωρίς αμοιβή σ' όσους θέλουν να την κάνονν δική τους
Την τέχνη μου και τη σοφία μου θα τη διδάξω με παραδείγματα και με μαθήματα στους γιους μου και στους γιους του δασκάλου μου και σ' όσους άλλους δεχτούν να δώσουν τον ίδιο όρκο μ' εμένα, τον όρκο της ιατρικής, κι άλλον κανένα. Τις συνταγές και τις θεραπείες θα τις αποφασίζω με μόνο κριτήριο το καλό του αρρώστου, όσο καλύτερα μου επιτρέπουν οι γνώσεις και οι δυνάμεις μου. θα αποφεύγω πάντα το κακό και την αδικία. Δε θα δώσω ποτέ σε κανέναν φάρμακο θανατηφόρο, ούτε κι αν μου το ζητήσει ο ίδιος. Ούτε θα δώσω ποτέ σε γυναίκα φάρμακο για να σκοτώσει τη ζωή που έχει αρχίσει και μεγαλώνει μέσα της... Και όσα δω ή ακούσω κατά τη διάρκεια θεραπείας ή και έξω απ' αυτή για τη ζωή κάποιου ανθρώπου, θα τα κρατήσω μυστικά και δεν πρόκειται ποτέ να τα φανερώσω σε άλλον.

Το Σάββατο το πρωί, η Σοφία ξύπνησε κι αμέσως ανασηκώθηκε στο κρεβάτι της. Το είχε ονειρευτεί ή τον είχε δει στ' αλήθεια το φιλόσοφο;

Ψαχούλεψε με το χέρι της κάτω από το κρεβάτι. Ναι - το γράμμα, που είχε φτάσει χτες τη νύχτα, ήταν πράγματι εκεί. Η Σοφία θυμόταν όλα όσα είχε διαβάσει για τις προλήψεις και για τη μοιρολατρία των αρχαίων Ελλήνων. Άρα δεν ήταν όνειρο.

Τον είχε δει το φιλόσοφο! Και τον είχε δει να παίρνει το γράμμα της μέσα από το γραμματοκιβώτιο.

Σηκώθηκε, γονάτισε και κοίταξε κάτω από το κρεβάτι.

Τράβηξε έξω όλα τα δακτυλογραφημένα χαρτιά. Τι ήταν πάλι τούτο; Πίσω πίσω, κολλητά στον τοίχο, είδε κάτι κόκκινο που έμοιαζε με μαντίλι.

Σύρθηκε κάτω από το κρεβάτι κι έπιασε, πράγματι, ένα κόκκινο μεταξωτό μαντίλι. Η Σοφία δεν το είχε ξαναδεί ποτέ.

Το 'ψαξε, το στριφογύρισε στα χέρια της απ' όλες τις μεριές· και μια μικρή φωνή τής ξέφυγε, όταν είδε ότι στην άκρη ήταν γραμμένο με μαύρο μελάνι το όνομα «ΧΙΛΝΤΕ».

Χίλντε! Μα ποια ήταν αυτή η Χίλντε, τέλος πάντων; Πώς ήταν δυνατό να συναντιούνται διαρκώς οι δρόμοι τους, και μάλιστα με τέτοιους μυστηριώδεις τρόπους;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

... εξυπνότερη είναι αυτή που ξέρει ότι δεν ξέρει τίποτα...

Η ΣΟΦΙΑ ΦΟΡΕΣΕ ένα καλοκαιρινό φόρεμα και πήγε στην κουζίνα

Η μαμά έπλενε πιάτα στο νεροχύτη. Η Σοφία αποφάσισε να μην πει λέξη για το κόκκινο μεταξωτό μαντίλι.

«Την πήρες κιόλας την εφημερίδα, μαμά;» ρώτησε η Σοφία,

Η μαμά γύρισε προς το μέρος της.

«Όχι. Μήπως μπορείς να μου τη φέρεις εσύ, σε παρακαλώ;»

Η Σοφία βγήκε τρέχοντας, πέρασε το χαλικόστρωτο δρομάκι και την άλλη κιόλας στιγμή έσκυβε πάνω από το πράσινο γραμματοκιβώτιο.

Μόνο οι εφημερίδες. Αλλά έτσι κι αλλιώς δεν περίμενε ακόμη απάντηση στο γράμμα της. Στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας διάβασε τους τίτλους για τους Νορβηγούς κυανόκρανους που βρίσκονταν με τις συμμαχικές δυνάμεις του ΟΗΕ στο Λίβανο.

Συμμαχικές δυνάμεις του ΟΗΕ - αυτή τη σφραγίδα δεν είχε η κάρτα του πατέρα της Χίλντε; Το γραμματόσημο, όμως, ήταν νορβηγικό. Μπορεί, όμως, οι Νορβηγοί κυανόκρανοι να είχαν το δικό τους ταχυδρομείο, ακόμα και στο Λίβανο.

Όταν γύρισε στην κουζίνα, η μαμά την πείραξε:

«Πώς το 'παθες κι ενδιαφέρεσαι ξαφνικά για την εφημερίδα;»

Ευτυχώς, δεν είπε τίποτα περισσότερο σχετικά με το γραμματοκιβώτιο ή με το ξαφνικό ενδιαφέρον της κόρης της για την αλληλογραφία. Ούτε την ώρα που έπαιρναν το πρωινό τους ούτε αργότερα. Κι όταν βγήκε για ψώνια, η Σοφία πήρε το γράμμα που έγραφε για τη μοιρολατρία και τρύπωσε στην κρυψώνα της.

Η καρδιά της πήδησε, όταν είδε ένα μικρό άσπρο φάκελο δίπλα στο κουτί με τα γράμματα του δασκάλου της. Δε χρειαζόταν και πολλή σκέψη, για να καταλάβει ποιος τον είχε αφήσει εκεί.

Ήταν κι αυτός, όπως κι ο χτεσινός, υγρός στις άκρες του και λίγο τσαλακωμένος.

Είχε έρθει ως εδώ ο φιλόσοφος; Ήξερε την κρυψώνα της; Και γιατί ήταν βρεμένος ο φάκελος;

Η Σοφία ζαλίστηκε από τις πολλές αναπάντητες ερωτήσεις, που άρχισαν μεμιάς να στριφογυρίζουν στο μυαλό της. Άνοιξε το γράμμα και το διάβασε:

Αγαπητή μου Σοφία!

Διάβασα το γράμμα σου με μεγάλο ενδιαφέρον - αλλά και με μια μικρή δόση ανησυχίας. Γιατί όσον αφορά στην πρόσκλησή σου, να πιούμε μαζί καφέ κ.λπ., φοβάμαι ότι θα σε απογοητεύσω. Κάποια μέρα σίγουρα θα συναντηθούμε. Προς το παρόν όμως, και γι' αρκετό καιρό ακόμα, δεν μπορώ να εμφανιστώ στο σπίτι σου.

Πρέπει ακόμα να σου πω ότι δε θα είμαι πια σε θέση να φέρνω μόνος μου τα γράμματα ως το γραμματοκιβώτιό σου. Η μέθοδος αυτή παραείναι ριψοκίνδυνη. Τα ερχόμενα γράμματα θα τα μεταφέρει για λογαριασμό μου ο μικρός μου ταχυδρόμος. Δε θα τ' αφήνει, όμως στο γραμματοκιβώτιό σου, αλλά κατευθείαν στην κρυψώνα σου, στον κήπο.

Μπορείς να μου ξαναγράψεις, όποτε νιώσεις και πάλι την επιθυμία να το κάνεις. Θυμήσου, όμως, να βάλεις το γράμμα σου σ' ένα ροζ φακελάκι, μαζί μ' ένα μπισκότο ή λίγη ζάχαρη. Τότε, ο μικρός μου ταχυδρόμος θα μου φέρει οπωσδήποτε το γράμμα σου.

ΥΓ. 1ο Πίστεψε με, δεν είναι καθόλου ευχάριστο ν' αρνείται κάποιος την πρόσκληση μιας νεαρής κυρίας. Μερικές φορές, όμως, είναι απαραίτητο. Δε γίνεται αλλιώς.

ΥΓ. 2ο Αν έλαβες ένα κόκκινο μεταξωτό μαντίλι, σε παρακαλώ να το φυλάξεις. Σε όλα τα σχολεία συμβαίνει πότε πότε να χάνονται κάποια πράγματα και να καταλ.ήγονν σε λάθος χέρια. Κι εδώ έχουμε ένα σχολείο φιλοσοφίας.

Σε χαιρετώ, Αλμπέρτο Κνοξ

Η Σοφία ήταν δεκατεσσάρων χρονών, και δεν ήταν η πρώτη φορά στη ζωή της που έπαιρνε γράμμα προπάντων τα Χριστούγεννα, στα γενέθλιά της και σε άλλες παρόμοιες περιστάσεις, είχε πάρει κάμποσα γράμματα. Αυτό εδώ, όμως, ήταν το πιο παράξενο γράμμα που είχε πιάσει ποτέ στα χέρια της.

Δεν είχε γραμματόσημο. Δεν είχε περάσει καν από το γραμματοκιβώτιο. Είχε φτάσει κατευθείαν στη μυστική κρυψώνα της, στον κήπο, μέσα στον παλιό φράχτη. Μυστήριο ήταν ακόμα που μέσα στην άνοιξη, κι ενώ η απειλή της βροχής δε σκίαζε τον γαλανό ουρανό, το γράμμα ήταν βρεμένο.

Αλλά το πιο παράξενο απ' όλα ήταν το μεταξωτό μαντίλι. Ο δάσκαλος της είχε κι άλλη μια μαθήτρια. Εντάξει! Κι αυτή η άλλη μαθήτρια είχε χάσει ένα κόκκινο μεταξωτό μαντίλι! Πάλι εντάξει! Αλλά πώς είχε καταφέρει να χάσει το μαντίλι της κάτω από το κρεβάτι της Σοφίας;

Αλμπέρτο Κνοξ... Τι αστείο, τι αλλόκοτο όνομα!

Μ' αυτό το γράμμα, πάντως, είχε σιγουρευτεί ότι υπήρχε κάποιο σχέση ανάμεσα στο δάσκαλο της φιλοσοφίας και τη Χίλντε Μόλερ Κναγκ. Αλλά να μπερδέψει κι ο πατέρας της Χίλντε τη διεύθυνση της ίδιας του της κόρης, ε..., αυτό πια ήταν ανεξήγητο.

Η Σοφία έμεινε ώρα πολλή καθισμένη στην κρυψώνα της και συλλογιζόταν ποια σχέση μπορεί να υπήρχε ανάμεσα σ' αυτή και στη Χίλντε. Στο τέλος, τα παράτησε αναστενάζοντας. Ο δάσκαλος είχε πει ότι κάποτε σίγουρα θα συναντιόντουσαν. Ίσως τότε να γνώριζε και τη Χίλντε...

Γύρισε το γράμμα στα χέρια της και τότε μόλις ανακάλυψε ότι κάτι ήταν γραμμένο κι από την πίσω μεριά του χαρτιού.

Υπάρχει στον άνθρωπο από τη φύση του το συναίσθημα της αιδούς;
Εξυπνότερη είναι εκείνη που ξέρει τι ακριβώς δεν ξέρει.
Η πραγματική γνώση έρχεται από μέσα μας.
Όποιος ξέρει ποιο είναι το σωστό, θα κάνει το σωστό.

Η Σοφία ήξερε πια ότι οι μικρές προτάσεις στους άσπρους φακέλους, σκοπό είχαν να την προετοιμάσουν για τον μεγάλο κίτρινο φάκελο που έφτανε αμέσως μετά. Της ήρθε, λοιπόν, μια ιδέα: αν ο «τα-

χυδρόμος» έφερνε το γράμμα εδώ, στην κρυψώνα της, τότε θα μπορούσε απλούστατα να τον περιμένει. Μπορεί, βέβαια, να ήταν «η» ταχυδρόμος. Η Σοφία, όμως, θα του 'πιανε κουβέντα αυτού του πλάσματος, ό,τι κι αν ήταν... Και θα προσπαθούσε να του αποσπάσει όσο μπορούσε περισσότερες πληροφορίες για το φιλόσοφο! Στο γράμμα της έγραφε πως ο ταχυδρόμος ήταν μικρός. Μήπως ήταν παιδί;

«Υπάρχει στον άνθρωπο από τη φύση του το συναίσθημα της αιδούς;»

Η Σοφία ήξερε πως η «αιδώς» ήταν μια παλιομοδίτικη λέξη για τις αναστολές - όταν, ας πούμε, κάποιος ντρέπεται να παρουσιαστεί γυμνός μπροστά σε άλλους. Είναι, όμως, φυσικό πράγμα να έχει κανείς αναστολές; Αν είναι κάτι φυσικό, τότε θα πρέπει να το νιώθουν όλοι οι άνθρωποι. Σε πολλές χώρες του κόσμου ωστόσο, η γύμνια ήταν κάτι απολύτως φυσικό!

Άρα θα πρέπει να είναι η *κοινωνία* αυτή που αποφασίζει τι επιτρέπεται και τι όχι. Όταν ήταν νέα η γιαγιά της, για παράδειγμα, ήταν εντελώς αδιανόητο να κάνει μια γυναίκα ηλιοθεραπεία με το στήθος γυμνό. Σήμερα, όμως, οι περισσότερες γυναίκες το θεωρούν απόλυτα «φυσικό», παρόλο που σε πολλές χώρες είναι ακόμα αυστηρά απαγορευμένο. Η Σοφία έξυσε το κεφάλι της. Τι σχέση είχε αυτό με τη φιλοσοφία;

Κι ύστερα, η επόμενη φράση: «Εξυπνότερη είναι εκείνη που ξέρει τι ακριβώς δεν ξέρει».

Η εξυπνότερη ανάμεσα σε ποιες; Τι εννοούσε ο φιλόσοφος; Αν είχε στο μυαλό του κάποια που ήξερε ότι δεν είχε όλες τις γνώσεις του κόσμου κι εννοούσε ότι αυτή ήταν εξυπνότερη από μια άλλη, που δεν ήξερε την τύφλα της κι όμως νόμιζε ότι ήταν σοφή, - ε, τότε δεν ήταν δύσκολο να συμφωνήσει μαζί του. Η Σοφία δεν το είχε ξανασκεφτεί αυτό το ζήτημα. Αλλά όσο το σκεφτόταν, τόσο περισσότερο ξεκαθάριζε μέσα της η σκέψη: κατά βάθος, το να ξέρεις τι δεν ξέρεις ήταν κι αυτό ένα είδος γνώσης. Η ίδια, πάντως, δύσκολα μπορούσε να φανταστεί κάτι πιο ανόητο από τους ανθρώπους που έχουν αμετακίνητες πεποιθήσεις και γνώμες για θέματα για τα οποία δεν έχουν την παραμικρή ιδέα.

Ύστερα ήταν η φράση με τη γνώση που έρχεται από μέσα μας. Μα... δεν έρχονταν απέξω όλες οι γνώσεις; Δεν έρχονταν όλες κά-

ποια στιγμή να μπουν μέσα στο κεφάλι των ανθρώπων; Η Σοφία θυμόταν πολλές φορές που η μαμά της ή οι δάσκαλοι στο σχολείο είχαν προσπαθήσει να «της μάθουν» κάτι, χωρίς επιτυχία. Αρα, κάθε φορά που μάθαινε στ' αλήθεια κάτι, βοηθούσε κι η ίδια σ' αυτό. Μερικές φορές, είχε τύχει να καταλάβει κάτι, ξαφνικά - κι αυτό ήταν η λεγόμενη «διαίσθηση».

Η Σοφία ήταν ικανοποιημένη από τον εαυτό της: είχε απαντήσει όσο μπορούσε καλύτερα στις πρώτες ερωτήσεις. Η επόμενη πρόταση, όμως, την μπέρδευε· δεν μπορούσε να την καταλάβει: «Όποιος ξέρει ποιο είναι το σωστό θα κάνει το σωστό».

Ο ληστής, δηλαδή, που έμπαινε σε μια τράπεζα κι έκλεβε, το έκανε επειδή δεν ήξερε πως αυτό δεν ήταν σωστό; Η Σοφία δεν μπορούσε να πιστέψει τέτοιο πράγμα. Αντίθετα, ήταν σίγουρη πως μεγάλοι και μικροί έκαναν βλακείες, -για τις οποίες αργότερα μετάνιωναν-, ξέροντας πολύ καλά ότι αυτό δεν ήταν το σωστό.

Κι *ενώ* καθόταν εκεί και σκεφτόταν, άκουσε ξάφνου από τη μεριά του φράχτη, προς το δάσος, κλαδάκια να σπάνε. Μήπως ήταν ο ταχυδρόμος; Η Σοφία ένιωσε την καρδιά της να χτυπάει δυνατά. Κι ο φόβος της μεγάλωσε ακόμα περισσότερο, όταν άκουσε πολύ κοντά της τη βαριά ανάσα και το γρήγορο ρουθούνισμα ενός ζώου.

Την άλλη στιγμή κιόλας, μπήκε μέσα στην κρυψώνα της ένας μεγάλος σκύλος με κιτρινοκάστανο τρίχωμα. Θα πρέπει να ήταν λαμπραντόρ. Ανάμεσα στα δόντια του κρατούσε ένα μεγάλο κίτρινο φάκελο, που τον άφησε να πέσει μπροστά στα πόδια της Σοφίας. Όλα έγιναν τόσο γρήγορα, που η Σοφία δεν πρόλαβε καν ν' αντιδράσει. Σε λίγα δευτερόλεπτα κρατούσε το φάκελο στα χέρια της, κι ο σκύλος είχε χαθεί πάλι μέσα στο δάσος. Τώρα που όλα είχαν τελειώσει, η Σοφία μπόρεσε ν' αφήσει το φόβο της να ξεσπάσει. Σταύρωσε τα χέρια της κι έβαλε τα κλάματα.

Δεν ήξερε πόση ώρα είχε περάσει, όταν σήκωσε πάλι τα μάτια.

Ώστε αυτός ήταν ο ταχυδρόμος! Η Σοφία ανάσανε μ' ανακούφιση. Ώστε γι' αυτό ήταν οι φάκελοι βρεμένοι στις άκρες. Γι' αυτό ήταν λίγο τσαλακωμένοι. Πως δεν της είχε περάσει κιόλας από το νου! Γι' αυτό κι ο δάσκαλος της είχε ζητήσει να βάλει κάτι γλυκό μέσα στο φάκελο, όταν θα ήθελε να του στείλει γράμμα.

Δεν μπορούσε να σκεφτεί τόσο γρήγορα όσο θα ήθελε. Ο ταχυδρόμος ήταν ένας εκπαιδευμένος σκύλος. Αυτό δεν το περίμενε. Τζάμπα, λοιπόν, έκανε τόσα σχέδια, να ψαρέψει τον ταχυδρόμο και να του αποσπάσει τη διεύθυνση του Αλμπέρτο Κνοξ!

Η Σοφία άνοιξε τον μεγάλο φάκελο κι άρχισε να διαβάζει.

Η φιλοσοφία στην Αθήνα

Αγαπητή Σοφία! Αν αυτό το γράμμα έφτασε στα χέρια σου, τότε γνώρισες ήδη τον *Ερμή.* Για να 'μαστε σίγουροι όμως, σου το γράφω κι εγώ ο ίδιος: ο Ερμής είναι ένας σκύλος. Αυτός, ωστόσο, δεν είναι λόγος ν' ανησυχείς. Είναι πολύ ευγενικός - κι έχει περισσότερο μυαλό από πολλούς ανθρώπους. Και, πάντως, δεν προσπαθεί ποτέ να φανεί εξυπνότερος απ' όσο πραγματικά είναι.

Σημείωσε επίσης ότι το όνομά του δεν είναι τυχαίο. Ο Ερμής ήταν ο ταχυδρόμος των Ελλήνων θεών. Ήταν επίσης ο θεός των ναυτικών, αυτό όμως δε μας αφορά, προς το παρόν τουλάχιστον. Το σημαντικό είναι πως από το όνομά του έχει γεννηθεί η λέξη «ερμητικός», που σημαίνει κρυφός κι απρόσιτος. Κι αυτό μάς ταιριάζει γάντι, νομίζω, αφού, κατά κάποιο τρόπο, ο Ερμής μάς κρατάει κρυμμένους τον ένα από τον άλλο.

Κι έτσι γνώρισες τον ταχυδρόμο μου. Ακούει, φυσικά, όταν τον φωνάζεις με τ' όνομα του· και γενικά έχει εξαίρετους τρόπους.

Ας γυρίσουμε τώρα στη φιλοσοφία μας. Το πρώτο κεφάλαιο το τελειώσαμε κιόλας. Ήταν η φυσική φιλοσοφία, που κατάφερε να ξεπεράσει τη μυθική αντίληψη για τον κόσμο και να κάνει το πρώτο βήμα προς την επιστήμη της φιλοσοφίας. Τώρα θα γνωρίσουμε τους τρεις μεγάλους φιλόσοφους της αρχαιότητας: *τον Σωκράτη,* τον *Πλάτωνα* και τον *Αριστοτέλη.* Και οι τρεις τους σφράγισαν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, ο καθένας με τον δικό του τρόπο.

Οι φυσικοί φιλόσοφοι λέγονται συχνά και *προσωκρατικοί,* επειδή έζησαν πριν από τον Σωκράτη. Ο Δημόκριτος, βέβαια, πέθανε λίγα χρόνια μετά τον Σωκράτη, αλλά η σκέψη του στο σύνολό της ανήκει στην προσωκρατική φυσική φιλοσοφία. Γιατί ο Σωκράτης δεν είναι ένα όριο χρονικό μόνο αλλά και γεωγραφικό. Ο Σωκράτης είναι

ο πρώτος φιλόσοφος που γεννήθηκε στην Αθήνα. Και τόσο ο Πλάτωνας, όσο κι ο Αριστοτέλης, έζησαν και δίδαξαν στην Αθήνα επίσης. Ίσως να θυμάσαι πως και ο Αναξαγόρας πέρασε ένα μικρό χρονικό διάστημα σ' αυτή την πόλη. Τον έδιωξαν όμως, επειδή πίστευε πως ο ήλιος ήταν μια μπάλα από φωτιά. (Μή νομίζεις, όμως, πως κι ο Σωκράτης είχε καλύτερη τύχη με τους Αθηναίους!)

Από την εποχή του Σωκράτη και μετά, η Αθήνα έγινε το επίκεντρο του ελληνικού πολιτισμού. Αλλά αυτό που θα πρέπει οπωσδήποτε να σημειώσεις στο μυαλό σου είναι ότι περνώντας από τη φυσική φιλοσοφία στον Σωκράτη, αλλάζει από τα θεμέλια της η φιλοσοφική σκέψη.

Πριν, όμως, γνωρίσουμε τον Σωκράτη, θα πούμε λίγα λόγια για τους λεγόμενους *σοφιστές,* που την εποχή εκείνη σφράγιζαν με την παρουσία τους τη ζωή της Αθήνας.

Η αυλαία σηκώνεται, Σοφία! Η ιστορία της σκέψης είναι ένα δράμα με πολλές πράξεις.

Ο άνθρωπος στο κέντρο του παντός

Γύρω στο 450 π.Χ., η Αθήνα έγινε το πολιτιστικό κέντρο του ελληνικού κόσμου. Και η φιλοσοφία πήρε έναν καινούριο δρόμο.

Οι φυσικοί φιλόσοφοι ήταν πάνω απ' όλα μελετητές της φύσης. Κατέχουν, επομένως, σημαντική θέση στην ιστορία της επιστήμης. Στην Αθήνα, από τώρα και στο εξής, το ενδιαφέρον εντοπίζεται πλέον στον άνθρωπο και στη θέση που αυτός έχει μέσα στην κοινωνία.

Στην Αθήνα, σταδιακά αναπτύχθηκε ένας τύπος δημοκρατικής διακυβέρνησης με την εκκλησία του δήμου και τα δικαστήρια.

Προϋπόθεση για τη λειτουργία της δημοκρατίας είναι η επαρκής μόρφωση των ανθρώπων, έτσι ώστε να μπορούν να πάρουν μέρος στις δημοκρατικές διαδικασίες. Μια νεαρή δημοκρατία χρειάζεται οπωσδήποτε μόρφωση για τους πολίτες της. Αυτό το βλέπουμε και στην εποχή μας. Για τους Αθηναίους, σπουδαίο ρόλο έπαιζε η γνώση της ρητορικής τέχνης.

Οι δάσκαλοι δεν άργησαν να έρθουν. Κύμα ολόκληρο κατέφθασαν στην Αθήνα από τις ελληνικές αποικίες οι περιπλανώμενοι δά-

σκάλοι και φιλόσοφοι. Οι ίδιοι αποκαλούσαν τους εαυτούς τους *σοφιστές,* χρησιμοποιώντας μια λέξη που δήλωνε άνθρωπο με πολλές γνώσεις και ξεχωριστή μόρφωση. Στην Αθήνα, οι σοφιστές κέρδιζαν τη ζωή τους δίνοντας μαθήματα στους Αθηναίους.

Οι σοφιστές έχουν ένα κοινό σημείο με τους φυσικούς φιλόσοφους: αντιμετώπισαν κι αυτοί με κριτικό πνεύμα τους μύθους της παράδοσης. Ταυτόχρονα, όμως, αρνήθηκαν να δεχτούν οτιδήποτε έμοιαζε στα μάτια τους περιττή υπερβολή εκ μέρους της φιλοσοφίας. Ακόμα κι αν υπάρχουν κάπου οι απαντήσεις για όλα τα φιλοσοφικά ερωτήματα, οι άνθρωποι δε θα μπορέσουν ποτέ να βρουν με σιγουριά τη λύση για όλα τα αινίγματα της φύσης και του Σύμπαντος, έλεγαν. Η φιλοσοφική αυτή άποψη ονομάζεται *σκεπτικισμός.*

Δεν είμαστε, φυσικά, σε θέση να δώσουμε λύση σ' όλα τα αινίγματα της φύσης· ξέρουμε, όμως, ότι είμαστε άνθρωποι άρα πρέπει να μάθουμε να ζούμε όλοι μαζί σε μια κοινωνία. Οι σοφιστές, λοιπόν, αποφάσισαν να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στον άνθρωπο και στη θέση του μέσα στην κοινωνία.

«Ο άνθρωπος είναι το μέτρο των πάντων», έλεγε ο σοφιστής *Πρωταγόρας* (487-420 π.Χ. περίπου). Κι εννοούσε ότι το Δίκαιο και το Άδικο, το Καλό και το Κακό παίρνουν πάντα το νόημά τους σε σχέση με τις ανάγκες του ανθρώπου. Όταν τον ρώτησαν αν πίστευε στους δώδεκα θεούς του Ολύμπου, ο Πρωταγόρας απάντησε: «Για τους θεούς, δεν μπορώ να πω τίποτα... γιατί πολλά πράγματα μ' εμποδίζουν να διαμορφώσω μια γνώμη: πρώτον, η ασάφεια και η δυσκολία του θέματος· και δεύτερον, η συντομία της ανθρώπινης ζωής». Τον άνθρωπο που ομολογεί ότι δεν ξέρει αν υπάρχει ή όχι Θεός τον ονομάζουμε *αγνωστικιστή.*

Οι σοφιστές ταξίδευαν πολύ. Κατ' αυτό τον τρόπο γνώριζαν πολλά συστήματα διακυβέρνησης. Τα ήθη και τα έθιμα, και οι νόμοι των πόλεων-κρατών διέφεραν πολύ μεταξύ τους. Μ' αυτές τις γνώσεις στη διάθεσή τους, οι σοφιστές άρχισαν στην Αθήνα μια συζήτηση με θέμα: τι είναι δοσμένο *από τη φύση* και τι είναι συμφωνημένο *από την κοινωνία* των ανθρώπων; Έθεσαν έτσι τα θεμέλια γι' αυτό που σήμερα ονομάζουμε κοινωνιολογία.

Μπόρεσαν, για παράδειγμα, ν' αποδείξουν ότι η έκφραση «φυσικό συναίσθημα της αιδούς» δεν είχε κανένα νόημα: αν το συναίσθη-

μα της αιδούς ήταν δοσμένο στον άνθρωπο από τη φύση του, *τότε* θα υπήρχε εκ γενετής σε όλους τους ανθρώπους. Το έχουν όμως όλοι εκ γενετής, Σοφία, ή είναι κάτι επίκτητο, που οι άνθρωποι αποκτούν ζώντας μέσα στην κοινωνία; Για τους ανθρώπους, που έχουν ταξιδέψει πολύ κι έχουν γυρίσει τον κόσμο, η απάντηση δεν είναι δύσκολη. Δε γεννιόμαστε με το φόβο, μήπως μας δουν οι άλλοι γυμνούς. Η αιδώς -αλλά και η έλλειψη αιδούς- έχει σχέση προπάντων με τα ήθη και έθιμα μιας κοινωνίας.

Μπορείς να φανταστείς τι συζητήσεις ξεσήκωσαν στην κοινωνία της Αθήνας οι περιπλανώμενοι και πολυταξιδεμένοι σοφιστές, όταν ισχυρίστηκαν ότι δεν υπάρχουν σταθερά κριτήρια για το Δίκαιο και το Αδικο, ότι, δηλαδή, δεν υπάρχουν σταθερές κι αμετάβλητες *αξίες.* Ο Σωκράτης, αντίθετα, προσπαθούσε από τη μεριά του ν' αποδείξει ότι υπάρχουν στ' αλήθεια κάποιες αξίες, που είναι σταθερές και απόλυτες, κάποιες αξίες που ισχύουν παντού και πάντα.

Ποιος ήταν ο Σωκράτης;

Ο Σωκράτης (470-399 π.Χ.) είναι ίσως η πιο αινιγματική φυσιογνωμία σ' ολόκληρη την ιστορία της φιλοσοφίας. Ο ίδιος δεν έγραψε ούτε μια λέξη. Παρ' όλα αυτά, είναι από τους ανθρώπους που άσκησαν τεράστια επιρροή στην ευρωπαϊκή σκέψη. Το ότι είναι γνωστός ακόμα και σ' αυτούς που δεν ασχολούνται καθόλου με τη φιλοσοφία, οφείλεται ίσως στον δραματικό τρόπο με τον οποίο τελείωσε η ζωή του.

Ξέρουμε ότι γεννήθηκε στην Αθήνα κι ότι πέρασε εκεί τη ζωή του, στις αγορές και στους δρόμους, μιλώντας με όλους όσους συναντούσε. Τα χωράφια και τα δέντρα στην εξοχή δεν είχαν τίποτα να του μάθουν, έλεγε. Ξέρουμε ακόμα ότι περνούσε πολλές ώρες βυθισμένος στις σκέψεις του.

Ακόμα και τότε που ζούσε, ήταν άνθρωπος μυστηριώδης. Και μετά το θάνατό του, θεωρήθηκε ιδρυτής πότε του ενός και πότε του άλλου φιλοσοφικού ρεύματος. Ακριβώς επειδή ήταν τόσο παράξενος κι αινιγματικός, τον διεκδίκησαν πολλές και διάφορες φιλοσοφικές κατευθύνσεις.

Το μόνο σίγουρο είναι πως υπήρξε κακάσχημος. Κοντός και χοντρός, με πεταχτά, βατραχίσια μάτια και πελώρια, καμπουρωτή μύτη. Ο εσωτερικός του κόσμος ήταν «έξοχος», όπως έλεγαν οι συγκαιρινοί του. Κι ακόμα: όσο κι αν έψαχνες, και στο παρόν και στο παρελθόν, δε θα μπορούσες να βρεις άλλον άξιο να μετρηθεί μαζί του.

Παρ' όλα αυτά, καταδικάστηκε σε θάνατο εξαιτίας της φιλοσοφικής του δράσης.

Τη ζωή του Σωκράτη τη γνωρίζουμε χάρη στον *Πλάτωνα,* που ήταν μαθητής του κι επίσης ένας από τους μεγαλύτερους φιλόσοφους της ιστορίας.

Ο Πλάτωνας έγραψε πολλούς *Διαλόγους* -ή φιλοσοφικές συζητήσεις-, όπου τον πρώτο ρόλο τον έχει ο Σωκράτης.

Όταν ο Πλάτωνας βάζει κάποια λόγια στο στόμα του Σωκράτη, δεν μπορούμε, φυσικά, να είμαστε σίγουροι ότι ο Σωκράτης τα είχε πει στην πραγματικότητα. Γι' αυτό και δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε τις ιδέες του Σωκράτη από τις ιδέες του Πλάτωνα. Το ίδιο πρόβλημα έχουμε και με όλα τα άλλα ιστορικά πρόσωπα που δεν άφησαν γραπτά μνημεία της σκέψης τους. Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι, φυσικά, ο Χριστός. Δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι αν «το ιστορικό πρόσωπο με το όνομα Χριστός» είπε πράγματι αυτά που του βάζουν στο στόμα ο Ματθαίος και ο Λουκάς. Κατά τον ίδιο τρόπο, θα μείνει για πάντα αναπάντητο το ερώτημα σχετικά με τα λόγια «του ιστορικού προσώπου με το όνομα Σωκράτης».

Αλλά το ποιος ήταν πραγματικά ο Σωκράτης δεν έχει και τόση σημασία. Γιατί αυτός που ενέπνευσε και εμπνέει ακόμα, εδώ και 2.400 χρόνια περίπου, την ευρωπαϊκή σκέψη είναι ο Σωκράτης, έτσι όπως μας τον παρουσιάζει ο Πλάτωνας.

Η τέχνη της συζήτησης

Το μυστικό της επιτυχίας του Σωκράτη ήταν πως δεν παρίστανε το δάσκαλο σε κανένα. Αντίθετα, πλησίαζε το συνομιλητή του κι έδειχνε πως ήθελε να μάθει ο ίδιος από κείνον. Δε δίδασκε, λοιπόν, όπως οι συνηθισμένοι δάσκαλοι. Όχι. Εκείνος *συζητούσε.*

Αλλά δε θα γινόταν ποτέ τόσο διάσημος, αν άκουγε μονάχα δίχως να μιλάει. Ούτε και θα έφτανε, βέβαια, ποτέ να καταδικαστεί σε θάνατο. Πάντως, στην αρχή τουλάχιστον προτιμούσε να κάνει ερωτήσεις παρά να δίνει απαντήσεις. Συχνά, μάλιστα, δήλωνε, στην αρχή της συζήτησης, ότι ο ίδιος δεν ήξερε τίποτα. Στη συνέχεια, όμως, κατάφερνε το συνομιλητή του να διακρίνει μόνος του τις ατέλειες και τις αδυναμίες των συλλογισμών του. Στριμωγμένος τότε αναγκαζόταν να παραδεχτεί ποιο ήταν το σωστό και ποιο το άδικο.

Λένε ότι η μητέρα του Σωκράτη ήταν μαμή. Ο ίδιος, πάντως, παρομοίαζε την τέχνη του στη συζήτηση με την τέχνη της μαμής. Γιατί δεν είναι βέβαια η μαμή, αυτή που γεννάει το παιδί. Το παιδί το γεννάει η μάνα του. Η μαμή, όμως, είναι δίπλα της και τη βοηθάει την ώρα της γέννας. Ο Σωκράτης, λοιπόν, θεωρούσε καθήκον του να βοηθάει το συνομιλητή του να «γεννήσει» την ορθή γνώμη. Γιατί η αληθινή γνώση έρχεται πάντα από μέσα μας. Δεν μπορούμε να την πάρουμε απέξω, όπως δεν μπορούμε και να τη μεταδώσουμε στους άλλους σταλάζοντάς τη μέσα στο κεφάλι τους. Μόνο η γνώση που έρχεται από μέσα μας είναι αληθινή γνώση.

Εξηγώ: η ικανότητα να γεννάμε παιδιά, είναι μια ικανότητα φυσική για όλους τους ανθρώπους. Το ίδιο μπορούν κι όλοι οι άνθρωποι να γνωρίσουν τις φιλοσοφικές αλήθειες, αν χρησιμοποιήσουν το μυαλό τους. Όταν ο άνθρωπος «μαθαίνει», βάζει το μυαλό του να δουλέψει και απλούστατα ενεργοποιεί μια δυνατότητα που έχει μέσα του.

Παριστάνοντας πως δεν ήξερε τίποτα, ο Σωκράτης ανάγκαζε τους ανθρώπους να βάλουν το μυαλό τους να δουλέψει. Μπορεί να ήξερε περισσότερα απ' *όσα* ομολογούσε στην αρχή της συζήτησης. Μπορεί να φερόταν υποκριτικά παριστάνοντας το χαζό. Αυτό, η ιστορία της φιλοσοφίας το ονόμασε *σωκρατική ειρωνεία.* Με τον τρόπο αυτό, πάντως, μπορούσε να ξεμπροστιάζει τα λάθη και τις αδυναμίες στη σκέψη των Αθηναίων. Πολλές φορές, μάλιστα, αυτό συνέβαινε στην Αγορά - μπροστά σε όλους δηλαδή. Μια συνάντηση με τον Σωκράτη ήταν για πολλούς συνώνυμο της δημόσιας γελοιοποίησης.

Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου παράξενο που στο τέλος κατάντησε, για πολλούς, ενοχλητικός κι εκνευριστικός, προπάντων για τους δυ-

νατούς και τους ισχυρούς της αθηναϊκής κοινωνίας. Η Αθήνα μοιάζει με μια τεμπέλικη φοράδα, έλεγε Ο Σωκράτης, κι ο ίδιος με μια αλογόμυγα, που την τσιμπάει δυνατά στα πλευρά της, για να την ξυπνήσει. (Ποια τύχη περιμένει τις αλογόμυγες, Σοφία; Μήπως ξέρεις να μου πεις;)

Η φωνή του θεού

Ο Σωκράτης, πάντως, δεν τσιμπούσε ασταμάτητα τους συνανθρώπους του, απλά και μόνο για να τους βασανίζει. Μέσα του, κάτι τον ανάγκαζε να φέρεται έτσι, χωρίς να του αφήνει καμιά άλλη εκλογή. Ο ίδιος έλεγε πάντα ότι άκουγε μέσα του τη φωνή κάποιου θεού, κάποιου «δαιμόνιου», να του υπαγορεύει τι θα κάνει και τι θα πει. Ο Σωκράτης διαφωνούσε, για παράδειγμα, με τη θανατική ποινή. Αρνιόταν, επίσης, να καταδώσει τους πολιτικούς του αντιπάλους. Οι απόψεις του αυτές του στοίχισαν, στο τέλος, την ίδια του τη ζωή.

Το 399 π.Χ. κατηγορήθηκε ότι «διαφθείρει τους νέους» και «ασεβεί προς τους θεούς». Με πλειοψηφία λίγων μόλις ψήφων, κρίθηκε ένοχος από ένα δικαστήριο πενήντα δικαστούν.

Θα μπορούσε, ασφαλώς, να ζητήσει χάρη και, εν πάση περιπτώσει, θα μπορούσε να σώσει τη ζωή του, αν δεχόταν να φύγει από την Αθήνα. Αλλά αν το έκανε, δε θα ήταν ο Σωκράτης. Το πρόβλημα ήταν πως θεωρούσε τη συνείδησή του -και την αλήθεια- σημαντικότερη από τη ζωή του. Στην απολογία του, διαβεβαίωσε ότι είχε ενεργήσει με μοναδικό γνώμονα το καλό της πατρίδας. Αλλά καταδικάστηκε, και μάλιστα σε θάνατο. Λίγο αργότερα, παρουσία των πιο στενών του φίλων, ήπιε το κώνειο.

Γιατί, Σοφία; Γιατί έπρεπε να πεθάνει ο Σωκράτης: Αυτό το ερώτημα παραμένει αναπάντητο, αλλά δεν είναι ο μόνος στην ιστορία της ανθρωπότητας που προχώρησε ως τα άκρα και θυσίασε τη ζωή του για χάρη των πεποιθήσεών του. Ανέφερα ήδη τον Χριστό. Ανάμεσα στον Χριστά και στον Σωκράτη, υπάρχουν πολλές ομοιότητες. Δε θ' απαριθμήσω παρά μονάχα τις σπουδαιότερες.

Και οι δύο θεωρούνταν από τους συγχρόνους τους αινιγματικά πρόσωπα.

Κανείς τους δεν έγραψε ιδιοχείρως τη διδασκαλία του. Είμαστε, λοιπόν, αναγκασμένοι, και στις δύο περιπτώσεις, να αντλούμε τις γνώσεις μας από την εικόνα που ζωγράφισαν για λογαριασμό τους οι μαθητές τους. Το μόνο σίγουρο είναι πως και οι δυο τους ήταν εξαιρετικά ικανοί στην τέχνη της συζήτησης. Και μιλούσαν ξεκάθαρα, με τρόπο τόσο ευθύ και σαφή, που μπορούσε να γοητεύσει αλλά και να ερεθίσει. Πίστευαν ακόμα, και οι δυο τους, πως μιλούσαν εν ονόματι κάποιας άλλης, ανώτερης δύναμης. Προκαλούσαν τους ισχυρούς της κοινωνίας και επέκριναν κάθε μορφή αδικίας και κατάχρησης της εξουσίας, και. τέλος, η στάση τους αυτή κόστισε και στους δύο τη ζωή τους.

Ομοιότητες διακρίνουμε και στην εξέλιξη της δίκης του Ιησού και του Σωκράτη, θα μπορούσαν και οι δυο τους να ζητήσουν χάρη και να σωθούν. Θεώρησαν, όμως, ότι, αν δείλιαζαν να φτάσουν στα άκρα, θα πρόδιδαν τον προορισμό τους. Το γεγονός ότι προχώρησαν στο θάνατο με το κεφάλι ψηλά έδωσε αιώνια αίγλη στις διδαχές τους και τους βοήθησε να νικήσουν την ανθρώπινη μοίρα.

Δεν αναφέρω αυτές τις ομοιότητες ανάμεσα στον Ιησού και στον Σωκράτη για να σε πείσω πως ήταν ίσοι κι όμοιοι, θέλω μόνο να πω ότι είχαν κι οι δυο τους ένα μήνυμα για τους ανθρώπους, που δεν μπορεί να χωριστεί από το προσωπικό τους θάρρος.

Ένας μπαλαντέρ στην Αθήνα

Σωκράτους συνέχεια, Σοφία! Δεν τελειώσαμε ακόμα μ' αυτόν, καθώς καταλαβαίνεις. Είπαμε δυο λόγια για τη μέθοδό του. Αλλά ποιες ήταν οι φιλοσοφικές του απορίες: Ποια ήταν τα φιλοσοφικά ζητήματα που τον ενδιέφεραν;

Ο Σωκράτης ήταν σύγχρονος των σοφιστών. Μοιραζόταν μαζί τους το ενδιαφέρον για τον άνθρωπο και την ανθρώπινη ζωή. Τα προβλήματα των φυσικών φιλόσοφων δεν τον απασχολούσαν. Ένας Ρωμαίος φιλόσοφος -ο *Κικέρωνας*- είπε, μερικούς αιώνες αργότερα, ότι ο Σωκράτης κατέβασε τη φιλοσοφία από τα ουράνια στη γη. Την έβαλε να ζήσει μέσα στα σπίτια μας και ανάγκασε τους ανθρώπους να συλλογιστούν τη ζωή και την ηθική, το καλό και το κακό.

Μια σημαντική διαφορά χώριζε, όμως, τον Σωκράτη από τους σοφιστές: δε θεωρούσε τον εαυτό του σοφιστή - μορφωμένο, δηλαδή, ή σοφό άνθρωπο. Σε αντίθεση με τους σοφιστές, δε δεχόταν

πληρωμή για τη διδασκαλία του. Ο Σωκράτης αποκαλούσε τον εαυτό του *φιλόσοφο,* με την κυριολεκτική σημασία της λέξης. Ο «φιλό-σοφος» είναι ο εραστής της σοφίας, αυτός που αγαπάει τη σοφία και θέλει να την κατακτήσει.

Κάθεσαι καλά, Σοφία; Πρέπει να καταλάβεις τη διαφορά ανάμεσα στο σοφιστή και στο φιλόσοφο. Έχει τεράστια σημασία για τη συνέχεια των μαθημάτων μας. Οι σοφιστές ζητούσαν πληρωμή για τις λιγότερο ή περισσότερο εντυπωσιακές ιδέες τους. Τέτοιοι «σοφιστές» παρουσιάστηκαν πολλοί με την πάροδο των χρόνων, και ακόμα και σήμερα εξακολουθούν να έρχονται και να παρέρχονται. Έχω κατά νου όλους τους δασκάλους κι εκείνους που νομίζουν ότι τα ξέρουν όλα, που καμαρώνουν σαν γύφτικα σκεπάρνια για τις λιγοστές τους γνώσεις και παριστάνουν τους παντογνώστες, ενώ στην πραγματικότητα δεν ξέρουν τίποτα. Σίγουρα θα 'χεις συναντήσει τέτοιους «σοφιστές», Σοφία, παρόλο που δεν έχεις περάσει και τόσα πολλά χρόνια πάνω στη γη. Ο πραγματικός φιλόσοφος είναι, αλλιώς, Σοφία. Εντελώς διαφορετικός. Είναι ακριβώς το αντίθετο.

Ο φιλόσοφος ξέρει πολύ καλά ότι, κατά βάθος, οι γνώσεις του είναι ελάχιστες. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο προσπαθεί ν' αποκτήσει λίγη ακόμη αληθινή γνώση, να κάνει ένα βήμα προς την ουσία της αλήθειας. Ο Σωκράτης ήταν ένας απ' αυτούς τους σπάνιους ανθρώπους. Δεν είχε αυταπάτες· γνώριζε θαυμάσια ότι δεν ήξερε τίποτα ούτε για τη ζωή ούτε για τον κόσμο. Και αυτό είναι το σημαντικό: υπέφερε που ήξερε τόσα λίγα.

Ο φιλόσοφος, λοιπόν, είναι κάποιος που ξέρει ότι υπάρχουν πολλά πράγματα τα οποία ξεπερνούν τις γνώσεις του και την αντίληψή του. Κι αυτό τον κάνει να υποφέρει. Αν τον δούμε έτσι, είναι φυσικά πολύ πιο έξυπνος απ' όλους όσοι κοκορεύονται με τα δύο-τρία ψωροπραγματάκια που ξέρουν, νομίζοντας ότι αυτά είναι όλα κι όλα. «Η εξυπνότερη είναι εκείνη που ξέρει τι ακριβώς δεν ξέρει», σου έγραψα. Ο ίδιος ο Σωκράτης έλεγε ότι ήξερε μονάχα ένα πράγμα - ότι, δηλαδή, δεν ήξερε τίποτα. Σημείωσε καλά τα λόγια του στο μυαλό σου, γιατί ακόμα και μεταξύ φιλοσόφων είναι σπάνια τέτοια ειλικρίνεια. Η δημόσια ομολογία αυτής της άγνοιας, εξάλλου, μπορεί να σου κοστίσει ακόμα και τη ζωή σου. Οι επικίνδυνοι είναι *αυτοί που κάνουν ερωτήσεις.* Οι απαντήσεις δεν κρύβουν κανέναν απολύτως κίνδυνο. Αλλά μία και μοναδική ερώτηση μπορεί να προκαλέσει περισσότερη αναστάτωση από χιλιάδες απαντήσεις.

Έχεις ακούσει το παραμύθι για τα καινούρια ρούχα του αυτο-

κράτορα; Στην πραγματικότητα, ο αυτοκράτορας ήταν ολόγυμνος, αλλά κανείς από τους υπηκόους του δεν τολμούσε να του το πει. Και. ξάφνου, ένα παιδί φώναξε: «Μα, ο αυτοκράτορας είναι γυμνός!». Είχε κότσια εκείνο το παιδάκι, Σοφία. Με τον ίδιο τρόπο τόλμησε κι ο Σωκράτης να φωνάξει πόσα λίγα ήξεραν οι άνθρωποι. Για τις ομοιότητες των φιλοσόφων με τα παιδιά, είχα ήδη την ευκαιρία να σου μιλήσω.

Με λίγα λόγια: η ανθρωπότητα αντιμετωπίζει σημαντικά ερωτήματα, που δεν είναι εύκολο ν' απαντηθούν. Μπροστά μας ανοίγονται δυο δρόμοι: μπορούμε ν' αρχίσουμε να κοροϊδεύουμε τον εαυτό μας και να εξακολουθήσουμε το ίδιο βιολί ως το τέλος της ζωής μας, παριστάνοντας πως ξέρουμε τάχα όλα όσα αξίζουν τον κόπο. Ή, πάλι, να κλείσουμε μια και καλή τα μάτια μας μπροστά στις μεγάλες αυτές ερωτήσεις και να παραιτηθούμε διά παντός από την προσπάθεια. Μ' αυτό τον τρόπο, η ανθρωπότητα χωρίζεται στα δύο. Οι άνθρωποι καταλήγουν είτε αμετακίνητα σίγουροι είτε εντελώς αδιάφοροι. (Αλλά και οι δύο αυτές κατηγορίες κατοικοεδρεύουν βαθιά μέσα στο τρίχωμα του λαγού!) Είναι σαν το παιχνίδι της τράπουλας, Σοφία. Όταν χωρίζουμε την τράπουλα, βάζουμε αριστερά τα κόκκινα και δεξιά τα μαύρα χαρτιά. Πού και πού, όμως, πέφτουμε πάνω σ' έναν μπαλαντέρ, που δεν είναι ούτε μπαστούνι ούτε σπαθί ούτε καρό ούτε κούπα. Τέτοιος μπαλαντέρ ήταν κι ο Σωκράτης στην Αθήνα. Ούτε σίγουρος ήταν ούτε αδιάφορος. Ήξερε μόνο πως δεν ήξερε τίποτα - κι *αυτό* τον βασάνιζε. Έγινε, λοιπόν, φιλόσοφος, και ο φιλόσοφος δεν παραιτείται, παρά συνεχίζει ακούραστος να αγωνίζεται στην προσπάθειά του να κατακτήσει λίγη περισσότερη αλήθεια, λίγη περισσότερη γνώση.

Λένε ότι, κάποτε, ένας Αθηναίος ρώτησε στο Μαντείο των Δελφών ποιος ήταν ο εξυπνότερος πολίτης της Αθήνας. Και το Μαντείο απάντησε: ο Σωκράτης. Οταν το νέο έφτασε στ' αφτιά του Σωκράτη, εκείνος απόρησε (φαντάζομαι πως πρέπει να γέλασε, Σοφία!). Πήγε αμέσως στην Αγορά και βρήκε κάποιον που και αυτός και όλοι θεωρούσαν πολύ έξυπνο. Μόλις, όμως, κατάλαβε ότι ο άνθρωπος δεν μπορούσε ν' απαντήσει με σαφήνεια στις ερωτήσεις του, ο Σωκράτης συνειδητοποίησε ότι το Μαντείο είχε δίκιο.

Ο Σωκράτης έδινε μεγάλη σημασία στην εξασφάλιση ενός σταθερού θεμελίου για τον αγώνα του ανθρώπου για τη γνώση. Πίστευε ότι το θεμέλιο αυτό δεν μπορούσε να είναι άλλο από τη λογική, από την ανθρώπινη διάνοια. Η πίστη του αυτή στην ανθρώπινη λογική μάς επιτρέπει να τον κατατάξουμε στους ορθολογιστές.

Η ορθή γνώση οδηγεί στην ορθή πράξη

Σου είπα ήδη πως ο Σωκράτης πίστευε σε μία θεϊκή φωνή που του μιλούσε· η «συνείδηση» αυτή του έλεγε ποιο ήταν το σωστό και το δίκαιο. Όποιος ξέρει το σωστό και το δίκαιο, αυτός δε θα πράξει το κακό και το άδικο, έλεγε. Πίστευε ότι η ορθή γνώση οδηγεί στην ορθή πράξη, και μόνο όποιος κάνει το σωστό και το δίκαιο μπορεί να γίνει σωστός άνθρωπος, έλεγε. Όταν κάνουμε το κακό, αυτό συμβαίνει επειδή δεν ξέρουμε ποιο είναι το καλό. Γι' αυτό και είναι τόσο πολύ σημαντικό να διευρύνουμε τις γνώσεις μας συνεχώς. Ο Σωκράτης πάσχιζε να βρει ορισμούς σαφείς και σταθερούς για το τι είναι δίκαιο και τι άδικο. Σε αντίθεση με τους σοφιστές, πίστευε ότι η διάκριση ανάμεσα στο καλό και στο κακό δεν είναι επίκτητη αλλά έμφυτη και την έχει ο άνθρωπος εκ γενετής μέσα στη λογική του.

Ίσως δυσκολεύεσαι να καταπιείς έτσι ολόκληρη την τελευταία φράση, Σοφία. Ας προσπαθήσω κι αλλιώς: ο Σωκράτης πίστευε ότι δεν μπορεί κανείς να γίνει ευτυχισμένος ζώντας ή πράττοντας ενάντια στις πεποιθήσεις του. Κι όποιος ξέρει το δρόμο που πρέπει ν' ακολουθήσει για να γίνει ευτυχισμένος, δεν αργεί να τον πάρει και να προσπαθήσει. Όποιος ξέρει, λοιπόν, ποιο είναι το καλό και το σωστό, θα προχωρήσει και θα το βάλει σε εφαρμογή. Γιατί κανένας δε θέλει να γίνει δυστυχισμένος! Έτσι δεν είναι;

Τι γνώμη έχεις. Σοφία; Θα μπορούσες να ζήσεις ευτυχισμένη κάνοντας διαρκώς πράγματα που βαθιά μέσα σου θεωρείς λανθασμένα και άδικα; Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που λένε ασταμάτητα ψέματα και κλέβουν και συκοφαντούν άλλους. Εντάξει, το παραδέχομαι! Αλλά το κάνουν επειδή δεν ξέρουν ότι είναι λάθος - ότι είναι άδικο, αν θέλεις. Νομίζεις, όμως, ότι αυτός ο τρόπος ζωής τους κάνει ευτυχισμένους; Ο Σωκράτης πίστευε πως όχι.

Όταν η Σοφία τελείωσε το διάβασμα για τον Σωκράτη, έβαλε το γράμμα στο κουτί και σύρθηκε έξω από την κρυψώνα της, στον κήπο. Για ν' αποφύγει τις ερωτήσεις, ήθελε να γυρίσει στο σπίτι πριν επιστρέψει η μαμά από τα ψώνια. Άσε που είχε υποσχεθεί ότι θα έπλενε τα πιάτα.

Δεν είχε προλάβει καλά καλά ν' ανοίξει τη βρύση, όταν μπήκε μέσα η μαμά της φορτωμένη με δύο τεράστιες σακούλες από το σούπερ μάρκετ. Ευχαριστημένη που είδε τη Σοφία να πλένει τα πιάτα, είπε:

«Σοφία, τι βλέπω; Δεν ξέρω αν πρέπει να πιστέψω στα μάτια μου ή όχι!»

Η Σοφία καλά καλά δεν κατάλαβε πώς της ξέφυγε η απάντηση:

«Το ίδιο έλεγε κι ο Σωκράτης!»

«Ο Σωκράτης;»

Η μαμά άνοιξε διάπλατα τα μάτια της.

«Κρίμα, όμως, που αναγκάστηκε να πληρώσει με τη ζωή του γι' αυτό!» συνέχισε σκεφτική η Σοφία.

«Σοφία! Τι είναι αυτά που λες; Δεν ξέρω πια τι να κάνω μαζί σου!»

«Μην ανησυχείς! Ούτε ο Σωκράτης ήξερε. Το μόνο που ήξερε ήταν ότι δεν ήξερε τίποτα. Και όμως: ήταν ο εξυπνότερος άνθρωπος στην Αθήνα».

Η μαμά είχε μείνει άναυδη. Στο τέλος, ξαναβρήκε την ψυχραιμία της και ρώτησε:

«Στο σχολείο τα 'μαθες όλα αυτά;»

Η Σοφία κούνησε το κεφάλι της αρνητικά.

«Τίποτα δε μαθαίνουμε στο σχολείο... Η μεγάλη διαφορά ανάμεσα σ' ένα δάσκαλο και σ' έναν πραγματικό φιλόσοφο είναι πως ο δάσκαλος νομίζει ότι ξέρει ένα σωρό πράγματα και προσπαθεί διαρκώς να τα χώσει μέσα στα κεφάλια των μαθητών του, ενώ ο αληθινός φιλόσοφος προσπαθεί να μελετήσει και να καταλάβει τα πράγματα μαζί με τους μαθητές του».

«Α, μάλιστα. Πιάσαμε την ιστορία με τα λαγουδάκια και τα ημίψηλα καπέλα! Ξέρεις κάτι; Θα 'θελα να γνωρίσω τον καινούριο σου φίλο, γιατί σιγά σιγά κοντεύω να πιστέψω ότι δεν είναι στα καλά του».

Η Σοφία άφησε το πιάτο μέσα στο νεροχύτη και γύρισε προς το μέρος της μαμάς. Με το σφουγγάρι στα χέρια, κούνησε προειδοποιητικά το δάχτυλό της.

«Είναι μια χαρά. Μοιάζει, όμως, με τις αλογόμυγες που έρχονται και τσιμπάνε, επειδή προσπαθεί να ξυπνήσει τον κόσμο από τις κοιμισμένες, ρουτινιάρικες σκέψεις του».

«Μην παίρνεις τόση φόρα! Εμένα μου φαίνεται πως είναι ένα αυθάδικο πειραχτήρι που όλο κάνει τον έξυπνο!»

Η Σοφία έσκυψε πάλι στο νεροχύτη.

«Δεν είναι ούτε εξυπνάκιας ούτε πειραχτήρι, θέλει μόνο να πλησιάσει, όσο μπορεί περισσότερο, την αληθινή γνώση. Αυτή είναι η διαφορά ανάμεσα στον μπαλαντέρ και τα υπόλοιπα χαρτιά της τράπουλας!»

«Μπαλαντέρ, είπες;»

Η Σοφία έγνεψε καταφατικά.

«Σκέφτηκες ποτέ σου πόσες κούπες και μπαστούνια, πόσα καρό και σπαθιά υπάρχουν μέσα σε μια τράπουλα; Ο μπαλαντέρ, όμως, είναι ένας και μοναδικός».

«Μα τι είναι αυτά που λες, παιδί μου;»

«Και τι είναι αυτά που ρωτάς εσύ μαμά;»

Η μαμά είχε βολέψει όλα τα ψώνια της. Πήρε την εφημερίδα της, λοιπόν, και πήγε στο σαλόνι να διαβάσει, κλείνοντας πίσω της την πόρτα. Η Σοφία δεν μπόρεσε να μη σκεφτεί ότι αυτό το τελευταίο το 'κανε επίτηδες.

Όταν τέλειωσε με τα πιάτα, πήγε στο δωμάτιό της. Είχε κρύψει το κόκκινο μεταξωτό μαντίλι μαζί με τα τουβλάκια στο πάνω πάνω ράφι της βιβλιοθήκης της. Το κατέβασε και το περιεργάστηκε για άλλη μια φορά.

Χίλντε...

ΑΘΗΝΑ

... και μέσα από τα ερείπια, σηκώθηκαν πολλά κτίρια πανύψηλα...

ΕΚΕΙΝΟ ΤΟ ΑΠΟΓΕΥΜΑ, η μαμά της Σοφίας πήγε να δει μια φίλη της. Μόλις βγήκε από το σπίτι, ξεπόρτισε και η Σοφία κι έτρεξε γραμμή στην κρυψώνα της. Δίπλα στο κουτί με τα γράμματα, βρήκε ένα χοντρό δεματάκι. Αμέσως έσκισε το χαρτί και βρήκε μια βιντεοκασέτα!

Γύρισε στο σπίτι τρέχοντας. Μια βιντεοκασέτα! Άλλο πάλι κι αυτό! Που ήξερε ο φιλόσοφος ότι είχαν στο σπίτι τους βίντεο; Ανυπόμονη άνοιξε τη συσκευή κι έσπρωξε μαλακά την κασέτα στο άνοιγμα. Στην οθόνη της τηλεόρασης παρουσιάστηκε μια μεγάλη πόλη. Η Σοφία κατάλαβε πως ήταν η Αθήνα, όταν ο φακός έδειξε από κοντά την Ακρόπολη. Η Σοφία είχε ξαναδεί φωτογραφίες και εικόνες αυτών των ερειπίων. Ανάμεσα στους μισογκρεμισμένους ναούς τριγύριζαν τουρίστες ντυμένοι ανάλαφρα, με τις φωτογραφικές μηχανές περασμένες στο λαιμό τους. Αλλά τι κρατούσε εκείνος εκεί στο χέρι του; Δεν ήταν μια πρόχειρη, αυτοσχέδια πινακίδα που έγραφε «Χίλντε»;

Μετά από λίγο, ο φακός στάθηκε σ' ένα μεσόκοπο άντρα. Ήταν κοντούλης και είχε μαύρα, περιποιημένα γένια. Στο κεφάλι του φορούσε μια μπλε τραγιάσκα. Ο άγνωστος κοίταξε ίσια στο φακό και είπε:

«Σοφία, καλώς όρισες στην Αθήνα. Όπως κατάλαβες, είμαι ο Αλμπέρτο Κνοξ. Αν δεν πέρασε ακόμη από το μυαλό σου, ευκαιρία να επαναλάβω ότι το άσπρο λαγουδάκι εξακολουθεί να προβάλλει μέσα από το μαύρο ημίψηλο του Σύμπαντος. Στεκόμαστε πάνω στην Ακρόπολη. Το όνομα αυτό, "Ακρόπολη", σημαίνει το φρούριο της

πόλης ή, ακόμα καλύτερα, "η πόλη πάνω στο λόφο". Εδώ πάνω ζούσαν άνθρωποι από τη λίθινη ακόμα εποχή, πράγμα που έχει σχέση με την προνομιακή τοποθεσία αυτού του μέρους. Ήταν εύκολο να υπερασπιστεί κανείς αυτό το λόφο ενάντια στους εχθρούς. Όταν η Αθήνα άρχισε ν' απλώνεται στις πλαγιές και στον κάμπο γύρω από το λόφο, η Ακρόπολη έγινε το φρούριό της και η περιοχή των ιερών ναών της. Το πρώτο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. ξέσπασε σκληρός πόλεμος με τους Πέρσες. Και το 480 π.Χ., ο Πέρσης βασιλιάς *Ξέρξης* λεηλάτησε την πόλη κι έκαψε όλα τα ξύλινα κτίσματα της Ακρόπολης. Την επόμενη χρονιά, οι Πέρσες νικήθηκαν, κι άρχισε ο χρυσός αιώνας της Αθήνας.

»Η Ακρόπολη ξαναχτίστηκε -πιο όμορφη, πιο περήφανη παρά ποτέ-, κι αυτή τη φορά υψώθηκαν μόνο ναοί μέσα στα τείχη της. Την εποχή εκείνη ακριβώς άρχισε να τριγυρίζει κι ο Σωκράτης στους δρόμους και στην Αγορά, και να κουβεντιάζει με τους Αθηναίους. Έβλεπε από κοντά και παρακολουθούσε μέρα με τη μέρα το χτίσιμο της Ακρόπολης κι όλων αυτών των μεγαλόπρεπων κτιρίων που βλέπουμε εδώ. Όλο το μέρος ήταν μια απέραντη οικοδομή! Φαντάσου! Πίσω μου, βλέπεις τον μεγάλο ναό. Λέγεται Παρθενώνας -"κατοικία των παρθένων"- και ήταν αφιερωμένος στη θεά Αθηνά, στην προστάτιδα της πόλης. Το μεγάλο αυτό οικοδόμημα, που είναι φτιαγμένο από μάρμαρο, δεν έχει πάνω του ούτε μια ίσια γραμμή. Και οι τέσσερις πλευρές του παρουσιάζουν μια ελαφριά κάμψη. Χάρη σ' αυτό το τέχνασμα, το κτίριο έδειχνε ομορφότερο από μακριά. Παρόλο που ο ναός είναι τεράστιος, δε δείχνει ούτε ογκώδης ούτε άκομψος. Κι αυτό οφείλεται σε οπτική απάτη. Ούτε οι κίονες, που υποβαστάζουν την οροφή, είναι ολόισιοι. Γέρνουν ελάχιστα προς τα μέσα. Κι αν προεκτείνονταν αρκετά προς τα επάνω, ώστε να ενωθούν, θα σχημάτιζαν μια πυραμίδα ύψους 1.500 μέτρων. Το μόνο που βρισκόταν μέσα σ' αυτό τον τεράστιο ναό ήταν ένα άγαλμα της θεάς Αθηνάς, 12 μέτρα ψηλό. Πρέπει να προσθέσω ότι το λευκό μάρμαρο, που ήταν ζωγραφισμένο σε πολλά ζωηρά χρώματα, οι Αθηναίοι το είχαν κουβαλήσει από ένα βουνό δεκάξι χιλιόμετρα μακριά...»

Η καρδιά της Σοφίας πήγαινε να σπάσει. Ώστε αυτός ήταν ο δάσκαλός της, αυτός που της μιλούσε μέσα από την οθόνη της τηλεόρασης; Δεν είχε δει παρά μία φορά μονάχα τη σκιά του, κι αυτή στα

σκοτεινά. Θα μπορούσε, όμως, ωραιότατα να είναι ο ίδιος άνθρωπος μ' αυτόν που έβλεπε τώρα να στέκεται πάνω στο λόφο της Ακρόπολης.

Ο άντρας στην οθόνη της τηλεόρασης άρχισε τώρα να βαδίζει πλάι στο ναό, και ο φακός τον ακολούθησε. Τέλος, έφτασε στην άκρη του βράχου κι έδειξε, με μια πλατιά χειρονομία, το τοπίο. Ο φακός σταμάτησε σ' ένα αρχαίο θέατρο, στην πλαγιά του λόφου κάτω από την Ακρόπολη.

«Αυτό που βλέπεις είναι το αρχαίο θέατρο του Διονύσου», συνέχισε ο άντρας με την τραγιάσκα. «Είναι, κατά πάσα πιθανότητα, το αρχαιότερο θέατρο στην Ευρώπη. Εδώ πρωτοπαίχτηκαν οι τραγωδίες του *Αισχύλου,* του *Σοφοκλή* και του *Ευριπίδη,* την εποχή ακόμα που ζούσε ο Σωκράτης. Σου έχω ήδη αναφέρει την τραγωδία που έχει κεντρικό ήρωα τον δύστυχο βασιλιά Οιδίποδα. Εδώ πρωτοπαίχτηκε. Παίζονταν, όμως, και κωμωδίες. Ο πιο γνωστός κωμωδιογράφος ήταν ο *Αριστοφάνης,* που μεταξύ άλλων είχε γράψει και μια κωμωδία, στην οποία κορόιδευε με κακία τον Σωκράτη, σαν να 'ταν μια γραφική φιγούρα στη ζωή της πόλης. Πίσω πίσω, βλέπεις τον πέτρινο τοίχο, μπροστά στον οποίο έπαιζαν οι ηθοποιοί. Το όνομά του ήταν *σκηνή,* κι έχει διασωθεί μέχρι τις μέρες μας, Η λέξη "θέατρο", εξάλλου, γεννήθηκε από ένα αρχαίο ελληνικό ρήμα, το "θεώμαι", που σήμαινε "βλέπω". Σύντομα θα γυρίσουμε στη φιλοσοφία. Σοφία. Θα κάνουμε μόνο το γύρο του Παρθενώνα και θα κατέβουμε ως τα Προπύλαια της Ακρόπολης...»

Ο μικρόσωμος άντρας προχώρησε γύρω από τον μεγάλο ναό προσπερνώντας δεξιά του αρκετούς μικρότερους ναούς. Ύστερα κατέβηκε τα σκαλιά, ανάμεσα στους ψηλούς κίονες. Όταν έφτασε κάτω κάτω, ανέβηκε σ' ένα μικρό υψωματάκι κι έδειξε την πόλη, στα πόδια του:

«Το ύψωμα, πάνω στο οποίο στεκόμαστε τώρα. λέγεται *Άρειος Πάγος.* Εδώ δίκαζε τις υποθέσεις φόνων το ανώτατο δικαστήριο της Αθήνας. Αρκετούς αιώνες αργότερα, στάθηκε εδώ πάνω ο Απόστολος Παύλος και μίλησε στους Αθηναίους για τον Ιησού και για το χριστιανισμό. Αργότερα, θα μας δοθεί η ευκαιρία να πούμε περισσότερα για κείνη την ομιλία. Κάτω αριστερά, βλέπεις τα ερείπια της Αρχαίας Αγοράς των Αθηνών. Αν εξαιρέσουμε τον μεγάλο ναό του

Ηφαίστου, του θεού-σιδηρουργού, δεν έχουν διασωθεί παρά μονάχα θεόρατα κομμάτια μάρμαρου. Ας κατεβούμε...»

Την επόμενη στιγμή, εμφανίστηκε και πάλι ανάμεσα στα αρχαία ερείπια. Ψηλά πάνω από το κεφάλι του -πάνω στην οθόνη της Σοφίας- φαινόταν ο μεγάλος ναός της Αθηνάς στην κορυφή της Ακρόπολης. Ο δάσκαλος της φιλοσοφίας κάθισε σ' ένα κομμάτι μάρμαρο, κοίταξε ίσια στο φακό και είπε:

«Βρισκόμαστε τώρα στην άκρη της Αρχαίας Αγοράς των Αθηνών. Θλιβερό θέαμα, δε συμφωνείς; Εννοώ σήμερα, όπως το βλέπουμε εμείς. Κάποτε, όμως, υψώνονταν εδώ περήφανοι ναοί, δικαστήρια κι άλλα δημόσια κτίρια, καταστήματα, ένα ωδείο, ακόμα κι ένα μεγάλο γυμναστήριο. Όλα γύρω γύρω από την Αγορά, που σχημάτιζε μια θεόρατη τετράγωνη πλατεία... Σ' αυτόν εδώ το χώρο μπήκαν τα θεμέλια ολόκληρου του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Λέξεις *όπως* "πολιτική", "δημοκρατία", "οικονομία" και "ιστορία", "βιολογία" και "φυσική", "μαθηματικά" και "λογική", "θεολογία" και "φιλοσοφία", "ηθική" και "ψυχολογία", "θεωρία" και "μέθοδος", "ιδέα" και "σύστημα" -και μαζί μ' αυτές, πολλές άλλες- γεννήθηκαν σ' αυτήν εδώ την τετράγωνη πλατεία, όπου ξετυλιγόταν καθημερινά η ζωή μιας σχετικά μικρής πόλης. Εδώ μιλούσε ο Σωκράτης με τους ανθρώπους που συναντούσε. Μπορεί ν' άρπαζε από το μπράτσο ένα δούλο που κουβαλούσε μια στάμνα γεμάτη λάδι και να ξάφνιαζε τον δύστυχο τον άνθρωπο με μια φιλοσοφική ερώτηση. Γιατί ο Σωκράτης πίστευε ότι κι οι δούλοι είχαν μυαλό και λογική, όπως κι οι ελεύθεροι πολίτες. Μπορεί να διαπληκτιζόταν με κάποιο συμπολίτη του ή να σιγοκουβέντιαζε σε κάποια γωνιά με το μαθητή του τον Πλάτωνα. Είναι παράξενο να συλλογίζεσαι τέτοιες σκηνές. Εμείς σήμερα μιλάμε για τη "σωκρατική" και την "πλατωνική" φιλοσοφία, αλλά εκείνοι *ήταν* ο Πλάτωνας και ο Σωκράτης».

Η Σοφία έβρισκε πράγματι παράξενη τούτη τη σκέψη. Αλλά το ίδιο παράξενο της φαινόταν ν' ακούει και να βλέπει το φιλόσοφο σε μια βιντεοκασέτα, που είχε φέρει ο σκύλος του στην κρυψώνα της.

Ο δάσκαλος της σηκώθηκε από το μάρμαρο, όπου καθόταν, και συνέχισε με χαμηλή φωνή:

«Για να είμαι ειλικρινής, Σοφία, σκόπευα εδώ να τελειώσω. Το μόνο που ήθελα, ήταν να σου δείξω την Ακρόπολη και τα ερείπια

της Αρχαίας Αγοράς στην Αθήνα. Αλλά δεν είμαι καθόλου σίγουρος ότι κατάλαβες πράγματι πόσο μεγαλόπρεπος ήταν αυτός ο χώρος στην αρχαιότητα... Ένιωσα, λοιπόν, τον πειρασμό να συνεχίσω λίγο ακόμα... Αυτό. φυσικά, αντιβαίνει σ' όλους τους κανόνες..., θέλω, όμως, να πιστεύω ότι θα μείνει μεταξύ μας... Τέλος πάντων, μια ματιά θα είναι αρκετή...»

Ύστερα σώπασε κι έμεινε να κοιτάζει το φακό. Αμέσως μετά, μια άλλη εικόνα παρουσιάστηκε στην οθόνη. Μέσα από τα ερείπια. είχαν υψωθεί πολλά μεγαλόπρεπα κτίρια. Λες και κάποιο μαγικό χέρι είχε ξαναχτίσει τους παλιούς ναούς και τα μνημεία γύρω από την Αγορά. Στον ορίζοντα, η Σοφία εξακολουθούσε να βλέπει την Ακρόπολη, αλλά κι αυτή, όπως κι όλα, ήταν ολοκαίνουρια. Επιχρυσωμένα κτίσματα, ζωγραφισμένα με αστραφτερά, λαμπρά χρώματα. Στη μεγάλη τετράγωνη πλατεία πηγαινοέρχονταν άνθρωποι ντυμένοι με πολύχρωμα ρούχα. Αλλοι ήταν ζωσμένοι με σπαθιά, κάποιος κουβαλούσε μια στάμνα στο κεφάλι του, ένας τρίτος κρατούσε μερικούς παπύρους παραμάσχαλα.

Τότε μονάχα η Σοφία αναγνώρισε το δάσκαλο της φιλοσοφίας. Φορούσε ακόμα την τραγιάσκα *του* στο κεφάλι, αλλά ήταν ντυμένος σαν τους υπόλοιπους, μ' ένα ζωηρόχρωμο κίτρινο χιτώνα. Ήρθε προς το μέρος της Σοφίας, κοίταξε το φακό και είπε:

«Έτσι, μάλιστα! Τώρα βρισκόμαστε στην αρχαία Αθήνα, Σοφία. Ήθελα να το δεις με τα μάτια σου, καταλαβαίνεις: Είμαστε στο 402 π.Χ., τρία μόνο χρόνια πριν το θάνατο του Σωκράτη. Ελπίζω ότι θα εκτιμήσεις δεόντως αυτή την πολύ ξεχωριστή επίσκεψη... Πίστεψέ με, ήταν πολύ δύσκολο να βρω βιντεοκάμερα να νοικιάσω...»

Η Σοφία ένιωσε το κεφάλι της να γυρίζει. Πώς ήταν δυνατό να βρίσκεται αυτός ο μυστήριος άνθρωπος στην αρχαία Αθήνα; Να 'χει γυρίσει, δηλαδή, 2.400 χρόνια πίσω; Πώς ήταν δυνατό να βλέπει μια ταινία που είχε μαγνητοσκοπηθεί σε άλλες εποχές; Η Σοφία ήξερε, φυσικά, ότι τέτοια πράγματα δεν υπήρχαν στην αρχαιότητα. Μήπως ήταν ταινία από τον κινηματογράφο, με κομπάρσους και λοιπά; Αλλά τα μαρμάρινα κτίρια ολόγυρα έμοιαζαν αληθινά. Κανένας σκηνοθέτης δε θα μπορούσε να ξαναχτίσει την Αρχαία Αγορά και την Ακρόπολη, μόνο και μόνο για να γυρίσει την ταινία του! Θα του κόστιζε τα μαλλιοκέφαλά του! Δεν ήταν δυνατό να είχαν ξοδευτεί

τέτοια αστρονομικά ποσά, μόνο και μόνο για να μάθει η Σοφία πέντε πράγματα για την αρχαία Αθήνα.

Ο άντρας με την τραγιάσκα κοίταξε πάλι προς την κορυφή του λόφου.

«Βλέπεις εκείνους τους δύο πίσω από τις κολόνες;»

Η Σοφία διέκρινε πράγματι ένα μεσόκοπο άντρα με κουρελιασμένο χιτώνα, μακριά, απεριποίητη γενειάδα, πλακουτσή μύτη, φουσκωτά μάγουλα κι αστραφτερά γαλάζια μάτια. Δίπλα του. στεκόταν ένας όμορφος νεαρός.

«Αυτοί είναι ο Σωκράτης και ο μαθητής του. Τους βλέπεις; Αλλά καλύτερα είναι να τους γνωρίσεις εσύ η ίδια».

Ο δάσκαλος της φιλοσοφίας προχώρησε προς το μέρος των δύο αντρών, που στέκονταν κάτω από μια ψηλή στοά. Όταν έφτασε κοντά τους, έβγαλε την τραγιάσκα του για να τους χαιρετήσει και είπε κάτι που η Σοφία δεν κατάλαβε. Σίγουρα τους μιλούσε ελληνικά. Μετά από λίγο, κοίταξε πάλι το φακό και είπε:

«Τους εξήγησα ότι μια νεαρή Νορβηγίδα θέλει να τους γνωρίσει. Ο Πλάτωνας τώρα θα κάνει κάποιες ερωτήσεις, που μπορείς να τις σκεφτείς. Αλλά θα πρέπει να βιαστούμε, για να μη μας δουν οι φύλακες».

Η Σοφία ένιωσε ένα σφίξιμο στα μηλίγγια της: ο νεαρός άντρας προχώρησε και στάθηκε κοντά στο φακό.

«Καλώς όρισες στην Αθήνα, Σοφία», είπε με σιγανή, ήρεμη φωνή. Μιλούσε σπασμένα νορβηγικά. «Με λένε Πλάτωνα, και θα σου κάνω τέσσερις ερωτήσεις. Πρώτα πρώτα πρέπει να σκεφτείς και να μου πεις πώς είναι δυνατό να ψήσει ένας φούρναρης πενήντα ολόιδια κουλούρια. Έπειτα, θα 'θελα να σκεφτείς γιατί όλα τα άλογα είναι ίδια. Στη συνέχεια, συλλογίσου και πες μου αν πιστεύεις ότι ο άνθρωπος έχει αθάνατη ψυχή. Και, τέλος, δώσε μου μια απάντηση στο τελευταίο μου ερώτημα: είναι το ίδιο λογικοί και μυαλωμένοι οι άντρες και οι γυναίκες; Καλή τύχη!»

Την επόμενη στιγμή, η εικόνα χάθηκε από την οθόνη. Η Σοφία γύρισε την ταινία προς τα εμπρός και προς τα πίσω, αλλά δεν είχε τίποτε άλλο να δει.

Προσπάθησε να συγκεντρώσει τις σκέψεις της. Αλλά μόλις άρχιζε να σκέφτεται κάτι, αμέσως το μυαλό της πήγαινε σε κάτι άλλο, αφήνοντας στη μέση το πρώτο.

Ήξερε πως ο δάσκαλος της δεν ήταν σαν *τους* συνηθισμένους δασκάλους. Αυτό το είχε καταλάβει προ πολλού. Σήμερα, όμως, το είχε παρακάνει, έλεγε με το νου της η Σοφία. Αυτός πια είχε πάει κόντρα σ' όλους τους γνωστούς νόμους της φύσης, για να κάνει το μάθημά του.

Ήταν, πράγματι, ο Σωκράτης κι ο Πλάτωνας, αυτοί που είχε δει στην οθόνη της; Ασφαλώς όχι, δεν ήταν δυνατό τέτοιο πράγμα. Ωστόσο, η ταινία δεν ήταν κινούμενα σχέδια.

Έβγαλε την κασέτα από τη συσκευή και πήγε τρέχοντας στο δωμάτιό της. Εκεί την έκρυψε στο πάνω ράφι της ντουλάπας της, μαζί με τα τουβλάκια της Lego. Ύστερα έπεσε κουρασμένη στο κρεβάτι της, και δεν άργησε να την πάρει ο ύπνος.

Κάμποσες ώρες αργότερα, μπήκε στο δωμάτιό της η μαμά. Την σκούντησε απαλά και της είπε:

«Σοφία, τι έχεις πάθει;»

«Μμμ...»

«Κοιμάσαι με τα ρούχα!»

Η Σοφία δεν μπορούσε καν ν' ανοίξει τα μάτια της.

«Είχα πάει στην Αθήνα», μουρμούρισε.

Δεν κατάφερε να πει τίποτε άλλο. Γύρισε πλευρό και συνέχισε τον ύπνο της.

ΠΛΑΤΩΝΑΣ

... η λαχτάρα για την αληθινή κατοικία της ψυχής...

ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΜΕΡΑ ΤΟ ΠΡΩΙ, η Σοφία ξύπνησε απότομα. Δεν ήταν ούτε πεντέμισι ακόμα, αλλά το 'νιωθε πως δε θα μπορούσε να ξανακοιμηθεί.

Γιατί φορούσε το φόρεμά της; Και τότε τα θυμήθηκε όλα. Σκαρφάλωσε σ' ένα σκαμνάκι και κοίταξε στο πάνω ράφι της ντουλάπας της. Κι εκεί είδε... είδε μια βιντεοκασέτα. Αρα δεν ήταν όνειρο, τουλάχιστον δεν ήταν όλα όνειρο.

Μα, ήταν δυνατό; Ήταν δυνατό να έχει δει τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα στ' αλήθεια; Α, δεν ήθελε πια να παιδεύει το μυαλό της μ' αυτό το αίνιγμα. Ίσως είχε δίκιο η μαμά της, ακόμα κι η ίδια δυσκολευόταν πια να πιστέψει στα μάτια της.

Για να ξανακοιμηθεί, ούτε λόγος. Αν πήγαινε να ρίξει μια ματιά στην κρυψώνα της; Αν ο σκύλος είχε φέρει κανένα καινούριο γράμμα;

Η Σοφία γλίστρησε αθόρυβα στις σκάλες, φόρεσε τα παπούτσια της γυμναστικής και βγήκε έξω.

Ο κήπος ήταν δροσερός και ήσυχος. Τα πουλιά τιτίβιζαν μ' όση δύναμη είχαν στα μικρά τους πνευμόνια, τόσο ζωηρά, που η Σοφία κόντεψε να βάλει τα γέλια. Η πάχνη γυάλιζε πάνω στο κάθε μικρό χορταράκι αργοκυλώντας τις κρυστάλλινες σταγόνες της. Τι ασύλληπτο θαύμα που ήταν ο κόσμος! Για μία ακόμα φορά, η καρδιά της πετάρισε χαρούμενη σ' αυτή τη σκέψη.

Ακόμα και μέσα στην κρυψώνα της είχε τρυπώσει η πρωινή υγρασία. Η Σοφία δε βρήκε γράμμα. Παρ' όλα αυτά, σκούπισε μια χοντρή ρίζα και κάθισε.

Και τότε θυμήθηκε ότι ο Πλάτωνας της βιντεοταινίας τής είχε αναθέσει να βρει κάποιες απαντήσεις. Και πρώτα πρώτα, την είχε

ρωτήσει πώς μπορούσε ο φούρναρης να ψήσει πενήντα ολόιδια κουλούρια.

Η Σοφία έπρεπε να το σκεφτεί πολύ καλά, γιατί της φαινόταν φοβερά δύσκολο αυτό που έκανε ο φούρναρης. Όταν η μαμά της έψηνε κουλουράκια στο φούρνο, πράγμα που, άλλωστε, γινόταν πολύ σπάνια, δεν έβρισκες ούτε δύο που να μοιάζουν μεταξύ τους. Η μαμά της, βέβαια, δεν ήταν επαγγελματίας ζαχαροπλάστισσα και μπορούσε να κάνει όσα λάθη ήθελε. Αλλά και τα κουλούρια που αγόραζαν στο φούρνο, τα ψωμιά και οι πίτες, ούτε αυτά ήταν όλα ίδια μεταξύ τους. Το καθένα το 'πλαθε ο φούρναρης με τα χέρια του· κι ήταν φυσικό κι επόμενο να διαφέρουν λιγάκι μεταξύ τους.

Ξάφνου, ένα πονηρό χαμόγελο φώτισε το πρόσωπο της Σοφίας. Θυμήθηκε κάποια Χριστούγεννα, που είχε πάει με τον μπαμπά της να ψωνίσουν τα δώρα, ενώ η μαμά είχε μείνει σπίτι να φουρνίσει τα γλυκά. Γυρίζοντας, βρήκαν το τραπέζι της κουζίνας γεμάτο πιατέλες με μελομακάρονα. Μόλο που τα μελομακάρονα δεν ήταν όλα εντελώς ίδια μεταξύ τους, έμοιαζαν, ωστόσο, πάρα πολύ. Και γιατί συνέβαινε αυτό; Γιατί η μαμά είχε χρησιμοποιήσει για όλα την ίδια φόρμα.

Η Σοφία ευχαριστήθηκε τόσο πολύ που θυμήθηκε την υπόθεση με τα μελομακάρονα, ώστε θεώρησε πως είχε τελειώσει με την πρώτη ερώτηση. Ο φούρναρης, που ψήνει πενήντα ολόιδια κουλούρια, έχει χρησιμοποιήσει για όλα την ίδια φόρμα. Τελεία και παύλα!

Στη συνέχεια, ο Πλάτωνας είχε κοιτάξει ίσια μέσα στο φακό της κρυμμένης βιντεοκάμερας και είχε ρωτήσει γιατί είναι όλα τα άλογα ίδια μεταξύ τους. Μα, αυτό δεν ήταν σωστό. Η Σοφία έβρισκε, αντίθετα, πως δεν υπήρχαν ούτε δύο που να είναι ολόιδια, όπως ακριβώς δεν υπάρχουν και δύο άνθρωποι εντελώς όμοιοι μεταξύ τους.

Κόντευε να τα παρατήσει, όταν ξάφνου πέρασε από το μυαλό της η απάντηση που είχε δώσει στην πρώτη ερώτηση με τα μελομακάρονα. Ούτε κι εκείνα ήταν ολόιδια μεταξύ τους· κι αν τα καλοκοίταζες, άλλο ήταν πιο χοντρό, άλλο ήταν πιο πλακουτσωτό, άλλο είχε πιο μυτερές τις άκρες, άσε που μερικά ήταν σπασμένα κατά κάποιο τρόπο, όμως, ήταν «όλα ίδια».

Ίσως ο Πλάτωνας ήθελε να ρωτήσει γιατί το άλογο είναι πάντα άλογο και όχι, ας πούμε, κάτι ενδιάμεσο, κάτι ανάμεσα στο άλογο και στο γουρούνι. Μερικά άλογα, βέβαια, είναι καφετιά σαν αρκού-

δες, άλλα, πάλι, κάτασπρα σαν αρνιά. Αλλά όλα τα άλογα είχαν κάτι κοινό. Η Σοφία, για παράδειγμα, δεν είχε δει ποτέ της άλογο με έξι ή με οχτώ πόδια. Τι ήθελε, λοιπόν, να πει ο Πλάτωνας; Πως τα άλογα ήταν όλα ίδια μεταξύ τους, γιατί κάποιος είχε χρησιμοποιήσει την ίδια φόρμα για να τα πλάσει; Αδύνατον!

Η επόμενη ερώτηση ήταν, στ' αλήθεια, δύσκολη. Είναι αθάνατη η ψυχή του ανθρώπου; Η Σοφία ένιωθε πως δεν μπορούσε ν' απαντήσει. Ήξερε μονάχα ότι το νεκρό σώμα το έκαιγαν ή το έθαβαν κι ότι μετά απ' αυτό δεν υπήρχε *μέλλον.* Αν ο άνθρωπος είχε αθάνατη ψυχή, τότε έπρεπε ν' αποτελείται από δύο μέρη, εντελώς ξεχωριστά μεταξύ τους: το σώμα, που μετά από μερικά χρόνια γερνούσε και πέθαινε, και την ψυχή, που ζούσε τη δική της ζωή, ανεξάρτητα από το θνητό σώμα. Η γιαγιά τής είχε πει κάποτε πως ένιωθε μονάχα το σώμα της να γερνάει και πως μέσα της εξακολουθούσε να είναι το ίδιο νεαρό κορίτσι που ήταν κάποτε.

Το «νεαρό κορίτσι» θύμισε στη Σοφία την τελευταία ερώτηση: είναι το ίδιο λογικοί και μυαλωμένοι οι άντρες και οι γυναίκες; Δεν μπορούσε να είναι σίγουρη. Το ζήτημα ήταν τι εννοούσε ο Πλάτωνας, όταν έλεγε «λογικοί και μυαλωμένοι»;

Ξάφνου θυμήθηκε τα λόγια του δασκάλου της για τον Σωκράτη. Ο Σωκράτης έλεγε πως όλοι οι άνθρωποι είναι σε θέση να διακρίνουν τις φιλοσοφικές αλήθειες, φτάνει μονάχα να χρησιμοποιούσαν το μυαλό τους και τη λογική τους. Πίστευε, εξάλλου, ότι ακόμα και οι δούλοι μπορούν να απαντήσουν στα φιλοσοφικά ερωτήματα όπως κι ένας ελεύθερος πολίτης. Η Σοφία ήταν σίγουρη πως το ίδιο θα έλεγε, αν τον ρωτούσαν και για τις γυναίκες.

Κι ενώ *καθόταν* έτσι, βυθισμένη στις σκέψεις της, άκουσε ξάφνου ένα ρουθούνισμα και μια βαριά ανάσα μέσα στο φράχτη. Κάποιο ζώο λαχάνιαζε σαν ατμομηχανή. Την ίδια κιόλας στιγμή, ο μεγαλόσωμος σκύλος του φιλόσοφου χώθηκε μέσα στην κρυψώνα της. Στο στόμα του κρατούσε έναν κίτρινο φάκελο.

«Ερμή!» φώναξε η Σοφία. «Σ' ευχαριστώ πολύ!»

Ο σκύλος άφησε το φάκελο στην ποδιά της Σοφίας, κι εκείνη άπλωσε το χέρι της και τον χάιδεψε στο λαιμό.

«Καλό σκυλί!» του είπε.

Ο Ερμής δεν ήθελε δεύτερη πρόσκληση. Αμέσως ξάπλωσε στα

πόδια της και την άφησε να τον χαϊδέψει. Αλλά μετά από λίγα λεπτά σηκώθηκε πάλι κι έφυγε από τον ίδιο δρόμο, ανάμεσα στους πυκνούς θάμνους.

Η Σοφία τον ακολούθησε με το φάκελο στα χέρια. Παραμέρισε τα κλαδιά και τ' αγκάθια, σύρθηκε στα τέσσερα και μια στιγμή αργότερα βρέθηκε κι εκείνη έξω από τον κήπο.

Ο σκύλος προχωρούσε προς το δάσος· η Σοφία τον άφησε ν' απομακρυνθεί λιγάκι κι ύστερα τον πήρε το κατόπι. Δυο-τρεις φορές, ο Ερμής γύρισε προς το μέρος της και μούγκρισε σιγανά. Η Σοφία, όμως, δε δείλιασε. Ήταν αποφασισμένη να βρει το φιλόσοφο - ακόμα κι αν έπρεπε να φτάσει περπατώντας στην Αθήνα.

Ο σκύλος άρχισε να βαδίζει πιο γρήγορα και δεν άργησε να φτάσει σ' ένα μικρό μονοπάτι.

Η Σοφία τάχυνε το βήμα της. Μετά από λίγο όμως, ο σκύλος στάθηκε κι άρχισε να της γαβγίζει αγριεμένος. Η Σοφία δεν το 'βαλε κάτω. Αντίθετα, τον πλησίασε ακόμα περισσότερο.

Τότε, ο Ερμής βάλθηκε να τρέχει, κι η Σοφία αναγκάστηκε να παραδεχτεί ότι δεν είχε καμιά πιθανότητα να τον προφτάσει. Τελικά, παράτησε την προσπάθεια κι έμεινε ακίνητη ν' αφουγκράζεται το σκυλί που ξεμάκραινε τρέχοντας, ώσπου όλα ησύχασαν.

Η Σοφία κάθισε στον κομμένο κορμό ενός δέντρου σ' ένα μικρό ξέφωτο. Στο χέρι της κρατούσε τον μεγάλο κίτρινο φάκελο. Τον άνοιξε, έβγαλε κάμποσα δακτυλογραφημένα φύλλα χαρτιού κι άρχισε να διαβάζει:

Η Ακαδημία του Πλάτωνα

Χαίρομαι που συναντιόμαστε, Σοφία! Κι εννοώ, φυσικά, τη συνάντησή μας στην Αθήνα. Μ' αυτό τον τρόπο γνωριστήκαμε κιόλας, όπως *μου είχες ζητήσει. Κι αφού σου σύστησα και τον Πλάτωνα, μπορούμε* ν' αρχίσουμε αμέσως το μάθημα μας.

Ο *Πλάτωνας* (427-347 π.Χ.) ήταν 29 χρονών, όταν ο Σωκράτης αναγκάστηκε να πιει το κώνειο. Ήταν μαθητής του κι είχε παρακολουθήσει από κοντά τη δίκη εναντίον του. Το γεγονός ότι οι Αθηναίοι καταδίκασαν σε θάνατο τον ευγενέστερο και τον καλύτερο άν-

θρωπο της πόλης, δε σημάδεψε μονάχα την ψυχή του νεαρού Πλάτωνα· άφησε, επίσης, ανεξίτηλα ίχνη στη σκέψη του και στάθηκε αποφασιστικό για την εξέλιξη της φιλοσοφίας του.

Ο θάνατος του Σωκράτη έδειξε καθαρά στον Πλάτωνα την αντίφαση που υπήρχε μεταξύ της πραγματικότητας, από τη μια, και της *Αλήθειας* ή του *Ιδανικού,* από την άλλη.

Το *πρώτο* πράγμα που έκανε ο Πλάτωνας, ήταν η δημοσίευση της *Απολογίας* του Σωκράτη. Στην *Απολογία,* ο Πλάτωνας καταγράφει όλα όσα ο δάσκαλός του είπε στο δικαστήριο, για να υπερασπιστεί τον εαυτό του.

Όπως θυμάσαι, ο Σωκράτης δεν έγραψε ούτε μια αράδα με το χέρι του. Πολλοί από τους προσωκρατικούς είχαν καταγράψει τις ιδέες τους, τα έργα τους, όμως, χάθηκαν ελάχιστα αποσπάσματα κατάφεραν να διασωθούν ως τις μέρες μας. Όσον αφορά στον Πλάτωνα, ωστόσο, πιστεύουμε ότι όλα τα σημαντικά έργα του έχουν φτάσει στα χέρια μας. (Εκτός από την *Απολογία* του Σωκράτη, έγραψε και αρκετές επιστολές, καθώς και τριάντα πέντε ολόκληρους φιλοσοφικούς διαλόγους.) Τη διάσωση των πλατωνικών έργων την οφείλουμε κατά ένα μέρος και στο γεγονός ότι ο Πλάτωνας άνοιξε στην Αθήνα δική του φιλοσοφική σχολή. Η σχολή αυτή βρισκόταν σ' ένα μικρό αλσύλλιο, που έφερε το όνομα του μυθικού ήρωα Ακάδημου. Ονομάστηκε, λοιπόν, Ακαδημία. (Έκτοτε ιδρύθηκαν εκατοντάδες Ακαδημίες σ' όλο τον κόσμο. Κι εξακολουθούμε να μιλάμε για «ακαδημαϊκούς» και για «ακαδημαϊκά μαθήματα».)

Στην Ακαδημία του Πλάτωνα, οι μαθητές διδάσκονταν -αν και δεν είμαι καθόλου σίγουρος ότι είναι η σωστή λέξη- φιλοσοφία, μαθηματικά και γυμναστική. Στην Ακαδημία του Πλάτωνα, το πιο σημαντικό απ' όλα ήταν η ζωντανή συζήτηση. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι ο Πλάτωνας προτίμησε να καταγράψει τη φιλοσοφία του χρησιμοποιώντας τη μορφή του *διαλόγου.*

Το αιώνια Αληθινό, το αιώνια Ωραίο, το αιώνια Καλό

Στην αρχή των μαθημάτων μας, σου είχα πει ότι συχνά αξίζει, τον κόπο να ξεκαθαρίζουμε τα ζητήματα που ενδιέφεραν τον κάθε φι-

λόσοφο. Γι' αυτό και τώρα ρωτώ: τι ήθελε να μελετήσει ο Πλάτωνας;

Με λίγα λόγια, ο Πλάτωνας ενδιαφερόταν πολύ για τη σχέση ανάμεσα σ' αυτό που είναι αιώνιο κι αναλλοίωτο, από τη μια, και σ' εκείνο που «περνάει, και φεύγει», από την άλλη. (Όπως ακριβώς και οι προσωκρατικοί.)

Στη συνέχεια, είδαμε πως οι σοφιστές και ο Σωκράτης εγκατέλειψαν τη φυσική φιλοσοφία και στράφηκαν περισσότερο προς τον άνθρωπο και την κοινωνία. Κι έτσι έγινε, πράγματι. Αλλά κι οι σοφιστές κι ο Σωκράτης συνέχισαν κατά κάποιο τρόπο να ενδιαφέρονται για τη σχέση μεταξύ αυτού που είναι αιώνιο κι αμετάβλητο κι εκείνου που αλλάζει και μεταμορφώνεται. Και ξαναγύριζαν ο' αυτά τα ερωτήματα, (παν τους απασχολούσε η *ηθική* του ανθρώπου, τα *ιδανικά* ή οι *αρετές* της κοινωνίας. Οι σοφιστές πίστευαν εν πολλοίς ότι οι αντιλήψεις για το Σωστό και το Δίκαιο άλλαζαν από χώρα σε χώρα κι από γενιά σε γενιά. Ήταν, λοιπόν, από τα πράγματα εκείνα που άλλαζαν και μεταμορφώνονταν. Ο Σωκράτης δεν μπορούσε να το δεχτεί αυτό. Πίστευε σε αιώνιους νόμους, πίστευε ότι υπάρχουν *αξίες*, τις οποίες θα έπρεπε να σέβονται πάντοτε και παντού οι άνθρωποι. Κι αν βάλουμε το μυαλό μας να δουλέψει, τότε θα διακρίνουμε εύκολα ποιες είναι αυτές οι σταθερές κι αμετάβλητες αξίες, αφού ο ανθρώπινος νους είναι ακριβώς αιώνιος, σταθερός κι αμετάβλητος.

Με παρακολουθείς, Σοφία; Και τότε μπαίνει στη μέση ο Πλάτωνας. Ενδιαφέρεται για τα σταθερά και τ' αμετάβλητα, τόσο στη φύση όσο και στην ηθική και στην κοινωνία. Γιατί, κατά τη γνώμη του, είναι το ίδιο πράγμα. Προσπαθεί να συλλάβει με το νου του μια «πραγματικότητα», που θα είναι σταθερή κι αμετάβλητη κι αιώνια. Στο κάτω κάτω, γι' αυτό τους έχουμε τους φιλόσοφους. Η δουλειά τους δεν είναι να βρίσκουν την ομορφότερη γυναίκα της χρονιάς ούτε τις φτηνότερες ντομάτες της αγοράς. (Ίσως γι' αυτό δεν είναι δα και τόσο δημοφιλείς!) Οι φιλόσοφοι αποφεύγουν ν' ασχοληθούν με τέτοια επείγοντα και σοβαρά ζητήματα της καθημερινότητας. Προσπαθούν μάλιστα να τ' αγνοήσουν, όσο περνάει από το χέρι τους. Οι φιλόσοφοι ενδιαφέρονται γι' αυτό που είναι «αιώνια αληθινό», «αιώνια ωραίο», «αιώνια καλό».

Μ' αυτά που σου είπα ως τώρα, μπορείς ίσως να καταλάβεις περίπου ποια ήταν τα φιλοσοφικά ζητήματα που ενδιέφεραν τον Πλά-

τωνα. Τώρα θα τα πάρουμε ένα ένα, με τη σειρά. Και θα δοκιμάσουμε να καταλάβουμε τις παράξενες σκέψεις του, που άφησαν βαθιά τη σφραγίδα τους σε όλους τους μεταγενέστερους Ευρωπαίους διανοητές.

Ο κόσμος των ιδεών

Ο Εμπεδοκλής κι ο Δημόκριτος είχαν ήδη διατυπώσει την άποψη ότι τα φυσικά φαινόμενα είναι μεταβλητά και παροδικά, αλλά υπάρχει ωστόσο «κάτι», που δεν αλλάζει ποτέ παρά μένει σταθερά κι αιώνια το ίδιο (οι «τέσσερις ρίζες» ή τα «άτομα»). Ο Πλάτωνας ασχολήθηκε με το ίδιο πρόβλημα, αλλά με εντελώς διαφορετικό τρόπο.

Ο Πλάτωνας πίστευε ότι *όλα* όσα βλέπουμε, όλα όσα αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας στον κόσμο αυτό, είναι παροδικά και μεταβλητά. Δεν υπάρχουν πρωταρχικά στοιχεία που δε διαλύονται ή δεν αλλοιώνονται ποτέ. Όλα όσα ανήκουν στον «κόσμο των αισθήσεων» είναι φτιαγμένα από ύλη και η ύλη φθείρεται με το πέρασμα του χρόνου. Ταυτόχρονα, όμως, είναι όλα φτιαγμένα με βάση μια διαχρονική *μορφή,* που παραμένει αιώνια και σταθερή.

Κατάλαβες; Όχι; Ας τα ξαναπάρουμε από την αρχή...

Γιατί είναι όλα τα άλογα ίδια, Σοφία; Ίσως νομίζεις ότι δεν είναι καθόλου ίδια. Υπάρχει, όμως, κάτι κοινό σε όλα τα άλογα, κάτι που φροντίζει ώστε να μη δυσκολευόμαστε ποτέ ν' αναγνωρίσουμε ένα άλογο. Το συγκεκριμένο άλογο, φυσικά, «περνάει» με τον καιρό, αλλάζει. Μπορεί να γεράσει, ν' αρρωστήσει και, τέλος, να πεθάνει. Η μορφή του αλόγου, όμως, είναι αιώνια και δεν αλλάζει ποτέ.

Για τον Πλάτωνα λοιπόν, αυτό το Αιώνιο και το Σταθερό δεν είναι κάποιο υλικό, κάποιο «πρωταρχικό στοιχείο» της φύσης. Το Αιώνιο και το Σταθερό είναι διανοητικά και αφηρημένα σχήματα, που δίνουν μορφή σε όλα τα φυσικά φαινόμενα.

Ας δούμε τα πράγματα από λίγο πιο κοντά: οι προσωκρατικοί είχαν βρει μια αρκετά καλή εξήγηση για τις αλλαγές και τις μεταβολές στη φύση, χωρίς, ωστόσο, να προχωρήσουν σε λεπτομέρειες και να περιγράψουν πώς ακριβώς γίνονταν αυτές οι μεταβολές ή τι είναι ακριβώς αυτό που αλλάζει. Πίστευαν ότι μέσα στον κύκλο, που δια-

γράφει η φύση στην πορεία της, υπάρχουν αιώνια και σταθερά μικροσκοπικά κομματάκια, που δεν αλλοιώνονται ούτε διαλύονται. Εντάξει! *Εντάξει,* Σοφία! Οι προσωκρατικοί, όμως, δεν είχαν να δώσουν καμιά λογική εξήγηση για το πώς αυτά τα μικροσκοπικά κομματάκια, που κάποτε αποτελούσαν όλα μαζί ένα άλογο, μπορούσαν μετά από τέσσερις ή πέντε αιώνες να ενωθούν και πάλι σ' ένα εντελώς διαφορετικό άλογο - ή σ' έναν ελέφαντα ή σ' ένα κροκόδειλο. Ο Πλάτωνας θέλει μ' όλα αυτά να πει ότι τα άτομα του Δημόκριτου δεν πρόκειται ποτέ ν' αποτελέσουν ένα «κροκόφαντα» ή έναν «ελέδειλο». Κι αυτό ακριβώς τον έβαλε σε σκέψεις.

Αν τώρα κατάλαβες τι εννοούσα, μπορείς να πηδήσεις την παρακάτω παράγραφο. Για να είμαι, όμως, σίγουρος ότι δεν άφησα πίσω μου ασάφειες και σκοτεινά σημεία, θα σ' το πω και μ' άλλα λόγια: Ας πούμε ότι έχεις ένα κουτί με τουβλάκια και φτιάχνεις ένα άλογο. Στη συνέχεια, το χαλάς και βάζεις τα τουβλάκια στο κουτί τους. Δεν μπορείς να ελπίζεις ότι ένα άλλο άλογο θα φτιαχτεί από μόνο του, κουνώντας απλά και μόνο το κλειστό κουτί. Πώς θα ήταν, άλλωστε, δυνατό να συνδυαστούν τα τουβλάκια από μόνα τους και να φτιάξουν ένα άλογο; Όχι, αυτά τα πράγματα δε γίνονται. *Εσύ,* Σοφία, θα πρέπει να τα πάρεις στα χέρια σου και να φτιάξεις το άλογο που θέλεις. Και θα τα καταφέρεις, επειδή κάπου μέσα σου έχεις μια εικόνα, ένα πρότυπο, για το πώς είναι τα άλογα. Το άλογο από τουβλάκια της Lego φτιάχνεται, λοιπόν, σύμφωνα με μια μορφή, που παραμένει η ίδια από άλογο σε άλογο και δεν αλλάζει.

Θυμάσαι την ερώτηση για τις πενήντα ολόιδιες πίτες του φούρναρη: Τι απάντηση έδωσες; Ας φανταστούμε τώρα πως πέφτεις στη γη από το Διάστημα αυτή τη στιγμή. Κι ότι δεν έχεις ξαναδεί ποτέ σου φούρνο. Μπαίνεις, λοιπόν, διστακτικά σε ένα φούρνο με γαργαλιστικές μυρωδιές και λαχταράς γλυκά, και βλέπεις πενήντα ολόιδιο μελομακάρονα σε μια λαμαρίνα. Σε φαντάζομαι να ξύνεις απορημένη το μέτωπό σου και ν' αναρωτιέσαι *πώς* κατάφεραν να τα φτιάξουν εντελώς ίδια μεταξύ τους. Κι όμως, μπορεί το ένα να είναι λίγο μικρότερο, το άλλο, λίγο πιο φουσκωτό στη μέση, το τρίτο, πιο μακρόστενο. Μετά, όμως, από αρκετή σκέψη, καταλήγεις στο συμπέρασμα ότι όλα τα μελομακάρονα έχουν έναν κοινό *παρονομαστή.* Παρόλο που κανένα τους δεν είναι τέλειο, διαισθάνεσαι ότι έχουν

κοινή προέλευση. Και καταλαβαίνεις ότι είναι όλα φτιαγμένα με βάση την ίδια *μορφή,* ότι είναι ζυμωμένα και πλασμένα με την ίδια *φόρμα.*

Και δε σταματάς εδώ, Σοφία, όχι. Θέλεις να τη δεις αυτή τη φόρμα, αυτό το καλούπι. Σε κυριεύει η επιθυμία να δεις με τα μάτια σου αυτή τη μορφή. Διότι εξυπακούεται ότι αυτή θα είναι απολύτως τέλεια και κατά κάποιο τρόπο ασύγκριτα ωραιότερη από τα ατελή και φθαρτά της αντίγραφα.

Αν απάντησες μόνη σου σ' αυτό το ερώτημα, τότε έλυσες ένα φιλοσοφικό πρόβλημα με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως και ο Πλάτωνας. Όπως οι περισσότεροι φιλόσοφοι, βρέθηκε κι αυτός σε τούτο τον κόσμο και τον είδε με τα μάτια ενός ανθρώπου που μόλις ήρθε από το Διάστημα (και κάθισε πάνω πάνω στο τρίχωμα του λαγού). Απόρησε που τα πράγματα μιας κατηγορίας έμοιαζαν τόσο πολύ μεταξύ τους και συμπέρανε πως «πάνω» ή «πίσω» απ' όλα όσα βλέπουμε, υπάρχουν κάποιες αρχικές μορφές, των οποίων ο αριθμός είναι περιορισμένος. Ο Πλάτωνας τις ονόμασε *ιδέες.* Πίσω απ' όλα τα *άλογα,* τα γουρούνια και τους ανθρώπους, υπάρχει η «ιδέα άλογο», η «ιδέα γουρούνι» και η «ιδέα άνθρωπος». (Γι' αυτό κι ο φούρνος δεν έχει μόνο μελομακάρονα, αλλά και κουραμπιέδες, κουλουράκια, παξιμαδάκια κι ένα σωρό άλλα γλυκά. Διότι ένας αξιοπρεπής φούρναρης διαθέτει αρκετά καλούπια για τα γλυκά του, αν κι ένα καλούπι για το κάθε *είδος* γλυκού είναι και παραείναι αρκετό.)

Τελικό συμπέρασμα: ο Πλάτωνας πίστευε ότι πίσω από τον «κόσμο των αισθήσεων» υπήρχε μια άλλη πραγματικότητα, την οποία ονόμαζε *«κόσμο των ιδεών».* Σ' αυτό τον κόσμο, υπάρχουν και βρίσκονται τα καλούπια, οι μορφές, τα *πρότυπα* όλων των πραγμάτων και των φαινομένων που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας στη φύση. Αυτή την αξιοπρόσεχτη σύλληψη την ονομάζουμε *πλατωνική Θεωρία των Ιδεών.*

Η βέβαιη γνώση

Ως τώρα παρακολούθησες και κατάλαβες όσα σου γράφω, αγαπητή μου Σοφία. Αναρωτιέσαι, όμως: τα εννοούσε, άραγε, στα σοβαρά ό-

λα αυτά ο Πλάτωνας; Εννοούσε πραγματικά ότι υπάρχει μια άλλη πραγματικότητα, πίσω και πέρα απ' αυτή που βλέπουμε;

Δεν το εννοούσε οπωσδήποτε κατά λέξη, σ' όλη του τη ζωή. Αλλά σε μερικούς από τους διαλόγους του, αυτό ακριβώς λέει, και τα λόγια του δεν μπορούν να ερμηνευτούν διαφορετικά. Ας προσπαθήσουμε να παρακολουθήσουμε τα επιχειρήματά του.

Οι φιλόσοφοι προσπαθούν, όπως σου είπα, να φτιάξουν με το μυαλό τους μια εικόνα για το αιώνιο και το αμετάβλητο. Για παράδειγμα, δε θα είχε και πολύ νόημα να καθίσει, κάποιος και να γράψει μια ολόκληρη φιλοσοφική πραγματεία για τη μορφή και το σχήμα και τη διάρκεια ζωής μιας συγκεκριμένης σαπουνόφουσκας. Πρώτον, δε θα προλάβαινε να τη μελετήσει, γιατί θα έσπαγε και θα χανόταν, πριν καλά καλά τη δει. Δεύτερον, θα ήταν μάλλον δύσκολο να πουλήσει μια φιλοσοφική πραγματεία με θέμα κάτι που κανείς δεν είδε και το οποίο υπήρξε σ' αυτό τον κόσμο για λίγα μόνο δευτερόλεπτα.

Ο Πλάτωνας, λοιπόν, έλεγε πως όλα όσα βλέπουμε γύρω μας στη φύση, όλα όσα αγγίζουμε και ακούμε, μπορούμε να τα παρομοιάσουμε με μια σαπουνόφουσκα. Γιατί τίποτα μέσα στον κόσμο των αισθήσεων δεν έχει διάρκεια. Εσύ, βέβαια, ξέρεις ότι όλα τα ζώα και όλοι οι άνθρωποι κάποτε πεθαίνουν. Αλλά ακόμα και τα μάρμαρα φθείρονται σιγά σιγά και τρίβονται και σκορπίζουν. (Αυτή τη στιγμή, η Ακρόπολη αποτελείται από ερείπια, Σοφία! Σκανδαλώδες, αν θέλεις τη γνώμη μου. Αλλά έτσι είναι.) Ο Πλάτωνας ξεκινάει το συλλογισμό του με τη διαπίστωση ότι δεν μπορούμε να κατακτήσουμε βέβαιη γνώση για κάτι που μεταμορφώνεται κι αλλάζει. Όσον αφορά στον κόσμο των αισθήσεων, τον κόσμο, δηλαδή, που μπορούμε να αντιληφθούμε βλέποντας, ακούγοντας και αγγίζοντας, δεν μπορούμε να έχουμε παρά μονάχα αβέβαιες *γνώμες*. Βέβαιη γνώση μπορούμε να έχουμε μόνο για όσα αντιλαμβανόμαστε με το νου μας.

Μη βιάζεσαι. Σοφία, θα σου εξηγήσω. Πάρε την περίπτωση με τα μελομακάρονα. Την ώρα που ζυμώνεις, την ώρα που τα πλάθεις και τα ψήνεις, μπορεί κάποιο μελομακάρονο να σπάσει ή να τριφτεί ή να χαλάσει τόσο που κανείς δεν το αναγνωρίζει, κανείς δεν μπορεί να καταλάβει ποιο καλούπι χρησιμοποίησες για να το φτιάξεις. Αν, όμως, δω είκοσι, τριάντα μελομακάρονα -που λίγο ως πολύ είναι κά-

πως πετυχημένα κι επομένως μοιάζουν μεταξύ τους- τότε μπορώ με μεγαλύτερη σιγουριά να υποθέσω πώς είναι το καλούπι τους. Αυτό μπορώ να το συμπεράνω, ακόμα κι αν δεν έχω δει ποτέ τέτοιο καλούπι. Δεν είναι καν βέβαιο ότι θα ήξερα περισσότερα, αν έβλεπα μέ τα μάτια μου το καλούπι, αφού δεν μπορούμε να εμπιστευόμαστε πάντοτε τις αισθήσεις μας. Η όραση μπορεί να διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο. Αντίθετα, μπορούμε να εμπιστευτούμε όσα μας λέει η λογική μας, γιατί η λογική είναι η ίδια σε όλους τους ανθρώπους.

Φαντάσου ότι βρίσκεσαι στην τάξη μαζί με άλλους τριάντα μαθητές κι ότι ο δάσκαλος ρωτάει ποιο είναι το ωραιότερο χρώμα του ουράνιου τόξου. Θα πάρει σίγουρα πολλές και διάφορες απαντήσεις. Αν, όμως, ρωτήσει πόσο κάνει τρία επί οχτώ, τότε όλη η τάξη θα πρέπει να δώσει την ίδια απάντηση. Γιατί, στην περίπτωση αυτή, είναι η λογική που αποφασίζει. Και η λογική είναι, κατά κάποιο τρόπο, το αντίθετο της γνώμης και της αίσθησης. Μπορούμε να πούμε ότι η λογική είναι αιώνια και παγκόσμια, επειδή ακριβώς εκφράζεται μόνο σε σχέση με αιώνια και παγκόσμια δεδομένα.

Ο Πλάτωνας ενδιαφερόταν πάρα πολύ για τα μαθηματικά. Κι αυτό γιατί τα μαθηματικά δεδομένα δεν αλλάζουν ποτέ. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, οι μαθηματικές μας γνώσεις είναι γνώσεις βέβαιες. Τώρα μας χρειάζεται ένα παράδειγμα: Φαντάσου ότι βρίσκεις στο δάσος ένα στρογγυλό κουκουνάρι. Ας πούμε ότι εσύ το «βρίσκεις» ολοστρόγγυλο, η Γιόρουν, όμως, το κοιτάζει και της φαίνεται κάπως πλακουτσωτό από τη μια μεριά. (Και τσακώνεστε!) Δεν μπορείτε, όμως, να εξασφαλίσετε καμιά βεβαιότητα γι' αυτό που βλέπετε με τα μάτια σας. Από την άλλη όμως, μπορείτε να είστε εντελώς σίγουρες ότι ο κύκλος έχει 360 μοίρες. Και μπορείτε να συζητήσετε για τον *ιδανικό* κύκλο, που δεν υπάρχει στη φύση, αλλά προβάλλει ολοκάθαρος μπροστά στα μάτια του νου σας. (Είναι σαν να κουβεντιάζετε για το κρυμμένο τέλειο καλούπι - κι όχι για ένα τυχαίο, στραβοχυμένο ή στενόμακρο μελομακάρονο.)

Σύντομη περίληψη: Γι' αυτό που *αντιλαμβανόμαστε* με τις αισθήσεις μας, σχηματίζουμε μόνο αβέβαιες γνώμες. Αλλά γι' αυτά που *γνωρίζουμε* με τη λογική μας, μπορούμε να αποχτήσουμε βέβαιη γνώση. Το άθροισμα των γωνιών ενός τριγώνου θα είναι πάντοτε 180 μοίρες, στους αιώνες των αιώνων. Και το ίδιο θα ισχύει και η «ι-

δέα» ότι όλα τα άλογα είναι τετράποδα, ακόμα κι αν όλα τα άλογα του κόσμου μας κουτσαίνονταν κάποτε από το ένα τους πόδι.

Αθάνατη ψυχή

Ο Πλάτωνας, λοιπόν, πίστευε ότι η πραγματικότητα είναι χωρισμένη στα δυο.

> Το ένα μέρος είναι ο *κόσμος των αισθήσεων* - για τον οποίο αποκτούμε γνώσεις ατελείς ή κατά προσέγγιση χρησιμοποιώντας τις πέντε (ατελείς) αισθήσεις μας. Στον κόσμο αυτό, ισχύει η φράση του Ηράκλειτου: «Τα πάντα ρει». Εδώ τίποτα δεν έχει σταθερή κι αμετάβλητη υπόσταση. Τίποτα δεν *είναι* στον κόσμο των αισθήσεων. Όλα έρχονται και παρέρχονται.
>
> Το άλλο μέρος είναι *ο κόσμος των ιδεών* - για τον οποίο μπορούμε ν' αποκτήσουμε γνώσεις βέβαιες χρησιμοποιώντας τη λογική μας. Τον κόσμο αυτό δεν μπορούμε να τον αντιληφθούμε με τις αισθήσεις μας. Οι ιδέες, όμως, (ή μορφές) είναι αιώνιες κι αμετάβλητες.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ο άνθρωπος είναι κι αυτός ένα πλάσμα χωρισμένο στα δυο. Έχουμε ένα κορμί, που φεύγει και χάνεται. Είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον κόσμο των αισθήσεων και υπακούει στους ίδιους νόμους όπως όλα τ' άλλα σ' αυτό τον κόσμο (για παράδειγμα, η σαπουνόφουσκα). Οι αισθήσεις μας είναι κι αυτές συνδεδεμένες με το κορμί μας· δεν μπορούμε, επομένως, να τους έχουμε απόλυτη εμπιστοσύνη. Έχουμε, όμως, και αθάνατη *ψυχή* - και σ' αυτή είναι εγκατεστημένη η λογική μας. Κι επειδή ακριβώς η ψυχή δεν έχει τίποτα κοινό με την ύλη, μπορεί να διακρίνει, αμυδρά έστω, τον κόσμο των ιδεών.

Τώρα σ' τα έχω πει σχεδόν όλα. Αλλά υπάρχει κάτι *ακόμα,* Σοφία. Επαναλαμβάνω: ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΤΙ ΑΚΟΜΑ!

Ο Πλάτωνας πίστευε ότι η ψυχή προϋπάρχει, *πριν* ακόμα έρθει κι εγκατασταθεί μέσα στο σώμα μας, ότι η ψυχή μας κάποτε ζούσε

στον κόσμο των ιδεών. (Μαζί με τις φόρμες για τα γλυκά, στο πάνω πάνω ράφι της κουζίνας.) Αλλά τη στιγμή ακριβώς που γεννιέται σ' αυτό τον κόσμο, που ξυπνάει μέσα στο σώμα ενός ανθρώπου, η ψυχή λησμονά τις τέλειες ιδέες. Και στη συνέχεια, αρχίζει μια υπέροχη διαδικασία: καθώς ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται με τις αισθήσεις του τα διάφορα πράγματα σ' αυτό τον κόσμο, μια θολή ανάμνηση προβάλλει σιγά σιγά στην ψυχή του. Ο άνθρωπος βλέπει ένα άλογο - ένα άλογο με ατέλειες (ή ένα μισοτριμμένο μελομακάρονο!). Αλλά αυτό αρκεί για να ξυπνήσει μέσα στην ψυχή του τη θολή ανάμνηση των ιδεών. Ταυτόχρονα, όμως, ξυπνάει μέσα στην ψυχή και μια λαχτάρα να επιστρέψει εκεί όπου πραγματικά ανήκει, εκεί που είναι το σπίτι της. Ο Πλάτωνας ονόμαζε αυτή την επιθυμία έρωτα. Η ψυχή, λοιπόν, νιώθει τον πόθο να επιστρέψει εκεί απ' όπου έχει έρθει. Από τη στιγμή αυτή και στο εξής, αντιλαμβάνεται το σώμα κι όλα τα αισθητά ως πραγματικά ατελή κι ασήμαντα. Με τις φτερούγες του έρωτα, η ψυχή λαχταρά να πετάξει, «πίσω» στον κόσμο των ιδεών. Ποθεί να ελευθερωθεί από τη φυλακή του κορμιού.

Πρέπει, όμως, να τονίσω ότι ο Πλάτωνας εδώ περιγράφει την πορεία στη ζωή ενός ανθρώπου ιδανικού. Γιατί δεν είναι πολλοί οι άνθρωποι που αφήνουν την ψυχή τους να πετάξει ελεύθερη προς τον κόσμο των ιδεών. Οι περισσότεροι γαντζώνονται στα «απατηλά είδωλα των ιδεών», έτσι όπως αυτά εμφανίζονται μέσα στον κόσμο των αισθήσεων. Βλέπουν ένα άλογο - κι ύστερα άλλο ένα. Αλλά δε βλέπουν αυτό, του οποίου όλα τα άλογα είναι απλώς κακέκτυπα. (Ορμούν στην κουζίνα και ρίχνονται με τα μούτρα στα μελομακάρονα, χωρίς ν' αναρωτηθούν ούτε στιγμή πώς φτιάχτηκαν.) Ο Πλάτωνας περιγράφει την πορεία που ακολουθεί στη ζωή ένας *φιλόσοφος*. Μπορούμε να θεωρήσουμε τη φιλοσοφία του περιγραφή του ιδανικού τρόπου ζωής για ένα φιλόσοφο.

Όταν βλέπεις έναν ίσκιο, Σοφία, σκέφτεσαι αμέσως ότι κάτι ή κάποιος έχει μπει μπροστά στο φως και δημιουργεί αυτό τον ίσκιο. Βλέπεις τη σκιά ενός ζώου. Μπορεί να είναι άλογο, σκέφτεσαι. Αλλά δεν είσαι σίγουρη. Γυρίζεις, λοιπόν, και βλέπεις το πραγματικό ζώο - που είναι, φυσικά, πολύ ωραιότερο, με γραμμές πολύ πιο ξεκάθαρες από τον σκούρο κι άμορφο ίσκιο του. ΓΙ' ΑΥΤΟ ΚΑΙ Ο

ΕΙΝΑΙ ΑΠΛΩΣ ΟΙ ΣΚΙΕΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΙΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΝ. Οι περισσότεροι άνθρωποι, όμως, είναι ικανοποιημένοι ζώντας ανάμεσα στους ίσκιους. Δε διανοούνται καν ότι κάτι θα πρέπει να δημιουργεί αυτούς τους ίσκιους. Νομίζουν ότι οι ίσκιοι είναι το μόνο που υπάρχει - κι έτσι δεν αντιλαμβάνονται καν ότι αυτά που βλέπουν δεν είναι παρά μονάχα ίσκιοι. Δεν είναι ν' απορείς, λοιπόν, που ξεχνούν την αθάνατη ψυχή τους.

Η απόδραση από το σκοτάδι της σπηλιάς

Ο Πλάτωνας διηγείται μια παραβολή, που εικονογραφεί με πολύ ωραίο τρόπο τους συλλογισμούς του. Η παραβολή αυτή είναι γνωστή με την ονομασία *παραβολή της σπηλιάς.* Θα σου τη διηγηθώ με δικά μου λόγια

Φαντάσου ανθρώπους που ζουν σε μια υπόγεια σπηλιά. Έχουν τη ράχη τους γυρισμένη προς το άνοιγμα της σπηλιάς κι είναι δεμένοι χειροπόδαρα, έτσι ώστε δεν μπορούν να δουν τίποτα εκτός από το εσωτερικό τοίχωμα της σπηλιάς τους. Πίσω τους υψώνεται ένα ψηλό τείχος. Και πίσω απ' αυτό το τείχος πηγαινοέρχονται άνθρωποι, που σηκώνουν ψηλά διάφορα σχήματα και πράγματα, ίσα ίσα πάνω από το τείχος. Χάρη στη φωτιά που καίει πίσω τους, τα πράγματα αυτά ρίχνουν στον τοίχο της σπηλιάς τρεμάμενους ίσκιους. Το μόνο που μπορούν να δουν οι φυλακισμένοι της σπηλιάς είναι, βεβαίως, μονάχα αυτό το «θέατρο σκιών». Βρίσκονται σ' αυτή τη θέση από τη γέννηση τους κι επομένως θεωρούν ότι αυτοί οι ίσκιοι είναι το μόνο πράγμα που στ' αλήθεια υπάρχει.

Φαντάσου τώρα ότι κάποιος απ' αυτούς τους φυλακισμένους κατορθώνει να δραπετεύσει από τη φυλακή του. Στην αρχή, αναρωτιέται από πού προέρχονται οι ίσκιοι που βλέπει μπροστά του. Στη συνέχεια, καταφέρνει να σπάσει τα δεσμά του. Τι νομίζεις ότι συμβαίνει, όταν καταφέρνει να γυρίσει το κεφάλι του προς το φως; Τις πρώτες στιγμές, τυφλώνεται. Το δυνατό φως τον τυφλώνει. Ακόμα και τα πράγματα με τα καθαρά και σαφή τους περιγράμματα, *ακόμα* κι αυτά τον τυφλώνουν - ως τώρα δεν έβλεπε παρά ασαφείς και τρεμάμενους ίσκιους. Αν μπορούσε να σκαρφαλώσει και να περάσει

πάνω από το τείχος, να προσπεράσει τη φωτιά και να βγει έξω από τη σπηλιά, τότε θα τυφλωνόταν ακόμα περισσότερο. Θα 'τριβε όμως δυο, τρεις φορές τα μάτια του και σε λίγο θα μπορούσε να δει την ομορφιά των πάντων. Για πρώτη φορά στη ζωή του, θα 'βλεπε χρώματα και ξεκάθαρες γραμμές. Πραγματικά ζώα και λουλούδια, των οποίων τις κακές απομιμήσεις γνώριζε στη σπηλιά. Θα 'βλεπε τον ήλιο στον ουρανό και θα καταλάβαινε ότι αυτός δίνει ζωή στα ζώα και στα φυτά, στη φύση ολόκληρη, όπως κι εκείνος στη σπηλιά του μπορούσε να βλέπει τους ίσκιους χάρη στη φωτιά και μόνο.

Ο ευτυχής δραπέτης θα μπορούσε τότε να τρέξει έξω στη φύση και να χαρεί την πρωτόγνωρη ελευθερία του. Σκέφτεται, όμως, όλους τους άλλους βαθιά χωμένους ακόμα μέσα στη σπηλιά και γι' αυτό γυρίζει πίσω. Φτάνει κάτω και προσπαθεί να εξηγήσει στους άλλους ότι οι ίσκιοι στο τοίχωμα της σπηλιάς δεν είναι παρά κακές απομιμήσεις των *αληθινών* πραγμάτων. Αλλά κανείς δεν τον πιστεύει. Δείχνουν τους ίσκιους, που τους είναι γνώριμοι, και του φωνάζουν πως αυτούς βλέπουν με τα μάτια τους, κι αυτοί είναι ο πραγματικός κόσμος. Στο τέλος, τον σκοτώνουν.

Αυτό που περιγράφει ο Πλάτωνας με την παραβολή της σπηλιάς είναι ο δρόμος που ακολουθεί ο φιλόσοφος, από τις ασαφείς απόψεις και γνώμες στις αληθινές ιδέες πίσω από τον κόσμο των αισθήσεων. Έχει ακόμα στο μυαλό του την ανάμνηση του Σωκράτη, που οι «φυλακισμένοι της σπηλιάς» καταδίκασαν σε θάνατο, μόνο και μόνο επειδή τους έδειχνε το ψέμα μέσα στο οποίο ζούσαν και προσπαθούσε να τους ανοίξει το δρόμο για την αληθινή γνώση. Κατ' αυτό τον τρόπο, η παραβολή της σπηλιάς μας δίνει μια εικόνα του θάρρους και της παιδαγωγικής ευθύνης που βαραίνει το φιλόσοφο.

Ο Πλάτωνας υποστηρίζει ότι η ίδια σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο σκοτάδι της σπηλιάς και το φως που λούζει τη φύση, είναι η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη φύση και στον κόσμο των ιδεών. Δεν εννοεί ότι ο κόσμος μας, η φύση μέσα στην οποία ζούμε, είναι σκοτεινή και θλιβερή. Είναι, όμως, σκοτεινή και θλιβερή, αν τη συγκρίνουμε με τη διαύγεια και τη λάμψη των ιδεών. Η φωτογραφία ενός όμορφου κοριτσιού δεν είναι κάτι σκοτεινό και θλιβερό. Ίσα ίσα. Αλλά δεν είναι παρά μια φωτογραφία.

Η πολιτεία των φιλοσόφων

Την παραβολή της σπηλιάς μπορούμε να τη διαβάσουμε στον πλατωνικό διάλογο *Πολιτεία.* Στο διάλογο αυτό, ο Πλάτωνας περιγράφει την ιδανική πολιτεία· φαντάζεται, δηλαδή, μια ιδανική πολιτεία - αυτό, δηλαδή, που εμείς αποκαλούμε «κοινωνία της ουτοπίας». Με λίγα λόγια, ο Πλάτωνας θεωρούσε ότι στην ιδανική πολιτεία θα έπρεπε να κυβερνούν οι φιλόσοφοι. Και για να αιτιολογήσει την άποψή του, χρησιμοποίησε το σώμα του άνθρωπου.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, το ανθρώπινο σώμα αποτελείται από τρία μέρη, το *κεφάλι,* το *στήθος* και το *υπογάστριο.* Σε καθένα απ' αυτά τα μέρη αντιστοιχεί μια ιδιότητα. Στο κεφάλι αντιστοιχεί η *λογική.* Στο στήθος, η *φιληδονία.* Σε καθεμιά απ' αυτές τις ιδιότητες αντιστοιχεί, με τη σειρά του, κι από ένα ιδανικό ή, όπως το λέει ο Πλάτωνας, μια *αρετή.* Η λογική επιδιώκει τη *σοφία,* η θέληση πρέπει να δείχνει *θάρρος* και ο πόθος πρέπει να δαμάζεται, για να μπορεί ο άνθρωπος να έχει *μέτρο.* Μόνο όταν τα τρία μέρη του ανθρώπινου κορμιού λειτουργούν ως αδιάσπαστη ενότητα, μόνο τότε έχουμε έναν άνθρωπο ολοκληρωμένο και σωστό. Στο σχολείο, τα παιδιά μαθαίνουν πρώτα να χαλιναγωγούν τις επιθυμίες τους και στη συνέχεια να καταπολεμούν τους φόβους τους και να δείχνουν θάρρος και, τέλος, μαθαίνουν να χρησιμοποιούν τη λογική τους και να επιδιώκουν τη σοφία.

Ο Πλάτωνας, τώρα, φαντάζεται μια πολιτεία, *δομημένη* ακριβώς όπως και το ανθρώπινο σώμα. Όπως και το κορμί μας, έχει «κεφάλι», «στήθος» και «υπογάστριο», έχει και η πολιτεία *κυρίαρχους, φύλακες* (ή στρατιώτες) και την *τάξη των εμπόρων* (στην οποία, εκτός από τους εμπόρους αυτούς καθ' αυτούς, ανήκουν και οι τεχνίτες και οι αγρότες). Εδώ φαίνεται καθαρά ότι ο Πλάτωνας χρησιμοποιεί ως υπόδειγμα την ιατρική επιστήμη της εποχής του. Όπως ο υγιής και γερός άνθρωπος πρέπει να έχει αρμονία και μέτρο στη ζωή του, έτσι και στη *δίκαιη πολιτεία,* καθένας ξέρει ποια ακριβώς είναι η θέση του.

Όπως ολόκληρη η φιλοσοφία του Πλάτωνα, στο σύνολο της, έτσι και οι ιδέες του για την ιδανική πολιτεία δείχνουν καθαρά το *ρασιο-*

ναλισμό του. Το κυριότερο χαρακτηριστικό μιας σωστής και δίκαιης πολιτείας είναι η διακυβέρνηση με τη βοήθεια της *λογικής.* Κι όπως το κεφάλι κυβερνά το σώμα, έτσι και οι φιλόσοφοι πρέπει να κυβερνούν την κοινωνία.

Ας δοκιμάσουμε να φτιάξουμε ένα απλό σχεδιάγραμμα των σχέσεων ανάμεσα στα τρία μέρη του ανθρώπινου σώματος και της ανθρώπινης κοινωνίας:

Σώμα	*Ψυχή*	*Αρετή*	*Πολιτεία*
Κεφάλι	Λογική	Σοφία	Κυβερνήτης
Στήθος	Θέληση	Θάρρος	Φύλακας
Υπογάστριο	Επιθυμία	Μέτρο	Τάξη εμπόρων

Η ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα μπορεί να σου θυμίσει την παλιά διαίρεση της ινδικής κοινωνίας σε κάστες, όπου ο καθένας είχε τη θέση του κι έπρεπε να εκπληρώνει τις συγκεκριμένες υποχρεώσεις του για το καλό του συνόλου. Ήδη από την εποχή του Πλάτωνα -αλλά κι ακόμα πιο παλιά- η ινδική κοινωνία με τις κάστες χαρακτηρίζεται απ' αυτή ακριβούς τη διαίρεση σε τρία μέρη: η κάστα των ιερέων είναι επικεφαλής, αμέσως μετά είναι η κάστα των πολεμιστών και τελευταία έρχεται, η κάστα των εμπόρων και των άλλων επαγγελματιών.

Σήμερα, η πολιτεία του Πλάτωνα φαντάζει στα μάτια μας καταπιεστική κι. απολυταρχική. Υπάρχουν, μάλιστα, φιλόσοφοι που επικρίνουν αυστηρά τον Πλάτωνα γι' αυτό το λόγο. Δεν πρέπει, όμως, να ξεχνάμε ότι εκείνος ζούσε σε μια εποχή εντελώς διαφορετική από τη δική μας. Ας μην παραβλέψουμε, επίσης, το γεγονός πως πίστευε ότι οι γυναίκες μπορούν να κυβερνήσουν μια κοινωνία εξίσου καλά με τους άντρες. Ο Πλάτωνας ήταν βέβαιος πως οι γυναίκες μπορούν να επιδείξουν την ίδια λογική και την ίδια σωφροσύνη με τους άντρες, φτάνει ν" αποκτήσουν την ίδια μόρφωση και ν' απαλλαγούν από το φορτίο της ανατροφής των παιδιών και των οικιακών εργασιών. Ο Πλάτωνας πρότεινε ακόμα την κατάργηση της οικογένειας και της ιδιοκτησίας για τους κυβερνήτες και τους φύλακες. Η ανατροφή των παιδιών παραήταν σοβαρή υπόθεση, για να την αφήσουν στα χέρια των μεμονωμένων ατόμων. Η ανατροφή των παιδιών

έπρεπε να γίνεται υπό την επίβλεψη της πολιτείας. (Ο Πλάτωνας ήταν ο πρώτος φιλόσοφος που υποστήριξε τα δημόσια νηπιαγωγεία και τα σχολείο που κρατούν τους μαθητές όλη την ημέρα, ακόμα και μετά το *τέλος* των μαθημάτων.)

Μετά από αρκετές μεγάλες πολιτικές απογοητεύσεις, ο Πλάτωνας έγραψε το διάλογο *Νόμοι.* Στο διάλογο αυτό, περιγράφει την πολιτεία των νόμων, που είναι η δεύτερη καλύτερη επιλογή μετά την ιδανική πολιτεία. Στην πολιτεία των νόμων, αποδέχεται την ατομική ιδιοκτησία και το θεσμό της οικογένειας. Κατ' αυτό τον τρόπο περιορίζεται η ελευθερία των γυναικών. Τονίζει, όμως, ότι μια πολιτεία που δε μορφώνει και δεν εκπαιδεύει τις γυναίκες της, μοιάζει με τον άνθρωπο που δεν εξασκεί και δε γυμνάζει παρά μονάχα το δεξί του χέρι.

Σε τελική ανάλυση, ο Πλάτωνας είχε πολύ θετική άποψη για τις γυναίκες - και μάλιστα για την εποχή του. Στο διάλογο *Συμπόσιο,* ο Σωκράτης κουβεντιάζει με μια γυναίκα, τη Διοτίμα, η οποία και τον βοηθά να καταλήξει, στην ορθή γνώμη.

Αυτός ήταν, λοιπόν, ο Πλάτωνας. Σοφία. Εδώ και δύο χιλιάδες χρόνια, οι άνθρωποι συζητάνε και κριτικάρουν την παράξενη θεωρία των ιδεών του. Πρώτος και καλύτερος ήταν ο ίδιος του ο μαθητής στην Ακαδημία, ο *Αριστοτέλης.* Ο Αριστοτέλης ήταν ο τρίτος μεγάλος φιλόσοφος της Αθήνας. Σήμερα, όμως, δε θα σου πω τίποτα παραπάνω γι' αυτόν!

Όση ώρα η Σοφία καθόταν στον κομμένο κορμό του δέντρου και διάβαζε, ο ήλιος είχε ανέβει ψηλά πάνω από τους δασωμένους λόφους στην ανατολή. Ο φωτεινός του δίσκος μόλις είχε ξεπροβάλει πάνω από τον ορίζοντα, όταν διάβαζε για τον Σωκράτη, που είχε ξεφύγει από τη σπηλιά κι έτριβε τα μάτια του μπροστά στο δυνατό φως.

Είχε κι η ίδια την αίσθηση πως μόλις είχε βγει από μια υπόγεια φυλακή. Ένιωθε σαν να 'βλεπε τον κόσμο και τη φύση γύρω της μ' εντελώς καινούρια μάτια, τώρα που είχε διαβάσει για τον Πλάτωνα. Λες κι ως τώρα, τα μάτια της δεν κατάφερναν να διακρίνουν τα όμορφα χρώματα. Λες κι έβλεπε μονάχα ίσκιους κι όχι ξεκάθαρες και διαυγείς ιδέες.

Δεν ήταν σίγουρη ότι ο Πλάτωνας είχε δίκιο σε όλα όσα έλεγε για τα αιωνία πρότυπα. Της άρεσε, όμως, η σκέψη πως όλα τα ζωντανά πράγματα δεν ήταν παρά μια ατελής απομίμηση μιας αιώνιας μορφής από τον κόσμο των ιδεών. Στο κάτω κάτω της γραφής, τίποτα δεν είναι τέλειο: ούτε τα λουλούδια, ούτε τα δέντρα, ούτε οι άνθρωποι, ούτε τα ζώα.

Όλα όσα έβλεπε γύρω της ήταν τόσο όμορφα και ζωντανά, που η Σοφία κόντευε να πιστέψει ότι ήταν όνειρο κι ετοιμαζόταν να τσιμπηθεί ή να τρίψει τα μάτια της για να ξυπνήσει. Αλλά τίποτε απ' όλα αυτά δεν επρόκειτο να κρατήσει για πάντα. Αλλά και μετά από εκατό χρόνια, στο σημείο αυτό θα υπήρχαν τα ίδια δέντρα, τα ίδια ζώα. Ακόμα κι αν είχαν χαθεί όλα τα μεμονωμένα φυτά και ζώα, που έβλεπε τώρα γύρω της, ακόμα κι αν όλα είχαν περάσει στη λησμονιά, ακόμα και τότε θα υπήρχε κάτι που θα «θύμιζε» πώς ήταν άλλοτε.

Ένα σκιουράκι πήδηξε στον κορμό ενός πεύκου κι άρχισε να σκαρφαλώνει. Μετά από δυο, τρεις γύρους, χάθηκε ανάμεσα στα κλαδιά. Εσένα σ' έχω ξαναδεί, είπε με το νου της η Σοφία. Καταλάβαινε, βέβαια, ότι μπορεί να μην ήταν το ίδιο σκιουράκι, που είχε στο μυαλό της, αλλά είχε ξαναδεί τη «μορφή» του. Ίσως, λοιπόν, είχε δίκιο κι ο Πλάτωνας, που ισχυριζόταν ότι όλοι οι άνθρωποι είχαν δει κάποτε, στον κόσμο των ιδεών, το «αιώνιο σκιουράκι», πολύ πριν η ψυχή τους έρθει να εγκατασταθεί μέσα στο σώμα τους.

Είχε ζήσει κι άλλη ζωή; Υπήρχε η ψυχή της, πριν γεννηθεί μ' αυτό το σώμα, που τώρα ήταν αναγκασμένη να σέρνει παντού μαζί της; Μήπως έκρυβε, πράγματι, μέσα της ένα μικρό σβολαράκι χρυσάφι, ένα πολύτιμο πετράδι, που ο χρόνος δεν μπορούσε να ροκανίσει, μια ψυχή που θα συνέχιζε να ζει, όταν το σώμα της θα γερνούσε και θα πέθαινε;

Η ΚΑΛΥΒΑ ΤΟΥ ΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗ

... το κορίτσι στον καθρέφτη
έκλεισε και τα δυο του μάτια...

ΗΤΑΝ ΑΚΟΜΑ ΕΦΤΑ ΚΑΙ ΤΕΤΑΡΤΟ. Δεν υπήρχε λόγος να βιαστεί να γυρίσει στο σπίτι. Η μαμά θα κοιμόταν τουλάχιστον δυο ώρες ακόμα. Τις Κυριακές, της άρεσε να χουζουρεύει.

Αν προχωρούσε πιο βαθιά μέσα στο δάσος; Είχε, άραγε, πιθανότητες να βρει τον Αλμπέρτο Κνοξ; Γιατί, όμως, ο σκύλος *τον* την είχε γαβγίσει τόσο άγρια;

Η Σοφία σηκώθηκε κι άρχισε να βαδίζει σιγά σιγά στο μονοπάτι, απ' όπου είχε φύγει ο Ερμής. Στο χέρι της κρατούσε τον μεγάλο κίτρινο φάκελο με το γράμμα για τον Πλάτωνα. Δυο φορές, το μονοπάτι χωρίστηκε στα δύο. Και τις δύο φορές, πήρε το μεγαλύτερο από τα δύο δρομάκια που ανοίγονταν μπροστά της.

Τα πουλιά κελαηδούσαν ξετρελαμένα παντού - στα δέντρα και ψηλά στον αέρα, στους θάμνους και στις φυλλωσιές. Με αφοσίωση και ζήλο είχαν ριχτεί στην πρωινή τους τουαλέτα. Για κείνα δεν υπήρχε διαφορά ανάμεσα στις Κυριακές και τις καθημερινές. Αλλά ποιος τα είχε μάθει τα πουλιά όλα αυτά τα πράγματα; Είχε το καθένα μέσα στο κεφάλι του ένα μικρό ηλεκτρονικό υπολογιστή, ένα «πρόγραμμα», που του 'λεγε τι έπρεπε να κάνει;

Το μονοπάτι προσπέρασε ένα μεγάλο βράχο κι ύστερα άρχισε να κατηφορίζει απότομα στα ψηλά πεύκα. Το δάσος ήταν τόσο πυκνό σ' αυτό το σημείο, που δεν μπορούσε να δει παρά λίγα μόνο μέτρα μπροστά της.

Ξάφνου διέκρινε κάτι γαλάζιο ανάμεσα στους κορμούς των πεύκων. Σίγουρα ήταν λίμνη. Το μονοπάτι έστριβε προς την αντίθετη κατεύθυνση, η Σοφία, όμως, προχώρησε ανάμεσα στα δέντρα.

Χωρίς να ξέρει το γιατί, τα πόδια της την τραβούσαν προς τα κει.

Η λίμνη δεν ήταν μεγαλύτερη από ένα γήπεδο ποδοσφαίρου. Απέναντι της, στην άλλη όχθη της λίμνης, η Σοφία είδε μια καλύβα βαμμένη κόκκινη, σ' ένα μικρό ξέφωτο τριγυρισμένο από άγριες αχλαδιές. Από την καμινάδα έβγαινε καπνός.

Πλησίασε μέχρι το νερό. Το χώμα ήταν μουσκεμένο και δυσκολευόταν να προχωρήσει. Δεν άργησε, όμως, να βρει μια βαρκούλα με τα κουπιά της, μισοτραβηγμένη στη στεριά.

Η Σοφία έριξε μια ματιά γύρω της. Φαίνεται πως ήταν μάλλον αδύνατο να φτάσει κανείς στην καλύβα από τη στεριά, χωρίς να βρέξει τα πόδια του. Αποφασισμένη, προχώρησε στη βάρκα και την έσπρωξε στο νερό. Ύστερα μπήκε μέσα, πήρε τα κουπιά στα χέρια της κι άρχισε να κωπηλατεί. Σε λίγο, έφτασε απέναντι. Βγήκε έξω και προσπάθησε να τραβήξει και το βαρκάκι στη στεριά. Τούτη η όχθη, όμως, ήταν πολύ πιο απότομη και δύσβατη από την αντικρινή.

Μια φορά μόνο γύρισε και κοίταξε πίσω της. Ύστερα, η Σοφία προχώρησε προς την καλύβα.

Είχε τρομάξει με τον ίδιο της τον εαυτό. Πώς τολμούσε να κάνει τέτοια πράγματα; Δεν ήξερε. Φαίνεται πως «κάτι άλλο» την καθοδηγούσε.

Πήγε ως την πόρτα και χτύπησε. Στάθηκε για λίγο περιμένοντας, αλλά κανείς δεν της άνοιξε. Έπιασε τότε προσεχτικά το χερούλι, και η πόρτα υποχώρησε.

«Είναι κανείς εδώ;» φώναξε.

Μπήκε μέσα σ' ένα απλόχωρο δωμάτιο, αλλά δεν τόλμησε να κλείσει πίσω της την πόρτα. Κάποιος έμενε εδώ, σίγουρα. Η Σοφία άκουσε το τρίξιμο των ξύλων μέσα σε μια παλιά σόμπα. Άρα κάποιος ήταν εδώ πριν λίγο.

Πάνω σ' ένα μεγάλο γραφείο, είδε μια παλιά γραφομηχανή, λίγα βιβλία, δύο στυλογράφους κι ένα σωρό χαρτιά. Μπροστά στο παράθυρο, που είχε θέα στη λίμνη, ήταν ένα τραπέζι και δυο καρέκλες. Άλλα έπιπλα δεν υπήρχαν. Μόνο ένας τοίχος ήταν σκεπασμένος με ράφια γεμάτα βιβλία. Και πάνω από ένα ασπροβαμμένο κομό, ήταν κρεμασμένος ένας μεγάλος στρογγυλός καθρέφτης με μπρούτζινη κορνίζα, που έδειχνε φοβερά παλιός.

Στον άλλο τοίχο, ήταν κρεμασμένα δύο κάδρα. Το ένα ήταν ελαι-

ογραφία και παρίστανε ένα ασβεστωμένο σπιτάκι δίπλα στη θάλασσα. Στον μικρό κόλπο υπήρχε ακόμα κι ένα κόκκινο υπόστεγο για τη βάρκα. Ανάμεσα στο σπίτι και στο υπόστεγο ήταν ένας μικρός κηπάκος με μια μηλιά, κάμποσους θάμνους και λίγες πέτρες. Σαν στεφάνι έκλειναν γύρω από τον κήπο οι αχλαδιές. Η ελαιογραφία είχε τον τίτλο: «Μπιέρκελι».

Δίπλα σ' αυτό το κάδρο, κρεμόταν η εικόνα ενός άντρα που διάβαζε καθισμένος μπροστά σ' ένα παράθυρο. Η εικόνα ήταν σίγουρα παλιά, είχε κάμποσους αιώνες στην πλάτη της. Και η επιγραφή από κάτω ήταν: «Μπέρκλεϊ». Ο ζωγράφος λεγόταν Σμίμπερτ.

Μπέρκλεϊ και Μπιέρκελι. Παράξενο!

Η Σοφία συνέχισε την εξερεύνησή της μέσα στο σπιτάκι. Μια μικρή πορτούλα οδηγούσε στην κουζίνα. Κάποιος είχε μόλις πλύνει τα πιάτα. Φλιτζάνια και ποτήρια ήταν απλωμένα σε μια λινή πετσέτα,. για να στεγνώσουν, σε μερικά πιατάκια έβλεπες ακόμα φουσκαλίτσες από το σαπούνι. Στο πάτωμα ήταν ένα τσίγκινο πιάτο με λίγα αποφάγια. Άρα εδώ μέσα ζούσε και κάποιο ζώο, ή σκύλος ή γάτα.

Η Σοφία ξαναγύρισε στο σαλόνι. Μια άλλη πόρτα οδηγούσε στην κρεβατοκάμαρα. Πλάι στο κρεβάτι, κατάχαμα, είδε δυο διπλωμένες κουβέρτες· πάνω τους ανακάλυψε κάμποσες ανοιχτοκάστανες τρίχες. Αυτή ήταν η απόδειξη. Η Σοφία ήταν πια ολότελα σίγουρη πως σ' αυτό εδώ το σπιτάκι ζούσε ο Αλμπέρτο Κνοξ με τον Ερμή.

Πήγε πάλι στο σαλόνι και στάθηκε μπροστά στον καθρέφτη. Το γυαλί του ήταν παλιό, κι η Σοφία έβλεπε το είδωλό της θολό μέσα του. Άρχισε να κάνει γκριμάτσες - όπως το συνήθιζε και στο σπίτι της, στον καθρέφτη του μπάνιου. Το είδωλό της έκανε ακριβώς τις ίδιες γκριμάτσες· αυτή ήταν, εξάλλου, η δουλειά του.

Ξάφνου έγινε κάτι αλλόκοτο. Εντελώς αναπάντεχα -για ένα μικρό, για ένα ελάχιστο δευτερόλεπτο-, η Σοφία είδε καθαρά το κορίτσι στον καθρέφτη να κλείνει και τα δυο του μάτια. Η Σοφία πισωπάτησε τρομαγμένη. Αν είχε κλείσει κι η ίδια τα μάτια της, τότε πώς είχε μπορέσει να *δει* την άλλη να κλείνει τα δικά της; Ξανά, το κορίτσι μέσα στον καθρέφτη έκλεισε τα μάτια του, σαν να 'θελε να τη χαιρετήσει. Σαν να 'θελε να της πει: Σε βλέπω, Σοφία, είμαι εδώ, από την άλλη μεριά του γυαλιού.

Η Σοφία άκουγε σχεδόν τους χτύπους της καρδιάς της. Την ίδια

στιγμή, άκουσε από μακριά το γάβγισμα ενός σκύλου. Ήταν σίγουρα ο Ερμής! Έπρεπε να φύγει.

Τότε μόλις πρόσεξε ένα πράσινο πορτοφόλι πάνω στο κομό, κάτω από τον καθρέφτη. Η Σοφία το πήρε στα χέρια της και το άνοιξε προσεχτικά. Είχε μέσα δυο-τρία χαρτονομίσματα και... μια μαθητική ταυτότητα. Η φωτογραφία έδειχνε ένα ξανθό κοριτσάκι, και το όνομα ήταν: «Χίλντε Μόλερ Κναγκ». Στη σφραγίδα μπόρεσε να διαβάσει το όνομα του σχολείου: Λίλεσαντ.

Η Σοφία ένιωσε κρύο ιδρώτα να κυλάει από το μέτωπό της. Ο σκύλος γάβγισε πάλι. Έπρεπε να φύγει. Αμέσως.

Την ώρα που περνούσε δίπλα από το τραπέζι, είδε με την άκρη του ματιού της ένα άσπρο φακελάκι ανάμεσα στα βιβλία και στα χαρτιά. Πάνω του είχε γραμμένο τ' όνομά της: ΣΟΦΙΑ.

Χωρίς να σκεφτεί καν, το πήρε και το 'χωσε μέσα στον μεγάλο κίτρινο φάκελο, μαζί με το γράμμα για τον Πλάτωνα. Ύστερα βγήκε βιαστικά κι έκλεισε πίσω της την πόρτα.

Όταν βρέθηκε έξω, άκουσε ακόμα πιο κοντά τα γαβγίσματα του σκύλου. Και είδε ότι η βαρκούλα δε βρισκόταν πια στη θέση που την είχε αφήσει. Μια στιγμή αργότερα, την είδε στη μέση της μικρής λίμνης. Δίπλα της, έπλεε το ένα από τα κουπιά.

Φταίει που δεν κατάφερα να την τραβήξω στη στεριά, σκέφτηκε η Σοφία. Ακουσε πάλι το σκύλο να γαβγίζει κι εκτός αυτού, άκουσε και βήματα ανάμεσα στους θάμνους, από την αντικρινή όχθη της λιμνούλας.

Η Σοφία δεν κάθισε να σκεφτεί περισσότερο. Με τον μεγάλο φάκελο στα χέρια, χώθηκε τρέχοντας στους θάμνους πίσω από το σπιτάκι κι αποφάσισε να γυρίσει περπατώντας, ακόμα κι αν έβρεχε τα πόδια της. Σε λίγο, ήταν χωμένη στις λάσπες και στα νερά ως τα γόνατα κι ακόμα πιο ψηλά. Συνέχισε, όμως, να περπατάει όσο πιο γρήγορα μπορούσε. Έπρεπε να γυρίσει στο σπίτι της. Με κάθε θυσία.

Μετά από κάμποσο δρόμο, έφτασε σ' ένα στεγνό μονοπάτι. Ήταν, άραγε, το μονοπάτι, από το οποίο είχε έρθει; Κοντοστάθηκε κι έστυψε το φόρεμά της που έσταζε. Και τότε, την έπιασαν τα κλάματα.

Πώς είχε μπορέσει να φερθεί τόσο ανόητα; Το χειρότερο απ' ό-

λα ήταν αυτό με τη βάρκα. Ακόμη έβλεπε μπροστά της τη βάρκα και το κουπί, παρασυρμένα από το νερό στη μέση της λιμνούλας. Κόντευε να πεθάνει από την ντροπή της...

Ο δάσκαλος της θα είχε πια φτάσει στην όχθη της λίμνης και θα χρειαζόταν τη βαρκούλα για να περάσει απέναντι. Η Σοφία ένιωθε πολύ άσχημα. Το μόνο που την παρηγορούσε, ήταν πως δεν το είχε κάνει επίτηδες.

Ο φάκελος, όμως! Αυτό ήταν ακόμα χειρότερο. Γιατί είχε πάρει μαζί της το φάκελο; Επειδή είχε πάνω του γραμμένο τ' όνομα της. Αρα ήταν και λίγο δικός της. Παρ' όλα αυτά, ένιωθε σαν κλέφτρα. Κι εκτός αυτού, τώρα ο φιλόσοφος θα καταλάβαινε αμέσως *ποια* είχε τρυπώσει στο σπιτάκι του.

Η Σοφία άνοιξε το φάκελο κι έβγαλε το γράμμα:

Τι έγινε πρώτα: η κότα ή η ιδέα «κότα»;
Έχει ο άνθρωπος ιδέες εκ γενετής;
Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα σ' ένα φυτό, ένα ζώο κι έναν άνθρωπο;
Γιατί βρέχει;
Τι χρειάζεται ο άνθρωπος για να ζει όμορφα και καλά;

Η Σοφία δεν μπορούσε να τις σκεφτεί τώρα αυτές τις ερωτήσεις, υπέθεσε, όμως, ότι είχαν σχέση με τον επόμενο φιλόσοφο. Αριστοτέλη δεν τον έλεγαν;

Όταν είδε μπροστά της το φράχτη του κήπου της, μετά από τόσο περπάτημα, ένιωσε όπως ο ναυαγός που αντικρίζει ξάφνου στεριά κοντά του. Οι θάμνοι της κρυψώνας της ήταν αλλιώτικοι, όταν τους κοίταζες από την έξω μεριά. Σύρθηκε μέσα και κοίταξε το ρολόι της. Ήταν δέκα και μισή. Αφησε τον μεγάλο κίτρινο φάκελο στο κουτί μαζί με τους υπόλοιπους. Το χαρτάκι με τις τελευταίες ερωτήσεις το έχωσε στην κάλτσα της.

Η μαμά μιλούσε στο τηλέφωνο, όταν μπήκε μέσα στο σπίτι. Αμέσως άφησε το ακουστικό.

«Που στην ευχή ήσουνα, Σοφία;»

«Είχα πάει... είχα πάει να περπατήσω λίγο... στο δάσος», τραύλισε η Σοφία.

«Αυτό το βλέπω».

Η Σοφία δε βρήκε λέξη να πει. Έμεινε μονάχα να κοιτάζει το φόρεμα της, που έσταζε σχηματίζοντας μια μικρή λιμνούλα στο πάτωμα.

«Τηλεφώνησα στη Γιόρουν...»

«Στη Γιόρουν;»

Η μαμά της έφερε κάτι στεγνό να φορέσει. Η Σοφία μόλις και μετά βίας κατάφερε να βγάλει από την κάλτσα το σημείωμα με τις ερωτήσεις του δασκάλου της, χωρίς να το δει η μαμά.

«Ήσουνα μαζί του;» ρώτησε.

«Μαζί του;»

Η Σοφία είχε στο μυαλό της το δάσκαλο της φιλοσοφίας.

«Ναι, μαζί *του*. Με το... "λαγουδάκι" σου».

Η Σοφία κούνησε αρνητικά το κεφάλι, της.

«Τι κάνετε όταν είστε μαζί; Γιατί γύρισες μούσκεμα;»

Η Σοφία καθόταν σοβαρή σοβαρή και κοίταζε το τραπέζι μπροστά της. Αλλά βαθιά μέσα της, κάτι γελούσε. Κακόμοιρη μαμά! Πόσο ανησυχούσε!

Κούνησε πάλι αρνητικά το κεφάλι της. Κι οι ερωτήσεις άρχισαν να πέφτουν βροχή.

«Θέλω να μάθω την αλήθεια! Απόψε τη νύχτα, βγήκες; Περίμενες να κοιμηθώ και το 'σκασες; Σοφία, είσαι μόνο δεκατεσσάρων χρονών. Απαιτώ να μάθω με ποιον ήσουνα!»

Η Σοφία έβαλε τα κλάματα. Ύστερα, άρχισε να μιλάει. Εξακολουθούσε να φοβάται κι όποιος φοβάται, λέει συνήθως την αλήθεια.

Είπε ότι είχε ξυπνήσει νωρίς κι είχε βγει να περπατήσει λίγο στο δάσος. Είπε για το σπιτάκι και για τη βάρκα και για τον μυστηριώδη καθρέφτη. Τα κατάφερε, όμως, και δεν είπε κουβέντα για την αινιγματική αλληλογραφία της. Ούτε το πράσινο πορτοφόλι το ανέφερε καθόλου. Δεν ήξερε γιατί, αλλά ένιωθε πως την υπόθεση με τη Χίλντε έπρεπε να την κρατήσει για τον εαυτό της.

Η μαμά την πήρε από το χέρι. Η Σοφία κατάλαβε ότι την είχε πιστέψει.

«Δεν έχω φίλο», είπε ρουφώντας τη μύτη της. «Σ' το είπα μονάχα για να σε καθησυχάσω, επειδή σε είδα τόσο ταραγμένη με το άσπρο λαγουδάκι...»

«Και πήγες με τα πόδια μέχρι την Καλύβα του Ταγματάρχη...» είπε η μαμά σκεφτική.

«Την Καλύβα του Ταγματάρχη;» Η Σοφία άνοιξε τα μάτια της διάπλατα.

«Αυτό το σπιτάκι, που ανακάλυψες στο δάσος, είναι η Καλύβα του Ταγματάρχη. Πριν από πολλά πολλά χρόνια, ζούσε εκεί ένας γέρος ταγματάρχης, ένας γερο-παράξενος, κι απ' αυτόν πήρε τ' όνομά της. Αλλά ας τ' αφήσουμε αυτά τώρα. Από τότε, το σπιτάκι έχει μείνει ακατοίκητο».

«Έτσι νομίζεις. Εγώ, όμως, σου λέω ότι τώρα μένει εκεί ένας φιλόσοφος».

«Μην αρχίζεις πάλι. Φτάνουν τα παραμύθια!»

Η Σοφία καθόταν στο δωμάτιό της και προσπαθούσε να βάλει σε τάξη όλα όσα της είχαν συμβεί. Μέσα στο κεφάλι της γινόταν χαμός: τσίρκο ολόκληρο, με τεράστιους ελέφαντες, αστείους κλόουν, τολμηρούς ακροβάτες και εκπαιδευμένους πιθήκους. Μια εικόνα, όμως, γύριζε και ξαναγύριζε, και δεν έλεγε να φύγει: η βαρκούλα με το κουπί της, που έπλεε ακυβέρνητη στη μέση μιας λιμνούλας κάπου μέσα στο δάσος, και κάποιος που χρειαζόταν τη βάρκα για να γυρίσει στο σπίτι του...

Ήταν σίγουρη ότι ο δάσκαλος της φιλοσοφίας δε θα της κρατούσε κακία. Ακόμα κι όταν θα καταλάβαινε ότι η Σοφία είχε επισκεφτεί το σπιτάκι του, θα τη συγχωρούσε. Είχε, όμως, παραβεί τη συμφωνία τους. Αυτό ήταν το ευχαριστώ της, που ο ξένος άνθρωπος είχε αναλάβει την ευθύνη για τη φιλοσοφική της διαπαιδαγώγηση; Έπρεπε να επανορθώσει. Αλλά πώς;

Η Σοφία πήρε το χαρτί της αλληλογραφίας της κι έγραψε:

Αγαπητέ μου κύριε φιλόσοφε!

Την Κυριακή το πρωί, επισκέφτηκα το σπιτάκι σας. Ήθελα πολύ να σας συναντήσω, για να συζητήσω μαζί σας ορισμένα φιλοσοφικά προβλήματα. Προς το παρόν, είμαι ξετρελαμένη με τον Πλάτωνα, αλλά δεν είμαι και τόσο σίγουρη πως έχει δίκιο σε όλα όσα λέει, για τις ιδέες και για τα πρότυπα, που υπάρχουν στ' αλήθεια σε μια άλλη πραγματικότητα. Υπάρχουν φυσικά μέσα στην ψυχή μας, αλλά, κατά

τη γνώμη μου, αυτό είναι εντελώς διαφορετικό. Αυτή τη γνώμη έχω εγώ, προς το παρόν τουλάχιστον. Πρέπει, επίσης, να σας πω ότι δεν είμαι ακόμα εντελώς πεπεισμένη για την αθανασία της ψυχής μας. Εγώ προσωπικά δε θυμάμαι τίποτα από τις προηγούμενες ζωές μου. Αν μπορούσατε να με πείσετε ότι η ψυχή της πεθαμένης γιαγιάς μου περνάει καλά στον κόσμο των ιδεών, θα σας χρωστούσα στ' αλήθεια, ευγνωμοσύνη.

Για να είμαι ειλικρινής, πάντως, δεν άρχισα για φιλοσοφικούς λόγους αυτό το γράμμα, που θα βάλω, μαζί μ' ένα κομματάκι ζάχαρη, σ' ένα ροζ φάκελο. Ήθελα να ζητήσω συγνώμη, επειδή φέρθηκα ανυπάκουα. Προσπάθησα να τραβήξω τη βάρκα στη στεριά, φαίνεται, όμως, ότι χρειαζόταν περισσότερη δύναμη από τη δική μου. Ένα δυνατό κύμα την πήρε πάλι και την πήγε στη μέση της λίμνης.

Ελπίζω ότι καταφέρατε να φτάσετε ως το σπίτι, χωρίς να βραχείτε. Εγώ, πάντως, έγινα μουσκίδι, από την κορφή ως τα νύχια, και μάλλον θα την αρπάξω άσχημα. Στο κάτω κάτω, όμως, εγώ έφταιγα.

Δεν άγγιξα τίποτα μέσα στο σπιτάκι σας. Δυστυχώς, όμως, μπήκα σε μεγάλο πειρασμό, όταν είδα το φάκελο με τ' όνομά μου. Δεν είχα σκοπό να κλέψω τίποτα, έτσι όμως όπως είδα τ' όνομά μου, μπερδεύτηκα για μια στιγμή και νόμιζα ότι το γράμμα ήταν δικό μου. Σας ζητώ ειλικρινά συγνώμη και υπόσχομαι ότι δε θα σας ξαναπογοητεύσω στο μέλλον.

ΥΓ. 1 Θα σκεφτώ αμέσως όλες τις τελευταίες ερωτήσεις σας.

ΥΓ.2 Ο μεγάλος καθρέφτης πάνω από το κομό, είναι κανονικός ή μαγικός; Ρωτάω μόνο, επειδή δεν είμαι και πολύ συνηθισμένη να βλέπω το είδωλο μου στον καθρέφτη να μου κλείνει και τα δυο μάτια.

Η αφοσιωμένη σας μαθήτρια ΣΟΦΙΑ

Η Σοφία διάβασε το γράμμα *δύο* φορές, πριν το κλείσει μέσα στο φάκελο. Δεν ήταν τόσο επίσημο όσο το πρώτο. Πριν πάει στην κουζίνα, να φέρει ένα κύβο ζάχαρη, πήρε στο χέρι της το σημείωμα με τις ερωτήσεις.

«Τι έγινε πρώτο: η κότα ή η ιδέα "κότα";» Η ερώτηση ήταν το ί-

διο δύσκολη με το παμπάλαιο αίνιγμα της κότας και του αβγού. Χωρίς αβγό δεν υπάρχει κότα, χωρίς κότα δεν υπάρχει αβγό. Ήταν, στ' αλήθεια, τόσο δύσκολο να βρει κανείς τι έγινε πρώτο, η κότα ή η ιδέα «κότα»; Η Σοφία ήξερε καλά τι γνώμη είχε ο Πλάτωνας. Ο Πλάτωνας έλεγε ότι η ιδέα «κότα» υπήρχε προ πολλού στον κόσμο των ιδεών, πολύ πριν γεννηθεί στο δικό μας κόσμο, στον κόσμο των αισθήσεων, το πρώτο κοτόπουλο. Σύμφωνα με τη θεωρία του, λοιπόν, η ψυχή είχε *δει* την ιδέα «κότα», πολύ πριν κατέβει κι εγκατασταθεί μέσα σε κάποιο κορμί. Αλλά εδώ ακριβώς, σ' αυτό το σημείο, δεν ήταν που η Σοφία πίστευε ότι ο Πλάτωνας είχε κάνει λάθος; Ένας άνθρωπος, που δεν έχει δει ποτέ στη ζωή του ζωντανή κότα ή, έστω, την εικόνα μιας κότας, δεν μπορεί να έχει «ιδέα» από κότες. Πέρασε έτσι στη δεύτερη ερώτηση.

«Έχει ο άνθρωπος ιδέες εκ γενετής;» Πολύ αμφιβάλλω, είπε με το νου της η Σοφία. Δεν μπορούσε να πιστέψει ότι ένα νεογέννητο μωρό κρύβει μέσα του πλήθος ιδέες. Σίγουρη, βέβαια, δεν μπορούσε να είναι. Το γεγονός ότι τα μωρά δε μιλάνε, δε σημαίνει πως δεν έχουν και τίποτα μέσα στο κεφάλι τους. Πρέπει, όμως, να δούμε πρώτα τι υπάρχει στον κόσμο, πριν μπορέσουμε να σχηματίσουμε μια ιδέα γι' αυτά.

«Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα σ' ένα φυτό, ένα ζώο κι έναν άνθρωπο;» Η Σοφία διέκρινε αμέσως κάμποσες σημαντικές διαφορές. Για παράδειγμα, δεν πίστευε ότι τα φυτά έχουν σύνθετη και πολύπλοκη ψυχή. Ακούστηκε ποτέ να υποφέρουν από αγάπη οι μαργαρίτες: Τα φυτά μεγαλώνουν, τρέφονται και παράγουν μικρούς σπόρους, για να φυτρώσουν κι άλλα φυτά. Κι αυτά είναι σχεδόν όλα όσα μπορεί κανείς να πει για τη ζωή των φυτών. Η Σοφία σκέφτηκε ότι τα ίδια ακριβώς πράγματα θα μπορούσε να τα πει και για τους ανθρώπους και για τα ζώα. Τα *ζώα,* όμως, είχαν κι άλλες ικανότητες. Μπορούσαν, για παράδειγμα, να μετακινηθούν (τα τριαντάφυλλα, ας πούμε, δεν μπορούν να πάρουν μέρος σε αγώνες δρόμου!). Πιο δύσκολο ήταν να βρει κανείς τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους και τα ζώα. Ο άνθρωπος μπορεί και σκέφτεται. Μήπως, όμως, μπορούν και τα ζώα; Η Σοφία ήταν σίγουρη ότι η γάτα της σκεφτόταν. Και, πάντως, ήξερε να φέρεται με μεγάλη πονηριά. Μπορούσε, όμως, να σκεφτεί φιλοσοφικά ζητήματα; Μπορούσε να συλλογιστεί τις διαφορές ανάμεσα στα φυτά, τα ζώα και τους ανθρώπους; Μάλ-

λον όχι! Η γάτα μπορούσε να χαρεί ή να λυπηθεί - όχι, όμως, και ν' αναρωτηθεί αν υπάρχει Θεός κι αν έχει αθάνατη ψυχή. Η Σοφία είχε σοβαρές αμφιβολίες. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, δεν μπορούσε να είναι σίγουρη, όπως και με το μωρό και τις ιδέες του. Δεν ήταν δυνατό να μιλήσει κανείς με μια γάτα γι' αυτά τα ζητήματα, όπως δεν ήταν δυνατό να το κάνει και μ' ένα μωρό.

«Γιατί βρέχει;» Η Σοφία ανασήκωσε τους ώμους. Ασφαλώς βρέχει, επειδή το νερό της θάλασσας εξατμίζεται με τη ζέστη κι ύστερα σχηματίζει σύννεφα, που πυκνώνουν και γίνονται βροχή. Στην τρίτη τάξη δεν το είχε μάθει από; Θα μπορούσε, όμως, ωραιότατα να δώσει και μια άλλη απάντηση: πως βρέχει για να μεγαλώσουν τα φυτά και τα ζώα. Ήταν, όμως, σωστό αυτό; Είχαν, λοιπόν, σκοπό και στόχο οι βροχές:

Η τελευταία ερώτηση. πάντως, είχε σχέση με τους σκοπούς και τις προθέσεις του ανθρώπου. «Τι χρειάζεται ο άνθρωπος, για να ζει όμορφα και καλά;» Ο δάσκαλος της φιλοσοφίας τής το είχε γράψει σ' ένα από τα πρώτα του γράμματα. Όλοι οι άνθρωποι χρειάζονται φαγητό, ζεστασιά, αγάπη και φροντίδα. Αυτές ήταν οι προϋποθέσεις μιας καλής και όμορφης ζωής. Ύστερα, είχε προσθέσει ότι ο άνθρωπος χρειάζεται επίσης απάντηση σε ορισμένα φιλοσοφικά ερωτήματα. Γι' αυτό κι ήταν πολύ σημαντική η επιλογή του επαγγέλματος. Αν, ας πούμε, κάποιος άνθρωπος μισεί την κυκλοφορία των αυτοκινήτων, δεν πρόκειται ποτέ να γίνει ευτυχισμένος, αν δουλεύει οδηγός σε ταξί. Και όποιος απεχθάνεται το διάβασμα δεν πρέπει, ασφαλώς, να διαλέξει το επάγγελμα του δασκάλου. Η Σοφία αγαπούσε πολύ τα ζώα, και γι' αυτό θα της άρεσε πολύ να γίνει κτηνίατρος. Και πάντως, δε θεωρούσε προϋπόθεση για την ευτυχία της, το να κερδίσει στο Λότο εκατομμύρια. Μάλλον το αντίθετο. Το έλεγε κι η παροιμία: «Αργία μήτηρ πάσης κακίας».

Η Σοφία έμεινε στο δωμάτιό της. ώσπου τη φώναξε η μαμά για φαγητό. Είχε ψήσει μπριζολάκια και πατάτες στο φούρνο. Σπουδαία! Κι είχε ανάψει κι ένα κερί στο τραπέζι. Για επιδόρπιο είχαν παγωτό φράουλα.

Κουβέντιασαν για ένα σωρό πράγματα. Η μαμά τη ρώτησε πως ήθελε να γιορτάσει τα γενέθλια των δεκαπέντε της χρόνων. Δεν έμεναν παρά λίγες μόνο εβδομάδες.

Η Σοφία ανασήκωσε τους ώμους.

«Θέλεις να καλέσεις τους φίλους σου; Θέλεις να κάνεις πάρτι;»

«Ίσως...»

«Θα μπορούσαμε να καλέσουμε τη Μάρθα και την Αννα-Μαρία... Και τη Χέγκε... Και, φυσικά, τη Γιόρουν! Και τον Γιόργκεν ίσως... Αλλά θ' αποφασίσεις μόνη σου. Ξέρεις, θυμάμαι πολύ καλά τα δικά μου γενέθλια, όταν έκλεισα τα δεκαπέντε. Μου φαίνεται πως ήταν χτες ακόμα. Ένιωθα ήδη αρκετά μεγάλη. Δεν είναι παράξενο, Σοφία; Νομίζω πως δεν *έχω* αλλάξει και πολύ από τότε».

«Μα... πράγματι δεν άλλαξες. Τίποτε δεν "αλλάζει". Μεγάλωσες μονάχα, γέρασες λιγάκι...»

«Χμ... ναι. Πόσο παράξενα ακούγεται αυτό το "γέρασες" στ' αφτιά μου. Μου φαίνεται ότι ο καιρός πέρασε υπερβολικά γρήγορα. Αυτό είναι όλο».

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

... ένας άντρας πολύ νοικοκύρης, που ήθελε να βάλει σε τάξη τα πάντα μέσα στο ανθρώπινο μυαλό...

Τ Η Ν ΩΡΑ ΠΟΥ Η ΜΑΜΑ ΤΗΣ έπαιρνε τον μεσημεριανό της υπνάκο, η Σοφία πήγε στην κρυψώνα της. Είχε βάλει λίγη ζάχαρη μέσα στο ροζ φακελάκι κι είχε γράψει απέξω «Για τον κύριο Αλμπέρτο».

Δεν είχε έρθει άλλο γράμμα. Μετά από λίγα λεπτά όμως, η Σοφία άκουσε τον Ερμή που πλησίαζε.

«Ερμή!» τον φώναξε. Και την επόμενη στιγμή κιόλας, ο μεγαλόσωμος σκύλος φάνηκε ανάμεσα στα κλαδιά, μ' ένα κίτρινο φάκελο στο στόμα του.

«Καλό σκυλί!»

Η Σοφία τον αγκάλιασε. Ο Ερμής τρίφτηκε πάνω της λαχανιασμένος. Η Σοφία έβγαλε τον ροζ φάκελο από την τσέπη της και του τον έδωσε στο στόμα. Το σκυλί τότε σύρθηκε πάλι μέσα από τους θάμνους και χάθηκε στο μονοπάτι του δάσους.

Η Σοφία ήταν λίγο ανήσυχη, καθώς άνοιγε το γράμμα. Κι αν της έγραφε τίποτα για τη βάρκα και για την επίσκεψή της στο σπίτι του;

Βρήκε, όπως πάντα, κάμποσες δακτυλογραφημένες σελίδες, πιασμένες μ' ένα συνδετήρα. Υπήρχε, όμως, κι ένα ξεχωριστό σημείωμα, που έγραφε:

Αγαπητή μου ντετέκτιβ!

Ή αγαπητή μου διαρρήκτρια, για να είμαστε πιο ακριβείς. Η επιχείρησή σου έγινε ήδη γνωστή...

Όχι, δεν έχω θυμώσει και πολύ. Αν δείχνεις την ίδια περιέργεια κι όταν θα ψάχνουμε μαζί τις απαντήσεις στα αινίγματα της φιλοσοφίας, τότε είσαι μια πολλά υποσχόμενη μαθήτρια. Το κακό είναι πως

τώρα πρέπει να μετακομίσω. Τέλος πάντων, το φταίξιμο είναι δικό μου. Θα 'πρεπε να το ξέρω ότι είσαι απ' αυτές που θέλουν να φτάσουν ως την άκρη του προβλήματος.

Πολλά χαιρετίσματα από τον Αλμπέρτο.

Η Σοφία αναστέναξε με ανακούφιση. Δεν της είχε θυμώσει. Αλλά γιατί *έπρεπε* να μετακομίσει;

Πήρε τις δακτυλογραφημένες σελίδες και γύρισε τρέχοντας στο δωμάτιο της. Δεν ήθελε να λείπει από το σπίτι, όταν θα ξυπνούσε η μαμά της. Βολεύτηκε στο κρεβάτι της κι άρχισε να διαβάζει για τον Αριστοτέλη.

Φιλόσοφος κι επιστήμονας

Αγαπητή μου Σοφία! Φαντάζομαι ότι θα ένιωσες απορία και θαυμασμό για την πλατωνική Θεωρία των Ιδεών. Δεν είσαι η πρώτη. Δεν ξέρω αν τα πήρες όλα τοις μετρητοίς ή αν διατήρησες κάποιες αμφιβολίες κι έκανες τις δικές σου σκέψεις. Ό,τι κι αν σκέφτηκες πάντως, να είσαι σίγουρη ότι το είχε σκεφτεί και *ο Αριστοτέλης* (384-322 π.Χ.), που ήταν είκοσι χρόνια μαθητής του Πλάτωνα, στην Ακαδημία.

Ο Αριστοτέλης δεν είχε γεννηθεί στην Αθήνα. Πατρίδα του ήταν η Μακεδονία, και είχε έρθει στην Αθήνα όταν ο Πλάτωνας ήταν 61 χρονών. Ο πατέρας του ήταν φημισμένος γιατρός - φυσικός επιστήμονας, λοιπόν. Αυτό το στοιχείο μάς λέει ήδη πολλά για τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη. Η φύση τον ενδιέφερε πολύ, περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο. Δεν είναι μόνο ο τελευταίος μεγάλος φιλόσοφος της Ελλάδας, είναι κι ο πρώτος σπουδαίος βιολόγος της Ευρώπης.

Αν μας αρέσουν οι υπερβολές, τότε μπορούμε να πούμε ότι ο Πλάτωνας ήταν τόσο αφοσιωμένος στις αιώνιες μορφές και στις «ιδέες» του, που δεν πρόσεχε καν τις αλλαγές στον φυσικό κόσμο γύρω του. Ο Αριστοτέλης, όμως, έδειχνε μεγάλο ενδιαφέρον γι' αυτές τις αλλαγές - γι' αυτά όλα που εμείς σήμερα αποκαλούμε φυσικά φαινόμενα.

Μπορούμε, λοιπόν, κατά κάποιο τρόπο να πούμε ότι ο Πλάτωνας είχε γυρίσει την πλάτη του στον κόσμο των αισθήσεων και δεν προ-

σεχε παρά φευγαλέα μόνο τα όσα βλέπουμε γύρω μας. (Αφού ήθελε να βγει από τη σπηλιά, να δει, επιτέλους, τον αιώνιο κόσμο των ιδεών!) Ο Αριστοτέλης έκανε ακριβώς το αντίθετο: έβγαινε έξω στην εξοχή και μελετούσε τα ψάρια και τους βατράχους, τις ανεμώνες και τις παπαρούνες.

Μπορείς να πεις -και θα 'χεις δίκιο- πως ο Πλάτωνας χρησιμοποιούσε τη λογική του, ενώ ο Αριστοτέλης τις αισθήσεις του.

Ακόμα και στο γράψιμο τους διακρίνουμε μεγάλες διαφορές. Ενώ ο Πλάτωνας ήταν ποιητής και μυθοπλάστης, τα γραπτά του Αριστοτέλη είναι ξερά και κουραστικά σαν εγκυκλοπαίδειες. Αλλά όλα όσα γράφει τα στηρίζει σε εκτεταμένες μελέτες του φυσικού κόσμου.

Στην αρχαιότητα, απέδιδαν στον Αριστοτέλη 170 έργα. Σήμερα διασώζονται 47 έργα του. Δεν πρόκειται για βιβλία ολοκληρωμένα. Τα περισσότερα συγγράμματα του Αριστοτέλη είναι σημειώσεις, που τις χρησιμοποιούσε στα μαθήματά του. Γιατί στην εποχή του Αριστοτέλη, η φιλοσοφία ήταν ακόμα μια προφορική απασχόληση.

Ο Αριστοτέλης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Αυτός δημιούργησε τους όρους που χρησιμοποιούν ακόμα και σήμερα οι διάφορες επιστήμες. Ήταν ο πατέρας της Συστηματολογίας· κι αυτός ξεχώρισε και κατέταξε σε κατηγορίες τους διάφορους τομείς της γνώσης.

Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε μ' όλες τις επιστήμες, θα περιοριστώ, λοιπόν, ν' αναφέρω κάποια από τα σημαντικότερα *έργα του.*

Κι επειδή σου έγραψα πολλά για τον Πλάτωνα, ας δούμε πρώτα πως αντέκρουσε ο μαθητής τις θεωρίες του δασκάλου του και με ποια επιχειρήματα. Στη συνέχεια, θα δούμε πώς διαμόρφωσε ο ίδιος τη δική του φυσική φιλοσοφία. Ο Αριστοτέλης κατέγραψε επίσης όσα είχαν πει πριν απ' αυτόν οι φυσικοί φιλόσοφοι. Θα τον παρακολουθήσουμε να βάζει τάξη στις έννοιες που στροβιλίζονται μέσα στο ανθρώπινο μυαλό και να θεμελιώνει την επιστήμη της Λογικής. Στο τέλος, θα σου πω και δυο λόγια για τις απόψεις του Αριστοτέλη γύρω από τον άνθρωπο και την κοινωνία.

Αν συμφωνείς μ' αυτούς τους όρους, τότε ας ανασκουμπωθούμε κι ας αρχίσουμε δουλειά.

Ο άνθρωπος δεν έχει ιδέες εκ γενετής

Όπως και οι φιλόσοφοι πριν απ' αυτόν, έτσι κι ο Πλάτωνας ήθελε ν' ανακαλύψει, μέσα σ' όλες τις αλλαγές και τις μεταβολές, κάτι αιώνιο κι αμετάβλητο. Βρήκε, λοιπόν, τις τέλειες ιδέες, που βρίσκονται πέρα και πάνω από τον κόσμο των αισθήσεων. Τις θεωρούσε, μάλιστα, πολύ πιο πραγματικές από τα φαινόμενα μέσα στη φύση. Στην αρχή, έχουμε την ιδέα «άλογο» - και μετά, όλα τα άλογα του κόσμου των αισθήσεων, σαν σκιές της ιδέας, σαν κακές απομιμήσεις της. Η ιδέα «κότα» υπήρχε πριν από την κότα και το αβγό.

Ο Αριστοτέλης, από τη μεριά του, είχε την εντελώς αντίθετη άποψη: κατά τη γνώμη του, ο Πλάτωνας είχε αναποδογυρίσει την πραγματικότητα. Συμφωνούσε με το δάσκαλό του πως το μεμονωμένο άλογο, που βλέπουμε εδώ μπροστά μας, γερνάει και φεύγει, επομένως είναι κάτι μεταβλητό και παροδικό. Συμφωνούσε, επίσης, ότι η μορφή του αλόγου, η ιδέα του αλόγου, είναι καθ' αυτή αιώνια και αναλλοίωτη. Αλλά η «ιδέα» άλογο για τον Αριστοτέλη είναι μόνο μια έννοια, που έχουμε κατασκευάσει εμείς οι άνθρωποι, αφού *πρώτα* είδαμε έναν αριθμό συγκεκριμένων αλόγων. Η «ιδέα», επομένως, ή η «μορφή» άλογο δεν προϋπάρχει της εμπειρίας. Η «μορφή» άλογο, για τον Αριστοτέλη, αποτελείται από τα χαρακτηριστικά του αλόγου - είναι, δηλαδή, κάτι παρόμοιο με το «είδος» άλογο.

Εξηγώ: λέγοντας «μορφή» άλογο, ο Αριστοτέλης εννοεί τα κοινά χαρακτηριστικά όλων των αλόγων. Και στο σημείο αυτό, η εικόνα που μας δίνει, δε συμφωνεί πια με τη φόρμα των γλυκών, αφού οι φόρμες των γλυκών υπάρχουν ανεξάρτητα από τα γλυκά. Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι τέτοιες φόρμες δεν υπάρχουν στην κουζίνα της φύσης, τοποθετημένες στο δικό τους ξεχωριστό ράφι. Κατά τη γνώμη του, οι «μορφές» των πραγμάτων είναι ιδιότητες των πραγμάτων και υπάρχουν μέσα στα ίδια τα πράγματα,

Ο Αριστοτέλης διαφωνεί επίσης με τον Πλάτωνα και στο εξής σημείο: δεν πιστεύει ότι η «ιδέα» κότα προϋπάρχει της αληθινής κότας. Αυτό που ο Αριστοτέλης αποκαλεί «ιδέα ή μορφή της κότας», βρίσκεται μέσα σε κάθε κότα και είναι το άθροισμα όλων των ιδιοτήτων και των χαρακτηριστικών της - όπως είναι, για παράδειγμα, η

ιδιότητα της κότας να γεννάει αβγά. Η κότα, λοιπόν, και η «ιδέα» της κότας είναι το ίδιο αχώριστες, όπως και η ψυχή με το σώμα του ανθρώπου.

Αυτές, σε γενικές γραμμές, είναι οι διαφωνίες του Αριστοτέλη με τον Πλάτωνα και η κριτική που άσκησε ο πρώτος στη Θεωρία των Ιδεών του δεύτερου. Σημείωσε στο μυαλό σου ότι πρόκειται για μια αποφασιστική αλλαγή στον τρόπο της ανθρώπινης σκέψης. Για τον Πλάτωνα, η ύψιστη πραγματικότητα βρίσκεται σ' αυτό που *σκεφτόμαστε* λογικά. Για τον Αριστοτέλη όμως, η ύψιστη πραγματικότητα βρίσκεται σ' αυτό που *αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας.* Όλα όσα βλέπουμε γύρω μας στη φύση, ο Πλάτωνας τα θεωρεί αντανακλάσεις άλλων πραγμάτων, που υπάρχουν στον κόσμο των ιδεών - κι επομένως και μέσα στην ψυχή του ανθρώπου. Ο Αριστοτέλης πίστευε ακριβώς το αντίθετο: όσα υπάρχουν μέσα στην ψυχή του ανθρώπου είναι αντανακλάσεις των πραγμάτων του φυσικού κόσμου. Κατά τη γνώμη του, λοιπόν, ο Πλάτωνας είναι φυλακισμένος σε μια μυθολογική εικόνα του κόσμου, που συγχέει τις παραστάσεις του ανθρώπινου *μυαλού* με την αληθινή πραγματικότητα.

Ο Αριστοτέλης υποστήριζε ότι τίποτα δεν υπάρχει μέσα στη συνείδηση του ανθρώπου, αν δεν έχει περάσει προηγουμένως από τις αισθήσεις του. Ο Πλάτωνας, αντίθετα, θα μπορούσε να πει ότι στη φύση δεν υπάρχει τίποτα που να μην έχει προέλθει από τον κόσμο των ιδεών. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Πλάτωνας έχει διπλασιάσει τον αριθμό των πραγμάτων, έλεγε ο Αριστοτέλης. Εξηγούσε το συγκεκριμένο, το μεμονωμένο άλογο χρησιμοποιώντας την «ιδέα» άλογο. Αλλά τι σόι εξήγηση είναι αυτή, Σοφία; Θέλω να πω: από πού προέρχεται η «ιδέα» άλογο; Ή μήπως υπάρχει και τρίτο άλογο, του οποίου απεικόνιση είναι με τη σειρά της κι αυτή;

Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι όλα όσα έχουμε μέσα στο μυαλό μας, ως ιδέες και σκέψεις, έχει φτάσει μέχρι τη συνείδηση μας χάρη σε όλα όσα έχουμε δει κι ακούσει. Είμαστε, όμως, προικισμένοι από τη γέννησή μας και με μυαλό, που σκέφτεται λογικά. Έχουμε την ικανότητα να ταχτοποιούμε τις εμπειρίες μας και όσα αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας με λογικό τρόπο σε κατηγορίες και είδη. Κατ' αυτό τον τρόπο, γεννιούνται μέσα στο μυαλό του ανθρώπου έννοιες όπως «πέτρα», «φυτό», «ζώο» και «άνθρωπος». Κατ' αυτό τον τρόπο,

γεννιούνται έννοιες όπως «άλογο», «αστακός» και «καναρίνι».

Ο Αριστοτέλης δεν αρνιόταν το γεγονός ότι ο άνθρωπος διαθέτει από γεννησιμιού του την ικανότητα να σκέφτεται λογικά. Αντίθετα, κατά τον Αριστοτέλη, η λογική είναι το βασικότερο χαρακτηριστικό του ανθρώπου. Το μυαλό μας, όμως, είναι εντελώς «αδειανό», ώσπου αρχίζουμε και το τροφοδοτούμε με εμπειρίες. Ο άνθρωπος, επομένως, δεν έχει «ιδέες» από γεννησιμιού του.

Οι μορφές είναι ιδιότητες των πραγμάτων

Αφού ξεκαθάρισε τη θέση του σε σχέση με την πλατωνική Θεωρία των Ιδεών, ο Αριστοτέλης προχώρησε και διαπίστωσε ότι η πραγματικότητα αποτελείται από διάφορα μεμονωμένα πράγματα, που είναι το καθένα φτιαγμένο από *μορφή* και *ύλη.*

Η «ύλη» είναι το υλικό, από το οποίο είναι φτιαγμένο το κάθε πράγμα, ενώ η «μορφή» είναι το σύνολο των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του.

Μια κότα φτεροκοπάει μπροστά σου. Σοφία. Η «μορφή» της είναι ακριβώς αυτό το φτεροκόπημα - καθώς και το γεγονός ότι κακαρίζει κι ότι κάνει αβγά. Επομένως, λέγοντας «μορφή» εννοούμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κότας ή αυτά που η κότα *κάνει.* Οταν η κότα πεθάνει -κι επομένως σταματήσει να κακαρίζει και να φτεροκοπάει και να κάνει αβγά-, τότε σταματά να υπάρχει και η «μορφή» της. Το μόνο που απομένει είναι η «ύλη», δηλαδή το ψόφιο κορμί της. (Πολύ θλιβερό. Σοφία!) Κότα, όμως, δεν υπάρχει.

Όπως σου έχω ήδη πει, ο Αριστοτέλης ενδιαφερόταν για τις αλλαγές στη φύση. Σύμφωνα με τη θεωρία του, μέσα στην ύλη υπάρχει πάντα η δυνατότητα της μορφής. Η ύλη, δηλαδή, έχει μέσα της τη δυνατότητα να πάρει μια συγκεκριμένη μορφή. Μπορούμε να πούμε πως η ύλη τείνει, κατά κάποιο τρόπο, να μετατρέψει σε πραγματικότητα αυτή τη δυνατότητα. Κάθε αλλαγή που συμβαίνει στη φύση είναι, κατά τον Αριστοτέλη, μια μεταμόρφωση της ύλης από το επίπεδο της *δυνατότητας* σ' αυτό της *πραγματικότητας.*

Μην ανησυχείς, Σοφία, θα σου εξηγήσω. Ας δοκιμάσουμε με μια αστεία ιστορία. Ήταν κάποτε ένας γλύπτης που δούλευε ένα τερά-

στιο κομμάτι γρανίτη. Κάθε μέρα σκάλιζε και πελεκούσε την άμορφη πέτρα, ώσπου ένα πρωί τον επισκέφτηκε ένα μικρό παιδί. «Τι ψάχνεις να βρεις μέσα στην πέτρα;» ρώτησε το αγοράκι. «Περίμενε και θα δεις», αποκρίθηκε ο γλύπτης. Μετά από κάμποσες μέρες, ο μικρός ξανάρθε. Ο γλύπτης είχε μόλις τελειώσει τη δουλειά του από τον άμορφο όγκο του γρανίτη είχε φτιάξει ένα πανέμορφο άλογο. Το παιδί το κοίταξε αμίλητο. Ύστερα γύρισε στο γλύπτη και του είπε: «Πού το ήξερες ότι εκεί μέσα είχε ένα άλογο;»

Μάλιστα! Πού το ήξερε; Ο γλύπτης είχε, κατά κάποιο τρόπο, διακρίνει τη μορφή του αλόγου μέσα στον τεράστιο όγκο του γρανίτη. Γιατί ειδικά αυτός ο βράχος είχε τη δυνατότητα να πάρει τη μορφή του αλόγου. Ο Αριστοτέλης έλεγε ότι όλα τα πράγματα στη φύση έχουν μια δυνατότητα, που τα σπρώχνει να πάρουν μια συγκεκριμένη μορφή.

Ας γυρίσουμε στην κότα και στο αβγό. Το αβγό της κότας έχει τη δυνατότητα να πάρει τη μορφή της κότας. Αυτό δε σημαίνει ότι όλα τα αβγά θα γίνουν κάποτε κότες. Πολλά απ' αυτά καταλήγουν στο πιάτο μας και παίρνουν τη μορφή της ομελέτας, του βραστού ή του τηγανητού αβγού. Δε μετατρέπουν ποτέ σε πραγματικότητα τη δυνατότητά τους να μεταμορφωθούν σε κότες. Αλλά είναι εξίσου βέβαιο ότι ένα αβγό κότας δεν έχει τη δυνατότητα να μεταμορφωθεί σε χήνα. Η δυνατότητα *αυτή* υπάρχει μόνο στο αβγό της χήνας. Η μορφή ενός πράγματος μας δίνει, επομένως, κάποιες πληροφορίες και για τις δυνατότητες που έχει, αλλά και για τους περιορισμούς που υφίσταται.

Μιλώντας για «μορφή» και «ύλη», ο Αριστοτέλης δεν έχει στο μυαλό του μόνο τους ζωντανούς οργανισμούς. Όπως η «μορφή» της κότας είναι το ότι κακαρίζει, φτεροκοπάει και κάνει αβγά, έτσι και η «μορφή» της πέτρας είναι ότι πέφτει στο χώμα. Όπως η κότα δεν μπορεί να μην κακαρίσει, έτσι κι η πέτρα δεν μπορεί να μην πέσει στο χώμα. Μπορείς, βέβαια, να τη σηκώσεις, να την πετάξεις ψηλά στον αέρα. Αλλά μια κι η φύση της πέτρας την αναγκάζει να πέφτει πάντοτε στη γη, δεν μπορείς να την πετάξεις μέχρι το φεγγάρι. (Σε συμβουλεύω, πάντως, να είσαι λίγο προσεχτική, όταν θα κάνεις αυτό το πείραμα, γιατί οι πέτρες έχουν την κακιά συνήθεια να εκδικούνται: προσπαθούν να γυρίσουν στη γη όσο μπορούν πιο γρήγορα - κι αλίμονο σ' αυτόν που θα βρεθεί στο δρόμο τους!)

Το «τελικό αίτιο»

Πριν αφήσουμε πίσω μας το ζήτημα των μορφών και των δυνατοτήτων, που κρύβουν μέσα τους τα πράγματα, πρέπει να προσθέσω ότι ο Αριστοτέλης είχε μια κάπως παράξενη αντίληψη για τις σχέσεις αιτιότητας μέσα στη φύση.

Όταν μιλάμε για τα αίτια αυτού ή του άλλου πράγματος, εννοούμε το γιατί συνέβη αυτό ή το άλλο. Το παράθυρο έσπασε, επειδή ο Πέτρος το χτύπησε με μια πέτρα. Το παπούτσι φτιάχνεται, επειδή ο παπουτσής ράβει μεταξύ τους μερικά κομμάτια δέρμα. Ο Αριστοτέλης, όμως, πίστευε ότι στη φύση υπάρχουν πολλά είδη αιτίων. Το πιο σημαντικό είναι να ξεκαθαρίσουμε τι ακριβώς εννοούσε λέγοντας *«τελικό αίτιο».*

Στην περίπτωση του σπασμένου τζαμιού, θα πρέπει, φυσικά, να ρωτήσουμε και *γιατί* ο Πέτρος έριξε την πέτρα. Ν' αναρωτηθούμε, δηλαδή, ποια πρόθεση είχε, ποιο σκοπό επεδίωκε. Η πρόθεση ή ο σκοπός παίζουν οπωσδήποτε σπουδαίο ρόλο και στην κατασκευή ενός παπουτσιού. Όσο γι' αυτό, δεν υπάρχει αμφιβολία. Ο Αριστοτέλης, όμως, θεωρούσε ότι τέτοια κίνητρα κρύβονταν ακόμα και πίσω από πράγματα λιγότερο ζωντανά μέσα στη φύση. Θ' αρκεστούμε σ' ένα μόνο παράδειγμα:

Σοφία, γιατί βρέχει; Θα έχεις μάθει ασφαλώς στο σχολείο ότι η βροχή είναι το αποτέλεσμα της ψύξης των υδρατμών, που συγκεντρώνονται στην ατμόσφαιρα από την εξάτμιση των υδάτων. Λόγω του ψύχους, οι υδρατμοί γίνονται σταγόνες, που με τη σειρά τους, λόγω του βάρους, πέφτουν φέρνοντας τη βροχή. Κι ο Αριστοτέλης θα έγνεφε συμφωνώντας. Αλλά θα πρόσθετε πως αυτά δεν ήταν παρά τρία μονάχα αίτια. Το *«υλικό αίτιο»* είναι το γεγονός πως οι υδρατμοί βρίσκονται πράγματι ψηλά στην ατμόσφαιρα (σύννεφα), όταν ο αέρας αρχίζει να ψύχεται. Στη συνέχεια έχουμε το *«ποιητικό αίτιο»,* που σημαίνει ότι οι υδρατμοί ψύχονται και αυτοί λόγω της πτώσης θερμοκρασίας του αέρα. Και το *«ειδικό αίτιο»,* τέλος, το γεγονός δηλαδή ότι είναι στη φύση του νερού, στη «μορφή» του, να πέφτει προς τα κάτω. Κι αν εσύ δεν απαντούσες τίποτα, τότε ο Αριστοτέλης θα έλεγε ακόμα ότι βρέχει, *επειδή* τα φυτά και τα ζώα χρειά-

ζονται το νερό της βροχής για να ζήσουν. Αυτό εννοούσε με το *«τελικό αίτιο»*. Καθώς βλέπεις, ο Αριστοτέλης είχε φορτώσει τις σταγόνες της βροχής μ' *ένα* καθήκον, μ' *ένα* «σκοπό» στη ζωή τους.

Θα μπορούσαμε να πιάσουμε την ιστορία από το τέλος και να πούμε ότι τα φυτά ζουν και μεγαλώνουν, επειδή υπάρχει υγρασία. Μπορείς να καταλάβεις τη διαφορά, Σοφία; Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι όλα στη φύση έχουν το σκοπό τους. Βρέχει, για να μεγαλώσουν τα φυτά, τα πορτοκάλια και τα σταφύλια φυτρώνουν για να τα τρώνε οι άνθρωποι.

Η επιστήμη σήμερα δε σκέφτεται πλέον μ' αυτό τον τρόπο. Εμείς λέμε ότι η τροφή κι η υγρασία είναι προϋποθέσεις για τη ζωή των ανθρώπων και των ζώων. Χωρίς αυτές τις απαραίτητες προϋποθέσεις, δε θα μπορούσαμε να υπάρξουμε. Αλλά τα πορτοκάλια και το νερό δεν έχουν *σκοπό* τους να μας θρέψουν.

Όσον αφορά στη θεωρία του περί αιτίων, θα μπορούσαμε, λοιπόν, εύκολα να πούμε ότι ο Αριστοτέλης είχε κάνει λάθος. Ας μη βιαστούμε, όμως. Πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο, μόνο και μόνο για να μπορούν να ζήσουν μέσα σ' αυτόν οι άνθρωποι και τα ζώα. Μ' αυτή τη λογική, μπορούμε, επομένως, να ισχυριστούμε και ότι το νερό κυλάει στα ποτάμια, για να το πίνουν οι άνθρωποι και τα ζώα. Τότε, όμως, έχουμε κατά νου την πρόθεση *του θεού* ή τη Θεία Πρόνοια. Δεν πιστεύουμε ότι το νερό στα ποτάμια κι οι σταγόνες της βροχής υπάρχουν μόνο και μόνο για να μας επιτρέπουν να ζούμε.

Λογική

Η διαφορά μεταξύ «ύλης» και «μορφής» παίζει σημαντικό ρόλο και στην περιγραφή που δίνει ο Αριστοτέλης για το πώς ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται και γνωρίζει τα διάφορα πράγματα στη φύση.

Όταν γνωρίζουμε τον κόσμο γύρω μας, κατατάσσουμε τα πράγματα σε ομάδες και κατηγορίες. Βλέπω ένα άλογο, κι ύστερα άλλο ένα, κι άλλο ένα. Τα άλογα δεν είναι ίδια μεταξύ τους, υπάρχει όμως κάτι κοινό σε όλα, κι αυτό είναι η «μορφή» του αλόγου. Τα ιδιαίτερα

χαρακτηριστικά του καθενός, αυτό που διαφέρει από άλογο σε αλογο είναι η «ύλη» του αλόγου.

Έτσι τριγυρίζουμε εμείς οι άνθρωποι στον κόσμο και ξεχωρίζουμε τα πράγματα, τα βάζουμε σε διαφορετικά συρτάρια, σε ομάδες και σε κατηγορίες. Βάζουμε τις αγελάδες με τις αγελάδες, τα άλογα με τα άλογα, τα γουρούνια με τα γουρούνια, τις κότες με τις κότες, Το ίδιο ακριβώς γίνεται και όταν η Σοφία Άμουνδσεν συγυρίζει το δωμάτιό της. Βάζει τα βιβλία στο ράφι, τα τετράδια και τα βιβλία του σχολείου μέσα στη σάκα της, τις εφημερίδες και τα περιοδικά στο κομοδίνο της. Τα ρούχα τα διπλώνει τακτικά - σε άλλο συρτάρι τα εσώρουχα, σε άλλο τα πουλόβερ και σ' ένα τρίτο οι κάλτσες. Το ίδιο κάνουμε και μέσα στο κεφάλι μας: ξεχωρίζουμε μέσα στο μυαλό μας τα πράγματα που είναι φτιαγμένα από πέτρα και τα βάζουμε χωριστά, όσα είναι από μαλλί χωριστά, όσα είναι από λάστιχο χωριστά. Διακρίνουμε τα έμψυχα από τα άψυχα, διακρίνουμε τα «φυτά» από τα «ζώα» και από τους «ανθρώπους».

Με παρακολουθείς, Σοφία; Ο Αριστοτέλης ήθελε, λοιπόν, να συγυρίσει καλά καλά το κοριτσίστικο δωμάτιο της φύσης. Προσπάθησε ν' αποδείξει ότι όλα ανήκουν σε διάφορες κατηγορίες και υποκατηγορίες. (Ο Ερμής είναι ένας ζωντανός οργανισμός. Αλλά αυτός ο ορισμός είναι πολύ γενικός. Ειδικότερα, ο Ερμής είναι *ζώο* και μάλιστα σπονδυλωτό, θηλαστικό, σκύλος, λαμπραντόρ, αρσενικός.)

Πήγαινε στο δωμάτιό σου. Σοφία. Σήκωσε κάτι από το πάτωμα. Οτιδήποτε κι αν σηκώσεις, θα διαπιστώσεις πως ανήκει σε κάποια κατηγορία. Κι αν δεις κάτι, το οποίο δε θα μπορείς να κατατάξεις πουθενά, σε καμιά από τις γνωστές ομάδες, τότε η ταραχή σου θα είναι μεγάλη. Αν δεις, ας πούμε, κάτι παράξενο, που δε θα μπορείς να το κατατάξεις ούτε στο βασίλειο των φυτών ούτε στο βασίλειο των ζώων ούτε στο βασίλειο των ορυκτών, ε, τότε νομίζω ότι δε θα τολμήσεις να το αγγίξεις.

Είπα: φυτά, *ζώα* και ορυκτά. Έχω στο μυαλό μου εκείνο το παιχνίδι, που παίζουν πολλές παρέες για να περάσουν την ώρα τους. Στέλνουν έναν κακομοίρη έξω από το δωμάτιο κι οι άλλοι διαλέγουν κάτι, που ο κακομοίρης θα πρέπει να μαντέψει, όταν θα ξαναμπεί μέσα. Οι άλλοι αποφασίζουν να βάλουν τη γάτα τη Μονς, που τη

στιγμή εκείνη παίζει στον διπλανό κήπο. Έρχεται ο δύστυχος μέσα κι αρχίζει να ρωτάει. Οι άλλοι απαντούν μονάχα με «ναι» ή «όχι». Αν ο κακομοίρης του παιχνιδιού μας έχει μελετήσει καλά τον Αριστοτέλη, τότε... τότε δεν είναι καθόλου κακομοίρης! Κι η πορεία των ερωτήσεων θα είναι περίπου η εξής: Είναι συγκεκριμένο; (Ναι!) Είναι ορυκτό; (Όχι!) Είναι ζωντανό: (Ναι!) Είναι φυτό; (Όχι!) Είναι ζώο; (Ναι!) Είναι πουλί; (Όχι!) Είναι θηλαστικό: (Ναι!) Είναι ολόκληρο το ζώο: (Ναι!) Είναι γάτα; (Ναι!) Είναι η Μονς; (Ναιαιαι! Γέλια...)

Ο Αριστοτέλης, επομένως, ήταν ο εφευρέτης αυτού του παιχνιδιού. Ο Πλάτωνας, αντίθετα, ανακάλυψε ένα άλλο πολύ δημοφιλές παιχνίδι, το «κρυφτό στα σκοτεινά». Όσο για τον Δημόκριτο, γι' αυτόν είπαμε κιόλας ότι ανακάλυψε τα Lego.

Ο Αριστοτέλης ήταν μανιακός με την τάξη και την τακτοποίηση· ήθελε, λοιπόν, να συγυρίσει και τις έννοιες μέσα στο μυαλό των ανθρώπων. Έτσι ίδρυσε τη *Λογική Επιστήμη*. Θέσπισε αυστηρούς κανόνες και όρισε πώς είναι οι σωστές αποδείξεις και τα σωστά, τα λογικά συμπεράσματα. Ένα παράδειγμα είναι αρκετό. Αρχικά, διαπιστώνω ότι «όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί είναι θνητοί» (1ος όρος). Στη συνέχεια, δέχομαι ότι «ο Ερμής είναι ένας ζωντανός οργανισμός» (2ος όρος). Τέλος, μπορώ να καταλήξω στο κομψό συμπέρασμα ότι «ο Ερμής είναι θνητός».

Το παράδειγμα δείχνει ότι η Λογική του Αριστοτέλη ασχολείται με τις σχέσεις ανάμεσα στις έννοιες, στην προκειμένη περίπτωση με τις έννοιες «ζωντανός οργανισμός» και «θνητός». Ο Αριστοτέλης έχει, φυσικά, δίκιο. Το συμπέρασμα, στο οποίο καταλήγει, είναι σωστό. Αλλά δε μας έμαθε τίποτα καινούριο. Στο κάτω κάτω της γραφής. το ξέραμε και χωρίς αυτόν ότι ο Ερμής είναι «θνητός» (αφού είναι σκύλος, κι οι σκύλοι είναι «ζωντανοί οργανισμοί», - κι επομένως *«θνητοί»,* σε αντίθεση με τις πέτρες στα βουνά). Ναι, Σοφία. Το ξέραμε και χωρίς αυτόν. Αλλά η σχέση μεταξύ πραγμάτων ή ομάδων εννοιών δεν είναι πάντα τόσο προφανής και ξεκάθαρη. Πότε πότε μπορεί να χρειαστεί να βάλουμε τάξη στις έννοιες που έχουμε μέσα στο κεφάλι μας.

Ας περιοριστούμε σ' ένα παράδειγμα: μπορεί τα μικροσκοπικά μωρά ποντικάκια να βυζαίνουν από το στήθος της μάνας τους γάλα,

όπως βυζαίνουν τα μωρά των προβάτων ή των γουρουνιών; Ακούγεται πολύ παράξενο. Ας σκεφτούμε, όμως: τα ποντίκια δε γεννούν αβγά. (Ποιος έχει δει αβγό ποντικιού;) Άρα γεννούν ζωντανά ποντικάκια - όπως ακριβώς και τα πρόβατα και τα γουρούνια. Αλλά τα ζώα που γεννούν ζωντανά τα μικρά τους, τα ονομάζουμε Θηλαστικά, - και τα θηλαστικά θηλάζουν, βυζαίνουν γάλα στο στήθος της μαμάς τους. Έτσι φτάσαμε στο σκοπό μας. Είχαμε, κιόλας την απάντηση μέσα μας, την ξέραμε, αλλά έπρεπε να σκεφτούμε, για να τη βρούμε. Μέσα στη βιασύνη μας, είχαμε ξεχάσει ότι τα ποντίκια θηλάζουν πράγματι γάλα. Ίσως φταίει το ότι δεν έχουμε δει ποτέ ποντίκια την ώρα που θηλάζουν. Και η αιτία είναι πως τα ποντίκια αποφεύγουν την ανθρώπινη παρέα, όταν έχουν να ταΐσουν τα παιδιά τους.

Η σκαλίτσα της φύσης

Ο Αριστοτέλης θέλει να «συγυρίσει» τον κόσμο και γι' αυτό χωρίζει όλα όσα υπάρχουν μέσα στη φύση σε δύο μεγάλες ομάδες. Από τη μια, έχουμε τα *άψυχα* πράγματα - όπως οι πέτρες, οι σταγόνες του νερού και οι σβόλοι του χώματος. Τα πράγματα αυτά δεν έχουν από μόνα τους τη δυνατότητα ν' αλλάξουν μορφή. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τα άψυχα πράγματα μπορούν ν' αλλάξουν μορφή μόνο αν κάποιος απέξω επιδράσει πάνω τους. Από την άλλη, έχουμε τα *ζωντανά πλάσματα,* που κρύβουν μέσα τους τη δυνατότητα της μεταμόρφωσης τους.

Η φύση, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τείνει από τα άψυχα προς τα ζωντανά. Το βασίλειο των άψυχων πραγμάτων ακολουθεί το βασίλειο *των φυτών,* που «σε σύγκριση με τα άψυχα μοιάζουν ζωντανά πλάσματα, σε σύγκριση όμως με τα ζώα μοιάζουν άψυχα». Στο τέλος, ο Αριστοτέλης χωρίζει τα ζωντανά πλάσματα σε δύο υποκατηγορίες, τα *ζώα* και τους *ανθρώπους.*

Οφείλεις να παραδεχτείς ότι αυτή η διαίρεση, παρ' όλη την προφανή αβεβαιότητα σε σχέση με τα φυτά, είναι ξεκάθαρη και σαφής. Ανάμεσα στα άψυχα πράγματα και στα ζωντανά πλάσματα υπάρχει μια ουσιαστική διαφορά. Ανάμεσα στα φυτά και στα ζώα, επίσης.

Πάρε, για παράδειγμα, ένα τριαντάφυλλο κι ένα άλογο. Και θα 'θελα να πίστευα) ότι μεταξύ αλόγου και ανθρώπου υπάρχει επίσης μια ουσιαστική και σημαντική διαφορά. Αλλά ποιες είναι ακριβώς αυτές οι διαφορές; Μπορείς να μου απαντήσεις;

Δυστυχώς, δεν έχω το χρόνο να περιμένω, ώσπου να μου γράψεις την απάντηση και να τη βάλεις σ' ένα ροζ φάκελο μαζί μ' ένα κομματάκι ζάχαρη. Καλύτερα, λοιπόν, ν' απαντήσω μόνος μου. Όταν ο Αριστοτέλης κατατάσσει τα διάφορα φυσικά φαινόμενα σε διάφορες κατηγορίες, ξεκινάει από τις ιδιότητες τους, για την ακρίβεια, λογαριάζει *τι μπορούν να κάνουν* και τι *κάνουν*.

Όλα τα ζωντανά πλάσματα (φυτά, ζώα, άνθρωποι) έχουν την ικανότητα να τρέφονται, να μεγαλώνουν και να πολλαπλασιάζονται. Ζώα κι άνθρωποι έχουν επιπλέον την ικανότητα να αντιλαμβάνονται το περιβάλλον τους και να κινούνται μέσα στη φύση. Οι άνθρωποι έχουν επιπροσθέτως την ικανότητα να σκέφτονται - ή να κατατάσσουν σε κατηγορίες και τάξεις τις εντυπώσεις τους και τις εμπειρίες τους.

Κατ' αυτό τον τρόπο δεν υπάρχουν στη φύση όρια σαφή και ξεκάθαρα. Αυτό που βλέπουμε, είναι ένα σταδιακό πέρασμα από τα απλά στα πιο σύνθετα φυτά, από τους πιο απλούς στους πιο σύνθετους ζωικούς οργανισμούς. Και πάνω πάνω στη σκαλίτσα της φύσης, βρίσκεται ο άνθρωπος - που, κατά τη γνώμη του Αριστοτέλη, ζει τη ζωή της φύσης σ' όλη της την έκταση. Μεγαλώνει και τρέφεται όπως και τα φυτά κι έχει επιπλέον μια πολύ ξεχωριστή ικανότητα, την οποία μόνο αυτός διαθέτει, την ικανότητα, δηλαδή, να σκέφτεται λογικά.

Ο άνθρωπος, λοιπόν, έχει μέσα του μια σπίθα από τη σοφία του Θεού. Ναι, Σοφία, είπα «του Θεού». Σε ορισμένα σημεία, ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι θα πρέπει να υπάρχει κάποιος Θεός, που φροντίζει ώστε να γίνονται όλες οι απαραίτητες κινήσεις μέσα στη φύση. Ο Αριστοτέλης, επομένως, βάζει το Θεό πάνω πάνω στη σκαλίτσα της φύσης.

Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι οι κινήσεις των άστρων και των πλανητών ψηλά στον ουρανό προκαλούν και καθοδηγούν τις κινήσεις εδώ κάτω στη γη. Κάτι, όμως, θα πρέπει να βάζει σε κίνηση και τα ουράνια σώματα. Αυτό το κάτι, ο Αριστοτέλης το ονόμαζε *Θεό*. Ο Θεός

είναι η πηγή κάθε κίνησης. Ο ίδιος δεν κινείται, αλλά είναι η αιτία των κινήσεων όλων των ουρανίων σωμάτων, κι επομένως όλων των κινήσεων μέσα στη φύση.

Ηθική

Ας γυρίσουμε πίσω στον άνθρωπο, Σοφία. Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι η «μορφή» του ανθρώπου περιείχε μια «ψυχή φυτού» και μια «ψυχή ζώου»· τέλος, δε, και μια «ψυχή λογική». Κι αναρωτιέται: Πώς πρέπει να ζει ο άνθρωπος; Τι χρειάζεται ο άνθρωπος για να ζει καλά και σωστά;

Μπορώ ν' απαντήσω με δυο λόγια: ο άνθρωπος γίνεται ευτυχισμένος, μόνο όταν καταφέρνει να αξιοποιήσει και να χρησιμοποιήσει όλες του τις ικανότητες και τις δυνατότητες.

Ο Αριστοτέλης πίστευε σε τρεις μορφές ευτυχίας. Η πρώτη μορφή ευτυχίας είναι η ζωή της χαράς και των διασκεδάσεων. Η δεύτερη μορφή ευτυχίας είναι η ζωή του ελεύθερου, υπεύθυνου πολίτη. Και η τρίτη μορφή ευτυχίας είναι η ζωή του ερευνητή και του φιλόσοφου.

Ο Αριστοτέλης τονίζει ότι και οι τρεις μορφές αποτελούν ένα σύνολο, που επιτρέπει στον άνθρωπο να ζήσει πραγματικά ευτυχισμένος. Αρνείται καθετί μονόπλευρο. Αν ζούσε σήμερα, θα έλεγε ίσως ότι ένας άνθρωπος που ασκεί και φροντίζει μονάχα το σώμα του, ζει μονόπλευρη κι επομένως λειψή ζωή. Το ίδιο ισχύει και για όποιον ασκεί και φροντίζει μονάχα το πνεύμα του. Και τα δύο άκρα συνεπάγονται λανθασμένο τρόπο ζωής.

Όσον αφορά στις αρετές, ο Αριστοτέλης προτιμούσε τη «χρυσή μέση οδό». Δεν πρέπει να είμαστε ούτε δειλοί ούτε τρομερά ριψοκίνδυνοι πρέπει να είμαστε *γενναίοι.* (Η έλλειψη γενναιότητας σημαίνει δειλία, η υπερβολική γενναιότητα σημαίνει αδιαφορία για τους κινδύνους.) Δεν πρέπει να είμαστε ούτε σπάταλοι ούτε τσιγκούνηδες· πρέπει να είμαστε *γενναιόδωροι.* (Η υπερβολική γενναιοδωρία καταντάει σπατάλη, η έλλειψη γενναιοδωρίας είναι τσιγκουνιά.)

Το ίδιο συμβαίνει και με το φαγητό. Το λίγο φαγητό κρύβει κινδύνους για τον άνθρωπο. Το ίδιο, όμως, ισχύει και για το υπερβολι-

κό φαγητό. Η Ηθική του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη θυμίζει την ιατρική επιστήμη της αρχαίας Ελλάδας: μόνο η ισορροπία και το μέτρο εξασφαλίζουν την ευτυχία και την αρμονία στην ανθρώπινη ζωή.

Πολιτική

Στις απόψεις του Αριστοτέλη για την κοινωνία, εκφράζεται *για μία* ακόμα φορά η απέχθεια του για καθετί το υπερβολικό. Χαρακτήριζε τον άνθρωπο «ζώο πολιτικό». Χωρίς την κοινωνία γύρω μας.- δεν είμαστε σωστοί άνθρωποι, έλεγε. Η οικογένεια και το χωριό μπορούν να ικανοποιήσουν τις ταπεινότερες ζωτικές ανάγκες του ανθρώπου, όπως είναι, για παράδειγμα, η τροφή και η ζεστασιά, ο γάμος και η *ανατροφή* των παιδιών. Η υψίστη μορφή, ωστόσο, ανθρώπινης κοινωνίας είναι, κατά τον Αριστοτέλη, μόνο το κράτος.

Προκύπτει τότε το ερώτημα, πώς πρέπει να είναι οργανωμένο το κράτος. (Θα θυμάσαι, ασφαλώς, την πολιτεία των φιλοσόφων του Πλάτωνα...) Ο Αριστοτέλης απαριθμεί διάφορους τύπους κρατικής οργάνωσης, που χαίρουν της εκτίμησης του. Ένας απ' αυτούς τους τύπους είναι και η *μοναρχία* - που σημαίνει ότι επικεφαλής του κράτους βρίσκεται ένα μόνο άτομο. Η μορφή αυτή διακυβέρνησης είναι καλή, μόνο όταν δεν καταντάει *τυραννία,* όπου ο μονάρχης κυβερνά το κράτος με γνώμονα το δικό του ατομικό συμφέρον. Μία άλλη μορφή οργάνωσης της κοινωνίας είναι η *αριστοκρατική.* Σ' αυτό τον τύπο πολιτειακής οργάνωσης υπάρχει μια μικρή ή μεγάλη ομάδα αρχηγών. Η αριστοκρατία διατρέχει συχνά τον κίνδυνο να ξεπέσει σ' αυτό που σήμερα αποκαλούμε *χούντα.* Μια τρίτη καλή μορφή διακυβέρνησης του κράτους είναι η *δημοκρατία.* Αλλά κι αυτή ακόμα έχει τη σκοτεινή πλευρά της. Μια δημοκρατία μπορεί εύκολα να καταντήσει *οχλοκρατία.* (Κι αν ο τύραννος Χίτλερ δεν είχε γίνει αρχηγός της Γερμανίας, μπορεί οι πολυάριθμοι ναζί να οδηγούσαν τη χώρα σε μια φοβερή οχλοκρατία.)

Η εικόνα της γυναίκας

Φτάνοντας στο *τέλος,* θα πρέπει να πούμε και δυο λόγια για την εικόνα της γυναίκας στον Αριστοτέλη. Δυστυχώς, *τα* πράγματα δεν είναι και τόσο ενθαρρυντικά όσο ήταν στον Πλάτωνα. Ο Αριστοτέλης πιστεύει κατά βάση ότι κάτι λείπει στη γυναίκα, ότι είναι ένας «ατελής άντρας». Κατά τη διαδικασία της αναπαραγωγής, η γυναίκα παίζει ρόλο παθητικό και δεκτικό, ενώ ο άντρας είναι ενεργητικός και δοτικός. Γι' αυτό και το παιδί κληρονομεί μόνο τις ιδιότητες του άντρα. Έτσι τουλάχιστον πίστευε ο Αριστοτέλης. Ήταν βέβαιος ότι όλα τα χαρακτηριστικά του παιδιού βρίσκονταν ήδη μέσα στο σπέρμα του άντρα. Η γυναίκα έμοιαζε, κατά τη γνώμη του, με τη γη, που δέχεται το σπόρο και τον βοηθάει να μεγαλώσει, ενώ ο άντρας ήταν ο ίδιος «σπορέας και σπόρος». Ή, ακόμα καλύτερα, για να το πούμε με τον τρόπο *του* Αριστοτέλη: ο άντρας δίνει τη «μορφή», η γυναίκα την «ύλη».

Είναι εκπληκτικό και ταυτόχρονα λυπηρό το γεγονός ότι ένας τόσο έξυπνος άνθρωπος μπόρεσε να κάνει τέτοια χοντρά λάθη, όσον αφορά στις σχέσεις των δύο φύλων. Δείχνει, όμως, δύο πράγματα: πρώτον, ότι ο Αριστοτέλης δεν είχε πείρα από τη ζωή των γυναικών και των παιδιών και δεύτερον, πόσο στραβά μπορούν να πάνε τα πράγματα, όταν οι άντρες διεκδικούν για τον εαυτό τους την αποκλειστικότητα στη φιλοσοφία και στην επιστήμη.

Ιδιαίτερα ενοχλητική είναι η αρνητική εικόνα που είχε ο Αριστοτέλης για τις γυναίκες, επειδή η δική του φιλοσοφία επρόκειτο να κυριαρχήσει κατά τον Μεσαίωνα - και όχι του Πλάτωνα. Η χριστιανική Εκκλησία, λοιπόν, υιοθέτησε, υπό την επιρροή του, μια εικόνα για τις γυναίκες, που δε δικαιολογείται πουθενά μέσα στη Βίβλο. Ο Χριστός δεν ήταν μισογύνης! Κάθε άλλο.

Περισσότερα δε θα σου πω! Αλλά δε θ' αργήσεις να πάρεις και πάλι νέα μου.

Δύο φορές διάβασε η Σοφία το γράμμα για τον Αριστοτέλη, πριν βάλει τα δακτυλογραφημένα χαρτιά πίσω στο φάκελο. Ύστερα σήκωσε τα μάτια κι έριξε μια ματιά στο δωμάτιό της. Αμέσως είδε την α-

ταξία και το χάος που βασίλευαν εκεί μέσα. Στο πάτωμα, ένα σωρό βιβλία και τετράδια. Η ντουλάπα ανοιχτή, κάλτσες και μπλούζες, παντελόνια και πουλόβερ ανακατεμένα να κρέμονται έξω από τα συρτάρια τους. Στην καρέκλα του γραφείου της ήταν αφημένα κουβάρι ένα σωρό βρόμικα ρούχα.

Η Σοφία ένιωσε την ακατανίκητη επιθυμία να συγυρίσει. Πρώτα πρώτα άδειασε όλα τα συρτάρια της ντουλάπας της. Τα ρούχα τ' άφησε στο πάτωμα. Ήταν πολύ σημαντικό να πάρει από την αρχή τη δουλειά και να την προχωρήσει με τάξη. Έπιασε, λοιπόν, να διπλώνει υπομονετικά ένα ένα τα ρούχα της, να τα ξεχωρίζει και να τα βάζει στα συρτάρια. Εφτά συρτάρια είχε η ντουλάπα της, κι η Σοφία γέμισε το πρώτο με τα εσώρουχα, το δεύτερο με τις κάλτσες της και το τρίτο με τα μακριά παντελόνια. Με τη σειρά γέμισε όλα τα συρτάρια της ντουλάπας. Καμιά στιγμή δεν ένιωσε την παραμικρή αμφιβολία, για το πού έπρεπε να τοποθετήσει το κάθε ρούχο της. Τα βρόμικα, που έπρεπε να πλυθούν, τα έβαλε σε μια πλαστική σακούλα, που βρήκε στο κάτω ράφι της ντουλάπας της.

Παρ' όλα αυτά, βρέθηκε κάτι που της δημιούργησε προβλήματα: ήταν μια εντελώς συνηθισμένη άσπρη κάλτσα. Το πρόβλημα δεν ήταν μονάχα το ότι έλειπε το ζευγάρι της. Το πρόβλημα ήταν πως αυτή η κάλτσα δεν ήταν της Σοφίας.

Έμεινε αρκετά λεπτά να κοιτάζει την ξένη κάλτσα. Δεν είχε πάνω της κεντημένο ούτε όνομα ούτε αρχικά. Η Σοφία, όμως, είχε κάθε λόγο να πιστεύει ότι ήξερε τίνος ήταν. Την έβαλε, λοιπόν, σε μια πλαστική σακούλα μαζί με τα τουβλάκια της Lego, μια βιντεοκασέτα κι ένα κόκκινο μεταξωτό μαντίλι, και την έκρυψε στο πάνω πάνω ράφι της ντουλάπας της.

Στη συνέχεια, σειρά είχε το πάτωμα. Η Σοφία ξεχώρισε τα βιβλία από τα τετράδια, τις εφημερίδες και τις αφίσες - όπως ακριβώς το είχε περιγράψει ο καθηγητής της στο κεφάλαιο για τον Αριστοτέλη. Κι όταν τέλειωσε με το πάτωμα, έστρωσε το κρεβάτι της κι ετοιμάστηκε ν' ασχοληθεί με το γραφείο της.

Τέλος, πήρε στα χέρια της τις δακτυλογραφημένες σελίδες του τελευταίου γράμματος και τις έβαλε στη σειρά. Πήρε ένα άδειο ντοσιέ και πέρασε τα φύλλα μέσα. Ύστερα, το έβαλε στο πάνω ράφι της ντουλάπας της, μαζί με τη μονή άσπρη κάλτσα. Κάποια στιγμή,

αργότερα, σκόπευε να φέρει και το κουτί με τα υπόλοιπα γράμματα από την κρυψώνα της στον κήπο.

Από δω και στο εξής, τα πράγματα θα έμπαιναν σε τάξη. Η Σοφία δεν είχε στο μυαλό της μόνο τα πράγματα του δωματίου της. Μετά το μάθημα για τον Αριστοτέλη, ήξερε πια ότι ήταν εξίσου σημαντικό το να βάζει κανείς τάξη και στις έννοιες και στις σκέψεις μέσα στο μυαλό του. Για ζητήματα τέτοιου είδους, είχε κρατήσει το πάνω ράφι της ντουλάπας της. Και ήταν το μοναδικό σημείο μέσα στο δωμάτιό της που δεν μπορούσε να περιγράψει με απόλυτη ακρίβεια.

Είχε κάπου δύο ώρες ν' ακούσει τη μαμά της. Η Σοφία κατέβηκε από το δωμάτιό της, αλλά πριν ξυπνήσει τη μαμά, έπρεπε να ταΐσει τα ζώα της.

Πήγε στην κουζίνα κι έσκυψε πάνω από τη γυάλα με τα χρυσόψαρα. Το ένα ψαράκι ήταν μαύρο, το δεύτερο πορτοκαλί και το τρίτο ασπροκόκκινο. Γι' αυτό τα είχε βαφτίσει Μουντζούρη, Χρυσομαλλούσα και Κοκκινοσκουφίτσα. Την ώρα που τους έριχνε στη γυάλα την τροφή τους, είπε:

«Εσείς ανήκετε στα ζωντανά πλάσματα της φύσης. Μπορείτε, λοιπόν, να τραφείτε, μπορείτε να μεγαλώσετε και να πολλαπλασιαστείτε. Για την ακρίβεια, ανήκετε στο βασίλειο των ζώων. Μπορείτε, επομένως, να μετακινηθείτε και να δείτε γύρω σας την κουζίνα. Και για να 'μαστέ ακόμα πιο ακριβείς, είστε ψάρια, αναπνέετε, λοιπόν, με βράγχια και κολυμπάτε μέσα στο νερό της ζωής».

Σκέπασε το κουτί με την τροφή των ψαριών. Ήταν ευχαριστημένη με τον τρόπο που είχε κατατάξει τα χρυσόψαρα μέσα στη φύση, και προπάντων με την έκφραση «το νερό της ζωής». Αμέσως μετά, σειρά είχαν τα παπαγαλάκια. Η Σοφία έβαλε καναβούρι στο κλουβί τους και είπε:

«Αγαπητοί μου Τομ και Τζέρι! Είστε δύο μικρά γλυκά παπαγαλάκια, που βγήκατε από μικρά γλυκά αβγά παπαγάλων. Και γίνατε αυτό που γίνατε, επειδή η "μορφή" εκείνων των αβγών ήταν ακριβώς να βγάλουν από μέσα τους δύο μικρά και γλυκά παπαγαλάκια: εσάς».

Στη συνέχεια, πήγε στο μεγάλο μπάνιο. Εκεί, μέσα σ' ένα μεγάλο κασόνι, ήταν η τεμπέλα χελώνα της. Όταν η μαμά έκανε το μπάνιο της, έβαζε συχνά-πυκνά τις φωνές απειλώντας πως κάποια μέρα θα το

σκότωνε αυτό το ζωντανό. Ως τότε είχε μείνει μόνο στις απειλές. Η Σοφία έβγαλε ένα μαρουλόφυλλο από το ψυγείο και το 'ριξε μέσα στο κασόνι.

«Αγαπητή μου Γκοβίντα», είπε. «Δεν μπορούμε να πούμε ότι είσαι δα κι από τα πιο γρήγορα ζώα. Πάντως, είσαι κι εσύ ένα ζώο και μπορείς να ζήσεις ένα μικρό κομματάκι του κόσμου που μας περιβάλλει. Δεν ξέρω αν αυτό σε παρηγορεί, αλλά δεν είσαι η μόνη που θα προτιμούσε να είναι κάποια άλλη».

Η Σιρχάν ήταν σίγουρα έξω και κυνηγούσε ποντίκια. Στο κάτω κάτω, αυτή είναι η φύση κάθε γάτας. Η Σοφία ξεκίνησε για την κρεβατοκάμαρα της μαμάς. Περνώντας από το σαλόνι, είδε ένα βάζο με κρινάκια στο τραπεζάκι. Της φάνηκε πως τα λευκοκίτρινα λουλούδια έγειραν με σεβασμό τα κεφαλάκια τους, καθώς περνούσε πλάι τους. Η Σοφία κοντοστάθηκε και χάιδεψε για μια στιγμή τα βελούδινα πέταλά τους.

«Κι εσείς είστε ζωντανά πλάσματα», τους είπε. «Απ' αυτή την άποψη, έχετε ένα μεγάλο πλεονέκτημα σε σύγκριση με το βάζο, μέσα στο οποίο βρίσκεστε. Μόνο που, δυστυχώς, δεν είστε σε θέση να το νιώσετε και να το καταλάβετε».

Αθόρυβα, η Σοφία γλίστρησε μέσα στην κρεβατοκάμαρα. Η μαμά της κοιμόταν βαθιά, η Σοφία, όμως, τη χάιδεψε απαλά στο μέτωπο.

«Εσύ ανήκεις στους τυχερούς», είπε. «Γιατί δεν είσαι απλά και μόνο ζωντανή, όπως τα λουλούδια στους αγρούς. Και δεν είσαι απλά και μόνο ένα ζωντανό πλάσμα, όπως η Σιρχάν κι η Γκοβίντα. Είσαι ένας άνθρωπος κι έχεις, επομένως, την ικανότητα να σκέφτεσαι».

«Τι είπες, Σοφία;»

Η μαμά είχε ξυπνήσει γρηγορότερα απ' ό,τι συνήθως.

«Λέω ότι μοιάζεις με μια τεμπέλα χελώνα. Κατά τ' άλλα, σου αναγγέλλω ότι ταχτοποίησα το δωμάτιό μου. Και ολοκλήρωσα το σοβαρό αυτό έργο με φιλοσοφική επιμέλεια και προσοχή».

Η μαμά ανασηκώθηκε στο κρεβάτι της.

«Έρχομαι», είπε. «Μπορείς, στο μεταξύ, να βάλεις τον καφέ να γίνεται;»

Η Σοφία μπορούσε. Και πριν περάσει πολλή ώρα, κάθονταν κι οι δυο τους στην κουζίνα με καφέ, κακάο και χυμό. Μετά από λίγο, η Σοφία ρώτησε:

«Έχεις αναρωτηθεί ποτέ σου γιατί ζούμε;»

«Αχ, δεν έχεις το θεό σου! Με τίποτα δεν το βάζεις κάτω εσύ;»

«Πώς! Τώρα, μάλιστα, ξέρω την απάντηση! Στον πλανήτη αυτό ζουν άνθρωποι, για να έχουν όνομα όλα αυτά τα πράγματα που υπάρχουν και ζουν στον κόσμο».

«Μπα; Ομολογώ ότι αυτό δεν το είχα σκεφτεί ποτέ μου».

«Τότε έχεις σοβαρό πρόβλημα ο άνθρωπος είναι σκεπτόμενο πλάσμα. Αν δε σκέφτεσαι, τότε δεν είσαι άνθρωπος».

«Σοφία! Σε παρακαλώ!»

«Φαντάσου να ζούσαν εδώ μόνο ζώα και φυτά. Τότε κανείς δε θα μπορούσε να ξεχωρίσει τις "γάτες" από τους "σκύλους", τα "κρίνα" από τα "χρυσάνθεμα". Τα ζώα και τα φυτά ζουν κι αυτά όπως κι εμείς· αλλά μόνο εμείς μπορούμε να ταχτοποιήσουμε τη φύση και να δώσουμε στο καθετί τ' όνομά του».

«Είσαι η πιο αλλόκοτη κόρη που έχω», είπε η μαμά.

«Αυτό δε με εκπλήσσει καθόλου», αποκρίθηκε η Σοφία. «Όλοι αυτοί οι άνθρωποι είναι λίγο ως πολύ αλλόκοτοι. Κι αφού είμαι άνθρωπος, είμαι κι εγώ λίγο ως πολύ αλλόκοτη. Εσύ, πάλι, έχεις μόνο μια κόρη. Αρα, εγώ είμαι η πιο αλλόκοτη κόρη σου».

«Ήθελα να πω ότι ώρες ώρες με τρομάζεις μ' όλα αυτά... που έχεις αρχίσει και συλλογίζεσαι και κουβεντιάζεις τώρα τελευταία».

«Αυτό θα πει ότι τρομάζεις πολύ εύκολα».

Αργά το απόγευμα, η Σοφία πήγε στην κρυψώνα της και κατάφερε να μεταφέρει το κουτί με τα γράμματα του φιλόσοφου στο δωμάτιό της, χωρίς να την πάρει χαμπάρι η μαμά.

Πρώτα ταχτοποίησε τα χαρτιά με τη σειρά κι ύστερα τα τοποθέτησε στο ντοσιέ, μαζί με το γράμμα για τον Αριστοτέλη. Στο τέλος, αρίθμησε τις σελίδες. Είχε ήδη πάνω από πενήντα. Η Σοφία έφτιαχνε μόνη της το δικό της βιβλίο για τη φιλοσοφία. Ένα βιβλίο γραμμένο ειδικά γι' αυτήν.

Δεν είχε καν προλάβει να σκεφτεί τα μαθήματα και το διάβασμα που είχε για τη Δευτέρα. Περίμεναν διαγώνισμα στα θρησκευτικά. Ο καθηγητής τους, όμως, είχε πει ότι θα τους έβαζε ερωτήσεις κρίσεως. Και η Σοφία ένιωθε ότι σιγά σιγά αποκτούσε μια κάποια ευχέρεια σε ερωτήσεις τέτοιου είδους.

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

... μια σπίθα φωτιάς...

Ο ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ έστελνε πια τα γράμματά του κατευθείαν στην κρυψώνα της, από συνήθεια, όμως, η Σοφία έριξε μια ματιά στο γραμματοκιβώτιο το πρωί της Δευτέρας.

Ήταν άδειο. Και δεν περίμενε δα και τίποτε άλλο. Μ' αυτή τη σκέψη πήρε το δρόμο για το σχολείο.

Ξάφνου, είδε κατάχαμα μια φωτογραφία. Έδειχνε ένα άσπρο τζιπ με γαλάζια σημαία. Πάνω στη σημαία ήταν τα σύμβολα του ΟΗΕ. Ήταν, άραγε, η σημαία των κυανόκρανων;

Γύρισε τη φωτογραφία και τότε κατάλαβε πως ήταν μια καρτ ποστάλ. Στο σημείο, όπου μπαίνει η διεύθυνση και το όνομα του παραλήπτη, έγραφε: «Για τη Χίλντα Μόλερ Κναγκ, C/O Σοφία Άμουνδσεν...» Η κάρτα είχε νορβηγικό γραμματόσημο και είχε σφραγιστεί την Παρασκευή, στις 15 Ιουνίου 1990.

Στις 15 Ιουνίου! Ήταν τα γενέθλια της Σοφίας!

Η κάρτα έγραφε:

Αγαπημένη μου Χίλντε! Σου γράφω άλλη μια φορά για τα γενέθλιά σου. Ή μήπως πέρασαν κιόλας; Τέλος πάντων, το δώρο μου είναι μακράς διαρκείας. Κατά κάποιο τρόπο, θα το απολαμβάνεις σ' όλη σου τη ζωή. Σου εύχομαι γι' άλλη μια φορά κάθε ευτυχία. Ίσως τώρα καταλαβαίνεις πια γιατί στέλνω την κάρτα στη Σοφία. Είμαι σίγουρος ότι θα φτάσει στα χέρια σου.

ΥΓ. Η μαμά μου έγραψε ότι έχασες το πορτοφόλι σου. Έχεις το λόγο μου ότι τις 150 κορόνες θα σου τις δώσω εγώ. Όσο για τη μαθητική

σου ταυτότητα, είμαι βέβαιος ότι μπορείς να βγάλεις άλλη στο σχολείο, πριν κλείσει για τις καλοκαιρινές διακοπές.

Πολλά φιλιά, ο μπαμπάς σου

Η Σοφία στάθηκε ακίνητη, σαν πετρωμένη. Πότε είχε σφραγιστεί η πρώτη κάρτα; Κάτι βαθιά μέσα της της έλεγε πως κι εκείνη η κάρτα είχε σφραγιστεί τον Ιούνιο - παρόλο που μέχρι τον Ιούνιο είχαν ακόμα έναν ολόκληρο μήνα μπροστά τους. Μόνο που τότε δεν είχε προσέξει την ημερομηνία στη σφραγίδα...

Έριξε μια ματιά στο ρολόι της και γύρισε τρέχοντας στο σπίτι. Σήμερα θα έφτανε λίγο αργοπορημένη στο σχολείο.

Η Σοφία ξεκλείδωσε την πόρτα κι ανέβηκε τρέχοντας στο δωμάτιο της. Κάτω από το κόκκινο μεταξωτό μαντίλι, βρήκε την κάρτα για τη Χίλντε. Μάλιστα, είχε κι αυτή την ίδια σφραγίδα: 15 Ιουνίου. Την ημέρα των γενεθλίων της Σοφίας· μια μέρα πριν κλείσουν τα σχολεία για τις καλοκαιρινές διακοπές.

Τρέχοντας προς το σούπερ μάρκετ, όπου την περίμενε η Γιόρουν, έσπασε το κεφάλι της να βγάλει άκρη.

Ποια ήταν αυτή η Χίλντε; Πώς και γιατί ο πατέρας της το έβρισκε τόσο φυσικό να στέλνει τις κάρτες της στη Σοφία κι όχι απευθείας στην κόρη του; Πώς ήταν τόσο σίγουρος ότι η Σοφία θα τις έβρισκε; Η Σοφία δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι ο άνθρωπος αυτός δεν ήξερε τη διεύθυνση της κόρης του. Μήπως ήταν όλα μια φάρσα; Μήπως ήθελε να κάνει έκπληξη στην κόρη του, στέλνοντάς της ένα ξένο κορίτσι να της μεταφέρει τις ευχές του, και γι' αυτό το λόγο είχε ξεκινήσει ένα μήνα νωρίτερα; Μήπως ήθελε να χαρίσει στην κόρη του μια καινούρια φιλενάδα και σκόπευε να χρησιμοποιήσει τη Σοφία σ' αυτό το ρόλο; Ήταν, άραγε, αυτό το δώρο που θα «απολάμβανε σ' όλη της τη ζωή»;

Αν αυτός ο μυστηριώδης άντρας ήταν πράγματι στο Λίβανο, πώς είχε καταφέρει να βρει τη διεύθυνση της Σοφίας; Αλλά τα αινίγματα δεν τέλειωναν εκεί. Η Σοφία κι η Χίλντε είχαν δύο τουλάχιστον κοινά σημεία: αν είχε γεννηθεί κι η Χίλντε στις 15 Ιουνίου, τότε είχαν γενέθλια την ίδια μέρα, κι οι μπαμπάδες τους έλειπαν από το σπίτι για τις ανάγκες της δουλειάς τους.

Η Σοφία ένιωθε πως είχε βρεθεί, ξαφνικά κι ανεξήγητα, σ' ένα μαγικό κόσμο. Ίσως δεν ήταν και τόσο ανόητοι όσοι πίστευαν στη μοίρα. Τέλος πάντων, δεν έπρεπε να βγάζει βιαστικά συμπεράσματα. Αλλά πώς είχε καταφέρει ο Αλμπέρτο Κνοξ να βρει το πορτοφόλι της Χίλντε, αφού εκείνη έμενε στο Λίλεσαντ; Τους χώριζαν πάνω από εκατό χιλιόμετρα. Και πώς έτυχε και βρήκε η Σοφία τη δεύτερη κάρτα στη μέση του δρόμου; Είχε πέσει από το σάκο του ταχυδρόμου, την ώρα που εκείνος ερχόταν προς το γραμματοκιβώτιο της Σοφίας; Αλλά γιατί να του πέσει ειδικά αυτή η κάρτα;

«Είσαι με τα καλά σου; Θ' αργήσουμε!» της φώναξε η Γιόρουν, όταν η Σοφία έφτασε επιτέλους μπροστά στο σούπερ μάρκετ.

«Με συγχωρείς».

Η Γιόρουν την κοίταξε αυστηρά, σαν δασκάλα.

«Ελπίζω ότι έχεις κάποια καλή δικαιολογία».

«Φταίει ο ΟΗΕ», αποκρίθηκε η Σοφία. «Καθυστέρησα στο Λίβανο, εξαιτίας ενός εχθρικού αποσπάσματος».

«Ανοησίες! Απλούστατα, είσαι ερωτευμένη!»

Ξεκίνησαν για το σχολείο τρέχοντας μ' όλη τους τη δύναμη.

Το διαγώνισμα των θρησκευτικών, για το οποίο η Σοφία δεν είχε μελετήσει, ήταν την τρίτη ώρα. Στην κόλλα, ήταν δακτυλογραφημένες οι εξής ερωτήσεις:

Νοοτροπία κι ανεκτικότητα

1. *Κάνε έναν κατάλογο με όλα τα πράγματα που μπορεί να μάθει ο άνθρωπος. Στη συνέχεια, κάνε έναν κατάλογο με όλα τα πράγματα που μπορεί να πιστέψει.*
2. *Σημείωσε ορισμένους από τους παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τη νοοτροπία ενός ανθρώπου.*
3. *Τι εννοούμε όταν λέμε συνείδηση; Πιστεύεις ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν την ίδια συνείδηση;*
4. *Τι εννοούμε όταν λέμε προτεραιότητα αξιών;*

Η Σοφία σκέφτηκε αρκετή ώρα, πριν αρχίσει να γράφει. Μπορούσε, άραγε, να στηριχτεί σε κάτι απ' αυτά που της είχαν μάθει τα γράμματα του Αλμπέρτο Κνοξ; Αλλη λύση δεν είχε, εδώ και κάμποσες

μέρες, δεν είχε ρίξει ούτε μια ματιά στο βιβλίο των θρησκευτικών. Όταν άρχισε να γράφει, οι φράσεις κυλούσαν ποτάμι, η μια μετά την άλλη, από το μυαλό της στο χαρτί.

Ξέρουμε (έγραψε η Σοφία) ότι το φεγγάρι δεν είναι φτιαγμένο από τυρί, ότι έχει κρατήρες κι από τη σκοτεινή του πλευρά, ότι ο Σωκράτης κι ο Χριστός καταδικάστηκαν σε θάνατο, ότι όλοι οι άνθρωποι πεθαίνουν αργά ή γρήγορα, ότι ο μεγάλος ναός της Ακρόπολης χτίστηκε το 400 π.Χ., μετά τους Περσικούς πολέμους, κι ότι το σπουδαιότερο μαντείο της αρχαίας Ελλάδας ήταν το μαντείο των Δελφών. Στην ερώτηση για την πίστη, η Σοφία ανέφερε τα ακόλουθα παραδείγματα: αν πιστεύουμε ότι υπάρχει ζωή στους άλλους πλανήτες, αν πιστεύουμε ή όχι στο Θεό, αν πιστεύουμε στη μετά θάνατο ζωή, αν πιστεύουμε ότι ο Χριστός ήταν Υιός του Θεού ή απλούστατα ένας έξυπνος άνθρωπος.

«Και, πάντως, δεν μπορούμε να ξέρουμε πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος», έγραψε τελικά. «Το Σύμπαν μοιάζει μ' ένα τεράστιο λαγουδάκι, που προβάλλει από το μαύρο ημίψηλο ενός άγνωστου ταχυδακτυλουργού. Οι φιλόσοφοι προσπάθησαν και προσπαθούν ακόμα να σκαρφαλώσουν στις λεπτές τριχούλες του και να διακρίνουν το πρόσωπο του μεγάλου μάγου, να τον κοιτάξουν κατάματα. Κανείς δεν ξέρει αν τα κατάφεραν ή αν θα τα καταφέρουν ποτέ τους. Όταν, όμως, ο ένας κουράζεται και σταματάει, έρχεται ο άλλος και σκαρφαλώνει πάνω στη ράχη του, και συνεχίζει το ανέβασμα προς τα πάνω. Κατά την προσωπική μου γνώμη λοιπόν, υπάρχει μια πιθανότητα να τα καταφέρουν στο τέλος.

»ΥΓ. Στη Βίβλο, υπάρχει μια ιστορία που μας θυμίζει το λαγουδάκι μας και την προσπάθεια των ανθρώπων ν' ανέβουν πάνω στο τρίχωμά του και να διακρίνουν τον κόσμο γύρω του. Είναι η ιστορία του πύργου της Βαβέλ, που καταστράφηκε επειδή ο μεγάλος μάγος δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένος με τους ανθρώπους, που ακροβατούσαν στο λαγουδάκι το οποίο μόλις είχε βγάλει από το καπέλο του».

Στην επόμενη ερώτηση, για τους παράγοντες που επηρεάζουν τη νοοτροπία του ανθρώπου, η Σοφία απάντησε ότι η διαπαιδαγώγηση και το περιβάλλον παίζουν ασφαλώς σπουδαίο ρόλο. Οι άνθρωποι που ζούσαν την εποχή του Πλάτωνα είχαν οπωσδήποτε άλλη νοοτροπία απ' αυτή που έχουμε σήμερα, επειδή απλούστατα ζούσαν σε

άλλη εποχή και σε διαφορετικό περιβάλλον. Κατά τ' άλλα, μεγάλη σημασία είχαν και οι εμπειρίες του καθενός. Εξίσου σημαντική, όμως, ήταν και η λογική σκέψη. Και η λογική σκέψη δεν άλλαζε ανάλογα με το περιβάλλον, ήταν κοινό χαρακτηριστικό όλων των ανθρώπων. Θα μπορούσε κανείς να παρομοιάσει το περιβάλλον και τις κοινωνικές συνθήκες με την κατάσταση που επικρατούσε στην υπόγεια σπηλιά του Πλάτωνα. Με τη βοήθεια της λογικής, μπορεί ο άνθρωπος ν' αποδράσει από το σκοτάδι της υπόγειας φυλακής του. Η απόδραση αυτή, όμως, απαιτεί μια μεγάλη δόση θάρρους. Ο Σωκράτης ήταν χαρακτηριστικό παράδειγμα ανθρώπου που με τη βοήθεια της λογικής κατάφερε να ξεφύγει από τις αντιλήψεις που επικρατούσαν στην εποχή του.

Στο τέλος, έγραψε: «Στη σημερινή εποχή, άνθρωποι από πολύ διαφορετικούς πολιτισμούς και μακρινές χώρες έρχονται όλο και πιο συχνά σε επαφή. Μπορεί στην ίδια γειτονιά να ζουν χριστιανοί, μωαμεθανοί και βουδιστές. Στην περίπτωση αυτή, μεγαλύτερη σημασία έχει να δέχεται κανείς τους άλλους και να δείχνει ανεκτικότητα στην πίστη τους παρά ν' αναρωτιέται γιατί δεν πιστεύουμε όλοι το ίδιο πράγμα».

Μάλιστα. Η Σοφία τα πήγαινε μια χαρά με όσα της είχε μάθει ο καθηγητής της φιλοσοφίας. Αν έβαζε και το μυαλό, που είχε κι εκείνη σαν όλους τους ανθρώπους, αν έβαζε κι όλα όσα είχε ακούσει και διαβάσει ως τιάρα, τότε μπορούσε να γράψει καλά στο διαγώνισμα.

Καταπιάστηκε με την τρίτη ερώτηση. «Τι εννοούμε όταν λέμε συνείδηση; Πιστεύεις ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν την ίδια συνείδηση;» Στην τάξη, είχαν συζητήσει πολύ γί αυτό το ζήτημα. Η Σοφία έγραψε: «Λέγοντας συνείδηση, εννοούμε την ικανότητα του ανθρώπου ν' αντιδρά στο Καλό και στο Κακό, στο Δίκαιο και στο Άδικο. Κατά τη γνώμη μου, αυτή την ικανότητα την έχουν όλοι οι άνθρωποι μ' άλλα λόγια, η συνείδηση είναι έμφυτη στον άνθρωπο. Την ίδια γνώμη είχε κι ο Σωκράτης. Αλλά αυτό που λέει η συνείδηση μπορεί να διαφέρει -και μάλιστα πάρα πολύ- από άνθρωπο σε άνθρωπο. Το ζήτημα είναι μήπως οι σοφιστές είχαν, τελικά, δίκιο. Πίστευαν ότι το περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνει ο άνθρωπος καθορίζει και τη γνώμη του για το Σωστό και το Λάθος. Ο Σωκράτης, αντίθετα, πίστευε ότι η

συνείδηση είναι η ίδια σε όλους τους ανθρώπους. Ίσως είχε κι αυτός, από την πλευρά του, δίκιο. Βέβαια, δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι τύψεις, όταν τριγυρίζουν γυμνοί σε δημόσιους χώρους· παρ' όλα αυτά, αισθάνονται όλοι άσχημα, όταν κακομεταχειρίζονται κάποιο συνάνθρωπο τους. Θα πρέπει, όμως, να τονίσουμε ότι άλλο είναι να έχεις συνείδηση κι άλλο να τη χρησιμοποιείς. Σε ορισμένες καταστάσεις, οι άνθρωποι μοιάζουν εντελώς ασυνείδητοι. Κατά τη γνώμη μου, πάντως, ακόμα κι αυτοί οι άνθρωποι έχουν ένα είδος συνείδησης, έστω κι αν είναι καλά κρυμμένο. Ορισμένες φορές, το ίδιο συμβαίνει και με τη λογική: έτσι όπως φέρονται μερικοί άνθρωποι, νομίζεις ότι δεν έχουν καθόλου μυαλό. Στην πραγματικότητα, έχουν και παραέχουν, αλλά δεν το χρησιμοποιούν.

»ΥΓ. Η λογική και η συνείδηση μπορούν να συγκριθούν με τους μυς του ανθρώπινου κορμιού. Όταν δεν τους χρησιμοποιούμε, χαλαρώνουν κι αδυνατίζουν».

Της είχε μείνει μόνο μία ερώτηση. «Τι εννοούμε λέγοντας προτεραιότητα αξιών;» Κι αυτό το ζήτημα το είχαν κουβεντιάσει πολύ στην τάξη τον τελευταίο καιρό. Το αυτοκίνητο, ας πούμε, είχε αξία, γιατί έδινε στον άνθρωπο την ευκαιρία να μετακινηθεί γρήγορα από ένα μέρος σε άλλο. Από την άλλη όμως, τα αυτοκίνητα προκαλούσαν αύξηση της μόλυνσης της ατμόσφαιρας και έβαζαν σε κίνδυνο τα δάση και την ατμόσφαιρα. Τότε ο άνθρωπος στεκόταν μπροστά σ' ένα δίλημμα, σε μια «ιεράρχηση αξιών». Η Σοφία το είχε συλλογιστεί πολύ και μετά από ώριμη σκέψη είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η σωτηρία των δασών και η καθαρή ατμόσφαιρα είχαν μεγαλύτερη σημασία από την ταχύτητα με την οποία θα έφταναν οι άνθρωποι στη δουλειά τους. Ανέφερε μερικά ακόμα παραδείγματα. Στο τέλος, έγραψε: «Κατά τη γνώμη μου, η φιλοσοφία είναι σπουδαιότερη από την αγγλική γραμματική. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτή την προτεραιότητα αξιών, θα έπρεπε ν' αντικατασταθεί το μάθημα των αγγλικών με το μάθημα της φιλοσοφίας».

Στο τελευταίο διάλειμμα, ο καθηγητής των θρησκευτικών κάλεσε τη Σοφία στο γραφείο του.

«Διάβασα τις απαντήσεις σου στο διαγώνισμα. Η κόλλα σου ήταν πάνω πάνω».

«Ελπίζω να μείνατε ικανοποιημένος».

«Ακριβώς γί αυτό ήθελα να σου μιλήσω. Οι απαντήσεις σου δείχνουν μια εκπληκτική ωριμότητα, Σοφία. Από πολλές απόψεις. Θα 'θελα, όμως, να σε ρωτήσω κάτι: Είχες προετοιμαστεί για το διαγώνισμα: Είχες μελετήσει;»

Η Σοφία ήρθε σε δύσκολη θέση.

«Είχατε πει ότι δίνετε μεγαλύτερη αξία στην προσωπική μας άποψη και κρίση».

«Ναι, εντάξει. Αλλά υπάρχουν και όρια».

Η Σοφία γύρισε και κοίταξε τον καθηγητή στα μάτια. Μετά απ' όλα όσα είχε ζήσει τις τελευταίες μέρες, θεώρησε ότι είχε το δικαίωμα να το κάνει.

«Τον τελευταίο καιρό ασχολούμαι με τη φιλοσοφία», είπε. «Κι έτσι αποκτά κανείς γερά θεμέλια για να διαμορφώσει προσωπική κρίση και άποψη».

«Εγώ, όμως, δυσκολεύομαι τώρα να βαθμολογήσω το διαγώνισμα σου. Θα πρέπει να σου βάλω ή άριστα ή μηδέν».

«Εννοείτε ότι αυτά που έχω γράψει μπορεί να είναι ή εντελώς σωστά ή εντελώς λάθος;»

«Ας πούμε ότι αυτή τη φορά θα σου βάλω άριστα. Αλλά θα μου δώσεις το λόγο σου πως την επόμενη φορά δε θα στηριχτείς μόνο στην κρίση σου και στην προσωπική σου άποψη, αλλά θα μελετήσεις και το μάθημά σου».

Το απόγευμα, γυρίζοντας από το σχολείο, η Σοφία πέταξε τη σάκα της στις σκάλες κι έτρεξε αμέσως στην κρυψώνα της.

Ένας μεγάλος κίτρινος φάκελος ήταν αφημένος πάνω στις χοντρές ρίζες των θάμνων. Οι άκρες του ήταν εντελώς στεγνές. Άρα ο Ερμής τον είχε φέρει πριν από πολλή ώρα.

Η Σοφία τον πήρε και γύρισε στο σπίτι. Τάισε τα ζώα κι ανέβηκε στο δωμάτιο της. Ξάπλωσε στο κρεβάτι της, άνοιξε το γράμμα του Αλμπέρτο κι άρχισε το διάβασμα.

Η ελληνιστική εποχή

Χαίρομαι που είμαστε και πάλι μαζί. Σοφία! Για τους φυσικούς φιλόσοφους. τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, τα 'παμε.

Τώρα, λοιπόν, γνωρίζεις από πρώτο χέρι τα θεμέλια της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας. Από εδώ και στο εξής, επομένως, μπορούμε να σταματήσουμε με τις ασκήσεις, που σου έστελνα χωριστά μέσα στα άσπρα φακελάκια. Ασκήσεις και διαγωνίσματα έχεις και με το παραπάνω στο σχολείο, απ' ό,τι καταλαβαίνω.

Τώρα θα σου μιλήσω για το μεγάλο χρονικό διάστημα, που αρχίζει με το θάνατο του Αριστοτέλη, στα τέλη του 4ου αι. π.Χ., και τελειώνει με την αρχή του Μεσαίωνα, γύρω στο 400 μ.Χ. Ξέρεις ότι λέμε «προ Χριστού» και «μετά Χριστόν». Και πράγματι, το πιο σπουδαίο και παράξενο φαινόμενο αυτής της περιόδου είναι ο χριστιανισμός.

Ο Αριστοτέλης πέθανε το 322 π.Χ. Η Αθήνα είχε χάσει, στο μεταξύ, τον ηγετικό της ρόλο. Οι τεράστιες πολιτικές μεταβολές, που προήλθαν από τις κατακτήσεις του *Αλεξάνδρου τον Μεγάλου* (356-323 π.Χ.), έπαιξαν κι αυτές το ρόλο τους.

Ο Αλέξανδρος ο Μέγας ήταν βασιλιάς της Μακεδονίας. Η Μακεδονία, όπως ίσως θυμάσαι, ήταν και η ιδιαίτερη πατρίδα του Αριστοτέλη. Για ένα διάστημα μάλιστα, ο Αριστοτέλης υπήρξε δάσκαλος του νεαρού Αλέξανδρου. Ο Αλέξανδρος ήταν αυτός που νίκησε τελειωτικά τους Πέρσες και κατέλαβε τη χώρα τους. Και δεν αρκέστηκε σ' αυτό, Σοφία: με τις εκστρατείες του κατάφερε να διαδώσει τον ελληνικό πολιτισμό στην Αίγυπτο και σ' ολόκληρη την Ανατολή, μέχρι τις Ινδίες.

Τώρα πια αρχίζει μια νέα εποχή στην ιστορία της ανθρωπότητας. Όλος ο γνωστός κόσμος γίνεται μια κοινότητα, στην οποία παίζουν πρωτεύοντα ρόλο ο ελληνικός πολιτισμός κι η ελληνική γλώσσα. Η περίοδος αυτή, που διαρκεί περίπου τριακόσια χρόνια, ονομάζεται *ελληνιστική εποχή*. Με τον όρο αυτό, εννοούμε τον πολιτισμό και την ιστορία των τριών μεγάλων ελληνιστικών κρατών, στα οποία κυριάρχησε ο ελληνικός πολιτισμός: τη Μακεδονία, τη Συρία και την Αίγυπτο.

Από το 50 π.Χ. περίπου, η Ρώμη πήρε το προβάδισμα, τόσο στον πολιτικό όσο και στον στρατιωτικό τομέα. Η νέα υπερδύναμη κατέλαβε το ένα μετά το άλλο τα ελληνιστικά βασίλεια. Στο εξής, κυρίαρχο ρόλο παίζουν ο ρωμαϊκός πολιτισμός και η λατινική γλώσσα, από την Ισπανία στα δυτικά μέχρι τα βάθη της Ασίας στα ανατολικά.

Τα βιβλία της ιστορίας ονομάζουν την περίοδο αυτή *ρωμαϊκή εποχή* ή και *Ύστερη Αρχαιότητα.* Ένα πρέπει να θυμάσαι: πριν οι Ρωμαίοι καταλάβουν τον ελληνιστικό κόσμο, η Ρώμη ήταν κι αυτή μια πολιτιστική επαρχία της Ελλάδας. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο ελληνικός πολιτισμός -και μαζί του η ελληνική φιλοσοφία- συνέχισαν να παίζουν σημαντικό ρόλο, ακόμα κι όταν η πολιτική σημασία της Ελλάδας είχε προ πολλού περάσει στο παρελθόν και είχε ξεχαστεί.

Θρησκεία, φιλοσοφία και επιστήμη

Η ελληνιστική εποχή χαρακτηρίζεται από την εξαφάνιση των συνόρων μεταξύ των διαφόρων λαών, κρατών και πολιτισμών. Παλαιότερα, οι Έλληνες, οι Ρωμαίοι, οι Αιγύπτιοι, οι Βαβυλώνιοι, οι Σύριοι κι οι Πέρσες τιμούσαν τους δικούς τους θεούς μέσα στα πλαίσια της θρησκείας τους. Τώρα πια, οι διάφοροι πολιτισμοί μπερδεύονται μεταξύ τους, και οι θρησκευτικές, φιλοσοφικές και επιστημονικές δοξασίες ανακατεύονται μέσα σ' ένα μεγάλο καζάνι.

Μπορούμε να πούμε πως η Αγορά της αρχαίας ελληνικής πόλης αντικαταστάθηκε από την Παγκόσμια Αρένα. Και στην Αγορά υπήρχε ένα πλήθος ανθρώπων, που διαλαλούσαν φωνάζοντας την πραμάτεια τους, τις ιδέες τους ή τις σκέψεις τους. Το καινούριο τώρα είναι πως οι αγορές ήταν γεμάτες με εμπορεύματα και ιδέες απ' όλο τον κόσμο. Γί αυτό κι η επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων γινόταν σ' όλες τις γνωστές τότε γλώσσες.

Σου είπα ήδη πως οι ελληνικές ιδέες και θεωρίες είχαν ασκήσει έντονη επιρροή πέρα κι έξω από τα σύνορα των αρχαίων ελληνικών κρατών. Τώρα, όμως, βλέπουμε τη λατρεία ασιατικών θεών να εξαπλώνεται σ' ολόκληρη τη λεκάνη της Μεσογείου. Γεννιούνται πολλές καινούριες θρησκείες, που δανείζονται τους θεούς τους και τις δοξασίες τους από αρχαιότερους πολιτισμούς. Το φαινόμενο αυτό της ανάμειξης των θρησκειών το ονομάζουμε *συγκρητισμό.*

Παλαιότερα, οι άνθρωποι αισθάνονταν συνδεδεμένοι με το λαό τους και με το κράτος τους. Από τη στιγμή που τέτοια σύνορα κατέρρευσαν κι οι διαχωριστικές γραμμές έσβησαν, οι άνθρωποι άρχισαν να αισθάνονται αβεβαιότητα κι αμφιβολίες σε σχέση με τις πεποιθή-

σεις τους. Η Ύστερη Αρχαιότητα έχει ως κύρια χαρακτηριστικά της τις θρησκευτικές αμφιβολίες, την πολιτιστική παρακμή και το γενικότερο κλίμα απαισιοδοξίας. Κατά τη γνώμη των ανθρώπων εκείνης της εποχής, «ο κόσμος είχε πια γεράσει».

Οι νέες θρησκείες, που γεννήθηκαν τότε, είχαν ένα κοινό σημείο: πρότειναν όλες έναν τρόπο λύτρωσης από το θάνατο. Πολλές απ' αυτές ήταν τυλιγμένες σ' ένα πέπλο μυστηρίου. Η συμμετοχή σε μυστηριακές τελετές και σε συνδέσμους που προσπαθούσαν να παραμείνουν κρυφοί εξασφάλιζε στον άνθρωπο την αθανασία της ψυχής του και την αιώνιο ζωή. Μια ματιά στην αληθινή φύση του Σύμπαντος μπορούσε επίσης να εξασφαλίσει την αθανασία της ψυχής, όπως κι η συμμετοχή στις μυστικές τελετουργίες.

Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να πούμε ότι η φιλοσοφία της ελληνιστικής εποχής δεν είναι ιδιαίτερα πρωτότυπη. Την περίοδο αυτή, δε γεννήθηκε κανένας καινούριος Αριστοτέλης ή Πλάτωνας. Αντ' αυτού, οι τρεις μεγάλοι Αθηναίοι φιλόσοφοι αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τα διάφορα φιλοσοφικά ρεύματα, τα οποία θα σου περιγράψω με λίγα λόγια.

Η ανάμειξη των διαφόρων πολιτισμών άφησε τη σφραγίδα της και στην *επιστήμη* της ελληνιστικής εποχής. Η πόλη της Αλεξάνδρειας, στην Αίγυπτο, έπαιξε, στον τομέα αυτό, το ρόλο-κλειδί: ήταν το σημείο συνάντησης της Ανατολής με τη Δύση. Κι ενώ η Αθήνα, με τις φιλοσοφικές σχολές που άφησαν πίσω τους ο Πλάτωνας κι ο Αριστοτέλης, παρέμεινε η πρωτεύουσα της φιλοσοφίας, η Αλεξάνδρεια έγινε μητρόπολη της επιστήμης. Με την ξακουστή βιβλιοθήκη της, έγινε το κέντρο των μαθηματικών, της αστρονομίας, της βιολογίας και της ιατρικής.

Τον ελληνιστικό πολιτισμό μπορούμε να τον παρομοιάσουμε με τον σημερινό κόσμο. Οι άνθρωποι του 20ού αιώνα ανήκουν κι αυτοί σε μια διεθνή κοινότητα. Στον τομέα της θρησκείας, οι ανακατατάξεις ήταν τεράστιες. Κι όπως στην αρχαία Ρώμη συνυπήρχαν ελληνικές, αιγυπτιακές και ανατολικές θρησκευτικές δοξασίες, έτσι και τώρα, στα τέλη του 20ού αιώνα, μπορούμε να συναντήσουμε, σ' όλες τις μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις, ανθρώπους όλων των θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Στην εποχή μας, παρακολουθούμε επίσης ένα ανακάτεμα παλιών

και νέων θρησκειών, φιλοσοφικών και επιστημονικών αντιλήψεων και θεωριών: αυτή είναι η βάση, πάνω στην οποία στηρίζονται οι καινούριες προτάσεις «κοσμοαντιλήψεων».

Στην πραγματικότητα, πολλές απ' αυτές τις «καινούριες γνώσεις» είναι παλιές - και οι ρίζες τους, μεταξύ άλλων, φτάνουν ως την ελληνιστική εποχή.

Καθώς σου είπα, η ελληνιστική φιλοσοφία εξακολούθησε να ασχολείται με τα προβλήματα που είχαν θέσει ο Σωκράτης, ο Πλάτωνας κι ο Αριστοτέλης. Κοινό σημείο τους ήταν η επιθυμία ν' απαντήσουν στο ερώτημα: πώς πρέπει να ζει και να πεθαίνει ο άνθρωπος. Κατ αυτό τον τρόπο, η *Ηθική* μπήκε στην ημερήσια διάταξη. Έγινε το υπ' αριθμόν ένα φιλοσοφικό ζήτημα για τη νέα διεθνή κοινότητα. Το ερώτημα ήταν: ποια είναι η πραγματική ευτυχία, και πώς μπορεί κανείς να φτάσει σ' αυτή.

Θα εξετάσουμε τέσσερα απ' αυτά τα φιλοσοφικά ρεύματα.

Οι κυνικοί

Κάποτε, ο Σωκράτης στάθηκε μπροστά σ' ένα μαγαζάκι που πουλούσε του κόσμου τα πράγματα. Αφού έμεινε έτσι να κοιτάζει για λίγη ώρα, τελικά είπε: «Για δες πόσα πράγματα χρειάζονται οι Αθηναίοι για να ζήσουν!» Κι εννοούσε, φυσικά, ότι ο ίδιος δε χρειαζόταν τίποτε απ' όλα αυτά.

Σ' αυτή τη στάση του Σωκράτη στήριξαν τη φιλοσοφία τους οι *κυνικοί.* Τη σχολή των κυνικών την ίδρυσε, γύρω στο 400 π.Χ., *ο Αντισθένης* στην Αθήνα. Ο Αντισθένης ήταν μαθητής του Σωκράτη.

Οι κυνικοί επέμεναν ότι η πραγματική ευτυχία είναι ανεξάρτητη από τα υλικά αγαθά, την πολιτική εξουσία και την υγεία. Η πραγματική ευτυχία είναι ακριβώς η ανεξαρτησία από τέτοια τυχαία και παροδικά πράγματα. Κι επειδή δεν απαιτεί ούτε χρήμα ούτε δύναμη ούτε υγεία, μπορεί να την αποκτήσει ο καθένας. Όποιος κατορθώνει να την κερδίσει, δεν τη χάνει πια ποτέ.

Ο πιο διάσημος κυνικός ήταν ο *Διογένης,* μαθητής του Αντισθένη. Λένε γί αυτόν ότι ζούσε σ' ένα βαρέλι και δεν είχε στην κατοχή του τίποτα παρά μονάχα ένα χιτώνα, ένα ραβδί κι ένα σακούλι για το

ψωμί του. (Επομένως, δεν ήταν εύκολο πράγμα να του στερήσει κανείς την ευτυχία του!) Μια φορά. λιαζόταν μπροστά στο βαρέλι του, όταν τον επισκέφτηκε ο Μέγας Αλέξανδρος. Ο Αλέξανδρος στάθηκε μπροστά στο σοφό και τον ρώτησε ποια ήταν η επιθυμία του. Του υποσχέθηκε δε να εκπληρώσει αυτή την επιθυμία, όποια κι αν ήταν. Το μόνο που ζήτησε ο Διογένης από τον Αλέξανδρο ήταν να παραμερίσει και να μην του κρύβει τον ήλιο. Έδειξε έτσι πως ήταν πιο ευτυχισμένος και πιο πλούσιος από τον σπουδαίο στρατηλάτη, γιατί είχε ήδη ό,τι επιθυμούσε.

Οι κυνικοί πίστευαν ότι ο άνθρωπος δε χρειάζεται ν' ανησυχεί και να φροντίζει για την υγεία του. Ούτε η αρρώστια ούτε ο θάνατος πρέπει να τον απασχολούν. Ούτε καν τα βάσανα κι οι στενοχώριες των άλλων πρέπει να τον ταράζουν. Σήμερα, όταν χρησιμοποιούμε τις λέξεις «κυνισμός» και «κυνικός», το κάνουμε έχοντας κατά νου αυτή κυρίως την έννοιά τους: την αναισθησία απέναντι στον πόνο των άλλων.

Οι στωικοί

Οι κυνικοί έπαιξαν μεγάλο ρόλο στη γέννηση του επόμενου φιλοσοφικού ρεύματος, που έμεινε γνωστό στην ιστορία με το όνομα *στωικισμός.* Οι πρώτοι στωικοί εμφανίστηκαν στην Αθήνα γύρο» στο 300 π.Χ. Ο πατέρας της στωικής φιλοσοφίας ήταν ο *Ζήνωνας,* που είχε γεννηθεί στην Κύπρο και κατέληξε στην Αθήνα μετά από κάποιο ναυάγιο. Ο Ζήνωνας συγκέντρωνε τους ακροατές του σε μια στοά. από την οποία πήραν και τ' όνομά τους οι οπαδοί του. Ο στωικισμός επρόκειτο να διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο αργότερα, κατά τη ρωμαϊκή εποχή.

Όπως ο Ηράκλειτος, έτσι κι οι στωικοί πίστευαν ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν την ίδια λογική - τον ίδιο «λόγο», θεωρούσαν ότι ο κάθε άνθρωπος είναι ένας ολόκληρος κόσμος σε μικρογραφία, ένας «μικρόκοσμος», που καθρεφτίζει τον «μακρόκοσμο».

Στη βάση αυτή, αναπτύχθηκε η ιδέα ενός Δίκαιου με γενική ισχύ, του λεγόμενου *Φυσικού Δίκαιου.* Το Φυσικό Δίκαιο στηρίζεται στη διαχρονική λογική του ανθρώπου και του κόσμου, και δεν αλλά-

ζει ανάλογα με τους τόπους και τις εποχές. Στο σημείο αυτό, λοιπόν, έπαιρναν το μέρος του Σωκράτη εναντίον των σοφιστών.

Το Φυσικό Δίκαιο ισχύει για όλους τους ανθρώπους, ακόμα και για τους σκλάβους. Οι νομοθεσίες των διαφόρων κρατών ήταν, κατά τη γνώμη των στωικών, ατελείς απομιμήσεις ενός Δίκαιου που είχε τις βάσεις του μέσα στην ίδια τη φύση,

Οι στωικοί, με το εύρημα του «μικρόκοσμου» και του «μακρόκοσμου», παρέκαμψαν τη διαφορά μεταξύ ανθρώπου και Σύμπαντος. Κατά τον ίδιο τρόπο αγνόησαν και την αντίθεση μεταξύ «πνεύματος» και «ύλης». Γί αυτούς, η φύση είναι μία. Την αντίληψη αυτή την ονομάζουμε *μονισμό* (σε αντίθεση, για παράδειγμα, με τον ξεκάθαρο δυϊσμό του Πλάτωνα, που θεωρεί ότι η πραγματικότητα είναι χωρισμένη σε δύο μέρη).

Σαν πραγματικά παιδιά της εποχής τους, οι στωικοί ήταν αυθεντικοί «κοσμοπολίτες». Ήταν, λοιπόν, πιο πρόθυμοι να δεχτούν τον πολιτισμό του καιρού τους απ' ό,τι οι «φιλόσοφοι του βαρελιού» (δηλαδή οι κυνικοί). Ασχολούνταν με τα προβλήματα της κοινωνίας κι ενδιαφέρονταν για την πολιτική ζωή. Μερικοί απ' αυτούς αναμείχθηκαν δραστήρια στα κοινά, όπως ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος (121-180). Βοήθησαν σημαντικά στη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής φιλοσοφίας στη Ρώμη, πράγμα που ισχύει ιδίως για τον ρήτορα, φιλόσοφο και διάσημο πολιτικό *Κικέρωνα* (106-43 π.Χ.). Ο Κικέρωνας ανέδειξε τον *ανθρωπισμό* σε μια κοσμοθεωρία που είχε ως επίκεντρό της τον μεμονωμένο άνθρωπο. Ο στωικός Σενέκας (4 π.Χ.-65 μ.Χ.) έγραψε, λίγα χρόνια αργότερα, ότι ο άνθρωπος είναι ιερός για τον άνθρωπο. Η φράση αυτή έγινε για τους μεταγενέστερους το σύμβολο του ανθρωπισμού γενικά.

Πέρα απ' όλα αυτά, οι στωικοί υπογράμμιζαν ότι όλα τα φυσικά φαινόμενα -κι επομένως και η αρρώστια κι ο θάνατος- υπόκεινται στους απαρασάλευτους νόμους της φύσης. Ο άνθρωπος, λοιπόν, πρέπει να μάθει να συμφιλιώνεται με τη μοίρα του. Τίποτα δε συμβαίνει τυχαία, έλεγαν. Όλα συμβαίνουν επειδή πρέπει να συμβούν. Άρα δεν έχει νόημα να θρηνεί κανείς για τις συμφορές του, όταν η μοίρα του χτυπάει την πόρτα. Αλλά και τις ευτυχισμένες στιγμές της ζωής, θα πρέπει ο άνθρωπος να τις αντιμετωπίζει με μέτρο και ηρε-

μία. Στο σημείο αυτό, η φιλοσοφία των στωικών μοιάζει μ' εκείνη των κυνικών, που αδιαφορούσαν για όλα τα καθημερινά κι ασήμαντα. Ακόμα και σήμερα μιλάμε για τη «στωική ηρεμία» ενός ανθρώπου που δεν αφήνεται να παρασυρθεί από τα συναισθήματα του.

Οι επικούρειοι

Πώς μπορεί ο άνθρωπος να ζήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο; Αυτό ήταν, όπως είδαμε, το ερώτημα που απασχολούσε τον Σωκράτη. Οι κυνικοί κι οι στωικοί, όμως, ερμήνευσαν τη φιλοσοφία του υποστηρίζοντας ότι ο άνθρωπος πρέπει να απελευθερωθεί από την υλική πολυτέλεια. Ο Αρίστιππος θεωρούσε σκοπό της ζωής τη συγκέντρωση όσο το δυνατό περισσότερης απόλαυσης, με τη βοήθεια των αισθήσεων. Το ύψιστο αγαθό είναι η ηδονή, έλεγε. Και το ύψιστο κακό είναι ο πόνος. Γί αυτό το λόγο ήθελε ν' αναπτύξει μια τέχνη ζωής, η οποία θα απέφευγε κάθε είδους πόνο. (Ο σκοπός των κυνικών και των στωικών ήταν να μάθουν *ν' αντέχουν* κάθε είδους πόνο. Άλλο αυτό κι άλλο να προσπαθείς *ν' αποφύγεις τους* πόνους.)

Γύρω στο έτος 300 π.Χ., ο Επίκουρος (341-270 π.Χ.) ίδρυσε στην Αθήνα μια φιλοσοφική σχολή (τους *επικούρειους).* Ανέπτυξε ακόμα περισσότερο την ηδονιστική θεωρία του Αρίστιππου και τη συνέδεσε με τη θεωρία του Δημόκριτου περί ατόμων.

Υποτίθεται ότι οι επικούρειοι συναντιόνταν μέσα σε κάποιο κήπο, γί αυτό και ονομάζονταν «φιλόσοφοι του κήπου». Στην είσοδο του κήπου, υπήρχε, λένε, μια επιγραφή: «Ξένε, εδώ θα περάσεις καλά. Γιατί εδώ η ηδονή είναι το ύψιστο αγαθό».

Ο Επίκουρος υπογράμμισε ότι το ηδονικό αποτέλεσμα μιας πράξης θα πρέπει πάντοτε να συγκρίνεται με τις πιθανές δυσάρεστες παρενέργειες της. Αν έχεις φάει ποτέ σου πολλή σοκολάτα, τότε καταλαβαίνεις τι εννοώ. Αν όχι, τότε σου αναθέτω την εξής άσκηση: Ανοιξε τον κουμπαρά σου, πάρε εκατό κορόνες κι αγόρασε σοκολάτες. (Ξεκινάω από την υπόθεση ότι σου αρέσουν οι σοκολάτες.) Το σημαντικό σ' αυτή την άσκηση είναι να φας όλες τις σοκολάτες μαζί. Μισή ώρα μετά την απόλαυση που θα έχεις νιώσει τρώγοντας όλες αυτές τις νόστιμες και γλυκές σοκολάτες, θα καταλά-

βεις τι εννοούσε ο Επίκουρος λέγοντας «δυσάρεστες παρενέργειες».

Ο Επίκουρος συνέκρινε ακόμα το βραχυπρόθεσμο ευχάριστο αποτέλεσμα μιας πράξης με μια ευχαρίστηση μεγαλύτερης διάρκειας και έντασης· και προτιμούσε τη δεύτερη. (Θα μπορούσες, για παράδειγμα, να στερηθείς τις σοκολάτες για έναν ολόκληρο χρόνο και να μαζέψεις το χαρτζιλίκι σου για ν' αγοράσεις ένα ποδήλατο ή να πληρώσεις ένα ταξίδι στο εξωτερικό.) Σε αντίθεση με τα ζώα, ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να σχεδιάζει τη ζωή του. Έχει την ικανότητα να προχωρά «λογαριάζοντας την απόλαυση». Η λαχταριστή σοκολάτα είναι, φυσικά, πειρασμός. Το ίδιο, όμως, συμβαίνει και με το ποδήλατο και με το ταξίδι στην Αγγλία.

Ο Επίκουρος, όμως, τόνιζε επίσης ότι η «ηδονή» δεν είχε αποκλειστικά και μόνο σχέση με τις αισθήσεις - όπως έχει, ας πούμε, η σοκολάτα. Η φιλία μπορεί κι αυτή να είναι μεγάλη ευχαρίστηση για τον άνθρωπο· ή η επαφή κι η γνωριμία μ' ένα έργο τέχνης. Προϋπόθεση για την απόλαυση της ζωής είναι, πέρα απ' όλα αυτά, και τα αρχαία ελληνικά ιδεώδη, όπως η αυτοκυριαρχία, το μέτρο κι η εσωτερική γαλήνη. Οι πόθοι πρέπει να ελέγχονται. Κατ' αυτό τον τρόπο αποκτά ο άνθρωπος και την ικανότητα ν' αντέχει τους πόνους.

Τον κήπο του Επίκουρου τον επισκέπτονταν συχνά άνθρωποι με θρησκευτικούς φόβους κι αμφιβολίες. Η θεωρία των ατόμων του Δημόκριτου ήταν, λοιπόν, το κατάλληλο φάρμακο ενάντια στη θρησκεία και στις προλήψεις. Απαραίτητο στοιχείο της καλής και σωστής ζωής είναι η λύτρωση από το φόβο του θανάτου. Στο ζήτημα αυτό, ο Επίκουρος στηρίχτηκε στη θεωρία του Δημόκριτου. Θα θυμάσαι ίσως ότι ο Δημόκριτος δεν πίστευε στη μετά θάνατο ζωή, αφού τα «άτομα της ψυχής» μας διασκορπίζονταν προς όλες τις κατευθύνσεις μετά το θάνατό μας.

«Γιατί να φοβόμαστε το θάνατο;» αναρωτιόταν ο Επίκουρος. «Αφού όσο υπάρχουμε εμείς, ο θάνατος δεν υπάρχει. Κι όταν έρχεται αυτός, δε βρισκόμαστε πια εδώ». (Αν το δούμε απ' αυτή την άποψη, έχει δίκιο. Γιατί ποιος άνθρωπος βασανίζεται, επειδή είναι νεκρός;)

Ο Επίκουρος συνόψιζε ο ίδιος τη φιλοσοφία του σ' αυτό που αποκαλούσε *τετραπλό φάρμακο:*

Δεν υπάρχει λόγος να φοβόμαστε τους θεούς. Δεν υπάρχει λόγος ν' α-

νησυχούμε για το θάνατο. Το Καλό μπορούμε εύκολα να το φτάσουμε. Το Κακό μπορούμε εύκολα να το αντέξουμε.

Στην Ελλάδα, ήταν συνηθισμένο πράγμα να συγκρίνει κανείς τη δουλειά του φιλόσοφου μ' εκείνη του γιατρού. Ο άνθρωπος, επομένως, έπρεπε να εξοπλιστεί μ' ένα «φιλοσοφικό φαρμακείο» ατομικής χρήσεως, εφοδιασμένο με όλα τα απαραίτητα για τη ζωή φάρμακα.

Σε αντίθεση με τους στωικούς, οι επικούρειοι δεν ενδιαφέρονταν παρά ελάχιστα για την πολιτική και την κοινωνία. «Να ζεις στα κρυφά!» ήταν η συμβουλή του Επίκουρου. Θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε τον κήπο του με τα σημερινά κοινόβια. Ακόμα και στη σημερινή εποχή, υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που ψάχνουν ένα νησί ή «ένα λιμάνι» μέσα στην αγριότητα της κοινωνίας μας.

Μετά τον Επίκουρο, αρκετοί από τους οπαδούς του πήραν το δρόμο της μάλλον μονόπλευρης ευχαρίστησης. Σύνθημα τους ήταν: «Ζήσε τη στιγμή!» Η λέξη «επικούρειος» σήμερα χρησιμοποιείται συχνά με υποτιμητική διάθεση, εννοώντας τον άνθρωπο που κυνηγάει τις απολαύσεις και τις διασκεδάσεις.

Ο νεοπλατωνισμός

Είδαμε πώς ερμήνευσαν τη διδασκαλία του Σωκράτη οι κυνικοί, οι στωικοί κι οι επικούρειοι. Χρησιμοποίησαν, όμως, και τη φιλοσοφία των προσωκρατικών Δημόκριτου και Ηράκλειτου. Αλλά το πιο αξιοσημείωτο από τα φιλοσοφικά ρεύματα της Ύστερης Αρχαιότητας ήταν εμπνευσμένο από τη Θεωρία των Ιδεών του Πλάτωνα. Γί αυτό κι έχει μείνει γνωστό στην ιστορία ως *νεοπλατωνισμός*.

Ο σπουδαιότερος νεοπλατωνικός φιλόσοφος ήταν ο *Πλωτίνος* (205-270 περίπου). Ο Πλωτίνος σπούδασε φιλοσοφία στην Αλεξάνδρεια, αργότερα, όμως, εγκαταστάθηκε στη Ρώμη. Ας προσέξουμε το γεγονός ότι είχε γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αλεξάνδρεια, το σημείο συνάντησης της ελληνικής φιλοσοφίας με τον ανατολικό μυστικισμό. Ο Πλωτίνος έφερε στη Ρώμη μια λυτρωτική φιλοσοφία που ανταγωνίστηκε σοβαρά τη νεογέννητη χριστιανική θρησκεία. Ο νεοπλατωνισμός επηρέασε πολύ τη χριστιανική θεολογία.

Θυμάσαι, Σοφία, τη Θεωρία των Ιδεών του Πλάτωνα; Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, ο κόσμος ήταν χωρισμένος σε δυο μέρη: τον κόσμο των ιδεών και τον κόσμο των αισθήσεων. Την ίδια διάκριση έκανε ο Πλάτωνας και μεταξύ της ανθρώπινης ψυχής και του σώματος που τη φιλοξενούσε. Ο άνθρωπος, λοιπόν, ήταν, κατά τη γνώμη του, ένα πλάσμα με διπλή υπόσταση. Το σώμα του ήταν φτιαγμένο από χώμα και σκόνη, όπως κι όλα τ' άλλα πράγματα στον κόσμο των αισθήσεων. Έχουμε, όμως, μέσα μας και την *αθάνατη* ψυχή μας. Η αντίληψη αυτή ήταν αρκετά διαδεδομένη στην Ελλάδα, ακόμα και πριν από τον Πλάτωνα. Ο Πλωτίνος γνώριζε, εξάλλου, παρόμοιες ασιατικές κοσμοθεωρίες.

Ο Πλωτίνος έβλεπε τον κόσμο να ξεδιπλώνεται ανάμεσα σε δυο πόλους. Στη μια άκρη τοποθετούσε το θείο φως, το οποίο ονόμαζε *Ένα* και μερικές φορές *θεό*. Στην άλλη άκρη βασιλεύει το απόλυτο σκοτάδι· εκεί δε φτάνει το φως του «Ενός». Το σημαντικό για τον Πλωτίνο είναι πως αυτό το σκοτάδι δεν υπάρχει καν, δεν έχει κανενός είδους ξεχωριστή υπόσταση. Είναι μόνο μια απουσία φωτός - δηλαδή δεν *είναι* τίποτα. Το μόνο που υπάρχει είναι ο «Θεός» ή το «Ένα». Όπως, όμως, μια πηγή φωτός μέσα στο σκοτάδι χάνει σταδιακά τη δύναμή της, και το φως αδυνατίζει και σβήνει, έτσι και στον κόσμο υπάρχει κάποιο σημείο, κάποιο όριο, πέρα από το οποίο οι θείες ακτίνες δεν μπορούν να φτάσουν.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Πλωτίνου, το θείο φως του «Ενός» φωτίζει την ψυχή μας, ενώ η ύλη είναι το σκοτάδι, που δεν έχει πραγματική ύπαρξη. Αλλά ακόμα κι οι μορφές της φύσης αντιφεγγίζουν χλομά κι αδύναμα το θείο «Ένα».

Φαντάσου μια μεγάλη φωτιά που καίει μέσα στη νύχτα. Από τις φλόγες της ξεπηδούν σπίθες και τινάζονται προς όλες τις κατευθύνσεις. Γύρω της, σε κάποια απόσταση, η νύχτα φωτίζεται, κι από κάμποσα χιλιόμετρα μακριά, μπορεί κανείς να διακρίνει την αδύναμη λάμψη της φωτιάς. Αν ξεμακρύνουμε ακόμα περισσότερο, δε θα βλέπουμε πια παρά ένα μικρό φωτεινό σημαδάκι μέσα στο σκοτάδι, σαν φαναράκι. Αν προσπεράσουμε κι αυτό το σημείο, τότε το φως δε θα μπορεί πια να μας φτάσει. Κάπου μέσα στη νύχτα, χάνονται οι φωτεινές ακτίνες. Κι όταν μας τυλίξει το σκοτάδι, δε βλέπουμε τίποτα. Τότε δεν υπάρχουν ούτε μορφές ούτε περιγράμματα ούτε ίσκιοι.

Φαντάσου τώρα, Σοφία, την πραγματικότητα σαν μια τέτοια φωτιά. Αυτό που καίει είναι ο θεός, και το σκοτάδι ολόγυρα είναι η ψυχρή ύλη, από την οποία είναι φτιαγμένα τα πάντα, άνθρωποι και ζώα. Δίπλα στο Θεό, βρίσκονται οι αιώνιες ιδέες, που αποτελούν τα πρότυπα όλων των πλασμάτων. Η ανθρώπινη ψυχή, προπάντων, είναι «μια σπίθα φωτιάς». Αλλά και παντού μέσα στη φύση φτάνει η αναλαμπή αυτόν του θείου φωτός. Μπορούμε να το δούμε σε όλα τα ζωντανά πλάσματα, ακόμα και μέσα σ' ένα τριαντάφυλλο ή σε μια καμπανούλα. Το χώμα, το νερό κι οι πέτρες βρίσκονται στα πιο απομακρυσμένα σημεία, όπου φτάνει ακόμα η ανταύγεια της θείας φωτιάς.

Λέω πως μέσα σ' όλα όσα βλέπουμε, βρίσκεται κρυμμένο κάτι από το θείο μυστήριο. Το διακρίνουμε να σπινθηρίζει μέσα σ' ένα ηλιοτρόπιο ή σε μια παπαρούνα. Λίγη περισσότερη από τη μυστηριώδη λάμψη του βλέπουμε μέσα στην πεταλούδα που πετά από ένα κλαράκι ή στο χρυσόψαρο που κολυμπάει μέσα στη γυάλα του. Αλλά πιο κοντά στο Θεό βρισκόμαστε ακριβώς μέσα στην ίδια την ψυχή μας. Μόνο εκεί μπορούμε να δούμε από κοντά το μεγάλο μυστικό της ζωής. Και σε ορισμένες σπάνιες στιγμές μπορούμε να νιώσουμε πως εμείς οι ίδιοι είμαστε αυτό το θείο μυστήριο.

Οι εικόνες που χρησιμοποίησε ο Πλωτίνος θυμίζουν την παραβολή του Πλάτωνα με την υπόγεια σπηλιά. Όσο πλησιάζουμε στην έξοδο της σπηλιάς τόσο πιο κοντά ερχόμαστε με όσα υπάρχουν στ' αλήθεια. Σε αντίθεση, όμως, με τον ξεκάθαρο διαχωρισμό της πραγματικότητας σε δύο μέρη, η σκέψη του Πλωτίνου στηρίζεται σε μια ιδέα, σε μια αίσθηση ενότητας. Όλα είναι ένα, γιατί όλα είναι Θεός. Ακόμα κι οι σκιές στο βάθος της σπηλιάς του Πλάτωνα είναι μια μακρινή ανταύγεια του «Ενός».

Κάποιες σπάνιες φορές στη ζωή του, ο Πλωτίνος ένιωσε την ψυχή του να ενώνεται με το Θεό. Την εμπειρία αυτή την ονομάζουμε *μυστικό βίωμα.* Ο Πλωτίνος δεν ήταν ο μόνος που γνώρισε τέτοιες εμπειρίες. Άνθρωποι απ' όλες τις εποχές και τους πολιτισμούς διηγούνται παρόμοια βιώματα τους. Μπορεί οι περιγραφές τους να διαφέρουν πολύ μεταξύ τους· παρουσιάζουν, όμως, και πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Ας δούμε μερικά απ' αυτά.

Οι μυστικοί

Το μυστικό βίωμα σημαίνει ότι βιώνει κανείς τον εαυτό του ενωμένο με το Θεό ή με την «παγκόσμια ψυχή». Σε πολλές θρησκείες αναφέρεται ότι ανάμεσα στο Θεό και τα δημιουργήματά του ανοίγεται μια άβυσσος. Οι μυστικοί δε γνωρίζουν, δε βιώνουν αυτή την άβυσσο. Οι μυστικοί, γυναίκες και άντρες, ζουν μια «ένωση με το Θεό».

Το ζήτημα είναι ότι αυτό που ονομάζουμε «Εγώ» και θεωρούμε δικό μας δεν είναι ο πραγματικός εαυτός μας. Για μερικές σύντομες στιγμές μπορούμε να νιώσουμε πως είμαστε ταυτισμένοι με κάποιο μεγαλύτερο Εγώ. Μερικοί από τους μυστικούς ονομάζουν το μεγαλύτερο αυτό Εγώ, «Θεό», άλλοι, «παγκόσμια ψυχή», «φύση» ή «Σύμπαν». Τη στιγμή της ένωσης του με το θείο, ο μυστικός νιώθει ότι «χάνει τον εαυτό του», ότι χάνεται ή ότι εξαφανίζεται μέσα στο Θεό, όπως μια σταγόνα νερό «χάνεται», όταν πέσει μέσα στη θάλασσα. Ένας Ινδός μυστικός περιέγραψε κάποτε την εμπειρία του με τα παρακάτω λόγια: «Όταν υπήρχα εγώ, δεν υπήρχε ο Θεός. Τώρα υπάρχει ο Θεός κι εγώ δεν υπάρχω πια». Ο χριστιανός μυστικός *Άγγελος Σιλέσιος* (1624-1677) έλεγε: «Η σταγονίτσα γίνεται θάλασσα, όταν ενώνεται με τη θάλασσα. Κι η ψυχή γίνεται Θεός, όταν ενώνεται με το Θεό».

Αυτή τη στιγμή, μπορεί να περνά από το μυαλό σου η σκέψη πως δεν είναι δα τόσο ευχάριστο «να χάνεις τον εαυτό σου». Σοφία, σε καταλαβαίνω πολύ καλά. Το ζήτημα, όμως, είναι ότι αυτό που χάνεις είναι απειροελάχιστο κι εντελώς ασήμαντο σε σύγκριση μ' αυτό που κερδίζεις. Χάνεις τον εαυτό σου, στη μορφή που τον έχεις γνωρίσει μέσα στην καθημερινότητα, στη μορφή που έχει τώρα. Την ίδια στιγμή, όμως, αντιλαμβάνεσαι ότι είσαι κάτι πολύ πιο μεγάλο, κάτι απίστευτα σπουδαίο, κάτι αιώνιο. Είσαι ολόκληρο το Σύμπαν. Είσαι η «παγκόσμια ψυχή», Σοφία μου. Είσαι Θεός. Κι αν χάνεις τη Σοφία Άμουνδσεν, παρηγορήσου με τη σκέψη πως κάποια στιγμή θα τον χάσεις ούτως ή άλλως αυτό τον «καθημερινό σου εαυτό». Το αληθινό σου Εγώ -που δεν μπορείς να το γνωρίσεις παρά μόνο εγκαταλείποντας τον καθημερινό, γνώριμο εαυτό σου- είναι, για τους μυστικούς, η θαυμαστή φωτιά που καίει στους αιώνες των αιώνων.

Το μυστικό βίωμα, ωστόσο, δεν έρχεται πάντοτε από μόνο του. Ο μυστικός πρέπει συχνά να βαδίσει το «Δρόμο της Φώτισης και του Εξαγνισμού», για να μπορέσει να συναντήσει το Θεό. Ο δρόμος αυτός προϋποθέτει απλή ζωή κι αυτοσυγκέντρωση. Ξάφνου, ο μυστικός φτάνει στο στόχο του και μπορεί να φωνάξει: «Είμαι Θεός! ή «Είμαι εσύ!»

Μυστικά ρεύματα συναντάμε σ' όλες τις μεγάλες θρησκείες. Και τα γραπτά των μυστικών, παρ' όλες τις πολιτιστικές διαφορές τους, παρουσιάζουν εκπληκτικές ομοιότητες μεταξύ τους. Οι διαφορές τους γίνονται αισθητές, μόνο όταν ο μυστικός επιχειρεί να προχωρήσει σε ερμηνείες του μυστικού βιώματος.

Οι *δυτικοί μυστικοί -οι* μυστικοί, δηλαδή, οι προερχόμενοι από τη χριστιανική, την εβραϊκή και τη μουσουλμανική θρησκεία- τονίζουν ότι έζησαν τη συνάντηση μ' έναν προσωπικό Θεό. Παρόλο που ο Θεός βρίσκεται μέσα στη φύση και στην ανθρώπινη ψυχή, είναι πέρα και πάνω απ' αυτό τον κόσμο. Οι *ανατολικοί μυστικοί,* αντίθετα, -οι προερχόμενοι, δηλαδή, από τον ινδουισμό, το βουδισμό και την κινεζική θρησκεία- υπογραμμίζουν ότι έζησαν την απόλυτη ταύτιση με το Θεό ή με την «παγκόσμια ψυχή». «Εγώ είμαι η ψυχή του κόσμου», λέει ο μυστικός. Ή: «Εγώ είμαι ο Θεός». Γιατί ο Θεός υπάρχει μόνο μέσα στον κόσμο· πουθενά αλλού.

Στην Ινδία, υπήρχαν ισχυρά μυστικά ρεύματα πολύ πριν από την εποχή του Πλάτωνα. *Ο Σουάμι Βιβεκανάντα,* που συνέβαλε στη διάδοση των βουδιστικών ιδεών στη Δύση, είχε πει κάποτε: «Ορισμένες θρησκείες χαρακτηρίζουν άθεο τον άνθρωπο που δεν πιστεύει στην ύπαρξη ενός προσωπικού θεού έξω από τον εαυτό του. Εμείς χαρακτηρίζουμε άθεο τον άνθρωπο που δεν πιστεύει στον εαυτό του. Αθεϊσμός για μας είναι η έλλειψη πίστης στη θεία ιδιότητα της ανθρώπινης ψυχής».

Το μυστικό βίωμα είναι σημαντικό και για την Ηθική. Κάποιος από τους προηγούμενους προέδρους της Ινδίας, ο *Ραντακρισνάν,* είχε πει κάποτε: «Πρέπει ν' αγαπάς τον πλησίον σου σαν τον εαυτό σου, επειδή *είσαι* ο πλησίον σου. Μια ψευδαίσθηση και μόνο σε κάνει να νομίζεις ότι ο πλησίον σου είναι κάποιος άλλος κι όχι εσύ ο ίδιος».

Ακόμα και στην εποχή μας υπάρχουν άνθρωποι που δεν ασπάζονται καμιά θρησκεία και οι οποίοι περιγράφουν μυστικά βιώματα.

Ξάφνου βιώνουν κάτι που ονομάζουν «κοσμική συνείδηση» ή «ωκεάνειο συναίσθημα». Αισθάνονται ότι έχουν ξεφύγει από το χρόνο και βλέπουν τον κόσμο «από την οπτική γωνία της αιωνιότητας».

Η Σοφία ανακάθισε στο κρεβάτι της. Ήθελε να βεβαιωθεί πως είχε ακόμα το κορμί της. Όση ώρα διάβαζε για τον Πλωτίνο και για τους μυστικούς, είχε την αίσθηση πως πετούσε μέσα στο δωμάτιο, έξω από το παράθυρο, ψηλά πάνω από την πόλη. Ο κόσμος στην αγορά της είχε φανεί μικροσκοπικός και μακρινός. Κι είχε ταξιδέψει μετέωρη ψηλά στους αιθέρες, πολύ μακριά από τον πλανήτη πάνω στον οποίο ζούσε, πάνω από τη Βαλτική και την Ευρώπη, μέχρι τη Σαχάρα και τις απέραντες στέπες της Αφρικής.

Η μεγάλη υδρόγειος σφαίρα είχε μεταμορφωθεί σ' ένα ζωντανό πλάσμα, κι η Σοφία νόμισε για λίγο πως ήταν η ίδια αυτό το παγκόσμιο πλάσμα. Εγώ είμαι ο κόσμος, σκέφτηκε. Το μεγάλο, το άπειρο Σύμπαν, το Διάστημα, που συχνά τη φόβιζε με την απεραντοσύνη του, ήταν αυτή η ίδια. Το Σύμπαν εξακολουθούσε να είναι απέραντο και μεγαλειώδες. Τώρα, όμως, ήταν κι αυτή το ίδιο μεγαλειώδης κι απέραντη.

Αυτό το υπέροχο συναίσθημα υποχώρησε σιγά σιγά και χάθηκε. Η Σοφία, όμως, ήταν σίγουρη πως δε θα το ξεχνούσε ποτέ της. Της φαινόταν πως κάτι από μέσα της είχε πηδήξει έξω από το μέτωπό της κι είχε αξεδιάλυτα ενωθεί με τον κόσμο, με το Σύμπαν, σαν μια σταγόνα χρώμα, που μπορεί να βάψει ανεξίτηλα ένα ολόκληρο ποτήρι με νερό.

Όταν όλα τέλειωσαν, ένιωσε σαν να ξυπνούσε με πονοκέφαλο από ένα θαυμάσιο όνειρο. Δεν μπόρεσε να μη νιώσει λίγο απογοητευμένη που είχε ακόμα το σώμα της. Προσπάθησε να σηκωθεί από το κρεβάτι. Η πλάτη της είχε μουδιάσει και την πονούσε, επειδή ήταν τόση ώρα πλαγιασμένη μπρούμυτα διαβάζοντας το γράμμα του Αλμπέρτο Κνοξ, αλλά είχε ζήσει κάτι που δε θα το ξεχνούσε ποτέ.

Τελικά, κατάφερε να σταθεί στα πόδια της. Συμμάζεψε τις δακτυλογραφημένες σελίδες και τις πέρασε στο ντοσιέ της, μαζί με τα προηγούμενα μαθήματα. Ύστερα βγήκε στον κήπο.

Τα πουλιά κελαηδούσαν, λες κι ο κόσμος μόλις είχε γεννηθεί. Οι αχλαδιές πίσω από το παλιό κοτέτσι είχαν ένα τόσο έντονο πράσινο

χρώμα, λες κι ο Δημιουργός δεν είχε τελειώσει ακόμα με το ανακάτεμα των χρωμάτων.

Μπορούσε, άραγε, να πιστέψει ότι όλα ήταν ένα θεϊκό Εγώ; Μπορούσε να πιστέψει ότι είχε ψυχή «μια σπίθα από τη θεϊκή φωτιά»; Αν ήταν πράγματι έτσι, τότε κι αυτή η ίδια ήταν, κατά κάποιο τρόπο, θεά.

ΟΙ ΚΑΡΤ ΠΟΣΤΑΛ

... επιβάλλω στον εαυτό μου αυστηρή λογοκρισία...

ΠΈΡΑΣΑΝ ΚΆΜΠΟΣΕΣ ΜΈΡΕΣ, χωρίς να λάβει άλλο γράμμα από τον καθηγητή της φιλοσοφίας. Την Πέμπτη ήταν 17 Μαΐου, η εθνική γιορτή της Νορβηγίας. Το σχολείο θα έμενε κλειστό και την επόμενη μέρα, στις 18.

Την Τετάρτη, γυρίζοντας από το σχολείο, η Γιόρουν είπε ξαφνικά:

«Θέλεις να πάμε εκδρομή στο δάσος με το αντίσκηνο;»

Η πρώτη σκέψη της Σοφίας ήταν πως δεν ήθελε να μείνει για πολλές μέρες μακριά από το σπίτι.

Ύστερα, όμως, κατάφερε να συγκρατηθεί.

«Εντάξει. Πάμε».

Δυο ώρες αργότερα, η Γιόρουν έφτασε στο σπίτι της Σοφίας κουβαλώντας στην πλάτη της το μεγάλο της σακίδιο. Η Σοφία είχε κι εκείνη έτοιμα τα πράγματά της και το αντίσκηνο. Είχαν πάρει μαζί τους υπνόσακους και ζεστά ρούχα, λαστιχένια στρωματάκια και φακούς, μεγάλα θερμός με τσάι και νόστιμα σάντουιτς.

Στις πέντε, που γύρισε η μαμά από τη δουλειά της, τις βομβάρδισε με συμβουλές, τι έπρεπε να κάνουν και τι όχι. και ζήτησε να μάθει που είχαν σκοπό να στήσουν τη σκηνή τοις.

Ήθελαν να πάνε στο Τιούρτοπεν, της απάντησαν. Την αυγή, ίσως κατάφερναν ν' ακούσουν τις αγριόκοτες.

Η Σοφία είχε διαλέξει επίτηδες αυτό το μέρος. Απ' ό,τι θυμόταν, το Τιούρτοπεν ήταν κοντά στην Καλύβα του Ταγματάρχη. Κάτι την τραβούσε να ξαναπάει εκεί. Αλλά ήταν σίγουρη ότι ποτέ πια δε θα τολμούσε να πλησιάσει μόνη της.

Πήραν το μονοπάτι του δάσους που ξεκινούσε μπροστά σχεδόν

από το πορτάκι του κήπου. Η Γιόρουν κι η Σοφία έπιασαν κουβέντα για το Θεό και τον κόσμο, και η Σοφία ευχαριστήθηκε που σταμάτησε για λίγο να σκέφτεται τη φιλοσοφία.

Κατά τις οχτώ η ώρα, είχαν ήδη στήσει τη σκηνή τους σ' ένα ξέφωτο ψηλά, κοντά στο Τιούρτοπεν. Ετοίμασαν τους υπνόσακους για τη νύχτα, έφαγαν με όρεξη, κι ύστερα η Σοφία ρώτησε:

«Έχεις ακουστά την Καλύβα του Ταγματάρχη;»

«Την Καλύβα του· Ταγματάρχη;»

«Κάπου εδώ στο δάσος υπάρχει μια καλύβα... ένα σπιτάκι στην όχθη μιας μικρής λίμνης. Εκεί ζούσε κάποτε ένας μισότρελος ταγματάρχης, και γι' αυτό τη λένε Καλύβα του Ταγματάρχη».

«Και τώρα δε μένει πια κανείς;»

«Θέλεις να πάμε να δούμε;»

«Ναι, αλλά πού είναι;»

Η Σοφία έδειξε πίσω από τα δέντρα.

Η Γιόρουν δεν είχε και μεγάλη όρεξη. Στο τέλος, όμως, ξεκίνησαν. Ο ήλιος είχε χαμηλώσει στον ορίζοντα.

Στην αρχή, προχώρησαν ανάμεσα στα ψηλά πεύκα, ύστερα, όμως, αναγκάστηκαν να συρθούν σχεδόν ανάμεσα στους θάμνους και τα χαμόκλαδα, ώσπου έφτασαν σ' ένα μονοπάτι. Ήταν, άραγε, το μονοπάτι, που είχε βαδίσει η Σοφία την Κυριακή το πρωί;

Ναι, και στη δεξιά πλευρά του δρόμου δεν άργησαν να δουν κάτι να γυαλίζει ανάμεσα στα δέντρα.

«Να τη η λιμνούλα», είπε η Σοφία.

Σε λίγο είχαν φτάσει στην όχθη. Η Σοφία κοίταξε το μικρό κόκκινο σπιτάκι απέναντι. Τα παντζούρια ήταν θεόκλειστα. Όλο το σπίτι έδινε την εντύπωση της οριστικής εγκατάλειψης.

Η Γιόρουν έριξε μια ματιά γύρω της.

«Θα μπούμε στο νερό;» ρώτησε.

«Όχι, θα περάσουμε απέναντι με τη βάρκα».

Η Σοφία έδειξε στη φίλη της το μικρό βαρκάκι, που βρισκόταν και πάλι τραβηγμένο στην όχθη-, όπως τότε.

«Έχεις ξανάρθει;»

Η Σοφία κούνησε το κεφάλι της αρνητικά. Δεν είχε καμιά διάθεση να κάθεται και να δίνει εξηγήσεις στη Γιόρουν για την επίσκεψη της στο σπιτάκι της λίμνης. Αν άρχιζε να μιλάει, δύσκολα θα κατά-

φέρνε να αποκρύψει την παρουσία του Αλμπέρτο Κνοξ και τα μαθήματα της φιλοσοφίας.

Όση ώρα τραβούσαν κουπί, για να περάσουν απέναντι, αστειεύονταν και γελούσαν χαρούμενες. Όταν έφτασαν στην αντίπερα όχθη, ή Σοφία φρόντισε να σιγουρέψουν καλά καλά τη βάρκα έξω από το νερό. Σε λίγο, έφτασαν μπροστά στην πόρτα του σπιτιού. Η Γιόρουν έπιασε το πόμολο. Ήταν σίγουρες πως δε θα έβρισκαν κανένα μέσα.

«Είναι κλειδωμένα. Τι περίμενες;»

«Μπορεί να βρούμε το κλειδί», είπε η Σοφία.

Κι άρχισε να ψάχνει στις εσοχές, ανάμεσα στις πέτρες στη βάση του τοίχου.

«Μπα! Καλύτερα να γυρίσουμε στη σκηνή μας», είπε μετά από λίγα λεπτά η Γιόρουν.

Και τότε, η Σοφία φώναξε: «Το βρήκα, το βρήκα!»

Θριαμβευτικά, σήκωσε ψηλά το κλειδί που είχε βρει. Το δοκίμασε στην κλειδαριά, κι η πόρτα άνοιξε.

Οι δύο φίλες χώθηκαν σαν τις κλέφτρες στο έρημο σπιτάκι. Μέσα είχε κρύο κι ήταν σκοτεινά.

«Δε βλέπουμε τίποτα», είπε η Γιόρουν.

Αλλά η Σοφία το είχε προβλέψει κι αυτό. Έβγαλε από την τσέπη της ένα κουτί σπίρτα κι άναψε ένα. Πριν σβήσει το σπίρτο, μπόρεσαν να δουν ότι το δωμάτιο ήταν άδειο. Η Σοφία άναψε άλλο ένα και κατάφερε, τη φορά αυτή, να βρει ένα κερί μέσα σ' ένα σιδερένιο κηροπήγιο, πάνω στο περβάζι του τζακιού. Το άναψε μ' ένα τρίτο σπίρτο, και το δωμάτιο φωτίστηκε.

«Δεν είναι παράξενο που ένα τόσο μικρό κεράκι μπορεί να φωτίζει ολόκληρο δωμάτιο;» ρώτησε η Σοφία.

Η φίλη της συμφώνησε.

«Κάπου μέσα στο σκοτάδι, όμως, το φως χάνεται», συνέχισε η Σοφία. «Σε τελική ανάλυση, το σκοτάδι αυτό καθ' αυτό δεν υπάρχει. Είναι μόνο έλλειψη φωτός».

«Ε, λοιπόν, τώρα τελευταία, όλο κάτι τέτοια παράξενα κάθεσαι και λες! Πάμε να φύγουμε...»

«Πρώτα θα κοιταχτούμε στον καθρέφτη».

Η Σοφία έδειξε τον μεγάλο μπρούτζινο καθρέφτη, που κρεμόταν, όπως και την πρώτη φορά, πάνω από το κομό.

«Τι ωραίος που είναι...»

«Ναι, αλλά είναι μαγικός».

«Καθρέφτη, καθρεφτάκι μου, για πες μου: ποια είναι η ομορφότερη του κόσμου;»

«Δεν αστειεύομαι, Γιόρουν. Νομίζω ότι, μέσα απ' αυτό τον καθρέφτη, μπορείς να δεις κάτι από την άλλη πλευρά».

«Εσύ δεν είπες, τώρα μόλις, ότι δεν έχεις ξανάρθει εδώ; Και γιατί, παρακαλώ, κάνεις ό,τι περνάει από το χέρι σου για να με τρομάξεις;»

Σ' αυτή την ερώτηση, η Σοφία δεν μπόρεσε να βρει απάντηση.

«Συγνώμη».

Και τότε, η Γιόρουν βρήκε τις κάρτες. Είδε, δηλαδή, κάτι σε μια γωνία και το σήκωσε.

«Καρτ ποστάλ», είπε.

Η Σοφία κόντεψε να πνιγεί.

«Μην τις αγγίζεις. Μ' ακούς; Μην τις πιάνεις στα χέρια σου!»

Η Γιόρουν άφησε τρομαγμένη το δεματάκι να πέσει κατάχαμα, λες και της είχε κάψει το χέρι. Οι κάρτες σκόρπισαν. Την επόμενη στιγμή, όμως, τα 'βαλε με τη Σοφία.

«Τι έχουν οι κάρτες; Εγώ τις βλέπω μια χαρά!» είπε. Κάθισε κατάχαμα και τις μάζεψε. Η Σοφία κάθισε κι αυτή κοντά της.

«Από το Λίβανο... Από το Λίβανο... Από το Λίβανο... όλες οι κάρτες είναι από το Λίβανο», είπε η Γιόρουν.

«Το ξέρω», είπε η Σοφία και κόντευε να βάλει τα κλάματα.

«Αρα έχεις ξανάρθει εδώ».

«Αρα *έχω* ξανάρθει εδώ».

Η Σοφία σκέφτηκε ότι όλα θα ήταν πιο εύκολα, αν παραδεχόταν ότι είχε έρθει στην Καλύβα του Ταγματάρχη. Στο κάτω κάτω δε θα πάθαινε τίποτα, αν φανέρωνε στη φίλη της ένα μέρος απ' όσα μυστηριώδη συνέβαιναν στη ζωή της τον τελευταίο καιρό.

«Είχα σκοπό να σου το πω, όταν θα ερχόμασταν εδώ».

Στο μεταξύ, η Γιόρουν διάβαζε τις κάρτες.

«Είναι όλες για κάποια Χίλντε Μόλερ Κναγκ».

Η Σοφία δεν είχε τολμήσει ακόμα ν' αγγίξει τις κάρτες.

«Αυτή είναι όλη κι όλη η διεύθυνση;»

Η Γιόρουν διάβασε:

«Χίλντε Μόλερ Κναγκ, C/O Αλμπέρτο Κνοξ, Λίλεσαντ, Νορβηγία».

Η Σοφία αναστέναξε με ανακούφιση. Φοβόταν ότι η φίλη της θα έβρισκε γραμμένο σ' αυτές τις κάρτες το δικό της όνομα: Σοφία Άμουνδσεν. Τότε μόνο τόλμησε να τις κοιτάξει από πιο κοντά:

«28 Απριλίου... 4 Μαΐου... 6 Μαίου... 9 Μαίου... οι σφραγίδες τους είναι πολύ πρόσφατες».

«Κι αυτό δεν είναι όλο! Για κοίτα. Όλες οι σφραγίδες είναι στα *νορβηγικά.* Σύνταγμα κυανοκράνων - και νορβηγικά γραμματόσημα!»

«Νομίζω πως έτσι γίνεται πάντα. Θέλουν να κρατήσουν την ουδετερότητα τους και γι' αυτό έχουν δικό τους ταχυδρομείο».

«Και πώς φτάνουν τα γράμματα μέχρι τη Νορβηγία;»

«Με στρατιωτικά αεροπλάνα, υποθέτω».

Η Σοφία στήριξε το κερί στο πάτωμα, και οι δύο φίλες άρχισαν να διαβάζουν τις κάρτες, τη μια μετά την άλλη. Η Γιόρουν τις έβαλε στη σειρά, ανάλογα με τις ημερομηνίες. Η πρώτη κάρτα έλεγε:

Αγαπημένη μου Χίλντε! Δεν μπορείς να φανταστείς πόσο χαίρομαι που θα γυρίσω σπίτι μας στο Λίλεσαντ. Θα προσγειωθούμε νωρίς το απόγευμα της 23ης Ιουνίου στο Κιέβικ. Θα 'θελα πάρα πολύ να προλάβω τα γενέθλια σου, δυστυχώς, όμως, ο στρατός δεν είναι παίξε-γέλασε. Σ' αντάλλαγμα, όμως, σου δίνω το λόγο μου ότι έχω βάλει όλη την αγάπη μου για σένα μέσα σ' ένα μεγάλο δώρο, που θα πάρεις για τα γενέθλια σου.

Πολλά φιλιά από τον πατέρα σου, που σκέφτεται πάντα και φροντίζει το μέλλον της κόρης του.

ΥΓ. Στέλνω ένα αντίγραφο αυτής της κάρτας σε κάποιον κοινό γνωστό μας. Ελπίζω ότι με καταλαβαίνεις, Χίλντε. Αυτό τον καιρό μ' έχει πιάσει μια διάθεση συνωμοτική.

Η Σοφία πήρε στα χέρια την επόμενη κάρτα:

Αγαπημένη μου Χίλντε! Εδώ περιμένουμε να περάσουν οι μέρες και άλλο τίποτα δεν κάνουμε. Το μόνο που θα 'χω να θυμάμαι αργότερα

απ' αυτό τον καιρό στο Λίβανο είναι αυτή η ατέλειωτη αναμονή. Βάζω, όμως, τα δυνατά μου να σου χαρίσω κάτι πραγματικά όμορφο για τα γενέθλια των δεκαπέντε σου χρόνων. Προς το παρόν, δεν μπορώ να σου πω τίποτε άλλο. Προτιμώ να επιβάλω στον εαυτό μου αυστηρή λογοκρισία.

Πολλά φιλιά, ο μπαμπάς σου

Οι δύο φίλες διάβαζαν σχεδόν χωρίς να παίρνουν ανάσα. Η περιέργεια τους ήταν τόση, που καμιά τους δε μιλούσε. Διάβαζαν μονάχα τις κάρτες, τη μία μετά την άλλη.

Αγαπημένο μου παιδί! Θα προτιμούσα να σου στέλνω τα μηνύματά μου μ' ένα άσπρο περιστέρι. Αλλά εδώ, στο Λίβανο, φαίνεται πως δεν υπάρχουν άσπρα περιστέρια. Αν κάτι είναι στ' αλήθεια αναγκαίο σ' αυτή τη χώρα, τη ρημαγμένη από τον πόλεμο, είναι τα άσπρα περιστέρια. Μακάρι ο ΟΗΕ να καταφέρει κάποτε να επιβάλει την ειρήνη σ' όλο τον κόσμο.

ΥΓ. Μπορείς, άραγε, να μοιραστείς το δώρο των γενεθλίων σου με άλλους ανθρώπους; Θα το δούμε, όταν γυρίσω στο σπίτι. Αλλά εσύ ακόμα δεν έχεις ιδέα για τι πράγμα μιλάω.

Φιλιά και χαιρετίσματα από τον μπαμπά σου, που έχει άφθονο χρόνο στη διάθεση του και σε σκέφτεται.

Διάβασαν έτσι έξι κάρτες και μόνο μία τους έμενε.

Αγαπημένη μου Χίλντε! Κοντεύω να σκάσω μ' όλα αυτά τα μυστικά που κρύβω μέσα μου εξαιτίας των γενεθλίων σου. Και πολλές φορές την ημέρα αναγκάζομαι να συγκρατήσω τον εαυτό μου, για να μην πάρω τηλέφωνο και σου τα φανερώσω όλα χαρτί και καλαμάρι. Το πράγμα προχωράει και προχωράει κι όλο μεγαλώνει. Και ξέρεις καλά πως όταν κάτι μεγαλώνει, δυσκολευόμαστε τρομερά να το κρατήσουμε για τον εαυτό μας.

Πολλά φιλιά, ο μπαμπάς σου

ΥΓ. Θα γνωρίσεις ένα κορίτσι, που το λένε Σοφία. Για να έχετε μια ιδέα η μία για την άλλη, πριν γνωριστείτε, άρχισα να της στέλνω αντίγραφα απ' όλες τις κάρτες που σου στέλνω κι εσένα. Λες να 'χει καταλάβει την αλήθεια, Χίλντε; Προς το παρόν, δεν ξέρει τίποτα παραπάνω από σένα. Έχει μια φίλη που τη λένε Γιόρουν. Μήπως εκείνη μπορεί να τη βοηθήσει;

Όταν διάβασαν και την τελευταία κάρτα, η Γιόρουν κι η Σοφία κοιτάχτηκαν στα μάτια. Η Γιόρουν έπιασε τη Σοφία από το χέρι.

«Φοβάμαι», της είπε.

«Κι εγώ το ίδιο».

«Πότε σφραγίστηκε η τελευταία κάρτα;»

Η Σοφία κοίταξε ξανά την κάρτα.

«Στις 16 Μαΐου», είπε. «Δηλαδή σήμερα».

«Αδύνατον!» Η Γιόρουν είχε μιλήσει απότομα - σχεδόν θυμωμένα.

Κοίταξαν με προσοχή τη σφραγίδα. Δεν είχαν κάνει λάθος. Η ημερομηνία ήταν «16.05.90».

«Δε γίνεται», επέμεινε η Γιόρουν. «Και δεν μπορώ να καταλάβω ποιος τις έγραψε. Θα πρέπει να είναι κάποιος που μας ξέρει. Αλλά πώς ήξερε ότι θα έρθουμε εδώ σήμερα;»

Η Γιόρουν φοβόταν περισσότερο. Στο κάτω κάτω, η υπόθεση της Χίλντε και του πατέρα της δεν ήταν τίποτα καινούριο για τη Σοφία.

«Νομίζω ότι έχει κάποια σχέση με τον μπρούτζινο καθρέφτη».

Η Γιόρουν τινάχτηκε τρομαγμένη.

«Δεν εννοείς, ελπίζω, ότι οι κάρτες έρχονται και πηδούν μέσα από τον καθρέφτη, τη στιγμή ακριβώς που σφραγίζονται στο Λίβανο;»

«Έχεις καμιά καλύτερη εξήγηση;»

«Όχι».

«Αυτό, πάντως, δεν είναι το μοναδικό αίνιγμα εδώ πέρα».

Η Σοφία σηκώθηκε και φώτισε με το κερί τα δυο κάδρα στον τοίχο. Η Γιόρουν έσκυψε, για να τα δει καλύτερα.

«"Μπιέρκελι" και "Μπέρκλεϊ". Τι θα πει αυτό πάλι;»

«Δεν έχω ιδέα».

Το κερί κόντευε πια να σωθεί.

«Πάμε!» είπε η Γιόρουν. «Έλα!»

«Θέλω να πάρω μαζί μου τον καθρέφτη».

Η Σοφία ξεκρέμασε τον μεγάλο καθρέφτη, που κρεμόταν πάνω από το ασπροβαμμένο κομό. Η Γιόρουν έκανε να διαμαρτυρηθεί, αλλά η Σοφία δεν την άκουσε.

Όταν βγήκαν έξω, είχε σκοτεινιάσει, όσο μπορεί να σκοτεινιάσει μια μαγιάτικη νύχτα. Οι δύο φίλες ίσα που μπορούσαν να διακρίνουν τα δέντρα και τους θάμνους. Η μικρή λίμνη απλωνόταν μπροστά τους σαν καθρέφτης του ουρανού. Σιγά σιγά τράβηξαν τη βάρκα στο νερό και πέρασαν κωπηλατώντας στην αντικρινή όχθη.

Καμιά τους δεν είχε μεγάλο κέφι για κουβέντα, καθώς γύριζαν στη σκηνή τους. Ήταν, *όμως,* σίγουρες κι οι δυο τους πως η άλλη έσπαγε το μυαλό της να βγάλει άκρη μ' όλα αυτά τα παράξενα. Κάμποσες φορές τις τρόμαξε ένα νυχτοπούλι, και δυο φορές άκουσαν την κραυγή της κουκουβάγιας.

Όταν έφτασαν στη σκηνή τους, σύρθηκαν μέσα και τρύπωσαν στους υπνόσακους. Η Γιόρουν αρνήθηκε να βάλει τον καθρέφτη μέσα στη σκηνή. Πριν κοιμηθούν, ομολόγησαν η μία στην άλλη πως τις φόβιζε κι από κει που τον είχαν αφήσει, έξω από την είσοδο της σκηνής τους. Η Σοφία είχε πάρει και τις κάρτες. Τις είχε χώσει σε μία από τις πλαϊνές τσέπες του σάκου της.

Την άλλη μέρα το πρωί ξύπνησαν νωρίς. Η Σοφία σηκώθηκε πρώτη, φόρεσε τις μπότες της και βγήκε από τη σκηνή. Ο μπρούτζινος καθρέφτης ήταν έξω, ακουμπισμένος στο γρασίδι. Η πάχνη της νύχτας είχε κατακαθίσει πάνω στο γυαλί του. Η Σοφία σκούπισε τις δροσοστάλες με το πουλόβερ της και κοίταξε το είδωλό της στον καθρέφτη. Ευτυχώς, δεν ανακάλυψε καμιά καινούρια κάρτα από το Λίβανο.

Η πρωινή ομίχλη κρεμόταν σαν κουρελιασμένο συννεφάκι από μπαμπάκι πάνω από το ξέφωτο. Τα πουλάκια κελαηδούσαν μ' όλη τους τη δύναμη. Μεγάλα πουλιά δεν μπορούσε να δει ούτε ν' ακούσει.

Οι δύο φίλες φόρεσαν και δεύτερο πουλόβερ κι έφαγαν το πρωινό τους μπροστά στη σκηνή. Και το πρώτο πράγμα που έπιασαν να κουβεντιάζουν ήταν, φυσικά, η Καλύβα του Ταγματάρχη κι οι μυστηριώδεις καρτ ποστάλ.

Μετά το πρόγευμα, μάζεψαν τη σκηνή τους και ξεκίνησαν για το

σπίτι. Σ' όλο το δρόμο, η Σοφία κρατούσε τον καθρέφτη παραμάσχαλα. Που και που αναγκαζόταν να σταματήσει, για να ξεκουραστεί, γιατί η Γιόρουν αρνιόταν πεισματικά να τον αγγίξει και να τη βοηθήσει στο κουβάλημα.

Όταν έφτασαν στα πρώτα σπίτια, άκουσαν δυο-τρεις εκπυρσοκροτήσεις. Η Σοφία, άθελα της, θυμήθηκε τα όσα έγραφε ο πατέρας της Χίλντε για το Λίβανο, που ήταν ρημαγμένος από τον πόλεμο. Και τότε, για πρώτη φορά, σκέφτηκε πόσο τυχερή ήταν που ζούσε σε μια τόσο ειρηνική χώρα. Αυτό που είχαν ακούσει ήταν αθώα βαρελότα.

Η Σοφία κάλεσε τη Γιόρουν να πιουν μαζί ένα φλιτζάνι ζεστή σοκολάτα. Η μαμά ήθελε πάση θυσία να μάθει πού είχαν βρει τον μπρούτζινο καθρέφτη. Η Σοφία απάντησε ότι τον είχαν πάρει από την Καλύβα του Ταγματάρχη. Κι η μαμά επανέλαβε αυτό που της είχε πει και την άλλη φορά, ότι, δηλαδή, αυτή η καλύβα ήταν εδώ και πολλά χρόνια ακατοίκητη.

Όταν η Γιόρουν έφυγε για το σπίτι της, η Σοφία φόρεσε ένα κόκκινο φόρεμα. Η υπόλοιπη μέρα της εθνικής γιορτής κύλησε χωρίς κανένα απροσδόκητο γεγονός. Στις βραδινές ειδήσεις στην τηλεόραση είδαν τους Νορβηγούς κυανόκρανους στο Λίβανο, που γιόρτασαν κι αυτοί την εθνική τους γιορτή. Η Σοφία είχε καρφώσει τα μάτια της στην οθόνη. Κάποιος απ' όλους αυτούς τους άντρες που έβλεπε θα μπορούσε να είναι ο πατέρας της Χίλντε.

Το τελευταίο πράγμα που έκανε η Σοφία εκείνη την ημέρα, στις 17 Μαΐου, ήταν να κρεμάσει τον μεγάλο μπρούτζινο καθρέφτη στο δωμάτιό της. Το επόμενο πρωί, βρήκε στην κρυψώνα της έναν ακόμη από τους κίτρινους φακέλους. Τον άνοιξε αμέσως και διάβασε την επικεφαλίδα.

ΔΥΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΦΑΙΡΕΣ

... μόνο έτσι δε θα αιωρείσαι στο κενό...

ΤΩΡΑ ΠΙΑ ΔΕ Θ' ΑΡΓΗΣΟΥΜΕ ΝΑ ΣΥΝΑΝΤΗΘΟΥΜΕ, Σοφία. Το περίμενα ότι θα ξανάρθεις στην Καλύβα του Ταγματάρχη, γι' αυτό και άφησα εκεί για σένα όλες τις κάρτες του πατέρα της Χίλντε. Μόνο έτσι θα μπορέσει να τις πάρει η Χίλντε στα χέρια της.

Δε χρειάζεται, όμως, να σπαζοκεφαλιάζεις, για να βρεις τρόπο να της τις δώσεις. Μέχρι τις 15 Ιουνίου, έχουμε καιρό μπροστά μας.

Είδαμε πως οι φιλόσοφοι της ελληνιστικής εποχής αναμάσησαν τους αρχαίους Έλληνες φιλόσοφους. Πέρα απ' αυτό, δοκίμασαν την τύχη τους και ως ιδρυτές θρησκειών. Ο Πλωτίνος λάτρευε τον Πλάτωνα σχεδόν σαν Θεό, σαν σωτήρα της ανθρωπότητας.

Όπως ξέρουμε όμως, ένας άλλος σωτήρας γεννήθηκε στα μισά περίπου αυτής της ιστορικής περιόδου - και μάλιστα έξω από τη σφαίρα του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού. Έχω στο μυαλό μου τον *Ιησού τον Ναζωραίο.* Στο κεφάλαιο αυτό, θα δούμε πως ο χριστιανισμός εισχώρησε σιγά σιγά στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, όπως περίπου κι η Χίλντε μπήκε σιγά σιγά *στη ζωή μας.*

Ο Ιησούς ήταν *Εβραίος,* κι οι Εβραίοι αποτελούν τμήμα του σημιτικού πολιτισμού. Οι Έλληνες κι οι Ρωμαίοι ανήκουν στην ινδογερμανική* πολιτιστική σφαίρα. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, από την πρώτη κιόλας ματιά, ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός έχει δύο ξεχωριστές ρίζες. Και πριν μελετήσουμε διεξοδικότερα αυτή την πολιτιστική ένωση ανάμεσα στη χριστιανοσύνη και τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, θα 'θελα να δούμε από πιο κοντά αυτές τις δύο ρίζες.

* Ορθότερα: ινδοευρωπαϊκή. (Σ.τ.Μ.)

Η ινδογερμανική οικογένεια

Ινδογερμανικές ονομάζουμε όλες τις χώρες και τις φυλές που μιλούν μία από τις ινδογερμανικές γλώσσες. Στην οικογένεια αυτή, ανήκουν όλες οι ευρωπαϊκές γλώσσες, εκτός από τις φινο-ουγγρικές (τη λαπωνική, τη φιλανδική, την εσθονική και την ουγγρική), καθώς και τη γλώσσα των Βάσκων. Στην ινδογερμανική γλωσσική οικογένεια ανήκουν επίσης κι οι περισσότερες από τις ινδικές και ιρανικές γλώσσες.

Κάποτε, πριν από τέσσερις χιλιάδες χρόνια περίπου, οι πρώτοι Ινδογερμανοί* ζούσαν στην περιοχή της Κασπίας και της Μαύρης Θάλασσας. Ινδογερμανικά φύλα άρχισαν τότε να μετακινούνται κατά μεγάλα κύματα προς τα νοτιοανατολικά, καταλαμβάνοντας νέες εκτάσεις στο Ιράν και στην Ινδία, προς τα δυτικά, στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία, προς τα βορειοδυτικά, στη Σκανδιναβία, και προς τα βόρεια, στην Ανατολική Ευρώπη και τη Ρωσία. Οι Ινδογερμανοί αναμείχθηκαν παντού με τους πολιτισμούς που συνάντησαν στις καινούριες τους πατρίδες· τον κυρίαρχο ρόλο, ωστόσο, τον έπαιξε παντού η ινδογερμανική θρησκεία και γλώσσα.

Οι ινδικές Βέδες**, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία κι οι Μύθοι του Σνόρε είναι, επομένως, κείμενα γραμμένα σε γλώσσες συγγενικές μεταξύ τους. Αλλά δεν είναι μόνο οι γλώσσες που παρουσιάζουν συγγένεια, και μάλιστα στενή. Οι συγγενικές γλώσσες κρύβουν, τις περισσότερες φορές, και συγγενικές νοοτροπίες. Γί αυτό και μιλάμε για *ινδογερμανική πολιτιστική σφαίρα.*

Ο πολιτισμός των Ινδογερμανών είχε ένα βασικό χαρακτηριστικό: την πίστη σε πολλούς και διαφορετικούς θεούς. Τη θρησκεία αυτή την ονομάζουμε *πολυθεϊστική.* Ονόματα θεών και πολλές σημαντικές θρησκευτικές λέξεις κι εκφράσεις βρίσκουμε σε όλο τον

* Αναφέρεται στις μεγάλες μάζες λαών που από τους τελευταίους αιώνες της 3ης χιλιετίας είχαν μεταναστεύσει διαδοχικά από την Ανατολή προς τη Δύση μέσω των χερσαίων οδών. Οι Γερμανοί επιστήμονες διατύπωσαν τη γνώμη ότι επρόκειτο, κυρίως, για γερμανικά φύλα, των οποίων κοιτίδα ήταν η Βόρεια Ευρώπη και η Βαλτική. Έτσι, αντί για τον όρο Ινδοευρωπαίοι, χρησιμοποιούσαν τον όρο Ινδογερμανοί (Indogermanen). Οι απόψεις αυτές αποδείχτηκαν εσφαλμένες από τις προόδους της αρχαιολογίας εδώ και χρόνια. (Σ.τ.Μ.)

** Ιερά βιβλία των Ινδών. (Σ.τ.Μ.)

κόσμο του ινδογερμανικού πολιτισμού. Ιδού ορισμένα παραδείγματα:

Οι αρχαίοι Ινδοί λάτρευαν τον ουράνιο θεό *Dyaus.* Στα ελληνικά, ο θεός αυτός ονομάζεται *Ζευς,* στα λατινικά, *Jupiter* (δηλαδή *Iovpater,* που σημαίνει «πατέρας Ιον»), και στην αρχαία γλώσσα της Σκανδιναβίας, *Tyr.* Τα ονόματα Dyaus, Ζευς, Ιον και Tyr είναι, επομένως, διάφορες παραλλαγές της ίδιας αρχικής λέξης.

Ίσως θυμάσαι ότι οι Βίκινγκς λάτρευαν θεούς που τους ονόμαζαν Asen. Κι αυτή τη λέξη τη συναντάμε σ' όλη την έκταση του ινδογερμανικού χώρου, και μάλιστα με την ίδια σημασία των «θεών». Στα σανσκριτικά, οι θεοί ονομάζονταν *asura,* στην ιρανική γλώσσα, *ahura.* Μια άλλη σανσκριτική λέξη, που σημαίνει επίσης «θεός», είναι η λέξη *deva,* ιρανική *daeva,* λατινική *deus* και αρχαία σκανδιναβική *tivur.*

Στη Βόρεια Ευρώπη, υπήρχε, εξάλλου, μια ομάδα θεών της γονιμότητας (όπως ήταν, για παράδειγμα, ο Νιορντ, ο Φρέι και η Φρέγια). Οι θεότητες αυτές είχαν την κοινή ονομασία *Wanen.* Η λέξη αυτή συγγενεύει με το όνομα της λατινικής θεάς της γονιμότητας *Venus.* Στα σανσκριτικά, υπάρχει η παρόμοια λέξη *vani,* που σημαίνει «πόθος» ή «ερωτική επιθυμία».

Συγγένεια εμφανίζουν και ολόκληροι μύθοι, οι οποίοι απαντούν σε πολλά μέρη του ινδογερμανικού χώρου. Οι μύθοι της αρχαίας Σκανδιναβίας, όπως μας τους έχει παραδώσει ο Σνόρε, θυμίζουν πολύ συχνά τους ινδικούς μύθους. Ανάμεσα στους μεν και στους δε, παρεμβάλλονται δύο με τρεις χιλιάδες χρόνια. Οι μύθοι του Σνόρε είναι, βέβαια, προσαρμοσμένοι στο κλίμα και στη φύση του Βορρά, ενώ οι μύθοι της Ινδίας, αντίστοιχα, στις συνθήκες ζωής της Ινδίας. Οι περισσότεροι, όμως, έχουν έναν κοινό πυρήνα, που οφείλεται, κατά πάσα πιθανότητα, στην κοινή προέλευση. Ένας τέτοιος πυρήνας υπάρχει, ας πούμε, στους μύθους του ποτού της αθανασίας και στους μύθους του αγώνα των θεών εναντίον των δυνάμεων του χάους.

Αλλά και στον τομέα της σκέψης, διακρίνουμε σαφείς σχέσεις μεταξύ των ινδογερμανικών πολιτισμών. Ένα χαρακτηριστικά κοινό τους σημείο είναι το ότι αντιλαμβάνονται τον κόσμο και τη ζωή ως δράμα, στο οποίο οι δυνάμεις του Καλού και του Κακού επιδίδονται

σ' έναν αγώνα μέχρις εσχάτων. Δεν είναι, λοιπόν, παράξενο που οι Ινδογερμανοί προσπάθησαν συχνά να «μαντέψουν» τι θ' απογίνει ο κόσμος.

Μπορούμε, επίσης, να πούμε ότι δεν είναι απλή σύμπτωση το γεγονός ότι η ελληνική φιλοσοφία γεννήθηκε ακριβώς μέσα στη σφαίρα του ινδογερμανικού πολιτισμού. Η ινδική, η ελληνική και η σκανδιναβική μυθολογία εμφανίζουν σαφείς τάσεις φιλοσοφικής ή «θεωρητικής» σκέψης.

Οι Ινδογερμανοί προσπάθησαν να «γνωρίσουν» τον κόσμο με τα μάτια του νου και της ψυχής. Υπάρχει, μάλιστα, μια λέξη, την οποία συναντάμε σε όλο τον ινδογερμανικό χώρο, και η οποία σημαίνει, σε όλους τους πολιτισμούς, κάτι σχετικό με τη «γνώση» ή την «ενόραση». Στα σανσκριτικά, η λέξη αυτή είναι *vidya* και ταυτίζεται με την αρχαία ελληνική λέξη *ιδέα,* που, καθώς ξέρεις, έπαιξε πρωταρχικό ρόλο στη φιλοσοφία του Πλάτωνα. Από τα λατινικά, γνωρίζουμε τη λέξη *video,* που για τους Ρωμαίους είχε τη σημασία του «βλέπω». (Στην εποχή μας, το «βλέπω» κατάντησε συνώνυμο με την παθητική και νωθρή παρακολούθηση μιας τηλεοπτικής οθόνης.) Από τα αγγλικά, γνωρίζουμε λέξεις όπως *wise* και *wisdom* (σοφία), από τα γερμανικά. *weise* και *wissen* (γνώση). Στα νορβηγικά, έχουμε τη λέξη *viten,* που έχει την ίδια ρίζα με την ινδική λέξη *vidya,* την ελληνική *ιδέα* και τη λατινική *video.*

Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η *όραση* ήταν, για τους Ινδογερμανούς, η σπουδαιότερη απ' όλες τις αισθήσεις. Η ινδική, η ελληνική, η περσική κι η γερμανική λογοτεχνία σφραγίστηκαν από μεγαλειώδη κοσμικά οράματα (να τη πάλι η λέξη «όραμα», που σχετίζεται κι αυτή με την αίσθηση της όρασης- το ίδιο συμβαίνει και με τη λέξη αυτή, όπως εμφανίζεται σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες -vision-, καταγόμενη από το λατινικό ρήμα video, που, όπως είπαμε, σημαίνει «βλέπω».) Άλλο κοινό γνώρισμα των ινδογερμανικών πολιτισμών ήταν η συνήθειά τους να κατασκευάζουν εικόνες κι αγάλματα των θεών και των μυθικών συμβάντων.

Τέλος, οι Ινδογερμανοί είχαν μια *κυκλική αντίληψη για την ιστορία.* Αυτό σημαίνει ότι, γι' αυτούς, η ιστορία εξελίσσεται σε κύκλους που διαδέχονται ο ένας τον άλλον, όπως ακριβώς κι οι τέσσερις εποχές του χρόνου. Η ιστορία, επομένως, δεν έχει ούτε αρχή ούτε τέλος.

Συχνά, μάλιστα, γίνεται λόγος για διάφορους κόσμους, που έρχονται και παρέρχονται κινούμενοι αιώνια μεταξύ γέννησης και Θανάτου.

Και οι δυο μεγάλες ανατολικές θρησκείες -ο ***ινδουισμός*** κι ο ***βουδισμός-*** είναι ινδογερμανικές. Αυτό ισχύει και για την ελληνική φιλοσοφία. Και βλέπουμε πολλά κοινά στοιχεία ανάμεσα στον ινδουισμό και το βουδισμό από τη μια και την ελληνική φιλοσοφία από την άλλη. Ακόμα και σήμερα, ο ινδουισμός κι ο βουδισμός παρουσιάζουν έντονη την επίδραση του φιλοσοφικού στοχασμού.

Πολύ συχνά, και οι δύο αυτές θρησκείες τονίζουν ότι το θείο είναι παρόν στα πάντα ***(πανθεϊσμός).*** κι ότι ο άνθρωπος μπορεί να ενωθεί με το Θεό χάρη στη θρησκευτική ενόραση. (Ελπίζω να θυμάσαι τον Πλωτίνο, Σοφία!) Για το σκοπό αυτό, το άτομο πρέπει ν' αυτοσυγκεντρώνεται και να βυθίζεται στον εαυτό του ή στην ψυχή του. Στην Ανατολή, επομένως, η παθητική στάση απέναντι στη ζωή κι η αταραξία μπορούν να θεωρηθούν θρησκευτικά ιδεώδη. Στην Ελλάδα, πολλοί ήταν εκείνοι που πίστευαν ότι ο άνθρωπος οφείλει να ζει ζωή ασκητική, αν θέλει να σώσει την ψυχή του. Ορισμένα από τα στοιχεία της μοναστικής ζωής του Μεσαίωνα μπορούμε να τα καταλάβουμε καλύτερα τώρα που ξέρουμε τις σχετικές αντιλήψεις του ελληνορωμαϊκού κόσμου.

Σε πολλούς ινδογερμανικούς πολιτισμούς, μεγάλη σημασία είχε κι η πίστη στη ***μετενσάρκωση των ψυχών.*** Στο βουδισμό, για παράδειγμα, ο στόχος του κάθε πιστού είναι να ξεφύγει κάποτε από την αιώνια περιπλάνηση της ψυχής του. Και ξέρουμε ότι κι ο **Πλάτωνας** πίστευε στη μετενσάρκωση.

Οι Σημίτες

Και τώρα ας περάσουμε στους Σημίτες, Σοφία. Θα μιλήσουμε για έναν εντελώς διαφορετικό πολιτισμό, μ' εντελώς διαφορετική γλώσσα. Τόπος καταγωγής των σημιτικών φύλων είναι η αραβική χερσόνησος. Ο πολιτισμός τους, όμως, γνώρισε μεγάλη εξάπλωση σε πολλά μέρη του κόσμου. Εδώ και δύο χιλιάδες χρόνια, οι Εβραίοι ζουν μακριά από την πραγματική τους πατρίδα, αλλά η σημιτική ιστορία και η σημιτική θρησκεία έφτασαν στα πέρατα του κόσμου με τη βοή-

θεια του χριστιανισμού. Ο σημιτικός πολιτισμός εξαπλώθηκε κυρίως χάρη στη διάδοση της μωαμεθανικής θρησκείας.

Και οι τρεις δυτικές θρησκείες -ο ιουδαϊσμός, ο χριστιανισμός κι ο ισλαμισμός- έχουν σημιτικές ρίζες. Το *Κοράνι,* η Αγία Γραφή του ισλαμισμού, και η *Παλαιά Διαθήκη* είναι δύο βιβλία γραμμένα σε συγγενικές σημιτικές γλώσσες. Μία από τις λέξεις της Παλαιάς Διαθήκης για το «Θεό» έχει την ίδια ρίζα με τη λέξη «Αλλάχ» των μωαμεθανών. (Η λέξη «Αλλάχ» σημαίνει απλούστατα «Θεός».)

Με το χριστιανισμό, τα πράγματα περιπλέκονται λίγο. Φυσικά, κι αυτή η θρησκεία έχει σημιτική προέλευση. Αλλά η *Καινή Διαθήκη* γράφτηκε στα ελληνικά· κι όταν διαμορφώθηκαν η χριστιανική θεολογία και πίστη, επηρεάστηκαν πολύ από την ελληνική και λατινική γλώσσα, καθώς επίσης και από τη φιλοσοφία των ελληνιστικών χρόνων.

Είδαμε πως οι Ινδογερμανοί πίστευαν σε πολλούς διαφορετικούς θεούς. Αυτό που μας εντυπωσιάζει στους Σημίτες είναι το γεγονός ότι από πολύ νωρίς είχαν αποδεχτεί την πίστη σ' έναν και μοναδικό Θεό. Η θρησκεία αυτή ονομάζεται *μονοθεϊστική.* Τόσο στον ιουδαϊσμό όσο και στο χριστιανισμό και στον ισλαμισμό, η ιδέα του Ενός και Μοναδικού Θεού είναι βασική.

Ένα άλλο σημιτικό χαρακτηριστικό είναι η *γραμμική αντίληψη της ιστορίας.* Με τον όρο αυτό, εννοούμε ότι οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την εξέλιξη της ιστορίας σαν μια ευθεία γραμμή. Κάποτε, στο παρελθόν, ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο - κι έτσι άρχισε η ιστορία. Κάποια μέρα, η ιστορία θα τελειώσει με τη «Δευτέρα Παρουσία», οπότε ο Θεός θα κρίνει νεκρούς και ζωντανούς.

Αλλο σημαντικό γνώρισμα των μεγάλων δυτικών θρησκειών είναι ακριβώς ο ρόλος που αποδίδουν στην ιστορία. Ο θεός επεμβαίνει στην ιστορία - η ιστορία υπάρχει μόνο και μόνο για να δίνει στο Θεό την ευκαιρία να επιβάλλει τη θέλησή του στον κόσμο. Όπως κάποτε οδήγησε τον Αβραάμ στη «Γη της Επαγγελίας», έτσι οδηγεί και τη ζωή της ανθρωπότητας μέσα από την ιστορία προς τη «Δευτέρα Παρουσία», προς την «Ημέρα της Κρίσεως». Και τότε, το Κακό θα εξαφανιστεί μια για πάντα από τον κόσμο.

Ο σημαντικός ρόλος του Θεού στην ιστορία είχε και μία ακόμα συνέπεια: οδήγησε τους Σημίτες ν' ασχοληθούν από νωρίς με την ι-

στορία και με την καταγραφή των ιστορικών γεγονότων εδώ και χιλιάδες χρόνια. Και είναι ακριβώς τα ιστορικά γεγονότα που αποτελούν τον πυρήνα των θρησκευτικών τους κειμένων.

Ακόμα και σήμερα, η πόλη της Ιερουσαλήμ είναι ένα σπουδαίο θρησκευτικό κέντρο για τους Ιουδαίους, τους χριστιανούς και τους μωαμεθανούς. Να ένα ακόμα στοιχείο της κοινής ιστορικής καταγωγής αυτών των τριών θρησκειών. Στην Ιερουσαλήμ, είναι συγκεντρωμένες πολλές σημαντικές (ιουδαϊκές) συναγωγές, (χριστιανικές) εκκλησίες και (ισλαμικά) τζαμιά. Γί αυτό και είναι τραγικό το γεγονός ότι ακριβώς η Ιερουσαλήμ αποτελεί το μήλο της έριδος, - και οι άνθρωποι σκοτώνονται κατά χιλιάδες, επειδή δεν μπορούν να συμφωνήσουν ποιος θα έχει υπό την κυριαρχία του την «αιώνια πόλη». Μακάρι να κατορθώσει κάποτε ο ΟΗΕ να ανακηρύξει την Ιερουσαλήμ θρησκευτικό κέντρο επαφής και για τις τρεις θρησκείες! (Γι' αυτό το πρακτικό μέρος των μαθημάτων της φιλοσοφίας δε θα σου πω, προς το παρόν, περισσότερα. Ας το αφήσουμε στον πατέρα της Χίλντε. Όπως ξέρεις, υπηρετεί ως παρατηρητής με τις δυνάμεις των κυανοκράνων του ΟΗΕ στο Λίβανο. Για την ακρίβεια, είναι ταγματάρχης. Νομίζω ότι μπορώ άφοβα να σου το αποκαλύψω. Κι αν διακρίνεις ήδη κάποιους συσχετισμούς ανάμεσα σ' όλες αυτές τις πληροφορίες που σου έχω δώσει σκόρπια ως τώρα, τόσο το καλύτερο. Από την άλλη, όμως, δεν έχουμε κανένα λόγο να βιάζουμε την πορεία των γεγονότων.)

Είδαμε πως η όραση ήταν η σπουδαιότερη αίσθηση για τους Ινδογερμανούς. Γι' αυτό και μας εκπλήσσει η εξαιρετική σημασία που είχε η *ακοή* για τους Σημίτες. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η ιουδαϊκή ομολογία πίστεως αρχίζει με τις λέξεις: «Άκου, Ισραήλ!» Στην Παλαιά Διαθήκη, διαβάζουμε πως οι άνθρωποι «άκουγαν» το λόγο του Κυρίου. Οι Ιουδαίοι προφήτες άρχιζαν τις ομιλίες τους με τα λόγια: «Αυτά είπε ο Γιαχβέ» (δηλαδή ο θεός). Αλλά και ο χριστιανισμός αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο «άκουσμα» του θείου λόγου. Και οι τελετές στην ιουδαϊκή συναγωγή, στη χριστιανική εκκλησία και στο μωαμεθανικό τζαμί αποτελούνται κατά πρώτο λόγο από αναγνώσεις των ιερών γραφών.

Είπα, επίσης, ότι οι Ινδογερμανοί κατασκεύαζαν εικόνες κι αγάλματα των θεών τους. Για τους Σημίτες, αντίθετα, ίσχυε ένα είδος

απαγόρευσης, που τους εμπόδιζε ν' απεικονίζουν το Θεό τους ή οτιδήποτε ιερό. Στην Παλαιά Διαθήκη μάλιστα, είναι γραμμένο ότι οι άνθρωποι δε θα πρέπει να κατασκευάζουν είδωλα ή ομοιώματα του Θεού. Ο κανόνας αυτός ισχύει ακόμα και σήμερα για τους μωαμεθανούς και τους Ιουδαίους. Στις ισλαμικές χώρες, είναι αισθητή και μια γενική αρνητική τάση απέναντι στις φωτογραφίες και τις εικαστικές τέχνες στο σύνολό τους. Οι άνθρωποι δεν έχουν καμιά δουλειά ν' ανταγωνίζονται το Θεό και να προσπαθούν κι αυτοί να «δημιουργήσουν» κάτι.

Οι χριστιανικές εκκλησίες, όμως, είναι γεμάτες εικόνες του Θεού και του Χριστού, λες τώρα με το νου σου. Κι έχεις δίκιο. Αλλά αυτό μας δείχνει μονάχα πόσο έχει επηρεαστεί ο χριστιανισμός από τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό. (Στην Ορθόδοξη χριστιανική Εκκλησία, στην Ελλάδα δηλαδή και στη Ρωσία, ισχύει ακόμη αυτή η απαγόρευση όσον αφορά στις γλυπτές απεικονίσεις: τα αγάλματα των αγίων, των Εσταυρωμένων και των σκηνών από την ιστορία της Βίβλου.)

Σε αντίθεση με τις μεγάλες ανατολικές θρησκείες, οι τρεις δυτικές θρησκείες υπογραμμίζουν και μεγεθύνουν την απόσταση ανάμεσα στο Θεό και τα δημιουργήματά του. Ο σκοπός της ανθρώπινης ζωής δεν είναι η απελευθέρωση από τον αιώνιο κύκλο των μετενσαρκώσεων, αλλά η λύτρωση από την Αμαρτία και την Ενοχή. Και η θρησκευτική ζωή χαρακτηρίζεται περισσότερο από την προσευχή, το κήρυγμα και την ανάγνωση των ιερών κειμένων, και λιγότερο από την αυτοσυγκέντρωση και το διαλογισμό.

Ισραήλ

Δε θέλω να κάνω αντίπραξη στον καθηγητή σου των θρησκευτικών, Σοφία. Αλλά νομίζω ότι πρέπει να ρίξουμε μια σύντομη ματιά στις ιουδαϊκές ρίζες του χριστιανισμού.

Όλα άρχισαν, όταν ο Θεός έπλασε τον κόσμο. Το πώς ακριβώς έγινε αυτό, μπορείς να το διαβάσεις στις πρώτες σελίδες της Βίβλου. Στη συνέχεια, όμως, οι άνθρωποι σήκωσαν κεφάλι και φέρθηκαν ανυπάκουα προς τον ίδιο τον πλάστη τους. Και τιμωρήθηκαν. Ο Θεός

έδιωξε τον Αδάμ και την Εύα από τον Παράδεισο, κι η μοίρα των ανθρώπων δέθηκε με το θάνατο.

Η ανυπακοή των ανθρώπων απέναντι στο θεό διαπερνάει σαν κόκκινη κλωστή ολόκληρη τη Βίβλο. Αν συνεχίσουμε να ξεφυλλίζουμε το πρώτο βιβλίο της *Γενέσεως,* θα διαβάσουμε για τον Κατακλυσμό και για την Κιβωτό του Νώε. Στη συνέχεια, θ' ακούσουμε πως ο θεός έκλεισε συμφωνία με *τον Αβραάμ* και τη φυλή του. Η συμφωνία αυτή υποχρέωνε τον Αβραάμ και τους δικούς του να τηρούν τις εντολές του θεού. Η συμφωνία αυτή ανανεώθηκε αργότερα, όταν ο Μωυσής παρέλαβε τις Δέκα Εντολές (τον λεγόμενο Μωσαϊκό Νόμο) πάνω στην κορυφή του Όρους Σινά. Αυτό συνέβη γύρω στο 1200 π.Χ. Τον καιρό εκείνο, οι Ισραηλίτες είχαν ζήσει για μια μεγάλη χρονική περίοδο ως σκλάβοι στην Αίγυπτο. Με τη βοήθεια του Θεού, όμως, κατάφεραν να επιστρέψουν στο Ισραήλ, στην πατρίδα τους.

Γύρω στο έτος 1000 π.Χ. -πολύ πριν τους πρώτους Έλληνες φιλόσοφους, δηλαδή-, έζησαν οι τρεις μεγάλοι βασιλιάδες του Ισραήλ. Ο πρώτος ήταν ο *Σαούλ,* αμέσως μετά ο *Δαβίδ* και τελευταίος στη σειρά *ο Σολομώντας.* Οι φυλές του Ισραήλ ζούσαν πια ενωμένες, και η χώρα γνώρισε μεγάλη πολιτική, στρατιωτική και πολιτιστική άνθηση, στην εποχή του Δαβίδ κυρίως.

Όταν ένας Ιουδαίος βασιλιάς ανέβαινε στο θρόνο, έπαιρνε από το λαό του το Χρίσμα. Έφερε, λοιπόν, τον τίτλο του *Μεσαία,* που σημαίνει ακριβώς «Αυτός που Έχει το Χρίσμα». Από θρησκευτικής άποψης, ο βασιλιάς ήταν ο μεσολαβητής μεταξύ Θεού και περιούσιου λαού. Γι' αυτό και τον ονόμαζαν «Υιό του Θεού», ενώ η χώρα είχε το όνομα «Γη του Θεού».

Σύντομα, όμως, το Ισραήλ έχασε τη δύναμή του. Το κράτος χωρίστηκε σε δύο βασίλεια, το Βόρειο Βασίλειο (Ισραήλ) και το Νότιο Βασίλειο (Ιουδαία). Το έτος 722, οι Ασσύριοι κατέλαβαν το Βόρειο Βασίλειο, το οποίο από τότε έχασε την πολιτική και θρησκευτική του σπουδαιότητα. Στο Νότο, τα πράγματα δεν πήγαιναν και πολύ καλύτερα. Το 586, το Νότιο Βασίλειο δέχτηκε την εισβολή των Βαβυλωνίων. Ο Μεγάλος Ναός της Ιερουσαλήμ καταστράφηκε, κι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού σύρθηκε στη σκλαβιά. Αυτή η *Αιχμαλωσία της Βαβυλώνας* τέλειωσε το 539. Ο περιούσιος λαός του Θεού επέστρεψε στην Ιερουσαλήμ κι έχτισε πάλι τον Μεγάλο Ναό. Κατά τη

διάρκεια, όμως, των αιώνων που ακολούθησαν ως τη γέννηση του Χριστού, οι Ιουδαίοι έζησαν κατά κύριο λόγο υπό ξένη κατοχή.

Τους Ιουδαίους τους βασάνιζε ένα ερώτημα: *Γιατί* είχε καταρρεύσει το βασίλειο του Δαβίδ; Γιατί οι συμφορές έπεφταν η μία μετά την άλλη πάνω στο λαό του Ισραήλ, αφού ο Θεός είχε υποσχεθεί ότι θα τους προστατεύει και θα τους αγαπάει. Αλλά και ο λαός είχε υποσχεθεί ότι θα τηρεί τις εντολές του Θεού, τον Μωσαϊκό Νόμο. Τελικά, μια εξήγηση επικράτησε: ο Θεός είχε τιμωρήσει το Ισραήλ, επειδή το Ισραήλ είχε φερθεί ανυπάκουα.

Από το 750 π.Χ. περίπου άρχισαν να εμφανίζονται διάφοροι *προφήτες,* οι οποίοι μιλούσαν για την Οργή του Θεού και για την Τιμωρία που περίμενε το λαό του Ισραήλ εξαιτίας της ανυπακοής του προς τον Θείο Νόμο. Κάποια μέρα, και μάλιστα σύντομα, ο Θεός θα κρίνει το Ισραήλ, έλεγαν. Τις προφητείες αυτές, τις ονομάζουμε «εσχατολογικές προφητείες».

Μετά από λίγο, εμφανίστηκαν κι άλλοι προφήτες, οι οποίοι ανήγγελλαν τη σωτηρία ενός μικρού μέρους του λαού. Ο Θεός, έλεγαν, θα έστελνε έναν «άρχοντα της ειρήνης», ένα «βασιλέα της ειρήνης» από τον Οίκο του Δαβίδ. Ο βασιλέας αυτός θα ανέβαινε στον παλιό θρόνο του Δαβίδ και θα εξασφάλιζε ένα ευτυχισμένο μέλλον στο λαό του θεού.

«Ο λαός, που περιπλανιέται μέσα στο σκοτάδι, θα δει φως μεγάλο», έλεγε ο προφήτης *Ησαΐας,* «και πάνω απ' αυτούς που ζουν στο σκοτάδι, αστράφτει το φως». Τις προφητείες αυτές, τις ονομάζουμε «προφητείες λύτρωσης».

Με λίγα λόγια, ο λαός του Ισραήλ ζούσε ευτυχισμένος επί εποχής Δαβίδ. Όταν τα πράγματα πήραν τον κατήφορο, οι προφήτες άρχισαν να μιλάνε για τον ερχομό ενός Νέου Βασιλέα από τον Οίκο του Δαβίδ. Αυτός ο «Μεσσίας», ή «Υιός του Θεού», θα «λύτρωνε» το λαό του Ισραήλ, θα του ξανάδινε τη δύναμή του και θα έφερνε τη «Βασιλεία του Θεού».

Ο Ιησούς

Εντάξει ως εδώ, Σοφία. Πιστεύω ότι δε δυσκολεύεσαι να με παρα-

κολουθήοεις. Οι λέξεις-κλειδιά είναι «Μεσσίας», «Υιός του Θεού», «Λύτρωση» και «Βασιλεία του Θεού». Στην αρχή, είχαν όλες πολιτική σημασία. Ακόμα και στην εποχή του *Ιησού,* πολλοί άνθρωποι φαντάζονταν τον νέο Μεσσία ως πολιτικό, στρατιωτικό και θρησκευτικό αρχηγό, διάδοχο του βασιλιά Δαβίδ. Ο Λυτρωτής, δηλαδή, ήταν ένα είδος εθνικού σωτήρα, που θα έδινε τέλος στα δεινά του ιουδαϊκού λαού τερματίζοντας τη ρωμαϊκή κατοχή.

Σύντομα, όμως, ακούστηκαν κι άλλες φωνές. Ήδη διακόσια χρόνια πριν από τη γέννηση του Χριστού, οι προφήτες είχαν αναγγείλει πως ο αναμενόμενος Μεσσίας θα ήταν ο Λυτρωτής του κόσμου ολόκληρου. Δεν ερχόταν να ελευθερώσει μονάχα τους Ισραηλίτες από τον ρωμαϊκό ζυγό, αλλά όλους τους ανθρώπους από την Αμαρτία και την Ενοχή - και, φυσικά, από το Θάνατο. Η ελπίδα της Σωτηρίας, μ' αυτή την έννοια της λέξης, ήταν διαδεδομένη έτσι κι αλλιώς σε όλο τον ελληνιστικό κόσμο.

Και τότε έρχεται ο Ιησούς. Δεν είναι ο μόνος που εμφανίζεται και διεκδικεί το ρόλο του αναμενόμενου Μεσσία. Όπως και οι άλλοι, χρησιμοποιεί κι αυτός τις λέξεις «Υιός του Θεού», «Βασιλεία του Θεού», «Μεσσίας» και «Λύτρωση». Με τον τρόπο αυτό, συνδέει τη διδασκαλία του με τις προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης. Εισέρχεται θριαμβευτικά στην Ιερουσαλήμ, όπου τα πλήθη τον υποδέχονται ως Σωτήρα του Λαού. Η θριαμβευτική είσοδός του στην Ιερουσαλήμ θυμίζει πολύ τις τελετές της ενθρόνισης των παλιών βασιλιάδων του Ισραήλ. Αφήνει τον κόσμο να τον μυρώσει και να του δώσει το Χρίσμα. «Ήρθε το πλήρωμα του χρόνου», κηρύσσει. «Ήρθε η Βασιλεία του Θεού».

Όλα αυτά έχουν σημασία, και πρέπει να τα συγκρατήσεις στο μυαλό σου. Πρόσεχε, λοιπόν: ο Ιησούς διέφερε σε κάτι απ' όλους τους άλλους που παρουσιάζονταν ως Μεσσίες· δηλώνει καθαρά και ξάστερα ότι δεν είναι ούτε πολιτικός ούτε στρατιωτικός αρχηγός· ότι έχει έρθει με μια πολύ σπουδαιότερη αποστολή. Υπόσχεται λύτρωση από την αμαρτία και συγχώρεση από το Θεό για όλους τους ανθρώπους. Στο όνομα του πατέρα Του, μπορεί κι ο ίδιος να συγχωρεί τις αμαρτίες των ανθρώπων, μπορεί να λέει: «Αφέονταί σοι αι αμαρτίαι». Αυτό είναι κάτι πρωτάκουστο. Γι' αυτό και δεν άργησε να ξεσηκώσει κύματα δυσαρέσκειας και αντίδρασης μεταξύ των σοφών και

Ο Ιησούς τόνιζε πως ο άνθρωπος δεν έχει τη δύναμη από μόνος του να κερδίσει την άφεση των αμαρτιών του. Δεν μπορούμε να σωθούμε από μόνοι μας. (Αυτό πίστευαν πολλοί Έλληνες!) Στην Επί του Όρους Ομιλία Του, ο Ιησούς φορτώνει τον άνθρωπο με ορισμένες αυστηρές ηθικές υποχρεώσεις· δεν το κάνει αυτό, μόνο και μόνο για να δείξει το θέλημα του Θεού· θέλει, επίσης, να δείξει ότι κανένας άνθρωπος δεν είναι αναμάρτητος μπροστά στο Θεό. Η χάρη του Θεού δεν έχει όρια, πρέπει, όμως, να στραφούμε στο Θεό και να τη ζητήσουμε με την προσευχή μας.

Περισσότερα για τον Ιησού και για τη διδασκαλία Του θ' ακούσεις από τον καθηγητή των θρησκευτικών. Να λάβεις υπόψη σου πως η δουλειά του είναι αρκετά δύσκολη. Ελπίζω ότι θα μπορέσει να σας δείξει πόσο ξεχωριστός άνθρωπος ήταν ο Ιησούς. Χρησιμοποίησε με μεγαλοφυή τρόπο τη γλώσσα της εποχής του, δίνοντας ταυτόχρονα σε παλιές λέξεις κι εκφράσεις ένα καινούριο, απίστευτα ευρύτερο νόημα. Δεν είναι ν' απορείς που τέλειωσε τη ζωή του στο σταυρό. Η ριζοσπαστική διδασκαλία του για τη λύτρωση και τη σωτηρία απειλούσε τόσα πολλά, εδραιωμένα συμφέροντα και κύκλους εξουσίας, που έπρεπε να φύγει από τη μέση, και μάλιστα το γρηγορότερο δυνατό.

Στην περίπτωση του Σωκράτη, είδαμε πόσους κινδύνους διατρέχει ο άνθρωπος που κάνει έκκληση στη λογική των συνανθρώπων του. Στην περίπτωση του Ιησού, βλέπουμε πόσο επικίνδυνο πράγμα είναι να ζητά κανείς από τους ανθρώπους απεριόριστη αγάπη προς τον πλησίον τους και συγχώρεση άνευ όρων. Ακόμα και σήμερα ακούμε κράτη μεγάλα και δυνατά να τρίζουν συθέμελα, όταν έρχονται αντιμέτωπα με απλά αιτήματα όπως η ειρήνη, η αγάπη, η περίθαλψη των φτωχών και των αδυνάτων, η συμφιλίωση με τους εχθρούς.

Θα θυμάσαι, ασφαλώς, πόσο οργίστηκε και πικράθηκε ο Πλάτωνας, βλέποντας τους Αθηναίους να καταδικάζουν σε θάνατο τον δικαιότερο συμπολίτη τους. Σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, ο Ιησούς είναι ο μόνος δίκαιος κι αναμάρτητος άνθρωπος που έζησε ποτέ. Κι όμως: η τύχη του δεν ήταν καλύτερη από του Σωκράτη. Καταδικάστηκε κι αυτός σε θάνατο. Σύμφωνα με τη χριστιανική θρησκεία, πέθανε για χάρη των ανθρώπων. Επωμίστηκε τις αμαρτίες του κόσμου και πέθανε για να γλιτώσει το ανθρώπινο γένος από τη δίκαιη τιμωρία του. Ο Ιησούς ήταν ο «αμνός του θεού», που «πήρε

πάνω του όλες τις αμαρτίες μας», για να μας συμφιλιώσει με το Θεό και να μας απαλλάξει από την τιμωρία Του.

Ο Παύλος

Λίγες μέρες μετά τη Σταύρωση και την ταφή του Χριστού, ακούστηκαν φήμες άτι αναστήθηκε. Μ' αυτό τον τρόπο, έδειξε σε όλους ότι δεν ήταν μονάχα άνθρωπος. Έδειξε ότι ήταν στ' αλήθεια «Υιός του Θεού».

Μπορούμε να πούμε ότι η χριστιανική Εκκλησία γεννήθηκε εκείνο το πρωί του Πάσχα, μαζί με τις φήμες για την Ανάσταση του Ιησού. Ο ίδιος ο Απόστολος *Παύλος* το έλεγε καθαρά: «Αν, όμως, ο Χριστός δεν έχει αναστηθεί, τότε το κήρυγμά μας είναι μάταιο, κι η πίστη σας μάταιη κι αυτή».

Τώρα πια μπορούσαν όλοι οι άνθρωποι να ελπίζουν στην «Ανάσταση της Σάρκας», αφού ο Χριστός είχε ανέβει στο Σταυρό για χάρη μας! Και τώρα, αγαπητή μου Σοφία, θα πρέπει να προσέξεις το εξής: στην Ιουδαία, ο κόσμος καθόλου δεν ενδιαφερόταν για την «αθανασία της ψυχής» ή για μια κάποια μορφή «μετενσάρκωσης». Η αντίληψη αυτή ήταν ελληνική - και άρα ινδογερμανική. Ο χριστιανισμός διδάσκει πως μέσα στον άνθρωπο δεν υπάρχει τίποτε αθάνατο - κι επομένως ούτε ψυχή. Η Εκκλησία πιστεύει στην ανάσταση των νεκρών και στην αιώνια ζωή, αλλά αυτό είναι ένα θαύμα του Θεού, που μας σώζει από τα νύχια του Θανάτου και του Χαμού. Δεν είναι δική μας επιτυχία. Δεν μπορούμε να κερδίσουμε τη σωτηρία, την ανάσταση και την αιώνια ζωή με τις δυνάμεις μας, μ' αυτές που από τη φύση μας διαθέτουμε.

Οι πρώτοι χριστιανοί άρχισαν, λοιπόν, να κηρύσσουν το «Ευαγγέλιο της Σωτηρίας» με τη βοήθεια της πίστης στον Ιησού Χριστό. Χάρη στη δική του θυσία, μπορούσε πια ο άνθρωπος να κερδίσει τη Βασιλεία του Θεού. Κι ο κόσμος ολόκληρος μπορούσε να γίνει χριστιανικός. (Η λέξη «Χριστός» δεν είναι παρά η ελληνική μετάφραση της εβραϊκής λέξης «Μεσσίας» και σημαίνει: «Αυτός που Έχει το Χρίσμα».)

Λίγα μόλις χρόνια μετά το θάνατο του Χριστού, ο Φαρισαίος

Παύλος ασπάζεται το χριστιανισμό. Με τα αποστολικά του ταξίδια σε όλο τον ελληνορωμαϊκό κόσμο ανέδειξε το χριστιανισμό σε παγκόσμια θρησκεία. Την ιστορία του, μπορούμε να τη διαβάσουμε στις Πράξεις των Αποστόλων. Ο Παύλος έγραψε, ακόμα και πολυάριθμες επιστολές προς τους χριστιανούς στις διάφορες κοινότητες. Χάρη στις επιστολές του αυτές, το κήρυγμά του κι οι οδηγίες του έφτασαν ως τα πέρατα του τότε γνωστού κόσμου.

Ο Παύλος πήγε και στην Αθήνα. Περπάτησε στην Αγορά της πρωτεύουσας της φιλοσοφίας. Και λένε ότι απογοητεύτηκε πολύ βλέποντας ότι η πόλη «ήταν παραδομένη στην ειδωλολατρία». Επισκέφτηκε την εβραϊκή συναγωγή στην Αθήνα και μίλησε με στωικούς και επικούρειους φιλόσοφους. Εκείνοι τον οδήγησαν στον Άρειο Πάγο και του ζήτησαν να τους μιλήσει: «Δεν μπορούμε να μάθουμε κι εμείς ποια είναι αυτή η καινούρια διδασκαλία που κηρύσσεις σε όλο τον κόσμο; Κάτι καινούριο έχεις να μας πεις. Θέλουμε, λοιπόν, να μάθουμε τι είναι».

Μπορείς να τη φανταστείς εκείνη τη στιγμή, Σοφία; Ένας Εβραίος, στην Αγορά της Αθήνας, να μιλάει για κάποιο Σωτήρα, που πέθανε στο σταυρό κι αναστήθηκε τρεις μέρες αργότερα! Από τότε κιόλας, από την πρώτη επίσκεψη του Παύλου στην Αθήνα, διαισθανόμαστε το χάος που χωρίζει την ελληνική φιλοσοφία από τη χριστιανική διδασκαλία περί λύτρωσης. Φαίνεται, όμως, ότι ο Παύλος έχει καταλάβει καλά τους Αθηναίους. Ανεβασμένος στον Άρειο Πάγο -ανάμεσα στους περήφανους ναούς της Ακρόπολης-, τους απευθύνει το λόγο και τους λέει: «άνδρες Αθηναίοι, κατά πάντα ώς δεισιδαιμονεστέρους υμάς θεωρώ, διερχόμενος γάρ και άναθεωρών τά σεβάσματα υμών εύρον και βωμόν έν ω έπεγέγραπτο, Αγνώστω θεώ. όν ούν άγνοούντες εύσεβείτε, τούτον έγώ καταγγέλλω ύμίν. Ο Θεός ό ποιήσας τόν κόσμον καί πάντα τά έν αυτώ. ούτος ουρανού καί γης Κύριος υπάρχων ούκ έν χειροποιήτοις ναοίς κατοικεί, ουδέ υπό χειρών ανθρώπων θεραπεύεται προσδεόμενός τινος, αυτός διδούς πάσι ζωήν καί πνοήν καί τά πάντα· έποίησέ τε εξ ενός αίματος πάν έθνος ανθρώπων κατοικείν επί πάν τό πρόσωπον τής γης, όρίσας προστεταγμένους καιρούς καί τάς οροθεσίας τής κατοικίας αυτών, ζητείν τόν Κύριον, ει άρα γε ψηλαφήσειαν αυτόν καί εύροιεν. καί γε ού μακράν από ενός έκά-

στου ημών υπάρχοντα, εν αυτώ γάρ ζώμεν και κινούμεθα και εσμέν, ώς καί τινες των καθ' υμάς ποιητών ειρήκασι.· τού γάρ καί γένος εσμέν. γένος ούν υπάρχοντες τού Θεού ουκ όφείλομεν νομίζειν χρυσώ ή αργύρω ή λίθω, χαράγματι τέχνης καί ένθυμήσεως ανθρώπου, τό θείον είναι όμοιον. τους μέν ουν χρόνους τής αγνοίας ύπεριδών ό Θεός τανύν παραγγέλλει τοις ανθρώποις πάσι πανταχού μετανοείν, δώτι εστησεν ήμέραν εν ή μέλλει κρίνειν την οίκουμένην έν δικαιοσύνη, εν ανδρί ω ώρισε, πίστιν παράσχων πάσιν αναστήσας αυτόν εκ νεκρών».

Τους είπε δηλαδή: «Άνδρες της Αθήνας, σας βλέπω παραδομένους στη λατρεία των ειδώλων. Τριγύρισα στους δρόμους της πόλης σας και είδα τα αγάλματα και τους ναούς των θεών σας. Βρήκα, όμως, κι ένα βωμό αφιερωμένο στον Άγνωστο Θεό. Αυτό τον άγνωστο Θεό ήρθα να σας κηρύξω, αυτόν που λατρεύατε εν αγνοία σας. Ο Θεός, που έπλασε τον κόσμο κι όλα όσα υπάρχουν μέσα στον κόσμο, είναι κύριος του ουρανού και της γης, και δεν κατοικεί σε ναούς χτισμένους από τα χέρια των ανθρώπων δεν έχει ανάγκη τη λατρεία μας, αυτός που δίνει, σε όλους μας ζωή και πνοή και τα πάντα. Από το μηδέν δημιούργησε όλα τα έθνη των ανθρώπων και τ' άφησε να κατοικούν στη γη, και όρισε πού και πότε και πώς θα ζήσει ο καθένας μας. Και χάρη σ' αυτόν μπορούμε να ζητήσουμε το Θεό και να τον βρούμε παντού και πάντα κοντά μας. Γιατί μέσα στη χάρη Του ζούμε και υπάρχουμε, όπως έχουν πει και μερικοί από τους σοφούς και τους ποιητές σας. Παιδιά Του είμαστε όλοι μας. Αφού, λοιπόν, είμαστε παιδιά του Θεού, δεν πρέπει να πιστεύουμε ότι ο Θεάς είναι από χρυσάφι ή από ασήμι ή από πέτρα κι ότι έχει την όψη τη δική μας, την ανθρώπινη. Ο Θεός είναι πρόθυμος να συγχωρήσει την άγνοιά μας. Και τώρα στέλνει τους αποστόλους του σε όλα τα έθνη και καλεί τους ανθρώπους να μετανοήσουν. Γιατί όρισε τη μέρα που θα κρίνει την οικουμένη ολόκληρη. Και για το σκοπό αυτό, έστειλε κιόλας τον Υιό του Ανθρώπου να κηρύξει σε όλους την ορθή πίστη. Και τον ανέστησε εκ νεκρών».

Ο Παύλος στην Αθήνα, Σοφία! Έτσι άρχισε να σταλάζει σιγά σιγά μέσα στον ελληνορωμαϊκό κόσμο ο χριστιανισμός. Σαν κάτι διαφο-

ρετικό - πολύ διαφορετικό από τη φιλοσοφία των επικούρειων, των στωικών ή των νεοπλατωνικών. Παρ' όλες τις διαφορές, όμως, ο Παύλος βρίσκει ένα γερό στήριγμα σ' όλες αυτές τις φιλοσοφίες. Διαπιστώνει ότι η αναζήτηση του Θεού είναι ριζωμένη μέσα σε όλους τους ανθρώπους. Αυτό δεν ήταν κάτι καινούριο για τους Έλληνες. Το καινούριο στο κήρυγμα του Παύλου είναι πως ο Θεός αποκαλύφθηκε στους ανθρώπους και συναντήθηκε πραγματικά μαζί τους. Δεν είναι, λοιπόν, ένας «φιλοσοφικός» θεός, που οι άνθρωποι καλούνται να γνωρίσουν με τη διάνοια και με τη λογική τους. Και δε μοιάζει καθόλου με τα αγάλματα των θεών, «τα καμωμένα από πέτρα, χρυσάφι ή ασήμι» - απ' αυτά είχαν ένα σωρό στην Ακρόπολη και στην Αγορά. «Ο Θεός, όμως, δεν κατοικεί σε ναούς χτισμένους από τα ανθρώπινα χέρια». Είναι ένας προσωπικός Θεός, που επεμβαίνει στην ιστορία και πεθαίνει στο σταυρό για χάρη των ανθρώπων.

Οταν ο Παύλος τέλειωσε την ομιλία του στον Άρειο Πάγο, αρκετοί από τους ακροατές του τον κορόιδεψαν, επειδή είχε πει ότι ο Χριστός είχε αναστηθεί εκ νεκρών. Έτσι μας λένε οι Πράξεις των Αποστόλων. Αλλά κάποιοι άλλοι είπαν: «Θα μας ξαναμιλήσεις γι' αυτό, γιατί θέλουμε να μάθουμε περισσότερα». Κι άλλοι, τέλος, τον ακολούθησαν κι έγιναν χριστιανοί. Ανάμεσα σ' αυτούς τους τελευταίους, ήταν και ο Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης και μια γυναίκα που την έλεγαν *Δάμαρι.* Κι αυτό, σε παρακαλώ, να το προσέξεις. Γιατί, την εποχή εκείνη, ήταν πολλές οι γυναίκες που ασπάζονταν το χριστιανισμό.

Έτσι συνέχισε ο Παύλος την αποστολική του δραστηριότητα. Λίγες μόλις δεκαετίες μετά το Χριστό, υπήρχαν χριστιανικές κοινότητες σε όλες τις σημαντικές ελληνικές και ρωμαϊκές πόλεις - στην Αθήνα, στη Ρώμη, στην Αλεξάνδρεια, στην Έφεσο, στην Κόρινθο. Και μέσα στους επόμενους τρεις-τέσσερις αιώνες, εκχριστιανίστηκε όλος ο ελληνορωμαϊκός κόσμος.

Το Σύμβολο της Πίστεως

Ο Παύλος δεν έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο μόνο ως απόστολος του

σκείες. Η χριστιανική Εκκλησία διδάσκει πως ο Χριστός είναι «τέλειος άνθρωπος και ταυτόχρονα τέλειος Θεός».

Υστερόγραφο

Προσπαθώ να σου δείξω πως όλα συνδέονται μεταξύ τους. Σοφία. Η είσοδος του χριστιανισμού στον ελληνορωμαϊκό κόσμο σήμανε τη δραματική συνάντηση δύο πολιτισμών. Σήμανε, όμως, κι ένα μεγάλο σταθμό, μια σημαντική στροφή στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Είμαστε έτοιμοι ν' αφήσουμε πίσω μας την αρχαιότητα. Από την εποχή των πρώτων Ελλήνων φιλοσόφων, έχουν περάσει χίλια σχεδόν χρόνια. Μπροστά μας έχουμε τον χριστιανικό Μεσαίωνα, που διαρκεί κι αυτός, με τη σειρά του χίλια χρόνια πάνω-κάτω.

Ο Γερμανός ποιητής *Γιόχαν Βόλφγκανγκ Γκαίτε* έγραψε:

Όποιος δεν ξέρει τις ρίζες του,
όποιος δεν ξέρει τι έγινε και τι συνέβη
τα τελευταία τρεις χιλιάδες χρόνια,
ζει στο σκοτάδι και σκοντάφτει
από τη μια μέρα στην άλλη.

Εγώ, όμως, δε θέλω να μοιάσεις σ' αυτούς τους ανθρώπους και γι' αυτό θα βάλω τα δυνατά μου να σου μάθω τις ρίζες σου και την ιστορία σου. Μόνο έτσι θα γίνεις άνθρωπος. Μόνο έτσι θα είσαι κάτι περισσότερο από ένας γυμνός πίθηκος. Μόνο έτσι δε θα αιωρείσαι αβοήθητη στο κενό.

«Μόνο έτσι θα γίνεις άνθρωπος. Μόνο έτσι θα είσαι κάτι περισσότερο από ένας γυμνός πίθηκος...»

Η Σοφία έμεινε για λίγο ακίνητη κοιτάζοντας μέσα από τα χαμόκλαδα της κρυψώνας της τον κήπο. Τώρα, για πρώτη φορά, καταλάβαινε πόσο σημαντικό ήταν να ξέρει κανείς τις ρίζες του, την ιστορία του. Για το λαό του Ισραήλ, πάντως, ήταν πολύ σημαντικό.

Ένιωθε πως η ίδια δεν ήταν άνθρωπος, παρά μονάχα κατά τύχη. Αν όμως, μάθαινε και γνώριζε τις ρίζες της και την ιστορία της, τότε

η ανθρώπινη ιδιότητα της θα ήταν περισσότερο σίγουρη, λιγότερο συμπτωματική. Η ίδια δε ζούσε παρά ελάχιστα χρόνια πάνω σ' αυτό τον πλανήτη. Αφού, όμως, η ιστορία της ανθρωπότητας ήταν, κατά κάποιο τρόπο, και δική της ιστορία, τότε κι η δική της ζωή μετρούσε αρκετές χιλιάδες χρόνια.

Η Σοφία μάζεψε τα χαρτιά της και σύρθηκε έξω από την κρυψώνα της. Τρέχοντας και χοροπηδώντας διέσχισε τον κήπο, μπήκε στο σπίτι κι ανέβηκε στο δωμάτιό της.

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ

... άλλο να προχωρήσεις κάμποσο δρόμο κι άλλο να χαθείς...

ΤΗΝ ΕΠΟΜΈΝΗ ΒΔΟΜΆΔΑ, ούτε φωνή ούτε ακρόαση από τον Αλμπέρτο Κνοξ. Ούτε ήρθαν άλλες κάρτες από το Λίβανο. Συνέχισαν, όμως, να κουβεντιάζουν με τη Γιόρουν για τις κάρτες που είχαν βρει στην Καλύβα του Ταγματάρχη. Η Γιόρουν τα 'χε εντελώς *χαμέ*¬ να. Βλέποντας, όμως, πως δεν είχε γίνει τίποτα περισσότερο, ησύχασε κάπως και με τα μαθήματα και τα παιχνίδια διασκέδασε τους αρχικούς φόβους της.

Η Σοφία διάβασε πολλές φορές τα γράμματα του Αλμπέρτο, ψάχνοντας να βρει κάτι που θα τη βοηθούσε στην υπόθεση της Χίλντε. Κατ' αυτό τον τρόπο, έγινε ξεφτέρι στη φιλοσοφία της αρχαιότητας. Σύντομα, δεν είχε κανένα πρόβλημα να ξεχωρίσει τον Δημόκριτο από τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα από τον Αριστοτέλη.

Την Παρασκευή, στις 25 Μαΐου, στεκόταν στην κουζίνα κι ετοίμαζε το βραδινό φαγητό. Η μαμά δε θ' αργούσε να γυρίσει από τη δουλειά της. Κάθε Παρασκευή έτσι γινόταν. Το είχαν συμφωνήσει. Η Σοφία μαγείρευε ψαρόσουπα με πατάτες και καρότα. Πανεύκολο.

Έξω, είχε σηκώσει αέρα. Η Σοφία ανακάτευε το περιεχόμενο της κατσαρόλας της κοιτάζοντας έξω από το παράθυρο. Οι αχλαδιές κουνιόνταν σαν να 'ταν αδύναμα στάχυα.

Ξάφνου, κάτι χτύπησε στο τζάμι. Η Σοφία γύρισε τρομαγμένη κι είδε ένα κομμάτι χαρτί που ο αέρας είχε φέρει ως το παράθυρο της.

Πλησίασε και είδε πως ήταν μια καρτ ποστάλ: «Χίλντε Μόλερ Κναγκ, C/O Σοφία Άμουνδσεν...»

Εκεί ακριβώς είχε πάει το μυαλό της. Άνοιξε το παράθυρο και πήρε την κάρτα. Είχε έρθει, δηλαδή, πετώντας από το Λίβανο; Ε, όχι!

Είχε ημερομηνία: «Παρασκευή, 15.6».

Η Σοφία κατέβασε την κατσαρόλα από τη φωτιά, κάθισε στο τραπέζι της κουζίνας κι άρχισε να διαβάζει:

Αγαπημένη μου Χίλντε! Δεν ξέρω αν αυτή η κάρτα θα προλάβει τα γενέθλια σου. Από τη μια το ελπίζω· δεν έχουν περάσει και πολλές μέρες. Η Σοφία θα χάσει, βέβαια, κάνα-δυο βδομάδες. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι θα συμβεί το ίδιο και σε μας. Θα γυρίσω σπίτι στις 23.6. Τότε θα καθόμαστε με τις ώρες στην κούνια μας, θ' αγναντεύουμε τη λίμνη και θα 'χουμε τόσα πολλά να πούμε, Χίλντε! Χαιρετίσματα και φιλιά από τον μπαμπά, που αυτό τον καιρό είναι πολύ στενοχωρημένος εξαιτίας τον προαιώνιου μίσους ανάμεσα στους Ιουδαίους, τους χριστιανούς και τους μωαμεθανούς. Συνέχεια σκέφτομαι ότι και οι τρεις θρησκείες έχουν τις ρίζες τους στον Αβραάμ. Μήπως, λοιπόν, προσεύχονται τελικά στον ίδιο Θεό και οι τρεις; Εδώ κάτω, ο Κάιν κι ο Άβελ εξακολουθούν να χτυπιούνται λυσσασμένα για το ποιος θα σκοτώσει πρώτος τον άλλο.

ΥΓ. Θα δώσεις εκ μέρους μου χαιρετίσματα και στη Σοφία; Η καημένη, ακόμα δεν έχει καταλάβει τι ακριβώς γίνεται. Μήπως εσύ κατάλαβες;

Η Σοφία έγειρε κουρασμένη πάνω στο τραπέζι. Ένα ήταν σίγουρο: δεν καταλάβαινε τίποτα. Πώς ήταν δυνατό να καταλαβαίνει η Χίλντε;

Αφού ο πατέρας της Χίλντε παρακαλούσε την κόρη του να δώσει χαιρετίσματα στη Σοφία, αυτό σήμαινε ότι η Χίλντε ήξερε για τη Σοφία περισσότερα απ' όσα ήξερε η Σοφία για τη Χίλντε. Ήταν όλα τόσο μπερδεμένα, ώστε η Σοφία προτίμησε να ξαναγυρίσει στην κατσαρόλα της.

Μια κάρτα που ήρθε από μόνη της να χτυπήσει το τζάμι της κουζίνας. By airmail, με την κυριολεκτική σημασία της λέξης...

Δεν είχε προλάβει να ξαναβάλει την κατσαρόλα με τη σούπα στη φωτιά, όταν χτύπησε το τηλέφωνο.

«Αχ, μακάρι να είναι ο μπαμπάς!» σκέφτηκε. «Μακάρι να γυρίσει σπίτι γρήγορα». Θα μπορούσε να του διηγηθεί όλα τα μυστήρια

που είχε ζήσει τις τελευταίες εβδομάδες. Δεν περίμενε, όμως, τηλεφώνημα από τον μπαμπά. «Θα πρέπει να είναι η Γιόρουν ή η μαμά...»

Η Σοφία έτρεξε στο τηλέφωνο.

«Σοφία Άμουνδσεν».

«Εγώ είμαι», είπε μια φωνή στην άλλη άκρη της γραμμής.

Η Σοφία ήταν σίγουρη για τρία πράγματα: δεν ήταν ο μπαμπάς της. Η φωνή ήταν αντρική. Κι ήταν σίγουρη πως αυτή τη φωνή την είχε ξανακούσει.

«Ποιος είναι:» ρώτησε.

«Ο Αλμπέρτο».

«Ω...»

Η Σοφία δεν ήξερε τι ν' απαντήσει. Τη φωνή την είχε ξανακούσει στη βιντεοταινία από την Αθήνα.

«Είσαι καλά;»

«Ναι, πολύ καλά...»

«Από τώρα και στο εξής, όμως, τέρμα τα γράμματα».

«Μα... γιατί: Δε φαντάζομαι να βρήκες κανένα βάτραχο μέσα στο γραμματοκιβώτιο μου: Ούτε που έχω αγγίξει τέτοιο ζώο!»

«Πρέπει να συναντηθούμε, Σοφία. Σιγά σιγά, ο καιρός περνάει και τα περιθώρια στενεύουν. Καταλαβαίνεις;»

«Όχι. Τι να καταλάβω;»

«Μας έχει περικυκλώσει ο πατέρας της Χίλντε».

«Τι μας έχει κάνει; Μας έχει περικυκλώσει;»

«Απ' όλες τις μεριές. Σοφία. Πρέπει να με βοηθήσεις, γιατί αλλιώς δεν τα βγάζω πέρα».

«Πώς...:»

«Δυστυχώς, δε θα μπορέσεις να μου προσφέρεις καμιά βοήθεια, αν δε σου μιλήσω προηγουμένως για το Μεσαίωνα. Και πρέπει να προλάβουμε και την Αναγέννηση και τον 17ο αιώνα. Ρόλο-κλειδί κρατάει επίσης και ο Μπέρκλεϊ».

«Δεν υπήρχε ένας δικός του πίνακας μέσα στην Καλύβα του Ταγματάρχη;»

«Ακριβώς. Ίσως η αποφασιστική μάχη να δοθεί πάνω στη δική του φιλοσοφία».

«Έτσι που μου μιλάς, θα νόμιζε κανείς ότι έχουμε πόλεμο...»

«Βρίσκω την έκφραση "πνευματικός αγώνας" πιο κατάλληλη για

την περίπτωση μας. Πρέπει να δοκιμάσουμε να τραβήξουμε την προσοχή της Χίλντε και να την κερδίσουμε με το μέρος μας, πριν γυρίσει ο πατέρας της από το Λίβανο».

«Λυπάμαι, αλλά δεν καταλαβαίνω τίποτα».

«Μπορεί οι φιλόσοφοι να σου ανοίξουν τα μάτια. Θα συναντηθούμε αύριο το πρωί νωρίς στην εκκλησία της Παναγίας. Έλα στις τέσσερις κι έλα μόνη σου, παιδί μου».

«Να 'ρθω μέσα στη νύχτα;»

«... κλικ».

«Εμπρός;»

Ο παλιάνθρωπος! Είχε κατεβάσει το ακουστικό. Η Σοφία έτρεξε στην κουζίνα. Η σούπα κόντευε να πάρει βράση. Η Σοφία ανακάτεψε το ζουμί, έριξε μέσα το ρύζι και χαμήλωσε τη φωτιά.

Στην εκκλησία της Παναγίας; Ήταν μια παλιά, πέτρινη εκκλησία από τα χρόνια του Μεσαίωνα. Η Σοφία είχε την εντύπωση ότι εκεί γίνονταν πια μόνο συναυλίες και λίγες εορταστικές Λειτουργίες. Το καλοκαίρι, την άνοιγαν πού και πού για τους τουρίστες. Αλλά μέσα στη νύχτα, θα ήταν σίγουρα κλειστή.

Όταν γύρισε η μαμά στο σπίτι, η Σοφία είχε ήδη κρύψει την κάρτα από το Λίβανο με τα υπόλοιπα πράγματα του Αλμπέρτο και της Χίλντε στο πάνω πάνω ράφι της ντουλάπας της. Μετά το φαγητό, πήγε στη Γιόρουν.

«Πρέπει να κανονίσουμε κάτι. Έχω ανάγκη από τη βοήθειά σου», είπε, όταν η φίλη της της άνοιξε την πόρτα.

Και δεν είπε τίποτε άλλο, ώσπου ανέβηκαν και κλείστηκαν στο δωμάτιο της Γιόρουν.

«Δεν είναι απλή υπόθεση», συνέχισε τότε η Σοφία.

«Πες μου, λοιπόν».

«Πρέπει να πω στη μαμά ότι θα μείνω απόψε τη νύχτα εδώ, μαζί σου».

«Πολύ ωραία».

«Αλλά δε θα το κάνω. Καταλαβαίνεις; θα το πω και δε θα το κάνω. Θα είμαι κάπου αλλού».

«Ωχ, Θεούλη μου! Θα συναντήσεις κανένα νεαρό;»

«Όχι. Δεν έχει σχέση με κανένα νεαρό. Έχει σχέση με τη Χίλντε».

Η Γιόρουν σφύριξε σιγανά.

Η Σοφία άντεξε το εξεταστικό βλέμμα της χωρίς να χαμηλώσει τα μάτια.

«Θα 'ρθω σήμερα το βράδυ», είπε. «Αλλά κατά τις τρεις, θα φύγω κρυφά. Κι εσύ θα πρέπει να με καλύψεις, ώσπου να γυρίσω».

«Πού θα πας; Τι έχεις στο μυαλό σου, Σοφία;»

«Λυπάμαι. Δε θέλω να σου πω τίποτα παραπάνω».

Δε δυσκολεύτηκε καθόλου να πάρει από τη μαμά της την άδεια να κοιμηθεί στο σπίτι της Γιόρουν. Αντίθετα. Η Σοφία είχε καμιά φορά την αίσθηση ότι στη μαμά της άρεσε να μένει πότε πότε μόνη στο σπίτι.

«Θα 'ρθεις, όμως, αύριο νωρίς για το πρωινό;» ήταν ο μοναδικός όρος που έθεσε η μαμά, καθώς η Σοφία έβγαινε από την πόρτα.

«Ε, κι αν δεν προλάβω, θα ξέρεις πού είμαι».

Γιατί το είπε αυτό; Αφού εδώ ακριβώς ήταν το αδύνατο σημείο του σχεδίου της.

Η διανυκτέρευση στο σπίτι της φίλης της άρχισε όπως είχαν αρχίσει κι όλες οι προηγούμενες διανυκτερεύσεις: με κουβεντούλα κι εκμυστηρεύσεις μέχρι αργά τη νύχτα. Το μόνο διαφορετικό αυτή τη φορά ήταν πως κατά τη μία, που έπεσαν τελικά για ύπνο, η Σοφία έβαλε το ξυπνητήρι για τις τρεις και τέταρτο.

Δύο ώρες αργότερα, η Γιόρουν μόλις που άνοιξε τα μάτια της, όταν η Σοφία σηκώθηκε κι έκλεισε το ξυπνητήρι.

«Να προσέχεις», της είπε μέσα στον ύπνο της.

Η Σοφία βγήκε στο δρόμο. Η εκκλησία της Παναγίας ήταν λίγο μακριά· παρόλο, όμως, που είχε κοιμηθεί μονάχα δύο ώρες, ένιωθε φρέσκια και ξεκούραστη. Πάνω από τους λόφους, στην ανατολή, φέγγιζε μια ρόδινη λουρίδα.

Όταν στάθηκε μπροστά στην πόρτα της πέτρινης εκκλησίας, κόντευε τέσσερις. Η Σοφία άγγιξε το βαρύ πορτόφυλλο. Ήταν ανοιχτά!

Μέσα στην εκκλησία, δεν ακουγόταν τίποτα, δεν υπήρχε ψυχή. Από τα χρωματιστά τζάμια, στα ψηλά παράθυρα, έμπαινε μέσα ένα γαλαζωπό φως. Στο αδύναμο φέγγος του, χόρευαν σαν τρελά τα μόρια της σκόνης. Η σκόνη πήγαινε κατά κύματα στα μεγάλα ξύλινα

δοκάρια που στήριζαν τη στέγη του νάρθηκα. Η Σοφία κάθισε σ' έναν πάγκο στη μέση. Τα μάτια της καρφώθηκαν στην πύλη του ιερού και σ' έναν παλιό Εσταυρωμένο, που τα χρώματά του είχαν θαμπώσει από το χρόνο.

Πέρασαν έτσι κάμποσα λεπτά. Ξάφνου, κάποιος άρχισε να παίζει το μεγάλο εκκλησιαστικό όργανο. Η Σοφία δεν τόλμησε να γυρίσει. Η μελωδία θύμιζε αρχαίο ψαλμό. Σίγουρα ήταν κι αυτή μεσαιωνική.

Μετά από λίγο, σιωπή απλώθηκε πάλι. Και μέσα στη σιωπή, βήματα ακούστηκαν να πλησιάζουν. Να γυρίσει να δει; Η Σοφία συνέχισε να καρφώνει με το βλέμμα της το Χριστό στο σταυρό.

Τα βήματα την προσπέρασαν, κι είδε κάποιον να διασχίζει την εκκλησία. Φορούσε ένα σκούρο ράσο, κι η Σοφία θα μπορούσε να πάρει όρκο πως ήταν κάποιος καλόγερος του Μεσαίωνα.

Φοβόταν, αλλά δεν την είχε τρελάνει ο πανικός. Μπροστά στο ιερό, ο καλόγερος έκανε μισή στροφή κι ανέβηκε στον άμβωνα. Έσκυψε πάνω από το μαρμάρινο κιγκλίδωμα, κοίταξε προς το μέρος της Σοφίας και είπε στα λατινικά:

«Gloria patri et filio et spirito sancto. Sicut erat in principio et nunc et semper in saecula saeculorum».

«Μίλα νορβηγικά, βρε άνθρωπε!» φώναξε η Σοφία.

Η φωνή της έκανε αντίλαλο μέσα στην άδεια εκκλησία.

Ηταν σίγουρη πως ο καλόγερος ήταν ο Αλμπέρτο Κνοξ. Παρ' όλα αυτά, το μετάνιωσε που φώναξε με τόση αναίδεια μέσα σε μια παλιά εκκλησία. Ήταν όμως φοβισμένη, κι ο φοβισμένος άνθρωπος παρηγοριέται καμιά φορά παραβαίνοντας όλους τους κανόνες.

«Σσστ!»

Ο Αλμπέρτο σήκωσε το χέρι του, σαν τον παπά που καλεί το εκκλησίασμα να καθίσει.

«Τι ώρα είναι, παιδί μου;» ρώτησε.

«Τέσσερις παρά πέντε», απάντησε η Σοφία, που πια είχε ξεχάσει το φόβο της.

«Τότε ήρθε η ώρα. Τώρα αρχίζει ο Μεσαίωνας».

«Ο Μεσαίωνας αρχίζει στις τέσσερις;» ρώτησε η Σοφία απορημένη.

«Περίπου στις τέσσερις. Ναι. Μετά, η ώρα πήγε πέντε, ύστερα έ-

ξι κι αργότερα εφτά. Ο χρόνος, όμως, έμοιαζε σταματημένος. Χτύπησε οχτώ, κι ύστερα εννιά και δέκα. Αλλά ο Μεσαίωνας δεν είχε ακόμα τελειώσει. Καταλαβαίνεις; Ώρα να ξημερώσει μια καινούρια μέρα, λες με το νου σου. Ναι, ναι, καταλαβαίνω τι εννοείς. Αλλά είναι Σαββατοκύριακο, ένα μεγάλο, ένα ατέλειωτο Σαββατοκύριακο που δε λέει να περάσει. Η ώρα πήγε έντεκα και δώδεκα και μία. Αυτή την εποχή την ονομάζουμε Κυρίως Μεσαίωνα. Τότε χτίστηκαν οι τεράστιοι καθεδρικοί ναοί σ' όλη την Ευρώπη. Κατά τις δύο, άρχισε να λαλεί εδώ κι εκεί κανένα κοκόρι. Και τότε... τότε μόνο ξεκίνησε κι ο Μεσαίωνας να φεύγει».

«Ώστε ο Μεσαίωνας κράτησε δέκα ώρες», είπε η Σοφία.

Ο Αλμπέρτο τίναξε ψηλά το κεφάλι του, κρυμμένο καθώς ήταν κάτω από την κουκούλα του ράσου του, και κοίταξε το εκκλησίασμά του, που τη στιγμή εκείνη το αποτελούσε μονάχα ένα δεκατετράχρονο κορίτσι.

«Αν μία ώρα είναι ίση με εκατό χρόνια, τότε ναι. Μπορούμε να φανταστούμε πως ο Χριστός γεννήθηκε τα μεσάνυχτα. Ο Παύλος άρχισε τα ταξίδια του κατά τις δωδεκάμισι τη νύχτα και πέθανε στη Ρώμη ένα τεταρτάκι αργότερα. Μέχρι τις τρεις, η χριστιανική Εκκλησία τελούσε, λίγο ως πολύ, υπό διωγμόν. Ώσπου το 313, ο χριστιανισμός αναγνωρίστηκε ως θρησκεία στο ρωμαϊκό κράτος. Αυτό συνέβη όταν αυτοκράτορας ήταν ο Κωνσταντίνος. Ο ευσεβής εκείνος αυτοκράτορας βαφτίστηκε πολλά χρόνια αργότερα, λίγο πριν πεθάνει. Το 380, ο χριστιανισμός έγινε η επίσημη θρησκεία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας».

«Μα, δεν είχε πια καταρρεύσει η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία;»

«Έτριζαν όλα της τα θεμέλια, ναι. Βρισκόμαστε μπροστά σε μία από τις μεγαλύτερες πολιτιστικές στροφές της ιστορίας μας. Τον 4ο αιώνα, η Ρώμη κινδύνευε τόσο από τις επιδρομές των βαρβαρικών φύλων από Βορρά όσο και από την εσωτερική της διάλυση. Το 330, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος μετέφερε την πρωτεύουσα του κράτους στην Κωνσταντινούπολη, που ο ίδιος είχε ιδρύσει στην είσοδο της Μαύρης Θάλασσας. Η νέα πρωτεύουσα ονομάστηκε "δεύτερη Ρώμη". Το 395, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία χωρίστηκε στα δύο - το *Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος* είχε πρωτεύουσα τη Ρώμη και το *Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος* είχε πρωτεύουσα τη νέα πόλη του Κωνσταντίνου,

την Κωνσταντινούπολη. Το 410, η Ρώμη λεηλατήθηκε από τους βαρβάρους. Και το 476, έπεσε στα χέρια τους ολόκληρο το Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος. Το Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος συνέχισε να ζει ως το 1453, οπότε οι Τούρκοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη».

«Κι από τότε η Πόλη ονομάστηκε πια Ιστανμπούλ;»

«Ναι. Μία ακόμη ημερομηνία που πρέπει να θυμόμαστε είναι το 529. Τη χρονιά εκείνη, έκλεισε η Ακαδημία του Πλάτωνα στην Αθήνα. Την ίδια χρονιά, ιδρύθηκε το *Τάγμα των Βενεδικτίνων.* Ήταν το μεγαλύτερο μοναχικό τάγμα του Μεσαίωνα. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι το 529 συμβολίζει το τέλος της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και την αρχή της εκκλησιαστικής κυριαρχίας. Από τότε και στο εξής, τα μοναστήρια είχαν το μονοπώλιο της μόρφωσης, της σκέψης και του διαλογισμού. Οι δείκτες του ρολογιού δείχνουν περίπου πεντέμισι...»

Η Σοφία είχε ήδη καταλάβει τι εννοούσε ο Αλμπέρτο με τις ώρες. Τα μεσάνυχτα ήταν το έτος μηδέν. Η ώρα μία ήταν το έτος 100 μ.Χ. Η ώρα έξι ήταν το έτος 600 μ.Χ. Η ώρα δύο το μεσημέρι ήταν το έτος 1400 μ.Χ...

Ο Αλμπέρτο συνέχισε:

«Λέγοντας "Μεσαίωνας", εννοούμε την περίοδο που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο άλλες περιόδους. Η έκφραση αυτή πρωτοεμφανίστηκε την εποχή της Αναγέννησης. Την εποχή εκείνη, ο Μεσαίωνας φαινόταν στους ανθρώπους σαν μια "χιλιόχρονη νύχτα" που είχε σκεπάσει με το σκοτάδι της την Ευρώπη για το διάστημα ανάμεσα στην αρχαιότητα και την Αναγέννηση. Ακόμα και σήμερα, χρησιμοποιούμε την έκφραση "μεσαιωνικός" υποτιμητικά, για να περιγράψουμε κάτι που μας φαίνεται αυταρχικό και αρτηριοσκληρωτικό. Μερικοί, όμως, θεωρούν το Μεσαίωνα "χιλιόχρονη ανάπτυξη". Για παράδειγμα, τότε γεννήθηκε κι αναπτύχθηκε η ιδέα του σχολικού συστήματος. Τα πρώτα σχολεία λειτούργησαν αρκετά νωρίς στα μοναστήρια. Τον 12ο αιώνα, προστέθηκαν και τα σχολεία στις εκκλησίες. Και από το 1200 και μετά, ιδρύθηκαν τα πρώτα πανεπιστήμια. Ακόμα και σήμερα, τα πανεπιστημιακά μαθήματα χωρίζονται σε ομάδες ή "σχολές", όπως γινόταν και το Μεσαίωνα».

«Χίλια χρόνια δεν είναι και λίγα».

«Σύμφωνοι. Αλλά ο χριστιανισμός χρειαζόταν χρόνο για να προ-

χωρήσει μέχρι τα τελευταία κοινωνικά στρώματα. Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, ξεχώρισαν μέσα στην Ευρώπη οι διάφοροι λαοί - με τα κάστρα τους και τις πόλεις τους, τη λαϊκή τους μουσική και τη δημοτική τους ποίηση. Τι θα ήταν τα παραμυθια και τα λαϊκά τραγούδια χωρίς το Μεσαίωνα; Τι θα ήταν η Ευρώπη, χωρίς το Μεσαίωνα, Σοφία; Μια ρωμαϊκή επαρχία; Μα οι ρίζες ονομάτων, όπως Νορβηγία, Αγγλία, Γερμανία, χάνονται μέσα στο απύθμενο βάθος της σκοτεινής εποχής που αποκαλούμε Μεσαίωνα. Σ' αυτό τον μαύρο βυθό, σ' αυτό το χάος, κολυμπούν ψάρια μεγάλα, ακόμα κι αν εμείς δεν μπορούμε να τα δούμε. Ο Σνόρε, ας πούμε, ήταν άνθρωπος του Μεσαίωνα. Και ο Άγιος Όλαφ. Και ο Κάρολος ο Μέγας. Για να μην αναφέρω τον Ρωμαίο και την Ιουλιέτα, τους ήρωες των Νιμπελούνγκεν, τη Χιονάτη και τα καλικαντζαράκια των νορβηγικών δασών, παρέα με μια μεγάλη στρατιά γενναίων ιπποτών και μεγαλόπρεπων βασιλιάδων που πάνε χέρι χέρι μ' ένα σωρό όμορφες δεσποσύνες και περήφανους πρίγκιπες, ανώνυμους ζωγράφους και μεγαλοφυείς κατασκευαστές εκκλησιαστικών οργάνων. Κι ακόμα δεν είπα κουβέντα για τους μοναχούς, τους σταυροφόρους και τις μάγισσες».

«Ούτε για τους παπάδες μου είπες».

«Σωστά. Ο χριστιανισμός έφτασε στη Νορβηγία γύρω στο έτος 1000. Αλλά θα είναι υπερβολή αν ισχυριστούμε ότι η Νορβηγία έγινε χριστιανική μετά τη μάχη του Στίκλεσταντ. Η ειδωλολατρική πίστη συνέχισε να ζει κάτω από τη χριστιανική επιφάνεια, και τα προχριστιανικά στοιχεία μπερδεύτηκαν αξεδιάλυτα με τα χριστιανικά ήθη κι έθιμα μπολιάζοντας τη χριστιανική θρησκεία. Ακόμα και σήμερα, για παράδειγμα, εδώ στη Νορβηγία, οι γιορτές των Χριστουγέννων στηρίζονται σε χριστιανικά και αρχαία νορβηγικά έθιμα που συμβιώνουν αρμονικά μεταξύ τους. Και στην περίπτωση αυτή, ισχύει η παροιμία που λέμε για όσους έχουν περάσει πολλά χρόνια παντρεμένοι: ότι, τελικά, αρχίζουν να μοιάζουν μεταξύ τους. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να τονίσουμε ότι ο χριστιανισμός υπερίσχυσε κι έγινε ο μοναδικός τρόπος θεώρησης του κόσμου και της ζωής γενικά. Γι' αυτό και μιλάμε για μια "χριστιανική πολιτισμική ενότητα"».

«Ώστε ο Μεσαίωνας δεν ήταν μόνο σκοτάδι και θλίψη;»

«Τα πρώτα εκατό χρόνια μετά το έτος 400, σημειώθηκε πράγματι μια πολιτιστική παρακμή. Η ρωμαϊκή εποχή ήταν μια περίοδος "υ-

ψηλού πολιτισμού", με μεγάλες πόλεις, δημόσια λουτρά, υδραγωγεία, συστήματα αποχέτευσης και δημόσιες βιβλιοθήκες. Κι ας μη μιλήσουμε για τα μεγαλόπρεπα κτίρια. Ο πολιτισμός αυτός κατέρρευσε κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων του Μεσαίωνα. Το ίδιο συνέβη και με το εμπόριο και την οικονομία. Το Μεσαίωνα, οι ανθρώπινες ομάδες επιστρέφουν στην αγροτική οικονομία και στο σύστημα της ανταλλαγής αγαθών. Ο λεγόμενος φεουδαρχικός τρόπος ζωή; σφραγίζει την οικονομία. Φεουδαρχία σημαίνει ότι λίγοι πλούσιοι άρχοντες είχαν στην κατοχή τους γη, την οποία καλλιεργούσαν οι φτωχοί αγρότες για να ζήσουν. Τους πρώτους αιώνες ελαττώθηκε σημαντικά και ο πληθυσμός. Η Ρώμη ήταν, στην αρχαιότητα, μια αυτοκρατορία με εκατομμύρια υπηκόους. Αλλά τον 7ο αιώνα, δεν είχε παρά σαράντα χιλιάδες κατοίκους όλους κι όλους. Ο πληθυσμός της, όπως κι όλων των μεγάλων πόλεων της αρχαιότητας, είχε συρρικνωθεί. Οι άνθρωποι ζούσαν πια *ανάμεσα* στα ερείπια των μεγαλόπρεπων κτιρίων του λαμπρού παρελθόντος. Κι όταν χρειάζονταν πέτρες ή μάρμαρα για τα σπίτια τους, γκρέμιζαν κι ό,τι είχε μείνει όρθιο, πράγμα που εκνευρίζει αφάνταστα τους σημερινούς αρχαιολόγους που θα προτιμούσαν να παραλάβουν άθικτα τα μνημεία της αρχαιότητας».

«Ναι, αλλά όποιος είναι έξω από το χορό πολλά τραγούδια ξέρει».

«Η εποχή της παντοδυναμίας της Ρώμης, η εποχή που οι Λατίνοι ήταν κοσμοκράτορες, είχε φτάσει στη δύση της από τα τέλη κιόλας του 4ου αιώνα. Σύντομα, όμως, ο επίσκοπος της Ρώμης έγινε αρχηγός ολόκληρης της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Πήρε τον τίτλο του *Πάπα* -ή πατέρα- και θεωρείται έκτοτε αντιπρόσωπος του Ιησού επί της γης. Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, η Ρώμη ήταν η εκκλησιαστική πρωτεύουσα της Ευρώπης. Και δεν υπήρχαν πολλοί που τολμούσαν να "υψώσουν τη φωνή τους εναντίον της". Σιγά σιγά, όμως, οι βασιλιάδες κι οι πρίγκιπες των νεογέννητων κρατών συγκέντρωσαν αρκετή δύναμη στα χέρια τους και κάποιοι απ' αυτούς τόλμησαν να σηκώσουν κεφάλι στην παντοδύναμη Εκκλησία. Ένας απ' αυτούς ήταν κι ο βασιλιάς Σβέρε...»

Η Σοφία κοίταξε τον καλόγερο στον άμβωνα, που ήξερε τόσα πολλά.

«Είπες ότι η Εκκλησία έκλεισε την Ακαδημία του Πλάτωνα στην Αθήνα. Ξεχάστηκαν, λοιπόν, όλοι οι Έλληνες φιλόσοφοι;»

«Όχι εντελώς. Υπήρχαν ακόμη άνθρωποι που γνώριζαν τα έργα του Αριστοτέλη, άλλοι που γνώριζαν τους διαλόγους του Πλάτωνα. Αλλά η αρχαία Ρώμη είχε διασπαστεί σε τρεις διαφορετικούς πολιτισμούς. Στη Δυτική Ευρώπη, έχουμε ένα *λατινόφωνο* χριστιανικό πολιτισμό με κέντρο τη Ρώμη. Στην Ανατολική Ευρώπη, έχουμε μια ελ*ληνόφωνη* χριστιανική αυτοκρατορία με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη, που αργότερα ονομάστηκε Βυζάντιο. Κάνουμε, λοιπόν, λόγο για τον "βυζαντινό Μεσαίωνα" και τον διακρίνουμε από τον "ρωμαιοκαθολικό Μεσαίωνα". Αλλά και η Βόρεια Αφρική μαζί με τη Μέση Ανατολή ανήκαν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Κατά το Μεσαίωνα, οι περιοχές αυτές ανέπτυξαν έναν *αραβόφωνο* ισλαμικό πολιτισμό. Μετά το θάνατο του Μωάμεθ, το 632, ο ισλαμισμός εξαπλώθηκε στη Μέση Ανατολή και στη Βόρεια Αφρική. Και πριν περάσει πολύς καιρός, οι Άραβες κατέλαβαν και την Ισπανία. Οι ιερές πόλεις των μωαμεθανών ήταν η Μέκκα, η Μεδίνα, η Ιερουσαλήμ και η Βαγδάτη. Από την άποψη της ιστορίας του πολιτισμού, ενδιαφέρον είναι και το ότι οι Αραβες είχαν στην κατοχή τους και την ελληνιστική πόλη της Αλεξάνδρειας. Κατ' αυτό τον τρόπο, κληρονόμησαν ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής επιστήμης. Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι Αραβες ανέλαβαν ηγετικό ρόλο σε τομείς όπως τα μαθηματικά. η χημεία, η αστρονομία και η ιατρική. Ακόμα και σήμερα, χρησιμοποιούμε τους "αραβικούς αριθμούς". Σε ορισμένους τομείς, επομένως, ο αραβικός πολιτισμός ήταν ανώτερος του χριστιανικού».

«Θα 'θελα να 'ξερα τι απόγινε η ελληνική φιλοσοφία».

«Μπορείς να φανταστείς ένα ποτάμι, που ξαφνικά χωρίζεται στα τρία, για να ενωθεί λίγο πιο κάτω πάλι:...»

«Ναι, το φαντάζομαι».

«Ε, τότε μπορείς να φανταστείς τι ακριβώς έγινε με την ελληνική φιλοσοφία. Μοιράστηκε στα τρία. Ένα μέρος της πέρασε στον ρωμαιοκαθολικό πολιτισμό, στη Δύση. Ένα άλλο μέρος, στον βυζαντινό πολιτισμό, στην Ανατολή. Και το τρίτο μέρος πέρασε στους Άραβες, στο Νότο. Παρόλο που απλοποιούμε πολύ τα πράγματα μ' αυτό τον τρόπο, μπορούμε να πούμε ότι ο νεοπλατωνισμός πήγε στη Δύση, ο Πλάτωνας έμεινε στην Ανατολή, ενώ ο Αριστοτέλης ταξίδεψε

στο Νότο, στους Άραβες. Το σημαντικό είναι ότι και τα τρία *αυτά* μικρότερα ποτάμια ενώθηκαν και πάλι γύρω στα τέλη του Μεσαίωνα, στη Βόρεια Ιταλία. Οι Αραβες από την Ισπανία κι οι Έλληνες από το Βυζάντιο άσκησαν την επίδραση τους στη Δυτική Ευρώπη. Κι έτσι άρχισε η *Αναγέννηση,* η αναγέννηση του αρχαίου πολιτισμού. Από *αυτή* την άποψη, επομένως, ο αρχαίος πολιτισμός κατάφερε να επιζήσει».

«Καταλαβαίνω».

«Δεν πρέπει, όμως, να προτρέχουμε των γεγονότων. Θα πρέπει πρώτα να πούμε δυο λόγια για τη μεσαιωνική φιλοσοφία, παιδί μου. Και δεν έχω σκοπό να κουβεντιάσω άλλο μαζί σου ανεβασμένος εδώ πάνω. Θα κατέβω να καθίσω κοντά σου».

Η Σοφία το ένιωθε στα μάτια της ότι είχε κοιμηθεί πολύ λίγο: την έτσουζαν. Βλέποντας τώρα τον παράξενο καλόγερο να κατεβαίνει από τον άμβωνα, της φάνηκε πως έβλεπε όνειρο.

Ο Αλμπέρτο προχώρησε πρώτα στην πύλη του ιερού κι έμεινε εκεί για λίγο κοιτάζοντας τον Εσταυρωμένο. Ύστερα, γύρισε προς τη Σοφία, προχώρησε με αργά βήματα κι ήρθε να καθίσει δίπλα της.

Τι παράξενο, να κάθεται τόσο κοντά του. Κάτω από την κουκούλα, την κοίταζαν δύο καστανά μάτια. Ανήκαν σ' έναν άντρα μέσης ηλικίας με κοντή γενειάδα.

«Ποιος είσαι;» σκέφτηκε η Σοφία. «Γιατί μπήκες στη ζωή μου;»

«Δε θ' αργήσουμε να γνωριστούμε καλύτερα», της είπε εκείνος, λες και είχε διαβάσει τη σκέψη της.

Κι έτσι όπως ήταν καθισμένοι μέσα στην εκκλησία της Παναγίας, κι έτσι όπως το φως δυνάμωνε σιγά σιγά, όσο η μέρα ξημέρωνε, ο Αλμπέρτο Κνοξ άρχισε να της μιλάει για τη φιλοσοφία στο Μεσαίωνα.

«Οι φιλόσοφοι του Μεσαίωνα θεώρησαν, όλοι σχεδόν, δεδομένο και σίγουρο ότι ο χριστιανισμός ήταν η μόνη αλήθεια», ξεκίνησε. «Το ζητούμενο ήταν αν έπρεπε απλούστατα να *πιστέψουμε* τη χριστιανική αποκάλυψη ή αν μπορούσαμε ν' αγγίξουμε τις χριστιανικές αλήθειες και με τη βοήθεια της λογικής μας. Ποια σχέση μπορούσε να υπάρξει ανάμεσα στους Έλληνες φιλόσοφους και τις διδαχές της Βίβλου; Υπήρχε, άραγε, αντίφαση ανάμεσα στη Βίβλο και στη Λογι-

κή ή μήπως υπήρχε τρόπος να συμβαδίσουν αρμονικά πίστη και γνώση; Όλοι σχεδόν οι φιλόσοφοι του Μεσαίωνα ασχολήθηκαν μ' αυτά τα ερωτήματα».

Η Σοφία έγνεψε ανυπόμονη. Αυτό το θέμα της πίστης και της γνώσης το ήξερε. Στο κάτω κάτω της γραφής, είχε ήδη απαντήσει σ' αυτό το ερώτημα στο διαγώνισμα των θρησκευτικών.

«Θα δούμε πώς αντιμετώπισαν αυτό το πρόβλημα οι δυο σπουδαώτεροι φιλόσοφοι του Μεσαίωνα. Και θ' αρχίσουμε αμέσως με *τον Αυγουστίνο,* που έζησε από το 354 ως το 430. Στη ζωή του, μπορούμε στην κυριολεξία να μελετήσουμε το πέρασμα του κόσμου από την Ύστερη Αρχαιότητα στον Πρώιμο Μεσαίωνα. Ο Αυγουστίνος γεννήθηκε σε μια μικρή πόλη της Βόρειας Αφρικής, την Ταγάστη. Στα δεκάξι του όμως κιόλας, πήγε για σπουδές στην Καρχηδόνα. Αργότερα, επισκέφτηκε το Μιλάνο και τη Ρώμη. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα πέρασε ως επίσκοπος στην Ιππώνα, τριάντα-σαράντα χιλιόμετρα δυτικά της Καρχηδόνας. Ο Αυγουστίνος δεν ήταν όλη του τη ζωή χριστιανός. Πέρασε από πολλά θρησκευτικά και φιλοσοφικά ρεύματα, πριν καταλήξει στο χριστιανισμό».

«Μπορείς να μου δώσεις ένα παράδειγμα;»

«Για κάμποσο καιρό, ήταν οπαδός του *μανιχαϊσμού.* Η αίρεση αυτή είναι χαρακτηριστική της εποχής για την οποία μιλάμε. Ήταν ένα μείγμα θρησκευτικών λυτρωτικών δοξασιών και φιλοσοφικών στοχασμών. Χώριζε τον κόσμο στα δυο: στο Καλό και στο Κακό, στο Φως και στο Σκοτάδι, στο Πνεύμα και στην Ύλη. Με τη βοήθεια του πνεύματός τους, οι άνθρωποι μπορούσαν να υψωθούν πάνω από τον υλικό κόσμο και να εξασφαλίσουν έτσι τις απαραίτητες βάσεις για τη σωτηρία της ψυχής τους. Αλλά ο απόλυτος χωρισμός του Καλού από το Κακό δεν άφηνε σε ησυχία τον Αυγουστίνο. Ο νεαρός Αυγουστίνος ενδιαφερόταν πολύ γί αυτό που εμείς ονομάζουμε σήμερα "πρόβλημα του Κακού". Το κύριο ερώτημα είναι: από πού προέρχεται το Κακό; Ο Αυγουστίνος είχε δεχτεί την επιρροή της στωικής φιλοσοφίας. Και οι στωικοί χώριζαν επίσης τον κόσμο σε Καλό και Κακό. Περισσότερο, όμως, επηρεάστηκε ο Αυγουστίνος από το άλλο σπουδαίο φιλοσοφικό ρεύμα της Ύστερης Αρχαιότητας - τον νεοπλατωνισμό. Κι εδώ είχε έρθει αντιμέτωπος με τη σκέψη πως όλη η πλάση, όλη η ύπαρξη στο σύνολο της, είχε φύση θεϊκή».

«Κι έγινε νεοπλατωνικός επίσκοπος;»

«Ναι, μπορείς να το πεις κι έτσι. Κατ' αρχήν έγινε χριστιανός. Ο χριστιανισμός, όμως, του Αυγουστίνου είναι επηρεασμένος σε υψηλό βαθμό από την πλατωνική σκέψη. Καταλαβαίνεις λοιπόν, Σοφία, ότι δεν έχουμε να κάνουμε με μια δραματική ρήξη μεταξύ ελληνικής φιλοσοφίας και χριστιανικής θρησκείας. Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία κατάφερε να βάλει το πόδι της μέσα στον χριστιανικό Μεσαίωνα. Και πολλά από τα στοιχεία της πέρασαν κι έφτασαν ως εμάς χάρη στους πατέρες της Εκκλησίας, όπως ήταν ο Αυγουστίνος».

«Ο Αυγουστίνος, δηλαδή, ήταν πενήντα τοις εκατό χριστιανός και πενήντα τοις εκατό νεοπλατωνικός;»

«Ο ίδιος θεωρούσε τον εαυτό του εκατό τοις εκατό χριστιανό. Δε διέκρινε, όμως, καμιά αντίθεση ανάμεσα στη χριστιανική θρησκεία και την πλατωνική φιλοσοφία. Οι ομοιότητες ανάμεσα στον Πλάτωνα και τη χριστιανική διδασκαλία του φαίνονται, αντίθετα, τόσο χτυπητές, ώστε αναρωτιόταν μήπως ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος γνώριζε την Παλαιά Διαθήκη ή έστω κάποια μέρη της - πράγμα, φυσικά, εξαιρετικά αμφίβολο. Μπορούμε μάλλον να ισχυριστούμε με μεγαλύτερη σιγουριά ότι ο Αυγουστίνος "εκχριστιάνισε" τον Πλάτωνα».

«Και πάντως δεν απέρριψε τη φιλοσοφία, μόνο και μόνο επειδή πίστευε στο Χριστό, έτσι;»

«Έδειξε, όμως, ότι υπάρχουν όρια για τη λογική, όταν καταπιάνεται με θρησκευτικά θέματα. Ακόμα κι η χριστιανική θρησκεία δεν παύει να είναι θρησκεία. Είναι ένα θείο μυστήριο, το οποίο τελικά μπορούμε να προσεγγίσουμε μονάχα με τη βοήθεια της πίστης. Αν, όμως, πιστέψουμε στον Ιησού Χριστό, ο Θεός "φωτίζει" την ψυχή μας, και μπορούμε ν' αποκτήσουμε ένα είδος υπερφυσικής γνώσης. Ο ίδιος ο Αυγουστίνος ήξερε πολύ καλά ότι η φιλοσοφία δεν μπορεί να προχωρήσει απεριόριστα. Μόνο όταν ασπάστηκε το χριστιανισμό, βρήκε ησυχία και γαλήνη η ψυχή του. Ανήσυχη είναι η καρδιά μας, ώσπου έρχεται και ησυχάζει σε Σένα!" έγραψε κάποτε».

«Δεν μπορώ να καταλάβω πώς είναι δυνατό να ταιριάσει η θεωρία του Πλάτωνα για τις ιδέες με τη χριστιανική θρησκεία», είπε η Σοφία. «Τι γίνεται με τις αιώνιες ιδέες;»

«Ο Αυγουστίνος εξηγεί, βεβαίως, ότι ο Θεός έπλασε τον κόσμο

από το μηδέν. Κι αυτή είναι μια βιβλική αντίληψη. Οι Έλληνες έκλιναν μάλλον προς την άποψη ότι ο κόομος υπήρχε ανέκαθεν. Αλλά πριν ο Θεός πλάσει τον κόσμο, υπήρχαν οι "ιδέες" στη σκέψη του θεού. Έτσι έλεγε ο Αυγουστίνος. Απέδωσε τις αιώνιες ιδέες στο Θεό και κατάφερε έτσι να σώσει την πλατωνική θεωρία των Ιδεών».

«Έξυπνο εκ μέρους του!»

«Δείχνει, όμως, επίσης πόσο αγωνίστηκαν ο Αυγουστίνος και πολλοί άλλοι πατέρες της Εκκλησίας, για να ταιριάσουν τον ελληνικό και τον ιουδαϊκό τρόπο σκέψης. Κατά κάποιο τρόπο, μπορεί κανείς να τους θεωρήσει πολίτες δύο πολιτισμών. Ακόμα και στον τρόπο που αντιλαμβάνεται το Κακό, ο Αυγουστίνος ανατρέχει στις νεοπλατωνικές θεωρίες. Σαν τον Πλωτίνο κι αυτός, πίστευε ότι το Κακό σημαίνει απλώς "απουσία του Θεού". Δεν υπάρχει από μόνο του, δεν *είναι.* Γιατί η πλάση, ο κόσμος, το δημιούργημα του Θεού, δεν μπορεί να είναι κακό. Το Κακό γεννιέται από την ανυπακοή του ανθρώπου. Έτσι τουλάχιστον πίστευε ο Αυγουστίνος. Και για να το πούμε με τα δικά του λόγια: Η "θέληση του Καλού'" είναι "έργο του Θεού", η "θέληση του Κακού" είναι "τα σκουπίδια που πέφτουν από το έργο του Θεού"».

«Πίστευε κι αυτός ότι ο άνθρωπος έχει αθάνατη ψυχή;»

«Ναι και όχι. Ο Αυγουστίνος εξηγεί ότι ανάμεσα στο Θεό και στον κόσμο υπάρχει μια αγεφύρωτη άβυσσος. Την άποψή του αυτή τη στηρίζει γερά στη Βίβλο. Αρνείται τη θεωρία του Πλωτίνου ότι όλα είναι ένα. Τονίζει, ωστόσο, ότι κι ο άνθρωπος είναι ον πνευματικό. Έχει σώμα από ύλη -που ανήκει στον φυσικό κόσμο και φθείρεται και γερνάει —, αλλά έχει και ψυχή. που μπορεί να γνωρίσει και να δει το Θεό».

«Τι γίνεται με την ψυχή μας, όταν πεθαίνουμε;»

«Σύμφωνα με τον Αυγουστίνο, το ανθρώπινο γένος εκδιώχθηκε από τον Παράδεισο μετά το προπατορικό αμάρτημα. Ο Θεός, όμως, αποφάσισε ότι μερικοί άνθρωποι θα σωθούν από την αιώνια καταδίκη».

«Και γιατί δεν αποφάσιζε ότι θα σωθούν όλοι ή ότι δε θα καταδικαστεί κανείς;» ρώτησε η Σοφία.

«Στο σημείο αυτό, Ο Αυγουστίνος έρχεται και μας λέει ότι ο άνθρωπος δεν έχει κανένα δικαίωμα να κρίνει το Θεό. Χρησιμοποιεί

ως επιχείρημα τα λόγια του Αποστόλου Παύλου από την προς Ρωμαίους επιστολή του: "ώ άνθρωπε, σύ τις ει ό ανταποκρινόμενος τω θεώ; μή έρεί τό πλάσμα τω πλάσαντι τί μέ έποίησας ούτως; η ουκ έχει έξουσίαν ο κεραμεύς του πηλού έκ τού αύτού φυράματος ποιήσαι ο μεν εις τιμήν σκεύος, ό δε εις άτιμίαν:" Που θα πει: "Ποιος είσαι συ, άνθρωπε, που θα κρίνεις το θεό; Μήπως λέει το πλάσμα στον πλάστη του: γιατί μ' έκανες έτσι; Ή μήπως δεν έχει την εξουσία ο κεραμέας να φτιάξει από τον ίδιο πηλό ένα σκεύος για χρήση τιμητική και άλλο για χρήσεις πιο ταπεινές;"».

«Ώστε ο θεός κάθεται στον ουρανό και παίζει με τους ανθρώπους: Κι όταν δεν του αρέσει κάτι απ' αυτά που μόνος του έχει δημιουργήσει τότε το πετάει αμέσως στα σκουπίδια;»

«Ο Αυγουστίνος ξεκινάει το συλλογισμό του με την παραδοχή ότι κανείς δεν αξίζει τη σωτηρία και τη λύτρωση. Ο Θεός, όμως, διάλεξε μερικούς που θα σωθούν από την αιώνια τιμωρία. Ξέρει, λοιπόν, ποιος θα σωθεί και ποιος όχι. Αυτό είναι εκ των προτέρων καθορισμένο. Επομένως, ναι, είμαστε πηλός στα χέρια του Θεού. Και εξαρτιόμαστε εντελώς από τη χάρη Του».

«Δηλαδή, ξαναγύρισε, στην παλιά πίστη στη μοίρα».

«Ίσως έχεις δίκιο. Ο Αυγουστίνος, όμως. συνεχίζει να πιστεύει ότι ο άνθρωπος έχει την ευθύνη της ζωής του. Η συμβουλή του είναι πως πρέπει να ζούμε με τέτοιο τρόπο, ώστε να φαίνεται από τη ζωή μας την ίδια ότι ανήκουμε στους εκλεκτούς. Γιατί δεν αρνείται ότι έχουμε ελεύθερη βούληση. Μόνο που ο Θεός έχει εκ των προτέρων "προβλέψει" *πώς* θα ζήσουμε».

«Δεν είναι λίγο άδικο αυτό;» ρώτησε η Σοφία. «Ο Σωκράτης πίστευε ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν τις ίδιες δυνατότητες. επειδή όλοι έχουν το ίδιο μυαλό και την ίδια λογική. Ο Αυγουστίνος, όμως, χώρισε τους ανθρώπους σε δύο ομάδες: η πρώτη ομάδα θα σωθεί, η δεύτερη όχι».

«Ναι, με τη θεολογία του Αυγουστίνου απομακρυνόμαστε λιγάκι από τον ανθρωπισμό της Αθήνας. Αλλά δεν ήταν ο Αυγουστίνος αυτός που χώρισε την ανθρωπότητα σε δύο ομάδες. Ο Αυγουστίνος στηρίχτηκε στη Βίβλο, που μιλάει για σωτηρία και καταδίκη. Και το εξηγεί με λεπτομέρειες στο μεγάλο έργο του "Η πολιτεία του Θεού"».

«Α, θέλω ν' ακούσω περισσότερα γί αυτό».

«Η έκφραση "πολιτεία του Θεού" ή "βασιλεία του Θεού" έχει ληφθεί από τη Βίβλο και από τις ομιλίες του Ιησού. Ο Αυγουστίνος πίστευε ότι το σημαντικότερο ζήτημα στην ιστορία ήταν η έκβαση του αγώνα ανάμεσα στην "πολιτεία του Θεού" από τη μια και την "πολιτεία των ανθρώπων" από την άλλη. Οι δυο αυτές πολιτείες, τα δύο αυτά κράτη, δεν είναι αντίπαλες δυνάμεις του κόσμου τούτου. Βρίσκονται μέσα σε κάθε άνθρωπο και πολεμούν για το ποια από τα δύο θα επικρατήσει στην ψυχή του. Προβάλλουν, όμως, με μεγαλύτερη σαφήνεια, η μεν πολιτεία του Θεού στο θεσμό της Εκκλησίας, η δε πολιτεία του κόσμου στους φορείς της πολιτικής εξουσίας - για παράδειγμα, στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία που, τον καιρό του Αυγουστίνου, κόντευε πια να διαλυθεί εντελώς. Η αντίληψη αυτή διαδόθηκε και ισχυροποιήθηκε, αφού μάλιστα, καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, η Εκκλησία και το κράτος πολεμούσαν μεταξύ τους για την εξουσία. "Δεν υπάρχει σωτηρία έξω από τους κόλπους της Εκκλησίας", έλεγαν οι κληρικοί. Και η πολιτεία του Θεού. έτσι όπως την είχε περιγράψει ο Αυγουστίνος, ταυτίστηκε με τον οργανισμό της Εκκλησίας. Επρεπε να φτάσουμε στον 16ο αιώνα, στη Μεταρρύθμιση, για να ακουστούν οι πρώτες διαμαρτυρίες ενάντια σ' αυτή την πεποίθηση: ότι, δηλαδή, ο άνθρωπος οφείλει να βαδίσει το δρόμο της Εκκλησίας, για να σωθεί και να φτάσει στο Θεό».

«Ε, καιρός ήταν!»

«Σημείωσε επίσης ότι ο Αυγουστίνος ήταν ο πρώτος από τους φιλοσόφους μας που συμπεριέλαβε την *ιστορία* στο φιλοσοφικό του οικοδόμημα. Η ιδέα του αγώνα μεταξύ Καλού και Κακού δεν ήταν δα τίποτα καινούριο. Το καινούριο στοιχείο, που πρόσθεσε ο Αυγουστίνος, ήταν πως αυτός ο αγώνας διαδραματίζεται μέσα στα πλαίσια της ιστορίας. Απ' αυτή την άποψη, δεν είναι και πολύ πλατωνικός. Στο σημείο αυτό, πατάει γερά στη γραμμική αντίληψη της ιστορίας που συναντήσαμε στην Παλαιά Διαθήκη. Ο Αυγουστίνος εννοεί ότι ο Θεός χρειάζεται ολόκληρη την ιστορία, για να στήσει την "πολιτεία Του". Η ιστορία είναι απαραίτητη, για να διαπαιδαγωγηθούν οι άνθρωποι και να νικηθεί το Κακό. Κάπου λέει ότι η θεία Πρόνοια οδηγεί το νήμα της ιστορίας από τον Αδάμ μέχρι το τέλος των ημερών, σαν την ιστορία ενός ανθρώπου που βήμα βήμα φτάνει από την παιδική ηλικία στην ωριμότητα και στα γηρατειά».

Η Σοφία κοίταξε το ρολόι της.

«Πήγε κιόλας οχτώ», είπε. «Πρέπει να φύγω».

«Πρώτα, όμως, θα σου μιλήσω και για τον δεύτερο μεγάλο φιλόσοφο του Μεσαίωνα. Δεν πάμε να καθίσουμε λίγο έξω;»

Ο Αλμπέρτο σηκώθηκε από τον πάγκο. Ένωσε τις παλάμες του και με τα χέρια έτσι σταυρωμένα προχώρησε στο διάδρομο, λες και προσευχόταν, λες και συλλογιζόταν κάποιες πνευματικές αλήθειες. Η Σοφία τον ακολούθησε· ένιωθε πως δεν είχε άλλη επιλογή.

Έξω, η πάχνη της νύχτας δεν είχε ακόμα διαλυθεί εντελώς. Ανάλαφρα συννεφάκια ομίχλης πλανιόνταν ακόμα πάνω από το χώμα. Ο ήλιος είχε ανατείλει πριν από πολλές ώρες, αλλά δεν είχε καταφέρει ακόμα να διαλύσει την πρωινή ομίχλη. Η εκκλησία της Παναγίας βρισκόταν στην άκρη της παλιάς πόλης. Ο Αλμπέρτο κάθισε σ' ένα παγκάκι στο προαύλιο του ναού. Η Σοφία αναρωτήθηκε τι θα γινόταν, αν περνούσε εκείνη τη στιγμή κανείς και τους έβλεπε. Ένα κορίτσι της ηλικίας της καθισμένο σ' ένα παγκάκι στις οχτώ το πρωί, ήταν ήδη ασυνήθιστο θέαμα. Το γεγονός ότι θα είχε συντροφιά της έναν καλόγερο από το Μεσαίωνα δεν καλυτέρευε καθόλου την κατάσταση.

«Είναι *οχτώ* η ώρα», άρχισε ο Αλμπέρτο. «Από την εποχή του Αυγουστίνου, έχουν περάσει τέσσερις αιώνες. Και τώρα χτυπάει το κουδούνι· το μάθημα αρχίζει. Μέχρι τις δέκα, το μονοπώλιο θα το έχουν τα σχολεία των μοναστηριών. Μεταξύ δέκα κι έντεκα, ιδρύονται τα πρώτα σχολεία στις μητροπόλεις των μεγάλων πόλεων. Και κατά τις δώδεκα, ανοίγουν τις πόρτες τους τα πρώτα πανεπιστήμια. Τώρα χτίζονται και οι πρώτοι καθεδρικοί ναοί. Κι αυτή εδώ η εκκλησία χτίστηκε κατά τις δώδεκα το μεσημέρι - στην πόλη ετούτη δεν είχαν τα απαραίτητα πλούτη για να κατασκευάσουν μεγαλύτερο ναό».

«Καλύτερα», τον έκοψε η Σοφία. «Τι να την κάνουν τη μεγαλύτερη εκκλησία; Θα έμενε άδεια. Και δεν υπάρχει τίποτα χειρότερο από μια άδεια εκκλησία».

«Ναι, αλλά οι μεγάλες εκκλησίες του Μεσαίωνα δε χτίστηκαν μόνο και μόνο για να δεχτούν μεγάλο εκκλησίασμα. Χτίστηκαν προς δόξαν του Θεού και με τον τρόπο τους αποτελούν ήδη προσφορά

προς το Θεό. Στο δεύτερο μισό του Μεσαίωνα, ωστόσο, συνέβη κάτι ακόμα, που παρουσιάζει ενδιαφέρον για μας τους φιλόσοφους».

«Τι πράγμα;»

Ο Αλμπέρτο συνέχισε:

«Άρχισε να γίνεται αισθητή η επιρροή των Αράβων στην Ισπανία. Οι Αραβες είχαν διασώσει μέσα απ' όλο το Μεσαίωνα τα έργα του Αριστοτέλη. Από το 1200 περίπου και μετά, Άραβες σοφοί ήρθαν στη Βόρεια Ιταλία μετά από πρόσκληση των εκεί ηγεμόνων. Κατ' αυτό τον τρόπο, έγιναν γνωστά πολλά από τα έργα του Αριστοτέλη και μεταφράστηκαν στα λατινικά από τα ελληνικά και τα αραβικά. Κι αυτό, με τη σειρά του, γέννησε ένα νέο ενδιαφέρον για τη μελέτη της φύσης και των φυσικών φαινομένων. Η σχέση της χριστιανικής αποκάλυψης με την ελληνική φιλοσοφία απασχόλησε και πάλι τους μορφωμένους. Στα επιστημονικά θέματα, κανείς πια δε διενοείτο ν' αγνοήσει τον Αριστοτέλη. Πότε, όμως, έπρεπε κανείς ν' ακούσει το "φιλόσοφο" και πότε να στηριχτεί αποκλειστικά στη Βίβλο; Με παρακολουθείς;»

Η Σοφία έγνεψε καταφατικά, κι ο καλόγερος συνέχισε:

«Ο μεγαλύτερος και σπουδαιότερος φιλόσοφος του δεύτερου μισού του Μεσαίωνα ήταν ο *Θωμάς ο Ακινάτης,* που έζησε *από* το 1225 ως το 1274. Είχε γεννηθεί στη μικρή πόλη Άκινο, ανάμεσα στη Ρώμη και στη Νάπολη, έζησε όμως και. εργάστηκε ως καθηγητής στο Παρίσι. Είπα πως ήταν "φιλόσοφος"· ήταν, όμως, και θεολόγος. Την εποχή εκείνη, εξάλλου, η φιλοσοφία κι η θεολογία ήταν ένα και το αυτό. Για να μη μακρηγορούμε, σου λέω ότι ο Θωμάς ο Ακινάτης "εκχριστιάνισε" τον Αριστοτέλη, όπως ακριβώς ο Αυγουστίνος είχε εκχριστιανίσει τον Πλάτωνα, στις αρχές του Μεσαίωνα».

«Δεν είναι λίγο παράξενο να εκχριστιανίζονται έτσι. φιλόσοφοι που είχαν ζήσει τόσους πολλούς αιώνες πριν από το Χριστό;»

«Ναι. Μιλώντας, όμως, για τον "εκχριστιανισμό" των δύο μεγάλων Ελλήνων φιλοσόφων, εννοούμε ότι. το έργο τους ερμηνεύτηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε πλέον δεν αποτελούσε απειλή για τη χριστιανική διδασκαλία. Λένε ότι ο Θωμάς ο Ακινάτης "έπιασε τον ταύρο από τα κέρατα"».

«Δεν ήξερα ότι η φιλοσοφία είχε σχέση και με τις ταυρομαχίες».

«Ο Θωμάς ο Ακινάτης ανήκε στους ανθρώπους εκείνους που ή-

θελαν να συνταιριάσουν τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη με το χριστιανισμό. Θεωρούσε ότι πέτυχε τη μεγαλύτερη και δυσκολότερη σύνθεση ανάμεσα στην πίστη και στη γνώση. Και τα κατάφερε, επειδή μπήκε μέσα στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη και την έπιασε κατά λέξη».

«Δηλαδή από τα κέρατα. Δεν έχω κοιμηθεί σχεδόν καθόλου απόψε. Φοβάμαι ότι δεν καταλαβαίνω και πολύ καλά».

«Ο Θωμάς ο Ακινάτης δεν πίστευε ότι υπήρχε κάποια αγεφύρωτη αντίφαση ανάμεσα σ' αυτά που μας λέει η λογική μας και η φιλοσοφία από τη μια, και σ' αυτά που μας λέει η χριστιανική αποκάλυψη κι η πίστη από την άλλη. Πολύ συχνά, χριστιανισμός και φιλοσοφία λένε το ίδιο πράγμα. Μπορούμε, επομένως, να καταλήξουμε με τη λογική μας στις ίδιες αλήθειες, τις οποίες μας αποκάλυψε η Βίβλος».

«Πώς γίνεται αυτό; Πως μπορεί η λογική να μας διηγηθεί τη δημιουργία του κόσμου από το Θεό μέσα σ' έξι μέρες; Πώς μπορεί η λογική μας να μας αποδείξει ότι ο Ιησούς ήταν Υιός του Θεού;»

«Όχι, τέτοιου είδους "αλήθειες της πίστης", μόνο με τη βοήθεια της πίστης και της χριστιανικής αποκάλυψης μπορούμε να τις γνωρίσουμε. Ο Θωμάς, όμως, έλεγε ότι υπάρχουν και ορισμένες "φυσικές θεολογικές αλήθειες". Και εννοούσε ακριβώς εκείνες, στις οποίες μπορούμε να φτάσουμε και με τη βοήθεια της λογικής μας και με τη βοήθεια της πίστης μας. Μια τέτοια αλήθεια είναι, για παράδειγμα, το ότι υπάρχει Θεός. Ο Θωμάς, λοιπόν, πίστευε ότι υπάρχουν δύο δρόμοι που οδηγούν στο Θεό. Ο ένας δρόμος περνάει από την πίστη. Γιατί δεν είναι δύσκολο να χαθεί κανείς, όταν στηρίζεται αποκλειστικά στη λογική του και δείχνει υπερβολική εμπιστοσύνη στο ανθρώπινο μυαλό. Ο Θωμάς, πάντως, ενδιαφέρεται ν' αποδείξει ότι δεν υπάρχει αντίφαση μεταξύ της χριστιανικής διδασκαλίας και φιλοσόφων όπως ο Αριστοτέλης».

«Μπορούμε, επομένως, να στηριζόμαστε στον Αριστοτέλη, όπως στηριζόμαστε στη Βίβλο;»

«Όχι, όχι. Ο Αριστοτέλης προχώρησε λίγο δρόμο μονάχα, μια και δε γνώριζε τη χριστιανική αποκάλυψη. Αλλο πράγμα είναι, όμως, το να κάνεις λίγο δρόμο κι άλλο το να χάνεις το δρόμο σου και να περιπλανιέσαι. Δεν είναι λάθος, για παράδειγμα, να πει κανείς

ότι η Αθήνα βρίσκεται στην Ευρώπη. Δεν είναι, όμως, και ιδιαίτερα ακριβής πληροφορία. Όταν, λοιπόν, ένα βιβλίο σου λέει ότι η Αθήνα είναι μια ευρωπαϊκή πόλη, είσαι αναγκασμένος να κοιτάξεις και σ' έναν άτλαντα. Εκεί θα βρεις ολόκληρη την αλήθεια: η Αθήνα είναι η πρωτεύουσα της Ελλάδας, μιας μικρής χώρας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Κι αν είσαι τυχερή, θα μάθεις και κάτι για την Ακρόπολη. Για να μη μιλήσω καθόλου για τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη».

«Ναι, αλλά και η πρώτη πληροφορία για την Αθήνα ήταν σωστή».

«Ακριβώς! Αυτό λέει κι ο Θωμάς. Ότι υπάρχει μία και μόνη αλήθεια. Όταν ο Αριστοτέλης λέει κάτι που κι εμείς, με τη λογική μας, βρίσκουμε σωστό, τότε αυτό δεν έρχεται σε αντίθεση με τη χριστιανική διδασκαλία. Ένα μέρος της αλήθειας μπορούμε, επομένως, να το γνωρίσουμε με τη βοήθεια της λογικής και της παρατήρησης - και για τέτοιες αλήθειες μιλά, για παράδειγμα, ο Αριστοτέλης, όταν περιγράφει το φυτικό και το ζωικό βασίλειο. Ένα δεύτερο μέρος της αλήθειας μας αποκάλυψε ο θεός με τη Βίβλο. Αλλά τα δύο αυτά μέρη της αλήθειας συναντιούνται και καλύπτονται σε πολλά και σημαντικά σημεία. Υπάρχουν ερωτήματα στα οποία η Βίβλος και η λογική μας δίνουν την ίδια απάντηση».

«Για την ύπαρξη του θεού, ας πούμε;»

«Ακριβώς. Η φιλοσοφία του Αριστοτέλη ξεκινούσε, επίσης, από την προϋπόθεση ότι υπάρχει Θεός - ή μια πρώτη, αρχική αιτία που κινητοποιεί τα πάντα μέσα στη φύση. Ο Αριστοτέλης, όμως, δεν περιγράφει με περισσότερες λεπτομέρειες το θεό. Εδώ, πρέπει να ζητήσουμε τη βοήθεια της Βίβλου και της χριστιανικής διδασκαλίας».

«Μα... είναι σίγουρο ότι υπάρχει πράγματι θεός;»

«Εδώ χωράει, φυσικά, συζήτηση. Αλλά και σήμερα ακόμα, οι περισσότεροι άνθρωποι θα παραδέχονταν ότι η λογική μας δεν είναι σε θέση ν' αποδείξει ότι *δεν υπάρχει Θεός.* Ο Θωμάς προχώρησε ακόμα πιο πέρα. Πίστευε ότι, με βάση την αριστοτελική φιλοσοφία, μπορούσε κανείς ν' αποδείξει την ύπαρξη του θεού».

«Μωρέ μπράβο!»

«Με τη λογική, διαπιστώνουμε ότι όλα προέρχονται από μια "πρώτη, αρχική αιτία". Ο Θεός, έλεγε ο Θωμάς, αποκαλύφθηκε

στους ανθρώπους και μέσω της Βίβλου και μέσω της λογικής. Υπάρχει, λοιπόν, και "αποκαλυπτική" και "λογική ή φυσική θεολογία". Το ίδιο ισχύει και στο χώρο της Ηθικής. Στη Βίβλο, βρίσκουμε οδηγίες και συμβουλές για το πώς πρέπει να ζούμε. Ο Θεός, όμως, μας έχει εφοδιάσει και με συνείδηση, που μας δίνει τη δυνατότητα να διακρίνουμε με τη λογική μας το Καλό από το Κακό. Άρα, "δυο δρόμοι" οδηγούν και στην ηθική ζωή. Ξέρουμε ότι δεν πρέπει να βλάπτουμε και να βασανίζουμε τους άλλους ανθρώπους, έστω κι αν δεν έχουμε διαβάσει ποτέ τη Βίβλο (που λέει ότι πρέπει να φερόμαστε στον πλησίον μας όπως θέλουμε να μας φέρεται κι αυτός). Αλλά κι εδώ, ο δρόμος της Βίβλου είναι πιο σίγουρος, πιο ασφαλής».

«Νομίζω ότι κατάλαβα», είπε η Σοφία. «Με τον ίδιο τρόπο περίπου ξέρουμε ότι θα πέσει μπόρα, όταν ακούμε κεραυνούς και βλέπουμε αστραπές».

«Σωστά. Ακόμα κι αν είμαστε τυφλοί, ακούμε τους κεραυνούς. Ακόμα κι αν είμαστε κουφοί, βλέπουμε τις αστραπές. Το καλύτερο, βέβαια, είναι να βλέπουμε *και* ν' ακούμε. Αλλά δεν υπάρχει αντίφαση ανάμεσα σ' αυτό που βλέπουμε και σ' αυτό που ακούμε. Αντίθετα, οι δύο εντυπώσεις έρχονται και υποστηρίζουν η μία την άλλη».

«Κατάλαβα».

«Θα σου φέρω ένα ακόμα παράδειγμα. Ας πούμε, ότι διαβάζεις ένα μυθιστόρημα - τη "Βικτώρια" του Κνουτ Χάμσουν...»

«Το έχω διαβάσει...»

«... Στο τέλος, ξέρεις και λίγα πράγματα για το συγγραφέα, μόνο και μόνο επειδή έτυχε και διάβασες κάτι γραμμένο από το χέρι του. Έτσι δεν είναι;»

«Ξέρω σίγουρα κάτι: ότι. έγραψε αυτό το μυθιστόρημα».

«Δεν ξέρεις τίποτε άλλο;»

«Ότι έχει μια μάλλον ρομαντική εικόνα για την αγάπη μέσα στο κεφάλι του».

«Διαβάζοντας, λοιπόν, το έργο του Χάμσουν, αποκτάς μια ιδέα και για τον ίδιο τον Χάμσουν. Δεν μπορείς, όμως, να περιμένεις από ένα μυθιστόρημα αυθεντικές προσωπικές πληροφορίες για το συγγραφέα. Δεν μπορείς, φέρ' ειπείν, να καταλάβεις μέσα από τις σελίδες της "Βικτώριας" πόσων χρόνων ήταν ο συγγραφέας όταν την έγραψε, πού ζούσε ή πόσα παιδιά είχε».

«Και βέβαια όχι».

«Τέτοιου είδους πληροφορίες θα σου τις δώσει η βιογραφία του Κνουτ Χάμσουν. Μόνο η βιογραφία ή η αυτοβιογραφία μπορούν να σου αποκαλύψουν με ακρίβεια το *πρόσωπο* του συγγραφέα».

«Σωστά, έτσι είναι».

«Έτσι. περίπου έχουν τα πράγματα και με το Θεό. Από τη μια, έχουμε το έργο του: τον κόσμο, τη φύση, τον άνθρωπο. Από την άλλη, έχουμε τη Βίβλο. Περιδιαβαίνοντας μέσα στη φύση, μπορούμε να καταλάβουμε ότι υπάρχει Θεός. Μπορούμε ακόμα να συμπεράνουμε ότι του αρέσουν τα λουλούδια και τα ζώα. Αν δεν του άρεσαν, δε θα τα δημιουργούσε. Πληροφορίες, όμως, για το Θεό θα βρούμε στη Βίβλο - στην αυτοβιογραφία του Θεού».

«Παμπόνηρο παράδειγμα».

«Μμμμ...»

Για πρώτη φορά, ο Αλμπέρτο βυθίστηκε στις σκέψεις του και δεν απάντησε.

«Έχει καμιά σχέση με τη Χίλντε;» της ξέφυγε της Σοφίας άθελά της.

«Μα, δεν είμαστε καν σίγουροι ότι η Χίλντε υπάρχει».

«Έχουμε, όμως, βρει διάφορα πράγματα που είναι μάλλον δικά της. Κάρτες από το Λίβανο, ένα κόκκινο μεταξωτό μαντίλι, ένα πράσινο πορτοφόλι, μια κάλτσα...»

Ο Αλμπέρτο έγνεψε συμφωνώντας.

«Όλα εξαρτώνται από τον πατέρα της Χίλντε. Εκείνος αποφασίζει τι θα δούμε και τι όχι. Το μόνο που ξέρουμε με σιγουριά είναι ότι υπάρχει κάποιος που στέλνει τις κάρτες. Κατά τη γνώμη μου, θα 'πρεπε να γράψει και κάτι για τον εαυτό του. Αλλά θα ξαναμιλήσουμε γι' αυτό το ζήτημα».

«Η ώρα είναι δώδεκα. Πρέπει να γυρίσω στο σπίτι πριν το τέλος του Μεσαίωνα».

«Θα τελειώσω με λίγα λόγια ακόμα για τον Θωμά τον Ακινάτη. Ο Θωμάς αποδέχτηκε τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη σ' όλους τους τομείς που δε συγκρούονταν με τη θεολογία της Εκκλησίας. Αυτό ισχύει για τη Λογική του, για τη θεωρία περί της Αντίληψης και τη φυσική φιλοσοφία του. Θυμάσαι, ας πούμε, τη σκάλα του Αριστοτέλη, που ξεκινούσε από τα φυτά και τα ζώα, και. τέλειωνε στον άνθρωπο;»

Η Σοφία έγνεψε καταφατικά.

«Ήδη ο Αριστοτέλης πίστευε ότι η σκάλα αυτή είναι μια απόδειξη της ύπαρξης του Θεού, ο οποίος Θεός είναι η ανώτατη βαθμίδα ζωής. Το σχήμα αυτό προσαρμόστηκε πολύ εύκολα στη χριστιανική θεολογία. Ο Θωμάς πιστεύει σε μια κλιμακούμενη ύπαρξη, που ξεκινάει από τα φυτά και τα ζώα, συνεχίζει στον άνθρωπο, περνάει στους αγγέλους και καταλήγει στο θεό. Ο άνθρωπος έχει σώμα κι αισθητήρια όργανα, σαν τα ζώα. Έχει, όμως, και τη λογική "που σκέφτεται". Οι άγγελοι, δεν έχουν ούτε σώμα ούτε αισθητήρια όργανα, έχουν, όμως, μια άμεση και στιγμιαία εξυπνάδα. Δε χρειάζεται να "σκεφτούν" κάτι, σαν τους ανθρώπους, δεν έχουν ανάγκη να συλλογιστούν και να καταλήξουν σε συμπεράσματα. Ξέρουν όλα όσα μπορεί να μάθει ο άνθρωπος, χωρίς να πρέπει να φτάσουν σ' αυτές τις γνώσεις βήμα βήμα. Κι επειδή οι άγγελοι δεν έχουν σώμα, δεν πεθαίνουν ποτέ. Δεν είναι, βέβαια, αιώνιοι, σαν το Θεό, γιατί κι αυτοί πλάστηκαν κάποτε από το Θεό, αλλά δεν έχουν σώμα, από το οποίο θα μπορούσαν κάποτε να χωριστούν. Επομένως, δεν πεθαίνουν».

«Δεν την έχουν κι άσχημα».

«Αλλά πάνω κι από τους αγγέλους, βρίσκεται ο θρόνος του Θεού, Σοφία. Εκείνος ξέρει τα πάντα, βλέπει τα πάντα».

«Τότε, μας βλέπει και τώρα, εδώ που καθόμαστε».

«Ναι, ίσως μας βλέπει. Αλλά όχι *"τώρα"*. Έτσι κι αλλιώς, ο χρόνος δεν υπάρχει για το Θεό, έτσι όπως υπάρχει για μας. Το δικό μας το "τώρα" δεν έχει σχέση με το "τώρα" του Θεού. Όταν για μας περνούν λίγες εβδομάδες, δε σημαίνει ότι περνούν και για το Θεό».

«Μα, αυτό είναι τρομερό!» ξέφυγε της Σοφίας. Αμέσως έφερε το χέρι στο στόμα, σαν να 'θελε να σταματήσει τα λόγια της. Ο Αλμπέρτο την κοίταξε απορημένος. Κι εκείνη του εξήγησε:

«Πήρα πάλι μια κάρτα από τον πατέρα της Χίλντε. Και της έγραφε κάτι τέτοιο: ότι, δηλαδή, δε χρειάζεται να περάσει και για κείνη ο ίδιος καιρός που θα περάσει για τη Σοφία. Και τώρα ακούω το ίδιο ακριβώς και για το Θεό!»

Ο Αλμπέρτο έκανε μια γκριμάτσα που παραμόρφωσε σχεδόν το πρόσωπό του.

«Ντροπή του!» είπε.

Η Σοφία δεν μπόρεσε να καταλάβει πώς ακριβώς το εννοούσε αυτό ο δάσκαλος της. Ίσως ήταν απλά σχήμα λόγου. Κι εκείνος συνέχισε:

«Δυστυχώς, ο Θωμάς πήρε από τον Αριστοτέλη και τη γνώμη που είχε ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος για τις γυναίκες. Θα θυμάσαι, ίσως, ότι ο Αριστοτέλης θεωρούσε τις γυναίκες ένα είδος ατελούς άντρα. Πίστευε ακόμα πως τα παιδιά κληρονομούσαν μονάχα τις ιδιότητες του πατέρα, γιατί η γυναίκα είναι δεκτική και παθητική, ενώ ο άντρας δοτικός και ενεργητικός. Αυτές οι σκέψεις συμφωνούσαν απόλυτα με τη Βίβλο, κατά τη γνώμη του Θωμά, - εκεί που λέει, για παράδειγμα, ότι η Εύα πλάστηκε από το πλευρό του Αδάμ».

«Ανοησίες».

«Ίσως πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι το θηλυκό ωάριο ανακαλύφθηκε μόλις το 1827. Δεν είναι, λοιπόν, ν' απορεί κανείς που οι άνθρωποι θεωρούσαν τον άντρα καθοριστικό στη διαδικασία της αναπαραγωγής, πιστεύοντας ότι εκείνος διαμορφώνει το παιδί και του δίνει ζωή. Θα πρέπει ακόμα να προσθέσουμε πως ο Θωμάς θεωρούσε τη γυναίκα κατώτερη από τον άντρα, μόνο ως πλάσμα της φύσης, ως σώμα. Ως ψυχή, αντίθετα, είχε γι' αυτόν την ίδια αξία με τον άντρα. Στον ουρανό, υπάρχει ισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα, επειδή απλούστατα δεν υπάρχουν διαφορές, δεν υπάρχουν φύλα».

«Αυτό μοιάζει με το καφεδάκι της παρηγοριάς. Δεν υπήρχαν, λοιπόν, το Μεσαίωνα γυναίκες φιλόσοφοι;»

«Τα χρόνια εκείνα, η Εκκλησία ήταν στα χέρια των αντρών. Υπήρχαν, όμως, και γυναίκες που αγαπούσαν τη σκέψη. Μία από αυτές ήταν και η *Χίλντεγκαρντ φον Μπίνγκεν...»*

Η Σοφία άνοιξε διάπλατα τα μάτια της.

«Έχει καμιά σχέση με τη Χίλντε;»

«Μα... τι ερωτήσεις είναι αυτές που κάνεις; Η Χίλντεγκαρντ έζησε από το 1098 ως το 1179. Ήταν καλόγρια σ' ένα μοναστήρι κοντά στο Ρήνο. Ήταν γυναίκα, αλλά έκανε κηρύγματα, έγραφε, είχε γνώσεις ιατρικής, βοτανικής και φυσικής ιστορίας. Είναι ίσως ένα παράδειγμα για το πόσο πιο πρακτικές -πόσο πιο "επιστημονικές", πόσο πιο κοντά στην επιστήμη- ήταν οι γυναίκες του Μεσαίωνα σε σχέση με τους άντρες».

«Εγώ ρώτησα αν έχει καμιά σχέση με τη Χίλντε!»

«Υπήρχε μια παλιά χριστιανική και ιουδαϊκή αντίληψη που υποστήριζε ότι ο Θεός δεν είναι μονάχα άντρας. Έχει και μια θηλυκή πλευρά, μια "μητέρα φύση". Γιατί και η γυναίκα είναι πλασμένη κατ' εικόνα και ομοίωση του Θεού. Η θηλυκή πλευρά του Θεού λέγεται στα ελληνικά *Σοφία. Τ'* όνομά σου, λοιπόν, σημαίνει "σοφία"».

Η Σοφία κούνησε αμήχανη το κεφάλι της. Γιατί κανείς δεν της το είχε πει ποτέ αυτό; Κι εκείνη, γιατί δεν είχε καν ρωτήσει;

Ο Αλμπέρτο συνέχισε:

«Για τους Εβραίους και για την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, η "Σοφία" -η θηλυκή πλευρά του Θεού— έπαιξε σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Στη Δύση ξεχάστηκε. Τότε, όμως, ήρθε η Χίλντεγκαρντ. Και είπε κι έγραψε ότι είχε δει τη "Σοφία" στα οράματά της, ότι φορούσε ένα χιτώνα κεντημένο με πολύτιμα πετράδια...»

Η Σοφία τινάχτηκε όρθια. Η Σοφία είχε εμφανιστεί στη Χίλντε στα οράματα της...

«Μπορεί και η Χίλντε να μ' έχει δει με τον ίδιο τρόπο».

Κάθισε πάλι. Για τρίτη φορά, ο Αλμπέρτο την έπιασε από τον ώμο.

«Αυτό θα το δούμε. Τώρα κοντεύει μία. Πρέπει να γυρίσεις στο σπίτι για φαγητό. Μπροστά μας ανοίγεται μια καινούρια εποχή. Θα σε ειδοποιήσω πότε θα συναντηθούμε, για να μιλήσουμε για την Αναγέννηση. Ο Ερμής θα σε περιμένει στον κήπο και θα σε οδηγήσει κοντά μου».

Και μ' αυτά τα λόγια, ο παράξενος καλόγερος σηκώθηκε και προχώρησε προς την εκκλησία. Η Σοφία έμεινε στο παγκάκι να σκέφτεται τη Χίλντεγκαρντ και τη Σοφία του Θεού· τη Χίλντε και τη Σοφία. Ξάφνου, ρίγησε σύγκορμη. Μ' ένα πήδημα βρέθηκε όρθια κι έτρεξε πίσω από τον ρασοφόρο δάσκαλο της φιλοσοφίας:

«Αλμπέρτο δεν υπήρχε στα χρόνια του Μεσαίωνα;»

Ο Αλμπέρτο έκοψε το βήμα του, ύστερα γύρισε και της είπε:

«Ο Θωμάς ο Ακινάτης είχε ένα σπουδαίο δάσκαλο στη φιλοσοφία. Τον έλεγαν *Αλμπέρτο Μάγκνους!»*

Και σκύβοντας το κεφάλι του, χάθηκε στην πόρτα της εκκλησίας της Παναγίας.

Η Σοφία δεν εγκατέλειψε την προσπάθεια. Μπήκε κι εκείνη μέ-

σα στην εκκλησία, αλλά τη βρήκε έρημη. Που είχε εξαφανιστεί ο Αλμπέρτο; Άνοιξε η γη και τον κατάπιε;

Βγαίνοντας, το βλέμμα της έπεσε στο άγαλμα της Παναγίας. Πλησίασε και. το κοίταξε με προσοχή. Κάτω από το μάτι του αγάλματος, είδε μια μικρή σταγονίτσα νερό. Ήταν, άραγε, δάκρυ;

Η Σοφία όρμησε έξω από την εκκλησία και γύρισε τρέχοντας στο σπίτι της Γιόρουν.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

... ω θεία γενιά, ντυμένη με την όψη του ανθρώπου...

Η ΠΟΡΟΥΝ ΣΤΕΚΟΤΑΝ μπροστά στην πόρτα τον σπιτιού της, όταν η Σοφία κατέφθασε λαχανιασμένη. Η ώρα ήταν μία και μισή.

«Λείπεις πάνω από έντεκα ώρες», φώναξε η Γιόρουν.

Η Σοφία κούνησε το κεφάλι.

«Λείπω πάνω από χίλια χρόνια».

«Πού ήσουνα;»

«Είχα ραντεβού μ' έναν καλόγερο από το Μεσαίωνα. Πολύ ωραίος τύπος».

«Δεν είσαι στα καλά σου. Η μαμά σου τηλεφώνησε πριν από μισή ώρα».

«Και τι της είπες;»

«Είπα ότι είχες πάει μέχρι το περίπτερο».

«Κι εκείνη τι σου είπε;»

«Είπε να της τηλεφωνήσεις μόλις γυρίσεις. Με τους γονείς μου, όμως, τα βρήκα μπαστούνια. Κατά τις δέκα, έφεραν κακάο και ψωμάκια και είδαν το ένα κρεβάτι άδειο».

«Και τι τους είπες:»

«Μου 'ρθε ο ουρανός σφοντύλι. Είπα πως τάχα είχαμε τσακωθεί, κι ότι είχες φύγει για το σπίτι σου».

«Τότε, πρέπει να συμφιλιωθούμε αμέσως. Και δεν πρέπει ν' αφήσουμε τους γονείς σου να μιλήσουν με τη μαμά μου για κάμποσες μέρες. Τι λες; Θα τα καταφέρουμε;»

Η Γιόρουν ανασήκωσε τους ώμους της. Την επόμενη στιγμή, ο μπαμπάς της Γιόρουν εμφανίστηκε από τη γωνία του κήπου σέρνοντας ένα καροτσάκι γεμάτο ξερά φύλλα. Φορούσε μια μπλε φόρμα και πάλευε να δώσει στον κήπο την ταχτική και περιποιημένη όψη που είχε και το γραφείο του στο δημαρχείο.

«Λοιπόν; Τα ξαναβρήκατε εσείς οι δυο;» ρώτησε. «Εγώ, πάντως, πρόλαβα και καθάρισα τελείως τα ξερά φύλλα μπροστά από το παράθυρο του υπογείου».

«Τι ωραία», αποκρίθηκε η Σοφία. «Τότε, να πάμε να πιούμε εκεί το κακάο μας. Καλύτερα εκεί παρά στο κρεβάτι».

Ο πατέρας της Γιόρουν γέλασε αμήχανα, κι η Γιόρουν κοκκίνισε. Στο σπίτι της Σοφίας, τα πράγματα ήταν πιο απλά. Στο σπίτι, όμως, του δημοτικού συμβούλου Ινγκεμπρίγκστεν και της συζύγου του, όλα ακούγονταν πιο τυπικά, πιο ψεύτικα.

«Λυπάμαι, Γιόρουν. Ήθελα μόνο να στηρίξω κι εγώ λίγο το ψέμα που τους είχες πει».

«Θα μου πεις κι εμένα τι έγινε;»

«Αν με πας μέχρι το σπίτι μου. Δε θέλω να μ' ακούσει το δημοτικό συμβούλιο και η Μπάρμπι που έχει για γυναίκα του ο μπαμπάς σου».

«Είσαι απαίσια. Καλύτερα είναι, δηλαδή, ένας γάμος σπασμένος στα δύο, όπου ο άντρας γυρίζει σ' όλες τις θάλασσες του κόσμου και μόνο στο σπίτι του δε βρίσκεται;»

«Ασφαλώς όχι. Αλλά απόψε τη νύχτα δεν έχω κλείσει μάτι. Κι εκτός αυτού, αρχίζω σιγά σιγά ν' αναρωτιέμαι μήπως κι η Χίλντε βλέπει όλα όσα κάνουμε».

Πήραν σιγά σιγά το δρόμο για το σπίτι της Σοφίας.

«Δηλαδή, πιστεύεις ότι είναι μάντις;»

«Μπορεί. Μπορεί και όχι».

Ήταν φανερό ότι η Γιόρουν δεν ένιωθε και πολύ ευχαριστημένη μ' όλη αυτή τη μυστικοπάθεια.

«Αυτό, όμως, δεν εξηγεί το γιατί ο πατέρας της στέλνει τρελές κάρτες σε μια εγκαταλειμμένη καλύβα στην καρδιά του δάσους».

«Έχεις δίκιο. Αυτό είναι το αδύνατο σημείο τούτης της θεωρίας».

«Θα μου πεις πού ήσουνα;»

Και η Σοφία το έκανε. Και μίλησε στη φίλη της και για τα κρυφά μαθήματα της φιλοσοφίας. Έβαλε, όμως, πρώτα τη Γιόρουν να της ορκιστεί με κάθε επισημότητα ότι όλα θα 'μεναν μεταξύ τους και ότι δε θα έλεγε τίποτα σε κανέναν.

Για αρκετή ώρα προχώρησαν χωρίς να μιλούν.

«Κάτι δε μ' αρέσει», είπε, τέλος, η Γιόρουν φτάνοντας μπροστά στο πορτάκι του κήπου της Σοφίας. Εκεί στάθηκε κι ετοιμάστηκε να πάρει το δρόμο του γυρισμού.

«Δεν είναι ανάγκη να σου αρέσουν όλα. Ούτε σου ζήτησα τέτοιο πράγμα. Η φιλοσοφία, όμως, είναι πολύ σπουδαία υπόθεση. Ενδιαφέρεται να μάθει ποιοι είμαστε και από που ερχόμαστε. Μήπως μαθαίνουμε τίποτα γί αυτό το θέμα στο σχολείο;»

«Σε τέτοιες ερωτήσεις, κανείς δεν μπορεί να δώσει απάντηση».

«Μα, δε μαθαίνουμε καν ότι υπάρχουν τέτοιες ερωτήσεις».

Το μεσημεριανό περίμενε σερβιρισμένο στο τραπέζι, όταν η Σοφία μπήκε στην κουζίνα. Δεν είχα πάρει τηλέφωνο από το σπίτι της Γιόρουν, αλλά η μ
στηκε να πέσει για έναν υπνάκο. Ομολόγησε στη μαμά ότι την περασμένη νύχτα, στο σπίτι της Γιόρουν, δεν είχε κοιμηθεί σχεδόν καθόλου. Αλλά έτσι συνέβαινε σχεδόν πάντα, όταν πήγαινε να περάσει τη νύχτα στο σπίτι της φίλης της.

Πριν πέσει στο κρεβάτι, στάθηκε μπροστά στον μεγάλο μπρούτζινο καθρέφτη που είχε κρεμάσει στον τοίχο του δωματίου της. Στην αρχή, είδε μονάχα το χλομό και κουρασμένο πρόσωπό της. Ύστερα όμως, πίσω από το δικό της πρόσωπο, είδε ξάφνου τις γραμμές ενός άλλου προσώπου.

Η Σοφία πήρε δυο βαθιές ανάσες. Η φαντασία της της έπαιζε άσχημα παιχνίδια. Κοίταξε ξανά και είδε το χλομό της πρόσωπο με τα μαύρα μαλλιά που έπεφταν ίσια στους ώμους της σαν πράσα. Αλλά πίσω απ' αυτό το πρόσωπο, της έγνεφε και το πρόσωπο μιας άλλης.

Ξάφνου, η ξένη στον καθρέφτη έκλεισε και τα δυο της μάτια, σαν να 'θελε να της κάνει νόημα, σαν να 'θελε να της πει ότι πράγματι υπήρχε, κάπου, από την άλλη μεριά του καθρέφτη. Κράτησε μερικά ακόμα δευτερόλεπτα κι ύστερα χάθηκε.

Η Σοφία κάθισε στην άκρη του κρεβατιού της. Ήταν σίγουρη ότι το πρόσωπο που είχε δει στον καθρέφτη ανήκε στη Χίλντε. Κάποτε είχε δει, για λίγα δευτερόλεπτα, τη φωτογραφία της Χίλντε στη μαθητική της ταυτότητα, στην Καλύβα του Ταγματάρχη. Το κορίτσι που είχε παρουσιαστεί τώρα μέσα στον καθρέφτη της πρέπει να ήταν το ίδιο.

Δεν ήταν παράξενο που τέτοια αλλόκοτα κι ακατανόητα πράγματα της συνέβαιναν πάντοτε όταν ήταν πολύ κουρασμένη; Κι αναγκαζόταν ν' αναρωτιέται στη συνέχεια μήπως ήταν παιχνίδια που της είχε παίξει η φαντασία της.

Η Σοφία γδύθηκε, ακούμπησε τα ρούχα της στη ράχη της καρέκλας και κουλουριάστηκε κάτω από το πάπλωμα της. Ο ύπνος την πήρε αμέσως και είδε ένα όνειρο που έμοιαζε αληθινό.

Ονειρεύτηκε ότι ήταν μέσα σ' ένα μεγάλο κήπο κάτω, χαμηλά, εκεί που ο κήπος τέλειωνε, έβλεπε ένα κόκκινο υπόστεγο για βάρκα. Στον μικρό ξύλινο μόλο, μπροστά του, καθόταν ένα ξανθό κορίτσι και κοίταζε κατά τη λίμνη. Η Σοφία κατέβηκε και κάθισε δίπλα της. Η άγνωστη, όμως, δε φάνηκε να προσέχει την παρουσία της. «Με λένε Σοφία», συστήθηκε η Σοφία. Η ξένη, όμως, ούτε την έβλεπε ούτε την άκουγε. «Φαίνεται ότι είσαι τυφλή και κουφή», είπε η Σοφία. Κι η άγνωστη φαινόταν πράγματι κουφή στη φωνή της Σοφίας. Ξάφνου, ακούστηκε μια άλλη φωνή από μακριά, πίσω από τον κήπο: «Χίλντε!» Το κορίτσι αμέσως σηκώθηκε κι έτρεξε προς το σπίτι. Αρα, ούτε τυφλή ούτε κουφή ήταν. Ένας μεσήλικος άντρας ερχόταν να την προϋπαντήσει. Φορούσε στολή κι ένα γαλάζιο μπερέ. Το κορίτσι έπεσε στην αγκαλιά του άντρα, κι εκείνος τη σήκωσε ψηλά και την έκανε δυο-τρεις γύρους. Τη στιγμή εκείνη, η Σοφία είδε στη σανίδα του μόλου, εκεί που λίγο πριν καθόταν η Χίλντε, μια λεπτή αλυσιδίτσα μ' ένα χρυσό σταυρουδάκι πάνω της. Την πήρε και την κράτησε στο χέρι της. Και τότε ξύπνησε.

Κοίταξε το ρολόι. Είχε κοιμηθεί δύο ώρες. Ανακάθισε στο κρεβάτι της κι έμεινε να σκέφτεται το αλλόκοτο όνειρο της. Ήταν τόσο ζωντανό, σαν να 'χε συμβεί στ' αλήθεια. Η Σοφία ήταν σίγουρη πως το σπίτι κι ο κήπος κι ο μόλος πράγματι κάπου υπήρχαν. Δεν έμοιαζαν κάπως μ' εκείνο το τοπίο στο κάδρο που κρεμόταν στην Καλύβα του Ταγματάρχη; Και, πάντως, το κορίτσι στ' όνειρό της ήταν η Χίλντε Μόλερ Κναγκ, κι ο άντρας ήταν ο πατέρας της που είχε γυρίσει από το Λίβανο. Στο όνειρο της, έμοιαζε λίγο με τον Αλμπέρτο Κνοξ...

Όταν η Σοφία σηκώθηκε κι ετοιμάστηκε να στρώσει το κρεβάτι της, βρήκε κάτω από το μαξιλάρι της μια χρυσή αλυσιδίτσα μ' ένα σταυρό. Στο πίσω μέρος είχε χαραγμένα τ' αρχικά: «ΧΜΚ».

Δεν ήταν, φυσικά, η πρώτη φορά που η Σοφία έβρισκε ένα θησαυρό στον ύπνο της. Ποτέ, όμως, δεν είχε μπορέσει να τον πάρει μαζί της και στον ξύπνιο της.

«Που να πάρει και να σηκώσει!» είπε με δυνατή φωνή στον εαυτό της.

Ήταν τόσο θυμωμένη, που άνοιξε την πόρτα της ντουλάπας κι εκσφενδόνισε σχεδόν την αλυσίδα στο κουτί με το κόκκινο μεταξωτό μαντίλι, την άσπρη κάλτσα και τις κάρτες από το Λίβανο.

Το πρωί της Κυριακής, η Σοφία ξύπνησε και βρήκε έτοιμο ένα υπέροχο πρόγευμα με ζεστά ψωμάκια, χυμό πορτοκάλι, αβγά και ιταλική σαλάτα. Η μαμά σπάνια σηκωνόταν τις Κυριακές πριν από τη Σοφία. Όταν όμως ξυπνούσε νωρίτερα, τότε το θεωρούσε ζήτημα τιμής να ετοιμάσει ένα πλούσιο πρωινό για την κόρη της.

Την ώρα που έτρωγαν, η μαμά είπε:

«Στον κήπο, είναι ένας ξένος σκύλος. Από το πρωί κάθεται μπροστά στον παλιό φράχτη και δε λέει να φύγει. Μήπως ξέρεις τίνος είναι;»

«Και βέβαια», είπε η Σοφία χαρούμενη και την ίδια στιγμή δάγκωσε τα χείλη της.

«Έχει ξανάρθει;»

Η Σοφία είχε κιόλας σηκωθεί κι είχε τρέξει στο παράθυρο του σαλονιού. Σωστά είχε μαντέψει· μπροστά στον παλιό φράχτη είδε στρογγυλοκαθισμένο τον Ερμή.

Τι να πει τώρα; Δεν μπορούσε να σκεφτεί καμιά δικαιολογία· η μαμά ήταν κιόλας δίπλα της.

«Έχει ξανάρθει;»

«Φαίνεται ότι έχει θάψει εδώ κανένα κόκαλο και τώρα ήρθε να ξεθάψει το θησαυρό του. Ξέρεις, ακόμα κι οι σκύλοι θυμούνται...»

«Μπορεί. Εσύ ξέρεις πολύ περισσότερα από μένα για τα ζώα, Σοφία».

Η Σοφία έσπαγε να κεφάλι της να βρει τρόπο να φύγει.

«Θα τον πάω πίσω στο σπίτι του», είπε τελικά.

«Ξέρεις πού μένει;»

Η Σοφία ανασήκωσε τους ώμους.

«Θα 'χει σίγουρα γραμμένη τη διεύθυνσή του στο κολάρο του».

Δυο λεπτά αργότερα, διέσχιζε τρέχοντας τον κήπο. Μόλις την είδε, ο Ερμής ήρθε τρέχοντας κι αυτός κοντά της. Κουνούσε σαν τρελός την ουρά του κι όλο πηδούσε πάνω της να την αγκαλιάσει.

«Καλό σκυλί, μπράβο!» του είπε η Σοφία..

Ήξερε ότι η μαμά της στεκόταν στο παράθυρο. Βουβά, έκανε μια ευχή: να μην πάει και χωθεί στην κρυψώνα της ο Ερμής! Εκείνος, όμως, έτρεξε ως το χαλικόστρωτο μονοπατάκι κι από κει βγήκε έξω.

Η Σοφία τον ακολούθησε. Κι όταν έκλεισε πίσω της το πορτάκι του κήπου, ο Ερμής άρχισε να βαδίζει δυο μέτρα μπροστά της και να την οδηγεί. Ένας μεγάλος περίπατος άρχισε τότε. Η Σοφία κι ο Ερμής δεν ήταν οι μόνοι αργόσχολοι που έκαναν την κυριακάτικη βόλτα τους. Οικογένειες ολόκληρες περπατούσαν αργά στους ήσυχους δρόμους. Η Σοφία ένιωσε ένα τσίμπημα ζήλιας.

Πότε πότε, ο Ερμής σταματούσε να μυριστεί τ' άλλα σκυλιά ή να ψαχουλέψει κάτι στην άκρη του δρόμου. Μόλις, όμως, η Σοφία τον φώναζε, έτρεχε κοντά της, και συνέχιζαν.

Σύντομα άφησαν πίσω τους τη γειτονιά με τα μικρά περιβόλια, το γήπεδο και την Παιδική Χαρά. Έφτασαν σε δρόμους πιο πολυσύχναστους. Τέλος, πήραν ένα δρόμο φαρδύ, στη μέση του περνούσε το τραμ που πήγαινε προς το κέντρο.

Όταν έφτασαν στο κέντρο της πόλης, ο Ερμής οδήγησε τη Σοφία στην Αγορά κι από κει στην πλατεία της Μητρόπολης. Από κει έφτασαν στην παλιά πόλη με τα θεόρατα σπίτια της, από τον προηγούμενο ακόμα αιώνα. Η ώρα κόντευε μιάμιση.

Είχαν πια φτάσει στην άλλη άκρη της πόλης. Η Σοφία δεν τα ήξερε καλά αυτά τα μέρη. Όταν ήταν μικρή, είχε έρθει κάνα-δυο φορές, γιατί κάπου εδώ έμενε μια ηλικιωμένη θεία.

Σε λίγο, έφτασαν σε μια μικρή πλατεία χωμένη ανάμεσα στα ψηλά κτίρια. Όσο παλιά κι αν ήταν όλα εκεί γύρω, την πλατεία την έλεγαν «Νιτοργκέτ» - «Νέα Πλατεία». Κι η πόλη τους μετρούσε κάμποσους αιώνες... Είχε χτιστεί το Μεσαίωνα.

Ο Ερμής πήγε γραμμή στην πόρτα του σπιτιού με το νούμερο 14. Στάθηκε και περίμενε, ώσπου η Σοφία άνοιξε την πόρτα. Στο στομάχι της ένιωθε ένα τράβηγμα.

Στην είσοδο, ήταν τοποθετημένα κάμποσα πράσινα γραμματοκι-

βώτια. Μια κάρτα κολλημένη σ' ένα από τα κουτιά της πάνω σειράς ειδοποιούσε τον ταχυδρόμο ότι τα γράμματα για τη Χίλντε Μόλερ Κναγκ, Νιτοργκέτ 14, δεν μπορούσαν να παραδοθούν εδώ, γιατί σ' αυτό το σπίτι δεν έμενε καμιά μ' αυτό το όνομα. Η κάρτα είχε ημερομηνία 15.6. Ως τότε, είχαν ακόμα μπροστά τους δυο βδομάδες. Φαίνεται, όμως, ότι τον ταχυδρόμο δεν τον είχε ενοχλήσει καθόλου αυτή η λεπτομέρεια.

Μαζί με την ειδοποίηση, ήταν σφηνωμένη στο άνοιγμα του γραμματοκιβωτίου και μια καρτ ποστάλ. Η Σοφία την άνοιξε και τη διάβασε:

Αγαπημένη μου Χίλντε, αυτή τη στιγμή η Σοφία μπαίνει στο σπίτι του φιλοσόφου. Σε λίγο, θα κλείσει τα δεκαπέντε, ενώ τα δικά σου γενέθλια ήταν μάλλον χτες - ή μήπως είναι σήμερα; Αν είναι σήμερα, τότε δεν πρέπει να είναι πολύ αργά. Τα ρολόγια μας, όμως, δεν πάνε όλα το ίδιο γρήγορα. Η μια γενιά γερνάει, ενώ η επόμενη μεγαλώνει σιγά σιγά. Στο μεταξύ, η ιστορία τραβάει το δρόμο της. Σκέφτηκες ποτέ σου ότι η ιστορία της Ευρώπης θα μπορούσε να μοιάζει με τη ζωή ενός ανθρώπου; Η αρχαιότητα είναι η παιδική ηλικία της Ευρώπης. Ύστερα, έρχεται ο Μεσαίωνας, είναι τα χρόνια που η Ευρώπη πήγε σχολείο. Και στη συνέχεια, η Αναγέννηση. Το σχολείο τέλειωσε, και η νεαρή Ευρώπη είναι έτοιμη να ριχτεί στη ζωή με τα μούτρα. Μπορούμε να παρομοιάσουμε την Αναγέννηση με τα γενέθλια των δεκαπέντε χρόνων της Ευρώπης. Κοντεύουν μέσα Ιουνίου, παιδί μου, κι εδώ είναι όλα μια μαγεία. Ω, τι ωραία που είναι η ζωή!

ΥΓ. Λυπάμαι που έχασες την αλυσιδίτσα με τον χρυσό σταυρό σου. Θα πρέπει, στο μέλλον, να προσέχεις περισσότερο τα πράγματά σου. Χαιρετισμούς και φιλιά από τον μπαμπά που δε θ' αργήσει να γυρίσει.

Ο Ερμής ανέβαινε κιόλας τρέχοντας τις σκάλες. Η Σοφία πήρε την κάρτα και τον ακολούθησε. Αναγκάστηκε να βιαστεί για να τον προλάβει. Το σκυλί κουνούσε την ουρά του όλο χαρά. Προσπέρασαν το πρώτο, το δεύτερο, το τρίτο και το τέταρτο πάτωμα. Η σκάλα είχε στενέψει. Πού είχε σκοπό να φτάσει ο Ερμής; Στη σκεπή; Το σκυλί, όμως, συνέχισε ν' ανεβαίνει. Στο τελευταίο πάτωμα, στάθηκε μπρο-

στά σε μια στενή πορτούλα κι έξυσε με τα μπροστινά του πόδια το ξύλο.

Η Σοφία άκουσε βήματα να πλησιάζουν από μέσα. Ύστερα, η πόρτα άνοιξε, και στο άνοιγμά της, η Σοφία είδε τον Αλμπέρτο Κνοξ. Δε φορούσε πια το ράσο· ούτε σήμερα όμως ήταν ντυμένος με κανονικά ρούχα: φορούσε άσπρες κάλτσες μέχρι το γόνατο, φαρδύ κόκκινο παντελόνι κι ένα κίτρινο σακάκι με βάτες στους ώμους. Στη Σοφία φάνηκε σαν μπαλαντέρ από τράπουλα. Αν δεν έκανε λάθος, τα ρούχα που φορούσε ήταν τα ρούχα που συνήθιζε ο κόσμος την εποχή της Αναγέννησης.

«Σαν κλόουν είστε ντυμένος!» είπε η Σοφία και σπρώχνοντας τον καθηγητή της μπήκε μέσα στο σπίτι του. Ήταν ακόμη αναστατωμένη από την κάρτα που είχε βρει κάτω στην είσοδο.

«Σιγά σιγά, παιδί μου», της είπε ο Αλμπέρτο κι έκλεισε πίσω της την πόρτα.

«Έχετε γράμμα», είπε η Σοφία και του 'δωσε την κάρτα, μ' ένα ύφος λες κι εκείνος έφταιγε για όλη αυτή την υπόθεση.

Ο Αλμπέρτο τη διάβασε και κούνησε το κεφάλι.

«Όσο πάει, γίνεται και χειρότερος. Σαν πολύ *αέρα* έχει πάρει. Νομίζω ότι μας χρησιμοποιεί σαν ένα είδος δώρου για τα γενέθλια της κόρης του».

Και σκίζοντας την κάρτα, πέταξε τα κομμάτια στο καλάθι των αχρήστων.

«Στην κάρτα έγραφε ότι η Χίλντε έχει χάσει μια χρυσή αλυσιδίτσα με σταυρό», είπε η Σοφία.

«Το διάβασα».

«Εγώ, όμως, βρήκα αυτό το σταυρουδάκι κάτω από το μαξιλάρι μου, σήμερα! Μήπως μπορείτε να μου πείτε πώς έγινε και βρέθηκε εκεί;»

Ο Αλμπέρτο την κοίταξε στα μάτια με ύφος βαρύγδουπο.

«Εντυπωσιακά! Αλλά, πίστεψέ με: δεν είναι παρά ένα φτηνό κόλπο που δεν του στοίχισε απολύτως τίποτα. Καλύτερα να συγκεντρώσουμε το μυαλό μας στον μεγάλο λαγό που πρόβαλε μέσα από το μαύρο ημίψηλο του Σύμπαντος!»

Πέρασαν στο σαλόνι. Κι ήταν, στ' αλήθεια, το πιο παράξενο σαλόνι που είχε δει η Σοφία στη ζωή της.

Ο Αλμπέρτο έμενε στη σοφίτα ενός ψηλού κτιρίου, ακριβώς κάτω από τη στέγη. Το ταβάνι έπεφτε λοξά. Και σ' αυτό το ταβάνι, υπήρχε ένα παράθυρο που άφηνε το φως να κατεβαίνει ίσια από τον ουρανό μέσα στο σαλόνι του. Το δωμάτιο, όμως, είχε κι ένα παράθυρο με θέα προς την πόλη. Από το παράθυρο αυτό, η Σοφία μπορούσε να δει ως πέρα από τις στέγες των παλιών σπιτιών.

Αλλά το πιο παράξενο ήταν η διαρρύθμιση του μεγάλου σαλονιού. Το δωμάτιο ήταν γεμάτο με έπιπλα κι αντικείμενα από πολλές και διάφορες εποχές. Υπήρχε ένας καναπές από τη δεκαετία του '30, ένα παλιό σεκρετέρ από τις αρχές του αιώνα μας και μια καρέκλα, που είχε σίγουρα κάμποσους αιώνες στην πλάτη της. Μα τα έπιπλα δεν ήταν παρά σταγόνα στον ωκεανό! Στα ράφια και στις βιβλιοθήκες ολόγυρα, ήταν ανάκατα τοποθετημένα ένα σωρό στολίδια και μικροπράγματα, παλιά ρολόγια και ποτήρια, γουδιά και μικροί αποστακτήρες, μαχαίρια και κούκλες, χαρτοκόπτες και βιβλιοστάτες, εξάντες, πυξίδες και βαρόμετρα. Ένας ολόκληρος τοίχος ήταν σκεπασμένος με βιβλία· αλλά δεν ήταν βιβλία απ' αυτά που βρίσκει κανείς στα βιβλιοπωλεία. Ακόμα κι η συλλογή βιβλίων έμοιαζε να συγκεντρώνει αντιπροσωπευτικά δείγματα από την παραγωγή βιβλίων όλων των εποχών. Στους τοίχους, ήταν κρεμασμένοι πίνακες και σκίτσα. Ορισμένα ήταν φτιαγμένα τις τελευταίες δεκαετίες, τα περισσότερα όμως ήταν παμπάλαια. Εκτός απ' αυτά, στους τοίχους κρέμονταν και κάμποσοι παλιοί χάρτες. Σ' έναν απ' αυτούς, η Σοφία είδε το φιόρδ του Σόγκνε, μετά την Τρόντελαγκ και το φιόρδ του Τοντχάιμ στα βόρεια.

Έμεινε λίγα λεπτά αμίλητη. Έκανε το γύρο του δωματίου και δε στάθηκε, ώσπου επιθεώρησε τα πάντα.

«Μαζεύετε ένα σωρό παλιοπράματα», είπε τελικά.

«Μμμ, για σκέψου πόσοι αιώνες ιστορίας είναι φυλαγμένοι *εδώ* μέσα! Δε νομίζω ότι μπορούμε να τους χαρακτηρίσουμε παλιοπράματα».

«Έχετε κατάστημα με αντίκες;»

Ο Αλμπέρτο πήρε μια έκφραση πόνου.

«Δεν μπορούν όλοι να κολυμπούν ανέμελοι στο ρεύμα της ιστορίας, Σοφία. Υπάρχουν και άνθρωποι που κοντοστέκονται και μαζεύουν με νοσταλγία κι αγάπη όσα ξεβράζει το κύμα στις όχθες του χρόνου».

«Πόσο παράξενα λόγια βρήκατε για να το περιγράψετε!»

«Είναι η αλήθεια, παιδί μου! Δε ζούμε μονάχα στη δική μας εποχή. Κουβαλάμε μέσα μας και την ιστορία μας. Μην ξεχνάς πως ό,τι βλέπεις εδώ μέσα ήταν κάποτε ολοκαίνουριο. Αυτή η μικρή ξύλινη κούκλα του 16ου αιώνα ήταν, ίσως, το δώρο γενεθλίων για ένα κορίτσι που μόλις είχε κλείσει τα δεκαπέντε του χρόνια. Από το γεροπαππού της, ίσως... Το κορίτσι μεγάλωσε, έγινε κοπέλα, παντρεύτηκε. Ίσως απόκτησε κι αυτή, με τη σειρά της, μια κόρη, που κληρονόμησε τούτη την κούκλα. Η μαμά μεγάλωσε κι άλλο, γέρασε και μια μέρα έφυγε από τη ζωή. Μπορεί να έζησε χρόνια πολλά, αλλά μια μέρα έφυγε. Κι έφυγε για πάντα. Ποτέ πια δε θα ξανάρθει. Στην ουσία, η επίσκεψή της στη γη ήταν σύντομη. Η κούκλα της, όμως, - να τη, κάθεται στο ράφι, εδώ μπροστά μας!»

«Ακούγονται όλα τόσο λυπητερά και τόσο χαρούμενα μαζί, όταν μιλάτε μ' αυτό τον τρόπο».

«Μα η ζωή είναι και λυπητερή και χαρούμενη μαζί. Ερχόμαστε σ' έναν κόσμο υπέροχο, συναντιόμαστε εδώ κάτω, γνωριζόμαστε και προχωράμε κάμποσο μαζί. Ύστερα, όμως, χανόμαστε πάλι και φεύγουμε το ίδιο ξαφνικά κι ανεξήγητα όπως ήρθαμε».

«Μπορώ να ρωτήσω κάτι;»

«Τέρμα το κρυφτούλι. Ρώτησε με ό,τι θέλεις».

«Γιατί είχατε εγκατασταθεί στην Καλύβα του Ταγματάρχη;»

«Για να μην είμαι μακριά από το σπίτι σου, τότε που επικοινωνούσαμε μονάχα δι' αλληλογραφίας. Ήξερα ότι η καλύβα ήταν άδεια».

«Και πήγατε απλούστατα και μείνατε εκεί».

«Ναι. Πήγα απλούστατα κι έμεινα εκεί».

«Και τότε, πώς το 'ξερε ο πατέρας της Χίλντε;»

«Αν δεν κάνω λάθος, αυτός ξέρει σχεδόν τα πάντα».

«Παρ' όλα αυτά, δεν μπορώ να καταλάβω πώς έπεισε τον ταχυδρόμο να μεταφέρει τις κάρτες του μέχρι την καρδιά του δάσους».

Ο Αλμπέρτο χαμογέλασε πονηρά.

«Ακόμα και σ' αυτό δεν πρέπει να δυσκολεύτηκε και πολύ ο πατέρας της Χίλντε. Από ταχυδακτυλουργίες και κολπάκια, είναι μανούλα. Και είμαι σίγουρος ότι δε μας αφήνει δευτερόλεπτο από τα μάτια του».

Η Σοφία δεν μπόρεσε να καταπιεί το θυμό της.

«Αν τον συναντήσω ποτέ μου, Θα του τα βγάλω τα μάτια!»

Ο Αλμπέρτο προχώρησε και κάθισε στον καναπέ. Η Σοφία μιμήθηκε το παράδειγμά του και χώθηκε σε μια βαθιά πολυθρόνα.

«Η φιλοσοφία μπορεί να μας φέρει πιο κοντά στον πατέρα της Χίλντε», άρχισε ο Αλμπέρτο. «Σήμερα, θα σου μιλήσω για την Αναγέννηση».

«Εμπρός, λοιπόν!»

«Λίγα μόνο χρόνια μετά το θάνατο του Θωμά του Ακινάτη, άρχισαν να εμφανίζονται ρωγμές στην ενότητα του χριστιανικού κόσμου. Η φιλοσοφία και η επιστήμη άρχισαν ν' αποτινάζουν το ζυγό της εκκλησιαστικής θεολογίας. Κατ' αυτό τον τρόπο, έγινε πιο ελεύθερη η σχέση θρησκείας και λογικής. Όλο και περισσότεροι διανοητές τόνιζαν ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να πλησιάσει το Θεό με τη σκέψη του, ότι ο Θεός είναι ασύλληπτος για το ανθρώπινο μυαλό. Το ζήτημα δεν είναι να κατανοήσουμε το χριστιανικό μυστήριο, αλλά να υποταχθούμε στη θέληση του Θεού».

«Καταλαβαίνω».

«Η πιο ελεύθερη σχέση θρησκείας και λογικής οδήγησε στην ανάπτυξη νέων επιστημονικών μεθόδων και νέας θέρμης στη χριστιανική πίστη. Μπήκαν έτσι τα θεμέλια για δύο σημαντικές ανακατατάξεις, κατά τον 15ο και 16ο αιώνα: την Αναγέννηση και τη Μεταρρύθμιση».

«Καλύτερα να τις δούμε χωριστά, πρώτα τη μια και μετά την άλλη».

«Με τον όρο Αναγέννηση, εννοούμε μια περίοδο πολιτισμικής άνθησης, που ξεκίνησε κατά τα τέλη του 14ου αιώνα. Όλα άρχισαν στη Βόρεια Ιταλία. Αλλά ο ανανεωτικός άνεμος δεν άργησε να σαρώσει όλη την Ευρώπη».

«Και τι ήταν αυτό που ξαναγεννήθηκε στην Αναγέννηση;»

«Η τέχνη κι ο πολιτισμός της αρχαιότητας. Γι' αυτό και θ' ακούσεις και τον όρο Αναγεννησιακός Ανθρωπισμός. Μετά τον μακρόχρονο Μεσαίωνα, που είχε ρίξει στην ανθρώπινη ζωή ένα απόκοσμο φως θείου μυστηρίου, ο άνθρωπος μπαίνει πάλι στο επίκεντρο της προσοχής. Το σύνθημα όλων ήταν: "Πίσω στις πηγές!" Και η βασικότερη πηγή ήταν ο Ανθρωπισμός της αρχαιότητας. Όλοι ρίχτηκαν

με τα μούτρα σας ανασκαφές και στις συλλογές αγαλμάτων και χειρογράφων από την αρχαιότητα. Τα αρχαία ελληνικά έγιναν η γλώσσα της μόδας. Η κατάσταση αυτή οδήγησε σε μια ανανέωση της μελέτης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Και η μελέτη αυτή συνδέθηκε άρρηκτα με τα παιδαγωγικά ιδεώδη της Αναγέννησης: οι λεγόμενες "ανθρωπιστικές σπουδές" ήταν προϋπόθεση της "κλασικής μόρφωσης", που με τη σειρά της μπορούσε ν' ανεβάσει τον άνθρωπο σε ένα ανώτερο επίπεδο καλλιέργειας. "Τα άλογα γεννιούνται άλογα", έλεγαν. "Ο άνθρωπος, όμως, δε γεννιέται άνθρωπος. Μορφώνεται και γίνεται άνθρωπος"».

«Πρέπει, λοιπόν, να αποκτήσουμε αγωγή και μόρφωση για να γίνουμε άνθρωποι;»

«Ναι, αυτό πίστευε τότε ο κόσμος. Πριν, όμως, μελετήσουμε από πιο κοντά τις ιδέες της Αναγέννησης και του ανθρωπισμού, θα πούμε δυο λόγια για την πολιτική και την πολιτιστική κατάσταση της εποχής εκείνης».

Ο Αλμπέρτο σηκώθηκε κι άρχισε να βηματίζει πέρα-δώθε στο δωμάτιο. Μετά από λίγο, στάθηκε κι έδειξε κάποιο παλιό όργανο πάνω στο ράφι. «Τι νομίζεις πως είναι αυτό;» ρώτησε.

«Μοιάζει με παλιά πυξίδα».

«Σωστά».

Ύστερα, της έδειξε ένα παλιό ντουφέκι κρεμασμένο στον τοίχο, πάνω από τον καναπέ.

«Κι αυτό;»

«Ένα παλιό ντουφέκι».

«Εντάξει... Κι αυτό;»

Ο Αλμπέρτο τράβηξε ένα μεγάλο βιβλίο από το ράφι.

«Αυτό είναι βιβλίο, παλιό βιβλίο».

«Για την ακρίβεια, είναι ένα από τα λεγόμενα βιβλία-incunabila».

«Incunabila;...»

«Η λέξη είναι λατινική και κυριολεκτικά σημαίνει τα "σπάργανα". Ονομάζουμε έτσι τα βιβλία που τυπώθηκαν τα πρώτα χρόνια της τυπογραφίας, όταν η τεχνική αυτή βρισκόταν ακόμα στα σπάργανα - δηλαδή, πριν από το έτος 1500».

«Είναι τόσο παλιό;»

«Ναι. Κι ακριβώς αυτές οι τρεις εφευρέσεις που βλέπουμε τώρα μπροστά μας -η πυξίδα, η πυρίτιδα και η τυπογραφία- ήταν οι σπουδαιότερες προϋποθέσεις για το ξεκίνημα της νέας εποχής που αποκαλούμε Αναγέννηση».

«Μπορούμε να το εξηγήσουμε λίγο καλύτερα αυτό;»

«Η πυξίδα διευκόλυνε τη ναυσιπλοΐα. Ήταν, μ' άλλα λόγια, το όργανο, με τη βοήθεια του οποίου πραγματοποιήθηκαν τα μεγάλα ταξίδια των ανακαλύψεων. Πράγμα που ίσχυε, βεβαίως, και για την πυρίτιδα. Τα νέα όπλα εξασφάλισαν στους Ευρωπαίους ανωτερότητα σε σύγκριση με τους αμερικανικούς και ασιατικούς λαούς. Αλλά και στο εσωτερικό της Ευρώπης, η πυρίτιδα έπαιξε σημαντικό ρόλο. Σπουδαία αποδείχτηκε και η τυπογραφία, γιατί χάρη σ' αυτή διαδόθηκαν οι νέες ιδέες της Αναγέννησης και του ανθρωπισμού. Εξαιτίας της, η Εκκλησία έχασε το παλιό της μονοπώλιο στη μετάδοση της γνώσης και της επιστήμης. Αργότερα ακολούθησαν κι άλλες εφευρέσεις νέων οργάνων και νέων βοηθητικών μέσων. Πολύ σημαντικό ήταν, για παράδειγμα, το τηλεσκόπιο, που έβαλε τα θεμέλια για την επιστήμη της αστρονομίας».

«Ωσπου φτάσαμε στους πυραύλους και στα διαστημόπλοια και στα ταξίδια του ανθρώπου μέχρι το φεγγάρι;»

«Τώρα μάλλον βιάστηκες λίγο. Η Αναγέννηση, πάντως, ήταν η αφετηρία εξελίξεων που οδήγησαν τελικά τον άνθρωπο στο φεγγάρι. Ή στη Χιροσίμα και στο Τσερνομπίλ. Προηγήθηκαν, ωστόσο, ορισμένες αλλαγές στον πολιτιστικό και στον οικονομικό τομέα. Σημαντικό ήταν, για παράδειγμα, το πέρασμα από την κοινωνία της ανταλλαγής αγαθών στην κοινωνία της εγχρήματης οικονομίας. Στο τέλος του Μεσαίωνα, υπήρχαν πόλεις με ανθηρές βιοτεχνίες και αναπτυγμένο εμπόριο, τραπεζικό σύστημα και δραστήρια οικονομική ζωή. Το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν η γέννηση της αστικής τάξης, η οποία κατάφερε να κερδίσει για τον εαυτό της μια καλύτερη ποιότητα ζωής. Ό,τι χρειαζόταν μπορούσε να το αγοράσει με τα χρήματά της. Η εξέλιξη αυτή κέντρισε το ζήλο, την εργατικότητα, τη φαντασία και τη δημιουργικότητα του μεμονωμένου ατόμου. Ο άνθρωπος άρχισε να προβάλλει εντελώς καινούριες απαιτήσεις και ήρθε αντιμέτωπος με εντελώς καινούρια προβλήματα».

«Αυτό θυμίζει λίγο την ίδρυση των πρώτων ελληνικών πόλεων, δυο χιλιάδες χρόνια νωρίτερα».

«Μπορεί. Σου είπα πώς ελευθερώθηκαν από τον αγροτικό τρόπο ζωής και σκέψης οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι. Με τον ίδιο τρόπο, άρχισαν και οι αστοί της Αναγέννησης να τινάζουν από πάνω τους το ζυγό των φεουδαρχών και της Εκκλησίας. Από την άλλη, ανακάλυψαν και πάλι τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, χάρη στις στενότερες επαφές τους με τους Άραβες στην Ισπανία και με τον βυζαντινό πολιτισμό στην Ανατολή».

«Τα τρία ποτάμια από την αρχαιότητα συναντήθηκαν και πάλι, για να ενώσουν τα νερά τους στη Βόρεια Ιταλία».

«Είσαι προσεχτική μαθήτρια. Λοιπόν, φτάνουν αυτά και περισσεύουν για την κατάσταση της κοινωνίας την εποχή της Αναγέννησης. Τώρα θα σου μιλήσω για τις νέες ιδέες».

«Εμπρός, λοιπόν. Αλλά θα μείνω μόνο ως την ώρα του φαγητού. Η μαμά με περιμένει για το βραδινό».

Ο Αλμπέρτο πήρε και πάλι θέση στον *καναπέ.*

«Το κυριότερο είναι πως η Αναγέννηση έφερε μαζί της και μια εντελώς νέα εικόνα του ίδιου του ανθρώπου. Οι ανθρωπιστές της Αναγέννησης ανέπτυξαν καινούρια πίστη στον άνθρωπο και στις αξίες του, σε αντίθεση με το Μεσαίωνα που τόνιζε μονόπλευρα την αμαρτωλή φύση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος θεωρείται πια κάτι πολύτιμο, κάτι απίστευτα μεγάλο και αξιόλογο. Ένας από τους πρωταγωνιστές της ιταλικής Αναγέννησης ήταν ο Μαρσίλιο Φιτσίνο. Εκείνος ήταν που είπε: "Γνώρισε τον εαυτό σου, ω θεία γενιά, ντυμένη την όψη του ανθρώπου!" Ένας άλλος, ο Τζοβάνι Πίκο ντε λα Μιράντολα, έγραψε έναν πανηγυρικό "Περί της Αξίας του Ανθρώπου". Αυτά τα πράγματα θα ήταν αδιανόητα στο Μεσαίωνα. Οι άνθρωποι του Μεσαίωνα θεωρούσαν πως τα πάντα πηγάζουν από το Θεό. Οι ανθρωπιστές της Αναγέννησης διάλεξαν ως αφετηρία της σκέψης τους τον ίδιο τον άνθρωπο».

«Μα. αυτό έκαναν και οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι».

«Μα γί αυτό ακριβώς μιλάμε για "Αναγέννηση" του αρχαίου ανθρωπισμού. Ο ανθρωπισμός της Αναγέννησης, ωστόσο, σε σύγκριση με τον ανθρωπισμό της αρχαιότητας, ήταν πολύ περισσότερο επηρεασμένος από τον ατομισμό. Δεν είμαστε απλά και μόνο άνθρωποι,

είμαστε άτομα μοναδικά κι ανεπανάληπτα. Η σκέψη αυτή δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει σε μια άνευ όρων σχεδόν λατρεία της μεγαλοφυίας. Το ιδανικό αυτό που σήμερα αποκαλούμε Αναγεννησιακό Ανθρωπο. Με τον όρο αυτό, εννοούμε έναν άνθρωπο που ασχολείται με όλους τους τομείς της ζωής, της τέχνης και της επιστήμης. Χαρακτηριστικό για τη νέα αυτή εικόνα του άνθρωπου είναι και το ενδιαφέρον που άρχισε να εκδηλώνεται για την ανατομία του ανθρώπινου κορμιού. Όπως και στην αρχαιότητα, άρχισαν να μελετούν τα νεκρά σώματα και να τα ανατέμνουν, για να διαπιστώσουν πώς είναι φτιαγμένος ο οργανισμός του ανθρώπου. Οι μελέτες αυτές αποδείχτηκαν σημαντικές και για την ιατρική και για την τέχνη. Οι ζωγράφοι άρχισαν και πάλι ν' απεικονίζουν γυμνό το ανθρώπινο σώμα. Μπορούμε να πούμε ότι αυτό συνέβη μετά από χίλια ολόκληρα χρόνια ντροπής· ο άνθρωπος τόλμησε πάλι να κοιτάξει τον εαυτό του όπως είναι στην πραγματικότητα, χωρίς να ντρέπεται για τίποτα».

«Όλα αυτά ακούγονται πολύ όμορφα. Θα πρέπει να ήταν όλοι κατενθουσιασμένοι την εποχή εκείνη», είπε η Σοφία σκύβοντας πάνω από το χαμηλό τραπεζάκι που τη χώριζε από το δάσκαλό της.

«Δεν ήταν απλώς ενθουσιασμένοι. Ήταν μεθυσμένοι από ενθουσιασμό. Η νέα εικόνα του ανθρώπου έφερε και μια εντελώς καινούρια αντίληψη του κόσμου και της ζωής. Ο άνθρωπος δεν ερχόταν στη ζωή μόνο και μόνο για χάρη του Θεού. Ο Θεός είχε πλάσει τον άνθρωπο και για χάρη του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, λοιπόν, είχε το δικαίωμα να χαίρεται πότε πότε και ν' απολαμβάνει τη ζωή. Κι αφού μπορούσε να λειτουργήσει ελεύθερος, διαπίστωσε πως είχε στη διάθεση του απεριόριστες δυνατότητες. Έβαλε στόχο να ξεπεράσει όλα τα όρια. Και στο σημείο αυτό, διέφερε από τον ανθρωπισμό της αρχαιότητας, που συμβούλευε μέτρο, αυτοκυριαρχία και ψυχική γαλήνη».

«Οι ανθρωπιστές της Αναγέννησης έχασαν, λοιπόν, την αυτοκυριαρχία τους;»

«Μπορούμε να πούμε ότι δεν είχαν και πολύ καλές σχέσεις με το μέτρο. Είχαν σχεδόν την αίσθηση πως όλος ο κόσμος είχε μόλις ξυπνήσει από χιλιόχρονο ύπνο. Απέκτησαν έντονη τη συνείδηση της εποχής τους. Και τότε, για πρώτη φορά, χρησιμοποιήθηκε ο όρος

"Μεσαίωνας"· οι άνθρωποι ονόμασαν έτσι την περίοδο της ιστορίας ανάμεσα στη δική τους εποχή και την αρχαιότητα. Η ακμή που γνώρισε ο πολιτισμός ήταν πρωτοφανής και μοναδική σε όλους τους τομείς: τέχνη, αρχιτεκτονική, λογοτεχνία, μουσική, φιλοσοφία, επιστήμη. Θα σου δώσω ένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Μιλήσαμε για την αρχαία Ρώμη, που την έλεγαν "πόλη των πόλεων" και "ομφαλό της γης". Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, η πόλη συρρικνώθηκε και το 1471 είχε μόνο 17.000 κατοίκους».

«Τόσους έχει και το Λίλεσαντ».

«Ο ανθρωπισμός της Αναγέννησης το βαλε πείσμα να ξαναχτίσει την παλιά Ρώμη. Την εποχή εκείνη, χτίστηκε ο μεγάλος καθεδρικός ναός του Αγίου Πέτρου, πάνω στον τάφο του αποστόλου. Κοιτάζοντας την επιβλητική αυτή εκκλησία, μόνο στη μετριοπάθεια και στην αυτοκυριαρχία δεν πάει ο νους του ανθρώπου. Πολλά μεγάλα ονόματα της Αναγέννησης συνεργάστηκαν σ' αυτό το μεγαλύτερο οικοδομικό έργο του κόσμου. Οι εργασίες άρχισαν το 1506 και τέλειωσαν εκατόν είκοσι χρόνια αργότερα. Η μεγάλη πλατεία του Αγίου Πέτρου χρειάστηκε άλλα πενήντα χρόνια για να πάρει την τελική της μορφή».

«Θα πρέπει να είναι τεράστια αυτή η εκκλησία».

«Έχει μήκος πάνω από διακόσια μέτρα και ύψος εκατόν τριάντα. Αρκετά, όμως, σου είπα για την τόλμη των ανθρώπων της Αναγέννησης. Υπάρχει και κάτι ακόμα που έχει σημασία: η Αναγέννηση έφερε μαζί της και μια εντελώς νέα αντίληψη για τη φύση. Ο άνθρωπος ένιωθε, επιτέλους, βολικά και άνετα μέσα στον κόσμο - η επίγεια ζωή δεν ήταν απλά και μόνο μια φάση προπαρασκευής για την ουράνια ζωή. Αρχισε, λοιπόν, ν' αντιμετωπίζει διαφορετικά τον φυσικό κόσμο. Η φύση αποδείχτηκε θετική αξία. Πολλοί ήταν αυτοί που πίστευαν ότι ο θεός είναι παρών σε όλη την πλάση. Αφού είναι άπειρος, θα πρέπει να βρίσκεται παντού. Παρόμοιες πεποιθήσεις τις ονομάζουμε πανθεϊσμό. Οι φιλόσοφοι του Μεσαίωνα θεωρούσαν πως ανάμεσα στο θεό και στον κόσμο υπάρχει ένα αγεφύρωτο χάσμα. Τώρα, πλέον, η φύση μπορούσε να θεωρηθεί, με τη σειρά της, θεϊκή - ήταν κι αυτή ένα από τα "πρόσωπα του θεού". Η Εκκλησία δεν αποδεχόταν πάντα ευνοϊκά τέτοιου είδους σκέψεις. Η τύχη του Τζορντάνο Μπρούνο το αποδεικνύει δραματικά. Δεν ισχυρίστηκε

μονάχα ότι ο Θεός είναι παρών στη φύση. Υποστήριξε πως το Διάστημα, το Σύμπαν, είναι άπειρο. Γι' αυτό και τιμωρήθηκε σκληρά».

«Δηλαδή;»

«Τον *έκαψαν* ζωντανό, το 1600, μέσα στην αγορά της Ρώμης...»

«Πολύ κακό και πολύ κουτό εκ μέρους τους. Αυτοί ήταν οι ανθρωπιστές;»

«Όχι, όχι. Ο ανθρωπιστής ήταν ο Μπρούνο· όχι εκείνοι που τον σκότωσαν. Κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης, άνθισε κι ένα αντίθετο ρεύμα, που θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε "αντι-ανθρωπισμό". Εννοώ τον αυταρχισμό της Εκκλησίας και του κράτους. Κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης, έχουμε και εκτελέσεις μαγισσών στην πυρά, μαγεία και προλήψεις, αιματηρούς θρησκευτικούς πολέμους - κι ας μην ξεχνάμε τη βάναυση κατάκτηση της Αμερικής. Καμιά εποχή δεν είναι αποκλειστικά και μόνο καλή ή κακή. Το Καλό και το Κακό διαπερνούν σαν δυο κόκκινες κλωστές ολόκληρη την ιστορία. Συχνά πλέκονται μεταξύ τους. Κι αυτό ισχύει για το επόμενο ζήτημα που θα μας απασχολήσει. Θα σου μιλήσω για τη νέα επιστημονική μέθοδο που ανέπτυξε η Αναγέννηση».

«Είναι η εποχή που χτίστηκαν τα πρώτα εργοστάσια;»

«Όχι τόσο γρήγορα. Αλλά η νέα επιστημονική μέθοδος ήταν η προϋπόθεση για την τεχνική ανάπτυξη που ξεκίνησε μετά την Αναγέννηση. Και εννοώ την εντελώς καινούρια στάση του ανθρώπου απέναντι στην επιστήμη. Οι καρποί αυτής της μεθόδου δεν άργησαν να φανούν».

«Τι ήταν αυτή η νέα μέθοδος;»

«Τόνιζε ότι έπρεπε να μελετά κανείς τη φύση και να πραγματοποιεί τις έρευνές του με τη βοήθεια των ίδιων του των αισθήσεων. Ήδη από τις αρχές του 14ου αιώνα, ακούγονταν ολοένα και περισσότερες φωνές που προειδοποιούσαν για τους κινδύνους που εγκυμονούσε η τυφλή πίστη σε αρχαίες αυθεντίες. Οι αυθεντίες αυτές ήταν και οι πατέρες της Εκκλησίας και ο Αριστοτέλης με τη φυσική φιλοσοφία του. Εξηγούσαν ακόμη ότι υπάρχουν προβλήματα που δεν μπορούν να λυθούν απλά και μόνο με τη σκέψη. Τούτη η υπερβολική πίστη στην αξία της λογικής σκέψης είχε επικρατήσει σταδιακά ήδη από τα χρόνια του Μεσαίωνα. Τώρα πια οι άνθρωποι αποδέχτηκαν σιγά σιγά ότι η μελέτη της φύσης θα πρέπει να στηρίζεται

στην παρατήρηση, στην εμπειρία και στο πείραμα. Τη μέθοδο αυτή την αποκαλούμε εμπειρική».

«Και τι σημαίνει αυτό;»

«Σημαίνει, απλούστατα, ότι στηρίζουμε τις γνώσεις μας στις δικές μας εμπειρίες και όχι σε σκονισμένους παπύρους ή φαντάσματα του μυαλού μας. Η εμπειρική επιστήμη δεν ήταν άγνωστη στην αρχαιότητα. Ο Αριστοτέλης, για παράδειγμα, πραγματοποίησε πολλές και σπουδαίες παρατηρήσεις, αλλά τα συστηματικά πειράματα ήταν κάτι εντελώς καινούριο».

«Είχαν, δηλαδή, συσκευές σαν αυτές που έχουμε εμείς σήμερα; Δε φαντάζομαι!»

«Δεν είχαν, φυσικά, ούτε αριθμομηχανές ούτε ηλεκτρονικές ζυγαριές. Είχαν, όμως, τα μαθηματικά και είχαν ζυγαριές απλές. Οι επιστημονικές παρατηρήσεις άρχισαν πια να διατυπώνονται στη γλώσσα των μαθηματικών. Και η σημασία αυτής της στροφής δεν άργησε να φανεί. Ό,τι μπορεί να μετρηθεί πρέπει να το μετράμε κι ό,τι δεν μπορεί να μετρηθεί, να το μετατρέπουμε σε κάτι άλλο που θα μπορεί, έλεγε ο Γαλιλαίος, ένας από τους σημαντικότερους επιστήμονες του 17ου αιώνα. Έλεγε, επίσης, ότι το Βιβλίο της Φύσης είναι γραμμένο στη γλώσσα των μαθηματικών».

«Χάρη, λοιπόν, στα πολλά πειράματα και στις μετρήσεις, άνοιξε ο δρόμος για τις νέες εφευρέσεις. Έτσι δεν έγινε;»

«Η πρώτη φάση ήταν η νέα επιστημονική μέθοδος. Χάρη σ' αυτήν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί η τεχνολογική επανάσταση, που με τη σειρά της έδωσε την ευκαιρία να γίνουν όλες αυτές οι εφευρέσεις που έγιναν έκτοτε. Μπορείς να πεις ότι οι άνθρωποι είχαν αρχίσει αργά αλλά σταθερά να ξεφεύγουν από τα δεσμά της φύσης. Ο άνθρωπος δεν ήταν πια ένα μέρος του φυσικού κόσμου και μόνο. Η φύση έγινε κάτι που μπορούσε να το χρησιμοποιήσει και να το εκμεταλλευτεί. "Η γνώση είναι δύναμη", έλεγε ο Άγγλος φιλόσοφος Φραγκίσκος Βάκων. Κι εννοούσε, φυσικά, την πρακτική εφαρμογή της γνώσης - αυτό ήταν το καινούριο. Ο άνθρωπος έβαλε χέρι στη φύση και βάλθηκε να την εξουσιάσει».

«Αυτό, όμως, δεν είχε μονάχα θετικές πλευρές».

«Όχι. Ξαναγυρνάμε, λοιπόν, στις δύο κόκκινες κλωστές του Καλού και του Κακού που πλέκονται διαρκώς μεταξύ τους σε όλα όσα

κάνει ο άνθρωπος. Η τεχνολογική επανάσταση, που ξεκίνησε τα χρόνια της Αναγέννησης, έφερε τα κλωστήρια και την ανεργία, τα φάρμακα και τις νέες αρρώστιες, την εξέλιξη της γεωργίας και την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, συσκευές πρακτικές και πολύ βοηθητικές, όπως τα πλυντήρια και τα ψυγεία, αλλά και βουνά σκουπιδιών και μόλυνση στην ατμόσφαιρα. Σήμερα, που βλέπουμε τον κόσμο μας στο χείλος του γκρεμού, έχουμε πια πειστεί ότι η τεχνολογική επανάσταση αποτελεί κίνδυνο για την ίδια την επιβίωσή μας, μια και μας απομακρύνει από τον τρόπο ζωής που η φύση προόρισε για μας. Σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, εμείς οι άνθρωποι αρχίσαμε ένα έργο που τώρα πλέον δεν μπορούμε να ελέγξουμε. Άλλοι, πιο αισιόδοξοι, πιστεύουν ότι ζούμε ακόμα την παιδική ηλικία της τεχνολογίας. Κι ο τεχνολογικός πολιτισμός περνάει, βέβαια, τις παιδικές αρρώστιες του· στο τέλος, όμως, οι άνθρωποι θα μάθουν να δυναστεύουν τη φύση δίχως να την καταστρέφουν διακινδυνεύοντας την ίδια τη ζωή τους».

«Κι εσείς ο ίδιος τι πιστεύετε;»

«Πως ίσως έχουν δίκιο και οι δύο πλευρές. Σε ορισμένους τομείς, ο άνθρωπος θα πρέπει να σταματήσει τις επεμβάσεις του στη φύση. Σε άλλους, όμως, μπορεί να συνεχίσει ανενόχλητος και χωρίς τύψεις. Το σίγουρο είναι, πάντως, ότι δεν υπάρχει δρόμος επιστροφής για το Μεσαίωνα. Από την Αναγέννηση και μετά, ο άνθρωπος δεν είναι πια απλά και μόνο ένα μέρος της φύσης. Επεμβαίνει στη φύση και τη διαμορφώνει ανάλογα με τις επιθυμίες του και τις ανάγκες του. Κι αυτό μας αποδεικνύει πόσο εκπληκτικά πλάσματα είμαστε».

«Έχουμε ήδη πάει στο φεγγάρι. Οι άνθρωποι του Μεσαίωνα δε θα μπορούσαν καν να φανταστούν κάτι τέτοιο».

«Όσο γί αυτό, μπορείς να βάλεις το χέρι σου στη φωτιά. Εδώ μπορούμε, μου φαίνεται, να πούμε δυο λόγια και για τη νέα εικόνα του κόσμου. Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, οι άνθρωποι βάδιζαν στη γη, κάτω από τον ουρανό, και σήκωναν τα μάτια τους ψηλά, για να δουν τον ήλιο, το φεγγάρι και τ' αστέρια. Ωστόσο, κανείς δεν αμφέβαλλε ότι η γη ήταν το κέντρο του Σύμπαντος. Κανείς δεν αμφέβαλλε ότι η γη ήταν σταθερή, και τα "ουράνια σώματα" περιστρέφονταν γύρω της. Την εικόνα αυτή την ονομάζουμε γεωκεντρική ει-

κόνα του κόσμου. Και η χριστιανική αντίληψη του θεού, που κάθεται στο θρόνο του πάνω απ' όλα τα ουράνια σώματα, συνέβαλε σε μια τέτοια εικόνα».

«Πολύ θα 'θελα να είναι τόσο απλά τα πράγματα».

«Το 1543, όμως, κυκλοφόρησε ένα έργο με τίτλο "Έξι βιβλία για τις τροχιές των ουρανίων σωμάτων". Συγγραφέας του ήταν ο Πολωνός αστρονόμος Κοπέρνικος, ο οποίος πέθανε την ίδια μέρα που δημοσιεύτηκε το ριζοσπαστικό του έργο. Ο Κοπέρνικος υποστήριζε ότι δε γυρίζει ο ήλιος γύρω από τη γη, αλλά αντίθετα η γη γύρω από τον ήλιο. Με βάση τις παρατηρήσεις επί των ουρανίων σωμάτων, θεωρούσε πως η άποψη αυτή ήταν πιο κοντά στην αλήθεια. Οι άνθρωποι νόμιζαν ότι ο ήλιος γυρίζει γύρω από τη γη, έλεγε, απλά και μόνο επειδή η γη γυρίζει κι αυτή γύρω από τον άξονά της. Υπέδειξε ότι όλες οι κινήσεις των ουρανίων σωμάτων εξηγούνται πολύ πιο εύκολα, αν υποθέσουμε ότι η γη και οι άλλοι πλανήτες διαγράφουν κυκλικές τροχιές γύρω από τον ήλιο. Την αντίληψη αυτή την ονομάζουμε ηλιοκεντρική εικόνα του κόσμου και σύμφωνα μ' αυτήν, όλα κινούνται και περιστρέφονται γύρω από τον ήλιο».

«Είναι σωστή αυτή η θεωρία;»

«Όχι εντελώς. Το σπουδαιότερο σημείο της θεωρίας του Κοπέρνικου -ότι, δηλαδή, η γη γυρίζει γύρω από τον ήλιο- είναι, φυσικά, σωστό. Θεωρούσε, όμως, ότι ο ήλιος είναι το κέντρο του Σύμπαντος. Σήμερα ξέρουμε ότι ο ήλιος μας είναι ένας ανάμεσα σε αμέτρητους άλλους ήλιους κι ότι τ' αστέρια γύρω μας σχηματίζουν ένα μονάχα από τα δισεκατομμύρια γαλαξίες που υπάρχουν στο Σύμπαν. Ο Κοπέρνικος πίστευε ακόμα ότι η γη και οι πλανήτες διέγραφαν κυκλικές τροχιές γύρω από τον ήλιο».

«Και δεν είναι σωστό αυτό;»

«Όχι. Για τις κυκλικές τροχιές, δεν είχε στα χέρια του κανένα άλλο στοιχείο πέρα από την αρχαία πεποίθηση ότι τα ουράνια σώματα είναι σφαιρικά και κινούνται σε κυκλικές τροχιές, απλά και μόνο επειδή είναι "ουράνια". Ήδη από την εποχή του Πλάτωνα, ο κύκλος και η σφαίρα θεωρούνταν οι τελειότερες γεωμετρικές μορφές. Στις αρχές, όμως, του 17ου αιώνα, ο Γερμανός αστρονόμος Γιοχάνες Κέπλερ συγκέντρωσε τα πορίσματα εκτεταμένων ερευνών και μπόρεσε ν' αποδείξει ότι οι πλανήτες διέγραφαν ελλειπτικές τροχιές

γύρω από τον ήλιο. Απέδειξε, επίσης, ότι οι πλανήτες κινούνται πολύ πιο γρήγορα, όταν βρίσκονται κοντά στον ήλιο, και αντίστοιχα ότι κινούνται όλο και πιο αργά όσο απομακρύνονται από τον ήλιο. Ο Κέπλερ ήταν ο πρώτος που ξεκαθάρισε ότι η γη είναι ένας πλανήτης σαν τους άλλους. Και υπογράμμισε ακόμα ότι σ' ολόκληρο το Σύμπαν ισχύουν οι ίδιοι φυσικοί νόμοι».

«Πώς ήταν τόσο σίγουρος;»

«Ήταν σίγουρος, επειδή είχε μελετήσει τις κινήσεις των πλανητών με τα ίδια του τα μάτια, αντί να στηριχτεί τυφλά στους ισχυρισμούς των αρχαίων. Σχεδόν ταυτόχρονα με τον Κέπλερ, έζησε και ο διάσημος Ιταλός επιστήμονας Γαλιλαίος. Ο Γαλιλαίος παρατηρούσε κι αυτός τα ουράνια σώματα με το τηλεσκόπιο. Μελετούσε τους κρατήρες στην επιφάνεια του φεγγαριού και είχε διαπιστώσει ότι κι εκεί υπήρχαν βουνά και κοιλάδες, όπως και στη γη. Ο Γαλιλαίος ανακάλυψε επίσης ότι ο πλανήτης Δίας είχε τέσσερα φεγγάρια. Η γη δεν ήταν, επομένως, ο μοναδικός πλανήτης που συνοδευόταν από ένα δορυφόρο. Η σημαντικότερη, όμως, ανακάλυψη του Γαλιλαίου ήταν ο νόμος της αδράνειας».

«Τι λέει αυτός ο νόμος;»

«"Τα υλικά σώματα δεν μπορούν να μεταβάλουν την κατάσταση της ηρεμίας ή της ευθύγραμμης και ομαλής τους κίνησης, αν δεν επιδράσει πάνω τους κάποια εξωτερική δύναμη". Φυσικά, δεν τον διατύπωσε έτσι το νόμο. Αυτά τα λόγια τα χρησιμοποίησε αργότερα ο Ισαάκ Νεύτων».

«Αφού το λες εσύ!»

«Ένα από τα σπουδαιότερα επιχειρήματα των αρχαίων ενάντια στη θεωρία ότι η γη κινείται γύρω από τον άξονά της, ήταν το εξής: αν η γη περιστρέφεται πράγματι γύρω από τον εαυτό της, τότε θα πρέπει μια πέτρα, την οποία εκσφενδονίζουμε κάθετα προς τα πάνω, να ξαναπέσει στο έδαφος κάμποσα μέτρα πιο πέρα».

«Και γιατί δε συμβαίνει αυτό;»

«Ας πούμε ότι είσαι μέσα σ' ένα τρένο που κινείται κι αφήνεις ένα μήλο να πέσει από το παράθυρο. Το μήλο δε θα πέσει πίσω από το βαγόνι σου αλλά δίπλα του. Κι αυτό συμβαίνει λόγω του νόμου της αδράνειας. Το μήλο, όσο βρίσκεται μέσα στο τρένο, έχει κι αυτό την ταχύτητα του τρένου. Πέφτοντας, διατηρεί, λοιπόν, αυτή την ταχύτητα».

«Νομίζω ότι καταλαβαίνω».

«Την εποχή του Γαλιλαίου, βέβαια, δεν υπήρχαν τρένα. Αν, όμως, κυλήσεις μια σφαίρα στο δάπεδο και ξάφνου την αφήσεις από τα χέρια σου...»

«... τότε η σφαίρα συνεχίζει να κυλάει...»"

«... γιατί διατηρεί την ταχύτητά της, ακόμα κι όταν την έχεις πια αφήσει».

«Στο τέλος, όμως, μένει ακίνητη, αν το δωμάτιο είναι αρκετά μακρύ».

«Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι υπάρχουν κι άλλες δυνάμεις, που επιδρούν πάνω της και μειώνουν την ταχύτητα της. Κατ' αρχήν το δάπεδο, προπαντός αν είναι φτιαγμένο από απλάνιστα σανίδια. Αλλά και η βαρύτητα η ίδια φρενάρει τη σφαίρα και στο τέλος την ακινητοποιεί. Περίμενε, θα σου δείξω κάτι».

Ο Αλμπέρτο Κνοξ σηκώθηκε και πήγε στο παλιό σεκρετέρ. Έβγαλε κάτι από ένα συρτάρι και το άφησε ύστερα στο χαμηλό τραπεζάκι, μπροστά στον καναπέ. Ήταν ένα σανιδάκι λεπτό, που από τη μια του άκρη είχε πάχος κάμποσα χιλιοστά, ενώ από την άλλη ήταν σαν φύλλο χαρτί. Δίπλα στη σανίδα, που κάλυπτε όλη σχεδόν την επιφάνεια του τραπεζιού, ακούμπησε ένα βόλο.

«Αυτό εδώ ονομάζεται "κεκλιμένο επίπεδο". Τι νομίζεις ότι θα συμβεί αν αφήσω το βόλο εδώ που η σανίδα είναι χοντρή;»

Η Σοφία αναστέναξε. «Στοιχηματίζω δέκα κορόνες ότι θα κατρακυλήσει προς την άλλη μεριά και τελικά θα πέσει κάτω από το τραπέζι».

«Για να δούμε».

Ο Αλμπέρτο άφησε το βόλο, και όλα έγιναν όπως τα είχε προβλέψει η Σοφία. Ο βόλος κατρακύλησε, έπεσε με κρότο από το τραπέζι, συνέχισε να κυλάει στο πάτωμα και δε σταμάτησε παρά όταν έφτασε στην πόρτα.

«Εντυπωσιακό», είπε η Σοφία.

«Πράγματι. Τέτοια πειράματα έκανε ο Γαλιλαίος».

«Τόσο χαζός ήταν;»

«Μη βιάζεσαι. Ήθελε να τα μελετήσει όλα με τα μάτια του, να στηριχτεί στις δικές του εμπειρίες. Εμείς τώρα δα αρχίσαμε. Για πες μου, γιατί κύλησε ο βόλος στο κεκλιμένο επίπεδο;»

«Αρχίζει να κυλάει, επειδή έχει βάρος».

«Μάλιστα. Και τι είναι το βάρος, παιδί μου;»

«Μου φαίνεται πως τώρα λέμε κουταμάρες».

«Εγώ δε λέω κουταμάρες, όταν ρωτάω κάτι που δεν μπορείς ν' απαντήσεις. Γιατί έπεσε ο βόλος στο πάτωμα;»

«Εξαιτίας της βαρύτητας;»

«Ακριβώς. Το βάρος, επομένως, έχει κάποια σχέση με τη βαρύτητα. Κι αυτή η δύναμη είναι που έβαλε σε κύνηση το βόλο».

Ο Αλμπέρτο είχε κιόλας σηκώσει το βόλο από το πάτωμα. Έσκυψε πάλι πάνω από το κεκλιμένο επίπεδο και είπε: «Τώρα θα προσπαθήσω να κυλήσω το βόλο κατά μήκος της σανίδας μου. Κοίτα να δεις τι θα γίνει».

Σημάδεψε και έδωσε ορμή στο βόλο, για να διασχίσει κατά μήκος το κεκλιμένο επίπεδο. Η Σοφία είδε τη μικροσκοπική σφαίρα να ξεκινάει το δρόμο της, σιγά σιγά όμως ν' αποκλίνει της πορείας της και να ξαναπέφτει στο πάτωμα.

«Τι έγινε τώρα;» ρώτησε ο Αλμπέρτο.

«Ξέφυγε από την πορεία του, επειδή ακριβώς το επίπεδο είναι κεκλιμένο».

«Ε, λοιπόν, θα χρωματίσω το βόλο, για να γράψει μια γραμμή καθώς θα προχωράει. Έτσι θα δούμε ακριβώς τι σημαίνει "ξέφυγε από την πορεία του"».

Πήρε ένα μαρκαδόρο κι έβαψε το βόλο μαύρο. Υστερα, τον τσούλησε πάλι. Η Σοφία μπόρεσε να δει ακριβώς την απόκλιση πάνω στο κεκλιμένο επίπεδο, αφού ο βόλος άφησε πίσω του μια μαύρη γραμμή.

«Πώς θα περιέγραφες την κίνηση αυτού του βόλου;» ρώτησε ο Αλμπέρτο.

«Σαν τόξο... μοιάζει με κομμάτι από την περιφέρεια ενός κύκλου».

«Το πέτυχες διάνα!»

Ο Αλμπέρτο την κοίταξε με σηκωμένα φρύδια.

«Αν και δεν πρόκειται ακριβώς για κύκλο. Η καμπύλη αυτή στη γεωμετρία ονομάζεται παραβολή».

«Ό,τι πείτε».

«Γιατί, όμως, ο βόλος διαγράφει αυτήν ακριβώς την καμπύλη;»

Η Σοφία σκέφτηκε πριν απαντήσει. Τελικά, είπε:

«Επειδή το επίπεδο έχει μια κλίση, η βαρύτητα τραβάει το βόλο προς τα κάτω».

«Πολύ **σωστά.** Αυτό είναι πραγματικά εντυπωσιακό. Προσκαλώ ένα τυχαίο κορίτσι στη σοφίτα μου, και με το πρώτο πείραμα καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα που είχε φτάσει και ο Γαλιλαίος».

Ο Αλμπέρτο χειροκρότησε και η Σοφία φοβήθηκε για μια στιγμή μήπως δεν ήταν και πολύ στα καλά του. Εκείνος, όμως, συνέχισε:

«Είδες τι έγινε, όταν δύο δυνάμεις επιδρούν ταυτόχρονα πάνω σ' ένα αντικείμενο. Ο Γαλιλαίος ανακάλυψε ότι το ίδιο συμβαίνει, για παράδειγμα, και στις μολυβδένιες μπάλες των κανονιών: εκσφενδονίζονται στον αέρα και διανύουν έτσι μια απόσταση. Στο *τέλος,* όμως, ξαναπέφτουν στο χώμα, αφού πρώτα διαγράψουν μια τροχιά παρόμοια μ' αυτή του βόλου μας. Την εποχή του Γαλιλαίου, η ανακάλυψη αυτή προκάλεσε αίσθηση. Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι κάθε αντικείμενο που εκσφενδονίζουμε ψηλά, διαγράφει πρώτα ένα αδύναμο τόξο κι ύστερα πέφτει ίσια προς τα κάτω, τραβηγμένο από το βάρος του. Αυτό, όμως, είναι λάθος. Και οι άνθρωποι διαπίστωσαν ότι ο Αριστοτέλης δεν έχει παντού και πάντα δίκιο, μόνο όταν το είδαν μπροστά τους με τα ίδια τους τα μάτια».

«Εντάξει. Καλά είναι όλα αυτά. Αλλά είναι πράγματι τόσο πολύ σπουδαία;»

«Με ρωτάς αν είναι σπουδαία; Είναι τρομακτικά σπουδαία, παιδί μου! Απ' όλες τις επιστημονικές ανακαλύψεις της ανθρωπότητας, αυτή εδώ είναι ίσως η σπουδαιότερη».

«Θα σας πείραζε να μου εξηγήσετε το γιατί;»

«Λίγο μετά τον Γαλιλαίο, έζησε ο Αγγλος φυσικός Ισαάκ Νεύτων (1642-1727). Σ' αυτόν χρωστάμε την οριστική περιγραφή του ηλιακού μας συστήματος και των κινήσεων των πλανητών. Δεν απέδειξε μονάχα πώς κινούνται οι πλανήτες γύρω από τον ήλιο. Μπόρεσε να εξηγήσει ακριβώς και γιατί το κάνουν. Και το κατάφερε, στηριγμένος, μεταξύ άλλων, και στο νόμο της αδράνειας του Γαλιλαίου, στον οποίο έδωσε και την τελική του διατύπωση».

«Είναι, δηλαδή, οι πλανήτες βόλοι πάνω σε κεκλιμένα επίπεδα;»

«Περίπου, ναι. Αλλά περίμενε λίγο ακόμα. Σοφία».

«Μπορώ να κάνω κι αλλιώς; Θα περιμένω!»

«Ήδη ο Κέπλερ είχε υποθέσει ότι θα πρέπει να υπάρχει κάποια

δύναμη που έλκει τους πλανήτες. Η δύναμη αυτή θα πρέπει να πηγάζει από τον ήλιο και να συγκρατεί τους πλανήτες στις τροχιές τους. Μια τέτοια δύναμη θα εξηγούσε εκτός των άλλων και γιατί οι πλανήτες κινούνται γρηγορότερα όταν είναι κοντά στον ήλιο και επιβραδύνουν όταν απομακρύνονται απ' αυτόν. Ο Κέπλερ πίστευε ακόμα ότι η παλίρροια και η άμπωτις -το ανέβασμα και το κατέβασμα του νερού της θάλασσας- εξαρτώνται από το φεγγάρι».

«Ε, δεν είχε άδικο. Έτσι είναι».

«Ναι, έτσι είναι. Ο Γαλιλαίος, όμως, διαφώνησε. Κορόιδεψε τον Κέπλερ και τις "έμμονες ιδέες" του, όπως τις έλεγε, ότι δηλαδή "το φεγγάρι εξουσιάζει τα νερά". Ο Γαλιλαίος πίστευε ότι οι δυνάμεις αυτές δεν μπορούν να επιδράσουν από τόσο μακρινές αποστάσεις, από τον ένα πλανήτη στον άλλο δηλαδή».

«Έκανε λάθος».

«Ναι, στο σημείο αυτό έκανε λάθος. Και είναι περίεργο, αν σκεφτείς ότι είχε ασχοληθεί περισσότερο από τον καθένα με τη βαρύτητα της γης και με την πτώση των αντικειμένων στο έδαφος. Είχε επίσης μελετήσει τον τρόπο που δύο δυνάμεις μπορούν να επηρεάσουν την κίνηση ενός σώματος, όταν δρουν πάνω του ταυτόχρονα».

«Και ο Νεύτων τι έκανε;»

«Ο Νεύτων διατύπωσε το νόμο της παγκόσμιας έλξης. Ο νόμος αυτός λέει ότι κάθε αντικείμενο έλκει όλα τα άλλα με μια δύναμη που μεγαλώνει όσο μεγαλώνουν και τα αντικείμενα, ενώ αντίστοιχα μικραίνει όσο αυξάνεται η απόσταση που τα χωρίζει».

«Νομίζω ότι κατάλαβα. Ανάμεσα σε δύο ελέφαντες, για παράδειγμα, η έλξη είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι ανάμεσα σε δύο ποντίκια. Κι ανάμεσα σε δύο ελέφαντες, που ζουν στον ίδιο ζωολογικό κήπο, η έλξη είναι μεγαλύτερη απ' αυτή που υπάρχει μεταξύ ενός ελέφαντα στην Ινδία κι ενός άλλου στην Αφρική».

«Τα κατάλαβες πράγματι όλα στην εντέλεια. Και τώρα άκου το σπουδαιότερο. Ο Νεύτων υπογράμμισε ότι η έλξη αυτή -δηλαδή η βαρύτητα- είναι παγκόσμια. Αυτό σημαίνει ότι δρα παντού, ακόμα και στο μεσοδιάστημα ανάμεσα στα ουράνια σώματα. Υποτίθεται ότι αυτή η μεγαλοφυής ιδέα του ήρθε μια μέρα που καθόταν κάτω από μια μηλιά. Είδε ένα μήλο να πέφτει από τα κλαδιά του δέντρου κι αναρωτήθηκε αν η γη έλκει το φεγγάρι με την ίδια δύναμη που έλκει

το μήλο κι αν αυτός είναι ο λόγος που αναγκάζει το φεγγάρι να περιστρέφεται γύρω από τη γη στους αιώνες των αιώνων».

«Μμμμ... έξυπνο. Αλλά όχι και πολύ έξυπνο».

«Μπα; Γιατί το λες αυτό;»

«Αν η γη τραβούσε το φεγγάρι με την ίδια δύναμη που τραβάει το μήλο, τότε το φεγγάρι θα έπεφτε κι αυτό κάποτε στη γη. αντί να γυρίζει γύρω γύρω, σαν τη γάτα γύρω από τη γαβάθα με το γάλα».

«Τώρα έχουμε φτάσει στο νόμο του Νεύτωνα για την κίνηση των πλανητών. Μ' αυτό που λες για την έλξη που η γη ασκεί πάνω στο φεγγάρι, έχεις πενήντα τοις εκατό δίκιο και πενήντα τοις εκατό άδικο. Γιατί δεν πέφτει το φεγγάρι στη γη, Σοφία, αφού η βαρύτητα τραβάει, πράγματι, μ' εκπληκτική δύναμη το φεγγάρι στη γη; Για σκέψου, θα πρέπει να είναι στ' αλήθεια φοβερές δυνάμεις, αφού καταφέρνουν να σηκώσουν ένα ή και δύο μέτρα τα νερά των θαλασσών και των ωκεανών...»

«Δεν καταλαβαίνω. Δεν μπορώ να καταλάβω το γιατί».

«Σκέψου το κεκλιμένο επίπεδο του Γαλιλαίου. Τι έγινε όταν κύλησα το βόλο κατά μήκος της σανίδας;»

«Επιδρούν, δηλαδή, στο φεγγάρι δύο διαφορετικές δυνάμεις;»

«Ακριβώς. Κατά τη δημιουργία του ηλιακού μας συστήματος, το φεγγάρι εκσφενδονίστηκε με φοβερή δύναμη μακριά από τη γη. Η δύναμη αυτή θα συνεχίσει να επιδρά πάνω του στους αιώνες των αιώνων, αφού το φεγγάρι κινείται στο κενό χωρίς να συναντά καμιά αντίσταση...»

«Ταυτόχρονα, όμως, υφίσταται την έλξη της βαρύτητας, που το τραβάει προς τη γη...»

«Ακριβώς. Οι δύο αυτές δυνάμεις είναι σταθερές και επιδρούν ταυτόχρονα πάνω στο φεγγάρι. Γι' αυτό και ο δορυφόρος της γης θα συνεχίσει να περιστρέφεται αιώνια γύρω της».

«Τόσο απλό είναι;»

«Τόσο απλό. Κι αυτή η "απλότητα" ήταν το σημαντικότερο για τον Νεύτωνα. Απέδειξε ακόμα ότι ορισμένοι φυσικοί νόμοι, όπως ο νόμος της αδράνειας, ισχύουν παντού μέσα στο Σύμπαν. Και για να εξηγήσει τις κινήσεις των πλανητών, χρειάστηκε δύο μόνο απ' αυτούς, που τους είχε ήδη ανακαλύψει ο Γαλιλαίος: το νόμο της αδράνειας, όπως σου είπα και προηγουμένως, και το νόμο που ορίζει ότι

ένα σώμα, επί του οποίου επιδρούν ταυτόχρονα δύο διαφορετικές δυνάμεις, κινείται διαγράφοντας ελλειπτική τροχιά, σαν τις σφαίρες του Γαλιλαίου πάνω στο κεκλιμένο επίπεδο».

«Και μ' αυτούς τους δυο νόμους μπόρεσε ο Νεύτων να εξηγήσει γιατί όλοι οι πλανήτες περιστρέφονται γύρω από τον ήλιο;»

«Μάλιστα. Όλοι οι πλανήτες διαγράφουν ελλειπτικές τροχιές γύρω από τον ήλιο, επειδή υφίστανται την επίδραση δύο διαφορετικών δυνάμεων: πρώτον, της ταχύτητας που απέκτησαν κατά τη δημιουργία του Σύμπαντος και η οποία τους σπρώχνει να συνεχίσουν να κινούνται σε ευθεία γραμμή απομακρυνόμενοι από τον ήλιο· και δεύτερον, της βαρύτητας, που τους σπρώχνει να γυρίσουν στον ήλιο».

«Καθόλου χαζός ο Νεύτωνας».

«Κάθε άλλο! Απέδειξε, μάλιστα, ότι οι νόμοι αυτοί ρυθμίζουν τις κινήσεις όλων των σωμάτων μέσα στο Σύμπαν. Με αυτό τον τρόπο ξεκαθάρισε μια και καλή τους λογαριασμούς της ανθρώπινης σκέψης με τις μεσαιωνικές εκείνες αντιλήψεις που υποστήριζαν ότι "στον ουρανό" ισχύουν άλλοι νόμοι, διαφορετικοί απ' αυτούς που ισχύουν εδώ στη γη. Η ηλιοκεντρική εικόνα του κόσμου είχε επιτέλους επιβεβαιωθεί και εξηγηθεί με τρόπο οριστικό».

Ο Αλμπέρτο σηκώθηκε, μάζεψε το κεκλιμένο επίπεδο από το τραπεζάκι και το 'βαλε πάλι μέσα στο συρτάρι του. Έσκυψε και σήκωσε το βώλο από το πάτωμα, αλλά δεν τον έβαλε στη θέση του· τον άφησε στο τραπέζι, ανάμεσα σ' αυτόν και τη Σοφία. Η Σοφία δεν το πίστευε ότι είχαν ξεκινήσει κι είχαν σκεφτεί τόσα πολλά πράγματα χάρη σε μια λοξή σανίδα κι ένα βόλο. Καθώς κοίταζε την πράσινη μπίλια -που είχε ακόμα μαύρο χρώμα πάνω της-, το μυαλό της πήγε άθελά της στην υδρόγειο σφαίρα. Και ρώτησε:

«Και πώς αντέδρασαν οι άνθρωποι όταν έμαθαν ότι ζούσαν πάνω σ' έναν τυχαίο πλανήτη, χαμένο στο Διάστημα;»

«Καταλαβαίνεις ότι δεν ήταν και τόσο εύκολο να προσαρμοστούν στην ιδέα. Η νέα αυτή αντίληψη του κόσμου συνάντησε μεγάλη αντίσταση μέσα στα μυαλά των ανθρώπων. Αντίστοιχη κατάσταση θα πρέπει να δημιουργήθηκε κι αργότερα, τότε που ο Δαρβίνος απέδειξε ότι ο άνθρωπος κατάγεται από τα ζώα. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, ο άνθρωπος ένιωσε πως χάνει κάτι από την ξεχωριστή

του θέση μέσα στην πλάση. Και στις δυο περιπτώσεις, η Εκκλησία αντέδρασε έντονα. Δεν έμεινε με σταυρωμένα χέρια».

«Αυτό το φαντάζομαι. Τι απέγινε ο Θεός μ' όλες αυτές τις επαναστατικές θεωρίες; Όλα ήταν, κατά κάποιο, τρόπο, πιο απλά, όταν ο Θεός ήταν το κέντρο του κόσμου, και τα ουράνια σώματα βρίσκονταν ένα πάτωμα πάνω από τα κεφάλια μας».

«Ναι, Παρ' όλα αυτά, δε φτάσαμε ακόμα στη μεγαλύτερη πρόκληση που δέχτηκε η ανθρώπινη σκέψη. Όταν ο Νεύτωνας απέδειξε ότι οι ίδιοι φυσικοί νόμοι έχουν ισχύ παντού μέσα στο Σύμπαν, δεν έχασε διόλου την πίστη του στην παντοδυναμία του Θεού, όπως ίσως θα περιμέναμε. Αντίθετα, η πίστη του στερεώθηκε *ακόμα* περισσότερο. Γιατί θεώρησε ότι οι φυσικοί νόμοι ήταν η απόδειξη της ύπαρξης ενός μεγάλου και παντοδύναμου Θεού. Τα πράγματα ήταν πολύ χειρότερα με την εικόνα του ανθρώπου για τον ίδιο του τον εαυτό».

«Δηλαδή;»

«Από την Αναγέννηση και πέρα, ο άνθρωπος αναγκάστηκε να συνηθίσει στην ιδέα πως ζει πάνω σ' ένα μικρό πλανήτη, χαμένο μέσα στο απέραντο Διάστημα. Δεν είμαι σίγουρος ότι καταφέραμε, στο μεταξύ, να προσαρμοστούμε σ' αυτή την εικόνα. Αλλά ήδη από τότε, πολλοί υποστήριξαν ότι μ' αυτή την αντίληψη ο άνθρωπος μετακινείται κι έρχεται ακόμα πιο κοντά στο κέντρο των πάντων».

«Δεν το καταλαβαίνω αυτό».

«Ως τότε, η γη ήταν το κέντρο του κόσμου. Όταν, όμως, οι αστρονόμοι απέδειξαν ότι στο Σύμπαν δεν υπάρχει κέντρο, γεννήθηκαν έξαφνα τόσα κέντρα, όσοι είναι κι οι άνθρωποι».

«Α, μάλιστα».

«Η Αναγέννηση, εξάλλου, έφερε και μια καινούρια αντίληψη για το Θεό. Όταν η φιλοσοφία κι η επιστήμη ελευθερώθηκαν από την κυριαρχία της θεολογίας, εμφανίστηκε αργά αλλά σταθερά μια νέα χριστιανική ευσέβεια. Η νέα εικόνα που είχε πλέον ο άνθρωπος για τον εαυτό του έπαιξε κι αυτή το ρόλο της. Από την κατάσταση αυτή, δεν έμεινε ανεπηρέαστη η θρησκευτική ζωή. Και η σχέση του ατόμου με το Θεό έγινε σημαντικότερη από τη σχέση του ποιμνίου με την Εκκλησία».

«Η προσευχή, δηλαδή, που λέμε χωριστά ο καθένας, πριν πέσουμε το βράδυ για ύπνο;»

«Ναι, κι αυτή. Στην Καθολική Εκκλησία του Μεσαίωνα, η λατινική Λειτουργία, οι ψαλμοί και οι τελετές αποτελούσαν τη σπονδυλική στήλη της λατρείας του ανθρώπου προς το Θεό. Μόνο οι ιερείς κι οι μοναχοί είχαν τη δυνατότητα να διαβάζουν τη Βίβλο, αφού η Βίβλος υπήρχε μονάχα στα λατινικά. Τα χρόνια της Αναγέννησης όμως, η Βίβλος μεταφράστηκε από τα αραμαϊκά και τα ελληνικά στις εθνικές γλώσσες των λαών της Ευρώπης. Αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο για τη λεγόμενη Μεταρρύθμιση».

«Εδώ μπαίνει στο παιχνίδι και ο Μαρτίνος Λούθηρος».

«Ναι, ο Λούθηρος ήταν σπουδαίος. Αλλά δεν ήταν ο μόνος μεταρρυθμιστής. Υπήρχαν και μεταρρυθμιστές κληρικοί, που ήθελαν να δράσουν στο εσωτερικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Ένας απ' αυτούς ήταν και ο Έρασμος από το Ρότερνταμ».

«Ο Λούθηρος τσακώθηκε με τους καθολικούς, επειδή δεν ήθελε να πληρώνει συγχωροχάρτια;»

«Κι αυτό, βέβαια. Αλλά το ζήτημα ήταν πολύ μεγαλύτερο. Σύμφωνα με τον Λούθηρο, ο άνθρωπος δεν είχε ανάγκη να περάσει από την Εκκλησία και τους λειτουργούς της για να φτάσει στο Θεό. Πολύ λιγότερο είχε ανάγκη ν' αγοράσει την άφεση των αμαρτιών του πληρώνοντας χρήματα στην Εκκλησία και στους παπάδες. Η Καθολική Εκκλησία κατάργησε και η ίδια τα συγχωροχάρτια, γύρω στα μέσα του 16ου αιώνα».

«Είμαι σίγουρη ότι ο Θεός χάρηκε».

«Ο Λούθηρος απομακρύνθηκε κι από πολλές άλλες θρησκευτικές δοξασίες, που η Εκκλησία είχε αναπτύξει κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Ήθελε να γυρίσει στην πρωταρχική ιδέα του χριστιανισμού, έτσι όπως πρόβαλλε μέσα από την Καινή Διαθήκη. "Η Αγία Γραφή και μόνο αυτή", έλεγε. Μ' αυτό το σύνθημα, ο Λούθηρος ήθελε να επιστρέψει "στις πηγές της χριστιανοσύνης", όπως και οι ανθρωπιστές της Αναγέννησης ήθελαν να επιστρέψουν στις αρχαίες πηγές της τέχνης και του πολιτισμού. Ο Λούθηρος μετέφρασε τη Βίβλο στα γερμανικά, θέτοντας έτσι τα θεμέλια της σημερινής γερμανικής γλώσσας. Κατά τον Λούθηρο, όλοι έπρεπε να έχουν πρόσβαση στη Βίβλο. Να τη διαβάζουν και να είναι, κατά κάποιο τρόπο, οι ιερείς του εαυτού τους».

«Οι ιερείς του εαυτού τους; Δεν το παραξηλώνει ο Λούθηρος;»

«Έλεγε ότι οι ιερείς δεν έχουν καμιά ιδιαίτερη σχέση με το Θεό, δεν είναι ξεχωριστοί, αλλά άνθρωποι σαν όλους τους άλλους. Είχαν, βέβαια, κι οι διαμαρτυρόμενοι, ιερείς στις εκκλησίες τους, που φρόντιζαν για την τέλεση της Λειτουργίας και για όλες τις καθημερινές υποχρεώσεις της Εκκλησίας. Ο Λούθηρος, όμως, πίστευε ότι ο άνθρωπος δε χρειάζεται τις εκκλησιαστικές τελετές για να κερδίσει τη χάρη του Θεού και την άφεση των αμαρτιών του. Αυτά του προσφέρονταν "δωρεάν", χάρη στην πίστη του και μόνο, έλεγε. Ο Λούθηρος είχε καταλήξει στην πεποίθηση του αυτή, μέσα από την ανάγνωση της Βίβλου».

«Ο Λούθηρος, επομένως, ήταν ένας χαρακτηριστικός άνθρωπος της Αναγέννησης;»

«Και ναι και όχι. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της Αναγέννησης ήταν η σημασία που έδωσε στο μεμονωμένο άτομο και στην προσωπική σχέση του ανθρώπου με το Θεό. Στα 35 του χρόνια, κάθισε κι έμαθε ελληνικά και ξεκίνησε να μεταφράσει στα γερμανικά τη Βίβλο. Το γεγονός, επίσης, ότι έδωσε το προβάδισμα στη γλώσσα του λαού του, υποβαθμίζοντας τη λατινική, είναι χαρακτηριστικό της Αναγέννησης. Ο Λούθηρος, όμως, δεν ήταν ανθρωπιστής σαν τον Φιτσίνο και σαν τον Λεονάρντο ντα Βίντσι. Ορισμένοι ανθρωπιστές, όπως ο Έρασμος από το Ρότερνταμ, τον κατηγόρησαν, επειδή πρότεινε μια μάλλον αρνητική εικόνα του ανθρώπου. Ο Λούθηρος, βλέπεις, υποστήριζε ότι ο άνθρωπος είχε στην κυριολεξία καταστραφεί εξαιτίας του προπατορικού αμαρτήματος. Μόνο με τη Χάρη του Θεού μπορούσε να προσδοκά τη σωτηρία της ψυχής του. Γιατί η τιμωρία της αμαρτίας ήταν, είναι και θα είναι ο θάνατος».

«Σαν καταθλιπτική μου φαίνεται η σκέψη του».

Ο Αλμπέρτο Κνοξ σηκώθηκε. Πήρε τον πρασινόμαυρο βόλο από το χαμηλό τραπεζάκι και τον έβαλε στην τσέπη του.

«Περασμένες τέσσερις!» φώναξε η Σοφία.

«Και η επόμενη σημαντική περίοδος στην ιστορία της ανθρωπότητας είναι το Μπαρόκ. Ας τ' αφήσουμε, όμως, για μια άλλη μέρα, αγαπητή μου Χίλντε».

«Τι είπες;»

Η Σοφία βρέθηκε όρθια μ' ένα πήδημα.

«Είπες, αγαπητή μου Χίλντε».

«Ε, θα μπερδεύτηκε η γλώσσα μου».

«Κανένας δεν μπερδεύεται χωρίς λόγο».

«Μπορεί και να 'χεις δίκιο. Ασφαλώς έχωσε το χεράκι του ο πατέρας της Χίλντε και μ' έκανε να χάσω τα λόγια μου. Νομίζω ότι εκμεταλλεύεται την κατάσταση κάθε φορά που είμαστε κουρασμένοι. Γιατί τότε δεν μπορούμε ν' αμυνθούμε μ' όλες μας τις δυνάμεις».

«Είπες ότι δεν είσαι εσύ ο πατέρας της Χίλντε. Μου δίνεις το λόγο σου ότι μου είπες την αλήθεια;»

Ο Αλμπέρτο έγνεψε καταφατικά.

«Μήπως, όμως, είμαι εγώ η Χίλντε;»

«Σοφία, είμαι πολύ κουρασμένος. Πρέπει να το καταλάβεις αυτό. Καθόμαστε εδώ πέρα πάνω από δύο ώρες· κι εγώ μιλούσα σχεδόν ασταμάτητα. Δε βιάζεσαι να γυρίσεις στο σπίτι σου για φαγητό;»

Η Σοφία είχε την αίσθηση πως ήθελε να τη διώξει το γρηγορότερο δυνατό. Πηγαίνοντας προς την πόρτα, έσπαζε το κεφάλι της για να καταλάβει γιατί είχε μπερδέψει τη γλώσσα του, και μάλιστα μ' αυτό τον τρόπο. Ο Αλμπέρτο ερχόταν πίσω της.

Κάτω από μια μικρή κρεμάστρα, φορτωμένη με παράξενα ρούχα που θύμιζαν κοστούμια του θεάτρου, ήταν κουλουριασμένος ο Ερμής και λαγοκοιμόταν. Ο Αλμπέρτο τον χάιδεψε και είπε στη Σοφία:

«Θα 'ρθει πάλι να σε πάρει».

«Ευχαριστώ για το μάθημα», είπε η Σοφία.

Και σηκώθηκε στις μύτες των ποδιών της, για να δώσει ένα φιλί στον Αλμπέρτο.

«Είσαι ο καλύτερος καθηγητής φιλοσοφίας που είχα ποτέ μου».

Ύστερα, άνοιξε την πόρτα και βγήκε.

Πριν κλείσει, ο Αλμπέρτο την αποχαιρέτησε:

«Θα ξαναϊδωθούμε σύντομα, Χίλντε».

Και μ' αυτά τα λόγια, την άφησε μόνη με τις σκέψεις της.

Το ίδιο λάθος πάλι, ο παλιάνθρωπος. Η Σοφία πολύ θα 'θελε να του χτυπήσει την πόρτα. Κάτι, όμως, τη συγκράτησε.

Στο δρόμο, θυμήθηκε πως δεν κρατούσε χρήματα. Έπρεπε, λοιπόν, να γυρίσει με τα πόδια. Που να πάρει! Η μαμά της ασφαλώς θα θύμωνε και θ' ανησυχούσε, αν η ώρα πήγαινε έξι κι η Σοφία εξακολουθούσε να λείπει.

Αλλά λίγα μέτρα πιο πέρα, βρήκε στο πεζοδρόμιο ένα δεκάρικο. Το εισιτήριο στοίχιζε ακριβώς δέκα κορόνες,

Περπάτησε ως τη στάση και περίμενε το επόμενο λεωφορείο για την Αγορά. Από κει θα έπαιρνε ένα άλλο_ λεωφορείο, που θα την πήγαινε σχεδόν ως το σπίτι της.

Είχε φτάσει κιόλας στην Αγορά, όταν συλλογίστηκε πως ήταν πραγματικά πολύ τυχερή να βρει το δεκάρικο ακριβώς τη στιγμή που το χρειαζόταν επειγόντως.

Μήπως το είχε βάλει εκεί επίτηδες ο πατέρας της Χίλντε; Δεν μπορεί! Από την άλλη, όμως, ήξερε να βάζει τα πιο απίθανα πράγματα στα πιο απίθανα σημεία, τις πιο απίθανες ώρες.

Μα πώς τα κατάφερνε, αφού υποτίθεται ότι όλο αυτό τον καιρό ήταν στο Λίβανο;

Και γιατί ο Αλμπέρτο να την μπερδέψει με τη Χίλντε - κι όχι μία αλλά δυο φορές;

Η Σοφία ένιωσε κρύο ιδρώτα να τρέχει στη ραχοκοκαλιά της.

ΜΠΑΡΟΚ

... από το ίδιο υλικό που είναι φτιαγμένα τα όνειρα...

ΠΕΡΑΣΑΝ ΚΆΜΠΟΣΕΣ ΜΕΡΕΣ, κι η Σοφία δεν είχε νέα από τον Αλμπέρτο, αν και πήγαινε πολλές φορές την ημέρα στον κήπο να δει μήπως είχε έρθει ο Ερμής. Στη μητέρα της, είχε πει πως ο σκύλος είχε περπατήσει μόνος του ως το σπίτι του, κι ότι ο ιδιοκτήτης του, ένας ηλικιωμένος καθηγητής της φυσικής, την είχε κεράσει ένα φλιτζάνι καφέ. Είχε μιλήσει στη Σοφία για το ηλιακό σύστημα και για τη νέα επιστήμη που είχε γεννηθεί τον 16ο αιώνα.

Στη Γιόρουν είπε περισσότερα. Της μίλησε για την επίσκεψή της στο σπίτι του Αλμπέρτο, για την κάρτα κάτω στην είσοδο και για τις δέκα κορόνες που βρήκε στο δρόμο. Το όνειρο με τη Χίλντε και το χρυσό σταυρουδάκι τα κράτησε για τον εαυτό της.

Την Τρίτη, στις 29 Μαΐου, η Σοφία βρισκόταν στην κουζίνα και σκούπιζε τα πλυμένα πιάτα, ενώ η μαμά της καθόταν στο σαλόνι και παρακολουθούσε τις ειδήσεις. Μόλις τέλειωσε η γνώριμη μουσική των τίτλων, ακούστηκε η πρώτη είδηση: ένας ταγματάρχης των Νορβηγών κυανόκρανων είχε σκοτωθεί από χειροβομβίδα.

Η Σοφία άφησε την πετσέτα να πέσει στο νεροχύτη κι όρμησε στο σαλόνι. Για λίγα δευτερόλεπτα, τρεμόσβησε στην οθόνη το πρόσωπο ενός στρατιωτικού, κι ύστερα, οι ειδήσεις συνεχίστηκαν.

«Ω! Όχι!» φώναξε η Σοφία.

Η μαμά της γύρισε και την κοίταξε.

«Ναι, ο πόλεμος είναι φριχτός...»

Η Σοφία άρχισε να κλαίει.

«Έλα, Σοφία. Μην κάνεις έτσι!»

«Είπαν τ' όνομα του;»

«Ναι... αλλά δεν το συγκράτησα. Ήταν από το Γκρίμσταντ».

«Αυτό δεν είναι το ίδιο με το Λίλεσαντ;»

«Μα... τι είναι αυτά που λες; *Πώς* θα είναι το ίδιο;»

«Εντάξει, αλλά αν κάποιος είναι από το Γκρίμσταντ, μπορεί μια χαρά να πηγαίνει, σχολείο στο Λίλεσαντ».

Δεν έκλαιγε πια. Η μαμά, όμως, δεν επρόκειτο να το αφήσει να περάσει έτσι. Σηκώθηκε, έκλεισε την τηλεόραση και ρώτησε:

«Σε παρακαλώ να μου εξηγήσεις τι συμβαίνει, Σοφία!»

«Δε συμβαίνει τίποτα...»

«Πώς! Συμβαίνει και παρασυμβαίνει! Έχεις ένα φίλο, και σιγά σιγά αρχίζω να πιστεύω ότι είναι πολύ μεγαλύτερός σου. Απάντησε μου τώρα αμέσως: γνωρίζεις κάποιον άντρα που βρίσκεται στο Λίβανο;»

«Όχι, όχι ακριβώς...»

«Γνωρίζεις το γιο κάποιου που βρίσκεται στο Λίβανο;»

«Έλα, βρε μαμά! Εδώ δεν ξέρω καλά καλά ούτε την κόρη του!»

«Για ποιον μιλάς;»

«Δεν είναι, δική σου δουλειά».

«Ώστε έτσι, ε; Δεν είναι δική μου δουλειά!»

«Καλύτερα να σε ρωτάω εγώ. Γιατί ο μπαμπάς δεν είναι ποτέ στο σπίτι; Μήπως επειδή δεν έχετε τα κότσια να πάρετε διαζύγιο; Μήπως έχεις κανένα φίλο και τον κρύβεις από μένα κι από τον μπαμπά; Και λοιπά, και λοιπά! Έχω κι εγώ τις ερωτήσεις μου, ξέρεις!»

«Όπως και να 'χει το πράγμα, νομίζω ότι πρέπει να μιλήσουμε».

«Μπορεί και να 'χεις δίκιο. Αλλά τώρα είμαι τόσο κουρασμένη, που προτιμώ να πέσω στο κρεβάτι. Κι εκτός αυτού, είμαι κι αδιάθετη».

Η Σοφία έφυγε τρέχοντας από το σαλόνι. Τα μάτια της ήταν ακόμα γεμάτα δάκρυα.

Δεν είχε προλάβει να τελειώσει από το μπάνιο και να χωθεί κάτω από το πάπλωμά της, όταν η μαμά μπήκε στο δωμάτιο.

Η Σοφία έκανε την κοιμισμένη, αν και ήξερε ότι η μαμά δεν επρόκειτο να το φάει. Παρ' όλα αυτά, η μαμά μπήκε στο παιχνίδι και παράστησε ότι την είχε πιστέψει. Κάθισε στην άκρη του κρεβατιού και χάιδεψε τα μαλλιά της κόρης της.

Η Σοφία συλλογίστηκε πόσο δύσκολο ήταν να ζει κανείς διπλή ζωή. Και χάρηκε που τα μαθήματα της φιλοσοφίας κάποτε θα τέ-

λειωναν. Μέχρι τα γενέθλια της ίσως - ή το πολύ μέχρι τ' Αϊ-Γιαννιού, όταν θα γύριζε ο πατέρας της Χίλντε από το Λίβανο...

«Θα 'θελα να κάνω μια γιορτή στα γενέθλια μου», είπε ξαφνικά.

«Πολύ ωραία. Και ποιον θέλεις να καλέσεις;»

«Πολλούς... Μπορώ;»

«Φυσικά. Έχουμε μεγάλο κήπο. Μακάρι να κρατήσει κι ο καλός καιρός...»

«Θα προτιμούσα, όμως, να κάνω το πάρτι μου το βράδυ τ' Αϊ-Γιαννιού».

«Όπως θέλεις».

«Είναι μια σπουδαία μέρα για μένα», είπε η Σοφία και καθόλου δε σκεφτόταν τα γενέθλια της.

«Α...»

«Μου φαίνεται ότι μεγάλωσα απότομα τον τελευταίο καιρό».

«Και δε σ' αρέσει αυτό;»

«Δεν ξέρω».

Όση ώρα μιλούσε με τη μαμά, η Σοφία είχε χωμένο το πρόσωπο της στο μαξιλάρι. Η μαμά δεν άντεξε:

«Σοφία, θέλω να μου πεις τι σε πιάνει ώρες ώρες και φέρεσαι με τέτοιο... αλλοπρόσαλλο τρόπο».

«Εσύ πώς φερόσουν όταν ήσουν δεκαπέντε χρονών;»

«Αλλοπρόσαλλα. Δεν εννοούσα αυτό, ωστόσο».

Η Σοφία γύρισε προς τη μαμά.

«Το σκύλο τον λένε Ερμή», είπε.

«Μπα;»

«Ναι, και το αφεντικό του το λένε Αλμπέρτο».

«Μάλιστα».

«Και μένει στην παλιά πόλη».

«Και πήγες με τα πόδια ως εκεί, μαζί με το σκυλί;»

«Μα, δεν ήταν επικίνδυνο».

«Μου είπες ότι το σκυλί έχει ξανάρθει αρκετές φορές».

«Είπα τέτοιο πράγμα;»

Η Σοφία άρχισε να σκέφτεται πυρετωδώς. Ήθελε να πει στη μαμά, όσο μπορούσε περισσότερα. Αλλά όχι κι όλα.

«Κι εσύ δεν είσαι σχεδόν ποτέ στο σπίτι», άρχισε.

«Όχι, έχω πολλή δουλειά».

«Ο Αλμπέρτο κι ο Ερμής έχουν έρθει πολλές φορές εδώ».

«Μα... γιατί; Έχουν έρθει και μέσα στο σπίτι;»

«Δεν μπορείς τουλάχιστον να κάνεις μία μία τις ερωτήσεις σου; Δεν έχουν έρθει μέσα στο σπίτι. Πηγαίνουν, όμως, τακτικά περίπατο στο δάσος. Το θεωρείς πολύ παράξενο αυτό;» ·

«Όχι, δεν το θεωρώ καθόλου παράξενο».

«Όπως όλος ο κόσμος, περνούν ακριβώς μπροστά από την πόρτα μας, κάθε φορά που πηγαίνουν στο δάσος. Κάποτε, καθώς γύριζα από το σχολείο, ο Ερμής είχε τρυπώσει στον κήπο μας. Έτσι γνώρισα τον Αλμπέρτο».

«Και τι σχέση έχουν όλα αυτά με τα άσπρα λαγουδάκια που βγαίνουν από το καπέλο του ταχυδακτυλουργού;»

«Αυτό το είπε ο Αλμπέρτο. Γιατί είναι αληθινός φιλόσοφος. Μου έχει μιλήσει για όλους τους αρχαίους φιλόσοφους».

«Κάθεται έξω από το φράχτη και σου μιλάει για τους φιλοσόφους;»

«Όχι, καθόμασταν. Αλλά μου έγραψε και γράμματα. Πολλά γράμματα. Μερικές φορές τα έστελνε με το ταχυδρομείο, άλλοτε, πάλι, τα έριχνε μόνος του στο γραμματοκιβώτιο, καθώς περνούσε να πάει στο δάσος».

«Ώστε αυτά ήταν τα "ραβασάκια", για τα οποία μιλούσαμε;»

«Ναι. Μόνο που δεν ήταν ραβασάκια».

«Και σου 'γραφε μονάχα για τη φιλοσοφία;»

«Ναι, όσο κι αν σου φαίνεται παράξενο. Κι έμαθα από τα γράμματά του περισσότερα απ' όσα έχω μάθει οχτώ χρόνια τώρα στο σχολείο. Έχεις ακούσει, ας πούμε, για τον Τζορντάνο Μπρούνο, που πέθανε στην πυρά το 1600; Έχεις ακούσει για το νόμο της παγκόσμιας έλξης του Νεύτωνα;»

«Όχι. Υπάρχουν πολλά πράγματα που δεν ξέρω...»

«Αν δεν κάνω λάθος, δεν πρέπει να ξέρεις καν γιατί γυρίζει η γη γύρω από τον ήλιο - κι όχι το αντίθετο».

«Πόσων χρονών είναι περίπου ο Αλμπέρτο;»

«Δεν έχω ιδέα. Σίγουρα πενήντα και παραπάνω».

«Και τι σχέση έχει με το Λίβανο;»

Ο κόμπος είχε φτάσει στο χτένι. Η Σοφία σκέφτηκε μονομιάς δέκα διαφορετικές δικαιολογίες. Και διάλεξε τη μόνη που μπορούσε να σταθεί.

«Ο αδερφός του Αλμπέρτο είναι ταγματάρχης στους κυανόκρανους, στο Λίβανο. Είναι από το Λίλεσαντ. Είμαι σίγουρη ότι πριν φύγει για το Λίβανο, πήγαινε κι έμενε στην Καλύβα του Ταγματάρχη»·

«Δεν είναι λίγο παράξενο το όνομα του Αλμπέρτο;»

«Ξέρω γω; Μπορεί».

«Ακούγεται σαν ιταλικό».

«Το σκέφτηκα κι εγώ. Έτσι κι αλλιώς, όλα τα πράγματα που έχουν κάποια σημασία είναι από την Ελλάδα ή από την Ιταλία».

«Μιλάει νορβηγικά;»

«Καλύτερα από σένα κι από μένα».

«Ξέρεις τι νομίζω, Σοφία; Ότι είναι καιρός να καλέσεις τον Αλμπέρτο σου να τον γνωρίσω. Δεν έχω συναντήσει ποτέ μου αληθινό φιλόσοφο».

«Θα δούμε».

«Θα μπορούσαμε να τον καλέσουμε στη γιορτή των γενεθλίων σου. Είναι πολύ διασκεδαστικό να έχεις καλεσμένους απ' όλες τις ηλικίες. Και τότε θα μπορούσα να μείνω κι εγώ στη γιορτή. Θα μπορούσα να σερβίρω, αν θέλεις. Δεν είναι καλή η ιδέα μου;»

«Καλά, αν θέλει να 'ρθει. Και, πάντως, είναι πολύ πιο ενδιαφέρον να μιλάς μαζί του, παρά με τ' αγόρια από την τάξη μου. Αν όμως έρθει, κι είσαι κι εσύ... όλοι θα νομίσουν ότι ο Αλμπέρτο είναι φίλος σου».

«Ε, εσύ θα τους πεις ότι δεν είναι».

«Καλά, θα δούμε ως τότε».

«Ναι, θα δούμε. Και... είναι αλήθεια, Σοφία, ότι ο μπαμπάς κι εγώ είχαμε προβλήματα. Αλλά δεν είχα ποτέ κανέναν άλλον....»

«Τώρα νυστάζω. Με πονάει φοβερά η κοιλιά μου».

«Θέλεις μια ασπιρινούλα;»

«Ναι».

Όταν η μαμά γύρισε με την ασπιρίνη και μ' ένα ποτήρι νερό, τη Σοφία την είχε πάρει κιόλας ο ύπνος.

Η 31η Μαΐου ήταν ημέρα Πέμπτη. Η Σοφία σερνόταν μέχρι να τε-

λειώσουν και οι τελευταίες ώρες στο σχολείο. Σε μερικά μαθήματα. είχε γίνει καλύτερη από τότε που άρχισε τη φιλοσοφία με τον Αλμπέρτο. Στα περισσότερα μαθήματα είχε, έτσι κι αλλιώς, "καλά" και "πολύ καλά". Τον τελευταίο καιρό, όμως, είχε πάρει δύο άριστα: ένα στο διαγώνισμα της Αγωγής του Πολίτη κι ένα σε μια εργασία που είχαν για το σπίτι. Στα μαθηματικά, τα πράγματα δεν ήταν και τόσο ρόδινα...

Την τελευταία ώρα, πήραν διορθωμένη μια έκθεση. Η Σοφία είχε διαλέξει το θέμα "Ο άνθρωπος και η τεχνολογία". Είχε γράψει τα πάντα, για την Αναγέννηση, για την επιστημονική επανάσταση, για τη νέα εικόνα της φύσης, για τον Φραγκίσκο Βάκωνα, που είχε πει "Η γνώση είναι δύναμη", και για τη νέα επιστημονική μέθοδο. Είχε τονίσει, με προσοχή ότι η εμπειρική μέθοδος ήταν αρχαιότερη από τις εφευρέσεις της τεχνολογίας. Ύστερα, είχε γράψει κι ό,τι ακόμα της ήρθε στο μυαλό για τα μειονεκτήματα της τεχνολογίας. Όλα όσα κάνει ο άνθρωπος μπορούν να χρησιμοποιηθούν για το Καλό αλλά και για το Κακό, έγραψε στον επίλογο. Το Καλό και το Κακό είναι μια άσπρη και μια μαύρη κλωστή, που είναι πάντοτε μπερδεμένες μεταξύ τους. Και ορισμένες φορές, είναι τόσο σφιχτά πλεγμένες, που δεν μπορείς να τις ξεχωρίσεις.

Όταν ο δάσκαλος τους μοίρασε τις εκθέσεις, κοίταξε καλά καλά τη Σοφία με μια σπίθα πονηριάς στα μάτια.

Είχε πάρει τον καλύτερο βαθμό απ' όλη την τάξη. «Πού τα βρήκες όλα αυτά που μου έγραψες;» τη ρώτησε ο δάσκαλος.

Η Σοφία πήρε ένα μαρκαδόρο κι έγραψε με μεγάλα γράμματα σε μια λευκή σελίδα του τετραδίου της: «Μελετάω φιλοσοφία».

Ετοιμαζόταν να κλείσει το τετράδιο, όταν κάτι έπεσε από τις μεσαίες σελίδες του. Ήταν πάλι μια κάρτα από το Λίβανο.

Η Σοφία έσκυψε κάτω από το θρανίο και διάβασε:

Αγαπημένη μου Χίλντε,

Τώρα που διαβάζεις αυτή την κάρτα, έχουμε κιόλας μιλήσει στο τηλέφωνο για τον τραγικό θάνατο που μας αναστάτωσε εδώ κάτω. Μερικές φορές αναρωτιέμαι αν οι άνθρωποι μπορούν να αποφύγουν τον πόλεμο και τη βία βάζοντας το μυαλό τους να δουλέψει λίγο καλύτερα. Μπορεί το καλύτερο όπλο ενάντια στον πόλεμο να είναι ακριβώς

μερικά απλά μαθήματα φιλοσοφίας. Πώς θα σου φαινόταν «Μια μικρή ιστορία της φιλοσοφίας», ένα βιβλίο τσέπης που ο ΟΗΕ θα χάριζε σε όλους τους κατοίκους της γης, γραμμένο στη γλώσσα του καθενός; Θα υποβάλω αυτή την ιδέα στον Γενικό Γραμματέα.

Στο τηλέφωνο μου είπες ότι τώρα πια προσέχεις καλύτερα τα πράγματά σου. Αυτό είναι ευχάριστο, γιατί είσαι στ' αλήθεια ένα αφηρημένο υπουργείο. Στο τέλος, θα χάσεις και το μυαλό σου. Και μετά μου είπες ότι από την τελευταία φορά που είχαμε μιλήσει, δεν έχασες παρά μόνο δέκα κορόνες. Θα κάνω ό,τι περνάει από το χέρι μου για να σε βοηθήσω στο ψάξιμο. Είμαι, βέβαια, πολύ μακριά, αλλά όλο και κάποιος με βοηθάει εκεί πίσω στην πατρίδα. Αν βρω τις δέκα κορόνες, θα τις βάλω μαζί με το δώρο των γενεθλίων σου. Χαιρετισμούς και φιλιά από τον μπαμπά σου, που νιώθει κιόλας ότι έχει ξεκινήσει για το μακρύ ταξίδι του γυρισμού.

Η Σοφία είχε μόλις διαβάσει την κάρτα, όταν χτύπησε το κουδούνι. Μέσα στο μυαλό της είχε ξεσπάσει θύελλα από ανάκατες σκέψεις.

Στην αυλή, την περίμενε η Γιόρουν, όπως πάντα. Καθώς γύριζαν σπίτι, η Σοφία έβγαλε την κάρτα από τη σάκα της και της την έδειξε.

«Πότε σφραγίστηκε;» ρώτησε η Γιόρουν.

«Σίγουρα στις 15 Ιουνίου...»

«Για περίμενε... Όχι... Εδώ γράφει 30.5.1990».

«Δηλαδή, χτες... Μια μέρα πριν από το θάνατο του ταγματάρχη στο Λίβανο».

«Κι εξάλλου, δε νομίζω ότι μια κάρτα από το Λίβανο θέλει μονάχα μια μέρα για να φτάσει στη Νορβηγία», είπε σκεφτική η Γιόρουν.

«Κι εν πάση περιπτώσει, όχι μ' αυτή τη διεύθυνση: "Χίλντε Μόλερ Κναγκ, C/O Σοφία Άμουνδσεν, Σχολείο Φουρούλια..."».

«Νομίζεις ότι ήρθε με το ταχυδρομείο; Και τι έγινε μετά; Την πήρε ο δάσκαλος και σου την έβαλε μέσα στο τετράδιο των εκθέσεων;»

«Δεν έχω ιδέα. Και δεν τολμώ ούτε ν' αναρωτηθώ».

Δεν είπαν τίποτα άλλο για την κάρτα.

«Το βράδυ τ' Αϊ-Γιαννιού θα κάνω μια μεγάλη γιορτή στον κήπο μας», άλλαξε κουβέντα η Σοφία.

«Με αγόρια;»

Η Σοφία ανασήκωσε τους ώμους.

«Δεν έχουμε ανάγκη να καλέσουμε αυτούς που δε χωνεύουμε».

«Τον Γιόργκεν, όμως, θα τον καλέσεις, έτσι;»

«Αν τον θέλεις. Ένα σκιουράκι, στο κάτω κάτω, δε θα περάσει κι άσχημα στον κήπο μας. Μπορεί να καλέσω και τον Αλμπέρτο Κνοξ».

«Έχεις χάσει το μυαλό σου!»

«Το ξέρω!»

Αυτά πρόλαβαν να πουν. Μετά έφτασαν στο σούπερ μάρκετ και οι δρόμοι τους χώρισαν.

Το πρώτο πράγμα που έκανε η Σοφία φτάνοντας στο σπίτι ήταν να ρίξει μια ματιά για τον Ερμή. Και πράγματι, σήμερα την περίμενε ανάμεσα στις μηλιές.

«Ερμή!»

Ο σκύλος στάθηκε για μια στιγμή ακίνητος. Η Σοφία ήξερε πολύ καλά τι είχε γίνει μέσα του εκείνη τη στιγμή. Την είχε ακούσει, είχε αναγνωρίσει τη φωνή της κι είχε αποφασίσει να πάει να δει αν ήταν πράγματι εκεί απ' όπου ερχόταν η φωνή της. Αμέσως μετά την είδε κι αποφάσισε να ορμήσει πάνω της χαρούμενος. Τα τέσσερα πόδια του χτύπησαν αμέτρητες φορές το χώμα μέσα σ' ένα μόνο δευτερόλεπτο.

Δεν ήταν μικρό πράγμα!

Ο Ερμής την πλησίασε τρέχοντας και κουνώντας σαν τρελός την ουρά του.

«Καλό σκυλί! Μπράβο, Ερμή! Όχι... όχι... μη με γλείφεις! Εντάξει: Κάτσε κάτω. έτσι μπράβο!»

Η Σοφία άνοιξε την πόρτα. Η γάτα της πρόβαλε ανάμεσα από τους θάμνους. Η Σιρχάν δε συμπαθούσε ιδιαίτερα το ξένο σκυλί. Η Σοφία, όμως, την τάισε, έβαλε σπόρους στα πουλιά, έριξε μαρουλόφυλλα στη χελώνα κι έγραψε ένα σημείωμα στη μαμά, στο οποίο ανέφερε ότι θα πήγαινε τον Ερμή ως το σπίτι του κι ότι θα τηλεφωνούσε, αν αργούσε πέρα από τις εφτά.

Αμέσως πήραν το δρόμο για την παλιά πόλη. Αυτή τη φορά. η Σοφία είχε πάρει μαζί της χρήματα. Για μια στιγμή, σκέφτηκε να μπει στο λεωφορείο μαζί με τον Ερμή. Τελικά, αποφάσισε να μην το κάνει· δεν ήξερε αν ο Αλμπέρτο θα συμφωνούσε.

Καθώς βάδιζε πίσω από τον Ερμή, συλλογιζόταν τι είναι τα ζώα. Τι διαφορά υπήρχε ανάμεσα σ' ένα σκύλο κι έναν άνθρωπο; Ήξερε τι είχε πει γί αυτό το θέμα ο Αριστοτέλης. Είχε εξηγήσει ότι άνθρωποι και ζώα είναι ζωντανά πλάσματα με πολλές και σημαντικές ομοιότητες. Υπήρχε, όμως, και μια ουσιώδης διαφορά: η λογική σκέψη.

Πώς μπορούσε, όμως, να είναι τόσο σίγουρος ότι αυτή η διαφορά πράγματι υπήρχε;

Ο Δημόκριτος, από την άλλη, δεν έβλεπε και μεγάλες διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους και τα ζώα, αφού ήταν κι οι δυο φτιαγμένοι από άτομα. Δεν πίστευε, εξάλλου, πως οι άνθρωποι ή τα ζώα έχουν αθάνατη ψυχή. Πίστευε ότι κι η ψυχή είναι φτιαγμένη από μικροσκοπικά άτομα που σκορπίζονται με το θάνατο προς όλες τις κατευθύνσεις. Η ψυχή του ανθρώπου ήταν, κατά τη γνώμη του, άρρηκτα συνδεδεμένη με το μυαλό.

Αλλά πώς ήταν δυνατό να είναι φτιαγμένη η ψυχή από άτομα; Την ψυχή, δεν μπορούσε κανείς να την αγγίξει όπως τα υπόλοιπα μέρη του σώματος. Ήταν κάτι «πνευματικό».

Είχαν ήδη περάσει την Αγορά και πλησίαζαν στην παλιά πόλη. Όταν έφτασαν στο μέρος που, την περασμένη φορά, η Σοφία είχε βρει το δεκάρικο, το βλέμμα της χαμήλωσε ενστικτωδώς. Κι εκεί, εκεί ακριβώς που είχε σκύψει να πιάσει το χαρτονόμισμα την προηγούμενη φορά, εκεί ήταν τώρα πεσμένη μια καρτ ποστάλ. Η φωτογραφία έδειχνε έναν κήπο με φοινικιές και πορτοκαλιές.

Η Σοφία έσκυψε και την πήρε. Την ίδια στιγμή, ο Ερμής άρχισε να μουγκρίζει σιγανά, λες και δεν του άρεσε που η Σοφία άγγιξε την κάρτα.

Στην πίσω μεριά, η Σοφία διάβασε:

Αγαπημένη μου Χίλντε,
Η ζωή είναι μια αλυσίδα από συμπτώσεις. Το δεκάρικο που έχασες, δεν αποκλείεται να σου 'χε πέσει ακριβώς εδώ. Μπορεί, πάλι, να το βρήκε καμιά γριούλα, στην πλατεία του Λίλεσαντ, ενώ περίμενε το λεωφορείο για το Κρίστιανσαντ. Η γιαγιά πήρε το τρένο από το Κρίστιανσαντ κι ήρθε ως εδώ για να επισκεφτεί τα εγγόνια της. Πολλές ώρες αργότερα, καθώς περνούσε από δω, έχασε το δεκάρικό σου.

Και μετά, πέρασε ίσως από δω κάποιο άλλο κορίτσι, που χρειαζόταν επειγόντως χρήματα για να μπορέσει να γυρίσει σπίτι του με το λεωφορείο. Πού να ξέρει κανείς; Αν όμως, Χίλντε, είναι πράγματι έτσι, τότε θα πρέπει ν' αναρωτηθούμε μήπως υπάρχει πίσω απ' όλα κάποιο είδος Θείας Πρόνοιας. Χαιρετισμούς από τον μπαμπά σου, που νοερά βρίσκεται κιόλας κοντά σου.

ΥΓ. Σου το είχα πει ότι θα σε βοηθήσω να βρεις το δεκάρικό σου.

Αντί για διεύθυνση, ήταν γραμμένο «Χίλντε Μόλερ Κναγκ, C/O κάποια τυχαία περαστική...» Η κάρτα ήταν σφραγισμένη με ημερομηνία 15 Ιουνίου.

Η Σοφία ανέβηκε τρεχάτη τα σκαλιά πίσω από τον Ερμή. Όταν ο Αλμπέρτο τής άνοιξε, αντί γι' άλλο χαιρετισμό, του είπε:

«Ανοίξτε! Γρήγορα! Έφτασε ο ταχυδρόμος!»

Κατά τη γνώμη της, είχε κάθε λόγο να είναι λίγο θυμωμένη και σαρκαστική.

Ο Αλμπέρτο την οδήγησε στο σαλόνι, κι ο Ερμής στρώθηκε, όπως και την περασμένη φορά, κάτω από την κρεμάστρα με τα παράξενα κοστούμια.

«Εστειλε πάλι μήνυμα ο ταγματάρχης, παιδί μου;»

Η Σοφία σήκωσε τα μάτια της και κοίταξε τον Αλμπέρτο. Και τότε πρόσεξε πως φορούσε αλλιώτικα ρούχα.

Το πρώτο πράγμα που είδε ήταν μια περούκα με μακριές μπούκλες. Αυτή τη φορά, το κοστούμι του ήταν φαρδύ, με πολλές πτυχώσεις και δαντέλες. Γύρω από το λαιμό του φορούσε ένα αστείο μεταξωτό μαντίλι κι από πάνω ένα κόκκινο πανωφόρι. Τα πόδια του ήταν σφιγμένα μέσα σε άσπρες κάλτσες, και τα παπούτσια του ήταν μαύρα λουστρίνια με μεγάλους φιόγκους. Όλη του η εμφάνιση θύμιζε τους αυλικούς του Λουδοβίκου του ΙΔ'.

«Πώς είσαι έτσι;» ρώτησε και του 'δωσε την κάρτα.

«Χμ... Και βρήκες πράγματι ένα δεκάρικο εκεί που ήταν πεσμένη η κάρτα;»

«Ακριβώς εκεί».

«Αυτός ο άνθρωπος έχει πάρει πολύ *αέρα.* Δεν πειράζει, όμως, Ίσως και να μας βγει σε καλό».

«Τι εννοείς;»

«Ότι έτσι θα κάνει το λάθος βήμα, και θα μπορέσουμε να τον πιάσουμε. Βρίσκω τα κόλπα του αηδιαστικά και φτηνά - σαν άρωμα, απ' αυτά που πουλάνε με το κιλό».

«Άρωμα;»

«Ναι. Εκ πρώτης όψεως μοιάζει κομψός κι αριστοκρατικός. Πίστεψε με, όμως: δεν είναι παρά ένας απατεωνίσκος της δεκάρας, που έχει το θράσος να συγκρίνει τα κόλπα του με τη Θεία Πρόνοια».

Θυμωμένος έσκισε την κάρτα και την έκανε χίλια κομμάτια, όπως και την άλλη φορά. Για να μην του χαλάσει ακόμα περισσότερο τη διάθεση, η Σοφία δεν είπε λέξη για την κάρτα που είχε βρει μέσα στο τετράδιό της των εκθέσεων.

«Ας καθίσουμε στο σαλόνι, αγαπητή μου μαθήτρια. Τι ώρα είναι;»

«Τέσσερις».

«Σήμερα θα μιλήσουμε για τον 16ο αιώνα».

Πήγαν μαζί στο δωμάτιο με το λοξό ταβάνι και τον μεγάλο φεγγίτη. Η Σοφία πρόσεξε πως μερικά πράγματα έλειπαν, ενώ κάποια άλλα είχαν πάρει τη θέση τους.

Πάνω στο τραπέζι, υπήρχε ένα παμπάλαιο κουτί, που είχε μέσα ολόκληρη συλλογή από παλιούς φακούς γυαλιών. Δίπλα, ήταν αφημένο ένα ανοιχτό βιβλίο. Έδειχνε πολύ παλιό.

«Τι είναι αυτό;» ρώτησε η Σοφία.

«Είναι ένα αντίτυπο από την πρώτη έκδοση του περίφημου βιβλίου του Ρενέ Ντεκάρτ "Περί μεθόδου". Είναι του 1637. Ένα από τα πιο αγαπημένα μου συλλεκτικά κομμάτια».

«Και το κουτί;»

«... Το κουτί περιέχει μια εξαιρετική συλλογή φακών. Τα κάτοπτρα αυτά κατασκευάστηκαν γύρω στα μέσα του 17ου αιώνα από τον Ολλανδό φιλόσοφο Σπινόζα. Μου στοίχισαν μια μικρή περιουσία, συγκαταλέγονται όμως κι αυτά στα πιο αγαπητά μου πράγματα».

«Θα καταλάβαινα σίγουρα πολύ καλύτερα την αξία του βιβλίου και των *φακών,* αν ήξερα πέντε πράγματα για τον Ντεκάρτ και τον Σπινόζα».

«Φυσικά. Θα προσπαθήσουμε, όμως, πρώτα να γνωριστούμε λίγο με την εποχή τους. Ας καθίσουμε».

Και κάθισαν, όπως και την περασμένη φορά, η Σοφία σε μια βα-

θιά κι αναπαυτική πολυθρόνα κι ο Αλμπέρτο Κνοξ στον καναπέ. Ανάμεσά τους ήταν το τραπεζάκι με το βιβλίο και με το κουτί. Το πρώτο πράγμα που έκανε ο Αλμπέρτο ήταν να βγάλει την περούκα και να την ακουμπήσει στο σεκρετέρ.

«Θα μιλήσουμε τώρα για τον 17ο αιώνα - για την εποχή που ονομάζουμε Μπαρόκ».

«Μπαρόκ; Τι παράξενο όνομα!»

«Η λέξη "μπαρόκ" σημαίνει, στην πραγματικότητα, "ακατέργαστο μαργαριτάρι". Μαργαριτάρι, δηλαδή, με ακανόνιστο σχήμα. Και πράγματι, η τέχνη του Μπαρόκ χαρακτηρίζεται από πλούσιες φόρμες, γεμάτες αντιθέσεις, σε αντίθεση με τις λιτές και αρμονικές γραμμές της Αναγέννησης. Ο 17ος αιώνας είναι, γενικά, διαποτισμένος από την ένταση ασυμφιλίωτων αντιθέσεων και αντιφάσεων. Από τη μια, συνέχιζε να υπάρχει η θετική αντίληψη της Αναγέννησης απέναντι στη ζωή, από την άλλη, πολλοί είχαν ήδη περάσει στο άλλο άκρο και ζούσαν αποτραβηγμένοι από τα εγκόσμια, αρνούμενοι τη χαρά της ζωής και αφοσιωμένοι στη θρησκεία. Τόσο στην τέχνη όσο και στην καθημερινότητα, συναντάμε ένα ύφος πομπώδες που διατυμπανίζει την αγάπη για τη ζωή. Ταυτόχρονα, όμως, έχουμε και μοναστήρια που υψώνουν απροσπέλαστα τείχη ανάμεσα στους μοναχούς τους και τον έξω κόσμο».

«Μεγαλόπρεπα κάστρα και σκοτεινά μοναστήρια».

«Ναι, μπορείς να το πεις κι έτσι. Ένα από τα σύμβολα του Μπαρόκ ήταν και η λατινική παροιμιώδης έκφραση: "Carpe diem" - που σημαίνει: "Αξιοποίησε την ημέρα σου!". Μια άλλη λατινική φράση, που έγινε εξίσου διάσημη την εποχή του Μπαρόκ, έλεγε: "Memento mori" - που σημαίνει: "Μην ξεχνάς ότι υπάρχει θάνατος!". Στη ζωγραφική, βλέπουμε πίνακες που σφύζουν από την απόλαυση και την ηδονή της ζωής, ενώ σε κάποια γωνιά τους παραμονεύει κι ένας τρομαχτικός σκελετός. Από πολλές απόψεις, το Μπαρόκ μας δίνει την εντύπωση της μάταιης κι ανόητης προσκόλλησης στα επίγεια αγαθά. Πολλοί, όμως, ασχολήθηκαν και με την άλλη όψη του νομίσματος, με τη ματαιότητα των πάντων, με τη σκέψη, δηλαδή, πως όλα τα όμορφα πράγματα γύρω μας θα πεθάνουν και θα παραδοθούν στη σήψη».

«Δεν είχαν κι άδικο. Για να πω την αλήθεια, αυτή η ιδέα, πως τίποτα δε διαρκεί, τίποτα δεν είναι αιώνιο, με στενοχωρεί».

«Τότε σκέφτεσαι όπως και οι άνθρωποι του 17ου αιώνα. Και στον πολιτικό τομέα, επίσης, το Μπαρόκ ήταν η εποχή των μεγάλων αντιθέσεων. Από τη μια, η Ευρώπη έζησε φριχτούς και καταστροφικούς πολέμους. Ο χειρότερος ήταν ο *τριακονταετής πόλεμος,* που κράτησε από το 1618 ως το 1648 και ερήμωσε όλη σχεδόν την ήπειρο. Στην πραγματικότητα, δεν ήταν ένας αλλά πολλοί μικροί πόλεμοι, που γονάτισαν όλες τις χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, ιδίως όμως τη Γερμανία. Δεν είναι τυχαίο που από τότε περίπου χρονολογείται η άνοδος της Γαλλίας και η ανάδειξή της σε μεγάλη δύναμη».

«Για ποιο λόγο έγινε αυτός ο πόλεμος;»

«Πάνω απ' όλα, ήταν ένας πόλεμος των καθολικών εναντίον των διαμαρτυρομένων. Αλλά και η πολιτική εξουσία ήταν ένα από τα έπαθλα του νικητή».

«Περίπου όπως και σήμερα στο Λίβανο».

«Ο 17ος αιώνας χαρακτηρίζεται επίσης από έντονες ταξικές διαμάχες. Θα έχεις, σίγουρα, διαβάσει για τους Γάλλους αριστοκράτες και για την Αυλή των Βερσαλλιών. Δεν ξέρω αν έτυχε να διαβάσεις και για τη φτώχεια που έδερνε το λαουτζίκο. Τα μεγαλεία, όμως, στηρίζονται στην εξουσία και στην καταπίεση. Λένε ότι η πολιτική κατάσταση τότε έμοιαζε πολύ με την τέχνη και την αρχιτεκτονική της εποχής. Τα οικοδομήματα του Μπαρόκ ήταν παραφορτωμένα με περίτεχνα στολίσματα στις γωνίες, στα γείσα, στα αετώματα. Και η πολιτική ήταν γεμάτη ίντριγκες, συνωμοσίες και διαφθορά...»

«Δε σκοτώθηκε τότε κι ένας Σουηδός βασιλιάς, την ώρα που παρακολουθούσε ένα θεατρικό έργο;»

«Έχεις στο μυαλό σου τον Γουσταύο τον Γ'. Και η περίπτωση αυτή είναι, πράγματι, το κατάλληλο παράδειγμα για την κατάσταση που εννοώ. Η δολοφονία του Γουσταύου του Γ' έγινε το 1792, αλλά οι συνθήκες κάτω από τις οποίες συνέβησαν όλα θυμίζουν πολύ το Μπαρόκ. Δολοφονήθηκε σ' ένα χορό μεταμφιεσμένων».

«Νόμιζα ότι τον σκότωσαν στο θέατρο».

«Ο χορός γινόταν σε κάποια αίθουσα της Όπερας. Το σουηδικό Μπαρόκ πήρε, στην ουσία, τέλος με το θάνατο του Γουσταύου του Γ'. Επί των ημερών του, η Σουηδία γνώρισε την *πεφωτισμένη δεσποτεία,* όπως έγινε εκατό χρόνια νωρίτερα στη Γαλλία, υπό τον Λουδο-

βίκο τον ΙΔ'. Ο Γουσταύος ο Γ' ήταν ένας άνθρωπος που αγαπούσε τις διασκεδάσεις και όλες τις γιορτές και τις φιοριτούρες της γαλλικής Αυλής. Και, φυσικά, αγαπούσε πολύ και το θέατρο...»

«Κι αυτό στάθηκε η καταστροφή του».

«Το θέατρο, όμως, τα χρόνια του Μπαρόκ; ήταν κάτι περισσότερο από μια μορφή τέχνης. Ήταν το σύμβολο ολόκληρης της εποχής».

«Και τι συμβόλιζε, δηλαδή;»

«Την ίδια τη ζωή. Σοφία. Δεν ξέρω πόσες φορές κι από ποιους διαφορετικούς ανθρώπους ειπώθηκε, κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, ότι: "Η ζωή είναι ένα θέατρο". Πολλές φορές, αμέτρητες ίσως. Κι ακριβώς τότε γεννήθηκε και το μοντέρνο θέατρο - με όλα του τα παρασκήνια και τις αυλαίες και τους κρυφούς μηχανισμούς. Πάνω στη σκηνή του θεάτρου, οι άνθρωποι έστησαν μια πειστική αυταπάτη - μόνο και μόνο για να τη βλέπουν ν' αποκαλύπτεται στο τέλος του έργου. Κατ' αυτό τον τρόπο, το θέατρο έγινε η απεικόνιση της ανθρώπινης ζωής. Το θέατρο μπορούσε να δείξει ότι η περηφάνια ταπεινώνεται. Μπορούσε να δείξει αλύπητα την ανθρώπινη αθλιότητα».

«Αυτή την εποχή έζησε κι ο Σαίξπηρ;»

«Έγραψε τα έργα του γύρω στο 1600. Πατάει, λοιπόν, με το ένα πόδι στην Αναγέννηση και με το άλλο στο Μπαρόκ. Ήδη, όμως, στον Σαίξπηρ συναντάμε στίχους που λένε ότι η ζωή είναι ένα θέατρο. Θα 'θελες ν' ακούσεις κάνα-δυο παραδείγματα;»

«Πολύ ευχαρίστως».

«Στο "Όπως σας αρέσει", λέει κάπου:

Όλος ο κόσμος είναι μια σκηνή
κι οι άνθρωποι, κι οι άντρες κι οι γυναίκες, όλοι παίζουν:
Βγαίνουν και μπαίνουν κι ο άνθρωπος στο βίο τον όλο
παίζει μέρη πολλά, κι οι πράξεις είναι εφτά
οι εφτά ηλικίες...

»Και στον "Μάκβεθ", πάλι, λέει:

Η ζωή είναι φευγαλέα σκιά, φτωχός θεατρίνος,
που με στόμφο τρώει την ώρα του πάνω στη σκηνή

και πια δεν ξανακούγεται ένα παραμύθι
που λέει ένας ηλίθιος όλο αχό και πάθος
χωρίς κανένα νόημα».

«Πολύ απαισιόδοξος».

«Τον απασχολούσε πολύ η συντομία της ανθρώπινης ζωής. Δεν έχεις ακούσει τον πιο περίφημο από τους στίχους του Σαίξπηρ;»

«Να ζει κανείς ή να μη ζει - ιδού η απορία».

«Ναι, τον λέει ο Άμλετ. Τη μια μέρα περπατάμε ωραία και καλά πάνω στη γη, και την επομένη δεν υπάρχουμε πια».

«Ευχαριστώ για την πληροφορία. Κάτι είχα καταλάβει κι εγώ».

«Όταν δεν παρομοίαζαν τη ζωή με θέατρο, οι ποιητές του Μπαρόκ την παρομοίαζαν με όνειρο. Ο Σαίξπηρ, πάλι, έλεγε: "Είμαστε καμωμένοι από το ίδιο υλικό που είναι φτιαγμένα τα όνειρα, κι η μικρή ζωή μας κρατάει όσο ένας ύπνος..."».

«Πολύ ποιητικό».

«Ο Ισπανός ποιητής Καλντερόν, που γεννήθηκε περίπου το 1600, έγραψε ένα θεατρικό έργο με τίτλο "Η ζωή είναι ένα όνειρο". Και έλεγε: *"Τι είναι η ζωή; Μια τρέλα! Τι είναι ή ζωή; Αφρός κι αέρας! Ένα ποίημα, ένας ίσκιος το πολύ! Και λίγα είναι όσα την ευτυχία μας φέρνουν: γιατί η ζωή είναι ένα όνειρο, και τα όνειρα, όνειρο κι αυτά...».*

«Μπορεί και να 'χει δίκιο. Διαβάσαμε ένα θεατρικό έργο στο σχολείο, με τίτλο "Ο Γιέπε από το Βουνό"».

«Του Λούντβιχ Χόλμπεργκ. Μάλιστα. Ένας από τους πιο σημαντικούς ανθρώπους εδώ στο Βορρά, την εποχή εκείνη, *ανάμεσα* στην Αναγέννηση και στο Μπαρόκ».

«Ο Γιέπε αποκοιμιέται μέσα σ' ένα χαντάκι, στην άκρη του δρόμου, και ξυπνάει... στο κρεβάτι του βαρόνου. Και νομίζει ότι η φτώχεια του ως τότε ήταν απλά και μόνο ένα όνειρο. Ύστερα, τον μεταφέρουν, πάλι κοιμισμένο, στο χαντάκι - κι όταν ξυπνάει... νομίζει ότι το είχε δει στον ύπνο του το κρεβάτι του βαρόνου».

«Αυτή την ιδέα, ο Χόλμπεργκ την πήρε από τον Καλντερόν. Κι ο Καλντερόν, με τη σειρά του, την είχε πάρει από τα αραβικά παραμύθια, τις "Χίλιες και Μια Νύχτες". Η σύγκριση, ωστόσο, της ζωής με το όνειρο είναι ένα μοτίβο που μπορούμε να συναντήσουμε και σε

παλιότερες εποχές - μέχρι την Ινδία και την Κίνα. Ο αρχαίος Κινέζος σοφός Τζουάνγκ Τσι (γύρω στο 350 π.Χ.) ονειρεύτηκε κάποτε πως ήταν πεταλούδα. Κι όταν ξύπνησε, άρχισε ν' αναρωτιέται αν ήταν άνθρωπος που ονειρεύτηκε πως ήταν πεταλούδα ή αν ήταν πεταλούδα που ονειρεύεται πως είναι άνθρωπος».

«Κανείς, πάντως, δεν μπορεί να αποδείξει ποιο είναι το σωστό και ποιο το λάθος».

«Εδώ, στη Νορβηγία, είχαμε έναν αυθεντικό ποιητή του Μπαρόκ, ονόματι Πέτερ Ντας. Έζησε από το 1647 ως το 1707. Από τη μια, ήθελε να περιγράψει τη ζωή εδώ και τώρα, από την άλλη, όμως, τόνιζε πως μόνο ο Θεός είναι αιώνιος και σταθερός. *"Ο Θεός είναι Θεός, ακόμα κι αν όλα ερημώσουν, υ Θεός είναι Θεός, ακόμα κι αν όλα πεθάνουν..."* Στον ίδιο ψαλμό, όμως, περιγράφει με αγάπη και χάρη τον πολιτισμό της Βόρειας Νορβηγίας - μιλάει για τον σολομό και τον μπακαλιάρο. Αυτό είναι χαρακτηριστικό του Μπαρόκ. Στο ίδιο κείμενο, με λίγες αράδες διαφορά, περιγράφονται και η επίγεια ζωή και το υπερπέραν - και ο Ουρανός και η Γη. Και μας θυμίζουν το χωρισμό του Πλάτωνα ανάμεσα στον συγκεκριμένο κόσμο των αισθήσεων και τον αμετάβλητο κόσμο των ιδεών».

«Η φιλοσοφία, πώς ήταν τον καιρό του Μπαρόκ;»

«Σφραγίστηκε κι αυτή από τη σκληρή διαμάχη μεταξύ αντιφατικών τρόπων σκέψης. Όπως είπα κιόλας, μερικοί φιλόσοφοι θεωρούσαν πως η ζωή είχε σχέση με την ψυχή και με το πνεύμα, πως η ίδια η φύση της ύπαρξης ήταν πνευματική και όχι υλική. Την άποψη αυτή την ονομάζουμε *ιδεαλισμό,* την αντίθετη, *υλισμό.* Ο υλισμός ερμηνεύει όλα τα φαινόμενα με βάση συγκεκριμένα υλικά μεγέθη. Τον 17 αιώνα, είχε κι αυτός πολλούς οπαδούς. Ο σημαντικότερος απ' όλους, αυτός που άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση, ήταν ο Άγγλος Θωμάς Χομπς. Κατά τη γνώμη του, τα πάντα μέσα στη φύση -άρα και ο άνθρωπος και τα ζώα- αποτελούνται από μόρια ύλης. Ακόμα και η συνείδηση του ανθρώπου -ή η ψυχή του- οφείλεται στην κίνηση των μικροσκοπικών μορίων μέσα στον εγκέφαλο».

«Έλεγε, δηλαδή, το ίδιο που είχε πει δυο χιλιάδες χρόνια πρωτύτερα ο Δημόκριτος».

«Ο ιδεαλισμός κι ο υλισμός διαπερνούν ολόκληρη την ιστορία της φιλοσοφίας. Σπάνια, όμως, συμπίπτουν τόσο πολύ χρονικά, όπως

συνέβη την εποχή του Μπαρόκ. Ο υλισμός ενισχύθηκε σημαντικά από την ανάπτυξη των φυσικών επιστημών. Ο Νεύτων είχε ήδη υποστηρίξει ότι οι νόμοι που ρυθμίζουν τις κινήσεις των σωμάτων ισχύουν σ' όλο το Σύμπαν, πέρα για πέρα, τόσο στη γη όσο και στο Διάστημα. Όλα υπακούουν, λοιπόν, στους ίδιους νόμους - στην ίδια *Μηχανική.* Μπορούμε, επομένως, να περιγράψουμε κάθε μεταβολή που συμβαίνει στη φύση με ακρίβεια μαθηματική. Ο Νεύτων έβαλε έτσι και το τελευταίο λιθαράκι σ' αυτό που αποκαλούμε σήμερα *μηχανιστική αντίληψη του κόσμου».*

«Φαντάστηκε, δηλαδή, ότι ο κόσμος είναι μια τεράστια μηχανή;»

«Ακριβώς. Η ελληνική λέξη "μηχανή" βρίσκεται στη ρίζα του επιθέτου "μηχανιστικός". Θα πρέπει, όμως, να προσέξουμε πως ούτε ο Νεύτων ούτε ο Χομπς διέκριναν την παραμικρή αντίφαση ανάμεσα σ' αυτή τη μηχανιστική εικόνα του κόσμου και στην πίστη σ' ένα Θεό. Αυτό, βέβαια, δε συνέβαινε με όλους τους υλιστές του 18ου και του 19ου αιώνα. Ο Γάλλος γιατρός και φιλόσοφος Λαμετρί έγραψε, γύρω στα μέσα του 18ου αιώνα, ένα βιβλίο με τον τίτλο "L'homme plus que machine", που σημαίνει: "Ο άνθρωπος: μια τέλεια μηχανή". Όπως το πόδι έχει μύες για να περπατάει, έλεγε, έτσι και το μυαλό ανταπτύσσει "ειδικούς μύες" για να σκέφτεται. Λίγο αργότερα, ο Γάλλος μαθηματικός Λαπλάς εξέφρασε με τον ακόλουθο συλλογισμό μια ακραία υλιστική και μηχανιστική αντίληψη: για τη διάνοια, που γνωρίζει επακριβώς τη θέση όλων των μορίων της ύλης σε μια δεδομένη στιγμή, δεν υπάρχει πλέον καμιά αβεβαιότητα. Το μέλλον και το παρελθόν αποκαλύπτονται μπροστά της. Και το πεπρωμένο θα μπορούσε να φανεί "στα χαρτιά". Αυτή την αντίληψη την ονομάζουμε *ντετερμινισμό».*

«Πάει, τότε, η ελεύθερη βούληση του ανθρώπου!»

«Πράγματι. Όλα είναι προϊόντα μηχανικών διαδικασιών - ακόμα και οι σκέψεις μας ή τα όνειρά μας. Τον 19ο αιώνα, οι Γερμανοί υλιστές υποστήριζαν ότι οι σκέψεις ήταν για το μυαλό ό,τι τα ούρα για τα νεφρά και η χολή για το συκώτι».

«Μα η χολή και τα ούρα είναι από ύλη. Οι σκέψεις, όχι».

«Αυτό που λες είναι πολύ σημαντικό. Μπορώ να σου *πω* μια ιστορία που προσπαθεί να πει το ίδιο πράγμα. Ήταν, κάποτε, ένας Ρώσος αστροναύτης κι ένας Ρώσος γιατρός ειδικευμένος στον αν-

θρώπινο εγκέφαλο, και συζητούσαν για τη θρησκεία. Ο γιατρός ήταν χριστιανός και πίστευε στο Θεό. Ο αστροναύτης, όχι. "Έχω ταξιδέψει τόσες φορές στο Διάστημα", κοκορεύτηκε ο αστροναύτης, "και δεν έχω δει ποτέ μου ούτε Θεό ούτε αγγέλους". "Κι εγώ", του απάντησε ο γιατρός, "έχω χειρουργήσει πολλά, έξυπνα κεφάλια, αλλά δε συνάντησα πουθενά ούτε μια τόση δα μικρή σκέψη"».

«Πράγμα, φυσικά, που δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν σκέψεις».

«Όχι. Δείχνει μόνο πως οι σκέψεις είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από όλα όσα μπορούμε να δούμε, να κόψουμε ή να θρυμματίσουμε σε κομματάκια. Δεν είναι εύκολο, για παράδειγμα, να θεραπεύσουμε έναν τρελό, αφαιρώντας από τον εγκέφαλό του την τρέλα. Μάλλον είναι πολύ βαθιά χωμένη και δεν τη φτάνουν τα νυστέρια μας. Ένας πολύ σπουδαίος φιλόσοφος του 17ου αιώνα, ονόματι Λάιμπνιτς, έλεγε ότι η μεγαλύτερη διαφορά ανάμεσα στον *ύλη* και στο *πνεύμα* είναι πως ό,τι είναι φτιαγμένο από ύλη μπορεί να τεμαχιστεί σε όλο και μικρότερα κομμάτια, ενώ ό,τι είναι φτιαγμένο από πνεύμα, όπως η ψυχή, δεν κόβεται καν».

«Όχι, βέβαια. Με ποιο μαχαίρι θα μπορούσε ο άνθρωπος να κόψει μια ψυχή στα δύο;»

Ο Αλμπέρτο κούνησε το κεφάλι, χωρίς να μιλήσει. Ύστερα, έδειξε το τραπεζάκι ανάμεσα τους και είπε:

«Οι δύο μεγαλύτεροι φιλόσοφοι του 17ου αιώνα ήταν ο Ντεκάρτ και ο Σπινόζα. Ασχολήθηκαν κι αυτοί με τη σχέση ψυχής και σώματος. Και γί αυτούς τους δύο, θα 'θελα να πω κάτι παραπάνω».

«Εμπρός, λοιπόν. Μόνο που αν δεν έχουμε τελειώσει ως τις εφτά, θα πρέπει να τηλεφωνήσω στη μαμά μου».

ΝΤΕΚΑΡΤ

...ήθελε να πετάξει όλα τα παλιά
και να καθαρίσει την οικοδομή από τα μπάζα...

Ο ΑΛΜΠΕΡΤΟ ΣΗΚΩΘΗΚΕ, έβγαλε το κόκκινο πανωφόρι, το άφησε στη ράχη μιας καρέκλας και κάθισε πάλι, όσο μπορούσε πιο αναπαυτικά, στον καναπέ.

«Ο Ρενέ Ντεκάρτ γεννήθηκε το 1596 και όλη του τη ζωή την πέρασε ταξιδεύοντας εδώ κι εκεί στην Ευρώπη. Από τα νιάτα του κιόλας, ένιωσε φλογερή την επιθυμία να κατανοήσει τη φύση του ανθρώπου και του Σύμπαντος. Σπούδασε φιλοσοφία, και οι σπουδές αυτές του αποκάλυψαν το μέγεθος και την έκταση της αβεβαιότητας και της άγνοιάς του».

«Περίπου σαν τον Σωκράτη;»

«Ναι, περίπου έτσι. Όπως ο Σωκράτης, έτσι κι αυτός ήταν πεπεισμένος ότι μόνο η λογική σκέψη μπορεί να μας προσφέρει σίγουρες γνώσεις. Δεν μπορούμε να δίνουμε πίστη στα παλιά βιβλία. Δεν μπορούμε καν να εμπιστευόμαστε τις ίδιες μας τις αισθήσεις».

«Αυτό έλεγε κι ο Πλάτωνας. Πίστευε ότι μόνο η λογική είναι σε θέση να μας χαρίσει τη σιγουριά της γνώσης».

«Ακριβώς. Από τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα ξεκινάει η παράδοση του ορθού λόγου και μέσω του Αυγουστίνου φτάνει απευθείας στον Ντεκάρτ. Ήταν όλοι τους καθαρόαιμοι ορθολογιστές. Θεωρούσαν την ανθρώπινη λογική ως τη μόνη σίγουρη πηγή γνώσης. Μετά από μακροχρόνιες σπουδές, ο Ντεκάρτ διαπίστωσε ότι η μεσαιωνική παράδοση δεν ήταν υποχρεωτικά αλάνθαστη. Μπορείς, αν θέλεις, να τον παρομοιάσεις με τον Σωκράτη, που δεν ήθελε να πιστέψει τυφλά τις γενικά διαδεδομένες αντιλήψεις, όσες, τέλος πάντων, συναντούσε στην Αγορά της Αθήνας. Και τι έκανε τότε, Σο-

φία; Τι κάνει ο άνθρωπος σε τέτοιες περιπτώσεις; Μπορείς να μου απαντήσεις;»

«Αρχίζει να σκέφτεται από την αρχή τα φιλοσοφικά ερωτήματα. Αρχίζει να φιλοσοφεί για δικό του λογαριασμό και με δική του ευθύνη».

«Πολύ σωστά. Ο Ντεκάρτ αποφάσισε, λοιπόν, να περάσει τη ζωή του ταξιδεύοντας στην Ευρώπη - όπως κι ο Σωκράτης είχε περάσει τη ζωή του συζητώντας με τους ανθρώπους στην Αθήνα. Ο ίδιος έχει γράψει ότι ο μόνος σκοπός στη ζωή του πια θα είναι να αναζητήσει τη γνώση, μέσα του και μέσα στο "μεγάλο βιβλίο του κόσμου". Κατατάχτηκε, λοιπόν, στο στρατό και μπόρεσε έτσι να ταξιδέψει σε διάφορα μέρη της Κεντρικής Ευρώπης. Αργότερα, έμεινε και λίγα χρόνια στο Παρίσι. Το Μάιο του 1624. πήγε στην Ολλανδία, όπου έμεινε είκοσι χρόνια σχεδόν γράφοντας τα φιλοσοφικά του έργα. Το 1649, πήγε στη Σουηδία, προσκαλεσμένος της βασίλισσας Χριστίνας. Στο ταξίδι αυτό, όμως, άρπαξε μια πνευμονία, που το χειμώνα του 1650 του στοίχισε τη ζωή».

«Πέθανε, δηλαδή, 54 χρονών! Πολύ νέος!»

«Υπήρξε, ωστόσο, πολύ σημαντικός άνθρωπος για την ιστορία της φιλοσοφίας, ακόμα και μετά το θάνατό του. Χωρίς υπερβολή, μπορούμε να πούμε ότι ο Ντεκάρτ ήταν ο ιδρυτής της φιλοσοφίας των νεότερων χρόνων. Μετά τις μεθυστικές ανακαλύψεις της Αναγέννησης, που είδε με καινούρια μάτια τον άνθρωπο και τη φύση, οι φιλόσοφοι ένιωσαν και πάλι την ανάγκη να συνδέσουν όλες τις σύγχρονες σκέψεις σ' ένα καλοδουλεμένο φιλοσοφικό σύστημα. Ο πρώτος μεγάλος αρχιτέκτονας αυτού του συστήματος ήταν ο Ντεκάρτ. Στα χνάρια του ακολούθησαν ο Λάιμπνιτς κι ο Σπινόζα. ο Λοκ κι ο Μπέρκλεϊ, ο Χιουμ κι ο Καντ».

«Τι θα πει "φιλοσοφικό σύστημα";»

«Είναι μια φιλοσοφία που ξεκινάει από το μηδέν και προσπαθεί να δώσει απαντήσει; σε όλα τα σπουδαία φιλοσοφικά ερωτήματα. Η αρχαιότητα γνώρισε σπουδαίους αρχιτέκτονες φιλοσοφικών συστημάτων, όπως ήταν ο Πλάτωνας κι ο Αριστοτέλης. Ο Μεσαίωνας είχε τον Θωμά τον Ακινάτη, που προσπάθησε να γεφυρώσει τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη με τη χριστιανική θεολογία. Ύστερα ήρθε η Αναγέννηση, μ' ένα ανακάτεμα παλιών και νέων σκέψεων για τη φύ-

ση και την επιστήμη, το Θεό και τον άνθρωπο. Και μόλις τον 17ο αιώνα, η φιλοσοφία προσπάθησε να βάλει τάξη σ' αυτό το χάος και να εντάξει τις νέες σκέψεις και ιδέες σ' ένα φιλοσοφικό σύστημα. Ο πρώτος που καταπιάστηκε μ' αυτή την προσπάθεια ήταν ο Ντεκάρτ κι έδωσε το σύνθημα, για να τον ακολουθήσουν και οι επόμενες γενιές. Προπάντων τον απασχολούσε το ερώτημα: τι μπορούμε να ξέρουμε, το ζήτημα, δηλαδή, της σιγουριάς των ανθρώπινων γνώσεων. Το δεύτερο μεγάλο ζήτημα που τον ενδιέφερε ήταν η σχέση ψυχής και σώματος. Τα δυο αυτά προβλήματα επρόκειτο ν' απασχολήσουν τους φιλόσοφους για τα επόμενα εκατόν πενήντα χρόνια».

«Τότε βρισκόταν πολύ πιο μπροστά από την εποχή του».

«Ναι, αλλά τα ερωτήματα πλανώνταν στον αέρα ήδη από τα χρόνια του Ντεκάρτ. Στο ζήτημα της σίγουρης γνώσης, πολλοί εκφράζονταν με αμφιβολία κι αβεβαιότητα που άγγιζαν τα όρια του απόλυτου φιλοσοφικού σκεπτικισμού. Είχαν τη γνώμη ότι ο άνθρωπος θα πρέπει να αποδεχτεί το γεγονός πως δεν μπορεί να ξέρει με σιγουριά απολύτως τίποτα. Ο Ντεκάρτ. όμως, δεν εννοούσε να το παραδεχτεί αυτό. Αν το είχε κάνει, αν είχε σκύψει το κεφάλι, τότε δε θα ήταν αληθινός φιλόσοφος. Μπορούμε και πάλι να τον παρομοιάσουμε με τον Σωκράτη, που δεν είχε μείνει ικανοποιημένος με το σκεπτικισμό των σοφιστών. Ακριβώς την εποχή του Ντεκάρτ, η νέα φυσική επιστήμη είχε αναπτύξει μια μέθοδο παρατήρησης που επέτρεπε τις απολύτως ακριβείς και ασφαλείς περιγραφές των φυσικών φαινομένων. Ο Ντεκάρτ αναρωτήθηκε, λοιπόν, μήπως υπήρχε μια εξίσου σίγουρη και ακριβής μέθοδος για τη μελέτη και την ανάλυση της φιλοσοφικής σκέψης».

«Μάλιστα».

«Αυτό, όμως, ήταν το ένα μόνο πρόβλημα. Η νέα φυσική είχε θέσει άλλο ένα ερώτημα: για τη φύση της ύλης και για τους νόμους που διέπουν τις μεταμορφώσεις της ύλης μέσα στη φύση. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι αποδέχονταν μια υλιστική αντίληψη της φύσης και του κόσμου γενικά. Κι όσο περισσότερο επικρατούσε η μηχανιστική εικόνα του φυσικού κόσμου, τόσο επιτακτικότερη γινόταν η ανάγκη να ξεκαθαριστεί η σχέση σώματος και ψυχής. Πριν από τον 17ο αιώνα, οι περιγραφές της ψυχής την παρουσίαζαν συνήθως ως ένα είδος "πνεύματος ζωής", που διαπερνά και διαποτίζει όλα τα

ζωντανά πλάσματα. Η αρχική σημασία των λέξεων "ψυχή" και "πνεύμα", εξάλλου, είναι ακριβώς "πνοή" ή "φύσημα ζωής". Κι αυτό ισχύει για όλες σχεδόν τις ινδογερμανικές γλώσσες. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε την ψυχή "αρχή της ζωής" και πίστευε ότι διέπει όλες τις εκφάνσεις της ζωής μέσα σ' έναν οργανισμό, ώστε να θεωρείται αδιανόητη η ύπαρξή της έξω και μακριά απ' αυτό τον οργανισμό. Μπορούσε, επομένως, να κάνει λόγο και για "ψυχή των φυτών" ή "ψυχή των ζώων". Τον 17ο αιώνα, για πρώτη φορά στην ιστορία της φιλοσοφίας, έγινε ξεκάθαρη διάκριση ψυχής και σώματος. Κι αυτό γιατί όλα τα φυσικά αντικείμενα -ακόμα και το σώμα των ζώων ή των ανθρώπων- θεωρήθηκαν μηχανισμοί κι ερμηνεύτηκαν μ' αυτό τον τρόπο. Η ανθρώπινη ψυχή, όμως, δεν μπορούσε ν' αποτελεί τμήμα της "μηχανής του σώματος". Τότε, τι ήταν; Τέλος, έμενε ανοιχτό το ερώτημα, πώς κάτι "πνευματικό" μπορούσε να βάλει σε κίνηση ένα μηχανισμό όπως το σώμα».

«Ε, λοιπόν, αυτό είναι στ' αλήθεια πολύ παράξενο».

«Τι θέλεις να πεις;»

«Να, αποφασίζω να κουνήσω το χέρι μου - και το χέρι μου πράγματι κουνιέται. Ή αποφασίζω να τρέξω, για να προλάβω το λεωφορείο, και την επόμενη στιγμή, τα πόδια μου σφυροκοπούν το έδαφος ασυγκράτητα. Υπάρχουν στιγμές που σκέφτομαι κάτι θλιβερό, και τα δάκρυα πλημμυρίζουν τα μάτια μου. Θα πρέπει, λοιπόν, να υπάρχει κάποια κρυφή σύνδεση ανάμεσα στο σώμα και τη συνείδηση μας».

«Αυτό ακριβώς το πρόβλημα έβαλε τον Ντεκάρτ σε μεγάλες σκέψεις. Σαν τον Πλάτωνα, ήταν κι αυτός πεπεισμένος ότι το πνεύμα και η ύλη είναι χωρισμένα με τρόπο σαφή και ξεκάθαρο. Στην ερώτηση, όμως, πως επηρεάζεται τελικά το σώμα από το πνεύμα -ή από την ψυχή-, ο Πλάτωνας δεν μπορούσε να δώσει απάντηση».

«Ούτε κι εγώ μπορώ. Και γί αυτό ανυπομονώ ν' ακούσω τι βρήκε ο Ντεκάρτ».

«Ας ακούσουμε τις σκέψεις του, έτσι όπως τις διατύπωσε ο ίδιος».

Ο Αλμπέρτο έδειξε το βιβλίο που ήταν ακουμπισμένο στο τραπεζάκι ανάμεσά τους και συνέχισε:

«Σ' αυτό το βιβλιαράκι "Περί Μεθόδου", ο Ντεκάρτ θέτει το εξής ερώτημα: ποια φιλοσοφική μέθοδο οφείλει ν' ακολουθεί ένας

φιλόσοφος, για να λύσει ένα φιλοσοφικό πρόβλημα; Η φυσική είχε αναπτύξει τη δική της μέθοδο....»

«Αυτό το είπαμε».

«Ο Ντεκάρτ, λοιπόν, δήλωσε εξαρχής ότι δεν πρέπει να θεωρούμε τίποτε αληθινό, αν δεν το έχουμε γνωρίσει με σιγουριά και σαφήνεια ως αληθινό. Για να το κατορθώσουμε αυτό, θα πρέπει ίσως να σπάσουμε ένα σύνθετο πρόβλημα σε πολλά απλούστερα μέρη και ν' αρχίσουμε από την πιο απλή κι εύκολη σκέψη. Προτείνει, σαν να λέμε, να "ζυγίζουμε και να μετράμε" κάθε μικρό συλλογισμό μας, όπως ακριβώς ο Γαλιλαίος ήθελε να μετράμε τα πάντα, ακόμα κι αυτά που δε μετριούνται. Ο Ντεκάρτ πίστευε ότι ο φιλόσοφος μπορεί και πρέπει να ξεκινάει από τα απλά και να προχωράει στα σύνθετα. Μ' αυτό τον τρόπο, είναι σε θέση να χτίσει ένα σίγουρο οικοδόμημα γνώσεων. Οφείλει, μάλιστα, να ελέγχει ως το τέλος τους λογαριασμούς και τους υπολογισμούς του. για να είναι βέβαιος ότι δεν του ξέφυγε κανένα λάθος. Μόνο έτσι μπορεί ο άνθρωπος να φτάσει σε φιλοσοφικά συμπεράσματα, σε οριστικές απαντήσεις».

«Σαν πρόβλημα αριθμητικής ακούγεται».

«Ναι. Ο Ντεκάρτ ήθελε πράγματι να εφαρμόσει τη "μαθηματική μέθοδο" στον φιλοσοφικό διαλογισμό. Ήθελε ν' αποδείξει τις φιλοσοφικές αλήθειες σαν να 'ταν μαθηματικά θεωρήματα. Και σκόπευε να χρησιμοποιήσει για το σκοπό αυτό το ίδιο εργαλείο που χρησιμοποιούμε κι όταν δουλεύουμε με τους αριθμούς: την ανθρώπινη λογική. Γιατί μονάχα η λογική μπορεί να μας εξασφαλίσει σίγουρες γνώσεις. Ο τρόπος που οι αισθήσεις μας αντιλαμβάνονται τα φαινόμενα και τα αντικείμενα δε μας εγγυάται καμιά απολύτως βεβαιότητα. Ανέφερα ήδη τη συγγένειά του με τον Πλάτωνα. Κι εκείνος είχε πει περίπου το ίδιο πράγμα, ότι δηλαδή οι αριθμοί και τα μαθηματικά προσφέρουν γνώσεις πιο σίγουρες από τις ανθρώπινες αισθήσεις».

«Μα... είναι δυνατό να βρεθεί έτσι απάντηση στα φιλοσοφικά ερωτήματα;»

«Ας γυρίσουμε στον Ντεκάρτ και στο δικό του συμπέρασμα. Ο στόχος του είναι να γνωρίσει με σιγουριά κι ασφάλεια τη φύση της ύπαρξης. Και ξεκινάει τη σκέψη του παραδεχόμενος ότι οφείλουμε ν' αμφιβάλλουμε για τα πάντα, γιατί δεν ήθελε να χτίσει το οικοδόμημα της φιλοσοφίας του στην άμμο».

«Ε, βέβαια. Αν τα θεμέλια δεν είναι γερά, μπορεί να καταρρεύσει ολόκληρο το κτίριο».

«Σ' ευχαριστώ για τη βοήθειά σου. Σοφία. Ο Ντεκάρτ, τώρα, δεν εννοούσε ότι πρέπει οπωσδήποτε ν' αμφιβάλλουμε για όλα. Στην ουσία όμως, όλα είναι αμφισβητήσιμα. Κατά πρώτο, δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι θα βρούμε άκρη στη φιλοσοφική μας αναζήτηση διαβάζοντας τον Πλάτωνα ή τον Αριστοτέλη. Διευρύνουμε ασφαλώς τις ιστορικές μας γνώσεις, αλλά δε μαθαίνουμε περισσότερα πράγματα για τον κόσμο. Ο Ντεκάρτ προτίμησε να απαλλαγεί απ' όλες τις παλιές ιδέες, πριν αρχίσει τη δική του φιλοσοφική αναζήτηση».

«Ήθελε, δηλαδή, να ξεκαθαρίσει το οικόπεδο από τις παλιές πέτρες και τα μπάζα, πριν αρχίσει να χτίζει το δικό του σπίτι».

«Ναι. Για να είναι σίγουρος ότι το νέο οικοδόμημα της σκέψης θα είναι γερό και ασφαλές, ήθελε να χρησιμοποιήσει μόνο καινούρια, στέρεα υλικά. Οι αμφιβολίες του Ντεκάρτ έφταναν πολύ πιο βαθιά. Έλεγε ότι δεν μπορούμε να εμπιστευτούμε καν τις ίδιες μας τις αισθήσεις, γιατί είναι ίσως παραπλανητικές και μας οδηγούν σε λάθος δρόμο».

«Αυτό, πάλι, πώς γίνεται;»

«Όταν ονειρευόμαστε, νομίζουμε πως ζούμε κάτι αληθινό. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στο όνειρο και στην πραγματικότητα: "Όσο το σκέφτομαι, όσο το μελετώ αυτό το ζήτημα, δεν μπορώ να βρω τίποτα που να ξεχωρίζει με σιγουριά τον ύπνο από τον ξύπνιο", έγραφε ο Ντεκάρτ. Και συνεχίζει: "Τόσο πολύ μοιάζουν μεταξύ τους, που σπάω το κεφάλι μου και δεν μπορώ να ξέρω καν αν ίσως κι αυτή τη στιγμή ακόμα ονειρεύομαι"».

«Έτσι νόμιζε κι ο Γιέπε από το Βουνό, όταν ξύπνησε στο κρεβάτι του βαρόνου».

«Κι έτσι νόμιζε και στη συνέχεια, όταν ξύπνησε πολύ φτωχός. Μ' αυτό τον τρόπο, ο Ντεκάρτ αμφισβητεί τα πάντα. Και στο σημείο αυτό, είχαν σταματήσει τη φιλοσοφική τους αναζήτηση πολλοί φιλόσοφοι πριν από εκείνον».

«Ε, τότε... δεν προχώρησαν και πολύ».

«Ο Ντεκάρτ, όμως, προσπάθησε να συνεχίσει και πέρα απ' αυτό το σημείο μηδέν. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αμφιβάλλει για όλα, κι ότι αυτό είναι το μόνο πράγμα για το οποίο μπορεί να είναι σίγου-

ρος: το γεγονός ακριβώς ότι αμφιβάλλει για όλα. Αφού, όμως, αμφιβάλλει, αυτό σημαίνει ότι σκέφτεται. Κι αυτό είναι επίσης σίγουρο. Αφού, όμως, σκέφτεται, τότε είναι ένα σκεπτόμενο πλάσμα, ένα πλάσμα που υπάρχει. Ή, με δικά του λόγια: "Cogito, ergo sum"».

«Πράγμα που σημαίνει;»

«Σκέφτομαι, άρα υπάρχω».

«Δεν απορώ καθόλου που κατέληξε σ' αυτό το συμπέρασμα».

«Εντάξει. Ούτε κι εγώ. Για σκέψου, όμως, με τι σιγουριά έφτασε ξάφνου ν' αντιληφθεί τον εαυτό του ως ένα σκεπτόμενο *Εγώ.* Θα θυμάσαι ίσως πως ο Πλάτωνας θεωρούσε πολύ πιο πραγματικά όσα αντιλαμβανόμαστε με το μυαλό μας παρά όσα αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας· Ο Ντεκάρτ είχε την ίδια άποψη. Δεν κατανοεί μόνο ότι είναι μια σκεπτόμενη συνείδηση, αντιλαμβάνεται ταυτόχρονα πως αυτή η σκεπτόμενη συνείδηση είναι πολύ πιο πραγματική από τον φυσικό κόσμο που μας περιβάλλει. Και δε σταματάει εδώ, Σοφία. Δεν τελειώνει εδώ τη φιλοσοφική του αναζήτηση».

«Ας συνεχίσουμε, λοιπόν, κι εμείς».

«Ο Ντεκάρτ αναρωτιέται τώρα μήπως μπορεί να προχωρήσει, με την ίδια σιγουριά και σε άλλες γνώσεις, πέρα από το γεγονός ότι είναι ένα ανθρώπινο πλάσμα. Διαπιστώνει, λοιπόν, ότι έχει μέσα στο μυαλό του και μια ολοκληρωμένη, σαφή και ξεκάθαρη εικόνα του τέλειου όντος. Την εικόνα αυτή, την ιδέα αυτή, την είχε από πάντα. Και για τον Ντεκάρτ είναι αυτονόητο πως η ιδέα αυτή δε γεννήθηκε από το δικό του μυαλό, δεν μπορεί να έχει γεννηθεί από το δικό του μυαλό. Η ιδέα ενός τέλειου όντος δεν μπορεί να γεννηθεί στο μυαλό ενός ατελούς όντος. Η ιδέα του τέλειου όντος, λοιπόν, δεν μπορεί παρά να έχει έρθει από το ίδιο το τέλειο ον - μ' άλλα λόγια, από το Θεό. Υπάρχει, επομένως, θεός. Κι η ιδέα αυτή είναι το ίδιο στέρεη και ασφαλής για τον Ντεκάρτ, όπως και το γεγονός ότι αυτός που σκέφτεται υπάρχει».

«Μου φαίνεται ότι τώρα τα μπουρδουκλώνει κάπως με τα συμπεράσματά του. Κι ήταν τόσο προσεκτικός στην αρχή!»

«Ναι. Πολλοί έχουν εντοπίσει εδώ το πιο αδύνατο σημείο της φιλοσοφίας του Ντεκάρτ. Εσύ, όμως, μιλάς για συμπεράσματα. Εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με αποδείξεις. Ο Ντεκάρτ πίστευε, απλούστατα, ότι όλοι μας έχουμε μέσα στο μυαλό μας την ιδέα του τέλειου

όντος. Κι εκεί στήριζε το συλλογισμό του. Το τέλειο ον υπάρχει, μόνο και μόνο επειδή εμείς έχουμε μέσα στο μυαλό μας την ιδέα ότι πρέπει να υπάρχει. Γιατί το τέλειο ον δε θα ήταν τέλειο, αν δεν υπήρχε. Από την άλλη, ούτε κι εμείς θα είχαμε την ιδέα του τέλειου όντος, αν δεν υπήρχε αυτό το τέλειο ον. Γιατί εμείς είμαστε ατελή πλάσματα και δεν μπορούμε να συλλάβουμε αβοήθητοι την ιδέα της τελειότητας. Η ιδέα του Θεού, κατά τη γνώμη του Ντεκάρτ, είναι μια ιδέα που έχουμε εκ γενετής μέσα μας, μια ιδέα ριζωμένη στο μυαλό μας πριν καν γεννηθούμε - σαν την υπογραφή που βάζει ο καλλιτέχνης στα έργα του. Μ' αυτά τα λόγια το περιγράφει ο ίδιος».

«Ναι, αλλά κι αν ακόμη εγώ έχω μέσα στο μυαλό μου την ιδέα ενός κροκόφαντα, αυτό δε σημαίνει ότι υπάρχει κροκόφαντας στ' αλήθεια».

«Ο Ντεκάρτ θα σου απαντούσε ότι η ύπαρξη του κροκόφαντα δε στηρίζεται καθόλου στην έννοια "κροκόφαντας". Αλλά η ύπαρξη του τέλειου όντος στηρίζεται ωραιότατα στην έννοια "'τέλειο ον". Για τον Ντεκάρτ, αυτό ήταν απόλυτα σίγουρο· όπως σίγουρο ήταν και ότι η ιδέα του κύκλου περιείχε ήδη το γεγονός πως όλα τα σημεία της περιφέρειας απέχουν ίση απόσταση από το κέντρο. Δεν μπορείς καν να μιλήσεις για κύκλους, αν δε δεχτείς αυτό τον όρο. Το ίδιο δεν μπορείς να μιλήσεις καν για ένα τέλειο ον, αν το ον αυτό δεν ικανοποιεί τη σημαντικότερη προϋπόθεση της τελειότητας: την ύπαρξη».

«Πολύ ιδιόμορφος συλλογισμός».

«Είναι ένας αυθεντικός "ορθολογιστικός" συλλογισμός. Ο Ντεκάρτ, όπως κι ο Σωκράτης κι ο Πλάτωνας, πίστευε πως υπάρχει στενή σχέση μεταξύ σκέψης και ύπαρξης. Όσο πιο ξεκάθαρο είναι κάτι στη σκέψη μας τόσο πιο σίγουρη είναι και η ύπαρξη του».

«Ως τώρα, λοιπόν, έχει αποκτήσει δύο σίγουρες γνώσεις: πρώτον, ότι είναι ένα σκεπτόμενο πρόσωπο. Και δεύτερον, ότι υπάρχει ένα τέλειο ον».

«Κι απ' αυτό το σημείο συνεχίζει. Όλες οι εικόνες που έχουμε μέσα στο μυαλό μας από την εξωτερική πραγματικότητα -ο ήλιος και το φεγγάρι, ας πούμε- θα μπορούσαν να είναι όνειρο. Αλλά και η εξωτερική πραγματικότητα έχει ορισμένες ιδιότητες, που είμαστε σε θέση ν' αντιληφθούμε με τη λογική. Μια τέτοια ιδιότητα είναι οι μαθηματικές σχέσεις - δηλαδή το μήκος, το πλάτος, το βάθος, οι τρεις

διαστάσεις. Αυτές οι ποσοτικές ιδιότητες είναι για τη λογική μας θεμέλια γερά και στέρεα, όπως είναι και το γεγονός ότι υπάρχω, επειδή απλούστατα σκέπτομαι. Ποιοτικές ιδιότητες, όπως το χρώμα, η οσμή και η γεύση, εξαρτώνται, αντίθετα, από τις αισθήσεις μας και δεν περιγράφουν την εξωτερική πραγματικότητα».

«Ώστε η φύση δεν είναι όνειρο;»

«Όχι. Και στο σημείο αυτό, ο Ντεκάρτ επιστρέφει στην ιδέα μας για το τέλειο ον. Όταν το μυαλό μας αναγνωρίζει πως κάτι είναι αληθές και πραγματικό (όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με τις μαθηματικές σχέσεις του φυσικού κόσμου), τότε αυτό το κάτι είναι πράγματι έτσι. Γιατί ο τέλειος Θεός δεν έχει κανένα λόγο να μας εξαπατά και να μας κοροϊδεύει. Ο Ντεκάρτ στηρίζεται στην "εγγύηση του Θεού" και δέχεται ότι αυτό που αναγνωρίζει ως αληθινό η λογική μας αντιστοιχεί πράγματι σε κάτι αληθινό».

«Εντάξει. Βρήκε, λοιπόν, ότι σκέφτεται και άρα υπάρχει, ότι υπάρχει Θεός κι ότι υπάρχει και μια εξωτερική πραγματικότητα».

«Ανάμεσα, όμως, στην εξωτερική πραγματικότητα και στην πραγματικότητα της σκέψης μας διέκρινε μια ουσιαστική διαφορά. Η αφετηρία του συλλογισμού του είναι η εξής: υπάρχουν δύο διαφορετικές μορφές πραγματικότητας - ή δύο ουσίες. Η μία είναι η σκέψη ή η ψυχή, η άλλη είναι η έκταση ή η ύλη. Η ψυχή είναι απλά και μόνο σκεπτόμενη συνείδηση, δεν καταλαμβάνει θέση μέσα στο χώρο και γι' αυτό και δεν μπορεί να τεμαχιστεί σε μικρότερα κομμάτια. Η ύλη, αντίθετα, εκτείνεται, καταλαμβάνει χώρο και μπορεί να τεμαχιστεί σε όλο και μικρότερα κομμάτια - δεν μπορεί, όμως, να σκεφτεί. Ο Ντεκάρτ λέει ότι και οι δύο ουσίες προέρχονται από το Θεό, γιατί μόνος ο Θεός υπάρχει ανεξάρτητα από κάτι άλλο. Όσο, όμως, κι αν η σκέψη και η έκταση προέρχονται από το Θεό, εξακολουθούν να

και δεν περιορίζεται σε τίποτε από την ύλη - και αντίστροφα: ο υλικός κόσμος συνεχίζει το δρόμο του ανεξάρτητα από τη σκέψη».

«Η δημιουργία του Θεού, λοιπόν, είναι χωρισμένη στα δύο».

«Μάλιστα. Γι' αυτό και ονομάζουμε τον Ντεκάρτ δυϊστή. Αυτό σημαίνει ότι, κατά τη γνώμη του, η πνευματική και η υλική πραγματικότητα είναι ξεκάθαρα διαχωρισμένες. Για παράδειγμα, πιστεύει ότι μόνο ο άνθρωπος έχει ψυχή. Τα ζώα υπάγονται εξ ολοκλήρου

στην υλική πραγματικότητα. Η ζωή τους και η κίνηση τους είναι φαινόμενα καθαρά μηχανιστικά. Ο Ντεκάρτ θεωρούσε τα ζώα ένα είδος πολυσύνθετων αυτόματων μηχανισμών. Σε σχέση, λοιπόν, με την υλική πραγματικότητα, η φιλοσοφία του συμμερίζεται με συνέπεια τη μηχανιστική αντίληψη του κόσμου - όπως ακριβώς κάνουν και οι υλιστές».

«Εγώ, όμως, δεν πιστεύω ότι ο Ερμής είναι μια μηχανή. Είμαι σίγουρη ότι ο Ντεκάρτ δεν αγάπησε στη ζωή του ούτε ένα ζώο. Κι εμείς τι γινόμαστε; Είμαστε κι εμείς μηχανές;»

«Ναι και όχι. Ο Ντεκάρτ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον με διπλή υπόσταση. Ένα ον που σκέφτεται, από τη μια, και καταλαμβάνει θέση μέσα στο χώρο, από την άλλη. Ο άνθρωπος, επομένως, έχει. και ψυχή και σώμα. Κάτι παρόμοιο είχαν υποστηρίξει παλαιότερα και ο Αυγουστίνος και ο Θωμάς ο Ακινάτης. Πίστευαν κι εκείνοι ότι ο άνθρωπος έχει σώμα σαν τα ζώα, αλλά και πνεύμα σαν τους αγγέλους. Ο Ντεκάρτ θεωρεί το ανθρώπινο σώμα ένα σύνθετο και πολύπλοκο μηχανικό κατασκεύασμα. Ο άνθρωπος, ωστόσο, είναι εφοδιασμένος και με μια ψυχή, που μπορεί και λειτουργεί ανεξάρτητα από το σώμα. Οι σωματικές λειτουργίες δεν έχουν τόση ελευθερία. Είναι υποχρεωμένες να ακολουθούν τους δικούς τους νόμους. Αλλά αυτά που σκεφτόμαστε με το μυαλό μας δε συμβαίνουν, δε διαδραματίζονται μέσα στο σώμα. Συμβαίνουν και διαδραματίζονται μέσα στην ψυχή, που είναι ανεξάρτητη από την τρισδιάστατη πραγματικότητα του χώρου. Θα πρέπει εδώ να προσθέσω ότι ο Ντεκάρτ δεν ήθελε ν' αποκλείσει εντελώς την περίπτωση της σκέψης για τα ζώα. Αν, όμως, τα ζώα διαθέτουν αυτή την ικανότητα, τότε θα πρέπει να ισχύσει και γί αυτά ο όρος του δισυπόστατου όντος, που πατάει με το ένα πόδι του στη μια ουσία και με το άλλο στην άλλη: του όντος που μετέχει και της ψυχής και της έκτασης».

«Αυτό το είπαμε. Αν αποφασίσω να τρέξω ως το λεωφορείο, τότε όλος ο "μηχανισμός" μου μπαίνει σε κίνηση. Κι αν, τελικά, το χάσω το λεωφορείο, τότε δακρύζω και βάζω τα κλάματα».

«Ακόμα κι ο Ντεκάρτ δεν μπορούσε να παραβλέψει το γεγονός ότι υπάρχουν διαρκώς αλληλεπιδράσεις μεταξύ ψυχής και σώματος. Όσο καιρό η ψυχή βρίσκεται μέσα στο σώμα, έλεγε, είναι συνδεδε-

μένη μαζί του μ' ένα εξαιρετικά λεπτό όργανο, τον εγκέφαλο, μ' ένα μικροσκοπικό αδένα, μέσα στον οποίο πραγματοποιούνται οι αδιάκοπες αυτές αλληλεπιδράσεις μεταξύ πνεύματος και ύλης. Μπορεί, λοιπόν, η ψυχή να μπερδευτεί από τα συναισθήματα και τις ανάγκες του σώματος. Στόχος μας είναι να δώσουμε το προβάδισμα στην ψυχή. Γιατί όσο κι αν με πονάει η κοιλιά μου, αθροίζοντας τις γωνίες ενός τριγώνου, θα 'χουμε πάντα 180 μοίρες. Η σκέψη μπορεί, λοιπόν, να υψωθεί πάνω από τους περιορισμούς του σώματος και να λειτουργήσει "λογικά". Αν το δούμε έτσι, η ψυχή είναι ανεξάρτητη από το σώμα. Τα πόδια μας μπορούν μια χαρά να γεράσουν και να χάσουν τη δύναμη τους, η ράχη μας να καμπουριάσει και τα δόντια μας να σαπίσουν και να πέσουν, αλλά δυο και δύο κάνουν πάντα τέσσερα, όσο υπάρχει μέσα μας η σκέψη. Γιατί η σκέψη δε γερνάει και δεν καμπουριάζει. Τα κορμιά μας μόνο γερνούν και πεθαίνουν. Για τον Ντεκάρτ, η ψυχή και η σκέψη είναι το ίδιο πράγμα. Ταπεινότερα πάθη και διαθέσεις του ανθρώπου, όπως το μίσος κι ο πόθος, σχετίζονται με το σώμα - κι επομένως με την υλική πραγματικότητα».

«Δεν μπορώ να χωνέψω την παρομοίωση που έκανε ανάμεσα στο σώμα και τους αυτόματους μηχανισμούς».

«Ο λόγος που τον οδήγησε σ' αυτή την παρομοίωση είναι πως, την εποχή του, όλος ο κόσμος ήταν κατενθουσιασμένος με τα ρολόγια και τους πάσης φύσεως μηχανισμούς, που έμοιαζαν να λειτουργούν από μόνοι τους. Η λέξη "αυτόματος" σημαίνει ακριβώς κάτι που μπορεί να κινηθεί από μόνο του. Επρόκειτο, φυσικά, για αυταπάτη, αφού κανένας απ' αυτούς τους μηχανισμούς δεν μπορούσε να κάνει τίποτε απολύτως χωρίς την ανθρώπινη επέμβαση. Τα αστρονομικά ρολόγια, για παράδειγμα, κατασκευάζονται και κουρδίζονται από τον άνθρωπο. Ο Ντεκάρτ τονίζει ότι παρόμοιες συσκευές είναι απλοϊκές σε σύγκριση με το ανθρώπινο σώμα· ότι είναι φτιαγμένες από ελάχιστα κομμάτια σε σύγκριση με τον απίστευτο αριθμό οστών, μυών, νεύρων και αιμοφόρων αγγείων που αποτελούν το σώμα ανθρώπων και ζώων. Αλλά γιατί να μην πλάσει ο Θεός το σώμα με βάση τους νόμους της μηχανικής;»

«Σήμερα, πολλοί μιλούν και για "τεχνητή νοημοσύνη"».

«Εννοούν τα αυτόματα της δικής μας εποχής. Έχουμε κατασκευάσει μηχανές που ώρες ώρες μπορούν πράγματι να μας πείσουν

ότι διαθέτουν νοημοσύνη. Οι μηχανές αυτές θα έσπερναν ασφαλώς τον πανικό στην ψυχή του Ντεκάρτ. Θα τον ανάγκαζαν ν' αναρωτηθεί αν το ανθρώπινο μυαλό είναι πράγματι τόσο ελεύθερο και τόσο ανεξάρτητο, όσο νόμιζε. Γιατί υπάρχουν φιλόσοφοι που πιστεύουν ότι η ψυχή του ανθρώπου δεν είναι πιο ελεύθερη από το σώμα του. Η ανθρώπινη ψυχή είναι, φυσικά, πολύ πιο σύνθετη από οποιοδήποτε πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή. Υπάρχουν, όμως, αρκετοί που πιστεύουν ότι δεν είμαστε, σε τελική ανάλυση, πιο ελεύθεροι απ' αυτά τα προγράμματα. Κοίτα, θα σου δείξω κάτι, Σοφία».

Ο Αλμπέρτο σηκώθηκε και προχώρησε στην άλλη άκρη του δωματίου, σ' ένα μεγάλο γραφείο. Πάνω του ήταν τοποθετημένος ένας μικρός ηλεκτρονικός υπολογιστής με την οθόνη του. Η Σοφία τον ακολούθησε.

Ο Αλμπέρτο άναψε το μηχάνημα, και αμέσως σχεδόν φάνηκε στην πάνω άκρη της οθόνης το σύμβολο C. Ο Αλμπέρτο έγραψε «Λάιλα» και είπε:

«Είναι ένα πολύ προχωρημένο πρόγραμμα συνομιλίας».

Στην οθόνη, μετά από λίγα δευτερόλεπτα, παρουσιάστηκε μια μικρή φράση:

«Γεια σου. Με λένε Λάιλα. Κάθεσαι αναπαυτικά;»

Η Σοφία βιάστηκε να χτυπήσει τρία γράμματα:

«Ναι», έγραψε, παρόλο που ήταν ακόμα όρθια μπροστά στο γραφείο. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή, ο Αλμπέρτο έσπρωξε προς το μέρος της ένα κάθισμα.

«Πώς σε λένε;» συνέχισε η Λάιλα.

«Σοφία Άμουνδσεν», έγραψε η Σοφία, και το κομπιούτερ απάντησε:

«Κλοφερφάιεν, αρ. 3. Χαίρομαι που σε γνωρίζω, Σοφία. Χαίρεσαι που έχεις σε λίγο τα γενέθλια σου και θα κλείσεις τα δεκαπέντε;»

Η Σοφία τα 'χασε. Ο Αλμπέρτο, όμως, την έπιασε από τον ώμο και της είπε:

«Έχω δώσει στη Λάιλα το όνομά σου, τη διεύθυνσή σου και την ημερομηνία της γέννησής σου. Αυτό είναι όλο. Έτσι κάνουμε, όταν συστήνουμε δύο αγνώστους μεταξύ τους. Δίνουμε στον καθένα μερικές πληροφορίες για τον άλλο έκ των προτέρων».

«Αρκετά», έγραψε η Σοφία.

«Είμαι σίγουρη ότι χαίρεσαι αρκετά, Σοφία. Προσπάθησε, όμως, να μιλάς με ολοκληρωμένες προτάσεις. Είσαι καλά;»

«Ναι, ευχαριστώ, είμαι καλά. Μπορώ να σε ρωτήσω κάτι;»

«Χαίρομαι που είσαι καλά. Ρώτησέ με ό,τι θέλεις».

«Πόσων χρονών είσαι;» έγραψε η Σοφία.

«Κατασκευάστηκα στις 8 Αυγούστου του 1988 στην Ατλάντα και στις 28 Μαρτίου 1990 μεταφράστηκα στα νορβηγικά από μια ομάδα *εργασίας* στο Πολυτεχνείο του Όσλο».

«Αυτό φαίνεται! Σου κόβει!»

«Όπως είπα, πρέπει να μιλάς με ολοκληρωμένες προτάσεις».

«Είπα: Αυτό φαίνεται. Το μυαλό σου κόβει!»

«Δεν καταλαβαίνω την αργκό. Ξέρω πάνω από εκατό χιλιάδες λέξεις, αλλά τη λέξη "κόβω" τη γνωρίζω μόνο σε σχέση με μαχαίρια και ψαλίδια και τσεκούρια. Θέλεις να μιλήσουμε για μαχαίρια;»

«Δεν ξέρω».

«Ο άνθρωπος που δεν ξέρει κάτι βρίσκεται στο δρόμο που θα του επιτρέψει να μάθει κάτι».

«Το ίδιο θα 'λεγε σίγουρα κι ο Σωκράτης. Ή κι ο Ντεκάρτ».

«Ο Σωκράτης ήταν ένας αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος, που έζησε από το 470 μέχρι το 399 π.Χ. Αν θέλεις περισσότερα στοιχεία, τότε πάτησε το πλήκτρο F8».

«Ευχαριστώ, αυτά αρκούν. Μπορώ να σε ρωτήσω κάτι άλλο, τώρα;»

«Χαίρομαι που σου αρκούν. Ρώτησέ με ό,τι θέλεις».

Ο Αλμπέρτο γέλασε σιγανά. Η Σοφία έγραψε:

«Ποια είναι η Χίλντε Μόλερ Κναγκ;»

«Η Χίλντε Μόλερ Κναγκ μένει στο Λίλεσαντ και έχει ακριβώς την ίδια ηλικία με τη Σοφία Άμουνδσεν».

«Που το ξέρεις αυτό;»

«Δεν ξέρω από πού το ξέρω αυτό. Το βρήκα πάνω στο σκληρό δίσκο μου».

Η Σοφία ένιωσε ένα χέρι στο μπράτσο της.

«Της έχω δώσει τα λίγα στοιχεία που έχουμε για τη Χίλντε».

«Ξέρεις τίποτε άλλο για τη Χίλντε;» έγραψε η Σοφία.

«Ο πατέρας της Χίλντε είναι παρατηρητής του ΟΗΕ στο Λίβανο.

Έχει το βαθμό του ταγματάρχη και στέλνει στην κόρη του καρτ ποστάλ».

«Θέλω να τον βρεις».

«Αυτό δεν μπορώ να το κάνω. Δεν υπάρχει στα αρχεία μου, και δεν είμαι συνδεδεμένη με κανένα άλλο τερματικό».

«Είπα: βρες τον!!!»

«Μου έχεις θυμώσει, Σοφία; Τόσα πολλά θαυμαστικά αποτελούν ένδειξη έντονων συναισθημάτων».

«Θέλω να μιλήσω με τον πατέρα της Χίλντε!»

«Δεν μπορείς να ελέγξεις τις επιθυμίες σου. Αυτό είναι ένα σοβαρό πρόβλημα. Αν θέλεις να μιλήσουμε για την παιδική σου ηλικία, τότε πάτησε το πλήκτρο F9».

Η Σοφία ένιωσε και πάλι το χέρι του Αλμπέρτο στον ώμο της.

«Έχει δίκιο. Δεν είναι καμιά κρυστάλλινη σφαίρα, παιδί μου. Η Λάιλα είναι απλά και μόνο ένα πρόγραμμα!»

«Ασε με ήσυχη!» έγραψε τότε η Σοφία.

«Οπως θέλεις, Σοφία. Η γνωριμία μας κράτησε δεκατρία λεπτά και πενήντα δύο δευτερόλεπτα μόνο. Θα θυμάμαι για πάντα όλα όσα είπαμε. Τώρα θα διακόψω το πρόγραμμα».

Το C παρουσιάστηκε και πάλι στο πάνω μέρος της οθόνης.

«Και τώρα δουλειά», είπε ο Αλμπέρτο.

Η Σοφία, όμως, είχε προλάβει κι είχε χτυπήσει στην οθόνη μια άλλη εγγραφή:

«Κναγκ», είχε γράψει.

Την ίδια στιγμή σχεδόν, παρουσιάστηκε στην οθόνη μια άλλη εγγραφή:

«Παρών!»

Αυτή τη φορά. τα 'χασε ο Αλμπέρτο.

«Ποιος είσαι;» έγραφε η Σοφία.

«Ταγματάρχης Άλμπερτ Κναγκ. στις διαταγές σας. Έρχομαι κατευθείαν από το Λίβανο. Τι επιθυμείτε;»

«Τέτοιο πράγμα δε μου 'χει ξανατύχει», αναστέναξε ο Αλμπέρτο. «Αυτός ο βρομιάρης κατάφερε και μπήκε και στον σκληρό δίσκο μου».

Σήκωσε τη Σοφία και κάθισε ο ίδιος μπροστά στο πληκτρολόγιο.

«Πώς στο διάβολο χώθηκες μέσα στο PC μου;» έγραψε.

«Ψιλοπράγματα, αγαπητέ συνάδελφε. Είμαι πάντα εκεί που τραβάει η όρεξή μου».

«Είσαι ένα βρομερό ηλεκτρονικό μικρόβιο!»

«Πω, πω! Τι λόγια είναι αυτά: Προς στιγμήν, πάντως, είμαι μικρόβιο γενεθλίων. Μπορώ να στείλω, παρακαλώ, τις ευχές μου σ' ένα πολύ ξεχωριστό πρόσωπο;»

«Μας έχεις πρήξει με τις ευχές σου!»

«Δε θα κάνω παραπάνω από ένα λεπτό. "Όλα γίνονται προς τιμήν σου, αγαπημένη μου Χίλντε. Σου στέλνω, λοιπόν, τις καλύτερες ευχές μου για τα γενέθλια των δεκαπέντε σου χρόνων. Συγχώρεσε τις κάπως αλλόκοτες συνθήκες, αλλά θα 'θελα να στείλω τις ευχές μου παντού όπου πηγαίνεις, παντού όπου κινείσαι. Χαιρετισμούς και φιλιά από τον μπαμπά σου, που θα 'θελε να σε σφίξει στην αγκαλιά του!"»

Και πριν ο Αλμπέρτο προλάβει να γράψει το παραμικρό, στην οθόνη εμφανίστηκε και πάλι το αρχικό C.

Ο Αλμπέρτο έγραψε τότε «dir.knag*.*» και πήρε την παρακάτω απάντηση: knag.lib 147.643 15/06-90 14.57-knag.lil 326.439 23/06-90 22.34. Ο Αλμπέρτο έγραψε: «erase knag*.*» κι έσβησε το κομπιούτερ.

«Τώρα τον έστειλα από κει που ήρθε», είπε. «Αλλά δεν μπορείς να ξέρεις πού θα σου ξεφυτρώσει αύριο».

Έμεινε να κοιτάξει την οθόνη και μετά από λίγο πρόσθεσε:

«Το χειρότερο είναι το όνομα. Αλμπερτ Κναγκ...»

Τότε μόνο η Σοφία πρόσεξε την ομοιότητα των δύο ονομάτων: Αλμπερτ Κναγκ και Αλμπέρτο Κνοξ. Ο Αλμπέρτο, όμως, ήταν τόσο ταραγμένος, που δεν τόλμησε ν' ανοίξει το στόμα της. Ακολούθησε το δάσκαλο της στο σαλόνι και πήρε πάλι θέση στην πολυθρόνα της.

ΣΠΙΝΟΖΑ

... ο Θεός δεν παίζει κουκλοθέατρο...

ΚΆΘΙΣΑΝ ΈΤΣΙ ΚΆΜΠΟΣΗ ΩΡΑ, χωρίς να μιλάνε. Στο τέλος, μόνο και μόνο για να κάνει τον Αλμπέρτο να σκεφτεί κάτι άλλο, η Σοφία είπε:

«Μου φαίνεται πως αυτός ο Ντεκάρτ ήταν πολύ ξεχωριστός άνθρωπος. Ήταν διάσημος;»

Ο Αλμπέρτο πήρε δυο βαθιές ανάσες, πριν απαντήσει:

«Σιγά σιγά απέκτησε μεγάλη επιρροή. Και ο πιο σημαντικός άνθρωπος που επηρεάστηκε από τον Ντεκάρτ ήταν ο Ολλανδός φιλόσοφος Μπαρούχ Σπινόζα, που έζησε από το 1632 ως το 1677».

«Θα πούμε και γι' αυτόν;»

«Ναι, ήθελα να σου μιλήσω και γι' αυτόν. Και δεν πρόκειται να επιτρέψω σε ανόητους στρατιωτικούς να με βγάλουν από το πρόγραμμά μου».

«Είμαι όλη αφτιά».

«Ο Σπινόζα ήταν μέλος της Εβραϊκής Κοινότητας του Αμστερνταμ. Οι ομόθρησκοί του, όμως, τον αφόρισαν, λόγω της υποτιθέμενης αιρετικής διδασκαλίας του. Λίγοι φιλόσοφοι της νεότερης εποχής έχουν καταδιωχθεί και κυνηγηθεί για τις ιδέες τους τόσο πολύ όσο αυτός ο άντρας. Εναντίον του έγινε ακόμα και μια απόπειρα φόνου. Κι όλα αυτά, μόνο και μόνο επειδή είχε την τόλμη να ασκήσει κριτική στην επίσημη θρησκεία. Ο Σπινόζα έλεγε ότι ο χριστιανισμός και ο ιουδαϊσμός επιβιώνουν μόνο χάρη σε απολιθωμένα δόγματα και κενές τελετουργίες. Και πρότεινε πρώτος αυτός τη λεγόμενη "ιστορική-κριτική" ανάγνωση της Βίβλου».

«Αυτό δεν το καταλαβαίνω».

«Αρνήθηκε να δεχτεί ότι η Βίβλος, μέχρι την τελευταία της αράδα, είναι βιβλίο εμπνευσμένο ή υπαγορευμένο από το Θεό. Όταν

διαβάζουμε τη Βίβλο, έλεγε ο Σπινόζα, πρέπει να θυμόμαστε διαρκώς σε ποια εποχή γράφτηκε. Αυτή η "κριτική ανάγνωση" θα μας επιτρέψει να διακρίνουμε μια σειρά αντιφάσεων μεταξύ των διαφόρων βιβλίων και Ευαγγελίων. Κάτω από την επιφάνεια των κειμένων της Καινής Διαθήκης, ερχόμαστε διαρκώς αντιμέτωποι με τον Ιησού, μέσω του οποίου μιλάει ο Θεός. Ο λόγος του Ιησού είχε αυτή ακριβώς τη σημασία: να απελευθερώσει τους πιστούς από την απολιθωμένη ιουδαϊκή θρησκεία. Ο Χριστός ευαγγελίσθηκε μια νέα θρησκεία "στηριγμένη στο λόγο", όπου η αγάπη θα είναι το ύψιστο αγαθό. Ο Σπινόζα εδώ εννοεί τόσο την αγάπη προς το Θεό όσο και την αγάπη προς το συνάνθρωπό μας. Δυστυχώς, και ο χριστιανισμός δεν άργησε να ξεφτίσει σε δόγματα αρτηριοσκληρωτικά και κενές τελετουργίες».

«Δεν είναι ν' απορείς που οι εκκλησίες και οι συναγωγές δεν μπορούσαν να καταπιούν και να χωνέψουν τέτοιες ιδέες».

«Όταν ο κόμπος έφτασε στο χτένι, ο Σπινόζα εγκαταλείφθηκε κι από την ίδια του την οικογένεια. Ήθελαν να τον αποκληρώσουν, θεωρώντας τον αιρετικό. Το παράδοξο είναι πως λίγοι άνθρωποι στον κόσμο έχουν υπερασπιστεί με περισσότερο σθένος την ελευθερία της γνώμης κι έχουν αγωνιστεί με μεγαλύτερο ζήλο για την ανεξιθρησκεία. Ο Σπινόζα αναγκάστηκε ν' αντιμετωπίσει τόσα εμπόδια και να ξεπεράσει τόσες πολλές αντιδράσεις, που τελικά αποτραβήχτηκε κι έζησε ήσυχη ζωή αφιερωμένη στη φιλοσοφία. Κέρδιζε το ψωμί του κατασκευάζοντας κάτοπτρα. Κάμποσοι απ' αυτούς τους φακούς έχουν φτάσει σήμερα στα χέρια μου».

«Εντυπωσιακό».

«Το επάγγελμα που ασκούσε, για να βγάζει το ψωμί του, έχει κάτι το συμβολικό. Υποτίθεται ότι οι φιλόσοφοι οφείλουν να βοηθούν τους ανθρώπους να δουν τη ζωή και τον κόσμο κάτω από μια νέα προοπτική. Και το θεμέλιο της φιλοσοφίας του Σπινόζα είναι η επιθυμία του να θεωρήσει τα πάντα "από την άποψη της αιωνιότητας"».

«Από την άποψη της αιωνιότητας;»

«Ναι, Σοφία. Πιστεύεις ότι θα κατάφερνες να κοιτάξεις τη ζωή σου μέσα στο πλαίσιο του απέραντου Σύμπαντος και του απέραντου χρόνου; Θα 'πρεπε, εδώ και τώρα, να κλείσεις σφιχτά τα μάτια σου και να δεις τον εαυτό σου και την ύπαρξή σου ολόκληρη σαν...»

«Χμ... Δεν είναι και τόσο εύκολο».

«Σκέψου ότι δεν είσαι παρά ένα απειροελάχιστο κομματάκι της ζωής στο σύνολο της. Είσαι μέρος ενός απέραντου πλαισίου».

«Νομίζω ότι κατάλαβα».

«Εντάξει, κατάλαβες. Μπορείς, όμως, και να το νιώσεις; Μπορείς να νιώσεις τη φύση ολόκληρη, στο σύνολό της, την ίδια τούτη τη στιγμή; Τι λέω; Το Σύμπαν ολόκληρο; Μπορείς;»

«Εξαρτάται. Μπορεί να μου χρειάζονται ορισμένα κάτοπτρα».

«Και δεν έχω στο μυαλό μου μόνο το απέραντο Διάστημα, αλλά και τον απέραντο χρόνο. Πριν από τριάντα χιλιάδες χρόνια, ένα μικρό αγόρι ζούσε κοντά στις όχθες του Ρήνου. Ήταν ένα μικροσκοπικό κομματάκι της απέραντης φύσης, μια σταγόνα αφρός στον ωκεανό. Έτσι κι εσύ. Σοφία, ζεις ένα απειροελάχιστο μέρος της ατέρμονης ζωής. Ανάμεσα σε σένα και σ' εκείνο το νεαρό αγόρι, δεν υπάρχει καμιά διαφορά».

«Εγώ, όμως, ζω τώρα».

«Ναι, αλλά γι' αυτόν ακριβώς το λόγο πρέπει να προσπαθήσεις να δεις τον εαυτό σου με τα μάτια κλειστά, από την οπτική γωνία της αιωνιότητας. Τι θα είσαι μετά από τριάντα χιλιάδες χρόνια;»

«Και ήταν αυτές οι ιδέες αιρετικές;»

«Μμμμ... Ο Σπινόζα δεν είπε μονάχα πως όλα όσα υπάρχουν είναι φύση. Τοποθέτησε ακόμα ένα "ίσον" ανάμεσα στη φύση και στο Θεό. Έβλεπε το Θεό μέσα σ' όλα όσα υπάρχουν. Και πίστεψε πως όλα όσα υπάρχουν είναι Θεός».

«Τότε, ήταν πανθεϊστής».

«Έχεις δίκιο. Για τον Σπινόζα, ο Θεός δεν είναι κάποιος που δημιούργησε κάποτε τον κόσμο και ζει και υπάρχει έκτοτε πλάι στο έργο των χειρών του. Όχι. Ο Θεός είναι ο κόσμος. Μερικές φορές, το διατυπώνει λίγο διαφορετικά. Υπογραμμίζει *ότι* ο κόσμος βρίσκεται μέσα στο Θεό. Και θυμίζει την ομιλία του Αποστόλου Παύλου πάνω στον Άρειο Πάγο. "Έν αύτώ γάρ ζώμεν καί κινούμεθα καί έσμέν", είχε πει ο Παύλος. Ας ακολουθήσουμε, όμως, τη σκέψη του ίδιου του Σπινόζα. Το σημαντικότερο έργο του έχει τον τίτλο: "Η μελέτη της Ηθικής με βάση τη γεωμετρική μέθοδο"».

«Ηθική... και γεωμετρική μέθοδος;»

«Ακούγεται λίγο παράξενο στ' αφτιά μας. Οι φιλόσοφοι ονόμαζαν ηθική τη διδασκαλία περί του τρόπου ζωής που οφείλει να επι-

λέξει Ο άνθρωπος. Μ' αυτή την έννοια, μιλάμε, για παράδειγμα, για Ηθική του Σωκράτη ή του Αριστοτέλη. Μην κοιτάς που, στην εποχή μας, το νόημα της λέξης έχει συρρικνωθεί και δε σημαίνει πια παρά λίγους μίζερους κανόνες που ρυθμίζουν τη συμβίωση μας με τους άλλους, έτσι ώστε να μην καταντάει κόλαση».

«Όποιος σκέφτεται, δηλαδή, τη δική του ευχαρίστηση θεωρείται εγωιστής».

«Ναι. Κάπως έτσι. Όταν ο Σπινόζα μιλάει για ηθική, τότε εννοεί δύο πράγματα που εμείς σήμερα αποδίδουμε με δυο διαφορετικές λέξεις: ηθική και ευτυχία».

«Κι όμως... "Ευτυχία και γεωμετρική μέθοδος":»

«Η γεωμετρική μέθοδος αφορά τη γλώσσα και τον τρόπο παρουσίασης. Θυμάσαι που ο Ντεκάρτ ήθελε να εφαρμόσει τη μέθοδο των μαθηματικών στον φιλοσοφικό διαλογισμό: Εννοούσε ότι η σκέψη του φιλόσοφου θα πρέπει να στηρίζεται σε γερά θεμέλια και ν' ακολουθεί αυστηρά τους δρόμους της λογικής. Μέσα στην ίδια ορθολογιστική παράδοση βρίσκεται και ο Σπινόζα. Με την Ηθική του, ήθελε απλά να δείξει πως η ζωή του ανθρώπου ορίζεται και διέπεται από τους νόμους της φύσης. Πρέπει, λοιπόν, να ελέγξουμε τα συναισθήματα και τις εντυπώσεις μας, για να μπορέσουμε να φτάσουμε στη γαλήνη και στην ευτυχία».

«Δε νομίζω ότι η ζωή μας ορίζεται και διέπεται μονάχα από τους νόμους της φύσης».

«Δεν είναι και τόσο εύκολο να τα βάλεις με τον Σπινόζα, Σοφία. Θυμάσαι τι έλεγε ο Ντεκάρτ; Ότι η πραγματικότητα αποτελείται από δύο εντελώς ξεχωριστές ουσίες, τη Σκέψη και την Έκταση.»

«Φυσικά και το θυμάμαι. Αφού πριν λίγο το άκουσα».

«Η λέξη "ουσία" σημαίνει περίπου "αυτό, από το οποίο αποτελείται κάτι, αυτό που βρίσκεται στη βάση, αυτό που πάνω του στηρίζονται τα υπόλοιπα". Όλα είναι, λοιπόν, ή Σκέψη ή Έκταση, έλεγε ο Ντεκάρτ».

«Δε χρειάζεται να τα ξαναλέμε. Τα θυμάμαι».

«Ο Σπινόζα, όμως, δε συμφώνησε μ' αυτό το διαχωρισμό. Κατά τη γνώμη του, δεν υπάρχει παρά μία και μόνη ουσία. Όλα όσα υπάρχουν αποτελούνται από την ίδια ουσία, στηρίζονται στην ίδια βάση. Κι αυτή τη μία ουσία την αποκάλεσε απλά "Ουσία". Σε άλλα σημεία,

την ονομάζει "Θεό" ή "Φύση". Ο Σπινόζα, λοιπόν, δεν είναι δυϊστής, όπως ο Ντεκάρτ. Τη δική του φιλοσοφία την ονομάζουμε μονιστική. Αυτό σημαίνει ότι θεωρεί πως η Φύση και η Ύπαρξη στο σύνολο τους στηρίζονται, στην ίδια αρχή».

«Ακρα αντίθετα, δηλαδή. Ο ένας από τη μια κι ο άλλος από την άλλη».

«Η διαφορά ανάμεσα στον Ντεκάρτ και στον Σπινόζα δεν είναι τόσο μεγάλη, όσο νομίζουν πολλοί. Ο Ντεκάρτ λέει επίσης ότι μόνο ο Θεός είναι αυθύπαρκτος, υπάρχει, δηλαδή, χάρη στον εαυτό του και μόνο. Ο Σπινόζα αρχίζει ν' απομακρύνεται από τον Ντεκάρτ, όταν δηλώνει ότι ο Θεός και η Φύση -ή ο Θεός και η Πλάση- είναι ένα. Και δεν απομακρύνεται μόνο από τον Ντεκάρτ αλλά κι από τη χριστιανική και την ιουδαϊκή παράδοση».

«Γιατί, βέβαια, έτσι όπως το λέει, η Φύση είναι θεός. Τελεία και παύλα».

«Όταν, όμως, ο Σπινόζα χρησιμοποιεί τη λέξη "Φύση", δεν εννοεί μόνο τον φυσικό κόσμο γύρω μας. Λέγοντας Ουσία, Φύση, Θεός εννοεί όλα όσα υπάρχουν, ακόμα κι αυτά που είναι από πνεύμα κι όχι από ύλη».

«Αρα και τη Σκέψη και την Έκταση».

«Ναι. Πολύ σωστά. Σύμφωνα με τον Σπινόζα, εμείς οι άνθρωποι γνωρίζουμε δύο από τις ιδιότητες ή μορφές του θεού. Ο Σπινόζα ονομάζει αυτές τις ιδιότητες κατηγορήματα, και αυτά ακριβώς τα κατηγορήματα είναι η Σκέψη και η Έκταση του Ντεκάρτ. Ο Θεός -ή η Φύση- εμφανίζεται επομένως και ως Σκέψη και ως Έκταση, σαν κάτι χειροπιαστό, δηλαδή, μέσα στο χώρο. Μπορεί ο θεός να έχει κι άλλες, αμέτρητες ιδιότητες, πέρα από τη Σκέψη και την Έκταση. Οι άνθρωποι, όμως, γνωρίζουν μόνο αυτές τις δύο, αυτά τα δύο κατηγορήματα».

«Εντάξει, κατάλαβα. Αλλά μιλάει μ' έναν τρόπο πολύ μπερδεμένο».

«Αυτό είναι αλήθεια. Για να διαβάσεις τα κείμενα του Σπινόζα, πρέπει να 'χεις σφυρί και κοπίδι. Μπορείς, πάντως, να παρηγορηθείς με τη σκέψη ότι στο τέλος φτάνεις σε μια σκέψη που είναι κρυστάλλινη και καθαρή σαν διαμάντι».

«Περιμένω με ανυπομονησία».

«Όλα όσα υπάρχουν μέσα στη φύση είναι, επομένως, ή Σκέψη ή Έκταση. Τα μεμονωμένα φαινόμενα, με τα οποία ερχόμαστε αντιμέτωποι στην καθημερινότητά μας -ας πούμε ένα λουλούδι ή ένα ποίημα του Χένρικ Βέργκελαντ-, είναι οι διάφοροι modus, των κατηγορημάτων Σκέψη και Έκταση. Με τον όρο modus, ο Σπινόζα εννοεί τον συγκεκριμένο τρόπο που ο θεός ή η Ουσία διαλέγει κάθε φορά για να εκδηλωθεί. Το λουλούδι είναι ένα modus του κατηγορήματος Έκταση. Και το ποίημα, που μιλάει γι' αυτό το λουλούδι, είναι ένα modus του κατηγορήματος Σκέψη. Κατά βάση, ωστόσο, είναι και τα δύο εκδηλώσεις ενός και του ίδιου πράγματος: της Ουσίας, που αλλιώς λέγεται θεός ή Φύση».

«Παναγίτσα μου, μπέρδεμα!»

«Μόνο η γλώσσα του είναι μπερδεμένη. Πίσω από τις στριφογυριστές του φράσεις, κρύβεται μια θαυμάσια ιδέα, τόσο απλή που η καθημερινή μας γλώσσα δεν μπορεί καν να την εκφράσει».

«Παρ' όλα αυτά, εγώ προτιμώ την καθημερινή μας γλώσσα».

«Εντάξει, λοιπόν. Όπως θέλεις. Τότε, θ' αρχίσω ακριβώς από σένα. Όταν πονάει η κοιλιά σου, ποιος πονάει ακριβώς;»

«Εγώ, βέβαια!»

«Σωστά. Κι όταν, αργότερα, θυμάσαι και σκέφτεσαι τον πόνο της κοιλιάς σου, ποιος σκέφτεται ακριβώς;»

«Πάλι εγώ».

«Τότε είσαι κάποια που σήμερα πονάει κι αύριο μπορεί και σκέφτεται και θυμάται κι επηρεάζεται από τις διαθέσεις της. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο Σπινόζα έλεγε ότι όλα τα πράγματα που μας περιτριγυρίζουν ή διαδραματίζονται γύρω μας εκφράζουν το Θεό ή τη Φύση. Αυτό ισχύει και για όλες τις σκέψεις όλων των ανθρώπων. Μπορούμε έτσι να πούμε ότι όλες οι σκέψεις είναι σκέψεις του θεού ή της Φύσης. Γιατί όλο είναι ένα. Υπάρχει μόνο ένας θεός, μία Φύση ή μία Ουσία».

«Μα... όταν σκέφτομαι, σκέφτομαι εγώ. Κι όταν κινούμαι, κινούμαι εγώ. Γιατί πρέπει να βάλω μέσα στο παιχνίδι και το θεό;»

«Μ' αρέσει το επιχείρημά σου. Αλλά, για πες μου: ποια είσαι εσύ; Είσαι η Σοφία Άμουνδσεν, εκφράζεις όμως και κάτι απίστευτα πιο μεγάλο· κάτι άπειρο. Λες ότι εσύ σκέφτεσαι κι ότι εσύ κινείσαι. Και συμφωνώ μαζί σου. Μπορείς, όμως, ν' αρνηθείς ότι η Φύση σκέ-

φτεται τις σκέψεις σου κι ότι εκείνη κινείται μέσα σου; Το ζήτημα είναι από ποια οπτική γωνία εξετάζεις το θέμα, ποιο κάτοπτρο θέλεις να χρησιμοποιήσεις για να το μελετήσεις από κοντά».

«Εννοείς, δηλαδή, ότι δεν ορίζω εγώ η ίδια τον εαυτό μου;»

«Μμμμ... ναι. Έχεις, ίσως, ένα είδος ελευθερίας: μπορείς να κουνήσεις το μεγάλο σου δάχτυλο όπως θέλεις. Αλλά και το μεγάλο σου δάχτυλο δεν μπορεί να κουνηθεί, παρά μονάχα έτσι όπως του το επιτρέπει η φύση του. Δεν μπορεί να πηδήσει κάτω από το χέρι σου και ν' αρχίσει να χορεύει μέσα στο δωμάτιο. Κι αυτή είναι η θέση σου μέσα στο σύνολο, παιδί μου. Είσαι η Σοφία, αλλά είσαι κι ένα δαχτυλάκι στο χέρι του Θεού».

«Αρα... ο Θεός αποφασίζει για όλα όσα κάνω;»

«Ή η φύση ή οι φυσικοί νόμοι. Ο Σπινόζα θεωρούσε πως ο Θεός -ή οι φυσικοί νόμοι- είναι η εσωτερική αιτία όλων όσα συμβαίνουν. Δεν είναι η εξωτερική αιτία, γιατί ο Θεός εξωτερικεύεται, εκφράζεται αποκλειστικά και μόνο μέσα από τους φυσικούς νόμους».

«Δεν είμαι σίγουρη ότι καταλαβαίνω τη διαφορά».

«Ο Θεός δεν παίζει κουκλοθέατρο, δεν είναι καραγκιοζοπαίχτης, δεν κρατάει στα χέρια του τα νήματα για να κουνήσει τις μαριονέτες του. Αν το έκανε αυτό, κι αν εμείς ήμασταν οι μαριονέτες του, τότε θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η εξωτερική αιτία των κινήσεων μας. Αλλά δεν είναι αυτός ο τρόπος που ο Θεός διευθύνει τον κόσμο. Ο Θεός διευθύνει τον κόσμο μέσω των φυσικών νόμων. Κι έτσι είναι -Αυτός ή η Φύση, όπως θέλεις πες το- η εσωτερική αιτία όλων όσα συμβαίνουν. Αυτό σημαίνει ότι όλα συμβαίνουν κατ' ανάγκην. Ο Σπινόζα έχει μια αιτιοκρατική αντίληψη της φυσικής ζωής».

«Νομίζω ότι μου 'χεις ξαναπεί κάτι παρόμοιο».

«Ίσως το μυαλό σου πήγε στους στωικούς. Κι εκείνοι υποστήριζαν πως όλα συμβαίνουν κατ' ανάγκην. Γι' αυτό και θεωρούσαν πολύ σημαντικά ν' αντιμετωπίζουν όλα τα συμβάντα με "στωική ηρεμία και γαλήνη". Κατά τη γνώμη τους, ο άνθρωπος δεν πρέπει να παρασύρεται από τα συναισθήματά του. Το ίδιο λέει, με λίγα λόγια, και η Ηθική του Σπινόζα».

«Σαν ν' αρχίζω να καταλαβαίνω... Δε μ' αρέσει, όμως, καθόλου η ιδέα ότι δεν ορίζω μόνη μου τον εαυτό μου».

«Ας κάνουμε ένα πήδημα προς τα πίσω- ας ξαναγυρίσουμε σ' ε-

κείνο το παιδί της λίθινης εποχής, που έζησε πριν από τριάντα χιλιάδες χρόνια. Όταν μεγάλωσε, άρχισε να κυνηγάει με το ακόντιό του τα *ζώα,* λίγο αργότερα, αγάπησε μια γυναίκα, που έγινε η μητέρα των παιδιών του. Και μπορείς να είσαι σίγουρη ότι λάτρευε με δέος τους θεούς της φυλής του. Τι ακριβώς εννοείς λέγοντας ότι μόνος του αποφάσιζε τι θα κάνει και όριζε τις κινήσεις και τις ενέργειες του;»

«Δεν ξέρω».

«Φαντάσου ένα λιοντάρι στην Αφρική. Νομίζεις ότι κάθεται και το σκέφτεται και παίρνει μόνο του την απόφαση να γίνει άγριο θηρίο; Κι ότι γι' αυτό ρίχνεται και κατασπαράζει την πρώτη αργοκίνητη αντιλόπη που τυχαίνει στο δρόμο του; θα μπορούσε, άραγε, να επιλέξει τη χορτοφαγία στη ζωή του;»

«Όχι, το λιοντάρι ζει σύμφωνα με τη φύση του».

«Ή σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους. Κι εσύ κάνεις ακριβώς το ίδιο. Σοφία, γιατί κι εσύ είσαι ένα κομμάτι της Φύσης. Στο σημείο αυτό, μπορείς, φυσικά, ν' αντιτάξεις -με την υποστήριξη του Ντεκάρτ- ότι το λιοντάρι είναι ένα ζώο, ενώ εσύ είσαι ένας άνθρωπος με ελεύθερο πνεύμα. Σκέψου, όμως, τα νεογέννητα μωρά. Φωνάζουν και τσιρίζουν, όταν δεν τους δώσεις γάλα· κι ύστερα, γλείφουν και πιπιλάνε το δάχτυλό τους. Έχουν ελεύθερο πνεύμα αυτά τα μωρουδάκια;»

«Όχι».

«Και πότε το αποκτούν το ελεύθερο πνεύμα; Στα δυο τους χρόνια, αρχίζουν και τρέχουν σαν σαΐτες και δείχνουν με το δάχτυλο ό,τι τους γυαλίσει στο μάτι. Στα τρία τους, σκούζουν και πεισματώνουν. και στα τέσσερα, αρχίζουν ξαφνικά να φοβούνται το σκοτάδι, Πού είναι η ελευθερία τους, Σοφία;»

«Δεν ξέρω».

«Στα δεκαπέντε, τα κορίτσια στήνονται μπροστά στον καθρέφτη και πειραματίζονται με το κραγιόν της μαμάς τους. Που είναι οι προσωπικές τους αποφάσεις; Πού είναι οι ελεύθερες προτιμήσεις τους;»

«Καταλαβαίνω τι θέλεις να πεις».

«Αυτή που στέκει εδώ μπροστά μου είναι η Σοφία Άμουνδσεν. Αυτό είναι σίγουρο. Ζει, όμως, και σύμφωνα με τους φυσικούς νό-

μους. Το σημαντικό είναι πως δεν το καταλαβαίνει κι η ίδια ότι πίσω απ' όλα όσα κάνει, κρύβονται τρομερά πολλές και τρομερά πολύπλοκες αιτίες».

«Νομίζω ότι δε θέλω ν' ακούσω άλλα».

«Θα πρέπει, ωστόσο, να μου δώσεις απάντηση σε μια τελευταία ερώτηση: δύο δέντρα συνομήλικα είναι φυτεμένα μέσα στον ίδιο κήπο. Το ένα βρίσκεται σ' ένα μέρος με πολύ ήλιο κι έχει τις ρίζες του σε χώμα πλούσιο που ποτίζεται κανονικά. Το άλλο είναι φυτεμένο στον ίσκιο, σε χώμα σκληρό και στεγνό. Ποιο από τα δυο θα κάνει περισσότερα φρούτα;»

«Φυσικά το πρώτο».

«Ο Σπινόζα, λοιπόν, λέει ότι αυτό το δέντρο είναι ελεύθερο. Έχει την ελευθερία να πραγματοποιήσει στο ακέραιο τις δυνατότητες του. Κι αν είναι μηλιά, δε θα 'χει, φυσικά, την ελευθερία να διαλέξει αν θα κάνει μήλα ή δαμάσκηνα. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και μ' εμάς τους ανθρώπους. Οι πολιτικές συνθήκες, για παράδειγμα, μπορούν να μας επηρεάσουν αρνητικά και να παρεμποδίσουν την ανάπτυξή μας και την προσωπική μας εξέλιξη. Κάποια εξωτερική δυσκολία μπορεί να μας κόψει το δρόμο. Μόνο όταν έχουμε την ελευθερία να ζήσουμε σύμφωνα μ' όλες τις δυνατότητες της φύσης μας, μόνο τότε είμαστε ελεύθεροι. Η ζωή μας, ωστόσο, εξακολουθεί να διέπεται, να ορίζεται από εσωτερικές και εξωτερικές προϋποθέσεις, όπως συνέβαινε και στην περίπτωση του παιδιού στη λίθινη εποχή, όπως συμβαίνει με το λιοντάρι στην Αφρική και με τη μηλιά στον κήπο μας».

«Δεν αντέχω άλλο».

«Ο Σπινόζα τονίζει ότι μόνο ένα ον έχει τη δυνατότητα να "αποτελέσει την αιτία του εαυτού του" και να ενεργήσει με απόλυτη ελευθερία. Μόνο ο Θεός ή η Φύση μπορούν ν' ακολουθήσουν αυτή την ελεύθερη και "όχι τυχαία" εξέλιξη. Ο άνθρωπος λαχταρά την ελευθερία, που θα του επιτρέψει να ζήσει χωρίς εξωτερικούς περιορισμούς. Ποτέ, όμως, δε θ' αποκτήσει "ελεύθερη βούληση". Δεν ορίζουμε όλα όσα συμβαίνουν στο σώμα μας, αφού το σώμα μας είναι ένας modus του κατηγορήματος Έκταση. Ούτε "διαλέγουμε" τις σκέψεις μας. Ο άνθρωπος, επομένως, δεν έχει μια ελεύθερη ψυχή που βρέθηκε φυλακισμένη μέσα σ' ένα σώμα-μηχανή».

«Εδώ μπερδεύτηκα πάλι».

«Ο Σπινόζα έλεγε ότι τα ανθρώπινα πάθη -η φιλοδοξία, ας πούμε, ή ο ερωτικός πόθος- μας εμποδίζουν να φτάσουμε στην αληθινή ευτυχία και στην αρμονία. Αν, όμως, αναγνωρίσουμε ότι όλα συμβαίνουν κατ' ανάγκην, τότε μπορούμε ν' αντιληφθούμε (διαισθητικά έστω) ότι η Φύση είναι ένα σύνολο. Μπορούμε να βιώσουμε με κρυστάλλινη διαύγεια το γεγονός ότι όλα συνδέονται μεταξύ τους, ότι όλα είναι ένα. Ο σκοπός μας είναι να συλλάβουμε τα πάντα, όλα όσα υπάρχουν, ταυτόχρονα, σε μια στιγμή μέσα. Ο Σπινόζα ονομάζει αυτή την αντίληψη του κόσμου: sub specie aeternitatis».

«Που σημαίνει;»

«Σημαίνει να βλέπεις τα πάντα από την οπτική γωνία της αιωνιότητας. Έτσι δε

«Κι έτσι θα τελειώσουμε. Πρέπει, οπωσδήποτε, να γυρίσω σπίτι μου».

Ο Αλμπέρτο σηκώθηκε και, παίρνοντας μια μεγάλη φρουτιέρα από τη βιβλιοθήκη, ήρθε και την ακούμπησε στο τραπεζάκι ανάμεσά τους.

«Δε θα 'θελες ένα φρούτο, πριν φύγεις;»

Η Σοφία πήρε μια μπανάνα. Ο Αλμπέρτο διάλεξε ένα πράσινο μήλο.

Η Σοφία έκοψε την άκρη της μπανάνας κι άρχισε να την ξεφλουδίζει.

«Ε, κάτι έχει εδώ», είπε η Σοφία.

«Πού;»

«Εδώ, μέσα στην μπανάνα. Κάποιος έχει γράψει κάτι με μαύρο μαρκαδόρο».

Η Σοφία έσκυψε προς το μέρος του Αλμπέρτο και του έδειξε τη μέσα μεριά της φλούδας. Κι εκείνος διάβασε:

«Να με πάλι, Χίλντε. Είμαι παντού, παιδί μου. Τις καλύτερες ευχές μου για τα γενέθλια σου».

«Πολύ παράξενο», είπε η Σοφία.

«Τα κόλπα του γίνονται όλο και πιο εντυπωσιακά».

«Μα... αυτό... είναι εντελώς αδύνατο. Ξέρεις αν έχουν μπανάνες στο Λίβανο;»

Ο Αλμπέρτο κούνησε αρνητικά το κεφάλι.

«Εγώ, πάντως, δεν την τρώω αυτή την μπανάνα».

«Άσ' την. Όποιος στέλνει ευχές στην κόρη του χρησιμοποιώντας τη μέσα μεριά της φλούδας μιας μπανάνας δεν είναι καλά στα μυαλά του. Από την άλλη οφείλω να παραδεχτώ ότι είναι παμπόνηρος».

«Έχεις δίκιο».

«Μπορούμε, επομένως, να δηλώσουμε ανεπιφύλακτα ότι η Χίλντε έχει έναν παμπόνηρο πατέρα. Ο άνθρωπος αυτός κάθε άλλο παρά χαζός είναι».

«Αυτό λέω κι εγώ. Μπορεί, μάλιστα, την τελευταία φορά -τότε που με φώναξες Χίλντε-, μπορεί αυτός να μπέρδεψε τη γλώσσα σου. Είναι ικανός, φαίνεται, να μας βάζει στο στόμα τα λόγια που αυτός θέλει».

«Τίποτα δεν μπορούμε ν' αποκλείσουμε. Αλλά και για όλα πρέπει ν' αμφιβάλλουμε».

«Ε, βέβαια. Αφού η ζωή μας ολόκληρη μπορεί και να 'ναι όνειρο».

«Ας μη βιαζόμαστε, πάντως. Μπορεί, ξέρεις, να υπάρχει για όλα μια πολύ απλή εξήγηση».

«Όπως κι αν έχει το πράγμα, τώρα πρέπει να γυρίσω σπίτι. Η μαμά μου με περιμένει».

Ο Αλμπέρτο τη συνόδευσε ως την πόρτα. Και την ώρα που η Σοφία έβγαινε, της είπε:

«Καλή αντάμωση, Χίλντε».

Την ίδια στιγμή, η πόρτα έκλεισε.

ΛΟΚ

...άγραφος πίνακας, σαν το μαυροπίνακα,
λίγο πριν μπει ο δάσκαλος στην τάξη...

Η ΣΟΦΙΑ ΕΦΤΑΣΕ ΣΠΙΤΙ ΤΗΣ στις οχτώμισι - μιάμιση ώρα αργότερα από το συμφωνημένο. Ποιο συμφωνημένο, δηλαδή; Τίποτα δεν είχαν συμφωνήσει. Απλούστατα, είχε αποφασίσει μόνη της ότι δεν ήταν ανάγκη να γυρίσει για το μεσημεριανό κι είχε αφήσει ένα σημείωμα στη μαμά που την πληροφορούσε ότι θα γύριζε το αργότερο στις εφτά.

«Αυτή η κατάσταση είναι απαράδεκτη, Σοφία. Αποκλείεται να συνεχιστεί. Αναγκάστηκα να τηλεφωνήσω στις πληροφορίες και να ζητήσω τη διεύθυνση κάποιου Αλμπέρτο στην παλιά πόλη. Και, φυσικά, γέλασαν σε βάρος μου».

«Δεν ήταν και τόσο εύκολο να φύγω στη μέση της συζήτησης. Νομίζω ότι είμαστε στο τσακ να λύσουμε ένα τρομερό αίνιγμα».

«Ανοησίες».

«Όχι, αλήθεια σου λέω».

«Τον κάλεσες στο πάρτι σου;»

«Αχ, όχι, το ξέχασα».

«Ναι, αλλά εγώ θέλω οπωσδήποτε να τον γνωρίσω. Αύριο κιόλας. Είσαι πολύ μικρή ακόμα, για να επισκέπτεσαι έναν ηλικιωμένο άντρα στο σπίτι του ανεξέλεγκτα».

«Δε χρειάζεται να φοβάσαι τον Αλμπέρτο. Ο πιο επικίνδυνος είναι ο πατέρας της Χίλντε, αν θέλεις τη γνώμη μου».

«Και ποια είναι η Χίλντε, παρακαλώ;»

«Η κόρη εκείνου που είναι στο Λίβανο. Φαίνεται πως έχουμε να κάνουμε με παλιάνθρωπο πρώτης κατηγορίας. Ίσως ελέγχει ολόκληρο τον κόσμο...»

«Αν δε μου γνωρίσεις αμέσως αυτό τον Αλμπέρτο, δεν πρόκειται να σ' αφήσω να τον ξανασυναντήσεις. Δεν μπορώ να ησυχάσω. Πρέπει τουλάχιστον να ξέρω πώς μοιάζει αυτός ο άνθρωπος».

Της Σοφίας της ήρθε μια ιδέα κι ανέβηκε τρέχοντας στο δωμάτιό της.

«Τι σ' έπιασε πάλι;» της φώναξε η μαμά της.

«Θα σου δείξω τώρα αμέσως πώς είναι. Κι ελπίζω μετά να μ' αφήσεις στην ησυχία μου».

Κι ανεμίζοντας τη βιντεοκασέτα που κρατούσε στο χέρι της, προχώρησε προς το βίντεο.

«Εκείνος σου την έδωσε τη βιντεοκασέτα;»

«Ναι. Μου την έστειλε από την Αθήνα».

Σε λίγο, η μορφή του Αλμπέρτο παρουσιάστηκε στην οθόνη της τηλεόρασης. Η μαμά έμεινε άναυδη, όταν τον είδε ανάμεσα στα ερείπια της Ακρόπολης να μιλάει απευθείας στη Σοφία.

Ξάφνου, η Σοφία πρόσεξε κάτι, που το 'χε δει και την πρώτη φορά αλλά το 'χε αμέσως ξεχάσει: στη μέση μιας μικρής ομάδας από τουρίστες που τριγύριζαν κοντά στο ναό της Αθηνάς, ήταν υψωμένη μια χειροποίητη πινακίδα - και στην πινακίδα ήταν γραμμένο το όνομα «ΧΙΛΝΤΕ»...

Ο Αλμπέρτο συνέχισε να τριγυρίζει ανάμεσα στα ερείπια. Σε λίγο, τον είδαν στην κορυφή του Αρείου Πάγου, απ' όπου είχε κηρύξει στους Αθηναίους και ο Απόστολος Παύλος. Κι όταν έφτασε στην Αρχαία Αγορά, ο Αλμπέρτο γύρισε και μίλησε ξανά στη Σοφία.

Η μαμά καθόταν και παρακολουθούσε έκπληκτη. Πού και πού πετούσε μισοτελειωμένες φράσεις, σχολιάζοντας την εμφάνιση του Αλμπέρτο: «Απίστευτο... Ώστε αυτός είναι ο Αλμπέρτο. Και το λαγουδάκι... Σοφία! Μ' εσένα μιλάει... Δεν ήξερα ότι ο Απόστολος Παύλος είχε πάει στην Αθήνα...»

Η ταινία κόντευε να φτάσει στο σημείο εκείνο που η αρχαία Αθήνα είχε προβάλει ξάφνου μέσα από τα ερείπια. Την τελευταία στιγμή, η Σοφία σταμάτησε την κασέτα. Είχε δείξει τον Αλμπέρτο στη μαμά της. Δεν υπήρχε λόγος να της συστήσει και τον Πλάτωνα. Ησυχία απλώθηκε στο σαλόνι.

«Ωραίος, ε;» είπε η Σοφία με κοροϊδευτική φωνή.

«Θα πρέπει, όμως, να είναι παράξενος άνθρωπος. Ακούς εκεί,

να γυρίζει βιντεοκασέτες στην Αθήνα, μόνο και μόνο για να τις στείλει σ' ένα κοριτσάκι που καλά καλά δεν το γνωρίζει... Πότε πήγε εκεί κάτω;»

«Δεν έχω ιδέα».

«Είναι, όμως, κάτι ακόμα που με παραξενεύει....

«Ναι;...»

«Μου θυμίζει λίγο τον ταγματάρχη, που ζούσε πριν από χρόνια στην Καλύβα του Ταγματάρχη στο δάσος».

«Μπορεί και να είναι αυτός, μαμά».

«Μα... εδώ και είκοσι χρόνια, δεν τον έχει ξαναδεί κανείς».

«Ίσως ταξίδευε. Ίσως είχε πάει στην Αθήνα».

Η μαμά κούνησε το *κεφάλι* της σκεπτική.

«Μπα! Όταν τον είχα δει εγώ, στη δεκαετία του '70, δεν έμοιαζε ούτε μια μέρα πιο μεγάλος απ' ό,τι δείχνει σ' αυτή τη βιντεοκασέτα. Κι είχε κι ένα παράξενο όνομα...»

«Κνοξ;»

«Ναι. Μπορεί. Δεν είμαι σίγουρη. Σοφία. Ίσως ήταν αυτό το όνομά του».

«Μήπως τον έλεγαν Κναγκ;»

«Δεν ξέρω... Δε θυμάμαι. Αλήθεια σου λέω. Ποιοι είναι, πάλι, αυτοί οι Κνοξ και οι Κναγκ που μου αραδιάζεις;»

«Ο ένας είναι ο Αλμπέρτο, ο άλλος είναι ο πατέρας της Χίλντε».

«Έχω μπερδευτεί. Το μυαλό μου έχει γίνει ένα κουβάρι».

«Έχει μείνει καθόλου φαγητό; Πεινάω πολύ».

«Μπορείς να ζεστάνεις τα κεφτεδάκια».

Από τότε πέρασαν δύο εβδομάδες, κι η Σοφία δεν είχε κανένα νέο από τον Αλμπέρτο. Πήρε άλλη μια κάρτα με ευχές για τα γενέθλια της Χίλντε. Και μολονότι η μέρα πλησίαζε, δεν ήρθε τίποτα για τα δικά της γενέθλια.

Ένα απόγευμα, η Σοφία πήρε το λεωφορείο, κατέβηκε στην παλιά πόλη και χτύπησε το κουδούνι του Αλμπέρτο. Κανείς δεν της άνοιξε. Στην πόρτα του, όμως, είχαν αφήσει ένα σημείωμα:

Τις καλύτερες ευχές μου για τα γενέθλια σου, Χίλντε. Η ώρα της μεγάλης αλλαγής έχει πια φτάσει. Η στιγμή της αλήθειας, παιδί μου.

Κάθε φορά που το σκέφτομαι, με πιάνουν τέτοια γέλια που κοντεύω να πεθάνω. Και η όλη υπόθεση, φυσικά, έχει σχέση με τον Μπέρκλεϊ. Κρατήσου, λοιπόν.

Η Σοφία ξεκόλλησε το σημείωμα και το 'ριξε μέσα στο γραμματοκιβώτιο του Αλμπέρτο βγαίνοντας από το σπίτι.

Που να πάρει και να σηκώσει! Ας ελπίσουμε ότι δεν έφυγε πάλι για την Αθήνα. *Πώς* είχε αντέξει να φύγει και ν' αφήσει τη Σοφία ολομόναχη με τόσα αναπάντητα ερωτηματικά;

Την Πέμπτη, στις 14 Ιουνίου, όταν γύρισε από το σχολείο, βρήκε τον Ερμή να την περιμένει στον κήπο. Η Σοφία όρμησε προς το μέρος του, και το σκυλί έτρεξε να χωθεί στην αγκαλιά της. Κι εκείνη πράγματι τον αγκάλιασε με τόση λαχτάρα, λες και το λαμπραντόρ είχε τη λύση όλων των αινιγμάτων που την απασχολούσαν.

Έγραψε πάλι ένα σημείωμα για τη μαμά της, αφήνοντας και τη διεύθυνση του Αλμπέρτο αυτή τη φορά.

Καθώς προχωρούσαν μέσα από τους δρόμους, η Σοφία είχε στο μυαλό της την αυριανή μέρα. Δεν την ένοιαζε και τόσο για τα γενέθλια της· η γιορτή θα γινόταν, έτσι κι αλλιώς, ως το βράδυ τ' Αϊ-Γιαννιού. Την επόμενη μέρα, όμως, ήταν και τα γενέθλια της Χίλντε. Η Σοφία ήταν σίγουρη ότι την ημέρα εκείνη επρόκειτο να συμβεί κάτι πολύ ξεχωριστό. Και εν πάση περιπτώσει, τέρμα οι καρτούλες από το Λίβανο.

Όταν άφησαν πίσω τους την *πλατεία* της Αγοράς και κόντευαν πια στην παλιά πόλη, έφτασαν σ' ένα πάρκο· στη μια γωνιά του είχε κούνιες και τραμπάλες για τα παιδιά. Ο Ερμής στρογγυλοκάθισε μπροστά σ' ένα παγκάκι. Ήθελε, φαίνεται, να δείξει στη Σοφία πως έπρεπε κι εκείνη να καθίσει εκεί.

Η Σοφία κάθισε κι άρχισε να χαϊδεύει το σκύλο πίσω από τ' αφτιά, ενώ ταυτόχρονα τον κοίταζε στα μάτια. Την ίδια στιγμή, ένα δυνατό ρίγος διέτρεξε το κορμί του. Τώρα θ' αρχίσει να γαβγίζει, σκέφτηκε η Σοφία.

Το σαγόνι του Ερμή μισάνοιξε, ο σκύλος όμως μούγκρισε και δε γάβγισε. Άνοιξε το στόμα του και είπε:

«Χρόνια πολλά, Χίλντε».

Η Σοφία έμεινε ασάλευτη, σαν πέτρα. Είχε, στ' αλήθεια, ακούσει το σκύλο να μιλάει;

Όχι, δεν μπορεί. Θα πρέπει να το φαντάστηκε, επειδή όλη την ώρα σκεφτόταν τη Χίλντε. Βαθιά μέσα στην καρδιά της, όμως, ήταν σίγουρη ότι ο Ερμής είχε ξεστομίσει αυτές τις τρεις λέξεις. Και μάλιστα με χοντρή, μπάσα φωνή.

Την επόμενη στιγμή, όλα είχαν τελειώσει. Ο Ερμής γάβγισε δυο φορές -σαν να 'θελε να την κάνει να ξεχάσει πως λίγο πριν είχε μιλήσει μ' ανθρώπινη φωνή- κι ύστερα σηκώθηκε και συνέχισε το δρόμο του για το σπίτι του Αλμπέρτο. Πριν δρασκελίσει το κατώφλι της εξώπορτας, η Σοφία σήκωσε τα μάτια της και κοίταξε τον ουρανό. Όλη μέρα, ο καιρός ήταν θαυμάσιος· τώρα όμως, σύννεφα είχαν αρχίσει να μαζεύονται πέρα μακριά στον ορίζοντα.

Όταν ο Αλμπέρτο άνοιξε την πόρτα, η Σοφία τον πήρε από τα μούτρα:

«Μη μ' αρχίσεις πάλι με τις ευγένειες! Είσαι προδότης και το ξέρεις πολύ καλά!»

«Τι έπαθες, παιδί μου;»

«Ο ταγματάρχης έμαθε τον Ερμή να μιλάει».

«Αν είναι δυνατόν! Έφτασε ως εκεί η χάρη του;»

«Ναι. Το φαντάζεσαι;»

«Και τι είπε;»

«Μάντεψε!»

«Σίγουρα ευχές για τα γενέθλια της κόρης του!»

«Έκανες διάνα!»

Ο Αλμπέρτο παραμέρισε, για ν' αφήσει τη Σοφία να περάσει μέσα. Ήταν και πάλι μασκαρεμένος. Τα ρούχα του δεν ήταν και πολύ διαφορετικά από εκείνα που φορούσε την τελευταία φορά, μόνο που είχαν λιγότερες κορδέλες και φιόγκους.

«Και δεν είναι μόνο αυτό», είπε η Σοφία.

«Τι εννοείς;»

«Δε βρήκες το σημείωμα στο γραμματοκιβώτιό σου;»

«Α... αυτό. Ναι. Το βρήκα και το πέταξα αμέσως στα σκουπίδια».

«Άκου να πεθαίνει από τα γέλια, *όταν* σκέφτεται τον Μπέρκλεϊ! Και δεν πεθαίνει; Τι μας νοιάζει εμάς; Για πες μου, όμως: τι στην ευχή έχει αυτός ο φιλόσοφος; Είναι, στ' αλήθεια, τόσο ξεκαρδιστικός;»

«Αυτό δε θ' αργήσουμε να το δούμε».

«Θα μου μιλήσεις γι' αυτόν σήμερα:»

«Ναι, σήμερα».

Ο Αλμπέρτο βολεύτηκε στον καναπέ κι ύστερα άρχισε:

«Την τελευταία φορά που συζητούσαμε καθισμένοι εδώ, σου μίλησα για τον Ντεκάρτ και για τον Σπινόζα. Και συμφωνήσαμε πως είχαν οι δυο τους κάτι κοινό: ήταν κι οι δυο τους ορθολογιστές».

«Ορθολογιστής είναι αυτός που πιστεύει στη σπουδαιότητα της ανθρώπινης λογικής».

«Ναι. Ο ορθολογιστής πιστεύει ότι το λογικό είναι η πηγή κάθε γνώσης. Συχνά, επίσης, πιστεύει ότι ο άνθρωπος έχει από γεννησιμιού του ορισμένες ιδέες, ιδέες δηλαδή που υπάρχουν μέσα του, ανεξάρτητα από τις εμπειρίες. Κι όσο πιο σαφής και ξεκάθαρη είναι αυτή η ιδέα ή αντίληψη, τόσο πιο σίγουρο είναι ότι ανταποκρίνεται σε μια πραγματικότητα. Θα θυμάσαι, ασφαλώς, ότι ο Ντεκάρτ είχε μια σαφή και ξεκάθαρη εικόνα ενός "τέλειου όντος". Σ' αυτή την ιδέα του στηρίζεται ακριβώς και συμπεραίνει ότι υπάρχει Θεός».

«Και βέβαια το θυμάμαι. Δεν είμαι δα και τόσο ξεχασιάρα».

«Αυτή η ορθολογιστική σκέψη χαρακτηρίζει τη φιλοσοφία του 17ου αιώνα. Αντιπρόσωποι της ορθολογιστικής τάσης υπήρχαν και την εποχή του Μεσαίωνα. Εμείς, εξάλλου, τη γνωρίζουμε κι από τον Πλάτωνα και τον Σωκράτη. Τον 18ο αιώνα, όμως, τα πράγματα άρχισαν ν' αλλάζουν, και ο ορθολογισμός αντιμετωπίζει πια έντονη κριτική. Όλο και περισσότεροι φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι η συνείδησή μας είναι άγραφο χαρτί και παραμένει έτσι, μέχρι ν' αποκτήσουμε τις πρώτες μας εμπειρίες. Η φιλοσοφική αυτή τάση ονομάζεται εμπειρισμός».

«Και σήμερα θα μου μιλήσεις γι' αυτούς τους εμπειριστές;»

«Θα δοκιμάσω. Οι σπουδαιότεροι εμπειριστές ήταν ο Λοκ, ο Μπέρκλεϊ και ο Χιουμ. Ήταν κι οι τρεις Εγγλέζοι. Οι σπουδαιότεροι ορθολογιστές του 17ου αιώνα ήταν ο Γάλλος Ντεκάρτ, ο Ολλανδός Σπινόζα και ο Γερμανός Λάιμπνιτς. Γί αυτό και σήμερα μιλάμε συχνά για τον αγγλικό εμπειρισμό και τον ηπειρωτικό ορθολογισμό».

«Αφού το λες εσύ. Αλλά τι χρειάζονται τόσα πολλά λόγια; Ξαναπές μου τι θα πει "εμπειρισμός"».

«Ο εμπειριστής πιστεύει ότι όλες οι γνώσεις του ανθρώπου πηγάζουν από τις εμπειρίες του. Η κλασική διατύπωση της εμπειριστικής φιλοσοφίας οφείλεται στον Αριστοτέλη, που είπε ότι οι εμπειρίες

μας -και μόνο αυτές- τροφοδοτούν τη συνείδηση μας. Ότι, δηλαδή, η συνείδηση μας δεν περιέχει παρά μονάχα ό,τι μας δίνουν οι αισθήσεις μας. Η αντίληψη αυτή αποτελεί σαφή κριτική κατά του Πλάτωνα, που πιστεύει ότι ο άνθρωπος γεννιέται φέρνοντας μέσα του αρκετές από τις ιδέες του κόσμου των ιδεών. Ο Λοκ επαναλαμβάνει τα λόγια του Αριστοτέλη. Κι όπως ο Αριστοτέλης ήθελε να κριτικάρει τον Πλάτωνα, έτσι κι ο Λοκ θέλει να κριτικάρει τον Ντεκάρτ».

«Στη συνείδησή μας έχουμε μόνο ό,τι έχει περάσει προηγουμένως από τις αισθήσεις μας».

«Ναι. Δεν έχουμε ιδέες από γεννησιμιού μας. Δε γεννιόμαστε έχοντας μέσα στο μυαλό μας κάποιες εικόνες του κόσμου. Δεν ξέρουμε απολύτως τίποτα για τον κόσμο, που μέσα του βρισκόμαστε ξαφνικά. Μαθαίνουμε σιγά σιγά, με τις εμπειρίες μας, μαθαίνουμε ό,τι μας διδάσκουν οι αισθήσεις μας. Αν, λοιπόν, έχουμε, κάποια ιδέα ή αντίληψη, η οποία δε συνδυάζεται με τα γεγονότα που αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας, τότε έχουμε μια ιδέα λανθασμένη, μια αντίληψη σφαλερή. Όταν, για παράδειγμα, χρησιμοποιούμε λέξεις όπως "Θεός", "Αιωνιότητα" ή "Ουσία", τότε το μυαλό μας βαδίζει στο κενό. Γιατί κανείς δεν αντιλήφθηκε ποτέ με τις αισθήσεις του ούτε το Θεό ούτε την Αιωνιότητα ούτε αυτό που οι φιλόσοφοι αποκαλούν Ουσία. Όποιος συντάσσει πραγματείες και γράφει βιβλία γι' αυτές τις εμπειρίες δεν μπορεί να τα στηρίξει. Αυτές οι θεωρίες μπορούν ίσως να εντυπωσιάσουν, αλλά δεν είναι παρά αποκυήματα του ανθρώπινου νου που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Οι φιλόσοφοι του 17ου και του 18ου αιώνα κληρονόμησαν ένα σωρό τέτοιες πραγματείες. Τις έβαλαν, λοιπόν, κάτω από το μικροσκόπιο και προσπάθησαν να πετάξουν όλες τις κενολογίες και τις αστήρικτες ιδέες. Μπορείς να παρομοιάσεις τη δουλειά τους με τη δουλειά του χρυσοθήρα, που κοσκινίζει την άμμο του ποταμού για να βρει κόκκους χρυσάφι. Μέσα στο κόσκινο έχει πολλή λάσπη, πολύ χώμα αραιά και που μονάχα, ανάμεσα στις βρομιές αστράφτει κι ένας κόκκος καθαρό χρυσάφι».

«Και αυτοί οι κόκκοι καθαρό χρυσάφι είναι οι αληθινές εμπειρίες;»

«Ή οι σκέψεις που στηρίζονται σε αληθινές εμπειρίες. Οι Εγγλέζοι εμπειριστές μελέτησαν όλες τις θεωρίες, όλες τις αντιλήψεις και

τις ιδέες των προγενέστερων, για να διαπιστώσουν αν στηρίζονταν σε αληθινές εμπειρίες ή όχι. Ας πάρουμε, όμως, τον ένα φιλόσοφο μετά τον άλλο».

«Βάλε μπρος!».

«Ο πρώτος ήταν ο Εγγλέζος Τζον Λοκ, που έζησε από το 1632 ως το 1704. Το πιο σπουδαίο από τα βιβλία του είχε τον τίτλο "An Essay Concerning Human Understanding", δηλαδή: "Δοκίμιο περί της ανθρωπινής νοήσεως", και κυκλοφόρησε το 1690. Ο Λοκ προσπαθεί να δώσει απάντηση σε δύο ερωτήματα. Πρώτον, από που αντλούν οι άνθρωποι τις ιδέες και τις σκέψεις τους. Και δεύτερον, αν μπορούμε να εμπιστευτούμε όσα μας λένε οι αισθήσεις μας».

«Ε, δεν είναι και λίγα αυτά που έβαλε μπροστά».

«Θα πάρουμε το ένα μετά το άλλο. Ο Λοκ είναι σίγουρος ότι όλες οι σκέψεις και οι ιδέες μας είναι αντανακλάσεις πραγμάτων που αντιληφθήκαμε με τις αισθήσεις μας, που γνωρίσαμε, δηλαδή, με τις εμπειρίες μας. Πριν οι εμπειρίες μας αρχίσουν να μας τροφοδοτούν με σκέψεις και ιδέες, η συνείδησή μας μοιάζει με "tabula rasa" - με άγραφο πίνακα».

«Ακούγεται πολύ πειστικό».

«Πριν, λοιπόν, αντιληφθούμε κάτι με τις αισθήσεις μας, η συνείδησή μας είναι άγραφο χαρτί, σαν το μαυροπίνακα, λίγο πριν μπει ο δάσκαλος στην τάξη. Ο Λοκ παρομοιάζει τη συνείδησή μας και με ένα δωμάτιο δίχως έπιπλα. Σιγά σιγά, όμως, έρχονται και εγκαθίστανται μέσα του οι εμπειρίες μας. Κοιτάζουμε γύρω μας τον κόσμο μας, μυρίζουμε, γευόμαστε, αγγίζουμε και ακούμε. Και πιο εντατικά απ' όλους μας, το κάνουν αυτό τα μικρά παιδιά. Κατ' αυτό τον τρόπο γεννιούνται οι απλές εμπειρικές ιδέες. Η συνείδηση μας, ωστόσο, δε δέχεται παθητικά μέσα της αυτές τις εξωτερικές εντυπώσεις. Μέσα στη συνείδησή μας συμβαίνει κάτι. Το μυαλό μας επεξεργάζεται αυτές τις απλές εμπειρικές ιδέες με τη σκέψη, την αμφιβολία, την πίστη και το συλλογισμό. Κατ' αυτό τον τρόπο φτάνουμε σ' αυτό που ο Λοκ αποκαλεί ιδέες εξ αντανακλάσεως. Ο Λοκ, δηλαδή, διακρίνει μεταξύ "εμπειρίας" και "αντανάκλασης", γιατί η συνείδηση δεν είναι απλά και μόνο ένας παθητικός δέκτης. Κατατάσσει και επεξεργάζεται όλες τις εντυπώσεις που δέχεται απέξω. Και στο σημείο αυτό πρέπει να έχουμε τα μάτια μας δεκατέσσερα».

«Τα μάτια μας δεκατέσσερα;»

«Ο Λοκ τονίζει ότι με τις αισθήσεις μας προσλαμβάνουμε αποκλειστικά και μόνο απλές εντυπώσεις. Ας πούμε ότι τρώω ένα μήλο. Αντιλαμβάνομαι το μήλο με μια και μόνη απλή εντύπωση. Στην πραγματικότητα, όμως, έχω μια ολόκληρη σειρά από απλές εντυπώσεις - βλέπω ότι είναι πράσινο, μυρίζω τη φρεσκάδα του, γεύομαι στη γλώσσα μου πως είναι ζουμερό και ξινό. Κι αφού φάω πολλά μήλα, τότε μόνο μπορώ να σκεφτώ: τώρα τρώω "ένα μήλο". Ή, με τα λόγια του Λοκ: τώρα πια έχουμε σχηματίσει μια σύνθετη αντίληψη του μήλου. Όταν είμαστε παιδιά και δοκιμάζουμε για πρώτη φορά τη γεύση του μήλου, δεν έχουμε τέτοια σύνθετη αντίληψη. Βλέπουμε κάτι πράσινο, μυρίζουμε κάτι δροσερό, νιώθουμε στη γλώσσα μας μια ζουμερή γεύση, μιαμ... μιαμ..., ναι, λίγο ξινή. Σιγά σιγά, συνδυάζονται όλες αυτές οι απλές εντυπώσεις και σχηματίζουν έννοιες, όπως "μήλο", "αχλάδι" και "πορτοκάλι". Το υλικό, πάντως, που πάνω του στηρίζουμε όλες τις γνώσεις μας για τον κόσμο, το οφείλουμε, σε τελική ανάλυση, στις αισθήσεις μας και μόνο σ' αυτές. Η γνώση που δε στηρίζεται στις αισθήσεις μας είναι λανθασμένη και πρέπει να διαγραφεί».

«Μπορούμε, δηλαδή, να είμαστε σίγουροι πως ό,τι βλέπουμε, μυρίζουμε, ακούμε και γευόμαστε είναι έτσι ακριβώς όπως το αντιλαμβανόμαστε».

«Και ναι και όχι. Αυτό είναι το δεύτερο ερώτημα που ο Λοκ προσπαθεί να απαντήσει. Στην αρχή, εξήγησε από πού αντλεί το μυαλό μας όλες τις ιδέες και τις σκέψεις του. Στη συνέχεια, όμως, αναρωτιέται αν ο κόσμος είναι πράγματι έτσι όπως τον αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας. Γιατί αυτό δεν είναι διόλου αυτονόητο, Σοφία. Μη βιάζεσαι. Η βιασύνη είναι το μόνο πράγμα που απαγορεύεται διά ροπάλου *στους* φιλόσοφους».

«Κλείνω το στόμα μου και το ράβω».

«Ο Λοκ, λοιπόν, διακρίνει ανάμεσα στις "πρωτογενείς", όπως τις αποκαλεί, "αισθητηριακές ποιότητες" και τις "δευτερογενείς". Και στο σημείο αυτό, δίνει το χέρι στους φιλόσοφους που προηγούνται - για παράδειγμα, στον Ντεκάρτ».

«Για εξήγησε μου το αυτό».

«Με τον όρο "πρωτογενείς αισθητηριακές ποιότητες", εννοεί την

Έκταση, το Βάρος, τη Μορφή, την Κίνηση και τον Αριθμό των πραγμάτων. Όταν πρόκειται γι' αυτές τις ιδιότητες, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι η εικόνα που μας δίνουν οι αισθήσεις μας είναι σωστή και ακριβής. Αντιλαμβανόμαστε, όμως, και άλλες ιδιότητες των πραγμάτων. Λέμε ότι είναι γλυκά ή ξινά, πράσινα ή κόκκινα, ζεστά ή κρύα. Αυτές τις ιδιότητες έχει κατά νου ο Λοκ, όταν μιλάει για "δευτερογενείς αισθητηριακές ποιότητες". Οι εντυπώσεις αυτές, όπως το χρώμα, η οσμή, η γεύση ή ο ήχος, δεν ανταποκρίνονται σε ιδιότητες που τα πράγματα κλείνουν μέσα τους από μόνα τους. Ανταποκρίνονται στην επίδραση που τα πράγματα αυτά έχουν πάνω στις αισθήσεις μας».

«Αυτό δεν εννοούμε, όταν λέμε ότι ο καθένας έχει τα γούστα του και περί ορέξεως κολοκυθόπιτα;»

«Ακριβώς. Όσον αφορά στις πρωτογενείς ιδιότητες των πραγμάτων, -το Μέγεθος και το Βάρος-, συμφωνούμε όλοι, επειδή οι ιδιότητες αυτές βρίσκονται μέσα στα ίδια τα πράγματα. Όταν, όμως, περνάμε στις δευτερογενείς ιδιότητες -όπως είναι, για παράδειγμα, το Χρώμα και η Γεύση-, τότε οι εντυπώσεις διαφέρουν από ζώο σε ζώο, από άνθρωπο σε άνθρωπο, ανάλογα με τις αισθήσεις που διαθέτει το κάθε πλάσμα για ν' αντιλαμβάνεται τον κόσμο».

«Οταν η Γιόρουν τρώει ένα πορτοκάλι, ξινίζει τα μούτρα της, λες κι έχει δαγκώσει λεμόνι. Και τις περισσότερες φορές δεν καταφέρνει να καταπιεί παρά μια φετούλα όλη κι όλη. "Ξινήθρες" τα λέει τα πορτοκάλια. Κι εγώ τρώω το υπόλοιπο φρούτο και το βρίσκω γλυκό και νόστιμο».

«Καμιά από τις δυο σας δεν έχει δίκιο. Και καμιά από τις δυο σας δεν έχει άδικο. Περιγράφετε απλώς τον τρόπο που το πορτοκάλι επιδρά στις αισθήσεις σας. Το ίδιο συμβαίνει και με τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τα χρώματα. Ίσως σιχαίνεσαι μια συγκεκριμένη απόχρωση του κόκκινου. Κι όταν η Γιόρουν αγοράζει ένα φόρεμα σ' αυτό το χρώμα, είναι καλύτερα να κρατήσεις τη γνώμη σου για τον εαυτό σου. Γιατί εκείνη δε σιχαίνεται αυτή την απόχρωση· αντίθετα, της αρέσει και πολύ μάλιστα. Αντιλαμβάνεστε αυτή την απόχρωση με διαφορετικό τρόπο, αλλά το φόρεμα από μόνο του δεν είναι ούτε σιχαμένο ούτε πανέμορφο».

«Όλοι, όμως, συμφωνούν ότι τα πορτοκάλια είναι στρογγυλά».

«Ναι. Όταν έχεις μπροστά σου ένα στρογγυλό πορτοκάλι, δεν

μπορείς με τίποτα στον κόσμο να το δεις τετράγωνο. Μπορεί να σου φανεί γλυκό ή ξινό, αποκλείεται όμως να "σου φανεί" πως ζυγίζει οχτώ κιλά, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι παραπάνω από διακόσια γραμμάρια. Μπορεί να "νομίσεις" ότι ζυγίζει οχτώ κιλά, αλλά η ιδέα σου θα είναι λαθεμένη. Όταν αρκετοί άνθρωποι προσπαθούν να βρουν στο περίπου πόσο ζυγίζει ένα πράγμα, τότε ένας πέφτει πιο κοντά στην αλήθεια από τους υπόλοιπους. Το ίδιο συμβαίνει και με τον αριθμό των αντικειμένων. Ή θα έχουμε 986 μπιζέλια μέσα στη γυάλα ή όχι. Το ίδιο γίνεται και με την κίνηση. Ή που θα κουνιέται το αυτοκίνητο ή που θα είναι ακίνητο».

«Κατάλαβα».

«Όσον αφορά στην "εκτεταμένη πραγματικότητα", ο Λοκ έχει την ίδια γνώμη με τον Ντεκάρτ, ότι, δηλαδή, έχει ορισμένες ιδιότητες που ο άνθρωπος μπορεί να αντιληφθεί με το μυαλό του».

«Ε, δεν είναι και δύσκολο να συμφωνήσει κανείς μαζί του σ' αυτό το σημείο».

«Ο Λοκ δέχεται και σε άλλους τομείς αυτό που ο ίδιος ονομάζει "ενστικτώδη" ή "επιδεικτική" γνώση. Πίστευε, για παράδειγμα, ότι ορισμένες ηθικές αρχές ισχύουν για όλους μας. Υποστήριζε, λοιπόν, τη λεγόμενη Ιδέα του Φυσικού Δικαίου, κι αυτό είναι ένα από τα ορθολογιστικά χαρακτηριστικά του. Το ίδιο ορθολογιστική είναι και η άποψή του ότι υπάρχει Θεός, απλά και μόνο επειδή το ανθρώπινο μυαλό έχει μέσα του την εικόνα ενός Θεού».

«Μπορεί και να 'χει δίκιο».

«Για ποιο πράγμα;»

«Ότι υπάρχει Θεός».

«Ναι. Αυτή η πιθανότητα φυσικά υπάρχει. Κατά τη γνώμη του, όμως, δεν είναι ζήτημα πίστης, που μπορεί να διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο. Ο Λοκ πιστεύει ότι η αντίληψη του Θεού είναι ριζωμένη μέσα στο ανθρώπινο μυαλό. Αυτό είναι γνώρισμα ορθολογιστικής σκέψης. Εδώ πρέπει να προσθέσω ότι. υποστήριζε την ελευθερία της γνώμης και την ανεκτικότητα προς τους διαφορετικούς τρόπους σκέψης. Προπαγάνδιζε, επίσης, την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Σύμφωνα με τον Λοκ, η κατωτερότητα της γυναίκας ήταν έργο των ανθρώπων. Κι επομένως, οι άνθρωποι ήταν επίσης σε θέση να αλλάξουν αυτή την κατάσταση».

απόλυτα».

τους πρώτους φιλόσοφους της νεότερης ε-
το ζήτημα της ανισότητας των δύο φύλων.
ν πάρα πολύ το συνονόματό του, τον Τζον
ειρά του έπαιξε σπουδαίο ρόλο για τη χει-
Ο Λοκ διατύπωσε γενικά πολλές φιλελεύ-
χή αρκετά πρώιμη. Η αξία του φάνηκε μό-
γαλλικό Διαφωτισμό. Αυτός ήταν ο πρώ-
διατύπωσε τη λεγόμενη Αρχή του Καταμε-

εξουσία του κράτους είναι μοιρασμένη σε

ποιες κατηγορίες πρόκειται;»
κή εξουσία" ή το Κοινοβούλιο. Έπειτα, εί-
", τα δικαστήρια. Και, τέλος, η "εκτελεστι-
βέρνηση».
ναι του Μοντεσκιέ, ενός Γάλλου φιλόσο-
ισμού. Ο Λοκ τόνιζε ότι η εκτελεστική ε-
νεται με σαφήνεια από τη νομοθετική, αν
την τυραννία. Έξησε, βλέπεις, την εποχή
υ, που κρατούσε στα χέρια του όλες τις ε-
ράτος", έλεγε. Τους μονάρχες σαν αυτόν
τους άρχοντες. Όσο για το "κράτος του",
αβιά στα μάτια μας. Σ' ένα έννομο κράτος,
σσονται από τους αντιπροσώπους του λαού
ο βασιλιά και την κυβέρνηση. Αυτή ήταν η

... πετάι

Ο ΑΛΜΠΕΡΤΟ ΕΜΕΙΝΙ
κι ανάμεσά τους. Ύστ
ράθυρο.

«Έχει αρχίσει και

«Ναι. Έχει κουφώ

«Θα μου πεις τώρα

«Είναι ο δεύτερος
δή, όμως, ο Μπέρκλεϊ
μιλήσουμε πρώτα για τ
το 1776. Η φιλοσοφία
κότερη όλου του εμπε
πνευσε με το έργο του
νεότερων χρόνων, τον

«Εγώ, όμως, ενδια
Μπέρκλεϊ. Αυτό δεν π

«Όχι, δεν παίζει
Εδιμβούργο, στη Σκοτ
γόρο. Ο ίδιος, όμως, ι
ενάντια σε όλα, εκτός
Έζησε σαν τους μεγά
την εποχή του Διαφωτι
στρέψει και εγκαταστε
έργο του, "Πραγματείς
κε όταν ο Χιουμ ήταν μ
ποστήριζε ότι η ιδέα α
από τότε που ήταν δεκ

«Τότε, θα πρέπει κι εγώ να βιαστώ».

«Εσύ έχεις κιόλας αρχίσει».

«Αλλά η δική μου φιλοσοφία θα είναι εντελώς διαφορετική απ' αυτές που έχω ακούσει ως τώρα»

«Τι είναι αυτό που δε σ' άρεσε σ' ό,τι άκουσες ως *τώρα;»*

«Πρώτον, όλοι οι φιλόσοφοι που μου ανέφερες ως τώρα ήταν άντρες. Και οι άντρες φαίνεται πως ζουν στον δικό τους κόσμο. Εμένα μ' ενδιαφέρει περισσότερο ο πραγματικός κόσμος. Τα λουλούδια, τα ζώα, τα παιδιά που γεννιούνται και μεγαλώνουν. Οι φιλόσοφοι σου μιλάνε διαρκώς για τους ανθρώπους και γράφουν πραγματείες για τη φύση των ανθρώπων και δε συμμαζεύεται. Αλλά οι άνθρωποι που έχουν στο μυαλό τους είναι πάντα άντρες στα τριάντα, στα σαράντα, στα πενήντα. Η ζωή, ωστόσο, αρχίζει με την εγκυμοσύνη και τη γέννηση. Κατά τη γνώμη μου, κανείς τους δεν ασχολήθηκε όσο έπρεπε με τις πάνες και με τα κλάματα των μωρών. Κανείς τους δεν ασχολήθηκε όσο έπρεπε με την αγάπη και τη φιλία».

«Έχεις δίκιο. Ο Χιουμ, πάντως, σκέφτεται λίγο διαφορετικά και στηρίζει τη φιλοσοφία του, περισσότερο από κάθε άλλον, στον πραγματικό κόσμο της καθημερινότητας. Κατά τη γνώμη μου, μάλιστα, καταλαβαίνει πολύ καλά τον τρόπο που τα παιδιά -οι νέοι πολίτες του κόσμου- αντιλαμβάνονται τη ζωή και την ύπαρξη».

«Είμαι όλη αφτιά».

«Ως εμπειριστής που ήταν, ο Χιουμ το 'βαλε σκοπό να πετάξει στα σκουπίδια όλες τις ασαφείς και μπερδεμένες έννοιες και ιδέες, που οι άντρες είχαν σκεφτεί ως τότε. Στην εποχή του, κυκλοφορούσαν, είτε γραπτά είτε προφορικά, ένα σωρό απομεινάρια από το Μεσαίωνα και τις ορθολογιστικές θεωρίες του 17ου αιώνα. Ο Χιουμ ήθελε να γυρίσει πίσω στην πρωταρχική αντίληψη του ανθρώπου για τον κόσμο. Κατά τη γνώμη του, δεν υπάρχει φιλοσοφία ικανή να μας οδηγήσει μακριά από τις καθημερινές μας εμπειρίες ή να μας επιβάλει κανόνες διαφορετικούς απ' αυτούς τους οποίους μας διδάσκει η πείρα μας από την καθημερινή πρακτική».

«Μέχρι στιγμής, ακούγεται συναρπαστικός ο Χιουμ. Δε μου λες κανένα παράδειγμα;»

«Εκείνη την εποχή, πολύς κόσμος πίστευε ότι υπάρχουν άγγελοι.

Λέγοντας "άγγελος", εννοούμε μια ανθρώπινη μορφή με φτερούγες. Έχεις δει ποτέ σου τέτοιο πλάσμα, Σοφία;»

«Όχι».

«Έχεις δει, όμως, ανθρώπους».

«Αυτή η ερώτηση είναι χαζή».

«Κι έχεις δει και φτερούγες».

«Φυσικά. Ποτέ, όμως, κολλημένες στη ράχη ενός ανθρώπου».

«Κατά τη γνώμη του Χιουμ, λοιπόν, οι άγγελοι είναι μια σύνθετη αντίληψη. Αποτελείται από δύο διαφορετικές εμπειρίες, που στην πραγματικότητα δεν παρουσιάζονται ποτέ συνδεδεμένες μεταξύ τους. Ενώθηκαν μόνο μέσα στο ανθρώπινο μυαλό. Τις ζευγάρωσε η ανθρώπινη φαντασία. Μ' άλλα λόγια, είναι μια αντίληψη λαθεμένη, που πρέπει να την πετάξουμε στα σκουπίδια. Κατά τον ίδιο τρόπο, θα πρέπει να καθαρίσουμε το μυαλό μας και να βάλουμε τάξη στις σκέψεις και στις ιδέες μας. Κι όπως είπε ο Χιουμ: ας πάρουμε έναν οποιονδήποτε τόμο για τη θεολογία ή τη μεταφυσική. Θα πρέπει ν' αναρωτηθούμε: περιέχει μια οποιαδήποτε αφηρημένη σκέψη περί μεγέθους ή αριθμού; Όχι. Περιέχει έναν οποιονδήποτε συλλογισμό στηριγμένο σε γεγονότα και συμβάντα; Όχι. Πετάξτε τον, λοιπόν, στη φωτιά, γιατί δεν μπορεί να γράφει τίποτα πέρα από σφάλματα και πλάνες».

«Πολύ αποφασιστικός».

«Η αλήθεια είναι ότι πετάει πολλά πράγματα στη φωτιά, Σοφία. Μας αφήνει, όμως, τον κόσμο. Πιο πραγματικό από πριν, με περιγράμματα πιο ξεκάθαρα. Ο Χιουμ ήθελε να γυρίσει πίσω στον τρόπο που τα παιδιά έρχονται σ' επαφή με τον κόσμο, πριν ακόμα αρχίσουν να μπαίνουν μέσα στη συνείδηση σκέψεις και ιδέες. Εσύ δεν είπες ότι πολλοί φιλόσοφοι ζουν στον δικό τους κόσμο, κι ότι εσένα ο' ενδιαφέρει περισσότερο ο πραγματικός κόσμος γύρω μας;»

«Ναι. Περίπου αυτό είπα».

«Ε, ο Χιουμ θα μπορούσε να πει ακριβώς το ίδιο. Ας δούμε, όμως, από πιο κοντά τη σκέψη του».

«Ακούω».

«Ο Χιουμ διαπιστώνει κατ' αρχήν ότι ο άνθρωπος έχει από τη μια εντυπώσεις κι από την άλλη ιδέες. Η εντύπωση είναι η άμεση αίσθηση της εξωτερικής πραγματικότητας. Η ιδέα είναι η ανάμνηση αυτής της εντύπωσης».

«Παραδείγματα, παρακαλώ».

«Όταν καις τα δάχτυλά σου ακουμπώντας μια καυτή σόμπα, τότε έχεις μια άμεση εντύπωση. Αργότερα, θυμάσαι ότι κάηκες. Αυτή την ανάμνηση, ο Χιουμ την ονομάζει ιδέα. Η διαφορά είναι μόνο ότι η εντύπωση είναι εντονότερη και ζωηρότερη από τις μεταγενέστερες αναμνήσεις της εντύπωσης. Μπορείς να παρομοιάσεις την εντύπωση με το πρωτότυπο και τις ιδέες ή αναμνήσεις με τα ξεθωριασμένα αντίγραφα. Γιατί, σε τελική ανάλυση, η εντύπωση είναι η άμεση αιτία της ιδέας, που φυλάσσεται στη συνείδηση».

«Μέχρι εδώ καταλαβαίνω».

«Στη συνέχεια, ο Χιουμ τονίζει ότι τόσο η εντύπωση όσο και η ιδέα μπορούν να είναι απλές ή σύνθετες. Θα θυμάσαι το μήλο που αναφέραμε μιλώντας για τον Αοκ. Η άμεση εμπειρία ενός μήλου είναι μια σύνθετη εντύπωση. Επομένως, και η ιδέα του μήλου, που φυλάσσεται στη συνείδηση, είναι επίσης σύνθετη».

«Συγνώμη που διακόπτω· είναι τόσο πολύ σπουδαία αυτή η διάκριση;»

«Και βέβαια είναι σπουδαία! Παρόλο που οι φιλόσοφοι ασχολήθηκαν με αρκετά ψευδοπροβλήματα, μην αρνείσαι να παρακολουθήσεις ένα συλλογισμό ως το τέλος του. Ο Χιουμ θα συμφωνούσε σίγουρα με τον Ντεκάρτ πως το χτίσιμο μιας θεωρίας, από την αρχή ως το τέλος, είναι κάτι εξαιρετικά σημαντικό».

«Παραδίνομαι».

«Ο Χιουμ ενδιαφέρεται κυρίως για το γεγονός ότι μπορούμε να συνθέτουμε ιδέες, χωρίς να υπάρχει κάτι αντίστοιχα σύνθετο στον πραγματικό κόσμο. Κατ' αυτό τον τρόπο, προκύπτουν λανθασμένες ιδέες πραγμάτων, που δεν υφίστανται καν στη φύση. Ανέφερα ήδη τους αγγέλους. Και πιο πριν, είχαμε μιλήσει για τους κροκόφαντες. Ένα άλλο παράδειγμα είναι ο Πήγασος, ένα φτερωτό άλογο. Όλα αυτά τα παραδείγματα αποδεικνύουν ότι η συνείδησή μας μπορεί ώρες ώρες και μαστορεύει για τον εαυτό της, χωρίς να δίνει λογαριασμό σε κανέναν. Πήρε το άλογο από μια εντύπωση και τις φτερούγες από μια άλλη. Είναι εντυπώσεις που μπήκαν η καθεμιά ξεχωριστά στο θέατρο της συνείδησης. Έχουν, λοιπόν, τη σφραγίδα του αυθεντικού. Η συνείδηση δεν επινόησε τίποτα από μόνη της. Πήρε ψαλίδι και κόλλα κι έφτιαξε κάτι καινούριο με τα υλικά που είχε ήδη στα χέρια της».

«Καταλαβαίνω. Και δέχομαι ότι μπορεί να είναι πολύ σπουδαία αυτή η διάκριση».

«Ωραία. Ο Χιουμ, λοιπόν, θέλει να εξετάσει μία προς μία όλες τις ιδέες, για να βρει αν η συνείδηση μας την έχει συνθέσει με βάση την πραγματικότητα ή όχι. Ρωτάει: από ποιες εντυπώσεις προέρχεται αυτή η ιδέα; Και πρώτα πρώτα, οφείλει να διαπιστώσει από ποιες απλές εντυπώσεις έχει φτιαχτεί. Μ' αυτό τον τρόπο αποκτά μια κριτική μέθοδο που του επιτρέπει ν' αναλύει τις ανθρώπινες ιδέες. Και μ' αυτό τον τρόπο σκοπεύει να βάλει τάξη και να ξεκαθαρίσει τις ιδέες μας και τις σκέψεις μας».

«Μπορείς να μου δώσεις κάνα-δυο παραδείγματα:»

«Το χρόνια εκείνα, πολλοί άνθρωποι είχαν μια πολύ ξεκάθαρη ιδέα για τον Ουρανό. Θυμάσαι τον Ντεκάρτ: Είχε δηλώσει ότι οι σαφείς και ξεκάθαρες ιδέες αυτές καθ' αυτές αποτελούν ένα είδος εγγύησης ότι το αντίστοιχο της ιδέας υπάρχει και στην πραγματικότητα».

«Όπως είπαμε, δεν είμαι ξεχασιάρα».

«Σύντομα, βλέπουμε ότι ο "Ουρανός" είναι μια τρομακτικά σύνθετη ιδέα. Θ' αναφέρουμε λίγα μόνο απ' τα στοιχεία που περιέχει: στον "Ουρανό" υπάρχει μια "διαμαντένια πύλη", υπάρχουν "δρόμοι από χρυσάφι" και "στρατιές αγγέλων", και λοιπά. Αλλά δεν την αναλύσαμε ακόμα ως το τέλος, αφού "διαμαντένια πύλη" και "δρόμοι από χρυσάφι" και "στρατιές αγγέλων" είναι επίσης σύνθετες ιδέες. Η σύνθετη, λοιπόν, ιδέα μας "Ουρανός" αποτελείται από πολλές απλές ιδέες, όπως "διαμάντι", "πύλη", "δρόμος", "χρυσάφι", "λευκοντυμένη μορφή" και "φτερούγα". Τώρα πια μπορούμε ν' αναρωτηθούμε αν έχουμε δεχτεί ποτέ τις αντίστοιχες εντυπώσεις στην πραγματικότητα».

«Φυσικά. Αλλά στη συνέχεια τις ενώσαμε με τη χαρτοκοπτική μας σε μια φανταστική σύνθεση».

«Ακριβώς. Γιατί όταν εμείς οι άνθρωποι αφήνουμε τη φαντασία μας ελεύθερη, όπως στα όνειρα, τότε δουλεύουμε πολύ με το ψαλίδι και την κόλλα. Ο Χιουμ, όμως, τονίζει ότι όλα τα υλικά, που χρησιμοποιούμε για τα όνειρά μας και για τις φανταστικές συνθέσεις μας, μπήκαν κάποτε στη συνείδησή μας ως απλές εντυπώσεις. Κάποιος που δεν έχει δει ποτέ του χρυσάφι δεν μπορεί να φανταστεί χρυσούς δρόμους».

«Πολύ έξυπνος. Και τι γίνεται με τον Ντεκάρτ και την ξεκάθαρη ιδέα του για το Θεό;»

«Και εδώ ο Χιουμ έχει μια απάντηση. Ας πούμε ότι φανταζόμαστε το Θεό ως ένα ον με άπειρη εξυπνάδα, άπειρη καλοσύνη και άπειρη σοφία. Έχουμε, λοιπόν, μια σύνθετη ιδέα, που αποτελείται από κάτι άπειρα Καλό, κάτι άπειρα Έξυπνο και κάτι άπειρα Σοφό. Αν δεν είχαμε γνωρίσει ποτέ στην πραγματικότητα τη Σοφία, την Εξυπνάδα και την Καλοσύνη, δε θα μπορούσαμε να συνθέσουμε αυτή τη συγκεκριμένη ιδέα για το θεό. Εκτός απ' αυτά τα τρία χαρακτηριστικά του, ο Θεός είναι ακόμη "αυστηρός", "δίκαιος" και "πατέρας". Μετά τον Χιουμ, πολλοί θεολόγοι υπογράμμισαν ακριβώς αυτό το σημείο: ότι η ιδέα περί Θεού στηρίζεται ίσως στην εντύπωση που σχηματίζουν τα παιδιά για τον πατέρα τους. Η εντύπωση του πατέρα οδήγησε στην ιδέα του πατέρα, που με τη σειρά της χρησίμευσες ως βάση για τη σύνθεση της ιδέας του Ουράνιου Πατέρα».

«Μπορεί και να 'χουν δίκιο. Εγώ, όμως, ποτέ δεν παραδέχτηκα ότι ο θεός είναι οπωσδήποτε άντρας. Πολλές φορές, η μαμά μου λέει "Δόξα τη θεά" ή κάτι παρόμοιο».

«Ο Χιουμ θέλει να πετάξει στα σκουπίδια όλες τις ιδέες και τις σκέψεις που δε στηρίζονται σε αντίστοιχες εντυπώσεις των αισθήσεων μας. Ο ίδιος έλεγε ότι ήθελε να ξεκαθαρίσει αυτά τα παράλογα και κενά νοήματος κορακίστικα, που έχουν κυριαρχήσει εδώ και τόσο καιρό στη μεταφυσική σκέψη και την έχουν ξεγυμνώσει από το κύρος της. Αλλά και στην καθημερινή μας ζωή, χρησιμοποιούμε σύνθετες ιδέες, χωρίς ν' αναρωτιόμαστε αν έχουν ισχύ και κύρος. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, με την ιδέα του Εγώ ή του πυρήνα της προσωπικότητας. Αυτή η ιδέα αποτέλεσε τη βάση της φιλοσοφίας του Ντεκάρτ. Ήταν μια σαφής και ξεκάθαρη ιδέα, πάνω στην οποία έχτισε ολόκληρη τη θεωρία του».

«Ελπίζω ότι ο Χιουμ δεν έβαλε σκοπό του ν' αποδείξει ότι Εγώ δεν είμαι Εγώ. Αν το έκανε, είναι μεγάλος βλάκας».

«Σοφία, αν πρόκειται να μάθεις ένα μόνο πράγμα σ' αυτά τα μαθήματα που σου κάνω, τότε προτιμώ να μάθεις να μην καταλήγεις ποτέ σε βιαστικά συμπεράσματα».

«Εντάξει. Συνέχισε».

«Οχι. Δε συνεχίζω. Μπορείς να εφαρμόσεις και μόνη σου τη μέ-

θοδο του Χιουμ, για ν' αναλύσεις τι είναι αυτό που ονομάζεις "Εγώ"».

«Τότε, πρέπει πρώτα να ξεκαθαρίσω αν η ιδέα του Εγώ είναι απλή ή σύνθετη».

«Και που καταλήγεις;»

«Θα πρέπει να ομολογήσω ότι αισθάνομαι μάλλον σύνθετη. Για παράδειγμα, είμαι λίγο ιδιότροπη. Και τις περισσότερες φορές, αναποφάσιστη. Άσε που μπορώ να συμπαθώ και ν' αντιπαθώ τον ίδιο άνθρωπο».

«Επομένως, η ιδέα του Εγώ σου είναι σύνθετη».

«Σύμφωνοι. Τώρα θα πρέπει να ρωτήσω αν έχω και μια το ίδιο σύνθετη εντύπωση του Εγώ μου. Και την έχω. Έτσι δεν είναι; Την έχω από τότε που γεννήθηκα».

«Γιατί είσαι αβέβαιη;»

«Γιατί βλέπω ότι διαρκώς αλλάζω. Σήμερα δεν είμαι όπως ήμουν πριν από τέσσερα χρόνια. Η διάθεσή μου και η ιδέα μου για τον εαυτό μου αλλάζουν από λεπτό σε λεπτό. Ώρες ώρες, νιώθω εντελώς διαφορετικός άνθρωπος».

«Αρα η αίσθηση ότι έχουμε μια αμετάβλητη προσωπικότητα είναι λανθασμένη. Η ιδέα του Εγώ μας αποτελείται στην ουσία από μια μακριά αλυσίδα ξεχωριστών εντυπώσεων, που ποτέ δεν τις έζησες όλες ταυτόχρονα. Ο Χιουμ μιλάει για "ένα σωρό διαφορετικά πράγματα, που περιέχονται στη συνείδηση και τα οποία διαδέχονται το ένα το άλλο με εκπληκτική ταχύτητα και είναι διαρκώς σε κίνηση". Η συνείδησή μας είναι "ένα είδος θεατρικής σκηνής", πάνω στην οποία "εμφανίζονται οι διάφορες ιδέες, έρχονται και φεύγουν, χάνονται πάλι στα παρασκήνια κι ανακατεύονται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους σε αναρίθμητους συνδυασμούς". Ο Χιουμ, λοιπόν, πιστεύει ότι δεν έχουμε σταθερή προσωπικότητα, πίσω από την οποία παρουσιάζονται και φεύγουν πάλι όλες αυτές οι ξεχωριστές ιδέες. Είναι σαν τις εικόνες πάνω στην οθόνη του κινηματογράφου: επειδή διαδέχονται η μία την άλλη με μεγάλη ταχύτητα, δε βλέπουμε καν ότι η ταινία αποτελείται από πολλές ακίνητες εικόνες κι έχουμε την εντύπωση ότι στην οθόνη όλα κινούνται. Οι εικόνες αυτές είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους. Στην πραγματικότητα, δηλαδή, η ταινία είναι ένα σύνολο στιγμών».

«Νομίζω ότι θα εγκαταλείψω τον αγώνα».

«Εννοείς ότι θα εγκαταλείψεις την ιδέα ότι έχεις μία αμετάβλητη προσωπικότητα:»

«Ναι, αυτό εννοώ».

«Μα, μια στιγμή, πρωτύτερα είχες εντελώς διαφορετική γνώμη! Και πρέπει ακόμα να προσθέσω ότι η ανάλυση της ανθρώπινης συνείδησης. έτσι όπως την επιχείρησε ο Χιουμ, καθώς κι η άρνηση του να δεχτεί έναν αμετάβλητο και σταθερό πυρήνα για την ανθρώπινη προσωπικότητα, είχαν ήδη παρουσιαστεί, 2.500 χρόνια νωρίτερα. στην άλλη άκρη του κόσμου».

«Από ποιον;»

«Από τον Βούδα. Είναι φοβερό πόσο μοιάζουν οι εκφράσεις που διαλέγουν αυτοί οι δυο. Ο Βούδας θεωρούσε την ανθρώπινη ζωή σαν μια αλυσίδα πνευματικών και φυσικών εξελίξεων, που μεταμορφώνουν κάθε στιγμή τον άνθρωπο. Το βρέφος δε μοιάζει με τον μεγάλο, κι εγώ δεν είμαι πια αυτός που ήμουν χτες. Για τίποτα δεν μπορώ να πω πως είναι δικό μου, έλεγε ο Βούδας· και για τίποτα δεν μπορώ να πω πως να, αυτό είμαι εγώ. Άρα δεν υπάρχει Εγώ, δεν υπάρχει σταθερός κι αμετάβλητος πυρήνας της προσωπικότητας».

«Ναι, μοιάζει πράγματι εκπληκτικά με τις θεωρίες του Χιουμ».

«Συνέπεια της ιδέας ενός σταθερού κι αμετάβλητου Εγώ ήταν, για πολλούς ορθολογιστές, και η ιδέα της αθάνατης ψυχής».

«Ώστε κι αυτή η ιδέα είναι λάθος:»

«Αυτό τουλάχιστον υποστηρίζουν ο Χιουμ κι ο Βούδας. Ξέρεις τι είπε ο Βούδας στους μαθητές του λίγο πριν πεθάνει;»

«Όχι. Πού να ξέρω;»

«"Όλα τα σύνθετα είναι καταδικασμένα στη φθορά". Το ίδιο ακριβώς θα μπορούσε να το 'χει πει κι ο Χιουμ. Ή ο Δημόκριτος. Ξέρουμε, πάντως, ότι ο Χιουμ απέρριψε κάθε προσπάθεια ν' αποδειχτεί η αθανασία της ψυχής ή η ύπαρξη του Θεού. Αυτό δε σημαίνει ότι απέκλειε αυτές τις δύο πιθανότητες. Θεωρούσε, όμως, ορθολογιστική βλακεία το να προσπαθεί ο άνθρωπος με το λογικό του ν' αποδείξει την ορθότητα της θρησκευτικής του πίστης, Ο Χιουμ δεν ήταν χριστιανός. Δεν ήταν, ωστόσο, και άθεος. Ήταν αυτό που λέμε αγνωστικιστής».

«Τι σημαίνει αυτό πάλι;»

«Ο αγνωστικιστής είναι ο άνθρωπος που δεν ξέρει αν υπάρχει Θεός. Όταν ο Χιουμ ήταν ετοιμοθάνατος, κάποιος φίλος του τον επισκέφτηκε και τον ρώτησε αν πιστεύει ότι υπάρχει ζωή μετά το θάνατο. Λένε ότι ο Χιουμ του απάντησε *πως* όλα είναι πιθανά: ακόμα κι ένα κομμάτι κάρβουνο που το βάζεις στη φωτιά μπορεί να μην καεί».

«Α...»

«Η απάντησή του είναι χαρακτηριστική μιας απόλυτης αποδοχής των πάντων χωρίς προκαταλήψεις. Δεχόταν τα πάντα ως δυνατότητες, αλλά αλήθεια ήταν μόνο αυτό που μπορούσε ν' αντιληφθεί με τις αισθήσεις του. Δεν απέρριπτε ούτε την πίστη στο Χριστό ούτε την πίστη στα θαύματα. Ήταν, όμως, ζητήματα πίστης κι όχι λογικής απόδειξης. Μπορούμε να πούμε, λοιπόν, ότι με τη φιλοσοφία του Χιουμ κατέρρευσε και η τελευταία γέφυρα σύνδεσης ανάμεσα στην πίστη και στη γνώση».

«Είπες ότι δεν αρνήθηκε κατηγορηματικά τη δυνατότητα των θαυμάτων».

«Ναι, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι ο ίδιος πίστευε στα θαύματα. Υποστήριζε ότι οι άνθρωποι νιώθουν έντονη την ανάγκη να πιστεύουν σ' αυτά που εμείς σήμερα θα ονομάζαμε "υπερφυσικά φαινόμενα". Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι όλα τα γνωστά θαύματα έχουν συμβεί είτε πολύ πολύ μακριά είτε πριν από πολύ πολύ καιρό. Ο Χιουμ αρνιόταν να πιστέψει στα θαύματα, επειδή απλούστατα δεν είχε ζήσει κανένα, δεν είχε αντιληφθεί κανένα με τις αισθήσεις του. Αλλά ούτε και το αντίθετο είχε συμβεί: δεν είχε αντιληφθεί, δηλαδή, με τις αισθήσεις του ότι τα θαύματα δε γίνονται».

«Αυτό θα πρέπει να μου το εξηγήσεις λίγο καλύτερα».

«Ο Χιουμ λέει ότι το θαύμα είναι μια ανατροπή των φυσικών νόμων. Αλλά ούτε τους ίδιους τους φυσικούς νόμους αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας. Βλέπουμε μια πέτρα να πέφτει στο έδαφος, όταν την αφήνουμε. Αν δεν έπεφτε, πάλι θα τη βλέπαμε».

«Εγώ θα 'λεγα ότι αυτό είναι θαύμα - τέλος πάντων, κάτι υπερφυσικό».

«Πιστεύεις, λοιπόν, ότι υπάρχουν δύο Φύσεις: μία Φύση και μία Υπερφύση. Μήπως πήρες κιόλας το δρόμο του γυρισμού προς τις ορθολογιστικές φλυαρίες που η ίδια καταδίκασες;»

«Μπορεί. Πιστεύω, όμως, ότι η πέτρα θα πέφτει πάντα, όταν την αφήνουμε».

«Και γιατί, παρακαλώ;»

«Τώρα είσαι στ' αλήθεια αηδιαστικός».

«Δεν είμαι αηδιαστικός, Σοφία. Ποτέ δεν είναι, λάθος για ένα φιλόσοφο να θέτει ερωτήματα. Ίσως αυτό που συζητάμε τώρα να είναι το σπουδαιότερο κομμάτι της φιλοσοφίας του Χιουμ. Απάντησέ μου, τώρα: γιατί είσαι τόσο σίγουρη ότι η πέτρα θα πέφτει πάντοτε στο έδαφος;»

«Το 'χω δει τόσες πολλές φορές, που είμαι εντελώς σίγουρη».

«Ο Χιουμ θα 'λεγε ότι αντιλήφθηκες πολλές φορές ότι η πέτρα πέφτει. Δεν αντιλήφθηκες, όμως, ότι θα πέφτει πάντα. Συνήθως λέμε ότι η πέτρα πέφτει, σύμφωνα με το νόμο της βαρύτητας. Αλλά ποτέ δεν έχουμε αντιληφθεί την ύπαρξη ενός τέτοιου νόμου. Έχουμε απλώς αντιληφθεί ότι τα πράγματα πέφτουν».

«Δεν είναι το ίδιο;»

«Οχι εντελώς. Είπες ότι πιστεύεις πως η πέτρα θα πέσει, επειδή την έχεις δει αμέτρητες φορές να πέφτει. Αυτό ακριβώς λέει κι ο Χιουμ. Είσαι τόσο συνηθισμένη σ' αυτό το θέαμα, που περιμένεις να το βλέπεις πάντα, κάθε φορά το ίδιο. Έτσι γεννιούνται μέσα στο μυαλό μας οι ιδέες αυτών που ονομάζουμε "σταθερούς φυσικούς νόμους"».

«Εννοεί, στ' αλήθεια, ότι η πέτρα μπορεί και να μην πέσει;»

«Ήταν ασφαλώς το ίδιο σίγουρος με σένα και με μένα ότι η πέτρα θα πέφτει κάθε φορά. Τονίζει, όμως, ότι δεν αντιλήφθηκε ποτέ το γιατί».

«Δε βρίσκεις ότι έχουμε απομακρυνθεί λίγο από *τα* παιδιά κι από τα λουλούδια;»

«Όχι, αντίθετα. Μπορείς να καλέσεις τα παιδιά μάρτυρες υπεράσπισης για τις θεωρίες του Χιουμ. Ποιος νομίζεις ότι θα ένιωθε τη μεγαλύτερη έκπληξη, αν μια πέτρα πετούσε για δυο ωρίτσες στον αέρα πριν πέσει κάτω, εσύ ή ένα παιδάκι ενός έτους;»

«Εγώ. Θα έμενα άναυδη».

«Και για ποιο λόγο, Σοφία;»

«Πιθανότατα επειδή εγώ καταλαβαίνω καλύτερα από ένα μωρό πόσο αφύσικο θα ήταν κάτι τέτοιο».

«Και γιατί το παιδάκι δε θα μπορούσε να καταλάβει κάτι τόσο απλό;»

«Επειδή ακόμα δεν έχει μάθει τι είναι, φυσικό και τι όχι».

«Ή επειδή δεν έχει συνηθίσει ακόμα τη Φύση».

«Καταλαβαίνω πού το πας. Ο Χιουμ ήθελε να πείσει τους ανθρώπους να είναι πιο προσεκτικοί».

«Τώρα θα σου βάλω την παρακάτω άσκηση για το σπίτι: ας πούμε ότι εσύ κι ένα μωρό παρακολουθείτε μαζί ένα σπουδαίο ταχυδακτυλουργό που κάνει τα πράγματα να πετάνε στον αέρα κι ένα σωρό φοβερά κόλπα. Ποιος από τους δυο σας θα διασκέδαζε περισσότερο την ώρα της παράστασης;»

«Εγώ. Είμαι σχεδόν σίγουρη γι' αυτό».

«Και γιατί;»

«Γιατί εγώ θα καταλάβαινα πόσο τρελό είναι το θέαμα».

«Εντάξει. Το μωρό, λοιπόν, δε διασκεδάζει με την κατάργηση των φυσικών νόμων, επειδή απλούστατα δε γνωρίζει ακόμα την ύπαρξή τους».

«Μπορείς να το πεις κι έτσι».

«Κι εξακολουθούμε ν' ασχολούμαστε με τον πυρήνα της φιλοσοφίας του Χιουμ. Εκείνος θα πρόσθετε ότι το παιδί δεν έχει γίνει ακόμα σκλάβος των προσδοκιών του. Το μικρό παιδί, το μωρό, έχει επομένως πολύ λιγότερες προκαταλήψεις από σένα. Γι' αυτό και είναι πολύ πιθανό ότι τα μικρά παιδιά είναι ξεφτέρια στη φιλοσοφία. Γιατί δεν έχουν γνώμες κι απόψεις σχηματισμένες εκ των προτέρων. Κι αυτό, αγαπητή μου Σοφία, είναι η μεγαλύτερη αρετή ενός φιλόσοφου. Το παιδί αντιλαμβάνεται τον κόσμο έτσι όπως είναι, χωρίς να βλέπει περισσότερα απ' όσα πράγματι υπάρχουν».

«Κάθε φορά που διαπιστώνω ότι έχω προκαταλήψεις, λυπάμαι αφάνταστα».

«Όταν ο Χιουμ καταπιάνεται με τη δύναμη της συνήθειας, συγκεντρώνει την προσοχή του στον λεγόμενο νόμο της αιτιότητας. Ο νόμος αυτός λέει ότι όλα όσα συμβαίνουν έχουν κάποια αιτία. Ο Χιουμ χρησιμοποιεί ως παράδειγμα δύο μπάλες του μπιλιάρδου. Αν σπρώξεις μια μαύρη μπάλα πάνω σε μια άσπρη ακίνητη μπάλα, τι νομίζεις πως θα συμβεί;»

«Αν την πετύχω, τότε η άσπρη μπάλα θ' αρχίσει κι αυτή να κινείται».

«Και γιατί;»

«Επειδή την έσπρωξε η μαύρη μπάλα».

«Στην περίπτωση αυτή, αποκαλούμε την ώθηση που δέχτηκε από τη μαύρη μπάλα αιτία της κίνησης της. Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι μόνο ό,τι αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας μπορεί να θεωρηθεί εντελώς σίγουρο».

«Εντάξει. Το έχω αντιληφθεί πολλές φορές με τις αισθήσεις μου. Στο υπόγειο της Γιόρουν, υπάρχει ένα τραπέζι του μπιλιάρδου».

«Ο Χιουμ λέει ότι έχεις δει τη μαύρη μπάλα να πέφτει πάνω στην άσπρη κι έχεις δει μετά την άσπρη μπάλα να μπαίνει σε κίνηση. Δεν έχεις δει με τα μάτια σου την αιτία της κίνησης της άσπρης μπάλας. Αντιλήφθηκες πως το ένα γεγονός ακολούθησε άμεσα το άλλο, αλλά δεν μπορείς να ισχυριστείς ότι αντιλήφθηκες πως το δεύτερο συνέβη επειδή συνέβη το πρώτο».

«Μου φαίνεται πως ο Χιουμ παριστάνει λίγο τον έξυπνο εδώ πέρα».

«Όχι, αντίθετα αυτό που λέει είναι πολύ σημαντικό. Ο Χιουμ τονίζει ότι η προσδοκία του γεγονότος που επακολουθεί δε βρίσκεται μέσα στα πράγματα αυτά καθ' αυτά αλλά μέσα στη συνείδηση μας. Ένα παιδάκι δε θ' απορούσε καθόλου αν η μια μπάλα έπεφτε πάνω στην άλλη, κι έμεναν κι οι δυο ακίνητες. Όταν μιλάμε για "φυσικούς νόμους" ή για "αιτία και αποτέλεσμα", τότε μιλάμε για ανθρώπινες συνήθειες κι όχι για πράγματα λογικά και σίγουρα. Οι νόμοι της φύσης δεν είναι ούτε λογικοί ούτε παράλογοι, απλούστατα είναι. Εμείς προσδοκούμε ότι η άσπρη μπάλα θ' αρχίσει να κινείται όταν τη χτυπήσει η μαύρη μπάλα. Αυτή η προσδοκία δεν υπάρχει μέσα μας εκ γενετής. Ερχόμαστε στον κόσμο χωρίς προσδοκίες. Δεν περιμένουμε να βρούμε έναν κόσμο έτσι κι έτσι, όπου τα πράγματα θα γίνονται με τον τάδε τρόπο. Ο κόσμος είναι όπως είναι, κι αυτό το μαθαίνουμε σιγά σιγά».

«Έχω και πάλι το συναίσθημα ότι όλα αυτά δεν είναι και τόσο σημαντικά».

«Μπορεί να είναι σημαντικά, αν οι προσδοκίες μας μας παρασύρουν σε βιαστικά συμπεράσματα. Ο Χιουμ δεν αρνείται ότι υπάρχουν σταθεροί κι αμετάβλητοι φυσικοί νόμοι. Αφού, όμως. δεν μπορούμε να τους αντιληφθούμε εμείς οι ίδιοι με τις αισθήσεις μας, είναι πολύ πιθανό ότι θα καταλήξουμε σε λάθος συμπεράσματα».

«Δεν μπορείς να μου φέρεις κανένα παράδειγμα;»

«Αν δω ένα κοπάδι μαύρα άλογα, δε σημαίνει ότι όλα τα άλογα είναι μαύρα».

«Ε, βέβαια. Έχεις δίκιο».

«Αν, λοιπόν, βλέπω σ' όλη μου τη ζωή μονάχα μαύρα κοράκια, δε σημαίνει πως άσπρα κοράκια δεν υπάρχουν. Ο φιλόσοφος κι ο επιστήμονας όμως καίγεται για ν' αποδείξει ότι άσπρα κοράκια δεν υπάρχουν. Μπορείς να πεις ότι το κυνήγι του άσπρου κόρακα είναι το σπουδαιότερο καθήκον της επιστήμης».

«Κατάλαβα».

«Όταν πρόκειται για τη σχέση αιτίας και αποτελέσματος, πολλοί φαντάζονται ότι η αστραπή είναι η αιτία του κεραυνού, επειδή ο κεραυνός έρχεται μετά από την αστραπή. Αυτό το παράδειγμα δε διαφέρει και πολύ από το παράδειγμα με τις μπάλες του μπιλιάρδου. Είναι, όμως, πράγματι η αστραπή η αιτία του κεραυνού;»

«Όχι εντελώς. Στην πραγματικότητα αστράφτει και βροντάει ακριβώς την ίδια στιγμή».

«Γιατί και η αστραπή και ο κεραυνός είναι αποτελέσματα μιας ηλεκτρικής αποφόρτισης. Βλέπουμε, λοιπόν, σ' όλη μας τη ζωή τον κεραυνό ν' ακολουθεί την αστραπή. Να όμως, που αυτό δε σημαίνει ότι η αστραπή είναι η αιτία του κεραυνού. Στην πραγματικότητα υπάρχει ένας τρίτος παράγοντας που προκαλεί και την αστραπή και τον κεραυνό».

«Κατάλαβα».

«Ένας εμπειριστής του αιώνα μας, ο Μπέρτραντ Ράσελ έφερε ένα παράδειγμα πιο χοντροκομμένο: ένα κοτόπουλο, που βλέπει κάθε μέρα τον ίδιο άνθρωπο να έρχεται στην αυλή και να του βάζει φαγητό στην ταΐστρα του. καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο αυτό και στο φαγητό του».

«Και μια μέρα, το φαγητό δεν έρχεται...»

«Και μια μέρα, ο ίδιος αυτός άνθρωπος έρχεται και του στρίβει το λαιμό!»

«Έλα, δεν μπορώ ν' ακούω τέτοια πράγματα!

«Το ότι υπάρχει, λοιπόν, μια χρονική συνέχεια ανάμεσα σε δύο πράγματα δε σημαίνει ότι υπάρχει μεταξύ τους και μια σχέση αιτιότητας. Καθήκον της φιλοσοφίας είναι να προειδοποιήσει τους αν-

θρώπους και να τους προφυλάξει από παρόμοια βιαστικά και λανθασμένα συμπεράσματα. Τα βιαστικά συμπεράσματα μπορούν να οδηγήσουν τον άνθρωπο σε προλήψεις».

«Με ποιο τρόπο;»

«Βλέπεις μια μαύρη γάτα να περνάει από το δρόμο. Λίγο αργότερα την ίδια μέρα, πέφτεις και σπας το χέρι σου. Αυτό δε σημαίνει, φυσικά, ότι ανάμεσα σ' αυτά τα δύο γεγονότα υπάρχει κάποια σχέση. Όταν, μάλιστα, μελετάμε φαινόμενα με επιστημονικό τρόπο, δεν πρέπει επ' ουδενί να καταλήγουμε σε βιαστικά συμπεράσματα. Παρόλο που πολλοί άνθρωποι γιατρεύονται παίρνοντας κάποιο συγκεκριμένο φάρμακο, δε σημαίνει ότι γιατρεύτηκαν οπωσδήποτε χάρη στο φάρμακο αυτό. Γι' αυτό και χρειαζόμαστε για έλεγχο μια μεγάλη ομάδα ανθρώπων που θα πιστεύουν ότι παίρνουν αυτό το φάρμακο, ενώ στην πραγματικότητα δε θα παίρνουν παρά αλεύρι με νερό. Αν γίνουν κι αυτοί καλά, τότε θα πρέπει να υπάρχει κάποιος τρίτος παράγοντας που βοηθάει τους αρρώστους μας να θεραπευτούν - η πίστη, ας πούμε, στη δραστικότητα του φαρμάκου».

«Νομίζω ότι σιγά σιγά καταλαβαίνω τι σημαίνει εμπειρισμός».

«Ο Χιουμ αντιτάχθηκε στην ορθολογιστική σκέψη ακόμα και στον τομέα της ηθικής. Οι ορθολογιστές θεωρούσαν ότι το ανθρώπινο μυαλό μπορεί να διακρίνει από τη φύση του το Καλό και το Κακό. Αυτή την ιδέα του Φυσικού Δικαίου τη συναντήσαμε ήδη σε πολλούς φιλόσοφους, από τον Σωκράτη ως τον Λοκ. Ο Χιουμ, όμως, δεν πιστεύει ότι η λογική μας ορίζει τι θα κάνουμε και τι όχι».

«Αλλά ποιος;»

«Τα συναισθήματά μας. Όταν αποφασίζεις να βοηθήσεις κάποιον αδύναμο συνάνθρωπό σου, τότε είναι τα συναισθήματά σου που σε σπρώχνουν να το κάνεις, όχι η λογική σου».

«Κι όταν δεν έχω καμιά όρεξη να βοηθήσω κανέναν;»

«Ακόμα και τότε είναι τα συναισθήματά σου που παίζουν πρωταρχικό ρόλο. Δεν είναι ούτε λογικό ούτε παράλογο να αρνηθείς τη βοήθειά σου σε κάποιον που την έχει ανάγκη. Μπορεί, όμως, να είναι κακό».

«Κάπου, όμως, θα πρέπει να υπάρχει ένα όριο. Όλοι ξέρουν ότι δεν είναι σωστό να σκοτώσεις έναν άλλο άνθρωπο».

«Σύμφωνα με τον Χιουμ, όλοι οι άνθρωποι έχουν μια αίσθηση για την ευχαρίστηση και τον πόνο των άλλων. Έχουμε, λοιπόν, την ικανότητα να συμπάσχουμε. Αυτό, όμως, δεν έχει καμιά σχέση με τη λογική μας».

«Δεν ξέρω αν μοιράζομαι τη σιγουριά του».

«Η ιδέα του να βγάλεις κάποιον άνθρωπο από τη μέση δεν είναι πάντα παράλογη, Σοφία. Αν, μάλιστα, επιδιώκεις κάποιο σκοπό, μπορεί η σκέψη αυτή να είναι πολύ σωστή».

«Ε, μην το παρατραβάμε το σκοινί τώρα!»

«Για προσπάθησε τότε να μου εξηγήσεις γιατί δεν πρέπει να σκοτώνουμε τους ενοχλητικούς ανθρώπους;»

«Επειδή κι αυτοί αγαπούν τη ζωή. Γι' αυτό και δεν επιτρέπεται να τους σκοτώσεις».

«Είναι αυτή μια λογική απόδειξη;»

«Δεν έχω ιδέα!»

«Κοίτα να δεις τι έκανες: πέρασες από μια περιγραφική πρόταση -"Κι αυτοί αγαπούν τη ζωή"- σε μια οριστική πρόταση - "Δεν επιτρέπεται να τους σκοτώσεις". Από την άποψη της λογικής, το συμπέρασμα σου δε στέκεται. Το ίδιο καλά θα μπορούσες να υποστηρίξεις και το εξής: υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που φοροδιαφεύγουν. Αρα, πρέπει κι εγώ να κάνω το ίδιο. Ο Χιουμ τόνισε ότι δεν πρέπει ποτέ να περνάμε από περιγραφικές σε κανονιστικές προτάσεις. Κι όμως, αυτό είναι κάτι που συμβαίνει με εκπληκτική συχνότητα, ιδίως σε άρθρα εφημερίδων, σε προγραμματικές δηλώσεις πολιτικών κομμάτων και σε ομιλίες βουλευτών. Θα 'θελες ν' ακούσεις μερικά παραδείγματα;»

«Πολύ ευχαρίστως».

«"Όλο και περισσότεροι άνθρωποι θέλουν να ταξιδεύουν με το αεροπλάνο. Γι' αυτό και πρέπει να δημιουργήσουμε περισσότερα αεροπορικά δρομολόγια". Βρίσκεις πειστικό αυτό το συμπέρασμα;»

«Όχι, το βρίσκω βλακώδες. Πρέπει να σκεφτούμε και τη μόλυνση του περιβάλλοντος. Καλύτερα να κατασκευάσουμε κι άλλες σιδηροδρομικές γραμμές».

«Λένε πάλι: "Η εκμετάλλευση των πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων ανεβάζει το βιοτικό επίπεδο κατά δέκα τοις εκατό. Γι' αυτό και πρέπει να προχωρήσουμε όσο το δυνατό γρηγορότερα στην εκμετάλλευση και άλλων πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων"».

«Μπούρδες. Κι εδώ πρέπει να σκεφτούμε το περιβάλλον. Άσε που το βιοτικό επίπεδο της χώρας μας είναι αρκετά ανεβασμένο. Φτάνει».

«Μερικές φορές, ακούμε: "Αυτός ο νόμος ψηφίστηκε από τη Βουλή. Γι' αυτό και θα πρέπει να γίνει σεβαστός απ' όλους τους πολίτες αυτής της χώρας". Συχνά, όμως, ο συγκεκριμένος νόμος είναι εντελώς αντίθετος με κάποιες ουσιαστικές πεποιθήσεις ενός ανθρώπου».

«Κατάλαβα».

«Βλέπουμε, λοιπόν, ότι με τη λογική μας δεν μπορούμε να αποδείξουμε ότι αυτή η συμπεριφορά είναι σωστή και η άλλη λάθος. Και ο υπεύθυνος άνθρωπος δεν κοιτάζει να εξασκήσει τη σκέψη του και να κάνει το μυαλό του πιο κοφτερό, αλλά προσπαθεί να ασκήσει τα συναισθήματά του και να συμπάσχει περισσότερο με τους συνανθρώπους του. Γιατί μπορεί κάποιος να προτιμήσει την καταστροφή όλου του κόσμου, μόνο και μόνο για ν' αποφύγει μια γραντζουνιά στο δικό του δάχτυλο. Και δε θα 'χει φερθεί διόλου παράλογα, έλεγε ο Χιουμ».

«Τι φριχτή σκέψη!»

«Υπάρχουν και πιο φριχτές! Ξέρεις, ασφαλώς, ότι οι ναζί δολοφόνησαν εκατομμύρια Εβραίους. Κατά τη γνώμη σου, οι άνθρωποι αυτοί είχαν πρόβλημα με τη λογική τους ή με τα συναισθήματά τους;»

«Προπάντων με τα συναισθήματά τους».

«Πολλοί απ' αυτούς ήταν τετραπέρατοι και είχαν μυαλό ξυράφι. Πίσω από τις πιο αναίσθητες αποφάσεις, κρύβεται συχνά ψυχρή λογική. Μετά τον πόλεμο, πολλοί ναζί καταδικάστηκαν, όχι όμως επειδή είχαν φερθεί παράλογα. Καταδικάστηκαν για την απονιά τους και για την αδιαφορία τους προς τον πόνο του συνανθρώπου τους. Ενώ άλλοι εγκληματίες, που δεν είναι καλά στα *μυαλά* τους, μπορεί και ν' αθωωθούν, επειδή, όπως λέμε, "έχουν το ακαταλόγιστο". Ποτέ, όμως, δεν αθωώθηκε κανείς απ' όσους έδειξαν αναισθησία και αδιαφορία».

«Ε, όχι. Αυτό δα μας έλειπε!»

«Και δε χρειάζεται να φέρνουμε τόσο χοντρά παραδείγματα. Πάρε την περίπτωση μιας πλημμύρας. Πολλοί άνθρωποι χρειάζονται βοήθεια. Τα συναισθήματά μας μας υποχρεώνουν να σπεύσου-

με. Τη στιγμή εκείνη, αν αφήναμε την ψυχρή λογική να καθοδηγήσει τα βήματα μας, μπορεί και να σκεφτόμασταν ότι δεν είναι και κακή ιδέα ν' αφήσουμε μερικούς να πεθάνουν, αφού ο υπερπληθυσμός είναι, έτσι κι αλλιώς, το υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα του σημερινού κόσμου».

«Γίνομαι έξαλλη, όταν σκέφτομαι ότι μια τέτοια φριχτή ιδέα μπορεί έστω και να περάσει από το μυαλό κάποιων ανθρώπων».

«Και, πάντως, δεν είναι το μυαλό σου που θυμώνει. Δε γίνεσαι έξαλλη επειδή η λογική σου σου υπαγορεύει κάτι τέτοιο».

«Εντάξει, φτάνει. Μ' έπεισες».

ΜΠΕΡΚΛΕΪ

... σαν πλανήτης που στριφογυρίζει
γύρω από έναν καυτό ήλιο...

Ο ΑΛΜΠΕΡΤΟ ΠΛΗΣΙΑΣΕ ΣΤΟ ΠΑΡΑΘΥΡΟ, και η Σοφία σηκώθηκε και στάθηκε δίπλα του. Μετά από λίγο, είδαν ένα αεροπλανάκι με έλικες να προβάλλει πάνω από τις στέγες της παλιάς πόλης. Στην ουρά του, έσερνε δεμένο ένα μακρόστενο πανό.

Η Σοφία περίμενε να διαβάσει τη διαφήμιση κάποιου κοντσέρτου ή κάτι παρόμοιο πάνω στο πανί που ανέμιζε. Όταν, όμως, το αεροπλανάκι ήρθε πιο κοντά, είδε ότι η επιγραφή αφορούσε κάτι εντελώς διαφορετικό:

«ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΛΛΑ ΓΙΑ ΤΑ ΓΕΝΕΘΛΙΑ ΤΩΝ ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΣΟΥ ΧΡΟΝΩΝ, ΧΙΛΝΤΕ!»

«Τι επίμονος άνθρωπος!» ήταν το μοναδικό πράγμα που βρήκε να πει ο Αλμπέρτο.

Μαύρα σύννεφα χόρευαν πάνω από τους λόφους στα νότια της πόλης. Το αεροπλανάκι απομακρύνθηκε προς τα κει και χάθηκε μέσα σ' ένα απ' αυτά τα χαμηλά σύννεφα.

«Φοβάμαι ότι θα ξεσπάσει μπόρα», είπε ο Αλμπέρτο.

«Ε, τότε θα πάρω το λεωφορείο για να γυρίσω στο σπίτι μου», είπε η Σοφία.

«Ελπίζω ότι δεν έχει βάλει κι εδώ το δαχτυλάκι του ο ταγματάρχης μας».

«Δε φαντάζομαι να τον έχεις για παντοδύναμο!»

Ο Αλμπέρτο δεν απάντησε. Ξαναγύρισε στο τραπεζάκι και κάθισε πάλι στην πολυθρόνα του.

«Θα πρέπει να μιλήσουμε λίγο και για τον Μπέρκλεϊ», είπε.

Η Σοφία είχε πάρει κιόλας θέση. Κι έπιασε τον εαυτό της στα πράσα: είχε αρχίσει να τρώει τα νύχια της.

«Ο Τζορτζ Μπέρκλεϊ ήταν ένας Ιρλανδός επίσκοπος, που έζησε από το 1685 ως το 1753», άρχισε ο Αλμπέρτο. Ύστερα, έμεινε σιωπηλός γι' αρκετή ώρα.

«Ο Μπέρκλεϊ ήταν ένας Ιρλανδός επίσκοπος...» επανέλαβε η Σοφία, για να του θυμίσει πως περίμενε τη συνέχεια.

«Αλλά ήταν και φιλόσοφος...»

«Ναι;»

«Πίστευε ότι η φιλοσοφία και η επιστήμη της εποχής του απειλούσαν τη χριστιανική κοσμοαντίληψη. Ο συνεπής υλισμός ήταν για τον Μπέρκλεϊ μια απειλή για τη χριστιανική πίστη, που έβλεπε τα πάντα στη φύση ως έργο του Θεού...»

«Λοιπόν;»

«Ταυτόχρονα, όμως, ο Μπέρκλεϊ ήταν κι ένας από τους πιο συνεπείς εμπειριστές».

«Πίστευε κι αυτός ότι δεν μπορούμε να ξέρουμε τίποτα περισσότερο απ' αυτό που μας δείχνουν οι αισθήσεις μας;»

«Ναι, αλλά δε σταματούσε εκεί. Ο Μπέρκλεϊ θεωρούσε ότι τα πράγματα στον κόσμο είναι έτσι ακριβώς όπως τα αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας· αλλά δεν είναι "πράγματα"».

«Αυτό θα πρέπει να μου το εξηγήσεις κάπως καλύτερα».

«Όπως θυμάσαι, ο Λοκ είχε πει ότι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τίποτα για τις "δευτερογενείς ιδιότητες" των πραγμάτων. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ένα μήλο είναι πράσινο και ξινό, γιατί μόνο εμείς αντιλαμβανόμαστε ότι το μήλο είναι έτσι. Ο Λοκ είχε επίσης υποστηρίξει ότι οι "πρωτογενείς ιδιότητες", όπως η στερεότητα, το βάρος και το μέγεθος, ανήκουν, στ' αλήθεια, στην πραγματικότητα που μας περιβάλλει. Αυτή η εξωτερική πραγματικότητα, επομένως, έχει μια φυσική "ουσία"».

«Εξακολουθώ να διαθέτω το ίδιο γερό μνημονικό. Θυμάμαι ακόμα ότι ο Λοκ διέκρινε μια σημαντική διαφορά ανάμεσα σ' αυτές τις δύο κατηγορίες ιδιοτήτων».

«Αχ, Σοφία μου, μακάρι να 'ταν έτσι!»

«Για πάμε παρακάτω!»

«Ο Λοκ, λοιπόν, θεωρούσε πραγματικό τον φυσικό κόσμο, όπως, εξάλλου, και ο Ντεκάρτ και ο Σπινόζα».

«Μάλιστα».

«Αυτό ακριβώς έρχεται ν' αμφισβητήσει ο Μπέρκλεϊ. Και το κάνει στηρίζοντας τις σκέψεις του σ' έναν ακραίο εμπειρισμό. Λέει ότι το μόνο που υπάρχει είναι αυτό που νιώθουμε. Αλλά δε νιώθουμε την ύπαρξη της "ύλης". Δε νιώθουμε τα πράγματα σαν χειροπιαστά "πράγματα". Αν συμπεράνουμε ότι πίσω απ' αυτό που νιώθουμε κρύβεται μια "ουσία", τότε καταλήγουμε σε βιαστικά κι αστήριχτα συμπεράσματα. Δεν έχουμε καμιά απολύτως απόδειξη γι' αυτό τον ισχυρισμό μας».

«Μπούρδες! Για ρίξε μια ματιά ολόγυρά σου!»

Η Σοφία χτύπησε το χέρι της στο τραπέζι.

«Ωχ!» φώναξε από τον πόνο. «Μήπως αυτό δεν είναι αρκετή απόδειξη ότι το τραπέζι είναι πραγματικό, ότι αποτελείται από ύλη κι ότι είναι χειροπιαστό;»

«Τι ένιωσες;»

«Κάτι σκληρό».

«Ένιωσες με σαφήνεια κάτι σκληρό, αλλά δεν ένιωσες αυτή καθ' αυτή την ύλη από την οποία αποτελείται το τραπέζι. Μπορεί και στο όνειρό σου να δεις ότι χτυπάς κάτι σκληρό, αλλά στα όνειρά σου δεν υπάρχει, φυσικά, ύλη».

«Στα όνειρα, βεβαίως όχι».

«Μπορούμε, εξάλλου, να πείσουμε έναν άνθρωπο ότι "νιώθει" ό,τι μας περάσει εμάς από το μυαλό. Ο άνθρωπος μπορεί να υπνωτιστεί και να νιώσει κρύο ή ζέστη, απαλά χάδια ή σκληρά χτυπήματα».

«Αν, όμως, δεν ήταν το τραπέζι σκληρό από μόνο του, τι με έκανε να το νιώσω;»

«Ο Μπέρκλεϊ έλεγε πως είναι η βούληση ή το πνεύμα. Θεωρούσε, επίσης, ότι όλες οι ιδέες μας έχουν μια αιτία έξω από τη συνείδηση μας, αλλά πίστευε ότι αυτή η αιτία δεν είναι υλική. Κατά τη γνώμη του Μπέρκλεϊ, είναι πνευματική».

Η Σοφία εξακολουθούσε να μασάει τα νύχια της. Ο Αλμπέρτο συνέχισε:

«Σύμφωνα με τον Μπέρκλεϊ, η ψυχή μου μπορεί να είναι η αιτία των ιδεών μου -όπως κι όταν ονειρεύομαι-, αλλά μόνο μια άλλη βούληση ή ένα άλλο πνεύμα μπορεί να είναι η αιτία των εντυπώσεων, από τις οποίες αποτελείται ο υλικός κόσμος γύρω μας. Όλα έρχονται από το πνεύμα, "που προκαλεί τα πάντα και ζωοποιεί *τα πάντα"*, έλεγε».

«Και τι σόι πνεύμα είναι αυτό;»

«Ο Μπερκλεϊ είχε, φυσικά, κατά νου το Θεό. Έλεγε, μάλιστα, ότι ο άνθρωπος μπορεί να νιώσει πιο ξεκάθαρα και ζωηρά την ύπαρξη του Θεού παρά ενός οποιουδήποτε άλλου ανθρώπου κι ότι, επομένως, μπορεί να είναι πιο σίγουρος ότι υπάρχει Θεός παρά ότι υπάρχουν άλλοι άνθρωποι».

«Δηλαδή, δεν είμαστε καν σίγουροι ότι υπάρχουμε;»

«Μμμ... όλα όσα βλέπουμε και νιώθουμε είναι για τον Μπερκλεϊ αποτέλεσμα της δύναμης του Θεού. Γιατί ο Θεός είναι παρών βαθιά μέσα στη συνείδηση μας· αυτός, λοιπόν, καλεί όλη την ποικιλία ιδεών και εντυπώσεων που προβάλλουν ασταμάτητα μέσα μας. Όλη η φύση γύρω μας, όλη μας η ύπαρξη, οφείλονται στο Θεό. Αυτός είναι η μοναδική αιτία όλων όσα υπάρχουν».

«Τα 'χω χαμένα, για να μην πω τίποτα χειρότερο».

«"Να ζει κανείς ή να μη ζει", δεν είναι, λοιπόν, η μόνη απορία. Έχουμε και συνέχεια: τι είμαστε; Είμαστε πραγματικοί άνθρωποι από σάρκα και αίμα; Είναι φτιαγμένος ο κόσμος μας από αληθινά πράγματα, ή μήπως όλα όσα μας περιτριγυρίζουν δεν είναι παρά εικόνες της συνείδησής μας;»

Η Σοφία ξανάρχισε να μασουλάει τα νύχια της.

Κι ο Αλμπέρτο συνέχισε:

«Ο Μπερκλεϊ δεν αμφισβητεί μονάχα την υλική πραγματικότητα. Δεν είναι καν σίγουρος ότι ο Χρόνος και ο Χώρος υπάρχουν με τρόπο απόλυτο και αυτόνομο. Ακόμα και η αντίληψη που έχουμε για το Χώρο και το Χρόνο μπορεί να είναι απλά και μόνο αποκύημα της συνείδησής μας. Μία ή δύο εβδομάδες για μας δε σημαίνουν υποχρεωτικά και μία ή δύο εβδομάδες για το Θεό...»

«Είπες ότι, για τον Μπέρκλεϊ, αυτό το πνεύμα, που βρίσκεται μέσα σε όλα και που δίνει ζωή σε όλα, είναι ο θεός των χριστιανών».

«Ναι, το είπα. Αλλά για μας...»

«... για μας...»

«... για μας μπορεί αυτό το πνεύμα ή αυτή η βούληση που γεννάει τα πάντα να είναι κι ο πατέρας της Χίλντε».

Η Σοφία έμεινε άναυδη. Το πρόσωπό της ήταν ένα μεγάλο ερωτηματικό. Την ίδια στιγμή, κάτι φωτίστηκε μέσα στο μυαλό της.

«Εσύ το πιστεύεις αυτό;» ρώτησε.

«Δεν μπορώ να διακρίνω καμιά άλλη δυνατότητα. Ίσως αυτή είναι η μοναδική εξήγηση για όλα όσα ζήσαμε τον τελευταίο καιρό. Κι εννοώ όλες αυτές τις κάρτες και τα μηνύματα που ξεφύτρωσαν στα πιο απίθανα σημεία. Εννοώ το γεγονός ότι ο Ερμής ξαφνικά μίλησε μ' ανθρώπινη λαλιά. Εννοώ τον τρόπο που άθελά μου μπέρδεψα το όνομά σου».

«Εγώ...»

«Ακούς εκεί να σε φωνάζω συνέχεια Σοφία! Αφού ξέρω, καλή μου Χίλντε, ότι δε σε λένε Σοφία».

«Μα τι κάθεσαι και λες; Μήπως σου 'στριψε για τα καλά;»

«Ναι, όλα γυρίζουν και στροβιλίζονται, παιδί μου. Σαν πλανήτης που περιστρέφεται γύρω από έναν καυτό ήλιο».

«Κι αυτός ο ήλιος είναι ο πατέρας της Χίλντε;»

«Ναι. Μπορείς να το πεις κι έτσι».

«Θέλεις, δηλαδή, να πεις ότι είναι για μας ένα είδος Θεού;»

«Ναι, αυτό θέλω να πω και το λέω δίχως να κοκκινίζω. Αλλά αυτός θα 'πρεπε να ντρέπεται!»

«Κι η ίδια η Χίλντε;»

«Η Χίλντε είναι ένας άγγελος, Σοφία».

«Ένας άγγελος;»

«Η Χίλντε είναι αυτή στην οποία απευθύνεται το "πνεύμα"».

«Εννοείς ότι ο Άλμπερτ Κναγκ μιλάει στη Χίλντε για μας;»

«Η της γράφει για μας. Γιατί δεν μπορούμε να αντιληφθούμε το υλικό από το οποίο είναι φτιαγμένος ο κόσμος μας. Αυτό το μάθαμε πια. Δεν μπορούμε, λοιπόν, να ξέρουμε αν η εξωτερική μας πραγματικότητα αποτελείται από ηχητικά κύματα ή από μολύβι και χαρτί. Το μόνο που μπορούμε να ξέρουμε, σύμφωνα με τον Μπέρκλεϊ, είναι ότι είμαστε φτιαγμένοι από πνεύμα».

«Κι η Χίλντε είναι άγγελος...

«Ναι, είναι ένας άγγελος. Και εδώ θα τελειώσουμε για σήμερα. Χρόνια πολλά για τα γενέθλιά σου, Χίλντε!»

Ένα γαλάζιο φως είχε πλημμυρίσει το δωμάτιο. Λίγα δευτερόλεπτα αργότερα, άκουσαν μια δυνατή βροντή, και το σπίτι ταρακουνήθηκε συθέμελα.

Ο Αλμπέρτο καθόταν αφηρημένος, με το βλέμμα καρφωμένο στο κενό.

«Πρέπει να γυρίσω σπίτι», είπε η Σοφία. Και μ' ένα πήδημα βρέθηκε όρθια κι έτρεξε στην πόρτα. Καθώς την άνοιγε, ξύπνησε τον Ερμή που λαγοκοιμόταν κάτω από την κρεμάστρα. Την ώρα που η Σοφία έφευγε, νόμισε πως τον άκουσε να της λέει:

«Καλή αντάμωση, Χίλντε!»

Η Σοφία κατέβηκε κουτρουβαλώντας τα σκαλοπάτια και βγήκε τρεχάτη στο δρόμο. Έξω, δεν είδε ψυχή. Στο μεταξύ, είχε αρχίσει να βρέχει με το τουλούμι.

Δύο αυτοκίνητα πέρασαν τινάζοντας τα νερά από τη βρεγμένη άσφαλτο ως το πεζοδρόμιο. Λεωφορείο δε φαινόταν πουθενά. Πήγε ως την πλατεία της Αγοράς τρέχοντας και συνέχισε να τρέχει προς το κέντρο της πόλης. Μία και μοναδική σκέψη στριφογύριζε μέσα στο μυαλό της και δεν έλεγε να φύγει με τίποτα.

Αύριο έχω τα γενέθλια μου, έλεγε με το νου της. Δεν ήταν στ' αλήθεια, πικρή ειρωνεία ν' ανακαλύψει, μια μέρα πριν κλείσει τα δεκαπέντε της χρόνια, πως η ζωή δεν ήταν παρά ένα όνειρο; Το ίδιο θα μπορούσε να 'χει ονειρευτεί ότι κέρδισε εκατομμύρια κι ένα λεπτό πριν τα πάρει στα χέρια της, να ξυπνήσει και να καταλάβει ότι όλα ήταν όνειρο.

Η Σοφία μπήκε τρέχοντας στο πάρκο. Και τότε μόνο διέκρινε κάποιον που ερχόταν, τρέχοντας επίσης, προς το μέρος της. Ήταν η μαμά της. Θυμωμένες αστραπές έσκιζαν τον ουρανό στα δύο.

Η μαμά την αγκάλιασε από τους ώμους.

«Τι τρέχει, παιδί μου;»

«Δεν ξέρω», έβαλε τα κλάματα η Σοφία. «Μοιάζουν όλα με κακό όνειρο».

ΜΠΙΕΡΚΕΛΙ

... ένας παλιός μαγικός καθρέφτης,
που η γιαγιά είχε αγοράσει από μια τσιγγάνα...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΜΟΛΕΡ ΚΝΑΓΚ ξύπνησε στη σοφίτα της, στην παλιά Έπαυλη του Καπετάνιου, κοντά στο Λίλεσαντ. Έριξε μια ματιά στο ρολόι της: ακόμα ήταν έξι. Κι όμως, η μέρα είχε φωτίσει για τα καλά. Μια πλατιά λουρίδα ήλιου είχε κιόλας ζωγραφιστεί στον απέναντι τοίχο.

Η Χίλντε σηκώθηκε και πήγε στο παράθυρο. Περνώντας, έσκυψε πάνω από το γραφείο της κι έσκισε ένα φύλλο από το επιτραπέζιο ημερολόγιο της. Πέμπτη 14 Ιουνίου 1990. Τσαλάκωσε το χαρτάκι στη χούφτα της και το πέταξε στο καλάθι των αχρήστων.

«Παρασκευή 15 Ιουνίου 1990», έδειχνε τώρα το ημερολόγιο. Η ημερομηνία της χαμογελούσε αστραφτερά. Ήδη από τον Ιανουάριο είχε σημειώσει σ' αυτή τη σελίδα του ημερολογίου «15 χρονών». Της φαινόταν *πολύ* ξεχωριστό που θα 'κλεινε τα δεκαπέντε της χρόνια στις 15 του μηνός. Αλλη τέτοια σύμπτωση δεν επρόκειτο να ζήσει.

Δεκαπέντε χρονών! Δεν ήταν αυτή η πρώτη μέρα της «ενήλικης» ζωής της; Δεν μπορούσε να ξαναπέσει στο κρεβάτι. Κι εξάλλου, σήμερα ήταν η τελευταία μέρα του σχολείου πριν από τις διακοπές. Θα συναντιόνταν όλοι κατά τη μία η ώρα στην εκκλησία. Και πέρα απ' αυτό, σε μια βδομάδα θα γυρνούσε ο μπαμπάς της από το Λίβανο. Της είχε υποσχεθεί ότι την ημέρα τ' Αί-Γιαννιού θα ήταν στο σπίτι.

Η Χίλντε στάθηκε μπροστά στο παράθυρο και κοίταξε πέρα από τον κήπο τη μικρή προβλήτα και το κόκκινο υπόστεγο για τις βάρκες. Το καϊκάκι τους δεν το 'χαν ακόμα ετοιμάσει για το καλοκαίρι. Η παλιά βάρκα με τα κουπιά, όμως, ήταν δεμένη, έτοιμη στην προβλήτα. Έπρεπε να θυμηθεί οπωσδήποτε ν' αδειάσει το νερό από μέσα της μετά την ξαφνική χτεσινή νεροποντή.

Καθώς αγνάντευε τα νερά του μικρού κόλπου, θυμήθηκε που στα έξι της ή στα εφτά της χρόνια σκαρφάλωσε μια φορά μόνη της στη βάρκα και, τραβώντας κουπί, απομακρύνθηκε κάμποσο από τη στεριά. Κι ύστερα, έπεσε στο νερό και κουράστηκε πολύ για να κολυμπήσει ως την αμμουδιά. Έσταζε ολόκληρη, όταν σύρθηκε ανάμεσα στους θάμνους για ν' ανέβει ως το σπίτι. Όταν έφτασε στον κήπο, η μαμά της ήρθε τρέχοντας κοντά της. Είχε δει τη βάρκα και τα κουπιά να τα σέρνει το νερό έξω στο φιόρδ. Ακόμα και τώρα, η Χίλντε έβλεπε καμιά φορά στον ύπνο της την αδειανή βάρκα που έπλεε ακυβέρνητη εκεί έξω. Ήταν φριχτή εμπειρία.

Ο κήπος δεν ήταν πολύ περιποιημένος ούτε είχε πλούσια βλάστηση. Ήταν, όμως, μεγάλος κι ήταν όλος δικός της. Μια μηλιά μαδημένη από τον αέρα και μερικές βατομουριές, που πια δεν έκαναν σχεδόν καθόλου βατόμουρα, είχαν με δυσκολία επιβιώσει τους σκληρούς και παγωμένους μήνες του χειμώνα.

Ανάμεσα στα βράχια και τους θάμνους, στη μικρή έκταση που ήταν στρωμένη με γρασίδι, ήταν τοποθετημένος ο σιδερένιος κρεμαστός καναπές. Κάτω από το δυνατό φως του πρωινού ήλιου, έμοιαζε μόνος κι έρημος. Κι η εικόνα της εγκατάλειψης γινόταν ακόμα πιο έντονη, επειδή τα μαξιλάρια έλειπαν τα είχαν μαζέψει μέσα στο σπίτι. Η μαμά της Χίλντε είχε τρέξει τελευταία στιγμή και τα είχε φέρει μέσα, για να τα γλιτώσει από τη βροχή.

Ολόκληρος ο κήπος ήταν περιτριγυρισμένος από σημύδες που τον προστάτευαν κάπως από τους δυνατούς αέρηδες. Εξαιτίας τους είχε πάρει και τ' όνομά του το μικρό κτήμα, που εδώ κι εκατό χρόνια λεγόταν Μπιέρκελι. Ο προππάπος της Χίλντε είχε χτίσει αυτό το σπίτι, λίγο πριν το 1900. Ήταν καπετάνιος σ' ένα από τα τελευταία μεγάλα ιστιοφόρα. Ακόμα και σήμερα, το σπίτι ήταν γνωστό σε όλους με το όνομα η «Έπαυλη του Καπετάνιου».

Ο κήπος το 'δειχνε καθαρά πως χτες το βράδυ είχε βρέξει πολύ. Η Χίλντε είχε ξυπνήσει αρκετές φορές από τις βροντές. Στον πρωινό ουρανό, δε φαινόταν τώρα ούτε ένα συννεφάκι.

Μετά από τέτοιες καλοκαιριάτικες μπόρες, όλα έμοιαζαν ολοκαίνουρια και πεντακάθαρα. Τις τελευταίες εβδομάδες, ο καιρός ήταν ζεστός και στεγνός. Οι αχλαδιές είχαν γεμίσει απαίσιες κιτρινίλες στα φύλλα τους. Ο κόσμος τώρα έμοιαζε φρεσκοπλυμένος. Αυτό

το πρωί, μαζί με τη βροχή είχε τελειώσει κι η παιδική της ηλικία. Ο αντίλαλος του τελευταίου κεραυνού την είχε πάρει μαζί του.

«Ναι, πονάει το μπουμπούκι όταν ανοίγει...» Κάπως έτσι δεν το 'χε γράψει μια Σουηδέζα ποιήτρια; Ή μήπως ήταν Φιλανδέζα;

Η Χίλντε προχώρησε και στάθηκε μπροστά στον μεγάλο μπρούτζινο καθρέφτη που κρεμόταν πάνω από το παλιό κομό της γιαγιάς της.

Ήταν άραγε όμορφη; Ε, πάντως άσχημη δεν ήταν. Μάλλον κάτι ανάμεσα...

Είχε μακριά ξανθά μαλλιά. Η Χίλντε θα προτιμούσε λίγο πιο σκούρα ή λίγο πιο ανοιχτά τα μαλλιά της. Αυτό το ξεπλυμένο χρώμα δεν της έλεγε τίποτα. Το μόνο θετικό στοιχείο τους, κατά τη γνώμη της, ήταν οι ανάλαφρες μπούκλες τους. Πολλές από τις φίλες της τύλιγαν τα μαλλιά τους με τις ώρες, για να τα κατσαρώσουν λιγάκι. Η Χίλντε δε χρειάστηκε ποτέ να κάνει κάτι τέτοιο. Θετικό στοιχείο έβρισκε ακόμα τα πράσινα μάτια της. Καταπράσινα. «Είναι, στ' αλήθεια, πράσινα;» ρωτούσαν οι θείες κι οι θείοι της κάθε φορά που έσκυβαν να τη φιλήσουν.

Η Χίλντε αναρωτήθηκε αν το είδωλο που έβλεπε μέσα στον καθρέφτη ήταν η εικόνα μιας νέας γυναίκας ή ενός κοριτσιού. Κατέληξε στο συμπέρασμα πως δεν ήταν τίποτα από τα δύο. Το σώμα της έμοιαζε μάλλον με το σώμα νεαρής κοπέλας. Το πρόσωπό της, όμως, θύμιζε περισσότερο άγουρο μήλο.

Κάτι σ' αυτό τον παλιό καθρέφτη θύμιζε πάντα στη Χίλντε τον μπαμπά της. Παλιά, τον είχαν κρεμασμένο κάτω, στο «ατελιέ». Το ατελιέ ήταν ένα μεγάλο δωμάτιο, πάνω από το υπόστεγο για τις βάρκες, που ο πατέρας της είχε μετατρέψει σε βιβλιοθήκη, καταφύγιο κι ερημητήριό του, όταν ήθελε να γράψει και να διαβάσει. Ο Αλμπερτ -έτσι φώναζε η Χίλντε τον μπαμπά της, όταν ήταν στο σπίτι,- ήθελε από πάντα να γράψει ένα σπουδαίο έργο. Κάποτε είχε δοκιμάσει το ταλέντο του μ' ένα μυθιστόρημα, το οποίο όμως είχε μείνει μισό. Κάμποσα ποιήματα και σκίτσα με θέμα τον κόσμο των φιόρδ και της νορβηγικής ακτής είχαν δημοσιευτεί στην τοπική εφημερίδα. Η Χίλντε καμάρωνε πιο πολύ κι από τον ίδιο, όταν έβλεπε τυπωμένο τ' όνομα του. ΑΛΜΠΕΡΤ ΚΝΑΓΚ. Στο Λίλεσαντ, αυτό το όνομα ήταν πασίγνωστο. Αλμπερτ λεγόταν κι ο προπάππος της.

Ο καθρέφτης. Μάλιστα. Πριν από πολλά χρόνια, ο πατέρας της

της είχε πει πως κανείς δεν μπορεί να κλείσει και τα δυο του μάτια μπροστά σ' έναν καθρέφτη και να βλέπει ταυτόχρονα το είδωλο του να κάνει το ίδιο. Η μόνη εξαίρεση, είχε προσθέσει στ' αστεία, ήταν αυτός ο παλιός μπρούτζινος καθρέφτης, που τον είχε αγοράσει η γιαγιά από μια τσιγγάνα, αμέσως μόλις παντρεύτηκε τον παππού. Ο καθρέφτης ήταν μαγικός.

Η Χίλντε είχε προσπαθήσει πολλές φορές να γνέψει στο είδωλό της μέσα στον καθρέφτη κλείνοντας και τα δυο της μάτια. Αλλά ήταν σαν να προσπαθούσε να ξεφύγει από τον ίδιο της τον ίσκιο. Στο τέλος, της χάρισαν τον παλιό καθρέφτη. Καθ' όλη τη διάρκεια της παιδικής της ηλικίας, προσπαθούσε, συχνά-πυκνά, να καταφέρει το αδύνατο.

Δεν ήταν δα παράξενο που σήμερα ήταν λίγο σκεφτική. Δεν ήταν παράξενο που σήμερα σκεφτόταν μονάχα τον εαυτό της. Δεκαπέντε χρονών...

Μόλις τότε έπεσε το βλέμμα της στο κομοδίνο της κι είδε ένα μεγάλο πακέτο τυλιγμένο με υπέροχο γαλάζιο χαρτί και δεμένο με κόκκινη μεταξωτή κορδέλα. Σίγουρα δώρο για τα γενέθλιά της!

Ήταν, άραγε, «το δώρο»; Ήταν το μεγάλο ΔΩΡΟ του πατέρα της, το δώρο που ήταν τυλιγμένο με τόσο μυστήριο; Της είχε στείλει αμέτρητες κάρτες από το Λίβανο με ακαταλαβίστικους υπαινιγμούς. Είχε, όμως, επιβάλει «αυστηρή λογοκρισία» στον εαυτό του και δεν της είχε μαρτυρήσει τελικά τίποτα.

Ήταν ένα δώρο που μεγάλωνε διαρκώς, της είχε γράψει. Κι ύστερα, της είχε μιλήσει για ένα κορίτσι που δε θ' αργούσε να το γνωρίσει, στο οποίο έστελνε αντίγραφα απ' όλες τις κάρτες του για τη Χίλντε. Η Χίλντε είχε δοκιμάσει να ψαρέψει τη μαμά, εκείνη όμως δεν είχε ιδέα.

Το πιο μεγάλο αίνιγμα ήταν αυτό που της είχε γράψει, ότι το δώρο του θα μπορούσε ίσως να το μοιραστεί και με άλλους ανθρώπους. Δε δούλευε δα τυχαία στον ΟΗΕ. Ο μπαμπάς της είχε μια έμμονη ιδέα - ότι ο ΟΗΕ έπρεπε, κατά κάποιο τρόπο, ν' αναλάβει την ευθύνη για όλο τον κόσμο. «Μακάρι ο ΟΗΕ να φέρει την ειρήνη στον κόσμο», της είχε γράψει σε μία από τις κάρτες του.

Μπορούσε, άραγε, ν' ανοίξει το πακέτο, πριν ανέβει η μαμά με

το δίσκο του πρωινού σημαιοστολισμένο, με τις φετούλες το σταφιδόψωμο και τη λεμονάδα, τραγουδώντας τις ευχές της για τα γενέθλια της Χίλντε; Σίγουρα μπορούσε. Ειδεμή, γιατί το είχαν αφήσει δίπλα της, στο κομοδίνο;

Η Χίλντε διέσχισε το δωμάτιο και πήρε το πακέτο στα χέρια της. Τι βαρύ που ήταν! Η καρτούλα έγραφε: «Για τη Χίλντε. από τον μπαμπά της, για τα γενέθλια των δεκαπέντε χρόνων!»

Κάθισε στο κρεβάτι κι έλυσε προσεκτικά την κορδέλα. Σε λίγο, είχε βγάλει και το περιτύλιγμα.

Ήταν ένα τεράστιο ντοσιέ.

Αυτό ήταν το δώρο; Αυτό ήταν το δώρο για τα δεκαπέντε της χρόνια, που συζητούσαν εδώ και τόσο καιρό; Αυτό ήταν το δώρο που μεγάλωνε διαρκώς και μπορούσε να το μοιραστεί και με άλλους;

Μια σύντομη ματιά τής έδειξε πως το ντοσιέ ήταν γεμάτο δακτυλογραφημένες σελίδες. Η Χίλντε αναγνώρισε τα γράμματα της γραφομηχανής, που ο μπαμπάς της είχε πάρει μαζί του στο Λίβανο.

Είχε γράψει για χάρη της ένα ολόκληρο βιβλίο:

Στο πρώτο φύλλο, ήταν γραμμένος με το χέρι ο τίτλος: Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ.

Και λίγο πιο κάτω, με στοιχεία της γραφομηχανής:

ΣΑΝ ΤΗ ΛΙΑΚΑΔΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΥΡΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΓΗΣ, ΕΤΣΙ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ Η ΑΛΗΘΙΝΗ ΦΩΤΙΣΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ.

Ν.Φ.Σ. Γκρούντβιχ

Η Χίλντε γύρισε σελίδα. Πάνω πάνω στο επόμενο φύλλο, άρχιζε το πρώτο κεφάλαιο. Η επικεφαλίδα έγραφε: «Ο Κήπος της Εδέμ». Βολεύτηκε αναπαυτικά στο κρεβάτι της, ακούμπησε το ντοσιέ στα γόνατα της κι άρχισε να διαβάζει:

Η Σοφία Άμουνδσεν γύριζε από το σχολείο. Ένα μέρος της διαδρομής το είχε ήδη διανύσει μαζί με τη Γιόρουν. Είχαν κουβέντα για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Η Γιόρουν έλεγε πως το ανθρώπινο μυαλό ήταν ένας πολύπλοκος ηλεκτρονικός υπολογιστής. Η Σοφία δεν ήταν καθόλου σίγουρη γι' αυτό. Στο κάτω κάτω της γραφής, ο άνθρωπος έπρεπε να είναι κάτι παραπάνω από μηχανή! Ή όχι;

Η Χίλντε συνέχισε να διαβάζει και σύντομα είχε απορροφηθεί τόσο πολύ, που ξέχασε τα πάντα˙ ξέχασε ακόμα και τα γενέθλιά της. Πού και πού, οι απορίες της γλιστρούσαν κι ανάμεσα στις γραμμές του βιβλίου.

Ήταν μυθιστόρημα αυτό που είχε γράψει ο πατέρας της; Είχε ξαναπιάσει την παλιά του προσπάθεια εκεί κάτω στο Λίβανο; Παραπονιόταν πάντα πως δεν είχε τι να κάνει εκεί πέρα.

Μαζί με την ιστορία του κόσμου, διάβαζε και την ιστορία της Σοφίας. Αυτό ήταν σίγουρα το κορίτσι που επρόκειτο να γνωρίσει...

Μόνο όταν το καταλάβαινε πέρα για πέρα ότι μια μέρα δε θα υπήρχε πια, μόνο τότε ένιωθε πόσο απέραντα πολύτιμο ήταν το δώρο της ζωής... Πώς είχε φτιαχτεί ο κόσμος;... Στο τέλος τέλος, κάτι, κάποτε, θα πρέπει να δημιουργήθηκε από το τίποτα. Αλλά πώς ήταν δυνατό κάτι τέτοιο; Μήπως κι αυτή η σκέψη δεν ήταν το ίδιο αδιανόητη με την άλλη, πως δηλαδή ο κόσμος υπήρχε από πάντα;

Η Χίλντε διάβαζε, διάβαζε αχόρταγα. Και κόντεψε να πέσει κάτω από το κρεβάτι, της, όταν έφτασε εκεί που η Σοφία Άμουνδσεν έλαβε την πρώτη κάρτα από το Λίβανο.

Χίλντε Μόλερ Κναγκ, C/O Σοφία Άμουνδσεν, Κλοφερφάιεν 3...
Αγαπημένη μου Χίλντε,
Σου στέλνω τις καλύτερες ευχές μου τώρα που κλείνεις τα δεκαπέντε σου χρόνια. Όπως καταλαβαίνεις, θέλω να σου κάνω ένα δώρο που θα σε βοηθήσει να ωριμάσεις. Συγχώρεσέ με που στέλνω την κάρτα στη Σοφία, αλλά αυτό ήταν το πιο εύκολο.

Πολλά φιλιά, ο μπαμπάς σου

Τον παμπόνηρο! Η Χίλντε ήξερε πως ο πατέρας της αγαπούσε τα κόλπα και τις φάρσες. Μ' αυτό, όμως, που της είχε στείλει σήμερα, είχε ξεπεράσει τον εαυτό του. Αντί να βάλει την κάρτα του μέσα στο πακέτο, την είχε στριμώξει μέσα στο ίδιο το δώρο!

Την καημένη τη Σοφία! Τα 'χε ολότελα χαμένα.

Αλλά γιατί ένας πατέρας να στείλει μια κάρτα για τα γενέθλια της

κόρης του στη διεύθυνση της Σοφίας; Μια κάρτα που, προφανώς, προοριζόταν για κάποια άλλη; Ποιος πατέρας θα 'στελνε σε λάθος διεύθυνση τις ευχές για τα γενέθλια του παιδιού του; Και γιατί αυτό ήταν «το πιο εύκολο»; Αλλά, πάνω απ' όλα, πώς θα 'βρισκε αυτή τη Χίλντε;

Ε, βέβαια! Πώς να τα βγάλει πέρα η δύστυχη Σοφία; Η Χίλντε γύρισε σελίδα κι άρχισε να διαβάζει το δεύτερο κεφάλαιο. Η επικεφαλίδα του ήταν: «Το ημίψηλο». Σε λίγο, έφτασε σ' ένα μεγάλο γράμμα, που αυτό το μυστηριώδες πρόσωπο είχε γράψει στη Σοφία. Η Χίλντε κρατούσε την ανάσα της.

Ώστε το ερώτημα «γιατί ζούμε», δεν είναι ένα «τυχαίο» χόμπι, όπως είναι, για παράδειγμα, η συλλογή γραμματοσήμων. Όποιος ασχολείται μ' ένα τέτοιο θέμα καταπιάνεται με κάτι που οι άνθρωποι μελετούν και συζητούν από τότε σχεδόν που κατοικούμε τούτο τον πλανήτη.

«Η Σοφία τα 'χε χαμένα». Το ίδιο χαμένα τα 'χε κι η Χίλντε. Ο πατέρας της δεν της είχε γράψει απλά ένα βιβλίο για τα γενέθλιά της. Είχε γράψει ένα μυστηριώδες και παράξενο βιβλίο.

Σύντομη περίληψη: Ένα κάτασπρο λαγουδάκι βγαίνει μέσα από ένα άδειο ημίψηλο. Κι επειδή είναι ένα τεράστιο λαγουδάκι, το κόλπο αυτό χρειάζεται δισεκατομμύρια χρόνια για να γίνει. Μέσα στο τρίχωμά του γεννιούνται όλοι οι άνθρωποι. Κι απορούν μ' αυτό το κόλπο, που κατά βάση δεν είναι δυνατό να γίνει, κι όμως γίνεται. Μεγαλώνοντας, οι άνθρωποι χώνονται όλο και πιο βαθιά μέσα στις τρίχες του μικρού λαγού. Κι εκεί μένουν...

Δεν είχε μονάχα η Σοφία το συναίσθημα ότι κόντευε πια να βολευτεί για τα καλά μέσα στο τρίχωμα του λαγού. Η Χίλντε έκλεινε σήμερα τα δεκαπέντε της χρόνια κι είχε την αίσθηση ότι έπρεπε πια ν' αποφασίσει αν θα χωνόταν βαθιά μέσα στο τρίχωμα του λαγού ή αν θα σκαρφάλωνε προς τα πάνω.

Διάβασε για τους φυσικούς φιλόσοφους της αρχαίας Ελλάδας. Η

Χίλντε ήξερε ότι ο πατέρας της ενδιαφερόταν πολύ για τη φιλοσοφία. Είχε γράψει κάποτε στην εφημερίδα ότι η φιλοσοφία θα έπρεπε να διδάσκεται στο σχολείο. «Γιατί πρέπει να γίνει η φιλοσοφία υποχρεωτικό μάθημα στα σχολεία;» ήταν ο τίτλος του άρθρου του. Ο πατέρας της είχε θέσει το ζήτημα και στο σύλλογο γονέων και κηδεμόνων του σχολείου της. Κι η Χίλντε δεν ήξερε πού να κρυφτεί από την ντροπή της.

Κοίταξε το ρολόι της. Κόντευε κιόλας εφτάμισι. Η μαμά της, όμως δε θα 'ρχόταν πριν τις οχτώμισι με τον γιορτινό δίσκο. Ευτυχώς, γιατί η Χίλντε ήταν πια τελείως απορροφημένη με την ανάγνωση της ιστορίας της Σοφίας και των φιλοσοφικών ερωτημάτων. Ξεκινούσε το κεφάλαιο για τον Δημόκριτο. Στην αρχή, η Σοφία έπρεπε να σκεφτεί μια ερώτηση: «Γιατί τα τουβλάκια της Lego είναι το μεγαλοφυέστερο παιχνίδι στον κόσμο;». Ύστερα βρήκε «ένα μεγάλο κίτρινο φάκελο» μέσα στο γραμματοκιβώτιο.

Ο Δημόκριτος συμφώνησε κατ' αρχήν με όσους από τους προγενέστερους φιλόσοφους είχαν υποστηρίξει ότι οι αλλαγές στη φύση δε σημαίνουν οπωσδήποτε πως κάτι «άλλαζε» στ' αλήθεια. Και κατέληξε στην υπόθεση ότι ο κόσμος ήταν φτιαγμένος από μικρά, αόρατα τουβλάκια, αιώνια, άφθαρτα κι αναλλοίωτα. Αυτά τα μικροσκοπικά κομματάκια, ο Δημόκριτος τα ονόμασε άτομα.

Η Χίλντε ταράχτηκε πολύ, όταν διάβασε ότι η Σοφία βρήκε το κόκκινο μεταξωτό μαντίλι της κάτω από το κρεβάτι της. Πώς είχε φτάσει ως εκεί: Πώς ήταν δυνατό να χωθεί ένα μαντίλι μέσα σε μια ιστορία; Σίγουρα ήταν και κάπου αλλού...

Ύστερα άρχιζε το κεφάλαιο για τον Σωκράτη. Στην αρχή αρχή, η Σοφία διάβασε σε μια εφημερίδα «λίγες γραμμές για το νορβηγικό τάγμα των κυανοκράνων στο Λίβανο». Εκατό τοις εκατό ο μπαμπάς της! Τον ενοχλούσε που οι άνθρωποι στη Νορβηγία αδιαφορούσαν τόσο για τις ειρηνικές προσπάθειες των στρατιωτών του ΟΗΕ. Κι αφού κανένας άλλος δεν έδινε δεκάρα για τη δουλειά του, έβαζε τουλάχιστον τη Σοφία να δείχνει κάποιο ενδιαφέρον. Μ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσε ίσιος να υπολογίζει σε κάποια μεγαλύτερη προσοχή εκ μέρους των ΜΜΕ.

Η Χίλντε χαμογέλασε, όταν έφτασε στο υστερόγραφο του φιλόσοφου προς τη Σοφία:

ΥΓ. Αν έλαβες ένα κόκκινο μεταξωτό μαντίλι, σε παρακαλώ να το φυλάξεις. Σε όλα τα σχολεία, συμβαίνει πότε πότε να χάνονται κάποια πράγματα και να καταλήγουν σε λάθος χέρια. Κι εδώ, έχουμε ένα σχολείο φιλοσοφίας.

Η Χίλντε άκουσε βήματα στις σκάλες. Ήταν σίγουρα η μαμά με το δίσκο των γενεθλίων της. Πριν χτυπήσει η πόρτα της, η Χίλντε πρόλαβε να διαβάσει ακόμα ότι η Σοφία βρήκε στην κρυψώνα της, στον κήπο, μια βιντεοκασέτα από τον Αλμπέρτο.

Να ζήσεις Χίλντε, και χρόνια πολλά,
να γίνεις γριούλα με άσπρα μαλλιά...

Η μαμά της είχε αρχίσει να τραγουδάει από τις σκάλες, πριν μπει καν στο δωμάτιο.

Παντού να σκορπίζεις της γνώσης το φως...

«Είναι ανοιχτά!» φώναξε η Χίλντε και συνέχισε να διαβάζει για το δάσκαλο της φιλοσοφίας, που μιλούσε τώρα στη Σοφία απευθείας από την Ακρόπολη. Έμοιαζε πολύ με τον πατέρα της Χίλντε, με «την κοντοκουρεμένη μαύρη γενειάδα του» και την μπλε τραγιάσκα.

«Χρόνια πολλά για τα γενέθλιά σου, αγάπη μου!»

«Μμμ...»

«Μα... Χίλντε;»

«Άσε μου το δίσκο στο γραφείο μου».

«Δε θέλεις να...»

«Αφού βλέπεις ότι έχω δουλειά τώρα».

«Αυτό που βλέπω είναι ότι έγινες δεκαπέντε χρονών!»

«Μαμά, έχεις πάει ποτέ σου στην Αθήνα;»

«Όχι. γιατί;»

«Δεν είναι παράξενο που οι αρχαίοι ναοί στέκουν ακόμα όρθιοι στην ίδια θέση πάνω στην Ακρόπολη; Χτίστηκαν πριν από 2.500 χρό-

νια, και τον μεγαλύτερο τον λένε Παρθενώνα, Κατοικία των Παρθένων, δηλαδή!»

«Άνοιξες το δώρο του μπαμπά;»

«Ποιο δώρο;»

«Για κοίταξέ με, επιτέλους, Χίλντε! Τι παράξενα είναι αυτά που με ρωτάς πρωί πρωί, την ημέρα των γενεθλίων σου;»

Η Χίλντε *άφησε* το μεγάλο ντοσιέ να πέσει στα γόνατα της.

Η μαμά της έσκυψε από πάνω της. Στο δίσκο, είχε κεριά, ψωμάκια ζεστά και πορτοκαλάδα. Κι ένα μικρό πακετάκι. Αλλά η μαμά είχε δυο χέρια μονάχα, γι' αυτό κρατούσε το σημαιάκι της Νορβηγίας κάτω από τη μασχάλη της.

«Χίλια ευχαριστώ, μαμά. Είναι, στ' αλήθεια, πολύ ευγενικό εκ μέρους σου. Αλλά προσπάθησε να με καταλάβεις. Στ' αλήθεια, δεν προλαβαίνω».

«Μα... δεν πρόκειται να συναντηθείτε πριν από τη μία».

Τότε μόνο η Χίλντε κατάλαβε που βρισκόταν. Η μαμά ακούμπησε το δίσκο στο κομοδίνο.

«Συγνώμη. Είχα απορροφηθεί τόσο πολύ με το διάβασμα».

Η Χίλντε έδειξε στη μαμά το ντοσιέ και συνέχισε:

«Είναι από τον μπαμπά...»

«Και τι σου γράφει, Χίλντε; Μ' έχει φάει η περιέργεια πια. Εδώ και μήνες δεν μπορείς να του πάρεις ούτε μία λογική κουβέντα».

Για κάποιον ανεξήγητο λόγο, η Χίλντε δίσταζε.

«Α, δεν είναι και τίποτα σπουδαίο. Μια ιστορία».

«Μια ιστορία;»

«Ναι, μια ιστορία. Κι *ένα* βιβλίο φιλοσοφίας μαζί. Κάτι τέτοιο».

«Δε θ' ανοίξεις το δικό μου δώρο;»

Η Χίλντε δεν ήθελε να κάνει διάκριση ανάμεσα στα δώρα. Άνοιξε, λοιπόν, αμέσως το δώρο της μαμάς της. Ήταν ένα χρυσό βραχιολάκι.

«Τι όμορφο! Σ' ευχαριστώ πολύ, μαμά!»

Μ' ένα πήδημα, βρέθηκε όρθια κι έδωσε στη μαμά της ένα *φιλί*

Ύστερα κάθισαν και φλυάρησαν κάμποσο.

«Αλλά τώρα θα πρέπει να φύγεις», είπε η Χίλντε μετά από λίγο. «Στέκεται πάνω στην Ακρόπολη και περιμένει. Καταλαβαίνεις;»

«Ποιος;»

«Τι να σου πω; Δεν ξέρω! Ούτε κι η Σοφία ξέρει. Εδώ είναι το ζήτημα».

«Τέλος πάντων. Έτσι κι αλλιώς, πρέπει να φύγω για το γραφείο. Σήκω να φας το πρωινό σου. Το φόρεμά σου είναι κρεμασμένο κάτω, φρεσκοσιδερωμένο».

Κι επιτέλους, η μαμά έφυγε. Το ίδιο έκανε κι ο δάσκαλος της φιλοσοφίας. Κατέβηκε το λόφο της Ακρόπολης, σκαρφάλωσε στο βράχο του Αρείου Πάγου κι αμέσως μετά έφτασε στην Αρχαία Αγορά. Η Χίλντε τινάχτηκε, όταν διάβασε ότι από τα ερείπια σηκώθηκαν ξάφνου τα παλιά κτίρια σ' όλο τους το μεγαλείο και τη δόξα. Μία από τις έμμονες ιδέες του πατέρα της ήταν πως όλα τα κράτη του ΟΗΕ έπρεπε να βοηθήσουν για να κατασκευαστεί ένα πιστό αντίγραφο της Αρχαίας Αγοράς των Αθηνών. Εκεί θα μπορούσαν τότε να γίνονται σεμινάρια και συνέδρια για φιλοσοφικά ζητήματα, καθώς επίσης και συζητήσεις για τον αφοπλισμό και την ειρήνη στον κόσμο. Αυτή η συνεργασία θα ωφελούσε πολύ όλους τους λαούς του κόσμου, έλεγε ο πατέρας της. «Θα μπορούσαμε ακόμα να φτιάξουμε διαστημόπλοια, για να πηγαίνουμε στο φεγγάρι. Θα μπορούσαμε να εξερευνήσουμε τους βυθούς των θαλασσών».

Ύστερα διάβασε για τον Πλάτωνα. «Πάνω στις φτερούγες της αγάπης, η ψυχή λαχταρούσε να πετάξει, να "γυρίσει πίσω", στον κόσμο των ιδεών. Λαχταρούσε να ελευθερωθεί από τη "φυλακή του κορμιού"...»

Η Σοφία είχε συρθεί κάτω από τον παλιό φράχτη κι είχε πάρει από πίσω τον Ερμή. Ύστερα, όμως, τον είχε χάσει. Αφού διάβασε για τον Πλάτωνα, προχώρησε πολύ βαθιά μέσα στο δάσος, ώσπου έφτασε σ' ένα μικρό κόκκινο σπιτάκι, στην όχθη μιας λιμνούλας. Εκεί βρήκε κρεμασμένη στον τοίχο μια εικόνα του Μπιέρκελι. Από την περιγραφή, η Χίλντε κατάλαβε ότι ήταν το δικό της Μπιέρκελι. Εκτός απ' αυτή την εικόνα, η Σοφία βρήκε εκεί κι άλλη μία, ενός ανθρώπου που τον έλεγαν Μπέρκλεϊ. «Μπέρκλεϊ και Μπιέρκελι. Δεν ήταν παράξενη αυτή η σύμπτωση;»

Η Χίλντε ακούμπησε το μεγάλο ντοσιέ στο κρεβάτι της, πήγε μέχρι τη βιβλιοθήκη και κοίταξε στην τετράτομη εγκυκλοπαίδεια, που της είχαν κάνει δώρο όταν έκλεισε τα δεκατέσσερα. Μπέρκλεϊ... Μπέρκλεϊ... να τος!

Μπέρκλεϊ, *Τζορτζ (1685-1753). Άγγλος φιλόσοφος, επίσκοπος του Κλόιν. Αρνείται την ύπαρξη τον υλικού κόσμου έξω από τα όρια της ανθρώπινης συνείδησης. Τις εμπειρίες που μας δίνουν οι αισθήσεις μας τις χρωστάμε στο Θεό. Έγινε διάσημος για την κριτική που άσκησε στις αφηρημένες γενικές ιδέες του ανθρώπου. Κυριότερο έργο του η «Πραγματεία περί των Αρχών της Ανθρωπίνης Γνώσεως».*

Ναι, ήταν παράξενο. Η Χίλντε κοντοστάθηκε για λίγα δευτερόλεπτα σκεφτική, πριν ξαναγυρίσει στο κρεβάτι και στο ντοσιέ.

Αυτές τις δύο εικόνες τις είχε κρεμάσει ασφαλώς ο πατέρας της εκεί πέρα. Μήπως, όμως, υπήρχε και καμιά άλλη σχέση ανάμεσα τους πέρα από την ομοιότητα των ονομάτων;

Ο Μπέρκλεϊ ήταν ένας φιλόσοφος που αρνιόταν την ύπαρξη του υλικού κόσμου. Πίστευε πως τα πάντα γύρω μας υπήρχαν μονάχα μέσα στη συνείδησή μας. Μπορούσε κανείς να κατεβάσει ένα σωρό τέτοιες παράξενες ιδέες. Αλλά δεν ήταν πάντα εύκολο ν' αποδείξεις ότι μια τέτοια ιδέα ήταν λανθασμένη. Για τον κόσμο της Σοφίας, πάντως, η περιγραφή αυτή ταίριαζε γάντι, αφού οι εμπειρίες της προέρχονταν από τον πατέρα της Χίλντε.

Θα καταλάβαινε σίγουρα περισσότερα συνεχίζοντας το διάβασμα. Δεν άργησε να φτάσει στο σημείο, όπου η Σοφία κοίταξε στον καθρέφτη κι είδε το είδωλό της να της κλείνει και τα δύο του μάτια. «Το κορίτσι στον καθρέφτη έκλεινε και τα δυο του μάτια, σαν να 'θελε να της πει: "Σε βλέπω, Σοφία. Είμαι εδώ, από την άλλη μεριά"».

Στο κόκκινο σπιτάκι του δάσους, η Σοφία βρήκε και το πράσινο πορτοφόλι της, με τα χρήματα και με όλα τ' άλλα που είχε χάσει η Χίλντε! Μα πώς είχε φτάσει ως εκεί;

Κουταμάρες! Για ένα ή δύο δευτερόλεπτα, η Χίλντε είχε πιστέψει στ' αλήθεια πως η Σοφία είχε βρει το πορτοφόλι της. Μα και στη συνέχεια, έπιασε πολλές φορές τον εαυτό της να προσπαθεί να δει την κατάσταση με τα μάτια της Σοφίας. Όλα έμοιαζαν τότε ανεξήγητα κι αινιγματικά.

Για πρώτη φορά τότε, η Χίλντε ένιωσε έντονη την επιθυμία να δει τη Σοφία, να βρεθεί μπροστά της πρόσωπο με πρόσωπο. Πολύ θα 'θελε να μιλήσει μαζί της, να κουβεντιάσει για ένα σωρό πράγματα.

Η Σοφία έπρεπε τώρα να βιαστεί, αν ήθελε να μην την πιάσουν στα πράσα. Φυσικά, τη βαρκούλα την είχε παρασύρει το κύμα. Ε, βέβαια! Ο μπαμπάς δεν παρέλειψε να της θυμίσει εκείνη την αρχαία σκανταλιά της με τη βάρκα!

Η Χίλντε ήπιε μια γουλιά πορτοκαλάδα και δάγκωσε μια μπουκιά από το σάντουιτς, ενώ διάβαζε για τον «άνθρωπο της τάξης», τον Αριστοτέλη, που είχε διαφωνήσει με τη Θεωρία των Ιδεών του Πλάτωνα.

Ο Αριστοτέλης υποστήριζε ότι τίποτα δεν υπάρχει μέσα στη συνείδηση του ανθρώπου, αν δεν έχει περάσει προηγουμένως από τις αισθήσεις του. Ο Πλάτωνας, αντίθετα, θα μπορούσε να πει ότι στη φύση δεν υπάρχει τίποτα που να μην έχει προέλθει από τον κόσμο των ιδεών. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Πλάτωνας έχει διπλασιάσει τον αριθμό των πραγμάτων, έλεγε ο Αριστοτέλης.

Η Χίλντε, πράγματι, δεν ήξερε ότι ο Αριστοτέλης είχε εφεύρει το παιχνίδι «Φυτό, Ζώο ή Ορυκτό;».

Ο Αριστοτέλης ήθελε, λοιπόν, να συγυρίσει καλά καλά το κοριτσίστικο δωμάτιο της φύσης. Προσπάθησε ν' αποδείξει ότι όλα ανήκουν σε διάφορες κατηγορίες και υποκατηγορίες.

Όταν διάβασε τις ιδέες που είχε ο Αριστοτέλης για τις γυναίκες, απόρησε και θύμωσε. Πώς μπορούσε αυτός ο άνθρωπος να είναι τόσο γερός στη φιλοσοφία και ταυτόχρονα τόσο βλάκας;

Της Σοφίας, πάντως, της άνοιξε την όρεξη για να συγυρίσει και το δικό της «κοριτσίστικο δωμάτιο». Και μέσα στην ακαταστασία που βασίλευε εκεί μέσα, βρήκε την άσπρη κάλτσα που είχε χάσει πριν από ένα μήνα η Χίλντε μέσα από την ντουλάπα της. Η Σοφία ταχτοποιούσε όλα τα γράμματα που της έστελνε ο Αλμπέρτο μέσα σ' ένα ντοσιέ. «Τώρα, είχε πάνω από πενήντα σελίδες». Η Χίλντε, από τη μεριά της, είχε φτάσει στη σελίδα 178. Αλλά εκτός από τα φιλοσοφικά γράμματα του Αλμπέρτο Κνοξ, είχε να διαβάσει κι όλη την ιστορία της Σοφίας.

Το επόμενο κεφάλαιο ήταν «Η ελληνιστική εποχή». Στην αρχή

αρχή κιόλας, η Σοφία βρήκε μια καρτ ποστάλ που έδειχνε ένα τζιπ του ΟΗΕ. Η κάρτα είχε σφραγιστεί στο τάγμα κυανοκράνων στις 15 Ιουνίου. Αλλη μια «κάρτα» για τη Χίλντε, που ο μπαμπάς της είχε κολλήσει μέσα στο ντοσιέ αντί να της τη στείλει με το ταχυδρομείο.

Αγαπημένη μου, Χίλντε,
Σου γράφω άλλη μια φορά για τα γενέθλια σου. Ή μήπως πέρασαν κιόλας; Τέλος πάντων, το δώρο μου είναι μακράς διαρκείας. Κατά κάποιο τρόπο θα το απολαμβάνεις σε όλη σου τη ζωή. Σου εύχομαι γι' άλλη μια φορά κάθε ευτυχία. Ίσως τώρα καταλαβαίνεις πια γιατί στέλνω την κάρτα στη Σοφία. Είμαι σίγουρος ότι θα φτάσει στα χέρια σου.

ΥΓ. Η μαμά μού έγραψε ότι έχασες το πορτοφόλι σου. Έχεις το λόγο μου ότι τις 150 κορόνες θα σου τις δώσω εγώ. Όσο για τη μαθητική σου ταυτότητα, είμαι βέβαιος ότι μπορείς να βγάλεις άλλη στο σχολείο, πριν κλείσει για τις καλοκαιρινές διακοπές.
Πολλά φιλιά, ο μπαμπάς σου

Διόλου άσχημα τα νέα, σκέφτηκε η Χίλντε. Απ' αυτή τη στιγμή, η περιουσία της είχε αυξηθεί κατά 150 κορόνες. Φαίνεται ότι ο μπαμπάς της ανησυχούσε πως ένα δωράκι φτιαγμένο με τα χέρια του δεν ήταν αρκετό για τα γενέθλιά της.

Στις 15 Ιουνίου ήταν και τα γενέθλια της Σοφίας. Αλλά το ημερολόγιο της Σοφίας έδειχνε ακόμα μέσα Μαΐου. Ο μπαμπάς της είχε γράψει ασφαλώς από τότε αυτό το κεφάλαιο κι είχε απλούστατα βάλει ψεύτικη ημερομηνία στην κάρτα.

Και η κακομοίρα η Σοφία το 'χε βάλει στα πόδια κι είχε φτάσει σαν να την κυνηγούσαν στο σούπερ μάρκετ, όπου την περίμενε η Γιόρουν.

Ποια ήταν αυτή η Χίλντε; Πώς και γιατί το έβρισκε τόσο φυσικό ο πατέρας της να στέλνει τις κάρτες του στη Σοφία κι όχι απευθείας στην κόρη του; Πώς ήταν τόσο σίγουρος ότι η Σοφία θα τις έβρισκε;

Το ίδιο μετέωρη κι *αμήχανη* ένιωθε κι η Χίλντε, καθώς άρχισε να διαβάζει για τον Πλωτίνο.

Λέω πως μέσα σ' όλα όσα βλέπουμε, βρίσκεται κρυμμένο κάτι από το θείο μυστήριο. Το διακρίνουμε να σπινθηρίζει μέσα σ' ένα ηλιοτρόπιο ή σε μια παπαρούνα. Λίγη περισσότερη από τη μυστηριώδη λάμψη του βλέπουμε μέσα στην πεταλούδα που πετά από ένα κλαράκι ή στο χρυσόψαρο που κολυμπάει μέσα στη γυάλα του. Αλλά πιο κοντά στο Θεό βρισκόμαστε ακριβώς μέσα στην ίδια την ψυχή μας. Μόνο εκεί μπορούμε να δούμε από κοντά το μεγάλο μυστικό της ζωής. Και σε ορισμένες σπάνιες στιγμές, μπορούμε να νιώσουμε πως εμείς οι ίδιοι είμαστε αυτό το θείο μυστήριο.

Αυτό ήταν το πιο συγκλονιστικό πράγμα που είχε διαβάσει ως εκείνη τη στιγμή η Χίλντε. Κι ήταν συνάμα και το πιο απλό: όλα είναι ένα, κι αυτό το «Ένα» είναι θείο μυστήριο, στο οποίο συμμετέχουν τα πάντα.

Δεν ήταν κάτι που έπρεπε να το πιστέψεις, για ν' αποκτήσει κύρος κι αξία. Απλούστατα, ήταν έτσι, είπε με το νου της η Χίλντε. Και ο καθένας κι η καθεμιά μπορούσαν να βάλουν μέσα σ' αυτή τη λέξη «θείο μυστήριο» ό,τι ήθελαν κι ό,τι τραβούσε η καρδιά τους.

Γύρισε γρήγορα στο επόμενο κεφάλαιο. Η Σοφία κι η Γιόρουν αποφάσισαν να πάνε μια εκδρομή στις 17 Μαΐου και να στήσουν το αντίσκηνό τους στο δάσος. Και πήγαν στην Καλύβα του Ταγματάρχη...

Η Χίλντε δεν είχε προχωρήσει πολύ σ' αυτό το κεφάλαιο, όταν σηκώθηκε ταραγμένη από το κρεβάτι κι άρχισε να βηματίζει πάνω-κάτω στο δωμάτιο με το ντοσιέ της στο χέρι.

Τέτοιο θράσος δεν το 'χε ξαναδεί ποτέ της! Σ' αυτή την καλύβα, στην καρδιά του δάσους, τα κορίτσια είχαν βρει αντίγραφα απ' όλες τις κάρτες που ο πατέρας της της είχε στείλει τις πρώτες δεκαπέντε μέρες του Μαΐου. Και τα αντίγραφα ήταν ολόιδια με τα πρωτότυπα. Η Χίλντε είχε διαβάσει και ξαναδιαβάσει πολλές φορές τις κάρτες που της είχε στείλει ο πατέρας της. Κι αναγνώριζε την κάθε του λέξη:

Αγαπημένη μου Χίλντε,
Κοντεύω να σκάσω μ' όλα αυτά τα μυστικά που κρύβω μέσα μου εξαιτίας των γενεθλίων σου. Και πολλές φορές την ημέρα, αναγκάζομαι να συγκρατήσω τον εαυτό μου, για να μην πάρω τηλέφωνο και

σου τα φανερώσω όλα χαρτί και καλαμάρι. Το πράγμα προχωράει και προχωράει κι όλο μεγαλώνει. Και ξέρεις καλά πως όταν κάτι μεγαλώνει, δυσκολευόμαστε τρομερά να το κρατήσουμε για τον εαυτό μας...

Η Σοφία πήρε άλλα δύο γράμματα από τον Αλμπέρτο. Της έγραφε για τους Εβραίους και για τους Έλληνες και για τις δυο μεγάλες πολιτιστικές σφαίρες της εποχής εκείνης. Η Χίλντε βρήκε πολύ ενδιαφέρουσα αυτή τη διπλή προοπτική, που της επέτρεπε να κοιτάζει την ιστορία με τον τρόπο που τα πουλιά βλέπουν τον κόσμο. Στο σχολείο, ποτέ δεν είχαν μάθει τέτοια πράγματα. Μόνο χρονολογίες κι ονόματα. Τελειώνοντας το γράμμα, ομολόγησε στον εαυτό της πως ο πατέρας της της είχε χαρίσει μια εντελώς καινούρια εικόνα του Ιησού και του χριστιανισμού. Οι στίχοι του Γκαίτε τής άρεσαν πολύ:

Όποιος δεν ξέρει τις ρίζες του,
όποιος δεν ξέρει τι έγινε και τι συνέβη
τα τελευταία τρεις χιλιάδες χρόνια,
ζει στο σκοτάδι και σκοντάφτει
από τη μια μέρα στην άλλη.

Το επόμενο κεφάλαιο άρχιζε μ' ένα χαρτί που παρασυρμένο από τον αέρα ήρθε και κόλλησε στο παράθυρο της κουζίνας, την ώρα που η Σοφία μαγείρευε. Ήταν, φυσικά, μία ακόμα ευχετήρια κάρτα για τη Χίλντε.

Αγαπημένη μου Χίλντε,
Δεν ξέρω αν αυτή η κάρτα θα προλάβει τα γενέθλια σου. Από τη μια το ελπίζω- δεν έχουν περάσει και πολλές μέρες. Η Σοφία θα χάσει, βέβαια, κάνα-δυο βδομάδες. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι θα συμβεί το ίδιο και σε μας. Θα γυρίσω σπίτι στις.... Τότε, θα καθόμαστε με τις ώρες στην κούνια μας, θ' αγναντεύουμε τη λίμνη και θα έχουμε τόσα πολλά να πούμε, Χίλντε.

Ύστερα, της τηλεφώνησε ο Αλμπέρτο, και η Σοφία άκουσε για πρώτη φορά τη φωνή του.

«Έτσι που μιλάς, θα νόμιζε κανείς ότι έχουμε πόλεμο...»
«Βρίσκω την έκφραση "πνευματικός αγώνας" πιο κατάλληλη για την περίπτωση μας. Πρέπει να δοκιμάσουμε να τραβήξουμε την προσοχή της Χίλντε και να την κερδίσουμε με το μέρος μας, πριν γυρίσει ο πατέρας της από το Λίβανο».

Κι έτσι η Σοφία πήγε να συναντήσει τον Αλμπέρτο Κνοξ, μεταμφιεσμένο σε μεσαιωνικό καλόγερο, σε μια παλιά πέτρινη εκκλησία του 12ου αιώνα.

Σε μια εκκλησία, μάλιστα. Η Χίλντε κοίταξε το ρολόι της. Ήταν μία και τέταρτο. Είχε ξεχαστεί ολότελα.

Δεν πείραζε ίσως και τόσο που θα έκανε σκασιαρχείο από την εκκλησία την ημέρα των γενεθλίων της. Κάτι, όμως, στα γενέθλιά της της την έδινε στα νεύρα. Είχε χάσει τις ευχές όλων των φίλων και των συμμαθητών της. Αυτό, όμως, δεν τη στενοχωρούσε και πολύ. Από ευχές δα, είχε πάρει μπόλικες...

Το κήρυγμα, πάντως, η Χίλντε δεν το γλίτωσε. Ο Αλμπέρτο ανέβηκε στον άμβωνα, άρχισε να μιλάει και τελειωμό δεν είχε. Φαίνεται. πως η δουλειά αυτή του άρεσε ιδιαιτέρως. Όταν έφτασε εκεί που η Σοφία του Θεού παρουσιάστηκε στο όραμα της Χίλντεγκαρντ, αναγκάστηκε και πάλι να ψάξει στην εγκυκλοπαίδεια. Αλλά δε βρήκε ούτε τη μία ούτε την άλλη. Ωραία πλάκα! Μόλις ζητούσες πληροφορίες για μια γυναίκα, ή έστω για κάτι θηλυκό, η εγκυκλοπαίδεια έλεγε ακόμα λιγότερα κι από μια τρύπα στη σκοτεινή πλευρά του φεγγαριού. Μήπως οι εγκυκλοπαίδειες περνούσαν από αντρική λογοκρισία;

Η Χίλντεγκαρντ φον Μπίνγκεν ήταν ιεροκήρυκας, συγγραφέας, γιατρίνα, βοτανολόγος και φυσιοδίφης. Και πέρα απ' αυτό, ήταν ίσως «κι ένα παράδειγμα για το πόσο πιο πρακτικό —κι επιστημονικό- πνεύμα διέθεταν, σε σύγκριση με τους άντρες». Και η εγκυκλοπαίδεια δεν την ανέφερε καν! Ντροπή!

Η Χίλντε δεν είχε ακούσει ποτέ της ότι ο Θεός είχε και μια «θηλυκή πλευρά», μία «μητέρα φύση». Και η πλευρά αυτή λεγόταν Σοφία. Φαίνεται, όμως, πως ούτε αυτή άξιζε τον κόπο να ξοδέψουν, για χάρη της λίγο μελάνι και να τη γράψουν στην εγκυκλοπαίδεια.

Ψάχνοντας, βρήκε πληροφορίες μονάχα για την εκκλησία της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη. «Αγία Σοφία». Μια πρω-

τεύουσα κι αμέτρητες βασίλισσες είχαν πάρει τ' όνομα της. Και στην εγκυκλοπαίδεια, δεν έγραφε λέξη για τη Σοφία, που ήταν η θηλυκή πλευρά του θεού. Αυτό κι αν ήταν λογοκρισία...

Η Χίλντε συνέχισε το διάβασμα και της φάνηκε πράγματι ότι έβλεπε μπροστά της τη Σοφία. Όλη την ώρα έβλεπε το κορίτσι με τα μαύρα μαλλιά...

Αφού πέρασε ολόκληρη σχεδόν τη νύχτα στην εκκλησία της Παναγίας, η Σοφία γύρισε σπίτι της και στάθηκε μπροστά στον μπρούτζινο καθρέφτη που είχε κουβαλήσει από την Καλύβα του Ταγματάρχη. Κοίταξε ξανά και είδε το χλομό της πρόσωπο με τα μαύρα μαλλιά που έπεφταν ίσια στους ώμους της σαν πράσα. Αλλά πίσω απ' αυτό το πρόσωπο, της έγνεφε και το πρόσωπο μιας άλλης.

Ξάφνου, η ξένη στον καθρέφτη έκλεισε και τα δυο της μάτια, σαν να 'θελε να της κάνει νόημα, σαν να 'θελε να της πει ότι πράγματι υπήρχε, κάπου, από την άλλη μεριά του καθρέφτη. Κράτησε ακόμα μερικά δευτερόλεπτα. Κι ύστερα χάθηκε. Πόσες φορές δεν είχε σταθεί κι η ίδια μπροστά στον καθρέφτη, ψάχνοντας κάποια άλλη κι όχι τον εαυτό της! Αλλά πώς το 'ξερε αυτό ο πατέρας της; Κι έψαχνε πράγματι κάποια με μαύρα μαλλιά... Στο κάτω κάτω, η γιαγιά είχε αγοράσει τον καθρέφτη από μια τσιγγάνα...

Η Χίλντε ένιωσε τα χέρια της να τρέμουν, όταν έπιασε πάλι το μεγάλο ντοσιέ. Ήταν σίγουρη ότι κάπου, «από την άλλη μεριά», η Σοφία υπήρχε.

Μετά, η Σοφία είδε στον ύπνο της το Μπιέρκελι και τη Χίλντε. Η Χίλντε δεν μπορούσε ούτε να τη δει ούτε να την ακούσει, να, όμως, που η Σοφία βρήκε το χρυσό σταυρουδάκι της Χίλντε με τ' αρχικά της. Και το βρήκε, μάλιστα, στο κρεβάτι της, κάτω από το μαξιλάρι της, όταν ξύπνησε από τ' όνειρό της.

Η Χίλντε έπεσε σε βαθιά συλλογή. Δε θες να 'χε χάσει στ' αλήθεια το χρυσό της σταυρουδάκι; Πήγε στο κομό κι άνοιξε το κουτάκι με τα κοσμήματα της. Το χρυσό της σταυρουδάκι -που της το 'χε χαρίσει η γιαγιά της στη βάφτιση της- είχε κάνει φτερά!

Σπουδαία! Τα 'χε καταφέρει, λοιπόν, να το χάσει κι αυτό! Εντάξει! Αλλά πώς το 'ξερε ο πατέρας της, αφού δεν το 'χε προσέξει καν η ίδια;

Και κάτι ακόμα: η Σοφία είχε δει στ' όνειρό της ότι ο πατέρας της Χίλντε είχε πια γυρίσει από το Λίβανο. Αλλά μέχρι τότε, έμενε ακόμα μία εβδομάδα. Ήταν προφητικό το όνειρο της Σοφίας; Μήπως ο πατέρας της εννοούσε πως όταν θα γύριζε ο ίδιος, τότε θα 'ρχόταν με κάποιο τρόπο και η Σοφία; Κάτι τέτοιο της είχε γράψει, πως θα 'βρισκε, λέει, μια καινούρια φίλη...

Για μια στιγμή, με μια καθαρότητα κρυστάλλινη, με μια σιγουριά ακλόνητη, η Χίλντε πίστεψε ότι η Σοφία δεν ήταν μόνο χαρτί και μελάνι, Υπήρχε. Υπήρχε στ' αλήθεια.

ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

... από μια βελόνα ως ένα κανόνι...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΕΙΧΕ ΜΟΛΙΣ ΑΡΧΙΣΕΙ να διαβάζει για την Αναγέννηση, όταν άκουσε κάτω τη μητέρα της να μπαίνει στο σπίτι. Κοίταξε το ρολόι της. Ήταν τέσσερις.

Η μαμά της ανέβηκε βιαστική τις σκάλες κι άνοιξε διάπλατα την πόρτα.

«Δεν είχες πάει στην εκκλησία;»

«Πώς. Πήγα».

«Και τι φορούσες;»

«Τα ίδια που φοράω και τώρα».

«Με το νυχτικό σου πήγες;»

«Μμμ... Είχα πάει στην εκκλησία της Παναγίας».

«Στην εκκλησία της Παναγίας;»

«Είναι μια παλιά πέτρινη εκκλησία χτισμένη το Μεσαίωνα».

«Χίλντε!»

Η Χίλντε άφησε το ντοσιέ στα γόνατά της και σήκωσε τα μάτια της προς τη μητέρα της.

«Μαμά, ξεχάστηκα εντελώς. Σου ζητώ συγνώμη. Αλλά, κατάλαβέ με, διαβάζω κάτι συναρπαστικό».

Η μαμά δεν μπόρεσε να συγκρατήσει το χαμόγελό της.

«Αυτό το βιβλίο είναι μαγικό», πρόσθεσε η Χίλντε.

«Εντάξει, εντάξει. Και πάλι χρόνια πολλά για τα γενέθλιά σου, Χίλντε!»

«Αχ, δεν ξέρω αν αντέχω ν' ακούσω άλλες ευχές για τα γενέθλια μου!»

«Μα, εγώ δε σου... Τέλος πάντων. Θα ξαπλώσω για λίγο, να πάρω έναν υπνάκο κι ύστερα θα μαγειρέψω κάτι πολύ ξεχωριστό, για να γιορτάσουμε τη σημερινή μέρα. Αγόρασα και φράουλες!»

«Εντάξει, μαμά. Εγώ Θα διαβάσω».

Η μαμά έφυγε κλείνοντας πίσω της την πόρτα, κι η Χίλντε συνέχισε το διάβασμα. Η Σοφία περπατούσε μέσα στην πόλη, ακολουθώντας τον Ερμή. Στις σκάλες, καθώς ανέβαινε στο διαμέρισμα του Αλμπέρτο, βρήκε άλλη μια κάρτα από το Λίβανο. Ήταν κι αυτή σφραγισμένη στις 15.6.

Η Χίλντε άρχισε να καταλαβαίνει με ποιο σύστημα είχαν μπει οι ημερομηνίες στις κάρτες. Όσες κάρτες είχαν σφραγιστεί πριν από τις 15 Ιουνίου ήταν αντίγραφα από κάρτες που είχε πάρει η Χίλντε με το ταχυδρομείο. Όσες κάρτες είχαν σφραγιστεί στις 15 Ιουνίου τις λάβαινε για πρώτη φορά τώρα, με το ντοσιέ.

Αγαπημένη μου Χίλντε,
Αυτή τη στιγμή, η Σοφία μπαίνει στο σπίτι του φιλόσοφου. Σε λίγο θα κλείσει τα δεκαπέντε, ενώ τα δικά σου γενέθλια ήταν μάλλον χτες. Ή μήπως είναι σήμερα; Αν είναι σήμερα, τότε δεν πρέπει να είναι πολύ αργά. Τα ρολόγια μας, όμως, δεν πάνε όλα το ίδιο γρήγορα.

Η Χίλντε διάβασε όσα είπε ο Αλμπέρτο στη Σοφία για την Αναγέννηση και για τη Νέα Επιστήμη, για τους ορθολογιστές του 17ου αιώνα και για τον αγγλικό εμπειρισμό.

Κάθε φορά, την έπιανε ταραχή, όταν ανακάλυπτε νέες κάρτες κι ευχές από τον πατέρα της, κολλημένες μέσα στο ντοσιέ. Της είχε στείλει τις ευχές του για τα γενέθλιά της, ακόμα και μέσα σ' ένα σχολικό τετράδιο, στο εσωτερικό μιας μπανανόφλουδας, ακόμα κι *από* τον σκληρό δίσκο ενός κομπιούτερ. Χωρίς να ιδρώσει καν, κατάφερε τον Αλμπέρτο να μπερδεύει τη γλώσσα του και να φωνάζει τη Σοφία με τ' όνομα της Χίλντε. Το αποκορύφωμα, πάντως, ήταν όταν έβαλε τον Ερμή να πει «Χρόνια πολλά, Χίλντε!».

Η Χίλντε συμφώνησε με τον Αλμπέρτο ότι ο πατέρας της το είχε παραξηλώσει, όταν τόλμησε να παρομοιάσει τον εαυτό του με το θεό και με τη Θεία Πρόνοια. Αλλά ποιος ήταν αυτός που συμφώνησε μαζί του; Αφού ο ίδιος ο πατέρας της είχε βάλει αυτά τα λόγια κριτικής -ή αυτοκριτικής- στο στόμα του Αλμπέρτο! Παραδέχτηκε ότι η παρομοίωση με το Θεό δεν ήταν και τόσο ανόητη. Στον κόσμο της Σοφίας, ο πατέρας της ήταν, κατά κάποιο τρόπο, ο παντοδύναμος Θεός.

Όταν ο Αλμπέρτο ετοιμάστηκε να μιλήσει για τον Μπέρκλεϊ, η ανυπομονησία κι η λαχτάρα της Χίλντε ήταν ίδια με της Σοφίας. Τι επρόκειτο να συμβεί; Από καιρό είχε φανεί ότι κάτι εντελώς ξεχωριστό θα συνέβαινε, όταν θα 'ρχόταν η σειρά αυτού του φιλόσοφου που αρνιόταν την ύπαρξη του υλικού κόσμου και πίστευε ότι όλα υπάρχουν απλά και μόνο μέσα στη συνείδηση μας. Η Χίλντε το είχε διαβάσει στην εγκυκλοπαίδεια.

Στην αρχή του κεφαλαίου, στέκονταν κι οι δυο τους μπροστά στο παράθυρο και παρακολουθούσαν ένα αεροπλανάκι σταλμένο από τον πατέρα της Χίλντε ως ευχετήρια κάρτα στην κόρη του. Ταυτόχρονα, μαύρα σύννεφα είχαν αρχίσει να μαζεύονται στον ορίζοντα πάνω από την πόλη.

«"Να ζει κανείς ή να μη ζει", δεν είναι, λοιπόν, η μόνη απορία. Έχουμε και συνέχεια: Τι είμαστε; Είμαστε πραγματικοί άνθρωποι από σάρκα και αίμα; Είναι φτιαγμένος ο κόσμος μας από αληθινά πράγματα, ή μήπως όλα όσα μας περιτριγυρίζουν δεν είναι παρά εικόνες της συνείδησής μας;» Δεν είναι ν' απορεί κανείς που η Σοφία είχε αρχίσει να τρώει τα νύχια της. Η Χίλντε δεν είχε ποτέ της αυτή την κακιά συνήθεια, τώρα όμως ένιωθε κι εκείνη τα νεύρα της πολύ τεντωμένα.

Κι ύστερα ήρθε η μέρα που ο Αλμπέρτο είπε ότι η βούληση ή το πνεύμα που κινεί τα πάντα θα μπορούσε να είναι κι ο πατέρας της Χίλντε γι' αυτόν και για τη Σοφία.

«Θέλεις, δηλαδή, να πεις ότι είναι για μας ένα είδος Θεού;»

«Ναι, αυτό θέλω να πω και το λέω δίχως να κοκκινίζω. Αλλά αυτός θα 'πρεπε να ντρέπεται!»

«Κι η ίδια η Χίλντε;»

«Η Χίλντε είναι ένας άγγελος, Σοφία».

«Ένας άγγελος;»

«Η Χίλντε είναι αυτή στην οποία απευθύνεται το "πνεύμα"».

Κι η Σοφία όρμησε τρέχοντας έξω από το σπίτι του Αλμπέρτο, μέσα στη βροχή. Δεν μπορεί... Δεν μπορεί να μιλάει για την ίδια βροχή που ξέσπασε χτες το βράδυ στο Μπιέρκελι, λίγες ώρες μετά το τρελό τρέξιμο της Σοφίας μέσα στους δρόμους της πόλης...

Αύριο έχω τα γενέθλια μου, έλεγε με το νου της. Δεν ήταν, στ' αλήθεια, πικρή ειρωνεία ν' ανακαλύψει, μια μέρα πριν κλείσει τα δεκαπέντε της χρόνια, πως η ζωή δεν ήταν παρά ένα όνειρο; Το ίδιο θα μπορούσε να 'χει ονειρευτεί ότι κέρδισε εκατομμύρια. Κι ένα λεπτό πριν τα πάρει στα χέρια της, να ξυπνήσει και να καταλάβει ότι όλα ήταν όνειρο.

Η Σοφία μπήκε τρέχοντας στο πάρκο. Και τότε μόνο διέκρινε κάποιον που ερχόταν, τρέχοντας επίσης, προς το μέρος της. Ήταν η μαμά της. Θυμωμένες αστραπές έσκιζαν τον ουρανό στα δύο.

Η μαμά την αγκάλιασε από τους ώμους.

«Τι τρέχει, παιδί μου;»

«Δεν ξέρω», έβαλε τα κλάματα η Σοφία. «Μοιάζουν όλα με κακό όνειρο».

Η Χίλντε ένιωσε τα δάκρυα να τσούζουν στις άκρες των ματιών της. «To be, or not to be - that is the question».

Πέταξε το ντοσιέ στο κρεβάτι της, τινάχτηκε πάνω κι άρχισε να βαδίζει πάνω-κάτω μέσα στο δωμάτιο της. Στο τέλος, στάθηκε μπροστά στον μπρούτζινο καθρέφτη κι έμεινε εκεί, ώσπου η μαμά ανέβηκε να τη φωνάξει για φαγητό. Όταν χτύπησε την πόρτα της, η Χίλντε δεν ήξερε να πει με σιγουριά πόση ώρα στεκόταν η μαμά και την περίμενε στο κατώφλι της σοφίτας της. Ήταν, όμως, απόλυτα σίγουρη ότι το είδωλό της μέσα στον καθρέφτη της είχε κάνει νόημα κλείνοντας και τα δυο μάτια την ίδια στιγμή. Στο τραπέζι, η Χίλντε έβαλε τα δυνατά της να φερθεί κανονικά, σαν παιδί ευχαριστημένο για τα δώρα του και για τα γενέθλιά του. Όλη την ώρα, όμως, είχε το μυαλό της στη Σοφία και στον Αλμπέρτο.

Τι θα 'καναν τώρα, τώρα που ήξεραν ότι όλα τ' αποφάσιζε ο πατέρας της Χίλντε; Αλλά... αλλά το 'ξεραν αυτό στ' αλήθεια; Ήταν μάλλον ανοησία εκ μέρους της να πιστεύει ότι ήξεραν κάτι, οτιδήποτε. Σε τελική ανάλυση, όλα όσα έλεγαν και σκέφτονταν ήταν σκέψεις και λόγια που ο πατέρας της έβαζε στο στόμα τους. Το πρόβλημα, όμως, παρέμενε άλυτο: αν η Σοφία κι ο Αλμπέρτο «ήξεραν» πώς είχε το πράγμα, τότε ήταν, κατά κάποιο τρόπο, τελειωμένοι.

Η Χίλντε κόντεψε να πνιγεί, καθώς μια πατάτα της κάθισε στο

λαιμό, όταν σκέφτηκε πως το ίδιο μπορούσε να ισχύει και για τον δικό της κόσμο. Οι άνθρωποι είχαν, φυσικά, προοδεύσει στη μελέτη των νόμων της φύσης. Μήπως, όμως, η ιστορία έφτανε στο τέλος της, όταν θα 'βρισκαν και το τελευταίο κομματάκι του παζλ, όταν η φιλοσοφία κι η επιστήμη θ' απαντούσαν και στο τελευταίο ερωτηματικό του ανθρώπου; Μήπως η ιστορία της ανθρωπότητας πλησίαζε στο τέλος της: Μήπως υπήρχε κάποια σχέση ανάμεσα στην εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης και της επιστήμης από τη μια και σε προβλήματα όπως το «φαινόμενο του θερμοκηπίου» ή η αποψίλωση των δασών του Αμαζονίου από την άλλη; Μήπως δεν ήταν και τόσο ανόητοι όσοι χαρακτήριζαν την αχόρταγη περιέργεια του ανθρώπου «προπατορικό αμάρτημα»;

Το ερώτημα ήταν τόσο σπουδαίο και τόσο τρομακτικό, που η Χίλντε προτίμησε να το βγάλει από το μυαλό της. Κι εξάλλου, θα μπορούσε να καταλάβει πολύ περισσότερα, όταν θα διάβαζε και τη συνέχεια από το δώρο του μπαμπά της.

«Αγαπούλα μου, τι άλλο να σου δώσω;» άρχισε να τραγουδάει η μαμά, όταν τέλειωσαν και το παγωτό με τις φράουλες. «Αφού τώρα ακριβώς κάνουμε αυτό που σ' αρέσει περισσότερο από καθετί στον κόσμο».

«Το ξέρω ότι ακούγεται λίγο παράξενο, αλλά θα 'θελα πολύ να συνεχίσω το βιβλίο που μου χάρισε ο μπαμπάς».

«Σύμφωνοι. Πρόσεξε, όμως, μη σε τρελάνει».

«Όχι, όχι».

«Θα μπορούσαμε να βγάλουμε μια πίτσα από την κατάψυξη και να δούμε τον "Ντέρικ" στην τηλεόραση...»

«Καλά. Θα δούμε ως τότε».

Η Χίλντε θυμήθηκε ξαφνικά πώς είχε ξεγλιστρήσει η Σοφία από τη δική της μαμά. Ο μπαμπάς σίγουρα είχε πάρει στοιχεία από τη δική της μαμά, για να φτιάξει τη μαμά της Σοφίας. Η Χίλντε προτίμησε, ωστόσο, να μην πει λέξη για λαγουδάκια και ημίψηλα καπέλα. Όχι σήμερα, τουλάχιστον...

«Α, ξέχασα», είπε καθώς σηκωνόταν από το τραπέζι.

«Ναι;»

«Δεν μπορώ να βρω το χρυσό μου σταυρουδάκι».

Η μαμά την κοίταξε συνωμοτικά.

«Το βρήκα πριν από κάμποσες εβδομάδες, κάτω στην προβλήτα. Ποιος ξέρει πότε το 'χασες, αφηρημένο υπουργείο!»

«Το 'γραψες στον μπαμπά;»

«Δε θυμάμαι, μπορεί... Ναι, ναι. Του το 'γραψα».

«Και πού είναι τώρα;»

«Μια στιγμούλα».

Η μαμά σηκώθηκε, και λίγες στιγμές αργότερα, η Χίλντε την άκουσε να της φωνάζει απορημένη από την κρεβατοκάμαρα της: «Δεν το βρίσκω... Δεν μπορώ να το βρω».

«Το περίμενα», αποκρίθηκε η Χίλντε. Κι αφού έδωσε ένα φιλί στη μαμά, ανέβηκε πάλι στη σοφίτα της. Επιτέλους, μπορούσε τώρα να διαβάσει τη συνέχεια για τη Σοφία και τον Αλμπέρτο. Πλάγιασε στο κρεβάτι κι ακούμπησε το βαρύ ντοσιέ στα γόνατά της.

Η Σοφία ξύπνησε την άλλη μέρα το πρωί, τη στιγμή που η μαμά της έμπαινε στο δωμάτιο. Η μαμά κρατούσε στα χέρια της ένα δίσκο γεμάτο δώρα. Σ' ένα άδειο μπουκάλι λεμονάδας, είχε στηρίξει μια μικρή σημαιούλα.

«Χρόνια πολλά για τα γενέθλιά σου, Σοφία!»

Η Σοφία έτριψε τα μάτια της για να ξυπνήσει. Προσπάθησε να θυμηθεί όλα όσα είχαν συμβεί την προηγούμενη μέρα. Όλα, όμως, της φαίνονταν σαν αταίριαστα κομμάτια από κάποιο άγνωστο παζλ. Ένα κομμάτι ήταν ο Αλμπέρτο, άλλο η Χίλντε και ο ταγματάρχης. Ένα τρίτο, ο Μπέρκλεϊ, κι ένα τέταρτο, το Μπιέρκελι. Και το πιο σκοτεινό απ' όλα ήταν η χτεσινή νεροποντή. Κόντεψαν να σπάσουν τα νεύρα της. Η μαμά την είχε τυλίξει με ζεστές στεγνές πετσέτες και την είχε βάλει στο κρεβάτι μ' ένα φλιτζάνι ζεστό γάλα με μέλι. Τη Σοφία την πήρε αμέσως ο ύπνος.

«Νομίζω ότι είμαι ζωντανή», τραύλισε.

«Φυσικά και είσαι ζωντανή. Σήμερα, μάλιστα, έχεις τα γενέθλια σου. Κλείνεις τα δεκαπέντε».

«Είσαι εντελώς σίγουρη;»

«Εντελώς. Τι φαντάζεσαι; Μπορεί μια μάνα να μην ξέρει πότε γεννήθηκε το μοναχοπαίδι της; Στις 15 Ιουνίου του 1975, στις... μιάμιση, Σοφία. Ήταν σίγουρα η πιο ευτυχισμένη στιγμή της ζωής μου».

«Είσαι σίγουρη ότι δεν είναι όλα ένα όνειρο;»

«Ακόμα κι αν είναι όνειρο, θα πρέπει να είναι ένα πανέμορφο όνειρο, αφού ξύπνησες μπροστά σ' ένα δίσκο με σταφιδόψωμα και λεμονάδα και δώρα».

Αφησε το δίσκο με τα δώρα σε μια κ*αρέκλα* και βγήκε για λίγο από το δωμάτιο. Όταν ξαναγύρισε, κρατούσε έναν άλλο δίσκο με σταφιδόψωμο και λεμονάδα, που τον άφησε στα πόδια του κρεβατιού.

Στη συνέχεια, ακολούθησε το καθιερωμένο εορταστικό πρωινό: η Σοφία άνοιξε τα δώρα, και μαζί με τη μαμά χόρτασαν αναμνήσεις φθάνοντας μέχρι τους πρώτους πόνους της γέννας, πριν από δεκαπέντε χρόνια. Η μαμά της χάρισε μια ρακέτα του τένις. Δεν είχε παίξει ποτέ τένις στη ζωή της. Αλλά δυο λεπτά με τα πόδια από το σπίτι τους υπήρχε ένα γήπεδο τένις. Ο μπαμπάς της της είχε στείλει μια μικρή τηλεόραση που είχε και δέκτη ραδιοφώνου στα υπερβραχέα. Η οθόνη δεν ήταν μεγαλύτερη από μια κανονική φωτογραφία. Είχε και κάμποσα δωράκια από τις θείες και τους φίλους της οικογένειας.

Στο τέλος, η μαμά είπε:

«Τι λες; Να ζητήσω άδεια για σήμερα;»

«Όχι, γιατί;»

«Χτες, ήσουν πολύ αναστατωμένη. Κι αν αυτό συνεχιστεί, νομίζω ότι θα πρέπει να δούμε έναν ψυχολόγο».

«Ασε, μαμά. Δε χρειάζεται».

«Ήταν απλά και μόνο η ξαφνική βροχή, ή μήπως η ταραχή σου και το ξέσπασμά σου έχουν σχέση και μ' αυτό τον Αλμπέρτο;»

«Κι εσύ τι έχεις; Θυμάμαι πολύ καλά ότι χτες βράδυ με ρώτησες: "Τι έχουμε πάθει, παιδάκι μου;" Το θυμάμαι...»

«Σκεφτόμουν ότι τριγυρίζεις στην πόλη, για να συναντήσεις ένας Θεός ξέρει ποιους παράξενους ανθρώπους. Κι ότι είναι δικό μου το φταίξιμο...»

«Δε "φταίει" κανείς που αποφάσισα να παρακολουθήσω μαθήματα φιλοσοφίας στον ελεύθερο χρόνο μου. Πήγαινε στο γραφείο και μείνε ήσυχη. Στις δέκα, πρέπει να είμαι στο σχολείο. Σήμερα θα μας μοιράσουν τους ελέγχους, και μετά θα πάμε κάπου όλα μαζί τα παιδιά της τάξης μου».

«Τι βαθμούς περιμένεις;»

«Καλύτερους απ' αυτούς που είχα πάρει στο τελευταίο τρίμηνο».

Μόλις έφυγε η μαμά, το τηλέφωνο χτύπησε.

«Σοφία Άμουνδσεν».

«Εδώ Αλμπέρτο».

«Ω...»

«Χτες βράδυ, ο ταγματάρχης ξεπέρασε τον εαυτό του».

«Δεν καταλαβαίνω τι θέλεις να πεις».

«Την μπόρα, Σοφία».

«Δεν ξέρω πια τι πρέπει να πιστέψω».

«Αυτή είναι η πρώτη και κυριότερη αρετή μιας πραγματικής φιλοσόφου. Είμαι περήφανος που μέσα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα έμαθες τόσα πολλά».

«Φοβάμαι πως τίποτα δεν είναι αληθινό».

«Αυτό ονομάζεται υπαρξιακός φόβος, και συνήθως είναι μια παροδική φάση, που οδηγεί, τελικά, σε μια νέα αντίληψη του κόσμου και της ζωής».

«Νομίζω ότι μου χρειάζεται ένα μικρό διάλειμμα. Δεν μπορούμε να συνεχίσουμε τα μαθήματα αργότερα;»

«Έχεις αρκετά βατραχάκια στον κήπο σου;»

Η Σοφία δεν μπόρεσε να συγκρατήσει το γέλιο της. Ο Αλμπέρτο συνέχισε:

«Εγώ νομίζω ότι είναι καλύτερα να συνεχίσουμε. Α, χρόνια πολλά! Κόντεψα να το ξεχάσω. Μέχρι τ' Αϊ-Γιαννιού, θα πρέπει να 'χουμε τελειώσει με τα μαθήματά μας. Αυτή είναι η τελευταία μας ελπίδα».

«Η τελευταία μας ελπίδα - για τι πράγμα;»

«Κάθεσαι καλά; Δε γίνεται σε μια στιγμή μέσα... Θυμάσαι τον Ντεκάρτ;»

«"Σκέφτομαι, άρα υπάρχω"».

«Όσον αφορά στις μεθοδικές μας αμφιβολίες, αυτή τη στιγμή στεκόμαστε μ' άδεια χέρια. Δεν ξέρουμε καν αν σκεφτόμαστε. Μπορεί να διαπιστώσουμε ότι, τελικά, δεν είμαστε παρά σκέψεις, κι αυτό είναι εντελώς διαφορετικό από το να σκεφτόμαστε εμείς οι ίδιοι. Και, πάντως, έχουμε κάθε λόγο να υποθέσουμε ότι μας έχει σκεφτεί ο πατέρας της Χίλντε, κι ότι είμαστε ένα είδος διασκεδαστικού δώρου για τα γενέθλια της κόρης του. Με παρακολουθείς;»

«Ναι...»

«Αλλά εδώ κρύβεται μια αντίφαση. Αν είμαστε δημιουργήματα

της σκέψης κάποιου άλλου, τότε δεν έχουμε κανένα απολύτως δικαίωμα να υποθέτουμε οτιδήποτε. Τότε, αυτή η τηλεφωνική συνδιάλεξη είναι καθαρά προϊόν της φαντασίας».

«Και δεν έχουμε ούτε τόση δα ελεύθερη βούληση. Ο ταγματάρχης σχεδιάζει όλα όσα λέμε και κάνουμε. Επομένως, θα μπορούσαμε ωραιότατα να κατεβάσουμε το ακουστικό οποιαδήποτε στιγμή».

«Ε, όχι, τώρα υπεραπλουστεύεις τα πράγματα».

«Για εξήγησέ μου εσύ!»

«Ισχυρίζεσαι ότι ένας άνθρωπος έχει σχεδιάσει τα πάντα, ακόμα και τα όνειρα μας; Μπορεί να 'ναι αλήθεια ότι ο πατέρας της Χίλντε ξέρει όλα όσα κάνουμε. Δεν μπορούμε να του ξεφύγουμε, γιατί είναι παντογνώστης. Θα 'ταν μάταιος κόπος, σαν να προσπαθούμε να ξεφύγουμε από τον ίδιο μας τον ίσκιο. Εντάξει. Αλλά -και σ' αυτό το σημείο έχω αρχίσει να δουλεύω μέσα στο κεφάλι μου κάποιο σχέδιο- δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι ο ταγματάρχης έχει αποφασίσει εκ των προτέρων τι θα συμβεί από την αρχή μέχρι το τέλος. Μπορεί να παίρνει την απόφασή του αυτή ακριβώς τη στιγμή που μιλάμε. Σε τέτοιες στιγμές, λοιπόν, θα μπορούσαμε ν' αναπτύξουμε κι εμείς τη δική μας πρωτοβουλία, που θα όριζε ό,τι κάνουμε κι ό,τι λέμε. Η δική μας απόφαση θα είναι, φυσικά, πολύ αδύναμη σε σύγκριση με την τρομακτική εξουσία που έχει συγκεντρώσει στα χέρια του ο ταγματάρχης. Είμαστε απροστάτευτοι απέναντι στις δικές του εμπνεύσεις: σκύλοι που μιλάνε, αεροπλάνα με ευχές για τα γενέθλια της κόρης του, μπανανόφλουδες γραμμένες στο εσωτερικό τους και μπόρες κατά παραγγελία. Δεν μπορούμε, ωστόσο, ν' αποκλείσουμε την περίπτωση της δικής μας, έστω και αδύναμης, θέλησης».

«Και πώς θα 'ταν δυνατό κάτι τέτοιο;»

«Ο ταγματάρχης είναι, φυσικά, παντογνώστης στον μικρό μας κόσμο, αλλά αυτό δε σημαίνει πως είναι και παντοδύναμος. Θα προσπαθήσουμε, λοιπόν, να ζήσουμε τη ζωή μας σαν να μην ήταν».

«Νομίζω ότι κατάλαβα το σχέδιο σου».

«Το ιδανικό θα είναι να μπορέσουμε να κάνουμε κάτι δικό μας χωρίς να μας πάρει χαμπάρι - κάτι που ο ταγματάρχης δε θα μπορέσει ποτέ ν' ανακαλύψει».

«Ναι, αλλά πώς θα τα καταφέρουμε, αφού καλά καλά δεν υπάρχουμε;»

«Ποιος το 'πε ότι δεν υπάρχουμε; Το ζήτημα δεν είναι αν υπάρχουμε, αλλά τι είμαστε και ποιοι είμαστε. Ακόμα κι αν διαπιστώσουμε, τελικά, ότι δεν είμαστε παρά ιδέες μέσα στη συνείδηση του ταγματάρχη, αυτό δε μας αφαιρεί αυτό έστω το ψίχουλο ύπαρξης».

«Ούτε την ελευθερία της βούλησής μας;»

«Εδώ ακριβώς επικεντρώνω τις προσπάθειες μου, Σοφία».

«Εντάξει. Αλλά ο πατέρας της Χίλντε το ξέρει, ασφαλώς, ότι "επικεντρώνεις τις προσπάθειες σου"».

«Σίγουρα. Αλλά δεν ξέρει το σχέδιό μου. Προσπαθώ κι εγώ να βρω ένα σημείο να στηριχτώ, σαν τον Αρχιμήδη».

«Αυτός, πάλι, ποιος είναι;»

«Ο Αρχιμήδης ήταν ένας επιστήμονας της ελληνιστικής εποχής. "Δώσε μου ένα σταθερό σημείο, να στηριχτώ", έλεγε, "και θα κουνήσω ολόκληρη τη γη". Ένα τέτοιο σημείο πρέπει να βρούμε κι εμείς, για να ξεφύγουμε από το σύμπαν που κρύβει ο ταγματάρχης μέσα του».

«Δε φαντάζομαι να νομίζεις ότι είναι εύκολη υπόθεση».

«Καθόλου εύκολη. Αλλά δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα, αν δεν τελειώσουμε τα μαθήματα της φιλοσοφίας. Ως τότε, μας κρατάει γερά. Προφανώς, έχει αποφασίσει ότι θα πρέπει να σε οδηγήσω μέσα από τους αιώνες μέχρι την εποχή μας. Έχουμε, όμως, λίγες μονάχα μέρες στη διάθεσή μας. Την άλλη εβδομάδα, θα επιβιβαστεί σ' ένα αεροπλάνο κάπου στη Μέση Ανατολή. Κι αν δεν έχουμε καταφέρει να ξεφύγουμε από τη φαντασία του, πριν φτάσει στο Μπιέρκελι, τότε είμαστε χαμένοι μια για πάντα».

«Με φοβίζεις...»

«Πρώτα πρώτα, πρέπει να σου πω δυο-τρία πράγματα για τον γαλλικό Διαφωτισμό. Ύστερα, θα μελετήσουμε χοντρικά τη φιλοσοφία του Καντ, για να μπορέσουμε να πλησιάσουμε το ρομαντισμό. Ειδικά για μας τους δύο, μπορεί η βοήθεια του Χέγκελ ν' αποδειχτεί πολύτιμη. Θα μιλήσουμε γι' αυτόν, όπως και για την αγανακτισμένη αντίδραση του Κίρκεγκορ στην εγελιανή φιλοσοφία. Θα πούμε, ακόμα, δύο λόγια για τον Μαρξ, τον Δαρβίνο και τον Φρόιντ. Τέλος, θα κλείσουμε με λίγα σχόλια γύρω από τον Σαρτρ και τον υπαρξισμό. Κι αμέσως μετά, θα μπορέσουμε να βάλουμε σ' εφαρμογή το σχέδιο μας».

«Είναι πάρα πολλά. Δε θα προλάβουμε σε μία εβδομάδα».

«Γι' αυτό και πρέπει ν' αρχίσουμε αμέσως. Μπορείς να 'ρθεις τώρα;»

«Πρέπει να πάω στο σχολείο. Θα κάνουμε μια μικρή γιορτή στην τάξη και θα πάρουμε τους ελέγχους μας».

«Τη γιορτή ξέχνα τη! Αν δεν υπάρχουμε παρά μονάχα στη φαντασία κάποιου ανθρώπου, τότε το ίδιο ανύπαρκτα είναι και τα γλυκά και οι πορτοκαλάδες».

«Ναι, αλλά οι έλεγχοι...»

«Σοφία! Ή ζεις και υπάρχεις σ' ένα θαυμάσιο Σύμπαν, πάνω σ' ένα μικροσκοπικό πλανήτη μέσα σ' ένα γαλαξία από τα δισεκατομμύρια γαλαξίες που υπάρχουν, ή είσαι απλά και μόνο μια χούφτα ηλεκτρομαγνητικά κύματα μέσα στη συνείδηση κάποιου ταγματάρχη! Τι κάθεσαι, λοιπόν, και μου μιλάς για ελέγχους! Θα 'πρεπε να ντρέπεσαι!».

«Συγνώμη».

«Παρ' όλα αυτά, μπορείς να περάσεις μια στιγμή από το σχολείο, καθώς θα 'ρχεσαι προς τα εδώ. Αν το σκάσεις την τελευταία μέρα των μαθημάτων, θα μπορούσες να επηρεάσεις και τη Χίλντε. Εκείνη πάει στο σχολείο ακόμα και τη μέρα των γενεθλίων της. Σ' το είπα: είναι ένας άγγελος».

«Ε, τότε θα 'ρθω αμέσως μετά το σχολείο».

«Μπορούμε να συναντηθούμε στην Καλύβα του Ταγματάρχη».

«Στην Καλύβα του Ταγματάρχη;»

«... κλικ!»

Η Χίλντε άφησε το ντοσιέ να πέσει στα γόνατα της. Ο μπαμπάς τής το 'χε βγάλει λίγο ξινό το σκασιαρχείο που είχε κάνει την τελευταία μέρα του σχολείου. Πώς τα 'χε καταφέρει ο παλιάνθρωπος;

Έμεινε ένα λεπτό ακίνητη ν' αναρωτιέται τι σόι σχέδιο είχε κατεβάσει ο Αλμπέρτο. Μπορούσε να κοιτάξει την τελευταία σελίδα... Αλλά δεν ήθελε, να κάνει ζαβολιές. Καλύτερα να βιαστεί να τελειώσει το διάβασμα.

Ήταν σίγουρη ότι ο Αλμπέρτο είχε δίκιο σ' ένα σημαντικό ζήτημα. Ο πατέρας της ήξερε, βέβαια, ό,τι συνέβαινε στη Σοφία και στον Αλμπέρτο. Αλλά δεν μπορούσε να ξέρει όλα όσα επρόκειτο να γί-

νουν ως το τέλος, ενώ ακόμα έγραφε. Μπορεί κατά λάθος να έγραφε κάτι κι ύστερα, στη βιασύνη του, να το ξεχνούσε. Μπορεί να το ανακάλυπτε μετά από καιρό πως το 'χε γράψει. Κι ακριβώς σ' αυτό το «λάθος», εκείνη τη στιγμή της αφηρημάδας του, η Σοφία κι ο Αλμπέρτο είχαν μια κάποια ελευθερία.

Η Χίλντε είχε και πάλι την έντονη και πεντακάθαρη αίσθηση ότι η Σοφία κι ο Αλμπέρτο υπήρχαν. Ακόμα κι αν η επιφάνεια της θάλασσας είναι λάδι, αυτό δε σημαίνει ότι βαθιά, κάτω στο βυθό, δε συμβαίνει τίποτα, σκέφτηκε.

Αλλά γιατί να σκεφτεί τέτοιο πράγμα;

Και, πάντως, δεν ήταν μία από τις σκέψεις που σαλεύουν και κυματίζουν στην επιφάνεια.

Η Σοφία μάζεψε ένα σωρό ευχές στο σχολείο, κι οι συμμαθητές κι οι συμμαθήτριες της της τραγούδησαν το τραγουδάκι των γενεθλίων, όπως γίνεται κάθε φορά που κάποιος γιορτάζει. Εν όψει, μάλιστα, της γιορτής με τους ελέγχους και τις πορτοκαλάδες, όλα τα παιδιά ήταν στα κέφια τους.

Ο δάσκαλος τους ευχήθηκε καλό καλοκαίρι, κι όταν τέλειωσε η μικρή γιορτούλα, η Σοφία έφυγε τρέχοντας για το σπίτι της. Η Γιόρουν προσπάθησε να την κρατήσει, η Σοφία, όμως, της φώναξε φεύγοντας πως είχε μια επείγουσα δουλειά.

Στο γραμματοκιβώτιό της βρήκε δύο κάρτες από το Λίβανο. Και στις δύο ήταν γραμμένο το ίδιο πράγμα: «HAPPY BIRTHDAY - 15 YEARS». Ήταν κάρτες γενεθλίων, απ' αυτές που πουλάνε έτοιμες.

Η μία κάρτα είχε παραλήπτη «Χίλντε Μόλερ Κναγκ, C/O Σοφία Άμουνδσεν...» Η άλλη κάρτα όμως... ήταν για την ίδια τη Σοφία. Είχαν κι οι δυο σφραγίδα: «Τάγμα Κυανοκράνων, 15 Ιουνίου».

Η Σοφία διάβασε πρώτα τη δική της κάρτα:

Αγαπητή Σοφία Άμουνδσεν,
Σήμερα θέλω να στείλω και σε σένα τις ευχές μου για τα γενέθλια σου. Χρόνια πολλά. Σοφία. Και σ' ευχαριστώ πολύ για όλα όσα έκανες ως τώρα για τη Χίλντε.

Χαιρετισμούς από τον Ταγματάρχη Άλμπερτ Κναγκ

Η Σοφία δεν ήξερε πώς ν' αντιδράσει. Κατά κάποιο τρόπο, το 'βρισκε συγκινητικό που ο πατέρας της Χίλντε είχε θυμηθεί και τα δικά της γενέθλια.

Στην κάρτα της Χίλντε, έγραφε:

Αγαπημένη μου Χίλντε,
Δεν ξέρω ούτε τι μέρα ούτε τι ώρα ακριβώς είναι τώρα στο Λίλεσαντ. Όπως σου έχω ξαναπεί, ωστόσο, αυτό δεν παίζει και σπουδαίο ρόλο. Έτσι όπως σε ξέρω, δεν έχω αργήσει και πολύ με τις τελευταίες ή έστω τις προτελευταίες μου ευχές για τα γενέθλιά σου. Αλλά πρόσεξε μη φας όλη τη μέρα σου χουζουρεύοντας. Ο Αλμπέρτο θα σου μιλήσει σύντομα για τις ιδέες του γαλλικού Διαφωτισμού. Θα τονίσει ιδιαίτερα εφτά σημεία. Τα εφτά σημεία είναι: εξέγερση κατά πάσης φύσεως αυθεντίας. Ορθολογισμός. Η σκέψη του Διαφωτισμού. Πολιτιστική αισιοδοξία. Επιστροφή στη φύση. Ανθρωπιστικός χριστιανισμός. Δικαιώματα του ανθρώπου.

Ήταν ολοφάνερο ότι ο ταγματάρχης δεν τους άφηνε από τα μάτια του.

Η Σοφία άνοιξε την πόρτα, άφησε τον έλεγχο με τα πολλά δεκάρια στο τραπέζι της κουζίνας κι ύστερα γλίστρησε έξω από το φράχτη παίρνοντας το μονοπάτι του δάσους.

Πέρασε πάλι με το βαρκάκι τη μικρή λίμνη. Ο Αλμπέρτο την περίμενε καθισμένος στο κατώφλι και της έκανε νόημα να κάτσει δίπλα του.

Ο καιρός ήταν καλός, αλλά από τη μεριά της λίμνης ερχόταν ένα δροσερό αεράκι. Φαίνεται πως η λίμνη δεν είχε ακόμα συνέρθει από τη χτεσινή κακοκαιρία.

«Θα μπούμε αμέσως στο θέμα μας», είπε ο Αλμπέρτο. «Ο Γερμανός Καντ ήταν ο σπουδαιότερος συστηματικός φιλόσοφος μετά τον Χιουμ. Αλλά τον 18ο αιώνα, έζησαν πολλοί σπουδαίοι διανοητές και στη Γαλλία. Μπορούμε να πούμε ότι κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα, η Αγγλία ήταν το φιλοσοφικό κέντρο της Ευρώπης. Περί τα μέσα του αιώνα, το κέντρο αυτό μεταφέρθηκε στη Γαλλία. Και προς το τέλος του 18ου αιώνα, πέρασε στη Γερμανία».

«Δηλαδή, μετακινήθηκε από τα δυτικά προς τα ανατολικά».

«Ακριβώς. Θα σου μιλήσω τώρα, με λίγα λόγια, για ορισμένες ιδέες που είχαν από κοινού οι περισσότεροι από τους Γάλλους φιλόσοφους του Διαφωτισμού. Την περίοδο αυτή, εμφανίζονται σπουδαία ονόματα, όπως ο Μοντεσκιέ, ο Βολταίρος, ο Ρουσό και πολλοί πολλοί άλλοι. Θα προσέξουμε ιδιαίτερα εφτά σημεία».

«Ευχαριστώ για το νέο. Λυπάμαι που το λέω, αλλά το 'ξέρα κιόλας».

Η Σοφία του 'δωσε την κάρτα που είχε πάρει από τον πατέρα της Χίλντε. Ο Αλμπέρτο αναστέναξε βαθιά.

«Δεν ήταν ανάγκη να κάνει τέτοιο πράγμα... Το πρώτο σημείο, λοιπόν, με το οποίο θ' ασχοληθούμε είναι η εξέγερση κατά πάσης φύσεως αυθεντίας. Πολλοί από τους Γάλλους φιλόσοφους του Διαφωτισμού είχαν ταξιδέψει στην Αγγλία, που, από ορισμένες απόψεις, ήταν πιο φιλελεύθερη από την πατρίδα τους. Η αγγλική φυσική επιστήμη τους είχε γοητεύσει, προπάντων ο Νεύτωνας και η παγκόσμια φυσική του. Αλλά και οι Αγγλοι φιλόσοφοι τους ενέπνεαν, ιδίως ο Λοκ και η πολιτική φιλοσοφία του. Επιστρέφοντας κατόπιν στη Γαλλία, ξεσηκώνονταν ενάντια σε κάθε είδους αυθεντία ή εξουσία. Αντιμετώπιζαν με μεγάλο σκεπτικισμό τις αλήθειες που τους είχε κληροδοτήσει το παρελθόν και πίστευαν ακράδαντα ότι το άτομο πρέπει να βρίσκει μόνο του τις απαντήσεις σ' όλα τα ερωτήματα. Στο σημείο αυτό, έπαιξε σημαντικό ρόλο και η παράδοση του Ντεκάρτ».

«Ε, βέβαια. Εκείνος, μάλιστα, είχε θελήσει να ξεκινήσει από το μηδέν».

«Ακριβώς. Η επαναστατική αυτή διάθεση δεν άργησε να στραφεί και κατά της Εκκλησίας, του βασιλιά και της αριστοκρατίας, που κατά τον 18ο αιώνα διέθεταν τεράστια δύναμη στη Γαλλία - πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι στην Αγγλία».

«Και μετά ήρθε η επανάσταση».

«Το 1789. Ναι. Αλλά οι επαναστατικές ιδέες ήρθαν νωρίτερα. Το επόμενο σημείο, στο οποίο θα σταθούμε, είναι ο ορθολογισμός».

«Νόμιζα ότι είχαμε τελειώσει με τον ορθολογισμό, όταν μιλήσαμε για τον Χιουμ».

«Ο Χιουμ πέθανε το 1776. Είκοσι χρόνια μετά τον Μοντεσκιέ και δύο μόλις χρόνια πριν από τον Βολταίρο και τον Ρουσό, που πέθαναν κι οι δυο τους το 1778. Θα 'θελα να σου θυμίσω ότι ο Λοκ δεν

ήταν και τόσο συνεπής εμπειριστής. Θεωρούσε, για παράδειγμα, πως η πίστη στο Θεό και ορισμένες ηθικές αρχές ήταν στοιχεία της ανθρώπινης λογικής. Κι αυτός είναι ο πυρήνας της γαλλικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού».

«Μου είχες πει, ακόμα, πως οι Γάλλοι ήταν πάντα λίγο πιο ορθολογιστές από τους Βρετανούς».

«Ναι. Κι αυτή η διαφορά ξεκινάει από τα χρόνια κιόλας του Μεσαίωνα. Οι Άγγλοι μιλούν για "common sense", οι Γάλλοι, αντίθετα, χρησιμοποιούν τον όρο "evidence". Η αγγλική έκφραση σημαίνει "κοινή λογική, υγιής ανθρώπινη λογική». Ο γαλλικός όρος θα μπορούσε να μεταφραστεί "φως φανάρι!". Καταλαβαίνεις; Οι Άγγλοι χαρακτηρίζουν τη λογική "κοινή" για όλους τους ανθρώπους. Για τους Γάλλους, όμως, είναι αυτονόητη η ύπαρξή της!»

«Καταλαβαίνω».

«Σαν τους ανθρωπιστές της αρχαιότητας -σαν τον Σωκράτη και τους στωικούς-, οι περισσότεροι από τους φιλόσοφους του Διαφωτισμού πιστεύουν ακράδαντα στην ανθρώπινη λογική. Η πίστη τους αυτή είναι τόσο κυρίαρχη στη φιλοσοφία τους, ώστε πολλοί ονομάζουν την περίοδο του γαλλικού Διαφωτισμού "Εποχή του Ορθολογισμού". Η νέα φυσική επιστήμη είχε διατυπώσει ότι η φύση ήταν διευθετημένη με απόλυτα λογικό τρόπο. Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού ανέλαβαν, λοιπόν, να αποδείξουν ότι και η ηθική και η θρησκεία βρίσκονταν σε αρμονία με την αμετάβλητη κι αιώνια λογική του ανθρώπου. Κι αυτή τους η προσπάθεια μας οδηγεί στη σκέτρη του Διαφωτισμού».

«Στο τρίτο σημείο μας».

«Πρώτα πρώτα, έλεγαν, πρέπει να μορφώσουμε και να φωτίσουμε τις πλατιές λαϊκές μάζες. Αυτή είναι η πρωταρχική και αναγκαία προϋπόθεση για μια καλύτερη κοινωνία. Ο λαός, όμως, είναι βουτηγμένος στην αμάθεια και στις προλήψεις. Λογικό συμπέρασμα: πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στη μόρφωση και στην εκπαίδευση. Δεν είναι τυχαίο το ότι η παιδαγωγική επιστήμη γεννήθηκε ακριβώς τα χρόνια του Διαφωτισμού».

«Το εκπαιδευτικό σύστημα, επομένως, το χρωστάμε στο Μεσαίωνα, ενώ την παιδαγωγική επιστήμη στο Διαφωτισμό».

«Ναι. Μπορείς να το πεις κι έτσι. Το σπουδαιότερο μνημείο που

μας άφησε ο Διαφωτισμός είναι, φυσικά, μια Εγκυκλοπαίδεια. Η πρώτη Εγκυκλοπαίδεια κυκλοφόρησε μεταξύ 1751 και 1772, σε είκοσι οχτώ τόμους, με άρθρα όλων των μεγάλων φιλοσόφων του Διαφωτισμού. "Εδώ μέσα βρίσκει κανείς τα πάντα", έλεγαν. "Από μια βελόνα μέχρι ένα κανόνι"».

«Το επόμενο σημείο είναι η πολιτιστική αισιοδοξία».

«Μπορείς, σε παρακαλώ, ν' αφήσεις την κάρτα από τα χέρια σου όσο μιλάω;»

«Συγνώμη».

«Όταν η λογική και η γνώση θα διαδίδονταν στα πλατύτερα στρώματα του λαού, τότε η ανθρωπότητα θα έκανε μεγάλα βήματα προόδου. Έτσι τουλάχιστον πίστευαν οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού. Κατά τη γνώμη τους, ήταν μονάχα ζήτημα χρόνου: ο παραλογισμός και η αμορφωσιά θα εξαφανίζονταν, και θ' άρχιζε η ιστορία της διαφωτισμένης ανθρωπότητας. Μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες, η σκέψη αυτή κυριαρχούσε στη Δυτική Ευρώπη, κρατώντας σχεδόν το μονοπώλιο της φιλοσοφίας στα χέρια της. Σήμερα, δεν είμαστε και τόσο σίγουροι ότι περισσότερη γνώση σημαίνει πάντα και καλύτερες συνθήκες ζωής για τον κόσμο. Αλλά αυτή η κριτική (πάση απέναντι στον "πολιτισμό" ξεκίνησε από τους ίδιους τους φιλόσοφους του γαλλικού Διαφωτισμού».

«Ε, τότε θα 'πρεπε ίσως να τους ακούσουμε».

«"Πίσω στη φύση!" έλεγαν οι επικριτές του πολιτισμού. Αλλά με τη λέξη "φύση", οι Διαφωτιστές εννοούσαν το ίδιο σχεδόν πράγμα που εννοούμε εμείς λέγοντας "λογική". Γιατί η λογική είναι δοσμένη στον άνθρωπο από τη φύση - ενώ, αντίθετα, η Εκκλησία ή ο πολιτισμός, όχι. Υπογράμμιζαν το γεγονός ότι οι "πρωτόγονοι λαοί" συχνά ζούσαν ζωή πιο υγιεινή κι ευτυχισμένη από τους πολιτισμένους Ευρωπαίους, ακριβώς επειδή δεν είχαν πολιτισμό. Το σύνθημα "Πίσω στη φύση!" είναι του Ζαν Ζακ Ρουσό. Εκείνος εξήγησε ότι η φύση είναι καλή και αγαθή, κι επομένως κι ο άνθρωπος είναι "από τη φύση του" καλός. Η πολιτισμένη κοινωνία είναι η ρίζα κάθε κακού που υπάρχει στον κόσμο, αφού απομακρύνει τον άνθρωπο από τη φύση του. Γι' αυτό και ο Ρουσό ήθελε ν' αφήσει τα παιδιά να ζήσουν όσο το δυνατό περισσότερο σε μια "φυσική κατάσταση αθωότητας". Μπορούμε να πούμε ότι στο Διαφωτισμό οφείλουμε και την ιδέα ότι

η παιδική ηλικία έχει αυτή καθ' αυτή μια θετική αξία. Μέχρι τότε, θεωρούσαν τη φάση αυτή απλή προπαρασκευή για την ενήλικη ζωή του ανθρώπου. Είμαστε, όμως, άνθρωποι και ξεκινάμε τη ζωή μας σ' αυτή τη γη από παιδιά».

«Αυτό μας έλειπε τώρα, ν' αμφισβητήσουμε και τα παιδιά!»

«Τέλος, οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για μια "φυσική" θρησκεία».

«Και τι εννοούσαν, παρακαλώ;»

«Οτι η θρησκεία έπρεπε να έρθει σε αρμονία με τη "φυσική λογική" του ανθρώπου. Πολλοί αγωνίστηκαν για την επιβολή αυτού που αποκαλούσαν ανθρωπιστικό χριστιανισμό. Κι αυτό είναι το έκτο σημείο στον κατάλογό μας. Υπήρχαν, φυσικά, και συνεπείς υλιστές που δεν πίστευαν στο θεό ήταν άθεοι. Αλλά οι περισσότεροι από τους φιλόσοφους του Διαφωτισμού θεωρούσαν παράλογη την ιδέα ενός κόσμου δίχως θεό. Έβρισκαν ότι ο κόσμος ήταν φτιαγμένος και οργανωμένος με πολύ λογικό τρόπο και δεν μπορούσαν να πιστέψουν ότι κάτι τέτοιο ήταν τυχαίο. Την ίδια άποψη είχε, για παράδειγμα, κι ο Νεύτωνας. Το ίδιο λογική θεωρούσαν και την πίστη στην αθανασία της ψυχής. Όπως για τον Ντεκάρτ, έτσι και για τους Διαφωτιστές, το ζήτημα της αθανασίας της ψυχής ήταν μάλλον ζήτημα λογικής παρά πίστης».

«Αυτό ακριβώς με παραξενεύει λιγάκι. Για μένα, η αθανασία της ψυχής είναι το καλύτερο παράδειγμα ενός πράγματος που μπορεί κανείς να πιστεύει αλλά όχι να γνωρίζει».

«Ναι, αλλά εσύ δε ζεις στον 18ο αιώνα. Οι Διαφωτιστές ήθελαν να ελευθερώσουν το χριστιανισμό από το βάρος των παράλογων δογμάτων και προλήψεων, που κατά τη διάρκεια της Εκκλησιαστικής Ιστορίας είχαν συσσωρευτεί πάνω στην απλή διδασκαλία του Ιησού».

«Τους καταλαβαίνω πολύ καλά».

«Και πολλοί ήταν οπαδοί του λεγόμενου ντεϊσμού».

«Εξήγησέ το μου αυτό, σε παρακαλώ».

«Με τον όρο αυτό, εννοούμε μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο θεός δημιούργησε τον κόσμο πριν από πολύ πολύ καιρό. Στη συνέχεια, όμως, δεν αποκαλύφθηκε ποτέ στους ανθρώπους. Η παρουσία του, λοιπόν, αποκαλύπτεται στον άνθρωπο μόνο μέσω της

φύσης και των νόμων της, κι όχι με άλλους, υπερφυσικούς τρόπους. Αυτός ο "φιλοσοφικός θεός" μάς είναι ήδη γνώριμος από το έργο του Αριστοτέλη. Για τον αρχαίο Έλληνα φιλόσοφο, ο Θεός ήταν η πρωταρχική αιτία, το αίτιο που δημιούργησε τον κόσμο, που έθεσε σε κίνηση το Σύμπαν».

«Τώρα δε μας μένει παρά ένα τελευταίο σημείο, τα δικαιώματα του ανθρώπου».

«Ναι. Το τελευταίο, αλλά και το πιο σημαντικό απ' όλα. Είπαμε ότι ο γαλλικός Διαφωτισμός ήταν στραμμένος περισσότερο στα πρακτικά ζητήματα απ' ό,τι ο αγγλικός».

«Εφάρμοσαν, λοιπόν, τη φιλοσοφία τους στην καθημερινότητα της πρακτικής ζωής κι άρχισαν να ενεργούν ανάλογα;»

«Ναι. Οι Γάλλοι Διαφωτιστές δεν αρκέστηκαν στη θεωρία σχετικά με τη θέση του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία. Αγωνίστηκαν με θέρμη γι' αυτά που αποκαλούσαν οι ίδιοι "φυσικά δικαιώματα" των πολιτών. Προπάντων, αγωνίστηκαν ενάντια στη λογοκρισία και υπέρ της ελευθερίας του Τύπου. Σε σχέση με τη θρησκεία, την ηθική και την πολιτική, προσπάθησαν να διασφαλίσουν το δικαίωμα του ατόμου να σκέφτεται ελεύθερα και να εκφράζει το ίδιο ελεύθερα τις απόψεις του. Αγωνίστηκαν ακόμα κατά της δουλείας και προσπάθησαν να επιτύχουν ηπιότερη μεταχείριση για τους εγκληματίες και τους παραβάτες του νόμου».

«Νομίζω ότι συμφωνώ μαζί τους σε όλα».

«Η αρχή της "ελευθερίας του ατόμου" διατυπώθηκε τελικά στη "Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη", που ψηφίστηκε το 1789 από τη γαλλική Εθνοσυνέλευση. Αυτή ακριβώς η Διακήρυξη αποτέλεσε τη βάση και για το δικό μας νορβηγικό Σύνταγμα του 1814».

«Να, όμως, που, ακόμα και σήμερα, πολλοί άνθρωποι πρέπει ν' αγωνιστούν γι' αυτά τα δικαιώματα».

«Ναι, δυστυχώς. Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού, πάντως, ήθελαν να θεσπίσουν με νόμο όλοι οι άνθρωποι να έχουν κάποια δικαιώματα, απλά και μόνο επειδή γεννήθηκαν άνθρωποι. Αυτό εννοούσαν όταν έλεγαν "φυσικά δικαιώματα". Ακόμα και σήμερα μιλάμε για το "φυσικό δίκαιο" που μπορεί ωραιότατα να έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τους νόμους μιας συγκεκριμένης χώρας. Ακόμα και σήμερα

βλέπουμε άτομα -ή ολόκληρες ομάδες- να επικαλούνται το "φυσικό δίκαιο", όταν προσπαθούν να αμυνθούν ενάντια στην καταπίεση, στη στέρηση της ελευθερίας τους ή στην παρανομία του ίδιου του κράτους».

«Και τι έγινε με τα δικαιώματα της γυναίκας;»

«Η Επανάσταση του 1789 ψήφισε μια σειρά δικαιωμάτων για όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες. Πολίτες, όμως, ήταν μόνο οι άντρες. Αλλα ήταν ακριβώς η Γαλλική Επανάσταση που μας έδωσε τα πρώτα δείγματα ενός γυναικείου κινήματος».

«Ε, καιρός ήταν!»

«Ήδη το 1787, ο Διαφωτιστής φιλόσοφος Κοντορσέ δημοσίευσε μια διακήρυξη υπέρ των δικαιωμάτων της γυναίκας, όπου αναγνώριζε πως η γυναίκα έχει τα ίδια φυσικά δικαιώματα με τον άντρα. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1789, οι γυναίκες πήραν ενεργό μέρος στον αγώνα κατά της αριστοκρατίας. Αυτές ξεσήκωσαν και καθοδηγούσαν τις διαδηλώσεις που ανάγκασαν τελικά το βασιλιά να εγκαταλείψει τις Βερσαλλίες. Στο Παρίσι, σχηματίστηκαν διάφορες ομάδες γυναικών που, εκτός από τα ίδια πολιτικά δικαιώματα με τους άντρες, διεκδικούσαν νέους νόμους σε σχέση με το γάμο και καλύτερες συνθήκες ζωής για τις γυναίκες».

«Και πήραν αυτό που ζητούσαν;»

«Όχι. Όπως πολλές φορές έκτοτε, το ζήτημα της ισότητας αντρών και γυναικών ανακινήθηκε επ' ευκαιρία της Επανάστασης και ξεχάστηκε μόλις εδραιώθηκε η νέα τάξη πραγμάτων».

«Το ξέρουμε το παραμύθι».

«Μία από τις ηρωίδες της Γαλλικής Επανάστασης, που αγωνίστηκε με νύχια και με δόντια για τα δικαιώματα της γυναίκας, ήταν η Ολυμπία ντε Γκουζ. Το 1791 -δύο χρόνια, δηλαδή, μετά την Επανάσταση-, δημοσίευσε μια Διακήρυξη για τα δικαιώματα των γυναικών. Η Διακήρυξη της Εθνοσυνέλευσης δεν είχε αφιερώσει και πολλές παραγράφους στα φυσικά δικαιώματα της γυναίκας. Η Ολυμπία ντε Γκουζ απαιτούσε για τις γυναίκες τα ίδια δικαιώματα με τους άντρες».

«Και τι έγινε;»

«Την εκτέλεσαν το 1793 και απαγόρευσαν στις γυναίκες κάθε πολιτική δραστηριότητα».

«Βρε τους παλιανθρώπους!»

«Το γυναικείο κίνημα ξεκίνησε στην ουσία τον 19ο αιώνα - στη Γαλλία, όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Και σιγά σιγά, ο αγώνας αυτός άρχισε να καρποφορεί. Στη Νορβηγία, για παράδειγμα, οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου μόλις το 1913 και σε πολλές χώρες, οι γυναίκες παλεύουν ακόμα για την ισότητα».

Ο Αλμπέρτο έριξε μια ματιά στη λίμνη μπροστά τους. Μετά από λίγο, είπε:

«Νομίζω ότι αυτά είναι όλα όσα είχα να σου πω για τη φιλοσοφία του Διαφωτισμού».

«Τι εννοείς "νομίζω";»

«Δε μου φαίνεται πως υπάρχει συνέχεια».

Τη στιγμή που ξεστόμιζε αυτή τη φράση, κάτι παράξενο συνέβη ξαφνικά. Στη μέση της λίμνης, το νερό άφρισε, λες και κάτι ετοιμαζόταν να ξεπηδήσει από το βυθό της. Και πράγματι, κάτι φριχτό και μεγάλο παρουσιάστηκε χτυπώντας την επιφάνεια του νερού.

«Μια νεροφίδα!» φώναξε η Σοφία.

Το πλάσμα του βυθού στριφογύρισε κάμποσες φορές πάνω στα νερά κι ύστερα βούλιαξε πάλι. Κι η λίμνη ησύχασε, όπως και πρώτα.

Ο Αλμπέρτο σηκώθηκε και γύρισε την πλάτη του στο νερό, για να μη βλέπει.

«Ας μπούμε μέσα», είπε.

Και μπήκαν κι οι δυο τους στην Καλύβα του Ταγματάρχη.

Η Σοφία στάθηκε μπροστά στα δύο κάδρα, με τις εικόνες του Μπέρκλεϊ και του Μπιέρκελι. Έδειξε κάτι στον πίνακα του Μπιέρκελι και είπε:

«Νομίζω ότι η Χίλντε ζει κάπου μέσα σ' αυτή την εικόνα».

Ανάμεσα στις δύο εικόνες, ήταν κρεμασμένο τώρα ένα κέντημα: ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΙΣΟΤΗΤΑ, ΑΔΕΛΦΟΣΥΝΗ.

Η Σοφία γύρισε στον Αλμπέρτο:

«Εσύ το κρέμασες εδώ αυτό;»

Κι εκείνος κούνησε αρνητικά το κεφάλι του σουφρώνοντας λυπημένος τα χείλια του.

Πάνω στο περβάζι του τζακιού, η Σοφία βρήκε ένα φάκελο. «Για τη Χίλντε και τη Σοφία», έγραφε πάνω. Κι η Σοφία δε χρειάστηκε να το σκεφτεί, για να μαντέψει ποιος ήταν ο αποστολέας. Άνοιξε το φάκελο και διάβασε με δυνατή φωνή:

Αγαπητά μου κοριτσάκια,
Ο δάσκαλος φιλοσοφίας της Σοφίας θα 'πρεπε ακόμα να τονίσει ότι η γαλλική φιλοσοφία του Διαφωτισμού έπαιξε τεράστιο ρόλο στη διαμόρφωση των αρχών και των ιδανικών που πάνω τους βασίζεται σήμερα ο ΟΗΕ. Πριν από διακόσια χρόνια, το σύνθημα «Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφοσύνη» βοήθησε τους Γάλλους πολίτες να συσπειρωθούν και να παλέψουν για μια καλύτερη ζωή. Σήμερα, αυτές οι ίδιες λέξεις θα πρέπει να ενώσουν όλο τον κόσμο σ' έναν κοινό αγώνα. Η ανθρωπότητα είναι σήμερα περισσότερο από ποτέ μια μεγάλη οικογένεια. Οι ερχόμενες γενιές είναι τα παιδιά μας και τα παιδιά των παιδιών μας. Τι κόσμο θα κληρονομήσουν από μας;

Τη στιγμή εκείνη, η μαμά της Χίλντε τη φώναξε, γιατί σε δεκαπέντε λεπτά θ' άρχιζε ο «Ντέρικ» στην τηλεόραση, κι η πίτσα ήταν σχεδόν έτοιμη. Η Χίλντε ένιωσε ξαφνικά πόσο κουρασμένη ήταν από το διάβασμα. Στο κάτω κάτω, είχε σηκωθεί στις έξι το πρωί.

Αποφάσισε να περάσει το υπόλοιπο βράδυ μαζί με τη μαμά της γιορτάζοντας την ημέρα των γενεθλίων της. Αλλά πριν απ' αυτό, έπρεπε να ρίξει μια τελευταία ματιά στην εγκυκλοπαίδεια.

Γκουζ... Τίποτα. Ντε Γκουζ;... Πάλι τίποτα. Ολυμπία ντε Γκουζ, ίσως; Απολύτως τίποτα! Η εγκυκλοπαίδεια δεν έγραφε λέξη για τη γυναίκα που είχε εκτελεστεί εξαιτίας του αγώνα της υπέρ της ισότητας των γυναικών. Δεν ήταν σκάνδαλο αυτό;

Ή μήπως ήταν κι αυτή πλάσμα της φαντασίας του πατέρα της;

«Μισό λεπτό να δω κάτι», είπε βιαστική στην απορημένη μητέρα της.

Και παίρνοντας τον τόμο ΒΡΑΣ-ΓΥΓ από τη μεγάλη εγκυκλοπαίδεια, ανέβηκε τρεχάτη στο δωμάτιό της.

Γκουζ... Μάλιστα. Να τη !

Γκουζ *Μαρία-Ολυμπία (1748-1793). Γαλλίδα συγγραφέας. Ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης. Συνέγραψε πολυάριθμα φυλλάδια για πολιτικά, και κοινωνικά ζητήματα, καθώς και μια σειρά θεατρικών έργων. Ήταν από τους λίγους που υποστήριξαν την άποψη ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου αφορούσαν και τις γυναίκες. Το 1791 δημοσίευσε τη «Διακήρυ-*

ξη των Δικαιωμάτων της Γυναίκας». Το 1793 εκτελέστηκε, επειδή είχε τολμήσει να υπερασπιστεί τον Λουδοβίκο τον 14ο και να επικρίνει δημόσια τον Ροβεσπιέρο. (Βλ. και Λ. Λακούρ: «Les origincs du feminisme contemporain», 1900.)

ΚΑΝΤ

... πάνω μου ο έναστρος ουρανός
και μέσα μου ο ηθικός νόμος...

ΚΑΤΆ ΤΑ ΜΕΣΆΝΥΧΤΑ, Ο ταγματάρχης Άλμπερτ Κναγκ τηλεφώνησε σπίτι του, για να ευχηθεί χρόνια πολλά στην κόρη του.

Η μαμά της Χίλντε σήκωσε το τηλέφωνο.

«Χίλντε, για σένα».

«Εμπρός;»

«Ο μπαμπάς σου είμαι, Χίλντε!»

«Μα... τι ώρα είναι αυτή που παίρνεις; Κοντεύουν μεσάνυχτα!»

«Ήθελα να σου ευχηθώ για τα γενέθλια σου...»

«Αυτό κάνεις όλη μέρα τώρα».

«... ήθελα, όμως, να τηλεφωνήσω τη στιγμή ακριβώς που η μέρα θα έφτανε στο τέλος της».

«Γιατί;»

«Δεν πήρες το δώρο μου;»

«Αχ, ναι. Το πήρα! Χίλια ευχαριστώ!»

«Ε, λοιπόν, μη με παιδεύεις. Μ' έχει φάει η αγωνία. Πώς σου φαίνεται;»

«Είναι φανταστικό. Αφού όλη μέρα δεν έχω φάει καλά καλά... Τόσο πολύ ξεχάστηκα με το διάβασμα».

«Ναι, αλλά πρέπει και να φας».

«Είναι συναρπαστικό».

«Πόσο έχεις προχωρήσει; Που έχεις φτάσει;»

«Μπήκαν στο σπίτι, εκεί που τους τρόμαξες με τη νεροφίδα...»

«Είσαι, δηλαδή, στο Διαφωτισμό».

«Και στην Ολυμπία ντε Γκουζ».

«Ε, τότε, δεν έχω πέσει και πολύ έξω».

«Τι εννοείς "έπεσες έξω";»

«Νομίζω ότι δε λείπει παρά μια τελευταία υπενθύμιση των ευχών για τα γενέθλιά σου. Αλλά αυτή θα είναι καλύτερη από τις προηγούμενες: μετά μουσικής».

«Θα συνεχίσω το διάβασμα στο κρεβάτι, ώσπου να με πάρει ο ύπνος».

«Καταλαβαίνεις ό,τι διαβάζεις;»

«Σήμερα έμαθα περισσότερα απ' όσα έχω μάθει... σ' όλη μου τη ζωή. Μου φαίνεται απίστευτο ότι δεν έχει περάσει καν μια ολόκληρη μέρα από τότε που η Σοφία γύρισε σπίτι της και βρήκε το πρώτο γράμμα».

«Παράξενο, πόσα λίγα πράγματα χρειάζονται καμιά φορά...»

«Αλλά τη λυπάμαι».

«Ποια λυπάσαι;»

«Τη Σοφία, φυσικά».

«Α...»

«Τα 'χει χαμένα, η δύστυχη».

«Μα... είναι απλώς... δηλαδή, θέλω να πω...»

«Θέλεις να πεις ότι δεν υπάρχει στ' αλήθεια, ότι την έχεις πλάσει μονάχα με τη φαντασία σου».

«Ναι, κάτι τέτοιο».

«Εγώ, όμως, πιστεύω ότι η Σοφία κι ο Αλμπέρτο υπάρχουν».

«Θα το κουβεντιάσουμε, όταν γυρίσω σπίτι».

«Εντάξει».

«Και σου εύχομαι καλημέρα».

«Τι είπες;»

«Καληνύχτα!»

«Καληνύχτα».

Μισή ώρα αργότερα, όταν η Χίλντε έπεσε για ύπνο, έξω είχε ακόμη αρκετό φως. Μπορούσε να δει τον κήπο και τη θάλασσα. Αυτή την εποχή του χρόνου, δε σκοτείνιαζε τις νύχτες.

Προσπάθησε για λίγο να φανταστεί πώς θα ήταν να ζει μέσα σε μια εικόνα που ήταν κρεμασμένη στον τοίχο μιας καλύβας στην καρδιά του δάσους. Θα μπορούσε, άραγε, να κοιτάξει προς τα έξω, να δει τον κόσμο έξω από την εικόνα;

Πριν κοιμηθεί, διάβασε ακόμα λίγες σελίδες από το μεγάλο ντοσιέ.

Η Σοφία άφησε το γράμμα του πατέρα της Χίλντε στο περβάζι του τζακιού.

«Αυτά για τον ΟΗΕ μπορεί πράγματι να είναι σημαντικό», είπε ο Αλμπέρτο, «αλλά δε μ' αρέσει καθόλου που αυτός ο τύπος ανακατεύεται στη δουλειά μου».

«Μην το παίρνεις και τόσο κατάκαρδα».

«Από δω και στο εξής, πάντως, θα αγνοώ συστηματικά όλα τα ασυνήθιστα φαινόμενα, όπως είναι οι νεροφίδες και τα παρόμοια. Θα καθίσουμε κοντά στο παράθυρο, και θα σου μιλήσω για τον Καντ».

Η Σοφία ανακάλυψε ένα ζευγάρι γυαλιά σ' ένα μικρό τραπεζάκι ανάμεσα σε δυο πολυθρόνες. Και πρόσεξε πως οι δύο φακοί ήταν κόκκινοι. Τι ήταν πάλι αυτό; Γυαλιά για τον ήλιο:

«Κοντεύει δύο η ώρα», είπε. «Το αργότερο στις πέντε, πρέπει να είμαι σπίτι. Η μαμά μου θα 'χει σίγουρα τα σχέδια της για να γιορτάσουμε τα γενέθλιά μου.

«Μας μένουν, λοιπόν, τρεις ώρες».

«Εμπρός».

«Ο Ιμάνουελ Καντ γεννήθηκε το 1724 στο Κένιγκσμπεργκ της Ανατολικής Πρωσίας. Ο *πατέρας* του ήταν σαμαράς. Σ' αυτή την πόλη, έζησε όλη του σχεδόν τη ζωή. Πέθανε σε ηλικία ογδόντα χρονών. Μεγάλωσε στους κόλπους μιας οικογένειας αυστηρά χριστιανικής και η θρησκευτική του πίστη αποτέλεσε το θεμέλιο, πάνω στο οποίο έχτισε τη φιλοσοφία του. Σαν τον Μπέρκλεί κι αυτός θέλησε να σώσει τη βάση της χριστιανικής πίστης».

«Αρκετά έμαθα για τον Μπέρκλεί, δε χρειάζεται να πούμε περισσότερα».

«Ο Καντ είναι ο πρώτος φιλόσοφος, απ' όσους αναφέραμε, που ήταν καθηγητής στο πανεπιστήμιο. Είναι ο πρώτος "διπλωματούχος φιλόσοφος", όπως θα λέγαμε σήμερα».

«Διπλωματούχος φιλόσοφος;»

«Η λέξη "φιλόσοφος" χρησιμοποιείται σήμερα με δύο σημασίες, που διαφέρουν λίγο μεταξύ τους. Λέγοντας "φιλόσοφος", εννοούμε αφενός αυτόν που ψάχνει και δίνει μόνος του τις απαντήσεις στα φιλοσοφικά ερωτήματα που τον απασχολούν. Από την άλλη, όμως, μπορεί να είναι και κάποιος επιστήμονας ειδικός στην ιστορία της

φιλοσοφίας, που δεν προχωράει περισσότερο και δεν αναπτύσσει, σώνει και καλά, τη δική του φιλοσοφία».

«Ο Καντ, λοιπόν, ήταν φιλόσοφος με τη δεύτερη έννοια της λέξης;»

«Ο Καντ ήταν φιλόσοφος και με τις δύο έννοιες της λέξης. Αν ήταν μονάχα ένας καλός και άξιος καθηγητής -ένας ειδικός στη μελέτη της σκέψης των άλλων-, τότε δε θα είχε καταλάβει μια τόσο σπουδαία θέση στην ιστορία της φιλοσοφίας. Αλλά εξίσου σπουδαίο είναι και το γεγονός ότι ο Καντ έπαιζε στα δάχτυλα ολόκληρη τη φιλοσοφική παράδοση. Ήταν εξοικειωμένος με ορθολογιστές, όπως ο Ντεκάρτ και ο Σπινόζα, καθώς και με εμπειριστές, όπως ο Λοκ, ο Μπέρκλεϊ και ο Χιουμ».

«Αφού σου είπα ότι δε θέλω να ξανακούσω τίποτα για τον Μπέρκλεϊ».

«Θυμάσαι τους ορθολογιστές: πίστευαν ότι η βάση όλων των ανθρώπινων εμπειριών είναι η συνείδηση του άνθρωπου. Και ξέρεις ότι οι εμπειριστές θεωρούσαν πως η γνώση για τον κόσμο προέρχεται, στο σύνολό της. από τις εμπειρίες μας. Ο Χιουμ, μάλιστα, υπογράμμισε ότι τα συμπεράσματα στα οποία μπορούμε να καταλήξουμε με τη βοήθεια των αισθήσεών μας είναι συγκεκριμένα και περιορισμένα».

«Και τίνος το μέρος πήρε ο Καντ;»

«Η γνώμη του ήταν πως όλοι είχαν λίγο δίκιο κι όλοι είχαν λίγο άδικο. Γιατί το ερώτημα που τους είχε απασχολήσει ήταν: τι μπορεί ο άνθρωπος να μάθει για τον κόσμο. Αυτό ήταν το ερώτημα που ενδιέφερε όλους τους φιλόσοφους μετά τον Ντεκάρτ. Οι δυνατές απαντήσεις ήταν δύο: Είναι ο κόσμος έτσι όπως τον αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας; Ή μήπως είναι έτσι όπως τον αντιλαμβάνεται η λογική μας;»

«Κι ο Καντ, τι είπε;»

«Ο Καντ είπε ότι και οι αισθήσεις και η λογική παίζουν σημαντικό ρόλο στην προσπάθειά μας να γνωρίσουμε τον κόσμο. Και υποστήριξε πως οι ορθολογιστές είχαν υπερτονίσει τη σημασία της λογικής, ενώ οι εμπειριστές είχαν υπερβάλει μονόπλευρα τη σπουδαιότητα των αισθήσεων».

«Αν δε μου φέρεις ένα καλό παράδειγμα, και μάλιστα σύντομα. τότε όλα αυτά θα μείνουν θεωρίες ακαταλαβίστικες».

«Αρχικά, ο Καντ συμφώνησε με τον Χιουμ και τους εμπειριστές ότι χρωστάμε όλες μας τις γνώσεις στις εντυπώσεις των αισθήσεων μας. Πλην όμως -και στο σημείο αυτό βαδίζει χέρι χέρι με τους ορθολογιστές- η λογική μας είναι αυτή που μας εξηγεί τον κόσμο και μας λέει πώς πρέπει να τον αντιληφθούμε και να τον καταλάβουμε. Αρα, ορισμένες από τις προϋποθέσεις που μας επιτρέπουν να γνωρίσουμε τον κόσμο βρίσκονται ήδη μέσα μας».

«Κι αυτό το λες εσύ παράδειγμα;»

«Καλύτερα να σου βάλω μια μικρή άσκηση. Μπορείς να μου φέρει; εκείνα τα γυαλιά από το τραπεζάκι; Ευχαριστώ. Τώρα, φόρεσέ τα».

Η Σοφία στερέωσε τα γυαλιά στη μύτη της. Όλα γύρω της βάφτηκαν κόκκινα. Τα ανοιχτά χρώματα έγιναν ανοιχτά κόκκινα, τα σκούρα χρώματα έγιναν σκούρα κόκκινα.

«Τι βλέπεις;»

«Βλέπω ακριβώς τα ίδια, όπως και πριν. Μονάχα που όλα είναι κόκκινα».

«Αυτό συμβαίνει επειδή οι φακοί των γυαλιών καθορίζουν τον τρόπο που αντιλαμβάνεσαι τώρα την εξωτερική πραγματικότητα. Όλα όσα βλέπεις, είναι κομμάτι ενός κόσμου έξω από σένα. Αλλά ο τρόπος που τα βλέπεις, έχει σχέση με τους φακούς των γυαλιών. Και δεν μπορείς, φυσικά, να ισχυριστείς ότι ο κόσμος είναι κόκκινος, έστω κι αν αυτή τη στιγμή, εσένα σου φαίνεται έτσι».

«Όχι, βέβαια...»

«Αν τώρα πάρεις το δρόμο του γυρισμού, μέσα από το δάσος, και φτάσεις στο σπίτι σου, θα 'βλεπες όσα έχεις ξαναδεί χιλιάδες φορές. Αλλά θα τα 'βλεπες όλα κόκκινα».

«Μ' αυτά τα γυαλιά, ναι».

«Τα γυαλιά καθορίζουν τον τρόπο που αντιλαμβάνεται και βλέπεις τον κόσμο. Ο Καντ πίστευε ότι την ίδια δουλειά κάνει και η συνείδηση μας: ότι καθορίζει, δηλαδή, τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε αυτά που μας δείχνουν οι αισθήσεις μας».

«Και ποιος είναι αυτός ο τρόπος;»

«Ό,τι κι αν βλέπουμε, εμείς αντιλαμβανόμαστε τα πάντα μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Ο Καντ, λοιπόν, είπε ότι ο χώρος και ο χρόνος είναι δύο "μορφές θεώρησης" που προσιδιάζουν στον άνθρωπο.

Και τόνισε ότι αυτές οι δυο μορφές θεώρησης υπάρχουν μέσα στη συνείδηση μας πριν από οποιαδήποτε εμπειρία. Αυτό σημαίνει ότι, πριν μάθουμε οτιδήποτε, μπορούμε να συλλάβουμε φαινόμενα μόνο μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Και δεν είμαστε σε θέση να βγάλουμε αυτά τα γυαλιά του χώρου και του χρόνου που μας έχει φορέσει η λογική μας».

«Είπε, δηλαδή, ότι εμείς οι άνθρωποι είμαστε από γεννησιμιού μας φτιαγμένοι να αντιλαμβανόμαστε κάθε φαινόμενο σαν ένα φαινόμενο μέσα στο χώρο και στο χρόνο;»

«Ναι. Αυτό που βλέπουμε εξαρτάται, ας πούμε, από το αν ζούμε στη Γροιλανδία ή στην Ινδία. Αλλά όπου κι αν έχουμε γεννηθεί σ' αυτή τη γη, γνωρίζουμε τη ζωή και τον κόσμο μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Αυτό μπορούμε να το θεωρήσουμε απόλυτα σίγουρο».

«Μα... ο χοίρος και ο χρόνος δεν υπάρχουν έξω από μας; Ανεξάρτητα από μας;»

«Όχι. Κι εν πάση περιπτώσει, δεν είναι αυτό το ζήτημα. Ο Καντ εξηγεί ότι ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν αναπόσπαστα συστατικά της ανθρώπινης ζωής. Είναι προπάντων ιδιότητες της ανθρώπινης συνείδησης και όχι ιδιότητες του κόσμου».

«Αυτός είναι ένας εντελώς καινούριος τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος».

«Η συνείδηση του ανθρώπου, λοιπόν, δεν είναι ένας παθητικός "πίνακας", που καταγράφει απλώς τις εντυπώσεις οι οποίες έρχονται απέξω. Η συνείδηση συνεισφέρει κι αυτή και σφραγίζει την αντίληψή μας για τον κόσμο. Μπορείς να το παρομοιάσεις μ' αυτό που συμβαίνει όταν γεμίζουμε ένα γυάλινο δοχείο. Το νερό παίρνει το σχήμα του δοχείου. Έτσι κι οι εμπειρίες μας παίρνουν το σχήμα και τη μορφή που τους δίνει η συνείδησή μας».

«Νομίζω πως κατάλαβα τι θέλεις να πεις».

«Ο Καντ ισχυρίζεται ότι δεν προσαρμόζεται μονάχα η συνείδηση μας στα πράγματα· και τα πράγματα προσαρμόζονται στη συνείδηση μας. Ο ίδιος ονόμαζε αυτή τη θεωρία του "κοπερνίκεια στροφή" στο ζήτημα της ανθρώπινης γνώσης. Κι εννοούσε ότι ο συλλογισμός αυτός ήταν το ίδιο ριζοσπαστικός απέναντι στην παράδοση, όπως κι ο ισχυρισμός του Κοπέρνικου ότι η γη γυρίζει γύρω από τον ήλιο κι όχι το αντίθετο».

«Τώρα καταλαβαίνω τι εννοούσε λέγοντας πως οι ορθολογιστές και οι εμπειριστές είχαν και δίκιο και άδικο. Οι ορθολογιστές είχαν ξεχάσει τη σημασία της εμπειρίας, ενώ οι εμπειριστές δεν ήθελαν να παραδεχτούν ότι κι η συνείδηση μας παίζει το ρόλο της στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο».

«Και ο νόμος της αιτιότητας -για τον οποίο ο Χιουμ πίστευε ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να τον γνωρίσουν μέσω της εμπειρίας- είναι, σύμφωνα με τον Καντ, συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης λογικής».

«Αυτό, πάλι, δεν το κατάλαβα».

«Θυμάσαι που ο Χιουμ υποστήριζε ότι δεχόμαστε την ύπαρξη του νόμου της αιτιότητας με μόνη βάση αυτό που συνήθως συμβαίνει. Ο Χιουμ έλεγε ότι δεν μπορούμε να νιώσουμε πως η μαύρη μπάλα είναι η αιτία της κίνησης της άσπρης μπάλας. Γι' αυτό και δεν μπορούμε ν' αποδείξουμε ότι αυτό θα συμβαίνει πάντα».

«Ναι, το θυμάμαι».

«Αλλά ακριβώς αυτό που, σύμφωνα με τον Χιουμ, δεν μπορούμε ν' αποδείξουμε, αυτό, ο Καντ το θεωρεί συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης λογικής. Ο νόμος της αιτιότητας ισχύει παντού και πάντοτε με τρόπο απόλυτο, επειδή απλούστατα η ανθρώπινη λογική συνδέει πάντα με σχέσεις αιτιότητας τα φαινόμενα που παρατηρεί».

«Εγώ, πάλι, θα 'λεγα ότι ο νόμος της αιτιότητας βρίσκεται μέσα στη φύση κι όχι μέσα στο μυαλό μας».

«Ο Καντ λέει ότι βρίσκεται μέσα μας. Συμφωνεί με τον Χιουμ ότι δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για το πώς είναι "στ' αλήθεια ο κόσμος αυτός καθ' αυτός". Μπορούμε μονάχα να ξέρουμε πώς είναι ο κόσμος "για μένα" - κι επομένως για όλους τους ανθρώπους. Η διάκριση που κάνει ο Καντ ανάμεσα στα πράγματα "αυτά καθ' αυτά" και στα πράγματα "για μας" είναι η σπουδαιότερη συμβολή του στη φιλοσοφία. Ποτέ δε θα μπορέσουμε να μάθουμε με σιγουριά πώς είναι τα πράγματα "αυτά καθ' αυτά". Μπορούμε μόνο να ξέρουμε πώς "φαίνονται σε μας". Και ως αντιστάθμισμα, μπορούμε να προεξοφλήσουμε, χωρίς καμιά προηγούμενη εμπειρία, πώς αντιλαμβάνεται τα πράγματα η ανθρώπινη συνείδηση».

«Είναι σωστό αυτό;»

«Το πρωί, πριν φύγεις από το σπίτι σου, δεν μπορείς να ξέρεις τι

θα δεις και τι θ' ακούσεις όλη την ημέρα. Μπορείς, όμως, να είσαι σίγουρη ότι αυτά που θα δεις και θ' ακούσεις θα τ' αντιληφθείς ως φαινόμενα μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Και μπορείς ακόμα να είσαι σίγουρη ότι ο νόμος της αιτιότητας ισχύει, αφού τον κουβαλάς μέσα σου ως συστατικό στοιχείο της συνείδησης σου».

«Θα μπορούσαμε, δηλαδή, να είμαστε φτιαγμένοι και με διαφορετικό τρόπο;»

«Ναι, θα μπορούσαμε να έχουμε διαφορετικά αισθητήρια όργανα. Θα μπορούσαμε να έχουμε αλλιώτικη αίσθηση του χρόνου και του χώρου. Θα μπορούσαμε να είμαστε φτιαγμένοι με τέτοιο τρόπο, που οι αιτίες να μη μας ενδιαφέρουν καθόλου».

«Μπορείς να μου δώσεις ένα παράδειγμα;»

«Φαντάσου μια γάτα που είναι ξαπλωμένη κατάχαμα, μέσα σ' ένα δωμάτιο. Φαντάσου, ύστερα, μια μπάλα που κυλάει στο πάτωμα του ίδιου δωματίου. Τι θα κάνει η γάτα;»

«Το έχω δοκιμάσει πολλές φορές. Η γάτα αρχίζει να τρέχει πίσω από την μπάλα».

«Μάλιστα. Τώρα, φαντάσου ότι, αντί για τη γάτα, κάθεσαι εσύ κατάχαμα, μέσα σ' αυτό το δωμάτιο. Βλέπεις μια μπάλα που έρχεται κυλώντας προς το μέρος σου. Σηκώνεσαι αμέσως και την κυνηγάς;»

«Όχι. Πρώτα κοιτάζω να δω από πού έρχεται».

«Ακριβώς. Επειδή είσαι άνθρωπος, ψάχνεις μοιραία την αιτία κάθε γεγονότος. Ο νόμος της αιτιότητας είναι, λοιπόν, ένα μέρος του εαυτού σου».

«Κι είναι πράγματι έτσι;»

«Ο Χιουμ εξήγησε ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί ούτε να νιώσει ούτε ν' αποδείξει τους νόμους της φύσης. Ο Καντ, όμως, δεν εννοούσε να το δεχτεί αυτό αβασάνιστα. Προσπάθησε, λοιπόν, ν' αποδείξει την απόλυτη ισχύ των φυσικών νόμων, δείχνοντας ότι στην πραγματικότητα μιλάμε για νόμους της ανθρώπινης συνείδησης».

«Ακόμα κι ένα μωρό θα γύριζε να δει από πού έρχεται η μπάλα;»

«Ίσως όχι. Ο Καντ, όμως, λέει ότι η συνείδηση δεν είναι ακόμα πλήρως ανεπτυγμένη σ' ένα μωρό, επειδή είναι υποχρεωμένη να εργάζεται με περιορισμένο υλικό εμπειριών. Από τη μια, έχουμε τις εξωτερικές συνθήκες, για τις οποίες δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τίποτα, πριν τις αντιληφθούμε με τα αισθητήρια όργανα μας. Αυτές τις

χαρακτηρίζουμε υλικό της γνώσης. Από την άλλη, έχουμε τις εσωτερικές συνθήκες μέσα στον ίδιο τον άνθρωπο - όπως είναι, για παράδειγμα, το ότι όλα τ' αντιλαμβάνεται ως φαινόμενα μέσα στο χώρο και στο χρόνο, υποταγμένα οπωσδήποτε στο νόμο της αιτιότητας. Αυτές τις εσωτερικές συνθήκες τις χαρακτηρίζουμε μορφή της γνώσης».

Ο Αλμπέρτο κι η Σοφία έμειναν για λίγο σιωπηλοί κοιτάζοντας έξω από το παράθυρο. Ξάφνου, η Σοφία είδε ένα κοριτσάκι, που παρουσιάστηκε στην απέναντι όχθη της λίμνης, ανάμεσα στα δέντρα.

«Για κοίτα!» είπε. «Ποιο είναι αυτό το κορίτσι;»

«Πού θέλεις να ξέρω;»

Η μικρή στάθηκε για λίγα δευτερόλεπτα κι ύστερα χάθηκε πάλι ανάμεσα στα δέντρα. Η Σοφία πρόλαβε να δει ότι φορούσε κόκκινο μαντίλι στο κεφάλι.

«Εξάλλου, είπαμε ότι δε θα τον αφήσουμε να μας αποσπάσει την προσοχή...»

«Εντάξει, λοιπόν. Πάμε παρακάτω».

«Ο Καντ υπογράμμισε επίσης ότι υπάρχουν όρια τα οποία δεν μπορεί να ξεπεράσει η ανθρώπινη γνώση. Ή, αν θέλεις, ότι οι φακοί της συνείδησης τους βάζουν όρια στη γνώση που θ' αποκτήσουν».

«Γιατί;»

«Καθώς ξέρεις, πριν τον Καντ, τα πραγματικά "μεγάλα" φιλοσοφικά ερωτήματα ήταν: έχει ο άνθρωπος αθάνατη ψυχή; Υπάρχει Θεός: Η φύση αποτελείται από μικροσκοπικά κομματάκια που δεν είναι δυνατό να διασπαστούν; Το Σύμπαν είναι άπειρο ή πεπερασμένο;»

«Ναι».

«Ο Καντ είπε ότι ο άνθρωπος δε θα μπορέσει ποτέ να δώσει οριστική απάντηση σ' αυτά τα ερωτήματα. Αυτό δε σημαίνει ότι τα ερωτήματα αυτά δεν τον απασχόλησαν. Αν τα αγνοούσε και τα απέρριπτε, τότε δε θα μπορούσαμε καν να τον ονομάζουμε σήμερα φιλόσοφο».

«Και τι έκανε, λοιπόν;»

«Ε, τώρα πρέπει να κάνεις λίγη υπομονή. Ο Καντ έλεγε ότι, σε σχέση ακριβώς μ' αυτά τα μεγάλα φιλοσοφικά ερωτήματα, η λογική μας δουλεύει πέρα κι έξω από τα συνηθισμένα όρια που της επιβάλ-

λει η συνείδηση. Από την άλλη, είναι στη φύση του ανθρώπου να θέτει τέτοια ερωτήματα. Όταν, όμως, αναρωτιόμαστε αν το Σύμπαν είναι άπειρο ή πεπερασμένο, τότε θέτουμε μια ερώτηση για ένα σύνολο, του οποίου εμείς αποτελούμε ένα απειροελάχιστο κομματάκι. Κι αυτό το σύνολο, δεν είμαστε σε θέση να το γνωρίσουμε».

«Γιατί όχι;»

«Όταν είχες φορέσει τα κόκκινα γυαλιά, συμφωνήσαμε ότι για τον Καντ υπάρχουν δύο παράγοντες οι οποίοι συμβάλλουν στη γνώση μας για τον κόσμο».

«Οι εμπειρίες και η λογική μας».

«Ναι. Το υλικό της γνώσης μας το παίρνουμε από τις εμπειρίες μας, αλλά το υλικό αυτό διαμορφώνεται σύμφωνα με τους νόμους που διέπουν τη λογική μας. Για παράδειγμα, η λογική αυτή αναζητά πάντα τις αιτίες των πραγμάτων».

«Όπως, ας πούμε, γιατί κυλάει μια μπάλα στο πάτωμα».

«Ναι. Αν, όμως, αναρωτηθούμε πώς φτιάχτηκε ο κόσμος -κι αρχίσουμε να συζητάμε τις πιθανές απαντήσεις-, τότε η λογική μας βρίσκεται, κατά κάποιο τρόπο, μετέωρη, βαδίζει στο κενό. Γιατί δεν έχει "υλικό", δεν έχει εμπειρίες να στηριχτεί πάνω τους και να δουλέψει. Γιατί ποτέ δε ζήσαμε το σύνολο της πραγματικότητας, της οποίας είμαστε μόνο ένα απειροελάχιστο κομματάκι».

«Κατά κάποιο τρόπο, είμαστε κι εμείς ένα μόριο της μπάλας αυτής που κυλάει κατάχαμα. Και γι' αυτό δεν ξέρουμε, ούτε μπορούμε να ξέρουμε, πότε και πώς ξεκίνησε».

«Θα είναι, όμως, πάντα μια ιδιότητα της ανθρώπινης λογικής να ρωτάει από πού έρχεται η μπάλα. Γι' αυτό και ρωτάμε, ρωτάμε, ρωτάμε δίχως τελειωμό. Και περιμένουμε να βρούμε απάντηση στις μεγάλες ερωτήσεις μας. Δεν έχουμε, όμως, κανένα υλικό για να στηριχτούμε. Δεν πρόκειται ποτέ να βρούμε σίγουρες απαντήσεις, επειδή η λογική μας βαδίζει μετέωρη στο κενό».

«Σ' ευχαριστώ πολύ. Αυτό το συναίσθημα το γνωρίζω από πρώτο χέρι».

«Στα μεγάλα αινίγματα, που αφορούν στην πραγματικότητα στο σύνολο της, θα υπάρχουν πάντα δύο αντίθετα άκρα, που θα είναι το ίδιο πιθανά αλλά κι απίθανα».

«Παραδείγματα έχουμε;»

«Είναι το ίδιο λογικό να δεχτούμε ότι ο κόσμος άρχισε κάποτε να υπάρχει, όπως και το αντίθετο: ότι, δηλαδή, ο κόσμος δεν άρχισε ποτέ να υπάρχει, επειδή υπήρχε από πάντα. Η λογική, από μόνη της, δεν μπορεί να καταλήξει σε ασφαλές συμπέρασμα, επειδή δεν είναι σε θέση να "αντιληφθεί" ούτε τη μία πιθανότητα ούτε την άλλη. Μπορούμε, φυσικά, να δεχτούμε ότι ο κόσμος υπήρχε από πάντα - αλλά πώς μπορεί να υπάρχει κάτι από πάντα; Αν, πάλι, δεχτούμε το αντίθετο, ότι, δηλαδή, κάποτε ο κόσμος άρχισε να υπάρχει, τότε θα πρέπει να δημιουργήθηκε από το τίποτα. Γιατί, αλλιώς, έχουμε να κάνουμε μονάχα με το πέρασμα από τη μια φάση στην επόμενη. Μπορεί να δημιουργηθεί κάτι από το τίποτα, Σοφία;»

«Όχι, και οι δύο πιθανότητες είναι ασύλληπτες. Κι όμως, θα πρέπει να είναι η μία σωστή και η άλλη λανθασμένη».

«Θυμάσαι, ωστόσο, ότι ο Δημόκριτος και οι υλιστές είχαν προτείνει μια άλλη λύση: ότι η φύση αποτελείται από μικροσκοπικά κομματάκια, τα οποία δεν μπορούν να διασπαστούν άλλο και από τα οποία είναι φτιαγμένα τα πάντα. Άλλοι -για παράδειγμα, ο Ντεκάρτ- πίστευαν ότι μπορούσαν να φανταστούν την πραγματικότητα της έκτασης διαιρεμένη σε ολοένα και μικρότερα κομματάκια. Ποιος από τους δύο είχε δίκιο;»

«Κι οι δυο... ή κανένας».

«Πάμε παρακάτω. Πολλοί φιλόσοφοι έχουν υποστηρίξει ότι μία από τις σημαντικότερες ιδιότητες του ανθρώπου είναι η ελευθερία του. Από την άλλη, πάλι, έχουμε συναντήσει φιλοσόφους, -όπως ήταν οι στωικοί και ο Σπινόζα-, που έλεγαν ότι όλα στον κόσμο συμβαίνουν σύμφωνα με την απαρέγκλιτη νομοτέλεια της φύσης. Εδώ, πάλι, ο Καντ λέει πως η ανθρώπινη λογική δεν μπορεί ν' αποφασίσει τελεσίδικα και με σιγουριά».

«Η στάση του μου φαίνεται το ίδιο παράλογη και λογική ταυτόχρονα με την αντίστοιχη εκείνων που υποστηρίζουν τα δύο άκρα αντίθετα».

«Και, τέλος, δεν μπορούμε με τη λογική μας και μόνο ν' αποδείξουμε την ύπαρξη του Θεού. Οι ορθολογιστές -όπως ο Ντεκάρτ- είχαν προσπαθήσει ν' αποδείξουν ότι ο Θεός υπάρχει, απλά και μόνο επειδή εμείς έχουμε μέσα μας την ιδέα ενός τέλειου όντος. Άλλοι -για παράδειγμα, ο Αριστοτέλης και ο Θωμάς ο Ακινάτης- είχαν

την άποψη ότι ο Θεός υπάρχει, επειδή ο κόσμος έχει κατ' ανάγκην μια αρχή και μια κινητήρια δύναμη».

«Κι ο Καντ, τι είπε;»

«Απέρριψε και τους δύο αυτούς τρόπους απόδειξης της ύπαρξης του Θεού. Ούτε η λογική ούτε οι εμπειρίες μας μας προσφέρουν σίγουρη βάση για να ισχυριστούμε ότι υπάρχει Θεός. Για τη λογική μας, η ύπαρξη του Θεού είναι πιθανή και συνάμα απίθανη».

«Είπες, όμως, προηγουμένως ότι ο Καντ ήθελε να διασώσει το θεμέλιο της χριστιανικής πίστης».

«Ναι. Κι αφήνει πράγματι χώρο για τη θρησκεία. Την τοποθετεί ακριβώς εκεί που δε φτάνει ούτε η λογική μας ούτε η εμπειρία μας. Αυτό το χώρο καλείται να γεμίσει η θρησκευτική πίστη».

«Κι έτσι, έσωσε το χριστιανισμό».

«Μπορείς να το πεις κι έτσι. Στο σημείο αυτό, θα 'θελα να υπογραμμίσω το γεγονός ότι ο Καντ ήταν προτεστάντης. Από τη Μεταρρύθμιση και μετά, ένα από τα βασικά γνωρίσματα του προτεσταντισμού ήταν η μεγάλη σημασία που έδωσε στην πίστη. Η Καθολική Εκκλησία, αντίθετα, από την αρχή κιόλας του Μεσαίωνα, προτιμούσε μάλλον να στηρίζει την πίστη στη λογική».

«Κατάλαβα».

«Ο Καντ, όμως, προχώρησε ακόμα πιο μακριά. Δε σταμάτησε στη διαπίστωση ότι αυτές οι ακραίες ερωτήσεις ανήκουν στα χωράφια της πίστης, παρά δέχτηκε ότι η αθανασία της ψυχής, η ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης και η ύπαρξη του θεού αποτελούν, λίγο ως πολύ, αναγκαίες προϋποθέσεις για την ηθική του ανθρώπου».

«Το ίδιο περίπου μ' αυτό που έκανε ο Ντεκάρτ. Πρώτα σκέφτεται με κριτικό πνεύμα τι μπορούμε να γνωρίζουμε και τι όχι. Κι ύστερα βρίσκει τρόπο και χώνει μέσα στην υπόθεση και το Θεό. Τον βάζει από την πίσω πόρτα».

«Σε αντίθεση, όμως, με τον Ντεκάρτ, ο Καντ τονίζει ότι δεν είναι η λογική του που τον οδήγησε σ' αυτό το συμπέρασμα αλλά η πίστη του. Την πίστη στην αθανασία της ψυχής, στην ύπαρξη του Θεού και στην ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης, ο ίδιος τα χαρακτήριζε πρακτικά αιτήματα - αξιώματα».

«Τι σημαίνει αυτό;»

«Είναι ισχυρισμοί που δεν αποδεικνύονται. Τα πρακτικά αιτήμα-

τα είναι ισχυρισμοί που αφορούν την πρακτική ζωή του άνθρωπου, τη συμπεριφορά του και την ηθική του. "Είναι ηθικά αναγκαίο να δεχτούμε την ύπαρξη του Θεού", έλεγε».

Ξάφνου, ακούστηκε κάποιος να χτυπάει στην πόρτα. Η Σοφία τινάχτηκε όρθια, ενώ ο Αλμπέρτο δε φάνηκε να δίνει την παραμικρή σημασία.

«Δε θ' ανοίξουμε;» τον ρώτησε.

Ο Αλμπέρτο ανασήκωσε αδιάφορα τους ώμους του, τελικά, όμως, σηκώθηκε. Η Σοφία άνοιξε την πόρτα. Στο κατώφλι, στεκόταν ένα κοριτσάκι με άσπρο καλοκαιρινό φόρεμα και κόκκινο καπελάκι στο κεφάλι. Ήταν το ίδιο κοριτσάκι που η Σοφία είχε δει στην απέναντι όχθη της λίμνης. Κρατούσε στα χέρια του ένα καλάθι γεμάτο λιχουδιές.

«Γεια σου», είπε η Σοφία. «Πώς σε λένε;»

«Κοκκινοσκουφίτσα. Δεν το βλέπεις;»

Η Σοφία σήκωσε τα μάτια και κοίταξε τον Αλμπέρτο. Εκείνος της έγνεψε συμφωνώντας.

«Άκουσες τι σου είπε».

«Ψάχνω το σπίτι της γιαγιάς μου», εξήγησε η μικρή. «Είναι γριά κι ανήμπορη. Της πηγαίνω γλυκά και κρασί, να δυναμώσει και να γι'νει καλά».

«Δε μένει εδώ η γιαγιά σου», είπε ο Αλμπέρτο. «Φύγε, λοιπόν, κι άντε να τη βρεις».

Κι έκανε μια χειρονομία, λες κι ήθελε να διώξει κάποια ενοχλητική μύγα.

«Μου είπαν, όμως, να παραδώσω κι ένα γράμμα», είπε το κοριτσάκι με το κόκκινο καπελάκι.

Και τραβώντας ένα μικρό φάκελο από την τσέπη της, τον έδωσε στη Σοφία. Έπειτα, γύρισε κι έφυγε χοροπηδώντας ανάμεσα στα δέντρα.

«Να προσέχεις τον κακό λύκο!» της φώναξε η Σοφία.

Ο Αλμπέρτο προχωρούσε κιόλας προς την πολυθρόνα του. Η Σοφία τον ακολούθησε και κάθισε, όπως και πριν, απέναντί του.

«Ακούς εκεί, η Κοκκινοσκουφίτσα!» είπε η Σοφία κουνώντας το κεφάλι της.

«Και που την προειδοποίησες για το λύκο, μη φαντάζεσαι άτι θα σωθεί. Θα πάει στο σπιτάκι της γιαγιάς της, ο λύκος θα την περιμένει και θα τη φάει. Η ίδια ιστορία θα επαναλαμβάνεται στους αιώνες των αιώνων. Δεν μπορεί να μάθει από τα λάθη της».

«Ναι, αλλά εγώ ποτέ μου δεν άκουσα ότι, πηγαίνοντας στο σπιτάκι της γιαγιάς της, πέρασε πρώτα από μια άλλη καλύβα, στο δάσος, για να παραδώσει ένα γράμμα».

«Φτηνά κολπάκια, Σοφία».

Η Σοφία κοίταξε το φάκελο. Ήταν «για τη Χίλντε». Τον άνοιξε και διάβασε το γράμμα με δυνατή φωνή:

Αγαπημένη μου Χίλντε,
Αν το μυαλό του ανθρώπου ήταν τόσο απλό, ώστε να μπορούμε να καταλάβουμε τη λειτουργία του, τότε θα ήμασταν τόσο χαζοί, που πάλι δε θα μπορούσαμε να καταλάβουμε ούτε αυτό ούτε τίποτε άλλο.
Φιλιά, ο μπαμπάς

«Πολύ σωστά. Και νομίζω ότι κάτι παρόμοιο θα μπορούσε να πει κι ο Καντ. Δε γίνεται να καταλάβουμε αυτό που είμαστε. Και δεν μπορούμε να προσδοκούμε τέτοιου είδους γνώσεις. Ίσως καταφέρουμε να γνωρίσουμε στην εντέλεια ένα λουλούδι ή ένα έντομο, ποτέ, όμως, τον ίδιο μας τον εαυτό. Κι ακόμα λιγότερο, ολόκληρο το Σύμπαν».

Η Σοφία διάβασε κάμποσες φορές την αλλόκοτη φράση, ενώ ο Αλμπέρτο άρχισε και πάλι να μιλάει:

«Δε θα 'πρεπε να δίνουμε καμιά σημασία σε νεροφίδες και άλλες τέτοιες ταχυδακτυλουργίες. Και πριν σταματήσουμε για σήμερα, θα σου μιλήσω ακόμα για την Ηθική του Καντ».

«Βιάσου, λοιπόν, γιατί πρέπει να γυρίσω σπίτι».

«Ο σκεπτικισμός του Χιουμ, ως προς τις πληροφορίες που μας δίνουν η λογική και οι αισθήσεις μας, ανάγκασαν τον Καντ να μελετήσει από την αρχή πολλά από τα σπουδαία ερωτηματικά της ζωής. Το ίδιο συνέβη και στον τομέα της ηθικής».

«Ο Χιουμ είχε πει ότι δεν μπορούμε ν' αποδείξουμε τι είναι δίκαιο και τι άδικο, τι είναι σωστό και τι λάθος».

«Ο Χιουμ πίστευε ότι ούτε η λογική μας ούτε οι εμπειρίες μας

μπορούν να διακρίνουν ανάμεσα στο δίκαιο και στο άδικο. Στην πραγματικότητα, είναι τα συναισθήματά μας αυτά που κρίνουν το δίκαιο και το άδικο. Η βάση αυτή μοιάζει μάλλον ασταθής κι αβέβαιη στα μάτια του Καντ».

«Δεν έχει κι άδικο».

«Ο Καντ είχε, εξαρχής, την εντύπωση -για να μην πω τη βεβαιότητα- ότι η διάκριση του καλού από το κακό είναι κάτι πολύ πιο ουσιαστικό από μια συναισθηματική φόρτιση. Συμφωνούσε με τους ορθολογιστές, που τόνιζαν ότι η ανθρώπινη συνείδηση ξέρει να διακρίνει το δίκαιο από το άδικο. Όλοι οι άνθρωποι ξέρουν τι είναι σωστό και τι είναι λάθος. Και δεν το ξέρουμε μόνο και μόνο επειδή το μάθαμε, αλλά κι επειδή η διάκριση αυτή βρίσκεται ριζωμένη μέσα στη συνείδηση μας. Ο Καντ πίστευε ότι όλοι οι άνθρωποι διαθέτουμε πρακτική λογική που, ανά πάσα στιγμή, μας καθοδηγεί ποιο είναι το δίκαιο και ποιο το άδικο».

«Την έχουμε, λοιπόν, εκ γενετής;»

«Ναι. Την ικανότητα να διακρίνουμε το δίκαιο από το άδικο την έχουμε εκ γενετής, όπως κι όλες τις άλλες ιδιότητες της λογικής. Όλοι οι άνθρωποι συλλαμβάνουν τα γεγονότα του κόσμου υποταγμένοι στο νόμο της αιτιότητας - κι όλοι έχουν πρόσβαση στον ίδιο παγκόσμιο ηθικό νόμο. Ο ηθικός *αυτός* νόμος έχει απόλυτη ισχύ, όπως και οι νόμοι της φύσης. Όπως στηριζόμαστε στη βάση της αιτιότητας και δεχόμαστε ότι όλα έχουν μια αιτία, όπως ξέρουμε πως πάντοτε εφτά και πέντε κάνει δώδεκα, έτσι θεμελιώνουμε την ηθική μας στον παγκόσμιο ηθικό νόμο».

«Και τι λέει αυτός ο παγκόσμιος ηθικός νόμος;»

«Επειδή προϋπάρχει των εμπειριών, είναι "τυπικός". Αυτό σημαίνει ότι δε σχετίζεται με ορισμένες ηθικές επιλογές. Ισχύει για όλους τους ανθρώπους, σε όλες τις κοινωνίες και σε όλες τις εποχές. Δε λέει, λοιπόν, ότι σ' αυτή ή στην άλλη περίπτωση πρέπει να ενεργήσεις έτσι κι όχι αλλιώς. Λέει πώς πρέπει να φέρεσαι σε κάθε περίπτωση».

«Μα... τι νόημα έχει ένας ηθικός νόμος που δε μας λέει πώς πρέπει να φερόμαστε σε συγκεκριμένες περιπτώσεις;»

«Ο Καντ διατυπώνει τον ηθικό νόμο ως κατηγορική προστακτική. Ονομάζοντας τον "κατηγορικό", εννοεί ότι ισχύει σε κάθε περίπτω-

ση. Πέρα απ' αυτό, είναι "προστακτική", δηλαδή διαταγή. Κανείς, επομένως, δεν μπορεί να τον παραβεί».

«Χμμμ...»

«Ο Καντ, βέβαια, διατυπώνει την κατηγορική προστακτική του με άλλο τρόπο. Πρώτα, λέει, θα πρέπει να φερόμαστε πάντοτε με τέτοιο τρόπο, που να μπορούμε, ανά πάσα στιγμή, να ευχηθούμε να γίνει η συμπεριφορά μας νόμος και κανόνας για όλους. Κατά λέξη, γράφει: "'Να φέρεσαι πάντοτε σύμφωνα με τις αρχές που θα 'θελες να έχουν ισχύ γενικού και καθολικού νόμου"».

«Όταν, λοιπόν, κάνω κάτι, θα πρέπει να είμαι σίγουρη ότι θα 'θελα να κάνουν το ίδιο και όλοι οι άλλοι, όταν θα βρίσκονται σε παρόμοια κατάσταση».

«Ακριβώς. Μόνο τότε θα έχεις ενεργήσει κατά τρόπο σύμφωνο με τον εσώτερο ηθικό σου νόμο. Ο Καντ διατύπωσε την κατηγορική προστακτική του και με τον εξής τρόπο: θα πρέπει πάντοτε να αντιμετωπίζουμε τους άλλους ανθρώπους ως σκοπούς αυτούς καθ' αυτούς και όχι ως μέσα για την επίτευξη κάποιου άλλου σκοπού».

«Δε θα πρέπει, δηλαδή, να "εκμεταλλευόμαστε" τους άλλους, μόνο και μόνο για χάρη του δικού μας συμφέροντος».

«Όχι φυσικά. Αυτό, ωστόσο, δεν ισχύει μονάχα για τους άλλους· ισχύει και για τον ίδιο μας τον εαυτό. Δε θα πρέπει να εκμεταλλευόμαστε ούτε τον εαυτό μας, μόνο και μόνο για να φτάσουμε εκεί που θέλουμε».

«Αυτό μου θυμίζει λίγο τον "Χρυσό Κανόνα": μην κάνεις στους άλλους αυτό που δε θέλεις να σου κάνουν κι εσένα».

«Ναι. Είναι κι αυτός ένας "τυπικός" κανόνας, που περικλείει, στην ουσία, όλες τις ηθικές επιλογές. Μπορείς, αν θέλεις, να δεχτείς ότι ο Χρυσός Κανόνας εκφράζει περίπου το ίδιο πράγμα με τον ηθικό νόμο του Καντ».

«Ναι, αλλά όλα αυτά είναι απλοί ισχυρισμοί. Ο Χιουμ είχε δίκιο που έλεγε ότι με τη λογική δεν μπορούμε ν' αποδείξουμε τι είναι δίκαιο και τι άδικο».

«Ο Καντ θεωρούσε ότι ο ηθικός νόμος έχει την ίδια απόλυτη και καθολική ισχύ, όπως, για παράδειγμα, και ο νόμος της αιτιότητας. Ούτε αυτός μπορεί ν' αποδειχτεί με τη βοήθεια της λογικής. Κι ό-

μως, αποδεχτήκαμε ασυζητητί την ύπαρξη του. Κανείς δε θα επιχειρούσε να τον αρνηθεί».

«Σιγά σιγά, έχω την εντύπωση ότι μιλάμε για τη συνείδηση του ανθρώπου. Στο κάτω κάτω, όλοι οι άνθρωποι έχουν συνείδηση».

«Ναι, όταν ο Καντ περιγράφει τον ηθικό νόμο, περιγράφει, στην ουσία, την ανθρώπινη συνείδηση. Δεν μπορούμε να περιγράψουμε αυτό που μας λέει η συνείδηση μας, αλλά, παρ' όλα αυτά, το ξέρουμε».

«Μερικές φορές, είμαι πολύ καλή κι ευγενική με τους άλλους, μόνο και μόνο επειδή εγώ το θέλω, επειδή εγώ θα βγω κερδισμένη. Πιστεύω ότι μ' αυτό τον τρόπο θα μ' αγαπούν».

«Αν, όμως, μοιράζεσαι τα πράγματα σου με τους άλλους, μόνο και μόνο για να κερδίσεις την αγάπη τους, τότε δεν ενεργείς σύμφωνα με τον εσώτερο ηθικό σου νόμο. Ίσως δεν ενδιαφέρεσαι καν για τον ηθικό νόμο. Ενεργείς μάλλον σε επιφανειακή συμφωνία με τον ηθικό νόμο - κι αυτό είναι, βέβαια, κάτι. Αλλά μια πράξη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ηθική, παρά μόνο αν είναι το αποτέλεσμα αυτοθυσίας. Μόνο όταν κάνεις κάτι, επειδή το θεωρείς καθήκον σου να ενεργήσεις σύμφωνα με τον ηθικό νόμο, μόνο τότε μπορείς να μιλάς για ηθική πράξη. Γι' αυτό και η καντιανή ηθική χαρακτηρίστηκε συχνά ηθική του καθήκοντος».

«Εγώ θεωρώ καθήκον μου να μαζεύω και να προσφέρω χρήματα για όσους πεινάνε στον Τρίτο Κόσμο ή για την οργάνωση Terre des Hommes».

«Ναι. Το ζήτημα είναι αν αυτό που κάνεις το κάνεις επειδή το θεωρείς σωστό και δίκαιο. Ακόμα κι αν τα χρήματα που έχεις μαζέψει χαθούν στο δρόμο και δε φτάσουν ποτέ στον προορισμό τους, ακόμα κι αν δεν είναι αρκετά για να χορτάσουν ούτε έναν πεινασμένο, εσύ θα 'χεις ακολουθήσει τις επιταγές του ηθικού νόμου. Έχεις φερθεί με τη σωστή πρόθεση. Και η σωστή πρόθεση είναι αυτό που μετράει, κατά τη γνώμη του Καντ. Οι συνέπειες της πράξης μας δεν είναι αποφασιστικές. Γι' αυτό και η Ηθική του Καντ λέγεται και Ηθική της Πρόθεσης».

«Γιατί έδινε τόση σημασία στην πρόθεση και στη διάθεση του ανθρώπου να σεβαστεί τον ηθικό νόμο; Δεν είναι πολύ σημαντικότερο το να ωφεληθεί κάποιος άλλος από τις πράξεις μας;»

«Φυσικά. Κι ο Καντ δε θα διαφωνούσε μαζί σου σ' αυτό το σημείο. Μόνο, όμως, όταν ξέρουμε εμείς οι ίδιοι ότι ενεργούμε με σεβασμό προς τον ηθικό νόμο, μόνο τότε ενεργούμε ελεύθερα».

«Ενεργούμε ελεύθερα, απλά και. μόνο επειδή σεβόμαστε ένα συγκεκριμένο νόμο; Δεν είναι λίγο παράξενο αυτό;»

«Κατά τη γνώμη του Καντ, δεν είναι καθόλου παράξενο. Όπως θυμάσαι, ο Καντ δέχεται πως ο άνθρωπος έχει ελεύθερη βούληση, απλά και μόνο επειδή το "αξιώνει". Το σημείο αυτό είναι πολύ σημαντικό, επειδή ο Καντ πίστευε ότι όλα υποτάσσονται στο νόμο της αιτιότητας. Επομένως, πώς είναι δυνατό να έχουμε ελεύθερη βούληση;»

«Μη ρωτάς εμένα».

«Ο Καντ χωρίζει την ανθρωπότητα σε δύο μέρη και μας θυμίζει τον Ντεκάρτ, που υποστήριζε ότι ο άνθρωπος έχει διπλή υπόσταση, κορμί από τη μια και λογική από την άλλη. Ως όντα που διαθέτουν αισθήσεις, είμαστε υποταγμένοι στο νόμο της αιτιότητας, λέει ο Καντ. Γιατί δεν μπορούμε να διαλέξουμε τι θα νιώσουμε και τι όχι. Οι αισθήσεις μας λειτουργούν ανεξάρτητα από τις επιθυμίες μας και μας σφραγίζουν, είτε το θέλουμε είτε όχι, Ο άνθρωπος, όμως, δεν είναι μόνο κορμί. Είναι και λογικό».

«Δηλαδή;»

«Ως όντα που διαθέτουν αισθήσεις, υπαγόμαστε πέρα για πέρα στην τάξη της φύσης. Είμαστε, λοιπόν, υποταγμένοι στο νόμο της αιτιότητας. Από αυτή την άποψη, δεν έχουμε ούτε ελεύθερη βούληση. Ως όντα λογικά, όμως, συμμετέχουμε στον κόσμο "αυτό καθ' αυτό" - στον κόσμο, δηλαδή, έτσι όπως είναι πέρα και έξω από τις αισθήσεις μας. Μόνο όταν ακολουθούμε την "πρακτική λογική" μας -που μας δίνει τη δυνατότητα να επιλέξουμε ηθικά-, μόνο τότε έχουμε ελεύθερη βούληση. Γιατί, σκύβοντας μπροστά στον ηθικό νόμο, έχουμε τουλάχιστον επιλέξει από μόνοι μας το νόμο που θα ορίζει τις πράξεις μας».

«Εντάξει, κατά κάποιο τρόπο έχει δίκιο. Στο κάτω κάτω, κάτι μέσα μου λέει ότι δεν πρέπει να φέρομαι και πολύ άσχημα στους άλλους».

«Αν αποφασίσεις εσύ η ίδια να φέρεσαι καλά στους άλλους -έστω κι αν μ' αυτό τον τρόπο βλάπτεις τα ίδια σου τα συμφέροντα-, τότε ενεργείς ελεύθερα».

«Τέλος πάντων. Έτσι κι αλλιώς, δεν έχεις και μεγάλη ελευθερία, όταν ζεις σκλαβωμένος στα πάθη και στις επιθυμίες σου».

«Μπορεί κανείς να γίνει σκλάβος πολλών και διαφόρων πραγμάτων. Μπορεί κανείς να γίνει σκλάβος ακόμα και του ίδιου του του εγωισμού. Γιατί χρειάζεται ανεξαρτησία -κι ελευθερία- για να μπορέσει κανείς να νικήσει τα ίδια του τα πάθη, τις ίδιες του τις επιθυμίες».

«Και τα ζώα; Τα ζώα ακολουθούν μονάχα τη φωνή του ενστίκτου και της επιθυμίας. Εκείνα δεν έχουν τη δυνατότητα να ενεργήσουν ελεύθερα και να υποταχθούν στον ηθικό νόμο;»

«Όχι. Και είναι αυτή ακριβώς η δυνατότητα ελευθερίας που διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα ζώα».

«Εντάξει. Το κατάλαβα».

«Τελειώνοντας, μπορούμε να πούμε ότι ο Καντ κατάφερε να βγάλει τη φιλοσοφία από το αδιέξοδο όπου την είχε οδηγήσει η διαμάχη ορθολογιστών και εμπειριστών. Γι' αυτό και η καντιανή φιλοσοφία θεωρείται ορόσημο στην ιστορία της φιλοσοφίας. Ο Καντ πέθανε το 1804, όταν ανέτελλε η εποχή του ρομαντισμού. Στον τάφο του, στο Κένιγκσμπεργκ, υπάρχει η ακόλουθη επιγραφή: "Όσο σκέφτομαι, δύο πράγματα πλημμυρίζουν το πνεύμα μου με θαυμασμό και δέος: από πάνω μου ο έναστρος ουρανός και μέσα μου ο ηθικός νόμος". Κι εδώ ξαναβλέπουμε τα μεγάλα αινίγματα που απασχόλησαν τον ίδιο και τη φιλοσοφία του».

Ο Αλμπέρτο έγειρε πίσω στη ράχη της πολυθρόνας του.

«Αλλα δεν έχω να σου πω», είπε. «Νομίζω ότι αυτά είναι τα κυριότερα για τον Καντ».

«Εξάλλου, είναι ήδη τέσσερις και τέταρτο».

«Υπάρχει, όμως, κάτι ακόμα. Περίμενε μια στιγμή, σε παρακαλώ!»

«Δε φεύγω ποτέ πριν από το τέλος του μαθήματος».

«Είπα, μεταξύ άλλων, ότι, κατά τη γνώμη του Καντ, δεν είμαστε ελεύθεροι, όταν ζούμε απλά και μόνο όπως μας ορίζει το κορμί μας, ω; όντα που έχουν αισθήσεις και όχι λογική».

«Ναι, περίπου έτσι το κατάλαβα κι εγώ».

«Και είπα, ακόμα, ότι είμαστε ελεύθεροι κι ανεξάρτητοι όταν ακολουθούμε την παγκόσμια λογική. Δεν το είπα;»

«Ναι. Γιατί το ξαναλές αυτό;»

Ο Αλμπέρτο έσκυψε προς το μέρος της Σοφίας, την κοίταξε ίσια στα μάτια και ψιθύρισε:

«Μην ξεγελιέσαι απ' όλα όσα βλέπεις. Σοφία».

«Τι θέλεις να πει;:»

«Ν' αποστρέφεις, απλούστατα, το βλέμμα σου».

«Στ' αλήθεια, δεν μπορώ να σε καταλάβω».

«Εμείς οι άνθρωποι συνηθίζουμε να λέμε: "Αυτό δεν το πιστεύω, αν δεν το δω με τα μάτια μου". Εσύ, όμως, ούτε τότε πρέπει να πιστεύεις».

«Μου 'χεις ξαναπεί κάτι παρόμοιο».

«Όταν μιλούσαμε για τον Παρμενίδη. Ναι».

«Κι εξακολουθώ να μην καταλαβαίνω τι εννοείς».

«Για τ' όνομα του Θεού! Καθόμασταν στο κατώφλι και μιλούσαμε, και ξαφνικά μια νεροφίδα άρχισε να χτυπιέται στα νερά της λίμνης».

«Ε, δεν ήταν παράξενο;»

«Καθόλου. Κι ύστερα, μας χτύπησε την πόρτα η Κοκκινοσκουφίτσα. "Ψάχνω το σπίτι της γιαγιάς μου". Όλα αυτά με φέρνουν σε δυσάρεστη θέση, Σοφία. Αλλά δεν είναι παρά φτηνά κολπάκια του ταγματάρχη. Όπως το μήνυμα στο εσωτερικό εκείνης της μπανανόφλουδας και η απροσδόκητη μπόρα».

«Θέλεις να πεις ότι...»

«Σου το 'πα ότι έχω κάποιο σχέδιο. Όσο ακολουθούμε τη λογική μας, δεν μπορεί να μας κάνει τίποτα· είμαστε κατά κάποιο τρόπο ελεύθεροι κι ανεξάρτητοι. Μπορεί, βέβαια, να μας αναγκάζει να "αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας" ό,τι του περνάει από το μυαλό. Και δεν απορώ καθόλου. Αν ο ουρανός αρχίσει να βρέχει ελέφαντες πάνω από το κεφάλι μας, το πολύ πολύ να χαμογελάσω συγκαταβατικά. Γιατί ξέρω ότι εφτά και πέντε κάνουν πάντα δώδεκα. Αυτό είναι κάτι που αντιστέκεται σε όλα τα εφέ αυτού του κόμικ που σκηνοθετεί ο ταγματάρχης. Η φιλοσοφία είναι ακριβώς το αντίθετο της μαγείας και της ταχυδακτυλουργίας».

Η Σοφία τον κοίταζε απορημένη.

«Τώρα μπορείς να φύγεις», της είπε τελικά. «Θα σε καλέσω σύντομα, για να συζητήσουμε το ρομαντισμό. Στο επόμενο μάθημα, θ'

ακούσεις για τον Χέγκελ και τον Κίρκεγκορ. Σε μια βδομάδα, όμως, ο ταγματάρχης φτάνει στη Νορβηγία. Ως τότε, πρέπει να 'χουμε ξεφύγει από τα δεσμά της κακόγουστης φαντασίας του. Περισσότερα δε θα σου αποκαλύψω. Σοφία. Μάθε, πάντως, ότι έχω βάλει μπροστά ένα καταπληκτικό σχέδιο και για τους δυο μας».

«Τότε φεύγω».

«Περίμενε, ίσως ξεχάσαμε το πιο σημαντικό».

«Τι;..

«Το τραγουδάκι για τα γενέθλια, Σοφία. Η Χίλντε κλείνει σήμερα τα δεκαπέντε».

«Κι εγώ το ίδιο».

«Κι εσύ το ίδιο. Εμπρός, λοιπόν. Ας τραγουδήσουμε!»

Σηκώθηκαν τότε κι οι δυο και τραγούδησαν:

«Happy birthday to you!
Happy birthday to you!
Happy birthday, dear Hilde.
happy birthday to you!»

Η ώρα κόντευε τέσσερις και μισή. Η Σοφία έτρεξε στη λιμνούλα και πέρασε με το βαρκάκι στην απέναντι όχθη. Τράβηξε τη βαρκούλα ανάμεσα στις καλαμιές και χώθηκε τρέχοντας μέσα στο δάσος.

Όταν έφτασε στο μονοπάτι, είδε ξάφνου κάτι να κουνιέται ανάμεσα στους θάμνους. Η Σοφία θυμήθηκε την Κοκκινοσκουφίτσα, που τριγύριζε μονάχη της στην ερημιά ψάχνοντας το σπίτι της γιαγιάς της, αλλά η μορφή που είχε διακρίνει ανάμεσα στους κορμούς και στους θάμνους ήταν πιο μικροσκοπική.

Πλησίασε κι είδε ένα κουκλάκι καφετί, που φορούσε ένα κόκκινο πουλόβερ.

Έμεινε άναυδη, όταν κατάλαβε πως είχε μπροστά της ένα μικρό, ψεύτικο αρκουδάκι.

Δεν ήταν δα και τόσο μυστήριο: κάποιος είχε ξεχάσει το αρκουδάκι του στο δάσος. Αλλά αυτό το αρκουδάκι ήταν ολοζώντανο κι έμοιαζε πολύ απασχολημένο.

«Γεια σου», είπε διστακτικά η Σοφία.

Ο μικρός αρκούδος τινάχτηκε και γύρισε προς το μέρος της.

«Είμαι ο Γουίνι ο Που», είπε. «Και, δυστυχώς, έχω χαθεί μέσα στο δάσος. Κατά τα άλλα, πέρασα μια πολύ ωραία μέρα. Εσένα, όμως, δε σ' έχω ξαναδεί».

«Δε μ' έχεις ξαναδεί, γιατί μάλλον δεν έχω ξανάρθει εδώ», απο-κρίθηκε η Σοφία. «Κι εσύ βρίσκεσαι μάλλον στο σπίτι σου, στο δά-σος των Εκατόν Εξήντα Πρωινών».

«Α, μη μου βάζεις τόσο δύσκολες ερωτήσεις. Μην ξεχνάς ότι δεν είμαι παρά ένα αρκουδάκι, που δεν έχει και πολύ μυαλό».

«Έχω ακούσει για σένα».

«Ε, τότε είσαι σίγουρα η Αλίκη. Ο Κρίστοφερ Ρόμπιν μου 'χει μι-λήσει για σένα. Άρα, κατά κάποιο τρόπο, έχουμε ήδη γνωριστεί. Αδειασες το περιεχόμενο ενός μπουκαλιού, ώσπου έγινες μικροσκο-πική. Κι ύστερα, ήπιες από ένα άλλο μπουκάλι και ξαναβρήκες το φυσιολογικό σου μέγεθος. Πρέπει να προσέχεις τι και τι βάζεις στο στόμα σου. Εμένα που με βλέπεις, έφαγα μια φορά τόσο πολύ, που δε χωρούσα να περάσω από την τρύπα ενός τυφλοπόντικα»!

«Δεν είμαι η Αλίκη».

«Δεν έχει σημασία το ποιοι είμαστε. Σημασία έχει ότι είμαστε. Αυτό λέει κι η κουκουβάγια, που είναι σοφή. Εφτά και τέσσερα κά-νουν έντεκα, είπε μια ωραία ημέρα. Ο Ι-Α κι εγώ είχαμε καταπιεί τη γλώσσα μας. Δεν τα πάμε και τόσο καλά με τους αριθμούς. Μου 'ρχεται πιο εύκολο να βλέπω και να λογαριάζω τον καιρό».

«Με λένε Σοφία».

«Χαίρω πολύ, Σοφία. Νομίζω ότι είσαι καινούρια στα μέρη μας, όπως σου είπα και προηγουμένως. Τώρα, όμως, πρέπει να φύγω. Πρέπει να βρω το δρόμο μέχρι το σπίτι του Γουρουνιού. Είμαστε κα-λεσμένοι στο πάρτι του Μπαγκς Μπάνι».

Σήκωσε το μπροστινό του ποδαράκι και τη χαιρέτησε. Τότε μόνο πρόσεξε η Σοφία ότι στο άλλο κρατούσε ένα σημείωμα.

«Τι έχεις εκεί;» ρώτησε.

Ο Που ο Αρκούδος σήκωσε το χαρτί και είπε:

«Γι' αυτό έχασα το δρόμο μου».

«Μα, αυτό δεν είναι παρά ένα σημείωμα».

«Όχι, δεν είναι ένα σημείωμα. Είναι ένα γράμμα για τη Χίλντε Μέσα στον Καθρέφτη».

«Ω... Τότε μπορώ να το πάρω εγώ και να της το δώσω».

«Εσύ είσαι το κορίτσι μέσα στον καθρέφτη;»

«Όχι, αλλά...»

«Τα γράμματα πρέπει να παραδίδονται πάντοτε στα χέρια του παραλήπτη. Χτες μόλις καθόταν ο Κρίστοφερ Ρόμπιν και μου το εξηγούσε αυτό».

«Εντάξει. Αλλά τη Χίλντε την ξέρω».

«Αυτό δεν παίζει κανένα ρόλο. Ακόμα κι αν ξέρεις πολύ καλά κάποιον, δεν επιτρέπεται να διαβάζεις τα γράμματά του».

«Μα δε θα το διαβάσω. Θα το δώσω απλώς στη Χίλντε».

«Α, τότε διαφέρει το πράγμα. Σ' ευχαριστώ πολύ, Σοφία. Τώρα που απαλλάχτηκα απ' αυτό το γράμμα, θα βρω σίγουρα το δρόμο μου για το σπίτι του Γουρουνιού. Λοιπόν, για να βρεις τη Χίλντε Μέσα στον Καθρέφτη, χρειάζεσαι πρώτα, για αρχή, ένα μεγάλο καθρέφτη. Πράγμα διόλου εύκολο σε τούτη την περιοχή».

Και μ' αυτά τα λόγια, ο Αρκούδος έδωσε το χαρτάκι στη Σοφία κι απομακρύνθηκε με τα μικρά του ποδαράκια, όσο μπορούσε πιο γρήγορα. Όταν χάθηκε ανάμεσα στα δέντρα, η Σοφία άνοιξε το γράμμα και διάβασε:

Αγαπημένη μου Χίλντε,

Είναι ντροπή που ο Αλμπέρτο δεν είπε στη Σοφία ότι ο Καντ ήθελε να ιδρύσει και ένα «Σύνδεσμο όλων των λαών». Το έγραψε σε μια πραγματεία «Για την αιώνια ειρήνη». Εκεί, πρότεινε να ενωθούν όλα τα κράτη σε έναν οργανισμό και να εξασφαλίσουν έτσι την ειρηνική συμβίωση μεταξύ των λαών. Εκατόν πενήντα χρόνια περίπου μετά τη δημοσίευση αυτής της πραγματείας, αμέσως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο διεθνής αυτός οργανισμός ιδρύθηκε πράγματι. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο διαλύθηκε, δίνοντας τη θέση τον στον ΟΗΕ. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι ο Καντ ήταν, κατά κάποιο τρόπο, ο πατέρας της ιδέας των Ηνωμένων Εθνών. Σύμφωνα με τον Καντ, έπρεπε η πρακτική λογική να κατευθύνει τα βήματα των κρατών και να τα οδηγήσει μακριά από την πρωτόγονη κατάσταση και τους πολέμους της. Οι άνθρωποι, ως έλλογα όντα, όφειλαν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για μια νέα τάξη δικαίου, χωρίς διαμάχες και πολέμους. Παρόλο που έχουμε ακόμα μπροστά μας πολύ δρόμο, πρέπει να παλέψουμε με όλες μας τις δυνάμεις για την ειρήνη στον κόσμο.

Για τον Καντ, ο στόχος αυτός ήταν πολύ μακρινός- ο απώτατος ίσως στόχος της φιλοσοφίας. Εγώ, πάντως, βρίσκομαι, αυτή τη στιγμή, στο Λίβανο.

Πολλά φιλιά, ο μπαμπάς

Η Σοφία έχωσε το χαρτάκι στην τσέπη της και συνέχισε το δρόμο για το σπίτι. Ο Αλμπέρτο την είχε προειδοποιήσει να μη δώσει σημασία σε τίποτα και ν' αποφύγει τις συναντήσεις στο δάσος, αλλά δεν μπορούσε ν' αφήσει το μικρό αρκουδάκι να ψάχνει μάταια τη Χίλντε Μέσα στον Καθρέφτη. Δεν πήγαινε η καρδιά της.

ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ

... προς τα μέσα οδηγεί ο μυστικός δρόμος...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΑΦΗΣΕ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΝΤΟΣΙΕ στα γόνατά της. Υστερα, το άφησε να πέσει στο πάτωμα.

Μέσα στο δωμάτιο, το φως είχε γίνει πιο δυνατό. Κοίταξε το ρολόι της. Κόντευε τρεις. Γύρισε πλευρό κι έκλεισε τα μάτια της. Τελευταία στιγμή, πριν την πάρει ο ύπνος, αναρωτήθηκε γιατί τάχα ο πατέρας της έβαζε μέσα στην ιστορία την Κοκκινοσκουφίτσα και τον Που τον Αρκούδο.

Κοιμήθηκε μέχρι τις έντεκα. Ξυπνώντας, το 'νιώθε σ' όλο της το κορμί πως όλη νύχτα είχε δει του κόσμου τα όνειρα. Δεν μπορούσε, πάντως, να θυμηθεί τίποτα.

Κατέβηκε κάτω κι ετοίμασε το πρωινό. Η μαμά είχε φορέσει τη γαλάζια φόρμα της κι ετοιμαζόταν να πάει στο υπόστεγο να καθαρίσει τη βαρκούλα τους. Έστω κι αν δεν επρόκειτο να μπει στο νερό, έπρεπε να είναι έτοιμη και καθαρή όταν θα 'ρχόταν ο μπαμπάς από το Λίβανο.

«Θα 'ρθεις να με βοηθήσεις;»

«Έχω να διαβάσω λίγο ακόμα. Θέλεις να σου φέρω τσάι και κάτι να τσιμπήσεις;»

«Και το ρωτάς;»

Όταν η Χίλντε τέλειωσε το πρωινό της, ανέβηκε στο δωμάτιο της, έστρωσε το σκέπασμα του κρεβατιού της και βολεύτηκε με το μεγάλο ντοσιέ στα γόνατα της.

Η Σοφία τρύπωσε μέσα από το παλιό άνοιγμα του φράχτη και βρέθηκε στον μεγάλο κήπο που κάποτε είχε παρομοιάσει με τον Κήπο της Εδέμ...

Έβλεπε τώρα πως η χτεσινή νεροποντή είχε σπάσει κάμποσα

κλαδιά κι είχε ρίξει ένα σωρό φύλλα από τα δέντρα. Της φάνηκε πως τα σπασμένα κλαδιά από τη μια και οι συναντήσεις της στο δάσος με την Κοκκινοσκουφίτσα και τον Αρκούδο Που από την άλλη είχαν κάποια σχέση μεταξύ τους.

Τίναξε τα μαξιλάρια της κούνιας από τις πευκοβελόνες και τα κλαδάκια. Ευτυχώς που η κούνια είχε πλαστικά μαξιλάρια· έτσι δεν ήταν αναγκασμένοι να τα μαζεύουν στο σπίτι κάθε φορά που έβρεχε. Ύστερα, προχώρησε και μπήκε στο σπίτι. Η μαμά μόλις είχε έρθει. Ταχτοποιούσε τα μπουκάλια με την πορτοκαλάδα στο ψυγείο. Πάνω στο τραπέζι της κουζίνας είχε αφήσει ένα κουτί με γλυκά.

«Περιμένεις επισκέψεις;» ρώτησε η Σοφία, που είχε σχεδόν ξεχάσει τα γενέθλια της.

«Σκέφτηκα πως, εκτός από το πάρτι το Σάββατο, μπορούμε να το γιορτάσουμε λίγο και σήμερα».

«Δηλαδή;»

«Κάλεσα τη Γιόρουν και τους γονείς της».

Η Σοφία ανασήκωσε τους ώμους.

«Εντάξει».

Οι καλεσμένοι ήρθαν λίγο πριν από τις εφτάμισι. Η ατμόσφαιρα δεν ήταν και τόσο άνετη, γιατί η μαμά δε συναντιόταν και τόσο συχνά με τους γονείς της Γιόρουν.

Σε λίγο, τα δύο κορίτσια ανέβηκαν στο δωμάτιο της Σοφίας, για να γράψουν τις προσκλήσεις για το πάρτι του Σαββάτου. Κι επειδή είχε κατά νου να καλέσει και τον Αλμπέρτο Κνοξ, η Σοφία σκέφτηκε να γράψει στην πρόσκληση πως η γιορτή της θα ήταν ένα «φιλοσοφικό γκάρντεν πάρτι». Η Γιόρουν δεν έφερε αντίρρηση. Στο κάτω κάτω, της Σοφίας ήταν το πάρτι. Κι έπειτα, τα πάρτι «με κάποιο θέμα» ήταν πολύ της μόδας τώρα τελευταία.

Πέρασαν δύο ώρες μέχρι να τελειώσουν τις προσκλήσεις, και οι δύο φίλες είχαν γελάσει με την ψυχή τους.

Αγαπητέ.....

Το Σάββατο 23 Ιουνίου, το βράδυ τ' Αϊ-Γιαννιού και ώρα 19.00, διοργανώνουμε ένα φιλοσοφικό γκάρντεν πάρτι στον κήπο μας, Κλοφερφάιεν αρ. 3. Ελπίζουμε ότι κατά τη διάρκεια της εορταστικής βραδιάς θα καταφέρουμε να λύσουμε το μυστήριο της ζωής. Φέρε μαζί

σου μια ζεστή ζακέτα και όσο μπορείς περισσότερες ιδέες, για να βοηθήσεις στη σύντομη λύση των αινιγμάτων της φιλοσοφίας. Εξαιτίας του κινδύνου πυρκαγιάς στο δάσος, δε θα μπορέσουμε, δυστυχώς, ν' ανάψουμε φωτιά. Οι φλόγες, όμως, της φαντασίας έχουν το ελεύθερο *να τιναχτούν ψηλά. Μεταξύ των καλεσμένων, θα βρίσκεται ένας τουλάχιστον πραγματικός φιλόσοφος. Γι' αυτό και η είσοδος θα επιτραπεί μόνο με προσκλήσεις. Δημοσιογράφοι δε θα γίνουν δεκτοί.*

Σε περιμένουμε
Γιόρουν Ινγκεμπρίγκτσεν
Οργανωτική Επιτροπή

Σοφία Άμουνδσεν

Ύστερα, κατέβηκαν να βρουν τους μεγάλους, που τα 'χαν βρει κάπως καλύτερα στο μεταξύ και κουβέντιαζαν με άνεση. Η Σοφία έδωσε στη μαμά της την πρόσκληση, που την είχε κιόλας γράψει με μελάνι.

«Δεκαοχτώ αντίγραφα, παρακαλώ», είπε. Πολλές φορές, η μαμά τη βοηθούσε με τις φωτοτυπίες. Στο γραφείο, είχαν ένα μηχάνημα και μπορούσε εύκολα να βγάζει όσες ήθελε.

Η μαμά έριξε μια ματιά στην πρόσκληση κι ύστερα την έδωσε στον πατέρα της Γιόρουν.

«Βλέπετε; Τι σας έλεγα; Έχει τρελαθεί ολότελα!»

«Εγώ νομίζω ότι θα είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα συγκέντρωση», είπε ο πατέρας της Γιόρουν δίνοντας το χαρτάκι στη γυναίκα του.

«Δεν ξέρω τι να πω!» είπε εκείνη ενθουσιασμένη. «Σοφία, μπορούμε να 'ρθουμε κι εμείς;»

«Εντάξει! Είκοσι φωτοτυπίες, μαμά!» ήταν η απάντηση της Σοφίας.

«Δεν είσαι στα καλά σου», της πέταξε μουτρωμένη η Γιόρουν.

Εκείνο το βράδυ, πριν πέσει για ύπνο, η Σοφία στάθηκε πολλή ώρα κοιτάζοντας έξω από το παράθυρο. Θυμήθηκε μια φορά, στην αρχή ακόμα των μαθημάτων, που είχε δει μέσα στο σκοτάδι τη σιλουέτα του Αλμπέρτο να πλησιάζει στο γραμματοκιβώτιό της. Είχε περάσει ένας μήνας από τότε. Η ώρα ήταν το ίδιο προχωρημένη και τώρα, αλλά οι νύχτες δεν ήταν πια τόσο σκοτεινές.

Ο Αλμπέρτο δεν την ειδοποίησε παρά την Τρίτη το πρωί. Της τηλεφώνησε μόλις έφυγε η μαμά για το γραφείο.

«Σοφία Αμουνδσεν».

«Εδώ Αλμπέρτο Κνοξ».

«Το περίμενα».

«Λυπάμαι που άργησα να σε πάρω, αλλά είχα πολλή δουλειά με τις ετοιμασίες για το σχέδιό μας. Μόνο όταν ο ταγματάρχης συγκεντρώνει το μυαλό του σε σένα, εγώ έχω την ησυχία μου και μπορώ να δουλέψω ανενόχλητος».

«Παράξενο».

«Μπορώ να του κρυφτώ. Καταλαβαίνεις; Ακόμα και η καλύτερη μυστική υπηρεσία του κόσμου δεν μπορεί να τα καταφέρνει πάντα, όταν έχει ένα μονάχα πράκτορα... Πήρα την κάρτα σου».

«Την πρόσκληση, εννοείς».

«Ναι. Θα το τολμήσεις, στ' αλήθεια;»

«Γιατί όχι:»

«Ε, δεν ξέρεις ποτέ τι μπορεί να συμβεί σε μια τέτοια γιορτή...»

«Θα 'ρθεις;»

«Φυσικά και θα έρθω. Αλλά υπάρχει και κάτι *ακόμα.* Το σκέφτηκες ότι εκείνη τη μέρα επιστρέφει από το Λίβανο κι ο πατέρας της Χίλντε;»

«Οχι. Το είχα ξεχάσει».

«Δεν μπορεί να είναι σύμπτωση. Την ημέρα που εκείνος θα γυρίσει στο Μπιέρκελι, σε βάζει να διοργανώσεις ένα φιλοσοφικό γκάρντεν πάρτι».

«Όπως σου είπα, δεν πήγε καθόλου το μυαλό μου».

«Το δικό του, όμως, πήγε. Τέλος πάντων, θα το ξανασυζητήσουμε. Μπορείς να 'ρθεις σήμερα το πρωί στην Καλύβα του Ταγματάρχη:»

«Πρέπει να ξεχορταριάσω λίγα παρτέρια που γέμισαν αγριόχορτα».

«Καλά. Στις δύο μπορείς:»

«Θα είμαι εκεί».

Κι αυτή τη φορά, ο Αλμπέρτο Κνοξ την περίμενε καθισμένος στο κατώφλι της πόρτας.

«Κάτσε δίπλα μου», της είπε και μπήκε αμέσως στο θέμα. «Ως

τώρα, μιλήσαμε για την Αναγέννηση, για το Μπαρόκ και για το Διαφωτισμό. Σήμερα θα μιλήσουμε για το ρομαντισμό. Αυτή είναι η τελευταία σημαντική περίοδος στην ιστορία του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Κοντεύουμε πια να φτάσουμε στο τέλος, παιδί μου».

«Τόσο πολύ κράτησε ο ρομαντισμός;»

«Η περίοδος του ρομαντισμού άρχισε περί τα τέλη του 18ου αιώνα και κράτησε ως τα μέσα περίπου του περασμένου αιώνα. Μετά το 1850, ωστόσο, δεν έχει πια νόημα να μιλάμε για εποχές. Η ποίηση και η φιλοσοφία, η τέχνη, η επιστήμη και η μουσική έχουν τραβήξει πια η καθεμιά το δρόμο της».

«Η περίοδος του ρομαντισμού, όμως, ήταν μια τέτοια εποχή που χάραξε όλες τις πλευρές του πολιτισμού;»

«Ναι, κι όπως σου είπα, η τελευταία στην Ευρώπη. Την πρώτη του εμφάνιση την έκανε ο ρομαντισμός στη Γερμανία και στην αρχή ήταν μια αντίδραση στη μονόπλευρη εξιδανίκευση του ορθού λόγου που είχε σφραγίσει την εποχή του Διαφωτισμού. Μετά τον Καντ και τη φιλοσοφία του, οι νέοι άνθρωποι στη Γερμανία ανάσαναν με ανακούφιση».

«Και τι έβαλαν στη θέση του λογικού;»

«Οι καινούριες λέξεις, που μαγεύουν τον άνθρωπο, είναι το "συναίσθημα", η "φαντασία", η "εμπειρία" και ο "μυστικός, κρυφός πόθος". Ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού, ορισμένοι διανοητές είχαν ήδη υπογραμμίσει τη σπουδαιότητα των συναισθημάτων. Κλασικό παράδειγμα ο Ρουσό. Πολλοί, επίσης, επέκριναν τη μονόπλευρη εξιδανίκευση της λογικής. Αυτή, όμως, η τάση, που ως τότε ήταν δευτερεύουσα, έγινε ξαφνικά πρωταρχική και κυρίαρχη στη γερμανική πολιτιστική ζωή».

«Ώστε ο Καντ δεν παρέμεινε για πολύ καιρό δημοφιλής;»

«Και ναι και όχι. Ο Καντ είχε πει πως υπάρχουν όρια στην ανθρώπινη γνώση. Και συνάμα είχε δείξει πόσο σπουδαία είναι η συμβολή του Εγώ στη διαμόρφωση της συνείδησης. Τώρα, με το ρομαντισμό. το άτομο ελευθερώνεται και ξεκινάει, ανεμπόδιστα πλέον, να δώσει τη δική του προσωπική ερμηνεία της ύπαρξης. Οι ρομαντικοί επιδόθηκαν σε μια άνευ προηγουμένου, αχαλίνωτη σχεδόν, δοξολογία του Εγώ. Γι' αυτό και η πεμπτουσία της ρομαντικής προσωπικότητας είναι η καλλιτεχνική ιδιοφυΐα».

«Και υπήρχαν πολλές ιδιοφυΐες την εποχή εκείνη;»

«Κάμποσες. Πάρε για παράδειγμα τον Μπετόβεν. Η μουσική του μας αποκαλύπτει ένα άτομο που εκφράζει τα δικά του προσωπικά συναισθήματα, τις δικές του προσωπικές επιθυμίες. Απ' αυτή την άποψη, ο Μπετόβεν ήταν ένας "ελεύθερος" καλλιτέχνης - σε αντίθεση με τους συνθέτες του Μπαρόκ, όπως ο Μπαχ και ο Χέντελ, που συνέθεταν έργα προς δόξαν του Θεού και σύμφωνα με άκαμπτους κανόνες».

«Εγώ δεν ξέρω παρά μονάχα τη Σονάτα του Σεληνόφωτος και τη Συμφωνία του Πεπρωμένου».

«Αρα, έχεις ακούσει πόσο ρομαντικός είναι ο Μπετόβεν στη Σονάτα του Σεληνόφωτος και πόση δραματική ένταση κρύβει η μουσική του στη Συμφωνία του Πεπρωμένου».

«Είχες πει ότι κι οι ανθρωπιστές της Αναγέννησης ήταν ατομιστές».

«Ναι. Υπάρχουν πολλές ομοιότητες ανάμεσα στην Αναγέννηση και το ρομαντισμό. Πάρε για παράδειγμα την τεράστια σημασία που απέδωσαν και οι δύο αυτές εποχές στην τέχνη. Τη θεώρησαν απαραίτητη για την πορεία του ανθρώπου προς τη γνώση. Κι εδώ, ωστόσο, ο Καντ μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος του ρομαντισμού. Στην Αισθητική του, είχε προσπαθήσει να προσδιορίσει τι ακριβώς συμβαίνει όταν νιώθουμε συγκλονισμένοι βλέποντας κάτι ωραίο, όπως γίνεται, για παράδειγμα, μ' ένα έργο τέχνης. Όταν πλησιάζουμε ένα έργο τέχνης χωρίς κανέναν άλλο σκοπό, παρά μονάχα να το "νιώσουμε" και να το "απολαύσουμε" όσο το δυνατό περισσότερο, τότε ξεπερνάμε τα όρια της γνώσης μας, τα όρια της λογικής μας».

«Αυτό σημαίνει ότι ο καλλιτέχνης μπορεί να μας μεταδώσει κάτι που οι φιλόσοφοι δεν μπορούν».

«Έτσι το έβλεπε ο Καντ, και μαζί του και οι ρομαντικοί. Σύμφωνα με τον Καντ, ο καλλιτέχνης παίζει ελεύθερα με την ικανότητα του να γνωρίζει και να αισθάνεται τα πράγματα. Ο ποιητής Φρίντριχ Σίλερ προχώρησε ακόμα περισσότερο το συλλογισμό του Καντ. Είπε ότι η δραστηριότητα του καλλιτέχνη μοιάζει με το παιχνίδι. Και ο άνθρωπος είναι ελεύθερος μόνο όταν παίζει, γιατί τότε μόνο θεσπίζει ο ίδιος τους κανόνες. Οι ρομαντικοί πίστευαν ότι μόνη η τέχνη μπορεί να μας

φέρει κοντύτερα στο "ανέκφραστο". Μερικοί, μάλιστα, έφτασαν στα άκρα και παρομοίασαν τον καλλιτέχνη με τον ίδιο το Θεό».

«Ε, βέβαια. Ο καλλιτέχνης δημιουργεί κι αυτός τη δική του πραγματικότητα, όπως κι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο».

«Οι ρομαντικοί έλεγαν ότι ο καλλιτέχνης διαθέτει ένα είδος δημιουργικής φαντασίας. Ο καλλιτεχνικός του ενθουσιασμός τού επιτρέπει να σβήνει το όριο μεταξύ ονείρου και πραγματικότητας. Ο ποιητής Νοβάλις, μία από τις νεαρές ιδιοφυΐες της εποχής εκείνης, έγραφε: "Ο κόσμος θα γίνει όνειρο, και τ' όνειρο κόσμος". Άρχισε να γράφει ένα μεσαιωνικό μυθιστόρημα με τον τίτλο "Χάινριχ φον Όφτερντινγκεν", που έμεινε μισό, όταν ο ποιητής πέθανε το 1801. Το ημιτελές έργο του, ωστόσο, επρόκειτο να παίξει σπουδαίο ρόλο για τους ρομαντικούς. Ο ήρωας, ο νεαρός Χάινριχ, αναζητεί το "γαλάζιο άνθος" που ονειρεύτηκε κάποτε και ποθεί ν' αποκτήσει. Ο Άγγλος ρομαντικός ποιητής Κόλεριτζ εξέφρασε την ίδια σκέψη με τον εξής τρόπο:

*What if you slept? And what if, in your sleep, you dreamed? And what if in your dream, you went to heaven and there plucked a strange and beautiful flower? And what if, when you awoke, you had the flower in your hand? Ah, what then?**

«Είναι πολύ όμορφο».

«Αυτή η λαχτάρα για κάτι μακρινό κι άπιαστο ήταν χαρακτηριστικό γνώρισμα των ρομαντικών. Νοσταλγούσαν εποχές χαμένες *πίσω* μακριά στο παρελθόν - το Μεσαίωνα, για παράδειγμα, που οι Διαφωτιστές απεχθάνονταν, οι ρομαντικοί άρχισαν και πάλι να τον εκτιμούν. Λαχταρούσαν μακρινούς πολιτισμούς, την "Ανατολή" με το μυστικισμό της, ας πούμε. Ένιωθαν την έλξη της Νύχτας, του "ημίφωτος", των ερειπίων και του υπερφυσικού. Ασχολούνταν μ' αυτή που ονομάζουμε "σκοτεινή" πλευρά της ζωής, με το Μυστήριο, το Σκοτάδι, με το Υπερφυσικό».

* «Για σκέψου ν' αποκοιμηθείς κι ύστερα στον ύπνο σου να ονειρευτείς. Για σκέψου στ' όνειρό σου να δεις πως ανέβηκες στον ουρανό κι έκοψες ένα παράξενο, πανέμορφο λουλούδι. Για σκέψου να ξυπνήσεις και το λουλούδι αυτό στο χέρι σου να βρεις. Για σκέψου...»

«Έτσι όπως την περιγράφεις, μου φαίνεται πολύ ενδιαφέρουσα εποχή. Αλλά ποιοι ήταν, τέλος πάντων, αυτοί οι ρομαντικοί;»

«Ο ρομαντισμός ήταν ένα ρεύμα που αγαπούσε τις πόλεις και τον αστικό πολιτισμό. Κατά το πρώτο μισό του περασμένου αιώνα, ο αστικός πολιτισμός γνώρισε μεγάλη άνθηση σε πολλές περιοχές της Ευρώπης, ιδίως δε στη Γερμανία. Οι "ρομαντικοί" ήταν νεαροί διανοούμενοι, συχνά φοιτητές, αν και δεν έδειχναν ιδιαίτερο ζήλο για τις σπουδές τους. Η ιδεολογία τους στρεφόταν εναντίον των αστών, εναντίον του κράτους και της καθεστηκυίας τάξης. Κι αποκαλούσαν τους κοινούς θνητούς, την αστυνομία ή τις σπιτονοικοκυρές τους, "βρομοαστούς" ή, απλούστατα, "εχθρούς"».

«Εγώ δε θα 'παιρνα νοικάρη κανένα ρομαντικό».

«Η πρώτη γενιά των ρομαντικών, γύρω στο 1800, ήταν ακόμα πολύ νέοι. Απ' αυτή την άποψη, μπορούμε να θεωρήσουμε το ρομαντισμό ως την πρώτη επανάσταση των νέων στην Ευρώπη. Υπάρχουν σαφείς ομοιότητες με το κίνημα των χίπις, που ήρθε εκατόν πενήντα χρόνια αργότερα».

«Λουλούδια και μακριά μαλλιά, κιθάρες και τεμπελιά:»

«Ναι. Το ιδανικό της μεγαλοφυίας είναι η αποχή από κάθε δουλειά. Κι η τεμπελιά ήταν η ύψιστη αρετή των ρομαντικών. Το καθήκον του καλού ρομαντικού ήταν να ζει τη ζωή ή να δραπετεύει μακριά της με τη φαντασία του. Και ν' αφήνει τους "βρομοαστούς" ν' ασχολούνται με την καθημερινότητα».

«Υπήρχαν ρομαντικοί στη Νορβηγία;»

«Ο Βέργκελαντ και ο Βερχάφεν ήταν ρομαντικοί. Ο Βέργκελαντ μοιραζόταν και πολλά από τα ιδανικά των Διαφωτιστών, η ζωή του όμως ήταν η ζωή ενός ρομαντικού. Διαρκώς ενθουσιασμένος, διαρκώς ερωτευμένος, αλλά -κι αυτό επίσης είναι ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ρομαντισμού- η Στέλλα, στην οποία έχει αφιερώσει όλα τα ερωτικά του ποιήματα, ήταν το ίδιο απρόσιτη και μακρινή, όπως και το "γαλάζιο άνθος" του Νοβάλις. Ο Νοβάλις, από την άλλη, είχε αρραβωνιαστεί μ' ένα κορίτσι που ήταν δεκατεσσάρων χρονών μόλις. Πέντε μέρες μετά τα γενέθλια των δεκαπέντε της χρόνων, η μικρή πέθανε. Ο Νοβάλις, όμως, εξακολούθησε να την αγαπά ως το τέλος της ζωής του».

«Πέθανε, είπες, τέσσερις μέρες μετά τα γενέθλια των δεκαπέντε της χρόνων;»

«Ναι...»

«Εγώ σήμερα είμαι δεκαπέντε χρονών και τεσσάρων ημερών».

«Πράγματι...»

«Πώς την έλεγαν την αρραβωνιαστικιά του Νοβάλις;»

«Σοφία».

«Τι είπες;»

«Ναι, έτσι την έλεγαν...»

«Με τρομάζεις! Δεν μπορεί να είναι σκέτη σύμπτωση...»

«Δεν έχω ιδέα. Σοφία. Πάντως, κι εκείνη Σοφία την έλεγαν».

«Για πες παρακάτω!»

«Ο ίδιος ο Νοβάλις έζησε μονάχα 29 χρόνια. Ήταν ένας από τους "νεαρούς νεκρούς". Πολλοί ρομαντικοί πέθαναν νέοι, συχνά από φυματίωση. Μερικοί αυτοκτόνησαν...»

«Θεούλη μου!»

«Κι όσοι γέρασαν εγκατέλειψαν αργότερα το ρομαντισμό. Γύρω στα τριάντα τους χρόνια περίπου, ξεχνούσαν όλα τα ιδανικά της νιότης τους. Μερικοί, μάλιστα, έγιναν αργότερα πολύ συντηρητικοί κι οπισθοδρομικοί».

«Πέρασαν, δηλαδή, στο στρατόπεδο του εχθρού».

«Ναι. Ίσως. Και μια και μιλήσαμε για τον έρωτα των ρομαντικών, πρέπει να πούμε ότι το σπουδαιότερο βιβλίο με θέμα τον απλησίαστο έρωτα είναι το μυθιστόρημα του Γκαίτε "Τα πάθη του νεαρού Βέρθερου", που κυκλοφόρησε το 1774. Τελειώνει με την αυτοκτονία του νεαρού ήρωα, που δεν μπορεί ν' αποχτήσει αυτή που αγαπά...»

«Δεν είναι λίγο υπερβολική αυτή η απόφασή του;»

«Φαίνεται ότι οι άνθρωποι της εποχής εκείνης μπορούσαν πολύ καλά να τον καταλάβουν και να τον συμπονέσουν. Εν πάση περιπτώσει, όπου κυκλοφόρησε το μυθιστόρημα, αυξήθηκε κατακόρυφα ο αριθμός των αυτοκτονιών. Στη Δανία και στη Νορβηγία, μάλιστα, οι Αρχές το απαγόρευσαν για ένα διάστημα. Ο ρομαντισμός δεν ήταν και τόσο απλή υπόθεση. Η συγκίνηση και η συναισθηματική ταραχή έπαιζαν κι αυτές τον δικό τους ρόλο στο παιχνίδι».

«Όταν λες "ρομαντικοί", το μυαλό μου πηγαίνει σε τεράστιους πίνακες με ειδυλλιακά τοπία. Σκοτεινά δάση γεμάτα μυστήριο και άγρια φύση... τυλιγμένη συχνά στα πέπλα της ομίχλης».

«Ένα από τα σημαντικότερα γνωρίσματα του ρομαντισμού ήταν ακριβώς ο έρωτας προς τη φύση και η μυστικιστική σχεδόν λατρεία της. Όπως σου είπα, ήταν ένα ρεύμα που αναπτύχθηκε στις μεγάλες πόλεις - μια τέτοια λατρεία δεν μπορεί, φυσικά, ν' ανθήσει στην εξοχή. Θυμάσαι το σύνθημα του Ρουσό: "Πίσω στη φύση!"; Με τους ρομαντικούς έφτασε στο απόγειο της δόξας του. Γιατί ο ρομαντισμός ήταν και μια αντίδραση στη μηχανιστική εικόνα του κόσμου που είχε προτείνει ο Διαφωτισμός. Και με το δίκιο τους ισχυρίστηκαν μερικοί ότι ο ρομαντισμός ήταν μια Αναγέννηση των παλιών "συνολικών" αντιλήψεων που αντιμετώπιζαν τον κόσμο και την ύπαρξη σαν ένα αδιαίρετο σύνολο».

«Για εξήγησε το μου αυτό...»

«Αυτό σημαίνει ότι η φύση έγινε και πάλι μια ενότητα. Οι ρομαντικοί ξαναγύρισαν στον Σπινόζα, αλλά και στον Πλωτίνο και στους φιλόσοφους της Αναγέννησης, όπως ο Γιάκομπ Μπέμε και ο Τζιορτάνο Μπρούνο. Αυτοί όλοι είχαν βιώσει μέσα στη φύση ένα θεϊκό "Εγώ"».

«Ήταν πανθεϊστές...»

«Ο Ντεκάρτ και ο Χιουμ είχαν χαράξει μια γραμμή ανάμεσα στο Εγώ και στην Εκτεταμένη Πραγματικότητα. Την ίδια σαφή διάκριση μεταξύ της φύσης "αυτής καθ' αυτής" και της ανθρώπινης συνείδησης είχε προτείνει και ο Καντ. Τώρα, η φύση γίνεται αντιληπτή σαν ένα "μεγάλο Εγώ". Οι ρομαντικοί χρησιμοποιούν εκφράσεις όπως "Παγκόσμια Ψυχή" και "Παγκόσμιο Πνεύμα"».

«Καταλαβαίνω».

«Ο σπουδαιότερος φιλόσοφος του ρομαντισμού ήταν ο Φρίντριχ Βίλχελμ Σέλινγκ, που έζησε από το 1775 ως το 1854. Προσπάθησε να καταργήσει το διαχωρισμό μεταξύ "πνεύματος" και "ύλης". Η φύση, στο σύνολο της, -και η ανθρώπινη ψυχή, δηλαδή, και η φυσική πραγματικότητα-, είναι έκφραση του θεού ή του "παγκόσμιου πνεύματος", έλεγε».

«Ναι, θυμίζει πράγματι Σπινόζα».

«Η φύση είναι το ορατό πνεύμα, το πνεύμα είναι η αόρατη φύση, έλεγε ο Σέλινγκ. Παντού μέσα στη φύση διαισθανόμαστε την ύπαρξη ενός πνεύματος που βάζει τάξη, που ορίζει και διευθετεί. Θεωρούσε την ύλη ένα είδος κοιμισμένης εξυπνάδας».

«Αυτό δεν το κατάλαβα».

«Ο Σέλινγκ έβλεπε μέσα στη φύση ένα Παγκόσμιο Πνεύμα και το ίδιο Παγκόσμιο Πνεύμα το διέκρινε και μέσα στη συνείδηση του ανθρώπου. Απ' αυτή την άποψη, η φύση και η ανθρώπινη συνείδηση είναι εκφράσεις του ίδιου πράγματος».

«Και γιατί όχι;»

«Το Παγκόσμιο Πνεύμα, λοιπόν, μπορεί ο άνθρωπος να το αναζητήσει και στη φύση και μέσα στον εαυτό του. Γι' αυτό και ο Νοβάλις έλεγε ότι "... προς τα μέσα οδηγεί ο μυστικός δρόμος...". Πίστευε ότι ο άνθρωπος κλείνει μέσα του ολόκληρο το Σύμπαν κι επομένως θα γνωρίσει καλύτερα το μυστήριο της ζωής, αν σκύψει και κοιτάξει μέσα στον ίδιο του τον εαυτό».

«Ωραία σκέψη».

«Για πολλούς ρομαντικούς, η φιλοσοφία, η μελέτη της φύσης και η ποίηση ήταν ένα και το αυτό. Είτε καθόσουν στο δωμάτιο σου κι έγραφες εμπνευσμένους στίχους είτε έβγαινες στα δάση και στα βουνά και μελετούσες τα λουλούδια και τις πέτρες, ήταν δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος, η φύση δεν ήταν ένας νεκρός μηχανισμός αλλά ζωντανό πνεύμα».

«Αν συνεχίσεις να μου λες τέτοια πράγματα, θα ασπαστώ το ρομαντισμό εδώ και τώρα».

«Ο Νορβηγός φυσιοδίφης Χένρικ Στέφενς -τον οποίο ο Βέργκελαντ ονόμαζε "δαφνοστέφανο της Νορβηγίας, παρασυρμένο από τον άνεμο", επειδή είχε ξενιτευτεί στη Γερμανία- ήρθε το 1801 στην Κοπεγχάγη, να δώσει διαλέξεις για τον γερμανικό ρομαντισμό. Και μίλησε με τα παρακάτω λόγια για το γερμανικό ρομαντικό κίνημα: "Κουρασμένοι από τις ασταμάτητες προσπάθειες ενάντια στην άψυχη ύλη, διαλέξαμε έναν άλλο δρόμο κι επιχειρήσαμε να φτάσουμε το Άπειρο. Στρέψαμε το βλέμμα μέσα μας και πλάσαμε έναν καινούριο κόσμο"».

«Πώς μπορείς και τα θυμάσαι όλα αυτά απέξω;»

«Πανεύκολο! Δεν είναι τίποτα, Σοφία!»

«Για πες παρακάτω!»

«Ο Σέλινγκ έβλεπε στη φύση μια εξελικτική γραμμή από τις πέτρες μέχρι την ανθρώπινη συνείδηση και διέκρινε πολλές φάσεις, από την άψυχη ύλη μέχρι τις πλέον σύνθετες μορφές ζωής. Ο ρομαντισμός έβλεπε τη φύση ως ενότητα, ως έναν οργανισμό που σιγά σιγά

αναπτύσσεται και ξεδιπλώνει τις ικανότητες του. Η φύση είναι σαν το λουλούδι που ανοίγει τα φύλλα και τα πέταλα του. Ή σαν τον ποιητή που γράφει τα ποιήματα του».

«Αυτό δε θυμίζει λίγο τον Αριστοτέλη;»

«Και βέβαια. Η ρομαντική φιλοσοφία παρουσιάζει στοιχεία και από τον Αριστοτέλη και από τους νεοπλατωνικούς. Ο Αριστοτέλης αντιλαμβανόταν τα φυσικά φαινόμενα ως εκδηλώσεις ενός μεγάλου ζωντανού οργανισμού κι όχι ως αντιδράσεις μιας άψυχης μηχανής, όπως οι μηχανιστικοί υλιστές».

«Μάλιστα. Κατάλαβα».

«Παρόμοιες σκέψεις βρίσκουμε και στη νέα αντίληψη για την ιστορία. Σπουδαίο ρόλο για τους ρομαντικούς έπαιξε και ο ιστορικός φιλόσοφος Γώχαν Γκότφριντ Χέρντερ, που έζησε από το 1744 ως το 1803. Ο Χέρντερ θεωρούσε την ιστορία αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης εξελικτικής πορείας. Γι' αυτό και ονομάζουμε την άποψη του για την ιστορία "δυναμική". Οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού είχαν, αντίθετα, μια "στατική" εικόνα για την ιστορία. Γι' αυτούς, υπήρχε μονάχα μια παγκόσμια ή γενική λογική, από την οποία άλλοτε εκδηλωνόταν περισσότερη κι άλλοτε λιγότερη, ανάλογα με τις εποχές και τις ιστορικές συγκυρίες. Ο Χέρντερ, αντίθετα, υποστήριζε ότι κάθε εποχή έχει τη δική της ξεχωριστή αξία και κάθε λαός τη δική του ταυτότητα, τη δική του "λαϊκή ψυχή". Το ερώτημα είναι μόνο αν και πώς μπορούμε να μεταφερθούμε και να καταλάβουμε πολιτισμούς διαφορετικούς από τον δικό μας».

«Όπως μεταφερόμαστε και μπαίνουμε στη θέση ενός άλλου ανθρώπου, για να τον καταλάβουμε καλύτερα...»

«Ναι. Σήμερα, αυτό είναι κάτι πολύ φυσικό. Την εποχή του ρομαντισμού, όμως, ήταν μια νέα, επαναστατική ιδέα. Ο ρομαντισμός βοήθησε τους λαούς ν' αποκτήσουν εθνική συνείδηση. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι κι εδώ, στη Νορβηγία, ο αγώνας για την εθνική ανεξαρτησία κορυφώθηκε ακριβώς το 1814».

«Κατάλαβα».

«Κι επειδή ο ρομαντισμός έφερε μαζί του ένα νέο προσανατολισμό σε πολλούς τομείς, συνηθίζουμε να διακρίνουμε δύο μορφές ρομαντισμού. Αφενός μεν το λεγόμενο παγκόσμιο ρομαντισμό. Κι εννοώ τους ρομαντικούς που ασχολήθηκαν με τη φύση, με την Παγκό-

σμια Ψυχή και με την καλλιτεχνική ιδιοφυΐα. Το ρεύμα αυτό γεννήθηκε και άνθησε στη γερμανική πόλη Ιένα, γύρω στο 1800».

«Και το άλλο ρεύμα;»

«Ήταν ο λεγόμενος εθνικός ρομαντισμός. Η αρχή του τοποθετείται λίγο αργότερα και το κέντρο του ήταν η Χαϊδελβέργη. Οι εθνικοί ρομαντικοί ενδιαφέρονταν προπάντων για την ιστορία του λαού, για τη γλώσσα του, καθώς και για το σύνολο του λεγόμενου "λαϊκού πολιτισμού". Γιατί και ο λαός ήταν, κατά τη γνώμη τους, ένας ζωντανός οργανισμός, που ξεδίπλωνε σταδιακά τις ικανότητες του - όπως η φύση και η ιστορία».

«Πες μου πού ζεις, και θα σου πω ποιος είσαι».

«Ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στα δύο ρεύματα του ρομαντισμού ήταν η λέξη "οργανισμός". Οι ρομαντικοί θεωρούσαν οργανισμούς και το λουλούδι και το λαό και το ποίημα. Γι' αυτό και δεν υπάρχει ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα *στους* εθνικούς και στους παγκόσμιους ρομαντικούς. Το Παγκόσμιο Πνεύμα υπήρχε μέσα στον μεμονωμένο λαό και στη λαϊκή του τέχνη, όπως και στη φύση και στην τέχνη γενικά».

«Κατάλαβα».

«Ήδη, ο Χέρντερ μάζευε; και κατέγραφε λαϊκά τραγούδια από πολλές χώρες. Στη συλλογή του, έδωσε τον χαρακτηριστικό τίτλο "Φωνές των λαών μέσα από τα τραγούδια τους". Τη λαϊκή ποίηση την ονόμαζε "μητρική γλώσσα *των* λαών". Στη Χαϊδελβέργη, λοιπόν, έπεσαν όλοι με τα μούτρα στη συλλογή λαϊκών τραγουδιών και λαϊκών παραμυθιών. Θα 'χεις ίσως ακούσει τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ;...»

«Μα και βέβαια... Η "Χιονάτη" και η "Κοκκινοσκουφίτσα" και η "Σταχτοπούτα" και ο "Χανς και Γκρέτελ"...»

«Και πολλά πολλά άλλα. Στη Νορβηγία, είχαμε τους Άσμπγιορνσεν και Μου, που όργωσαν όλη τη χώρα μαζεύοντας την "Ποίηση του Λαού". Η όλη κατάσταση έμοιαζε με τη γιορτή του τρύγου ενός θεσπέσιου και ζουμερού φρούτου, την υπέροχη γεύση και τη θρεπτική αξία του οποίου οι άνθρωποι είχαν ανακαλύψει εντελώς ξαφνικά. Κι η δουλειά έπρεπε να γίνει γρήγορα - οι καρποί είχαν ωριμάσει κι έπεφταν κιόλας από τα δέντρα. Ο Λάντσταντ συγκέντρωσε λαϊκά τραγούδια κι ο Ίβαρ Αάζεν διέσωσε τη νορβηγική λαϊκή γλώσσα. Ο

19ος αιώνας ανακάλυψε και πάλι τους μύθους και τις ιστορίες των θεών από την ειδωλολατρική ακόμα εποχή. Και οι συνθέτες απ' όλη την Ευρώπη άρχισαν να χρησιμοποιούν τα λαϊκά τραγούδια στις συνθέσεις τους. Προσπάθησαν μ' αυτό τον τρόπο να χτίσουν μια γέφυρα ανάμεσα στη λαϊκή μουσική και την έντεχνη μουσική».

«Έντεχνη μουσική;»

«Με τον όρο έντεχνη μουσική, εννοούμε τη μουσική που έχει συνθέσει ένας συγκεκριμένος άνθρωπος - ο Μπετόβεν, για παράδειγμα. Η λαϊκή μουσική, αντίθετα, δεν έχει κανένα συγκεκριμένο συνθέτη· την έχει φτιάξει ο ίδιος ο λαός, στο σύνολο του. Γι' αυτό και δεν ξέρουμε πότε ακριβώς έχει γραφτεί το κάθε λαϊκό τραγούδι. Κατά τον ίδιο τρόπο, διακρίνουμε και τα λαϊκά παραμύθια από τα παραμύθια ενός συγκεκριμένου συγγραφέα, που τα λέμε κι αυτά έντεχνα παραμύθια».

«Τι σημαίνει έντεχνο παραμύθι;»

«Έντεχνο είναι το παραμύθι που έχει γραφτεί από ένα συγκεκριμένο συγγραφέα, ας πούμε από τον Χανς Κρίστιαν Αντερσεν. Το λογοτεχνικό είδος του παραμυθιού καλλιεργήθηκε με ιδιαίτερη φροντίδα από τους ρομαντικούς, όπως καταλαβαίνεις. Ένας από τους σπουδαιότερους π

«Νομίζω ότι έχω ακουστά τις "Διηγήσεις του Χόφμαν"».

«Το παραμύθι ήταν το λογοτεχνικό ιδεώδες των ρομαντικών - όπως το θέατρο ήταν η μορφή τέχνης που αγαπούσε περισσότερο η εποχή του Μπαρόκ. Έδινε στον ποιητή τη δυνατότητα να παίξει με την ίδια του τη δημιουργικότητα».

«Ναι. Μπορούσε να παριστάνει τον Καλό Θεούλη μέσα σ' έναν κόσμο πλασμένο από τη φαντασία του».

«Ακριβώς. Και τώρα, θα πρέπει να συνοψίσουμε, ίσως με δυο λόγια, όλα όσα είπαμε».

«Παρακαλώ».

«Οι φιλόσοφοι του ρομαντισμού αντιλαμβάνονταν αυτό που αποκαλούσαν "Παγκόσμια Ψυχή" σαν ένα "Εγώ", που μέσα σε μια σχεδόν ονειρική κατάσταση έπλασε τα πάντα μέσα στον κόσμο. Ο φιλόσοφος Γώχαν Γκότλιμπ Φίχτε έλεγε ότι η φύση γεννήθηκε από τη δραστηριότητα μιας ανώτερης, ασυνείδητης φαντασίας. Ο Σέλινγκ, μάλιστα, το είπε ευθέως: ο κόσμος βρίσκεται "μέσα στο Θεό". Ο Θε-

ός έχει συνείδηση ορισμένων πραγμάτων απ' αυτά που υπάρχουν. Από την άλλη, όμως, υπάρχουν κι ορισμένες πλευρές στη φύση, που αντιπροσωπεύουν ακριβώς το Ασυνείδητο του Θεού. Γιατί ακόμα κι ο Θεός έχει τη "σκοτεινή πλευρά του"».

«Αυτή η σκέψη είναι τρομαχτική και συναρπαστική ταυτόχρονα. Μου θυμίζει τον Μπέρκλεϊ».

«Κάπως έτσι ήταν, κατά τους ρομαντικούς, και η σχέση του καλλιτέχνη με το δημιούργημα του. Το παραμύθι έδινε στον ποιητή τη δυνατότητα να παίξει με τη δημιουργική φαντασία του. Για τους ρομαντικούς, η δημιουργική πράξη δε γίνεται πάντοτε με τρόπο συνειδητό. Ο ποιητής έχει συχνά την αίσθηση ότι η ιστορία που γράφει αναβλύζει από μέσα του, χωρίς τη δική του επέμβαση, από μια πηγή, την ύπαρξη της οποίας ούτε ο ίδιος γνωρίζει. Θα μπορούσε, ίσως, να γράφει υπνωτισμένος».

«Μπα;»

«Ναι. Αλλά θα μπορούσε, επίσης, και να γκρεμίσει ξαφνικά την αυταπάτη, μ' ένα ειρωνικό σχόλιο απευθυνόμενο στον αναγνώστη, που θα του θυμίζει ότι το παραμύθι δεν είναι αλήθεια αλλά ακριβώς παραμύθι».

«Κατάλαβα».

«Κατ' αυτό τον τρόπο, ο ποιητής μπορούσε να υποβάλει στον αναγνώστη του την ιδέα ότι και η πεζή του ζωή ήταν, στην πραγματικότητα, ένα παραμύθι. Αυτού του είδους την ειρωνεία την ονομάζουμε ρομαντική ειρωνεία. Ο Νορβηγός δραματουργός Χένρικ Ίψεν, για παράδειγμα, βάζει στο στόμα ενός από τους ήρωες του έργου "Πέερ Γκιντ" τα παρακάτω λόγια: "Κανείς δεν πεθαίνει στα μισά τη; πέμπτης πράξης!"».

«Μάλιστα. Είναι πράγματι παράξενη αυτή η ατάκα. Γιατί είναι σαν να λέει πως όλο το έργο είναι ψέμα και φαντασία».

«Η φράση αυτή είναι τόσο παράδοξη, που προτείνω να τελειώσουμε εδώ την παράγραφο».

«Τι εννοούσες τώρα με την αλλαγή παραγράφου;»

«Α, τίποτα. Θυμάσαι, Σοφία, που την αρραβωνιαστικιά του Νοβάλις την έλεγαν Σοφία, σαν εσένα, και πέθανε τέσσερις μέρες μετά τα γενέθλια των δεκαπέντε της χρόνων;...»

«Αφού σου είπα πόσο τρόμαξα μ' αυτή τη σύμπτωση...»

Το βλέμμα του Αλμπέρτο σκλήρυνε. Και συνέχισε:

«Εσύ δε χρειάζεται να φοβάσαι ότι σε περιμένει η ίδια τύχη με τη λατρευτή του Νοβάλις».

«Και γιατί;»

«Γιατί μας μένουν ακόμα πολλά κεφάλαια ως το τέλος».

«Τι είναι αυτά που λες;»

«Λέω ότι όλοι όσοι διαβάζουν την ιστορία της Σοφίας και του Αλμπέρτο νιώθουν στις άκρες των δαχτύλων τους πως τους μένουν ακόμα πολλές σελίδες αδιάβαστες. Αφού είμαστε ακόμα στο ρομαντισμό».

«Μ' έχεις μπερδέψει πολύ μ' αυτά που λες».

«Στην πραγματικότητα, είναι ο ταγματάρχης που προσπαθεί να μπερδέψει τη Χίλντε. Είναι αδιόρθωτος αυτός ο άνθρωπος! Τι λες κι εσύ, Σοφία; Ας περάσουμε, λοιπόν, στην επόμενη παράγραφο».

Ο Αλμπέρτο δεν είχε προλάβει να τελειώσει τη φράση του, όταν ένα αγόρι πρόβαλε τρέχοντας από τη μεριά του δάσους. Φορούσε ρούχα αραβικά κι ένα τουρμπάνι στο κεφάλι του. Στα χέρια του κρατούσε ένα λυχνάρι.

Η Σοφία έπιασε τον Αλμπέρτο από το μπράτσο.

«Ποιος είναι αυτός πάλι;» ρώτησε.

Μα το αγόρι πρόλαβε κι απάντησε μονάχο του.

«Με λένε Αλαντίν κι έρχομαι από το Λίβανο».

Ο Αλμπέρτο τον κοίταξε με αυστηρότητα.

«Και τι έχεις μέσα στο λυχνάρι σου, μικρέ;»

Ο Αλαντίν έτριψε το λυχνάρι του κι από μέσα βγήκε ένα σύννεφο καπνού. Και μέσα από τον καπνό, πρόβαλε η μορφή ενός άντρα. Είχε γένια μαύρα σαν του Αλμπέρτο και φορούσε ένα γαλάζιο μπερέ. Έμεινε μετέωρος στον αέρα πάνω από το λυχνάρι και είπε:

«Χίλντε, μ' ακούς; Οι τελευταίες μου ευχές φτάνουν φυσικά αργοπορημένες. Το μόνο που θέλω να προσθέσω είναι ότι το Μπιέρκελι και η Νότια Νορβηγία φαντάζουν στα μάτια μου σαν ένα παραμύθι. Θα ιδωθούμε σε λίγες μέρες».

Η μορφή του άντρα διαλύθηκε ξανά μέσα στον καπνό, και το λυχνάρι ρούφηξε πάλι το μαύρο σύννεφο. Ο νεαρός με το τουρμπάνι

πήρε το λυχνάρι του παραμάσχαλα κι *έφυγε* τρεχάτος για το δάσος, όπου δεν άργησε να χαθεί ανάμεσα στα δέντρα.

«Ε, αυτό πια... αυτό πια είναι απίστευτο», είπε η Σοφία.

«Κόλπα της δεκάρας, παιδί μου».

«Το πνεύμα που βγήκε μέσα από το λυχνάρι ήταν ολόιδιο ο πατέρας της Χίλντε».

«Μα ήταν πράγματι το πνεύμα του...»

«Μα...»

«Εσύ κι εγώ κι όλα όσα συμβαίνουν γύρω μας - όλα διαδραματίζονται μέσα στη φαντασία του ταγματάρχη. Είναι νύχτα της 28ης Απριλίου. Η ώρα είναι περασμένη. Γύρω από τον ξάγρυπνο ταγματάρχη, όλοι οι άλλοι κοιμούνται. Κι ο ίδιος είναι επίσης νυσταγμένος. Πρέπει, όμως, να τελειώσει το βιβλίο που θέλει να χαρίσει στη Χίλντε για τα γενέθλια της. Γι' αυτό και πρέπει να συνεχίσει το γράψιμο, Σοφία, γι' αυτό δεν μπορεί να ησυχάσει ο δύστυχος άνθρωπος».

«Φτάνει. Σηκώνω ψηλά τα χέρια».

«Αλλαγή παραγράφου!»

Η Σοφία κι ο Αλμπέρτο κοίταζαν τη λίμνη. Ο Αλμπέρτο καθόταν σαν πετρωμένος. Μετά από λίγο, η Σοφία τον έπιασε από τον ώμο.

«Έχασες τη μιλιά σου;»

«Ναι. Με χτύπησε στο αδύνατο σημείο μου. Οι τελευταίες παράγραφοι ήταν δική του έμπνευση, από το πρώτο γράμμα ως την τελευταία τελεία. Θα 'πρεπε να ντρέπεται. Έτσι, όμως, προδόθηκε, αναγκάστηκε να μας φανερώσει τα χαρτιά του. Τώρα ξέρουμε ότι ζούμε τη ζωή μας μέσα σ' ένα βιβλίο, που ο πατέρας της Χίλντε ετοιμάζεται να χαρίσει στην κόρη του για τα γενέθλια της. Άκουσες τι σου είπα; Αν και δεν ήμουν "εγώ" αυτός που το είπε».

«Αν αυτό είναι αλήθεια, τότε θα προσπαθήσω να δραπετεύσω απ' αυτό το βιβλίο και να πάρω το δικό μου δρόμο, να ζήσω τη δική μου ζωή».

«Αυτό ακριβώς είναι και το μυστικό μου σχέδιο. Αλλά πριν απ' οτιδήποτε άλλο, πρέπει να δοκιμάσουμε να πείσουμε τη Χίλντε να μιλήσει. Εκείνη διαβάζει κάθε λέξη που λέμε τώρα μεταξύ μας. Κι όταν θα 'χουμε φύγει από δω μέσα, τότε θα 'ναι πολύ δύσκολο να έρθουμε σ' επαφή μαζί της».

«Και τι θέλεις να της πούμε;»

«Νομίζω ότι τον ταγματάρχη θα τον πάρει, όπου να 'ναι, ο ύπνος πάνω από τη γραφομηχανή του. Τα δάχτυλά του τρέχουν ακόμα πυρετωδώς πάνω στα πλήκτρα».

«Τι παράξενα που μιλάς...»

«Αλλά ακριβώς τώρα, μπορεί να γράψει πράγματα για τα οποία αργότερα θα μετανιώσει. Και δεν έχει γομολάστιχα, Σοφία, ούτε φυσικά διορθωτικό. Εκεί πάνω στηρίζεται όλο μου το σχέδιο, Σοφία. Αλίμονο μόνο σ' αυτόν που θα δώσει ένα μπουκαλάκι διορθωτικό στον ταγματάρχη! Ο θεός να τον λυπηθεί!»

«Από μένα, πάντως, δεν έχει να παίρνει σταγόνα!»

«Εδώ και τώρα, καλώ αυτό το κακόμοιρο κορίτσι να επαναστατήσει ενάντια στην παντοδυναμία του πατέρα του. Θα 'πρεπε να ντρέπεται κι αυτή που κάθεται και περνάει την ώρα της διαβάζοντας ένα φτηνό ευφυολόγημα που μοιάζει με θέατρο σκιών. Αν τον είχα στα χέρια μου τον κύριο ταγματάρχη, θα του 'δειχνα πόσο οργισμένος είμαι μαζί του».

«Δεν είναι εδώ, όμως».

«Το πνεύμα του κι η ψυχή του είναι εδώ, αλλά ο ίδιος δεν τολμάει να πλησιάσει, βρίσκεται μακριά, στο Λίβανο. Κι όλα όσα βλέπουμε γύρω μας, βρίσκονται επίσης μέσα στο μυαλό του ταγματάρχη».

«Ναι, αλλά ο ταγματάρχης δεν είναι μονάχα αυτά που εμείς βλέπουμε».

«Όχι, βέβαια. Εμείς είμαστε σκιές μονάχα στην ψυχή του. Και δεν είναι εύκολο να ξεσηκωθούν οι σκιές ενάντια στον αφέντη τους, Σοφία. Χρειάζεται πολύ κουράγιο και πολλή προσοχή. Έχουμε, όμως, μια πιθανότητα: να πάρουμε τη Χίλντε με το μέρος μας. Μόνο ένας άγγελος μπορεί να ξεσηκωθεί ενάντια στο θεό».

«Μπορούμε να πείσουμε τη Χίλντε να του επιτεθεί, αμέσως μετά την επιστροφή του στο σπίτι. Να του πει κατάμουτρα τη γνώμη της για το βρομερό κόλπο του. Να του χαλάσει τη βάρκα του... να σπάσει έστω τα φανάρια της βάρκας του».

Ο Αλμπέρτο έγνεψε καταφατικά. Ύστερα, είπε:

«Μπορεί, ακόμα, να το σκάσει από το σπίτι. Για κείνη είναι πιο εύκολο, παρά για μας. Μπορεί να του το σκάσει και να μην ξαναγυρίσει. Κι αυτό θα είναι μια δίκαιη τιμωρία για τον ταγματάρχη, που

κάθεται και παίζει σε βάρος μας με τη φαντασία του, λες κι είμαστε κούκλες ψεύτικες».

«Τον βλέπω κιόλας με τη δική μου φαντασία: ταξιδεύει σ' όλο τον κόσμο και ψάχνει τη Χίλντε. Η Χίλντε, όμως, έχει γίνει άφαντη, επειδή απλούστατα δε θέλει να ζήσει μαζί με τον μπαμπά της που κοροϊδεύει τη Σοφία και τον Αλμπέρτο».

«Ακριβώς αυτό κάνει, μας κοροϊδεύει. Αυτό εννοούσα, όταν σου είπα ότι μας χρησιμοποιεί για να διασκεδάσει την κόρη του. Καλά θα κάνει, όμως, να προσέχει, Σοφία. Κι η Χίλντε το ίδιο».

«Τι εννοείς;»

«Κάθεσαι καλά;»

«Όσο δεν έρχονται άλλα πνεύματα να μας επισκεφτούν, κάθομαι μια χαρά».

«Προσπάθησε να φανταστείς ότι όλα όσα ζούμε συμβαίνουν μέσα στο μυαλό κάποιου άλλου. Τότε, εμείς είμαστε το μυαλό του, η συνείδηση του. Δεν έχουμε δική μας ψυχή, είμαστε, όμως, η ψυχή ενός άλλου. Μέχρι στιγμής, βρισκόμαστε σε γνώριμο φιλοσοφικό έδαφος. Ο Μπέρκλεϊ και ο Σέλινγκ θα τέντωναν μ' ενδιαφέρον τ' αφτιά τους».

«Λοιπόν;»

«Στη συνέχεια, θα μπορούσαμε να φανταστούμε ότι αυτή η ψυχή είναι του πατέρα της Χίλντε Μόλερ Κναγκ. Ο άνθρωπος αυτός βρίσκεται στο Λίβανο και γράφει ένα βιβλίο φιλοσοφίας, για να το χαρίσει στην κόρη του στα γενέθλια της. Στις 15 Ιουνίου, η Χίλντε θα ξυπνήσει και θα το βρει στο κομοδίνο, πλάι στο κρεβάτι της. Τώρα την ιστορία μας θα μπορέσουν να τη διαβάσουν κι άλλοι άνθρωποι. Εξάλλου, της το 'χει πει από καιρό ότι θα 'ναι ένα δώρο που θα το μοιραστεί με πολλούς άλλους».

«Ναι, το θυμάμαι».

«Ό,τι σου λέω τώρα, η Χίλντε το διαβάζει. Κάθεται, δηλαδή, και διαβάζει αυτό που έγραψε ο πατέρας της στο Λίβανο: ότι εγώ, δηλαδή, σου μιλάω και και σου λέω ότι ο πατέρας της κάθισε στο Λίβανο και φαντάστηκε ότι εγώ τώρα σου μιλάω και σου λέω ότι... και ούτω καθεξής».

Ξάφνου, όλα άρχισαν να γυρίζουν μέσα στο κεφάλι της Σοφίας. Προσπάθησε να θυμηθεί όσα είχε ακούσει για τον Μπέρκλεϊ και τους ρομαντικούς. Ο Αλμπέρτο Κνοξ συνέχισε:

«Αλλά δεν πρέπει να παίρνουν και πολύ αέρα. Και προπάντων δεν πρέπει να κοροϊδεύουν και να γελάνε, γιατί αυτά τα γέλια μπορεί να τους βγουν ξινά».

«Για ποιον μιλάς;»

«Για τη Χίλντε και τον μπαμπά της. Γι' αυτούς δε μιλούσαμε;»

«Και τι θα πει να μην παίρνουν πολύ αέρα;»

«Γιατί καθόλου δεν αποκλείεται να είναι κι αυτοί απλά και μόνο η φαντασία, η συνείδηση κάποιου άλλου».

«Μα πώς θα ήταν δυνατό κάτι τέτοιο;»

«Αν ο Μπέρκλεϊ και οι ρομαντικοί το θεωρούσαν πιθανό, τότε είναι ασφαλώς πιθανό. Μπορεί κι ο ταγματάρχης να είναι απλά και μόνο μια σκιά μέσα σ' ένα βιβλίο που μιλάει γι' αυτόν και για τη Χίλντε, και φυσικά και για μας, που αποτελούμε ένα μικρό κομμάτι της ζωής τους».

«Αυτό πια θα ήταν ακόμα χειρότερο. Γιατί θα ήμασταν σκιές στη φαντασία μιας σκιάς».

«Είναι όμως πιθανό: μπορεί ο συγγραφέας του βιβλίου να κάθεται κάπου αλλού και να γράφει ένα βιβλίο για τον ταγματάρχη Άλμπερτ Κναγκ, που γράφει ένα βιβλίο για την κόρη του. Το βιβλίο αυτό αναφέρεται και σε κάποιον Αλμπέρτο Κνοξ, που αρχίζει, ξαφνικά, να στέλνει απλά μαθήματα φιλοσοφίας δι' αλληλογραφίας σε κάποια Σοφία Αμουνδσεν, Κλοφερφάιεν 3».

«Το πιστεύεις αυτό;»

«Λέω μόνο ότι είναι δυνατό. Για μας, ο συγγραφέας αυτός θα ήταν ένας άγνωστος Θεός, ένας Θεός κρυφός. Παρόλο που όλα όσα λέμε κι όλα όσα κάνουμε ξεκινούν απ' αυτόν, επειδή εμείς είμαστε αυτός, ποτέ δε θα μπορέσουμε να μάθουμε κάτι γι' αυτόν. Είμαστε κλεισμένοι στα κατάβαθα του μυαλού του».

Η Σοφία κι ο Αλμπέρτο έμειναν σιωπηλοί για αρκετή ώρα. Τέλος, η Σοφία έσπασε πρώτη τη σιωπή:

«Αν. όμως, υπάρχει κάποιος άλλος συγγραφέας που φαντάζεται την ιστορία με τη Χίλντε και με τον πατέρα της στο Λίβανο, όπως φαντάζεται και τη δική μας...»

«Ναι;»

«... τότε καλά θα κάνει κι αυτός να μην παίρνει πολύ αέρα».

«Τι εννοείς;»

«Κάθεται κάπου κι έχει τη Χίλντε κι εμένα βαθιά μέσα στο κεφάλι του. Ίσως, *όμως,* κι αυτός ο ίδιος να μην υπάρχει στ' αλήθεια, παρά μονάχα μέσα στο κεφάλι κάποιου άλλου, πολύ ανώτερου...»

Ο Αλμπέρτο έγνεψε καταφατικά.

«Φυσικά, Σοφία. Κι αυτό είναι πιθανό. Και σ' αυτή την περίπτωση, αυτός είναι που μας έβαλε να συζητάμε έτσι και να λέμε αυτά που λέμε, για να μπορέσει να μας δείξει κι αυτή τη δυνατότητα. Θέλει να τονίσει ότι κι αυτός δεν είναι παρά μια αδύναμη κι ανυπεράσπιστη σκιά κι ότι, στην πραγματικότητα, αυτό το βιβλίο, μέσα στο οποίο ζουν τη ζωή τους η Χίλντε κι η Σοφία, είναι ένα βιβλίο για τη φιλοσοφία».

«Δηλαδή; Ένα σχολικό βιβλίο;»

«Ναι, γιατί όλες μας οι συζητήσεις στην πραγματικότητα...»

«Ναι;»

«Ήταν στην πραγματικότητα μονόλογοι».

«Τώρα έχω πια την αίσθηση ότι όλα διαλύονται μέσα στο πνεύμα και στη συνείδηση. Χαίρομαι που δεν τέλειωσαν ακόμα τα μαθήματα. Η φιλοσοφία, που άρχισε τόσο ένδοξα, με τον Θαλή και με τον Εμπεδοκλή και με τον Δημόκριτο, δεν μπορεί να ναυαγήσει και να φτάσει σε τέτοια κατάντια...»

«Όχι, φυσικά. Την επόμενη φορά, θα σου μιλήσω για τον Χέγκελ. Ήταν ο πρώτος φιλόσοφος που προσπάθησε να σώσει τη φιλοσοφία, όταν ο ρομαντισμός είχε διαλύσει τα πάντα μέσα στην ομίχλη του μυστηρίου και του Παγκόσμιου Πνεύματος».

«Ανυπομονώ».

«Και για να μη μας διακόψουν άλλο πνεύματα ή σκιές, ας πάμε καλύτερα μέσα. Εντάξει;»

«Έτσι κι αλλιώς, έχει πιάσει ψύχρα».

«Αλλαγή παραγράφου!»

ΧΕΓΚΕΛ

... λογικό είναι ό,τι μπορεί να επιβιώσει...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΑΦΗΣΕ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΝΤΟΣΙΕ να πέσει με θόρυβο στο πάτωμα. Έμεινε ξαπλωμένη κοιτάζοντας το ταβάνι. Όλα έμοιαζαν να στροβιλίζονται. Ο πατέρας της είχε πράγματι καταφέρει να την μπερδέψει! Τον άθλιο! Πως μπορούσε να λέει τέτοια πράγματα;

Η Σοφία, λοιπόν, είχε δοκιμάσει να της μιλήσει απευθείας. Την είχε προκαλέσει να ξεσηκωθεί ενάντια στον πατέρα της. Και είχε πράγματι καταφέρει να σπείρει μέσα στο μυαλό της Χίλντε το σπόρο μιας σκέψης. Το σπόρο ενός σχεδίου...

Η Σοφία κι ο Αλμπέρτο δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα στον πατέρα της. Η Χίλντε, όμως, μπορούσε και παραμπορούσε! Και με τη βοήθεια της, θα το πετύχαινε κι η Σοφία.

Η Χίλντε συμφωνούσε με τον Αλμπέρτο και με τη Σοφία ότι ο πατέρας της το είχε παρατραβήξει το παιχνίδι με τις σκιές και τις φαντασίες. Παρόλο που εκείνος είχε πλάσει τη Σοφία και τον Αλμπέρτο, υπήρχαν και όρια: δεν ήταν σωστό να καμαρώνει και να κοκορεύεται και να επιδεικνύει ασύστολα τη δύναμη του.

Καημένη Σοφία, καημένε Αλμπέρτο! Ήταν ανυπεράσπιστοι απέναντι στη φαντασία του πατέρα της, όπως και η οθόνη του κινηματογράφου είναι ανυπεράσπιστη στη φαντασία του σκηνοθέτη.

Η Χίλντε αποφάσισε να του δώσει ένα μάθημα, όταν θα γύριζε σπίτι. Και, σε γενικές γραμμές, είχε συλλάβει κιόλας ένα παμπόνηρο σχέδιο.

Πήγε στο παράθυρο και κοίταξε τον μικρό κόλπο μπροστά στον κήπο τους. Η ώρα κόντευε δύο. Άνοιξε το παράθυρο και φώναξε:

«Μαμά!»

Δυο λεπτά αργότερα, η μαμά της βγήκε από το υπόστεγο.

«Σε καμιά ωρίτσα, θα σου φέρω λίγα σάντουιτς. Εντάξει;»

«Ναι, εντάξει».

«Θέλω να διαβάσω στα γρήγορα κάτι για τον Χέγκελ».

Ο Αλμπέρτο και η Σοφία κάθισαν στις πολυθρόνες μπροστά στο παράθυρο που έβλεπε στη λιμνούλα.

«Ο Γκέοργκ Βίλχελμ Φρίντριχ Χέγκελ ήταν γνήσιο παιδί του ρομαντισμού», άρχισε ο Αλμπέρτο. «Μπορείς σχεδόν να πεις ότι ακολούθησε πιστά την εξέλιξη του γερμανικού πνεύματος. Γεννήθηκε το 1770 στη Στουτγάρδη κι άρχισε, στα δεκαοχτώ του χρόνια, να σπουδάζει θεολογία στο Τίμπινγκεν. Από το 1799, συνεργάστηκε με τον Σέλινγκ στην Ιένα, όπου το κίνημα του ρομαντισμού γνώριζε τη μεγαλύτερη άνθηση του. Αφού δίδαξε στο Πανεπιστήμιο της Ιένας, έγινε καθηγητής στη Χαϊδελβέργη - στο κέντρο του γερμανικού εθνικού ρομαντισμού. Τέλος, το 1818 έγινε καθηγητής στο Βερολίνο - τη στιγμή ακριβώς που η πόλη αυτή γινόταν, σιγά σιγά, το πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο της Ευρώπης. Το Νοέμβριο του 1831 πέθανε στη μεγάλη επιδημία χολέρας. Αλλά ο "εγελιανισμός" είχε ήδη στρατιές οπαδών σ' όλα τα γερμανικά πανεπιστήμια».

«Δηλαδή, τα πήρε όλα δικά του;»

«Ναι. Κι αυτό ισχύει, κατά κάποιο τρόπο, και για τη φιλοσοφία του. Ο Χέγκελ ένωσε στη σκέψη του όλες σχεδόν τις ιδέες που είχε αναπτύξει ο ρομαντισμός και τις προχώρησε ακόμα πιο πέρα. Άσκησε, όμως, και οξυδερκή κριτική στη φιλοσοφία του Σέλινγκ».

«Και τι βρήκε να κριτικάρει;»

«Ο Σέλινγκ και οι άλλοι ρομαντικοί έβλεπαν τη βαθύτερη ουσία της ύπαρξης στο λεγόμενο Παγκόσμιο Πνεύμα. Ο Χέγκελ μεταχειρίζεται επίσης αυτό τον όρο, αλλά του δίνει μια νέα σημασία. Όταν ο Χέγκελ μιλάει για Παγκόσμιο Πνεύμα ή για "Παγκόσμιο Λόγο", τότε εννοεί το σύνολο, το άθροισμα όλων των εκφράσεων του ανθρώπου. Γιατί μόνο ο άνθρωπος διέθετε πνεύμα. Μ' αυτή την έννοια, μπορεί και να μιλήσει για την πορεία του Παγκόσμιου Πνεύματος, έτσι όπως διαγράφεται στην ιστορία. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι εννοεί τη ζωή των ανθρώπων, τις σκέψεις των ανθρώπων και τον πολιτισμό των ανθρώπων».

«Αμέσως αμέσως, αυτό το πνεύμα μοιάζει πολύ λιγότερο με φάντασμα. Δεν παραμονεύει πια σαν ναρκωμένη εξυπνάδα μέσα στα λουλούδια και τις πέτρες».

«Θυμάσαι που ο Καντ μιλούσε για τα πράγματα "αυτά καθ'αυτά". Παρόλο που δεν παραδεχόταν ότι ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει πέρα για πέρα τα εσώτερα μυστήρια της φύσης, συμφωνούσε, ωστόσο, ότι υπήρχε ένα είδος απρόσιτης αλήθειας. Ο Χέγκελ, τώρα, έρχεται και λέει ότι η αλήθεια είναι κατά βάση υποκειμενική και διαφωνεί με την ύπαρξη κάποιας άλλης αλήθειας έξω ή πάνω από την ανθρώπινη αντίληψη. Κάθε γνώση είναι γνώση του ανθρώπου, λέει».

«Ήθελε να προσγειώσει και πάλι τη φιλοσοφία, έτσι δεν είναι;»

«Ναι, μπορείς να το πεις κι έτσι. Η σκέψη του Χέγκελ είναι τόσο ποικιλόμορφη και διαθέτει τόσες πολλές αποχρώσεις, που θα πρέπει ν' αρκεστούμε στα κυριότερα σημεία. Πολλοί πιστεύουν ότι ο Χέγκελ δεν είχε γνήσια δική του φιλοσοφία, κι ότι αυτό που ονομάζουμε φιλοσοφία του Χέγκελ δεν είναι στην πραγματικότητα παρά μια μέθοδος για την κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης. Γι' αυτό και δεν μπορούμε καν να μιλήσουμε για τον Χέγκελ, χωρίς ν' αναφερθούμε και στην πορεία της ιστορίας. Η "εγελιανή φιλοσοφία" δε μας διδάσκει τίποτα για την "εσώτερη φύση της ύπαρξης". Μπορεί, όμως, να μας μάθει να σκεφτόμαστε δημιουργικά και αποδοτικά».

«Κι αυτό το βρίσκω, επίσης, πολύ σημαντικό».

«Όλα τα φιλοσοφικά συστήματα προ του Χέγκελ είχαν προσπαθήσει να θεσπίσουν σταθερά και αιώνια κριτήρια, για ν' αποφασίσουν τι μπορεί να γνωρίσει ο άνθρωπος για τον κόσμο και τι όχι. Αυτό ισχύει και για τον Ντεκάρτ και για τον Σπινόζα, και για τον Χιουμ και για τον Καντ. Όλοι τους ήθελαν να διαπιστώσουν ποια είναι η βάση της ανθρώπινης γνώσης. Και μίλησαν όλοι τους για διαχρονικές προϋποθέσεις αυτής της ανθρώπινης γνώσης».

«Μα... αυτή δεν είναι η δουλειά των φιλοσόφων;»

«Ο Χέγκελ θεώρησε ότι είναι αδύνατο να βρεθούν τέτοιες διαχρονικές προϋποθέσεις. Υποστήριξε ότι το θεμέλιο της ανθρώπινης γνώσης αλλάζει από γενιά σε γενιά, εξελίσσεται. Γι' αυτό και, κατά τη γνώμη του, δεν υπάρχουν "αιώνιες αλήθειες". Δεν υπάρχει διαχρονικός λόγος. Το μόνο σταθερό κι ακίνητο σημείο, πάνω στο οποίο μπορεί ένας φιλόσοφος να χτίσει τη σκέψη του, είναι η ίδια η ιστορία».

«Αυτό δεν το καταλαβαίνω. Χρειάζομαι περισσότερες εξηγήσεις. Η ιστορία αλλάζει διαρκώς. *Πώς* είναι δυνατό να την πάρουμε

ως βάση, ως θεμέλιο σταθερό, και να χτίσουμε πάνω της τη φιλοσοφία;»

«Κι ένα ποτάμι αλλάζει και κυλάει ασταμάτητα τα νερά του. Αυτό, όμως, δε σημαίνει πως δεν μπορούμε να μιλήσουμε γι' **αυτό** το ποτάμι. Το μόνο που δεν μπορούμε ν" αναρωτηθούμε είναι: σε ποιο σημείο της κοιλάδας είναι το ποτάμι "πιο" ποτάμι;».

«Όχι, βέβαια. Το ποτάμι είναι παντού ποτάμι».

«Για τον Χέγκελ, η ιστορία είναι ένα τέτοιο ποτάμι. Ακόμα και η μικρότερη κίνηση του νερού σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο του ποταμού καθορίζεται στην πραγματικότητα από το ρεύμα και τον όγκο του νερού στο υπόλοιπο μήκος της κοίτης. Σπουδαίο ρόλο παίζουν, επίσης, τα βράχια στο βυθό του, οι στροφές και οι μαίανδροι στη διαδρομή του, κοντά στο σημείο όπου στέκεσαι και το παρατηρείς».

«Νομίζω ότι καταλαβαίνω».

«Και η ιστορία της **σκέψης** -ή του λόγου- είναι επίσης ένα τέτοιο ποτάμι. Περιέχει όλες τις σκέψεις, όλες τις ιδέες, που οι παλαιότερες γενιές, η μία μετά την άλλη, εισέφεραν στην ανθρώπινη διάνοια **και** οι οποίες καθορίζουν τη δική σου σκέψη και τις αντιλήψεις **για** τη ζωή που έχει υιοθετήσει η δική σου εποχή. Γι' αυτό και δεν μπορείς να ισχυριστείς ότι μια συγκεκριμένη ιδέα είναι αιώνια σωστή. Μπορεί να είναι σωστή στο σημείο που στέκεσαι εσύ».

«Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι όλα είναι εξίσου λάθος ή ότι όλα είναι εξίσου σωστά...»

«Όχι. Αλλά οι ιδέες κι οι σκέψεις μπορούν να κριθούν μόνο σε σχέση με μια συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα. Αν αρχίσεις να επιχειρηματολογείς υπέρ της δουλείας εν έτει 1990, τότε το πολύ πολύ να γίνεις γελοία. Πριν από 2.500 χρόνια, η ιδέα αυτή δεν ήταν διόλου γελοία, παρόλο που και τότε ακόμα ακούγονταν πού και πού προοδευτικές φωνές υπέρ της κατάργησης της δουλείας. Μπορούμε, ωστόσο, να φέρουμε κι ένα παράδειγμα πολύ πιο πρόσφατο. Πριν από εκατό μόλις χρόνια, οι άνθρωποι έκαιγαν σιγά σιγά μεγάλες δασικές εκτάσεις, για να εκμεταλλευτούν τη γη και να κερδίσουν βοσκοτόπια και χωράφια, κι η ενέργεια τους αυτή δεν είχε τίποτα το παράλογο. Η ίδια ενέργεια, σήμερα, δεν είναι μόνο παράλογη αλλά κι εγκληματική. Έχουμε εντελώς διαφορετικά -και πολύ καλύτερα- κριτήρια».

«Τώρα κατάλαβα!»

«Ο λόγος, λέει ο Χέγκελ, είναι επίσης κάτι δυναμικό - μια εξελικτική διαδικασία. Και η "αλήθεια" είναι αυτή ακριβώς η εξέλιξη. Γιατί δεν υπάρχουν κριτήρια έξω από την πορεία της ιστορίας, που θα μπορούσαν ν' αποφασίσουν τι είναι πιο σωστό ή τι είναι πιο αληθινό».

«Παραδείγματα δεν μπορείς να μου φέρεις;»

«Δεν μπορείς να πάρεις διάφορες ιδέες από την αρχαιότητα ή από το Μεσαίωνα, από την Αναγέννηση ή από το Διαφωτισμό, και να πεις: αυτή είναι σωστή, αυτή είναι λάθος. Γι' αυτό και δεν μπορείς να πεις ότι ο Πλάτωνας είχε δίκιο κι ο Αριστοτέλης άδικο. Δεν μπορείς να δώσεις δίκιο στον Χιουμ κι άδικο στον Καντ ή στον Σέλινγκ. Αυτός είναι ένας τρόπος σκέψης που δε λαμβάνει υπόψη του την ιστορική εξέλιξη».

«Δεν μπορώ να πω ότι μ' ενθουσιάζει αυτή η σκέψη».

«Ο Χέγκελ λέει ότι δεν μπορείς ν' αποσπάσεις καμιά ιδέα και καμιά φιλοσοφική σκέψη από την ιστορική πραγματικότητα που τη γέννησε. Αλλά -κι εδώ θα πρέπει ν' αναφέρω ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο της εγελιανής σκέψης- ο άνθρωπος κατεβάζει διαρκώς καινούριες ιδέες. Ο λόγος είναι "προοδευτικός". Αυτό σημαίνει ότι η ανθρώπινη γνώση διαρκώς προχωράει προς τα εμπρός· και μαζί της "προοδεύει" και ο άνθρωπος».

«Άρα, η φιλοσοφία του Καντ είναι λίγο πιο σωστή από τη φιλοσοφία του Πλάτωνα...»

«Ναι. Το Παγκόσμιο Πνεύμα προχώρησε κάμποσα βήματα από την εποχή του Πλάτωνα μέχρι την εποχή του Καντ. Αν ξαναγυρίσουμε στην εικόνα του ποταμού, μπορούμε να πούμε ότι τώρα κυλάει περισσότερο νερό στην κοίτη του. Έχουν περάσει, άλλωστε, πάνω από δυο χιλιάδες χρόνια. Ο Καντ, όμως, δεν πρέπει να φαντάζεται ότι οι δικές του σκέψεις, οι δικές του "αλήθειες", θα μείνουν αμετακίνητες και θ' αποτελέσουν αιώνια ορόσημα στις όχθες του ποταμού. Ούτε οι δικές του σκέψεις είναι τα τελικά συμπεράσματα της σοφίας· η επόμενη γενιά θα τις μελετήσει και θα τις κρίνει με όλες της τις δυνάμεις. Κι αυτό ακριβώς έγινε».

«Ναι, αλλά αυτό το ποτάμι, για το οποίο μιλάς...»

«Ναι;»

«Προς τα που κυλάει;»

«Ο Χέγκελ εξηγεί ότι το Παγκόσμιο Πνεύμα κινείται διαρκώς προς μια όλο και πλατύτερη, όλο και διαυγέστερη συνείδηση του εαυτού του. Και τα ποτάμι το ίδιο: πλαταίνουν ασταμάτητα, όσο πλησιάζουν στη θάλασσα. Κατά τη γνώμη του Χέγκελ, λοιπόν, το ζήτημα Είναι να φτάσει σιγά σιγά το Παγκόσμιο Πνεύμα στην απόλυτη συνείδηση του εαυτού του. Ο κόσμος υπάρχει από πάντα, αλλά το Πνεύμα του συνειδητοποιεί σιγά σιγά την ιδιαιτερότητα και την ταυτότητα του, χάρη στον πολιτισμό και στην ανάπτυξη του ανθρώπου».

«Πώς μπορούσε να είναι τόσο σίγουρος;»

«Το θεωρούσε γεγονός, το οποίο μπορούσε ν' αποδειχτεί, κι όχι αστήριχτη προφητεία ή εικασία. Όποιος μελετήσει την ιστορία, έλεγε, καταλαβαίνει αμέσως ότι η ανθρωπότητα κινείται προς ολοένα μεγαλύτερη γνώση και ανάπτυξη του εαυτού της. Η ιστορία δείχνει με σαφήνεια μια εξέλιξη προς τον ορθό λόγο και την ελευθερία. Φυσικά, υπάρχουν πού και πού πισωγυρίσματα. Αλλά, σε γενικές γραμμές, η πορεία τραβάει μπροστά. Επομένως, η ιστορία για τον Χέγκελ έχει ένα στόχο».

«Αρα, εξελισσόμαστε και προοδεύουμε ασταμάτητα. Πολύ ωραία. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει ακόμα ελπίδα».

«Η ιστορία είναι για τον Χέγκελ μια μακριά κι αδιάκοπη αλυσίδα σκέψεων και μάλιστα οι κρίκοι της δεν έρχονται να δεθούν τυχαία ο ένας με τον άλλο, αλλά ακολουθούν ορισμένους κανόνες. Όποιος μελετήσει διεξοδικά την ιστορία, θα παρατηρήσει ότι, τις περισσότερες φορές, μια νέα ιδέα έρχεται να στηριχτεί σε ιδέες και σκέψεις που εκφράστηκαν παλαιότερα. Και μόλις διατυπωθεί αυτή η νέα σκέψη, δε θ' αργήσουν ν' ακουστούν και οι πρώτες αντιρρήσεις. οι πρώτες διαφωνίες. Κατ' αυτό τον τρόπο, υπάρχουν πάντα δύο αντίθετοι πόλοι, κι ανάμεσα τους δημιουργείται μια ένταση που λύνεται μόνο με μια τρίτη σκέψη, η οποία κρατάει από τα δύο αντίθετα άκρα το καλύτερο και συνεχίζει την πορεία προς τα εμπρός. Ο Χέγκελ ονόμασε αυτή την εξέλιξη διαλεκτική εξέλιξη».

«Μπορείς να μου φέρεις ένα παράδειγμα;»

«Θυμάσαι που οι προσωκρατικοί είχαν ενδιαφερθεί για το ζήτημα της πρωταρχικής ύλης και των μεταβολών;»

«Ναι. Περίπου».

«Οι Ελεάτες θεωρούσαν αδύνατη οποιαδήποτε μεταβολή στη φύση. Κατέληξαν, λοιπόν, ν' αρνηθούν όλες τις μεταβολές, ακόμα κι όταν τις αντιλαμβάνονταν με τις αισθήσεις τους. Οι Ελεάτες διατύπωσαν έναν ισχυρισμό, κι ο Χέγκελ ονομάζει αυτούς τους ισχυρισμούς "θέσεις"».

«Μάλιστα».

«Αλλά κάθε φορά που κάποιος διατυπώνει μια σαφή και ξεκάθαρη θέση, δεν αργεί να παρουσιαστεί και η αντίθετη της. Αυτή την αντίθετη θέση, ο Χέγκελ την ονομάζει άρνηση. Η άρνηση της φιλοσοφίας των Ελεατών ήταν η φιλοσοφία του Ηράκλειτου, που έλεγε ότι "τα πάντα ρει". Ανάμεσα σ' αυτές τις διαμετρικά αντίθετες ιδέες, δημιουργήθηκε μια τάση, που "λύθηκε" όταν ο Εμπεδοκλής διατύπωσε την άποψη πως είχαν κι οι δυο λίγο δίκιο και λίγο άδικο».

«Μάλιστα. Σιγά σιγά καταλαβαίνω».

«Οι Ελεάτες είχαν δίκιο πως στην ουσία τίποτα δεν αλλάζει. Η ιδέα τους, ωστόσο, ότι δεν μπορούσαμε να εμπιστευτούμε καθόλου τα δεδομένα των αισθήσεων μας ήταν λανθασμένη. Ο Ηράκλειτος είχε δίκιο όταν έλεγε ότι μπορούμε να στηριζόμαστε στις αισθήσεις μας, αλλά δεν είχε δίκιο όταν έλεγε ότι όλα αλλάζουν».

«Γιατί δεν υπάρχει μία μόνο πρωταρχική ύλη. Η σύνθεση μπορεί ν' αλλάζει, όχι όμως και τα πρωταρχικά στοιχεία αυτά καθ' αυτά».

«Σωστά. Η άποψη του Εμπεδοκλή, που βρισκόταν στη μέση των δύο προηγουμένων, συνδυάζοντας και τις δύο, ονομάζεται από τον Χέγκελ "άρνηση της άρνησης"».

«Ωχ, Θεούλη μου!»

«Χρησιμοποιούσε και τρεις άλλους όρους για τα τρία στάδια του δρόμου που οδηγεί στη γνώση: θέση, αντίθεση, σύνθεση. Μπορείς να ονομάσεις θέση τον ορθολογισμό του Ντεκάρτ - η εμπειριστική φιλοσοφία του Χιουμ θα είναι τότε η αντίθεση. Η σύνθεση αυτών των δύο αντίθετων τρόπων σκέψης είναι η φιλοσοφία του Καντ. Ο Καντ έδωσε δίκιο και στους ορθολογιστές και στους εμπειριστές. Παράλληλα, έδειξε ότι είχαν κάνει κι οι δυο τους σημαντικά λάθη. Η ιστορία, όμως, δεν τελειώνει με τον Καντ. Η σύνθεση του Καντ έγινε με τη σειρά της αφετηρία για μια νέα σειρά τριών κρίκων, για μια νέα "τριάδα" σκέψεων. Γιατί και η σύνθεση γίνεται θέση κι ακολουθείται από μια νέα αντίθεση».

«Σύμφωνοι, αλλά όλα αυτά είναι πολύ θεωρητικά».

«Ναι, είναι θεωρητικά. Όσο, όμως, κι αν ακούγεται θεωρητική, η φιλοσοφία του Χέγκελ δεν ήθελε να στριμώξει την ιστορία σε κάποιο προκατασκευασμένο σχήμα. Θεωρούσε ότι αυτό το διαλεκτικό σχήμα προέκυπτε από την ίδια τη μελέτη της ιστορίας. Ήταν βαθιά Πεπεισμένος ότι είχε ανακαλύψει νόμους που ρύθμιζαν την εξέλιξη του λόγου - ή την "πορεία του Πνεύματος" μέσα στην ιστορία».

«Κατάλαβα».

«Η Διαλεκτική του Χέγκελ, όμως. δεν εφαρμόζεται μόνο στην ιστορία. Κι όταν συζητάμε -ή αναλύουμε κάτι-, σκεφτόμαστε με διαλεκτικό τρόπο. Προσπαθούμε να εντοπίσουμε τα λάθη σ' ένα συλλογισμό. Ο Χέγκελ ονόμασε αυτή τη διαδικασία "αρνητική σκέψη". Κι όταν βρούμε τα λάθη, κρατάμε τα καλά στοιχεία».

«Μην ξεχνάμε τα παραδείγματα».

«Ας πούμε ότι ένας σοσιαλιστής κι ένας συντηρητικός κάθονται και κουβεντιάζουν, για να λύσουν μαζί ένα κοινωνικό πρόβλημα. Αργά ή γρήγορα, θα παρατηρηθεί κάποια ένταση ανάμεσα στις εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις τους. Αυτό δε σημαίνει ότι ο ένας έχει σε όλα δίκιο κι ο άλλος σε όλα άδικο. Το πιθανότερο είναι ότι και οι δύο έχουν λίγο δίκιο και λίγο άδικο. Στην πορεία της συζήτησης, θα κρατήσουν, αν είναι, φυσικά, έξυπνοι, τα καλύτερα στοιχεία από τις προτάσεις του καθενός».

«Ας το ελπίσουμε».

«Όταν παρακολουθούμε μια τέτοια συζήτηση, δεν είναι, δυστυχώς, πάντα εύκολο να διακρίνουμε τι είναι και το πιο λογικό. Γι' αυτό και πρέπει ν' αφήσουμε την ιστορία να μας δείξει ποιο είναι το σωστό και ποιο το λάθος. Γιατί μόνο ό,τι είναι λογικό μπορεί να επιβιώσει, έλεγε ο Χέγκελ».

«Δηλαδή, όποιος επιβιώνει έχει δίκιο;»

«Η αντίστροφα: το σωστό καταφέρνει να επιβιώσει».

«Δεν μπορείς να μου φέρεις ένα παραδειγματάκι; Ακούγονται όλα τόσο αφηρημένα...»

«Πριν από εκατόν πενήντα χρόνια, πολλοί αγωνίζονταν υπέρ της ισότητας των δύο φύλων και πολλοί την αντιμάχονταν. Σήμερα, αν εξετάσουμε τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών, δε δυσκολευόμαστε να διακρίνουμε ποια ήταν λογικότερα. Αλλά δεν πρέπει να ξε-

χνάμε ότι εκ των υστέρων είναι εύκολο να βρει κανείς το σωστό. Αποδείχτηκε ότι αυτοί που πάλεψαν για την ισότητα των δύο φύλων είχαν απόλυτο δίκιο. Πολλοί άνθρωποι, σήμερα, Θα ντρέπονταν, αν μάθαιναν τη γνώμη των παππούδων τους πάνω σ' αυτό το ζήτημα».

«Α, βέβαια. Αυτό μπορώ ωραιότατα να το φανταστώ. Ο ίδιος ο Χέγκελ, τι γνώμη είχε;»

«Για την ισότητα των δυο φύλων;»

«Ναι. Ή μήπως είναι καλύτερα να μη μιλήσουμε καθόλου γι' αυτό το ζήτημα;»

«Θα 'θελες ν' ακούσεις τα ίδια του τα λόγια;»

«Πολύ ευχαρίστως».

«"Η διαφορά του άντρα από τη γυναίκα είναι σαν τη διαφορά του ζώου από το φυτό", έγραψε. "Το ζώο ανταποκρίνεται περισσότερο στο χαρακτήρα του άντρα, το φυτό περισσότερο στο χαρακτήρα της γυναίκας· γιατί η γυναίκα προτιμάει την ήσυχη ανάπτυξη, την ασαφή και ακαθόριστη φύση της μοναδικότητας του. Αν οι γυναίκες βρεθούν επικεφαλής της κυβέρνησης, το κράτος διατρέχει κίνδυνο, γιατί δεν ενεργούν σύμφωνα με τις απαιτήσεις του συνόλου, αλλά σύμφωνα με τις τυχαίες διαθέσεις της στιγμής. Οι γυναίκες αποκτούν τη μόρφωσή τους περισσότερο μέσα από τη γενική ατμόσφαιρα που τις περιβάλλει, μέσα από τη ζωή, παρά μέσα από τη συστηματική απόκτηση γνώσεων, ενώ οι άντρες φτάνουν εκεί που φτάνουν μόνο μέσα από κοπιαστική πορεία της σκέψης τους και εκμάθηση πολύτιμων γνώσεων"».

«Φτάνει, φτάνει! Καλύτερα να μην ακούσω τη συνέχεια».

«Αυτό το απόσπασμα είναι ένα λαμπρό παράδειγμα για το ότι η αντίληψή μας για το "λογικό" και το "παράλογο" διαρκώς αλλάζει. Αποδεικνύει ότι κι ο Χέγκελ ήταν ένα παιδί της εποχής του - όπως ακριβώς κι εμείς. Πολλά απ' αυτά που σήμερα εμείς θεωρούμε "αυτονόητα", η ιστορία θα τ' απορρίψει».

«Δε μου φέρνεις κανένα παράδειγμα;»

«Δεν έχω κανένα παράδειγμα».

«Πώς κι έτσι;»

«Γιατί θα 'πρεπε να σου μιλήσω για κάτι που ακόμα δεν έχει γίνει. Για κάτι που ίσως έχει αρχίσει να γίνεται, αλλά δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα. Θα μπορούσα, ίσως, να σου πω ότι κάποτε οι άνθρω-

ποι θα σιχαίνονται μ' όλη τους τη δύναμη τα αυτοκίνητα, επειδή μολύνουν και καταστρέφουν τη φύση. Ήδη, σήμερα, πολλοί σκέφτονται κατ' αυτό τον τρόπο. Αλλά τέτοιο πράγμα δεν έχει συμβεί ακόμα. Άρα, το παράδειγμα μου θα ήταν αποτυχημένο. Η ιστορία θα δείξει ότι πολλά απ' αυτά που σήμερα θεωρούμε σωστά και λογικά δεν είναι στην πραγματικότητα έτσι όπως εμείς τα νομίζουμε».

«Κατάλαβα».

«Αλλά θα 'θελα να υπογραμμίσω κάτι ακόμα: οι άντρες, στην εποχή του Χέγκελ, εκφράζονταν με υποτιμητικό τρόπο για τις γυναίκες και ήταν απόλυτα πεπεισμένοι για την κατωτερότητα των συντρόφων τους. Αλλά αυτή ακριβώς η στάση τους έσπρωξε τις γυναίκες ν' αγωνιστούν με περισσότερη θέρμη για τα δικαιώματά τους. Στην ουσία, δηλαδή, ενδυνάμωσαν με την περιφρονητική τους στάση τα γυναικεία κινήματα».

«Αυτό, πάλι, πως έγινε;»

«Οι άντρες διατύπωσαν μια θέση, όπως την ονόμαζε ο Χέγκελ. Ο λόγος που τους οδήγησε σ' αυτή την ενέργεια ήταν, φυσικά, το γεγονός ότι οι γυναίκες είχαν ήδη αρχίσει να διεκδικούν μια καλύτερη θέση μέσα στην κοινωνία. Δεν είναι δα απαραίτητο να είναι κανείς τόσο κατηγορηματικός κι απόλυτος σ' ένα ζήτημα όπου όλοι συμφωνούν. Όσο περισσότερο, όμως, υποτιμούσαν τις γυναίκες με τις κρίσεις τους, τόσο δυνατότερη πρόβαλλε, από την άλλη μεριά, η αντίθεση ή, αν προτιμάς, η άρνηση».

«Νομίζω ότι το 'πιασα».

«Όπως καταλαβαίνεις, επομένως, η έντονη αντίδραση είναι ό,τι καλύτερο μπορεί να συμβεί σε μια ιδέα. Όσο πιο έντονη τόσο το καλύτερο, γιατί τόσο πιο έντονη θα είναι και η άρνηση της άρνησης. Η λαϊκή παροιμία, που λέει: "Μη ρίχνεις νερό στο μύλο του εχθρού σου", δε βγήκε τυχαία».

«Ακριβώς κι εγώ έχω τώρα την αίσθηση ότι ο μύλος μου γυρίζει σαν τρελός από το πολύ νερό».

«Και από καθαρά λογική ή φιλοσοφική άποψη, υπάρχει συχνά μια διαλεκτική αντίθεση ανάμεσα σε δύο έννοιες».

«Όλο ξεχνάς το παράδειγμα!»

«Αν σκεφτώ την έννοια "Ύπαρξη", τότε έρχεται υποχρεωτικά στο μυαλό μου και η έννοια "Ανυπαρξία". Είναι αδύνατο να συλλο-

γιστεί κανείς ότι υπάρχει, χωρίς να θυμηθεί, την ίδια κιόλας στιγμή, ότι δε θα είναι για πάντα. Αυτές οι δύο εκ διαμέτρου αντίθετες έννοιες, το "Είναι" και το "Μη Είναι",, συνδυάζονται με την έννοια "Γίγνεσθαι". Γιατί αυτό που γίνεται σημαίνει πως είναι τώρα ή θα είναι αργότερα, αλλά δε θα είναι για πάντα».

«Κατάλαβα».

«Η Λογική του Χέγκελ είναι, λοιπόν, μια δυναμική λογική. Θεωρεί ότι η πραγματικότητα είναι γεμάτη αντιθέσεις. Αρα και η περιγραφή της πραγματικότητας πρέπει να ξέρει να περιγράφει τις αντιθέσεις. Θα σου φέρω ένα παράδειγμα: λένε ότι ο Δανός πυρηνικός φυσικός Νιλς Μπορ είχε κρεμασμένο ένα πέταλο έξω από την πόρτα του σπιτιού του».

«Λένε ότι το πέταλο φέρνει τύχη».

«Ναι. Αλλά αυτή είναι απλώς μια πρόληψη, κι ο Νιλς Μπορ κάθε άλλο παρά προληπτικός ήταν. Κάποτε, λοιπόν, που ένας φίλος τον επισκέφτηκε, δεν παρέλειψε να του το πει. "Δε φαντάζομαι να πιστεύεις σε τέτοιες βλακείες;" του είπε. "Όχι", αποκρίθηκε ο Νιλς Μπορ. "Μου είπαν, όμως, ότι το πέταλο φέρνει τύχη, είτε το πιστεύεις είτε όχι"».

«Ε, αυτό είναι κι αν είναι...»

«Παραδέξου, ωστόσο, ότι η απάντησή του ήταν, κατά κάποιο τρόπο, διαλεκτική. Πολλοί θα τη χαρακτήριζαν αντιφατική. Ο Νιλς Μπορ ήταν γνωστός (όπως και ο Νορβηγός ποιητής Βίνιε) για τη διαλεκτική αντίληψη που είχε για τον κόσμο. Είχε πει, κάποτε, ότι υπάρχουν δυο είδη αλήθειας: η επιφανειακή, της οποίας το αντίθετο είναι σαφώς λάθος, αλλά και η βαθύτερη αλήθεια, της οποίας το αντίθετο είναι το ίδιο αλήθεια με την ίδια την αλήθεια».

«Τι σόι αλήθειες είναι πάλι αυτές;»

«Αν, για παράδειγμα, πω ότι η ζωή είναι μικρή...»

«Τότε θα συμφωνήσω μαζί σου».

«Κάποια άλλη στιγμή, όμως, μπορώ να τεντώσω τα χέρια μου και να πω ότι η ζωή είναι μεγάλη, πολύ μεγάλη».

«Έχεις δίκιο. Κατά κάποιο τρόπο, είναι κι αυτό αλήθεια».

«Τελειώνοντας, θέλω να σου φέρω ένα ακόμα παράδειγμα για το πώς μπορεί να λυθεί η διαλεκτική ένταση χάρη σε μια αυθόρμητη ενέργεια που οδηγεί σε μια αιφνίδια μεταβολή της κατάστασης».

«Εμπρός, λέγε!»

«Φαντάσου ένα μικρό κοριτσάκι που λέει συνέχεια: "Ναι, μαμά!", "Εντάξει, μαμά!". "Αμέσως, μαμά!", "Όπως θέλεις, μαμά!"».

«Ανατριχιάζω και μόνο που το σκέφτομαι».

«Μια μέρα, η μαμά θυμώνει που η κόρη της είναι πάντα τόσο υπάκουη και την κατσαδιάζει θυμωμένη: "Μην είσαι πάντα τόσο υπάκουη!". Το κορίτσι τότε απαντάει: "Όχι μαμά, αυτό δε θα το κάνω!"»

«Εγώ θα της έδινα ένα γερό χέρι ξύλο!»

«Και πολύ καλά θα έκανες! Αλλά τι θα έκανες, αν, αντί γι' αυτό, γυρνούσε και σου έλεγε: "Εντάξει, μαμά! Αλλά θέλω να είμαι υπάκουη!"»

«Πολύ μπερδεμένη απάντηση. Φαντάζομαι ότι πάλι θα της τις έβρεχα».

«Με άλλα λόγια, η κατάσταση έχει φτάσει στο απροχώρητο. Η διαλεκτική ένταση έχει κορυφωθεί, και μια μεταβολή είναι απαραίτητη».

«Εννοείς τώρα το χαστούκι;»

«Θα πρέπει, τώρα, ν' αναφέρουμε κι ένα τελευταίο σημαντικό στοιχείο της φιλοσοφίας του Χέγκελ».

«Είμαι όλη αφτιά».

«Θυμάσαι όταν μιλούσαμε για τους ρομαντικούς; Είπαμε πως ήταν ατομιστές».

«Προς τα μέσα οδηγεί ο μυστικός δρόμος».

«Ακριβώς αυτός ο ατομισμός συνάντησε την "άρνησή" του μέσα στη φιλοσοφία του Χέγκελ. Ο Χέγκελ έδινε μεγάλη σημασία σε κάποιους παράγοντες που ονόμαζε "αντικειμενικές δυνάμεις". Κι εννοούσε την οικογένεια και το κράτος. Δεν έχανε, φυσικά, από τα μάτια του εντελώς τον παράγοντα "άτομο". Το αντιμετώπιζε, όμως, εν πρώτοις ως οργανικό μέλος μιας κοινότητας. Ο λόγος ή το Παγκόσμιο Πνεύμα εκδηλώνονται προπάντων μέσα στην ανθρώπινη συμβίωση, κατά τη γνώμη του Χέγκελ».

«Χρειάζομαι περισσότερες εξηγήσεις!»

«Η λογική εκδηλώνεται προπάντων μέσα στη γλώσσα. Και η γλώσσα είναι κάτι μέσα στο οποίο μπαίνουμε με τη γέννησή μας. Η νορβηγική γλώσσα θα τα βγάλει πέρα μια χαρά χωρίς τον κύριο Χάνσεν, ο κύριος Χάνσεν, όμως, δεν μπορεί να ζήσει χωρίς τη νορ-

βηγική γλώσσα. Δεν είναι το άτομο που πλάθει τη γλώσσα, αλλά η γλώσσα που διαμορφώνει τα συγκεκριμένα άτομα».

«Μάλιστα, συμφωνώ».

«Όπως το άτομο γεννιέται μέσα σε μια γλώσσα, έτσι γεννιέται και μέσα σ' ένα ιστορικό πλαίσιο. Κανείς μας δεν έχει "ελεύθερη σχέση" με το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννιέται. Όποιος δε βρίσκει τη θέση του μέσα στο κράτος είναι, επομένως, ένας άνθρωπος που δεν αντιλαμβάνεται ξεκάθαρα την πορεία της ιστορίας. Θυμάσαι τους μεγάλους φιλόσοφους της Αθήνας; θεωρούσαν αυτή την ιδέα επίσης πολύ σημαντική. Το κράτος είναι αδιανόητο δίχως πολίτες, αλλά και οι πολίτες είναι αδιανόητοι δίχως κράτος».

«Κατάλαβα».

«Για τον Χέγκελ, το κράτος αντιπροσωπεύει "περισσότερα" απ' ό,τι ο απλός πολίτης. Αντιπροσωπεύει "περισσότερα" ακόμα κι από το άθροισμα όλων των πολιτών. Ο Χέγκελ θεωρεί πως είναι αδύνατο να ζήσει ο άνθρωπος έξω από την κοινωνία. Όποιος αδιαφορεί για τον κοινωνικό του περίγυρο κι ανασηκώνει τους ώμους του με απάθεια "ψάχνοντας να βρει τον εαυτό του" είναι, κατά τη γνώμη του Χέγκελ, τρελός κι ανόητος».

«Δεν είμαι σίγουρη ότι συμφωνώ μαζί του, αλλά καταλαβαίνω μια χαρά τι θέλει να πει».

«Γιατί ο Χέγκελ πιστεύει ότι δεν είναι ο άνθρωπος που βρίσκει τον εαυτό του, αλλά το Παγκόσμιο Πνεύμα που τείνει ν' αποκτήσει όλο και μεγαλύτερη αυτογνωσία».

«Το Παγκόσμιο Πνεύμα προσπαθεί να γνωρίσει τον εαυτό του;»

«Ο Χέγκελ προσπαθούσε να δείξει ότι το Παγκόσμιο Πνεύμα επιστρέφει σε τρία στάδια στον εαυτό του. Κι εννοούσε ότι σε τρία στάδια συνειδητοποιεί τον εαυτό του».

«Για λέγε!»

«Πρώτον, το Παγκόσμιο Πνεύμα συνειδητοποιεί ότι υπάρχει μέσα στο άτομο. Ο Χέγκελ ονομάζει αυτό το στάδιο υποκειμενικό λόγο. Μια ανώτερη μορφή συνείδησης αποκτά το Παγκόσμιο Πνεύμα μέσα στην οικογένεια, στην κοινωνία, στο κράτος, την οποία ο Χέγκελ ονομάζει αντικειμενικό λόγο, επειδή είναι μια μορφή λόγου που αφορά στη συμβίωση όλων των ανθρώπων. Υπάρχει, όμως, κι ένα τρίτο στάδιο...»

«Για λέγε, μ' έχει φάει η περιέργεια!»

«Η ανώτερη μορφή αυτογνωσίας επιτυγχάνεται όταν το Παγκόσμιο Πνεύμα φτάνει στον απόλυτο λόγο. Αυτή η απόλυτη μορφή λογικής εκφράζεται στην τέχνη, στη θρησκεία και στη φιλοσοφία. Η φιλοσοφία είναι, επομένως, η ανώτερη μορφή λόγου, γιατί μέσα σ' αυτή αντικατοπτρίζεται το Παγκόσμιο Πνεύμα ντυμένο με τον ιστορικό του ρόλο. Μόνο μέσα στη φιλοσοφία, επομένως, μπορεί το Παγκόσμιο Πνεύμα να αναγνωρίσει τον εαυτό του. Απ' αυτή την άποψη. μπορούμε να θεωρήσουμε πως η φιλοσοφία είναι ο καθρέφτης του Παγκόσμιου Πνεύματος».

«Ακούγονται όλα τόσο μυστήρια, που πρέπει να τα σκεφτώ με την ησυχία μου για να μπορέσω να τα χωνέψω. Αλλά το τελευταίο που είπες μου άρεσε πολύ».

«Είπα ότι η φιλοσοφία είναι ο καθρέφτης του Παγκόσμιου Πνεύματος».

«Είναι πολύ ωραίο. Πιστεύεις ότι έχει κάποια σχέση με τον μπρούτζινο καθρέφτη μου;»

«Αφού ρωτάς, ναι, το πιστεύω».

«Τι εννοείς;»

«Σκέφτομαι ότι αυτός ο μπρούτζινος καθρέφτης έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία, αφού συνέχεια η ιστορία μας ξαναγυρίζει σ' αυτόν και τον αναφέρει πάλι και πάλι».

«Μήπως ξέρεις και ποια είναι η ιδιαίτερη αυτή σημασία;»

«Όχι, δεν έχω ιδέα. Είπα μονάχα ότι ο πατέρας της Χίλντε δε θα ανέφερε τόσο συχνά τον καθρέφτη, αν δεν είχε κάποια ιδιαίτερη σημασία για τον ίδιο και για την κόρη του. Αλλά ποια σημασία έχει αυτό, μόνο η Χίλντε μπορεί να μας το φανερώσει».

«Τι ήταν πάλι αυτό; Ρομαντική ειρωνεία;»

«Μάλλον μια απελπισμένη ερώτηση, Σοφία».

«Γιατί;»

«Εμείς δεν μπορούμε να ειρωνευόμαστε. Είμαστε απλώς τα απροστάτευτα θύματα της ειρωνείας κάποιου άλλου. Όταν ένα παιδάκι ζωγραφίζει σχήματα σ' ένα χαρτί, δεν μπορείς να ρωτήσεις το χαρτί ποια είναι η σημασία αυτών των σχημάτων».

«Κάτι τέτοια μου λες, και με κόβει κρύος ιδρώτας».

ΚΙΡΚΕΓΚΟΡ

... η Ευρώπη οδεύει προς τη χρεοκοπία...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΚΟΙΤΑΞΕ ΤΟ ΡΟΛΟΪ ΤΗΣ. Ήταν περασμένες τέσσερις. Αφησε το ντοσιέ στο γραφείο της και όρμησε κάτω στην κουζίνα. Έπρεπε να τρέξει στο υπόστεγο με τα σάντουιτς, πριν η μαμά της βαρεθεί πια να την περιμένει. Τρέχοντας, πέρασε μπροστά από τον μπρούτζινο καθρέφτη και του 'ριξε μια βιαστική ματιά.

Όσο μπορούσε πιο γρήγορα, έβαλε την τσαγιέρα να βράζει κι άλειψε με βούτυρο κάμποσες φέτες ψωμί.

Είχε πάρει την απόφαση της: θα του την έφερνε του μπαμπά. Όλο και περισσότερο, η Χίλντε ένιωθε πως έπρεπε να πάρει το μέρος της Σοφίας και του Αλμπέρτο. Κι όλα θ' άρχιζαν στην Κοπεγχάγη...

Σε λίγο, έφτασε στο υπόστεγο κρατώντας ένα φορτωμένο δίσκο.

«Ήρθε το κολατσιό!»

Η μαμά κρατούσε ένα μεγάλο κομμάτι γυαλόχαρτο στα χέρια της. Το άφησε και σκούπισε από το μέτωπο και τα μαλλιά της την γκρίζα σκόνη.

«Και θα ξεχάσουμε για σήμερα το μεσημεριανό!»

Κάθισαν μαζί στο σκαλάκι κι έφαγαν.

«Πότε θα 'ρθει ο μπαμπάς;» ρώτησε μετά από λίγο η Χίλντε.

«Το Σάββατο. Αφού το ξέρεις, τι με ρωτάς;»

«Ναι, αλλά τι ώρα; Δεν είπες ότι θ' αλλάξει αεροπλάνο στην Κοπεγχάγη;»

«Ναι...»

Η μαμά της είχε μόλις δαγκώσει μια μπουκιά σάντουιτς με θαλάμι και αγγούρι,

«... Θα φτάσει κατά τις πέντε στην Κοπεγχάγη. Το αεροπλάνο για το Κρίστιανσαντ θα ξεκινήσει από κει στις οχτώ και τέταρτο. Νομίζω ότι θα προσγειωθεί κατά τις εννιάμισι».

«θα μείνει, δηλαδή, αρκετές ώρες στην Κοπεγχάγη...»

«Γιατί;»

«Α... από περιέργεια ρωτάω».

Συνέχισαν να τρώνε. Όταν η Χίλντε θεώρησε ότι είχε περάσει αρκετή ώρα, ξαναρώτησε:

«Έχεις καθόλου νέα από τον Όλε και την Ανε;»

«Ναι, τηλεφωνούν πότε πότε. Θα 'ρθουν τον Ιούνιο για τις διακοπές τους».

«Δε θα 'ρθουν νωρίτερα;»

«Δεν πιστεύω».

«Τότε θα είναι, αυτή την εβδομάδα στην Κοπεγχάγη...»

«Χίλντε, τι σ' έχει πιάσει;»

«Τίποτα. Απλώς συζητάμε».

«Ναι. Αλλά όλο για την Κοπεγχάγη μου λες».

«Μπα; Δεν το πρόσεξα...»

«Λέγαμε ότι θα προσγειωθεί εκεί ο μπαμπάς, για ν' αλλάξει αεροπλάνο...»

«Α, ναι. Και τότε θυμήθηκα τον Όλε και την Ανε».

Όταν τέλειωσαν, η Χίλντε μάζεψε τα φλιτζάνια και τα πιάτα στο δίσκο.

«Θα πάω να συνεχίσω το διάβασμα, μαμά...»

«Ναι, αφού έτσι πρέπει...»

Μήπως έκρυβε λίγο παράπονο αυτή η απάντηση της μαμάς; Στο κάτω κάτω, η Χίλντε είχε υποσχεθεί να τη βοηθήσει με τη βάρκα, πριν γυρίσει ο μπαμπάς...

«Ο μπαμπάς μ' έβαλε να του υποσχεθώ ότι θα έχω τελειώσει το βιβλίο πριν γυρίσει».

«Δεν ξέρω αν αυτό με βρίσκει σύμφωνη. Εντάξει· λείπει πολύ καιρό λόγω της δουλειάς του. Αλλά να θέλει να κανονίζει εξ αποστάσεως τι θα κάνουμε εμείς εδώ στο σπίτι...»

«Και πού να 'ξερες τι άλλο θέλει να κανονίζει», είπε όλο μυστήριο η Χίλντε. «Κι όπως φαντάζεσαι, το απολαμβάνει με όλη του την ψυχή»-

Κι ανέβηκε στο δωμάτιό της να διαβάσει.

Ξάφνου, η Σοφία άκουσε χτυπήματα στην πόρτα. Ο Αλμπέρτο τής έριξε μια αυστηρή ματιά.

«Δεν πρόκειται να ανεχτούμε καμιά ενόχληση».

Τα χτυπήματα έγιναν πιο δυνατά.

«Θα σου μιλήσω τώρα για ένα Δανό φιλόσοφο που εκνευρίστηκε τρομερά με τη φιλοσοφία του Χέγκελ», είπε ο Αλμπέρτο.

Τα χτυπήματα ήταν πια τόσο δυνατά, που η πόρτα έτριζε ολόκληρη.

«Φαίνεται ότι ο ταγματάρχης μάς έστειλε πάλι κάποιο από τα φανταστικά του πρόσωπα, για να σιγουρευτεί ότι μας έχει ακόμα του χεριού του», εξήγησε ο Αλμπέρτο. «Έτσι κι αλλιώς, δεν του στοιχίζει τίποτα».

«Αν, όμως, δεν ανοίξουμε, να δούμε ποιος είναι, θα γκρεμίσει όλο το σπίτι. Ούτε αυτό του στοιχίζει τίποτα».

«Μπορεί και να 'χεις δίκιο. Ας ανοίξουμε, λοιπόν».

Πήγαν στην πόρτα. Κι επειδή τα χτυπήματα ήταν τόσο δυνατά, η Σοφία περίμενε να δει ένα γίγαντα. Στο κατώφλι τους, όμως, στεκόταν ένα κοριτσάκι με λουλουδάτο φόρεμα και μακριά ξανθά μαλλιά. Στα χέρια του κρατούσε δυο μικρά μπουκαλάκια. Το ένα ήταν κόκκινο και το άλλο μπλε.

«Γεια σου», είπε η Σοφία. «Πώς σε λένε;»

«Με λένε Αλίκη», είπε το κορίτσι κι έκανε μια αμήχανη υπόκλιση.

«Το περίμενα», έγνεψε ο Αλμπέρτο. «Είναι η Αλίκη από τη Χώρα των Θαυμάτων».

«Και ποίς έφτασε ως εδώ;»

Η Αλίκη έδωσε μονάχη της την απάντηση.

«Η Χώρα των θαυμάτων είναι απέραντη. Δηλαδή είναι παντού - όπως και ο ΟΗΕ, ας πούμε. Γι' αυτό και η Χώρα των Θαυμάτων θα 'πρεπε να είναι επίτιμο μέλος του ΟΗΕ. Σε όλες τις επιτροπές, θα 'πρεπε να έχουμε κι ένα δικό μας αντιπρόσωπο».

«Δε στα 'λεγα;» γκρίνιαξε ο Αλμπέρτο. «Ο ταγματάρχης ήταν...»

«Και τι σ' έφερε ως εδώ;» ρώτησε η Σοφία το κοριτσάκι.

«Μου είπαν να σου δώσω αυτά εδώ τα φιλοσοφικά μπουκαλάκια».

Άπλωσε τα χέρια της κι έδωσε στη Σοφία τα δύο μπουκαλάκια που κρατούσε. Ήταν και τα δύο από διάφανο γυαλί, το ένα όμως είχε κόκκινο υγρό και το άλλο μπλε. Πάνω στο κόκκινο μπουκαλάκι έ-

γράφε: ΠΙΕΣ ΜΕ! Και πάνω στο μπλε έγραφε: ΠΙΕΣ ΜΕ ΚΑΙ ΜΕΝΑ!

Την επόμενη στιγμή, ένα άσπρο κουνελάκι πέρασε τρέχοντας μπροστά από το σπιτάκι της λίμνης. Έτρεχε όρθιο, στα δυο του πόδια, και φορούσε κοστούμι. Τη στιγμή ακριβώς που περνούσε από μπροστά τους, έβγαλε από το τσεπάκι του ένα ρολόι, το κοίταξε και είπε: «Όχι, αχ, όχι, πάλι θα φτάσω καθυστερημένος».

Και συνέχισε το τρέξιμο. Η Αλίκη έτρεξε αμέσως πίσω του. Τρέχοντας, έκανε μια υπόκλιση για να τους αποχαιρετήσει και φώναξε:

«Τώρα, φτου πάλι από την αρχή!»

«Χαιρετίσματα στη Βασίλισσα!» της φώναξε η Σοφία.

Και η Αλίκη χάθηκε κι αυτή ανάμεσα στα δέντρα. Ο Αλμπέρτο κι η Σοφία έμειναν στο κατώφλι να κοιτάζουν τα δύο μπουκαλάκια.

«ΠΙΕΣ ΜΕ!» και «ΠΙΕΣ ΜΕ ΚΑΙ ΜΕΝΑ!» διάβασε η Σοφία τις ετικέτες τους. «Δεν ξέρω αν έχω το θάρρος. Μπορεί και να 'ναι δηλητήριο».

Ο Αλμπέρτο ανασήκωσε τους ώμους.

«Τα μπουκαλάκια σ' τα στέλνει ο ταγματάρχης, κι ό,τι έρχεται από τον ταγματάρχη είναι γνώση και συνείδηση. Δεν μπορεί να είναι παρά χυμός ιδεών».

Η Σοφία ξεβούλωσε το κόκκινο μπουκαλάκι και πλησίασε προσεχτικά το στόμιο στα χείλη της. Ο χυμός ήταν γλυκός και είχε παράξενη γεύση. Κι αυτό ήταν μονάχα η αρχή από τα παράξενα που ακολούθησαν. Γιατί την ίδια κιόλας στιγμή, ο κόσμος γύρω της άλλαξε όψη: η λίμνη, το δάσος και το σπιτάκι θόλωσαν κι έγιναν ένα μπροστά στα μάτια της. Ένα μόνο πρόσωπο έβλεπε, κι αυτό το πρόσωπο ήταν ο ίδιος της ο εαυτός. Ακόμα κι όταν έριξε μια ματιά προς το μέρος του Αλμπέρτο, *ακόμα* και τότε της φάνηκε πως έβλεπε ένα κομμάτι του εαυτού της.

«Παράξενο», είπε. «Ξάφνου, όλα μοιάζουν ενωμένα. Όπου κι αν κοιτάζω, βλέπω ένα πράγμα. Έχω την αίσθηση πως όλα είναι μία και μόνη συνείδηση».

Ο Αλμπέρτο έγνεψε καταφατικά, η Σοφία όμως είχε την εντύπωση ότι εκείνη η ίδια είχε κουνήσει το κεφάλι της.

«Αυτός είναι ο Πανθεϊσμός ή η Φιλοσοφία της Ενότητας», είπε ο Αλμπέρτο. «Αυτό είναι το Παγκόσμιο Πνεύμα των ρομαντικών. Εκείνοι θεωρούσαν τα πάντα, μέρη ενός μεγάλου "Εγώ". Είναι κι ο

Χέγκελ, που από τη μια δεν άφηνε το άτομο από τα μάτια του κι από την άλλη θεωρούσε τα πάντα ως έκφραση του Παγκόσμιου Λόγου».

«Να πιω κι από το άλλο μπουκαλάκι;»

«Αφού έτσι γράφει».

Η Σοφία ξεβούλωσε και το δεύτερο μπουκαλάκι κι ήπιε μια γενναία γουλιά. Αυτός ο χυμός ήταν πιο δροσιστικός και ξινός. Αλλά ο κόσμος γύρω της άλλαξε πάλι όψη. Μέσα σ' ένα δευτερόλεπτο, η επίδραση του κόκκινου χυμού εξαφανίστηκε, κι όλα ξαναπήραν την παλιά τους όψη. Ο Αλμπέρτο ξανάγινε ο Αλμπέρτο, τα δέντρα στο δάσος ξανάγιναν δέντρα στο δάσος κι η λίμνη έμοιαζε πάλι με λίμνη... Αλλά κι αυτό δεν κράτησε πάνω από ένα δευτερόλεπτο. Υστερα, όλα ξεχώρισαν κι απομακρύνθηκαν πολύ μεταξύ τους. Το δάσος δεν ήταν πια δάσος. Και το πιο μικρό δεντράκι ήταν ένας κόσμος ξεχωριστός, μόνος του. Το πιο μικρό κλαδάκι, μια περιπέτεια, που θα μπορούσε κανείς να τη διηγείται δίχως τελειωμό. Η μικρή λίμνη έμοιαζε με απέραντη θάλασσα - όχι επειδή ξαφνικά μεγάλωσε και βάθυνε, αλλά γιατί ξαφνικά φάνηκαν όλες οι αστραφτερές της λεπτομέρειες, η καθεμιά ξεχωριστά, το κάθε λαμπρό της κύμα μόνο του. Η Σοφία κατάλαβε ότι θα μπορούσε ν' ατενίζει μ' ενδιαφέρον αυτή τη λίμνη για όλη την υπόλοιπη ζωή της, να τη μελετάει και, παρ' όλα αυτά, να μην τη γνωρίσει στην εντέλεια: η λιμνούλα θα εξακολουθούσε ακόμα και τότε να κρατάει το μυστήριο της.

Η Σοφία σήκωσε το βλέμμα της στη φυλλωσιά του δέντρου. Τρία σπουργιτάκια έπαιζαν χαρούμενα στα κλαδιά. Εκεί κάθονταν και πριν, όταν η Σοφία είχε πιει τον κόκκινο χυμό, αλλά δεν τα είχε προσέξει. Ο κόκκινος χυμός είχε σβήσει όλες τις λεπτομέρειες, είχε απαλείψει όλες τις ατομικές διαφορές.

Η Σοφία έκανε ένα βήμα, κατέβηκε από το πέτρινο κατώφλι και γονάτισε στο γρασίδι. Κι εκεί ακόμη ανακάλυψε ένα νέο κόσμο - λες κι είχε βουλιάξει κι άνοιγε ξανά τα μάτια της στο βυθό της θάλασσας. Ανάμεσα στα χορταράκια πηγαινοέρχονταν ένα σωρό ζούδια. Η Σοφία είδε μια αραχνούλα που προχωρούσε αποφασιστικά και γρήγορα ανάμεσα στα βρύα, μια κόκκινη μελίγκρα που ανεβοκατέβαινε ο' ένα χορταράκι κι ένα μικρό στρατό μυρμηγκιών που είχε ριχτεί με τα μούτρα στη δουλειά. Αλλά και το κάθε μυρμηγκάκι ανεβοκατέβαζε τα ποδαράκια του με τον δικό του ρυθμό.

Το πιο παράξενο, όμως, έγινε, όταν η Σοφία σηκώθηκε πάλι και κοίταξε τον Αλμπέρτο, που εξακολουθούσε να στέκεται στο κατώφλι. Είδε ξάφνου στο πρόσωπό του ένα εντελώς ξεχωριστό πλάσμα: δεν ήταν μονάχα ένας άνθρωπος, δεν ήταν μονάχα δεκαπέντε χρονών - ήταν η Σοφία Αμουνδσεν, και μόνο αυτή ήταν έτσι!

«Τι βλέπει;;» ρώτησε ο Αλμπέρτο.

«Βλέπω ότι είσαι πολύ αλλόκοτος άνθρωπος».

«Μπα;»

«Νομίζω ότι δε θα καταλάβω ποτέ μου πώς είναι να είσαι ένας άλλος, ένας διαφορετικός άνθρωπος. Δεν υπάρχουν ούτε δύο άνθρωποι στον κόσμο που να 'ναι ολότελα ίδιοι».

«Και το δάσος;»

«Δεν είναι πια δάσος. Είναι ένα ολόκληρο σύμπαν από εκπληκτικά παραμύθια».

«Το περίμενα. Το μπλε μπουκαλάκι είναι ο ατομισμός. Ήταν η αντίδραση του Σόρεν Κίρκεγκορ στη φιλοσοφία του ρομαντισμού. Δεν είναι ίσως τυχαίο που σύγχρονος του Κίρκεγκορ ήταν ο παραμυθάς Χανς Κρίστιαν Αντερσεν. Κοίταζε κι αυτός τον ατέλειωτο πλούτο της φύσης και του κόσμου με βλέμμα κοφτερό και παρατηρητικά Το ίδιο βλέμμα διέθετε, εκατό χρόνια νωρίτερα, και ο Λάιμπνιτς- και είχε αντιδράσει στη φιλοσοφία του Σπινόζα με τον ίδιο τρόπο που ο Κίρκεγκορ αντέδρασε στη φιλοσοφία του Χέγκελ».

«Ακούω αυτά που μου λες, αλλά σε βρίσκω ταυτόχρονα τόσο παράξενο, που θα με πιάσει νευρικό γέλιο».

«Καταλαβαίνω. Γιατί δεν πίνεις μια γουλιά ακόμα από το κόκκινο μπουκαλάκι; Κι ύστερα θα κάτσουμε εδώ στο σκαλοπάτι και θα πούμε δυο λόγια για τον Κίρκεγκορ, πριν τελειώσουμε για σήμερα».

Κάθισαν, και η Σοφία ήπιε μια γουλίτσα από το κόκκινο μπουκαλάκι. Ο κόσμος ενώθηκε πάλι μπροστά (πα μάτια της, τα πράγματα ξανάρθαν στη θέση τους. Ίσως λίγο πιο σφιχτά απ' ό,τι συνήθως, αφού η Σοφία είχε την αίσθηση ότι οι διαφορές πια δεν έπαιζαν κανένα ρόλο. Έγλειψε τότε με την άκρη της γλώσσας της το στόμιο του μπλε μπουκαλιού, και ο κόσμος έγινε περίπου όπως ήταν πριν φέρει η Αλίκη τα δύο μπουκαλάκια.

«Αλλά ποια είναι η αλήθεια;» ρώτησε η Σοφία. «Ποιο από τα δύο μπουκαλάκια μας δίνει την πραγματική εικόνα του κόσμου;»

«Και τα δύο, Σοφία. Δεν μπορούμε να πούμε ότι οι ρομαντικοί έκαναν λάθος. Ίσως, όμως, ήταν λίγο μονόπλευροι».

«Και το μπλε μπουκαλάκι;»

«Νομίζω ότι ο Κίρκεγκορ είχε πιει κάμποσες γουλιές απ' αυτό. Και είχε ακονίσει τη ματιά του έτσι ώστε να διακρίνει με κάθε λεπτομέρεια τη σημασία του μεμονωμένου ατόμου. Αλλά σ' ένα πράγμα είχε δίκιο: δεν είμαστε μονάχα "παιδιά της εποχής μας". Καθεμιά και καθένας από μας είναι ταυτόχρονα κι ένα μοναδικό άτομο, που ζει μόνο τώρα, αυτή τη μία και μοναδική φορά».

«Φαίνεται ότι το γεγονός αυτό άφηνε τον Χέγκελ μάλλον αδιάφορο...»

«Έτσι φαίνεται, Εκείνος ενδιαφερόταν μονάχα για την ιστορική εξέλιξη σε γενικές γραμμές. Κι αυτό ακριβώς εκνεύρισε τον Κίρκεγκορ. Θεώρησε ότι η φιλοσοφία των ρομαντικών και ο ιστορισμός του Χέγκελ είχαν αφαιρέσει από το άτομο την ευθύνη για τη ζωή του. Κατά τη γνώμη του, οι ρομαντικοί και ο Χέγκελ έβραζαν στο ίδιο καζάνι».

«Μπορώ να καταλάβω μια χαρά γιατί θύμωσε».

«Ο Σόρεν Κίρκεγκορ γεννήθηκε το 1813 στην Κοπεγχάγη και ανατράφηκε με μεγάλη αυστηρότητα από τον πατέρα του, από τον οποίο και κληρονόμησε μια θρησκευτική μελαγχολική διάθεση».

«Δεν μπορώ να πω ότι μ' ενθουσιάζει αυτή η ατμόσφαιρα».

«Ούτε εμένα. Εξαιτίας αυτής της μελαγχολίας, ένιωσε, μάλιστα, την υποχρέωση να διαλύσει στα νιάτα του έναν αρραβώνα, πράγμα που δεν έγινε δεκτό με ιδιαίτερη κατανόηση από την αστική κοινωνία της Κοπεγχάγης. Πολύ νωρίς, λοιπόν, έγινε ένα πρόσωπο περιθωριακό κι απόβλητο, στόχος σαρκασμού και ειρωνείας. Μάλιστα... Και με τον καιρό, άρχισε κι αυτός να δείχνει την πίκρα του, σαν το άγριο σκυλί που δαγκώνει όλους όσοι το πλησιάζουν. Σιγά σιγά, έγινε ακριβώς αυτό που ο Ίψεν αργότερα θα ονομάσει "εχθρό του λαού"».

«Κι όλα αυτά εξαιτίας ενός διαλυμένου αρραβώνα;»

«Όχι, όχι μονάχα γι' αυτό. Προς το τέλος πια της ζωής του, είχε φτάσει ν' ασκεί οξύτατη κριτική στο σύνολο του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Πίστευε ότι ολόκληρη η Ευρώπη βάδιζε προς τη χρεοκοπία, ότι ζούσε σε μια εποχή χωρίς πάθη και πίστη και εξαπέλυε μύδρους

εναντίον της χαλαρής και αδιάφορης στάσης της Εκκλησίας. Κι εναντίον των "χριστιανών της Κυριακής", όπως τους ονόμαζε, εκτόξευε, με τα κείμενα του, βέλη πύρινα και φαρμακερά».

«Σήμερα, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για τους "χριστιανούς της γιορτινής πρώτης μετάληψης". Τα περισσότερα παιδιά της ηλικίας μου δέχονται να πάρουν την πρώτη μετάληψη, μόνο και μόνο γιατί θέλουν τα δώρα».

«Ναι, έχεις δίκιο. Για τον Κίρκεγκορ, ο χριστιανισμός ήταν κάτι τόσο συγκλονιστικό και συνάμα τόσο παράλογο, που τα απαιτούσε όλα ή τίποτα. Κατά τη γνώμη του, ήταν αδύνατο να πιστεύει κανείς "λίγο" ή 'μέχρι ένα ορισμένο σημείο". Διότι ή αναστήθηκε ο Θεός την Κυριακή του Πάσχα ή δεν αναστήθηκε. Κι αν αναστήθηκε στ' αλήθεια εκ νεκρών, αν πέθανε πράγματι για χάρη μας, τότε έχουμε μπροστά μας ένα γεγονός τόσο συγκλονιστικό, που πρέπει να χαράξει βαθιά κι ανεξίτηλα όλη μας τη ζωή».

«Κατάλαβα».

«Οι Κίρκεγκορ διέκρινε στους συγχρόνους του. Εκκλησία και πλήρωμα, μια στάση ψεύτικης ευσέβειας συνδυασμένη με μια δασκαλίστικη λογική κατανόηση της πίστης. Κάτι τέτοιο ήταν γι' αυτόν αδιανόητο. Η θρησκεία και η λογική ήταν γι' αυτόν σαν το νερό με τη φωτιά. Δεν αρκούσε να θεωρεί κανείς το χριστιανισμό "αληθινό". έλεγε. Η χριστιανική πίστη επιβάλλει να βαδίζουμε στα χνάρια του Χριστού».

«Και τι σχέση είχαν όλα αυτά με τον Χέγκελ;»

«Ω! Μπορεί ν' άρχισα κατά λάθος από το τέλος...»

«Προτείνω, λοιπόν, να βάλεις όπισθεν και να ξαναρχίσεις γι' άλλη μια φορά από την αρχή».

«Στα δεκαεφτά του κιόλας χρόνια, ο Κίρκεγκορ άρχισε να σπουδάζει θεολογία, το ενδιαφέρον του, όμως, για τα φιλοσοφικά ερωτήματα ολοένα και μεγάλωνε. Στα είκοσι οχτώ του χρόνια, έκλεισε τις σπουδές του με την εργασία "Η έννοια της ειρωνείας στον Σωκράτη". με την οποία κανονίζει ταυτόχρονα μια και καλή τους λογαριασμούς του με τη ρομαντική ειρωνεία και το αιώνιο παιχνίδι των ρομαντικών με την ψευδαίσθηση. Απέναντι στη ρομαντική ειρωνεία, τοποθετεί τη "σωκρατική ειρωνεία". Ο Σωκράτης είχε, επίσης, χρησιμοποιήσει κατά κόρον την ειρωνεία, ο σκοπός του, όμως, ήταν να

διαπαιδαγωγήσει τους ακροατές του και να τους οδηγήσει σε μια όλο και πιο σοβαρή στάση απέναντι στη ζωή. Ο Σωκράτης, σε αντίθεση με τους ρομαντικούς, ήταν, για τον Κίρκεγκορ, ένας υπαρξιακός φιλόσοφος, ένας φιλόσοφος, δηλαδή, που συμπεριλαμβάνει όλη του την ύπαρξη στη φιλοσοφική του σκέψη, ενώ οι ρομαντικοί, με την έλλειψη σοβαρότητας που τους διέκρινε, πολύ απείχαν από μια τέτοια υπεύθυνη και συνεπή στάση».

«Αχά!»

«Αφού, λοιπόν, διέλυσε τον αρραβώνα του, ο Κίρκεγκορ έφυγε, το 1841, για το Βερολίνο, όπου, μεταξύ άλλων, άκουσε και τις παραδόσεις του Σέλινγκ».

«Συναντήθηκε μήπως και με τον Χέγκελ;»

«Όχι, ο Χέγκελ είχε πεθάνει δέκα χρόνια νωρίτερα. Το εγελιανό πνεύμα, ωστόσο, εξακολουθούσε να κυριαρχεί και στο Βερολίνο και σε άλλα μέρη της Ευρώπης. Το "Σύστημα" του είχε αποκτήσει αμέτρητους οπαδούς, οι οποίοι το χρησιμοποιούσαν και το εφάρμοζαν σε όλους σχεδόν τους τομείς της έρευνας και της επιστήμης. Ο Κίρκεγκορ υιοθέτησε την ακριβώς αντίθετη στάση και δήλωσε ότι οι "αντικειμενικές αλήθειες", με τις οποίες ασχολιόταν η εγελιανή φιλοσοφία, ήταν εντελώς αδιάφορες για την ύπαρξη του μεμονωμένοι ανθρώπου».

«Και ποιες αλήθειες έχουν σημασία για τον μεμονωμένο άνθρωπο;»

«Πολύ σημαντικότερη από την αναζήτηση της ΑΛΗΘΕΙΑΣ με κεφαλαία, ήταν, για τον Κίρκεγκορ, η αναζήτηση των αληθειών που παίξουν σημαντικό ρόλο στη ζωή του κάθε ατόμου. Το σπουδαίο είναι, έλεγε, "να βρω τη δική μου αλήθεια". Τοποθέτησε, λοιπόν, απέναντι στο "Σύστημα" το άτομο - τον μεμονωμένο άνθρωπο. Ο Χέγκελ, έλεγε, είχε ξεχάσει πως ήταν κι ο ίδιος ένας άνθρωπος. Ο Κίρκεγκορ κορόιδευε με καυστικό τρόπο τους αφηρημένους καθηγητές της εγελιανής φιλοσοφίας, που ζουν στα σύννεφα, κι ενώ εξηγούν ολόκληρο το Σύμπαν, ξεχνούν το ίδιο τους το όνομα, ξεχνούν ότι είναι ανθρώπινα όντα κι όχι ενσαρκώσεις μιας κάποιας στρυφνής και ακαταλαβίστικης παραγράφου».

«Και τι είναι για τον Κίρκεγκορ ο αληθινός άνθρωπος;»

«Δεν μπορούμε ν' απαντήσουμε και τόσο εύκολα σ' αυτή την ε-

ρώτηση. Μια περιγραφή, γενική και θεωρητική, της ανθρώπινης φύσης ή της ανθρώπινης "ύπαρξης" δεν ενδιέφερε καθόλου τον Κίρκεγκορ. Σημασία έχει γι' αυτόν η ύπαρξη του μεμονωμένου ατόμου, του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά. Κι ο άνθρωπος δεν μπορεί να έρθει αντιμέτωπος με την ύπαρξη του καθισμένος πίσω από ένα γραφείο. Μόνο όταν ενεργούμε, -και προπάντων όταν προχωρούμε με σημαντικές επιλογές-, μόνο τότε ερχόμαστε αντιμέτωποι με την ύπαρξη μας. Μια ιστορία από τη ζωή του Βούδα μπορεί να σου δώσει να καταλάβεις ακριβώς τι εννοούσε ο Κίρκεγκορ».

«Από τη ζωή του Βούδα;»

«Ναι. Γιατί και η φιλοσοφία του Βούδα είχε ως αφετηρία της την ανθρώπινη ύπαρξη. Κάποτε ήταν ένας μοναχός που πίστευε ότι ο Βούδας δίνει ασαφείς απαντήσεις σε πολύ σημαντικά ερωτήματα, όπως: τι είναι ο κόσμος και τι είναι ο άνθρωπος. Ο Βούδας τού απάντησε με ένα πολύ πετυχημένο παράδειγμα: Ας πούμε ότι κάποιος πληγώνεται από βέλος φαρμακερό. Ο άνθρωπος αυτός δε *θα* ρωτήσει ποτέ από καθαρά θεωρητικό ενδιαφέρον, από περιέργεια, πως είναι φτιαγμένο το βέλος που τον χτύπησε, "σε ποιο δηλητήριο ήταν βουτηγμένη η μύτη του και από ποια γωνία έπεσε πάνω του και τον χτύπησε».

«Εμ, βέβαια! Θα προτιμούσε να έρθει κάποιος και να του το βγάλει και να περιποιηθεί την πληγή του».

«Πολύ σωστά. Αυτό θα είχε για κείνον πολύ μεγαλύτερη σημασία. Ο Βούδας κι ο Κίρκεγκορ ένιωθαν κι οι δυο πολύ έντονα ότι η ζωή είναι εξαιρετικά σύντομη. Κι όπως σου είπα και προηγουμένως, σ' αυτή την περίπτωση δε χώνεται κανείς πίσω από ένα γραφείο να σπαζοκεφαλιάζει για το Παγκόσμιο Πνεύμα».

«Καταλαβαίνω».

«Ο Κίρκεγκορ είπε ακόμα ότι η αλήθεια είναι "υποκειμενική". Δεν εννοούσε ότι ό,τι κι αν πιστεύουμε, ό,τι κι αν λέμε, κάνει το ίδιο. Εννοούσε ότι οι πραγματικά σημαντικές αλήθειες είναι προσωπικές. Μόνο τέτοιες αλήθειες είναι "αλήθειες για μένα", "δικές μου αλήθειες"».

«Μπορείς να μου φέρεις ένα παράδειγμα μιας τέτοιας υποκειμενική; αλήθειας;»

«Ένα σημαντικό ερώτημα είναι, για παράδειγμα, η αλήθεια ή όχι του χριστιανισμού. Το ερώτημα αυτό δεν μπορούμε, κατά τη γνώ-

μη του Κίρκεγκορ, να το αντιμετωπίσουμε με ακαδημαϊκό ή θεωρητικό τρόπο. Για κάποιον που αντιλαμβάνεται ότι υπάρχει, είναι ζήτημα ζωής και θανάτου. Δεν αρχίζει να το συζητά απλά και μόνο επειδή του αρέσει η συζήτηση. Είναι ένα θέμα που προσεγγίζουμε με μεγάλο πάθος».

«Καταλαβαίνω».

«Αν πέσεις στο νερό, δε θα ενδιαφερθείς θεωρητικά για το ερώτημα αν θα πνιγείς ή όχι. Το αν υπάρχουν μέσα στο νερό κροκόδειλοι δεν είναι πια ούτε ενδιαφέρον ούτε αδιάφορο. Είναι ζήτημα ζωής και θανάτου».

«Και βέβαια!»

«Πρέπει, λοιπόν, να κάνουμε μια διάκριση: από τη μια, έχουμε το φιλοσοφικό ερώτημα αν υπάρχει ή όχι Θεός· κι από την άλλη, έχουμε τη στάση του ατόμου απέναντι σ' αυτό το ερώτημα. Ο κάθε άνθρωπος μπορεί και πρέπει ν' αντιμετωπίσει αυτές τις ερωτήσεις με τον δικό του τρόπο. Κι εξάλλου, δεν είμαστε σε θέση να δώσουμε οριστική απάντηση σ' αυτές παρά μονάχα μέσω της πίστης. Τα πράγματα που μπορούμε ν' αντιληφθούμε με τη λογική και το μυαλό μας είναι για τον Κίρκεγκορ ασήμαντα».

«Για εξήγησέ το μου αυτό!»

«Οχτώ και τέσσερα δώδεκα, Σοφία. Αυτό το ξέρουμε με σιγουριά. Είναι ένα παράδειγμα λογικής αλήθειας, που απασχολεί όλους τους φιλόσοφους από τον Ντεκάρτ και μετά. Θα μπορούσες, όμως, να τη συμπεριλάβεις στη βραδινή σου προσευχή; Και ποιος κάθεται να τις συλλογιστεί αυτές τις αλήθειες, όταν βρίσκεται στο κρεβάτι του θανάτου; Κανείς! Αυτές οι αλήθειες, όσο "αντικειμενικές" και "γενικές" κι αν είναι, παραμένουν εντελώς αδιάφορες για την ύπαρξη του μεμονωμένου ατόμου».

«Και τι γίνεται με την πίστη;»

«Δεν μπορείς να ξέρεις αν ένας άνθρωπος σ' έχει συγχωρήσει ή όχι για το κακό που του 'κανες. Όμως, έχει για σένα ζωτική σημασία. Είναι ένα ερώτημα για το οποίο δε δείχνεις θεωρητικό ή ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Σ' ενδιαφέρει άμεσα. Δεν μπορείς να ξέρεις αν κάποιος άλλος σε συμπαθεί και σ' αγαπάει. Μπορείς μόνο να το πιστεύεις ή να το ελπίζεις. Κι όμως, το ερώτημα αυτό έχει για σένα πολύ μεγαλύτερη σπουδαιότητα από το αδιαφιλονίκητο γεγονός ότι το

άθροισμα των γωνιών ενός τριγώνου είναι πάντοτε 180 μοίρες. Στο κάτω κάτω, κανείς δεν έχει στο μυαλό του το νόμο της αιτιότητας ή την καντιανή φιλοσοφία, όταν δέχεται το πρώτο του φιλί».

«Θα ήταν καθαρή τρέλα».

«Η πίστη έχει ιδιαίτερα μεγάλη σημασία, όταν πρόκειται για ζητήματα θρησκείας. Ο Κίρκεγκορ λέει ότι αν αντιλαμβάνομαι αντικειμενικά το Θεό, τότε δεν τον πιστεύω. Ακριβώς, όμως, επειδή δεν είμαι σε θέση να αντιληφθώ αντικειμενικά την ύπαρξη του, οφείλω να πιστέψω σ' αυτήν. Κι αν θέλω να διατηρήσω την πίστη μου, πρέπει πάντα να 'χω τα μάτια μου δεκατέσσερα, να μην ξεχάσω ότι και όμως πιστεύω».

«Αυτό ήταν λίγο ακαταλαβίστικο».

«Παλιότερα, πολλοί προσπαθούσαν ν' αποδείξουν την ύπαρξη του Θεού -ή, έστω, να την αντιληφθούν- με τη λογική τους. Αν, όμως, καταπιαστούμε με τέτοια συστήματα απόδειξης του Θεού και λογικά επιχειρήματα, τότε χάνουμε την πίστη μας και τη θρησκευτική μας θέρμη. Το σημαντικό δεν είναι αν ο χριστιανισμός ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αλλά αν "για μένα" είναι ή όχι αλήθεια. Στο Μεσαίωνα, η ίδια σκέψη είχε διατυπωθεί με τη φράση "Credo quia absurdum"».

«Άντε πάλι με τα λατινικά!»

«Αυτό σημαίνει: "Πιστεύω επειδή είναι παράλογο". Αν ο χριστιανισμός απευθυνόταν στη λογική μας, -και όχι σε άλλες πλευρές μέσα μας-, τότε δε θα ήταν ζήτημα πίστης».

«Τώρα κατάλαβα».

«Είδαμε, λοιπόν, τι εννοούσε ο Κίρκεγκορ, όταν έλεγε "Ύπαρξη", "Πίστη" και "υποκειμενική αλήθεια". Και στις τρεις αυτές έννοιες οδηγήθηκε χάρη στην κριτική που άσκησε στη φιλοσοφική παράδοση και, προπάντων, στη φιλοσοφία του Χέγκελ. Η κριτική σκέψη του, ωστόσο, αφορούσε ολόκληρο τον πολιτισμό. Στη σύγχρονη κοινωνία των μεγαλουπόλεων, ο άνθρωπος έχει μετατραπεί σε "κοινό" ή "κοινή γνώμη", έλεγε ο Κίρκεγκορ. Και το πρώτο χαρακτηριστικό του "πλήθους" είναι ακριβώς η "ανόητη φλυαρία". Σήμερα, θα χρησιμοποιούσαμε ίσως τη λέξη "κομφορμισμός", που σημαίνει ότι όλοι "πιστεύουν" το ίδιο, έχουν "την ίδια γνώμη", χωρίς να νοιάζονται ιδιαίτερα για τίποτα».

«Πολύ θα 'θελα να δω τον Κίρκεγκορ να τα λέει ένα χεράκι με τους γονείς της Γιόρουν».

«Δεν ήταν, πάντως, καθόλου διακριτικός κι ευγενικός με τους συνανθρώπους του. Η πένα του έσταζε φαρμάκι, και μπορούσε να γίνει τρομερά ειρωνικός και σαρκαστικός, όταν το ήθελε. Για παράδειγμα, έγραφε: "Το πλήθος είναι το αντίθετο της αλήθειας". Ή: "Η αλήθεια είναι πάντα με το μέρος της μειοψηφίας". Και υπογράμμιζε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν λαθεμένη κι επιφανειακή σχέση με την ύπαρξη...»

«Το να μαζεύει κανείς κούκλες Μπάρμπι είναι, ασφαλώς, κακό πράγμα. Αλλά να είναι ο ίδιος μία απ' αυτές, είναι σίγουρα πολύ χειρότερο...»

«Κι αυτό μας φέρνει στη θεωρία του Κίρκεγκορ για τα τρία στάδια του δρόμου της ζωής».

«Τι είπες;»

«Ο Κίρκεγκορ έλεγε ότι υπάρχουν τρεις διαφορετικές δυνατότητες ύπαρξης. Ο ίδιος χρησιμοποιούσε τον όρο "στάδια". Πρόκειται για το "αισθητικό στάδιο", το "ηθικό στάδιο" και το "θρησκευτικό στάδιο". Διαλέγοντας τη λέξη "στάδιο", θέλει να δείξει ότι μπορεί κανείς να ζει σ' ένα από τα δύο κατώτερα στάδια και ξαφνικά να επιχειρήσει το άλμα προς το τρίτο και ανώτερο. Πολλοί άνθρωποι, όμως, περνούν τη ζωή τους σ' ένα στάδιο μόνο».

«Μια εξήγηση θα ήταν τώρα ό,τι πρέπει. Και θα *'θελα,* επίσης, να μάθω σε ποιο στάδιο βρίσκομαι εγώ και ζω».

«Όποιος ζει στο αισθητικό στάδιο ζει τη στιγμή και προσπαθεί να πετύχει πάντα την ηδονή. Καλό είναι ό,τι είναι ωραίο, χαριτωμένο ή ευχάριστο. Απ' αυτή την άποψη, ένας τέτοιος άνθρωπος ζει εξ ολοκλήρου στον κόσμο των αισθήσεων. Είναι παραδομένος στους πόθους του και στις διαθέσεις του. Αρνητικό είναι οτιδήποτε δεν τον ευχαριστεί ή δεν το γουστάρει, όπως λέμε σήμερα».

«Εντάξει. Νομίζω ότι ξέρω αρκετούς ανθρώπους που 'ναι καθηλωμένοι σ' αυτό το στάδιο».

«Σ' αυτό το στάδιο ζει και ο χαρακτηριστικός ρομαντικός φιλόσοφος· διότι οι απολαύσεις δεν είναι μόνο σαρκικές. Ένας άνθρωπος που αντιμετωπίζει την πραγματικότητα -ή την τέχνη ή τη φιλοσοφία- με παιχνιδιάρικη διάθεση, ζει στο αισθητικό στάδιο. Μπορεί

κανείς ν' αντιμετωπίσει με τον ίδιο τρόπο ακόμα και τη θλίψη ή τον πόνο. Αυτό που κυριαρχεί τότε είναι η ματαιοδοξία. Ο Ίψεν ζωγράφισε στον "Πέερ Γκιντ" το πορτρέτο ενός άνθρωπου που ζει στο αισθητικό στάδιο».

«Νομίζω ότι καταλαβαίνω τι θέλει να πει ο Κίρκεγκορ».

«Κι αναγνωρίζεις σ' αυτή την εικόνα τον εαυτό σου;»

«Όχι εντελώς, αλλά μου θυμίζει τον ταγματάρχη».

«Ναι, μπορεί... Αν κι αυτό θα ήταν κλασικό παράδειγμα κακόγουστης ρομαντικής ειρωνείας. Καλύτερα να μην πιάνεις τ' όνομα του στο στόμα σου!»

«Τι είπες;»

«Εντάξει, εντάξει... Στο κάτω κάτω, δεν είναι δικό σου το λάθος...»

«Πάμε παρακάτω».

«Όποιος ζει στο αισθητικό στάδιο είναι επιρρεπής στα συναισθήματα του φόβου και του κενού. Αν, όμως, τα νιώσει και τα γνωρίσει, τότε υπάρχει ακόμη ελπίδα γι' αυτόν. Για τον Κίρκεγκορ, ο φόβος είναι σχεδόν κάτι θετικό, αποτελεί δείγμα πως το άτομο βρίσκεται σε "υπαρξιακή κατάσταση". Και τότε, μπορεί ν" αποφασίσει μονάχο του αν θα επιχειρήσει το άλμα προς ένα ανώτερο στάδιο. Το άλμα αυτό ή γίνεται ή δε γίνεται. Το "παραλίγο" δε βοηθάει καθόλου. Μόνο όποιο; κάνει στ' αλήθεια το άλμα, θα βρεθεί σε καλύτερη κατάσταση. Ή ναι ή όχι. Δεν υπάρχει ενδιάμεση απάντηση. Ούτε μπορεί κάποιος άλλος να πραγματοποιήσει το άλμα για λογαριασμό σου. Μόνος σου πρέπει ν' αποφασίσεις και μόνος σου να το τολμήσεις».

«Μου θυμίζει λίγο τους ναρκομανείς ή τους αλκοολικούς, που θέλουν να σταματήσουν τα ναρκωτικά ή το ποτό».

«Ίσως έχεις δίκιο. Όταν ο Κίρκεγκορ μιλάει γι' αυτή την απόφαση, μας θυμίζει λίγο τον Σωκράτη, που έλεγε ότι κάθε αληθινή γνώση έρχεται από μέσα μας. Το ίδιο και η επιλογή, που οδηγεί έναν άνθρωπο από το αισθητικό στο ηθικό ή στο θρησκευτικό στάδιο. πρέπει να έρθει από μέσα του. Αυτό ακριβώς περιγράφει και ο Ίψεν στον "Πέερ Γκιντ". Μία επίσης μεγαλοφυή περιγραφή υπαρξιακής επιλογής, που προκύπτει από την εσωτερική ανάγκη και απόγνωση του ατόμου, βρίσκουμε και σ' ένα μυθιστόρημα του Ρώσου

συγγραφέα Ντοστογιέφσκι. Ο τίτλος του είναι "Έγκλημα και Τιμωρία", κι όταν τελειώσουμε τα μαθήματα της φιλοσοφίας, πρέπει να το διαβάσεις οπωσδήποτε».

«Κάτσε να τελειώσουμε και βλέπουμε. Ώστε ο Κίρκεγκορ λέει ότι όποιος παίρνει τη ζωή στα σοβαρά επιλέγει ένα ανώτερο στάδιο».

«Ναι, και περνάει πρώτα πρώτα στο ηθικό στάδιο. Το στάδιο αυτό είναι γεμάτο σοβαρότητα και συνεπείς επιλογές, σύμφωνες με τους ηθικούς κανόνες. Σου θυμίζω την καντιανή Ηθική του Καθήκοντος, που απαιτεί από τον άνθρωπο μια ζωή σύμφωνη με τον Ηθικό Νόμο. Όπως κι ο Καντ, έτσι κι ο Κίρκεγκορ στρέφει προπάντων την προσοχή του στη διάθεση του ανθρώπου. Το σημαντικό δεν είναι τι θεωρεί κανείς σωστό και λάθος· το σημαντικό είναι να πράττει κάτι, επειδή πιστεύει ότι αυτό είναι το σωστό. Ο άνθρωπος που βρίσκεται στο αισθητικό στάδιο διακρίνει τα πράγματα σε ευχάριστα και δυσάρεστα. Ο άνθρωπος που βρίσκεται στο ηθικό στάδιο τα διακρίνει σε σωστά και λάθος».

«Μήπως το παραξηλώνει με τη σοβαρότητα, όποιος ζει σ' αυτό το στάδιο;»

«Μάλλον. Αλλά ο Κίρκεγκορ δε σταματάει ούτε εδώ. Ακόμα κι ο άνθρωπος του καθήκοντος, λέει, θα βαρεθεί κάποτε να κάνει το καθήκον του με συνέπεια και τάξη. Πολλοί άνθρωποι περνούν μια τέτοια φάση κορεσμού και κόπωσης, στα μισά περίπου της ζωής τους. Και τότε αρκετοί απ' αυτούς ξαναπέφτουν στις διασκεδάσεις του αισθητικού σταδίου. Ορισμένοι, όμως, κάνουν το άλμα στο επόμενο στάδιο, στο θρησκευτικό στάδιο. Τολμούν το πραγματικά μεγάλο άλμα στον απέραντο ωκεανό της αβεβαιότητας, στον απέραντο ωκεανό της πίστης. Προτιμούν την πίστη από την αισθητική απόλαυση και τις επιταγές της λογικής. Και παρόλο που μπορεί να 'ναι φριχτό, το να "πέσει κανείς στα χέρια του ζωντανού Θεού", όπως λέει ο Κίρκεγκορ, μόνο τότε μπορεί ο άνθρωπος να συμφιλιωθεί πραγματικά με την ύπαρξή του την ίδια».

«Μέσω του χριστιανισμού, δηλαδή».

«Ναι, για τον Κίρκεγκορ, το θρησκευτικό στάδιο είναι συνώνυμο του χριστιανισμού. Με τη φιλοσοφία του, ωστόσο, επηρέασε και μη χριστιανούς διανοητές. Στον αιώνα μας, γεννήθηκε η λεγόμενη υπαρξιστική φιλοσοφία, που άντλησε πολλά στοιχεία από τη φιλοσοφία του Κίρκεγκορ».

Η Σοφία κοίταξε το ρολόι της.

«Κοντεύει εφτά. Πρέπει να τα μαζεύω και να φεύγω. Η μαμά μου θ' ανησυχήσει».

Και μ' αυτά τα λόγια, αποχαιρέτησε το δάσκαλο της κι έφυγε τρέχοντας για το σπίτι της.

ΜΑΡΞ

... ένα φάντασμα πλανιέται στην Ευρώπη...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΣΗΚΩΘΗΚΕ από το κρεβάτι και πήγε στο παράθυρο που έβλεπε έξω στον κήπο και στον κόλπο. Είχε ξεκινήσει τη μέρα του Σαββάτου διαβάζοντας για τα γενέθλια της Σοφίας. Την προηγούμενη μέρα, ήταν τα δικά της γενέθλια. Αν ο πατέρας της είχε υπολογίσει ότι ως τότε Θα είχε φτάσει κιόλας στα γενέθλια της Σοφίας, τότε είχε πέσει έξω, είχε υπερτιμήσει την κόρη του. Κι όμως, τη χτεσινή μέρα την είχε περάσει αποκλειστικά διαβάζοντας. Από την άλλη, πάλι, ο πατέρας της είχε παρεμβάλει άλλη μια ευχή για τα γενέθλιά της, τότε που ο Αλμπέρτο και η Σοφία τής είχαν τραγουδήσει *Happy birthday*. Η Χίλντε είχε νιώσει μάλλον αμηχανία κι είχε έρθει σε δύσκολη θέση.

Έπειτα, η Σοφία είχε προγραμματίσει ένα πάρτι για την ημέρα που ο πατέρας της Χίλντε θα γύριζε από το Λίβανο. Για την ακρίβεια, ένα «φιλοσοφικό γκάρντεν πάρτι». Η Χίλντε ήταν σίγουρη ότι εκείνη την ημέρα κάτι θα γινόταν, κάτι που ούτε εκείνη αλλά ούτε κι ο μπαμπάς της μπορούσαν να προβλέψουν.

Ένα ήταν σίγουρο: κάποιος έπρεπε να δώσει ένα μάθημα στον μπαμπά της, πριν γυρίσει στο Μπιέρκελι. Και είχε αποφασίσει να το κάνει η ίδια. Αυτό ήταν το λιγότερο που μπορούσε να κάνει για τον Αλμπέρτο και τη Σοφία. Τους το χρωστούσε... Στο κάτω κάτω της γραφής, είχαν από μόνοι τους ζητήσει τη βοήθεια της...

Η μαμά της εξακολουθούσε να δουλεύει στο υπόστεγο με τη βάρκα. Η Χίλντε γλίστρησε στο ισόγειο και πλησίασε στο τηλέφωνο. Έψαξε στον κατάλογο το όνομα του Όλε και της Ανε στην Κοπεγχάγη κι ύστερα κάλεσε το νούμερό τους.

«Ανε Κβάμνταλ».

«Εμπρός! Εδώ Χίλντε Κναγκ».

«Αχ, τι κάνεις, Χίλντε; Πώς τα περνάς στο Λίλεσαντ;»

«Πολύ καλά. Οι διακοπές μας άρχισαν, και σε μια βδομάδα έρχεται κι ο μπαμπάς από το Λίβανο».

«Ε, τότε ποιος στη χάρη σου, Χίλντε!»

«Ε, βέβαια, χαίρομαι πολύ. Και ξέρεις... γι' αυτό σε πήρα στο τηλέφωνο...»

«Μπα;»

«Ναι, νομίζω ότι το αεροπλάνο του θα προσγειωθεί στην Κοπεγχάγη στις 23 Ιουνίου, γύρω στις πέντε το απόγευμα. Θα είστε σπίτι σας εκείνη την ώρα;»

«Έτσι νομίζω».

«Ήθελα απλώς να σε ρωτήσω αν μπορείτε να μου κάνετε μια χάρη...»

«Φυσικά».

«Είναι λίγο παράξενο αυτό που θα σου ζητήσω. Δεν ξέρω καν αν γίνεται».

«Για πες μου. Μη μ' αφήνεις με την περιέργεια».

Και τότε. η Χίλντε τα είπε όλα, για το ντοσιέ, για τον Αλμπέρτο και τη Σοφία και για όλα. Πολλές φορές χρειάστηκε να ξαναπιάσει την ιστορία από την αρχή, γιατί πότε η ίδια και πότε η θεία της έβαζαν τα γέλια. Όταν, όμως, έκλεισαν το τηλέφωνο, το σχέδιο της Χίλντε είχε μπει μπροστά.

Ορισμένες προετοιμασίες έπρεπε να γίνουν και στο σπίτι. Αλλά αυτό δεν ήταν και τόσο βιαστικό.

Το υπόλοιπο απόγευμα και το βράδυ, η Χίλντε το πέρασε μαζί με τη μαμά της. Τελικά, πήγαν στο Κρίστιανσαντ, στον κινηματογράφο· ήταν ένα είδος μικρής γιορτής για τα γενέθλια της Χίλντε. αφού την προηγούμενη μέρα δεν είχαν κάνει τίποτα για να το γιορτάσουν. Την ώρα που περνούσαν τη διασταύρωση του αεροδρομίου, μπήκαν στη θέση τους και τα τελευταία κομμάτια του παζλ που η Χίλντε είχε από το πρωί στο μυαλό της.

Το βράδυ, αργά, όταν έπεσε στο κρεβάτι της, πήρε το μεγάλο ντοσιέ και συνέχισε το διάβασμα.

Οταν η Σοφία σύρθηκε μέσα από την κρυψώνα της και βγήκε στον κήπο, η ώρα κόντευε οχτώ. Η μαμά ξεχορτάριαζε τα παρτέρια κοντά

στην είσοδο του κήπου κι απόρησε όταν την είδε ξαφνικά μπροστά της.

«Από που μπήκες, Σοφία;»

«Από το φράχτη».

«Από το φράχτη;»

«Ναι. Δεν το ξέρεις ότι πίσω από το φράχτη μας έχει ένα μονοπάτι;»

«Και που ήσουν όλη μέρα; Πάλι δεν ήρθες για φαγητό. Ούτε ειδοποίησες...»

«Λυπάμαι, μαμά, δεν το 'θελα. Ήταν τόσο ωραίος ο καιρός, και πήγα μια μακρινή βόλτα».

Η μαμά ανασηκώθηκε και την κοίταξε καλά καλά.

«Πάλι μ' αυτό το φιλόσοφο ήσουνα;»

«Ναι. Αφού σου είπα ότι του αρέσουν οι βόλτες».

«Και θα 'ρθει στο πάρτι ***σου;»***

«Ναι. Χάρηκε πολύ που τον κάλεσα».

«Το ίδιο χαίρομαι κι εγώ. Μετράω τις μέρες!»

Έκρυβε, πράγματι, η φωνή της μαμάς μια μικρή δόση σαρκασμού και πικρίας, ή απλώς της φάνηκε της Σοφίας; Για να 'ναι σίγουρη, είπε:

«Ευτυχώς που κάλεσα και τους γονείς της Γιόρουν. Αλλιώς, θα νιώθαμε κάπως άβολα».

«Μμμ... Τέλος πάντων. Έχω σκοπό να πω δυο κουβέντες ιδιαιτέρως μ' αυτό τον Αλμπέρτο».

«Μπορείτε να πάτε στο δωμάτιό μου. Είμαι σίγουρη ότι θα σου αρέσει».

«Καλά. θέλω να σου πω κάτι ακόμα. Ήρθε ένα γράμμα για σένα».

«Α..»

«Και στη σφραγίδα του γράφει: Τάγμα Κυανοκράνων του ΟΗΕ».

«Ε, τότε είναι από τον αδερφό του Αλμπέρτο».

«Σοφία, νομίζω ότι πρέπει να μου δώσεις πια μερικές εξηγήσεις».

Η Σοφία άρχισε να σκέφτεται πυρετωδώς και μερικά δευτερόλεπτα αργότερα είχε πράγματι βρει μια λογική απάντηση. Φαίνεται ότι κάποιο καλό πνεύμα είχε σπεύσει σε βοήθειά της.

«Είχα πει στον Αλμπέρτο, ξέρεις, ότι μαζεύω παράξενα γραμματόσημα. Κι εκείνος παρακάλεσε τον αδερφό του να μου στείλει μια κάρτα. Βλέπεις πόσο χρήσιμα μπορούν να είναι τ' αδέρφια;»

Μ' αυτή την εξήγηση, η μαμά ησύχασε.

«Το φαγητό σου είναι στο ψυγείο», είπε πιο μαλακά αυτή τη φορά.

«Το γράμμα πού είναι;»

«Πάνω στο ψυγείο».

Η Σοφία όρμησε στην κουζίνα. Το γράμμα είχε σφραγιστεί στις 15.6.1990. Άνοιξε το φάκελο κι έβγαλε από μέσα ένα μικρό σημείωμα:

Γιατί κοπιάζουμε χωρίς σταματημό,
γιατί συνέχεια δουλεύουμε και φτιάνουμε,
αφού, στο τέλος, πάλι όλα τα χαλάμε;
Τα σπάμε, τα πετάμε στον γκρεμό.

Όχι, η Σοφία δεν μπορούσε να βρει απάντηση. Πριν καθίσει να φάει, έβαλε κι αυτό το σημείωμα μαζί με τ' άλλα χαρτιά που είχε μαζέψει τις τελευταίες εβδομάδες στο ντουλάπι της. Ήταν σίγουρη πως δε θ' αργούσε να μάθει τι σήμαινε αυτή η ερώτηση και για ποιο λόγο τής την είχαν κάνει.

Την άλλη μέρα το πρωί, ήρθε η Γιόρουν. Στην αρχή, έπαιξαν ρακέτες κι ύστερα βάλθηκαν να κάνουν σχέδια για το φιλοσοφικό τους γκάρντεν πάρτι. Έπρεπε να σκεφτούν κάνα-δυο εκπλήξεις, να τις έχουν πρόχειρες, αν το κέφι αργούσε ν' ανάψει.

Όταν γύρισε από τη δουλειά η μαμά της Σοφίας, συνέχισαν να μιλούν για το πάρτι. Η μαμά έλεγε και ξανάλεγε την ίδια φράση: «Όχι, δε θα μας λείψει τίποτα». Και δεν το λέγε ειρωνικά.

Φαίνεται πως είχε πειστεί πέρα για πέρα ότι ένα φιλοσοφικό γκάρντεν πάρτι ήταν ό,τι ακριβώς χρειαζόταν η Σοφία, για να προσγειωθεί και πάλι στη γη μετά από τόσες εβδομάδες εντατικών μαθημάτων φιλοσοφίας.

Στο τέλος, τα συμφώνησαν όλα: από τα γλυκά μέχρι τα χρωματιστά λαμπιόνια μέσα στα δέντρα και το φιλοσοφικό κουίζ με έπαθλο ένα βιβλίο φιλοσοφίας για νέους. Αν υπήρχε, δηλαδή, τέτοιο βιβλίο. Η Σοφία δεν ήταν και τόσο σίγουρη γι' αυτό.

Την Πέμπτη, στις 21 Ιουνίου -δυο μέρες πριν το πάρτι-, ο Αλμπέρτο τηλεφώνησε.

«Εδώ Σοφία».

«Κι εδώ Αλμπέρτο».

«Τι κάνεις;»

«Μια χαρά. Νομίζω ότι βρήκα τη διέξοδο που ψάχνουμε».

«Ποια διέξοδο;»

«Ξέρεις. Τη διέξοδο από την πνευματική σκλαβιά, στην οποία ζούμε εδώ και τόσο καιρό».

«Α, αυτή τη διέξοδο...»

«Αλλά δεν μπορώ να σου πω κουβέντα για το σχέδιό μου, πριν ταχτοποιήσω τα πάντα».

«Μήπως, όμως, έτσι χάνουμε πολύτιμο χρόνο; Θα 'θελα να ξέρω τι με περιμένει...»

«Τώρα μιλάς σαν παιδάκι. Αφού το ξέρεις ότι παντού και πάντα κάποιος κρυφακούει τα λόγια μας. Το καλύτερο θα ήταν να μη μιλάμε καθόλου...»

«Είναι, στ' αλήθεια, τόσο άσχημα τα πράγματα;»

«Ναι. Τα σημαντικότερα πρέπει να γίνουν όση ώρα δε θα μιλάμε μεταξύ μας».

«Α...»

«Ζούμε τη ζωή μας σε μια φανταστική πραγματικότητα, πίσω από τις λέξεις μιας μεγάλης ιστορίας. Το κάθε γράμμα είναι γραμμένο από τον ταγματάρχη σε μια φτηνή φορητή γραφομηχανή. Άρα, τίποτε απ' όσα είναι γραμμένα δεν του διαφεύγει»

«Εντάξει, αυτό το καταλαβαίνω. Αλλά πώς είναι δυνατό να του κρυφτούμε;»

«Σσστ!»

«Τι;»

«Ανάμεσα στις γραμμές... Κι εκεί κάτι συμβαίνει. Κι εκεί ακριβώς προσπαθώ να ξεγλιστρήσω μ' όλη την πονηριά που διαθέτω».

«Α, μάλιστα».

«Θα πρέπει, όμως, να συναντηθούμε και σήμερα και αύριο. Το Σάββατο, θα γίνει ό,τι είναι να γίνει. Μπορείς να 'ρθεις τώρα αμέσως;»

«Έρχομαι».

Η Σοφία τάισε τα ψάρια και τα πουλιά, έδωσε στην Γκοβίντα ένα μαρουλόφυλλο κι άνοιξε για τη Σιρχάν μια κονσέρβα με γατοτροφή. Βγαίνοντας, άφησε το γεμάτο πιατάκι στα σκαλιά έξω από την πόρτα. Ύστερα γλίστρησε στο φράχτη και βρέθηκε στο μονοπάτι του δάσους. Είχε κάνει κάμποσο δρόμο, όταν ξάφνου, μέσα στα χόρτα, είδε ένα μεγάλο γραφείο. Πίσω του, ήταν καθισμένος ένας ηλικιωμένος άντρας που κάτι λογάριαζε. Η Σοφία τον πλησίασε και τον ρώτησε τ' όνομά του.

«Σκρουτζ», της είπε κι έσκυψε πάλι στα χαρτιά του.

«Εμένα με λένε Σοφία. Είσαι επιχειρηματίας;»

Ο άντρας έγνεψε καταφατικά.

«Και πάμπλουτος. Δεν αφήνω να πάει χαμένη ούτε μια λίρα. Γι' αυτό και πρέπει να προσέχω πολύ, όταν κάνω τους λογαριασμούς μου».

«Αφού έχεις την υπομονή!»

Η Σοφία τον χαιρέτησε και συνέχισε το δρόμο της. Μα πριν καλά καλά ξεμακρύνει από τον Σκρουτζ, έπεσε πάνω σ' ένα κοριτσάκι. που καθόταν ολομόναχο κάτω από ένα ψηλό δέντρο. Η μικρή ήταν ντυμένη με κουρέλια, ήταν κατάχλομη κι έμοιαζε πολύ άρρωστη. Μόλις είδε τη Σοφία, σήκωσε το χέρι της και της έδειξε ένα μικρό κουτί σπίρτα.

«Μήπως θέλεις ν' αγοράσεις ένα κουτί σπίρτα;» ρώτησε.

Η Σοφία έψαξε στην τσέπη της να βρει χρήματα. Και βρήκε, πράγματι - μια κορόνα.

«Πόσο κάνουν;»

«Μια κορόνα».

Η Σοφία έδωσε την κορόνα στη μικρή και πήρε το κουτάκι με τα σπίρτα.

«Είσαι η πρώτη, εδώ κι εκατό χρόνια, που μου αγόρασε ένα κουτί σπίρτα. Πότε πεθαίνω από την πείνα και πότε από το κρύο».

Η Σοφία συλλογίστηκε ότι δεν ήταν και τόσο παράξενο: μέσα στο δάσος και στην ερημιά, που να βρεθούν πελάτες ν' αγοράσουν σπίρτα από τη φτωχή μικρούλα; Στη στιγμή, όμως, θυμήθηκε τον πλούσιο επιχειρηματία που είχε συναντήσει προηγουμένως. Δεν ήταν ανάγκη να πεθάνει της πείνας αυτό το κοριτσάκι, αφού αυτός είχε τόσα πολλά λεφτά.

«Έλα μαζί μου!» γύρισε κι είπε στη μικρή.

Και παίρνοντάς την από το χέρι, την οδήγησε στον Σκρουτζ.

«Πρέπει να φροντίσεις αυτό το κοριτσάκι. Πεινάει και δεν έχει να φάει», του είπε.

Ο γέρος σήκωσε τα μάτια του από τα χαρτιά του και είπε:

«Αυτό θα κοστίσει χρήματα. Κι όπως σου είπα, εγώ δεν ξοδεύω ασυλλόγιστα ούτε μια λίρα».

«Δεν είναι, όμως, δίκαιο: εσύ είσαι πάμπλουτος, κι αυτή η κακομοίρα είναι τόσο φτωχή», επέμεινε η Σοφία.

«Κουταμάρες! Τι θα πει δικαιοσύνη; Δικαιοσύνη υπάρχει μόνο μεταξύ ίσων»,

«Τι θέλεις να πεις;»

«Εγώ αγωνίστηκα να φτάσω εδώ που είμαι. Κι η δουλειά πρέπει ν' ανταμείβεται. Αυτό θα πει πρόοδος».

«Είσαι άνω ποταμών!»

«Αν δε με βοηθήσεις, θα πεθάνω», είπε το φτωχό κοριτσάκι με τα σπίρτα.

Ο γέρος σήκωσε και πάλι τα μάτια του από τα χαρτιά του. Ύστερα, πέταξε νευριασμένος την πένα του στο γραφείο.

«Δεν είσαι γραμμένη στους καταλόγους μισθοδοσίας. Κοίτα, λοιπόν, να σε πάρουν στο πτωχοκομείο!»

«Αν δε με βοηθήσεις, θα βάλω φωτιά στο δάσος και θα το κάψω», δήλωσε τότε το κοριτσάκι.

Τότε ο γέρος σηκώθηκε από το γραφείο του, το κοριτσάκι, όμως, είχε ήδη ανάψει ένα σπίρτο και πλησιάζοντας κάτι ξερόχορτα, στην άκρη του ξέφωτου, τους έβαλε αμέσως φωτιά.

Ο πλούσιος γέρος άρχισε να χειρονομεί τρομαγμένος.

«Βοήθεια!» φώναξε. «Βοήθεια! Το κόκκινο κοκόρι άρχισε να λαλεί!»

Η μικρή τον κοίταξε μ' ένα πονηρό χαμόγελο.

«Δεν το 'ξερες, δηλαδή, ότι είμαι κομουνίστρια;»

Την επόμενη στιγμή, το κορίτσι, ο επιχειρηματίας και το γραφείο είχαν εξαφανιστεί. Η Σοφία βρέθηκε πάλι ολομόναχη μέσα στο δάσος, ενώ τα ξερόχορτα εξακολουθούσαν να καίγονται. Προσπάθησε να σβήσει τις φλόγες με τα πόδια της και πράγματι τα κατάφερε.

Δόξα τω Θεώ! Η Σοφία έριξε μια ματιά στα μαυρισμένα χόρτα. Στα χέρια της κρατούσε ένα κουτί σπίρτα.

Λες να την είχε βάλει μονάχη της τη φωτιά; Όταν συνάντησε τον Αλμπέρτο μπροστά στο σπιτάκι, του διηγήθηκε καταλεπτώς αυτό που της είχε συμβεί.

«Ο Σκρουτζ είναι ένας τσιγκούνης καπιταλιστής, από το παραμύθι του Τσαρλς Ντίκενς "Χριστουγεννιάτικη ιστορία". Το κοριτσάκι με τα σπίρτα το ξέρεις, ασφαλώς, από τα παραμύθια του Χανς Κρίστιαν Άντερσεν».

«Δεν είναι, όμως, πολύ παράξενο που τους συνάντησα και τους δυο εδώ στο δάσος;»

«Όχι, δεν είναι καθόλου παράξενο. Διότι αυτό εδώ δεν είναι συνηθισμένο δάσος. Κι αφού εμείς οι δυο θα συζητήσουμε σήμερα για τον Καρλ Μαρξ, χαίρομαι πολύ που είδες με τα μάτια σου μια εικόνα από τις ταξικές αντιθέσεις που σπάραζαν την κοινωνία μας κατά τα μέσα του περασμένου αιώνα. Ας μπούμε μέσα, όμως. Εκεί, τουλάχιστον, θα είμαστε πιο προφυλαγμένοι από τον ταγματάρχη».

Κάθισαν πάλι στις πολυθρόνες μπροστά στο παράθυρο. Η Σοφία θυμόταν πολύ καλά το πώς της είχε φανεί η λίμνη, όταν ήπιε από το μπλε μπουκαλάκι. Τα δύο μπουκαλάκια ήταν αφημένα στο περβάζι του τζακιού. Στο τραπέζι, ανάμεσα τους, ήταν τοποθετημένο το μικροσκοπικό αντίγραφο ενός αρχαίου ναού.

«Τι είναι αυτό;» ρώτησε η Σοφία.

«Όλα με τη σειρά, παιδί μου».

Κι ο Αλμπέρτο άρχισε να της μιλάει για τον Μαρξ:

«Όταν ο Κίρκεγκορ ήρθε, το 1841, στο Βερολίνο και παρακολούθησε τις παραδόσεις του Σέλινγκ, μπορεί και να βρέθηκε στο διπλανό θρανίο με τον Καρλ Μαρξ. Ο Κίρκεγκορ έγραψε την πτυχιακή του εργασία με θέμα τον Σωκράτη, ο Καρλ Μαρξ, την ίδια εποχή, διάλεξε ως θέμα του τον Δημόκριτο και τον Επίκουρο, τον αρχαίο ελληνικό υλισμό. Ήταν, κατά κάποιο τρόπο, το προανάκρουσμα για τις φιλοσοφικές θεωρίες που επρόκειτο κι οι δυο τους ν' αναπτύξουν στο μέλλον».

«Ο Κίρκεγκορ, δηλαδή, έγινε υπαρξιστής φιλόσοφος κι ο Μαρξ υλιστής;»

«Τον Μαρξ τον ονομάζουμε ιστορικό υλιστή. Αλλά θα ξαναμιλήσουμε γι' αυτό το ζήτημα».

«Για συνέχισε!»

«Και ο Κίρκεγκορ και ο Μαρξ ξεκίνησαν από τη φιλοσοφία του Χέγκελ. Η δική του σκέψη τους είχε χαράξει και τους δυο. Αλλά και οι δυο τους απομακρύνθηκαν από τη θεωρία του για το Παγκόσμιο Πνεύμα - απ' αυτό που σήμερα ονομάζουμε ιδεαλισμό του Χέγκελ».

«Θα τον βρήκαν πολύ θολό για τα γούστα τους».

«Ακριβώς. Γενικεύοντας, λέμε ότι με τον Χέγκελ τελείωσε η εποχή των μεγάλων φιλοσοφικών συστημάτων. Μετά απ' αυτόν, η φιλοσοφία τράβηξε διαφορετικό δρόμο. Στη θέση των μεγάλων φιλοσοφικών θεωριών έχουμε, από εδώ και πέρα, "υπαρξιακές" ή "πρακτικές φιλοσοφίες". Αυτό ακριβώς εννοούσε ο Μαρξ, όταν έλεγε ότι ως τότε οι φιλόσοφοι προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τον κόσμο αντί να προσπαθήσουν να τον αλλάξουν. Αυτά ακριβώς τα λόγια αποτελούν ένα ορόσημο στην ιστορία της φιλοσοφίας».

«Μετά τη συνάντησή μου στο δάσος με τον Σκρουτζ και το κοριτσάκι με τα σπίρτα, καταλαβαίνω πολύ καλά τι ήθελε να πει ο Μαρξ».

«Η σκέψη του Μαρξ, λοιπόν, έχει ένα πρακτικό -και πολιτικό- στόχο. Ας σημειώσουμε εδώ πως δεν ήταν μόνο φιλόσοφος. Ήταν, επίσης, ιστορικός, κοινωνιολόγος και οικονομολόγος».

«Και ήταν το ίδιο επαναστάτης σε όλες αυτές τις επιστήμες;»

«Ήταν ο φιλόσοφος που επηρέασε περισσότερο απ' όλους την πρακτική πολιτική. Θα πρέπει, όμως, να προσέξουμε και να μη θεωρούμε ανεξέλεγκτα δική του σκέψη, όλες τις ιδέες που μετά το θάνατό του βαφτίστηκαν "μαρξιστικές". Για τον ίδιο τον Μαρξ, λένε ότι έγινε "μαρξιστής" το 1845 και ότι σ' όλη του τη ζωή αντιπαθούσε αυτό το χαρακτηρισμό».

«Ήταν χριστιανός ο Χριστός;»

«Είναι κι αυτό ένα θέμα που μένει ανοιχτό για συζήτηση».

«Πάμε παρακάτω».

«Στη διαμόρφωση αυτού που αργότερα ονομάστηκε μαρξισμός, συνέβαλε από την αρχή σημαντικά ο φίλος και συμφοιτητής του Φρίντριχ Ένγκελς. Κατά τη διάρκεια του αιώνα μας, ο Λένιν, ο Στάλιν, ο Μάο και πολλοί άλλοι ισχυρίστηκαν ότι συνέβαλαν στην εξέλιξη του μαρξισμού. Στις ανατολικές χώρες, μάλιστα, μιλούσαν μετά τον Λένιν για τον λεγόμενο "μαρξισμό-λενινισμό"».

«Προτείνω, τότε, να συγκεντρώσουμε την προσοχή μας στον ίδιο τον Μαρξ. Πώς τον είπες; "Ιστορικό υλιστή";»

«Δεν ήταν φιλοσοφικός υλιστής, όπως οι ατομιστές της αρχαιότητας και οι μηχανιστικοί υλιστές του 17ου και του 18ου αιώνα. Είχε, όμως, την άποψη ότι προπάντων οι υλικές συνθήκες διαβίωσης μιας κοινωνίας είναι εκείνες που διαμορφώνουν τη σκέψη μας και τη συνείδησή μας. Οι υλικές αυτές συνθήκες είναι, κατά τη γνώμη του, αποφασιστικές και για την περαιτέρω ιστορική εξέλιξη».

«Οι ιδέες του διαφέρουν, πράγματι, από εκείνες του Χέγκελ με το Παγκόσμιο Πνεύμα του».

«Ο Χέγκελ είχε πει ότι η ιστορική εξέλιξη προκύπτει από την ένταση μεταξύ δύο αντιθέτων, που χάρη σε μια ξαφνική μεταβολή εξαφανίζονται, δίνοντας τη θέση τους σε μια τρίτη μέση κατάσταση. Αυτή τη σκέψη, ο Μαρξ τη θεώρησε σωστή. Μόνο που, κατά τη γνώμη του, ο γερο-Χέγκελ είχε αναποδογυρίσει την αλήθεια, τα πάνω-κάτω».

«Δηλαδή, πώς; Είχε αναποδογυρίσει τη ζωή του την ίδια;»

«Ο Χέγκελ ονόμαζε τη δύναμη που ωθεί την ιστορία προς τα εμπρός "Παγκόσμιο Πνεύμα" ή "Παγκόσμιο Λόγο". Ο Μαρξ, λοιπόν, θεώρησε ότι στο σημείο αυτό ο Χέγκελ είχε λάθος και προσπάθησε ν' αποδείξει ότι οι μεταβολές των υλικών συνθηκών διαβίωσης είναι καθοριστικές για την ιστορική εξέλιξη. Δεν είναι η πνευματική πρόοδος προϋπόθεση για την εξέλιξη των υλικών συνθηκών διαβίωσης· αυτό που συμβαίνει είναι ακριβώς το ανάποδο: σε τελική ανάλυση, οι υλικές συνθήκες διαβίωσης καθορίζουν την πνευματική κατάσταση μιας κοινωνίας. Οι οικονομικές δυνάμεις μέσα σε μια κοινωνία προκαλούν αλλαγές σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής και σπρώχνουν προς τα εμπρός τον τροχό της ιστορίας».

«Δεν έχουμε παράδειγμα;»

«Η φιλοσοφία και η επιστήμη της αρχαιότητας καλλιεργήθηκαν αποκλειστικά σχεδόν για χάρη της ίδιας της φιλοσοφίας και της ίδιας της επιστήμης. Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι δεν έδιναν δεκάρα για την πρακτική εφαρμογή της θεωρητικής τους γνώσης, για τη βελτίωση των συνθηκών της καθημερινής ζωής».

«Μπα;»

«Αυτό συνδέεται άμεσα με τον τρόπο που ήταν οργανωμένες οι κοινωνίες στις οποίες ζούσαν. Η ζωή και η παραγωγή των αναγκαίων στις αρχαίες κοινωνίες στηρίζονταν προπάντων στην εργασία

των σκλάβων. Γι' αυτό και οι ελεύθεροι πολίτες δεν είχαν καμιά ανάγκη να διευκολύνουν την παραγωγή με πρακτικές εφευρέσεις. Αυτό είναι ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο οι οικονομικές συνθήκες μπορούν να επηρεάσουν τη σκέψη και τη διανόηση σε μια κοινωνία».

«Κατάλαβα».

«Τις υλικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες σε μια κοινωνία, ο Μαρξ τις ονόμαζε *βάση* αυτής της κοινωνίας. Τις αντιλήψεις, τον τρόπο της σκέψης της, το πολιτικό της σύστημα, τους νόμους της και, τέλος, τη θρησκεία, την ηθική, την τέχνη, τη φιλοσοφία και την επιστήμη της, ο Μαρξ τα ονόμαζε *εποικοδόμημα».*

«Βάση και *εποικοδόμημα,* λοιπόν».

«Και τώρα δώσε μου αυτό τον μικρό αρχαίο ελληνικό ναό».

«Ορίστε».

«Είναι ένα αντίγραφο σε σμίκρυνση του ναού του Παρθενώνα στην Ακρόπολη. Εσύ τον έχεις δει και στο κανονικό του μέγεθος».

«Εννοείς στο βίντεο».

«Βλέπεις ότι ο ναός έχει μια στέγη πραγματικά όμορφη κι ανάλαφρη, και λεπτά διακοσμημένη. Το πρώτο πράγμα που προσέχουμε είναι η στέγη. Αυτό ακριβώς είναι το εποικοδόμημα. Μόνο που η στέγη δεν μπορεί να σταθεί μόνη της στον αέρα».

«Γι' αυτό υπάρχουν οι κολόνες που τη στηρίζουν».

«Ολόκληρο το οικοδόμημα χρειάζεται γερά θεμέλια, μια βάση που θα στηρίζει το κτίριο. Σύμφωνα με τον Μαρξ, οι υλικές συνθήκες "στηρίζουν" όλες τις σκέψεις κι όλες τις ιδέες που παρουσιάζονται σε μια κοινωνία. Αυτό σημαίνει ότι το εποικοδόμημα μιας κοινωνίας είναι, στην πραγματικότητα, παράγωγο της υλικής βάσης της».

«Θέλεις να πεις ότι η Θεωρία των Ιδεών του Πλάτωνα είναι ένα παράγωγο των κεραμοποιών και των αμπελουργών της Αττικής την εποχή εκείνη;»

«Όχι, δεν είναι και τόσο απλό το πράγμα. Κι ο Μαρξ δεν παρέλειψε να το τονίσει αυτό. Η βάση και το εποικοδόμημα μιας κοινωνίας αλληλοεπηρεάζονται. Αν ο Μαρξ δεν το δεχόταν αυτό, θα ήταν ένας "μηχανιστικός υλιστής". Επειδή, όμως, διέκρινε πως μεταξύ βάσης και εποικοδομήματος υπήρχε μια αλληλεπίδραση, μια σχέση α-

ντίθεσης και αμοιβαίας επιρροής, τον χαρακτηρίζουμε διαλεκτικό υλιστή. Θα θυμάσαι τι εννοούσε ο Χέγκελ με τον όρο *διαλεκτική εξέλιξη*. Από την άλλη, σου τονίζω ότι ο Πλάτωνας δεν εργαζόταν ούτε ως κεραμοποιός ούτε ως αμπελουργός».

«Καταλαβαίνω. Θα μου πεις κι άλλα για τον Παρθενώνα;»

«Ναι, δυο λόγια ακόμα. Τώρα, έτσι όπως κοιτάζεις τη βάση του, μήπως μπορείς να μου την περιγράψεις;»

«Οι κολόνες στηρίζονται πάνω σε μια βάση από τρία επίπεδα ή σκαλοπάτια».

«Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για την κοινωνία: η βάση της χωρίζεται σε τρία επίπεδα. Κάτω κάτω, είναι αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί φυσικές προϋποθέσεις παραγωγής. Και εννοεί τις συνθήκες τις καθορισμένες από τη φύση, που η κοινωνία βρίσκει δεδομένες· τη βλάστηση, τις πρώτες ύλες, τον πλούτο του υπεδάφους και λοιπά. Αυτά τα δεδομένα αποτελούν τα θεμέλια μιας κοινωνίας και τα θεμέλια θέτουν ξεκάθαρα και σαφή όρια ως προς την παραγωγή της κοινωνίας, άρα και ως προς τη μορφή της και τον πολιτισμό που αυτή η κοινωνία θα αναπτύξει».

«Στη Σαχάρα, για παράδειγμα, δεν μπορεί κανείς ν' ασχοληθεί με το ψάρεμα της ρέγκας. Ούτε είναι δυνατό στη Λαπωνία να ευδοκιμήσουν οι χουρμαδιές».

«Πολύ σωστά. Οι άνθρωποι, όμως, που ζουν νομαδική ζωή σκέφτονται εντελώς διαφορετικά από τους ψαράδες ενός μικρού χωριού στη Βόρεια Νορβηγία. Το επόμενο επίπεδο είναι, σύμφωνα με τον Μαρξ, οι παραγωγικές δυνάμεις. Εδώ ο Μαρξ κατατάσσει την εργατική δύναμη του ίδιου του ανθρώπου αλλά και των μηχανών και των εργαλείων που αυτός έχει κατασκευάσει. έχουμε, δηλαδή, από τη μια μεριά την εργατική δύναμη του ανθρώπου κι από την άλλη, τα μέσα παραγωγής».

«Παλαιότερα, ψάρευαν με καΐκια ή με βάρκες τραβώντας κουπί. Τωρα υπάρχουν τεράστια πλοία, που μοιάζουν σωστά εργοστάσια».

«Μ' αυτό που είπες, φτάσαμε και στο τρίτο επίπεδο της βάσης μιας κοινωνίας. Εδώ τα πράγματα είναι λίγο πιο πολύπλοκα: το ζήτημα είναι ποιος κατέχει τα μέσα παραγωγής σε μια κοινωνία και πώς είναι οργανωμένη η εργασία· πρόκειται, δηλαδή, για το καθεστώς ιδιοκτησίας και τον καταμερισμό εργασίας. Αυτό είναι

το τρίτο επίπεδο, το οποίο ο Μαρξ αποκαλεί συνθήκες παραγωγής».

«Κατάλαβα».

«Ως τώρα, λοιπόν, είπαμε ότι, σύμφωνα με τον Μαρξ, το σύστημα παραγωγής μιας κοινωνίας καθορίζει και την πολιτική και την ιδεολογική της εξέλιξη. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι σήμερα σκεφτόμαστε με διαφορετικό τρόπο -και έχουμε μια διαφορετική ηθική- από τους ανθρώπους μιας φεουδαρχικής κοινωνίας, για παράδειγμα».

«Άρα ο Μαρξ δεν πίστευε ότι υπάρχει φυσικό δίκαιο έγκυρο και ισχύον σε όλες τις εποχές...»

«Όχι. Ο Μαρξ θεωρεί ότι το ηθικά σωστό είναι ένα παράγωγο της κοινωνικής βάσης. Σε μια παλιά αγροτική κοινωνία, οι γονείς αποφασίζουν για τους γάμους των παιδιών τους, γιατί έτσι διαλέγουν εκείνοι τους κληρονόμους των κτημάτων τους. Σε μια σύγχρονη μεγαλούπολη, οι κοινωνικές συνθήκες είναι διαφορετικές, η επιλογή, λοιπόν, του συντρόφου γίνεται με διαφορετικό τρόπο. Εμείς έχουμε την ευκαιρία να γνωρίσουμε τον ή την αγαπημένη μας σε μια ντισκοτέκ ή σ' ένα πάρτι. Κι αν αγαπηθούμε, μπορούμε ωραιότατα να νοικιάσουμε μαζί ένα σπίτι και να ζήσουμε έτσι όσο θέλουμε, χωρίς να ρωτήσουμε κανέναν».

«Εμένα, πάντως, δε θα μ' άρεσε καθόλου να διαλέξουν οι γονείς μου τον άντρα που θα πάρω».

«Όχι, βέβαια, γιατί είσαι κι εσύ ένα παιδί της εποχής σου. Ο Μαρξ τονίζει, εξάλλου, ότι είναι η άρχουσα τάξη σε μια κοινωνία που καθορίζει ποιο είναι το σωστό και ποιο το λάθος. Και η ιστορία, λέει, δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ιστορία των ταξικών αγώνων, της αντιπαράθεσης δηλαδή ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, με έπαθλο τα μέσα παραγωγής».

«Και οι ιδέες, οι σκέψεις των ανθρώπων; Δε συμβάλλουν κι αυτές στις μεγάλες αλλαγές της ιστορίας;»

«Ναι και όχι. Ο Μαρξ πίστευε ότι οι μεταβολές στο εποικοδόμημα μιας κοινωνίας επηρεάζουν ασφαλώς τη βάση της. Δεν παραδεχόταν, όμως, ότι το εποικοδόμημα μπορούσε να καθορίσει από μόνο του την πορεία της ιστορίας. Από τη δουλοκτητική κοινωνία της αρχαιότητας ως τη βιομηχανική κοινωνία του αιώνα μας, όλες οι αλλαγές οφείλονται στην κοινωνική βάση, κατά τη γνώμη του».

«Ναι, αυτό μού το ξανάπες».

«Σε όλες τις φάσεις της ιστορίας υπήρχε, σύμφωνα με τον Μαρξ, μια αντίθεση ανάμεσα στις δυο σημαντικότερες κοινωνικές τάξεις. Στη δουλοκτητική κοινωνία της αρχαώτητας υπήρχε το χάομα μεταξύ των ελεύθερων πολιτών και των σκλάβων. Στη φεουδαρχική κοινωνία του Μεσαίωνα, υπήρχε η έντονη αντίθεση μεταξύ δουλοπάροικων και φεουδαρχών κι αργότερα μεταξύ αριστοκρατών και αστών. Αλλά την εποχή του ίδιου του Μαρξ, σε μία, όπως ο ίδιος την ονομάζει, αστική ή καπιταλιστική κοινωνία, η αντίθεση εντοπίζεται ιδίως μεταξύ καπιταλιστών και εργατών ή προλετάριων - μεταξύ, δηλαδή, αυτών που κατέχουν τα μέσα παραγωγής κι εκείνων που δεν έχουν τίποτε άλλο παρά μόνο την εργατική τους δύναμη. Κι επειδή η άρχουσα τάξη δεν εγκαταλείπει ποτέ οικειοθελώς την εξουσία, μόνο με την επανάσταση οι εργάτες θα μπορέσουν να επιφέρουν μεταβολές στο κοινωνικό σύστημα».

«Και τι γίνεται με την κομουνιστική κοινωνία;»

«Τον Μαρξ τον απασχολούσε προπάντων το πέρασμα από την καπιταλιστική στην κομουνιστική κοινωνία. Γι' αυτό και αναλύει διεξοδικά το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Πριν, όμως, δούμε από κοντά αυτό το σύστημα, θα πρέπει να πούμε ακόμα δυο λόγια για τις απόψεις του σχετικά με την εργασία».

«Εμπρός, λοιπόν!»

«Πριν γίνει κομουνιστής, ο νεαρός Μαρξ είχε ενδιαφερθεί πολύ για τους ανθροίπους και για τη δουλειά τους. Το ίδιο αντικείμενο είχε τραβήξει και την προσοχή του Χέγκελ, που διέκρινε ένα είδος αλληλεπίδρασης, ένα είδος "διαλεκτικής" σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση. Την άποψη του αυτή συμμερίστηκε και ο νεαρός Μαρξ: όταν ο άνθρ(«πος επεξεργάζεται τη φύση και την αλλάζει με τη δουλειά του, τότε αλλάζει κι αυτός ο ίδιος. Με την εργασία του, διαμορφώνει τη φύση και τον κόσμο γύρω του, αλλά διαμορφώνεται κι αυτός ο ίδιος. Όπως αυτός σφραγίζει τη φύση, έτσι κι η φύση σφραγίζει τον άνθρωπο και. διαμορφώνει τη συνείδηση του».

«Πες μου τι δουλειά κάνεις, να σου πω ποιος είσαι».

«Ακριβώς. Ο Μαρξ έλεγε: η συνείδηση μας διαμορφώνει τη δουλειά μας. Αλλά και η δουλειά μας διαμορφώνει τη συνείδηση μας.

Είναι ένα είδος αμοιβαίας αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο "χέρι" και στο "κεφάλι". Κατ' αυτό τον τρόπο, η συνείδηση του ανθρώπου σχετίζεται άμεσα με τη δουλειά του».

«Αυτό είναι μάλλον δυσάρεστο για όποιον είναι άνεργος».

«Ναι, όποιος δεν έχει δουλειά είναι, κατά κάποιο τρόπο, μετέωρος. Αυτό το είχε ήδη τονίσει ο Χέγκελ. Και για τον Χέγκελ και για τον Μαρξ, η δουλειά είναι κάτι θετικό, κάτι που βρίσκεται μέσα στη φύση του ανθρώπου».

«Ε, τότε θετικό είναι και το να δουλεύει κανείς εργάτης».

«Κατά βάση, ναι. Αλλά σ' αυτό το σημείο, ο Μαρξ αρχίζει να επικρίνει το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Και η κριτική του ήταν εξουθενωτική».

«Για λέγε!»

«Στο καπιταλιστικό σύστημα, ο εργάτης εργάζεται για λογαριασμό άλλου. Η δουλειά του, λοιπόν, φεύγει απ' αυτόν, και το αποτέλεσμα, το προϊόν της, δεν του ανήκει. Ο εργάτης αποξενώνεται από τη δουλειά *τον* - κι επομένως κι από τον ίδιο του τον εαυτό. Χάνει την αξιοπρέπεια του ως άνθρωπος. Ο Μαρξ χρησιμοποιεί έναν όρο του Χέγκελ: αλλοτρίωση».

«Έχω μια θεία, που εδώ και είκοσι χρόνια εργάζεται σ' ένα εργοστάσιο τυλίγοντας σοκολατάκια. Καταλαβαίνω, λοιπόν, τι εννοείς. Λέει ότι μισεί τη διαδρομή που πρέπει να κάνει κάθε πρωί για να πάει στη δουλειά της».

«Αν, όμως, μισεί τη δουλειά της, Σοφία, τότε θα πρέπει να μισεί, κατά κάποιο τρόπο, και τον ίδιο της τον εαυτό».

«Σίγουρα, πάντως, μισεί τα σοκολατάκια».

«Στην καπιταλιστική κοινωνία, η εργασία είναι οργανωμένη κατά τέτοιο τρόπο που ο εργάτης δουλεύει σαν σκλάβος προς όφελος μιας άλλης εργατικής τάξης. Ο εργάτης δεν "ξοδεύει" έτσι μόνο τη δουλειά του αλλά και τον ίδιο του τον εαυτό».

«Είναι πράγματι τόσο άσχημα τα πράγματα;»

«Έτσι πίστευε ο Μαρξ. Ας μην ξεχνάμε, όμως, ότι έπαιρνε ως αφετηρία της σκέψης του την κοινωνική πραγματικότητα της Ευρώπης γύρω στα 1850. Και η απάντηση στην ερώτηση σου για την εποχή εκείνη είναι ένα ξεκάθαρο ναι: τα πράγματα ήταν πολύ άσχημα. Οι εργάτες αναγκάζονταν να δουλεύουν συχνά δεκατέσσερις ώρες την

ημέρα μέσα σε παγωμένες αίθουσες εργοστασίων. Οι μισθοί ήταν τόσο χαμηλοί, που συχνά έπρεπε να εργάζονται και τα μικρά παιδιά και οι λεχώνες, για να μπορέσει μια οικογένεια να επιβιώσει. Οι συνθήκες διαβίωσης της εργατικής τάξης ήταν στ' αλήθεια απερίγραπτες. Πολλοί εργοδότες πλήρωναν ένα μέρος του μισθού δίνοντας στους εργάτες τους *φτηνά* οινοπνευματώδη. Πολλές εργάτριες υποχρεώνονταν να συμπληρώνουν τα ελάχιστα έσοδα τους με την πορνεία. Πελάτες τους ήταν, φυσικά, τ' αφεντικά τους, οι πλούσιοι. Με λίγα λόγια, η δουλειά, που θα 'πρεπε να είναι το ευγενέστερο χαρακτηριστικό του ανθρώπου, ήταν η αιτία που τον μεταμόρφωνε σε κτήνος».

«Με κάτι τέτοια γίνομαι έξαλλη».

«Το ίδιο έπαθε κι ο Μαρξ. Την ίδια στιγμή, τα παιδιά των πλουσίων έκαναν το μπάνιο τους κι έρχονταν στα μεγάλα, ζεστά δωμάτια τους για να παίξουν βιολί ή τέλειωναν το πλουσιοπάροχο γεύμα τους και κάθονταν να μελετήσουν πιάνο. Τα απογεύματα, έκαναν τη βόλτα τον; κι έπειτα το 'ριχναν πάλι στο παιχνίδι ή στη μουσική».

«Τι τρομερή αδικία!»

«Το ίδιο έλεγε κι ο Μαρξ. Το 1848, δημοσίευσε, μαζί με το φίλο του Φρίντριχ Ένγκελς, το περίφημο Κομουνιστικό Μανιφέστο. Η πρώτη φράση αυτού του Μανιφέστου λέει: "Ένα φάντασμα πλανιέται πάνο) από την Ευρώπη - το φάντασμα του Κομουνισμού!"».

«Ακούγεται πολύ τρομακτικό».

«Και οι αστοί τρόμαξαν πράγματι. Γιατί οι προλετάριοι άρχισαν να ξεσηκώνονται. Θέλεις ν' ακούσεις την τελευταία φράση του Μανΐ(|Γ(ΐτου;»

«Ναι».

«"Οι κομουνιστές δεν καταδέχονται να κρύψουν τις απόψεις τους και τις βλέψεις τους. Δηλώνουν, λοιπόν, ανοιχτά ότι ο σκοπός τους μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη βίαιη ανατροπή της σημερινής καθεστηκυίας τάξης. Ας τρέμουν την επανάσταση οι άρχουσες τάξεις. Οι προλετάριοι δεν έχουν τίποτα να χάσουν παρά μόνο τις αλυσίδες τους. Έχουν, όμως, να κερδίσουν έναν ολόκληρο κόσμο. Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!"»

«Αν η κατάσταση ήταν πράγματι τόσο άσχημη, όπως μου την περιέγραψες, τότε πολύ ευχαρίστως θα το υπέγραφα κι εγώ. Σήμε-

ρα, όμως, δεν είναι πια έτσι τα πράγματα. Ή μήπως κάνω λάθος;»

«Στη Νορβηγία, η κατάπαση έχει βελτιωθεί σημαντικά. Αυτό, όμως, δεν ισχύει για όλα τα μέρη *τον* κόσμου. Πολλοί άνθρωποι εξακολουθούν να ζοτιν κάτο) από απάνθρωπες συνθήκες, παράγοντας προϊόντα που αυξάνουν τον πλοΐίτο των καπιταλιστών. Αυτό, ο Μαρξ το ονομάζει εκμετάλλευση».

«Μήπως μπορείς να μου εξηγήσεις λίγο καλύτερα αυτή τη λέξη;»

«Όταν ο εργάτης παράγει ένα προϊόν, αυτό το προϊόν έχει μια συγκεκριμένη αξία στην αγορά».

«Ναι».

«Αν, τώρα, αφαιρέσεις το μισθό του εργάτη και τα άλλα έξοδα παραγωγής από την τιμή του προϊόντος, τότε θα μείνει ένα ποσό υπόλοιπο. Αυτό το ποσό, ο Μαρξ το ονομάζει υπεραξία ή κέρδος. Αυτί) σημαίνει ότι ο καπιταλιστής καρπώνεται ένα μέρος της αξίας που παρήγαγε ο εργάτης με τη δουλειά του. Κι αυτό, ο Μαρξ το λέει εκμετάλλευση».

«Κατάλαβα».

«Ο καπιταλιστής, τώρα, μπορεί να επενδύσει ένα μέρος του κέρδους στο κεφάλαιο του - μπορεί, για παράδειγμα, να εκσυγχρονίσει τις εγκαταστάσεις του εργοστασίου του. Αυτό το κάνει ελπίζοντας ότι θα παράγει στη συνέχεια τα προϊόντα με τρόπο ακόμα πιο φτηνά, που θα του αφήνει μεγαλύτερο κέρδος· κι ότι, στον επόμενο γύρο, θα του μείνει στην τσέπη ένα ακόμα μεγαλύτερο ποσό, ως υπεραξία».

«Λογικό είναι».

«Ναι. Ακούγεται πολύ λογικό. Αλλά τα πράγματα δε θα 'ρθουν έτσι όπως τα περιμένει ο καπιταλιστής, ούτε απ' αυτή ούτε από πολλές άλλες απόψεις. Κι αυτό ακριβώς προέβλεψε ο Μαρξ».

«Δηλαδή;»

«Ο Μαρξ θεωρούσε αντιφατικό το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, αυτό καθ' αυτό. Ο καπιταλισμός είναι, κατά τη γνώμη του, ένα οικονομικά σύστημα που εμπεριέχει τον ίδιο το σπόρο της καταστροφής του· επειδή δεν προχωράει με λογικό τρόπο, δε διαθέτει λογική διακυβέρνηση».

«Αυτό είναι μάλλον καλό για τους καταπιεσμένους».

«Μάλλον. Ο Μαρξ, πάντως, το είχε σίγουρο ότι το καπιταλιστικό

σύστημα θα καταρρεύσει εξαιτίας των ίδιων του των αντιφάσεων. Θεωρούσε τον καπιταλισμό "προοδευτικό" -στραμμένο, δηλαδή, προς το μέλλον-, μόνο και μόνο επειδή τον έβλεπε ως ένα στάδιο αναγκαίο για το πέρασμα στον κομμουνισμό».

«Μπορείς να μου φέρεις ένα παράδειγμα, για να καταλάβω γιατί ο καπιταλισμός είναι αυτοκαταστροφικός;»

«Ναι. Είπαμε για τον καπιταλιστή που έχει ένα σωρό λεφτά περίσσευμα και επενδύει ένα μέρος των χρημάτων αυτών για τον εκσυγχρονισμό του εργοστασίου του. Ταυτόχρονα, πρέπει να πληρώνει το δάσκαλο της μουσικής για τα παιδιά τον και τ' ακριβά φουστάνια της γυναίκας του».

«Μπα;»

«Ναι. Αν κι αυτό από μόνο του δεν παίζει και τόσο μεγάλο ρόλο. Εκσυγχρονίζει, λοιπόν, το εργοστάσιο του. Αγοράζει, δηλαδή, πιο μοντέρνα μηχανήματα κι επομένως δε χρειάζεται πια τόσους πολλούς εργάτες. Αυτό το κάνει για να πουλήσει τα προϊόντα του φτηνότερα, σε τιμές πιο ανταγωνιστικές».

«Κατάλαβα».

«Δεν είναι, όμως, ο μόνος που σκέφτεται κατ' αυτό τον τρόπο. Αυτό σημαίνει ότι το σύνολο της παραγωγής σ' έναν κλάδο εκσυγχρονίζεται διαρκώς. Τα εργοστάσια γίνονται όλο και πιο αποδοτικά, όλο και πιο μεγάλα, καταλήγοντας σε όλο και λιγότερα χέρια. Και τι γίνεται τότε. Σοφία;»

«Ξέρω εγώ;...»

«Τα εργοστάσια αυτά χρειάζονται όλο και λιγότερους εργάτες. Όλο και περισσότεροι εργάτες, λοιπόν, μένουν άνεργοι. Γι' αυτό και τα κοινωνικά προβλήματα οξύνονται. Παρόμοιες κρίσεις, λέει ο Μαρξ, είναι το σημάδι πως ο καπιταλισμός φτάνει πια στο τέλος του. Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, ωστόσο, ο καπιταλισμός έχει κι άλλα πολλά αυτοκαταστροφικά χαρακτηριστικά. Όταν στα μέσα παραγωγής επενδύεται ολοένα και μεγαλύτερο μέρος των κερδών, χωρίς ταυτόχρονα να επιτυγχάνεται και μεγαλύτερη υπεραξία, αφού κι οι τιμές πρέπει να παραμένουν χαμηλές κι ανταγωνιστικές... τότε; Μπορείς να μου πεις, Σοφία, τι κάνει τότε ο καπιταλιστής;»

«Όχι, δεν μπορώ να σου πω, γιατί δεν ξέρω».

«Φαντάσου ότι έχεις ένα εργοστάσιο και δεν τα πας καλά οικονομικά. Ο ανταγωνισμός σε απειλεί. Σε ρωτώ: πώς μπορείς να εξοικονομήσεις χρήματα;»

«Κατεβάζοντας ίσως τους μισθούς;»

«Μπράβο σου! Ναι. Αυτό είναι η πιο έξυπνη λύση. Αν, όμως, όλοι οι καπιταλιστές είναι το ίδιο έξυπνοι με σένα -και σε διαβεβαιώ ότι είναι-, τότε οι εργάτες θα εξαθλιωθούν τόσο πολύ, που δε θα μπορούν ν' αγοράσουν τίποτα. Λέμε τότε ότι η αγοραστική δύναμη μιας κοινωνίας έχει πέσει και καταλήγουμε σ' ένα φαύλο κύκλο. Τότε φτάνει, στ' αλήθεια, η τελευταία ώρα της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας, γράφει ο Μαρξ. Γιατί τότε ξεσπάει η επανάσταση».

«Κατάλαβα».

«Για να μη μακρηγορούμε, ο Μαρξ πίστευε ότι οι προλετάριοι στο τέλος θα ξεσηκωθούν και θα πάρουν στα χέρια τους την εξουσία και τα μέσα παραγωγής».

«Και μετά;»

«Σύμφωνα με τη θεωρία του, η κοινωνία θα μπει σε μια παροδική φάση, επίσης ταξική, όπου το προλεταριάτο θα εξουσιάζει διά της βίας τους αστούς. Αυτή την παροδική φάση, ο Μαρξ την ονομάζει δικτατορία του προλεταριάτου. Στη συνέχεια, τη δικτατορία του προλεταριάτου θα τη διαδεχτεί μία αταξική κοινωνία, η κομουνιστική κοινωνία. Σ' αυτή τη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, τα μέσα παραγωγής ανήκουν "σε όλους" - δηλαδή στον ίδιο το λαό. Σε μια τέτοια κοινωνία, ο καθένας "θα εργάζεται σύμφωνα με τις δυνάμεις του και θ' αμείβεται σύμφωνα με τις ανάγκες του". Η δουλειά θ' ανήκει στον ίδιο το λαό και γι' αυτό δε θα υπάρχει πια αλλοτρίωση».

«Αυτά όλα ακούγονται θαυμάσια - αλλά... έτσι έγινε, πράγματι; Ήρθε η επανάσταση;»

«Και ναι και όχι. Οι οικονομολόγοι σήμερα μπορούν πια ν' αποδείξουν ότι ο Μαρξ είχε κάνει λάθος σε αρκετά σημεία της θεωρίας του. Ιδίως, μάλιστα, στην ανάλυση των κρίσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας. Δεν υπολόγισε, εξάλλου, καθόλου την αλόγιστη εκμετάλλευση της φύσης από τον άνθρωπο, που σήμερα αποτελεί τον σημαντικότερο κίνδυνο για μας. Αλλά - υπάρχει κι ένα μεγαλύτερο αλλά...»

«Ποιο;»

«Ο μαρξισμός επέφερε τεράστιες κοινωνικές αναστατώσεις και ανακατατάξεις. Ο σοσιαλισμός, για παράδειγμα, που αγωνίζεται για μια κοινωνία πιο δίκαιη και στηρίζεται στον Μαρξ, παρόλο που δε συμφωνεί μαζί του σε όλα και αρνείται τη δικτατορία του προλεταριάτου, ο σοσιαλισμός, λοιπόν, κατάφερε αναμφίβολα να οδηγήσει πολλές χώρες σε μορφές κοινωνικής οργάνωσης πιο ανθρώπινες. Στις ευρωπαϊκές τουλάχιστον χώρες, η κατάσταση βελτιώθηκε ουσιαστικά από την εποχή του Μαρξ. Κι αυτό το χρωστάμε κυρίως στο σοσιαλιστικό κίνημα».

«Μήπως μπορούμε να πούμε λίγα περισσότερα γι' αυτό το σοσιαλιστικό κίνημα;»

«Την εποχή αμέσως μετά το θάνατο του Μαρξ, το σοσιαλιστικό κίνημα χωρίστηκε στα δύο. Από τη μια έχουμε τη σοσιαλδημοκρατία κι από την άλλη τον λενινισμό. Η σοσιαλδημοκρατία προτείνει ένα δρόμο ειρηνικό, βήμα βήμα, προς μια δικαιότερη κοινωνία. Η τάση αυτή υπερίσχυσε στην Ευρώπη. Η πορεία της μοιάζει με μια αργή επανάσταση. Ο λενινισμός εξακολούθησε να πιστεύει πως μόνο η επανάσταση μπορεί ν' ανατρέψει το ταξικό καθεστώς και πήρε το προβάδισμα στην Ανατολική Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική. Και τα δύο αυτά κινήματα καταπολέμησαν, με τον τρόπο του το καθένα, την αδικία και την καταπίεση».

«Δε δημιουργήθηκε, όμως, μια νέα μορφή καταπίεσης, στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Ευρώπη;»

«Φυσικά. Κι εδώ βλέπουμε πως ό,τι κι αν κάνει ο άνθρωπος είναι ένα μείγμα καλού και κακού. Δεν πρέπει, ωστόσο, να ρίχνουμε το φταίξιμο στον Μαρξ για όλα τα δυσάρεστα που έγιναν στις λεγόμενες σοσιαλιστικές χώρες, εκατόν πενήντα χρόνια μετά το θάνατο του. Το μόνο που δεν προέβλεψε ήταν πως ακόμα κι ο κομουνισμός, αν ποτέ κατάφερνε να γίνει πραγματικότητα, δε θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς ανθρώπους. Και οι άνθρωποι κάνουν λάθη. Γι' αυτό και δεν μπορώ να φανταστώ έναν επίγειο παράδεισο. Οι άνθρωποι πάντα θα έχουν προβλήματα, γιατί πάντα θα δημιουργούν προβλήματα».

«Έχεις δίκιο».

«Ας βάλουμε, λοιπόν, τελεία στο κεφάλαιο του Μαρξ, Σοφία».

«Για μια στιγμή! Δεν είπες ότι η δικαιοσύνη υπάρχει μόνο μεταξύ ίσων;»

«Όχι. Αυτό το είπε ο Σκρουτζ».

«Κι εσύ πού το ξέρεις;»

«Ε, εσύ κι εγώ... έχουμε τον ίδιο συγγραφέα. Κατ' αυτό τον τρόπο, έχουμε μια πολύ στενή σχέση μεταξύ μας. Πολύ στενότερη ίσως απ' ό,τι μοιάζει εκ πρώτης όψεως».

«Δεν αφήνεις τις ειρωνείες, λέω εγώ;»

«Διπλή ειρωνεία, παρακαλώ! Ελπίζω να το πρόσεξες!»

«Εντάξει. Ας γυρίσουμε, όμως, στην αδικία. Είπες ότι ο Μαρξ θεωρούσε άδικη την καπιταλιστική κοινωνία. Ποιος είναι, όμως, ο ορισμός της δίκαιης κοινωνίας;»

«Ο Τζον Ρόουλς, του οποίου η ηθική φιλοσοφία είναι εμπνευσμένη από τον μαρξισμό, πρότεινε ένα ενδιαφέρον διανοητικό παιχνίδι. Φαντάσου ότι είσαι μέλος μιας Ανώτατης Βουλής, που έχει αναλάβει να θεσπίσει όλους τους νόμους της μελλοντικής κοινωνίας».

«Πολύ ωραία. Το φαντάζομαι. Δε μου είναι καθόλου δύσκολο».

«Τα μέλη αυτής της επιτροπής θα πρέπει να προβλέψουν τα πάντα, τα πάντα, χωρίς καμιά απολύτως εξαίρεση. Γιατί, μόλις τελειώσουν τη δουλειά τους, θα σωριαστούν όλοι νεκροί».

«Ωχ, Θεούλη μου!»

«Και λίγα δευτερόλεπτα αργότερα, θα αναστηθούν μέσα στην κοινωνία του μέλλοντος, για την οποία κι έχουν θεσπίσει νόμους. Το κόλπο είναι ότι δεν έχουν ιδέα ποια ακριβώς θα είναι η θέση τους σ' αυτή την κοινωνία».

«Κατάλαβα».

«Μια τέτοια κοινωνία θα ήταν δίκαιη. Γιατί όλοι θα ήταν ίσοι μεταξύ τους, απ' όποια άποψη κι αν καθόσουν να το εξετάσεις».

«Και οι άντρες αλλά και οι γυναίκες».

«Εννοείται. Γιατί στο τέχνασμα που επινόησε ο Ρόουλς, τα μέλη της Βουλής δεν ξέρουν πώς θα ξανάρθουν στον κόσμο: άντρες ή γυναίκες; Κι επειδή οι πιθανότητες είναι μοιρασμένες, η κοινωνία τους θ' αντιμετώπιζε τους άντρες και τις γυναίκες με τον ίδιο τρόπο».

«Πολύ θελκτικά όλα αυτά».

«Για πες μου κι εσύ, η Ευρώπη, την εποχή του Μαρξ, ήταν μια δίκαιη κοινωνία κατά τη γνώμη σου;»

«Όχι!»

«Μήπως, λοιπόν, μπορείς να μου αναφέρεις μια τέτοια κοινωνία από τη δική μας εποχή;»

«Μμμμ... Η ερώτηση σου δεν είναι κι εύκολη!»

«Μπορείς να τη σκεφτείς με την ησυχία σου. Προς το παρόν, τελειώσαμε με τον Μαρξ».

«Τι είπες;»

«Αλλαγή παραγράφου!»

ΔΑΡΒΙΝΟΣ

... μια βάρκα γεμάτη γονίδια
αρμενίζει στη θάλασσα της ζωής...

ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΟ ΠΡΩΙ η Χίλντε ξύπνησε από έναν απότομο και δυνατό γδούπο. Ήταν το ντοσιέ που είχε πέσει από το κρεβάτι της στο πάτωμα. Χτες, είχε μείνει ξύπνια ως αργά, διαβάζοντας τη συζήτηση του Αλμπέρτο και της Σοφίας για τον Μαρξ. Ύστερα, την είχε πάρει ο ύπνος έτσι ανάσκελα, με το ντοσιέ από πάνω της. Η λάμπα δίπλα της είχε μείνει αναμμένη όλη νύχτα.

Το ξυπνητήρι στο κομοδίνο της έδειχνε με τα πράσινα ψηφία του 8.59.

Η Χίλντε είχε δει στο όνειρό της τεράστια εργοστάσια και μεγαλουπόλεις μαύρες από την καπνιά των καμινάδων τους. Σε μια γωνιά, ένα κοριτσάκι πουλούσε σπίρτα. Καλοντυμένοι άνθρωποι με μακριά και ζεστά πανωφόρια το προσπερνούσαν αδιάφοροι.

Όταν η Χίλντε σηκώθηκε, το μυαλό της πήγε στους νομοθέτες που θα ξυπνούσαν σε μια κοινωνία φτιαγμένη απ' αυτούς τους ίδιους. Η Χίλντε ένιωσε χαρούμενη που είχε ξυπνήσει στο Μπιέρκελι. Θα της άρεσε, άραγε, να ξυπνήσει στη Νορβηγία, χωρίς να ξέρει το πού ή το πότε; Στο Μεσαίωνα, για παράδειγμα, ή στην παλαιολιθική εποχή, πριν από δέκα χιλιάδες χρόνια; Η Χίλντε δοκίμασε να φανταστεί τον εαυτό της καθισμένο στην είσοδο μιας σπηλιάς. Ίσως τη στιγμή εκείνη κρατούσε στα χέρια της και δούλευε το δέρμα κάποιου ζώου. Πώς να ζούσαν, άραγε, τα δεκαπεντάχρονα κορίτσια πριν τη γέννηση του πολιτισμού; Πώς θα σκεφτόταν εκείνη η ίδια, αν ζούσε τότε;

Η Χίλντε φόρεσε ένα πουλόβερ, σήκωσε το ντοσιέ από το πάτωμα και κάθισε ξανά στο κρεβάτι της να διαβάσει όσα είχε γράψει για χάρη της ο μπαμπάς της,

Δεν πρόλαβε ο Αλμπέρτο να ξεστομίσει τα τελευταία του λόγια, όταν κάποιος χτύπησε την πόρτα.

«Δεν μπορούμε να κάνουμε αλλιώς, έτσι δεν είναι;» ρώτησε η Σοφία.

«Μάλλον όχι», μούγκρισε ο Αλμπέρτο.

Έξω, στεκόταν ένας γέρος με μακριά άσπρα μαλλιά και γένια. Στο δεξί του χέρι κρατούσε μια μαγκούρα, στο αριστερό, μια πινακίδα που είχε ζωγραφισμένο πάνω της ένα καράβι. Το καράβι ήταν γεμάτο με διάφορα ζώα, κάθε λογής και μεγέθους.

«Ποιος είναι ο κύριος, παρακαλώ;» ρώτησε ο Αλμπέρτο.

«Το όνομα μου είναι Νώε».

«Τώρα μάλιστα».

«Ο προ-προ-προ-προπάππος σου, αγόρι μου. Ο ίδιος αυτοπροσώπως. Ή δεν είναι πια της μόδας να σέβεται και να εκτιμά κανείς τους προγόνους του;»

«Τι κρατάς εκεί, στο χέρι σου;» μπήκε στη μέση η Σοφία.

«Μια εικόνα όλων των ζώων που σώθηκαν τότε με τον κατακλυσμό. Ορίστε, κόρη μου, για σένα είναι».

Η Σοφία πήρε την πινακίδα, και ο γέρος "πρόσθεσε:

«Και τώρα θα σας αφήσω. Πρέπει να γυρίσω σπίτι μου και να ποτίσω τ' αμπέλι μου».

Έκανε ένα μικρό πήδο, χτύπησε τις φτέρνες του στον αέρα κι εξαφανίστηκε χοροπηδώντας μέσα στο δάσος, μ' έναν τρόπο που μόνο οι πολύ κεφάτοι γέροι μπορούν να κατορθώσουν.

Η Σοφία κι ο Αλμπέρτο ξαναμπήκαν στο σπιτάκι και κάθισαν πάλι στις πολυθρόνες τους. Η Σοφία βάλθηκε να κοιτάζει τη ζωγραφιά που της είχε φέρει ο γέρος, όταν ο Αλμπέρτο τής την πήρε από τα χέρια.

«Πρώτα πρώτα, θα πούμε δυο-τρία βασικά πράγματα».

«Εντάξει. Ακούω».

«Ξεχάσαμε ν' αναφέρουμε ότι ο Μαρξ έζησε τα τελευταία τριάντα τέσσερα χρόνια της ζωής του στο Λονδίνο. Εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα της Αγγλίας το 1849 και πέθανε το 1883. Όλα αυτά τα χρόνια, ο Κάρολος Δαρβίνος ζούσε επίσης εκεί κοντά στο Λονδίνο. Πέθανε το 1882 και κηδεύτηκε με τιμές στο Αβαείο του Γουεστμίνστερ. Οι δρόμοι του Μαρξ και του Δαρβίνου δε διασταυρώνονται

μόνο στο χρόνο και στο χώρο. Όταν κυκλοφόρησε στα αγγλικά "Το Κεφάλαιο", το μεγάλο έργο του Μαρξ, ο συγγραφέας του θέλησε να το αφιερώσει στον Δαρβίνο, ο οποίος όμως αρνήθηκε. Όταν ο Μαρξ πέθανε, ένα χρόνο μετά το θάνατο του Δαρβίνου, ο φίλος του Φρίντριχ Ένγκελς είπε: "Όπως ο Δαρβίνος ανακάλυψε το νόμο της εξέλιξης της οργανικής φύσης, έτσι κι ο Μαρξ ανακάλυψε το νόμο σύμφωνα με τον οποίο εξελίσσεται η ανθρώπινη ιστορία"».

«Κατάλαβα».

«Ένας άλλος σημαντικός διανοητής, τον οποίο πρέπει ν' αναφέρουμε σε σχέση με τον Δαρβίνο, είναι και ο ψυχολόγος Σίγκμουντ Φρόιντ. Περισσότερο από μισό αιώνα αργότερα, πέρασε κι αυτός τα τελευταία χρόνια της ζωής του στο Λονδίνο. Ο Φρόιντ είπε, κάποτε, ότι η θεωρία της Εξέλιξης των Ειδών, του Δαρβίνου, όπως και η δική του ψυχολογία, είχαν προσβάλει την ανθρωπότητα "μέσα στον αφελή εγωισμό της"».

«Σαν πολλά ονόματα μαζεύτηκαν. Τώρα θα μιλήσουμε για τον Μαρξ, για τον Δαρβίνο ή για τον Φρόιντ;»

«Αν το δούμε λίγο πλατύτερα το θέμα, τότε μπορούμε να μιλήσουμε για ένα νατουραλιστικό ρεύμα, που ξεκίνησε περί τα μέσα του 19ου αιώνα και φτάνει σχεδόν ως τις μέρες μας. Με τον όρο "νατουραλισμός", εννοούμε μια αντίληψη της πραγματικότητας που, πέρα από τη φύση και τον κόσμο που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, δεν παραδέχεται την ύπαρξη καμιάς άλλης πραγματικότητας. Ο νατουραλιστής βλέπει τον άνθρωπο σαν ένα κομμάτι της φύσης. Ο νατουραλιστής ερευνητής στηρίζεται μόνο στα δεδομένα της φύσης - ούτε σε λογικές κατασκευές του ανθρώπινου μυαλού ούτε σε θεϊκές αποκαλύψεις οποιασδήποτε μορφής».

«Κι αυτό ισχύει και για τον Μαρξ και για τον Δαρβίνο και για τον Φρόιντ;»

«Ακριβώς. Οι λέξεις-κλειδιά για τη φιλοσοφία και την επιστήμη στα μέσα του περασμένου αιώνα ήταν "φύση", "περιβάλλον", "ιστορία", "εξέλιξη" και "ανάπτυξη". Ο Μαρξ είχε υποστηρίξει ότι η ανθρώπινη συνείδηση ήταν ένα προϊόν της υλικής βάσης της κοινωνίας. Ο Δαρβίνος απέδειξε ότι ο άνθρωπος είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς βιολογικής εξέλιξης. Κι ο Φρόιντ, μελετώντας το υποσυνείδητο, αποκάλυψε ότι οι ενέργειες του ανθρώπου οφείλονται συχνά σε ορισμένα "ζωώδη"

ένστικτα ή ορμέμφυτα, που είναι βαθιά ριζωμένα μέσα στη φύση του».

«Νομίζω ότι καταλαβαίνω περίπου τι εννοείς, όταν λες "νατουραλισμό;". Δεν είναι, όμως, καλύτερα να τα πάρουμε με τη σειρά, τον ένα μετά τον άλλο;»

«Για τον Μαρξ είπαμε αρκετά. Ας μιλήσουμε. λοιπόν, για τον Δαρβίνο. Θυμάσαι που οι προσωκρατικοί αναζητούσαν φυσικές εξηγήσεις *για τα* φυσικά φαινόμενα; Όπως εκείνοι έπρεπε ν' απελευθερωθούν από τις παλιές μυθολογικές εξηγήσεις, έτσι κι ο Δαρβίνος έπρεπε ν' αποτινάξει το ζυγό της Εκκλησίας και του δόγματος, σύμφωνα με το οποίο ο άνθρωπος και τα ζώα δημιουργήθηκαν κατευθείαν από το θεό».

«Ώστε ήταν πραγματικός φιλόσοφος;»

«Ο Δαρβίνος ήταν βιολόγος και φυσιοδίφης. Αλλά είναι ο επιστήμονας που περισσότερο από κάθε άλλον κλόνισε τη βιβλική παράδοση και την πρωτοκαθεδρία που αυτή δίνει στον άνθρωπο μέσα στην πλάση».

«Τότε θα πρέπει να μου πεις λίγα λόγια για τη θεωρία της Εξέλιξης των Ειδών».

«Ας αρχίσουμε καλύτερα με τον ίδιο τον Δαρβίνο. Γεννήθηκε το 1809 στη μικρή πόλη του Σριούσμπερι. Ο πατέρας του Ρόμπερτ ήταν πασίγνωστος γιατρός κι ανάθρεψε το γιο του με μεγάλη αυστηρότητα. Οταν ο νεαρός Κάρολος πήγε στο γυμνάσιο του Σριούσμπερι. Ο διευθυντής του σχολείου δε σχημάτισε και πολύ καλή εντύπωση γι' αυτόν. Κατά τη γνώμη του, ήταν ένας άτακτος και αφηρημένος μαθητής, που έκανε φασαρία χωρίς λόγο, τεμπέλιαζε βολτάροντας στις εξοχές, αυθαδίαζε στους καθηγητές του κι έλεγε ανοησίες, χωρίς να δείχνει καμιά φιλομάθεια. Λέγοντας "φιλομάθεια", ο γυμνασιάρχης εκείνος προφανώς εννοούσε την παπαγαλία αρχαίων και λατινικών ρημάτων. Και με τα "σκασιαρχεία και τις βόλτες στην εξοχή", είχε σίγουρα κατά νου τις ατέλειωτες ώρες που ο Κάρολος περνούσε γύρω από το Σριούσμπερι μαζεύοντας σκαθάρια και διάφορα άλλα ζουζούνια».

«Φαντάζομαι ότι αργότερα θα μετάνιωσε πικρά γι' αυτά τα λόγια του».

«Μετά το γυμνάσιο, ο Κάρολος άρχισε να σπουδάζει θεολογία. Αλλά και τα χρόνια του πανεπιστημίου, περισσότερο ενδιαφερόταν για τα πουλιά και τα έντομα παρά για τις σπουδές του. Γι' αυτό ίσως δεν

κατάφερε να πάρει αμέσως το πτυχίο του. Κατά τη διάρκεια, ωστόσο. των θεολογικών σπουδών του, κατάφερε ν' αποκτήσει όνομα ως φυσιοδίφης. Έδειξε, μάλιστα, ενδιαφέρον και για τη γεωλογία, που την εποχή εκείνη ήταν η πιο νέα και ανερχόμενη επιστήμη. Τον Απρίλιο του 1831 πήρε το πτυχίο του στη θεολογία κι αμέσως μετά ταξίδεψε στη Βόρεια Ουαλία, για να μελετήσει τα ορυκτά και τα απολιθώματα. Τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς, είκοσι δυο μόλις χρόνων, έλαβε ένα γράμμα που επρόκειτο ν' αλλάξει ολόκληρη τη ζωή του...»

«Και τι έλεγε αυτό το γράμμα;»

«Το γράμμα ήταν από το φίλο και δάσκαλο του Τζον Στέφεν Χένσλοου. Έγραψε ότι τον είχαν παρακαλέσει να συστήσει ένα φυσιοδίφη στον πλοίαρχο Φιτζρόι, που επρόκειτο να χαρτογραφήσει για λογαριασμό της κυβέρνησης τις ακτές της Νότιας Αμερικής, κι ότι είχε πάρει το θάρρος να συστήσει τον Δαρβίνο, γιατί τον θεωρούσε πιο κατάλληλο απ' οποιονδήποτε άλλο γι' αυτή τη δουλειά. Για το μισθό, δεν ήξερε να του πει τίποτα, αλλά το ταξίδι θα διαρκούσε δυο χρόνια...»

«Μα πού τα θυμάσαι όλα αυτά!»

«Ψιλοπράγματα, Σοφία! Δεν είναι δα και τίποτα σπουδαίο...»

«Και δέχτηκε;»

«Εκείνος πέταγε τη σκούφια του για να πάει, αλλά την εποχή εκείνη, οι νεαροί δεν έκαναν τίποτα χωρίς την άδεια και την έγκριση των γονιών τους. Ο Δαρβίνος ρώτησε, λοιπόν, τον πατέρα του, κι ο γιατρός δέχτηκε μετά από πολλούς δισταγμούς και καθυστερήσεις. Τελικά, μάλιστα, αναγκάστηκε να πληρώσει ο ίδιος το ταξίδι του γιου του. Όσο για το μισθό, διαπιστώθηκε τελικά ότι δεν υπήρχε μισθός...»

«Ω...»

«Το καράβι ανήκε στο Βασιλικό Ναυτικό και είχε το όνομα *Μπιγκλ*. Στις 27 Δεκεμβρίου του 1831, το *Μπιγκλ* απέπλευσε από το Πλίμουθ βάζοντας πλώρη για τη Νότια Αμερική. Δεν επέστρεψε στην Αγγλία παρά τον Οκτώβριο του 1836. Τα δύο χρόνια έγιναν, δηλαδή, πέντε, και ο περίπλους της Νότιας Αμερικής έγινε γύρος του κόσμου. Μιλάμε για το σημαντικότερο ερευνητικό ταξίδι των νεότερων χρόνων».

«Και γύρισαν, πράγματι, όλο τον κόσμο;»

«Ναι. Κυριολεκτικά. Από τη Νότια Αμερική συνέχισαν, διέσχισαν τον Ειρηνικό κι έφτασαν στη Νέα Ζηλανδία, στην Αυστραλία και στη Νότια Αφρική. Από κει, άνοιξαν και πάλι τα πανιά για τη

Νότια Αμερική. Τελικά, γύρισαν στην Αγγλία. Ο ίδιος ο Δαρβίνος χαρακτήρισε το ταξίδι με το *Μπιγκλ* ως το σημαντικότερο γεγονός της ζωής *του».*

«Δε θα ήταν κι εύκολη δουλειά να μελετά κανείς τη φύση πάνω από ένα καράβι...»

«Τα πρώτα χρόνια, το *Μπιγκλ* περιέπλεε τις ακτές της Νότιας Αμερικής. Ο Δαρβίνος είχε τη δυνατότητα να γνωρίσει και τη στεριά αυτής της ηπείρου. Σημαντικές ήταν οι σύντομες επισκέψεις στα νησιά Γκαλάπαγκος, δυτικά της Νότιας Αμερικής. Εκεί μπόρεσε να μαζέψει πλούσιο υλικό, που σιγά σιγά κατάφερε να στείλει στην Αγγλία. Αλλά τις σκέψεις και τις ιδέες του για τη φύση και για την ιστορία της ζωής προτίμησε να τις κρατήσει για τον εαυτό του. *Όταν* γύρισε στην πατρίδα του, σε ηλικία είκοσι εφτά χρόνων, ήταν ήδη διάσημος. Και, παρόλο που τότε κανείς δεν τον ήξερε, είχε κιόλας διαμορφώσει με σαφήνεια τη Θεωρία του για την Εξέλιξη των Ειδών. Πέρασαν, ωστόσο, πολλά χρόνια πριν δημοσιεύσει το κυριότερο έργο του. Γιατί ο Δαρβίνος ήταν πολύ προσεκτικός άνθρωπος, Σοφία. Στο κάτω κάτω, έτσι πρέπει να είναι, ένας φυσιοδίφης».

«Και πώς το έλεγαν το κυριότερο έργο του;»

«Δεν ήταν ένα μονάχα. Το βιβλίο, όμως, που ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων στην Αγγλία ήταν "Η Καταγωγή των Ειδών", που κυκλοφόρησε το 1859. Ο πλήρης τίτλος ήταν: "On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life". Αυτός ο μακρόσυρτος τίτλος είναι στην ουσία μια περίληψη της θεωρίας του Δαρβίνου».

«Ε, τότε θα 'πρεπε ίσως να κάνεις μια προσπάθεια να μου τον μεταφράσεις».

«Δεν είναι και τόσο εύκολη υπόθεση. Οι έννοιες και οι λέξεις που αναφέρονται σ' αυτό τον τίτλο έχουν μεταφραστεί έκτοτε με πολλούς και διάφορους τρόπους. Μια σύγχρονη μετάφραση θα μπορούσε να είναι η παρακάτω: "Περί της καταγωγής των ειδών μέσω της φυσικής επιλογής ή η διατήρηση των ευνοημένων ειδών στον *αγώνα* για τη ζωή". Αντί για "φυσική επιλογή", όμως, μπορεί κανείς να πει "φυσική διασταύρωση", αντί για "διατήρηση", "επιβίωση", και, τέλος, αντί για "τον αγώνα της ζωής", που ακούγεται πολύ επιθετικός, να μεταφράσει "πάλη για την ύπαρξη"».

«Ο τίτλος, πάντως, λέει από μόνος του πολλά».

«Θα τον πάρουμε κομμάτι κομμάτι. Στην "Καταγωγή των Ειδών", ο Δαρβίνος ανέπτυσσε δύο θεωρίες ή θέσεις: πρώτον, ξεκίνησε από την υπόθεση ότι όλα τα φυτά και τα ζώα, που ζουν σήμερα, κατάγονται από άλλους, παλαιότερους και πιο πρωτόγονους οργανισμούς. Θεώρησε, δηλαδή, βέβαιη την ύπαρξη μιας βιολογικής εξέλιξης. Δεύτερον, δήλωσε ότι αυτή η εξέλιξη οφείλεται στη "φυσική επιλογή"».

«Επειδή οι ισχυρότεροι επιβιώνουν, έτσι δεν είναι;»

«Κατ' αρχήν, θα συγκεντρώσουμε την προσοχή μας στην ίδια τη θεωρία της εξέλιξης. Η θεωρία αυτή από μόνη της δεν ήταν ιδιαίτερα πρωτότυπη. Σε ορισμένους κύκλους, η υπόθεση της βιολογικής εξέλιξης ήταν διαδεδομένη ήδη από το 1800. Προς αυτή την κατεύθυνση στρέφονταν οι μελέτες του Γάλλου ζωολόγου Ζαν ντε Λαμάρκ. Αλλά και πριν απ' αυτόν, ο παππούς του Δαρβίνου, Έρασμος Δαρβίνος, είχε υποστηρίξει τη θεωρία πως φυτά και ζώα είχαν προέλθει από λίγα πρωτόγονα είδη. Κανείς, όμως, δεν είχε καταφέρει να εξηγήσει λογικά πώς είχε πραγματοποιηθεί αυτή η εξέλιξη. Γι' αυτό και οι θεωρίες τους δεν είχαν σημάνει κίνδυνο για την επίσημη Εκκλησία».

«Σε αντίθεση με τον Δαρβίνο;»

«Ναι. Η Εκκλησία φοβήθηκε τον Δαρβίνο, και με το δίκιο της. Τόσο οι κληρικοί όσο και πολλοί επιστήμονες αποδέχονταν τη βιβλική παράδοση, σύμφωνα με την οποία, τα διάφορα είδη φυτών και ζώων έχουν δημιουργηθεί από το θεό και παραμένουν έκτοτε αναλλοίωτα. Υπέθεταν ότι κάθε είδος έχει δημιουργηθεί με μια ιδιαίτερη πράξη δημιουργίας. Αυτή η χριστιανική θεωρία συμφωνεί και με τις αντίστοιχες του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη».

«Δηλαδή;»

«Η Θεωρία των Ιδεών του Πλάτωνα δεχόταν ότι όλα τα είδη των *ζώων* ήταν αμετάβλητα, αφού είχαν δημιουργηθεί σύμφωνα με την αντίστοιχη ιδέα ή μορφή τους, από τον κόσμο των ιδεών. Η αναλλοίωτη μορφή των ζώων ήταν βασικό στοιχείο και της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Αλλά την εποχή ακριβώς του Δαρβίνου, ήρθαν στο φως κάποια ευρήματα και σημειώθηκαν παρατηρήσεις που αμφισβήτησαν εκ νέου αυτή την παραδοσιακή αντίληψη».

«Τι ήταν αυτές οι παρατηρήσεις; Και για ποια ευρήματα μιλάς;»

«Πρώτον, αρκετά απολιθώματα, και δεύτερον, τμήματα τεράστιων σκελετών από ζώα που είχαν πια εξαφανιστεί. Ο Δαρβίνος είχε προβληματιστεί πολύ, όταν ανακαλύφθηκαν υπολείμματα θαλάσσιων ζώων στα βουνά. Στις Άνδεις της Νότιας Αμερικής είχε ανακαλύψει ο ίδιος τέτοια υπολείμματα. Αλλά τι είδους δουλειά είχαν τα θαλάσσια ζώα ψηλά στις Ανδεις, Σοφία; Μπορείς να μου δώσεις μια απάντηση;»

«Όχι».

«Μερικοί είπαν πως τ' άφησαν εκεί άνθρωποι ή άλλα ζώα. Άλλοι, πάλι. θεώρησαν ότι ο Θεός ο ίδιος είχε πλάσει και κάποια απολιθώματα κι απομεινάρια θαλάσσιων ζώων και τα είχε τοποθετήσει ψηλά στα βουνά, μόνο και μόνο για να παραπλανήσει τους άθεους».

«Η επιστήμη, τι έλεγε;»

«Οι περισσότεροι γεωλόγοι υποστήριζαν τη λεγόμενη "θεωρία της Καταστροφής", σύμφωνα με την οποία, η γη είχε χτυπηθεί πολλές φορές από πλημμύρες, σεισμούς κι άλλες καταστροφές, που είχαν αφανίσει κάθε μορφή ζωής. Μια τέτοια καταστροφή αναφέρεται εξάλλου και στη Βίβλο: ο μεγάλος κατακλυσμός, που ανάγκασε τον Νώε να φτιάξει την Κιβωτό του. Μετά από κάθε καταστροφή, έλεγαν, ο Θεός ξαναδημιουργούσε τη ζωή στη γη, πλάθοντας νέα -και τελειότερα- είδη ζώων και φυτών».

«Θεωρούσαν, δηλαδή, τ' απολιθώματα χνάρια των παλαιότερων μορφών ζωής, που είχαν εξαφανιστεί λόγω των καταστροφών;»

«Ναι. Έλεγαν, για παράδειγμα, πως τ' απολιθώματα ήταν απομεινάρια ζώων, για τα οποία δεν είχε βρεθεί θέση στην Κιβωτό του Νώε. Ο Δαρβίνος, όμως, σαλπάροντας με το *Μπιγκλ,* πήρε μαζί του τον πρώτο τόμο του έργου "Principles of Geology", του Άγγλου γεωλόγου Τσαρλς Λάιελ. Ο επιστήμονας αυτός θεωρούσε τη σημερινή διαμόρφωση της επιφάνειας της γης -με τα ψηλά βουνά και τις βαθιές κοιλάδες της- αποτέλεσμα μιας απίστευτα μακροχρόνιας και αργής εξέλιξης. Και εξηγούσε ότι και οι παραμικρές μεταβολές μπορούσαν να οδηγήσουν σε τεράστιες γεωγραφικές αλλοιώσεις, αν υπολόγιζε κανείς και τον απαραίτητο χρόνο».

«Ποιες μεταβολές είχε στο μυαλό του;»

«Είχε κατά νου τις ίδιες δυνάμεις που επιδρούν και σήμερα στη

γη μας: τις καιρικές συνθήκες, τη βροχή και τον άνεμο, το λιώσιμο των πάγων, τους σεισμούς. Δε λέμε ότι η σταγόνα μπορεί να τρυπήσει το βράχο, όχι με τη δύναμη της αλλά με την υπομονή και την επιμονή της; Ο Λάιελ πίστευε ότι τέτοιες μικρές, αργόσυρτες μεταβολές μπορούν, με την πάροδο του χρόνου, να μεταμορφώσουν εντελώς τη φύση. Ο Δαρβίνος διαισθάνθηκε ότι αυτή η σκέψη μπορούσε να εξηγήσει τα ευρήματα απολιθωμένων θαλάσσιων ζώων ψηλά στις Ανδεις. Και όχι μόνο. Σε όλη του την ερευνητική σταδιοδρομία, ποτέ δεν ξέχασε ότι οι μικρές μεταβολές μπορούν να οδηγήσουν σε δραματικές μεταμορφώσεις, αν έχουν με το μέρος τους το χρόνο».

«Προχώρησε, δηλαδή, κι εφάρμοσε αυτή την ίδια εξήγηση στην εξέλιξη των ζώων;»

«Ναι. Έκανε αυτή την ερώτηση στον εαυτό του. Αλλά, όπως σου είπα και προηγουμένως, ο Δαρβίνος ήταν πολύ προσεκτικός άνθρωπος. Βασανίστηκε πολύ καιρό με την ερώτηση, πριν αποτολμήσει να δώσει την απάντηση. Κατ' αυτό τον τρόπο, ακολούθησε πιστά τις επιταγές της φιλοσοφίας: οι ερωτήσεις είναι πολύ σημαντική υπόθεση, οι απαντήσεις, ωστόσο, δεν επείγουν».

«Καταλαβαίνω».

«Ένας σημαντικός παράγοντας της θεωρίας του Λάιελ ήταν η ηλικία της γης. Την εποχή του Δαρβίνου, ο περισσότερος κόσμος πίστευε ότι ο Θεός είχε πλάσει τον κόσμο πριν από έξι χιλιάδες χρόνια περίπου, και είχαν καταλήξει σ' αυτό τον αριθμό υπολογίζοντας τη διάρκεια ζωής όλων των γενεών από τον Αδάμ και την Εύα ως τις μέρες τους».

«Πολύ αφελής μέθοδος».

«Είναι εύκολο να κρίνεις τους άλλους εκ των υστέρων. Ο Δαρβίνος πρότεινε ένα άλλο νούμερο: είπε ότι η γη ήταν 300 εκατομμυρίων ετών. Γιατί ένα πράγμα ήταν σίγουρο: ούτε η θεωρία του Λάιελ για τις σταδιακές γεωλογικές μεταβολές ούτε η Θεωρία της Εξέλιξης των Ειδών του ίδιου του Δαρβίνου είχαν κανένα νόημα, αν δεν εξασφάλιζαν τρομερά μεγάλα χρονικά διαστήματα».

«Πόσων χρόνων είναι η γη;»

«Σήμερα ξέρουμε ότι η γη μας έχει φορτωμένα στην πλάτη της κάμποσα δισεκατομμύρια χρόνια».

«Δεν είναι και λίγα...»

«Ως τώρα συγκεντρωθήκαμε σ' ένα από τα επιχειρήματα του Δαρβίνου για τη βιολογική εξέλιξη, και συγκεκριμένα στη σταδιακή εμφάνιση απολιθωμάτων μέσα σε πετρώματα διαφόρων σχηματισμών και εποχών. Ένα άλλο επιχείρημα ήταν η γεωγραφική κατανομή των ζώντων ειδών. Ο Δαρβίνος αποκόμισε ανεκτίμητο υλικό από το ερευνητικό του ταξίδι. Είδε με τα ίδια του τα μάτια πως τα διάφορα συγγενικά είδη μιας περιοχής μπορούν να διαφέρουν μεταξύ τους σε μια απειροελάχιστη λεπτομέρεια. Και στα νησιά Γκαλάπαγκος, δυτικά της Γης του Ισημερινού, πραγματοποίησε ορισμένες πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις».

«Για πες μου!»

«Μιλάμε για μια ομάδα ηφαιστειογενών νησιών, χωρίς μεγάλες διαφορές μεταξύ τους ως προς την πανίδα και τη χλωρίδα. Ο Δαρβίνος, όμως, ενδιαφερόταν κυρίως για τις μικρές διαφορές. Σε όλα τα νησιά είδε τεράστιες χελώνες-ελέφαντες. Αλλά από νησί σε νησί, το ζώο αυτό ήταν λίγο διαφορετικό. Τι είχε συμβεί; Είχε πλάσει ο Θεός ένα ξεχωριστό είδος χελώνας-ελέφαντα για το κάθε νησί της ομάδας Γκαλάπαγκος:»

«Δε φαντάζομαι!»

«Ακόμη πιο σημαντικές ήταν οι παρατηρήσεις του με τα πουλιά στα Γκαλάπαγκος. Τα είδη των σπίνων άλλαζαν από νησί σε νησί - με κυριότερο μεταβλητό χαρακτηριστικό τους το ράμφος τους. Ο Δαρβίνος κατάφερε ν' αποδείξει ότι αυτές οι παραλλαγές συνδέονταν στενά με τον τρόπο διατροφής των σπίνων σε κάθε νησί. Ο γκρίζος σπίνος με το μυτερό και μακρύ ράμφος τρεφόταν κυρίως με σπόρους κουκκουναριών. Ο μικρόσωμος, καλλίφωνος σπίνος χρησιμοποιούσε το ράμφος του για να τρώει έντομα που ζούσαν στους κορμούς των δέντρων και στα κλαδιά... Το κάθε είδος είχε το ράμφος που ταίριαζε απόλυτα στις συνθήκες της διατροφής του. Μπορούσαν, άραγε, όλα αυτά τα είδη σπίνων να κατάγονται από ένα αρχικό είδος; Και είχε αυτό το αρχικό είδος προσαρμοστεί, με την πάροδο του χρόνου, στις ιδιαιτερότητες του περιβάλλοντος του κάθε νησιού, έτσι ώστε, στο τέλος, να προκύψουν πολλά νέα είδη σπίνων;»

«Σ' αυτό το συμπέρασμα κατέληξε;»

«Ναι. Είναι πολύ πιθανό ότι ο Δαρβίνος έγινε "δαρβινιστής" κα-

τά τη διάρκεια της επίσκεψης του στα νησιά Γκαλάπαγκος. Πρόσεξε ακόμα ότι η πανίδα σ' αυτό το μικρό συγκρότημα νησιών παρουσίαζε μεγάλες ομοιότητες με πολλά είδη που είχε δει στη Νότια Αμερική. Ο Θεός είχε πλάσει μια φορά και για πάντα αυτά τα είδη, προικίζοντας τα με ανεπαίσθητες διαφορές μεταξύ τους, ή μήπως είχε πραγματοποιηθεί κάποια εξέλιξη; Όλο και περισσότερο αμφέβαλλε για το αναλλοίωτο των ειδών, αλλά δεν μπορούσε ακόμα να βρει μια ικανοποιητική εξήγηση για το πώς γινόταν αυτή η ενδεχόμενη εξέλιξη ή προσαρμογή στο περιβάλλον. Το μόνο που κρατούσε στα χέρια του ήταν ένα επιχείρημα υπέρ της συγγένειας όλων των ζώων».

«Μπα;»

«Το επιχείρημα του ήταν η εξέλιξη του εμβρύου στα θηλαστικά. Αν συγκρίνεις τα έμβρυα του σκύλου, της νυχτερίδας, του κουνελιού και του ανθρώπου στο ίδιο πρώιμο στάδιο ανάπτυξης τους, τότε δε θα μπορέσεις να διακρίνεις καμία σχεδόν διαφορά. Σε μεταγενέστερο στάδιο, φυσικά, οι διαφορές τους γίνονται προφανείς. Μήπως αυτό δεν ήταν μια ένδειξη για κάποια, μακρινή έστω, συγγένεια μεταξύ τους;»

«Εξακολουθούσε, όμως, να μη βρίσκει ικανοποιητική εξήγηση για το πώς η εξέλιξη είχε οδηγηθεί στην πληθώρα των ειδών που υπάρχουν σήμερα...»

«Σκεφτόταν και ξανασκεφτόταν τη θεωρία του Λάιελ για τις απειροελάχιστες μεταβολές, που με την πάροδο του χρόνου επιφέρουν τεράστιες μεταμορφώσεις, αλλά δεν μπορούσε να βρει μια εξήγηση που θα μπορούσε να ισχύει ως γενικό αξίωμα. Ήξερε, φυσικά, τη θεωρία του Λαμάρκ. Ο Λαμάρκ είχε παρατηρήσει ότι τα διάφορα είδη ζώων είχαν αναπτύξει ακριβώς το χαρακτηριστικό που τους ήταν απαραίτητο. Πίστευε, για παράδειγμα, ότι η καμηλοπάρδαλη είχε τόσο μακρύ λαιμό, επειδή αμέτρητες γενιές, η μία μετά την άλλη, τέντωναν το λαιμό τους για να φτάσουν τα τρυφερά φύλλα των δέντρων. Ο Λαμάρκ πίστευε, ακόμα, ότι οι ικανότητες που το άτομο αποκτά με προσωπική του εξάσκηση και κόπο κληροδοτούνται στις επερχόμενες γενιές. Αυτή τη θεωρία, όμως, σύμφωνα με την οποία οι "αποκτηθείσες" ιδιότητες γίνονται κληρονομικές, ο Δαρβίνος την απέρριπτε - ακριβώς επειδή ο Λαμάρκ δεν ήταν σε θέση ν' αποδείξει τους τολμηρούς ισχυρισμούς του. Υπήρχε, ωστόσο, κάτι άλλο -και πολύ πιο

προφανές, μάλιστα,- το οποίο ο Δαρβίνος δεν μπορούσε να βγάλει από το μυαλό του. Μπορούμε να πούμε ότι όλος ο μηχανισμός της εξέλιξης των ειδών ήταν στην κυριολεξία, μπροστά στα μάτια του».

«Μ' έχει φάει η περιέργεια».

«Ναι, αλλά θα πρέπει να τον ανακαλύψεις μόνη σου αυτό το μηχανισμό. Γι' αυτό σε ρωτώ: Αν έχεις τρεις αγελάδες, αλλά το σανό σου φτάνει για να ταΐσεις μόνο τις δύο, τι θα κάνεις;»

«Μάλλον θα τη σφάξω την τρίτη...»

«Πολύ σωστά... Και ποια θα διάλεγες να σφάξεις;»

«Σίγουρα αυτή που κατεβάζει το λιγότερο γάλα...»

«Έτσι λες;»

«Ναι. Αυτό θα ήταν το πιο λογικό».

«Και ακριβώς αυτό κάνουν οι άνθρωποι εδώ και χιλιάδες χρόνια. Αλλά δεν τελειώσαμε ακόμα με τις δύο αγελάδες. Ας πούμε ότι θέλεις να ζευγαρώσεις τη μία από τις δύο. Ποια θα διαλέξεις;»

«Αυτή που δίνει το περισσότερο γάλα. Γιατί το μοσχαράκι που θα γεννήσει θα μου δίνει αργότερα κι αυτό πολύ γάλα».

«Είναι, λοιπόν, καλύτερες οι αγελάδες που δίνουν πολύ γάλα; Ωραία. Δε μας μένει παρά μια ερώτηση: Έχεις δύο κυνηγόσκυλα και πρέπει να δώσεις το ένα. Ποιο διαλέγεις να κρατήσεις;»

«Θα κρατούσα, φυσικά, αυτό που μυρίζεται καλύτερα και γρηγορότερα τα ζώα που μ' ενδιαφέρει να κυνηγήσω».

«Θα προτιμούσες, δηλαδή, το καλύτερο κυνηγόσκυλο. Μάλιστα. Έτσι ακριβώς, Σοφία, επεμβαίνει ο άνθρωπος στην εκτροφή των ζώων εδώ και δέκα χιλιάδες χρόνια. Οι κότες δεν έκαναν από πάντα πέντε αβγά την εβδομάδα. Τα πρόβατα δεν είχαν τόσο πολύ μαλλί και τ' άλογα δεν ήταν από την αρχή τόσο γερά και τόσο γρήγορα. Οι άνθρωποι, όμως, μπήκαν στη μέση και πραγματοποίησαν μια τεχνητή επιλογή. Το ίδιο ισχύει και για το φυτικό βασίλειο. Κανείς δε φυτεύει κακής ποιότητας πατάτες, αν μπορεί να βρει καλύτερο σπόρο. Οι αγρότες δεν μπαίνουν καν στον κόπο να θερίσουν το άκαρπο χόρτο. Ο Δαρβίνος εξήγησε ότι δεν υπάρχουν ούτε δύο αγελάδες ούτε δύο σκυλιά ούτε δύο σπίνοι ολόιδιοι μεταξύ τους. Η φύση έχει να επιδείξει τεράστια ποικιλία. Ακόμα και μέσα στις τάξεις ενός μόνο είδους, δεν υπάρχουν δύο άτομα απόλυτα όμοια. Αυτό θα το πρόσεξες, όταν ήπιες από το μπλε μπουκαλάκι».

«Ναι. Αν ήθελα, ας μην το πρόσεχα».

«Ο Δαρβίνος, λοιπόν, αναρωτήθηκε: Μήπως υπάρχει και στη φύση ένας τέτοιος μηχανισμός επιλογής; Μήπως πραγματοποιεί και η φύση μια "φυσική επιλογή", ξεδιαλέγοντας ποια άτομα θα επιβιώσουν και ποια όχι; Και, τέλος: Μήπως θα μπορούσε ένας τέτοιος μηχανισμός, με το πέρασμα του χρόνου, να καταλήξει σε εντελώς νέα είδη φυτών και ζώων;»

«Στοιχηματίζω ότι η απάντηση είναι θετική».

«Ο Δαρβίνος, όμως, δεν μπορούσε ακόμα να φανταστεί πώς ήταν δυνατό να λειτουργήσει μια τέτοια "φυσική επιλογή". Τον Οκτώβριο, ωστόσο, του 1838, -δύο χρόνια μετά την επιστροφή του στην Αγγλία-, έπεσε στα χέρια του ένα βιβλιαράκι του Τόμας Μάλθους, ενός επιστήμονα ειδικού στην πληθυσμιακή ανάπτυξη. Το βιβλίο είχε τον τίτλο "An Essay on the Principle of Population". Ο Αμερικανός Βενιαμίν Φραγκλίνος, που, μεταξύ άλλων, είχε εφεύρει και το αλεξικέραυνο, είχε δώσει στον Μάλθους την ιδέα γι' αυτό το έργο του. Ο Φραγκλίνος είχε τονίσει πως και στη φύση θα πρέπει να λειτουργούν κάποιοι περιοριστικοί παράγοντες· διαφορετικά, ένα είδος φυτού ή ζώου θα είχε ήδη καταφέρει να εξαπλωθεί και να κυριεύσει τη γη. Το γεγονός, όμως, ότι υπήρχαν πολλά και διάφορα είδη αποδείκνυε ότι η παρουσία των μεν περιόριζε τα δε, και αντιστρόφως».

«Κατάλαβα».

«Ο Μάλθους προχώρησε κι άλλο μ' αυτή τη σκέψη. Έφτασε, μάλιστα, να την εφαρμόσει στην πληθυσμιακή κατάσταση της γης. Εξήγησε ότι η αύξηση του πληθυσμού των ανθρώπων είναι τόσο μεγάλη, ώστε διαρκώς γεννιούνται πάρα πολλά παιδιά, περισσότερα απ' όσα μπορούν να επιζήσουν και να μεγαλώσουν. Κι αφού η παραγωγή τροφίμων δεν είναι δυνατό να συμβαδίσει με την αύξηση του ανθρώπινου πληθυσμού, ένας μεγάλος αριθμός ατόμων είναι καταδικασμένα να πεθάνουν από την πείνα. Όποιος καταφέρνει να επιβιώσει -και στη συνέχεια να εξασφαλίσει την οικογένειά του- ανήκει σ' αυτούς που κατάφεραν να νικήσουν στον αγώνα για τη ζωή».

«Δεν ακούγεται παράλογο».

«Κι ακριβώς αυτός ήταν ο παγκόσμιος μηχανισμός που έψαχνε ο Δαρβίνος. Ξάφνου, βρήκε μια εξήγηση της εξέλιξης που είχε μπρο-

ατά στο μάτια του. Υπεύθυνη γι' αυτή την εξέλιξη είναι η φυσική επιλογή στον αγώνα για την επιβίωση - όποιος προσαρμόζεται καλύτερα στο περιβάλλον επιβιώνει κι εξασφαλίζει την επιβίωση και στους απογόνους του. Αυτή ήταν η δεύτερη θεωρία που γνώρισε τη δημοσιότητα μέσα στις σελίδες του βιβλίου του "Η Καταγωγή των Ειδών". Σε κάποιο σημείο, έγραφε: "Ο ελέφαντας αναπαράγεται με βραδύτερο ρυθμό από όλα τα άλλα ζώα. Προσπάθησα να υπολογίσω το πιθανό ελάχιστο της φυσικής αναπαραγωγικής του δυνατότητας. Μπορούμε να θεωρήσουμε σίγουρο ότι το άτομο ωριμάζει αναπαραγωγικά μετά τα πρώτα τριάντα χρόνια της ζωής του και συνεχίζει μέχρι τα ενενήντα του. Κατά τη διάρκεια των εξήντα αυτών χρόνων, γεννάει περίπου έξι μικρά. Ζει περίπου εκατό χρόνια. Μετά από 740 ως 750 χρόνια, θα είχαμε 19 εκατομμύρια ελέφαντες, απογόνους ενός και μόνο αρχικού ζευγαριού».

« Κι ας μη μιλήσουμε καθόλου για τις χιλιάδες αβγά που γεννάει κάθε τόσο ένας και μοναδικός μπακαλιάρος».

«Στη συνέχεια, ο Δαρβίνος εξήγησε ότι ο αγώνας για την επιβίωση μεταξύ των ειδών είναι σκληρότερος, όσο πλησιέστερα βρίσκονται αυτά τα είδη μεταξύ τους. Γιατί αναγκάζονται να παλέψουν για την ίδια τροφή. Και τότε είναι ακριβώς οι μικρές διαφορές, οι θετικές παρεκκλίσεις, δηλαδή, από το μέσο όρο, που παίζουν αποφασιστικό ρόλο. Όσο σκληρότερος είναι ο αγώνας για την επιβίωση τόσο πιο γρήγορα προχωρά η εξέλιξη νέων ειδών. Γιατί επιβιώνουν μόνο όσοι έχουν καταφέρει να προσαρμοστούν στην εντέλεια, ενώ όλοι οι υπόλοιποι πεθαίνουν».

«Όσο λιγότερη τροφή υπάρχει, τόσο γρηγορότερη είναι η εξέλιξη. Κι όσο περισσότερο αυξάνεται ένα είδος, πάλι η εξέλιξη επιταχύνεται. Αυτό θέλεις να πεις;»

«Ναι. Αλλά το ζήτημα δεν είναι μονάχα η τροφή. Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας είναι και τα άλλα ζώα, που μπορεί να τρέφονται με το συγκεκριμένο είδος που μας απασχολεί. Μπορεί, για παράδειγμα, να αποδειχτεί σωτήριο ένα κάποιο χρώμα, που επιτρέπει στο ζώο να κρυφτεί αποτελεσματικά και να γλιτώσει από τους εχθρούς του, ή η ταχύτητα, ή η ικανότητα να αντιλαμβάνεται γρήγορα τον κίνδυνο, ή, έστω, η άσχημη γεύση στο κρέας του. Ένα δηλητήριο που σκοτώνει τα σαρκοφάγα δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητο όπλο.

Δεν είναι καθόλου παράξενο που πολλοί κάκτοι είναι δηλητηριώδεις, Σοφία. Στην έρημο, δε φυτρώνουν παρά μονάχα κάκτοι. Γι' αυτό και αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα μεγάλο κίνδυνο από μέρους των φυτοφάγων ζώων».

«Άσε που οι περισσότεροι κάκτοι έχουν αγκάθια».

«Θεμελιώδους σημασίας είναι επίσης και η ικανότητα αναπαραγωγής. Ο Δαρβίνος μελέτησε διεξοδικά τα άνθη και την ικανότητα που έχουν να επιτυγχάνουν τη γονιμοποίηση τους εκμεταλλευόμενα και τις πιο ασήμαντες λεπτομέρειες. Τα φυτά χρησιμοποιούν τα πιο αστραφτερά τους χρώματα για να ντύσουν τα λουλούδια τους και σκορπίζουν ολόγυρα τα πιο γλυκά αρώματα, για να τραβήξουν τα έντομα που θα βοηθήσουν στη γονιμοποίηση τους. Για τον ίδιο λόγο κελαηδούν τόσο όμορφα τα πουλιά. Ένας ταύρος τεμπέλης και μελαγχολικός δεν ενδιαφέρεται για τις αγελάδες κι επομένως δεν παίζει κανένα ρόλο στην ιστορία του είδους. Σε τελική ανάλυση, μοναδικός σκοπός του κάθε ατόμου είναι να ωριμάσει αναπαραγωγικά και να αναπαραχθεί, έτσι ώστε το είδος να εξασφαλίσει τη διαιώνιση του. Είναι σαν μια σκυταλοδρομία δίχως τέλος. Όποιος, για οποιονδήποτε λόγο, δεν καταφέρει να παραδώσει στην επόμενη γενιά τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά του θα μείνει για πάντα παραγκωνισμένος. Μία από τις σημαντικότερες ιδιότητες, που διατηρείται από γενιά σε γενιά με την επιβίωση, είναι, βεβαίως, και η ανθεκτικότητα στις αρρώστιες».

«Ώστε όλα καλυτερεύουν ασταμάτητα;»

«Η συνεχής επιλογή φροντίζει ώστε όσοι είναι καλύτερα προσαρμοσμένοι σ' ένα συγκεκριμένο περιβάλλον -ή σ' ένα οικοσύστημα- να επιβιώνουν μέσα σ' αυτό για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Αλλά το ίδιο χαρακτηριστικό, που αποτελεί πλεονέκτημα σ' ένα περιβάλλον, μπορεί ν' αποδειχτεί άχρηστο ή κι επιζήμιο σ' ένα αλλιώτικο περιβάλλον. Για ορισμένους από τους σπίνους των νησιών Γκαλάπαγκος, ήταν πολύ σημαντική η ικανότητα να πετούν. Η ίδια ικανότητα δεν παίζει κανένα ρόλο όταν η τροφή βρίσκεται στο έδαφος, και δεν υπάρχουν εχθροί κρυμμένοι στους θάμνους, έτοιμοι να χυμήξουν. Κι επειδή στη φύση υπάρχουν πολλά διαφορετικά οικοσυστήματα, με την πάροδο του χρόνου αναπτύχθηκαν πολλά και διάφορα είδη φυτών και ζώων».

«Σύμφωνοι. Αλλά υπάρχει ένα μονάχα είδος ανθρώπου».

«Ναι. Οι άνθρωποι έχουν μια καταπληκτική ιδιότητα: να προσαρμόζονται στις πιο διαφορετικές συνθήκες και να επιβιώνουν. Ο Δαρβίνος είχε θαυμάσει τους Ινδιάνους στη Γη του Πυρός, για το πόσο εύκολα προσαρμόζονταν στο ψυχρό κλίμα. Οι άνθρωποι στον Ισημερινό έχουν δέρμα πιο μελαψό από τους κατοίκους των βορειότερων περιοχών, απλούστατα επειδή το σκούρο δέρμα προστατεύει καλύτερα από τον ήλιο. Οι λευκοί, για παράδειγμα, που εκθέτουν το σώμα τους στον ήλιο παθαίνουν πιο εύκολα καρκίνο του δέρματος».

«Και το λευκό δέρμα; Είναι κι αυτό ένα πλεονέκτημα, όταν ζει κανείς στο Βορρά;»

«Ασφαλώς. Ειδεμή, οι άνθρωποι θα είχαν παντού σκούρο δέρμα. Το λευκό δέρμα. όμως, παράγει ευκολότερα βιταμίνες, όταν εκτίθεται στον ήλιο. Κι *αυτό* είναι πολύ σημαντικό, όταν η ηλιοφάνεια είναι περιορισμένη σε μια χώρα. Σήμερα αυτό δεν παίζει και τόσο σημαντικό ρόλο, αφού μπορούμε, να εξασφαλίσουμε αυτές τις βιταμίνες μέσω της διατροφής μας. Στη φύση, ωστόσο, δεν υπάρχουν συμπτώσεις. Όλα οφείλονται σε κάποια, ανεπαίσθητη έστω, μικρή αλλαγή. που με τον καιρό, και αφού διαδέχτηκαν η μία την άλλη αναρίθμητες γενιές, κατάφερε να εδραιωθεί και ν' αποτελέσει σταθερό γνώρισμα του είδους».

«Όσο το καλοσκέφτομαι, τόσο και πιο φανταστική μού φαίνεται αυτή η ιδέα του Δαρβίνου...»

«Πράγματι. Μπορούμε, λοιπόν, να συνοψίσουμε τη Θεωρία της Εξέλιξης των Ειδών του Δαρβίνου...»

«Από τώρα;»

«... λέγοντας ότι: συνεχείς παραλλαγές μεταξύ των ατόμων ενός είδους και υψηλή γεννητικότητα αποτελούν το θεμέλιο ή, αν προτιμάς, την πρώτη ύλη για την εξέλιξη της ζωής πάνω στη γη. Η φυσική επιλογή στον αγώνα για την ύπαρξη είναι ο μηχανισμός ώστε να επιβιώνουν πάντοτε τα ισχυρότερα ή τα καλύτερα προσαρμοσμένα άτομα».

«Μου φαίνεται το ίδιο ξεκάθαρο και λογικό, όσο και μια απλή πρόσθεση. Πως έγινε δεκτό το βιβλίο για την καταγωγή των ειδών από τους συγχρόνους του Δαρβίνου;»

«Ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων. Η επίσημη Εκκλησία διαμαρ-

τυρήθηκε πολύ έντονα, και ο επιστημονικός κόσμος στην Αγγλία χωρίστηκε στα δύο. Δεν είναι παράξενο, αν σκεφτείς ότι ο Δαρβίνος αμφισβήτησε την ίδια την πράξη της Δημιουργίας και την πήρε από τα χέρια του Θεού. Κάμποσοι συνετοί άνθρωποι προσπάθησαν να υπογραμμίσουν ότι είναι πολύ σπουδαιότερο επίτευγμα η δημιουργία ζωής με ενσωματωμένη την ικανότητα της εξέλιξης παρά η δημιουργία συγκεκριμένων οργανικών ειδών, αμετάβλητων και σταθερών στις λεπτομέρειες τους».

Εκείνη τη στιγμή, η Σοφία βρέθηκε όρθια μ' ένα πήδημα.

«Για κοίτα!» φώναξε κι έδειξε έξω από το παράθυρο. Στην όχθη της λίμνης, ένας άντρας και μια γυναίκα περπατούσαν χέρι χέρι. Ήταν ολόγυμνοι.

«Ο Αδάμ και η Εύα», είπε ο Αλμπέρτο. «Αναγκάστηκαν να μοιραστούν την τύχη της Κοκκινοσκουφίτσας και της Αλίκης στη Χώρα των Θαυμάτων. Γι' αυτό και κατέληξαν να κάνουν εδώ μπροστά μας τον περίπατό τους».

Η Σοφία στάθηκε μπροστά στο παράθυρο και τους κοίταζε, ώσπου χάθηκαν ανάμεσα στα δέντρα.

«Ο Δαρβίνος υποστήριζε ότι ο άνθρωπος κατάγεται από τα ζώα;»

«Το 1871 δημοσίευσε το έργο του "The Descent of Man" - "Η Καταγωγή του Ανθρώπου". Αναφέρεται στις πολλές ομοιότητες του ανθρώπου με τα ζώα και υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος και ο ανθρωποπίθηκος θα πρέπει να κατάγονται από τους ίδιους προγόνους. Στο μεταξύ, βρέθηκαν στο Γιβραλτάρ και τα πρώτα κρανία ενός ανθρωποειδούς που είχε προ πολλού εκλείψει. Μερικά χρόνια αργότερα, ανακαλύφθηκαν στο Νεάντερταλ του Ρήνου κι άλλα οστά, που συνηγορούσαν υπέρ της θεωρίας του Δαρβίνου. Κατά παράδοξο τρόπο. το 1871, οι διαμαρτυρίες ήταν λιγότερες και ηπιότερες, σε σύγκριση με τη θύελλα που είχε ξεσηκωθεί το 1859, όταν κυκλοφόρησε Ή Καταγωγή των Ειδών". Αλλά το πρώτο εκείνο βιβλίο είχε ήδη υπαινιχθεί ότι ο άνθρωπος κατάγεται από τους πιθήκους. Κι όπως είπαμε, το 1882, όταν ο Δαρβίνος πέθανε, κηδεύτηκε με τιμές ως πρωτοπόρος της επιστήμης».

«Τελικά, δηλαδή, κέρδισε την τιμή και τη δόξα που του άξιζαν;»

«Τελικά, ναι. Στην αρχή, όμως, ούτε που ήθελαν ν' ακούσουν γι'

αυτόν. Έλεγαν πως ήταν ο υπ' αριθμόν ένα δημόσιος κίνδυνος στην Αγγλία».

«Αν είναι δυνατόν!»

«"Ας ελπίσουμε ότι κάνει λάθος", λένε πως είπε μία κυρία της αριστοκρατίας. "Μα κι αν ακόμα έχει δίκιο, τότε ας ελπίσουμε ότι δε θα το μάθει κανείς". Κάποιος γνωστός επιστήμονας φαίνεται πως είπε κάτι παρόμοιο: "Μια ταπεινωτική ανακάλυψη... Κι όσο λιγότερο μιλάμε γι' αυτή τόσο το καλύτερο"».

«Κι απέδειξαν με τα λόγια τους πως ορισμένοι άνθρωποι κατάγονται απευθείας από τη στρουθοκάμηλο!»

«Σωστά. Είπαμε, όμως: εκ των υστέρων, η κριτική είναι εύκολη. Πολύς κόσμος αναγκάστηκε τότε ν' αναθεωρήσει την ίδια του την πίστη στη βιβλική παράδοση. Ο νεαρός συγγραφέας Τζον Ράσκιν έγραψε: "Μακάρι να μ' άφηναν στην ησυχία μου οι γεωλόγοι! Ανάμεσα στις γραμμές της Βίβλου, *ακούω* τα σφυράκια τους να χτυπάνε!"».

«Και τα σφυροκοπήματα αυτά ήταν οι αμφιβολίες τους για το Λόγο του Θεού;»

«Έτσι το εννοούσε. Γιατί δεν κατέρρεε μονάχα η κατά λέξη ερμηνεία της βιβλικής Δημιουργίας. Η θεωρία του Δαρβίνου υποστήριζε ακόμα ότι ο άνθρωπος ήταν το αποτέλεσμα μιας σειράς λίγο ως *πολύ* τυχαίων εξελικτικών παραλλαγών - κι ακόμα περισσότερο, το αποτέλεσμα ενός αξιοκαταφρόνητου "αγώνα για επιβίωση"».

«Είχε πει τίποτα ο Δαρβίνος για το πώς δημιουργούνται τέτοιες τυχαίες παραλλαγές;»

«Τώρα αγγίζεις το αδύνατο σημείο της θεωρίας του. Ο Δαρβίνος είχε πολύ ασαφείς και θολές ιδέες για την κληρονομικότητα. Ορισμένα πράγματα εξαφανίζονται με τη διασταύρωση. Ποτέ ένα ζευγάρι δεν αποκτά δύο παιδιά ίδια μεταξύ τους. Ήδη, μεταξύ αδερφών υπάρχουν διαφορές. Από την άλλη πάλι, δεν είναι δυνατό να προκύψει κατ' αυτό τον τρόπο κάτι πραγματικά καινούριο. Υπάρχουν, άλλωστε, φυτά και ζώα που πολλαπλασιάζονται με απλή διάσπαση των κυττάρων τους (μονογένεση) ή με αποκοπή μέρους του σώματος τους (επιτόκια). Στο ερώτημα της δημιουργίας των παραλλαγών απάντησε ο λεγόμενος νεοδαρβινισμός, συμπληρώνοντας τη θεωρία του Δαρβίνου».

«Για λέγε!»

«Η ζωή κι ο πολλαπλασιασμός περιστρέφονται, στην ουσία, γύρω από το κύτταρο και τη διαίρεση του. Όταν ένα κύτταρο χωρίζεται στα δυο, προκύπτουν δυο εντελώς όμοια κύτταρα με το ίδιο γενετικό υλικό. Η διαίρεση του κυττάρου, επομένως, σημαίνει πως το κύτταρο αντιγράφει τον εαυτό του».

«Μπα;»

«Μερικές φορές, όμως, ανεπαίσθητα λάθη συμβαίνουν σ' αυτή τη διαδικασία - και το αντίγραφο διαφέρει κατάτι από το αρχικό κύτταρο. Η σύγχρονη βιολογία ονομάζει αυτό το φαινόμενο μετάλλαξη. Τέτοιες μεταλλάξεις μπορεί να είναι εντελώς ασήμαντες. Μπορεί, όμως, να προσθέσουν, να αφαιρέσουν ή να παραλλάξουν κάποιο από τα βασικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Μπορεί ν' αποβούν μοιραίες. Και τότε, τα '"μεταλλαγμένα" άτομα αποκλείονται από το πλήθος των "κανονικών" απογόνων. Πολλές ασθένειες οφείλονται σε κάποια μεταλλαγή. Μερικές φορές, ωστόσο, οι μεταλλάξεις προικίζουν τα άτομα με αξιοζήλευτες ικανότητες, που αξιοποιούνται ωραιότατα στον αγώνα για την επιβίωση».

«Όπως είναι ο μακρύτερος λαιμός, για παράδειγμα:»

«Η εξήγηση του Λαμάρκ για τον μακρύ λαιμό των καμηλοπαρδάλεων ήταν ότι τα άτομα πολλών διαδοχικών γενεών τέντωναν τους λαιμούς τους για να φτάσουν τα χαμηλά, τρυφερά κλαδιά των δέντρων. Ο δαρβινισμός, ωστόσο, δε δέχεται ότι οι επίκτητες ικανότη- τες μπορού λαιμό των ζώων αυτών μια φυσική παραλλαγή των λαιμών των προγόνων τους. Ο νεοδαρβινισμός συμπληρώνει αυτή τη θεωρία μιλώντας για μια αιτία η οποία προκαλεί τέτοιου είδους παραλλαγές».

«Κι εννοεί τις μεταλλάξεις».

«Ναι. Τις συμπτωματικές παραλλαγές του γενετικού υλικού, που χάρισαν σε ορισμένες καμηλοπαρδάλεις ένα λαιμό μακρύτερο από εκείνο των υπολοίπων. Όταν το φαγητό δεν ήταν αρκετό, το χαρακτηριστικό αυτό μπορούσε ν' αποδειχτεί πολύ σπουδαίο. Όποιος έφτανε ψηλότερα μπορούσε να τραφεί καλύτερα. Μπορούμε, αν θέλουμε, να υποθέσουμε ότι κάποιες από τις προγόνους των καμηλοπαρδάλεων ανέπτυξαν τότε την ικανότητα να βρίσκουν τροφή στο έδαφος. Μετά από πολύ καιρό, μπορεί ένα είδος να εξαφανιστεί και ν' αφήσει στη θέση του δύο διαφορετικά είδη».

«Καταλαβαίνω».

«Ας δούμε μερικά πιο σύγχρονα παραδείγματα φυσικής επιλογής. Το σκεπτικό είναι πολύ απλό».

«Εμπρός! Σ' ακούω!»

«Στην Αγγλία, ζει ένα ορισμένο είδος πεταλούδας, γνωστό με το όνομα Πεταλούδα της Σημύδας. Όπως το λέει και το όνομα της, η πεταλούδα αυτή ζει πάνω στον ανοιχτόχρωμο κορμό της σημύδας. Αν γυρίσουμε πίσω στον 18ο αιώνα, θα διαπιστώσουμε ότι οι περισσότερες απ' αυτές τις πεταλούδες είναι ανοιχτόχρωμες. Γιατί άραγε;»

«Επειδή τα πεινασμένα πουλιά δεν τις έβλεπαν πάνω στον ανοιχτόχρωμο κορμό της σημύδας».

«Πότε πότε, όμως, γεννιόταν και κάποια με σκούρα φτερά. Υπεύθυνη γι' αυτή την παραλλαγή ήταν κάποια τυχαία μεταλλαγή του γενετικού υλικού. Ποια τύχη φαντάζεσαι ότι περίμενε αυτές τις σκουρόχρωμες πεταλούδες;»

«Διακρίνονταν πιο εύκολα πάνω στον κορμό της σημύδας, και τα πεινασμένα πουλιά τις έβρισκαν και τις έτρωγαν πιο γρήγορα».

«Γιατί σ' αυτό το περιβάλλον -πάνω, δηλαδή, στον ανοιχτόχρωμο κορμό της σημύδας-, το σκούρο χρώμα ήταν ένα βασικό μειονέκτημα. Γι' αυτό και οι σκουρόχρωμες πεταλούδες δεν κατάφεραν να πολλαπλασιαστούν. Να, όμως, που αργότερα το περιβάλλον άλλαξε. Με την εκβιομηχάνιση, οι κορμοί των σημύδων άλλαξαν χρώμα σε πολλές περιοχές κι έγιναν σκούροι. Τι φαντάζεσαι ότι συνέβη τότε με τις Πεταλούδες των Σημύδων;»

«Οι σκουρόχρωμες άρχισαν να τα βγάζουν πέρα καλύτερα από τις ανοιχτόχρωμες...»

«Ναι. Και πριν περάσει πολύς καιρός, πολλαπλασιάστηκαν κι αυτές. Από το 1848 ως το 1948, το ποσοστό τους έφτασε, σε ορισμένες περιοχές, το 99 τοις εκατό. Το περιβάλλον είχε αλλάξει, και το ανοιχτό χρώμα δεν ήταν πια πλεονέκτημα στον αγώνα για την επιβίωση. Μάλλον το αντίθετο. Γι' αυτό και οι ανοιχτόχρωμοι "χαμένοι" εξολοθρεύτηκαν σύντομα με τη βοήθεια των πουλιών, μόλις τόλμησαν να παρουσιαστούν πάνω «πους σκούρους κορμούς. Η ιστορία, ωστόσο, δεν τελειώνει εδώ: χάρη στον περιορισμό της χρήσης του κάρβουνου και χάρη στην εγκατάσταση βελτιωμένων φίλτρων, η μόλυνση του περιβάλλοντος περιορίστηκε αισθητά».

«Και οι σημύδες απέκτησαν πάλι ανοιχτόχρωμους κορμούς;»

«Ναι. Και η Πεταλούδα της Σημύδας ξαναβρήκε το παλιό της λευκό χρώμα - αυτό το ονομάζουμε προσαρμογή, κι έχουμε να κάνουμε μ' ένα φυσικό νόμο».

«Κατάλαβα».

«Υπάρχουν, όμως, κι άλλα παραδείγματα επεμβάσεων του ανθρώπου στο περιβάλλον».

«Δηλαδή;»

«Στο παρελθόν, δοκιμάστηκε πολλές φορές η εξολόθρευση βλαβερών εντόμων με διάφορα εντομοκτόνα. Στην αρχή, η μέθοδος αυτή μπορεί να επιτύχει εκπληκτικά αποτελέσματα. Ραντίζοντας διαρκώς ένα χωράφι ή έναν κήπο με ζιζανιοκτόνα κι εντομοκτόνα, προκαλούμε, στην ουσία, μια μικρή οικολογική καταστροφή για τα παράσιτα και τα αγριόχορτα. Λόγω των διαρκών μεταλλάξεων, όμως, καταλήγουμε σε μια ομάδα εντόμων ή φυτών που μπορούν να προβάλουν αντίσταση στο δηλητήριό μας. Αυτοί οι "κερδισμένοι" έχουν περισσότερες πιθανότητες επιβίωσης, γι' αυτό και θα δυσκολευτούμε περισσότερο να τους εξοντώσουμε. Επειδή ακριβώς οι άνθρωποι προσπάθησαν τόσο πολύ να τους αφανίσουν, αυτοί κατάφεραν να επιβιώσουν. Στο τέλος, βρισκόμαστε μ' έναν εχθρό πολύ ισχυρότερο και πολύ πιο επικίνδυνο από τον αρχικό».

«Αυτό είναι φοβερό».

«Είναι, πάντως, μια πολύ σημαντική σκέψη. Αλλά και μέσα στο ίδιο μας το σώμα προσπαθούμε να καταπολεμήσουμε τα βλαβερά παράσιτα. Κι έχω κατά νου τα βακτηρίδια».

«Παίρνουμε, λοιπόν, πενικιλίνη κι άλλα αντιβιοτικά».

«Μια θεραπεία πενικιλίνης είναι γι' αυτούς τους μικρούς διαβόλους μια οικολογική καταστροφή. Όσο, όμως, αυξάνουμε τη δόση της πενικιλίνης, τόσο πιο ανθεκτικά γίνονται ορισμένα από τα εν λόγω βακτηρίδια. Κατ' αυτό τον τρόπο είμαστε υπεύθυνοι για τη δημιουργία βακτηριδίων ισχυρότερων, που δεν καταπολεμούνται εύκολα. Αναγκαζόμαστε να χρησιμοποιούμε όλο και πιο ισχυρά αντιβιοτικά, στο τέλος, όμως...»

«Στο τέλος, τα βακτηρίδια θα μας νικήσουν και θα πληθύνουν τόσο πολύ, που θα μας βγουν από τη μύτη κι από το στόμα; Μήπως θα πρέπει ν' αρχίσουμε να τα πυροβολούμε;»

«Μάλλον προχώρησες μακριά. Η σύγχρονη ιατρική, πάντως, κατάφερε να φέρει τον άνθρωπο αντιμέτωπο μ' ένα σοβαρό δίλημμα. Και κάτι ακόμα: δεν είναι μονάχα τα βακτηρίδια, που έγιναν πιο δυνατά κι ορμητικά από πριν. Είναι και το γεγονός ότι παλαιότερα πολλά παιδιά πέθαιναν υποκύπτοντας στις διάφορες αρρώστιες. Η παιδική θνησιμότητα ήταν τόσο μεγάλη, που μπορείς να πεις ότι όσοι επιβίωναν κι έφταναν στην ώριμη ηλικία, ήταν πράγματι δυνατοί και γεροί οργανισμοί. Η ιατρική εξουδετέρωσε κατά κάποιο τρόπο αυτό το μηχανισμό φυσικής επιλογής. Αλλά βοηθώντας αυτό το συγκεκριμένο άτομο να τη γλιτώσει, στην πραγματικότητα βλάπτουμε μακροπρόθεσμα την ανθεκτικότητα της ίδιας της ανθρωπότητας στο σύνολό της. Αυτό σημαίνει ότι μακροπρόθεσμα μπορεί οι άνθρωποι να χάσουν ορισμένες από τις κληρονομικές προϋποθέσεις της ανθεκτικότητάς τους στις αρρώστιες».

«Αυτό ακούγεται πολύ τρομαχτικό».

«Ένας φιλόσοφος, ωστόσο, είναι υποχρεωμένος να το αναφέρει. Μία τελείως διαφορετική ερώτηση είναι: ποιες θα είναι οι συνέπειες; Ας δοκιμάσουμε να συνοψίσουμε λίγο διαφορετικά τα όσα είπαμε».

«Παρακαλώ!»

«Μπορείς να παρομοιάσεις τη ζωή με μια μεγάλη λοταρία. Ό,τι βλέπουμε γύρω μας είναι αποκλειστικά οι λαχνοί που έχουν κερδίσει».

«Πώς το εννοείς αυτό;»

«Αυτοί που έχασαν τη μάχη της επιβίωσης φεύγουν από τη μέση, εξαφανίζονται. Πίσω από κάθε είδος φυτού ή ζώου κρύβονται λαχνοί που για εκατομμύρια χρόνια κέρδιζαν ο ένας πίσω από τον άλλο. Οι χαμένοι αυτοί δεν παρουσιάζονταν παρά μεμονωμένοι, για μία φορά ο καθένας και τέρμα. Δεν υπάρχει σήμερα ούτε ένα ζωικό ή φυτικό είδος που να μην έχει κερδίσει στη λοταρία της ζωής».

«Επειδή μόνο οι καλύτεροι κερδίζουν».

«Ναι. Μπορείς να το πεις κι έτσι. Και τώρα, δώσε μου αυτή την πινακίδα που σου 'φερε αυτός... αυτός ο θηριοδαμαστής».

Η Σοφία τού 'δωσε την πινακίδα. Από τη μια πλευρά, είχε ζωγραφισμένη την Κιβωτό του Νώε. Από την άλλη, ήταν το γενεαλογικό δέντρο των ζώων. Κι αυτή την πλευρά ήθελε να της δείξει ο Αλμπέρτο.

«Το σκίτσο δείχνει τα διάφορα ζώα και τα είδη στα οποία ανή-

κουν. Τα είδη, στη σειρά τους, υπάγονται σε οικογένειες, σε κατηγορίες, σε ομάδες και ούτω καθεξής»»

«Ναι».

«Ο άνθρωπος μαζί με τον πίθηκο αποτελούν μια ομάδα, που με τη σειρά της υπάγεται στα θηλαστικά. Όλα τα θηλαστικά ζώα είναι μέρος της μεγαλύτερης κατηγορίας των σπονδυλωτών, που κι αυτά, με τη σειρά τους, ανήκουν στους πολυκύτταρους οργανισμούς».

«Μου θυμίζεις τον Αριστοτέλη».

«Σωστά. Το σκίτσο, όμως, δε δείχνει μόνο τον καταμερισμό των ειδών, όπως αυτά είναι σήμερα. Μας δίνει ορισμένες πληροφορίες και για την ιστορία της εξέλιξης τους. Βλέπεις, για παράδειγμα, ότι τα πουλιά κατάγονται από τα ερπετά, τα ερπετά από τα αμφίβια και τα αμφίβια από τα ψάρια».

«Ναι, αυτό φαίνεται».

«Κάθε φορά που μία απ' αυτές τις γραμμές διακλαδίζεται, συμβαίνουν μεταλλάξεις που οδηγούν στη δημιουργία ενός νέου είδους. Έτσι δημιουργήθηκαν, στη διάρκεια των χιλιετηρίδων, νέες ομάδες και τάξεις και οικογένειες ζώων. Το σκίτσο είναι, φυσικά, υπεραπλουστευμένο. Στην πραγματικότητα, ζουν πάνω στη γη περισσότερα από ένα εκατομμύριο ζωικά είδη. Και το εκατομμύριο αυτό δεν είναι παρά ένα πάρα πολύ μικρό μέρος του αριθμού των ειδών που έχουν περάσει συνολικά από αυτό τον πλανήτη. Βλέπεις, ας πούμε, ομάδες ολόκληρες, όπως οι τριλοβίτες, που έχουν εξαφανιστεί εντελώς».

«Και κάτω κάτω βρίσκονται οι μονοκύτταροι οργανισμοί».

«Ορισμένοι απ' αυτούς έχουν μείνει απαράλλαχτοι για δύο δισεκατομμύρια χρόνια, ίσως και παραπάνω. Βλέπεις μια γραμμή που οδηγεί απ' αυτούς τους μονοκύτταρους οργανισμούς στο φυτικό βασίλειο. Γιατί και τα φυτά προέρχονται πιθανότατα από το ίδιο αρχικό κύτταρο, όπως και τα ζώα».

«Αυτό το βλέπω. Αλλά θα 'θελα να ρωτήσω κάτι».

«Σ' ακούω».

«Από πού ήρθε αυτό το "πρώτο κύτταρο"; Μπορεί ο Δαρβίνος να μας δώσει μια απάντηση σ' αυτή την ερώτηση;»

«Σου είπα και προηγουμένως ότι ο Δαρβίνος ήταν πολύ προσεκτικός άνθρωπος. Στο σημείο αυτό, ωστόσο, επέτρεψε στον εαυτό του μια μικρή τολμηρή παρεκτροπή. Γράφει κάπου: "... σε περίπτω-

ση -(σε περίπτωση, λέω!)- που θα μπορούσαμε να φανταστούμε μια μικρή ζεστή λιμνούλα, που θα περιείχε όλα τα αμμωνιακά και φωσφορούχα άλατα, θα είχε άφθονο φως, θερμότητα, ηλεκτρισμό και λοιπά, και σε περίπτωση που μέσα της σχηματιζόταν χημικά ένα κύτταρο πρωτεΐνης, ικανό να υποβληθεί σε ακόμα πιο πολύπλοκες μεταβολές..."»

«Λοιπόν;»

«Ο Δαρβίνος προσπαθεί να φανταστεί τη δημιουργία του πρώτου ζωντανού κυττάρου μέσα από τις ενώσεις ανόργανων υλικών. Και για μία φορά ακόμα πέτυχε διάνα. Η σημερινή επιστήμη δέχεται ότι η ζωή πράγματι γεννήθηκε "στη μικρή ζεστή λιμνούλα" που περιέγραψε ο Δαρβίνος».

«Για πες μου».

«Ένα σκίτσο είναι αρκετό. Και μην ξεχνάς ότι τώρα πια αφήνουμε πίσω μας τον Δαρβίνο και μ' ένα άλμα βρισκόμαστε στα υπερσύγχρονα ερευνητικά εργαστήρια του σήμερα, που μελετούν ακριβώς τη γέννηση της ζωής στον κόσμο».

«Στη σκέψη και μόνο, νιώθω ταραχή. Κανείς δεν ξέρει ακόμα πώς γεννήθηκε η ζωή;»

«Ίσως όχι. Αλλά μπροστά στα μάτια μας, συμπληρώνονται όλο και περισσότερα κομμάτια του παζλ που θα μας αποκαλύψει πώς μπορεί να έχει γεννηθεί η ζωή».

«Λέγε, λοιπόν!»

«Διαπιστώνουμε κατ' αρχήν ότι όλοι οι οργανισμοί πάνω στη γη -τόσο τα φυτά όσο και τα ζώα- είναι φτιαγμένοι από την ίδια πρώτη ύλη. Ο απλούστερος ορισμός της ζωής λέει ότι κάθε ζωντανός οργανισμός διαθέτει μεταβολισμό, καθώς επίσης και τη δυνατότητα της αναπαραγωγής. Κάθε ζωντανός οργανισμός κατευθύνεται από μια ουσία ονόματι, DNA - δεσοξυριβοζονουκλεϊνικό οξύ. Απ' αυτή είναι φτιαγμένα τα χρωματοσώματα μας, το γενετικό υλικό που υπάρχει μέσα σε κάθε κύτταρο. Το DNA είναι ένα πολύ σύνθετο μόριο, ένα μακρομόριο, όπως λέμε. Το ερώτημα είναι, λοιπόν, πώς γεννήθηκε το πρώτο μακρομόριο DNA»,

«Λοιπόν;»

«Η γη δημιουργήθηκε πριν από δισεκατομμύρια χρόνια, όταν σχηματίστηκε το ηλιακό μας σύστημα. Στην αρχή, ήταν μια πύρινη

μάζα, σιγά σιγά, όμως, ο φλοιός της κρύωσε και στερεοποιήθηκε. Η σύγχρονη επιστήμη πιστεύει ότι η ζωή δημιουργήθηκε πριν από τρία ή τέσσερα δισεκατομμύρια χρόνια».

«Δε μου φαίνεται και πολύ πιθανό».

«Περίμενε ν' ακούσεις και τα υπόλοιπα και μετά μιλάς. Πρώτα πρώτα, να λάβεις υπόψη σου ότι η γη τότε δεν ήταν όπως είναι σήμερα. Δεν υπήρχε ζωή. Δεν υπήρχε ακόμα οξυγόνο στην ατμόσφαιρα. Το ελεύθερο οξυγόνο το παρήγαγαν τα φυτά με τη φωτοσύνθεση. Και είναι πολύ σημαντικό το ότι δεν υπήρχε οξυγόνο, γιατί τα θεμελιώδη μόρια της ζωής, αυτά που θα δημιουργήσουν στη συνέχεια τα μόρια του DNA, δε θα μπορούσαν να υπάρξουν μέσα σε μια ατμόσφαιρα με οξυγόνο».

«Και γιατί όχι;»

«Γιατί το οξυγόνο προκαλεί οξειδώσεις. Τα βασικά συστατικά της ζωής δε θα προλάβαιναν να δημιουργήσουν τα πολύπλοκα μόρια του DNA, γιατί απλούστατα θα οξειδώνονταν αμέσως».

«Α!»

«Γι' αυτό και ξέρουμε με βεβαιότητα ότι σήμερα δεν μπορεί να δημιουργηθεί νέα ζωή και ούτε καν ένα βακτηρίδιο ή ένας ιός. Όλες οι μορφές ζωής στη γη, επομένως, έχουν την ίδια ηλικία. Ο ελέφαντας έχει ένα εξίσου μακρύ γενεαλογικό δέντρο με το απλούστερο βακτηρίδιο. Μπορούμε να πούμε, μάλιστα, ότι ο ελέφαντας -ή ο άνθρωπος- είναι στην πραγματικότητα μια αποικία μονοκύτταρων οργανισμών. Γιατί στο κάθε κύτταρο του κορμιού μας είναι αποθηκευμένο το ίδιο γενετικό υλικό. Μέσα σε κάθε κύτταρο είναι κρυμμένη η συνταγή ολόκληρου του οργανισμού μας».

«Αλλόκοτη σκέψη».

«Ένα από τα μεγαλύτερα αινίγματα της ζωής είναι το ότι τα κύτταρα των πολυκύτταρων οργανισμών είναι, παρ' όλα αυτά, ικανά να ειδικεύονται στις λειτουργίες τους. Το κάθε κύτταρο έχει μέσα του αποθηκευμένες όλες τις κληρονομικές ιδιότητες, αλλά δεν τις δραστηριοποιεί όλες. Μερικές απ' αυτές τις ιδιότητες -ή γονίδια- είναι "ενεργοποιημένες" και άλλες όχι. Ένα κύτταρο συκωτιού παράγει άλλου είδους πρωτεΐνες απ' ό,τι ένα νευρικό κύτταρο ή ένα κύτταρο του δέρματος. Και στα τρία αυτά κύτταρα, όμως, βρίσκουμε το ίδιο μόριο DNA, ολόκληρο, δηλαδή, το σχέδιο κατασκευής του οργανισμού μας».

«Πες μου κι άλλα!»

«Όταν η ατμόσφαιρα δεν περιείχε ακόμα οξυγόνο, δεν υπήρχε ούτε προστατευτικό στρώμα όζοντος γύρω από την υδρόγειο. Αυτό σημαίνει ότι τίποτα δε συγκρατούσε τις ακτινοβολίες από το Διάστημα. Κι αυτό είναι πολύ σημαντικό. Φαίνεται πως αυτή ακριβώς η ακτινοβολία έπαιξε σπουδαίο ρόλο στη δημιουργία των πρώτων σύνθετων μορίων. Αυτή η κοσμική ακτινοβολία παρείχε την απαραίτητη ενέργεια για την ένωση των διαφόρων χημικών ουσιών πάνω στη γη και την παραγωγή μακρομορίων».

«Μάλιστα. Κατάλαβα».

«Επεξηγώ. Για να μπορέσουν να σχηματιστούν τα σύνθετα μόρια, από τα οποία προήλθε κάθε μορφή ζωής, έπρεπε να εξασφαλιστούν δύο τουλάχιστον προϋποθέσεις: δεν έπρεπε να υπάρχει καθόλου οξυγόνο στην ατμόσφαιρα και έπρεπε η κοσμική ακτινοβολία από το Διάστημα να φτάνει μέχρι την επιφάνεια της γης».

«Εντάξει».

«Στη "μικρή, ζεστή λιμνούλα" -ή στην πρωταρχική "κοσμική σούπα", όπως οι επιστήμονες την ονομάζουν σήμερα-, σχηματίστηκε κάποτε ένα τρομερά σύνθετο μακρομόριο, που είχε την πρωτοφανή ικανότητα να διασπάται μόνο του. Κι έτσι ξεκίνησε μια μακραίωνη εξέλιξη, Σοφία. Απλουστεύοντας κάπως. Σοφία, μπορούμε να πούμε ότι αυτή τη στιγμή μιλάμε ήδη για το πρώτο γενετικό υλικό, το πρώτο DNA, το πρώτο ζωντανό κύτταρο, που άρχισε να διαιρείται και να διαιρείται ασταμάτητα. Από την αρχή, ωστόσο, συνέβαιναν μεταλλάξεις. Μετά από πολύ πολύ καιρό, αρκετοί απ' αυτούς τους μονοκύτταρους οργανισμούς ενώθηκαν κι αποτέλεσαν πιο σύνθετους πολυκύτταρους οργανισμούς. Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκαν τα πρώτα φυτά και ξεκίνησε η διαδικασία της φωτοσύνθεσης. Κατά συνέπεια. δημιουργήθηκε και οξυγόνο, που άλλαξε δραστικά τη σύσταση της ατμόσφαιρας. Η αποφασιστική σημασία αυτού του γεγονότος είναι διπλή: πρώτον, εξασφάλισε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη και την επιβίωση ζώων που αναπνέουν αέρα και χρειάζονται οξυγόνο. Και δεύτερον, άρχισε να προστατεύει τη ζωή από τις επιβλαβείς κοσμικές ακτινοβολίες του Διαστήματος. Γιατί αυτή ακριβώς η ακτινοβολία, που ήταν ίσως ο αποφασιστικός "σπινθήρας" για τη δημιουργία της ζωής, είναι επιζήμια στη συνέχεια για κάθε μορφή ζωής».

«Εντάξει, αλλά η ατμόσφαιρα δε δημιουργήθηκε μέσα σε μια νύχτα, έτσι δεν είναι; Πώς τα κατάφερναν στην αρχή οι πρώτοι οργανισμοί με την ακτινοβολία που δέχονταν;»

«Η ζωή γεννήθηκε μέσα στην πρωταρχική θάλασσα - μέσα σ' αυτό, δηλαδή, που ονομάζουμε "κοσμική σούπα". Εκεί μπόρεσε να επιβιώσει, προστατευμένη από τις επικίνδυνες ακτινοβολίες του Διαστήματος. Πολύ αργότερα -κι αφού πρώτα η υδρόβια ζωή είχε δημιουργήσει την ατμόσφαιρα-, σύρθηκαν έξω τα πρώτα αμφίβια και βγήκαν στη στεριά. Τη συνέχεια την έχουμε πει. Καθόμαστε εδώ, σε ένα σπιτάκι στην καρδιά του δάσους, και κοιτάζουμε προς τα πίσω, μια εξέλιξη που κρατάει τρία ή τέσσερα δισεκατομμύρια χρόνια τώρα. Και μέσα μας ακριβώς, η μακραίωνη εξελικτική αυτή διαδικασία κατάφερε για πρώτη φορά να συνειδητοποιήσει τον εαυτό της».

«Πιστεύεις, λοιπόν, ότι όλα είναι καθαρή σύμπτωση;»

«Όχι, δεν είπα τέτοιο πράγμα. Η πινακίδα σου, εξάλλου, δείχνει καθαρά ότι η εξέλιξη ακολουθεί μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Με το πέρασμα εκατομμυρίων ετών, τα ζώα ανέπτυξαν όλο και πιο πολύπλοκα νευρικά συστήματα και διαρκώς μεγαλύτερους εγκεφάλους. Δε νομίζω ότι αυτό έγινε τυχαία. Τι λες κι εσύ;»

«Το ανθρώπινο μάτι δεν μπορεί να φτιάχτηκε τυχαία. Δε νομίζεις ότι έχει κάποιο νόημα το γεγονός ότι μπορούμε και βλέπουμε τον κόσμο γύρω μας;»

«Η εξέλιξη του ματιού είναι κάτι που προκάλεσε τον ενθουσιασμό του ίδιου του Δαρβίνου. Απλούστατα, δεν μπορούσε να φανταστεί ότι κάτι τόσο υπέροχο, τόσο λεπτό και τέλειο, μπόρεσε να φτιαχτεί με τη βοήθεια της φυσικής επιλογής και μόνο».

Η Σοφία κοίταξε τον Αλμπέρτο συλλογισμένη. Σκεφτόταν πόσο παράξενο ήταν το γεγονός ότι ζούσε τώρα, ότι ζούσε μονάχα μία φορά κι ότι δε θα ξαναγύριζε ποτέ στη ζωή. Ξαφνικά είπε:

Γιατί κοπιάζουμε χωρίς σταματημό.
γιατί συνέχεια δουλεύουμε και φτιάνουμε,
αφού, στο τέλος, πάλι όλα τα χαλάμε,
τα σπάμε, τα πετάμε στον γκρεμό;

Ο Αλμπέρτο την κοίταξε με αυστηρότητα: «Δεν πρέπει να μιλάς έτσι, παιδί μου. Αυτά είναι λόγια του Διαβόλου».

«Του Διαβόλου;»

«Του Μεφιστοφελή, αν προτιμάς, από τον "Φάουστ" του Γκαίτε. "Γιατί κοπιάζουμε χωρίς σταματημό, γιατί συνέχεια δουλεύουμε και φτιάνουμε, αφού, στο τέλος, πάλι όλα τα χαλάμε, τα σπάμε, τα πετάμε στον γκρεμό;"».

«Και τι σημαίνουν αυτά τα λόγια;»

«Όταν ο Φάουστ πεθαίνει -και κοιτάζει πίσω, όλη του τη ζωή—, λέει θριαμβευτικά:

Μείνε λοιπόν, είσαι τόσο όμορφη!
Δεν μπορεί το χνάρι της ζωής μου στη γη
να χαθεί, να σβήσει μέσα στους αιώνες.
Είναι τόση η ευτυχία που με περιμένει,
που από τώρα νιώθω τη γλύκα της στα χείλη μου».

«Ωραία το είπε».

«Ναι, αλλά ύστερα είναι η σειρά του Διαβόλου. Δεν προλαβαίνει καλά καλά να ξεψυχήσει ο Φάουστ, κι ο Μεφιστοφελής λέει:

Πάνε όλα! Περασμένα ξεχασμένα!
Τι κουταμάρα; όλα το ίδιο, όλα ένα!
Γιατί κοπιάζουμε χωρίς σταματημό,
γιατί συνέχεια δουλεύουμε και φτιάνουμε,
αφού, στο τέλος, πάλι όλα τα χαλάμε,
τα σπάμε, τα πετάμε στον γκρεμό;
Πάνε όλα! Τι ψάχνει πια να βρει;
Έζησε; Μοιάζει πως όχι. Ποιος να θυμηθεί;
Κι όμως, όλα ζούνε και γυρίζουν στον καιρό,
γι' αυτό κι εγώ διαλέγω το αιώνιο κενό».

«Τι απαισιοδοξία! Το πρώτο κομμάτι μ' άρεσε καλύτερα. Παρόλο που η ζωή του φτάνει στο τέλος της, ο Φάουστ εξακολουθεί να βρίσκει νόημα στα ίχνη που θ' άφηνε πίσω του».

«Αυτό δε μας δίδαξε η Θεωρία της Εξέλιξης του Δαρβίνου; Ότι

συμμετέχουμε σε κάτι μεγάλο, όπου ακόμα και η πιο μικροσκοπική ζωούλα συνδέεται με την αρχέγονη αλυσίδα της ζωής κι έχει σημασία για την περαιτέρω εξέλιξη της ιστορίας της; Εμείς είμαστε ο ζωντανός πλανήτης, Σοφία! Εμείς είμαστε το μεγάλο καράβι, που ένας φλεγόμενος ήλιος σέρνει μέσα στο Διάστημα. Κι ο καθένας, η καθεμία από μας, είναι επίσης ένα καραβάκι φορτωμένο γονίδια που αρμενίζει μέσα στη θάλασσα της ζωής. Όταν φτάσουμε στο επόμενο λιμάνι και παραδώσουμε το φορτίο μας σώο και αβλαβές, τότε η ζωή μας δεν πήγε στράφι. Ο Μπγιόρντγιερνε Μπγιόρνσον, στο ποίημα του "Ψαλμός ΙΙ", εκφράζει ακριβώς την ίδια σκέψη:

Δόξα και τιμή στην άνοιξη της ζωής,
που όλα τα δροσίζει, τ' ανασταίνει!
Όλα ξανάρχονται και ζουν ξανά,
με τη μορφή τους μονάχα αλλαγμένη.
Η μια γενιά μετά την άλλη πασχίζει
μπροστά να συνεχίσει να βαδίζει.
Η τέχνη φέρνει τέχνη κι άλλη,
κόσμοι βουλιάζουν, κόσμοι γεννιούνται πάλι.
Στης ζωής το απέραντο μελίσσι,
κοίτα, ανθάκι μικρό, να ταξιδέψεις.
Και το Αιώνιο Καλό θα σε κρατήσει.
τη δική σου την ανάσα ν' αναπνεύσεις.

Στην πανέμορφη άνοιξη βυθίσου,
κι όσο σ' αφήνει η δύναμη σου,
πάρε μια ανάσα βαθιά
απ' της αιώνιας μέρας τη χαρά!»

«Πολύ όμορφο!»

«Και τώρα τέρμα! Λέω μόνο: αλλαγή κεφαλαίου!»

«Σταμάτα πια τις ειρωνείες σου!»

«Αλλαγή κεφαλαίου, είπα. Ν' ακούς ό,τι σου λέω!»

ΦΡΟΙΝΤ

... μια κακιά, εγωιστική επιθυμία ξεφύτρωσε μέσα της...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΜΟΛΕΡ ΚΝΑΓΚ πήδηξε από το κρεβάτι της κρατώντας στα χέρια το μεγάλο ντοσιέ. Το ακούμπησε στο γραφείο της, πήρε τα ρούχα της κι έτρεξε στο μπάνιο. Αφού έμεινε κάτω από το ντους για δύο λεπτά μονάχα, ντύθηκε στα γρήγορα. Ύστερα κατέβηκε κάτω, για να βρει τη μαμά της.

«Καλημέρα, Χίλντε! Τι να σου ετοιμάσω;»

«Δε θα φάω τώρα αμέσως, μαμά. θέλω να κάνω πρώτα μια μικρή βόλτα με τη βάρκα».

«Μα... Χίλντε!»

Η Χίλντε αγνόησε τις αντιρρήσεις της μαμάς. Βγήκε και διέσχισε τρέχοντας τον κήπο μέχρι κάτω, στη μικρή προβλήτα. Έλυσε τη βάρχα, πήδηξε μέσα κι άρχισε να τραβάει κουπί. Κωπηλατούσε άσκοπα μέσα στον μικρό κόλπο. Στην αρχή, οι κινήσεις της ήταν άγριες, θυμωμένες. Σιγά σιγά ησύχασε.

"Εμείς είμαστε ο ζωντανός πλανήτης, Σοφία. Εμείς είμαστε το μεγάλο καράβι, που *ένας φλεγόμενος ήλιος σέρνει μέσα στο Διάστημα. Κι ο καθένας, η καθεμία από μας, είναι επίσης ένα καραβάκι φορτωμένο γονίδια που αρμενίζει μέσα στη θάλασσα της ζωής. Όταν φτάσουμε στο επόμενο λιμάνι και παραδώσουμε το φορτίο μας σώο και αβλαβές, τότε η ζωή μας δεν πήγε στράφι».*

Η Χίλντε το 'χε μάθει απέξω. Στο κάτω κάτω, γι' αυτήν ήταν γραμμένο. Γι' αυτήν και όχι για τη Σοφία. Όλα όσα ήταν γραμμένα μέσα στο ντοσιέ ήταν ένα μεγάλο γράμμα του πατέρα της γι' αυτή την ίδια.

Σήκωσε τα κουπιά από τους αρμούς τους και τ' ακούμπησε μέσα στη βάρκα. Άφησε το κύμα να τη σέρνει κουνώντας την απαλά. Το νερό έγλειφε ήσυχα τη βάρκα.

Σαν τη βαρκούλα, που την πήγαινε το κύμα μέσα σ' ένα μικρό κόλπο στο Λίλεσαντ, έτσι κι αυτή, σαν καρυδότσουφλο, αρμένιζε μέσα στη θάλασσα της ζωής.

Που βρίσκονταν η Σοφία κι ο Αλμπέρτο μέσα σ' αυτή την εικόνα; Ναι, που ήταν οι δυο τους;

Δεν μπορούσε να δεχτεί πώς ήταν «ηλεκτρομαγνητικά κύματα» μέσα στο μυαλό του πατέρα της. Δεν το χωρούσε ο νους της πως ήταν χαρτί και μελάνι της ταινίας μιας φορητής γραφομηχανής, που ο πατέρας της είχε πάρει μαζί του στο Λίβανο. Τότε κι η ίδια δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα μικρό σωρό πρωτεϊνούχων ενώσεων, που ξεφύτρωσαν κάποτε μέσα σε «μια μικρή, ζεστή λιμνούλα». Αλλά η Χίλντε δεν ήταν αυτό μονάχα! Ήταν η Χίλντε Μόλερ Κναγκ!

Το μεγάλο ντοσιέ ήταν, στ' αλήθεια, υπέροχο δώρο. Κι ο πατέρας της είχε καταφέρει ν' αγγίξει κάποια κρυφή χορδή μέσα της. Αλλά ο κοροϊδευτικός τόνος που είχε υιοθετήσει στο μεταξύ, όταν έγραφε για τη Σοφία και τον Αλμπέρτο, δεν της άρεσε καθόλου.

Η Χίλντε είχε αποφασίσει να του το πληρώσει αυτό. Το χρωστούσε στους δύο φίλους της, που τη συνόδευαν μέσα από τις σελίδες του ντοσιέ. Με τα μάτια της φαντασίας της έβλεπε κιόλας τον πατέρα της να γυρίζει σαν την άδικη κατάρα στο αεροδρόμιο της Κοπεγχάγης.

Μετά από λίγο είχε ηρεμήσει. Ξανάβαλε τα κουπιά στη θέση τους, γύρισε στην προβλήτα κι έδεσε τη βάρκα. Ύστερα, έμεινε πολλή ώρα στο τραπέζι με τη μαμά παίρνοντας το πρωινό τους. Τι ωραία που ένιωσε λέγοντας πως το αβγό ήταν υπέροχο, ίσως μόνο λίγο πιο μελάτο από το κανονικό.

Αργά το απόγευμα, ξανάπιασε το μεγάλο ντοσιέ. Δεν της είχαν μείνει πια πολλές σελίδες.

Ξάφνου ακούστηκαν και πάλι χτυπήματα στην πόρτα.

«Θέλεις να κλείσουμε τ' αφτιά μας;» ρώτησε ο Αλμπέρτο. «Μπορεί έτσι να σταματήσουν να μας ενοχλούν».

«Όχι, θέλω να δω ποιος είναι».

Σηκώθηκε και πήγε στην πόρτα, κι ο Αλμπέρτο την ακολούθησε.

Απέξω περίμενε ένας θεόγυμνος άντρας. Στεκόταν καμαρωτός

καμαρωτός, αλλά δε φορούσε πάνω του τίποτε απολύτως παρά μονάχα μια κορόνα στο κεφάλι.

«Λοιπόν;» ρώτησε. «Τι γνώμη έχετε για τα καινούρια ρούχα του αυτοκράτορα;»

Ο Αλμπέρτο κι η Σοφία είχαν μείνει άναυδοι. Ο γυμνός άντρας μπροστά τους δεν έδωσε σημασία στην έκπληξη τους.

«Γιατί δεν υποκλίνεστε;» τους έβαλε τις φωνές.

Ο Αλμπέρτο μάζεψε όλο του το κουράγιο και είπε:

«Δίκιο έχετε. Μα η Εξοχότητά σας δε φοράει καθόλου ρούχα. Είστε θεόγυμνος».

Ο γυμνός άντρας εξακολούθησε να στέκεται κορδωμένος. Ο Αλμπέρτο έσκυψε στη Σοφία και της ψιθύρισε στο αφτί:

«Θεωρεί τον εαυτό του πολύ αξιοπρεπή».

Ο γυμνός γύρισε και τον κοίταξε μουτρωμένος.

«Μήπως εφαρμόζεται κάποιο είδος λογοκρισίας σ' αυτό το σπίτι;» ρώτησε.

«Δυστυχώς», αποκρίθηκε ο Αλμπέρτο. «Στο σπίτι αυτό είμαστε ξύπνιοι κι έχουμε τα μυαλά μας στη θέση τους. Στην ξεδιάντροπη κατάσταση που βρίσκεστε, δε θα μπορέσετε να διαβείτε το κατώφλι μας».

Στη Σοφία φάνηκε ξαφνικά τόσο αστείο το θέαμα του γυμνού άντρα που μιλούσε με τέτοια επισημότητα, ώστε δεν μπόρεσε να κρατήσει τα γέλια της. Και τότε, λες κι έπιασε κάποιο κρυφό σινιάλο, ο γυμνός άντρας με την κορόνα ανακάλυψε ξαφνικά ότι δε φορούσε τίποτα. Σκέπασε τη γύμνια του όπως μπορούσε, με τα δυο του χέρια, κι έτρεξε προς το δασάκι, όπου και χάθηκε ανάμεσα στα δέντρα. Σίγουρα θα συνάντησε τον Αδάμ και την Εύα, τον Νώε, την Κοκκινοσκουφίτσα και τον Που τον Αρκούδο.

Ο Αλμπέρτο κι η Σοφία στάθηκαν λίγο ακόμα στο κατώφλι. Τελικά, ο Αλμπέρτο είπε:

«Καλύτερα να πάμε μέσα. Έχω να σου μιλήσω για τον Φρόιντ και για τη θεωρία του Ασυνειδήτου».

Κάθισαν μπροστά στο παράθυρο. Η Σοφία κοίταξε το ρολόι της και είπε:

«Είναι ήδη δυόμισι. Κι έχω ακόμα ένα σωρό ετοιμασίες για το πάρτι μου».

«Το ίδιο κι εγώ. θα πούμε δυο λόγια μόνο για τον Σίγκμουντ Φρόιντ».

«Φιλόσοφος κι αυτός;»

«Ναι, κατά κάποιο τρόπο ήταν κι αυτός φιλόσοφος. Ο Φρόιντ γεννήθηκε το 1856 και σπούδασε ιατρική στο πανεπιστήμιο της Βιέννης. Σ' αυτή την πόλη έζησε και το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του, σε μια εποχή που η Βιέννη ήταν ένα πολιτιστικό κέντρο στην ακμή του. Πολύ νωρίς ειδικεύτηκε στον κλάδο της ιατρικής που ονομάζουμε νευρολογία. Από τα τέλη ήδη που περασμένου αιώνα, άρχισε να επεξεργάζεται τη θεωρία του για την Ψυχολογία του Βάθους ή Ψυχανάλυση».

«Μήπως μπορείς να μου το εξηγήσεις λίγο καλύτερα αυτό;»

«Με τον όρο Ψυχανάλυση, εννοούμε την περιγραφή της ανθρώπινης ψυχής γενικά, καθώς και μια θεραπευτική μέθοδο για νευρολογικές και ψυχικές παθήσεις. Δε θα σου δώσω πλήρη εικόνα, ούτε για τον Φρόιντ ούτε για το έργο του. Αλλά η θεωρία του για το Ασυνείδητο είναι αναγκαία, αν θέλεις να καταλάβεις τι είναι άνθρωπος».

«Ήδη κέντρισες και με το παραπάνω το ενδιαφέρον μου. Λέγε!»

«Ο Φρόιντ πίστευε ότι ανάμεσα στον άνθρωπο και στο περιβάλλον του υπάρχει πάντα μια ένταση. Για την ακρίβεια, μια ένταση -ή μια σύγκρουση- ανάμεσα στα ένστικτα και στις ορμές του ατόμου από τη μια και τις απαιτήσεις που το περιβάλλον του έχει απ' αυτό, από την άλλη. Δε θα είμαστε υπερβολικοί, αν πούμε ότι ο Φρόιντ ανακάλυψε τις ορμές και τα ένστικτα του ανθρώπου. Αυτό τον αναδεικνύει ως έναν από τους πλέον σημαντικούς εκπροσώπους του νατουραλιστικού ρεύματος, που ογκώθηκε κι έπαιξε σπουδαίο ρόλο κατά τα τέλη του περασμένου αιώνα».

«Τι σημαίνουν οι "ορμές και τα ένστικτα του ανθρώπου";»

«Η λογική μας δεν είναι πάντα η κατευθυντήρια δύναμη που ελέγχει τις πράξεις μας. Γι' αυτό και δεν μπορούμε να ταυτίσουμε τον άνθρωπο με το λογικό πλάσμα που πρόβαλλαν οι ορθολογιστές του 18ου αιώνα. Πολύ συχνά, οι σκέψεις μας, τα όνειρα μας κι οι πράξεις μας ελέγχονται από παράλογες παρορμήσεις. Αυτές οι παράλογες παρορμήσεις εκφράζουν ορμές και ανάγκες βαθιά κρυμμένες μέσα μας, πολύ βαθιά σαν την ανάγκη του βρέφους να θηλάσει ή σαν τη σεξουαλική ορμή του ανθρώπου».

«Κατάλαβα».

«Ο Φρόιντ δεν *ανακάλυψε* τίποτα καινούριο στην ουσία. Απέδειξε, όμως, ότι αυτές οι βασικές και βαθιά κρυμμένες ορμές μπορούν να εκφραστούν και να έρθουν στην επιφάνεια μασκαρεμένες με τέτοιο τρόπο, που ο άνθρωπος δεν αναγνωρίζει αμέσως την προέλευση τους, - τότε αυτές είναι που κατευθύνουν τις πράξεις μας και τις ενέργειες μας, χωρίς εμείς να τις παίρνουμε είδηση. Απέδειξε επίσης ότι η σεξουαλικότητα δεν είναι αποκλειστικότητα των ενηλίκων, γιατί και τα παιδιά διαθέτουν τη δική τους. Αυτός ειδικά ο ισχυρισμός του για την παιδική σεξουαλικότητα ξεσήκωσε την αστική κοινωνία της Βιέννης, που αντιμετώπισε με αποστροφή τον Φρόιντ».

«Δεν απορώ».

«Μιλάμε για μια εποχή όπου όλα όσα σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα είναι ταμπού. Ο Φρόιντ είχε έρθει αντιμέτωπος με την παιδική σεξουαλικότητα λόγω της δουλειάς του ως ψυχοθεραπευτή. Είχε, λοιπόν, πλούσια πείρα, πάνω στην οποία στήριζε τους ισχυρισμούς του. Είχε ακόμα διαπιστώσει ότι πολλές από τις ψυχικές παθήσεις οφείλονταν σε συγκρούσεις κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Σιγά σιγά, λοιπόν, ανέπτυξε μια θεραπευτική μέθοδο, που μοιάζει, κατά κάποιο τρόπο με "ψυχική αρχαιολογία"».

«Τι εννοείς;»

«Ο ψυχαναλυτής, με τη βοήθεια του ίδιου του ασθενούς, αρχίζει και "σκάβει" στη συνείδηση του, για *να* επαναφέρει στη μνήμη τις εμπειρίες εκείνες που προκάλεσαν τα ψυχικά του τραύματα. Σύμφωνα με τον Φρόιντ, ο άνθρωπος κρατάει όλες τις αναμνήσεις του από το παρελθόν καλά φυλαγμένες μέσα του».

«Τώρα κατάλαβα».

«Έτσι όπως ψάχνει, πέφτει κάποια στιγμή πάνω σε μια κακιά εμπειρία, που ο ασθενής όλο αυτό τον καιρό προσπαθούσε να ξεχάσει. Η ανάμνηση της, όμως, παρέμενε βαθιά κρυμμένη μέσα του, κατατρώγοντας τις δυνάμεις του. Μόλις αυτή η "τραυματική εμπειρία" επανέλθει στη συνείδηση -και ο ασθενής την ξαναζήσει-, χάνει τη μυστικότητά της, ο ασθενής "ξεκαθαρίζει τους λογαριασμούς μαζί της" και γίνεται πάλι καλά».

«Ακούγεται λογικό».

«Αλλά προχωρώ πολύ γρήγορα. Ας δούμε πρώτα πώς περιγρά-

φει ο Φρόιντ την ανθρώπινη ψυχή. Έχεις δει ποτέ σου νεογέννητο;»

«Έχω ένα ξαδελφάκι, που τώρα είναι τεσσάρων χρονών».

«Όταν ερχόμαστε στον κόσμο, ζούμε άμεσα κι ανεξέλεγκτα υποταγμένοι στις *φυσικές* και ψυχικές μας ανάγκες. Αν δε μας δώσουν γάλα, αρχίζουμε τα κλάματα. Το ίδιο κάνουμε κι όταν έχουμε βρέξει την πάνα μας, για να μας αλλάξουν. Εκφράζουμε, ακόμα, πολύ ξεκάθαρα την ανάγκη μας για ζεστασιά, για την αγκαλιά και την αγάπη των γύρω μας. Αυτό το ορμέμφυτο, αυτή την αρχή της ηδονής, ο Φρόιντ το ονόμασε Αυτό. Κατά τη διάρκεια της βρεφικής μας ηλικίας, είμαστε σχεδόν αποκλειστικά Αυτό».

«Παρακάτω!»

«Το Αυτό εξακολουθεί να είναι μέσα μας, ακόμα κι όταν έχουμε πια μεγαλώσει. Στην πραγματικότητα, είναι μαζί μας μέχρι το θάνατο μας. Σιγά σιγά, όμως, μαθαίνουμε να ελέγχουμε τις επιθυμίες μας και να προσαρμοζόμαστε έτσι στο περιβάλλον μας. Μαθαίνουμε να συμβιβάζουμε την αρχή της ηδονής με την αρχή της πραγματικότητας. Ο Φρόιντ λέει ότι μεγαλώνοντας χτίζουμε ένα Εγώ, που αναλαμβάνει αυτό τον ρυθμιστικό ρόλο. Και παρόλο που εξακολουθούμε να επιθυμούμε διάφορα πράγματα, από μια ηλικία και πάνω δε βάζουμε τα κλάματα και τις φωνές για να τ' αποκτήσουμε».

«Αυτό δα μας έλειπε!»

«Ίσως, όμως, επιθυμούμε ορισμένα πράγματα πολύ έντονα. Το περιβάλλον μας, όμως, δεν αποδέχεται αυτές μας τις επιθυμίες. Τότε κι εμείς μαθαίνουμε να τις απωθούμε. Αυτό σημαίνει ότι προσπαθούμε να τις θάψουμε βαθιά μέσα μας, να τις διώξουμε και να τις ξεχάσουμε».

«Κατάλαβα».

«Ο Φρόιντ, όμως, διαπιστώνει την ύπαρξη και μιας τρίτης αρχής μέσα στην ανθρώπινη ψυχή. Από μικρά παιδιά, ερχόμαστε αντιμέτωποι με τις ηθικές απαιτήσεις των γονέων μας και του περιβάλλοντος. Κάθε φορά που κάνουμε κάποιο λάθος, οι γονείς μας αρχίζουν: "Μη! Μην το κάνεις αυτό!" ή "Δεν ντρέπεσαι;". Μεγαλώνοντας, έχουμε ακόμα στ' αφτιά μας τον απόηχο αυτών των ηθικών κρίσεων και απαγορεύσεων. Φαίνεται ότι οι ηθικές απαιτήσεις του περιβάλλοντος μας τρυπώνουν και ριζώνουν μέσα μας και γίνονται κομμάτι του εαυτού μας. Αυτό το κομμάτι, ο Φρόιντ το ονομάζει Υπερ-Εγώ».

«Εννοεί τη φωνή της συνείδησής μας;»

«Σε κάποιο σημείο, ο Φρόιντ λέει πράγματι ότι το Υπερ-Εγώ στέκεται απέναντι στο Εγώ σαν να 'ταν η συνείδηση του. Το ζήτημα είναι ότι το Υπερ-Εγώ μάς ειδοποιεί κάθε φορά που επιθυμούμε κάτι "βρόμικο" ή κάτι "κακό". Αυτό ισχύει κυρίως για τις ερωτικές και σεξουαλικές επιθυμίες μας. Κι όπως σου είπα και προηγουμένως, ο Φρόιντ απέδειξε ότι τέτοιες επιθυμίες έχουμε από πολύ μικρή ηλικία».

«Θα 'θελα περισσότερες εξηγήσεις!»

«Σήμερα ξέρουμε και βλέπουμε τα μικρά παιδιά να χαίρονται χαϊδεύοντας και παίζοντας με τα γεννητικά τους όργανα. Σε όποια παραλία κι αν πας, θα 'χεις την ευκαιρία να το διαπιστώσεις. Την εποχή του Φρόιντ, τα παιδάκια των δυο και τριών χρονών έτρωγαν ξύλο γι' αυτό. Κι' άκουγαν συμβουλές του τύπου: "Μη! Μην κάνεις βρομιές!" ή: "Τα χέρια έξω από το πάπλωμα!"».

«Δεν ήταν στα καλά τους οι μεγάλοι την εποχή εκείνη!»

«Μ' αυτή τη συμπεριφορά, τα παιδιά αναπτύσσουν αισθήματα ενοχής. Αυτά τα αισθήματα ενοχής αποθηκεύονται στο Υπερ-Εγώ. Και σύμφωνα με τον Φρόιντ, μένουν εκεί συνδεδεμένα με τη σεξουαλικότητα. Ταυτόχρονα, ο Φρόιντ απέδειξε ότι οι σεξουαλικές επιθυμίες κι ανάγκες είναι ένα φυσιολογικό και σημαντικό κομμάτι της ανθρώπινης φύσης - κι έτσι, Σοφία μου, έχουμε ό,τι μας χρειάζεται για μια ισόβια σύγκρουση ανάμεσα στις επιθυμίες και στα αισθήματα ενοχής».

«Δε νομίζεις ότι αυτή η σύγκρουση έχει χάσει αρκετή από την ένταση της σήμερα;»

«Ασφαλώς. Πολλοί, όμως, από τους ασθενείς του Φρόιντ είχαν βιώσει τόσο έντονα αυτή τη σύγκρουση, που είχαν αναπτύξει τις λεγόμενες νευρώσεις. Μία από τις ασθενείς του, για παράδειγμα, ήταν ερωτευμένη με το γαμπρό της. Η αδελφή της, δυστυχώς, αρρώστησε και πέθανε πολύ νέα. Καθώς καθόταν δίπλα στη νεκρή αδελφή της, η γυναίκα της απορίας μας σκεφτόταν: "Τώρα είναι ελεύθερος και μπορεί να με παντρευτεί!". Αυτή η σκέψη ήρθε, φυσικά, σε σύγκρουση με το Υπερ-Εγώ της. Κι ήταν τόσο τρομερή η σύγκρουση, που η γυναίκα απώθησε τη σκέψη της, όπως το λέει **ο** Φρόιντ. Την έσπρωξε, δηλαδή, και την έθαψε στο ασυνείδητο της. Τελικά αρρώστησε κι

εκείνη, με πολλά και σοβαρά συμπτώματα υστερίας. Όταν ο Φρόιντ ανέλαβε τη θεραπεία της, διαπίστωσε άτι είχε ξεχάσει εντελώς τη σκηνή πλάι στο φέρετρο της αδελφής της και την κακιά, εγωιστική επιθυμία που είχε ξεφυτρώσει μέσα της. Κατά τη διάρκεια, όμως. της θεραπείας, τα θυμήθηκε όλα. Ξανάζησε εκείνη τη στιγμή, που εξαιτίας της είχε αρρωστήσει. Και στη συνέχεια έγινε καλά».

«Τώρα καταλαβαίνω τι ήθελες να πεις με την "ψυχική αρχαιολογία"».

«Ας επιχειρήσουμε τώρα μια γενική περιγραφή της ανθρώπινης ψυχής. Μετά από μακρόχρονη εμπειρία με τους ασθενείς του. ο Φρόιντ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η συνείδηση του ανθρώπου αποτελεί ένα μικρό μόνο τμήμα της ψυχής του. Το συνειδητό κομμάτι της ψυχής μοιάζει με την κορυφή του παγόβουνου, που προβάλλει έξω από την επιφάνεια του νερού. Κάτω από την επιφάνεια ωστόσο. -ή κάτω από τη συνείδηση-, υπάρχει το Υποσυνείδητο ή το Ασυνείδητο».

«Το Ασυνείδητο, λοιπόν, είναι αυτό που εξακολουθεί να κρύβεται μέσα μας, παρόλο που εμείς το 'χουμε ξεχάσει;»

«Δε θυμόμαστε διαρκώς όλες μας τις εμπειρίες. Δεν τις έχουμε διαρκώς μέσα στη συνείδηση μας. Αλλά όλα όσα έχουμε σκεφτεί, ζήσει ή νιώσει, όλα όσα περνούν από το μυαλό μας όταν σκεφτόμαστε, ο Φρόιντ τα χαρακτηρίζει "προσυνείδηση". Την έκφραση "Ασυνείδητο" τη χρησιμοποιεί για να ονομάσει αυτά που έχουμε απωθήσει - αυτά, δηλαδή, που θέλαμε πάση θυσία να ξεχάσουμε, επειδή μας ήταν δυσάρεστα, άπρεπα ή αηδιαστικά. Όταν έχουμε επιθυμίες, που η συνείδησή μας -ή το Υπερ-Εγώ μας- βρίσκει ανυπόφορες, τότε τις παραχώνουμε στο υπόγειο της ψυχής μας».

«Κατάλαβα».

«Ο μηχανισμός αυτός λειτουργεί σε όλους τους υγιείς ανθρώπους. Για μερικούς, όμως, η διαδικασία της απώθησης απαγορευμένων ή δυσάρεστων σκέψεων από τη συνείδηση τους μπορεί ν' αποδειχτεί τόσο κοπιαστική κι επώδυνη, που στο τέλος αρρωσταίνουν. Το απωθημένο προσπαθεί ολοένα ν' ανέβει και πάλι στην επιφάνεια, έτσι που ο άρρωστος καταναλώνει διαρκώς ενέργεια για να κρατήσει κρυμμένο και να γλιτώσει έτσι από τις επικρίσεις της συνείδησής του. Σε μια σειρά διαλέξεων με θέμα την ψυχανάλυση, που

ο Φρόιντ έδωσε στην Αμερική το 1909, εξήγησε μ' ένα πολύ απλό παράδειγμα πώς λειτουργεί αυτός ο μηχανισμός της απώθησης».

«Για πες μου!»

«Ζήτησε από τους ακροατές του να φανταστούν ότι μέσα στην αίθουσα υπάρχει ένα ενοχλητικό άτομο, που διακόπτει τον ομιλητή, γελάει χωρίς λόγο, χτυπάει τα πόδια του, κάνει αναιδείς θορύβους κι εμποδίζει τους άλλους ν' ακούσουν. Το πιθανότερο είναι, τους είπε, ότι κάμποσοι χειροδύναμοι άντρες θα σηκωθούν από τις θέσεις τους, θα πιάσουν τον ενοχλητικό και θα τον πετάξουν χωρίς πολλά λόγια στο διάδρομο. Αυτός θα είναι στο εξής "απωθημένος", κι ο ομιλητής θα μπορέσει να συνεχίσει τη διάλεξη του. Μπορεί τώρα ο ενοχλητικός να προσπαθήσει να ξαναμπεί στην αίθουσα. Τότε οι κύριοι θα σπρώξουν τις καρέκλες τους μπροστά στην πόρτα, θα τον "απωθήσουν" γι' άλλη μια φορά, και στη συνέχεια θα στρωθούν μπροστά στην πόρτα για να τον εμποδίσουν να ξαναμπεί. Από τη θέση αυτή, θα προβάλλουν "'αντίσταση". Ο Φρόιντ ζήτησε από το ακροατήριο του να ονομάσει την αίθουσα των διαλέξεων "συνείδηση" και το διάδρομο "ασυνείδητο". Κι έτσι, τους έδωσε μια εικόνα της διαδικασίας της απώθησης».

«Πράγματι, παραστατικό το παράδειγμα που διάλεξε».

«Το σίγουρο είναι ένα: ο ενοχλητικός θέλει να ξαναμπεί μέσα, Σοφία. Και, πάντως, αυτό θέλουν οι απωθημένες σκέψεις κι επιθυμίες μας. Ζούμε υπό συνεχή πίεση απωθημένων σκέψεων και επιθυμιών, που αγωνίζονται να ξαναβγούν στην επιφάνεια, να προβάλουν από το ασυνείδητο στη συνείδηση. Γι' αυτό και λέμε ή κάνουμε συχνά πράγματα "χωρίς να το θέλουμε". Κατ' αυτό τον τρόπο, το ασυνείδητο κατευθύνει τα συναισθήματα και τις ενέργειές μας».

«Θα μου φέρεις ένα παράδειγμα;»

«Ο Φρόιντ περιγράφει πολλούς τέτοιους μηχανισμούς. Ένας απ' αυτούς είναι κι αυτά που κάνουμε κατά λάθος. Πολλές φορές, λέμε ή κάνουμε άθελα μας κάτι, αυθόρμητα, χωρίς να το σκεφτούμε, ενώ, στην πραγματικότητα, θέλαμε να κάνουμε κάτι εντελώς διαφορετικό ή και το ακριβώς αντίθετο. Αυτό συμβαίνει, επειδή κάποτε, στο παρελθόν, είχαμε απωθήσει κάποια σχετική σκέψη ή επιθυμία. Ο Φρόιντ αναφέρει το παράδειγμα ενός υπαλλήλου, που έπρεπε να ευχηθεί στο διευθυντή σε κάποια γιορτή εκ μέρους όλου του προσωπι-

κού. Φαίνεται, *όμως,* πως ο διευθυντής εκείνος ήταν μάλλον αντιπαθής στους υφισταμένους του».

«Και τι έγινε;»

«Σηκώθηκε με κάθε επισημότητα και υψώνοντας το ποτήρι του είπε: "Σας καλώ να πιούμε στην υγεία του αξιόποινου κυρίου διευθυντού μας!"».

«Πολύ καλό!»

«Είμαι σίγουρος ότι ο διευθυντής δεν το βρήκε καθόλου αστείο. Ο δύστυχος υπάλληλος είχε απλούστατα εκφράσει την πραγματική γνώμη που είχε για το "αξιότιμο" αφεντικό του. Ποτέ, φυσικά, δε θα τολμούσε να του πει ανοιχτά τι σκεφτόταν γι' αυτόν. Θα 'θελες ν' ακούσεις άλλο ένα παράδειγμα;»

«Πολύ ευχαρίστως».

«Ένας παπάς, με πολλές, γλυκές κι αξιαγάπητες κορούλες, περίμενε μια μέρα την επίσκεψη του επισκόπου. Ο επίσκοπος εκείνος είχε μύτη ασυνήθιστα μεγάλη και χοντρή. Δασκάλεψε, λοιπόν, ο παπάς τις κόρες του να μην πουν λέξη γι' αυτό το κουσούρι του επισκέπτη. Ξέρεις δα πώς είναι τα μικρά παιδιά: πολύ συχνά λένε αυτό που τους έχει απαγορευτεί, απλούστατα γιατί ο μηχανισμός της απώθησης δεν είναι ακόμα τέλεια αναπτυγμένος μέσα τους».

«Και λοιπόν;»

«Ήρθε ο επίσκοπος, και οι κορούλες του παπά έβαζαν τα δυνατά τους να μην πουν κουβέντα για τη μεγάλη μύτη του. Κι αυτό δεν ήταν αρκετό: δεν έπρεπε καν να την κοιτάζουν. Έπρεπε να την ξεχάσουν. Φυσικά, το μυαλό τους δεν έλεγε να ξεκολλήσει, απ' αυτήν. Μία απ' αυτές είχε αναλάβει να σερβίρει τη ζάχαρη. Στάθηκε, λοιπόν, μπροστά στον επισκέπτη και ρώτησε: "Να σας βάλω λίγη ζάχαρη στο μυταράκι σας;"».

«Μμμμ... Δυσάρεστο, θα πρέπει να ήρθαν όλοι σε πολύ δύσκολη θέση».

«Μερικές φορές εκλογικεύουμε. Προσπαθούμε, δηλαδή, να πείσουμε τους εαυτούς μας και τους άλλους ότι κάνουμε ό,τι κάνουμε για λόγους άλλους - επειδή ακριβώς οι πραγματικοί λόγοι μάς είναι δυσάρεστοι ή μας φέρνουν σε δύσκολη θέση».

«Παράδειγμα;»

«Μπορώ να σε υπνωτίσω και να σε αναγκάσω ν' ανοίξεις το πα-

ράθυρο. Σε διατάζω, λοιπόν, να σηκωθείς και ν' ανοίξεις το παράθυρο, μόλις μ' ακούσεις να χτυπάω τα δάχτυλα μου στο τραπέζι. Χτυπάω τα δάχτυλα μου στο τραπέζι, και πράγματι, εσύ σηκώνεσαι κι ανοίγεις το παράθυρο. Τότε σε ρωτώ γιατί το άνοιξες. Εσύ μπορεί ν' απαντήσεις ότι ζεστάθηκες και γι' αυτό άνοιξες το παράθυρο. Αλλά δεν είναι αυτός ο πραγματικός λόγος. Δε θέλεις, όμως, να παραδεχτείς ότι υπάκουσες σε κάποια διαταγή που δέχτηκες υπνωτισμένη. Γι' αυτό και "εκλογικεύεις", Σοφία».

«Κατάλαβα».

«Πολύ συχνά, καθημερινά σχεδόν, επικοινωνούμε κατ' αυτό τον τρόπο με τους άλλους».

«Σου είπα προηγουμένως ότι έχω ένα ξαδελφάκι τεσσάρων χρονών. Νομίζω πως δεν έχει πολλούς φίλους. Και, πάντως, χαίρεται κάθε φορά που πηγαίνω σπίτι τους. Μια φορά, λοιπόν, πήγα. αλλά δεν μπόρεσα να μείνω πολύ. Είπα τότε ότι πρέπει να φύγω και να γυρίσω γρήγορα σπίτι μου, γιατί κάτι με ήθελε η μαμά μου. Ξέρεις τι μου είπε τότε ο μικρός;»

«Όχι, πού να ξέρω;»

«"Είσαι χαζή!" μου είπε».

«Ναι, αυτό είναι πράγματι ένα παράδειγμα εκλογίκευσης. Ο ξάδελφός σου δεν εννοούσε πως είσαι στ' αλήθεια χαζή. Ήθελε να πει πως δεν του άρεσε καθόλου το γεγονός ότι έπρεπε να φύγεις. Ντρεπόταν όμως, να το ομολογήσει ανοιχτά. Ορισμένες φορές, πάλι, κάνουμε προβολή αυτών που θέλουμε να κρατηθούμε κρυφά».

«Αυτό θα πρέπει να μου το μεταφράσεις».

«Λέγοντας "προβολή", εννοούμε ότι αποδίδουμε στους άλλους ιδιότητες, σκέψεις ή επιθυμίες δικές μας, τις οποίες, όμως, προσπαθούμε ν' απωθήσουμε. Κάποιος φοβερός τσιγκούνης, ας πούμε, κατηγορεί τους άλλους για τσιγκουνιά. Κάποιος, που δε θέλει να παραδεχτεί ότι έχει συνέχεια το σεξ στο μυαλό του, ενοχλείται πολύ επειδή τάχα οι άλλοι δε σκέφτονται παρά μονάχα το σεξ».

«Κατάλαβα».

«Ο Φρόιντ πίστευε ότι η καθημερινή μας ζωή βρίθει από τέτοιου είδους ασυνείδητες ενέργειες. Διαρκώς ξεχνάμε το όνομα κάποιου συγκεκριμένου ατόμου, πασπατεύουμε τα ρούχα μας μιλώντας ή σπρώχνουμε από δω κι από κει διάφορα πράγματα μέσα στο δωμά-

τιο, φαινομενικά χωρίς λόγο. Ή μπερδεύουμε τη γλωσσά μας και λέμε πράγματα που μοιάζουν εντελώς αθώα, αλλά δεν είναι. Ο Φρόιντ, πάντως, δεν τα θεωρούσε καθόλου αθώα και καθόλου τυχαία. Τα θεωρούσε συμπτώματα και πίστευε ότι μπορούν ν' αποκαλύψουν τα πιο βαθιά κρυμμένα μυστικά μας».

«Από δω και πέρα, θα προσέχω κάθε λέξη που βγαίνει από τα χείλη μου».

«Ό,τι και να κάνεις, δε θα μπορέσεις να ξεφύγεις από τις ασυνείδητες ορμές σου. Το ζήτημα είναι ακριβώς αυτό: να μη ζορίζουμε και πολύ τα πράγματα που θέλουμε να σπρώξουμε στο ασυνείδητο μας. Είναι σαν να θέλεις να βουλώσεις την τρύπα ενός τυφλοπόντικα στον κήπο σου. Μπορεί να τα καταφέρεις. Αλλά μπορείς επίσης να είσαι σίγουρη ότι ο τυφλοπόντικας θ' ανοίξει κάπου αλλού την τρύπα του. Το καλύτερο είναι ν' αφήνει κανείς μισάνοιχτη την πόρτα ανάμεσα στη συνείδηση και στο ασυνείδητο του».

«Αν, δηλαδή, την κλείσουμε και την αμπαρώσουμε, μας περιμένουν ψυχολογικά προβλήματα;»

«Ναι. Αυτό ακριβώς έχει κάνει ο νευρωτικός: έχει κλειδαμπαρώσει την πόρτα του και ξοδεύει υπερβολική ενέργεια για να καταφέρει να την κρατήσει κλειστή. Τις περισσότερες φορές, προσπαθεί ν' απωθήσει πολύ συγκεκριμένες και ιδιαίτερα δυσάρεστες εμπειρίες. Είναι οι λεγόμενες "τραυματικές εμπειρίες", για τις οποίες σου μίλησα προηγουμένως. Ο Φρόιντ τις αποκαλεί τραύματα. Η λέξη 'τραύμα" είναι ελληνική και σημαίνει "πληγή"».

«Κατάλαβα».

«Κατά τη διάρκεια της θεραπείας, ο Φρόιντ προσπαθεί ν' ανοίξει την πόρτα προσεχτικά - ή ν' ανοίξει μια καινούρια πόρτα, αν η παλιά έχει πια αχρηστευτεί. Σε συνεργασία με τον ασθενή, προσπαθεί ν' ανακαλέσει στην επιφάνεια τις απωθημένες εμπειρίες. Ο ασθενής δεν έχει συνείδηση του γεγονότος ότι απωθεί. Δεν απωθεί συνειδητά. Συχνά, ωστόσο, επιθυμεί τη βοήθεια του γιατρού -ή του αναλυτή, όπως λέμε στην ψυχανάλυση-, για να ξαναβρεί το δρόμο προς τα κρυφά του τραύματα».

«Και τι κάνει ο γιατρός για να τον βοηθήσει;»

«Ο Φρόιντ αποκαλεί την τεχνική του "τεχνική του ελεύθερου συνειρμού". Αυτό σημαίνει πως βάζει τον ασθενή να ξαπλώσει άνετα

και τον αφήνει να μιλάει, να λέει ό,τι του έρχεται στο μυαλό - όσο ασήμαντο, ανούσιο ή δυσάρεστο κι αν του φαίνεται αυτό. Ο αναλυτής θεωρεί πως αυτά που λέει ο ασθενής μιλώντας ξαπλωμένος στο ντιβάνι του, περιέχουν πάντοτε ενδείξεις για τα τραύματα του και για τις αντιστάσεις που προβάλλει προκειμένου να τα κρατήσει χωμένα στο ασυνείδητο του. Γιατί οι ασθενείς ασχολούνται διαρκώς με τα τραύματα τους - άλλα ασυνείδητα κι όχι συνειδητά».

«Δηλαδή όσο πιο πολύ ζορίζεσαι να ξεχάσεις κάτι, τόσο πιο πολύ το σκέφτεσαι ασυνείδητα και δίχως να το θέλεις;»

«Ακριβώς. Γι' αυτό και πρέπει να προσέχουμε τα μηνύματα που μας στέλνει το ασυνείδητο μας. Η "βασιλική οδός" για το ασυνείδητο είναι, κατά τη γνώμη του Φρόιντ, τα όνειρα. Γι' αυτό και ένα από τα σπουδαιότερα έργα του έχει τον τίτλο "Ερμηνεία ονείρων". Το βιβλίο κυκλοφόρησε το 1900. Με αυτό το έργο του, ο Φρόιντ αποδεικνύει ότι τα όνειρα μας δεν είναι προϊόντα σύμπτωσης. Μέσα απ' αυτά, το ασυνείδητο μας προσπαθεί να εκφράσει τις επιθυμίες και τις σκέψεις του και να τις γνωστοποιήσει στη συνείδηση μας».

«Για λέγε παρακάτω».

«Αφού συγκέντρωσε επί πολλά χρόνια τις εμπειρίες των ασθενών του -κι αφού, φυσικά, ανέλυσε και τα ίδια του τα όνειρα-, ο Φρόιντ εξήγησε ότι όλα τα όνειρα είναι η εκπλήρωση κάποιας επιθυμίας. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα, κατά τη γνώμη του, στην περίπτωση των παιδιών, που ονειρεύονται παγωτά και κεράσια. Στην περίπτωση των ενηλίκων, ωστόσο, οι επιθυμίες που ζητούν ικανοποίηση συχνά μεταμφιέζονται. Γιατί ακόμα και την ώρα του ύπνου, μια αυστηρή λογοκρισία καθορίζει τι επιτρέπεται να επιθυμούμε και τι όχι. Όταν κοιμόμαστε, φυσικά, η λογοκρισία αυτή, ο μηχανισμός αυτός της απώθησης, εξασθενεί κάπως, αλλά δε χάνει εντελώς τη δύναμη του: καταφέρνει να μεταμορφώσει τις επιθυμίες, για τις οποίες ντρεπόμαστε».

«Γι' αυτό και είναι απαραίτητη η ερμηνεία των ονείρου;»

«Ο Φρόιντ μάς δείχνει ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο όνειρο, έτσι όπως το θυμόμαστε το πρωί που ξυπνάμε, από τη μια, και στη σημασία του, από την άλλη. Τα όνειρα αυτά καθ' αυτά, τις ταινίες, δηλαδή, που βλέπουμε την ώρα που κοιμόμαστε, τις ονομάζει έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου. Το όνειρο, όμως, έχει και μια βαθύτερη

σημασία που μένει κρυφή για τη συνείδηση. Αυτή, ο Φρόιντ την ονόμασε λανθάνουσα σκέψη του ονείρου. Τα όνειρα και τα σκηνικά τους προέρχονται συνήθως από το άμεσο παρελθόν, πολύ συχνά, μάλιστα, από τα συμβάντα της προηγουμένης μέρας. Οι κρυφές σκέψεις, όμως, τις οποίες το όνειρο προσπαθεί στην ουσία να εκφράσει, μπορούν να προέρχονται από το πολύ μακρινό παρελθόν - για παράδειγμα, από την παιδική μας ηλικία».

«Πρέπει, λοιπόν, ν' αναλύσουμε το όνειρο, για να καταλάβουμε τι θέλει πραγματικά να μας πει».

«Ναι. Και οι άρρωστοι πρέπει να το κάνουν αυτό μαζί με το θεραπευτή τους. Αλλά δεν είναι ο γιατρός αυτός που αναλύει το όνειρο. Αυτό μπορεί να το καταφέρει μονάχα με τη βοήθεια του αρρώστου. Ο γιατρός παίζει το ρόλο της μαμής και βοηθάει τον άρρωστο να καταλήξει στη σωστή ερμηνεία».

«Κατάλαβα».

«Τη μετατροπή της "λανθάνουσας σκέψης του ονείρου" στο "έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου", ο Φρόιντ την ονόμαζε ονειρική εργασία. Μπορούμε να μιλήσουμε για "μασκάρεμα" ή "κωδικοποίηση" της πλοκής του ονείρου. Κατά την ερμηνεία, οφείλουμε ν' ακολουθήσουμε την αντίστροφη πορεία. Πρέπει να "ξεμασκαρέψουμε" ή να "αποκωδικοποιήσουμε" το "μοτίβο" του ονείρου, για ν' αποκαλύψουμε το πραγματικό του "θέμα"».

«Μήπως μπορείς να μου φέρεις ένα παράδειγμα;»

«Τα βιβλία του Φρόιντ είναι γεμάτα τέτοια παραδείγματα. Μπορούμε, όμως, να βρούμε και μόνοι μας ένα απλό παράδειγμα, αντάξιο του ίδιου του Φρόιντ. Πάρε την περίπτωση ενός νεαρού, που ονειρεύεται ότι η ξαδέρφη του έρχεται και του χαρίζει δύο μπαλόνια...»

«Ναι...»

«Ε, τώρα πρέπει να προσπαθήσεις να το αναλύσεις μόνη σου».

«Χμμμ... τότε το "έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου" είναι ακριβώς αυτό που είπες: έρχεται η ξαδέρφη του και του χαρίζει δύο μπαλόνια».

«Παρακάτω!»

«Είπες ακόμα ότι το σκηνικό των ονείρων προέρχεται συνήθως από τα συμβάντα της προηγούμενης μέρας. Άρα, την προηγούμενη

μέρα είχε πάει στο λούνα παρκ ή στον κήπο - ή είχε δει στην εφημερίδα τη φωτογραφία δύο μπαλονιών».

«Εντάξει. Μπορεί. Πολλές φορές, πάντως, αρκεί και ν' ακούσει κανείς τη λέξη "μπαλόνι" ή κάτι άλλο που του θυμίζει τα μπαλόνια».

«Αλλά ποιες είναι οι "λανθάνουσες σκέψεις του ονείρου", το πραγματικό, δηλαδή, θέμα του ονείρου;»

«Εσύ κάνεις την ανάλυση».

«Μήπως, απλούστατα, θέλει δύο μπαλόνια ο άνθρωπος;»

«Οχι, αυτό είναι μάλλον απίθανο. Κατά βάση, όμως, έχεις δίκιο: κάτι θέλει, και το όνειρο έρχεται να του ικανοποιήσει, κατά κάποιο τρόπο, αυτή την επιθυμία του. Αλλά ένας νεαρός άντρας σπάνια καίγεται από την επιθυμία ν' αποκτήσει δύο μπαλόνια. Κι αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, τότε δεν ήταν δα ανάγκη να αναλύσουμε το όνειρο».

«Λοιπόν... πιστεύω ότι στην πραγματικότητα θέλει την ξαδέρφη του - και τα δύο μπαλόνια είναι στην πραγματικότητα το στήθος της ξαδέρφης του».

«Μάλιστα. Αυτή είναι μια πιθανή εξήγηση. Προπάντων, μάλιστα, αν αυτή η επιθυμία του τον φέρνει σε δύσκολη θέση και δε θέλει να την ομολογήσει ούτε στον ίδιο του τον εαυτό».

«Ώστε τα όνειρα μας προσπαθούν να μας κρύψουν την αλήθεια με μπαλόνια και τέτοια;»

«Ναι. Ο Φρόιντ θεωρούσε το όνειρο μεταμφιεσμένη ικανοποίηση μιας μεταμφιεσμένης επιθυμίας. Μπορεί αυτό που κρύβουμε πίσω από τις μεταμφιέσεις να έχει αλλάξει πολύ από την εποχή που ο Φρόιντ ασκούσε στη Βιέννη την ιατρική, αλλά ο μηχανισμός της μεταμφίεσης εξακολουθεί να είναι ο ίδιος».

«Κατάλαβα».

«Η ψυχανάλυση του Φρόιντ άρχισε να παίζει σημαντικό ρόλο κατά τη δεκαετία του '20 - κυρίως στη θεραπεία των νευρώσεων. Η θεωρία του για το Ασυνείδητο αποδείχτηκε, εξάλλου, πολύ σημαντική για την τέχνη και τη λογοτεχνία».

«Εννοείς, δηλαδή, ότι οι καλλιτέχνες άρχισαν ν' ασχολούνται περισσότερο με τις ασυνείδητες διεργασίες μέσα στην ψυχή του ανθρώπου;»

«Ακριβώς. Αν και η λογοτεχνία της τελευταίας δεκαετίας του περασμένου αιώνα φέρει ήδη τη σφραγίδα αυτού του ενδιαφέρο-

ντος - και τώρα μιλάμε για μια εποχή που δε γνώριζε ακόμα την ψυχανάλυση. Αυτό σημαίνει απλούστατα ότι ο Φρόιντ δε στράφηκε τυχαία προς αυτή την κατεύθυνση και δεν ενδιαφέρθηκε συμπτωματικά για την ψυχική ζωή του ανθρώπου».

«Θέλεις να πεις ότι ήταν η τάση της εποχής του;»

«Ο Φρόιντ δεν πίστεψε ποτέ ότι εφεύρε ο ίδιος τα φαινόμενα της απώθησης, της εκλογίκευσης ή της ασυνείδητης, αθέλητης, έκφρασης περιεχομένων του ασυνειδήτου. Ήταν, όμως, ο πρώτος που έλαβε υπόψη του τις ανθρώπινες εμπειρίες στην άσκηση της ψυχιατρικής. Έφερε, μάλιστα, και ωραιότατα λογοτεχνικά παραδείγματα, για να στηρίξει τις θεωρίες του. Αλλά, όπως σου είπα και προηγουμένως, από τη δεκαετία του '20 και μετά, η ψυχανάλυση επηρέασε άμεσα τη λογοτεχνία και την τέχνη».

«Πώς;»

«Ποιητές και ζωγράφοι προσπαθούσαν πια να διοχετεύσουν τις ασυνείδητες δυνάμεις τους στη δημιουργική τους εργασία. Αυτό ισχύει προπάντων για τους λεγόμενους σουρεαλιστές».

«Τι θα πει αυτό πάλι;»

«Ο "σουρεαλισμός" είναι γαλλικό κίνημα και μπορεί να μεταφραστεί με τη λέξη "υπερ-πραγματικότητα". Το 1924, ο Αντρέ Μπρετόν δημοσίευσε το "Μανιφέστο του Σουρεαλισμού". Με το κείμενο του αυτό, εξηγούσε ότι η τέχνη πρέπει να γεννιέται απευθείας από το ασυνείδητο, γιατί μόνο έτσι μπορεί ο καλλιτέχνης να αντλήσει ελεύθερα την έμπνευση του από τις εικόνες των ονείρων του και να προσπαθήσει να φτάσει σε μια "υπερ-πραγματικότητα", όπου οι διαφορές πραγματικότητας και ονείρου θα έχουν απλούστατα καταργηθεί. Και πράγματι, μπορεί η κατάργηση της λογοκρισίας, που ασκεί η συνείδηση, ν' αποδειχτεί εξαιρετικά καρποφόρα και σημαντική για έναν καλλιτέχνη. Λέξεις και εικόνες θα αναβλύσουν ελεύθερα και θα τροφοδοτήσουν την καλλιτεχνική δημιουργία».

«Κατάλαβα».

«Ο Φρόιντ, λοιπόν, απέδειξε ότι όλοι οι άνθρωποι είναι καλλιτέχνες. Τα όνειρα μας είναι μικρά έργα τέχνης, και κάθε βράδυ βλέπουμε καινούρια όνειρα. Για να μπορεί να αναλύει τα όνειρα των ασθενών του, ο Φρόιντ αναγκαζόταν συχνά να ανοίγει το δρόμο του

μέσα από πυκνούς και δύσκολους συμβολισμούς - όπως κάνουμε περίπου όταν ερμηνεύουμε ένα σύνθετο και πολύπλοκο λογοτεχνικό κείμενο ή ένα σκοτεινό και συμβολικό ζωγραφικό έργο».

«Και ονειρευόμαστε κάθε βράδυ;»

«Τα τελευταία πορίσματα της έρευνας υπογραμμίζουν ότι ονειρευόμαστε κατά το 20 τοις εκατό περίπου του συνολικού χρόνου ύπνου. Δηλαδή δύο ως τρεις ώρες κάθε βράδυ. Αν ενοχληθούμε κατά τη διάρκεια αυτών των ωρών, θ' αντιδράσουμε μ' εκνευρισμό και ταραχή. Αυτό σημαίνει, ούτε λίγο ούτε πολύ, ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν μέσα τους έμφυτη την ανάγκη να εκφράσουν με καλλιτεχνικό τρόπο την υπαρξιακή τους κατάσταση. Το όνειρο μιλάει για μας τους ίδιους. Εμείς είμαστε οι σκηνοθέτες, εμείς διαλέγουμε τα σκηνικά και τους ηθοποιούς, εμείς παίζουμε όλους τους ρόλους. Οι άνθρωποι που υποστηρίζουν ότι δεν έχουν ιδέα από τέχνη μάλλον δε γνωρίζουν και τόσο καλά τον εαυτό τους».

«Κατάλαβα».

«Πέρα απ' όλα τ' άλλα, ο Φρόιντ απέδειξε με εντυπωσιακό τρόπο πόσο φανταστική είναι η ανθρώπινη συνείδηση. Η εργασία του με τους ασθενείς του τον είχε πείσει ότι όλα όσα βλέπουμε και ζούμε μένουν καλά φυλαγμένα βαθιά μέσα στη συνείδηση μας. Όλες αυτές τις εντυπώσεις μπορούμε να τις ανακαλέσουμε όποτε το θελήσουμε. Όταν "δεν μπορούμε με τίποτα να θυμηθούμε", όταν "το 'χουμε στη γλώσσα μας και δε μας έρχεται", κι όταν "ξαφνικά πάλι το θυμόμαστε", τότε μιλάμε για κάτι που βρισκόταν μέσα στο ασυνείδητο και ξαφνικά πέρασε από μια μισάνοιχτη πόρτα και βγήκε πάλι στη συνείδηση».

«Μερικές φορές, όμως, δεν τα καταφέρνει αμέσως».

«Αυτό το ξέρουν από πρώτο χέρι όλοι οι καλλιτέχνες. Ξάφνου, όμως, όλες οι πόρτες, όλα τα συρτάρια του αρχείου ανοίγουν από μόνα τους. Το περιεχόμενο τους ξεχύνεται - και μπορούμε να διαλέξουμε ακριβώς τις λέξεις ή τις εικόνες που χρειαζόμαστε. Αυτό συμβαίνει, όταν ανοίξουμε λίγο περισσότερο την πόρτα του ασυνειδήτου. Το φαινόμενο αυτό μπορούμε επίσης να το ονομάσουμε έμπνευση, Σοφία. Γιατί έχουμε την αίσθηση ότι αυτό που γράφουμε ή ζωγραφίζουμε δεν προέρχεται από μας τους ίδιους».

«Θα πρέπει να είναι υπέροχη αίσθηση».

«Είμαι σίγουρος ότι το 'χεις ζήσει κι εσύ. Αυτή την κατάσταση της έμπνευσης μπορούμε συχνά να την παρατηρήσουμε στα παρακουρασμένα παιδιά. Συμβαίνει πότε πότε και τα κουρασμένα παιδιά μοιάζουν ξύπνια κι ευδιάθετα. Ανοίγουν το στόμα τους κι αρχίζουν να μιλάνε και λένε λόγια που ακόμα δεν τα 'χουν μάθει. **Φυσικά** τα 'χουν **μάθει. Τα** λόγια αυτά ήταν κρυμμένα, ήταν "λανθάνοντα" μέσα στη συνείδηση τους. Και τώρα. που εξαιτίας της κούρασης η προσοχή τους ελαττώνεται και η λογοκρισία παύει να λειτουργεί, έρχονται στην επιφάνεια. Για τον καλλιτέχνη, η κατάσταση είναι κάπως διαφορετική. Η λογική και η μυαλωμένη σκέψη μπορούν να παρεμποδίσουν μέσα του κάτι, που καλύτερα θα ξεδιπλωνόταν αυθόρμητα κι ανεξέλεγκτα. Να σου πω μια μικρή ιστοριούλα που το δείχνει αυτό πολύ καθαρά;»

«Αμέ!»

«Είναι μια πολύ σοβαρή και λυπητερή ιστοριούλα».

«Ξεκίνα!»

«Μια φορά κι έναν καιρό, ήταν μια σαρανταποδαρούσα που ήξερε να χορεύει υπέροχα με τα *σαράντα* ποδαράκια της. Κάθε φορά που χόρευε, μαζεύονταν γύρω της όλα τα ζώα του δάσους για να τη θαυμάσουν. Κι όλα ήταν γοητευμένα από την τέχνη της. Μόνο ένα ζώο δεν άντεχε το χορό της σαρανταποδαρούσας, το βατράχι...»

«Από τη ζήλια του».

«"Πώς να κάνω, να σταματήσει η σαρανταποδαρούσα το χορό;" σκεφτόταν. Δεν μπορούσε, φυσικά, να πει ότι ο χορός δεν του *άρεσε*. Και δεν μπορούσε να ισχυριστεί ότι το ίδιο χόρευε καλύτερα, γιατί κανείς δε θα το πίστευε. Με τα πολλά, σκέφτηκε ένα πραγματικά διαβολικό σχέδιο».

«Για να τ' ακούσω!»

«Κάθισε κι έγραψε στη σαρανταποδαρούσα ένα γράμμα. "Ω, ασύγκριτη χορεύτρια Σαρανταποδαρούσα!" της έγραψε. "Είμαι ένας ταπεινός θαυμαστής της εξαίσιας χορευτικής σου τέχνης και πολύ θα 'θελα να μάθω πώς ακριβώς χορεύεις. Σηκώνεις πρώτα το αριστερό πόδι υπ' αριθμ. 27 και ύστερα το δεξί πόδι υπ' αριθμ. 12; Ή αρχίζεις το χορό σηκώνοντας το δεξί πόδι υπ' αριθμ. 33 κι ύστερα το δέξί πόδι υπ' αριθμ. 39; Περιμένω με ανυπομονησία την απάντηση σου. Με όλη μου την αγάπη, το Βατράχι"».

«Α, τον βρομιάρη!»

«Μόλις η σαρανταποδαρούσα πήρε το γράμμα αυτό, άρχισε να *σκέφτεται,* για πρώτη φορά στη ζωή της, πώς ακριβώς χόρευε. Ποιο πόδι σήκωνε πρώτο; Ποιο πόδι ερχόταν δεύτερο; Και τι φαντάζεσαι πώς έγινε στη συνέχεια;»

«Νομίζω ότι η σαρανταποδαρούσα δεν ξαναχόρεψε ποτέ πια».

«Ναι, *αυτό* ήταν το τέλος. Αυτό συμβαίνει όταν η σκέψη πνίγει τη φαντασία».

«Ήταν, στ' αλήθεια, μια λυπητερή ιστορία».

«Για έναν καλλιτέχνη, λοιπόν, μπορεί να είναι πολύ σημαντικές αυτές "οι ώρες της απραξίας και της αφηρημάδας". Οι σουρεαλιστές προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν αυτή την κατάσταση, κατά την οποία όλα φαίνονταν να έρχονται από μόνα τους στο μυαλό τους. Κάθονταν μπροστά σ' ένα άγραφο χαρτί κι άρχιζαν να γράφουν ό,τι περνούσε από το μυαλό τους, χωρίς καθόλου να το σκέφτονται. Τη μέθοδο αυτή την ονόμαζαν αυτόματη γραφή. Η έκφραση προέρχεται από το χώρο του πνευματισμού, όπου το "μέντιουμ" πιστεύει ότι κάποιος πεθαμένος μιλάει μέσα από το στόμα του. Καλύτερα, όμως. να συνεχίσουμε αύριο γι' αυτά τα ζητήματα».

«Εντάξει».

«Και ο σουρεαλιστής καλλιτέχνης είναι, κατά κάποιο τρόπο, ένα μέντιουμ. Ένας "ενδιάμεσος", ένας μεσολαβητής ανάμεσα στη συνείδηση και στο υποσυνείδητο του. Ίσως, πάλι, η δημιουργική διαδικασία αυτή καθ' αυτή να περιλαμβάνει πάντοτε κάποιο ασυνείδητο στοιχείο. Τι είναι, σε τελική ανάλυση, αυτό που ονομάζουμε "δημιουργικότητα";»

«Το να "είναι κάποιος δημιουργικός" σημαίνει ότι φτιάχνει κάτι καινούριο και πρωτότυπο. Έτσι δεν είναι;»

«Περίπου. Και αυτό γίνεται με την πολύπλοκη συνεργασία της φαντασίας και της λογικής. Πολύ συχνά, η λογική καταπνίγει τη φαντασία. Κι αυτό είναι πολύ κακό. γιατί χωρίς φαντασία, τίποτα καινούριο δεν μπορεί να γεννηθεί. **Βλέπω** τη φαντασία ως ένα δαρβινιστικό σύστημα σε μικρογραφία».

«Λυπάμαι, αλλά αυτό δεν το κατάλαβα».

«Ο δαρβινισμός μάς έδειξε ότι μέσα στη φύση, η μια μετάλλαξη ακολουθεί την άλλη, αλλά πολύ λίγες απ' αυτές τις μεταλλάξεις κα-

ταφέρνουν να επιβιώσουν. Ελάχιστες κατορθώνουν να επιζήσουν και να πολλαπλασιαστούν».

«Μάλιστα!»

«Το ίδιο συμβαίνει κι όταν σκεφτόμαστε, όταν εμπνεόμαστε, όταν έχουμε πολλές καινούριες ιδέες. Οι σκέψεις έρχονται ασταμάτητα στο μυαλό μας, η μια "μεταλλαγμένη ιδέα" ακολουθεί την άλλη προβάλλοντας στη συνείδηση μας. Αυτό συμβαίνει, εν πάση περιπτώσει, όταν δεν επιβάλλουμε αυστηρή λογοκρισία στο ασυνείδητο μας. Δεν μπορούμε, όμως, να τις αξιοποιήσουμε όλες αυτές τις ιδέες. Στο σημείο αυτό, αναλαμβάνει η λογική. Γιατί κι αυτή, φυσικά, παίζει σπουδαίο ρόλο. Όταν η ψαριά της ημέρας απλώνεται στο τραπέζι μας, πρέπει να προχωράμε στο ξεδιάλεγμα».

«Σπουδαία παρομοίωση».

«Φαντάσου να μπορούσαν όλα όσα "περνούν από το μυαλό μας" να φτάσουν ως τα χείλη μας, ως τ' αφτιά των άλλων γύρω μας! Ή να βγουν πιο έξω από το σημειωματάριο μας ή το συρτάρι μας! Ο κόσμος θα πνιγόταν στις τυχαίες ιδέες, στις ασήμαντες εμπνεύσεις. Και δε θα υπήρχε κανενός είδους "επιλογή". Σοφία».

«Η λογική, λοιπόν, επιλέγει από τις πολλές εμπνεύσεις τις καλύτερες;»

«Ναι. Δεν το πιστεύεις; Η φαντασία δημιουργεί το καινούριο, αλλά δεν μπορεί να επιλέξει το καλύτερο. Δε "συνθέτει". Η σύνθεση -και όλα τα έργα τέχνης είναι συνθέσεις- γεννιούνται από τον εκπληκτικό συντονισμό φαντασίας και λογικής ή αίσθησης και σκέψης. Στη δημιουργική στιγμή, υπάρχει πάντα κάτι τυχαίο. Στην αρχική φάση, μάλιστα, μπορεί να είναι πολύ σημαντική η παρουσία τέτοιων τυχαίων εμπνεύσεων. Και τα πρόβατα ακόμα πρέπει κανείς να τ' αφήσει ελεύθερα, για να μπορέσουν να βοσκήσουν».

Ο Αλμπέρτο έμεινε για λίγο σιωπηλός κοιτάζοντας έξω από το παράθυρο. Η Σοφία ακολούθησε το βλέμμα του και είδε μεγάλη αναστάτωση κάτω στην όχθη της μικρής λίμνης. Γινόταν σωστό όργιο από φιγούρες του Ντίσνεϊ, σε όλα τα χρώματα.

«Να ο Γκούφι», είπε η Σοφία. «Κι ο Ντόναλντ και τ' ανιψάκια του... και η Νταίζη... και ο θείος Σκρουτζ. Βλέπεις τα δύο σκιουρά-

κια, τον Τσιπ και τον Ντέιλ; Δε μ' ακούς που σου μιλώ, Αλμπέρτο; Να κι ο Μίκι κι ο Κύρος!»

Ο Αλμπέρτο γύρισε προς το μέρος της:

«Ναι, είναι πράγματι θλιβερό, παιδί μου».

«Μα... τι λες; Δεν καταλαβαίνεις που σου μιλάω;»

«Λέω ότι καθόμαστε εδώ και είμαστε ανυπεράσπιστοι, κάθε φορά που ο ταγματάρχης βγάζει έξω τα προβατάκια του μυαλού του να βοσκήσουν. Αλλά αυτό είναι, φυσικά, δικό μου λάθος. Στο κάτω κάτω της γραφής, εγώ άρχισα να μιλάω για το ελεύθερο παιχνίδι της φαντασίας».

«Δε χρειάζεται να ρίχνεις το φταίξιμο στον εαυτό σου».

«Εκείνο που ήθελα να πω είναι ότι η φαντασία έχει μεγάλη σημασία και για μας τους φιλόσοφους. Για να σκεφτούμε κάτι πραγματικά καινούριο, πρέπει να 'χουμε το θάρρος ν' αφήσουμε το μυαλό μας ελεύθερο. Φαίνεται, όμως, ότι δε μίλησα με τρόπο ξεκάθαρο και σαφή».

«Ε, μην το παίρνεις κατάκαρδα!»

«Ήθελα να σου μιλήσω για τη σημασία της ήσυχης περισυλλογής. Και να σου αυτός με τα ξεδιάντροπα κολπάκια του! Είναι, στ' αλήθεια, ξεδιάντροπος!»

«Πάλι το 'ριξες στις ειρωνείες;»

«Αυτός το 'ριξε στις ειρωνείες, όχι εγώ. Ένα μόνο με παρηγορεί. Κι εκεί επάνω έχω στηρίξει όλο μου το σχέδιο».

«Τώρα δεν καταλαβαίνω τίποτα πια».

«Μιλήσαμε για όνειρα. Κι εκεί κρύβεται επίσης μια δόση ειρωνείας! Γιατί τι άλλο είμαστε εμείς, αν όχι ένα από τα όνειρα του ταγματάρχη;»

«Ω...»

«Παρ' όλα αυτά, κάτι του διέφυγε».

«Τι;»

«Μπορεί να έχει απόλυτη συνείδηση του ονείρου του. Είναι τέλεια ενημερωμένος για όλα όσα λέμε και κάνουμε - όπως ο άνθρωπος που ονειρεύεται γνωρίζει στην εντέλεια το έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου του, αφού μόνος του κάνει τη σκηνοθεσία. Αλλά ακόμα κι αν τα θυμάται όλα όσα λέμε εμείς οι δύο μεταξύ μας, εξακολουθεί να μη γνωρίζει τα πάντα».

«Τι εννοείς;»

«Δεν ξέρει τις λανθάνουσες σκέψεις του ονείρου του, Σοφία. Ξεχνάει ότι κι αυτό εδώ δεν είναι παρά ένα μεταμφιεσμένο όνειρο, σαν όλα τ' άλλα».

«Πολύ παράξενα ακούγονται όσα μου λες!»

«Το ίδιο σκέφτεται κι ο ταγματάρχης. Επειδή, απλούστατα, δεν μπορεί να καταλάβει τη γλώσσα των ίδιων των ονείρων του. Τόσο το καλύτερο για μας. Γιατί αυτό μας εξασφαλίζει ένα απειροελάχιστο κομματάκι ελευθερίας. Οπλισμένοι μ' αυτή την ελευθερία, θα καταφέρουμε να βγούμε από τη φυλακή της συνείδησης του, σαν γενναίοι τυφλοπόντικες, που μια όμορφη καλοκαιρινή μέρα ξετρυπώνουν από το λασπωμένο χώμα και βγαίνουν στη λιακάδα».

«Πιστεύεις, στ' αλήθεια, ότι θα τα καταφέρουμε;»

«Πρέπει να τα καταφέρουμε. Μέσα σε δύο μέρες, θα σου 'χω χαρίσει έναν καινούριο ουρανό. Τότε, ο ταγματάρχης δε θα ξέρει πια πού είναι οι τυφλοπόντικες ή πότε και πού θ' ανοίξουν την τρύπα τους».

«Εγώ, πάντως, είτε όνειρο είτε αλήθεια, έχω μια μάνα που θ' ανησυχεί. Η ώρα είναι πέντε. Πρέπει να γυρίσω σπίτι, για να ετοιμάσω το πάρτι μου».

«Μμμ... Μήπως μπορείς να μου κάνεις μια χάρη, καθώς θα γυρίζεις σπίτι σου;»

«Τι χάρη;»

«Προσπάθησε να κάνεις κάτι εντυπωσιακό και παράξενο. Προσπάθησε να τραβήξεις την προσοχή του ταγματάρχη πάνω σου, έτσι ώστε σ' όλο το δρόμο να μη σ' αφήσει από τα μάτια του. Προσπάθησε να τον σκέφτεσαι συνέχεια, τότε θα σε σκέφτεται κι αυτός».

«Και σε τι θα μας χρησιμεύσει αυτό;»

«Θα μου δώσει την ευκαιρία να συνεχίσω τις προετοιμασίες για το σχέδιο μου. Θα βουτήξω βαθιά μέσα στο υποσυνείδητο του ταγματάρχη, Σοφία. Κι εκεί θα μείνω, ώσπου να ξανασυναντηθούμε».

Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

... ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος...

Το ΞΥΠΝΗΤΗΡΙ ΕΔΕΙΧΝΕ 23:55. Η Χίλντε κάρφωσε το βλέμμα της στο ταβάνι. Προσπάθησε ν' αφήσει το μυαλό της να τρέξει ελεύθερο. Κάθε φορά που σταματούσε σε κάποια σκέψη, δοκίμαζε να καταλάβει γιατί σταμάτησε.

Μήπως ήθελε ν' απωθήσει κάτι;

Αν μπορούσε να καταργήσει εντελώς τη λογοκρισία της συνείδησης της, θα κατάφερνε ίσως να ονειρευτεί με τα μάτια ανοιχτά. Στη σκέψη αυτή, δεν ένιωσε και πολύ άνετα.

Όσο περισσότερο προσπαθούσε να χαλαρώσει και ν' ανοίξει το δρόμο για τις εικόνες και τις ιδέες που ήταν κρυμμένες μέσα της, τόσο περισσότερο είχε την αίσθηση ότι βρισκόταν στην Καλύβα του Ταγματάρχη, στην όχθη της λιμνούλας μέσα στην καρδιά του δάσους.

Τι να σκεφτόταν τάχα ο Αλμπέρτο; Τι σχέδια έκανε; Φυσικά... αυτός που σκεφτόταν τα σχέδια του Αλμπέρτο δεν ήταν άλλος από τον πατέρα της. Ήξερε, άραγε, από τώρα τι επρόκειτο να συμβεί; Ή μήπως προσπαθούσε ν' αφήσει τη φαντασία του τόσο ελεύθερη κι αχαλίνωτη, ώστε, στο τέλος, να εκπλαγεί κι ο ίδιος από την έμπνευση του Αλμπέρτο;

Δεν της είχαν μείνει πια πολλές σελίδες. Να διάβαζε από τώρα το τέλος; Όχι, αυτό θα ήταν ζαβολιά. Αλλά υπήρχε και κάτι ακόμα που τη συγκρατούσε: η Χίλντε δεν ήταν καθόλου σίγουρη ότι ο πατέρας της ήξερε ήδη το τέλος.

Τι αλλόκοτη σκέψη... Το ντοσιέ το κρατούσε στα χέρια της - ο πατέρας της δεν μπορούσε ούτε να προσθέσει ούτε ν' αλλάξει το παραμικρό. Αν κάποιος κατάφερνε ν' αλλάξει κάτι, αυτός θα ήταν ο Αλμπέρτο... Η μεγάλη έκπληξη...

Η Χίλντε, πάντως, από τη μεριά της, θα φρόντιζε να εξασφαλίσει κάμποσες εκπλήξεις στον πατέρα της. Ο ταγματάρχης δεν μπορούσε να ελέγξει την κόρη του, όπως το 'κανε με τη Σοφία και με τον Αλμπέρτο. Μπορούσε, όμως, η ίδια η Χίλντε να ελέγξει τον εαυτό της;

Τι είναι η συνείδηση; Δεν είναι ένα από τα μεγαλύτερα αινίγματα του Σύμπαντος; Τι είναι η μνήμη; Τι είναι αυτό που μας βοηθάει να θυμόμαστε όλα όσα βλέπουμε και ζούμε; Ποιος είναι ο μηχανισμός που κάθε βράδυ σχεδόν μας χαρίζει παραμυθένια όνειρα; Καθώς σκεφτόταν αυτά τα αναπάντητα ερωτήματα, η Χίλντε έκλεινε πού και πού τα μάτια της. Ύστερα, τ' άνοιγε πάλι και κάρφωνε το βλέμμα της στο ταβάνι. Ώσπου ξέχασε να τα ξανανοίξει.

Αποκοιμήθηκε. Όταν την ξύπνησαν οι θυμωμένες κραυγές των γλάρων, η ώρα ήταν 6:66. Τι παράξενο νούμερο! Η Χίλντε πετάχτηκε από το κρεβάτι της. Πήγε, όπως πάντα, στο παράθυρο και κοίταξε έξω τη θάλασσα. Της είχε γίνει συνήθεια, χειμώνα-καλοκαίρι.

Και καθώς στεκόταν μπροστά στο παράθυρο, είχε ξάφνου την αίσθηση πως μέσα στο κεφάλι της εξερράγη ένα κουτί με χρώματα. Θυμήθηκε το όνειρο της. Αλλά δεν ήταν ένα συνηθισμένο όνειρο. Ήταν κάτι περισσότερο. Είχε τόσο ζωντανά χρώματα, τόσο ζωηρές εικόνες...

Είδε στον ύπνο της ότι ο πατέρας της είχε γυρίσει από το Λίβανο. Και το όνειρο της δεν ήταν παρά μια συνέχεια κι ένα συμπλήρωμα στο όνειρο της Σοφίας, τότε που η Σοφία είχε βρει τον χρυσό σταυρό της Χίλντε.

Η Χίλντε καθόταν στη άκρη της προβλήτας, όπως ακριβώς είχε δει στον ύπνο της η Σοφία. Ξάφνου άκουσε μια αδύνατη φωνούλα που της ψιθύριζε στο αφτί: «Με λένε Σοφία!». Η Χίλντε εξακολούθησε να κάθεται ασάλευτη, προσπαθώντας να αφουγκραστεί από πού ερχόταν η φωνή, τόσο μακρινή, τόσο λεπτούλα, λες και κάποιο ζουζουνάκι τής μιλούσε προσπαθώντας ν' ακουστεί: «Είσαι τυφλή και κουφή!». Την επόμενη στιγμή, ο πατέρας της με τη στολή του βγήκε στον κήπο. «Χίλντε!» φώναξε. Και η Χίλντε πήγε τρέχοντας να πέσει στην αγκαλιά του. Έτσι τέλειωνε το όνειρο.

Θυμήθηκε λίγους στίχους από ένα ποίημα του Άρνουλφ Όβερλαντ:

Ξύπνησα νύχτα κι είχα ονειρευτεί
πως μια φωνή μού μιλούσε
μακρινή σαν υπόγειο ρεύμα
και σηκώθηκα:
Τι θέλεις από μένα;

Λίγο αργότερα, μπήκε η μαμά της.

«Ω! Καλημέρα! Είσαι κιόλας ξύπνια;»

«Δεν ξέρω...»

«Θα γυρίσω όπως πάντα, κατά τις τέσσερις...»

«Εντάξει».

«Κοίτα να περάσεις καλά την ημέρα, Χίλντε».

«Κι εσύ το ίδιο, μαμά!»

Όταν άκουσε την εξώπορτα να κλείνει πίσω από τη μαμά της, η Χίλντε έπεσε πάλι στο κρεβάτι κι άνοιξε το ντοσιέ.

«Θα βουτήξω βαθιά μέσα στο υποσυνείδητο του ταγματάρχη. Σοφία. Κι εκεί θα μείνω, ώσπου να ξανασυναντηθούμε».

Εκεί είχε μείνει! Η Χίλντε συνέχισε το διάβασμα. Και με τα δάχτυλα του δεξιού της χεριού, το 'νιωθε πως δεν είχαν μείνει πια πολλές σελίδες.

Όταν η Σοφία βγήκε από την Καλύβα του Ταγματάρχη, κάμποσες από τις φιγούρες του Ντίσνεϊ εξακολουθούσαν να χορεύουν στην όχθη της λίμνης. Διαλύθηκαν, όμως, όταν πλησίασε. Φτάνοντας στη βάρκα, η Σοφία είχε μείνει ολομόναχη.

Κωπηλατώντας για να περάσει απέναντι, έκανε διαρκώς γκριμάτσες και κουνούσε περίεργα τα χέρια της. Είχε υποσχεθεί στον Αλμπέρτο ότι θα έκανε ό,τι μπορούσε για να τραβήξει την προσοχή του ταγματάρχη, έτσι ώστε ο Αλμπέρτο να μείνει ήσυχος κι απερίσπαστος στην προετοιμασία του σχεδίου του.

Την ώρα που έτρεχε στο δάσος, έκανε παράξενα πηδήματα. στριφογύριζε γύρω από τον εαυτό της χωρίς λόγο και προσπαθούσε να περπατήσει σαν να 'ταν κουρδιστό κουκλάκι. Και για να μη βαρεθεί ο ταγματάρχης, άρχισε και να τραγουδάει.

Για μια στιγμή, κοντοστάθηκε κι άρχισε ν' αναρωτιέται ποιο να ήταν άραγε το σχέδιο του Αλμπέρτο. Αλλά αμέσως σχεδόν μάλωσε

τον εαυτό της γι' αυτή την απερισκεψία της κι από τις τύψεις της βάλθηκε να σκαρφαλώνει σ' ένα δέντρο.

Σκαρφάλωσε όσο πιο ψηλά μπορούσε. Κι όταν κόντευε πια να φτάσει στην κορυφή, κατάλαβε ότι το κατέβασμα δεν ήταν το ίδιο εύκολο. Δεν μπορούσε, όμως, να κάτσει εκεί πάνω με σταυρωμένα τα χέρια - ο ταγματάρχης θα βαριόταν και θα έστρεφε πάλι την προσοχή του στον Αλμπέρτο.

Κούνησε για λίγο τα δυο της χέρια ανεμίζοντας τα σαν φτερούγες. Δύο φορές δοκίμασε να λαλήσει σαν κοκόρι. Και, τέλος, βάλθηκε να κελαηδάει σαν τους τυρολέζους. Ήταν η πρώτη φορά στη ζωή της που το επιχειρούσε. Και γι' αυτό έμεινε απόλυτα ικανοποιημένη από το αποτέλεσμα.

Προσπάθησε ξανά να κατέβει και πάλι έμεινε αμετακίνητη στην ίδια θέση. Τότε, μια μεγάλη αγριόχηνα ήρθε πετώντας και προσγειώθηκε στο κλαδί όπου ήταν γαντζωμένη η Σοφία. Μετά από το πλήθος τις φιγούρες του Ντίσνεϊ, που είχε δει κοντά στη λίμνη, η Σοφία δεν απόρησε καθόλου που η αγριόχηνα της μίλησε μ' ανθρώπινη λαλιά.

«Με λένε Μάρτιν», της συστήθηκε, «Και είμαι ήμερη χήνα. Κατ' εξαίρεση, ακολούθησα σήμερα τις αγριόχηνες από το Λίβανο. Φαίνεται ότι δε θα τα καταφέρεις να κατέβεις αβοήθητη από το δέντρο».

«Εσύ, όμως, είσαι πολύ μικρή για μένα και δε θα μπορέσεις να με βοηθήσεις», αποκρίθηκε η Σοφία.

«Πολύ βιαστικό το συμπέρασμα σου, νεαρή μου κυρία. Μάλλον εσύ είσαι πολύ μεγάλη για μένα».

«Το ίδιο δεν κάνει;»

«Και είτε το πιστεύεις είτε όχι, μετέφερα ένα αγόρι της ηλικίας σου και το ταξίδεψα πάνω απ' *όλη* τη Σουηδία. Τον έλεγαν Νιλς Χόλγκερσον».

«Εγώ είμαι δεκαπέντε χρονών».

«Κι ο Νιλς ήταν δεκατεσσάρων. Ένας χρόνος πάνω, ένας χρόνος κάτω. δεν έχει καμιά σημασία».

«Και πώς μπόρεσες να τον σηκώσεις;»

«Του 'δωσα ένα χαστούκι κι έπεσε ξερός. Όταν συνήλθε, ήταν μικρός σαν Κοντορεβιθούλης».

«Για δοκίμασε, λοιπόν, να μου δώσεις κι εμένα ένα τέτοιο χαστούκι. Δεν έχω σκοπό να καθίσω για πάντα εδώ πάνω. Το Σάββατο, δίνω ένα φιλοσοφικό πάρτι στον κήπο μου και πρέπει να είμαι εκεί».

«Πολύ ενδιαφέρον. Τότε αυτό εδώ είναι ασφαλώς ένα βιβλίο φιλοσοφίας. Όταν πετούσα με τον Νιλς Χόλγκερσον πάνω από τη Σουηδία, κάναμε μια στάση στο Μόρμπακα, στη Βέρμλαντ. Εκεί ο Νιλς συνάντησε μια γριά, που ήθελε από καιρό να γράψει ένα βιβλίο για τη Σουηδία. Ένα βιβλίο για τα παιδιά του σχολείου, που να τους αρέσει και να τα διασκεδάζει. Ήθελε να είναι διδακτικό και να κλείνει μέσα του όλη την αλήθεια. Έτσι έλεγε πάντα εκείνη η γιαγιά. Όταν ο Νιλς τής διηγήθηκε τις περιπέτειες του, εκείνη αποφάσισε να γράψει ένα βιβλίο με όλα όσα το παιδί είχε δει ταξιδεύοντας πάνω στη ράχη μου».

«Καταπληκτικό».

«Για να πούμε την αλήθεια, ήταν λίγο ειρωνικό αυτό το επεισόδιο. Γιατί αν το καλοσκεφτείς, ο Νιλς κι εγώ βρισκόμασταν ήδη μέσα σ' αυτό το βιβλίο, που εκείνη τάχα δεν είχε ακόμα αρχίσει να γράφει».

Ξάφνου, η Σοφία ένιωσε ένα χτύπημα στο μάγουλο της. Και την επόμενη στιγμή, είχε γίνει τοσοδούλα μικρή. Το δέντρο φάνταζε τώρα στα μάτια της σαν απέραντο δάσος. Κι η χήνα ήταν θεόρατη σαν άλογο.

«Και τώρα έλα», της είπε η χήνα.

Η Σοφία περπάτησε πάνω στο κλαδί και σκαρφάλωσε πάνω στη ράχη της χήνας. Τα πούπουλα ήταν απαλά σαν βελούδο. Τώρα, όμως, που ήταν τόσο μικρούλα, περισσότερο την τσιμπούσαν παρά τη γαργαλούσαν.

Δεν είχε προλάβει να καθίσει καλά καλά, κι η χήνα σηκώθηκε στον αέρα και πέταξε ψηλά πάνω από το δέντρο. Η Σοφία έριξε μια ματιά προς τα κάτω, προς τη λιμνούλα και την Καλύβα του Ταγματάρχη. Εκεί κάτω καθόταν ο Αλμπέρτο και κατέστρωνε τα μυστικά σχέδια του.

«Ό,τι είδες είδες», είπε τότε η χήνα κι άρχισε ν' ανοιγοκλείνει τις φτερούγες της κατεβαίνοντας προς το έδαφος. Προσγειώθηκε στη ρίζα ακριβώς του δέντρου, πάνω στο οποίο είχε σκαρφαλώσει κι

είχε παγιδευτεί η Σοφία. Όταν κάθισε στο χώμα, η Σοφία κατέβηκε από τη ράχη της κατρακυλώντας. Αφού έκανε δυο τούμπες στο χορτάρι, κατάφερε να σταθεί στα πόδια της. Κι απόρησε κι η ίδια, που είχε ξαναβρεί το κανονικό της μέγεθος.

Η χήνα τραμπαλίστηκε πάνω στα κοντά της ποδαράκια κάνοντας δυο-τρεις βόλτες γύρω από τη Σοφία.

«Σ' ευχαριστώ πολύ για τη βοήθεια σου», είπε το κορίτσι.

«Ψιλοπράγματα. Δεν είπες ότι αυτό το βιβλίο είναι βιβλίο φιλοσοφίας;»

«Οχι, αυτό το είπες εσύ».

«Τέλος πάντων, το ίδιο κάνει. Αν ήταν στο χέρι μου, θα έκανα μια βόλτα μαζί σου πετώντας πάνω απ' όλη την ιστορία της φιλοσοφίας, έτσι όπως είχα πετάξει τότε με τον Νιλς Χόλγκερσον πάνω απ' όλη τη Σουηδία. Θα μπορούσαμε να πετάξουμε πάνω από την Αθήνα και τη Μίλητο, την Ιερουσαλήμ και την Αλεξάνδρεια, τη Ρώμη και τη Φλωρεντία, το Λονδίνο και το Παρίσι, την Ιένα και τη Χαϊδελβέργη, το Βερολίνο και την Κοπεγχάγη...»

«Σ' ευχαριστώ, φτάνει».

«Αλλά ακόμα και για μια ειρωνική χήνα, δεν είναι εύκολο πράγμα να διασχίσει πετώντας τους αιώνες. Οι περιοχές της Σουηδίας είναι, αντίθετα, παιχνιδάκι...»

Και παίρνοντας φόρα, η χήνα σηκώθηκε και πέταξε ψηλά στον αέρα.

Η Σοφία ένιωθε εξαντλημένη, όταν χώθηκε στην κρυψώνα της και πέρασε στον κήπο του σπιτιού της. Ήταν, όμως, ευχαριστημένη με τον εαυτό της, γιατί σίγουρα τα είχε πάει μια χαρά με την επιχείρηση αντιπερισπασμού που της είχε αναθέσει ο Αλμπέρτο. Την τελευταία ώρα, ο ταγματάρχης δε θα είχε την ευκαιρία να σκεφτεί και πολύ το δάσκαλο της. Εκτός κι αν υπέφερε από προχωρημένο διχασμό προσωπικότητας.

Μόλις είχε μπει στο σπίτι, όταν γύρισε κι η μαμά της από τη δουλειά. Έτσι δε χρειάστηκε να ομολογήσει στη μαμά ότι μια ήμερη αγριόχηνα την είχε βοηθήσει να κατέβει από ένα ψηλό δέντρο.

Μετά το φαγητό, άρχισαν τις ετοιμασίες για το πάρτι. Κατέβασαν από το πατάρι μια φαρδιά σανίδα, που είχε μήκος σχεδόν τέσ-

σερα μέτρα. Ύστερα κατέβασαν και στηρίγματα, τα 'στησαν στον κήπο και ακούμπησαν πάνω τους τη σανίδα φτιάχνοντας έτσι ένα μεγάλο τραπέζι.

Ήθελαν να στρώσουν το τραπέζι κάτω από τα δέντρα. Η τελευταία φορά που χρησιμοποίησαν αυτό το τραπέζι, ήταν όταν οι γονείς της γιόρτασαν τη δέκατη επέτειο του γάμου τους. Η Σοφία ήταν οχτώ χρονών τότε, αλλά θυμόταν πολύ καλά τη μεγάλη γιορτή στον κήπο, όπου είχαν έρθει όλοι οι γνωστοί και οι φίλοι τους.

Τα προγνωστικά του καιρού ήταν θαυμάσια. Μετά από εκείνη την ξαφνική νεροποντή, μια μέρα πριν τα γενέθλια της Σοφίας, δεν είχε πέσει σταγόνα. Αποφάσισαν, ωστόσο, να στρώσουν το τραπέζι το πρωί του Σαββάτου. Η μαμά δεν ανησυχούσε πια, τώρα που το τραπέζι είχε κατέβει από το πατάρι και βρισκόταν ήδη στημένο στον κήπο.

Αργότερα, το ίδιο βράδυ, ζύμωσαν δύο λογιών ψωμάκια και τα 'ψησαν στο φούρνο. Είχαν σκοπό να ετοιμάσουν ακόμα κοτόπουλα και σαλάτες. Και φυσικά πορτοκαλάδα. Η Σοφία ανησυχούσε μήπως κάποιοι από τους συμμαθητές της έφερναν μαζί τους μπίρες. Οι ανοησίες των μεθυσμένων ήταν ό,τι απεχθανόταν περισσότερο στη ζωή της.

Όταν πια η Σοφία ετοιμαζόταν να πέσει για ύπνο, η μαμά της την ξαναρώτησε για μία ακόμα φορά ακόμα αν είχε πράγματι καλέσει και τον Αλμπέρτο στο πάρτι.

«Σίγουρα θα 'ρθει. Υποσχέθηκε, μάλιστα, να μας καταπλήξει μ' ένα φιλοσοφικό κόλπο».

«Φιλοσοφικό κόλπο; Τι είναι αυτό πάλι;»

«Κοίτα... αν ήταν ταχυδακτυλουργός, θα μας έκανε σίγουρα κάποιο ταχυδακτυλουργικό κόλπο, θα 'βγαζε, ας πούμε, ένα λαγουδάκι από το άδειο καπέλο του...»

«Άντε πάλι με τα λαγουδάκια!»

«... επειδή, όμως, είναι φιλόσοφος, θα μας κάνει ένα φιλοσοφικό κόλπο. Στο κάτω κάτω, το πάρτι μας θα είναι φιλοσοφικό. Το γράφει και η πρόσκληση!»

«Φτάνουν οι κοροϊδίες, Σοφία!» είπε η μαμά με ψεύτικη αυστηρότητα.

«Σκέφτηκες να ετοιμάσεις κι εσύ τίποτα για τη διασκέδαση των καλεσμένων μας;»

«Ασφαλώς. Για τι με πέρασες;»

«Τι θα κάνεις; Μήπως Θα βγάλεις κανένα λόγο;»

«Δεν πρόκειται να σου το φανερώσω από τώρα. Καληνύχτα!»

Το επόμενο πρωί, η μαμά ξύπνησε τη Σοφία, για να τη χαιρετήσει πριν φύγει για το γραφείο. Της έδωσε κι ένα μικρό κατάλογο με πράγματα που έπρεπε ν' αγοράσει ακόμα για το πάρτι.

Μόλις βγήκε, αμέσως άρχισε να χτυπάει το τηλέφωνο. Ήταν ο Αλμπέρτο. Είχε μάθει απέξω ποιες ώρες μπορούσε να βρει τη Σοφία μόνη στο σπίτι.

«*Πώς* πάει το μυστικό σου σχέδιο;»

«Σσστ! Μη λες τίποτα. Δεν πρέπει να του δώσουμε την παραμικρή ευκαιρία να σκεφτεί αυτή την περίπτωση».

«Νομίζω ότι χτες τα κατάφερα πολύ καλά με την επιχείρηση αντιπερισπασμού».

«Μπράβο σου».

«Με τη φιλοσοφία, τι γίνεται;»

«Γι' αυτό σου τηλεφωνώ. Φτάσαμε κιόλας στον δικό μας, στον 20ό αιώνα. Από δω και πέρα, υποτίθεται ότι είσαι ικανή να βρεις μόνη σου το δρόμο σου. Τις απαραίτητες βάσεις τις έχεις πια. Αλλά θα συναντηθούμε να πούμε δυο λόγια ακόμα και για τη δική μας εποχή».

«Πρέπει να κατέβω στην πόλη για ψώνια...»

«Πολύ ωραία. Όπως σου είπα, θέλω να σου μιλήσω για τη δική μας εποχή».

«Και λοιπόν;»

«Καλύτερα να είμαστε στο κέντρο μιας σύγχρονης πόλης».

«Να μην έρθω στο σπίτι σου;»

«Όχι! Όχι! Η κατάσταση εδώ μέσα είναι απελπιστική. Ψάχνω παντού για κρυμμένα μικρόφωνα».

«Α...»

«Εδώ δίπλα, στην πλατεία της Αγοράς, έχει ανοίξει ένα καινούριο καφενεδάκι. "Καφέ Πιερ" το λένε. Ξέρεις πού είναι;»

«Ναι. Τι ώρα να 'ρθω;»

«Στις δώδεκα».

«Στις δώδεκα, στο "Καφέ Πιερ"».

«Τίποτε άλλο για την ώρα».

«Εντάξει. Γεια σου».

Δύο λεπτά μετά τις δώδεκα, η Σοφία έχωσε το κεφάλι της στο «Καφέ Πιερ». Ήταν ένα από αυτά τα πολύ μοντέρνα καφέ, με στρογγυλά τραπεζάκια και μαύρες καρέκλες, και μπουκάλια κρεμασμένα ανάποδα από τον πάγκο, με βρυσούλα για το σερβίρισμα των ποτών.

Ο χώρος δεν ήταν μεγάλος, κι η Σοφία, με μια γρήγορη ματιά, διαπίστωσε ότι ο Αλμπέρτο δεν είχε έρθει ακόμα. Όλα σχεδόν τα τραπεζάκια ήταν πιασμένα, σε κανένα τους, όμως, δεν καθόταν ο Αλμπέρτο.

Δεν ήταν συνηθισμένη να μπαίνει μόνη της στα καφενεδάκια του κέντρου και να κάθεται ασυνόδευτη. Μήπως ήταν καλύτερα να φύγει και να ξανάρθει σε λίγο για να βρει τον Αλμπέρτο;

Τελικά, προχώρησε στον μαρμάρινο πάγκο και παράγγειλε ένα φλιτζάνι τσάι με λεμόνι. Το πήρε, κάθισε σ' ένα ελεύθερο τραπεζάκι και κάρφωσε τα μάτια της στην είσοδο. Ένα σωρό κόσμος έμπαινε κι έβγαινε, ο Αλμπέρτο, όμως, δεν έλεγε να φανεί.

Αν είχε, τουλάχιστον, μια εφημερίδα.

Με τα πολλά, αποφάσισε να χαζέψει λίγο γύρω της. Άρχισε να κοιτάζει τους άλλους θαμώνες, και κάποιοι απ' αυτούς τής ανταπέδωσαν το βλέμμα της. Η Σοφία ένιωσε σχεδόν σαν μια μικρή κυρία. Ήταν μόλις δεκαπέντε χρονών, αλλά μπορούσε άνετα να περάσει για δεκαεφτά... ή έστω δεκαεξήμισι.

Τι να σκέφτονταν άραγε όλοι αυτοί οι άνθρωποι για τη ζωή τους; Η Σοφία είχε την εντύπωση ότι απλώς υπήρχαν κι ότι γι' αλλαγή είχαν έρθει να περάσουν λίγο την ώρα τους μακριά από τη δουλειά τους και το σπίτι τους. Κουβέντιαζαν μεταξύ τους, χειρονομούσαν, αλλά δεν είχαν την όψη ανθρώπων που συζητούν για κάτι σημαντικό.

Η Σοφία θυμήθηκε τον Κίρκεγκορ, που είχε πει ότι οι ατέλειωτες «φλυαρίες» είναι το κυριότερο χαρακτηριστικό του πλήθους. Μήπως όλοι αυτοί γύρω της βρίσκονταν στο αισθητικό στάδιο; Ή είχαν βρει κι αυτοί κάτι υπαρξιακά σημαντικό;

Σ' ένα από τα πρώτα του γράμματα, ο Αλμπέρτο τής είχε γράψει ότι τα παιδιά κι οι φιλόσοφοι μοιάζουν πολύ μεταξύ τους. Η Σοφία συλλογίστηκε για μία ακόμα φορά ότι φοβόταν να μεγαλώσει. Η

προοπτική της ενήλικης ζωής, που θα περνούσε ίσως χωμένη βαθιά μέσα στο ζεστό και βολικό τρίχωμα του λαγού, την τρόμαζε.

Όση ώρα σκεφτόταν, η Σοφία δεν άφησε από τα μάτια της την πόρτα της εισόδου. Και κάποτε είδε, επιτέλους, τον Αλμπέρτο να κατηφορίζει το δρόμο. Ακόμα και τώρα, μες στο κατακαλόκαιρο, εξακολουθούσε να φοράει το μαύρο μπερέ του. Το γκρίζο πανωφόρι τού έφτανε λίγο πάνω από τα γόνατα. Την είδε αμέσως και προχώρησε προς το μέρος της. Η Σοφία σκέφτηκε ότι το ραντεβού μαζί του σε δημόσιο χώρο ήταν εντελώς διαφορετικό απ' όλα τα προηγούμενα.

«Είναι ήδη δώδεκα και τέταρτο, αν θες να μάθεις!»

«Είναι το λεγόμενο ακαδημαϊκό τέταρτο. Θα μου κάνει την τιμή η νεαρή κυρία να φάει μαζί μου για μεσημέρι;»

Κάθισε και την κοίταξε στα μάτια. Η Σοφία ανασήκωσε τους ώμους.

«Δεν έχω αντίρρηση. Θα πάρω μάλλον ένα σάντουιτς».

Ο Αλμπέρτο προχώρησε στον μαρμάρινο πάγκο. Όταν γύρισε στο τραπεζάκι τους, κρατούσε ένα φλιτζάνι καφέ και δύο θεόρατες μπαγκέτες με τυρί και ζαμπόν.

«Ήταν ακριβά;»

«Ψιλοπράγματα, Σοφία».

«Δεν έχεις τουλάχιστον μια δικαιολογία που άργησες;»

«Όχι. δεν έχω, γιατί άργησα επίτηδες. Κι αν μ' αφήσεις, θα σου εξηγήσω αμέσως το γιατί».

Δάγκωσε δυο-τρεις γενναίες μπουκιές από το ψωμί του κι ύστερα είπε:

«Τώρα θα μιλήσουμε για τον 20ό αιώνα, για την εποχή μας».

«Έχει να παρουσιάσει κάτι ενδιαφέρον από φιλοσοφικής άποψης αυτή η εποχή;»

«Και βέβαια! Τόσα πολλά, που θα τρέχουμε και δε θα φτάνουμε. Πρώτα πρώτα, θα σου πω για τον υπαρξισμό. Κάτω απ' αυτό τον όρο συγκεντρώνονται όλα τα φιλοσοφικά ρεύματα που ενδιαφέρονται για την υπαρξιακή κατάσταση του ανθρώπου. Χρησιμοποιούμε επίσης την έκφραση υπαρξιακή φιλοσοφία του 20ού αιώνα. Ορισμένοι υπαρξιακοί φιλόσοφοι -ή υπαρξιστές- στηρίχτηκαν στη φιλοσοφία του Κίρκεγκορ, άλλοι στον Χέγκελ και στον Μαρξ».

«Α!»

«Ένας άλλος *φιλόσοφος,* που άσκησε τεράστια επιρροή στη σκέψη και στη διανόηση του 20ου αιώνα, ήταν ο Γερμανός Φρίντριχ Νίτσε, ο οποίος έζησε από το 1844 ως το 1900. Ο Νίτσε διαφώνησε κι αυτός από τη μεριά του με τη φιλοσοφία του Χέγκελ και τον γερμανικό "ιστορισμό" που γεννήθηκε απ' αυτή. Θεωρούσε ότι ο Χέγκελ και οι οπαδοί του είχαν στρέψει το αναιμικό τους ενδιαφέρον στην ιστορία. ενώ δίπλα τους έσφυζε η ίδια η ζωή. Ο Νίτσε απαιτούσε μια '"αναθεώρηση όλων των αξιών" -ιδίως της χριστιανικής ηθικής, την οποία αποκαλούσε "ηθική σκλάβων"-, για να μπορέσουν οι πραγματικά δυνατοί να προχωρήσουν εμπρός, χωρίς να εμποδίζονται από το βάρος των αδυνάτων. Ο Νίτσε πίστευε ότι ο χριστιανισμός και η φιλοσοφική παράδοση είχαν αποστρέψει το βλέμμα τους από τον κόσμο και είχαν γυρίσει προς τον "ουρανό" ή τον λεγόμενο "κόσμο των ιδεών". Αυτά τα αφηρημένα *πράγματα* θεωρούνταν "πραγματικά κι αληθινά", ενώ στην πραγματικότητα δεν ήταν παρά "λόγια κενά, έννοιες φαινομενικές, στερημένες από κάθε πραγματικότητα". "Μείνετε πιστοί στη γη", έλεγε. "Και μην πιστεύετε αυτούς που σας υπόσχονται τη βασιλεία των ουρανών!"».

«Μάλιστα...»

«Ένας άλλος φιλόσοφος, που επηρεάστηκε από τον Κίρκεγκορ όσο και από τον Νίτσε, ήταν ο Γερμανός υπαρξιστής Μάρτιν Χάιντεγκερ, τον οποίο θα προσπεράσουμε, για να συγκεντρώσουμε *αμέσως* την προσοχή μας στο Γάλλο υπαρξιστή Ζαν-Πολ Σαρτρ. Ο Σαρτρ έζησε από το 1905 έως το 1980 και είναι ο κυριότερος αντιπρόσωπος του υπαρξισμού - τουλάχιστον για το πλατύ κοινό. Ανέπτυξε τη φιλοσοφική του θεωρία αμέσως μετά τον πόλεμο, τη δεκαετία του '40. Αργότερα, ασπάστηκε τη μαρξιστική ιδεολογία, αλλά δεν έγινε ποτέ μέλος του κόμματος».

«Γι' αυτό διάλεξες ένα γαλλικό καφέ για να συναντηθούμε;»

«Πάντως, δεν είναι καθαρή σύμπτωση. Αυτό το παραδέχομαι. Ο ίδιος ο Σαρτρ ήταν μανιώδης θαμώνας των παριζιάνικων καφέ. Σ' ένα καφέ σαν κι αυτό, γνώρισε και τη σύντροφο της ζωής του, τη Σιμόν ντε Μποβουάρ, που ήταν επίσης υπαρξίστρια».

«Επιτέλους! Μια γυναίκα φιλόσοφος!»

«Ακριβώς!»

«Αισθάνομαι ανακούφιση που η ανθρωπότητα αρχίζει, επιτέλους, να φέρεται πολιτισμένα».

«Σύμφωνοι. Αλλά μη νομίζεις ότι η εποχή μας έχει λιγότερα προβλήματα από τις προηγούμενες».

«Είχες αρχίσει να μου λες για τον υπαρξισμό».

«Ο Σαρτρ έλεγε: "Ο υπαρξισμός είναι συνώνυμος του ανθρωπισμού". Κι εννοούσε ότι πηγή και θεμέλιο της υπαρξιακής φιλοσοφίας είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Θα μπορούσαμε ίσως να προσθέσουμε ότι ο ανθρωπισμός του Σαρτρ βλέπει την κατάσταση του ανθρώπου διαφορετικά και πιο απαισιόδοξα από τον ανθρωπισμό της Αναγέννησης».

«Γιατί;»

«Ο Κίρκεγκορ και κάμποσοι ακόμα υπαρξιστές φιλόσοφοι της εποχής μας ήταν χριστιανοί. Ο Σαρτρ, αντίθετα, αντιπροσωπεύει το λεγόμενο αθεϊστικό υπαρξισμό, και η φιλοσοφία του είναι ένα είδος αλύπητης ανάλυσης της ανθρώπινης κατάστασης "μετά το θάνατο του θεού". Η περίφημη φράση: "Ο Θεός είναι νεκρός", είναι του Νίτσε».

«Για λέγε παρακάτω!»

«Η έννοια-κλειδί στη φιλοσοφία του Σαρτρ, όπως και στον Κίρκεγκορ, είναι η λέξη "ύπαρξη". Η ύπαρξη εδώ δε σημαίνει πως κάτι απλούστατα είναι εδώ, μπροστά μας. Και τα φυτά και τα ζώα είναι εδώ και υπάρχουν, αλλά δε βασανίζονται με το ερώτημα τι σημαίνει η ύπαρξη τους. Ο άνθρωπος είναι το μόνο ζωντανό πλάσμα που έχει συνείδηση της ύπαρξης του. Ο Σαρτρ έλεγε ότι τα "φυσικά πράγματα" υπάρχουν μόνο, ενώ ο άνθρωπος υπάρχει "αυτός καθ' αυτόν, έχει συνείδηση του γεγονότος της ύπαρξης του". Άρα, το να είσαι άνθρωπος είναι κάτι διαφορετικό».

«Δεν μπορώ παρά να συμφωνήσω μαζί του».

«Στη συνέχεια, ο Σαρτρ υποστηρίζει ότι η ύπαρξη του ανθρώπου προηγείται της σημασίας της. Το γεγονός ότι υπάρχω έρχεται πρώτο, το τι είμαι έρχεται δεύτερο. "Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας", έλεγε».

«Δεν μπορείς να το πεις πιο απλά αυτό;»

«Λέγοντας "ουσία", εννοούμε την πραγματική, την αληθινή φύση ενός πράγματος, αυτό που πραγματικά είναι. Ο άνθρωπος όμως, σύμφωνα με τον Σαρτρ, δε διαθέτει τέτοια ουσία. Δεν είναι πράγμα-

τικά έτσι ή αλλιώς. Πρέπει μόνος του να δημιουργήσει την ουσία του, να πλάσει τη φύση του, αφού δεν έχει εξαρχής».

«Νομίζω ότι καταλαβαίνω τι θέλεις να πεις».

«Καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της φιλοσοφίας, οι φιλόσοφοι αγωνίστηκαν ν' απαντήσουν στην ερώτηση: τι είναι ο άνθρωπος ή ποια είναι η ουσία, ποια είναι η φύση του ανθρώπου. Ο Σαρτρ έρχεται τώρα και λέει ότι ο άνθρωπος δεν έχει καμιά τέτοια "αιώνια φύση", για να την αναζητήσει. Κατά τη γνώμη του, λοιπόν, δεν έχει και τόσο νόημα να ρωτάει κανείς γενικά κι αόριστα "ποιο είναι το νόημα της ζωής". Με λίγα λόγια, είμαστε καταδικασμένοι ν' αυτοσχεδιάζουμε. Μοιάζουμε με τους ηθοποιούς, που χωρίς ρόλο, χωρίς κείμενο, χωρίς υποβολέα, βρίσκονται ξαφνικά πάνω στη σκηνή. Πρέπει ν' αποφασίσουμε μόνοι μας πώς θέλουμε να ζήσουμε».

«Κατά κάποιο τρόπο έχει δίκιο. Αν μπορούσαμε να βρούμε την απάντηση στη Βίβλο -ή σε κάποιο εγχειρίδιο φιλοσοφίας-, τότε θα ήταν πολύ εύκολα τα πράγματα».

«Μπράβο! Κατάλαβες στην εντέλεια. Όταν, όμως, ο άνθρωπος συνειδητοποιεί ότι υπάρχει κι ότι κάποια στιγμή θα πεθάνει -και προπάντων επειδή όλα αυτά δεν έχουν κανένα προφανές νόημα-, αρχίζει και φοβάται, λέει ο Σαρτρ, θα θυμάσαι, ίσως, ότι και για τον Κίρκεγκορ ο φόβος έπαιζε μεγάλο ρόλο στην υπαρξιακή κατάσταση του ανθρώπου».

«Ναι!»

«Ο Σαρτρ προσθέτει ακόμα ότι ο άνθρωπος αισθάνεται πολύ ξένος μέσα σ' έναν κόσμο χωρίς νόημα. Περιγράφοντας την "αποξένωση", την "αλλοτρίωση" του ανθρώπου, στηρίζεται σε μια έννοια γνώριμη από τον Χέγκελ και τον Μαρξ. Η αίσθηση του ανθρώπου ότι ζει σαν ξένος μέσα σ έναν κόσμο που δεν καταλαβαίνει, τον οδηγεί στην απελπισία και στην απόγνωση, στην απέχθεια και στον παραλογισμό, λέει ο Σαρτρ».

«Μπορώ να σου πω ότι ακόμα και τώρα είναι πολύ της μόδας να είσαι "απογοητευμένος με όλους και με όλα", να "τα βρίσκεις όλα βαρετά κι ανούσια"».

«Ναι, ο Σαρτρ περιγράφει ακριβώς τους κατοίκους των μεγαλουπόλεων του 20ού αιώνα, θυμάσαι τους ανθρωπιστές της Αναγέννησης; Είχαν διακηρύξει θριαμβευτικά την ελευθερία και την ανεξαρ-

τησία του ανθρώπου. Ο Σαρτρ θεώρησε αυτή την ίδια ελευθερία κατάρα. "Ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος", γράφει κάπου. Είναι καταδικασμένος, επειδή δεν έπλασε μόνος τον εαυτό του· κι όμως: υπάρχει κι ας είναι φορτωμένος με μια δυσβάσταχτη ελευθερία. Δε διάλεξε ο ίδιος το δρόμο της ύπαρξης. Βρέθηκε ξαφνικά στον κόσμο. Και τώρα είναι αποκλειστικά υπεύθυνος για όλα όσα κάνει ή δεν κάνει».

«Δεν παρακαλέσαμε δα και κανέναν να μας δημιουργήσει ελεύθερους».

«Ακριβώς εκεί είναι το ζήτημα, Σοφία. Είμαστε, όμως, ελεύθεροι. Και η ελευθερία μας μας καταδικάζει ν' αποφασίζουμε ισοβίως μόνοι κι αβοήθητοι. Δεν υπάρχουν αιώνιες αξίες ή νόρμες, για να στηρίξουμε πάνω τους τις αποφάσεις μας. Γι' αυτό ακριβώς και είναι τόσο σημαντικό ποια απόφαση θα πάρουμε, σε ποια επιλογή θα καταλήξουμε. Ο Σαρτρ εξηγεί ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί ποτέ, μα ποτέ, ν' αρνηθεί την ευθύνη για τις πράξεις του. Δεν έχουμε τη δυνατότητα να κουκουλώσουμε τις ευθύνες μας και να καταφύγουμε σε δικαιολογίες του τύπου: "Έπρεπε να πάω στη δουλειά" ή "Έπρεπε να συμμορφωθώ με τις προσδοκίες του περιβάλλοντος μου". Όποιος γλιστράει, κατ' αυτό τον τρόπο, μέσα στο ανώνυμο πλήθος καταντάει κι ο ίδιος απρόσωπος, άνθρωπος του πλήθους. Το 'βαλε στα πόδια μπροστά στην ευθύνη και κατέφυγε στο ψέμα της ζωής. Η ελευθερία του ανθρώπου, ωστόσο, μας αναγκάζει να κάνουμε κάτι με τον εαυτό μας, να ζήσουμε "αυθεντικά", "γνήσια", αληθινά».

«Κατάλαβα».

«Το ίδιο σκεπτικό ισχύει, φυσικά, και για τις ηθικές μας αποφάσεις. Όταν οι ηθικές μας επιλογές δεν είναι οι σωστές, δεν μπορούμε να ρίχνουμε το φταίξιμο στην ανθρώπινη φύση, στις ανθρώπινες αδυναμίες και ούτω καθεξής. Μερικοί άντρες, που έχουν τα χρονάκια τους, συμπεριφέρονται σαν γουρούνια και τα ρίχνουν όλα στον "γερο-Αδάμ" που έχουν τάχα μέσα τους. Αλλά τέτοιος "γερο-Αδάμ" δεν υπάρχει. Είναι ένα πλάσμα της φαντασίας μας, που μας εξυπηρετεί αναλαμβάνοντας τις ευθύνες που θέλουμε ν' αποφύγουμε».

«Μα κι αν ακόμα δεχτούμε ότι υπάρχει, δεν μπορεί αυτός ο "γερο-Αδάμ" να φταίει για όλα, για ΟΛΑ!»

«Παρόλο που ο Σαρτρ ισχυρίζεται ότι η ζωή δεν έχει κανένα

νόημα αυτή καθ' αυτή, μη νομίζεις ότι αυτό του αρέσει. Δεν είναι μηδενιστής».

«Τι σημαίνει αυτό;»

«Μηδενιστής είναι αυτός που πιστεύει ότι τίποτα δεν έχει σημασία, και όλα επιτρέπονται. Ο Σαρτρ θεωρεί ότι η ζωή πρέπει να έχει νόημα. Αυτό επιβάλλεται. Αλλά ο άνθρωπος οφείλει να φτιάξει το νόημα της ζωής του μόνος του. "Υπάρχω" σημαίνει "δημιουργώ μόνος μου την ουσία μου, το νόημα της ζωής μου».

«Μπορείς να μου το εξηγήσεις λίγο καλύτερα αυτό;»

«Ο Σαρτρ προσπαθεί ν' αποδείξει ότι η συνείδηση δεν είναι τίποτα πριν αρχίσει να εγγράφει εντυπώσεις. Γιατί η συνείδηση από μόνη της δεν υπάρχει, η συνείδηση είναι πάντοτε συνείδηση κάποιου πράγματος. Το τι θα είναι αυτό το πράγμα εξαρτάται κι από μας τους ίδιους κι από το άμεσο περιβάλλον μας. Συμβάλλουμε κι εμείς οι ίδιοι στη διαμόρφωση της συνείδησης μας, αφού επιλέγουμε ό,τι είναι σημαντικό για μας».

«Δεν μπορείς να μου φέρεις ένα παράδειγμα;»

«Δυο άνθρωποι βρίσκονται μαζί στον ίδιο χώρο, κι όμως, βλέπουν κι ακούνε εντελώς διαφορετικά πράγματα. Αυτό συμβαίνει, επειδή επιτρέπουμε στα ενδιαφέροντα μας και στις γνώμες μας να λειτουργήσουν κατά κάποιο τρόπο σαν φίλτρα, όταν αντιλαμβανόμαστε το περιβάλλον μας. Μια έγκυος γυναίκα, για παράδειγμα, μπορεί να έχει την αίσθηση ότι βλέπει παντού γύρω της εγκύους γυναίκες. Αυτό δε σημαίνει, φυσικά, ότι τώρα ξαφνικά όλες οι γυναίκες έμειναν ταυτόχρονα έγκυοι. Αυτό σημαίνει απλούστατα ότι η εγκυμοσύνη έγινε ξαφνικά γι' αυτή τη συγκεκριμένη γυναίκα σημαντική και γι' αυτό την προσέχει όπου τη δει. Οι άρρωστοι, πάλι, βλέπουν ασθενοφόρα πιο συχνά απ' ό,τι οι υγιείς...»

«Κατάλαβα».

«Κατά τον ίδιο τρόπο, μπορεί η προσωπικότητα μας να επηρεάσει και το πώς βλέπουμε τα πράγματα μέσα σ' ένα δωμάτιο. Αν κάτι είναι εντελώς ασήμαντο για μένα, τότε μάλλον δε θα το δω καθόλου. Και τώρα μπορώ ίσως να σου εξηγήσω γιατί άργησα να έρθω».

«Είπες ότι το 'κανες επίτηδες».

«Για πες μου πρώτα εσύ τι είδες, όταν μπήκες εδώ μέσα».

«Το πρώτο πράγμα που είδα ήταν ότι εσύ δεν ήσουν εδώ».

«Δεν είναι παράξενο το γεγονός ότι μπήκες σ' ένα μέρος σαν κι αυτό για πρώτη φορά και το μόνο που βρήκες να προσέξεις ήταν κάποιος που έλειπε;»

«Μπορεί. Μην ξεχνάς, όμως, ότι ήρθα εδώ για-να συναντήσω εσένα».

«Ο Σαρτρ χρησιμοποιεί το παράδειγμα μιας παρόμοιας επίσκεψης σ' ένα παρισινό καφέ, για να εξηγήσει πώς "εκμηδενίζουμε" όλα όσα για μας δεν έχουν καμιά σημασία».

«Θέλεις να πεις ότι άργησες, για να μου δώσεις να καταλάβω αυτό το παράδειγμα;»

«Ήθελα να καταλάβεις αυτό το σημαντικό σημείο της φιλοσοφίας του Σαρτρ. Ναι. Μπορείς να το θεωρήσεις άσκηση απαραίτητη για την πορεία του μαθήματος».

«Τώρα... μάλιστα!»

«Αν είσαι ερωτευμένη και περιμένεις όλη μέρα τηλεφώνημα από τον αγαπημένο σου, τότε το μόνο πράγμα που "ακούς" είναι ακριβώς ότι δε χτυπάει το τηλέφωνο. Αντιλαμβάνεσαι διαρκώς το γεγονός ότι εκείνος δεν τηλεφωνεί. Ας πούμε ότι βρίσκεσαι στο σταθμό και τον περιμένεις να φτάσει με το τρένο. Ένα πλήθος ολόκληρο έρχεται προς το μέρος σου και σε προσπερνάει. Ο αγαπημένος σου, όμως, δεν είναι ανάμεσα τους. Τότε κι εσύ δε "βλέπεις" όλους αυτούς τους ανθρώπους. Σ' ενοχλούν μόνο, σου κρύβουν τη θέα, είναι εντελώς ασήμαντοι για σένα. Μπορεί, μάλιστα, να σου φανούν αηδιαστικοί κι αντιπαθητικοί. Είναι τόσο χοντροί και ψηλοί. Το μόνο που καταγράφεις στη συνείδηση σου είναι πως εκείνος λείπει».

«Κατάλαβα».

«Η Σιμόν ντε Μποβουάρ προσπάθησε να εφαρμόσει τον υπαρξισμό στην ανάλυση των ρόλων των δύο φύλων. Ο Σαρτρ είχε εξηγήσει ότι η φύση του ανθρώπου δεν είναι, αιώνια και σταθερή. Μόνοι μας πλάθουμε τον εαυτό μας».

«Και λοιπόν;»

«Το ίδιο ισχύει, επομένως, και για την αντίληψη που έχουμε σχετικά με τα δύο φύλα. Η Σιμόν ντε Μποβουάρ απέδειξε ότι αυτό που λέμε "η φύση του άντρα" ή "η φύση της γυναίκας" δεν υπάρχει και οπωσδήποτε δεν είναι κάτι προαιώνιο, που το βρίσκουμε με τον ερ-

χομό μας στη ζωή. Παρ' όλα αυτά, ο περισσότερος κόσμος μοιράζεται αυτές ακριβώς τις αντιλήψεις. Για παράδειγμα, πολλοί πιστεύουν ότι ο άντρας έχει μια "υπερβατική φύση", θέλει, δηλαδή, μπορεί και πρέπει να ξεπερνάει τα σύνορα του εαυτού του. Γι' αυτό και αναζητεί νόημα και σκοπό έξω από τους τοίχους του σπιτικού του. Για τη γυναίκα, όμως, λένε ότι έχει τον ακριβώς αντίθετο προσανατολισμό στη ζωή, ότι θέλει, δηλαδή, πάντοτε να μένει εκεί όπου ήδη βρίσκεται. Η γυναίκα, λοιπόν, θέλει, μπορεί και πρέπει ν' ασχοληθεί με την οικογένεια, με το σπίτι, με τη φύση και με το κοντινό της περιβάλλον. Σήμερα, ακούμε πολλούς να υποστηρίζουν ότι η γυναίκα είναι αρμόδια για τις "απαλές" αξίες στη ζωή».

«Αυτά έλεγε η Σιμόν ντε Μποβουάρ;»

«Όχι. Αυτή τη φορά, κατ' εξαίρεση, δε με άκουσες με προσοχή. Η Σιμόν ντε Μποβουάρ έλεγε ακριβώς ότι δεν υπάρχουν τέτοιοι ρόλοι, ότι δεν υπάρχουν αυτά που ονομάζουμε "φύση του άντρα" και "φύση της γυναίκας". Πίστευε, αντίθετα, ότι άντρες και γυναίκες πρέπει να ελευθερωθούν από αυτά τα βαθιά ριζωμένα ιδανικά, απ' αυτές τις πανάρχαιες προκαταλήψεις».

«Και συμφωνώ μαζί της μ' όλη μου την καρδιά».

«Το σημαντικότερο βιβλίο της κυκλοφόρησε το 1949 και είχε τον τίτλο "Το δεύτερο φύλο"».

«Τι εννοούσε λέγοντας το "δεύτερο φύλο";»

«Είχε κατά νου τις γυναίκες. Ο δικός μας πολιτισμός την έβαλε σε δεύτερη θέση. Σ' αυτό τον πολιτισμό, μόνο ο άντρας είναι υποκείμενο. Η γυναίκα είναι αντικείμενο του άντρα. Κατ' αυτό τον τρόπο, έχασε μέσα από τα χέρια της και την ευθύνη της ζωής της».

«Μάλιστα».

«Αυτή την ευθύνη, λέει η Σιμόν ντε Μποβουάρ, η γυναίκα πρέπει να την ξαναποκτήσει. Πρέπει να διεκδικήσει και να ξαναπάρει στα χέρια της τον εαυτό της και την ταυτότητα της. Να σταματήσει να δένει τη ζωή της πάνω στον άντρα της. Γιατί δεν είναι μόνο ο άντρας που καταπιέζει τη γυναίκα. Η γυναίκα καταπιέζεται μόνη της, όταν αποφεύγει ν' αναλάβει την ευθύνη της ζωής της».

«Είμαστε, δηλαδή, ελεύθερες κι ανεξάρτητες στο βαθμό που εμείς επιλέγουμε;»

«Ακριβώς. Ο υπαρξισμός, στο σύνολο του, σφράγισε, μετά τη δε-

καετία του '40, την ευρωπαϊκή λογοτεχνία, ιδίως το θέατρο. Ο Σαρτρ ο ίδιος έγραψε μυθιστορήματα και θεατρικά έργα. Αλλοι αντιπροσωπευτικοί συγγραφείς είναι ο Γάλλος Αλμπέρ Καμί, ο Ιρλανδός Σάμουελ Μπέκετ, ο Ρουμάνος Ευγένιος Ιονέσκο και ο Πολωνός Βίτολντ Γκόμπροβιτς. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα -καθώς και πολλών άλλων σύγχρονων λογοτεχνών- είναι η αναπαράσταση του παραλόγου. Θα 'χεις σίγουρα ακουστά το θέατρο του παραλόγου;»

«Ναι».

«Καταλαβαίνεις τι σημαίνει σ' αυτή την έκφραση η λέξη "παράλογο";»

«Μήπως σημαίνει κάτι που αντιτίθεται σε κάθε λογική, κάτι που δεν έχει νόημα;»

«Ναι. Το "παράλογο θέατρο" ή "θέατρο του παραλόγου" προσπαθεί να δείξει τον παραλογισμό της ύπαρξης, την έλλειψη νοήματος που χαρακτηρίζει τη ζωή μας. Οι συντελεστές αυτών των παραστάσεων ήλπιζαν ότι οι θεατές δε θα περιοριστούν στην παθητική παρακολούθηση του έργου, αλλά θ' αντιδράσουν κιόλας. Ο στόχος τους, λοιπόν, δεν ήταν να εξιδανικεύσουν, να εξωραΐσουν το παράλογο. Αντίθετα, ήθελαν ν' αναπαραστήσουν και να ξεμπροστιάσουν τον παραλογισμό της καθημερινής μας ζωής, έτσι ώστε ν' αναγκάσουν το κοινό τους να σκεφτεί τη δυνατότητα μιας γνησιότερης ζωής, μιας ζωής πιο κοντά στην αλήθεια».

«Για λέγε παρακάτω».

«Το "παράλογο θέατρο" συχνά καταπιάνεται με πολύ συνηθισμένες καταστάσεις. Ο άνθρωπος παρουσιάζεται έτσι όπως ακριβώς είναι. Αν, όμως, ανεβάσεις στη σκηνή του θεάτρου αυτά που συμβαίνουν ένα εντελώς συνηθισμένο πρωινό στη ζωή ενός εντελώς συνηθισμένου ανθρώπου, ε, τότε... το κοινό γελάει. Αυτό *το* γέλιο είναι η άμυνα που προβάλλει ο θεατής βλέποντας στη σκηνή τον ίδιο του τον εαυτό».

«Κατάλαβα».

«Το "παράλογο θέατρο" μπορεί, βέβαια, να έχει και σουρεαλιστικά γνωρίσματα. Οι ήρωες του μπερδεύονται στις πιο απίθανες, στις πιο εξωπραγματικές καταστάσεις και τις δέχονται χωρίς το παραμικρό σημάδι έκπληξης ή απορίας, σαν να 'ταν απόλυτα φυσιολογικές. Αυτή η έλλειψη έκπληξης προκαλεί, με τη σειρά της, την αντί-

δραση του κοινού. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στις βουβές ταινίες του Τσάρλι Τσάπλιν. Το κωμικό στοιχείο αυτών των ταινιών είναι συχνά η έλλειψη απορίας εκ μέρους του Τσάπλιν μπροστά στα παράλογα συμβάντα που αντιμετωπίζει. Ο θεατής γελάει· ταυτόχρονα, όμως, αρχίζει να σκέφτεται τον παραλογισμό στη δική του ζωή και τις δικές του αντιδράσεις».

«Μερικές φορές, απορώ πραγματικά με όλα όσα μπορούν να δεχτούν οι άνθρωποι χωρίς ν' αντιδράσουν».

«Ναι. Και μερικές φορές είναι σωστή η σκέψη: πρέπει να φύγω από δω, έστω κι αν δεν ξέρω ακόμα πού θέλω να πάω».

«Φυσικά. Όταν το σπίτι έχει πάρει φωτιά, πρέπει να βγεις αμέσως έξω, είτε έχεις αλλού να μείνεις είτε όχι».

«Βέβαια. Μήπως θα 'θελες ακόμα ένα φλιτζάνι τσάι; Μήπως θα προτιμούσες μια Κόκα-κόλα;»

«Εντάξει. Μια Κόκα. Αλλά εξακολουθώ να πιστεύω ότι είσαι αλήτης, που μ' έστησες να σε περιμένω ένα τέταρτο».

«Δεν πειράζει. Μπορώ να ζήσω, έστω κι αν εσύ με θεωρείς αλήτη».

Ο Αλμπέρτο ξαναγύρισε γρήγορα με ένα φλιτζανάκι εσπρέσο και μια Κόκα-κόλα. Στο μεταξύ, η Σοφία είχε την ευκαιρία να προσέξει ότι το «Καφέ Πιερ» τής άρεσε πολύ. Ούτε ήταν πια τόσο σίγουρη ότι οι κουβέντες στα διπλανά τραπεζάκια ήταν όλες τους ανόητες κι ανούσιες.

Ο Αλμπέρτο ακούμπησε με θόρυβο το μπουκάλι στο τραπέζι. Δυο-τρεις από τα διπλανά τραπέζια γύρισαν κι έριξαν μια ματιά προς το μέρος τους.

«Κι έτσι φτάσαμε στο τέλος της διαδρομής μας», είπε.

«Η φιλοσοφία τελειώνει με τον Σαρτρ και τον υπαρξισμό;»

«Όχι, θα ήταν υπερβολή να πούμε κάτι τέτοιο. Η υπαρξιακή φιλοσοφία είχε τεράστια σπουδαιότητα για πολλούς ανθρώπους σ' όλο τον κόσμο. Όπως είδαμε, οι ρίζες της φτάνουν στον Κίρκεγκορ αλλά και στον Σωκράτη. Υπάρχουν, ωστόσο, κι άλλα φιλοσοφικά ρεύματα από το παρελθόν, που γνώρισαν και πάλι μια άνθηση στην εποχή μας».

«Μπορείς να μου φέρεις παραδείγματα;»

«Ο νεοθωμισμός παρέλαβε πολλές από τις ιδέες του Θωμά του Ακινάτη και στηρίχτηκε σ' αυτές. Η λεγόμενη αναλυτική φιλοσοφία

ή ο λογικός εμπειρισμός στηρίχτηκε στον Χιουμ, στον βρετανικό εμπειρισμό και στη Λογική του Αριστοτέλη. Έχουμε ακόμα το νεομαρξισμό και τα πολλά και διάφορα ρεύματα που συνδέονται μαζί του. Για το νεοδαρβινισμό μιλήσαμε κιόλας, καθώς επίσης και για τη σπουδαιότητα της ψυχανάλυσης».

«Μάλιστα».

«Ένα τελευταίο ρεύμα, που θα 'πρεπε ίσως ν' αναφέρουμε, είναι ο υλισμός, του οποίου οι ρίζες φτάνουν επίσης μακριά, πίσω στο παρελθόν. Στη σύγχρονη κοινωνία, πολλά είναι αυτά που μας θυμίζουν τις προσπάθειες των προσωκρατικών. Ακόμα και σήμερα, εξακολουθεί η επιστήμη ν' αναζητεί το αδιάσπαστο "στοιχειώδες σωμάτιο", από το οποίο αποτελείται κάθε μορφή ύλης. Ακόμα και σήμερα, κανείς δεν μπορεί να εξηγήσει με ακριβή και ικανοποιητικό τρόπο τι είναι η "ύλη". Οι σύγχρονες επιστήμες -η ατομική φυσική, για παράδειγμα, η βιοχημεία- είναι συχνά τόσο συναρπαστικές, ώστε γίνονται για πολλούς ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο βλέπουν τον κόσμο και τη ζωή».

«Το παλιό και το καινούριο πλάι πλάι, δηλαδή;»

«Ναι, μπορείς να το πεις κι έτσι. Γιατί τα ερωτήματα με τα οποία αρχίσαμε τα μαθήματά μας εξακολουθούν να μένουν αναπάντητα. Ο Σαρτρ έκανε ένα σημαντικό βήμα προς τα εμπρός δηλώνοντας ότι τα υπαρξιακά ερωτήματα δεν μπορούν ν' απαντηθούν μια για πάντα. Φιλοσοφικό ερώτημα είναι εξ ορισμού εκείνο που κάθε γενιά -κάθε άνθρωπος- οφείλει να θέσει εκ νέου τον εαυτό της».

«Η σκέψη αυτή είναι απελπιστική».

«Δεν ξέρω αν πρέπει να συμφωνήσω μαζί σου ή όχι» Αφού νιώθουμε ότι ζούμε, συνειδητοποιούμε την ύπαρξη μας, ακριβώς όταν θέτουμε στον εαυτό μας αυτά τα ερωτήματα... Κι εξάλλου, οι άνθρωποι έβρισκαν πάντοτε σαφείς και οριστικές απαντήσεις στα "μικρά" τους ερωτήματα, όταν ασχολούνταν με τα "μεγάλα", με τα αναπάντητα αινίγματα της ζωής. Η επιστήμη, η έρευνα, η τεχνολογία, όλα ξεπήδησαν από τον φιλοσοφικό στοχασμό. Η απορία μας, ο θαυμασμός μας για την ύπαρξη και τον κόσμο κατάφεραν, τελικά, να μας οδηγήσουν μέχρι το φεγγάρι».

«Δίκιο έχεις».

«Ο αστροναύτης Αρμστρονγκ, ο πρώτος άνθρωπος που πάτησε

το πόδι του στο φεγγάρι, είπε κάνοντας το πρώτο του βήμα: "Ένα μικρό βήμα ενός ανθρώπου, αλλά ένα μεγάλο βήμα, ένα άλμα για την ανθρωπότητα". Ήταν λες κι έκλεινε μέσα του όλους τους ανθρώπους που είχαν ζήσει πριν απ' αυτόν. Λες και μοιραζόταν μαζί τους τα συναισθήματα που του δημιουργούσε το πρώτο βήμα στο φεγγάρι. Ήταν το πρώτο βήμα του Άρμστρονγκ, ήταν όμως και το πρώτο βήμα του ανθρώπου γενικά. Το γεγονός ότι αυτός ο συγκεκριμένος άνθρωπος μπόρεσε να πατήσει το πόδι του στο φεγγάρι, δεν ήταν μόνο δικό του, προσωπικό επίτευγμα ή κατόρθωμα της εποχής του και των συγχρόνων του αποκλειστικά».

«Φυσικά όχι».

«Η εποχή μας, βέβαια, αντιμετωπίζει και πολλά καινούρια προβλήματα, κι εννοώ κυρίως τα μεγάλα οικολογικά προβλήματα. Ένα από τα σημαντικότερα φιλοσοφικά ρεύματα του 20ου αιώνα είναι η λεγόμενη οικοφιλοσοφία. Πολλοί από τους δυτικούς οικοφιλόσοφους υποστηρίζουν ότι ο πολιτισμός μας έχει πάρει λάθος δρόμο, ότι επιδιώκει κι επιλέγει έναν τρόπο ζωής που συγκρούεται μετωπικά με τις αντοχές αυτού του πλανήτη. Προσπαθούν να μελετήσουν σε βάθος τα πράγματα κι όχι μόνο τις άμεσες, ορατές συνέπειες της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Σ' ολόκληρη τη δυτική σκέψη, σ' ολόκληρο τον δυτικό πολιτισμό, υπάρχει κάποιο θεμελιώδες λάθος, λένε.

«Κατά τη γνώμη μου, έχουν δίκιο».

«Οι οικοφιλόσοφοι έχουν, για παράδειγμα, προβληματιστεί πολύ με τις έννοιες της ανάπτυξης και της προόδου. Οι έννοιες αυτές στηρίζονται στην ιδέα της "ανωτερότητας" του ανθρώπου μέσα στη φύση, στην ιδέα ότι ο άνθρωπος βρίσκεται "πάνω πάνω", ότι είναι ο κυρίαρχος του κόσμου. Η αντίληψη αυτή, ωστόσο, μπορεί ν' αποβεί μοιραία για το σύνολο της ζωής στον πλανήτη μας».

«Γίνομαι έξαλλη και μόνο που το σκέφτομαι».

«Οι οικοφιλόσοφοι καταδικάζουν αυτό τον τρόπο σκέψης, αντλώντας επιχειρήματα και ιδέες από άλλους πολιτισμούς - για παράδειγμα, από τον ινδικά πολιτισμό. Μελέτησαν επίσης τη νοοτροπία και τον τρόπο ζωής των λεγόμενων "πρωτόγονων λαών" -όπως οι Ινδιάνοι-, για να βρουν ίσως εκεί κάτι που εμείς έχουμε χάσει από καιρό».

«Κατάλαβα».

«Αλλά και από τις τάξεις της επιστήμης είναι πολλοί αυτοί που εγέρθηκαν τον τελευταίο καιρό και πήραν το λόγο για να διακηρύξουν ότι η επιστημονική μας σκέψη στο σύνολο της βρίσκεται σ' ένα πολύ κρίσιμο σημείο, μπροστά σε μια μεγάλη κι αποφασιστική στροφή. Αντιμετωπίζουν, δηλαδή, την πιθανότητα μιας ουσιαστικής αλλαγής της επιστημονικής σκέψης αυτής καθ' αυτής. Σε ορισμένους επιμέρους τομείς, η στάση αυτή έχει ήδη αρχίσει να καρποφορεί. Τα "εναλλακτικά κινήματα" πληθαίνουν ολοένα γύρω μας, προσπαθώντας να λάβουν υπόψη τους όσο μπορούν περισσότερες από τις πλευρές του προβλήματος και προτείνοντας ένα νέο τρόπο ζωής».

«Καλό αυτό».

«Την ίδια στιγμή, όμως, πρέπει να είμαστε προσεκτικοί, ώστε να ξεχωρίσουμε τα διαμάντια από τα σκουπίδια. Γιατί κι εδώ, όπως και σε καθετί που κάνει ο άνθρωπος, το καλό συνυπάρχει με το κακό. Πολλοί υποστηρίζουν ότι φτάνουμε πια σε μια νέα εποχή - "Νιου Έιτζ" την ονομάζουν. Αλλά δεν μπορούμε να δεχτούμε πως ό,τι είναι νέο είναι υποχρεωτικά και καλό, κι ό,τι είναι παλιό, πρέπει γι' αυτό και μόνο να καταλήξει στο καλάθι των αχρήστων. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο σου έκανα μαθήματα φιλοσοφίας. Τώρα ξέρεις την ιστορία της σκέψης μας και θα μπορέσεις να ξεδιαλέξεις ευκολότερα τα διαμάντια από τα σκουπίδια. Επομένως, θα μπορέσεις ευκολότερα να βρεις τον δικό σου προσανατολισμό στη ζωή».

«Σ' ευχαριστώ πολύ για το ενδιαφέρον σου».

«Νομίζω ότι γρήγορα θα διαπιστώσεις πως πολλά απ' όσα βλέπουμε κάτω από τη σημαία της "Νιου Έιτζ" είναι βλακείες. Αλλά κι αυτά ακόμα που αποκαλούμε "νεο-αποκρυφισμός", "νεο-προκατάληψη" ή "νεο-θρησκεία" έχουν καταφέρει ν' αφήσουν τη σφραγίδα τους στον 20ό αιώνα, στήνοντας μια ολόκληρη κερδοφόρα βιομηχανία. Όσο ο χριστιανισμός χάνει έδαφος, τόσο ξεπηδούν σαν τα μανιτάρια οι νέες προσφορές στην αγορά των πεποιθήσεων».

«Μπορείς να μου φέρεις κανένα παραδειγματάκι;»

«Ο κατάλογος είναι τόσο μακρύς, που δεν τολμώ ν' αρχίσω. Κι εκτός αυτού, δεν είναι δα και τόσο εύκολο να περιγράψει κανείς τη δική του εποχή. Προτείνω αντί γι' αυτό να κάνουμε μαζί έναν περίπατο στην πόλη. Θέλω να σου δείξω κάτι».

Η Σοφία ανασήκωσε τους ώμους.

«Δεν έχω πολλή ώρα στη διάθεση μου. Μήπως ξέχασες ότι αύριο είναι το πάρτι;»

«Πως θα μπορούσα να το ξεχάσω; Αφού στο πάρτι θα γίνει το θαύμα. Πρέπει, όμως, πρώτα να τελειώσουμε τα μαθήματα της Χίλντε, γιατί ο ταγματάρχης δεν έχει σκεφτεί τίποτε από εκεί και πέρα κι έτσι θα χάσει ένα μέρος της δύναμης του».

Και μ' αυτά τα λόγια, σήκωσε και πάλι το άδειο μπουκάλι της Κόκα-κόλα και το χτύπησε με δύναμη στο τραπέζι.

Βγήκαν έξω στο δρόμο. Βιαστικοί περπατούσαν οι άνθρωποι, σαν τα μυρμήγκια μέσα κι έξω από τη μυρμηγκοφωλιά τους. Η Σοφία αναρωτήθηκε τι να 'θελε άραγε να της δείξει ο Αλμπέρτο.

Σε λίγο, στάθηκαν μπροστά σε μια βιτρίνα γεμάτη τηλεοράσεις, βίντεο και δορυφορικές κεραίες, κινητά τηλέφωνα, ηλεκτρονικούς υπολογιστές και συσκευές φαξ.

Ο Αλμπέρτο τής έδειξε τη βιτρίνα και είπε:

«Να τος ο 20ός αιώνας, Σοφία. Από την Αναγέννηση και μετά σημειώθηκε, στην κυριολεξία, μια έκρηξη. Τα όρια του κόσμου μεγάλωσαν απίστευτα, κι οι Ευρωπαίοι άρχισαν να ταξιδεύουν παντού, σ' όλα τα μέρη της γης. Σήμερα συμβαίνει κάτι, που θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε "το αντίθετο της έκρηξης"».

«Τι θέλεις να πεις;»

«Θέλω να πω ότι σήμερα όλος ο κόσμος είναι συνδεδεμένος στο ίδιο επικοινωνιακό δίκτυο. Δεν έχει περάσει πολύς καιρός από τότε που οι φιλόσοφοι ταξίδευαν με το άλογο και με την άμαξα πολλές πολλές μέρες, για να καταφέρουν ν' αποκτήσουν μια εικόνα του κόσμου ή για να συναντήσουν άλλους φιλόσοφους. Σήμερα, μπορούμε να περάσουμε όλη μας τη ζωή στο γραφείο μας και να γνωρίσουμε όλες τις ανθρώπινες εμπειρίες μέσα από την οθόνη του υπολογιστή μας».

«Φανταστική ιδέα. Για να σου πω την αλήθεια, όμως, με φοβίζει λίγο».

«Το ερώτημα είναι αν η ιστορία πλησιάζει στο τέλος της ή αν στεκόμαστε στο κατώφλι μιας εντελώς νέας εποχής. Δεν είμαστε πια πολίτες μιας πόλης ή ενός κράτους. Ζούμε σ' έναν παγκόσμιο πολιτισμό, που είναι ο ίδιος για όλο τον πλανήτη».

«Σωστά».

«Η τεχνολογική εξέλιξη -φυσικά και στον τομέα της επικοινωνίας- έχει σημειώσει, τα τελευταία τριάντα-σαράντα χρόνια, τρομακτικές προόδους. Μέσα σε λίγα χρόνια, κατάφερε να προχωρήσει περισσότερο απ' ό,τι όλο το προηγούμενο διάστημα από την αρχή της ιστορίας μας. Κι ίσως αυτά που ζούμε εμείς σήμερα να είναι μόνο η αρχή...»

«Αυτό ήθελες να μου δείξεις;»

«Όχι, αυτό που ήθελα να σου δείξω είναι εκεί πίσω, από την άλλη μεριά της εκκλησίας».

Τη στιγμή που ετοιμάζονταν να φύγουν, στην οθόνη μιας από τις τηλεοράσεις μπροστά τους, παρουσιάστηκε η εικόνα ενός κυανόκρανου από τα τάγματα του ΟΗΕ.

«Κοίτα!» φώναξε η Σοφία.

Ο στρατιώτης φαινόταν τώρα καθαρά στην οθόνη. Είχε την ίδια μαύρη και κοντή γενειάδα με τον Αλμπέρτο. Ξάφνου, σήκωσε μια πινακίδα από χαρτόνι που έγραφε: «Χίλντε, σε λίγο θα είμαι κοντά σου!». Έγνεψε με το χέρι του κι ύστερα χάθηκε.

«Το βλάκα!» φώναξε ο Αλμπέρτο.

«Ηταν ο ταγματάρχης:»

«Δεν πρόκειται να σου απαντήσω!»

Διέσχισαν το πάρκο, μπροστά στην εκκλησία, κι έφτασαν στον κεντρικό δρόμο. Ο Αλμπέρτο ήταν ακόμα λίγο ταραγμένος. Προχώρησε, όμως, κι έδειξε στη Σοφία ένα μεγάλο βιβλιοπωλείο. Το όνομα του ήταν «Libris» κι ήταν το μεγαλύτερο βιβλιοπωλείο στην πόλη τούς.

«Εδώ είναι αυτό που θέλεις να μου δείξεις;»

«Ναι. Ας μπούμε».

Μέσα στο βιβλιοπωλείο, ο Αλμπέρτο τής έδειξε τα ράφια με τις επιγραφές: ΝΙΟΥ ΕΪΤΖ, ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ, ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ. Έπιαναν το μεγαλύτερο μέρος του βιβλιοπωλείου.

Τα ράφια του ήταν γεμάτα ενδιαφέροντες τίτλους: «Υπάρχει ζωή μετά το θάνατο;», «Τα μυστικά του πνευματισμού», «Ταρό», «Το φαινόμενο των ΑΤΙΑ», «Απόκρυφες θεραπείες». «Η επιστροφή των θεών», «Έχεις ξανάρθει εδώ», «Τι είναι η Αστρολογία;» κι αμέτρητα άλλα τέτοια. Εκατοντάδες διαφορετικοί τίτλοι. Κάτω από έναν

πάγκο, μπροστά στα ράφια, η Σοφία ανακάλυψε κι άλλα πολλά βιβλία, στοιβαγμένα σε σωρούς.

«Κι αυτό εδώ είναι, επίσης, 20ός αιώνας, Σοφία. Είναι ένας από τους ναούς της εποχής μας».

«Δε φαντάζομαι να πιστεύεις στα σοβαρά τέτοια πράγματα;»

«Τα περισσότερα απ' αυτά είναι για πέταμα. Πουλιούνται όμως, όπως πουλιέται και η πορνογραφία. Μπορούμε να πούμε, μάλιστα, πως ορισμένα απ' αυτά είναι ένα είδος πορνογραφίας. Εδώ μέσα, οι νέοι μπορούν να βρουν τα βιβλία που τους ενδιαφέρουν περισσότερο, αλλά η αναλογία μεταξύ των βιβλίων πραγματικής φιλοσοφίας και αυτών εδώ είναι περίπου η αναλογία μεταξύ αληθινής αγάπης και πορνογραφίας».

«Είσαι απαίσιος».

«Ας καθίσουμε λίγο στο πάρκο».

Βγήκαν από το βιβλιοπωλείο και μπροστά στην εκκλησία, βρήκαν ένα παγκάκι αδειανό. Κάτω από τα δέντρα, τα περιστέρια έκοβαν τις βόλτες τους καμαρωτά. Ανάμεσα τους φτεροκοπούσε πού και πού κανένας τολμηρός σπουργίτης.

«Το λένε "παραψυχολογία" ή "πνευματισμό"», άρχισε ο Αλμπέρτο. «Το λένε "τηλεπάθεια", "μαντεία", "πρόβλεψη του μέλλοντος", "ψυχοκινητική". Το λένε "αστρολογία", "αποκρυφισμό" και "ΑΤΙΑ". Το παιδί έχει πολλά ονόματα».

«Για πες μου τώρα, στ' αλήθεια είναι όλα για πέταμα;»

«Ένας αληθινός φιλόσοφος δεν πρέπει ποτέ να τα βάζει όλα στον ίδιο σωρό. Νομίζω, όμως, ότι όλες αυτές οι λέξεις, που σου ανέφερα, ζωγραφίζουν τον αναλυτικό χάρτη ενός τόπου ανύπαρκτου. Και, πάντως, θα βρεις ανάμεσα τους πολλά απ' αυτά που ο Χιουμ ονόμαζε "Απάτη και Ψεύδος" και ήθελε να παραδώσει στις φλόγες. Σε πολλά απ' αυτά τα βιβλία, δεν υπάρχει ούτε μια πραγματική εμπειρία».

«Αλλά πώς είναι δυνατό να γράφονται τόσα πολλά βιβλία για πράγματα ανύπαρκτα;»

«Απλούστατα, είναι η πιο επικερδής επιχείρηση του κόσμου. Είναι πολλοί οι άνθρωποι που θέλουν να διαβάσουν τέτοια πράγματα».

«Και γιατί το θέλουν αυτό, κατά τη γνώμη σου;»

«Επειδή λαχταρούν το κάτι "άλλο", κάτι "κρυφό" και "μυστήριο", που θα ξεπερνάει την πεζή καθημερινότητα τους. Μόνο που ξεγελιούνται κι αντί να ψάξουν εκεί που πρέπει, χάνουν ολότελα το δρόμο τους».

«Τι θέλεις να πεις;»

«Ζούμε ένα υπέροχο παραμύθι, Σοφία. Μπροστά στα μάτια μας, ξετυλίγεται μια θαυμαστή πλάση. Μπροστά στα μάτια μας... Μέρα μεσημέρι... Δεν είναι απίστευτο;»

«Ναι. Πράγματι».

«Γιατί, λοιπόν, να τρέχουμε στις καφετζούδες και στις χαρτορίχτρες ή στους αποτυχημένους επιστήμονες, για να ζήσουμε κάτι "συναρπαστικό" ή "ασυνήθιστο";»

«Εννοείς ότι οι συγγραφείς αυτών των βιβλίων λένε μόνο ψέματα;»

«Όχι, δεν είπα τέτοιο πράγμα. Θα σου το εξηγήσω με τη μέθοδο του Δαρβίνου».

«Σ' ακούω».

«Σκέψου όλα όσα συμβαίνουν σε μια μέρα. Μπορείς να διαλέξεις μια οποιαδήποτε μέρα από τη ζωή σου. Σκέψου όλα όσα βλέπεις κι ακούς και ζεις».

«Ναι».

«Μερικές φορές, συμβαίνουν παράξενες συμπτώσεις. Μπαίνεις, για παράδειγμα, σ' ένα μαγαζί κι αγοράζεις κάτι που κοστίζει 28 κορόνες. Σε λίγο, έρχεται απροειδοποίητα η Γιόρουν και σου φέρνει 28 κορόνες, που της είχες δανείσει κάποτε. Ύστερα πηγαίνετε στον κινηματογράφο, και η θέση σου έχει το νούμερο 28».

«Είναι, στ' αλήθεια, μυστηριώδεις συμπτώσεις».

«Δεν παύουν, όμως, να είναι συμπτώσεις. Το θέμα είναι ότι υπάρχουν άνθρωποι που μαζεύουν τέτοιες συμπτώσεις. Μαζεύουν μυστηριώδη -ή ανεξήγητα- συμβάντα. Αν, λοιπόν, συγκεντρωθούν τα μυστήρια και τ' ανεξήγητα από κάμποσα δισεκατομμύρια ανθρώπινες ζωές και γραφτούν σε βιβλία, μπορούν να πάρουν την όψη συντριπτικών αποδείξεων. Το υλικό αυτό συσσωρεύεται και διογκώνεται συνεχώς. Αλλά έχουμε κι εδώ να κάνουμε με μια λοταρία, όπου δε βλέπουμε παρά μονάχα τους κερδισμένους λαχνούς».

«Ώστε δεν υπάρχουν ούτε μέντιουμ ούτε άνθρωποι με υπερφυσι-

χές ικανότητες, στους οποίους συμβαίνουν διαρκώς τέτοια πράγματα;»

«Πώς! Αν αφήσουμε κατά μέρος τους καθαρόαιμους απατεώνες, τότε υπάρχει άλλη μια σπουδαία εξήγηση γι' αυτά τα υποτιθέμενα μυστηριώδη γεγονότα».

«Για λέγε!»

«Θα θυμάσαι σίγουρα τη θεωρία του Φρόιντ για το ασυνείδητο».

«Πόσες φορές πρέπει να σ' το πω ότι δεν είμαι ξεχασιάρα;»

«Ο Φρόιντ, λοιπόν, είπε ότι συχνά παίζουμε το ρόλο του "μέντιουμ" για το ασυνείδητο μας. Το ρόλο του μεσολαβητή. Πιάνουμε τότε τον εαυτό μας να κάνει ή να σκέφτεται κάτι, χωρίς να καταλαβαίνουμε το γιατί. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι μέσα μας συγκεντρώνουμε πολύ περισσότερες εμπειρίες, σκέψεις και γνώσεις απ' όσες συνειδητά έχουμε στο μυαλό μας».

«Ναι».

«Υπάρχουν άνθρωποι που μιλάνε ή περπατούν στον ύπνο τους. Αυτό μπορούμε να το ονομάσουμε "ψυχικό αυτοματισμό". Υπάρχουν άνθρωποι που κάνουν και λένε "από μόνοι τους" διάφορα πράγματα, όταν τους υπνωτίζουν. Και θυμάσαι, ασφαλώς, τους σουρεαλιστές και την "αυτόματη γραφή" τους. Με τη μέθοδο αυτή, προσπαθούσαν να γίνουν "μέντιουμ" και να φέρουν προς τα έξω το ίδιο τους το υποσυνείδητο».

«Τα θυμάμαι όλα».

«Σε τακτά χρονικά διαστήματα, εφμφανίζονται στην εποχή μας άνθρωποι, "μέντιουμ", που ισχυρίζονται ότι μπορούν να έρθουν σ' επαφή με τους νεκρούς. Το "μέντιουμ" δέχεται κατ' αρχάς ένα μήνυμα από κάποιον προ πολλού πεθαμένο. Το "μέντιουμ" αρχίζει τότε να μιλάει με τη φωνή του πεθαμένου ή να γράφει "αυτόματα" ό,τι εκείνος του υπαγορεύει. Κι αυτό το χρησιμοποιούν στη συνέχεια για ν' "αποδείξουν" είτε ότι υπάρχει ζωή μετά το θάνατο είτε ότι ο άνθρωπος δε ζει μονάχα μία φορά».

«Κατάλαβα».

«Δε λέω ότι όλοι αυτοί οι άνθρωποι είναι απατεώνες. Πολλοί απ' αυτούς ενεργούν καλή τη πίστει. Και μπορεί πράγματι να είναι μέντιουμ - του ίδιου τους του υποσυνείδητου. Υπάρχουν παραδείγματα τέτοιων ανθρώπων που σε κατάσταση ύπνωσης αποκάλυψαν γνώσεις και ικανότητες, την προέλευση των οποίων ούτε οι ίδιοι ούτε

άλλοι μπορούσαν να εξηγήσουν. Μια γυναίκα, που δεν ήξερε εβραϊκά, για παράδειγμα, άρχισε ξαφνικά να μιλάει σ' αυτή τη γλώσσα. Αυτό θα πει ότι είχε ζήσει κι άλλη ζωή σ' εκείνη τη χώρα ή είχε επαφή με κάποιο πνεύμα που μιλούσε εβραϊκά! Τι λες κι *εσύ,* Σοφία:»

«Εσύ τι λες;»

«Διαπιστώθηκε ότι όταν ήταν μικρή, είχε μια Εβραία γκουβερνάντα...»

«Α...»

«Απογοητεύτηκες; Κι όμως, είναι φανταστικό το πώς εμείς οι άνθρωποι μπορούμε ν' αποθηκεύουμε εμπειρίες και γνώσεις μέσα στο υποσυνείδητό μας».

«Καταλαβαίνω τι εννοείς».

«Πολλά από τα παράξενα της καθημερινότητας εξηγούνται με τη θεωρία του Φρόιντ για το ασυνείδητο και το υποσυνείδητο. Αν, ξαφνικά, με πάρει ένας φίλος στο τηλέφωνο, που έχω χρόνια να τον δω, τη στιγμή ακριβώς που κι εγώ έψαχνα να βρω το νούμερο του για να του τηλεφωνήσω...»

«Με κόβει κρύος ιδρώτας!»

«Η αιτία μπορεί να είναι πολύ απλή: μπορεί ν' ακούσαμε κι οι δυο μας το ίδιο παλιό τραγούδι στο ραδιόφωνο, ένα τραγούδι που μας άρεσε και στους δυο τότε που κάναμε παρέα. Μόνο που ούτε αυτός ούτε εγώ συνειδητοποιούμε την αληθινή αιτία και πιστεύουμε ότι πρόκειται για μυστηριώδη σύμπτωση...».

«Ή σκουπίδια, δηλαδή... ή το φαινόμενο των κερδισμένων λαχνών... ή το ασυνείδητο;»

«Το σωστό είναι, πάντως, να πλησιάζει κανείς αυτά τα ράφια με μπόλικη δόση σκεπτικισμού. Το ζήτημα είναι σπουδαίο, και όχι μόνο για τους φιλόσοφους. Οι σκεπτικιστές στην Αγγλία έχουν ιδρύσει μια λέσχη. Και πριν από πολλά χρόνια, υποσχέθηκαν ένα σημαντικό χρηματικό ποσό σε όποιον τους πληροφορήσει για το παραμικρό υπερφυσικό συμβάν. Δεν απαιτούσαν κανένα μεγάλο θαύμα. Μια μικρή μεταβίβαση σκέψης θα ήταν αρκετή. Αλλά ως τώρα κανείς δεν έχει παρουσιαστεί να ζητήσει το έπαθλο».

«Κατάλαβα».

«Ένα άλλο σημείο που δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι το ότι υπάρχουν πολλά πράγματα που εμείς οι άνθρωποι δεν κατανοούμε. Ίσως

δε γνωρίζουμε ακόμα όλους τους νόμους της φύσης. Τον περασμένο αιώνα, πολλοί θεωρούσαν μαγεία το μαγνητισμό και τον ηλεκτρισμό. Πιστεύω ότι η γιαγιά μου θα τα 'χανε, αν μ' έβλεπε μπροστά σε μια τηλεόραση η μπροστά στην οθόνη ενός υπολογιστή».

«Κατά τη γνώμη σου, λοιπόν, δεν υπάρχει τίποτα υπερφυσικό;»

«Γι' αυτό το θέμα έχουμε ήδη μιλήσει. Ήδη η λέξη "υπερφυσικό" μού φαίνεται λίγο αστεία. Όχι, πιστεύω ότι υπάρχει μόνο μια φύση που είναι, όμως, αρκετά εκπληκτική και θαυμάσια από μόνη της».

«Το υπερφυσικό, επομένως, υπάρχει μόνο μέσα στα βιβλία που μου 'δειξες;»

«Οι πραγματικοί φιλόσοφοι πρέπει να 'χουν τα μάτια τους ανοιχτά. Ακόμα κι αν δεν έχουμε δει ποτέ μας άσπρο κοράκι, δεν πρέπει ποτέ να σταματήσουμε να το ψάχνουμε. Κάποια μέρα, μπορεί ακόμα κι ένας σκεπτικιστής, σαν εμένα, ν' αναγκαστεί να παραδεχτεί ένα φαινόμενο, που αρνιόταν ως τότε να πιστέψει. Αν δεν άφηνα ανοιχτή αυτή την πιθανότητα, θα ήμουν ένας δογματικός κι όχι αληθινός φιλόσοφος».

Η Σοφία κι ο Αλμπέρτο έμειναν για λίγο ακόμα καθισμένοι στο παγκάκι, χωρίς να μιλούν. Τα περιστέρια τέντωναν το λαιμό τους και γουργούριζαν. Πού και πού, κάποιο ποδήλατο ή μια κίνηση στο δρόμο τα τρόμαζε, και φτερούγιζαν ψηλά.

«Πρέπει να γυρίσω σπίτι και να ετοιμάσω το πάρτι», είπε, τελικά, η Σοφία.

«Πριν χωριστούμε, θα σου δείξω ένα άσπρο κοράκι. Γιατί βρίσκεται πολύ πιο κοντά απ' ό,τι φανταζόμαστε».

Ο Αλμπέρτο σηκώθηκε και της έκανε νόημα να τον ακολουθήσει πάλι στο βιβλιοπωλείο.

Προσπέρασαν τα ράφια με τα βιβλία για τα υπερφυσικά φαινόμενα και προχώρησαν στο βάθος. Ο Αλμπέρτο στάθηκε σε μια γωνιά. Πάνω από το στενό ραφάκι, η μικροσκοπική πινακίδα έγραφε ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Ο Αλμπέρτο ήθελε να της δείξει ένα συγκεκριμένο βιβλίο, κι η Σοφία ρίγησε σύγκορμη, όταν διάβασε τον τίτλο: «Ο Κόσμος της Σοφίας»

«Να σου το αγοράσω;»

«Δεν ξέρω αν τολμώ να το διαβάσω».

Λίγο αργότερα, όμως, είχε πάρει το δρόμο του γυρισμού. Στο ένα χέρι κρατούσε το βιβλίο και στο άλλο τη σακούλα με τα πράγματα που είχε αγοράσει για το πάρτι.

ΤΟ ΓΚΑΡΝΤΕΝ ΠΑΡΤΙ

... ένα άσπρο κοράκι...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΚΑΘΟΤΑΝ ΑΣΆΛΕΥΤΗ στο κρεβάτι, λες κι είχε βγάλει ρίζες. Ένιωθε τα μπράτσα της μουδιασμένα. Τα χέρια της, που κρατούσαν το μεγάλο ντοσιέ, έτρεμαν.

Κόντευε έντεκα. Είχαν περάσει πάνω από δυο ώρες από τότε που είχε αρχίσει το διάβασμα. Πότε πότε, σήκωνε τα μάτια από το ντοσιέ και γελούσε δυνατά. Αλλες φορές, πάλι, κοίταζε πέρα μακριά κι αναστέναζε. Ευτυχώς που ήταν ολομόναχη στο σπίτι.

Τι ήταν αυτά που είχε διαβάσει τις τελευταίες δύο ώρες! Είχε αρχίσει από εκεί που η Σοφία, γυρίζοντας σπίτι από το δάσος, προσπαθούσε να τραβήξει την προσοχή του ταγματάρχη. Στο τέλος, είχε σκαρφαλώσει σ' ένα δέντρο, απ' όπου την κατέβασε σαν από μηχανής θεός η αγριόχηνα ο Μάρτιν, που κατέφθασε από το Λίβανο για να τη σώσει.

Παρόλο που είχε περάσει πολύς πολύς καιρός από τότε, η Χίλντε δεν είχε ξεχάσει το «Θαυμαστό ταξίδι του Νιλς Χόλγκερσον», που της διάβαζε ο πατέρας της τα βράδια, όταν ήταν μικρή. Επί πολλά χρόνια μετά, είχαν μεταξύ τους μια μυστική γλώσσα συνεννόησης, βασισμένη στο βιβλίο εκείνο. Και τώρα, ο πατέρας της είχε θυμηθεί τη γριά χήνα και την είχε ξαναβάλει στο παιχνίδι.

Και η Σοφία είχε μπει για πρώτη φορά μόνη της σ' ένα γαλλικό καφέ. Η Χίλντε έβρισκε τρομερά ενδιαφέροντα τα όσα είπε ο Αλμπέρτο για τον Σαρτρ και τον υπαρξισμό. Παραλίγο να την πείσει - και δεν ήταν η πρώτη φορά από τότε που είχε αρχίσει να διαβάζει αυτό το ντοσιέ.

Πριν από ένα χρόνο, η Χίλντε είχε αγοράσει ένα βιβλίο αστρολογίας. Μια άλλη φορά, είχε κουβαλήσει στο σπίτι μια τράπουλα ταρό. Και μια τρίτη φορά, είχε φέρει ένα βιβλίο για τον πνευματισμό.

Ο μπαμπάς της δεν είχε παραλείψει το καρφάκι του για τη «λογική» και τις «προκαταλήψεις». Τώρα, όμως, είχε έρθει η ώρα να πάρει την εκδίκηση του. Ήθελε να είναι σίγουρος ότι κάποιος θα προειδοποιούσε την κόρη του γι' αυτό το «σκουπιδαριό». Και για να σιγουρευτεί ακόμα περισσότερο, της έκανε νόημα μέσα από την οθόνη μιας τηλεόρασης, που έπαιζε μόνη στη βιτρίνα κάποιου μαγαζιού. Θα μπορούσε, στ' αλήθεια, να κρατήσει τις χαιρετούρες του για τον εαυτό του...

Αυτό που την έκανε περισσότερο να σκέφτεται και ν' απορεί ήταν το μελαχρινό κορίτσι.

Σοφία, Σοφία... Ποια είσαι; Από πού έρχεσαι; Γιατί μπήκες έτσι στη ζωή μου;

Στο τέλος, η Σοφία είχε πάρει δώρο ένα βιβλίο που έγραφε γι' αυτή την ίδια. Ήταν άραγε το ίδιο αυτό βιβλίο, που η Χίλντε κρατούσε στα χέρια της; Μα αυτό ήταν ένα απλό ντοσιέ! Κι εξάλλου, πώς ήταν δυνατό να διαβάσεις μέσα σ' ένα βιβλίο που γράφτηκε για σένα κάτι για ένα βιβλίο που γράφτηκε και πάλι για σένα; Τι θα γινόταν, αν η Σοφία άρχιζε να διαβάζει εκείνο το βιβλίο; Τι θα γινόταν τώρα; Τι μπορούσε πια να γίνει τώρα;

Η Χίλντε μέτρησε στα τυφλά τις σελίδες που της έμεναν ως το τέλος. Δεν ήταν πολλές.

Την ώρα που γύριζε σπίτι από την πόλη, η Σοφία συνάντησε στο λεωφορείο τη μαμά της. Που να πάρει! Τι θα της έλεγε, αν έβλεπε το βιβλίο στα χέρια της;

Η Σοφία προσπάθησε να το χώσει μέσα στη σακούλα της με τα μπαλόνια και τις σημαιούλες που είχε αγοράσει για το πάρτι. Αλλά δεν τα κατάφερε.

«Σοφία μου! Γεια σου. Τι καλά που πήραμε κι οι δυο μας το ίδιο λεωφορείο!».

«Γεια σου μαμά...».

«Αγόρασες και βιβλίο, βλέπω;»

«Όχι ακριβώς».

«"Ο Κόσμος της Σοφίας"... τι σύμπτωση!».

Η Σοφία κατάλαβε ότι δεν υπήρχε ψέμα ικανό να την ξελασπώσει εκείνη τη στιγμή.

«Μου το χάρισε ο Αλμπέρτο...»

«Μμμ... Μάλιστα. Όπως σου είπα, χαίρομαι πολύ που, επιτέλους, θα τον γνωρίσω. Μπορώ να το δω το βιβλίο;»

«Δεν μπορείς να περιμένεις τουλάχιστον ως το σπίτι; Το βιβλίο είναι για μένα, μαμά!»

«Σίγουρα είναι για σένα. Ήθελα μόνο να ρίξω μια ματιά στην πρώτη σελίδα... Παναγία μου! "Η Σοφία Άμουνδσεν γύριζε από το σχολείο. Ένα μέρος της διαδρομής το είχαν ήδη διανύσει μαζί με τη Γιόρουν. Είχαν κουβέντα για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές..."».

«Έτσι αρχίζει; Στ' αλήθεια;»

«Ναι. Έτσι αρχίζει. Σοφία. Το βιβλίο το 'χει γράψει κάποιος Αλμπερτ Κναγκ. Μου είναι άγνωστος. Πώς τον λένε τον Αλμπέρτο σου;»

«Κνοξ».

«Κοίτα να δεις που αυτός ο παράξενος άνθρωπος έγραψε ολόκληρο βιβλίο για σένα, Σοφία. Με ψευδώνυμο».

«Δεν το 'γραψε αυτός το βιβλίο, μαμά. Μην πασχίζεις άδικα. Έτσι κι αλλιώς, δεν μπορείς να καταλάβεις τίποτα».

«Τέλος πάντων. Έτσι κι αλλιώς, το πάρτι είναι αύριο. Και τότε όλα θα ταχτοποιηθούν και θα μπουν στη θέση τους».

«Ο Αλμπερτ Κναγκ ζει σε μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα. Και το βιβλίο αυτό είναι ένα άσπρο κοράκι».

«Έλα τώρα! Τι είναι πάλι αυτές οι ιστορίες με τα άσπρα κοράκια; Αν θυμάμαι καλά, είχαμε αρχίσει μ' ένα λαγό!».

«Άσε, μαμά!».

Κι η συζήτηση μαμάς και κόρης δεν προχώρησε παρακάτω ως το τέλος της διαδρομής τους. Όταν κατέβηκαν στη στάση τους, μια μικρή διαδήλωση έκλεινε το δρόμο.

«Για τ' όνομα του Θεού!» αγανάκτησε η μαμά της Σοφίας. «Κι εγώ νόμιζα ότι μένουμε αρκετά μακριά από το κέντρο, ώστε έχουμε γλιτώσει από την πολιτική του πεζοδρομίου!».

Η διαδήλωση ήταν μικρή: δέκα-δώδεκα άτομα με μεγάλα πλακάτ. «Ο ΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ ΕΡΧΕΤΑΙ!» - «ΚΑΛΗ ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ!» - «ΜΠΡΑΒΟ ΣΤΟΝ ΟΗΕ!».

Η Σοφία ένιωσε οίκτο για τη μαμά της.

«Μην τους δίνεις σημασία!» της είπε.

«Μα... δεν είναι λίγο αλλόκοτη αυτή η διαδήλωση. Σοφία; Παράλογη, θα 'λεγα».

«Ψιλοπράγματα, μαμά».

«Ο κόσμος αλλάζει με τρομακτική ταχύτητα. Αλλά δεν απορώ καθόλου».

«Και δεν απορείς που δεν απορείς;»

«Καθόλου, μα καθόλου. Στο κάτω κάτω της γραφής, ήταν μια ειρηνική διαδήλωση. Ελπίζω να μην έχουν ποδοπατήσει τις τριάντα - φυλλιές μας. Αν και δεν μπορώ, στ' αλήθεια, να καταλάβω τι δουλειά έχει μια διαδήλωση μέσα στον κήπο μας. Πάμε και θα δούμε».

«Ήταν μια φιλοσοφική διαδήλωση, μαμά. Οι αληθινοί, οι γνήσιοι φιλόσοφοι δεν ποδοπατούν τριανταφυλλιές».

«Να σου πω κάτι. Σοφία; Δεν είμαι σίγουρη ότι υπάρχει γνήσια φιλοσοφία. Τη σημερινή εποχή, όλα τεχνητά είναι».

Το απόγευμα και το βράδυ το πέρασαν με τις προετοιμασίες στο σπίτι και στην κουζίνα. Την άλλη μέρα το πρωί, έστρωσαν το τραπέζι και στόλισαν τον κήπο. Νωρίς νωρίς ήρθε κι η Γιόρουν για να βοηθήσει.

«Που να πάρει και να σηκώσει!» έλεγε και ξανάλεγε. «Τώρα θα 'ρθουν και οι γονείς μου! Και το φταίξιμο είναι δικό σου. Σοφία!»

Μισή ώρα πριν φτάσουν οι πρώτοι καλεσμένοι, όλα ήταν έτοιμα. Τα τραπέζια στον κήπο ήταν στολισμένα με φωτάκια και μπαλόνια. Ρεύμα είχαν εξασφαλίσει με μακριά καλώδια που έμπαιναν μέσα στο σπίτι από τα παράθυρα του υπογείου. Η πόρτα του κήπου, τα δέντρα και η πρόσοψη του σπιτιού ήταν στολισμένα με πολύχρωμα μπαλόνια. Η Σοφία κι η Γιόρουν είχαν χρειαστεί δύο ώρες για να τα φουσκώσουν.

Πάνω στο τραπέζι, ήταν κιόλας σερβιρισμένα τα φαγητά: κοτόπουλο και σαλάτα, ψωμάκια και τσουρέκια. Στην κουζίνα, ήταν έτοιμα τα γλυκά: παγωτό σοκολάτα και μικρές τρούφες και κέικ με κρέμα κι αμύγδαλα. Πάνω στο τραπέζι είχαν ακουμπήσει και τη μεγάλη τούρτα, που είχε σχήμα δέντρου και είκοσι τέσσερα πατώματα. Στην κορυφή, η μαμά είχε βάλει και μια μικρή φιγούρα από ζάχαρη. Ήταν ένα νεαρό κορίτσι που φορούσε τα καλά του, ένα απ' αυτά τα στολίδια που τα ζαχαροπλαστεία φτιάχνουν ειδικά για τη γιορτή της

πρώτης μετάληψης. Η μαμά της Σοφίας επέμενε ότι μπορούσε το ίδιο καλά να είναι κι ένα απλό κορίτσι, χωρίς καμία σχέση με τη γιορτή της πρώτης μετάληψης. Η Σοφία, όμως, ήταν σίγουρη ότι η μαμά είχε διαλέξει αυτή τη φιγούρα ως στολίδι της τούρτας, για ένα και μόνο λόγο: επειδή η Σοφία είχε δηλώσει πριν από λίγο καιρό ότι δεν ήταν καθόλου σίγουρη πως ήθελε να πάρει την πρώτη μετάληψη.

«Τα 'χουμε όλα τέλεια! Δε λυπηθήκαμε τα έξοδα», έλεγε και ξανάλεγε η μαμά της.

Κι έπειτα, ήρθαν οι καλεσμένοι. Πρώτες πρώτες ήρθαν τρεις συμμαθήτριες της Σοφίας και της Γιόρουν - με καλοκαιρινές μπλούζες και πλεχτά ζακετάκια, μακριές φούστες και μια ιδέα σκιά πάνω από τα μάτια. Σε λίγο, έκαναν την εμφάνιση τους κι ο Γιόργκεν με τον Λάσε, τυλιγμένοι σ' ένα ανακάτεμα ελαφριάς αμηχανίας κι αγορίστικης υπεροψίας.

«Χρόνια πολλά!»

«Ώστε μεγάλωσες κι εσύ!»

Η Σοφία πρόσεξε ότι η Γιόρουν κι ο Γιόργκεν άλλαζαν κλεφτές ματιές. Κάτι πλανιόταν στον αέρα. Στο κάτω κάτω, ήταν μια υπέροχη καλοκαιριάτικη βραδιά!

Όλοι είχαν φέρει δώρα. Κι επειδή η πρόσκληση έγραφε "φιλοσοφικό γκάρντεν πάρτι", πολλοί από τους καλεσμένους είχαν προσπαθήσει να σκεφτούν, την τελευταία στιγμή πριν έρθουν, τι είναι η φιλοσοφία. Δεν είχαν καταφέρει όλοι να σκεφτούν φιλοσοφικά δώρα, πολλοί όμως είχαν τουλάχιστον στύψει το μυαλό τους να βρουν κάτι φιλοσοφικό για την καρτούλα με τις ευχές. Ανάμεσα στ' άλλα δώρα που μάζεψε η Σοφία ήταν κι ένα φιλοσοφικό λεξικό κι ένα ημερολόγιο με κλειδί που έγραφε: «ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΜΟΥ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ».

Κι ενώ οι καλεσμένοι κατέφθαναν ο ένας μετά τον άλλο, η μαμά της Σοφίας τους σέρβιρε χυμό από μήλο μέσα στα κολονάτα ποτήρια του κρασιού.

«Καλώς ήρθατε! Πώς λέγεται ο νεαρός;... Δε γνωριζόμαστε... Πολύ χαίρομαι που σε βλέπω, Σεσίλια!»

Είχαν πια έρθει όλοι οι νεαροί -κι έκοβαν ήδη τις βόλτες τους κάτω από τα δέντρα του κήπου κρατώντας στα χέρια τους τα ποτήρια τους-, όταν σταμάτησε μπροστά στην πόρτα του κήπου η λευκή

Μερσέντες του πατέρα της Γιόρουν. Ο κύριος αντιδήμαρχος φορούσε ένα άψογο, κομψά ραμμένο γκρίζο κοστούμι. Η αξιότιμη κυρία Ινγκεμπρίγκτσεν φορούσε κόκκινο παντελόνι και ίδια ζακέτα στολισμένη με εκατομμύρια πούλιες. Η Σοφία μπορούσε να πάρει όρκο ότι είχε βρει κι είχε αγοράσει κάποια Μπάρμπι μ' αυτά τα ίδια ακριβώς ρούχα. Ύστερα είχε πάει με την κουκλίτσα στη μοδίστρα της κι είχε παραγγείλει το ίδιο κοστούμι για τον εαυτό της. Άλλη μια σκέψη πέρασε από το μυαλό της Σοφίας: ίσως την κούκλα την είχε αγοράσει ο κύριος αντιδήμαρχος. Κι ύστερα την πήγε σ' ένα μάγο, που μεταμόρφωσε την κούκλα σε γυναίκα αληθινή, με σάρκα και οστά. Η περίπτωση αυτή, όμως, ήταν τόσο απίθανη, που η Σοφία την απέρριψε χωρίς δεύτερη σκέψη.

Οι γονείς της Γιόρουν κατέβηκαν από την άσπρη Μερσεντές και μπήκαν στον κήπο, ενώ όλοι οι νεαροί καλεσμένοι τους κοίταζαν παραξενεμένοι. Ο αντιδήμαρχος προσωπικά παρέδωσε στη Σοφία ένα μακρόστενο πακετάκι. Η Σοφία προσπάθησε να κρατήσει την ψυχραιμία της και να μην ξεσπάσει σε γέλια, όταν άνοιξε και βρήκε μέσα... μια κουκλίτσα Μπάρμπι. Η Γιόρουν, όμως, έγινε έξω φρενών:

«Ε, δεν είσαστε με τα καλά σας! Η Σοφία δεν παίζει πια με τις κούκλες!»

Η κυρία Ινγκεμπρίγκτσεν ήρθε προς το μέρος τους κροταλίζοντας τις πούλιες στο στήθος της.

«Μπορεί να τη στολίσει στο δωμάτιο της, Γιόρουν».

«Εγώ, πάντως, σας ευχαριστώ πολύ». Η Σοφία προσπάθησε να ησυχάσει κάπως τα πνεύματα. «Θα μπορούσα, εξάλλου, ν' αρχίσω να μαζεύω κούκλες, να τις κάνω συλλογή».

Οι καλεσμένοι είχαν ήδη αρχίσει να πλησιάζουν το τραπέζι.

«Τώρα λείπει μόνο ο Αλμπέρτο», είπε η μαμά της Σοφίας. Και στον τόνο της φωνής της διακρινόταν ένα ίχνος εκνευρισμού, που μάταια προσπαθούσε να κρύψει. Στο μεταξύ, όλοι είχαν μάθει ήδη για τον ξεχωριστό προσκεκλημένο της Σοφίας.

«Υποσχέθηκε ότι θα έρθει και θα έρθει».

«Να καθίσουμε στο τραπέζι ή να τον περιμένουμε;»

«Ας καθίσουμε».

Η μαμά της Σοφίας έδειξε σε όλους τη θέση τους. Ανάμεσα στον

εαυτό της και στη Σοφία, κράτησε ένα κάθισμα ελεύθερο. Ύστερα, είπε δυο λόγια για το φαγητό, για την όμορφη βραδιά και για την κόρη της, που κόντευε πια να γίνει μεγάλη γυναίκα.

Θα είχε περάσει μισή ώρα που κάθονταν στο τραπέζι, όταν ένας άντρας μέσης ηλικίας με μαύρα γένια και μπερέ μπήκε από το πορτάκι του κήπου. Στα χέρια του κρατούσε μια τεράστια ανθοδέσμη με δεκαπέντε τριαντάφυλλα.

«Αλμπέρτο!»

Η Σοφία βρέθηκε όρθια μ' ένα πήδημα κι έτρεξε να τον υποδεχτεί. Με ορμή έπεσε στην αγκαλιά του και πήρε τα λουλούδια από τα χέρια του. Εκείνος αντέδρασε στη θερμή υποδοχή της, ψαχουλεύοντας στις τσέπες του. Βρήκε κάμποσες μεγάλες στρακαστρούκες, που τις άναψε και τις εκσφενδόνισε τριγύρω στον κήπο. Προχωρώντας προς το τραπέζι, άναψε κι ένα κερί, που το τοποθέτησε στην κορφή της τούρτας, πριν καθίσει ανάμεσα στη Σοφία και στη μητέρα της·

«Χαίρομαι που είμαι κοντά σας», είπε.

Οι υπόλοιποι καλεσμένοι τα είχαν χαμένα. Η κυρία Ινγκεμπρίγκτσεν έριχνε στον άντρα της ματιές όλο νόημα. Η μαμά της Σοφίας, αντίθετα, ήταν τόσο ανακουφισμένη που ο Αλμπέρτο είχε έρθει τελικά, ώστε του είχε κιόλας συγχωρήσει τα πάντα. Όσο για την ίδια την εορτάζουσα, μετά βίας συγκρατούσε τα γέλια που μούγκριζαν κιόλας βαθιά μέσα στην κοιλιά της.

Η μαμά της χτύπησε με το μαχαίρι το ποτήρι της και είπε επίσημα:

«Ας καλωσορίσουμε, λοιπόν, τον Αλμπέρτο Κνοξ στο φιλοσοφικό μας γκάρντεν πάρτι! Δεν είναι ο καινούριος μου φίλος, γιατί παρόλο που ο άντρας μου είναι ναυτικός και λείπει, εξακολουθώ να του είμαι πιστή. Αυτός ο πολύ ξεχωριστός άνθρωπος είναι ο νέος δάσκαλος φιλοσοφίας της κόρης μου. Αυτό σημαίνει ότι δεν ξέρει μόνο να πετάει στρακαστρούκες, αλλά και πολλά άλλα πράγματα. Ξέρει, για παράδειγμα, να βγάζει ζωντανά λαγουδάκια από το ημίψηλο του. Ή μήπως είναι κοράκια. Σοφία;»

«Σας ευχαριστώ, σας ευχαριστώ», είπε ο Αλμπέρτο και κάθισε.

«Εις υγείαν!» είπε η Σοφία, και όλοι σήκωσαν τα ποτήρια τους.

Μετά, έσκυψαν στα πιάτα τους κι ασχολήθηκαν γι' αρκετή ώρα

με το κοτόπουλο και τη σαλάτα. Ώσπου ξαφνικά, η Γιόρουν σηκώθηκε, προχώρησε αποφασιστικά προς το μέρος του Γιόργκεν και τον φίλησε ίσια στο στόμα. Ο Γιόργκεν ανταποκρίθηκε τραβώντας την προς το μέρος του, για να μπορέσει να της ανταποδώσει καλύτερα το φιλί της.

«Μου φαίνεται ότι θα λιποθυμήσω!» έβαλε τις φωνές η κυρία Ινγκεμπρίγκτσε ν.

«Παιδιά, δεν τελειώσαμε ακόμα το φαγητό μας», ήταν το μόνο που βρήκε να πει η κυρία Άμουνδσεν.

«Και λοιπόν;» γύρισε και τη ρώτησε ο Αλμπέρτο.

«Τι παράξενη ερώτηση!»

«Για έναν πραγματικό φιλόσοφο, δεν υπάρχουν παράξενες ερωτήσεις».

Δύο από τα αγόρια άρχισαν, στην αμηχανία τους, να πετούν τα κοκαλάκια από το κοτόπουλο πάνω στη στέγη. Η μαμά της Σοφίας προτίμησε να βάλει και σ' αυτούς φρένο:

«Αφήστε, παιδιά! Τα κόκαλα από το κοτόπουλο δε μας αρέσουν και πολύ, όταν τα βρίσκουμε μέσα στα λούκια της σκεπής μας».

«Ω, συγνώμη», απάντησε ο ένας από τους δύο νεαρούς. Κι άρχισαν κι οι δυο να πετούν τα κόκαλα έξω από το φράχτη του κήπου.

«Νομίζω πως ήρθε η ώρα να μαζέψουμε τα πιάτα και να σερβίρουμε το γλυκό», είπε, τελικά, η μαμά της Σοφίας. «Ποιοι και ποιοι θέλουν καφέ;»

Το ζεύγος Ινγκεμπρίγκτσεν, ο Αλμπέρτο και δύο ακόμα καλεσμένοι σήκωσαν τα χέρια.

«Η Σοφία κι η Γιόρουν θα με βοηθήσουν...».

Καθ' οδόν προς την κουζίνα, οι δύο φιλενάδες κατάφεραν να πουν δυο κουβέντες μεταξύ τους.

«Γιατί τον φίλησες;»

«Είδα το στόμα του και μ' έπιασε τρομερή επιθυμία να τον φιλήσω. Είναι ακαταμάχητος».

«Πώς ήταν;»

«Αλλιώτικα απ' ό,τι το είχα φανταστεί, αλλά...»

«Ήταν, δηλαδή, η πρώτη σου φορά;»

«Όχι, όμως, κι η τελευταία».

Σε λίγο, ο καφές και τα γλυκά βρίσκονταν έτοιμα πάνω στο τρα-

πέζι. Ο Αλμπέρτο μοίρασε στρακαστρούκες στ' αγόρια, η μαμά της Σοφίας, όμως, χτύπησε με το κουτάλι το φλιτζανάκι της κι ετοιμάστηκε να μιλήσει.

«Δε θα βγάλω λόγο», τους είπε. «Αλλά έχω μονάχα μια κόρη, και σήμερα έχει περάσει ακριβώς μία εβδομάδα και μία μέρα από τότε που έκλεισε τα δεκαπέντε της χρόνια. Όπως βλέπετε, διοργανώσαμε τη γιορτή όσο μπορούσαμε καλύτερα. Η τούρτα είχε είκοσι τέσσερα πατώματα, άρα δικαιούται ένα ο καθένας μας. Κι όσοι πάρουν από τα πάνω πάνω, μπορούν να πάρουν και δυο, γιατί, κατεβαίνοντας, οι στρώσεις μεγαλώνουν. Το ίδιο συμβαίνει και στη ζωή μας: με το πέρασμα του χρόνου, τα δαχτυλίδια στο φλοιό των δέντρων μεγαλώνουν, οι κύκλοι μεγαλώνουν. Όταν η Σοφία ήταν ακόμα μικρούλα, τριγύριζε συνέχεια εδώ κοντά μου, γύρω μου. Με τα χρόνια, όμως, οι βόλτες της έγιναν όλο και πιο μακρινές. Τώρα πάει μόνη της ως την παλιά πόλη και γυρίζει. Κι επειδή ο μπαμπάς της ταξιδεύει μακριά, η Σοφία φτάνει με το τηλέφωνο σε πολλά μέρη του κόσμου. Σοφία, χρόνια σου πολλά!»

«Καταπληκτικό!» φώναξε η κυρία Ινγκεμπρίγκτσεν.

Κι η Σοφία δεν ήξερε αν εννοούσε τη μαμά της, τα εορταστικά κι επίσημα λόγια της, την τούρτα ή την ίδια τη Σοφία.

Οι καλεσμένοι χειροκρότησαν, και κάποιο από τ' αγόρια πέταξε μια στρακαστρούκα μέσα στα κλαδιά της αχλαδιάς. Η Γιόρουν σηκώθηκε και τράβηξε πίσω της και τον Γιόργκεν. Χώθηκαν στα χορτάρια κι εκεί το 'ριξαν ξανά στα φιλιά. Μετά από λίγο, τρύπωσαν ανάμεσα στους θάμνους και συνέχισαν ανενόχλητοι.

«Φαίνεται ότι σήμερα πια την πρωτοβουλία την παίρνουν τα κορίτσια», είπε ο κύριος αντιδήμαρχος.

Και μ' αυτά τα λόγια, σηκώθηκε και προχώρησε προς τους θάμνους, για να παρακολουθήσει από κοντά τα καμώματα της κόρης του. Οι υπόλοιποι καλεσμένοι δε δίστασαν να τον ακολουθήσουν. Μόνο η Σοφία κι ο Αλμπέρτο έμειναν στις θέσεις τους. Σε λίγο, ένας κύκλος είχε σχηματιστεί γύρω από τη Γιόρουν και τον Γιόργκεν, που είχαν πια σταματήσει τα αθώα φιλιά κι είχαν περάσει σε άλλα, λιγότερο αθώα.

«Δεν κρατιούνται με τίποτα!» είπε η κυρία Ινγκεμπρίγκτσεν με καμάρι.

«Όχι. Το σώμα, βλέπεις, διεκδικεί τα δικαιώματα του», αποκρίθηκε ο άντρας της.

Έριξε μια ματιά γύρω του, έτοιμος να εισπράξει το θαυμασμό για τα βαθυστόχαστα λόγια του. Κι επειδή οι άλλοι περιορίστηκαν σ' ένα βουβό γνέψιμο, πρόσθεσε:

«Κανείς δεν μπορεί να το καταπολεμήσει».

Από τη θέση της, η Σοφία είδε τον Γιόργκεν να παλεύει με τα κουμπιά της άσπρης μπλούζας που φορούσε η Γιόρουν. Το βαμβακερό ύφασμα ήταν κιόλας γεμάτο πράσινους λεκέδες. Η Γιόρουν πασπάτευε κιόλας τη ζώνη του.

«Προσέξτε μόνο να μην κρυώσετε», είπε η κυρία Ινγκεμπρίγκτσεν.

Η Σοφία κοίταξε τον Αλμπέρτο με απόγνωση.

«Τα πράγματα προχωρούν πολύ πιο γρήγορα απ' ό,τι περίμενα», είπε εκείνος.

«Πρέπει να φύγουμε από δω το συντομότερο, θα προσπαθήσω να μιλήσω όσο γίνεται λιγότερο».

Η Σοφία χτύπησε τις παλάμες της δυνατά.

«Σας παρακαλώ, να καθίσετε για λίγο στις θέσεις σας. Ο Αλμπέρτο θέλει να μας πει δυο λόγια».

Ήρθαν όλοι, εκτός από τη Γιόρουν και τον Γιόργκεν.

«Πολύ ευγενικό εκ μέρους σας, που μας κάνετε την τιμή να μιλήσετε στα γενέθλια της κόρης μου», είπε η μαμά της Σοφίας στον Αλμπέρτο.

«Εγώ σας ευχαριστώ για την προσοχή σας».

«Έχω ακούσει ότι σας αρέσουν πολύ οι περίπατοι».

Η μαμά της ήθελε πάση θυσία να πιάσει κουβέντα με τον Αλμπέρτο. «Είναι πολύ σημαντικό να κρατιόμαστε σε φόρμα. Και το σκυλί σας είναι πολύ συμπαθητικό. Ερμή δεν το λένε;»

Ο Αλμπέρτο σηκώθηκε και χτύπησε με το κουτάλι του το φλιτζανάκι του καφέ.

«Αγαπητή Σοφία!» άρχισε. «Θα 'θελα να θυμίσω σε όλους ότι παρευρισκόμαστε σ' ένα φιλοσοφικό γκάρντεν πάρτι. Γι' αυτό και θα τολμήσω ένα σύντομο φιλοσοφικό λόγο».

Τα χειροκροτήματα τον διέκοψαν.

«Ακόμα και σε μια εύθυμη συντροφιά, σαν αυτή εδώ, λίγη σύνε-

ση και λογική δεν μπορούν να βλάψουν κανέναν. Ας μην παραλείψουμε, ωστόσο, να ευχηθούμε στην εορτάζουσα χρόνια πολλά!»

Δεν είχε τελειώσει ακόμα τη φράση του, όταν ένα μουγκρητό ακούστηκε πάνω από τα κεφάλια τους. Ένα μικρό αεροπλάνο φάνηκε πάνω από τη στέγη του σπιτιού και πέταξε χαμηλά πάνω από τον κήπο. Στην ουρά του ήταν δεμένο ένα μακρόστενο πανό: «Τις καλύτερες ευχές μας για τα δεκαπέντε σου χρόνια!»

Τα χειροκροτήματα ήταν ξέφρενα αυτή τη φορά.

«Βλέπετε!» φώναξε ενθουσιασμένη η μαμά της Σοφίας. «Σας το είπα ότι ξέρει κι άλλα εκτός από το να πετάει στρακαστρούκες!»

«Ψιλοπράγματα! Σας ευχαριστώ πολύ για τα καλά σας λόγια. Η Σοφία κι εγώ ολοκληρώσαμε, κατά τη διάρκεια των τελευταίων εβδομάδων, μια μεγάλη φιλοσοφική μελέτη. Εδώ και τώρα θ' ανακοινώσουμε τα αποτελέσματα των ερευνών μας. Θα σας αποκαλύψουμε το βαθύτερο μυστικό της ύπαρξης μας».

Η ησυχία που απλώθηκε στο τραπέζι ήταν τόση, ώστε ακούστηκαν τα κελαηδήματα των πουλιών. Και, φυσικά, οι πνιχτοί θόρυβοι από τη μεριά των θάμνων.

«Παρακάτω!» είπε η Σοφία.

«Μετά, λοιπόν, από συστηματικές φιλοσοφικές μελέτες -που κάλυψαν μια περίοδο από τους πρώτους φιλόσοφους στην αρχαία Ελλάδα ως τη σημερινή εποχή-, διαπιστώσαμε ότι ζούμε τη ζωή μας μέσα στο κεφάλι ενός ταγματάρχη. Αυτές τις μέρες, βρίσκεται στο Λίβανο, όπου υπηρετεί ως παρατηρητής του ΟΗΕ. Για χάρη της κόρης του, που ζει στο Λίλεσαντ, έχει γράψει ένα βιβλίο με θέμα τη δική μας ιστορία. Η κόρη του λέγεται Χίλντε Μόλερ Κναγκ κι έχει γεννηθεί την ίδια μέρα με τη Σοφία. Το βιβλίο, που μιλάει για όλους εμάς, το βρήκε η Χίλντε στο κομοδίνο της το πρωί των γενεθλίων της, στις 15 Ιουνίου. Για την ακρίβεια, δεν είναι βιβλίο. Είναι ένα μεγάλο ντοσιέ. Αυτή τη στιγμή, οι τελευταίες σελίδες του γαργαλούν τα δάχτυλα της».

Αρκετοί από τους καλεσμένους ανακάθισαν με νευρικότητα.

«Η ύπαρξη μας, λοιπόν, δεν είναι τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο από ένα δώρο γενεθλίων, που πήρε η Χίλντε Μόλερ Κναγκ. Γιατί όλοι μας είμαστε πλάσματα της φαντασίας του ταγματάρχη, που σκοπό έχουν να διασκεδάσουν την κόρη του και να τη βοηθή-

σουν να διαβάσει μ' ενδιαφέρον τα μαθήματα φιλοσοφίας, τα οποία ο ταγματάρχης έστειλε στην κόρη του. Αυτό σημαίνει, για παράδειγμα, ότι η άσπρη Μερσεντές έξω από την πόρτα του κήπου δεν αξίζει στην πραγματικότητα ούτε πέντε δεκάρες. Τόσο αξίζουν όλες μαζί οι άσπρες Μερσεντές που φαντάζεται ο ταγματάρχης μας, ο οποίος, σημειωτέον, αυτή τη στιγμή ήρθε και κάθισε στον ίσκιο, για να μην πάθει ηλίαση. Διότι στο Λίβανο κάνει ζέστη, αγαπητοί μου!»

«Ανοησίες!» τον έκοψε ο αντιδήμαρχος. «Παραμύθια και ψέματα!»

«Όποιος το επιθυμεί μπορεί φυσικά να μιλήσει», συνέχισε απτόητος Ο Αλμπέρτο. «Αλλά η αλήθεια είναι ότι παραμύθι και ψέμα είναι αυτή εδώ η γιορτή. Κι αν κρύβονται εδώ μέσα έστω και δύο δράμια αλήθεια, τότε αυτά είναι τα λόγια που σας είπα».

Ο αντιδήμαρχος σηκώθηκε θυμωμένος και είπε:

«Οι τίμιοι άνθρωποι ιδρώνουν και κοπιάζουν, για να κάνουν τη δουλειά τους όπως πρέπει. Και πληρώνουν τα μαλλιά της κεφαλής τους, για να 'χουν όλες τις απαραίτητες ασφάλειες. Και ξάφνου, να σου ένας τυχάρπαστος τεμπέλης, με τις "φιλοσοφικές" του θεωρίες, που θέλει να τα εκμηδενίσει όλα!»

Ο Αλμπέρτο έγνεψε καταφατικά.

«Καμιά ασφαλιστική εταιρεία δεν καλύπτει τέτοιου είδους φιλοσοφικές καταστάσεις. Εδώ μιλάμε για κάτι χειρότερο από τις φυσικές καταστροφές. Κι όπως, ασφαλώς, ξέρετε, κύριε αντιδήμαρχε, οι ασφαλιστικές εταιρείες δεν καλύπτουν καν τις φυσικές καταστροφές».

«Αυτό εδώ δεν είναι φυσική καταστροφή».

«Όχι, είναι υπαρξιακή καταστροφή. Αν ρίξετε μια ματιά προς το μέρος των θάμνων, θα καταλάβετε τι εννοώ. Κανείς δεν μπορεί να μας εγγυηθεί ότι δε θα καταρρεύσει σαν πύργος από τραπουλόχαρτα ολόκληρη η ύπαρξη μας. Κανείς δεν μπορεί να μας εγγυηθεί ότι αύριο το πρωί ο ήλιος θ' ανατείλει».

«Γιατί καθόμαστε και τον ακούμε;» ρώτησε ο πατέρας της Γιόρουν τη γυναίκα του.

Εκείνη κούνησε το κεφάλι της. Το ίδιο έκανε κι η μαμά της Σοφίας.

«Λυπάμαι!» είπε. «Και να σκεφτεί κανείς ότι δε λυπήθηκα ούτε τους κόπους ούτε τα έξοδα γι' αυτή τη γιορτή!»

Οι νεαροί, όμως, κοιτούσαν τον Αλμπέρτο με μάτια γεμάτα ενδιαφέρον. Γιατί, πολλές φορές, οι νέοι είναι πιο ανοιχτοί στις νέες ιδέες από τους μεγαλύτερους, που έχουν κιόλας κάμποσα χρονάκια στις πλάτες τους.

«Θα θέλαμε ν' ακούσουμε περισσότερα», είπε ένα αγόρι με ξανθές μπούκλες και γυαλιά.

«Σας ευχαριστώ πολύ για το ενδιαφέρον σας, αλλά δεν έχω και πολλά ακόμα να σας πω. Άπαξ και καταλάβαμε πως δεν είμαστε παρά σκιές μέσα στη συνείδηση κάποιου άλλου ανθρώπου, το πιο σωστό είναι, κατά τη γνώμη μου, να σωπάσουμε. Τελειώνοντας, έχω να δώσω σ' εσάς τους νέους μια συμβουλή: διαβάστε λίγα πράγματα για τη φιλοσοφία. Θα αναπτύξετε κριτική στάση απέναντι στον κόσμο, μέσα στον οποίο ζείτε. Απέναντι στις αξίες της προηγούμενης γενιάς, απέναντι στις αξίες των γονιών σας. Αν προσπάθησα να διδάξω κάτι στη Σοφία, αυτό ήταν η κριτική σκέψη. Ο Χέγκελ την ονόμαζε αρνητική σκέψη».

Ο αντιδήμαρχος εξακολουθούσε να στέκεται όρθιος, χτυπώντας τα δάχτυλα του στο ξύλο του τραπεζιού.

«Αυτός ο άνθρωπος είναι βαλτός. Προσπαθεί να καταστρέψει τις υγιείς αντιλήψεις που το σχολείο και η Εκκλησία με κόπο σπέρνουν μέσα στα κεφάλια των παιδιών μας - μέσα στα κεφάλια των ανθρώπων του αύριο, των ανθρώπων που μια μέρα θα κληρονομήσουν τις περιουσίες μας. Αν δεν τον απομακρύνετε αμέσως, θα τηλεφωνήσω στο δικηγόρο μου. Κι εκείνος θα προχωρήσει στις *απαραίτητες* ενέργειες».

«Το τι πιστεύετε και το τι σκοπεύετε να κάνετε δεν παίζει απολύτως κανένα ρόλο, αφού δεν υπάρχετε. Πέρα απ' αυτό, η Σοφία κι εγώ έχουμε την πρόθεση να εγκαταλείψουμε αυτή τη γιορτή. Διότι τα μαθήματα φιλοσοφίας που κάναμε δεν ήταν απλά και μόνο θεωρητικά σχέδια που έμειναν στο χαρτί. Είχαν και την πρακτική πλευρά τους. Όταν φτάσει η κατάλληλη στιγμή, θα σας το αποδείξουμε πραγματοποιώντας μπροστά στα μάτια σας το δυσκολότερο κόλπο μας: θα γίνουμε καπνός. Και με τον ίδιο τρόπο θα εξαφανιστούμε κι από το μυαλό του αγαπητού μας ταγματάρχη».

Η Ελένη Αμουνδσεν έπιασε την κόρη της από το μπράτσο.

«Θα μ' αφήσεις και θα φύγεις. Σοφία;»

Η Σοφία την αγκάλιασε κι έριξε μια ματιά στον Αλμπέρτο.

«Η μαμά μου θα στενοχωρηθεί πολύ...»

«Όχι βέβαια. Αυτά είναι ανοησίες. Μην ξεχνάς όσα σου έμαθα. Απ' αυτές ακριβώς τις ανοησίες προσπαθούμε να ξεφύγουμε. Η μαμά σου είναι το ίδιο αληθινή και πραγματική με το καλαθάκι της Κοκκινοσκουφίτσας, που το 'χει γεμάτο γλυκά και κρασί για τη γιαγιά της. Και η στενοχώρια της για σένα είναι το ίδιο πραγματική με τη βενζίνη που έκαψε το αεροπλανάκι, όταν πέταξε λίγο πριν και σου ευχήθηκε για τα γενέθλια σου».

«Νομίζω ότι καταλαβαίνω τι θέλεις να πεις», απάντησε η Σοφία. Ύστερα, γύρισε στη μαμά της. «Γι' αυτό και πρέπει να κάνω ό,τι μου λέει, μαμά. Έτσι κι αλλιώς, κάποτε θα έφευγα από κοντά σου».

«Θα μου λείψεις», είπε η μαμά. «Αν, όμως, υπάρχει ένας άλλος ουρανός, πάνω απ' αυτόν *που* βλέπουμε, τότε πέταξε για να τον φτάσεις. Μην ανησυχείς για την Γκοβίντα, θα τη φροντίζω όσο μπορώ καλύτερα. Ένα ή δύο μαρουλόφυλλα τρώει την ημέρα;»

Ο Αλμπέρτο την αγκάλιασε από τους ώμους και της είπε:

«Ούτε εσύ θα μας νοσταλγήσεις ούτε κανείς άλλος. Κι αυτό είναι σίγουρο, επειδή απλούστατα δεν υπάρχετε. Δεν υπάρχετε, κι αφού δεν υπάρχετε, δεν μπορείτε και να λυπηθείτε που φεύγουμε».

«Αυτή είναι η μεγαλύτερη προσβολή που μου 'χουν κάνει ποτέ στη ζωή μου!» έβαλε τις φωνές η κυρία Ινγκεμπρίγκτσεν.

Ο αντιδήμαρχος έγνεψε συμφωνώντας.

«Μπορούμε να τον μηνύσουμε για προσβολή και συκοφαντία. Είμαι σίγουρος ότι είναι κομουνιστής. Θέλει να μας πάρει μέσα από τα χέρια μας ό,τι πολυτιμότερο έχουμε. Είναι ένας παλιάνθρωπος, ένας επικίνδυνος αλήτης...»

Ο Αλμπέρτο κάθισε, κι ο αντιδήμαρχος τον μιμήθηκε. Από το θυμό του είχε γίνει κατακόκκινος. Η Γιόρουν κι ο Γιόγκεν γύρισαν κι αυτοί και κάθισαν μαζί τους στο τραπέζι. Τα ρούχα τους ήταν βρόμικα και τσαλακωμένα. Τα ξανθά μαλλιά της Γιόρουν ήταν γεμάτα χώματα και λάσπες.

«Μαμά, είμαι έγκυος», ανήγγειλε επίσημα.

«Καλά, εντάξει... Περίμενε τουλάχιστον να γυρίσουμε σπίτι», της είπε αυστηρά η μαμά της.

Ο άντρας της πήρε αμέσως το μέρος της.

«Ας συγκρατηθεί, επιτέλους, λίγο αυτό το κορίτσι. Κι αν επιμένει

να το βαφτίσει απόψε κιόλας το μωρό της, θα πρέπει να τα κανονίσει όλα μόνη της».

Ο Αλμπέρτο έγνεψε στη Σοφία.

«Ήρθε η ώρα».

«Μήπως θα μπορούσες να μας φέρεις λίγο καφέ ακόμα, πριν φύγεις;» ρώτησε η μαμά της.

«Ναι, μαμά. Αμέσως!»

Η Σοφία πήρε το θερμός από το τραπέζι. Στην κουζίνα, άναψε την καφετιέρα. Όση ώρα περίμενε να γίνει Ο καφές, τάισε τα χρυσόψαρα και τα πουλιά της. Η γάτα δε φαινόταν πουθενά. Η Σοφία άνοιξε μια μεγάλη κονσέρβα, την άδειασε σ' ένα βαθύ πιάτο και το άφησε στο κατώφλι της πόρτας. Ένιωσε τα μάτια της να γεμίζουν δάκρυα.

Όταν βγήκε στον κήπο με τον καφέ, η γιορτή είχε πάρει περισσότερο την όψη ενός πάρτι για μικρά παιδιά και λιγότερο εκείνη του φιλοσοφικού γκάρντεν πάρτι που είχε ετοιμάσει η Σοφία. Μπουκάλια από πορτοκαλάδα και Κόκα-κόλα ήταν πεσμένα κατάχαμα, ένα κομμάτι σοκολάτα ήταν πασαλειμμένο στο τραπεζομάντιλο και το μπολ με τα τρουφάκια ήταν αναποδογυρισμένο στο χώμα. Τη στιγμή που η Σοφία άφηνε στο τραπέζι το θερμός με τον καφέ, ένα αγόρι έβαζε μια στρακαστρούκα στην τούρτα. Η τούρτα τινάχτηκε, κι η κρέμα σκόρπισε ολόγυρα λερώνοντας το τραπεζομάντιλο και τους καλεσμένους. Περισσότερο απ' όλους λερώθηκε η κυρία Ινγκεμπρίγκτσεν με το κόκκινο ταγιέρ της.

Το παράδοξο ήταν πως η Σοφία κι όλοι οι άλλοι δε φάνηκαν και πολύ στενοχωρημένοι. Η Γιόρουν, μάλιστα, πήρε με τα δάχτυλα ένα κομμάτι τούρτα σοκολάτα και την πασάλειψε στο πρόσωπο του Γιόργκεν. Αμέσως μετά, άρχισε να τον καθαρίζει με τη γλώσσα της.

Η μαμά της Σοφίας και ο Αλμπέρτο είχαν αποτραβηχτεί και κάθονταν λίγο πιο πέρα, στην κούνια. Από εκεί έγνεψαν στη Σοφία.

«Επιτέλους, μπορέσατε να μιλήσετε για λίγο οι δυο σας», είπε η Σοφία.

«Κι είχες δίκιο», της απάντησε χαρούμενη η μαμά της. «Ο Αλμπέρτο είναι θαυμάσιος άνθρωπος. Σ' εμπιστεύομαι στα δυνατά του χέρια».

Η Σοφία κάθισε ανάμεσα τους.

Δύο αγόρια είχαν σκαρφαλώσει στη στέγη, ένα κορίτσι τρυπούσε με τη φουρκέτα του τα μπαλόνια, κι ένας απρόσκλητος επισκέπτης κατέφθασε με το ποδήλατο του φορτωμένο μπίρες και ποτά. Τ' αγόρια τον υποδέχτηκαν με αλαλαγμούς χαράς.

Ο αντιδήμαρχος σηκώθηκε. Χτύπησε τα χέρια του και είπε:

«Παιδιά, θέλετε να παίξουμε;»

Κι αρπάζοντας μια μπίρα, την ήπιε κι έστησε το άδειο μπουκάλι όρθιο στο χορτάρι. Ύστερα, πήγε στο τραπέζι, πήρε κάμποσα κουλουράκια κι άρχισε να τα πετάει προσπαθώντας να τα περάσει στο λαιμό της μπουκάλας.

«Είναι οι τελευταίοι σπασμοί», είπε ο Αλμπέρτο. «Πρέπει να φύγουμε, πριν ο ταγματάρχης γράψει τη λέξη ΤΕΛΟΣ, πριν η Χίλντε κλείσει το μεγάλο ντοσιέ που κρατάει στα χέρια της».

«Μαμά. θα πρέπει να συμμαζέψεις μόνη σου όλη αυτή την κατάσταση».

«Δεν πειράζει, παιδί μου. Έτσι κι αλλιώς, από την αρχή πίστευα ότι αυτή εδώ η ζωή δεν ήταν κατάλληλη για σένα. Αφού ο Αλμπέρτο μπορεί να σου προσφέρει κάτι καλύτερο, κανείς δεν είναι πιο ευχαριστημένος από μένα. Δε μου είπες ότι έχει κι ένα άσπρο άλογο;»

Η Σοφία έριξε μια ματιά γύρω της. Ο κήπος είχε γίνει αγνώριστος. Αδειανά μπουκάλια, κόκαλα από κοτόπουλο, τρουφάκια και μπαλόνια σκόρπια στο γρασίδι.

«Αυτός ο κήπος κάποτε ήταν ο μικρός μου παράδεισος», είπε.

«Και τώρα, ήρθε η ώρα να τον εγκαταλείψεις», απάντησε ο Αλμπέρτο.

Ένα αγόρι είχε μπει στην άσπρη Μερσεντές. Έβαλε μπροστά, μπήκε στον κήπο ισοπεδώνοντας το πορτάκι, όρμησε στο χαλικόστρωτο μονοπάτι και προχώρησε πάνω από τα παρτέρια.

Κάποιος έπιασε τη Σοφία από το μπράτσο. Ένιωσε να τη σηκώνουν ψηλά στον αέρα. Ξάφνου, άκουσε τη φωνή του Αλμπέρτο:

«Τώρα!»

Την ίδια στιγμή, η άσπρη Μερσεντές έπεσε πάνω σε μια μηλιά. Τα πράσινα μήλα έπεσαν βροχή πάνω στο καπό.

«Ε, αυτό παραείναι!» έβαλε τις φωνές ο αντιδήμαρχος. «Θα ζητήσω αποζημίωση!»

Η γοητευτική σύζυγος του βάλθηκε να τον υποστηρίξει με όλη τη δύναμη της φωνής της:

«Φταίει αυτός ο παλιάνθρωπος, που ξεσήκωσε τα παιδιά. Πού πήγε; Που κρύφτηκε;»

«Ανοιξε η γη και τους κατάπιε», απάντησε η μαμά της Σοφίας και δεν έκανε καμιά προσπάθεια να κρύψει το καμάρι της.

Και μ' αυτά τα λόγια σηκώθηκε από τη θέση της κι άρχισε να συμμαζεύει τ' απομεινάρια του φιλοσοφικού γκάρντεν πάρτι.

«Θέλει κανείς καφέ;»

ΚΟΝΤΡΑΠΟΥΝΤΟ

... δύο ή και περισσότερες μελωδίες
αντηχούν ταυτόχρονα...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΑΝΑΚΑΘΙΣΕ στο κρεβάτι της. Εδώ τελείωνε η ιστορία της Σοφίας και του Αλμπέρτο. Αλλά τι είχε γίνει; Γιατί είχε γράψει ο πατέρας της αυτό το τελευταίο κεφάλαιο; Μήπως ήθελε να κάνει επίδειξη της δύναμης του στον κόσμο της Σοφίας;

Έδωσε δίκιο στον Αλμπέρτο: τα λόγια του ήταν το μόνο λογικό πράγμα που ακούστηκε σ' αυτή τη γιορτή. Μήπως ο πατέρας της εννοούσε ότι ο κόσμος ο δικός της ήταν το ίδιο χαοτικός με τον κόσμο της Σοφίας: Ή μήπως ότι κι ο δικός της κόσμος θα κατέρρεε κάποτε σαν πύργος από τραπουλόχαρτα;

Κι έπειτα, τι είχαν απογίνει η Σοφία κι ο Αλμπέρτο; Τι είχε γίνει με το μυστικό τους σχέδιο;

Μήπως η Χίλντε έπρεπε μόνη της να γράψει τη συνέχεια; Είχαν, άραγε, καταφέρει να το σκάσουν πράγματι από την ιστορία του πατέρα της; Και που είχαν πάει;

Ξάφνου, μια ιδέα άστραψε στο μυαλό της: αν η Σοφία κι ο Αλμπέρτο τα είχαν πράγματι καταφέρει να δραπετεύσουν, τότε, βέβαια. ο πατέρας της δε θα έγραφε λέξη γι' αυτό το ζήτημα. Ο πατέρας της έγραφε μέσα στο ντοσιέ του μόνο αυτά που ήξερε και για τα οποία ήταν στην εντέλεια ενημερωμένος.

Θα 'βρισκε, άραγε, τίποτα ανάμεσα στις γραμμές; Κάποιον υπαινιγμό, έστω; Καθισμένη στην κούνια, η Χίλντε κατάλαβε ότι έπρεπε οπωσδήποτε να ξαναδιαβάσει ολόκληρη την ιστορία κάμποσες φορές.

Καθώς η άσπρη Μερσεντές ορμούσε ξέφρενα μέσα στον κήπο, Ο Αλμπέρτο είχε τραβήξει τη Σοφία μέσα στην κρυψώνα της. Ύστερα, βγήκαν στο μονοπάτι κι άρχισαν να τρέχουν στο δάσος.

«Γρήγορα!» της φώναξε ο Αλμπέρτο. «Πρέπει να φτάσουμε, πριν αρχίσει να μας ψάχνει».

«Πιστεύεις ότι αυτή τη στιγμή ξεφύγαμε από την επιτήρηση του;»

«Είμαστε στα όρια, σε ουδέτερη ζώνη».

Τράβηξαν κουπί με όλη τους τη δύναμη κι όρμησαν τρέχοντας προς την Καλύβα του Ταγματάρχη. Εκεί, ο Αλμπέρτο άνοιξε μια καταπακτή που οδηγούσε στο υπόγειο κι έσπρωξε μέσα τη Σοφία. Όλα βυθίστηκαν στο σκοτάδι.

Τις επόμενες μέρες, η Χίλντε συνέχισε τις ετοιμασίες της για το σχέδιο της. Εστειλε κάμποσα γράμματα στην Άνε Κβάμσνταλ, στην Κοπεγχάγη. Της τηλεφώνησε δύο φορές. Και στο Λίλεσαντ επιστράτευσε φίλους και γνωστούς, και τους ανέθεσε διάφορες δουλειές. Τα μισά σχεδόν παιδιά από την τάξη της μυήθηκαν στο σχέδιο της.

Στο μεταξύ, ξανάρχισε να διαβάζει τον «Κόσμο της Σοφίας». Δεν ήταν από τα βιβλία που τα διαβάζεις μια φορά και τέρμα. Κι ολοένα σκεφτόταν πού είχαν χαθεί η Σοφία κι ο Αλμπέρτο μετά τη γιορτή.

Το Σάββατο, στις 23 Ιουνίου, ξύπνησε κατά τις εννιά το πρωί. Ήξερε ότι ο πατέρας της είχε ήδη φύγει από το στρατόπεδο στο Λίβανο. Τώρα δεν είχε παρά να περιμένει. Το τελευταίο κομμάτι της μέρας του ήταν οργανωμένο και σχεδιασμένο ως την παραμικρή του λεπτομέρεια.

Αργότερα, το απογευματάκι, άρχισε, μαζί με τη μαμά της, τις ετοιμασίες για το βράδυ: ήταν η νύχτα καταμεσής στο καλοκαίρι, η νύχτα της καρδιάς του καλοκαιριού. Η Χίλντε δεν μπόρεσε να μη σκεφτεί τις ετοιμασίες της Σοφίας και της δικής της μαμάς για τη γιορτή της ίδιας βραδιάς.

Είχαν, στ' αλήθεια, τελειώσει όλα; Αφού τώρα μόλις άρχιζαν να στρώνουν το τραπέζι.

Η Σοφία κι ο Αλμπέρτο κάθισαν στο γρασίδι, ανάμεσα σε δύο μεγάλα κτίρια. Η εξωτερική τους όψη ήταν αποτροπιαστική εξαιτίας των απαίσιων αγωγών του εξαερισμού. Μια κοπελίτσα κι ένας νέος άντρας βγήκαν από ένα σπίτι. Αυτός κρατούσε έναν καφέ χαρτοφύλακα, κι εκείνη μια κόκκινη σχολική σάκα. Από ένα μικρό δρομάκι, εκεί δίπλα, πέρασε ένα αυτοκίνητο.

«Τι έγινε;» ρώτησε η Σοφία.

«Τα καταφέραμε».

«Και πού είμαστε;»

«Αυτή την περιοχή τη λένε "Συνοικία του Ταγματάρχη"».

«Μα...»

«Στο Όσλο».

«Είσαι σίγουρος;»

«Εκατό τοις εκατό. Το κτίριο δεξιά μας λέγεται "Chateau Neuf', που σημαίνει "Νέος Πύργος". Εδώ μπορεί κανείς να σπουδάσει μουσική. Το κτίριο στ' αριστερά μας είναι η Θεολογική Σχολή. Λίγο πιο ψηλά, προς το λόφο, είναι το κτίριο των Φυσικών Επιστημών και πάνω πάνω, στην κορφή, είναι η Φιλοσοφική Σχολή, όπου μπορεί κανείς να σπουδάσει λογοτεχνία και φιλοσοφία».

«Έχουμε ξεφύγει, δηλαδή, από το βιβλίο της Χίλντε και τον έλεγχο του ταγματάρχη;»

«Η απάντηση είναι δύο φορές ναι. Δεν πρόκειται να μας ανακαλύψει εδώ, ακόμα κι αν μας ψάχνει για όλη του τη ζωή».

«Και πού ήμασταν, όταν τρέχαμε μέσα στο δάσος;»

«Όση ώρα ο ταγματάρχης ήταν απασχολημένος να σπρώχνει την άσπρη Μερσεντές στον κορμό της μηλιάς, μπορέσαμε να τρυπώσουμε στην κρυψώνα σου. Εκεί βρεθήκαμε στην εμβρυακή φάση, Σοφία. Ανήκαμε στον παλιό και στον καινούριο κόσμο ταυτόχρονα. Αλλά ο ταγματάρχης αποκλείεται να σκέφτηκε ότι είχαμε κρυφτεί εκεί μέσα».

«Γιατί όχι;»

«Γιατί αν το είχε σκεφτεί, δε θα μας άφηνε να του ξεφύγουμε τόσο εύκολα. Όλα έγιναν ακριβώς όπως τα ήθελα. Μπορεί, βέβαια, να έχει βάλει κι αυτός το χεράκι του...»

«Δηλαδή;»

«Αφού αυτός έβαλε το αυτοκίνητο του αντιδημάρχου να ξεσηκώσει σαματά μέσα στον κήπο. Ίσως ήθελε να μας χάσει από τα μάτια του. Θα πρέπει να είναι φοβερά εξαντλημένος, μετά απ' όλα όσα έγιναν...»

Το νεαρό ζευγάρι είχε πια φτάσει κοντά τους. Η Σοφία Ντράπηκε που καθόταν στο χορτάρι μ' έναν άντρα τόσο μεγαλύτερο της. Κι εξάλλου, ήθελε μια επιβεβαίωση των όσων τής αράδιαζε τόση ώρα ο Αλμπέρτο.

Σηκώθηκε, λοιπόν, και πήγε προς το μέρος των δυο νέων.

«Μήπως θα μπορούσατε, σας παρακαλώ, να μου πείτε πώς λέγεται η περιοχή εδώ;»

Εκείνοι, όμως, δεν απάντησαν. Δεν της έδωσαν καν σημασία.

Η Σοφία θύμωσε τόσο, που τους σταμάτησε και τους ξαναμίλησε.

«Τόσο δύσκολο σας είναι ν' απαντήσετε σε μια απλή ερώτηση;»

Ο νεαρός ήταν, φαίνεται, τρομερά απασχολημένος προσπαθώντας να εξηγήσει κάτι στην κοπέλα που περπατούσε πλάι του.

«Το κοντραπούντο αναπτύσσεται σε δύο διαστάσεις: οριζοντίως -ή μελωδικά- και καθέτως - ή αρμονικά. Πρόκειται, επομένως, για μία ή και περισσότερες μελωδίες που αντηχούν ταυτόχρονα...»

«Με συγχωρείτε που σας διακόπτω, αλλά...

«Οι μελωδίες συνδυάζονται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ν' αναπτυχθούν όσο το δυνατόν πιο ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Το σύνολο, όμως, θα πρέπει να είναι αρμονικό. Αυτό ονομάζεται κοντραπούντο. Αυτό σημαίνει, στην κυριολεξία, νότα με νότα».

Τι αγένεια! Ούτε τυφλοί ήταν αυτοί οι δύο ούτε κουφοί. Η Σοφία έκανε μια τρίτη προσπάθεια, μπαίνοντας μπροστά τους για να τους κλείσει το δρόμο.

«Επιασε αέρας», είπε η κοπέλα.

Η Σοφία έτρεξε πίσω στον Αλμπέρτο.

«Δε μ' ακούνε!» του είπε - και την ίδια στιγμή, θυμήθηκε το όνειρο με τη Χίλντε και με το χρυσό της σταυρουδάκι.

«Αυτό είναι το αντίτιμο που πρέπει να πληρώσουμε, Σοφία. Βγήκαμε, βέβαια, από τις σελίδες του βιβλίου, αλλά δεν μπορούμε ν' αποκτήσουμε με την πρώτη τα ίδια δικαιώματα με το συγγραφέα του. Είμαστε, ωστόσο, εδώ. Κι από δω και πέρα, δε θα γεράσουμε ούτε μια μέρα. Θα μείνουμε για πάντα όπως ήμαστε την ώρα που φύγαμε από το φιλοσοφικό πάρτι στον κήπο σου».

«Δε θα μπορέσουμε, δηλαδή, ποτέ να έρθουμε σ' επαφή με τους ανθρώπους;»

«Ο πραγματικός φιλόσοφος δε λέει ποτέ τη λέξη "ποτέ". Έχεις ρολόι;»

«Είναι οχτώ».

«Όπως τότε που φύγαμε από το πάρτι. Μάλιστα».

«Σήμερα θα γυρίσει κι ο μπαμπάς της Χίλντε από το Λίβανο».

«Τότε πρέπει να βιαστούμε».

«Τι εννοείς τώρα... να βιαστούμε;»

«Δε θέλεις να μάθεις τι θα γίνει, όταν φτάσει ο ταγματάρχης στο Μπιέρκελι;»

«Φυσικά και θέλω, αλλά...»

«Πάμε, λοιπόν!»

Κι άρχισαν να κατηφορίζουν προς την πόλη. Συνάντησαν αρκετούς ανθρώπους στο δρόμο τους, αλλά κανείς δε φάνηκε να δίνει προσοχή στη Σοφία και στον Αλμπέρτο. Στην άκρη του δρόμου, το ένα αυτοκίνητο ήταν παρκαρισμένο πίσω από το άλλο. Ξάφνου, ο Αλμπέρτο στάθηκε μπροστά σ' ένα κόκκινο σπορ αυτοκίνητο με ανοιχτή σκεπή.

«Νομίζω ότι μπορούμε να το πάρουμε. Μόνο που πρέπει να είμαστε εντελώς βέβαιοι ότι είναι το δικό μας».

«Δεν καταλαβαίνω πια τίποτα».

«Τότε θα σου εξηγήσω. Δεν μπορούμε να πάρουμε το πρώτο αυτοκίνητο που θα βρούμε μπροστά μας, ένα αυτοκίνητο που θ' ανήκει σε κάποιον από τους κατοίκους αυτής της πόλης. Τι φαντάζεσαι ότι θα γίνει, αν ο κόσμος δει ξαφνικά ένα αυτοκίνητο να τρέχει στους δρόμους χωρίς οδηγό; Κι εκτός αυτού, δε νομίζω ότι θα καταφέρω να το βάλω μπροστά».

«Και τι το ιδιαίτερο έχει αυτό εδώ το αυτοκίνητο;»

«Νομίζω ότι το ξέρω από μια παλιά ταινία».

«Να με συγχωρείς, αλλά έχω αρχίσει και τσαντίζομαι μ' όλα αυτά τα παράξενα και τα μυστήρια».

«Είναι ένα φανταστικό αυτοκίνητο, Σοφία. Ένα αυτοκίνητο που δεν υπάρχει στ' αλήθεια. Ακριβώς όπως κι εμείς. Οι άνθρωποι που ζουν σ' αυτή την πόλη βλέπουν εδώ μια κενή θέση για παρκάρισμα. Κι αυτό ακριβώς πρέπει να ελέγξουμε πριν το πάρουμε και φύγουμε».

Στάθηκαν, λοιπόν, εκεί και περίμεναν. Μετά από λίγο. ένας νεαρός με το ποδήλατο του πλησίασε προς το μέρος τους και πέρασε ίσια μέσα από το κόκκινο αυτοκίνητο.

«Βλέπεις: Είναι το δικό μας!»

Ο Αλμπέρτο άνοιξε την πόρτα ταυ συνοδηγού.

«Παρακαλώ!» είπε. Και η Σοφία μπήκε πρώτη.

Ο ίδιος κάθισε στη θέση του οδηγού. Το κλειδί ήταν κιόλας στη μίζα. Ο Αλμπέρτο το γύρισε και το αυτοκίνητο πήρε μπρος.

Αφησαν πίσω τους τη Λεωφόρο Κίρκε και μετά από λίγο έφτασαν στη Λεωφόρο Ντράμεν. Πέρασαν το Λίσακερ και τη Σάντβικα. Στο δρόμο, έβλεπαν όλο και περισσότερες φωτιές: οι άνθρωποι γιόρταζαν τη βραδιά τ' Αί-Γιαννιού.

«Φτάσαμε στα μισά του καλοκαιριού, Σοφία! Δεν είναι υπέροχα;»

«Και με το ανοιχτό αυτοκίνητο, ο αέρας είναι τόσο δροσερός. Είσαι σίγουρος ότι δεν μπορεί να μας δει κανείς;»

«Μόνο αυτοί που είναι σαν κι εμάς. Μπορεί να συναντήσουμε κάνα-δυο από τους δικούς μας. Τι ώρα είναι;»

«Εννιάμισι».

«Τότε, πρέπει να κόψουμε δρόμο. Και, πάντως, δεν μπορούμε να χάνουμε την ώρα μας πίσω απ' αυτό το φορτηγό, που πάει σαν χελώνα».

Ο Αλμπέρτο έστριψε το τιμόνι κι άρχισε να οδηγεί ίσια μέσα στα χωράφια. Η Σοφία γύρισε και είδε ότι πίσω τους άφηναν μια πλατιά λωρίδα πατημένα χορτάρια. «Αύριο, θα λένε ότι ο αέρας ρήμαξε αυτό το χωράφι», είπε ο Αλμπέρτο.

Ο ταγματάρχης Αλμπερτ Κναγκ είχε μόλις φτάσει στην Κοπεγχάγη. Ήταν Σάββατο 23 Ιουνίου, 16:30. Ήταν ήδη κουρασμένος. Η πτήση από τη Ρώμη στην Κοπεγχάγη ήταν το προτελευταίο κομμάτι του ταξιδιού του.

Ντυμένος με τη στολή των κυανοκράνων, που τη φορούσε πάντα με καμάρι, πέρασε τον έλεγχο των διαβατηρίων. Δεν αντιπροσώπευε μονάχα τον εαυτό του, αντιπροσώπευε μια διεθνή τάξη πραγμάτων, μια παγκόσμια οργάνωση, μια παράδοση αιώνων, που προσπαθούσε να ενώσει ολόκληρο τον πλανήτη.

Στον ώμο του κρεμόταν ένα μικρό σακίδιο. Τις υπόλοιπες αποσκευές του τις είχε παραδώσει στη Ρώμη. Δε χρειάστηκε παρά να δείξει το κόκκινο διαβατήριο του.

«Nothing to declare».

«Ο ταγματάρχης Αλμπερτ Κναγκ θα περνούσε τρεις ώρες σχεδόν στην Κοπεγχάγη. Δεν υπήρχε νωρίτερα πτήση για το αεροδρό-

μιο του Κρίστιανσαντ. Ήθελε ν' αγοράσει ακόμα μερικά μικρά δώρα για την οικογένειά του. Το μεγάλο δώρο του για τα γενέθλια της Χίλντε το είχε ήδη στείλει ταχυδρομικώς, πριν από δυο εβδομάδες. Η Μαρίτ το είχε ακουμπήσει στο κομοδίνο της, ώστε η Χίλντε να το βρει ξυπνώντας την ημέρα των γενεθλίων της. Το ίδιο εκείνο βράδυ, είχαν μιλήσει από το τηλέφωνο. Κι από τότε τίποτα.

Αγόρασε μερικές νορβηγικές εφημερίδες, κάθισε στο μπαράκι του αεροδρομίου και παρήγγειλε ένα φιλτζάνι καφέ. Μόλις είχε αρχίσει να διαβάζει τους πρωτοσέλιδους τίτλους, όταν άκουσε μια ανακοίνωση από τα μεγάφωνα:

«Επείγον μήνυμα για τον κύριο Άλμπερτ Κναγκ. Ο κύριος Κναγκ παρακαλείται να επικοινωνήσει με το γραφείο πληροφοριών».

Τι ήταν πάλι αυτό; Ο Αλμπερτ Κναγκ ένιωσε κρύο ιδρώτα να κυλάει κατά μήκος της σπονδυλικής του στήλης. Μήπως τον ήθελαν πίσω στο Λίβανο; Μήπως κάτι είχε συμβεί στο σπίτι του;

Σε λίγο βρισκόταν κιόλας στο γραφείο πληροφοριών.

«Είμαι ο Άλμπερτ Κναγκ».

«Ορίστε. Έχετε ένα επείγον μήνυμα».

Ένας φάκελος. Τον άνοιξε. Μέσα είχε ένα μικρότερο φάκελο, που έγραφε: «Ταγματάρχη Αλμπερτ Κναγκ, C/0 Γραφείο πληροφοριών αεροδρομίου Καστρούπ, Κοπεγχάγη».

Ο ταγματάρχης Άλμπερτ Κναγκ δεν μπορούσε να ελέγξει τον εκνευρισμό του. Ανοιξε το φάκελο και βρήκε ένα χαρτάκι.

Αγαπημένε μου μπαμπά,
Σε καλωσορίζω με όλη μου την καρδιά. Είμαι πολύ ευχαριστημένη που γύρισες από το Λίβανο. Όπως καταλαβαίνεις, δεν μπορώ να περιμένω ώσπου να φτάσεις σπίτι. Να με συγχωρείς που έβαλα να σε φωνάξουν από τα μεγάφωνα, αλλά ήταν ο πιο εύκολος τρόπος.

ΥΓ: Ο αντιδήμαρχος Ινγκεμπρίγκτσεν ζητάει, δυστυχώς, αποζημίωση για το ατύχημα που συνέβη σε μια κλεμμένη Μερσεντές. Μπορεί να κάθομαι στον κήπο, όταν θα φτάσεις σπίτι, αλλά μπορεί και να επικοινωνήσω μαζί σου πολύ πριν. Φοβάμαι, ξέρεις, να καθίσω πολλή ώρα στον κήπο. Σε τέτοια μέρη, δεν ξέρεις τι μπορεί να σου τύχει. Μπορεί και ν' ανοίξει η γη να σε καταπιεί έτσι στα ξαφνικά.

Πολλά φιλιά από τη Χίλντε, που είχε άφθονο χρόνο στη διάθεση της για να προετοιμάσει την υποδοχή σου.

Ο ταγματάρχης Άλμπερτ Κναγκ δεν μπόρεσε να συγκρατήσει ένα χαμόγελο. Ωστόσο, δεν ήταν ευχαριστημένος όταν οι άλλοι έπαιζαν μαζί του τη γάτα με το ποντίκι. Προτιμούσε να κρατάει αυτός ο ίδιος όλα τα νήματα στα χέρια του. Και τώρα, αυτό το αναιδέστατο κορίτσι καθόταν στο σπίτι του, στο Λίλεσαντ, και τον έβαζε να τρέχει μέσα στο αεροδρόμιο της Κοπεγχάγης! Πώς τα είχε καταφέρει; Έβαλε το φάκελο στο τσεπάκι της στολής του και συνέχισε να περπατάει χαζεύοντας τις βιτρίνες των καταστημάτων. Τη στιγμή ακριβώς που ήθελε να μπει στο μαγαζί με τα τρόφιμα, είδε ένα μικρό φακελάκι κολλημένο στο τζάμι της πόρτας. Πάνω του έγραφε με μαύρο μαρκαδόρο: «ΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗ ΚΝΑΓΚ». Τον άνοιξε και διάβασε:

Σημαντικό μήνυμα για τον ταγματάρχη Αλμπερτ Κναγκ
Αγαπημένε μου μπαμπά, αγόρασε, σε παρακαλώ, ένα μεγάλο δανέζικο σαλάμι ίσαμε δύο κιλά. Κι η μαμά θα ευχαριστηθεί πολύ, αν της πάρεις και λίγο από το καπνιστό λουκάνικο που της αρέσει.

ΥΓ: Και λίγο χαβιάρι Λιμφιόρντ. Δεν πρόκειται να πάει χαμένο.
Πολλά φιλιά, Χίλντε

Ξάφνου, ο παρατηρητής του ΟΗΕ ένιωσε ότι κάποιος τον παρατηρούσε, κάποιος τον παρακολουθούσε κι αυτόν. Λες και κάποιος κατήυθυνε από μακριά τα βήματα του.

Μπήκε στο κατάστημα κι αγόρασε δυο κιλά δανέζικο σαλάμι, μια αρμαθιά καπνιστά λουκάνικα και τρία κουτιά χαβιάρι Λιμφιόρντ. Ύστερα, συνέχισε να χαζεύει τις βιτρίνες. Ήθελε ν' αγοράσει ένα ακόμα δώρο για τα γενέθλια της Χίλντε. Έναν υπολογιστή τσέπης, ίσως; Ένα μικρό ραδιοφωνάκι;... Ναι, αυτό θα της άρεσε.

Έφτασε στο κατάστημα με τα ηλεκτρικά και τη στιγμή που ετοιμαζόταν να μπει, είδε κι εδώ ένα φάκελο κολλημένο στο παράθυρο: «Ταγματάρχη Αλμπερτ Κναγκ, C/O στο πιο ενδιαφέρον κατάστημα ολόκληρου του αεροδρομίου». Στο χαρτάκι που βρισκόταν μέσα στο φάκελο, διάβασε το ακόλουθο μήνυμα:

Αγαπημένε μου μπαμπά.
Έχεις πολλά χαιρετίσματα από τη Σοφία. Με παρακάλεσε να σε ευχαριστήσω για μια μίνι τηλεόραση που είναι μαζί και δέκτης υπερβραχέων ραδιοφωνικών κυμάτων. Ο σούπερ γενναιόδωρος μπαμπάς της της το έκανε δώρο στα γενέθλια της. Ήταν σπουδαίο δώρο. Από την άλλη, βέβαια, δεν ήταν παρά ψιλοπράγματα! Οφείλω να σου ομολογήσω ότι συμμερίζομαι το ενδιαφέρον της Σοφίας για τέτοιου είδους ψιλοπράγματα.

ΥΓ Αν δεν έχεις ήδη περάσει από εκεί, υπάρχουν μηνύματα για σένα και στο κατάστημα τροφίμων και στο μεγάλο Duty Free Shop που πουλάνε, κρασί και τσιγάρα.

ΥΓ.2 Μάζεψα αρκετά χρήματα από δώρα στα γενέθλια μου και μπορώ να σπονσοράρω την αγορά της μίνι τηλεόρασης μου με... κορόνες.

Πολλά φιλιά από τη Χίλντε που έχει κιόλας ετοιμάσει τη γέμιση της γαλοπούλας κι έχει ανακατέψει τη ρώσικη σαλάτα.

Η μίνι τηλεόραση κοστίζει 985 δανέζικες κορόνες. Ήταν ίσως ένα από τα δώρα που μπορούν ακόμα να θεωρηθούν "ψιλοπράγματα". Αλλά τα τρεχάματα του ταγματάρχη Κναγκ, που η κόρη του τον έστελνε μια από δω και μια από κει, δεν ήταν καθόλου ψιλοπράγματα. Βρισκόταν άραγε εδώ η Χίλντε ή όχι;

Σε κάθε βήμα του κοίταζε ολόγυρα γεμάτος υποψία, λες κι ήταν κατάσκοπος και κουρδιστό κουκλάκι μαζί. Επρόκειτο, λοιπόν, να χάσει εδώ, βήμα με βήμα. την ελευθερία του;

Παρ' όλα αυτά, πήγε στο μεγάλο Duty Free Shop. Βρήκε ένα λευκό φάκελο με τ' όνομα του. Για μια στιγμή, του φάνηκε πως όλος ο χώρος του αεροδρομίου είχε μεταμορφωθεί σ' ένα είδος ηλεκτρονικού παιχνιδιού, κι ο ίδιος έπαιζε το ρόλο του δρομέα στην οθόνη *τον* ηλεκτρονικού υπολογιστή. Στο σημείωμα που βρήκε αυτή τη φορά έγραφε: «Ταγματάρχη Κναγκ, Duty Free Shop του αεροδρομίου».

Το μόνο που θέλω από δω είναι ένα σακουλάκι καραμέλες και μερι-

κά κουτάκια αμυγδαλωτά. Μην ξεχνάς ότι όλα αυτά τα προϊόντα είναι πολύ ακριβότερα στη Νορβηγία. Απ' όσο ξέρω, στη μαμά αρέσει το Καμπάρι.

ΥΓ. Πρέπει σε όλο το ταξίδι μέχρι εδώ, να έχεις τα μάτια σου δεκατέσσερα. Δε φαντάζομαι να θέλεις να χάσεις κάποιο σημαντικό μήνυμα;

Φιλιά από την κόρη σου Χίλντε, που είναι προσεκτική και μαθαίνει γρήγορα

Ο Άλμπερτ Κναγκ αναστέναξε, αλλά μπήκε στο μαγαζί κι αγόρασε αυτά που ήθελε η Χίλντε. Κρατώντας τρεις πλαστικές σακούλες και το σακίδιο στον ώμο του, προχώρησε προς την έξοδο 28, με σκοπό να περιμένει την αναγγελία της πτήσης του. Αν υπήρχαν κι άλλα σημειώματα σε άλλα σημεία του αεροδρομίου... ε, τόσο το χειρότερο γι' αυτά.

Σε μια κολόνα, όμως, κοντά στην έξοδο 28, κρεμόταν άλλος ένας άσπρος φάκελος: «Για τον ταγματάρχη Κναγκ, C/O έξοδος 28, Αεροδρόμιο Καστρούπ, Κοπεγχάγη». Ήταν κι αυτό γραμμένο με τα γράμματα της Χίλντε. Αλλά το νούμερο... Μήπως κάποιο άλλο χέρι είχε προσθέσει εκ των υστέρων το νούμερο; Δεν ήταν και τόσο εύκολο να το ξεχωρίσει, αφού δεν είχε γράμματα για να τα συγκρίνει μεταξύ τους αλλά νούμερα.

Κάθισε σ' ένα κάθισμα κοντά στον τοίχο. Τις τσάντες, τις άφησε μπροστά στα πόδια του. Ο αγέρωχος ταγματάρχης καθόταν εκεί και κοιτούσε μπροστά του σαν παιδάκι που πρώτη φορά στη ζωή του μπαίνει σε αεροδρόμιο και ταξιδεύει μακριά. Αν ήταν εδώ, δε θα την άφηνε να τον ανακαλύψει εκείνη πρώτη. Αυτή τη χαρά δε θα της την έδινε. Κοίταζε φοβισμένος όλους τους ταξιδιώτες που έμπαιναν στο χώρο αναμονής 28. Ένιωθε λες κι ήταν κάποιος επικίνδυνος εχθρός του κράτους, που ταξίδευε υπό αυστηρή επιτήρηση. Όταν κάλεσαν τους επιβάτες της πτήσης για το Όσλο, ανάσανε με ανακούφιση. Μπήκε τελευταίος στο αεροπλάνο.

Την ώρα που έδινε το εισιτήριο του στην αεροσυνοδό, τράβηξε στα γρήγορα ένα φάκελο με τ' όνομα του, που ήταν κολλημένος στην πόρτα του αεροπλάνου.

Η Σοφία κι ο Αλμπέρτο προσπέρασαν τη γέφυρα Μπρέβικ και σε λίγο έφτασαν στη διασταύρωση προς Κράγκερε.

«Τρέχεις με εκατόν ογδόντα», είπε η Σοφία.

«Μα είναι σχεδόν εννιά. Σε λίγο, θα προσγειωθεί στο Κιέβικ. Ευτυχώς που δεν υπάρχει Τροχαία για μας».

«Αν, όμως, συγκρουστείς με κανένα άλλο αυτοκίνητο;»

«Ούτε αυτό θα μας σταματήσει, από τη στιγμή που το αυτοκίνητο αυτό θα είναι ένα πραγματικό, κανονικό αυτοκίνητο. Μόνο αν είναι κάποιος από τους δικούς μας...»

«Ναι;»

«Ε, τότε θα πρέπει να προσέξουμε. Δεν είδες που προσπεράσαμε λίγο πριν τον Χέρμπι, το τρελό κατσαριδάκι;»

«Όχι!»

«Κι όμως. Ήταν σταματημένος κάπου κοντά στο Βέστφολντ».

«Το πούλμαν, όμως, μπροστά μας, δε θα καταφέρεις να το προσπεράσεις και τόσο εύκολα, αφού δεξιά κι αριστερά έχεις πυκνό δάσος».

«Δεν παίζει κανένα ρόλο, Σοφία. Κοίτα να δεις!»

Έστριψε μέσα στο δάσος και πέρασε μέσα από τους κορμούς των δέντρων, χωρίς κανένα πρόβλημα.

Η Σοφία αναστέναξε με ανακούφιση.

«Με τρόμαξες».

«Ακόμα κι αν περνούσαμε μέσα από έναν ατσάλινο τοίχο, πάλι δεν επρόκειτο να καταλάβεις τίποτα!»

«Αυτό σημαίνει ότι σε σύγκριση με τον γύρω κόσμο, εμείς δεν είμαστε παρά αέρας φρέσκος. Πνεύματα, σαν να λέμε!»

«Όχι, όχι. Τώρα αντιστρέφεις την αλήθεια. Η πραγματικότητα γύρω μας είναι για μας ένα αέρινο παραμύθι. Έτσι έχουν τα πράγματα».

«Αυτό θα πρέπει να μου το εξηγήσεις λίγο καλύτερα».

«Τότε άκουσε με καλά. Το πνεύμα δεν είναι "αέρας", δεν είναι ανάλαφρο σαν τους υδρατμούς και σαν τα σύννεφα. Πρόκειται, βέβαια, για μια ευρύτατα διαδεδομένη παρεξήγηση. Στην πραγματικότητα, όμως, ισχύει ακριβώς το αντίθετο. Το πνεύμα είναι πιο στέρεο κι από τον πάγο».

«Αυτό δεν το 'χα σκεφτεί ποτέ μου».

«Τότε άκουσε την ιστορία που θα σου πιο. Μια φορά κι έναν καιρό, ήταν ένας άνθρωπος που δεν πίστευε στους αγγέλους. Μια μέρα, λοιπόν, ένας άγγελος παρουσιάστηκε μπροστά του, εκεί που έκοβε ξύλα στο δάσος».

«Και μετά;»

«Προχώρησαν για λίγο μαζί. Κι αφού πέρασε κάμποση ώρα, ο άνθρωπος γύρισε στον άγγελο και του είπε: "Εντάξει, παραδέχομαι ότι υπάρχουν άγγελοι. Αλλά δεν είστε κανονικά πλάσματα όπως εμείς". "Τι εννοείς;" τον ρώτησε ο άγγελος. Και ο άνθρωπος γύρισε και του είπε: "Όταν περάσαμε από εκείνο το βράχο στη στροφή, εγώ πήγα γύρω γύρω, εσύ όμως πέρασες από μέσα του γλιστρώντας. Όταν φτάσαμε σ' εκείνο τον πεσμένο κορμό, που έκλεινε το μονοπάτι, εγώ αναγκάστηκα να σκαρφαλώσω και να πηδήξω από πάνω του, εσύ όμως πέρασες από μέσα του σαν να μην ήταν τίποτα". Ο άγγελος απόρησε με την εξήγηση αυτή. Και ρώτησε: "Δεν πρόσεξες το βάλτο που περάσαμε; Εκεί, διασχίσαμε κι οι δυο μας την ομίχλη, επειδή, απλούστατα, έχουμε κι οι δυο μας πολύ πιο σταθερή και στερεή κατασκευή από την ομίχλη"».

«Α...»

«Το ίδιο συμβαίνει και με μας, Σοφία. Το πνεύμα μπορεί να διαπεράσει ατσάλινες πόρτες. Ούτε τα τανκς ούτε οι βόμβες μπορούν να καταστρέψουν κάτι που είναι από πνεύμα».

«Αλλόκοτη σκέψη!»

«Σε λίγο θα περάσουμε από το Ρίσορ, παρόλο που φύγαμε πριν μία ώρα μόλις. Δεν ξέρεις πώς διψάω για ένα φλιτζάνι καφέ!»

Οταν έφτασαν στο Φιάνε, ακριβώς πριν το Σέντελεντ, είδαν ένα κεντράκι στην αριστερή πλευρά του δρόμου. Το έλεγαν «Σταχτοπούτα». Ο Αλμπέρτο έστριψε κόβοντας ταχύτητα και σταμάτησε μπροστά στην είσοδο.

Μπαίνοντας, η Σοφία προσπάθησε να πάρει μια παγωμένη Κόκα-κόλα από το ψυγείο, αλλά δεν κατάφερνε με τίποτα να κουνήσει το μπουκάλι. Λες κι ήταν κολλημένο. Λίγο πιο κει, ο Αλμπέρτο προσπαθούσε να γεμίσει με καφέ ένα πλαστικό ποτηράκι που είχε βρει μέσα στο αυτοκίνητο. Όλο κι όλο που έπρεπε να κάνει ήταν να πατήσει ένα κουμπάκι. Όσο κι αν προσπαθούσε όμως, δεν τα κατάφερνε.

Αυτό τον νευρίασε τόσο πολύ, που γύρισε στους υπόλοιπους θαμώνες και ζήτησε τη βοήθεια τους. Κανείς δεν αντέδρασε. Ο Αλμπέρτο τότε άρχισε να φωνάζει μ' όλη του τη δύναμη: «Θέλω καφέ!» Η Σοφία αναγκάστηκε να κλείσει τ' αφτιά της. Τόσο δυνατή ήταν η θυμωμένη κραυγή του.

Φαίνεται, ωστόσο, πως ούτε ο θυμός του ήταν αληθινός. Γιατί αμέσως μετά έβαλε τα γέλια.

«Δεν μπορούν να μας ακούσουν. Κι εμείς, φυσικά, δεν μπορούμε να πιούμε τον καφέ τους».

Ετοιμάζονταν κιόλας να τα μαζέψουν και να φύγουν άπρακτοι. όταν μια ηλικιωμένη γυναίκα σηκώθηκε από τη θέση της και τους πλησίασε. Φορούσε κατακόκκινη φούστα, μια μπλε πλεχτή ζακέτα κι ένα λευκό μαντίλι στο κεφάλι της. Τα χρώματα αυτά κι ολόκληρη η μορφή της ήταν στα μάτια τους πιο ξεκάθαρα απ' οτιδήποτε άλλο μέσα στο μικρό κεντράκι.

Η γριά πλησίασε τον Αλμπέρτο και του είπε:

«Πολύ σαματά κάνεις, νεαρέ».

«Συγνώμη».

«Είπες πως θέλεις καφέ;»

«Ναι, αλλά...»

«Έχουμε ακριβώς δίπλα ένα καφενείο που ασφαλώς θα σε σερβίρει».

Την ακολούθησαν και πήραν ένα μικρό μονοπάτι που οδηγούσε πίσω από τη «Σταχτοπούτα». Προχωρώντας, η γυναίκα τους ρώτησε:

«Είστε καινούριοι στα μέρη μας;»

«Όπως βλέπετε», αποκρίθηκε ο Αλμπέρτο.

«Ναι, ναι. Καλώς ήρθατε στην αιωνιότητα, παιδιά!»

«Κι εσείς;»

«Εγώ κατάγομαι από ένα παραμύθι των αδελφών Γκριμ. Γράφτηκε πριν από εκατόν πενήντα χρόνια, ίσως και παραπάνω. Εσείς από πού είστε;»

«Από ένα βιβλίο φιλοσοφίας. Εγώ είμαι καθηγητής φιλοσοφίας, και η Σοφία είναι η μαθήτρια μου».

«Χι... χι, χι... να και κάτι καινούριο».

Σύντομα, έφτασαν σ' ένα ξέφωτο. Ολόγυρα είδαν κάμποσα καφετιά σπιτάκια. Στην πλατεία ανάμεσα τους, ήταν αναμμένη μια ω-

ραία φωτιά για τη νύχτα τ' Αϊ-Γιαννιού. Γύρω της χόρευαν ένα σωρό πολύχρωμες φιγούρες. Πολλές ήταν γνώριμες στη Σοφία. Είδε τη Χιονάτη και δυο-τρεις από τους νάνους, τον Τυχερό Γιαννάκη και τον Σέρλοκ Χολμς. Είδε την Κοκκινοσκουφίτσα και τη Σταχτοπούτα. Μαζί τους γιόρταζαν κι ένα σωρό γνώριμες μορφές που δεν είχαν όνομα: καλικατζαράκια και νεράιδες, φαύνοι και μάγισσες, άγγελοι και διαβολάκια. Η Σοφία ανακάλυψε ανάμεσα τους κι ένα γνήσιο Τρολ.

«Εδώ γίνεται χαμός!» φώναξε ο Αλμπέρτο.

«Ε. σήμερα έχουμε γιορτή. Τ' Αϊ-Γιαννιού, βλέπεις!» αποκρίθηκε η γριούλα. «Τέτοια συγκέντρωση έχουν να δουν τα μάτια μου από την τελευταία νύχτα των μαγισσών, στη Γερμανία. Εδώ ήρθα απλώς επίσκεψη. Τι είπες πως θέλεις; Καφέ;»

«Ναι, παρακαλώ».

Τότε μόλις πρόσεξε η Σοφία πως όλα τα σπιτάκια ήταν χτισμένα από παντεσπάνι, καραμέλα και ζάχαρη. Αρκετοί από τους συγκεντρωμένους έκοβαν κομματάκια από τους τοίχους και τα 'τρωγαν. Αλλά μια ζαχαροπλάστισσα έκοβε βόλτες ανάμεσα τους κι επιδώρθωνε ό,τι έλειπε. Η Σοφία έκοψε μια μικρή μπουκιά από το περβάζι ενός παραθύρου. Ήταν το πιο νόστιμο και το πιο γλυκό πράγμα που είχε φάει ποτέ στη ζωή της.

Η γριούλα δεν άργησε να γυρίσει μ' ένα φλιτζάνι καφέ στα χέρια της.

«Χίλια ευχαριστώ», είπε ο Αλμπέρτο.

«Και πώς σκέφτονται οι αξιότιμοι επισκέφτες μας να πληρώσουν για το καφεδάκι τους;:»

«Να πληρώσουμε;»

«Εδώ πληρώνουμε με ιστορίες. Για ένα φλιτζάνι καφέ, μια μικρή ιστοριούλα θα είναι υπεραρκετή».

«Θα μπορούσαμε να διηγηθούμε, την απίστευτη ιστορία της ανθρωπότητας». είπε ο Αλμπέρτο. «Το πρόβλημα είναι ότι βιαζόμαστε τρομερά. Έχουμε μια επείγουσα δουλειά. Δεν μπορούμε να ξανάρθουμε και να πληρώσουμε αργότερα:»

«Φυσικά και μπορείτε. Και γιατί, παρακαλώ, βιάζεστε τόσο πολύ;»

Ο Αλμπέρτο τής εξήγησε την κατάσταση, κι η γριά είπε:

«Λοιπόν, είστε, στ' αλήθεια, κάτι καινούριο στα μέρη μας. Θα πρέπει, όμως, να κόψετε σύντομα τον ομφάλιο λώρο που σας συνδέει ακόμα με τον τόπο της καταγωγής σας. Εμείς εδώ δεν είμαστε από σάρκα και οστά. Είμαστε ο "λαός των αοράτων".».

Σε λίγο, ο Αλμπέρτο κι η Σοφία περνούσαν και πάλι μπροστά από τη «Σταχτοπούτα» κι έμπαιναν στο κόκκινο αυτοκινητάκι τους. Ακριβώς δίπλα τους, μια νευρική μαμά βοηθούσε το αγοράκι της να κάνει πιπί του.

Έκοψαν αρκετές φορές ακόμα δρόμο και δεν άργησαν να φτάσουν στο Λίλεσαντ.

Η πτήση SX876 από την Κοπεγχάγη προσγειώθηκε ακριβώς στην ώρα της, στις 21:35. Την ώρα που το αεροπλάνο έπαιρνε θέση στο διάδρομο απογείωσης στο αεροδρόμιο της Κοπεγχάγης, ο ταγματάρχης άνοιξε το φάκελο που είχε βρει τελευταίο. Στο σημείωμα έγραφε: «Κύριον ταγματάρχη Κναγκ που μόλις παρέδωσε το εισιτήριο του στην αεροσυνοδό, Νύχτα τ Αϊ-Γιαννιού».

Αγαπημένε μου μπαμπά,
Ίσως περίμενες να με δεις στην Κοπεγχάγη, αλλά αυτό δεν ήταν απαραίτητο. Ο τρόπος που ελέγχω τις πράξεις και τις κινήσεις σου είναι πολύ πιο ραφιναρισμένος. Σε βλέπω παντού, μπαμπά. Ανακάλυψα, βλέπεις, μια παλιά οικογένεια τσιγγάνων, που πριν από πολλά πολλά χρόνια είχε πουλήσει στην προγιαγιά μου ένα μαγικό καθρέφτη. Οι ίδιοι αυτοί τσιγγάνοι μού πούλησαν τώρα μια μαγική κρυστάλλινη σφαίρα. Αυτή τη στιγμή, σε βλέπω- έχεις μόλις μπει στο αεροπλάνο και κάθεσαι στη θέση σου. Μην ξεχάσεις να δέσεις τη ζώνη σου και να φέρεις τη ράχη του καθίσματος σου σε κάθετη θέση, ώσπου να σβήσει το φωτεινό σήμα. Μόλις το αεροπλάνο απογειωθεί, μπορείς να λύσεις τη ζώνη σου και να κατεβάσεις τη ράχη του καθίσματος σου σε πιο αναπαυτική θέση. Καλά θα κάνεις να ξεκουραστείς κατά τη διάρκεια της πτήσης, ώστε να φτάσεις ξεκούραστος στο σπίτι. Ο καιρός εδώ στο Λίλεσαντ είναι υπέροχος, αν κι η θερμοκρασία είναι κατά τι χαμηλότερη σε σύγκριση με το Λίβανο. Σου εύχομαι καλό ταξίδι. Φιλιά από τη μάγισσα την κόρη σου, τη βασίλισσα του παιχνιδιού και προστάτιδα θεά της Ειρωνείας.

Ο Άλμπερτ Κναγκ δεν ήταν σίγουρος αν είχε θυμώσει ή αν ήταν απλούστατα ξεθεωμένος στην κούραση. Ξάφνου όμως, έβαλε, άθελα του σχεδόν, τα γέλια. Και το γέλιο του ήταν τόσο δυνατό, ώστε οι υπόλοιποι επιβάτες γύρισαν να τον κοιτάξουν. Ύστερα, το αεροπλάνο απογειώθηκε.

Η Χίλντε τον είχε πληρώσει με το ίδιο νόμισμα. Αλλά υπήρχε μια σημαντική διαφορά: θύματα της δικής του πλεκτάνης ήταν μονάχα η Σοφία κι ο Αλμπέρτο. Κι αυτοί οι δυο δεν ήταν παρά πλάσματα της φαντασίας του.

Στη συνέχεια, ακολούθησε τη συμβουλή της κόρης του. Έγειρε πίσω τη ράχη του καθίσματος του και πήρε έναν υπνάκο. Δεν ξύπνησε τελείως παρά μόνο όταν πέρασε και τον έλεγχο διαβατηρίων και βρέθηκε στην αίθουσα αφίξεων του αεροδρομίου. Εκεί, τον περίμενε μια μικρή διαδήλωση.

Οχτώ-δέκα κορίτσια στην ηλικία της Χίλντε κρατούσαν πανό και αυτοσχέδια πλακάτ που έγραφαν: «ΚΑΛΩΣ ΗΡΘΕΣ, ΜΠΑΜΠΑ!», «Η ΧΙΛΝΤΕ ΣΕ ΠΕΡΙΜΕΝΕΙ ΣΤΟΝ ΚΗΠΟ» και «ΖΗΤΩ Η ΕΙΡΩΝΕΙΑ!».

Το χειρότερο ήταν πως ο ταγματάρχης δεν μπορούσε να χωθεί απλούστατα σ' ένα ταξί και να φύγει. Έπρεπε να περιμένει τις αποσκευές του. Οι φιλενάδες της Χίλντε στριφογύριζαν γύρω του σαν μέλισσες, και διάβασε τα συνθήματα τους αμέτρητες φορές. Δεν κατάφερε να χαμογελάσει, παρά μόνο όταν ένα κορίτσι τού πρόσφερε ένα μπουκέτο τριαντάφυλλα. Ψαχούλεψε τις τσάντες του και μοίρασε σ' όλες τις διαδηλώτριες καραμέλες κι αμυγδαλωτά. Δεν κράτησε παρά ένα σακουλάκι μόνο για τη Χίλντε. Οταν έφτασαν, επιτέλους, οι αποσκευές του, ένας νεαρός όρμησε καταπάνω του και του δήλωσε ότι βρισκόταν στην υπηρεσία της βασίλισσας του παιχνιδιού, η οποία του είχε αναθέσει την αποστολή να συνοδεύσει τον ταγματάρχη στο Μπιέρκελι. Οι διαδηλώτριες χάθηκαν ανάμεσα στο πλήθος.

Πήραν τον αυτοκινητόδρομο Ε18. Σε όλες τις γέφυρες, σε όλες τις εισόδους των τούνελ, κρέμονταν πανό: «Καλώς ήρθες!», «Η γαλοπούλα σε περιμένει!», «Μπαμπά, σε βλέπω!»

Ο Αλμπερτ Κναγκ ανάσανε με ανακούφιση, όταν έφτασε, επιτέλους, στο πορτάκι του κήπου του, στο Μπιέρκελι. Ευχαρίστησε τον οδηγό του και του έδωσε ένα κατοστάρικο και τρία κουτιά Κάρλσμπεργκ.

Η γυναίκα του Μάριτ τον περίμενε στην πόρτα. Αφού έμειναν αγκαλιασμένοι για κάμποση ώρα, εκείνος ρώτησε:

«Που είναι;»

«Κάθεται και σε περιμένει στη μικρή προβλήτα, Άλμπερτ».

Ο Αλμπέρτο κι η Σοφία άφησαν το κόκκινο αυτοκίνητο τους μπροστά στο ξενοδοχείο Νόργκε, στην κεντρική πλατεία του Λίλεσαντ. Ήταν δέκα παρά τέταρτο. Στα μικρά νησάκια κοντά στην ακτή, ήταν αναμμένες τεράστιες φωτιές για τη βραδιά τ' Αϊ-Γιαννιού.

«Πώς θα το βρούμε το Μπιέρκελι;» ρώτησε η Σοφία.

«Θα ψάξουμε. Θυμάσαι την εικόνα που κρεμόταν στο σπιτάκι. του δάσους;»

«Πρέπει να βιαστούμε. Θέλω να είμαι εκεί πριν φτάσει εκείνος».

Προχώρησαν βιαστικοί παίρνοντας μικρούς δρόμους, περνώντας βράχια και πλαγιές απότομες. Το μόνο στοιχείο που είχαν στα χέρια τους ήταν πως το Μπιέρκελι βρισκόταν δίπλα στην ακτή.

Ξάφνου, η Σοφία φώναξε:

«Να το! Το βρήκαμε!»

«Νομίζω πως έχεις δίκιο. Αλλά μη φωνάζεις τόσο πολύ!»

«Σιγά τώρα! Αφού κανείς δεν μπορεί να μας ακούσει».

«Αγαπητή μου Σοφία! Απογοητεύομαι που μετά από τόσα μαθήματα φιλοσοφίας εξακολουθείς να βγάζεις βιαστικά συμπεράσματα».

«Μα...»

«Δε φαντάζομαι να πιστεύεις στα σοβαρά ότι σ' αυτή την περιοχή δεν υπάρχουν ούτε καλικατζαράκια, ούτε ξωτικά, ούτε πνεύματα του δάσους, ούτε καν μια καλή νεράιδα;»

«Αχ, συγνώμη!»

Πέρασαν το πορτάκι του κήπου και προχώρησαν στο χαλικόστρωτο μονοπάτι προς το σπίτι. Μπροστά στην κούνια, ο Αλμπέρτο σταμάτησε. Λίγο πιο κει, ήταν στρωμένο ένα τραπέζι για τρεις.

«Τη βλέπω!» ψιθύρισε η Σοφία. «Κάθεται στην προβλήτα, ακριβώς όπως και στ' όνειρο μου».

«Βλέπεις που ο κήπος της μοιάζει με τον δικό σου;»

«Έχεις δίκιο. Με την κούνια και τα λοιπά. Μπορώ να πάω στη Χίλντε;»

«Φυσικά. Εγώ θα σε περιμένω στο αυτοκίνητο...»

Η Σοφία κατέβηκε τρέχοντας ως την ακτή. Λίγο έλειψε να κουτρουβαλιαστεί πάνω στη Χίλντε. Τελικά, τα κατάφερε και κάθισε δίπλα της ωραία και καλά.

Η Χίλντε κρατούσε το σκοινί της βαρκούλας, που ήταν δεμένη στην προβλήτα. Στο αριστερό της χέρι κρατούσε ένα χαρτί. Ήταν φανερό πως κάτι περίμενε. Κοιτούσε διαρκώς το ρολόι της.

Η Σοφία τη βρήκε πολύ όμορφη. Είχε ανοιχτόξανθες μπούκλες και καταπράσινα μάτια. Φορούσε ένα κίτρινο καλοκαιρινό φόρεμα. Έμοιαζε λίγο με τη Γιόρουν.

Η Σοφία προσπάθησε να της μιλήσει, παρόλο που ήξερε ότι οι προσπάθειες της θα απέβαιναν άκαρπες.

«Χίλντε! Εγώ είμαι! Η Σοφία!»

Η Χίλντε δεν αντέδρασε.

Η Σοφία γονάτισε δίπλα της και προσπάθησε να φωνάξει μέσα στ' αφτί της:

«Χίλντε, μ' ακούς; Είσαι τυφλή και κουφή;»

Δεν είχε παίξει τώρα δα τα βλέφαρα της η Χίλντε; Δεν ήταν αυτό ένα ανεπαίσθητο σημάδι πως κάτι, κάτι είχε ακούσει;

Ύστερα, η Χίλντε γύρισε. Γύρισε απότομα το κεφάλι της προς τα δεξιά και βρέθηκε να κοιτάζει τη Σοφία στα μάτια. Το βλέμμα της. όμως, έμοιαζε να περνάει μέσα από τη Σοφία και να κοιτάζει κάτι άλλο, πιο πίσω, πιο μακριά.

«Σοφία, μη φωνάζεις έτσι!»

Αυτός ήταν ο Αλμπέρτο από το αυτοκίνητο.

«Δε θέλω να μαζέψουμε εδώ όλες τις αργόσχολες νεράιδες της περιοχής!»

Η Σοφία σταμάτησε να φωνάζει και κάθισε σιωπηλή δίπλα στη Χίλντε. Της άρεσε που ήταν τόσο κοντά η μία στην άλλη.

Έπειτα, άκουσε μια βαθιά αντρική φωνή: «Χίλντε!»

Ήταν ο ταγματάρχης - με τη στολή του και το μπερέ του. Στεκόταν λίγο πιο πάνω, στην άκρη του κήπου.

Η Χίλντε βρέθηκε όρθια μ' ένα πήδημα κι έτρεξε προς το μέρος του. Συναντήθηκαν ανάμεσα στο κόκκινο αυτοκίνητο και την κούνια του κήπου. Ο πατέρας πήρε την κόρη του στην αγκαλιά του και τη σήκωσε ψηλά στον αέρα.

Η Χίλντε καθόταν στην προβλήτα και περίμενε τον πατέρα της. Κάθε τέταρτο που περνούσε, προσπαθούσε να φανταστεί πού ήταν εκείνος, τι έκανε και πώς ένιωθε. Είχε σημειώσει τις ώρες και τα λεπτά σ' ένα χαρτάκι, που όλη μέρα δεν είχε αφήσει καθόλου από τα χέρια της.

Της είχε θυμώσει, άραγε; Μα δεν μπορούσε να τον αφήσει έτσι, σαν να μην είχε γίνει τίποτα, τη στιγμή που εκείνος είχε γράψει στα κρυφά ολόκληρο βιβλίο για λογαριασμό της!

Κοίταξε πάλι το ρολόι της. Ήταν δέκα και τέταρτο. Από λεπτό σε λεπτό, ο πατέρας της έπρεπε να φτάσει.

Τι ήταν αυτό; Δεν άκουσε μια αδύναμη ανάσα, όπως τότε, στ' όνειρο της με τη Σοφία:

Τινάχτηκε και γύρισε. Κάτι ήταν, όσο γι' αυτό, η Χίλντε έβαζε το χέρι της στη φωτιά. Αλλά τι πράγμα;

Για μερικά δευτερόλεπτα φοβήθηκε μήπως έβλεπε κανένα όραμα, μήπως κάτι υπερφυσικό την είχε πλησιάσει.

«Χίλντε!»

Γύρισε αμέσως από την άλλη. Ήταν ο πατέρας της! Στεκόταν ψηλά, στον κήπο!

Η Χίλντε βρέθηκε όρθια μ' ένα πήδημα κι έτρεξε προς το μέρος του. Συναντήθηκαν στην κούνια. Ο μπαμπάς την αγκάλιασε και τη σήκωσε ψηλά σφίγγοντας την στα χέρια του.

Η Χίλντε δάκρυσε, κι ο ταγματάρχης δαγκώθηκε, για να μη δακρύσει κι αυτός.

«Ολόκληρη γυναίκα έγινες, Χίλντε».

«Κι εσύ ολόκληρος συγγραφέας!»

Η Χίλντε σκούπισε τα μάτια της με το μανίκι του κίτρινου φορέματος της.

«Λοιπόν, είμαστε πάτσι;» τον ρώτησε.

«Πάτσι».

Κάθισαν κι οι τρεις στο τραπέζι. Η Χίλντε άκουσε ένα προς ένα όλα τα παθήματα του πατέρα της από τη στιγμή που έφτασε στην Κοπεγχάγη ως την άφιξη του στο Λίλεσαντ. Και γελούσε, γελούσε ασταμάτητα.

«Το φακελάκι στην καφετέρια δεν το βρήκες;»

«Δεν πρόλαβα καν να βάλω μια μπουκιά στο στόμα μου, παλιοκόριτσο! Τώρα πεινάω σαν λύκος!»

«Καημένε μπαμπά μου!»

«Πλάκα μου 'κανες με τη γαλοπούλα;»

«Όχι, όχι! Η μαμά θα σερβίρει!»

Ύστερα, κουβέντιασαν ώρα πολλή για το ντοσιέ και την ιστορία της Σοφίας και του Αλμπέρτο. Τη γαλοπούλα, τη ρώσικη σαλάτα, το κρασί και το ψωμί που είχε ζυμώσει η Χίλντε, τα 'φερε η μαμά στο τραπέζι.

Κάποια στιγμή, που ο μπαμπάς ετοιμαζόταν να πει κάτι για τον Πλάτωνα, η Χίλντε ξαφνικά τον έκοψε.

«Σσστ!»

«Τι τρέχει;»

«Δεν άκουσες; Δεν άκουσες κάτι; Ένα σφύριγμα;»

«Όχι».

«Είμαι σίγουρη πως κάτι άκουσα. Θα 'ταν κανένα ποντικάκι».

Το τελευταίο πράγμα που είπε ο μπαμπάς, την ώρα που η μαμά είχε πάει να φέρει το κρασί, ήταν:

«Τα μαθήματα φιλοσοφίας, πάντως, δεν έχουν τελειώσει ακόμα».

«Τι εννοείς;»

«Σήμερα το βράδυ, θα σου μιλήσω για το Διάστημα».

Πριν αρχίσουν το φαγητό τους, τράβηξε τη γυναίκα του και την κάθισε στα γόνατα του.

«Η Χίλντε τώρα πια μεγάλωσε, και δεν μπορώ να την παίρνω στα γόνατα μου. Εσύ, όμως, είσαι ακόμα του χεριού μου...»

Και την κράτησε εκεί πολλή ώρα, πριν την αφήσει να φάει κι εκείνη κάτι.

«Και να σκεφτεί κανείς ότι κοντεύεις σαράντα χρονών...»

Την ώρα που η Χίλντε κι ο πατέρας της έπεφταν ο ένας στην αγκαλιά του άλλου, η Σοφία δάκρυσε συγκινημένη.

Δεν μπορούσε να φτάσει τη Χίλντε! Δεν μπορούσε να της μιλήσει!

Ένιωσε πως ζήλευε τη Χίλντε, απλά και μόνο επειδή ήταν άνθρωπος με σάρκα και οστά.

Όταν η Χίλντε κι ο ταγματάρχης κάθισαν στο στρωμένο τραπέζι, ο Αλμπέρτο τής έκανε σινιάλο κορνάροντας.

Η Σοφία σήκωσε το κεφάλι της. Το ίδιο έκανε κι η Χίλντε. Ή μήπως της φάνηκε;

Η Σοφία έτρεξε στον Αλμπέρτο και κάθισε δίπλα του.

«Να καθίσουμε λίγο να βλέπουμε;» τη ρώτησε εκείνος.

Η Σοφία έγνεψε καταφατικά.

«Έκλαψες;»

Πάλι κούνησε το κεφάλι της.

«Τι έχεις, λοιπόν;»

«Είναι ευτυχισμένη, είναι ένας αληθινός άνθρωπος... Σε λίγο θα μεγαλώσει και θα γίνει αληθινή γυναίκα. Και θα κάνει σίγουρα αληθινά παιδιά...»

«Κι εγγόνια, Σοφία. Όλα, όμως, έχουν και την άλλη πλευρά τους. Αυτό προσπαθώ να σου μάθω, από την αρχή κιόλας των μαθημάτων μας».

«Τι θέλεις να πεις;»

«Ότι κάθε νόμισμα έχει δύο πλευρές. Πιστεύω, όπως κι εσύ, ότι η Χίλντε είναι ευτυχισμένη. Όποιος, όμως, δέχεται να παίξει το παιχνίδι της ζωής, παίζει μαζί και το παιχνίδι του θανάτου. Γιατί το τέλος της ζωής είναι ο θάνατος».

«Δεν είναι, όμως, καλύτερα να ζήσει κανείς κι ας πεθάνει στο τέλος, από το να μη ζήσει καθόλου;»

«Δεν μπορούμε να ζήσουμε μια ζωή σαν αυτή που ζει η Χίλντε... ή ο ταγματάρχης. Εντάξει. Σ' αντάλλαγμα, όμως, δε θα πεθάνουμε ποτέ. Δε θυμάσαι τι είπε η γριούλα που συναντήσαμε στο δάσος; Ανήκουμε στο "λαό των αοράτων". Είπε, ακόμα, ότι η ίδια είναι πάνω από εκατόν πενήντα χρονών. Στη γιορτή γύρω από τη φωτιά, είδα πολλούς που έχουν στην πλάτη τους τρεις χιλιάδες χρόνια και παραπάνω».

«Αυτό που ζηλεύω περισσότερο στη Χίλντε είναι, ίσως, αυτή η οικογενειακή ζωή».

«Μα κι εσύ έχεις μια οικογένεια. Έχεις μια γάτα, δυο παπαγαλάκια και μια χελώνα...»

«Αφού αυτή την πραγματικότητα την αφήσαμε μια για πάντα».

«Μην το λες αυτό! Αυτή την πραγματικότητα την άφησε μια για πάντα ο ταγματάρχης μας και κανένας άλλος. Αυτός έβαλε την τελεία κι έκλεισε το βιβλίο. Και δεν πρόκειται να μας ξαναβρεί ποτέ πια».

«Δηλαδή, μπορούμε να γυρίσουμε πίσω;»

«Μπορούμε να πηγαίνουμε όποτε θέλουμε. Αλλά θα γνωρίσουμε κι άλλους φίλους στο δάσος, πίσω από τη «Σταχτοπούτα», στο Φιάνε».

Τελικά, η οικογένεια Κναγκ άρχισε να τρώει. Για μια στιγμή, η Σοφία φοβήθηκε μήπως τα πράγματα ξετυλιχτούν όπως και στο δικό της φιλοσοφικό γκάρντεν πάρτι. Ο ταγματάρχης, πάντως, όλο πείραζε τη γυναίκα του. Στο τέλος, όμως, περιορίστηκε να την κρατάει απλώς καθισμένη στα γόνατα του.

Το αυτοκίνητο τους βρισκόταν λίγο πιο πέρα από το τραπέζι. Πού και πού, τα λόγια τους έφταναν στ' αφτιά του Αλμπέρτο και της Σοφίας. Οι δυο τους κοίταζαν τον κήπο κι είχαν όλο τον καιρό δικό τους για να θυμηθούν το φοβερό πάρτι της Σοφίας, με όλες του τις λεπτομέρειες.

Ήταν πια μεσάνυχτα, όταν η οικογένεια Κναγκ σηκώθηκε από το τραπέζι. Η Χίλντε κι ο ταγματάρχης κάθισαν στην κούνια κι έγνεψαν χαιρετώντας τη μαμά που κατευθύνθηκε προς το σπίτι.

«Άντε να κοιμηθείς, μαμά. Μη μας περιμένεις. Έχουμε πολλά να πούμε».

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΜΠΑΜ

... είμαστε κι εμείς χρυσόσκονη από τ' αστέρια...

Η ΧΙΛΝΤΕ ΒΟΛΕΥΤΗΚΕ ΣΤΗΝ ΚΟΥΝΙΑ, δίπλα στον πατέρα της. Η ώρα κόντευε δώδεκα. Κοίταζαν κι οι δυο τους τον ουρανό πάνω από τον μικρό κόλπο· τα πρώτα χλομά αστέρια είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνιση τους. Τα κυματάκια έσβηναν απαλά στα βράχια κάτω από την προβλήτα.

Πρώτος, τελικά, έσπασε τη σιωπή ο μπαμπάς:

«Παράξενο πράγμα να σκέφτεσαι ότι ζούμε σ' ένα μικρό πλανήτη, κάπου μέσα στο Σύμπαν».

«Ναι...»

«Η γη είναι ένας από τους πολλούς πλανήτες που γυρίζουν γύρω από τον ήλιο. Ο πλανήτης μας, όμως, είναι ο μόνος όπου υπάρχει ζωή».

«Ο μόνος σ' όλο το Σύμπαν;»

«Ναι, μπορεί. Ίσως, όμως, να συμβαίνει το αντίθετο, και το Σύμπαν να βράζει από ζωή. Είναι ασύλληπτα μεγάλο· οι αποστάσεις είναι τρομαχτικές. Τις μετράμε σε λεπτά και σε έτη φωτός».

«Τι σημαίνει αυτό ακριβώς;»

«Ένα λεπτό φωτός είναι η απόσταση που διανύει το φως μέσα σ' ένα λεπτό. Και είναι απίστευτα μεγάλη, αν σκεφτείς ότι το φως, σ' ένα δευτερόλεπτο, διανύει 300.000 χιλιόμετρα. Ένα λεπτό φωτός ισοδυναμεί, μ' άλλα λόγια, με 300.000 επί 60 - ή 18 εκατομμύρια χιλιόμετρα. Ένα έτος φωτός είναι περίπου 9,5 εκατομμύρια εκατομμύρια χιλιόμετρα».

«Πόσο μακριά είναι ο ήλιος;»

«Κάτι παραπάνω από οχτώ λεπτά φωτός. Η ακτίνα που ζεσταίνει τα μάγουλα μας ένα όμορφο πρωινό του Ιουνίου έχει ταξιδέψει οχτώ λεπτά στο Διάστημα, πριν φτάσει ως εμάς».

«Για λέγε παρακάτω!»

«Ο Πλούτωνας -ο πιο απομακρυσμένος από τους πλανήτες του ηλιακού μας συστήματος- απέχει από μας λίγο περισσότερο από πέντε ώρες φωτός. Ο αστρονόμος, που βλέπει τον Πλούτωνα μέσα από το τηλεσκόπιο του, κοιτάζει στην πραγματικότητα κάτι, το οποίο βρίσκεται πέντε ώρες προς τα πίσω, στο παρελθόν. Μπορούμε να πούμε πως η εικόνα του Πλούτωνα χρειάζεται πέντε ώρες για να μας φτάσει».

«Δεν είναι εύκολο να το φανταστεί κανείς. Νομίζω, όμως, ότι καταλαβαίνω τι θέλεις να πεις».

«Εντάξει, Χίλντε. Αλλά μόλις που αρχίσαμε να προσανατολιζόμαστε. Ο δικός μας ήλιος είναι ένας μόνο από τα τετρακόσια εκατομμύρια άλλα άστρα του γαλαξία μας. Ο γαλαξίας αυτός είναι σαν ένας τεράστιος δίσκος με πολλές σπειροειδείς απολήξεις που μοιάζουν με γιγάντια μπράτσα. Σ' ένα απ' αυτά τα μπράτσα βρίσκεται κι ο ήλιος μας. Αν μια ξάστερη νύχτα του χειμώνα κοιτάξουμε τον ουρανό, θα δούμε μια φαρδιά ζώνη άστρων, επειδή κοιτάζουμε προς το κέντρο του γαλαξία μας».

«Γι' αυτό κι ο γαλαξίας λέγεται στον τόπο μας και "κήπος του χειμώνα"».

«Η απόσταση που μας χωρίζει από το πιο κοντινό μας αστέρι στο γαλαξία είναι τέσσερα έτη φωτός. Μπορεί να είναι αυτό εκεί το αστεράκι πάνω από το νησάκι. Φαντάσου ότι κάποιος κάθεται αυτή τη στιγμή εκεί πάνω και κοιτάζει τ' αστέρια μ' ένα πολύ δυνατό τηλεσκόπιο. Βλέπει το Μπιέρκελι, όπως ήταν πριν από τέσσερα χρόνια. Μπορεί, αν το τηλεσκόπιο του είναι αρκετά δυνατό, να βλέπει ένα εντεκάχρονο κοριτσάκι καθισμένο σ' αυτήν εδώ την κούνια, να κουνάει τα ποδαράκια του».

«Έχω μείνει με το στόμα ανοιχτό!»

«Κι αυτός είναι ο πιο κοντινός μας γείτονας. Ολόκληρος ο γαλαξίας έχει φάρδος 90.000 έτη φωτός. Αυτό σημαίνει ότι το φως χρειάζεται τόσα χρόνια για να φτάσει από τη μια άκρη του γαλαξία στην άλλη. Βλέποντας ένα άστρο μέσα στο γαλαξία μας, που απέχει από μας 50.000 έτη φωτός, ρίχνουμε μια ματιά στο παρελθόν, που φτάνει 50.000 χρόνια πίσω».

«Αυτή η σκέψη παραείναι μεγάλη για ένα κεφαλάκι μικρό σαν το δικό μου».

«Κοιτάζοντας, λοιπόν, το Διάστημα, κοιτάζουμε το παρελθόν.

Δεν έχουμε άλλη επιλογή. Δεν ξέρουμε *πώς* είναι τώρα έξω στο Διάστημα. Όταν σηκώνουμε τα μάτια μας και βλέπουμε ένα αστέρι, που βρίσκεται χιλιάδες έτη φωτός μακριά μας, ταξιδεύουμε, στην πραγματικότητα, χιλιάδες χρόνια πίσω στην ιστορία του Διαστήματος».

«Αυτό είναι ασύλληπτο».

«Όλα όσα βλέπουμε φτάνουν στα μάτια μας με τη μορφή φωτεινών κυμάτων. Και τα κύματα αυτά χρειάζονται χρόνο για να ταξιδέψουν στο Διάστημα και να φτάσουν ως εδώ. Μπορούμε να το παρομοιάσουμε με τον κεραυνό. Πρώτα βλέπουμε την αστραπή και λίγο μετά ακούμε τον κεραυνό. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα ηχητικά κύματα ταξιδεύουν πιο αργά από τα φωτεινά κύματα. Κάθε φορά που ακούω έναν κεραυνό, ακούω κάτι που συνέβη λίγο πριν. Το ίδιο συμβαίνει και με τα άστρα. Κάθε φορά που κοιτάζω ένα άστρο χιλιάδες έτη φωτός μακριά μας, τότε κοιτάζω τον "κεραυνό" ενός πράγματος που βρίσκεται χιλιάδες χρόνια πίσω, στο παρελθόν».

«Κατάλαβα».

«Ως τώρα, όμως, μιλήσαμε μόνο για τον δικό μας γαλαξία. Οι αστρονόμοι υπολογίζουν ότι στο Σύμπαν υπάρχουν γύρω στα εκατό δισεκατομμύρια γαλαξίες. Κι ο καθένας απ' αυτούς έχει, με τη σειρά του, γύρω στα εκατό δισεκατομμύρια άστρα. Ο πιο κοντινός μας γαλαξίας είναι η Ανδρομέδα, που απέχει από μας δύο εκατομμύρια έτη φωτός. Αυτό σημαίνει ότι το φως της Ανδρομέδας χρειάζεται δύο εκατομμύρια χρόνια για να φτάσει ως εμάς. Κι επίσης, ότι ρίχνουμε ένα βλέμμα δύο εκατομμύρια χρόνια πίσω, όταν βλέπουμε ψηλά στον ουρανό την Ανδρομέδα. Αν εκεί πάνω κάθεται τώρα κάποιος και κοιτάζει τ' άστρα -και φαντάζομαι κάποιο μικροσκοπικό, πονηρό τύπο που ρυθμίζει το τηλεσκόπιο του, για να καθαρίσει μπροστά στα μάτια του η εικόνα της γης μας-, τότε αυτός ο κάποιος δε μας βλέπει. Δεν μπορεί να μας δει. Το πολύ πολύ ν' ανακαλύψει μερικούς πρωτόγονους ανθρώπους με μικροσκοπικό κρανίο».

«Τα 'χω χαμένα».

«Οι πιο μακρινοί γαλαξίες, την ύπαρξη των οποίων γνωρίζουμε σήμερα, βρίσκονται περίπου δέκα δισεκατομμύρια έτη φωτός μακριά μας. Όταν δεχόμαστε σήματα απ' αυτούς, είναι σαν ν' αντικρίζουμε το πολύ μακρινό παρελθόν της ιστορίας του Σύμπαντος. Το

χρονικό αυτό διάστημα καλύπτει δύο φορές τουλάχιστον την ιστορία ταυ δικού μας ηλιακού συστήματος».

«Έχω αρχίσει και ζαλίζομαι».

«Είναι πράγματι πολύ δύσκολο να συλλάβει κανείς τι σημαίνει ένα τέτοιο βλέμμα προς τα πίσω, προς το παρελθόν. Οι αστρονόμοι, ωστόσο, βρήκαν κάτι ακόμα, πολύ σημαντικό για τον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο».

«Δηλαδή;»

«Κανένας γαλαξίας δε στέκεται ακίνητος στο Διάστημα. Όλοι κινούνται με ασύλληπτη ταχύτητα και απομακρύνονται ο ένας από τον άλλο. Όσο πιο μακριά μας βρίσκονται τόσο πιο γρήγορα μοιάζουν να κινούνται. Αυτό σημαίνει ότι οι αποστάσεις μεταξύ τους διαρκώς μεγαλώνουν».

«Προσπαθώ να το φανταστώ».

«Αν πάρεις ένα μπαλόνι ξεφούσκωτο και ζωγραφίσεις πάνω του μαύρες κουκκίδες, οι κουκκιδίτσες αυτές θ' απομακρύνονται διαρκώς η μία από την άλλη καθώς θα το φουσκώνεις. Το ίδιο συμβαίνει και με τους γαλαξίες στο Σύμπαν. Λέμε, λοιπόν, ότι το Σύμπαν διαστέλλεται».

«Για ποιο λόγο συμβαίνει αυτό;»

«Οι περισσότεροι αστρονόμοι δέχονται μια εξήγηση για το φαινόμενο της διαστολής. Κάποτε, πριν από δεκαπέντε δισεκατομμύρια χρόνια περίπου, η ύλη του Σύμπαντος ήταν συγκεντρωμένη σ' έναν πολύ μικρό χώρο. Η ύλη ήταν φοβερά συμπυκνωμένη. Η δύναμη της βαρύτητας και η θερμότητα ήταν απίστευτα ισχυρές. Συνέβη, όμως, μια τεράστια έκρηξη, κι όλα τινάχτηκαν στο κενό. Αυτή την έκρηξη την αποκαλούμε πρωταρχική έκρηξη - ή, στ' αγγλικά, Big Bang».

«Στη σκέψη και μόνο ανατριχιάζω».

«Η πρωταρχική έκρηξη εκσφενδόνισε στο Διάστημα το σύνολο της ύλης προς όλες τις κατευθύνσεις. Όταν έπεσε η υψηλή θερμοκρασία αυτών των κομματιών ύλης, σχηματίστηκαν τ' αστέρια και οι γαλαξίες, τα φεγγάρια κι οι πλανήτες...»

«Είπες, όμως, ότι το Σύμπαν διαστέλλεται;...»

«Ναι. Εξαιτίας ακριβώς εκείνης της έκρηξης που σημειώθηκε πριν από δισεκατομμύρια χρόνια. Γιατί το Σύμπαν δε διαθέτει διαχρονική τοπογραφία. Είναι ένα συμβάν, μια έκρηξη· κι όχι μια πε-

ριοχή που μπορεί να χαρτογραφηθεί με ακρίβεια. Οι γαλαξίες εξακολουθούν ν' απομακρύνονται ο ένας από τον άλλο με τρομαχτική ταχύτητα».

«Κι έτσι θα γίνεται για πάντα; Στους αιώνες των αιώνων;»

«Μπορεί. Αυτή η δυνατότητα υπάρχει. Υπάρχει, ωστόσο, κι άλλη μία. Θυμάσαι όσα είπε ο Αλμπέρτο στη Σοφία για τις δύο δυνάμεις που συγκρατούν τον ήλιο και τους πλανήτες στην τροχιά τους;»

«Δεν ήταν η βαρύτητα κι η αδράνεια;»

«Το ίδιο ισχύει και για τους γαλαξίες. Γιατί, παρόλο που το Σύμπαν διαστέλλεται, η βαρύτητα εξακολουθεί να δρα και να σπρώχνει τα πράγματα προς την αντίθετη κατεύθυνση. Και κάποια μέρα -σε κάμποσα δισεκατομμύρια χρόνια- μπορεί η βαρύτητα να καταφέρει να σπρώξει τα ουράνια σώματα να ενωθούν και πάλι. Αν αυτό συμβεί, θα είναι το ακριβώς αντίθετο της έκρηξης, μια "συρρίκνωση". Μπορείς να το παρομοιάσεις μ' ένα μπαλόνι, που το αφήνουμε απότομα να ξεφουσκώσει. Μόνο που όλα θα κρατήσουν πολύ, όπως έγινε και με την έκρηξη».

«Και στο τέλος, όλοι οι γαλαξίες θα συμπιεστούν, για να χωρέσουν σ' ένα μικροσκοπικό χώρο;»

«Ναι. Και μετά, τι θα γίνει κατά τη γνώμη σου;»

«Θα γίνει άλλη μια μεγάλη έκρηξη, και το Σύμπαν θ' αρχίσει πάλι να διαστέλλεται. Γιατί οι ίδιοι φυσικοί νόμοι θα συνεχίσουν να ισχύουν. Και θα σχηματιστούν νέοι γαλαξίες και νέα αστέρια».

«Σωστά. Οι αστρονόμοι, λοιπόν, διαβλέπουν δύο δυνατότητες για το μέλλον του Σύμπαντος: ή που θα συνεχίσει να διαστέλλεται αιωνίως, οπότε και οι γαλαξίες θα συνεχίσουν ν' (απομακρύνονται ο ένας από τον άλλο, ή που θα συρρικνωθεί ξανά. Ο αποφασιστικός παράγοντας είναι η μάζα του Σύμπαντος. Και αυτό είναι κάτι που οι αστρονόμοι δεν έχουν καταφέρει ακόμα να υπολογίσουν με ακρίβεια».

«Αν, όμως, το Σύμπαν διαθέτει αρκετή μάζα, ώστε ν' αρχίσει να συρρικνώνεται και πάλι, τότε μπορεί να το 'χει ξανακάνει πολλές φορές στο παρελθόν;»

«Ναι. Η σκέψη σου δεν είναι λάθος. 'Ελα, όμως, που υπάρχει και η άλλη δυνατότητα, σύμφωνα με την οποία το Σύμπαν διαστέλλεται μόνο τώρα, για μία και μοναδική φορά. Κι αν εξακολουθήσει να διαστέλλεται αιωνίως, το ζήτημα είναι *πώς* άρχισαν όλα».

«Γιατί τι έγινε, και ξαφνικά συνέβη μια μεγάλη έκρηξη;»

«Για ένα χριστιανό, είναι πολύ λογικό να θεωρήσει πως η πρωταρχική έκρηξη είναι η στιγμή της Δημιουργίας. Η Βίβλος γράφει, εξάλλου, ότι ο Θεός έπλασε τον κόσμο λέγοντας: "Γεννηθήτω φως!". θυμάσαι τι είπε ο Αλμπέρτο για τη γραμμική αντίληψη της ιστορίας; Για τη χριστιανική κοσμοαντίληψη, επομένως, είναι πιο αποδεκτή και κατανοητή η δεύτερη δυνατότητα: το Σύμπαν δημιουργήθηκε μία φορά και θα συνεχίσει να διαστέλλεται».

«Μάλιστα».

«Στην Ανατολή, όπως ξέρεις, ήταν διαδεδομένη μια μάλλον κυκλική αντίληψη της ιστορίας. Πίστευαν, δηλαδή, ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται και θα επαναλαμβάνεται αδιάκοπα. Στην Ινδία, υπάρχει ένας παλιός μύθος, που λέει ότι ο κόσμος μεγαλώνει, μεγαλώνει, - για να μικρύνει και πάλι. Κι ύστερα, αρχίζει ξανά να μεγαλώνει κι ούτω καθεξής. Έτσι εναλλάσσονται η "Μέρα του Βράχμα" με τη "Νύχτα του Βράχμα", όπως τα λένε οι Ινδοί. Η σκέψη αυτή αντιστοιχεί ακριβώς με την πιθανότητα της διαστολής και της συστολής του Σύμπαντος, έτσι όπως την περιγράφει η σύγχρονη αστρονομία. Μπορώ να φανταστώ μια γιγάντια, παγκόσμια καρδιά, που χτυπάει και χτυπάει...»

«Και οι δύο θεωρίες μου φαίνονται συναρπαστικές. Και την ίδια στιγμή, μου φαίνονται κι οι δύο ασύλληπτες».

«Και συνδυάζονται με το μεγάλο παράδοξο της αιωνιότητας, όπως το συλλογίστηκε μία φορά κι η Σοφία στον κήπο της: ή που το Σύμπαν υπήρχε από πάντα και θα υπάρχει για πάντα ή δημιουργήθηκε κάποια στιγμή από το μηδέν...»

«Ωχ!»

Η Χίλντε χτύπησε το μέτωπό της με το χέρι της.

«Τι έπαθες;»

«Νομίζω πως κάτι με τσίμπησε».

«Ω, θα ήταν σίγουρα ο Σωκράτης, που θέλει να σε βγάλει από τη ζάλη σου...»

Η Σοφία κι ο Αλμπέρτο κάθονταν ακόμα στο κόκκινο αυτοκίνητο και άκουγαν όσα έλεγε ο ταγματάρχης στη Χίλντε για το Διάστημα.

«Συνειδητοποίησες ότι οι ρόλοι αντιστράφηκαν εντελώς;» ρώτησε μετά από λίγο ο Αλμπέρτο.

«Τι εννοείς;»

«Προηγουμένως άκουγαν αυτοί ό,τι λέγαμε εμείς, χωρίς εμείς να τους βλέπουμε. Τώρα τους ακούμε εμείς, κι εκείνοι δεν μπορούν να μας δουν...»

«Και να 'ταν μόνο αυτό!»

«Τι θέλεις να πεις;»

«Στην αρχή, δεν ξέραμε ότι υπάρχει μια άλλη πραγματικότητα. στην οποία ζουν ο ταγματάρχης κι η Χίλντε. Και τώρα αυτοί δεν ξέρουν τίποτα για τη δική μας πραγματικότητα».

«Η εκδίκηση είναι πάντοτε γλυκιά».

«Ο ταγματάρχης, όμως, κατάφερε να ταξιδέψει στον δικό μας κόσμο...»

«Μα ο δικός μας κόσμος δεν ήταν παρά μονάχα ένα ταξίδι της δικής του φαντασίας».

«Δεν εγκαταλείπω τις ελπίδες μου. Θέλω να πιστεύω ότι κι εμείς θα μπορέσουμε να ταξιδέψουμε στον δικό τους κόσμο».

«Είναι αδύνατο, και το ξέρεις. Δε θυμάσαι τι έγινε προηγουμένως στη "Σταχτοπούτα"; Σε βλέπω ακόμα μπροστά μου, με τι απελπισία τραβολογούσες μάταια εκείνο το μπουκάλι με την Κόκα-κόλα».

Η Σοφία έμεινε να κοιτάζει τον κήπο, όση ώρα ο ταγματάρχης μιλούσε για την πρωταρχική έκρηξη. Φαίνεται πως κάτι στην έκφραση αυτή τής έφερε μια ιδέα.

Αρχισε να ψαχουλεύει στο αυτοκίνητο.

«Τι έγινε;» ρώτησε ο Αλμπέρτο.

«Τίποτα».

Άνοιξε τη θήκη μπροστά στη θέση του συνοδηγού και βρήκε ένα γαλλικό κλειδί. Κρατώντας το, βγήκε μ' ένα πήδημα από το αυτοκίνητο. Προχώρησε και στάθηκε μπροστά στην κούνια, όπου κάθονταν η Χίλντε κι ο μπαμπάς της. Δοκίμασε να αιχμαλωτίσει με τα μάτια της το βλέμμα της Χίλντε, αλλά δεν τα κατάφερε. Στο τέλος, σήκωσε το εργαλείο και χτύπησε τη Χίλντε κατακούτελα.

«Ωχ!» φώναξε η Χίλντε.

Η Σοφία γύρισε και χτύπησε με τον ίδιο τρόπο και τον ταγματάρχη. Εκείνος, όμως, δεν αντέδρασε καθόλου.

«Τι έπαθες;» ρώτησε την κόρη του.

Η Χίλντε γύρισε και τον κοίταξε:

«Νομίζω πως κάτι με τσίμπησε».

«Ω, θα ήταν σίγουρα ο Σωκράτης, που θέλει να σε βγάλει από τη ζάλη σου...»

Η Σοφία κάθισε στο γρασίδι και προσπάθησε να σπρώξει με δύναμη την κούνια. Αδύνατον. Ούτε τόσο δα δεν μπορούσε να την κουνήσει;

«Νιώθω μια ψύχρα στα πόδια μου», είπε η Χίλντε.

«Μα... η νύχτα είναι υπέροχη. Πολύ γλυκιά. Εγώ δε νιώθω τίποτα».

«Σου λέω πως κάτι αισθάνομαι. Λες και δεν είμαστε μόνοι μας. Κάτι είναι εδώ».

«Εμείς οι δυο μονάχα και η όμορφη καλοκαιριάτικη νύχτα».

«Όχι. Κάτι πλανιέται στον αέρα. Το νιώθω».

«Σαν τι δηλαδή:»

«Θυμάσαι το μυστικό σχέδιο του Αλμπέρτο;»

«Ναι».

«Εξαφανίστηκαν από το πάρτι. Λες κι άνοιξε η γη και τους κατάπιε...»

«Αλλά...»

«... λες κι άνοιξε η γη και τους κατάπιε...»

«Κάπου, κάποτε, η ιστορία έπρεπε να τελειώσει. Εγώ την έγραψα. Κι ήθελα με κάποιο τρόπο να της δώσω ένα τέλος».

«Εντάξει. Εσύ την έγραψες την ιστορία. Αλλά δεν έγραψες κι ό,τι ακολουθεί μετά το τέλος της. Για φαντάσου να είναι τώρα εδώ...»

«Το πιστεύεις, στ' αλήθεια, αυτό;»

«Το νιώθω, μπαμπά».

Η Σοφία γύρισε τρέχοντας κοντά στον Αλμπέρτο.

«Εντυπωσιακό», ομολόγησε εκείνος, όταν το κορίτσι βρέθηκε πάλι δίπλα του στο αυτοκίνητο. «Θα το δεις! Αυτή η μικρή έχει ξεχωριστές ικανότητες!»

Ο ταγματάρχης αγκάλιασε τη Χίλντε από τους ώμους.

«Ακούς τι όμορφα που τραγουδούν τα κύματα;»

«Ναι».

«Αύριο θα ρίξουμε τη βάρκα στο νερό».

«Μα δεν ακούς τι αλλόκοτα που ψιθυρίζει το αεράκι της νύχτας: Δε βλέπεις τα φύλλα της λεύκας πώς τρέμουν;»

«Είναι ο ζωντανός πλανήτης μας που ανασαίνει».

«Εσύ ο ίδιος έγραψες για κείνα που συμβαίνουν καμιά φορά "ανάμεσα στις γραμμές"».

«Αλήθεια;»

«Μπορεί κι εδώ στον κήπο μας να είναι κάτι "γραμμένο ανάμεσα στις γραμμές". Γιατί όχι;»

«Η φύση είναι γεμάτη αινίγματα. Και τώρα δα μιλούσαμε για ένα από τα μεγαλύτερα: για τ' αστέρια στον ουρανό».

«Σε λίγο θα δούμε κι αστέρια στη θάλασσα».

«Ναι. Έτσι έλεγες όταν ήσουνα μικρή, κάθε φορά που έβλεπες, τις ζεστές νύχτες, τα ψάρια κι άλλους μικροοργανισμούς που φωσφορίζουν στο φεγγαρόφωτο. Και δεν έχεις άδικο. Αφού κι αυτά, όπως κι όλα τα ζωντανά πλάσματα σ' αυτή τη γη, είναι φτιαγμένα από το ίδιο υλικό με τ' άστρα».

«Κι εμείς;»

«Ναι. Κι εμείς είμαστε φτιαγμένοι από την ίδια χρυσόσκονη που είναι φτιαγμένα και τ' άστρα».

«Αυτό το είπες με πολύ ωραία λόγια».

«Όταν τα ραδιοτηλεσκόπιά μας συλλαμβάνουν ακτίνες από γαλαξίες δισεκατομμύρια έτη φωτός μακριά μας, μας δείχνουν μια φάση της ιστορίας του Σύμπαντος που βρίσκεται πίσω, πολύ πίσω στο παρελθόν. Τον πιο μακρινό γαλαξία τον βλέπουμε, σαν να λέμε, λίγες στιγμές μετά την πρωταρχική έκρηξη. Όλα όσα βλέπει ο άνθρωπος στον ουρανό είναι, λοιπόν, διαστημικά απολιθώματα, που έχουν ηλικία χιλιάδων κι εκατομμυρίων ετών. Ο αστρονόμος είναι, λοιπόν, ένας προφήτης που μαντεύει το παρελθόν».

«Άρα, τ' αστέρια ενός αστερισμού έχουν ήδη αλλάξει θέση, όταν το φως τους φτάνει σ' εμάς;»

«Ναι. Πριν από χίλια χρόνια, οι αστερισμοί στον ουρανό ήταν εντελώς διαφορετικοί».

«Δεν το ήξερα».

«Όταν η *νύχτα* είναι ξάστερη, βλέπουμε εκατομμύρια, δισεκατομμύρια πίσω στην ιστορία του Σύμπαντος. Είναι σαν να ρίχνουμε μια ματιά στο ίδιο μας το παρελθόν, στη μακρινή καταγωγή μας».

«Αυτό θα πρέπει να μου το εξηγήσεις λίγο καλύτερα».

«Με την πρωταρχική εκείνη έκρηξη, άρχισε κι η δική σου ζωή κι

η δική μου και όλων των ανθρώπων. Γιατί το σύνολο της ύλης μέσα στο Σύμπαν αποτελεί μια οργανική ενότητα. Κάποτε ήταν συμπυκνωμένη σ' ένα μικρό σβολαράκι, απίστευτα βαρύ και μικροσκοπικό: δεν πρέπει να ξεπερνούσε σε μέγεθος το κεφάλι της καρφίτσας ζύγιζε, όμως, πολλά δισεκατομμύρια τόνους. Αυτή η πρωταρχική ύλη εξερράγη εξαιτίας της τρομαχτικής βαρύτητάς της. Ό,τι υπήρχε έγινε κομμάτια. Αλλά κάθε φορά που σηκώνουμε τα μάτια στον ουρανό, προσπαθούμε να ξαναβρούμε εκείνο το αρχικό κομματάκι απ' όπου προέρχονται τα πάντα».

«Τι παράξενα που μιλάς!»

«Όλα τ' αστέρια και οι γαλαξίες στο Σύμπαν είναι φτιαγμένοι από το ίδιο υλικό. Ένα κομμάτι εδώ, ένα κομμάτι πιο πέρα. Ο ένας γαλαξίας μπορεί ν' απέχει από τους άλλους δισεκατομμύρια χρόνια. Όλοι τους, όμως, ξεκίνησαν μαζί. Όλα τ' αστέρια είναι πλανήτες από την ίδια οικογένεια...»

«Κατάλαβα».

«Τι ακριβώς είναι αυτή η ύλη; Τι είναι αυτό που εξερράγη δισεκατομμύρια χρόνια νωρίτερα; Από πού ήρθε;»

«Αυτό είναι το μεγάλο αίνιγμα».

«Το οποίο μας αφορά και πολύ μάλιστα. Γιατί κι εμείς οι ίδιοι είμαστε φτιαγμένοι από το ίδιο υλικό. Είμαστε σπίθες της μεγάλης φωτιάς που άναψε πριν από τόσα δισεκατομμύρια χρόνια».

«Κι αυτό το είπες πολύ όμορφα».

«Ας μην υπερβάλλουμε, όμως, τη σημασία των μεγάλων αριθμών. Φτάνει να πάρεις στα χέρια σου ένα πετραδάκι. Το Σύμπαν θα ήταν το ίδιο ακατανόητο, ακόμα κι αν δεν ξεπερνούσε σε μέγεθος ένα βότσαλο, μεγάλο σαν πορτοκάλι. Το ερώτημα θα ήταν το ίδιο αμείλικτο: από πού ήρθε αυτή η πέτρα;»

Η Σοφία αναπήδησε στη θέση της κι έδειξε προς την ακροθαλασσιά.

«Πάμε να δοκιμάσουμε τις δυνάμεις μας στη βαρκούλα;» ρώτησε.

«Είναι δεμένη. Κι εξάλλου, δεν μπορούμε να τραβήξουμε κουπί».

«Γιατί να μη δοκιμάσουμε; Τι έχουμε να χάσουμε; Μην ξεχνάς ότι απόψε είναι η νύχτα τ' Αϊ-Γιαννιού».

«Μπορούμε να πάμε ως εκεί, αν το θέλεις».

Κατέβηκαν από το αυτοκίνητο και κατηφόρισαν τον κήπο.

Φτάνοντας στην προβλήτα, δοκίμασαν να λύσουν το παλαμάρι που κρατούσε δεμένη τη βάρκα. Αλλά δεν μπόρεσαν καν να το σηκώσουν.

«Σαν να 'ναι καρφωμένο στη θέση του», είπε ο Αλμπέρτο.

«Έχουμε, πάντως, άφθονο χρόνο στη διάθεσή μας για να προσπαθήσουμε, ξανά και ξανά!»

«Ένας πραγματικός φιλόσοφος δεν εγκαταλείπει ποτέ την προσπάθεια. Αν μπορούσαμε μονάχα να λύσουμε αυτόν εδώ τον κόμπο...»

«Τώρα βλέπω ακόμα περισσότερα αστέρια στον ουρανό», είπε η Χίλντε.

«Ναι, τώρα η νύχτα είναι πολύ σκοτεινή. Γι' αυτό φαίνονται».

«Το χειμώνα λαμπυρίζουν. Θυμάσαι τη νύχτα πριν φύγεις για το Λίβανο; Ήταν η παραμονή της Πρωτοχρονιάς!»

«Τότε ήταν που αποφάσισα να σου γράψω ένα βιβλίο φιλοσοφίας. Είχα πάει σ' ένα μεγάλο βιβλιοπωλείο στο Κρίστιανσαντ. Είχα ψάξει και στη βιβλιοθήκη. Αλλά δεν υπήρχε τίποτα κατάλληλο για παιδιά και για νέους».

«Είναι σαν να καθόμαστε πάνω πάνω στο τρίχωμα του λαγού· καβάλα σε μια λεπτή τριχούλα, έξω έξω».

«Λες να υπάρχει κανείς εκεί έξω, στη νύχτα των δισεκατομμυρίων ετών φωτός;»

«Η βάρκα λύθηκε!» φώναξε η Χίλντε.

«Πράγματι!...»

«Γιατί; Δεν μπορώ να το καταλάβω! Λίγο πριν καθίσουμε για φαγητό, πέρασα να ρίξω μια ματιά, αν ήταν στέρεα δεμένη».

«Αλήθεια;»

«Στο μυαλό μου έρχεται εκείνο το κεφάλαιο, όπου η Σοφία δανείστηκε το βαρκάκι του Αλμπέρτο. Το θυμάσαι που ύστερα παρασύρθηκε από το κύμα;»

«Είμαι σίγουρος ότι η Σοφία έχει βάλει κι εδώ το χεράκι της», είπε ο ταγματάρχης.

«Άσε την πλάκα, μπαμπά. Εγώ δεν αστειεύομαι. Όλη την αποψινή βραδιά νιώθω πως κάτι είναι εδώ, μαζί μας».

«Κάποιος πρέπει να κολυμπήσει ως εκεί και να φέρει πίσω τη βάρκα».

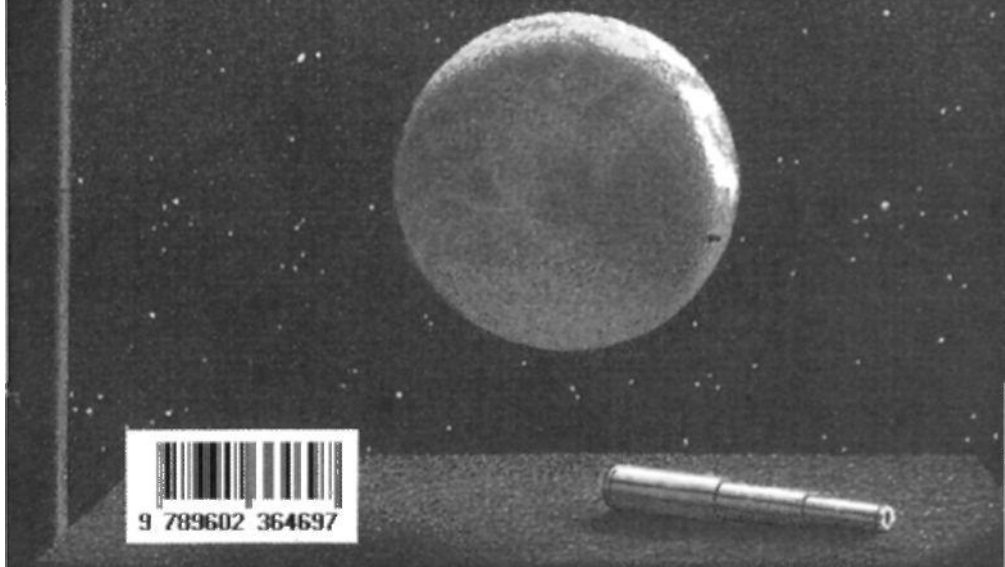
«Πάμε κι οι δυο μαζί, μπαμπά!»

της φιλοσοφίας μέσα από ένα καταπληκτικό μυθιστόρημα: η δεκατετράχρονη Σοφία λαμβάνει ανώνυμες επιστολές με θεμελιώδη ερωτήματα για τη ζωή της και σιγά σιγά μυείται στα μυστήρια της σκέψης. «Ποια είσαι;», «Από που έρχεσαι;» τη ρωτάει ο άγνωστος αποστολέας. Κι ενώ η Σοφία προσπαθεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα της, οδηγείται τελικά στην αναζήτηση της φυσιογνωμίας του ύστερου 20ού αιώνα.

Το βιβλίο του Γιοστέιν Γκάαρντερ είναι ένα μαγευτικό παιχνίδι φαντασίας και γνώσης, στο οποίο συναντιούνται ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης, ο Ντεκάρτ, ο Καντ και ο Χέγκελ με την «Αλίκη» του Λιούις Κάρολ, το θείο Σκρουτζ και το «Λυχνάρι του Αλαντίν».

Ένα μυθιστόρημα με ήρωες
δύο διαφορετικές κοπέλες
και έναν ανώνυμο επιστολογράφο.
Ένα βιβλίο μυστηρίου.
Ένα μυθιστόρημα σκέψης, γνώσης,
πνεύματος, απόλαυσης, περιπέτειας.
Και πάνω απ' όλα
η Ιστορία της Φιλοσοφίας
από την αρχή ως την εξέλιξή της
μέχρι σήμερα.

Μετάφραση:
ΜΑΡΙΑ ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ

9 789602 364697

B145

ISBN 960-236-469-X